

รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการวิจัยการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมพหุวัฒนธรรม
จากตำนานท้องถิ่นภาคใต้

A Study on History of Multicultural Society from Local
Southern Legends

โดย

รองศาสตราจารย์ไข่มุก อุทยานวดี

รองศาสตราจารย์บรรจง ฟุ้งสง

มีนาคม 2562

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีจุดมุ่งหมายศึกษาพัฒนาการสังคมพหุวัฒนธรรมในท้องถิ่นภาคใต้จากตำนานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้และเพื่อวิเคราะห์คุณค่าการดำรงสังคมพหุวัฒนธรรมในสังคมท้องถิ่นภาคใต้ที่สะท้อนผ่านตำนานท้องถิ่น ใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์วิเคราะห์ข้อมูลเอกสารตำนานท้องถิ่นที่ปริวรรตแล้วและเผยแพร่ การวิเคราะห์ข้อมูลจากการวิจัยโดยการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมพหุวัฒนธรรมจากตำนานประวัติศาสตร์ภาคใต้โดยบูรณาการกรอบคิดในการศึกษาจากแนวทฤษฎีหน้าที่นิยม การศึกษาสังคมพหุวัฒนธรรม และแนวการศึกษาหลักฐานทางประวัติศาสตร์ โดยกรอบคิดเชิงหน้าที่นิยมที่เน้นการมองสังคมทั้งระบบ ลักษณะทางวัฒนธรรมในแต่ละสังคมล้วนมีส่วนเกี่ยวข้องกันสัมพันธ์กัน และมีหน้าที่จรรโลงสังคมให้อยู่รอดได้และตอบสนองต่อความต้องการทางสังคม

ผลการศึกษาพบว่าพัฒนาการสังคมพหุวัฒนธรรมในท้องถิ่นภาคใต้จากตำนานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้พบว่าด้านพัฒนาการสังคมพหุวัฒนธรรมภาคใต้ยุคแรกเริ่มประวัติศาสตร์จากตำนานประวัติศาสตร์ภาคใต้ตั้งแต่ภาคใต้ตอนบนจนภาคใต้ตอนล่างสะท้อนการมีวัฒนธรรมดั้งเดิมของคนท้องถิ่นและการรับวัฒนธรรมจากภายนอกช่วงราวพุทธศตวรรษที่5-11 พัฒนาการของการก่อร่างสร้างชุมชนสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ของสังคมพหุวัฒนธรรมภาคใต้มีการติดต่อและรับเอาอารยธรรมสมัยประวัติศาสตร์จากดินแดนภายนอกเป็นการผสมผสานทางวัฒนธรรมท้องถิ่นกับวัฒนธรรมภายนอกทั้งด้านชาติพันธุ์ ความเชื่อศาสนา ภาษา การศึกษาพัฒนาสังคม พหุวัฒนธรรมยุครัฐโบราณภาคใต้พบว่าในช่วงพุทธศตวรรษที่12-21เป็นยุคที่สังคมในภาคใต้มีการพัฒนาขึ้นเป็นอาณาจักรหรือรัฐโบราณในภาคใต้ตำนานภาคใต้สะท้อนเรื่องราวของการเกิดอาณาจักรสำคัญของบ้านเมือง สะท้อนจากพหุวัฒนธรรมด้านชาติพันธุ์ในยุคแรกเริ่มมีการขยายบทบาททางสังคมวัฒนธรรมในพื้นที่คาบสมุทรม พหุวัฒนธรรมศาสนาสำคัญที่แผ่อิทธิพลเหนือรัฐโบราณ การศึกษาพัฒนาการสังคมพหุวัฒนธรรมยุคการรวมชาติสู่ความเป็นรัฐชาติพบว่า พหุวัฒนธรรมด้านเชื้อชาติและการหลอมรวมสู่ความเป็นพลเมืองของรัฐหลังพุทธศตวรรษที่21-24 เป็นต้นจึงเกิดการหลอมรวมความพหุวัฒนธรรมให้เป็นหนึ่งเดียวโดยอาศัยการรวบรวมประวัติศาสตร์เพื่อให้เกิดการสร้างความเป็นปึกแผ่นของรัฐชาติ การดำรงอัตลักษณ์ของวัฒนธรรมแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ผ่านเป็นประวัติศาสตร์ตำนานร่วมสมัยในยุคร่วมสมัยราวพ.ศ.2500 เป็นต้นมาจนปัจจุบันการเขียนความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ภายใต้ความคิดความหลากหลายทางวัฒนธรรมเป็นที่มาของการสร้างชาติ

ด้านคุณค่าการดำรงสังคมพหุวัฒนธรรมในสังคมท้องถิ่นภาคใต้ที่สะท้อนผ่านตำนานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นได้พบว่าคุณค่าของพหุวัฒนธรรมซึ่งมีการสืบทอดและดำรงอัตลักษณ์ของคนในสังคมพหุวัฒนธรรมในภาคใต้ที่ควรมีการสืบทอดและดำรงอัตลักษณ์ในการวิจัยหมายถึงวิถีชีวิตของคนบนพื้นฐานวัฒนธรรมอันสามารถบ่งบอกอัตลักษณ์ของคนในสังคมที่อาจแตกต่างทั้งด้านชาติพันธุ์ ศาสนา ภาษา ประเพณีศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่นแม้ว่าวัฒนธรรมดังกล่าวอาจมีการปรับเปลี่ยนเพื่อยุ่รอดท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงทางสังคม แต่ความเป็น พหุวัฒนธรรมดังกล่าวจะดำรงอยู่และแสดงให้เห็นถึงควมมีชีวิตของท้องถิ่นภาคใต้

Abstract

The purposes of this research were to explore development of multicultural society in southern area obtained from local southern legends and to analyze values of existence of multicultural society in southern area reflected through local legends. This study was conducted using historical methods to assess the transliterated local legends. The data were analyzed based on the study on history of multicultural society from the local southern legends as well as the integration of functionalist framework. Functionalism focused on the whole society and cultural aspects of each society were associated to sustain the society and serve social needs.

The results found that the legends in upper to lower southern parts in the early historical period demonstrated traditional culture of local people and acculturation during Buddhist Era 5-11. In terms of community establishment, the multicultural society in southern area was developed through contact with other regions and combination of historical civilization including ethnicity, religion, and language. The findings also revealed that, during Buddhist Era 12-21, several ancient states in southern area were developed into significant kingdoms. When considering ethnic aspect of multiculturalism in the early stage, social and cultural roles were expanded in southern peninsular. In terms of religious aspect, there was an important religion having an influence in the ancient stages. Speaking of nation-state reunification, moreover, multicultural race and citizenship had been formed after Buddhist Era 21-24 through historical collection to build solidarity. The cultural identity of each ethnic group had been maintained through contemporary legends since Buddhist Era 2500. Therefore, the origin of nation-building was rooted in written history based on the multiculturalism concept.

The values of existence of multicultural society in southern area were depicted through local legends. These local legends were inherited to maintain the identities of local people in southern multicultural society. Such inheritance represented the way of life based on the culture and different identities of local people including ethnicity, religion, language, tradition, and art. Even though such culture might be changed or adjusted for survival in social change, the multiculturalism still remained to present the identity of local southern area.

กิตติกรรมประกาศ

รายงานวิจัยการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมพหุวัฒนธรรมจากตำนานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้เป็นโครงการวิจัยที่ศึกษาสภาพสังคมภาคใต้ในสมัยประวัติศาสตร์สะท้อนการดำรงอยู่ร่วมกันในลักษณะสังคมพหุวัฒนธรรม ตำนานท้องถิ่นมีคุณค่าต่อการศึกษาประวัติศาสตร์เนื่องจากเป็นหลักฐานบ่งบอกความเป็นตัวตนของท้องถิ่นภาคใต้ที่มีความเป็นสังคมพหุวัฒนธรรมทั้งเชื้อชาติ ภาษา ศาสนา นอกจากนี้ตำนานยังบ่งบอกอัตลักษณ์ของผู้คนที่หลากหลายในสังคมภาคใต้สมัยประวัติศาสตร์เป็นอย่างดี ตำนานเป็นข้อมูลประวัติศาสตร์ที่เป็นผลผลิตของสังคมมนุษย์ในอดีตที่ผ่านมาที่มีความสำคัญต่อนักประวัติศาสตร์ในการศึกษาวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของสังคมท้องถิ่นที่สร้างหรือบันทึกตำนานนั้นๆ การศึกษาความสำคัญของตำนานประวัติศาสตร์จึงเป็นส่วนที่เชื่อมโยงภาพประวัติศาสตร์ของคนในท้องถิ่นอย่างแท้จริง เรื่องราวของสังคมพหุวัฒนธรรมผ่านตำนานประวัติศาสตร์ภาคใต้สามารถสะท้อนระบบความคิดของคนในอดีตที่แตกต่างจากคนในสังคมปัจจุบัน ดังนั้นการศึกษาเกี่ยวกับตำนานจึงน่าจะเป็นการศึกษางานเขียนทางประวัติศาสตร์ที่มีความผูกพันใกล้ชิดกับวิถีชีวิตของคนในสังคมระดับท้องถิ่นมากที่สุด เพราะตำนานถูกสร้างขึ้นโดยเป็นไปตามพัฒนาการทางสังคม รวมทั้งมีร่องรอยของการสืบทอดเรื่องราวในอดีต

ผลการวิจัยพัฒนาการทางประวัติศาสตร์สังคมพหุวัฒนธรรมของท้องถิ่นภาคใต้ผ่านตำนานประวัติศาสตร์ของภาคใต้ซึ่งบ่งบอกวิถีชีวิตชาวภาคใต้ในลักษณะสังคมพหุวัฒนธรรมอันเป็นอัตลักษณ์ของท้องถิ่นภาคใต้จากอดีตสู่ปัจจุบันอีกด้วย ดังจะเห็นได้จากความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ การอยู่ร่วมกันของกลุ่มคนต่างศาสนาในพื้นที่เดียวกัน ซึ่งเป็นผลมาจากพัฒนาการของสังคมภาคใต้ในสมัยประวัติศาสตร์

ในการดำเนินการวิจัยคณะวิจัยขอขอบพระคุณหน่วยงานภาครัฐและสถาบันการศึกษาวัฒนธรรมในภาคใต้ที่คณะวิจัยได้ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล ขอขอบพระคุณสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.)ฝ่ายวิจัยมนุษยศาสตร์ และสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ(วช.)ผู้สนับสนุนทุนการวิจัย มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์สถาบันอุดมศึกษาภาคใต้ที่ส่งเสริมการวิจัยเพื่อพัฒนาสังคมภาคใต้ ขอขอบพระคุณนักวิชาการท้องถิ่นภาคใต้ที่คณะวิจัยได้รับข้อมูลสนับสนุนที่เป็นประโยชน์ต่อการวิจัยครั้งนี้ ที่สำคัญขอขอบพระคุณคณะกรรมการตรวจสอบทางวิชาการสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.)ที่ได้กรุณาให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์ ผศ.ดร.วัชร สันธูประมา ผศ.วิศรุต พึ่งสุนทร รศ.ดร.ทวีศักดิ์ เผือกสม ผู้ทรงคุณวุฒิ และ ผศ.ดร.เสาวณิต จุลวงศ์ผู้ประสานงานโครงการวิจัยฝ่ายมนุษยศาสตร์

หากผลจากการวิจัยเรื่องนี้จะมิใช่คุณูปการต่อการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมท้องถิ่นภาคใต้ คณะวิจัยขอขอบพระคุณแต่ผู้มีส่วนให้การสนับสนุนโครงการวิจัยนี้เพื่อเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาองค์ความรู้เกี่ยวกับสังคมพหุวัฒนธรรมในประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้ประเทศไทยซึ่งควรเป็นองค์ความรู้ที่บูรณาการการศึกษาสังคมท้องถิ่นและสังคมไทยต่อไป

คณะวิจัย

มีนาคม 2562

บทสรุปผู้บริหาร

โครงการวิจัยการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมพหุวัฒนธรรมจากตำนานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้

โครงการวิจัยเรื่องการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมพหุวัฒนธรรมจากตำนานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้เป็นโครงการวิจัยที่ศึกษาสภาพสังคมภาคใต้ในสมัยประวัติศาสตร์สะท้อนการดำรงอยู่ร่วมกันในลักษณะสังคมพหุวัฒนธรรม

ส่วนหนึ่งปรากฏในการบันทึกเรื่องราวท้องถิ่นในตำนานประวัติศาสตร์ซึ่งถูกบันทึกจากคนรุ่นก่อนในลักษณะบอกเล่าเรื่องราววิถีชีวิตชาวบ้านภาคใต้เรียกกันว่าตำนานท้องถิ่น ดังนั้นตำนานท้องถิ่นจึงมีคุณค่าต่อการศึกษาประวัติศาสตร์เนื่องจากเป็นหลักฐานบ่งบอกความเป็นตัวตนของท้องถิ่นภาคใต้ที่มีความเป็นสังคมพหุวัฒนธรรมทั้งเชื้อชาติ ภาษา ศาสนา นอกจากนี้ตำนานยังบ่งบอกอัตลักษณ์ของผู้คนที่หลากหลายในสังคมภาคใต้สมัยประวัติศาสตร์เป็นอย่างดี ตำนานเป็นข้อมูลประวัติศาสตร์ที่เป็นผลผลิตของสังคมมนุษย์ในอดีตที่ผ่านมา

ซึ่งมีความสำคัญต่อนักประวัติศาสตร์ในการศึกษาวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของสังคมท้องถิ่นที่สร้างหรือบันทึกตำนานนั้นๆ ดังนั้นการศึกษาความสำคัญของตำนานประวัติศาสตร์จึงเป็นส่วนที่เชื่อมโยงภาพประวัติศาสตร์ของคนในท้องถิ่นอย่างแท้จริง เรื่องราวของสังคม พหุวัฒนธรรมผ่านตำนานประวัติศาสตร์ภาคใต้สามารถสะท้อนระบบความคิดของคนในอดีตที่แตกต่างจากคนในสังคมปัจจุบัน ดังนั้นการศึกษาเกี่ยวกับตำนานจึงน่าจะเป็นการศึกษางานเขียนทางประวัติศาสตร์ที่มีความผูกพันใกล้ชิดกับวิถีชีวิตของคนในสังคมระดับท้องถิ่นมากที่สุด เพราะตำนานถูกสร้างขึ้นโดยเป็นไปตามพัฒนาการทางสังคม รวมทั้งมีร่องรอยของการสืบทอดเรื่องราวในอดีต แม้ว่าตำนานบางเรื่องอาจมีเค้าความจริงหรือสร้างขึ้นจากมโนภาพและความคิดตามอุดมคติคนในสังคมก็ตาม แต่ในแง่ตำนานก็ยังเป็นเครื่องสะท้อนอดีตของมนุษย์ในด้านความเชื่อ ทัศนคติ และประสบการณ์ของสังคมมนุษย์ โดยถูกกลั่นกรองเป็นเนื้อหาในงานเขียนประวัติศาสตร์ซึ่งปรากฏเรื่องราวทางสังคมมนุษย์

ในการวิจัยศึกษาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์สังคมพหุวัฒนธรรมของท้องถิ่นภาคใต้ผ่านตำนานประวัติศาสตร์ของภาคใต้ซึ่งบ่งบอกวิถีชีวิตชาวภาคใต้ในลักษณะสังคมพหุวัฒนธรรมอันเป็นอัตลักษณ์ของท้องถิ่นภาคใต้จากอดีตสู่ปัจจุบันอีกด้วย ดังจะเห็นได้จากความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ การอยู่ร่วมกันของกลุ่มคนต่างศาสนาในพื้นที่เดียวกัน ซึ่งเป็นผลมาจากพัฒนาการของสังคมภาคใต้ในสมัยประวัติศาสตร์ ดังนั้นการศึกษาด้านานพื้นบ้านของชุมชนภาคใต้เป็นเครื่องสะท้อนอิทธิพลของปัจจัยด้านสังคม วัฒนธรรม หรือรวมไปถึงด้านการเมืองที่มีผลต่อการบันทึกเรื่องราวประวัติศาสตร์ของภาคใต้ อาทิตำนานพื้นบ้านที่สืบเนื่องจากอิทธิพลของพุทธศาสนา ตำนานพระบรมธาตุ ในหลายพื้นที่สะท้อนให้เห็นอิทธิพลศาสนาพุทธที่มีในดินแดนตอนใต้ นอกจากนี้ยังปรากฏอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของอารยธรรมอินเดียที่ได้แพร่หลายในภาคใต้ นอกจากนี้ยังมีวัฒนธรรมพื้นถิ่นที่เป็นของชาวไทยเชื้อสายมลายูและชาวไทยเชื้อสายจีนอาศัยร่วมอยู่ในภาคใต้ที่มีตำนานประวัติศาสตร์เป็นของตัวเองแสดงการตั้งถิ่นฐานและวัฒนธรรมของตนเองในประวัติศาสตร์ทั้งนี้ผู้คนหลากหลายดังกล่าวมีบทบาทสำคัญในการสร้างรากฐานของวัฒนธรรมภาคใต้

การศึกษาประวัติศาสตร์สังคมพหุวัฒนธรรมจากตำนานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้มีจุดประสงค์ 2 ประการคือ 1. เป็นการสำรวจรวบรวม และวิเคราะห์พัฒนาการสังคมพหุวัฒนธรรมในท้องถิ่นภาคใต้จากตำนานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้ 2. วิเคราะห์คุณค่าการดำรงสังคมพหุวัฒนธรรมในสังคมท้องถิ่นภาคใต้ผ่านตำนานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมการศึกษาแนวพหุวัฒนธรรมจากภูมิปัญญาองค์ความรู้ท้องถิ่น

ดำเนินการวิจัยทำการการสำรวจและรวบรวมกลุ่มตัวอย่างประเภทเอกสารและแหล่งเรียนรู้ท้องถิ่นได้แก่ เอกสารที่เป็นสมุดข่อย เอกสารท้องถิ่นด้านสังคมวัฒนธรรม จากแหล่งเรียนรู้ท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้ในประเทศไทย การคัดเลือกกลุ่มข้อมูลใช้การเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพได้มาโดยวิธีเจาะจงคัดเลือกเอกสารที่มีลักษณะเป็นตำนานภาคใต้เอกสารและข้อมูลการวิจัย ใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์โดยคัดเลือกจากเอกสารสองกลุ่มคือเอกสารที่เป็นข้อมูลหลักฐานขั้นต้นได้แก่ เอกสารบันทึกร่วมสมัยทางประวัติศาสตร์เอกสารท้องถิ่นภาคต่างๆ สมัยรัตนโกสินทร์(ราวพ.ศ.2460โดยประมาณจนถึงปัจจุบัน) การวิเคราะห์ข้อมูลใช้การวิเคราะห์ข้อมูลเอกสาร (Documentary Analysis) ใช้การศึกษาประวัติศาสตร์โดยเน้นเอกสาร 2 กลุ่ม คือเอกสารขั้นต้น เป็นการศึกษาลักษณะเอกสารอายุการบันทึกข้อมูลแหล่งค้นพบ การจัดเก็บ ความสำคัญของข้อมูลกลุ่มนี้ต่อการศึกษาด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่นและเอกสารชั้นรอง เป็นการศึกษาในด้านแหล่งข้อมูลเอกสารอายุการบันทึกข้อมูลที่ปริวรรตแล้วและเผยแพร่

การวิเคราะห์ข้อมูลจากการวิจัยโดยการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมพหุวัฒนธรรมจากตำนานประวัติศาสตร์ภาคใต้โดยบูรณาการกรอบคิดในการศึกษาจากแนวทฤษฎีหน้าที่นิยม การศึกษาสังคมพหุวัฒนธรรม และแนวการศึกษาหลักฐานทางประวัติศาสตร์ โดยกรอบคิดเชิงหน้าที่นิยมที่เน้นการมองสังคมทั้งระบบ ลักษณะทางวัฒนธรรมในแต่ละสังคมล้วนมีส่วนเกี่ยวข้องกันสัมพันธ์กัน และมีหน้าที่จรรโลงสังคมให้อยู่รอดได้และตอบสนองต่อความต้องการทางสังคม

การศึกษาสังคมพหุวัฒนธรรมในการวิจัยนี้ใช้กรอบการมองสังคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยุคประวัติศาสตร์จากบริบทของสังคมไทยที่การศึกษาสังคมไทยเป็นสังคมที่ประกอบด้วยกลุ่มคนที่มีความหลากหลายทางเชื้อชาติ ภาษา และวัฒนธรรม แม้จะถือว่าวัฒนธรรมหลักของประเทศจำเป็นวัฒนธรรมไทยที่รัฐชาติสร้างขึ้นเพื่อหล่อหลอมความเป็นพลเมืองของประเทศแต่ในความจริงแล้ววัฒนธรรมไทยก็วางอยู่บนความหลากหลายและแตกต่างทางวัฒนธรรมเนื่องจากประชาชนในประเทศมีกลุ่มคนที่หลากหลายเชื้อสาย จึงมีความหลากหลายทางวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรมของกลุ่มต่างๆย่อมมีอัตลักษณ์ของแต่ละวัฒนธรรม ดังนั้นในสังคมจึงมีความเป็นพหุทั้งด้านชาติพันธุ์ ศาสนา และวัฒนธรรม การเข้าใจถึงวัฒนธรรมที่หลากหลายจึงเป็นสิ่งจำเป็นของการอยู่ร่วมกันในสังคม

ในส่วนผลจากการศึกษาวิจัยโครงการการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมพหุวัฒนธรรมจากตำนานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้

สามารถสรุปภาพรวมของผลการวิจัยได้ดังนี้

พัฒนาการสังคมพหุวัฒนธรรมในท้องถิ่นภาคใต้จากตำนานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้พบว่าด้านพัฒนาการสังคมพหุวัฒนธรรมภาคใต้ยุคแรกเริ่มประวัติศาสตร์จากตำนานประวัติศาสตร์ภาคใต้ตั้งแต่ภาคใต้ตอนบนจนภาคใต้ตอนล่างสะท้อนการมีวัฒนธรรมดั้งเดิมของคนท้องถิ่นและการรับวัฒนธรรมจากภายนอกช่วงราวพุทธศตวรรษที่5-11 พัฒนาการของการก่อร่างสร้างชุมชนสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ของสังคม พหุวัฒนธรรมภาคใต้มีการติดต่อและรับเอาอารยธรรมสมัยประวัติศาสตร์จาก

ดินแดนภายนอกเป็นการผสมผสานทางวัฒนธรรมท้องถิ่นกับวัฒนธรรมภายนอก คนในท้องถิ่นหรือคนพื้นเมืองมีการจัดตั้งทางสังคมมีการรวมกลุ่มกันเป็นชุมชนเมือง ชุมชนนครรัฐมีระบบสังคมผู้คนมีการดำรงชีพร่วมกันอย่างมีแบบแผน มีระเบียบ ด้วยพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรมของผู้คนในชุมชนบริเวณคาบสมุทรภาคใต้ รวมไปถึงคาบสมุทรมลายู เรื่อยลงไปถึงบรรดาหมู่เกาะต่างๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ขณะเดียวกันก็มีการติดต่อทางการค้ากับดินแดนโพ้นทะเล

ด้านพหุวัฒนธรรมด้านชาติพันธุ์ยุคแรกเริ่มประวัติศาสตร์ ในสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ผู้คนในภาคใต้มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่พัฒนาการจากกลุ่มชนชาวถ้ำและชนชาวน้ำ ที่เดิมอาศัยในถ้ำและปลูกเพิงพักบริเวณพื้นราบแล้ว ยังเลือกแหล่งที่อยู่อาศัยที่อยู่ใกล้แหล่งอาหารตามธรรมชาติด้วยกลุ่มคนพื้นเมืองกลุ่มชาติพันธุ์เขมร ชาวกะเหรี่ยงได้ทั่วไปเรียกกันว่าเงาะ อาศัยอยู่ตามป่าเขาโดยอยู่ตามเชิงผาหรือป่าโปร่ง สร้างกระท่อมเล็กๆ เป็นที่พัก กระจายอยู่ในเขตจังหวัดต่างๆ ของภาคใต้ ได้แก่ พัทลุง ตรัง สตูล ปัตตานี ยะลา และนราธิวาส ตลอดไปจนถึงประเทศมาเลเซีย กลุ่มชาวเลเป็นอีกกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่งที่อาศัยเร่ร่อนอยู่ในทะเลอันดามันทางภาคใต้ฝั่งตะวันตกของไทยชาวเลเป็นชนเผ่าพันธุ์หนึ่ง อาศัยอยู่ตามเกาะต่างๆ แถบชายฝั่งทะเลด้านตะวันตก ความเป็นมาของชาติพันธุ์มลายูแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มคือ เชื่อกันว่ากลุ่มแรก ระบุว่า เป็นชนเผ่าที่อพยพมาจากดินแดนที่ราบสูงแห่งเอเชียกลาง และกลุ่มที่สอง ระบุว่า เป็นชนเผ่าดั้งเดิมที่อาศัยอยู่ตามเกาะแก่งในคาบสมุทรแถบนี้ กลุ่มแรกที่เชื่อว่าเป็นชนเผ่าที่อพยพมาจากดินแดนที่ราบสูงแห่งเอเชียกลางกลุ่มที่สอง ที่เชื่อว่าเป็นชนเผ่าดั้งเดิมที่อาศัยอยู่ตามเกาะแก่งในแหลมมลายู นอกจากนี้ยังมีการที่การติดต่อกับจีนและ อินเดียมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์จึงเป็นจุดเริ่มต้นยุคแรกเริ่มประวัติศาสตร์ที่มีความเป็นสังคมหลากหลายวัฒนธรรมในพื้นที่ภาคใต้ที่มีการรับวัฒนธรรมผสมผสานจากดินแดนต่างๆ

ด้านพหุวัฒนธรรมด้านความเชื่อและศาสนาช่วงเวลาราวพุทธศตวรรษที่ 9-11 มีพัฒนาการการตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนบนเนินชุมชนบริเวณที่ราบริมฝั่งน้ำและชุมชนบนสันทราย ทั้งนี้เป็นชุมชนที่รวมตัวกันเป็นกลุ่มๆ ภายใต้ระบบสังคมและการเมืองเดียวกันที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมสมัยประวัติศาสตร์ของชุมชนโพ้นทะเลที่สำคัญคือจากอินเดีย ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของชุมชนในด้านการปกครองการศาสนา ปรากฏชุมชนที่มีการติดต่อทางวัฒนธรรมจากอินเดียเพิ่มจำนวนขึ้น ปรากฏร่องรอยการนับถือพุทธศาสนาและศาสนาฮินดู ที่เข้ามาพร้อมกับพ่อค้าพาณิชย์และนักบวชเผยแพร่ศาสนาจากอินเดีย ช่วงพุทธศตวรรษที่ 10-11 น่าจะอยู่บริเวณรอบๆ อ่าวบ้านดอน ในเขตสุราษฎร์ธานี เป็นรัฐที่ประกอบด้วยพ่อค้า และพราหมณ์ แสดงให้เห็นถึงความแพร่หลายและรุ่งเรืองของศาสนาพราหมณ์ ดังปรากฏชุมชนพราหมณ์ที่ตั้งถิ่นฐานกันอย่างหนาแน่นในบริเวณรอบอ่าวบ้านดอนในช่วงเวลาดังกล่าว ขณะที่ศาสนาพุทธก็รุ่งเรืองในบริเวณคาบสมุทรภาคใต้ในศตวรรษต่อมา จากบันทึกการเดินทางของหลวงจีนอี้จิง (พ.ศ.1214-1238) สมัยราชวงศ์ถังที่ได้บันทึกไว้ว่า คาบสมุทรมาเลย์ช่วงที่ท่านมาเรียนภาษาสันสกฤต ประชากรส่วนใหญ่ นับถือพุทธศาสนานิกายเถรวาท มีส่วนน้อยที่นับถือนิกายมหายาน

ด้านการรับอิทธิพลด้านวัฒนธรรมภาษาและวัฒนธรรมร่วมในเอเชียอาคเนย์พุทธศตวรรษที่ 5-6 ที่สำคัญคือการพบหลักฐานเกี่ยวกับการเข้ามาของลายลักษณ์อักษร ได้แก่ อักษรเขจารึกบนตราประทับ อักษรพราหมี ภาษาปกาเกอญอ จากควนลูกปัด และลูกปัดหินคาร์เนเลียน จารึกอักษรพราหมี ภาษาสันสกฤต รวมทั้งการพบกลองมโหระทึกสำริดในพื้นที่ภาคใต้

การศึกษาพัฒนาสังคมพหุวัฒนธรรมยุครัฐโบราณภาคใต้พบว่าในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-21 เป็นยุคที่สังคมในภาคใต้มีการพัฒนาขึ้นเป็นอาณาจักรหรือรัฐโบราณในภาคใต้จำนวนภาคใต้สะท้อน

เรื่องราวของการเกิดอาณาจักรสำคัญของบ้านเมืองอาทิดำนานนครศรีธรรมราช ดำนานเมืองพัทลุงหรือ ดำนานนางเลืดขาว ดำนานเมืองปาดานีที่กล่าวถึงรัฐลังกาสุกะ รัฐสำคัญที่กล่าวถึงในตำนานหมายถึง เมืองที่มีบริวารในการปกครองเช่น เมืองไชยา เมืองนครศรีธรรมราช เมืองพัทลุง เมืองปาดานี(ปัตตานี)

ด้านพหุวัฒนธรรมด้านชาติพันธุ์นั้นความเป็นพหุวัฒนธรรมด้านชาติพันธุ์ในยุครัฐโบราณในภาคใต้ ในยุคนี้นี้สะท้อนให้เห็นพัฒนาการของกลุ่มชาติพันธุ์ในยุคแรกเริ่มมีการขยายบทบาททางสังคมวัฒนธรรม ในพื้นที่คาบสมุทรมากขึ้นผู้คนกลุ่มหลังที่อาศัยในดินแดนภาคใต้เป็นกลุ่มคนที่หมายถึงกลุ่มชาติพันธุ์ พื้นเมือง มลายู และจีนกลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้มีอาจมีการผสมผสานทางชาติพันธุ์ เช่นมลายูและจีน หรือ ชนพื้นเมืองและมลายูเป็นต้นกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆคนเหล่านี้มีส่วนในทางประวัติศาสตร์และพยายามบันทึก เรื่องราวประวัติศาสตร์ของตนเองเพื่อสืบทอดเรื่องราวสู่คนรุ่นหลัง

ด้านพหุวัฒนธรรมศาสนาสำคัญที่แผ่อิทธิพลเหนือรัฐโบราณพบว่าสังคมพหุวัฒนธรรมที่ปรากฏใน ลักษณะของความหลากหลายด้านความเชื่อในตำนานประวัติศาสตร์ภาคใต้จากการสำรวจเบื้องต้น พบว่า ดำนานเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีความสำคัญต่อการเรียนรู้วัฒนธรรมของคนในท้องถิ่นภาคใต้ ดังจะเห็นได้จากการบันทึกข้อมูลของตำนานที่มีอิทธิพลอย่างกว้างขวางในพื้นที่ภาคใต้ ได้สะท้อนแบบ แผนการดำเนินชีวิตของคนในพื้นที่นี้ได้รับอิทธิพลหลายศาสนาทั้งศาสนาพราหมณ์ ศาสนาพุทธ และ ศาสนาอิสลาม สะท้อนถึงการรับเอาความเชื่อจากศาสนาสำคัญเหล่านี้ ซึ่งกลายเป็นส่วนหนึ่งในการ หล่อหลอมวัฒนธรรมของชาวไทยภาคใต้มีอิทธิพลสำคัญต่อวัฒนธรรมตลอดจนประวัติศาสตร์ท้องถิ่นใน พื้นที่ภาคใต้

ด้านการศึกษาอำนาจรัฐและการปกครองในวิถีวัฒนธรรมและศาสนาของรัฐโบราณนั้นเมือง โบราณสำคัญในภาคใต้ที่กล่าวถึงในตำนานส่วนใหญ่สะท้อนบทบาทอำนาจการปกครองรูปแบบจารีตที่ ได้รับอิทธิพลทางศาสนาที่สำคัญเช่นอิทธิพลจากลัทธิเทวราชาของศาสนาพราหมณ์ฮินดู ศาสนาพุทธ เถรวาท พุทธมหายาน และศาสนาอิสลาม ล้วนแล้วแต่มีการอุปถัมภ์ศาสนาเพื่อแสดงถึงสิทธิธรรม ในการปกครองรัฐ ดังนั้นอำนาจการปกครองของผู้นำรัฐโบราณเช่นนี้จึงขึ้นกับอิทธิพลของศาสนาที่ มีส่วนในการกำหนดคุณสมบัติของผู้ปกครองและความมั่นคงของราชวงศ์อีกด้วย

การศึกษาเกี่ยวกับวิถีวัฒนธรรมท้องถิ่นและการสร้างอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมในตำนาน ความ หลากหลายวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นอยู่ด้วยทั้งวัฒนธรรมประเพณีของคนไทยที่นับถือศาสนาพุทธ พราหมณ์ และอิสลาม จารีตประเพณีท้องถิ่นในบางพื้นที่ในภาคใต้มีที่มาจากวัฒนธรรมความเชื่อที่ ปรากฏในตำนานพื้นบ้าน ทั้งนี้เนื่องมาจากตำนานเป็นเอกสารที่ถูกสร้างขึ้นมาจากคนในชุมชนท้องถิ่น ดังนั้นเนื้อหาของตำนาน จึงมักจะบอกเล่าถึงวิถีชีวิตของคนในชุมชนได้เป็นอย่างดี เช่น การบอกถึงที่มา ของจารีต ประเพณี ที่เกิดขึ้นของชุมชน ในแ่งตำนานจึงสะท้อนที่มาของจารีตปฏิบัติของคนในชุมชน และบ่งบอกความมีเอกลักษณ์ของคนในแต่ละชุมชนประเพณีท้องถิ่นเหล่านี้ขึ้นธาตุของชาวเมือง นครศรีธรรมราช และคติความเชื่อเกี่ยวกับการบูชาพระบรมธาตุในตำนานประเพณีเหล่านี้ขึ้นธาตุเป็น เอกลักษณ์เฉพาะของเมืองนครศรีธรรมราชประเพณีท้องถิ่นเหล่านี้ขึ้นธาตุของชาวเมืองนครศรีธรรมราช และคติความเชื่อเกี่ยวกับการบูชาพระบรมธาตุ ส่วนประเพณีและวัฒนธรรมในวัฒนธรรมศาสนา อิสลามในภาคใต้กรณีตำนานภาคใต้ตอนล่าง แบ่งเป็น 2 คือ ช่วงที่ 1 คือก่อนพุทธศตวรรษที่ 20 เป็น ช่วงอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์และพุทธ และช่วงที่ 2 เป็นช่วงหลังพุทธศตวรรษที่ 20 เป็นช่วงศาสนา อิสลามมีอิทธิพลในสังคมเมืองในภาคใต้ตอนล่าง

การศึกษาพัฒนาการสังคมพหุวัฒนธรรมยุคการรวมชาติสู่ความเป็นรัฐชาติพบว่า พหุวัฒนธรรม ด้านเชื้อชาติและการหลอมรวมสู่ความเป็นพลเมืองของรัฐหลังพุทธศตวรรษที่21-24เป็นต้นมาเริ่มเสื่อม

ความนิยมในการบันทึกตำนานที่เป็นเรื่องราวของผู้คนในวัฒนธรรมท้องถิ่น ขณะที่ความเปลี่ยนแปลงทางสังคมการเมืองในภาคใต้ของประเทศไทยไปสู่รวมชาติสู่ความเป็นประเทศ การบันทึกเรื่องราวประวัติศาสตร์ภาคใต้แนวตำนานท้องถิ่นถูกแทนที่ด้วยการรวบรวมตำนานและการบันทึกลำดับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์แบบพงศาวดารเมือง เกิดการเขียนพงศาวดารเมืองที่นำข้อมูลตำนานท้องถิ่นมาเป็นส่วนต้นแล้วเน้นการนำเสนอพัฒนาการของเมืองในภาคใต้ การสิ้นสุดการเขียนตำนานของท้องถิ่นในลักษณะเดิมเกิดขึ้นพร้อมกับการเข้ามาของอำนาจการปกครองของส่วนกลางที่มีต่อหัวเมืองในภาคใต้ ดังนั้นในแง่หนึ่งจึงเป็นการหลอมรวมสังคมพหุวัฒนธรรมให้เป็นหนึ่งเดียวโดยอาศัยการรวบรวมประวัติศาสตร์เพื่อให้เกิดการสร้างความเป็นปึกแผ่นของชาติ

ด้านการดำรงอัตลักษณ์ของวัฒนธรรมแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ผ่านเป็นประวัติศาสตร์ตำนานร่วมสมัย ในยุคร่วมสมัยราวพ.ศ.2500 จนปัจจุบันการเขียนความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ภายใต้ความคิดความหลากหลายทางวัฒนธรรมเป็นที่มาของการสร้างชาติ ดังนั้นจึงมีงานเขียนทางประวัติศาสตร์ภาคใต้ลักษณะตำนานที่เป็นการเล่าขานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจากลูกหลานของคนในท้องถิ่นและผู้สนใจศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้ ทำให้ประวัติศาสตร์สังคมพหุวัฒนธรรมท้องถิ่นเชื่อมโยงอดีตของผู้คนภาคใต้ให้ยังคงอยู่จนในปัจจุบัน

การวิเคราะห์คุณค่าการดำรงสังคมพหุวัฒนธรรมในสังคมท้องถิ่นภาคใต้ที่สะท้อนผ่านตำนานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นได้พบว่าคุณค่าของพหุวัฒนธรรมซึ่งมีการสืบทอดและดำรงอัตลักษณ์ของคนในสังคมพหุวัฒนธรรมในภาคใต้ที่ควรมีการสืบทอดและดำรงอัตลักษณ์ในการวิจัยหมายถึงวิถีชีวิตของผู้คนบนพื้นฐานวัฒนธรรมอันสามารถบ่งบอกอัตลักษณ์ของคนในสังคมที่อาจแตกต่างกันทั้งด้านชาติพันธุ์ ศาสนา ภาษา ประเพณีศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่นแม้ว่าวัฒนธรรมดังกล่าวอาจมีการปรับเปลี่ยนเพื่ออยู่รอดท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงทางสังคม แต่ความเป็นพหุวัฒนธรรมดังกล่าวจะดำรงอยู่และแสดงให้เห็นถึงความมีตัวตนของท้องถิ่นภาคใต้

การวิเคราะห์คุณค่าของพหุวัฒนธรรมภาคใต้ที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมเพื่อส่งเสริมการรักษา มรดกของความเป็นพหุวัฒนธรรมในสังคมไทยและอาเซียนพบว่ามรดกจากความเป็นพหุวัฒนธรรมภาคใต้เพื่อส่งเสริมการอนุรักษ์ที่สะท้อนจากเรื่องราวประวัติศาสตร์ตำนานและควรส่งเสริมอาชีพศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่นเช่น มโนราห์หรือมะโย่งในวัฒนธรรมมลายู หนังตะลุงซึ่งเดิมตำนานเป็นศิลปะที่เกิดขึ้นครั้งแรกที่เกาะชวาต่อมาได้แพร่หลายไปยังรัฐต่างๆในแหลมมลายูรวมทั้งเมืองปัตตานีภาคใต้

การวิเคราะห์ผลสืบเนื่องของการดำรงความเป็นพหุวัฒนธรรมจากประวัติศาสตร์จนปัจจุบันพบว่าลักษณะสังคมพหุวัฒนธรรมในภาคใต้ทั้งด้านชาติพันธุ์ ภาษา วัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นเป็นทุนทางสังคมที่ทำให้วิถีชีวิตผู้คนในภาคใต้มีลักษณะการยอมรับความแตกต่างที่เป็นความหลากหลายของผู้คนในแต่ละวัฒนธรรม ขณะเดียวกันก็ยังแสดงให้เห็นประวัติศาสตร์ที่บ่งบอกความสัมพันธ์อันดีระหว่างกันของกลุ่มคนบนพื้นฐานการเคารพและยอมรับความแตกต่างกัน

ข้อค้นพบความรู้จากการวิจัย

การศึกษาสังคมพหุวัฒนธรรมจากตำนานท้องถิ่นภาคใต้ในกรอบข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์ที่มองว่าตำนานเป็นแหล่งข้อมูลการบันทึกเรื่องราวข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ภายใต้กรอบคิดของผู้เขียนที่เป็นคนในท้องถิ่นดังนั้นตำนานจึงสามารถอธิบายวิถีชีวิตวัฒนธรรมของท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี ในการวิจัยมีการอภิปรายเนื้อหาเกี่ยวกับสังคมพหุวัฒนธรรมในตำนานภาคใต้คือการอภิปรายวิเคราะห์

พัฒนาการสังคมพหุวัฒนธรรมในท้องถิ่นภาคใต้จากตำนานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้เป็นการศึกษาพัฒนาการสังคมพหุวัฒนธรรมภาคใต้อยู่แรกเริ่มประวัติศาสตร์ ด้านประเด็นพหุวัฒนธรรมด้านชาติพันธุ์ ประเด็นพหุวัฒนธรรมด้านความเชื่อและศาสนาและประเด็นพหุวัฒนธรรมด้านประเพณีและวัฒนธรรม การอบการศึกษาพัฒนาสังคมพหุวัฒนธรรมยุครัฐโบราณภาคใต้เป็นการศึกษาประเด็นพหุวัฒนธรรมด้านชาติพันธุ์พหุวัฒนธรรมศาสนาสำคัญที่แผ่อิทธิพลเหนือรัฐโบราณอาณาจักรรัฐและการปกครองในวิถีวัฒนธรรมและศาสนาของรัฐโบราณและวิถีวัฒนธรรมท้องถิ่นและการสร้างอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของผู้นำรัฐโบราณ และกรอบการศึกษาด้านพัฒนาการสังคมพหุวัฒนธรรมยุคการรวมชาติสู่ความเป็นรัฐชาติเป็นการศึกษาพหุวัฒนธรรมเชื้อชาติและการหลอมรวมสู่ความเป็นพลเมืองของรัฐและการดำรงอัตลักษณ์ของวัฒนธรรมแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ผ่านเป็นประวัติศาสตร์ตำนานร่วมสมัยและการวิเคราะห์คุณค่าการดำรงสังคมพหุวัฒนธรรมในสังคมท้องถิ่นภาคใต้ที่สะท้อนผ่านตำนานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นใต้เป็นการศึกษาคุณค่าของพหุวัฒนธรรมซึ่งมีการสืบทอดและดำรงอัตลักษณ์ของคนในสังคมคุณค่าของพหุวัฒนธรรมภาคใต้ที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมเพื่อส่งเสริมการรักษามรดกของความเป็นพหุวัฒนธรรมในสังคมไทยและอาเซียนและผลสืบเนื่องของการดำรงความเป็นพหุวัฒนธรรมจากประวัติศาสตร์จนถึงปัจจุบัน

ข้อเสนอแนะแนวทางในการพัฒนาการศึกษาวิจัยการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมพหุวัฒนธรรมจากตำนานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้

ข้อเสนอแนะเชิงวิชาการ

1. การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับสังคมพหุวัฒนธรรมจากตำนานท้องถิ่นภาคใต้ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบกับการศึกษาประวัติศาสตร์ภูมิภาคอื่นในประเทศ
2. ควรมีการศึกษาสังคมพหุวัฒนธรรมจากโดยขยายขอบเขตการศึกษาในกลุ่มประเทศอาเซียนด้วยกันเองด้วยการศึกษาเปรียบเทียบตำนานประเทศต่างๆในกลุ่มอาเซียน
3. ควรศึกษาอิทธิพลวัฒนธรรมภายนอกที่เข้ามาบดบังความเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมในพื้นที่ภาคใต้ประเทศไทย
4. ควรมีการศึกษาพหุวัฒนธรรมในท้องถิ่นประเทศไทยในฐานะมรดกทางวัฒนธรรมของประเทศไทยและมรดกทางวัฒนธรรมของอาเซียน
5. การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับสังคมพหุวัฒนธรรมในท้องถิ่นภาคใต้จากเอกสารประวัติศาสตร์ควรมีการสำรวจงานเขียนโบราณในกลุ่มต้นฉบับซึ่งเป็นเอกสารรูปแบบจารีตเก๋านับเป็นเอกสารหายากควรแก่การอนุรักษ์เพื่อการศึกษาเชิงวิชาการด้านประวัติศาสตร์สังคมวัฒนธรรม
6. การศึกษาวิจัยควรมีการนำผลการศึกษาไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาองค์ความรู้ในท้องถิ่นโดยเน้นประวัติศาสตร์ในมิติของสังคมหลากหลายวัฒนธรรม การส่งเสริมสิ่งดีงามในประวัติศาสตร์ซึ่งเป็นอีกด้านหนึ่งของความรุนแรงในประวัติศาสตร์
7. ควรมีการศึกษาเอกสารทางประวัติศาสตร์ร่วมกับการศึกษาหลักฐานกลุ่มคำบอกเล่าซึ่งจากการสำรวจข้อมูลท้องถิ่นพบว่าคำบอกเล่าเกี่ยวกับประวัติศาสตร์มีประโยชน์ในการศึกษาความสืบเนื่องของชุมชนในประวัติศาสตร์ภาคใต้หรือท้องถิ่นอื่นในประเทศ

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อ	-1-
Abstract	-2-
กิตติกรรมประกาศ	-3-
บทสรุปผู้บริหาร	-4-
สารบัญเรื่อง	-10-
สารบัญตาราง	-12-
บทที่ 1 บทนำ	1
บทที่ 2 พัฒนาการสังคมพหุวัฒนธรรมภาคใต้ยุคแรกเริ่มประวัติศาสตร์	13
2.1 ปัจจัยทางสังคมและสภาพภูมิศาสตร์	13
2.2 พหุวัฒนธรรมด้านชาติพันธุ์ในภาคใต้ยุคแรกเริ่มประวัติศาสตร์	17
2.3 ความเป็นพหุวัฒนธรรมผ่านวิถีความเชื่อ ศาสนาของท้องถิ่นภาคใต้	35
บทที่ 3 พัฒนาการสังคมพหุวัฒนธรรมภาคใต้ยุครัฐโบราณในภาคใต้	47
3.1 พัฒนาการจากชุมชนโบราณสู่แคว้นโบราณในภาคใต้	47
3.2 พัฒนาการทางประวัติศาสตร์รัฐโบราณที่เกิดขึ้นพุทธศตวรรษที่ 12-21	54
3.2.1 การเขียนประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้	54
3.2.2 การเขียนประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้ที่เกี่ยวข้องกับพัฒนาการทางประวัติศาสตร์รัฐโบราณ ที่เกิดขึ้นพุทธศตวรรษที่ 12-21	63
1.ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช	66
2.ตำนานเมืองของพัทลุง	78
3.ตำนานเมืองปัตตานี	110
3.2.3 ประมวลคุณค่าทางประวัติศาสตร์จากงานประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองปัตตานี	147
3.3 พหุวัฒนธรรมด้านชาติพันธุ์ในรัฐโบราณจากตำนานท้องถิ่นภาคใต้	213
3.4 สังคมพหุวัฒนธรรมด้านศาสนาในรัฐโบราณภาคใต้	225

บทที่ 4	พัฒนาการสังคมพหุวัฒนธรรมยุคการรวมชาติ	285
4.1	ตำนานและการบอกเล่าสังคมพหุวัฒนธรรมในตำนาน ที่บันทึกหลังพุทธศตวรรษที่ 25 เป็นต้นมา	286
4.2	การรวบรวมเรื่องราวท้องถิ่นในลักษณะการเขียนประวัติศาสตร์ ท้องถิ่นภาคใต้ยุครวมศูนย์อำนาจ	306
บทที่ 5	การวิเคราะห์คุณค่าสังคมพหุวัฒนธรรมจากตำนานประวัติศาสตร์ภาคใต้	374
5.1	การวิเคราะห์คุณค่าของพหุวัฒนธรรมซึ่งมีการสืบทอด และดำรงอัตลักษณ์ของคนในสังคมพหุวัฒนธรรมในภาคใต้	374
5.1.1	พหุวัฒนธรรมกับการสืบทอดและดำรงอัตลักษณ์ ของชาวไทยพุทธภาคใต้	375
5.1.2	ตำนานท้องถิ่นภาคใต้ตอนล่างและการส่งเสริม การเรียนรู้สังคมพหุวัฒนธรรมในพื้นที่ชายแดนภาคใต้	382
5.2	การวิเคราะห์คุณค่าของพหุวัฒนธรรมภาคใต้ที่เป็นมรดก ทางวัฒนธรรมเพื่อส่งเสริมการรักษามรดกของความเป็น พหุวัฒนธรรมในสังคมไทยและอาเซียน	386
5.2.1	ตำนานแสดงความหลากหลายวัฒนธรรมด้าน ศิลปวัฒนธรรมในภาคใต้	386
5.2.2	ตำนานและการสืบทอดวัฒนธรรมทางศาสนาอิสลาม ในภาคใต้ตอนล่างของไทย	390
บทที่ 6	สรุปและอภิปรายผลการวิจัย	396
	ข้อเสนอแนะจากการวิจัย	403
	บรรณานุกรม	404
	ภาคผนวก	417

.....

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 1 แสดงข้อมูลลำดับเจ้าเมืองปัตตานี	329
ตารางที่ 2 แสดงลำดับเจ้าเมืองปัตตานีในราชวงศ์กลันตัน	332
ตารางที่ 3 รายนามราญาเมืองปัตตานี	333

บทที่ 1

บทนำ

1. ความเป็นมาและความสำคัญในการศึกษาวิจัย

สังคมภาคใต้ในสมัยประวัติศาสตร์นับแต่พุทธศตวรรษที่ 18 เป็นต้นมาสะท้อนให้เห็นการอยู่ร่วมกันของผู้คนหลากหลายเชื้อชาติ ภาษา ศาสนา ดังพบว่าชุมชนโบราณภาคใต้มีการรับวัฒนธรรมศาสนาทั้งพราหมณ์ฮินดูและพุทธศาสนายาวนานมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 13-15 และชุมชนโบราณต่างๆ ในภาคใต้ได้พัฒนาเป็นแคว้นโบราณในพุทธศตวรรษที่ 18 เป็นต้นมาอันเนื่องมาจากบริบทของพัฒนาการทางประวัติศาสตร์สังคมวัฒนธรรมที่สั่งสมมายาวนานกว่าศตวรรษ (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2521, 22-42) และการติดต่อค้าขายทางทะเลทำให้ภาคใต้เป็นดินแดนชุมทางของการเดินทางไปมาหาสู่ระหว่างกลุ่มคนจากดินแดนหลากหลาย อารยธรรมทั้งจีน อินเดีย มุสลิม เปอร์เซีย (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2534, 29-41) รวมทั้งการรับอิทธิพลจากกลุ่มคนในภูมิภาคเดียวกันของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อย่างเขมรและมอญอันได้ส่งอิทธิพลทางวัฒนธรรมภาษาต่อการบันทึกเรื่องราวทางศาสนาพุทธในภาคใต้อีกด้วย

การดำรงอยู่ร่วมกันในลักษณะสังคมพหุวัฒนธรรมดังกล่าวส่วนหนึ่งปรากฏในการบันทึกเรื่องราวท้องถิ่นในตำนานประวัติศาสตร์ซึ่งถูกบันทึกจากคนรุ่นก่อนในลักษณะบอกเล่าเรื่องราววิถีชีวิตชาวบ้านภาคใต้เรียกกันว่าตำนานท้องถิ่น ดังนั้นตำนานท้องถิ่นจึงมีคุณค่าต่อการศึกษาประวัติศาสตร์เนื่องจากเป็นหลักฐานบ่งบอกความเป็นตัวตนของท้องถิ่นภาคใต้ที่มีความเป็นสังคมพหุวัฒนธรรมทั้งเชื้อชาติ ภาษา ศาสนา นอกจากนี้ตำนานยังบ่งบอกอัตลักษณ์ของผู้คนที่หลากหลายในสังคมภาคใต้สมัยประวัติศาสตร์เป็นอย่างดี ในทางการศึกษาประวัติศาสตร์ตำนานเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ประเภทลายลักษณ์อักษร ซึ่งมีเนื้อหาเป็นการบันทึกเกี่ยวกับข้อมูลในอดีตของมนุษย์ ลักษณะการจดบันทึกเรื่องราวในตำนานพื้นบ้านของไทยในภูมิภาคต่าง ๆ มักจะเป็นข้อมูลประวัติศาสตร์ที่ผ่านการบอกเล่าจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่งแล้วได้มีการจดบันทึกเอาไว้ ด้วยเหตุนี้ตำนานหรืออาจเรียกว่าตำนานประวัติศาสตร์จึงเปรียบเสมือนการจดบันทึกทางประวัติศาสตร์ของคนในแต่ละท้องถิ่นที่สะท้อนเรื่องราวของวิถีชีวิต วัฒนธรรม สภาพสังคมการเมือง และรวมทั้งโลกทัศน์ของคนในสังคม กล่าวได้ว่าตำนานเป็นข้อมูลประวัติศาสตร์ที่เป็นผลผลิตของสังคมมนุษย์ในอดีตที่ผ่านมา ซึ่งมีความสำคัญต่อนักประวัติศาสตร์ในการศึกษาวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของสังคมท้องถิ่นที่สร้างหรือบันทึกตำนานนั้นๆ ดังนั้นการศึกษา

ความสำคัญของตำนานประวัติศาสตร์จึงเป็นส่วนที่เชื่อมโยงภาพประวัติศาสตร์ของคนในท้องถิ่นอย่างแท้จริง

เรื่องราวของสังคมพหุวัฒนธรรมผ่านตำนานประวัติศาสตร์ภาคใต้สามารถสะท้อนระบบความคิดของคนในอดีตที่แตกต่างจากคนในสังคมปัจจุบัน ดังนั้นการศึกษาเกี่ยวกับตำนานจึงน่าเป็น การศึกษาทางประวัติศาสตร์ที่มีความผูกพันใกล้ชิดกับวิถีชีวิตของคนในสังคมระดับท้องถิ่นมากที่สุด เพราะตำนานถูกสร้างขึ้นโดยเป็นไปตามพัฒนาการทางสังคม รวมทั้งมีร่องรอยของการสืบทอดเรื่องราวในอดีต แม้ว่าตำนานบางเรื่องอาจมีเค้าความจริงหรือสร้างขึ้นจากมโนภาพและความนึกคิดตามอุดมคติคนในสังคมก็ตาม แต่ในแง่นี้ตำนานก็ยังเป็นเครื่องสะท้อนอดีตของมนุษย์ในด้านความเชื่อ ทศนคติ และประสบการณ์ของสังคมมนุษย์ โดยถูกกลั่นกรองเป็นเนื้อหาในงานเขียนประวัติศาสตร์ซึ่งปรากฏเรื่องราวทางสังคมมนุษย์

การศึกษาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์สังคมพหุวัฒนธรรมของท้องถิ่นภาคใต้จำเป็นอย่างยิ่งที่ผู้ศึกษาประวัติศาสตร์พึงทำความเข้าใจหลักฐานที่มีความใกล้ชิดกับภูมิปัญญาของคนในท้องถิ่น ดังนั้นการศึกษาวិเคราะห์พัฒนาการประวัติศาสตร์สังคมวัฒนธรรมจึงอาจอธิบายภูมิความรู้ของชุมชนที่ถูกถ่ายทอดผ่านสำนักทางประวัติศาสตร์ของบุคคลร่วมสมัยที่บันทึกตำนานของท้องถิ่น นอกจากนี้การศึกษาด้านประวัติศาสตร์ของภาคใต้ยังบ่งบอกความมีตัวตนของชุมชนชาวภาคใต้ ในลักษณะสังคมพหุวัฒนธรรมอันเป็นอัตลักษณ์ของท้องถิ่นภาคใต้จากอดีตสู่ปัจจุบันอีกด้วยดังจะเห็นได้จากความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ การอยู่ร่วมกันของกลุ่มคนต่างศาสนาในพื้นที่เดียวกัน ซึ่งเป็นผลมาจากพัฒนาการของสังคมภาคใต้ในสมัยประวัติศาสตร์ ดังนั้นการศึกษาตำนานพื้นบ้านของชุมชนภาคใต้เป็นเครื่องสะท้อนอิทธิพลของปัจจัยด้านสังคม วัฒนธรรม หรือรวมไปถึงด้านการเมืองที่มีผลต่อการบันทึกเรื่องราวประวัติศาสตร์ของภาคใต้อาทิด้านพื้นบ้านที่สืบเนื่องจากอิทธิพลของพุทธศาสนา ตำนานพระธาตุ ในหลายพื้นที่สะท้อนให้เห็นอิทธิพลศาสนาพุทธที่มีในดินแดนตอนใต้ นอกจากนี้ยังปรากฏอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของอารยธรรมอินเดียที่ได้แพร่หลายในภาคใต้

นอกจากนี้ยังมีวัฒนธรรมพื้นที่เองที่เป็นของชาวไทยเชื้อสายมลายูและชาวไทยเชื้อสายจีนอาศัยร่วมอยู่ในภาคใต้ที่มีตำนานประวัติศาสตร์เป็นของตัวเองแสดงการตั้งถิ่นฐานและวัฒนธรรมของตนเองในประวัติศาสตร์ทั้งนี้ผู้คนหลากหลายดังกล่าวมีบทบาทสำคัญในการสร้างรากฐานของวัฒนธรรมภาคใต้ซึ่งมีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ ศาสนา ให้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้มีอัตลักษณ์เป็นของตนเอง

การศึกษาประวัติศาสตร์สังคมพหุวัฒนธรรมจากตำนานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้จึงเป็น การสำรวจรวบรวม และวิเคราะห์พัฒนาการสังคมพหุวัฒนธรรมในท้องถิ่นภาคใต้จากตำนานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้และทำการวิเคราะห์คุณค่าการดำรงสังคมพหุวัฒนธรรมในสังคมท้องถิ่นภาคใต้ผ่านตำนานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมการศึกษาแนวพหุวัฒนธรรมจากภูมิปัญญาองค์ความรู้ท้องถิ่นอันจะนำไปปรับใช้ในการดำรงสังคมสันติในปัจจุบัน

2. คำสำคัญ (Keyword) ของการวิจัย

2.1 ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น หมายถึง ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในการวิจัยให้ความสำคัญ การศึกษาพัฒนาการของ ชุมชนท้องถิ่นต่างๆในประเทศไทยซึ่งในแต่ละท้องถิ่นอาจมีความสัมพันธ์กันทางเศรษฐกิจสังคมระบบความเชื่อ และการเมืองการปกครอง การบันทึกประวัติศาสตร์ในท้องถิ่นของไทยราวพุทธศตวรรษที่ 24-25 อาจบันทึก ในลักษณะตำนานท้องถิ่นภูมิปัญญาของคนท้องถิ่นแขนงต่างๆรวมทั้งคำสอนทางจริยธรรมของบรรพบุรุษใน ท้องถิ่นที่สอดแทรกในการบันทึกเรื่องราวในอดีตเพื่อให้ผู้ศึกษาใช้ในการดำรงชีวิตของคนไทยในท้องถิ่นต่างๆการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ประชาชนสะท้อนวิถีชีวิตและความภาคภูมิใจ ของคนไทยในภูมิภาคต่างๆที่บอกเล่าเรื่องราวบรรพบุรุษและคุณค่าทางสังคมที่ควรสืบทอดต่อไปยังคนรุ่นหลัง ดังนั้นประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจึงเป็นภูมิปัญญาของคนไทยที่ควรศึกษา

2.2 สังคมพหุวัฒนธรรม หมายถึง สังคมที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม ความหลากหลายทางวัฒนธรรมนี้ครอบคลุมถึงด้านชาติพันธุ์ ภาษา ความเป็นอยู่ วิถีชีวิต ศาสนาความเชื่อ ในสังคมพหุวัฒนธรรมมักจะมีการบูรณาการทางวัฒนธรรม คือมีการยอมรับความหลากหลายทางวัฒนธรรมและเอกลักษณ์ของแต่ละวัฒนธรรม ไม่มีความพยายามครอบงำซึ่งกันและกัน มีวิถีชีวิตร่วมกันอย่างสันติยั่งยืน การศึกษาสังคมพหุวัฒนธรรมภาคใต้ในการวิจัยเป็นการวิเคราะห์คุณค่าการดำรงสังคมที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมเพื่อประโยชน์ในการเข้าใจบริบทประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอันนำไปสู่การเรียนรู้ร่วมกันของสังคมที่มีความต่างวัฒนธรรมในปัจจุบัน

3. การทบทวนวรรณกรรม/สารสนเทศ (Information) ที่เกี่ยวข้อง

ในหนังสือของแอนโทนี ริด เรื่อง เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคการค้า.ศ.1450-1680 เล่มที่1ตอน ดินแดนใต้ลมและเล่มที่ 2 ตอนการขยายตัวและวิกฤตการณ์ พงศ์ศรี เลขะวัฒนะ (แปล) พิมพ์โดยสำนักพิมพ์ซิลค์เวอร์มในปีพ.ศ.2548 หนังสือประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้เรื่องนี้เล่มแรกเป็นการนำเสนอประวัติศาสตร์ภาพรวมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคที่มีการเติบโตทางการค้าช่วงเวลาสองศตวรรษก่อนการขยายตัวของชนชาติตะวันตก เนื้อหาแสดงโครงสร้างทางกายภาพชีวิตและสังคม รวมทั้งสภาพความหลากหลายทางสังคมวัฒนธรรมการผสมผสานทางวัฒนธรรมภูมิปัญญาของโลกตะวันออกและโลกตะวันตกที่เกิดขึ้นในยุคความเปลี่ยนแปลง ประเทศในภูมิภาคนี้เต็มไปด้วยทรัพยากรและภูมิปัญญาผู้คนที่มีการสืบทอดมาช้านาน การรับเอกราชเจริญจากภายนอกที่มาผสานกับองค์ความรู้เดิมของคนในภูมิภาคนี้ส่งเสริมให้ผู้คนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้สามารถดำรงสถานภาพจนเข้าสู่ยุคเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงทางการค้า และเล่มที่สองกล่าวถึงความสำคัญภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญๆในยุคการค้า จังหวะการค้าที่ส่งผลต่อการขยายขนาด และบทบาทของเมืองที่ประกอบด้วยคนหลากหลายเชื้อชาติ หลายภาษา สังคมพหุวัฒนธรรมที่เชื่อมเอกราชติดต่อกับโลกภายนอกสู่คนในภูมิภาค การเผยแผ่อิทธิพลของศาสนา ที่นำไปสู่การสร้างการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของเอเชีย

ตะวันออกเฉียงใต้ในระยะยาว อันสะท้อนภาพพัฒนาการและสามารถเปรียบเทียบกับประวัติศาสตร์ในภูมิภาคในยุคเดียวกัน

ผลงานของไมเคิล เจ. มอนเตชาโตและแพทริก โจรี(บก.) **ไทยใต้ มลายูเหนือ:ปฏิสัมพันธ์บนคาบสมุทรแห่งความหลากหลาย**.นครศรีธรรมราช : หลักสูตรอาเซียนศึกษา สำนักวิชาศิลปศาสตร์มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์, 2560. "ไทยใต้ มลายูเหนือ : ปฏิสัมพันธ์ทางชาติพันธุ์บนคาบสมุทรแห่งความหลากหลาย" เป็นหนังสือประวัติศาสตร์ที่แสดงความเป็นสังคมพหุลักษณะทางชาติพันธุ์ ศาสนา สังคม เศรษฐกิจ และการเมืองของพื้นที่ภาคใต้ของไทยและพื้นที่มลายูตอนเหนือ อันเป็นจุดบรรจบกันระหว่างเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีปและภาคพื้นสมุทร มีการรวบรวมเนื้อหาบทความวิชาการที่มีคุณค่าต่อการวิเคราะห์สังคมพหุวัฒนธรรมในภาคใต้ของไทยที่มีความสัมพันธ์กับพื้นที่มลายูตอนเหนือ ทั้งด้านการเมือง ศาสนา ประชากร และประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่ได้ให้ข้อมูลภูมิหลังและมุมมองหลากหลายต่อดินแดนตอนใต้ของประเทศไทย

เนื้อหาเกี่ยวกับภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ว่าด้วยความซับซ้อนทางประวัติศาสตร์ ภาษา และการเมือง

พิเชฐ แสงทอง **ตำนานไทยพุทธและมลายูมุสลิม : อำนาจและการต่อต้านในภาคใต้**. วิทยานิพนธ์คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2551.เป็นการเปรียบเทียบตำนานท้องถิ่นภาคใต้ในแง่อำนาจและการต่อต้าน การวิเคราะห์ พบว่า ตำนานไทยพุทธและมลายูมุสลิมเป็นผลผลิตทางวัฒนธรรม และเป็นสนามของการปฏิบัติการทางอำนาจ แสดงออกถึงการปะทะกันทางวาทกรรม การต่อต้าน การขัดขืน และการผสมผสานที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นภาคใต้ ตำนานท้องถิ่นภาคใต้ แบ่งได้ 3 กลุ่ม คือตำนานไทยพุทธ ตำนานมลายูมุสลิม และตำนานผสมผสานคติพุทธ มุสลิม และความเชื่อต่อสิ่งลี้ลับ ในตำนานไทยพุทธ อำนาจเป็นผลจากคุณสมบัติเฉพาะตัวของบุคคล เช่น ความสามารถในการบำรุงสุราราช และการดูกลืนอำนาจของผู้อื่นเข้าสู่องค์เทพทางการเมืองในตำนานมลายูมุสลิม อำนาจเป็นพระบัญชาที่พระเจ้าทรงประทานผ่านผู้นำ อำนาจจึงขึ้นอยู่กับความสืบทอดของการปกครอง ส่วนในตำนานผสมผสาน อำนาจเป็นผลของบุญและการบำเพ็ญประโยชน์สาธารณะ ตำนานเป็นพื้นที่และเครื่องมือในการแสดงออกถึงอำนาจทางวัฒนธรรมและการเมืองของท้องถิ่น ในมิติประวัติศาสตร์ ตำนานสองสะท้อนให้เห็นวิธีการจัดการความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐเล็กและรัฐใหญ่ การประนีประนอมเพื่อหลีกเลี่ยงความขัดแย้ง แม้ว่าท้องถิ่นจะมีสำนึกถึงอัตลักษณ์ของตนเองว่าไม่ได้ด้อยศักดิ์ศรีกว่ารัฐ ใหญ่ และแสดงท่าทีต่อต้านอำนาจนั้น แต่ตำนานก็มีวิธีการที่จะไม่เปิดเผยสำนึกนั้นอย่างตรงไปตรงมา ในขณะที่ตำนานร่วมสมัยซึ่งผลิตซ้ำหรือสร้างชีวิตใหม่ให้แก่ตำนานจารีต เป็นความพยายามของท้องถิ่นในการต่อต้านเรื่องเล่ากระแสหลักที่ครอบงำท้องถิ่นให้เป็นดินแดนชายขอบ

โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน. สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน 2553, กรุงเทพฯ : โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน (เสื่อป่า) **โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว** กล่าวถึง การศึกษาเอกสารโบราณที่เรียกกันทั่วไปสมุด

ข่อยหรือสมุดไทยเป็นหนังสือที่บันทึกลายลักษณ์อักษรบนกระดาษ โดยวิธีเขียนด้วยดินสอ หรือขุบ โดยใช้ปากกาหรือพู่กันจุ่ม (ขุบ) หมึก แล้วเขียน หนังสือโบราณประเภทกระดาษ มีทั้งชนิดที่เป็นเล่ม และเป็นแผ่น ชนิดที่เป็นเล่มเรียกว่า หนังสือสมุดไทย เป็นหนังสือที่มีลักษณะพิเศษเฉพาะตัว มิได้เย็บเป็นเล่ม เหมือนหนังสือในปัจจุบัน ใช้กระดาษแผ่นเดียวยาวติดต่อกัน พับกลับไปกลับมาให้เป็นเล่มหนาหรือบาง กว้างหรือยาวเท่าใดก็ได้ ตามแต่ความต้องการของผู้ใช้ หนังสือสมุดไทยเป็นเล่มรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มี ๒ สี คือ สีขาว และสีดำ เรียกว่า **หนังสือสมุดไทยขาว** และ**หนังสือสมุดไทยดำ** สมุดดังกล่าวนี้ส่วนใหญ่ทำจากเปลือกต้นข่อย จึงนิยมเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า **สมุดข่อย** หรือบางที่อาจเรียกสั้นๆ ว่า **สมุดไทย** ก็มี แต่ในจังหวัดภาคใต้นิยมเรียกสมุดไทยขาว และสมุดไทยดำว่า **บุตขาว** และ **บุตดำ**

ในงานวิจัยเรื่องการศึกษาวรรณกรรมชาตกภาคได้จากหนังสือบุตของสืบพงศ์ธรรมชาติเป็นการรวบรวมเอกสารประเภทวรรณกรรมประเภทชาตกที่แต่งขึ้นในภาคใต้โดยพบว่าวรรณกรรมประเภทชาตกมีอายุตัวอักษรราว 100 กว่าปีขึ้นไปมีการนำเสนอเรื่องนิบาตชาตกและปรากฏความสัมพันธ์กับปัญญาชาตกของภาคเหนือและมหาวิสต์เป็นคัมภีร์พุทธศาสนาฝ่ายมหายานที่มีชื่อเสียงด้วยโดยที่ผู้วิจัยเน้นการ วิจัยด้านภาษาเป็นหลักรวมถึงภาพสะท้อนของสังคมภาคใต้ งานวิจัยชิ้นนี้เป็นข้อมูลเบื้องต้นชี้ให้เห็นความสำคัญของหนังสือโบราณประเภทหนังสือบุตด้านการศึกษากับอิทธิพลพุทธศาสนาในวรรณกรรมประเภทชาตกและควรที่จะได้มีการขยายขอบเขตสำหรับการวิจัยต่อไปในแง่หนังสือบุตซึ่งเป็นเอกสารบันทึกข้อมูลอื่นๆนอกจากรวรรณกรรมชาตก (สืบพงศ์ธรรมชาติ.**การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมชาตกภาคได้จากหนังสือบุต**.2534. กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย)

งานค้นคว้าเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นผลงานชุดเอกสารภูมิปัญญาชาวบ้านกับกระบวนการเรียนรู้และการปรับตัวของชาวบ้านไทยเนื้อหาได้ให้ความรู้เป็นแนวทางสำหรับการศึกษาเกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้านของคนไทยภาคใต้โดยอธิบายเชื่อมโยงสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและทางวัฒนธรรมที่เป็นเป้าหมายให้เกิดภูมิปัญญาขั้นการพัฒนาของภูมิปัญญาการสืบทอดและกระบวนการเรียนรู้การปรับเปลี่ยนการผลิตซ้ำและการผลิตใหม่ทางวัฒนธรรมในสังคมไทยภาคใต้มีการนำเสนอภาพรวมของพัฒนาการภูมิปัญญาชาวบ้านโดยยกตัวอย่างภูมิปัญญาในด้านภูมิปัญญาในการดำรงชีพตามสภาพแวดล้อมธรรมชาติภูมิปัญญาในการจัดเครือข่ายระบบความสัมพันธ์ทางสังคม การพึ่งพาภูมิปัญญาในหัตถกรรมพื้นบ้านสมุนไพรภูมิปัญญาที่เป็นชีวิตชีวาและโลกทัศน์การปลูกฝังคุณธรรมและการใช้ภูมิปัญญาในการแก้ปัญหาและการปรับตัวในบริบทที่เปลี่ยนไปงานชิ้นนี้เป็นพื้นฐานแนวความคิดของการศึกษาพัฒนาการและ ความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นภาคใต้สำหรับ การศึกษาวิจัยพัฒนาการกระบวนการถ่ายทอดทางวัฒนธรรม(เอกวิทย์ณ กลาง.2544. **ภูมิปัญญาท้องถิ่น.พิมพ์ครั้งที่2** ; กรุงเทพฯ : อมรินทร์.)

งานวิจัยโครงสร้างและพลวัตวัฒนธรรมภาคใต้กับการพัฒนาเป็นงานวิจัยชี้ให้เห็นภาพรวมของวัฒนธรรมในภาคใต้เสนอข้อมูลในแง่สารนิพนธ์เชิงปริทัศน์โครงสร้างวัฒนธรรมท้องถิ่นภาคใต้

โดยให้พื้นฐานความคิดในการศึกษาด้านวัฒนธรรมคือการมองหน่วยวัฒนธรรมเป็นองค์รวมมีความสัมพันธ์กันทั้งในด้านพื้นที่ภูมิศาสตร์ในงานวิจัยหมายถึงพื้นที่ที่เป็น “ภูมิลักษณะ” ทั้งทางกายภาพและชีวภาพตามธรรมชาติพื้นที่วัฒนธรรมคือสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นในงานวิจัยหมายถึงสิ่งที่ปรากฏเป็น “รูปลักษณะ” (รูปธรรม) และที่เป็น “จิตลักษณะ” (จิตวิญญาณหรือนามธรรม) พื้นที่ทางวัฒนธรรมจึงประกอบด้วยกลุ่มคนที่อยู่ในพรมแดนวัฒนธรรมร่วมกันพื้นที่อัตวิสัยหมายถึงจิตวิญญาณองค์ประกอบทั้งหมดหลอมรวมกันเป็นวัฒนธรรมงานวิจัยชิ้นนี้เป็นพื้นฐานที่ให้แนวความคิดสำหรับกระบวนการศึกษาด้านวัฒนธรรมท้องถิ่นภาคใต้กรอบการศึกษาในภาพรวมของภูมิปัญญาท้องถิ่นภาคใต้เท่าที่มีการศึกษารวบรวมเบื้องต้นในปัจจุบันทั้งแนวทางการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นการถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้านกระบวนการพัฒนาโดยใช้มิติวัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมในภาคใต้ (สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, 2544. **โครงสร้างและพลวัตวัฒนธรรมภาคใต้กับการพัฒนา**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

งานวิจัยโครงการวิจัยของสกว. เรื่องการศึกษาโครงสร้างและพลวัตวัฒนธรรมพื้นบ้านภาคใต้จากหลักฐานโบราณคดีและประวัติศาสตร์ให้ความรู้ที่เป็นพื้นฐานความเข้าใจวัฒนธรรมของคนไทยภาคใต้ตั้งแต่พัฒนาการยุคแรกเริ่มจากการศึกษาหลักฐานธรณีวิทยาที่เก่าแก่ที่สุดชี้ให้เห็นกำเนิดวัฒนธรรมคนไทยภาคใต้ผู้วิจัยใช้หลักฐานจากแหล่งโบราณคดีและประวัติศาสตร์ดังกล่าวงานวิจัยเป็นพื้นฐานการทำความเข้าใจพัฒนาการประวัติศาสตร์วัฒนธรรมภาคใต้โดยภาพรวมสำหรับการศึกษาระดับจุลภาคต่อไป (อมรา ศรีสุชาติ, 2544 **สายรากภาคใต้ : ภูมิลักษณะรูปลักษณะจิตลักษณะ**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

ในงานเขียนที่อธิบายแนวคิดเกี่ยวกับรัฐของชาวไทยภาคใต้ที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่นซึ่งวรรณกรรมท้องถิ่นในรูปแบบสมุดไทยมีหลากหลาย เนื้อหาที่มีการบันทึกทั้งตำนาน นิทานพื้นบ้าน วรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับศาสนา คติชาวบ้าน ซึ่งมีส่วนสะท้อนแนวคิดของรัฐในดินแดนภาคใต้ยุคประวัติศาสตร์ที่มีลักษณะเฉพาะของท้องถิ่นคือ แสดงให้เห็นวัฒนธรรมของท้องถิ่นภาคใต้แตกต่างกัน การเขียนงานประวัติศาสตร์ของภาคกลาง ลักษณะการบรรยายเกี่ยวกับรัฐในวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ความเป็นรัฐขนาดเล็กที่มีสภาพสังคม วัฒนธรรมท้องถิ่น เศรษฐกิจการปกครองที่มีการพัฒนาการของตนเองอันแตกต่างจากวิถีชีวิตภายใต้วัฒนธรรมหลวงของรัฐที่เป็นศูนย์กลาง ดังนั้นการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นปักษ์ใต้ในงานเรื่องจึงเป็นพื้นฐานของการศึกษาสมุดไทยภาคใต้ในบริบทของท้องถิ่น (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2528). “คติที่เกี่ยวกับรัฐของประชาชนไทยจากวรรณกรรมปักษ์ใต้” ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราชครั้งที่3 ประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราชจากภาษาและวรรณกรรม. นครศรีธรรมราช:สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติและวิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช, หน้า134-150.)

ในงานเขียนที่กล่าวถึงพัฒนาการการบันทึกข้อมูลท้องถิ่นของคนไทยในภาคใต้ที่นิยมบันทึกในเอกสารสมุดไทย หรือที่เรียกว่า หนังสือบุด โดยทั่วไปหนังสือบุดภาคใต้มีทั้งที่พบเป็นหนังสือบุดขาว และหนังสือบุดดำ โดยมากอายุของเอกสารอยู่ประมาณร้อยปีขึ้นไป มีการใช้อักษรภาษาไทย

และบางครั้งพบว่าใช้อักษรขอมและภาษาบาลีปะปนกัน (ก่องแก้ว วีระประจักษ์.2527. “พลวัตการเขียนอักษรในหนังสือสมุดไทยและหนังสือбуд” ใน**วรรณกรรมทักษิณวรรณกรรมปริทัศน์**. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) หน้า45-60.)

ในผลงานประมวลข้อมูลท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมภาคใต้ จากการรวบรวมและคัดสรรวรรณกรรมท้องถิ่นที่ยังมีต้นฉบับใช้สืบทอด เพื่ออธิบายลักษณะเด่นของการเขียนงานวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้สะท้อนได้จาก เอกลักษณะที่ปรากฏในการใช้สัญลักษณ์ ภูมิปัญญา จิตรกรรมในหนังสือбуд ภาษาที่ใช้การอธิบายเหตุการณ์สำคัญที่เกี่ยวกับการพัฒนาการของสังคม วัฒนธรรมในท้องถิ่นภาคใต้ เอกสารเรื่องนี้จึงเป็นข้อมูลเบื้องต้นในการศึกษาแบบแผนการเขียนงานวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้อีกหนึ่งเรื่องหนึ่ง (ชวน เพชรแก้ว.2547. **วรรณกรรมทักษิณ : วรรณกรรมปริทัศน์**. กรุงเทพฯ:สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

เอกสารรายงานโครงการเกี่ยวกับการอนุรักษ์สมุดข่อยที่พบในภาคเหนือได้ให้ความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์ เอกสารโบราณภาคเหนือประเภทคัมภีร์ไบบลานได้ข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับพัฒนาการอายุของเอกสารประมาณพุทธศตวรรษที่ 25 ขึ้นไป เขียนด้วยอักษรธรรมภาษาพื้นเมืองภาคเหนือ เนื้อหาในเอกสารที่พบมีหลากหลายทั้งโหราศาสตร์ ตำรายา พิธีกรรม กฎหมาย จริยศึกษา นิทานพื้นบ้านฯลฯ ความเสื่อมของต้นฉบับไบบลาน ทำให้จำเป็นต้องการอนุรักษ์ได้ดำเนินการช่วงแรกราว พ.ศ.2529 เป็นต้นมา โดยได้รับความร่วมมือกับรัฐบาลเยอรมัน มีการอาศัยความร่วมมือกับนักวิชาการสาขาต่างๆ และส่งเสริมให้ประชาชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ จุดประสงค์เบื้องต้นเป็นการอนุรักษ์ต้นฉบับ เอกสารในภาคเหนือตอนบนมีวัน 17 แห่งร่วมโครงการสะท้อนให้เห็นสถาบันท้องถิ่นภาคเหนือ นับเป็นการดำเนินงานแบบอย่างที่มีประโยชน์ต่อการศึกษาวิจัย (สำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมมหาวิทยาลัยเชียงใหม่.2529. **เอกสารโครงการอนุรักษ์คัมภีร์ไบบลานล้านนา**.เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.)

การวิจัยการอนุรักษ์สมุดไทยภาคใต้เพื่อการศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่นเป็น การศึกษากระบวนการอนุรักษ์สมุดไทยภาคใต้ของหน่วยงานที่มีบทบาทด้านการอนุรักษ์ข้อมูล เอกสารท้องถิ่น โดยการสำรวจความเป็นมาแนวคิดของการอนุรักษ์สมุดไทย กระบวนการดำเนินการอนุรักษ์ทั้งในขั้นตอนการสำรวจ รวบรวม ปะสิรรต เผยแพร่ในลักษณะผลงานของ แหล่งข้อมูลต่างๆ การศึกษาความสำคัญของเอกสารโบราณในด้านข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อการนำไปศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของชาวไทยภาคใต้ และปัญหาในกระบวนการอนุรักษ์ ต้นฉบับเอกสารโบราณของท้องถิ่นให้เป็นแหล่งข้อมูลอันเป็นประโยชน์ทางวิชาการต่อท้องถิ่นภาคใต้ โดยเฉพาะการตระหนักความสำคัญของการส่งเสริมการศึกษาด้านหลักฐานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในปัจจุบันและอนาคต

ผลการศึกษาพบว่าด้านความเป็นมาของกระบวนการอนุรักษ์สมุดไทยในอดีตเกิดขึ้นจาก การศึกษาของท้องถิ่นทำให้การอนุรักษ์เป็นไปโดยชีวิตวัฒนธรรมของชาวไทยภาคใต้ ขณะที่ กระบวนการอนุรักษ์ในปัจจุบันเกิดจากการตระหนักความสำคัญของสมุดไทยเพื่อการศึกษาข้อมูล

ด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่นซึ่งดำเนินการโดยศูนย์วัฒนธรรมของสถาบันการศึกษาด้านกระบวนการการอนุรักษ์เป็นการรวบรวมข้อมูลจากชุมชน การจัดเก็บต้นฉบับและการปริวรรตเผยแพร่โดยมีเป้าหมายเป็นการส่งเสริมคุณค่าองค์ความรู้ท้องถิ่น

ด้านความสำคัญของสมุดไทยพบว่าสมุดไทยเป็นเอกสารโบราณที่บันทึกในท้องถิ่นจึงเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ประเภทหนึ่งและให้ความรู้หลากหลายสาขาในการศึกษาวัฒนธรรมท้องถิ่น

ด้านปัญหาของการอนุรักษ์สมุดไทยปัจจุบันคือ ปัญหาการชำรุดของต้นฉบับที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ ปัญหาของการยืดอายุต้นฉบับและการจัดระบบสารสนเทศข้อมูลสมุดไทยตลอดจนปัญหาการบริหารงานและการมีส่วนร่วมของชุมชน (ไข่มุก อุทยานลี.2540.การอนุรักษ์สมุดไทยภาคใต้เพื่อการพัฒนาความรู้ท้องถิ่น.ปัตตานี.: มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์)

โครงการปฏิบัติงานที่เกี่ยวข้องโครงการศึกษารวบรวมท้องถิ่นสถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณจังหวัดสงขลาลักษณะการดำเนินงานเป็นการรวบรวมวรรณกรรมท้องถิ่นเบื้องต้น มีนักวิจัยสถาบันเก็บรวบรวมต้นฉบับจากชุมชนเพื่อนำมาปริวรรตจัดเก็บข้อมูลเผยแพร่และยังมีเอกสารที่ยังไปได้ปริวรรตเป็นฐานข้อมูลเบื้องต้นระดับหนึ่งเฉพาะพื้นที่สงขลาเป็นหลัก และรวมไปถึงภาคใต้ตอนล่างซึ่งกำลังรวบรวมจากแหล่งลักษณะงานเน้นการจัดเก็บและเป็นแหล่งศึกษาค้นคว้าของนักวิชาการโครงการนี้เป็นที่น่าสนใจคือ ยังขาดกระบวนการศึกษาวิเคราะห์ในขั้นการวิจัยดังนั้นการศึกษากระบวนการอนุรักษ์จึงเป็นการทำงานที่สามารถชี้ให้เห็นประโยชน์ของภูมิปัญญาท้องถิ่นอีกระดับหนึ่ง

นอกจากสถาบันดังกล่าวแล้วยังมีแหล่งข้อมูลที่ยังกระจายอยู่กับหน่วยงานงานอาทิสถาบันราชภัฏของภาคใต้ ศูนย์วัฒนธรรม หอจดหมายเหตุภาคใต้เป็นต้น ดังนั้นการสำรวจข้อมูลในขั้นตอนหนึ่งของการวิจัยย่อมเป็นประโยชน์ต่อการสร้างเครือข่ายของแหล่งข้อมูลด้านประวัติศาสตร์วัฒนธรรมของมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ได้อีกทางหนึ่ง

4. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 1.เพื่อศึกษาพัฒนาการสังคมพหุวัฒนธรรม ในท้องถิ่นภาคใต้จากตำนานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้
- 2.เพื่อวิเคราะห์คุณค่าการดำรงสังคมพหุวัฒนธรรม ในสังคมท้องถิ่นภาคใต้ที่สะท้อนผ่านตำนานท้องถิ่น

5. ขอบเขตของการวิจัย

5.1 ด้านขอบเขตด้านพื้นที่

เป็นการวิจัยที่ใช้ข้อมูลตำนานท้องถิ่นที่พิมพ์เผยแพร่ในประเทศไทยการเก็บข้อมูลใช้พื้นที่ภาคใต้เน้นพื้นที่สำคัญ สุราษฎร์ธานี สงขลา พัทลุง นครศรีธรรมราช ปัตตานี ยะลา นราธิวาส

5.2 ด้านประเด็นวิจัย

เป็นการวิจัยเน้นการรวบรวมสังเคราะห์สังคมพหุวัฒนธรรมจาก ตำนานท้องถิ่นที่เป็นการบันทึกตำนานลายลักษณ์อักษร ซึ่งเป็นประวัติศาสตร์แนวตำนานที่ใช้การจดบันทึกในเอกสารหนังสือ บุคของท้องถิ่นภาคใต้และต่อมามีการปริวรรตและตีพิมพ์เผยแพร่

5.3 ด้านระยะเวลา

การวิจัยมีขอบเขตการศึกษาเอกสารที่มีอายุสมัยรัตนโกสินทร์ (ช่วงประมาณพ.ศ.2460 – ถึงปัจจุบัน 2560)

6. ทฤษฎีสมมติฐานและหรือกรอบแนวความคิดของการวิจัย

6.1 กรอบคิด ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความสำคัญต่อการพัฒนาประเทศ

ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีคุณค่าและความสำคัญ ไม่เพียงแต่สำหรับผู้คนหรือท้องถิ่นเท่านั้น แต่ยังเอื้อประโยชน์อย่างใหญ่หลวงต่อการพัฒนาประเทศโดยรวมให้สามารถพัฒนาได้อย่างยั่งยืนและความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นเช่น ภูมิปัญญาท้องถิ่นทำให้ชุมชนและชาติผ่านพ้นวิกฤต และดำรงความเป็นชาติหรือชุมชนไว้ได้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นองค์ความรู้ที่มีคุณค่า และความดีงามที่ดำรงชีวิตและวิถีชุมชนให้อยู่ร่วมกับธรรมชาติ และสภาวะแวดล้อมได้อย่างกลมกลืนและสมดุล ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นรากฐานการพัฒนาที่เริ่มจากการพัฒนาเพื่อการพึ่งพาตนเอง การพัฒนาเพื่อพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน และการพัฒนาที่ผสมผสานองค์ความรู้สากลบนฐานภูมิปัญญาดั้งเดิมเพื่อเกิดเป็นภูมิปัญญาร่วมสมัยที่ใช้ประโยชน์ได้กว้างขึ้น ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความสำคัญต่อชาวบ้าน ครอบครัว ชุมชน และสังคม ดังนี้คือ

- 1.เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมาแต่อดีตอันยาวนาน จนกลายเป็นวิถีชีวิตประจำวันของตนเองและชุมชนตลอดมา
- 2.เป็นมรดกทางสังคมที่ได้จากการเรียนรู้โดยผ่านกระบวนการขัดเกลาของกลุ่มคน ประพฤติปฏิบัติอย่างมองเห็นแนวทางที่ดี และอย่างมีความเชื่อสืบทอดกันมา
- 3.เป็นทรัพย์สินทางปัญญาที่มีคุณค่า
- 4.เป็นข้อมูลพื้นฐานของการดำรงชีวิต และการพัฒนาอย่างยั่งยืนจากอดีตจนถึงปัจจุบัน
- 5.เป็นแนวทางนำไปสู่การปรับตัวของชุมชน ช่วยพัฒนาเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองของชุมชน
- 6.ช่วยเพิ่มความสมดุลระหว่างธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมกับประชาชน เพราะต่างพึ่งพาอาศัยกัน

กล่าวได้ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นมรดกทางวัฒนธรรมอันเกิดจากพัฒนาการปรับตัว และปรับวิถีชีวิตของคน เป็นความรู้ที่เกิดจากการทดลองปฏิบัติจริงในห้องทดลองทางสังคม ความรู้เหล่านี้ถูกค้นพบ ลองใช้ดัดแปลง ถ่ายทอดกันมาด้วยเวลายาวนาน ผ่านกระบวนการขัดเกลาของกลุ่มคน จึงมีค่าและมีความสำคัญนับเป็นมรดกทางปัญญาของมนุษย์ ที่ทุกคนควรรู้ รักษา พัฒนา และนำมาปรับใช้พัฒนาชุมชนท้องถิ่นให้เข้มแข็ง สามารถพึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืน

6.2 กรอบแนวคิดด้านการศึกษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม

มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมหมายถึง การปฏิบัติ การแสดงออก ความรู้ ทักษะ ตลอดจนเครื่องมือ วัตถุ สิ่งประดิษฐ์ และพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับสิ่งเหล่านั้น ซึ่งชุมชน กลุ่มชน หรือในบางกรณีปัจเจกบุคคลยอมรับว่า เป็นส่วนหนึ่งของมรดกทางวัฒนธรรมของตน มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมซึ่งถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่งนี้ เป็นสิ่งที่ชุมชนและกลุ่มชนสร้างขึ้นอย่างสม่ำเสมอ เพื่อตอบสนองต่อสภาพแวดล้อมของตน เป็นปฏิสัมพันธ์ของพวกเขาที่มีต่อธรรมชาติและประวัติศาสตร์ของตน และทำให้คนเหล่านั้นเกิดความภูมิใจในตัวตนและความรู้สึกสืบเนื่องก่อให้เกิดความเคารพต่อความหลากหลายทางวัฒนธรรม และการคิดสร้างสรรค์ของมนุษยการศึกษา

7. วิธีการดำเนินการวิจัย

ขั้นตอนแสดงการดำเนินการวิจัยมีดังนี้

การวิจัยใช้การวิจัยเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับตำนานที่เป็นการจดบันทึกเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นภาคใต้เป็นหลัก

7.1) กลุ่มตัวอย่างในการวิจัย

- กลุ่มตัวอย่างประเภทเอกสารและแหล่งเรียนรู้ท้องถิ่นได้แก่ เอกสารที่เป็นสมุดข่อย เอกสารท้องถิ่นด้านสังคมวัฒนธรรม จากแหล่งเรียนรู้ท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

การคัดเลือกกลุ่มข้อมูลใช้การเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพได้มาโดยวิธีเจาะจง (Purposive sampling) คัดเลือกเอกสารที่มีลักษณะเป็นตำนานภาคใต้

7.2) การคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างในการวิจัย

- การคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างประเภทเอกสารและข้อมูลการวิจัย ใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์โดยคัดเลือกจากเอกสารสองกลุ่มคือเอกสารที่เป็นข้อมูลหลักฐานขั้นต้นได้แก่ เอกสารบันทึกร่วมสมัยทางประวัติศาสตร์ ข้อมูลหลักฐานชั้นรองได้แก่เอกสารกลุ่มงานวิจัยหนังสือกลุ่มเอกสารที่คัดเลือกในการวิจัย

- การคัดเลือกข้อมูลใช้เกณฑ์จากการสืบค้นคุณค่าเอกสารทางประวัติศาสตร์ และคำแนะนำผู้ทรงคุณวุฒิ แหล่งเรียนรู้ที่คัดเลือก

7.3) ขั้นตอนรวบรวมข้อมูลการวิจัย ใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) โดยเก็บรวบรวมข้อมูลการศึกษาเอกสาร (documentary research) เป็นหลัก

7.4) ขั้นตอนและวิธีการในการวิเคราะห์ข้อมูล

7.4.1) การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลเอกสาร (Documentary Analysis) ใช้การศึกษาประวัติศาสตร์โดยเน้นเอกสาร 2 กลุ่ม คือ

1. เอกสารขั้นต้น ในการศึกษาวิจัยหมายถึงเอกสารที่ยังไม่ผ่านการปริวรรตเป็นการศึกษาสถานภาพลักษณะเอกสารอายุการบันทึกข้อมูลแหล่งค้นพบ การจัดเก็บและความสำคัญของข้อมูลกลุ่มนี้ต่อการศึกษาด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

2. เอกสารขั้นรอง ในการศึกษาวิจัย หมายถึง เอกสารที่ปริวรรตแล้วเป็นการศึกษาในด้านเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้

การวิเคราะห์ข้อมูลจากการวิจัยโดยการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมพหุวัฒนธรรมจากตำนานประวัติศาสตร์ภาคใต้โดยบูรณาการกรอบคิดในการศึกษาจากแนวทฤษฎีหน้าที่นิยม การศึกษาสังคม พหุวัฒนธรรม และแนวการศึกษาหลักฐานทางประวัติศาสตร์ โดยกรอบคิดเชิงหน้าที่นิยมที่เน้นการมองสังคมทั้งระบบ ลักษณะทางวัฒนธรรมในแต่ละสังคมล้วนมีส่วนเกี่ยวข้องกันสัมพันธ์กันและมีหน้าที่จรรโลงสังคมให้อยู่รอดได้และตอบสนองต่อความต้องการทางสังคม ดังนั้นตำนานไม่ได้เป็นเพียงเรื่องเล่าขานทางประวัติศาสตร์จากรุ่นสู่รุ่นแต่เป็นลักษณะที่เป็นความเชื่อศรัทธาและความคิดเชิงศีลธรรมที่มีมาแต่โบราณ หน้าที่ของตำนานในสังคมขณะที่ตำนานถูกสร้างหรือบันทึกนั้นคือตำนานมีบทบาทในการสืบทอดประเพณีโดยการอ้างความศักดิ์สิทธิ์และฐานะสูงส่งของต้นกำเนิด

การศึกษาสังคมพหุวัฒนธรรมในการวิจัยนี้ใช้กรอบการมองสังคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยุคประวัติศาสตร์จากบริบทของสังคมไทยที่การศึกษาสังคมไทยเป็นสังคมที่ประกอบด้วยกลุ่มคนที่มีความหลากหลายทางเชื้อชาติ ภาษา และวัฒนธรรม แม้จะถือว่าวัฒนธรรมหลักของประเทศจำเป็นวัฒนธรรมไทยที่รัฐชาติสร้างขึ้นเพื่อหล่อหลอมความเป็นพลเมืองของประเทศแต่ในความจริงแล้ววัฒนธรรมไทยก็วางอยู่บนความหลากหลายและแตกต่างทางวัฒนธรรมเนื่องจากประชาชนในประเทศมีกลุ่มคนที่หลากหลายเชื้อสาย จึงมีความหลากหลายทางวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรมของกลุ่มต่างๆย่อมมีอัตลักษณ์ของแต่ละวัฒนธรรม ดังนั้นในสังคมจึงมีความเป็นพหุทั้งด้านชาติพันธุ์ ศาสนา และวัฒนธรรม การเข้าใจถึงวัฒนธรรมที่หลากหลายจึงเป็นสิ่งจำเป็นของการอยู่ร่วมกันในสังคม

การศึกษาหลักฐานทางประวัติศาสตร์ การมองตำนานในกรอบหลักฐานที่แสดงพัฒนาทางประวัติศาสตร์เป็นการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ที่มองว่าตำนานเป็นแหล่งข้อมูลการบันทึกเรื่องราวข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ภายใต้กรอบคิดของผู้เขียนที่เป็นคนในท้องถิ่นดังนั้นตำนานจึงสามารถอธิบายวิถีชีวิตวัฒนธรรมของท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี

7.4.2) ประเด็นหลักในการวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลตำนานประวัติศาสตร์ภาคใต้ใช้ประเด็นหลักคือ

1. พัฒนาการสังคมพหุวัฒนธรรมในท้องถิ่นภาคใต้จากตำนานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้
 2. คุณค่าการดำรงสังคมพหุวัฒนธรรมในสังคมท้องถิ่นภาคใต้ที่สะท้อนผ่านตำนานท้องถิ่น
- การวิเคราะห์ที่ใช้การพรรณนาวิเคราะห์เพื่ออธิบายการศึกษาเอกสารที่รวบรวมมาแล้วทั้งหมด

7.4.3) การจำแนกข้อมูลการวิจัยเพื่อวิเคราะห์ประเด็นหลัก

1. การวิเคราะห์พัฒนาการสังคมพหุวัฒนธรรมในท้องถิ่นภาคใต้จากตำนานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้พัฒนาการสังคมพหุวัฒนธรรมภาคใต้ยุคแรกเริ่มประวัติศาสตร์

- ประเด็นพหุวัฒนธรรมด้านชาติพันธุ์
- ประเด็นพหุวัฒนธรรมด้านความเชื่อและศาสนา

2. พัฒนาศังคมพหุวัฒนธรรมยุครัฐโบราณภาคใต้

- ประเด็นพหุวัฒนธรรมด้านชาติพันธุ์
- ประเด็นพหุวัฒนธรรมศาสนาสำคัญที่แผ่อิทธิพลเหนือรัฐโบราณ
- ประเด็นอำนาจรัฐและการปกครองในวิถีวัฒนธรรมและศาสนาของรัฐโบราณ
- ประเด็นวิถีวัฒนธรรมท้องถิ่นและการสร้างอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของผู้นำรัฐโบราณ

3. พัฒนาการสังคมพหุวัฒนธรรมยุคการรวมชาติสู่ความเป็นรัฐชาติ

- ประเด็นพหุวัฒนธรรมด้านเชื้อชาติและการหลอมรวมสู่ความเป็นพลเมืองของรัฐ
- ประเด็นการดำรงอัตลักษณ์ของวัฒนธรรมแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ผ่านเป็นประวัติศาสตร์ตำนานร่วมสมัย

4. การวิเคราะห์คุณค่าการดำรงสังคมพหุวัฒนธรรมในสังคมท้องถิ่นภาคใต้ที่สะท้อนผ่านตำนานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นใต้

- การวิเคราะห์คุณค่าของพหุวัฒนธรรมซึ่งมีการสืบทอดและดำรงอัตลักษณ์ของคนในสังคม
- การวิเคราะห์คุณค่าของพหุวัฒนธรรมภาคใต้ที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมเพื่อส่งเสริมการรักษามรดกของความเป็นพหุวัฒนธรรมในสังคมไทยและอาเซียน
- การวิเคราะห์ผลสืบเนื่องของการดำรงความเป็นพหุวัฒนธรรมจากประวัติศาสตร์จนปัจจุบัน

บทที่ 2

พัฒนาการสังคมพหุวัฒนธรรมภาคใต้ยุคแรกเริ่มประวัติศาสตร์

2.1 ปัจจัยทางสังคมและสภาพภูมิศาสตร์

ภาคใต้ในยุคแรกเริ่มประวัติศาสตร์เป็นแหล่งวัฒนธรรมที่มีความเก่าแก่ที่สุดแห่งหนึ่งในเอเชียอาคเนย์ดังปรากฏร่องรอยหลักฐานแสดงความสัมพันธ์ของผู้คนในภาคใต้ของประเทศไทยในสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ที่เชื่อมโยงกับสังคมวัฒนธรรมต่างถิ่น ดังพบว่าราวพุทธศตวรรษที่ 7 มีหลักฐานกลุ่มเอกสารของชาวอินเดีย กรีก โรมัน จีน และอาหรับได้กล่าวถึงชุมชนที่เติบโตมีสภาพเป็นแคว้นแว่นบริเวณภาคใต้ของประเทศไทยในปัจจุบัน (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2546, 17-19) สันนิษฐานว่าชุมชนดั้งเดิมในบริเวณภาคใต้ของประเทศไทยนั้นอดีตเคยเป็นที่อาศัยของผู้คนที่มีวัฒนธรรมอันมีการแลกเปลี่ยนกับวัฒนธรรมภายนอกทั้งวัฒนธรรมจากโลกตะวันออกกับโลกตะวันตกมาก่อน

ในด้านภูมิศาสตร์ของพื้นที่ภาคใต้ประเทศไทยมีสภาพเป็นดินแดนที่มีชื่อเรียกว่า แหลมมลายู สภาพที่ตั้งของชุมชนแวดล้อมไปด้วยถิ่นที่เป็นทั้งทะเลและมีทิวเขา ส่วนที่เป็นคาบสมุทรภาคใต้ของไทยหรือส่วนตอนบนของแหลมมลายู มีทิวเขาตะนาวศรีขนานอยู่ทางชายฝั่งตะวันตก มีทิวเขานครศรีธรรมราชขนานอยู่ทางชายฝั่งตะวันออก และมีทิวเขาสันกาลาคีรีทอดสืบทอดลงไปทางด้านใต้ ติดต่อกับประเทศมาเลเซีย ซึ่งมีทิวเขาแตกแขนงออกไปเต็มพื้นที่แหลมมลายู จนแทบไม่มีที่ราบเลย แหลมมลายูแม้จะมีพื้นที่ราบตั้งถิ่นฐานน้อย แต่ก็จัดเป็นถิ่นที่น่าอยู่อาศัย เพราะภูมิอากาศดี มีลมมรสุมพัดผ่านตลอดปี อุณหภูมิไม่ร้อนไม่หนาวจนเกินไป คือมีอากาศอบอุ่นเนื่องจากมีทะเลล้อมรอบ มีทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ทั้งพืชผักผลไม้ แร่ธาตุ มีแหล่งน้ำสมบูรณ์ ความอุดมสมบูรณ์ดังกล่าวทำให้เป็นแรงดึงดูด ให้ผู้คนมาตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ และสมัยประวัติศาสตร์จนเจริญรุ่งเรืองเกิดเป็นเมืองราวพุทธศตวรรษที่ 6-8 เมื่อเครือข่ายการค้านานาชาติทางทะเลเกิดขึ้นแล้ว ตามจดหมายเหตุจีนและอินเดียกล่าวถึงไว้หลายแห่ง เช่น ฟูนาน จามปา ตุนซุน ตามพรลิงค์ ลังกาสูกะ ฯลฯ เป็นต้น กล่าวคือกลุ่มประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หรือแดนสุวรรณภูมิ ได้ติดต่อกับค้าขายกับอินเดียและจีนมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์แล้ว แต่ที่เชื่อแน่ว่ามีหลักฐานมั่นคง เริ่มแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 6-7 และเกิดผลให้คนพื้นเมืองรับวัฒนธรรมอินเดียอย่างมั่นคงแพร่หลาย นับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 9-10 เป็นต้นมา (O'Connor, Jr. Stanley J., 1972, 14-16)

ดินแดนภาคใต้ของไทยซึ่งมีสภาพเป็นคาบสมุทร มีปัจจัยสำคัญอันก่อให้เกิดอารยธรรมคือ เป็นดินแดนที่มีทรัพยากรจำพวกแร่ธาตุ และทรัพยากรจากป่า เครื่องเทศอุดมสมบูรณ์และความหลากหลายทางชีวภาพ ขณะเดียวกันก็ยังมีที่ตั้งอันเป็นจุดยุทธศาสตร์ ได้เปรียบทั้งการตั้งตนเป็นเมืองท่า เส้นทางเดินเรือนานาชาติ เส้นทางเดินบกข้ามแหลมมลายู และเป็นสะพาน จุดเชื่อมต่อกันระหว่างโลกตะวันตก อาทิ อินเดีย ลังกา เปอร์เซีย อาหรับ และยุโรป กับโลกตะวันออก อาทิ จีน เวียดนาม และญี่ปุ่น นอกจากนี้ยังเป็นพื้นที่แวะพักผลัดเปลี่ยนเรือและเป็นจุดแลกเปลี่ยนสินค้าตามฤดูกาลมรสุมเป็นปากประตูผ่านแดนที่มีความจำเป็น และความเหมาะสมของภูมิประเทศแบบทะเลเปิด (O'Connor, Jr. Stanley J., 1972,12-14)

การเกิดขึ้นของชุมชนในอดีตบริเวณฝั่งทะเลด้านตะวันออก (อ่าวไทย) มีลักษณะพิเศษคือ มีที่ราบทำนาเพาะปลูกมากกว่าชายฝั่งทะเลตะวันตก (อ่าวเบงกอล) หลายเท่า จึงกลายเป็นแหล่งกำเนิดชุมชนและเป็นที่ตั้งบ้านเมืองจำนวนมาก แหล่งเกษตรกรรมที่มีชื่อมาแต่โบราณ ได้แก่ บริเวณอ่าวชุมพร (อ.เมือง-สวี-หลังสวน) บริเวณอ่าวบ้านดอน (สุราษฎร์ธานี) บริเวณที่ราบหน้าเทือกเขาหลวง (นครศรีธรรมราช) บริเวณรอบทะเลสาบสงขลา (พัทลุง-สงขลา) บริเวณอ่าวปัตตานี (ปัตตานี-ยะลา) ล้วนเป็นแหล่งกำเนิดอารยธรรมมาแต่ยุคแรกสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เพราะเป็นจุดศูนย์กลางท่าเรือ อยู่บนเส้นทางค้าขายทางทะเล ชายฝั่งทะเลตะวันตก (อ่าวเบงกอล) มีเพียงบริเวณอ่าวเมอบอก (Merbok Estuary) อันเป็นที่ราบกว้างใหญ่เป็นที่ตั้งเมืองไทรบุรี (เคดะห์) บริเวณปากแม่น้ำตะกั่วป่า (พังงา) และบริเวณอ่าวหวาย (เมืองหวาย) ใกล้ชายแดนด่านเจดีย์สามองค์ ซึ่งสองแห่งนี้มีที่ราบทำนาจำกัด จึงพอตั้งเป็นเมืองขนาดเล็กได้เท่านั้น แต่เป็นท่าเรือหลักอยู่บนจุดยุทธศาสตร์สำคัญ สำหรับการเดินทางทางบกข้ามคาบสมุทรเพื่อการติดต่อกันระหว่างโลกตะวันตกและโลกตะวันออกมาแต่ยุคสุวรรณภูมิ ซึ่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ 7-11 พื้นที่ภาคใต้ถูกกล่าวถึงในเอกสารต่างชาติเช่นเอกสารจีนมีหลักที่ชัดเจนว่ามีการติดต่อการค้ากับอินเดียและจีน จนกระทั่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-13 มีการใช้อักษร ปัลลวะ ภาษาสันสกฤต ภาษามอญในการบันทึกเรื่องราวของชุมชนอีกด้วย(อมรา ศรีชาติ,2544,10-11)

ในด้านพัฒนาการการเกิดชุมชนเมืองเมื่อชุมชนขนาดเล็กเกิดขึ้นจากการรวมกลุ่มตั้งภูมิลำเนาของกลุ่มเครือญาติร่วมเชื้อสายวงศ์สกุลเดียวกันเป็นพื้นฐานก่อน ต่อมาจึงได้ขยายตัวเป็นชุมชนขนาดใหญ่ กลายเป็นชุมชนเมือง มีเกิดองค์กรการบริหาร และศูนย์กลางอำนาจ (centralized) ควบคุมกำลังคน ขึ้น การจัดระเบียบทางสังคมจึงมีความจำเป็น ตามลำดับ อย่างที่เรียกยุคก่อนเป็นเมืองใหญ่ ผู้นำมีฐานะเป็นพ่อขุน เสมือนบิดาเป็นหัวหน้าปกครอง สังคมถูกแบ่งเป็นชนชั้นอย่างน้อย 3 ระดับคือ ข้าทาส สามัญชน และชนชั้นผู้ปกครอง สังคมยุคนี้อาจมีความเจริญเป็นของตนเอง และระดับสูงพอสมควร มีกฎระเบียบข้อบังคับ ขณะเดียวกันก็มีการนับถือผีบรรพบุรุษ (O' Reilly, Dougal J. W, 2007,50-51) สังคมในเอเชียอาคเนย์ด้วยกันเองเช่นสังคมของเขมรโบราณใช้คำโพญ-พอย (Pon) ซึ่งเดิมหมายถึงหัวหน้าหรือผู้นำชุมชนหมู่บ้าน หรือเจ้าเมือง ต่อมากลายเป็นชื่อตำแหน่งเทียบคล้ายกับราชา ซึ่งโดยพื้นฐานน่าจะมาจากระบบสังคมในสุวรรณภูมิ

ดั้งเดิม ที่การปกครองเป็นแบบพ่อปกครองลูกระบบสังคมเริ่มจากหน่วยเล็กสุด คือ ครอบครัวใหญ่ ขึ้นก็เป็นหมู่บ้านและเมืองขณะที่ในสมัยต่อมาวัฒนธรรมจากอินเดียได้มีการผสมผสานรูปแบบทาง วัฒนธรรม ระบบแบ่งชนชั้นจนมีระบบศักดินามีมูลนายและไพร่ ทาส (Mabbett. and David Chandler, 1995,57)

ต่อมาชุมชนเมืองได้พัฒนาขึ้นเป็นเมืองใหญ่และเป็นนครรัฐแต่ละนครรัฐหรือแคว้นมีอิสระ เป็นของตนเอง มีการจัดการบริเวณแหล่งที่ราบชายฝั่งทะเลที่อุดมสมบูรณ์กว้างใหญ่ มีชัยภูมิดี มี แหล่งน้ำ และทรัพยากรธรรมชาติพร้อม สร้างกำแพงเมืองป้อมปราการเพื่อป้องกันตนเองอย่าง มั่นคง สังคมเมืองมีระบบสังคมก้าวหน้าตั้งเป็นรัฐขนาดใหญ่ มีเมืองบริวารและระหว่างรัฐต่อรัฐมีการ ผูกสัมพันธ์ไมตรีเป็นเมืองมิตรกัน เพื่อความเข้มแข็งปลอดภัยจากศัตรู เมืองที่ปรากฏบนแหลมมลายู มีชื่อเสียง เช่น ตามพรลิงคะหรือตามพรลิงค์ (นครศรีธรรมราช) ลังกาสูกะ (ปัตตานี) และกวางหะ (ไทรบุรี) ซึ่งพลเมืองส่วนใหญ่เป็นคนมลายู คนจาม และชวา หรือกลุ่มคนที่พูดภาษาตระกูล ออสโตรนีเซียน ที่อพยพเคลื่อนย้ายขึ้นมาจากหมู่เกาะทะเลใต้ เช่น เกาะสุมาตรา เกาะชวา เกาะ บอร์เนียว เป็นต้น คนมอญก็มีบ้าง และเมื่อได้ติดต่อกับวัฒนธรรมอินเดีย ยิ่งทำให้การปกครองมี ระเบียบแบบแผนซับซ้อนยิ่งขึ้น(Briggs, Lawrence Palmer, 1999,16-17)

ในยุคแรกเริ่มการกำเนิดรัฐในภาคใต้มีพัฒนาการเป็นสามระดับตามตำนานเมืองในภาคใต้ เช่นตำนานกล่าวไว้คือยุคแรกเป็นการบุกเบิกสร้างชุมชนตั้งศาสนา ยุคที่สองเป็นยุคการตั้งชุมชน ใหญ่หรือตั้งเมืองและยุคสุดท้ายคือเริ่มมีผู้มีอำนาจปกครองคือมีราชวงศ์ กล่าวคือเมื่อรัฐพื้นเมือง ได้ ติดต่อกับวัฒนธรรมอินเดีย ทำให้ระบบการเมืองการปกครองและเศรษฐกิจ สังคมเจริญก้าวหน้า เปลี่ยนแปลง รูปแบบการพัฒนาเมืองได้เปลี่ยนแปลงแนวคิดจากระบบครอบครัวพ่อปกครองลูก กลายเป็นแบบอุดมคติตามหลักการบริหารปกครองเมืองใหญ่หรือนครรัฐตามแบบอย่างอินเดีย (Indian Style State) คือหัวหน้าผู้นำชุมชนเมือง ถูกพัฒนากฐานะขึ้นเป็นกษัตริย์ผู้มีอำนาจ ไม่มี ผู้ใดละเมิดได้ อีกทั้งต้องทำพิธีบรมราชาภิเษกจากครุพราหมณ์ชาวอินเดียผู้เป็นเจ้าของลัทธิ ให้หลุด พ้นจากความเป็นมนุษย์คนธรรมดาให้เพื่องฟูลอยถอดรูปเป็น “เทวราชา” (God Kings) หรือผู้มีบุญ บารมีสูงส่งกลายเป็นองค์เทพเจ้า (Briggs, Lawrence Palmer, 1999,61-90)

การปกครองมีการจัดระบบการสืบทอดตำแหน่งสันตติวงศ์ ระบบโครงสร้างขุนนางทั้งทหาร และพลเรือน จัดระบบทหารในกองทัพตามตำราพิชัยสงครามจัดระบบชั้นราชวงศ์ตามกฎหมายเทียร บาล จัดระบบชนชั้นในสังคมและศาสนา เช่น ช่าง, พ่อค้า, ไพร่, ทาส, นักบวช มีจัดระบบกรรมสิทธิ์ ถือครองทรัพย์สินที่ดิน เดิมนับถือศาสนาผี เคารพนับถือธรรมชาติและบรรพบุรุษ ก็เปลี่ยนมาเป็น ศาสนาพราหมณ์และพุทธ (แต่ยังเคารพบูชาศาสนาเดิมปะปนอยู่ด้วย) จัดระบบการกระจายอำนาจ ขยายดินแดนการปกครองตามวิถีจักรมณฑล (Mandala) พัฒนาการต่างๆ เหล่านี้ ทำให้กลายเป็น อาณาจักร (Kingdoms) ขนาดเล็กและอื่นๆ และเนื่องจากรัฐในพื้นที่เมืองทั้งหลายยังไม่มีตัวอักษร หนังสือใช้ พราหมณ์ชาวอินเดียจึงนำเอาภาษาบาลีสันสกฤตเข้ามาใช้แทนด้วย ทำให้เกิดแนวคิดข้อ ถกเถียงเรื่องกระบวนการและระบบอารยธรรมอินเดีย (Indianized) กันขึ้นมากว่า ควรมีขอบเขตและ

ความหมายเพียงใด เพราะคนพื้นเมืองก็มีอารยธรรมความเจริญของตนในระดับสูงอยู่ก่อนแล้ว (Briggs, Lawrence Palmer, 1999,64-65)

รัฐที่ติดต่อกับวัฒนธรรมอินเดีย ได้รับการพัฒนาเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญทั้งด้านชีวิตความเป็นอยู่ด้านขนบธรรมเนียมประเพณี เมื่อผู้ปกครองท้องถิ่นได้เชื้อเชิญให้พราหมณ์ชาวอินเดียเดินทางเข้ามารับราชการเป็นที่ปรึกษาบ้าง เป็นครูบุโรหิต สอนหนังสือธรรมศาสตร์ สอนศิลปะศาสตร์ แก่เจ้าเมืองและราชวงศ์ ตลอดจนทำหน้าที่ประกอบงานรัฐพิธีพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ เช่น พิธีบรมราชาภิเษก เพื่อความเป็นกษัตริย์ที่ถูกต้องสมบูรณ์สถาปนาเสกขึ้นเป็น “เทวราชา” อันศักดิ์สิทธิ์ แม้บุญบารมีไปยังดินแดนต่างๆ ในตำนานดั้งเดิมของภาคใต้กรณีตำนานเมืองนครศรีธรรมราชพบว่ากล่าวถึงอาณาจักรตามพรลิงค์การพัฒนาสืบทอดความเจริญรุ่งเรืองมีพลเมืองรัฐโบราณทั้งที่ไม่ใช่คนพื้นเมืองดั้งเดิม เชื้อสายชวา มลายู จาม มอญ เขมร อินเดีย แต่อาจเป็นคนเผ่าพันธุ์ผสมจากคนพื้นเมืองดังกล่าวเหล่านั้น ซึ่งก็เป็นพวกที่มีประสบการณ์มีความเชี่ยวชาญทางเดินเรือและการค้าทางทะเล และเป็นผู้ริเริ่มสร้างถนนการค้าโดยเป็นผู้บุกเบิกเดินเรือติดต่อกับอินเดียทางโลกตะวันตก และกับจีนทางโลกตะวันออก

กล่าวคือ พวกชนพื้นเมืองที่อาศัยอยู่ตามชายฝั่งมหาสมุทร (Austroasiatic) และตามหมู่เกาะต่างๆ เช่น พุนาน จาม มอญ เขมร ชวา มลายู ปยู หรือที่คนจีนมักเรียกรวมๆ กันว่าพวกคุนหลุน (Kun-lun) หรือพวกชาวทะเล (Sea born) โพนทะเล คือพวกกลุ่มชนแถบเอเชียอาคเนย์ทั้งหลายนั่นเอง เป็นผู้ริเริ่มบุกเบิกการเดินทางเรือค้าขายเลียบชายฝั่งก่อนใครอื่น ตั้งแต่ราวสมัยก่อนประวัติศาสตร์ โดยจัดตั้งเมืองท่าเครือข่ายชายฝั่งมีความสัมพันธ์กัน เดินทางไปไกลถึงเกาะมาดากัสการ์ ทวีปแอฟริกา ทางตะวันออกไปถึงเกาะไต้หวัน ฟิลิปปินส์ และหมู่เกาะต่างๆ ในมหาสมุทรแปซิฟิก คนจีนและอินเดียยังไม่เคยรู้จักทะเล จวบจนถึงราวพุทธศตวรรษที่ 7-8 เมื่อปรากฏชื่อ สุวรรณภูมิ, สุวรรณทวีป, จินหลิน ชาวอินเดีย และจีนก็รับรู้ต้นตอจากปากคำของพวกพ่อค้า นักเดินเรือจากคาบสมุทรทะเลใต้ ซึ่งนำสินค้าและสินแร่ต่างๆ ที่มีค่าหายากไปขาย โดยเฉพาะทองคำที่สามารถร่อนหาได้โดยง่ายทั่วไปจำหน่ายแก่ชาวอินเดียและจีน และเป็นผู้ชักนำเชิญชวนให้ชาวอินเดีย จีน เดินทางตามออกมาเสี่ยงโชค

จีนส่งกั๋งไท่กับจูหยิ่ง (Kang-Tai and Chu Ying) ออกมาดูลาดเลายังอาณาจักรพุนาน ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นอาณาจักรการค้าทางทะเล (maritime kingdom) เมื่อหลัง พ.ศ. 783 โดยอาศัยโดยสารเรือของพวกคุนหลุนมาอีกต่างหาก จีนมาพัฒนาการเดินทางเรือในสมัยราชวงศ์ถังแท้จริงพวกนักเดินเรืออาหรับ จากกลุ่มประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จึงเป็นผู้บุกเบิกเปิดโลก และนำสินแร่มีค่าเครื่องเทศ เครื่องหอมต่างๆ ไปขายแก่ชาวโลกตะวันตกและตะวันออก และพวกเปอร์เซีย, อาหรับ, กรีก, โรมัน ก็ได้แล่นเรือลงมาติดต่อค้าขายยังทะเลอาระเบียชายฝั่งตะวันตกของอินเดีย ปลุกให้ชาวอินเดียตื่นขึ้น และปโตเลมีจึงจะพลอยได้พบปะกับพวกพ่อค้าคุนหลุน จึงได้รับรู้เรื่องดินแดนมหัศจรรย์ในฝัน เช่น เกาะทอง (Chryse) เกาะเงิน (Argre) แหลมทอง (Chersonesus) และดินแดนสุวรรณภูมิ เป็นครั้งแรก (Wheatley, Paul, 1966,49)

กล่าวได้ว่าพัฒนาการทางสังคมพหุวัฒนธรรมภาคใต้ยุคแรกเริ่มประวัติศาสตร์จากตำนานประวัติศาสตร์ภาคใต้ตั้งแต่ภาคใต้ตอนบนจนภาคใต้ตอนล่างสะท้อนการมีวัฒนธรรมดั้งเดิมของคนท้องถิ่นและการรับวัฒนธรรมจากภายนอกช่วงพัฒนาการของการก่อร่างสร้างชุมชนสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ของสังคมพหุวัฒนธรรมภาคใต้ได้มีการติดต่อและรับเอาอารยธรรมสมัยประวัติศาสตร์จากดินแดนภายนอกเป็นการผสมผสานทางวัฒนธรรมท้องถิ่นกับวัฒนธรรมภายนอก คนในท้องถิ่นหรือคนพื้นเมืองมีการจัดตั้งทางสังคมมีการรวมกลุ่มกันเป็นชุมชนเมือง ชุมชนนครรัฐมีระบบสังคมผู้คนมีการดำรงชีวิตร่วมกันอย่างมีแบบแผน มีระเบียบ ด้วยพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรมของผู้คนในชุมชนบริเวณคาบสมุทรภาคใต้ รวมไปถึงคาบสมุทรมาเลย์ เรื่อยลงไปถึงบรรดาหมู่เกาะต่างๆ ในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ ขณะเดียวกันมีการติดต่อทางการค้ากับดินแดนโพ้นทะเลเช่น จีน อินเดียและเมดิเตอร์เรเนียน

ด้วยสภาพภูมิศาสตร์ของภาคใต้เป็นเหตุผลสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้สังคมภาคใต้มีการเปิดรับผู้คนจากต่างถิ่นมาตั้งหลักแหล่งทั้งการค้าและการเผยแผ่ศาสนาทำให้มีการผสมผสานทางวัฒนธรรมของกลุ่มคนในภาคใต้กับกลุ่มคนจากแหล่งอื่นอย่างกลมกลืน

2.2 พหุวัฒนธรรมด้านชาติพันธุ์ในภาคใต้ยุคแรกเริ่มประวัติศาสตร์

พัฒนาการสังคมพหุวัฒนธรรมภาคใต้สมัยประวัติศาสตร์นับแต่มีการค้นพบหลักฐาน การตั้งถิ่นฐานบนพื้นที่ราบของชุมชนในภาคใต้ ที่เริ่มมีการติดต่อกับชนต่างแดนที่อยู่สมัยวัฒนธรรมประวัติศาสตร์ พบว่ามีการใช้ตัวอักษรจากต่างแดน แต่ยังไม่ใช้หลักฐานการใช้ตัวอักษรที่บันทึกเรื่องราวของชุมชน กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 5-11 โดยแบ่งออกได้เป็น 2 ช่วงสมัยได้แก่

ช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 5-8 เป็นช่วงที่มีลักษณะเป็นชุมชนเกษตรกรรมและชุมชนชาวน้ำที่สืบทอดเทคโนโลยี วิถีชีวิตมาจากชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ โดยมีการติดต่อกับชุมชนสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีพัฒนาการการทำเครื่องมือเครื่องใช้โลหะและเริ่มติดต่อกับชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์จากดินแดนโพ้นทะเลทั้งฝั่งตะวันตกและตะวันออกคือ จีน อินเดีย ตะวันออกกลาง เมดิเตอร์เรเนียน และเริ่มปรากฏชุมชนเมืองท่าทาง ทะเลขึ้นเป็นครั้งแรก และช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 9-11 ที่คนในภาคใต้มักนิยมตั้งถิ่นฐานชุมชนบนเนิน ชุมชนบริเวณ ที่ราบริมฝั่งน้ำ ชุมชนบนสันทราย รวมตัวกันเป็นกลุ่มๆ ภายใต้ระบบสังคมและการเมืองเดียวกัน โดยได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมสมัยประวัติศาสตร์ของชุมชนโพ้นทะเล โดยเฉพาะจากอินเดีย ซึ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของชุมชนในด้านการปกครอง การศาสนา เริ่มปรากฏร่องรอยการนับถือพุทธศาสนา และศาสนาฮินดูที่เข้ามาพร้อมการค้าและการเผยแผ่ศาสนา (อมรา ศรีสุชาติและธาราพงศ์ ศรีสุชาติ, 2542,2096)

พัฒนาการของการก่อร่างสร้างชุมชนสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ของสังคมพหุวัฒนธรรมภาคใต้มีการติดต่อและรับเอาอารยธรรมสมัยประวัติศาสตร์จากดินแดนภายนอกเป็นการผสมผสานทางวัฒนธรรมท้องถิ่นกับวัฒนธรรมภายนอก คนในท้องถิ่นหรือคนพื้นเมืองมีการจัดตั้งทางสังคมมี

การรวมกลุ่มกันเป็นชุมชนเมือง ชุมชนนครรัฐมีระบบสังคมผู้คนมีการดำรงชีพร่วมกันอย่างมีแบบแผน มีระเบียบในการร่วมกิจกรรมเป็นช่วงที่กำลังก้าวไปสู่สมัยประวัติศาสตร์ ด้วยพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรมของผู้คนในชุมชนบริเวณคาบสมุทรภาคใต้ รวมไปถึงคาบสมุทรมลายู เรื่อยลงไปถึงบรรดาหมู่เกาะต่างๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งมีมาแล้วตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ และผู้คนในภาคใต้มีภูมิปัญญาในการพัฒนาเครื่องมือเครื่องใช้ความก้าวหน้ามากขึ้นในยุคโลหะ ย่อมมีความสำคัญต่อพัฒนาการ ที่ทำให้เกิดมีเป็นบ้านเมืองขึ้นในช่วงเวลาต่อมา สมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ภาคใต้ ถือเป็นบรรทัดฐานในการเข้าสู่สมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ของประเทศไทยด้วย ทั้งนี้ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 5 มีการติดต่อกับชุมชนวัฒนธรรมโลหะดินแดนข้างเคียง ในเอเชียอาคเนย์ จากหลักฐานทางโบราณคดีที่ได้พบกลองมโหระทึกสำริดในวัฒนธรรมดองซอนหลายแห่งบนคาบสมุทรภาคใต้ แสดงให้เห็นว่ากลุ่มชนสมัยนี้มีความสามารถในการเดินทางทางทะเลออกไปไกลถึงเวียดนาม มาเลเซีย และหมู่เกาะในประเทศอินโดนีเซีย ซึ่งโบราณวัตถุในวัฒนธรรมดองซอนมีพบอยู่ทั่วไปในบริเวณดังกล่าวนี้

ขณะเดียวกันหลักฐานการติดต่อทางการค้ากับดินแดนโพ้นทะเลเช่น จีน อินเดียและเมดิเตอร์เรเนียน ในแหล่งโบราณคดีริมฝั่งทะเลทั้งสองด้านของภาคใต้ ได้แก่ เขาสามแก้ว จังหวัดชุมพร และควนลูกปัด จังหวัดกระบี่ แสดงให้เห็นว่าภาคใต้พัฒนาขึ้นเป็นชุมชนเมืองท่ารุ่นแรกประมาณพุทธศตวรรษที่ 5-6 ที่สำคัญคือการพบหลักฐานเกี่ยวกับการเข้ามาของลายลักษณ์อักษร ซึ่งกำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 5-8 หลักฐานดังกล่าว ได้แก่ อักษรจารึกบนตราประทับ อักษรพราหมี ภาษาปรากฤต จากควนลูกปัด และลูกปัดหิน คาร์เนเลียน จารึกอักษรพราหมี ภาษาสันสกฤต จากเขาสามแก้ว รวมทั้งกลองมโหระทึกสำริด (พิริยะ ไกรฤกษ์, 2542, 7415 - 7436)

พัฒนาการทางสังคมของคนในภาคใต้อยู่ยุคนี้มีลักษณะเป็นชุมชนเกษตรกรรม และชุมชนชาวน้ำ ที่สืบทอดเทคโนโลยีและวิถีชีวิตบางประการมาจากชุมชนก่อนประวัติศาสตร์ มีการติดต่อกับชุมชนสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ภายในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วยกัน ผู้คนในภาคใต้มีพัฒนาการของการทำเครื่องมือเครื่องใช้โลหะ เริ่มติดต่อกับชุมชนสมัยประวัติศาสตร์ จากดินแดนโพ้นทะเล บทบาทของคาบสมุทรภาคใต้ปรากฏในฐานะเมืองท่าโบราณที่มีความเจริญรุ่งเรืองขึ้นพร้อมๆ กับเมืองท่าสำคัญในเครือข่ายการค้าโลก เช่น เมืองท่าปากีสถาน เมืองท่าในเวียดนาม และแหล่งเชื่อมโยงเส้นทางการคมนาคมติดต่อระหว่างโลกตะวันตกกับตะวันออก

ราวช่วงพุทธศตวรรษที่ 7-8 เมืองท่าภาคใต้มีความโดดเด่นขึ้นเนื่องมาจากปรากฏการณ์เส้นทางการค้าทางบกในเอเชียกลางระหว่างอินเดียกับแบกเทรียถูกปิด แต่สินค้าที่สำคัญ เช่น ทอง เครื่องเทศ ไม้หอม ยังเป็นที่ต้องการของผู้คนในแถบเมดิเตอร์เรเนียน เส้นทางการค้าจึงเป็นทางเลือกเดียว ประกอบกับพัฒนาการทางเทคโนโลยีในการสร้างเรือขนาดใหญ่ ที่มีประสิทธิภาพดีกว่าเดิม ทำให้เส้นทางการค้าทางทะเลเจริญรุ่งเรือง และเมืองท่าที่อยู่ในเส้นทางและมีสินค้าที่ต้องการ เช่น เมืองท่าในภาคใต้ จึงเป็นแหล่งสำคัญที่เรือสินค้าต่างๆ จะมาแวะพัก การเกิดเครือข่ายนานาชาติทางทะเลที่เกิดขึ้นตามจุดหมายเหตุจีนและอินเดียเกิดขึ้นหลายแห่งเช่น พุนาน จามปา

ตามพรลิงค์ ลังกาสูกะ เป็นต้น การที่ผู้คนในภาคใต้รวมทั้งคนในเอเชียอาคเนย์ได้มีการติดต่อกับจีน อินเดียมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์เป็นจุดเริ่มต้นของสังคมพุทธวัฒนธรรมในพื้นที่ภาคใต้ด้านการรับวัฒนธรรมที่ผสมผสานจากดินแดนต่างๆเนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ด้านทรัพยากรทางชีวภาพ และด้านทำเลที่ตั้งบนทางการค้าทั้งทางบกและทางทะเลคาบสมุทรมุทธภาคใต้จึงเป็นจุดเชื่อมผืนผืนวัฒนธรรมจากโลกตะวันตกและโลกตะวันออกทำให้ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 8 เป็นต้นไป ชุมชนในบริเวณคาบสมุทรมุทธภาคใต้ จึงมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว

ทั้งนี้เนื่องมาจากการติดต่อเกี่ยวข้องกับบ้านเมืองที่อยู่ห่างไกลทางทะเล ทั้งทางด้านทิศตะวันตกและตะวันออก สอดคล้องกับบริเวณอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา หรือดินแดนอื่นในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วยกัน ลักษณะสำคัญของการเปลี่ยนแปลงคือ ชุมชนต่างๆ จะเริ่มมีพัฒนาการขึ้นเป็นบ้านเมือง โดยมีการรับวัฒนธรรมจากอินเดียเป็นสำคัญ โดยเฉพาะด้านการปกครอง ประกอบกับการเปลี่ยนแปลงทางการค้าและการเมืองในช่วงหลังพุทธศตวรรษที่ 8 ทำให้บ้านเมืองในภูมิภาคแถบนี้ มีความเจริญก้าวหน้าและเพิ่มจำนวนมากขึ้น ดังปรากฏในเอกสารต่างประเทศ เช่น อินเดีย กรีก โรมัน จีน และอาหรับ ที่มีการกล่าวพาดพิงถึงว่ามีบ้านเมืองอยู่ตามชายฝั่งทะเลและบรรดาหมู่เกาะต่างๆ ซึ่งนอกจากเมืองท่าเดิมที่มีอยู่แล้ว คือที่เขาสามแกวและที่ควนลูกปัดแล้ว ยังเกิดเมืองท่าเพิ่มขึ้นใหม่อีก เช่น ที่แหล่เขาขนานน้ำ จังหวัดกระบี่ ควนพระเหนือ จังหวัดพังงา แหล่ยะรัง จังหวัดปัตตานี และที่แหล่สุไหงมาส รัฐเคดะห์ เป็นต้น (อมรา ศรีสุชาติ,2544,10-11)

ช่วงเวลาราวพุทธศตวรรษที่ 9-11 มีพัฒนาการการตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนบนเนินชุมชนบริเวณที่ราบริมฝั่งน้ำและชุมชนบนสันทราย ทั้งนี้เป็นชุมชนที่รวมตัวกันเป็นกลุ่มๆ ภายใต้ระบบสังคมและการเมืองเดียวกันที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมสมัยประวัติศาสตร์ของชุมชนโพ้นทะเลที่สำคัญคือจากอินเดีย ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของชุมชนในด้านการปกครองการศาสนา ปรากฏชุมชนที่มีการติดต่อทางวัฒนธรรมจากอินเดียเพิ่มจำนวนขึ้น ปรากฏร่องรอยการนับถือพุทธศาสนาและศาสนาฮินดู ที่เข้ามาพร้อมกับพ่อค้าพาณิชย์และนักบวชเผยแพร่ศาสนาจากอินเดียของคนท้องถิ่น จากการพบรูปเคารพทางศาสนาที่มีอายุในช่วงเวลานี้ เช่น พระพุทธรูปสำริดประทับยืน พบที่อำเภอสิชล จังหวัดนครศรีธรรมราชซึ่งอายุราวพุทธศตวรรษที่ 10-11 พระพุทธรูปหินทรายประทับยืน ปางประทานพร พบที่เวียงสระซึ่งอายุราวพุทธศตวรรษที่ 11 พระวิฆณุหิน วัดศาลาทั้งอำเภอไชยา ราวพุทธศตวรรษที่ 10 พระพิมพ์ดินเผา พบที่เขาสามาน้ำ จังหวัดกระบี่อายุราวพุทธศตวรรษที่ 11 พระวิฆณุหิน พบที่อำเภอบ้านนาสาร จังหวัดนครศรีธรรมราช อายุราวพุทธศตวรรษที่ 10-11 ตราประทับอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต พบที่เขาศรีวิชัย จังหวัดสุราษฎร์ธานีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 10-11 เป็นต้น ซึ่งสอดคล้องกับหลักฐานด้านเอกสารที่มีการบันทึก(พิริยะ ไกรฤกษ์ ,2542,7415)

หลักฐานด้านเอกสารที่มีการบันทึกเรื่องราวของบ้านเมืองบนคาบสมุทรมุทธ เป็นเอกสารโบราณที่มีการบันทึกขึ้นในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 10-13 ส่วนใหญ่เป็นเอกสารของจีนประเภทพงศาวดาร

สมัยราชวงศ์ เหลียง (พ.ศ.1124-1161) และราชวงศ์ถัง (พ.ศ.1121-1449) รวมทั้งบันทึกการเดินทางของพระภิกษุจีน ฟาเหียน (พ.ศ.956-957) เหียนจิง (พ.ศ.1172) และอี้จิง (พ.ศ.1214-1238) และยังมีเอกสารโบราณของอินเดียและลังกาประเพณีวรรณกรรมในพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ รวมถึงเอกสารโบราณของอาหรับ ซึ่งบันทึกเรื่องราวตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 14-15 เป็นต้นไป อย่างไรก็ตามเอกสารสำคัญที่ใช้อ้างอิงเกี่ยวกับช่วงสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ภาคใต้ได้ คือ เอกสารของจีนกล่าวถึงชื่อรัฐต่างๆ ในบริเวณคาบสมุทรภาคใต้ เช่น ดันซุน ลังยาเสียวพันพัน ดันตัน เป็นต้น ซึ่งสันนิษฐานว่ารัฐแรกๆ ที่มีอายุอยู่ตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 10-11 น่าจะอยู่บริเวณรอบๆ อ่าวบ้านดอน ในเขตสุราษฎร์ธานี เป็นรัฐที่ประกอบด้วยพ่อค้า และพราหมณ์ แสดงให้เห็นถึงความแพร่หลายและรุ่งเรืองของศาสนาพราหมณ์ ดังปรากฏชุมชนพราหมณ์ที่ตั้งถิ่นฐานกันอย่างหนาแน่นในบริเวณรอบอ่าวบ้านดอนในช่วงเวลาดังกล่าว ขณะที่ศาสนาพุทธก็รุ่งเรืองในบริเวณคาบสมุทรภาคใต้ในศตวรรษต่อมา จากบันทึกการเดินทางของหลวงจีนอี้จิง (พ.ศ.1214-1238) สมัยราชวงศ์ถังที่ได้บันทึกไว้ว่า คาบสมุทรมาเลย์ช่วงที่ท่านมาเรียนภาษาสันสกฤต ประชากรส่วนใหญ่ นับถือพุทธศาสนานิกายเถรวาท มีส่วนน้อยที่นับถือนิกายมหายาน (Wheatley, Paul, 1980, 15-20)

จากการพบหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าในสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ คาบสมุทรภาคใต้เป็นที่ตั้งของเมืองท่าโบราณที่มีความสำคัญต่อเครือข่ายการติดต่อของโลกตะวันตกและตะวันออก ใน การพัฒนาการทางวัฒนธรรมและเศรษฐกิจของโลกสืบเนื่องมาถึงสมัยประวัติศาสตร์ โดยปรากฏเมืองท่าสำคัญสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ทางฝั่งทะเลตะวันออก และเมืองท่าทางฝั่งตะวันตก รวมทั้งยังเป็นบริเวณที่วัฒนธรรมจากภายนอกเข้ามามีบทบาทต่อผู้คนและวัฒนธรรมดั้งเดิมทั้งด้านการเมืองการปกครอง วัฒนธรรมด้านภาษา จารีตประเพณี ความเชื่อ และศาสนาผสมผสานเป็นสังคมพหุวัฒนธรรมในภาคใต้ต่อมา

ความหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ในสังคมพหุวัฒนธรรมในภาคใต้

ชาติพันธุ์ภาคใต้มีหลายกลุ่มทั้งคนพื้นเมืองและกลุ่มคนที่เข้ามาอาศัยในพื้นที่ภาคใต้อย่างชั่วคราวและกลุ่มที่เข้ามาตั้งหลักแหล่งแล้วต่อมาได้มีการผสมกลมกลืนวัฒนธรรมของชนพื้นเมืองซึ่งในสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์คนกลุ่มใหญ่น่าจะเป็นกลุ่มคนพื้นเมืองเมื่อต่อมาได้มีการรับวัฒนธรรมจากต่างถิ่นจึงมีการคนต่างถิ่นมาตั้งหลักแหล่งหลักฐานที่บ่งบอกถึงกลุ่มชาติพันธุ์ในยุคนี้มักได้แก่ข้อมูลทางโบราณคดีและตำนานท้องถิ่นบางส่วน

กลุ่มชาติพันธุ์พื้นเมืองดั้งเดิม

กลุ่มชนพื้นเมืองดั้งเดิมแรกเริ่มได้แก่กลุ่มที่อาจเรียกว่าชนชาวน้ำและชนชาวถ้ำจากการศึกษาแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่ปรากฏในภาคใต้ นำไปสู่ข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับกลุ่มชนก่อนประวัติศาสตร์ของภาคใต้ โดยแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ ตามสภาพถิ่นที่อยู่ และวิถีการดำรงชีวิตที่สัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ชนชาวถ้ำ ได้แก่คนก่อนประวัติศาสตร์ที่ใช้ถ้ำเป็นที่อยู่อาศัย ประกอบกิจกรรม ใช้ชีวิตอยู่ในพื้นที่ป่าเขา เข้าป่าล่าสัตว์แบบสังคมนายพราน โดยถ้ำที่อาศัยเป็นถ้ำบนผืนแผ่นดินใหญ่ เป็นถ้ำหินปูนของภูเขาลูกโดดหรือแนวเทือกเขา หรือในโพรงถ้ำ

หลายโพรงถ้ำ หลายเพิงผาในกลุ่มภูเขาเดียวกัน มีทั้งขนาดเล็กใหญ่แตกต่างกันไป ลักษณะถ้ำที่ถูกเลือกให้เป็นที่อยู่อาศัย จะต้องมียุทธศาสตร์ที่เหมาะสม เช่น ไม่สูงจนเกินไป (ประมาณ 1-20 เมตรจากพื้นราบ) มีทางขึ้นลาดลดหลั่นเป็นระดับ มีแอ่งหินหรือถ้ำวัลย์ที่สามารถไต่ขึ้นไปได้ อยู่พ้นระดับน้ำท่วม ไม่อับทึบ มีอากาศถ่ายเทได้ดี แสงสว่างส่องเข้าถึง และอยู่ใกล้แหล่งน้ำที่ใช้เพื่อการอุปโภคบริโภค

จากหลักฐานทางโบราณคดี พบว่าชนชาวถ้ำปรากฏในดินแดนภาคใต้มาแล้วไม่น้อยกว่า 35,000 ปีมาแล้ว มีพัฒนาการมีความเจริญก้าวหน้าด้านเทคโนโลยีตั้งแต่ราว 2,500-5,000 ปีมาแล้ว จนกระทั่งรู้จักทำและใช้เครื่องมือโลหะ ผลจากการวิเคราะห์โครงกระดูกมนุษย์ที่พบในถ้ำ พบว่ามีลักษณะของออสตราลอยด์ - เมลานีซอยด์ และมองโกลอยด์

ชาวถ้ำคือพวกนีกริโตที่อพยพเคลื่อนย้ายมาจากดินแดนตอนบนของภาคใต้ ส่วนชนชาวน้ำคือโอริงลาโอตหรือกลุ่มโปรโต - มาเลย์ และทั้งออสตราลอยด์ - เมลานีซอยด์ และมองโกลอยด์จะเป็นพวกเดียวกับนีกริโต (เงาะ/ชาไก ชิมัง) หรือโอริงลาโอต (มอแกน ชาวน้ำหรือชาวเล) ที่ยังหลงเหลืออยู่ในดินแดนบางส่วนของภาคใต้ แต่ว่ายังไม่มีข้อมูลเพียงพอที่จะยืนยันทฤษฎีดังกล่าวได้ ชนชาวน้ำ ได้แก่อนก่อนประวัติศาสตร์ที่มีถิ่นที่อยู่ในแนวฝั่งทะเล มีวิถีชีวิตผูกพันกับทรัพยากรทางน้ำ โดยอาจเป็นกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ตามถ้ำ หรือที่ราบใกล้ฝั่งทะเลหรืออ่าวไทย หรือถ้ำบนเกาะ หรือถ้ำบนภูเขาหินปูนที่มีน้ำล้อมรอบ เช่น ในอ่าวพังงา กระบี่ โดยที่กลุ่ม คนเหล่านี้ดำรงชีวิตโดยการจับสัตว์น้ำ ใช้แพหรือเรือเป็นพาหนะ มีชีวิตที่สัมพันธ์กับท้องน้ำมากกว่าป่าเขา เป็นพวกที่ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวโยกย้ายถิ่นไปยังหมู่เกาะตอนล่าง หรือชักนำพวกอื่นให้เข้ามาตั้งถิ่นฐานในภาคใต้ และยังเป็นพวกที่รับการติดต่อกับชุมชนสมัยประวัติศาสตร์ที่เดินเรือเร่ร่อนมาจากต่างแดน (อมรา ศรีสุชาติ, 2544, 59-60) อย่างไรก็ตามชนชาวน้ำอาจมาจากชุมชนชาวถ้ำ หรือปรากฏขึ้นหลังชุมชนชาวถ้ำทั้งนี้ กลุ่มชนทั้งสองกลุ่มนี้ มีการดำเนินชีวิต 2 แบบคือ ทั้งเข้าป่าล่าสัตว์แบบสังคมนายพราน และจับสัตว์น้ำแบบชาวประมง โดยอาจเป็นผลมาจากการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างกัน ซึ่งได้พบหลักฐานการสัญจรไปสู่ทะเลของชนชาวถ้ำ โดยเฉพาะกลุ่มคนที่อาศัยอยู่บริเวณถ้ำเขาหินปูนระหว่างฝั่งทะเลและพื้นที่ป่าเขาตอนกลาง จากหลักฐานประเภทต่างๆ ที่ยังคงปรากฏให้ศึกษาในปัจจุบัน อาจนำไปสู่ข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับเรื่องราวของกลุ่มชนทั้งสองกลุ่ม (อมรา ศรีสุชาติ, 2542, 2089-2094)

ชนชาวถ้ำและชนชาวน้ำ นอกจากจะอาศัยอยู่ในถ้ำและปลุกเพิงพักบริเวณพื้นราบแล้ว ยังเลือกแหล่งที่อยู่อาศัยที่อยู่ใกล้แหล่งอาหารตามธรรมชาติด้วย เช่น แหล่งน้ำสำหรับบริโภค-อุปโภค รู้จักแหล่งอาหาร เช่น การหาพืชพันธุ์ไม้ การจับสัตว์จากแหล่งต่างๆ เป็นต้น และยังมีความรู้ในการจำแนกสัตว์และพืชที่ไม่เป็นอันตรายในการนำมาประกอบอาหาร ได้แก่ สัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม เช่น วัว ควาย ลิง หมูป่า กวาง ฯลฯ สัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ เช่น เต่า ตะพาบ สัตว์ปีก เช่น นก ประเภทต่าง ๆ ไก่ สัตว์น้ำ เช่น ปลา สัตว์ไม่มีกระดูกสันหลัง เช่น ปูนา และสัตว์จำพวกหอยประเภทต่างๆ ส่วนพืชนั้นนอกจากผลไม้และพืชหัวในดินแล้ว ยังมีข้าวและสมุนไพรบางชนิดที่นำมาใช้เป็นยารักษาโรคด้วย

สิ่งต่างๆ ที่กล่าวถึงเหล่านี้เป็นหลักฐานที่ได้จากการขุดค้นทางโบราณคดีที่มีการพบพันธุ์พืชสมุนไพรจากถ้ำหมอเขียว จังหวัดกระบี่ (อมรา ศรีสุชาติ, 2542, 2089-2094)

การหาอาหารนั้น พบว่านอกจากใช้มือเปล่าแล้ว ผู้คนสมัยนี้ยังรู้จักใช้เครื่องมือเพื่อช่วยในการหาอาหารเพื่อการดำรงชีวิตประจำวันด้วย โดยเครื่องมือรุ่นแรกมักทำจากวัสดุดิบพื้นฐานที่มีรอบตัว เช่น หินกรวดแม่น้ำ ไม้ชนิดต่างๆ รวมทั้งกระดูกสัตว์ที่ได้จากการล่า เครื่องมือที่ใช้ อาทิเช่น หอก คันธนู ลูกกระสุนดินเผา ไม้ซาง ลูกดอก เครื่องมือหินกะเทาะปลายแหลม เป็นต้น สำหรับในการประกอบและปรุงอาหารนั้น พบว่ารู้จักใช้ความร้อนจากไฟในการหุงต้มอาหารแล้ว ใช้หม้อดินเผา ทั้งหม้อก้นกลมและหม้อสามขา รู้จักทำเครื่องนึ่งห่มให้ความอบอุ่นและป้องกันร่างกาย การทำเครื่องนึ่งห่มหรือผ้าจากเปลือกไม้ จากการพบหินทุบเปลือกไม้ ในแหล่งโบราณคดีต่างๆ ของภาคใต้ เช่นที่ถ้ำเป็องแบบ จังหวัดสุราษฎร์ธานี แหล่งโบราณคดีแหลมป้อม จังหวัดพังงา ซึ่งมีลักษณะคล้ายกันมากกับที่พบในประเทศมาเลเซีย ไม้ที่นำมาใช้ทำผ้าได้แก่ พรหมไม้บางชนิดในท้องถิ่นภาคใต้เอง

ด้านพิธีกรรมของคนกลุ่มนี้จากหลักฐานทางโบราณคดีนำไปสู่เรื่องราวข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับเรื่องความเชื่อ พิธีกรรมของผู้คนทั้งสองกลุ่มนี้ ซึ่งทำให้ทราบเรื่องราวของผู้คนในช่วงเวลานี้ที่มีต่อตนเองและธรรมชาติที่สำคัญได้แก่ พิธีกรรมการถอนพิษไข้ พิธีกรรมการขัดฟันหรือแต่งขอบฟันซี่หน้า พิธีกรรมการฝังศพ พิธีกรรมการอุทิศสิ่งของให้แก่ผู้ตายตามคติความเชื่อโลกหน้าและโลกอื่นหลังความตาย พิธีกรรมการกินเนื้อมนุษย์ หรือกินเนื้อคนที่เป็นศัตรู หรือกินเนื้อคนเผ่าเดียวกันที่ตายแล้ว ตามความเชื่อเรื่องการเพิ่มพลังในตัว รวมทั้งพิธีกรรมทางไสยศาสตร์เกี่ยวกับการนับถือบูชาอิชชฐานหรือชีวิตศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งอยู่ในรูปสัณฐานของสัตว์บางชนิด รวมทั้งพิธีกรรมเพื่อเพิ่มปริมาณการล่าสัตว์และอาหาร โดยใช้ภาพเขียนเป็นสื่อ หลักฐานที่นำไปสู่ข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับพิธีกรรมต่างๆ สามารถศึกษาเพิ่มเติมได้จากผลการขุดค้นแหล่งโบราณคดีถ้ำปากอม ถ้ำเป็องแบบ จังหวัดสุราษฎร์ธานี ถ้ำหมอเขียว จังหวัดกระบี่ แหล่งภาพเขียนสีในภาคใต้ เป็นต้น

กลุ่มเซมัง ซาไกหรือที่ชาวภาคใต้ทั่วไปเรียกกันว่า “เงาะ” เป็นชนกลุ่มน้อยเผ่าหนึ่ง ที่อาศัยอยู่ในคาบสมุทรมลายู มีความแตกต่างจากคนไทยส่วนใหญ่ ทั้งด้านร่างกาย สังคม และวัฒนธรรม อาศัยอยู่ตามป่าเขาโดยอยู่ตามเชิงผาหรือป่าโปร่ง สร้างกระท่อมเล็กๆ เป็นที่พัก กระจายอยู่ในเขตจังหวัดต่างๆ ของภาคใต้ ได้แก่ พัทลุง ตรัง สตูล ปัตตานี ยะลา และนราธิวาส ตลอดไปจนถึงรัฐเคดาห์และปาหัง ประเทศมาเลเซีย และบนเกาะสุมาตรา ประเทศอินโดนีเซีย เป็นกลุ่มชนที่ยังใช้ชีวิตอยู่กับวัฒนธรรมการล่าสัตว์อย่างสมบูรณ์ ยังไม่ค่อยยอมรับรู้การพัฒนาทางวัตถุของสังคมเมือง มีความพอใจและรักที่จะอยู่กับป่าเขาลำเนาไพร ความเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย ต้องการให้ชีวิตอยู่ได้เพียงวันวันเดียว ชีวิตพรั่งนี้ค่อยคิดกัน แต่มีความรู้ความชำนาญในการแสวงหาสมุนไพรมาใช้ในการรักษาตนเอง ชนกลุ่มนี้มีชื่อเรียกหลายชื่อ เช่น ซาแก เซมัง ชินอย คะนัง โอริงอัสลี (Orang Asli) ออแก อัสลี เนกริโต (Negrito) และเงาะ เป็นต้น แต่ซาไกจะเรียกตัวเองว่า “ก้อย” “มันนิ/มินิ” “กะนัง”⁹⁹ จากคำเรียกชื่อซาไกที่ว่า “โอริง อัสลี” ซึ่งแปลว่าคนเก่าแก่ คนดั้งเดิม หรือคนพื้นเมือง

และลักษณะของการฝังศพตามประเพณีปฏิบัติของชาวกะเหรี่ยงคือขุดหลุมฝังนอนตะแคง ทำให้สันนิษฐานว่าคนกลุ่มนี้มีประวัติการตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณนี้มาตั้งแต่สมัยหินเก่าตอนกลาง รอบอ่าวบ้านดอน ลงไปถึงนครศรีธรรมราช กระบี่ จนจรดแหลมมลายู มีชาวกะเหรี่ยงอยู่ทั่วไป (สุภาภรณ์ อินทองคง และคณะ, 2542 หน้า 2245 - 2268.) ชาวกะเหรี่ยง เป็นมนุษย์ในชาติพันธุ์เนกริโต ซึ่งเป็นชาติพันธุ์ย่อยของชาติพันธุ์เนกรอยด์ (Negroids) หรือมนุษย์ผิวดำ อูบิสัยรักสงบ ไม่ดุร้าย มีภาษาพูดของตนเอง แต่ไม่มีตัวอักษร ภาษาของชาวกะเหรี่ยงเป็นภาษาในตระกูลออสโตรเอเชียติก (Austroasiatic Language Family) สาขามอญ-เขมร (Mon-Khmer Language Branch) และโดยทั่วไป ชาวกะเหรี่ยงมีวิถีชีวิตแบบมนุษย์ในยุคก่อนารยชนที่ตกค้างหลงเหลืออยู่ในโลกปัจจุบัน ซึ่งยังเป็นกลุ่มคนป่าล่าสัตว์ ยังไม่รู้จักการเพาะเลี้ยง อาศัยพึ่งพิงป่าเขา เจริญอยู่ตามป่าเขา มีศิลปะการยังชีพด้วยการล่าสัตว์และเก็บหาของป่า (hunting and gathering) ความก้าวหน้าในการดำรงชีวิตมีเพียงการรู้จักใช้ไฟและลูกดอก มีบางกลุ่มเท่านั้นที่เพิ่งรู้จักสร้างบ้านเรือนอยู่อาศัยเป็นหลักแหล่ง และเพิ่งรู้จักเพาะเลี้ยงเพียงเล็กน้อย สามารถจำแนกชาวกะเหรี่ยงออกเป็นกลุ่มได้โดยใช้ภาษาเป็นเกณฑ์ ซึ่งสามารถแบ่งได้เป็น 4 กลุ่มใหญ่ แต่ละกลุ่มจะมีจำนวนประชากร และถิ่นที่อยู่อาศัย (สุภาภรณ์ อินทองคง และคณะ, 2542 หน้า 2245 - 2268.)

กลุ่มแต้แต้ (Sakai Tean-ean) ชาวกะเหรี่ยงนี้ใช้ภาษาแต้แต้ อาศัยอยู่ตามป่าเขา บริเวณเทือกเขาบรรทัดในพื้นที่ 4 จังหวัดคือ สตูล ตรัง พัทลุง และสงขลา โดยกระจายอยู่เป็นกลุ่มเล็กๆ หลาย กลุ่มกันทั่ว (Sakai Kansiu) ชาวกะเหรี่ยงนี้ ใช้ภาษากันทั่ว มีประชากรประมาณ 7 - 10 คน อาศัยอยู่ที่บ้านชาวกะเหรี่ยง หมู่ที่ 3 ตำบล บ้านเหร อำเภอยะลา จังหวัดยะลา กลุ่มยะฮาย (Sakai Yahai) ใช้ภาษายะฮาย มีประชากรประมาณ 35-50 คน อาศัยอยู่แถบจังหวัดยะลา และนราธิวาส

กลุ่มเต๊ะเต๊ะ (Sakai Tea-deh) ใช้ภาษาเต๊ะเต๊ะ มีถิ่นฐานอยู่แถบอำเภอรือเสาะ และระแงง จังหวัดนราธิวาส อย่างไรก็ตาม ชาวกะเหรี่ยงทุกกลุ่ม ทั้งในภาคใต้ของไทยและในประเทศ มาเลเซีย พวกเขาถือว่าเป็น มัณนี ด้วยกัน คือ เป็นพวกเดียวกันทั้งสิ้น (สุภาภรณ์ อินทองคง และคณะ, 2542 หน้า 2245-2268.)

ด้านสภาพสังคมวัฒนธรรมและความเป็นอยู่บริเวณพื้นที่ๆ ใช้อาศัยของชาวกะเหรี่ยงนั้น มักเลือกภูมิประเทศที่เป็นเนินสูง ซึ่งอาจจะเรียกว่าเนินเขาสลัภูเข หรือตามเชิงผามีป่าสูงใหญ่ปกคลุมโดยทั่วไป เป็นบริเวณที่อยู่ใกล้ลำธารหรือน้ำตก มีสัตว์ให้ล่าเป็นอาหารได้ชุกชุม มีเผือกมันอยู่ในป่าอุดมสมบูรณ์ และเป็นบริเวณที่มีไม้ซางหรือมีอยู่ไม่ไกลนัก เพราะไม้ซางเป็นวัสดุสำคัญที่ชาวกะเหรี่ยงใช้เป็นอาวุธคือ กระบองตูด ส่วน บอเลา กับ บิล่า ซึ่งทำจากไม้ซางเช่นเดียวกัน ยังเป็นอาวุธประจำสังคมของชาวกะเหรี่ยง วัฒนธรรมด้านความเชื่อของชาวกะเหรี่ยง

ชาวกะเหรี่ยงมีความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติและเกรงกลัวต่อสิ่งที่เกิดขึ้นจากปรากฏการณ์ตามธรรมชาติ เชื่อในไสยศาสตร์ เวทมนตร์ ที่สำคัญได้แก่ ความเชื่อเรื่องวิญญาณและภูตผี ความเชื่อเรื่องโชคลาง ความเชื่อเรื่องความฝัน ความเชื่อในเรื่องสุขภาพ ความเชื่อเรื่องเวทมนตร์คาถา ความเชื่อในรูปสัญลักษณ์

กลุ่มชาวพื้นเมืองในภาคใต้อีกกลุ่มหนึ่งที่เรียกว่า ชาวเลเป็นชื่อที่ชาวไทยปักษ์ใต้ ใช้เรียกกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่ง ที่อาศัยเร่ร่อนอยู่ในทะเลอันดามันทางภาคใต้ฝั่งตะวันตกของไทย ชาวเลเป็นชนเผ่าพันธุ์หนึ่ง อาศัยอยู่ตามเกาะต่างๆ แถบชายฝั่งทะเลด้านตะวันตกของคาบสมุทรภาคใต้ เริ่มตั้งแต่บริเวณหมู่เกาะทางตอนใต้ของประเทศสหภาพเมียนมาร์ หมู่เกาะในเขตจังหวัดระนอง พังงา ภูเก็ต กระบี่ ตรัง สตูล ไปจนถึงหมู่เกาะซึ่งอยู่ในอาณาเขตของประเทศมาเลเซีย ตามประวัติความเป็นมาชนเผ่าพันธุ์นี้ใช้ชีวิตอยู่กันเป็นกลุ่มๆ โดดเดี่ยวตามหมู่เกาะต่างๆ ในทะเลสืบทอดกันมาแต่บรรพบุรุษ มักอาศัยอยู่ตามเพิงผากขนาดเล็ก ที่สร้างขึ้นเป็นลักษณะของที่พักชั่วคราว ตามชายหาดของเกาะต่างๆ โดยพิจารณาเลือกจากความอุดมสมบูรณ์ของอาหารเป็นหลัก ชาวเลมีวิถีชีวิตอิสระ หากินเร่ร่อนอยู่ในทะเลไม่มีการตั้งถิ่นฐานแน่นอน ชาวเลแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่

1. กลุ่มมอเก็น หรือมอแกน ได้แก่ มอเก็นปูเลา (Moken Pulau) หมายถึง คนน้ำเค็ม ที่อาศัยเร่ร่อนตามหมู่เกาะ ได้แก่ ชาวเลกลุ่มที่คนท้องถิ่นเรียกว่า มอเก็นเกาะ หรือพวกสิงห์ทะเล อาศัยเรือเร่ร่อนบริเวณหมู่เกาะ พยามเกาะช้าง เกาะเหลา (เกาะหลาม) เกาะสินไห่ จังหวัดระนอง เกาะระ เกาะพระทอง และหมู่เกาะสุรินทร์ จังหวัดพังงา และชาวมอเก็นปูเลาจะเร่ร่อนหากินและพักอาศัยในบริเวณหมู่เกาะที่อุดมสมบูรณ์ มีแหล่งน้ำจืดเพื่อเก็บกักตุนไว้ใช้ในการบริโภคระหว่างที่อยู่ในทะเล ใช้ชีวิตอยู่บนเรือที่เรียก “กาบาง” แทนบ้าน

มอเก็นตามับ (Moken Tamab.) หมายถึง คนน้ำเค็ม ที่อาศัยเร่ร่อนบนแผ่นดินแถบชายฝั่งทะเล ได้แก่ชาวเลกลุ่มที่คนท้องถิ่นเรียกว่า มอแกนบก หรือพวกสิงห์ดอน ชาวเลมอเก็นตามับอาศัยอยู่บริเวณบ้านน้ำเค็ม (แหลมป้อม) ตำบลวัน (บางลึก) บางม่วง ปากวิป (แหลมปะการัง) บางขะในบ้าน บางเนียง เขตอำเภอตะกั่วป่า บ้านไทยใหม่ คลองญวน เกาะนก ขนิม ทัพปลา ลำปี และหินลาด (ท่าดินแดง) เขตอำเภอท้ายเหมือง บ้านท่าใหญ่ อำเภอนาทน จังหวัดพังงา ท่าฉัตรชัย (แหลมหลา) บ้านเหนือ (บ้านหินลูกเดียว) อำเภอลาง จังหวัดภูเก็ต ขณะที่กลุ่มมอเก็นปูเลาและอุรักลาไวย์ ยังคงร่อนเร่อยู่ในทะเลอันดามัน พบว่าบรรพบุรุษของมอเก็นตามับเริ่มมีการตั้งถิ่นฐานบนบกแล้วบางส่วน ที่พักอาศัยเดิมเป็นเพิงผากเล็กๆ สำหรับครอบครัวเดียว สร้างด้วยวัสดุที่หาได้จากสภาพแวดล้อมใกล้เคียง เช่น ไม้ไผ่ ไม้รวก และจาก ปัจจุบันมอเก็นตามับตั้งถิ่นฐานถาวร มีสถานภาพทางสังคมและฐานทางเศรษฐกิจแตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อมของชุมชนที่อยู่อาศัย อย่างไรก็ตามมอเก็นตามับจะมีความสัมพันธ์ในกลุ่มเครือญาติที่ค่อนข้างแน่นแฟ้น โดยพบว่าจะมีการทำพิธีกรรมร่วมกัน นับถือตายายร่วมกัน เช่น พิธีไหว้ตาหลวงจักร ที่ลำปี การร่วมพิธีลอยเรือ “กาบางลาจิง” เป็นต้น (อารณย์อุกฤษณ์, 2548, 2) กลุ่มอุรักลาไวย์ (Urak Lawoi') หมายถึง คนของทะเลหรือคนทะเล ที่อาศัยเรือเร่ร่อนในทะเลเช่นเดียวกับมอเก็นปูเลา แต่ต่างสังคมและวัฒนธรรมกัน คือกลุ่มชาติพันธุ์ที่เรียกตัวเองว่า “ลาไวย์” แต่บุคคลภายนอกจะเรียกพวกเขาว่า “ชาวเลา” ชาวน้ำ หรือชาวไทยใหม่ ซึ่งปัจจุบันทางราชการเรียกกลุ่มนี้ว่า “ไทยใหม่” ชาวเลมอเก็นเรียกชาวเลอุรักลาไวย์ว่า “ออรังลอตา” ขณะที่ชาวเลอุรักลาไวย์เรียกชาวมอเก็นว่า “ออรัง บาไล” หมายถึงคนตะวันตก

คนกลุ่มนี้มีวิถีชีวิตดั้งเดิมของชาวเลอุรักลาไวย์อาศัยเรือเร่ร่อนหากินในทะเล มีถิ่นที่อยู่ไม่แน่นอน แต่จำกัดเฉพาะในน่านน้ำฝั่งทะเลตะวันตกของภาคใต้ของไทยเท่านั้น ชาวเลอุรักลาไวย์จะเร่ร่อนหากิน และพักอาศัยตามหมู่เกาะแถบทะเลอันดามันนับตั้งแต่ช่องแคบมะละกาขึ้นมา บริเวณหมู่เกาะอาดังเกาะหลีเป๊ะ เกาะบูโหล่น จังหวัดสตูล เกาะพีพี (แหลมตง) เกาะจำ เกาะลันตา จังหวัดกระบี่ และเกาะสิเหร่ (แหลมตึกแก) หาดราไวย์ บ้านสะพาน จังหวัดภูเก็ต ลักษณะภูมิประเทศที่พักอาศัยเป็นที่กำบังลมในฤดูมรสุมและสภาพแวดล้อม บริเวณใกล้เคียง มีแหล่งน้ำจืดสำหรับบริโภคและชายฝั่งมีความอุดมสมบูรณ์ แหล่งที่พักชั่วคราวดังกล่าวส่วนใหญ่จะเป็นที่ที่เคยแวะพักเป็นประจำ และบางแหล่งเป็นที่ฝังศพด้วย ในอดีตชาวเลอุรักลาไวย์ อาศัยเรือเป็นบ้านเกิดเรือนนอน สืบเผ่าพันธุ์ เป็นพาหนะ เครื่องมือหากิน และเป็นเรือนตาย เรือของชาวเลอุรักลาไวย์เป็นเรือไม้ระกำ เรียกว่า “ปราฮู” ปัจจุบันชาวเลอุรักลาไวย์จะกระจายกันอยู่ทั่วไปตามชายฝั่งทะเลอันดามัน แต่พวกเขาถือว่าเกาะลันตา (จังหวัดกระบี่) เป็นถิ่นฐานดั้งเดิมและเป็นเมืองหลวงของกลุ่มชน เพราะเป็นดินแดนแห่งแรกที่พวกเขาตัดสินใจเปลี่ยนวิถีชีวิตจากการอาศัยเรือเร่ร่อน ขึ้นตั้งถิ่นฐานทำมาหากินในประเทศไทย อีกทั้งในอดีตเกาะลันตาเคยเป็นแหล่งชุมชนชาวเลที่ใหญ่ที่สุด ก่อนจะแยกย้ายครอบครัวไปอยู่ตามหมู่เกาะอื่นๆ (อาภรณ์ อุภยพันธ์, 2548,2)

แม้วัฒนธรรมของชาวเลมอเก็นปูเลา ชาวเลมอเก็นตามับ และชาวเลอุรักลาไวย์ จะแตกต่างกัน แต่ด้วยเหตุที่พวกเขาวิถีชีวิตคล้ายคลึงกัน อาศัยเรือเร่ร่อนทำมาหากินในน่านน้ำเดียวกัน ในเรื่องภาษาของชาวเล พบว่าชาวเลมอเก็นปูเลาและมอเก็นตามับ ไม่มีภาษาเขียนเป็นลายลักษณ์อักษร ใช้ภาษามอเก็นเป็นภาษาพูด ซึ่งจัดอยู่ในตระกูลภาษาออสโตรเนเซียน เช่นเดียวกัน แต่มีความแตกต่างกัน โดยมีภาษามอเก็นปูเลาเป็นภาษากลางสำหรับสื่อสารกับชาวเลมอเก็นตามับ และมอเก็นปูเลาในเขตประเทศเมียนมาร์ได้ ส่วนภาษามอเก็นตามับเป็นภาษาถิ่น

ชาวเลอุรักลาไวย์นั้นไม่มีภาษาเขียนเช่นกัน ใช้ภาษาอุรักลาไวย์เป็นภาษาพูด ซึ่งแม้จะอยู่ในตระกูลภาษาออสโตรเนเซียนเช่นเดียวกับภาษามอเก็น แต่คำศัพท์ใกล้เคียงกับภาษามาเลเซียมากกว่า และเนื่องจากวิถีชีวิตของชาวเลไม่ซับซ้อนวัตถุสิ่งของจำเป็นในชีวิตประจำวันมีน้อย จึงมีคำศัพท์ไม่มากนัก ต่อมาเมื่อมีการติดต่อสัมพันธ์กับคนไทยและคนจีนหรือมุสลิมในท้องถิ่น

นอกจากนี้ยังมีการศึกษาภาษาและกลุ่มชาติพันธุ์ในภาคใต้ พบว่าชาติพันธุ์ในภาคใต้จำแนกตามตระกูลภาษา ประกอบด้วย 3 สายตระกูล ได้แก่ภาษาตระกูลออสโตรเอเชียติก ประกอบด้วยภาษามอญ ภาษาเขมร ภาษาส่วย และภาษาชาไก ภาษาตระกูลออสโตรเนเซียน ประกอบด้วยภาษามลายูถิ่นภาษาชาวเล และภาษาตระกูลจีน-ทิเบต ประกอบด้วยภาษาจีน ภาษาพม่า ซึ่งพบว่า กลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้กระจายตัวอยู่ในเขตจังหวัดต่างๆ ค่อนข้างเบาบางและมีในบางจังหวัด เช่น ภาษาตระกูลออสโตรเอเชียติก ชาติพันธุ์มอญ พบที่จังหวัดชุมพรและสุราษฎร์ธานี ภาษาเขมรพบในจังหวัดระนอง ตรัง และชุมพร เป็นต้น ส่วนกลุ่มชาติพันธุ์ที่พูดภาษาชาไก จะมีหลักแหล่งไม่แน่ชัด เนื่องจากมีการอพยพโยกย้ายอยู่เสมอ แต่ก็ถือได้ว่าเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่โดยสภาพปกติแล้วเป็นกลุ่มที่ยังมีการพัฒนาการดำรงชีพช้ากว่ากลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ กลุ่มชาติพันธุ์ที่พูด

ภาษามลายูในตระกูลภาษาออสโตรเนเซียน มีศาสนาเฉพาะคือ ศาสนาอิสลาม การกลมกลืนกัน
อย่างมีพัฒนาการที่ยาวนาน ระหว่างวิถีชีวิตของกลุ่มที่พูดภาษามลายูในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้
และเอเชียกลางกลายเป็นอัตลักษณ์ที่โดดเด่นของกลุ่มนี้ ส่วนกลุ่มชาติพันธุ์ที่พูดภาษาตระกูลจีน
ทิเบต พบว่ามีผู้พูดภาษาจีนหลายถิ่นอยู่ในภาคใต้ของไทยได้แก่ ภาษาจีนแต้จิ๋ว จีนแคะ ฮกเกี้ยน
ฮกจิ๋ว ไหหลำ กวางตุ้ง และจีนกลาง กลุ่มชาติพันธุ์ที่พูดภาษามอญ เขมร ส่วย พม่า พบว่าส่วนใหญ่
จะเข้ามาสู่ภาคใต้ในลักษณะการขายแรงงานมากกว่าการตั้งหลักปักฐานอาศัยอยู่เป็นหลักแหล่ง
พบว่ากลุ่มชาติพันธุ์เขมรและส่วยที่ตั้งหลักแหล่งแน่นอน มีอยู่หนึ่งแหล่งคือที่บ้านต้นทุเรียน ตำบล
ภูเขาทอง อำเภอสุคิริน จังหวัดนราธิวาส ส่วนกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ มักกระจายอยู่ทั่วไป แต่มีจำนวน
น้อยต่างกัน การกล่าวถึงชนพื้นเมืองในเอกสารท้องถิ่นที่เขียนขึ้นภาคหลังยุค2500ก็ยังมีการ
กล่าวถึงคนกลุ่มดังกล่าวที่เป็นคนพื้นเมืองที่เป็นบรรพบุรุษส่วนหนึ่งของชนภาคใต้ที่กระจายกระจาย
หลายพื้นที่ตั้งแต่ภาคใต้ตอนบนจนในพื้นที่ชายแดนภาคใต้(ธวัช รัตนภาษีชาติ,มปป.1-5) และใน
เอกสารตำนานท้องถิ่นเช่นตาริปปาตานีก็ยังคงกล่าวถึงในพื้นที่ป่าของบริเวณภาคใต้ตอนล่างมีชน
พื้นเมืองกลุ่มนี้ที่เรียกว่าซาไก (จำรูญ เด่นอุดมแปล-ตาริปปาตานี,2542, 3-4)

กลุ่มวัฒนธรรมชาวมลายู

นอกจากกลุ่มชาวพื้นเมืองดั้งเดิมแล้วในภาคใต้ยังมีกลุ่มชาติพันธุ์ในวัฒนธรรมที่เรียกว่า
กลุ่มคนพื้นเมืองอันมีวัฒนธรรมชาวมลายู คำ “ชาว” ในปัจจุบันมีความหมายที่แน่นอน คือ
หมายถึงภาษาและวิถีชีวิตหนึ่ง ซึ่งประชาชนในเกาะชวา ยกเว้นชีกะวันตักอันเป็นถิ่นที่อยู่ของชาว
ซุนดาใช้และเป็นเจ้าของ มีการปักหลักตั้งมั่นทำให้วัฒนธรรมชาวมลายูเข้มแข็ง ส่วนคำว่า “มลายู” โดย
ทางวัฒนธรรมหมายถึง ภาษาและวิถีชีวิตที่แพร่หลายในหมู่ประชาชน ซึ่งอาศัยอยู่และเป็นชนส่วน
ใหญ่ของดินแดนทางเหนือ และตะวันตกเฉียงเหนือของเกาะกาลิมันตัน (บอร์เนียว) ในบริเวณ
ชายฝั่งทะเลด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของเกาะสุมาตรา และบนคาบสมุทรขึ้นมาจนถึงประมาณ
จังหวัดนราธิวาส ปัตตานี ยะลา และสตูลเป็นกลุ่มชนที่นิยมอพยพโยกย้ายถิ่น จึงทำให้ภาษามลายู
แพร่กระจายจนกลายเป็นภาษาสากลของชนกลุ่มนี้ ภาษามลายูจึงเป็นสื่อของวัฒนธรรมชาวมลายู
และแพร่หลายอยู่ในคาบสมุทรมาลายูตอนใต้(นิธิ เอียวศรีวงศ์ และคณะ, 2542, 1922)

วัฒนธรรมชาวมลายูถ่ายทอดไปสู่ในวัฒนธรรมมลายู (เป็นต้นว่าการใช้กริชาวยัง ผ้าบาติก ฯลฯ)
และเป็นด้วยประชาชนในวัฒนธรรมมลายูนี้อย่าง ที่ได้นำเอาวัฒนธรรมชาวมลายูไปเป็นวงกว้าง
โดยการนำเอามาคลเคล้ากับวัฒนธรรมของตนเอง และเสนอแก่คนต่างวัฒนธรรมในรูปของ
วัฒนธรรมมลายู ด้วยเหตุฉะนั้นจึงเป็นการยากและไม่จำเป็นแก่คนนอก เช่น ไทย ที่จะแยก
วัฒนธรรมมลายูว่าส่วนใดมีต้นกำเนิดในวัฒนธรรมชาวมลายูและส่วนใดเป็นของมลายูแท้ จึงเป็นการ
สับสนและไม่มื่อนตรายอันใดที่จะเรียกรวมๆ ว่า วัฒนธรรม “ชาวมลายู”(นิธิ เอียวศรีวงศ์
และคณะ,2542,1924)

วัฒนธรรมชาวมลายูมิได้เป็นวัฒนธรรมอันหนึ่งอันเดียวกัน ภาษาของสองวัฒนธรรมนี้
แตกต่างกันชนิดที่ไม่อาจสื่อสารกันได้โดยสิ้นเชิง จึงไม่นับว่าเป็น “ภาษาถิ่น” ของกันและกันได้ในแง่

ของวิถีชีวิต ประสบการณ์ทางประวัติศาสตร์ วรรณคดี หรือแม้แต่ความเชื่อในศาสนา ยังมีความแตกต่างกันในวัฒนธรรมชาวมลายูเองด้วย อย่างไรก็ตาม วัฒนธรรมทั้งสองมีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่น เนื่องจากมีพื้นฐานทางด้านชาติพันธุ์วิทยาอันเดียวกัน และยังได้แลกเปลี่ยนวัฒนธรรมแก่กันและกันมาตลอดประวัติศาสตร์อีกด้วย (เรื่องเดิม) ชนเชื้อชาติชวา-มลายูได้กระจายและฝังรกรากอยู่บริเวณแหลมมลายู นับตั้งแต่ทะเลกา ยะฮอร์ เคดะห์ ปาตานี และเขตเชื่อมต่ออย่างเด่นชัด กลุ่มชนเหล่านี้ต่างใช้ภาษามลายูเป็นภาษากลางในการติดต่อสัมพันธ์กัน และต่างก็มีวัฒนธรรมชาวดอตเด่นอยู่ในคติความเชื่อ และประเพณีท้องถิ่นทั้งยังโยงใยสัมพันธ์กันทางเครือญาติอย่างเหนียวแน่น จึงทำให้วัฒนธรรมชาวมลายู ฝังลึกในบริเวณนี้ตลอดทั้งรอบอ่าวปัตตานี จรดถึงเคดะห์ หรือ ไทรบุรี

วัฒนธรรมของชาวมลายูที่ปรากฏในภาคใต้จะค่อนข้างสัมพันธ์ใกล้ชิดกับวัฒนธรรมฮินดู มีทั้งที่เกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงกันค่อนข้างชัดเจน และสามารถสืบสาวและศึกษาที่มาที่ไปได้ เช่น ความเชื่อเรื่องเขาพระสุเมรุ และยังปรากฏชัดในวัฒนธรรมด้านดนตรี และการแสดงพื้นเมือง เช่น หนึ่งตะลุงแบบชวา พิธีกรรมต่างๆ คติความเชื่อเกี่ยวกับตำนานการสร้างโลกและจักรวาล เป็นต้น 113 ยังรวมไปถึงวัฒนธรรมการใช้กรีซ มีด ความเจริญด้านโลหวิทยา ผ้าปาเต๊ะ การใช้ผ้าจัสตาร์ วรรณกรรมชวา และภาษาชวา-มลายู ภาษาชวา-มลายู สำหรับภาษามลายู เดิมเขียนด้วยอักษรอินเดียใต้ คืออักษรปัลลวะ ต่อมาชวาได้ปรับปรุงอักษรปัลลวะ และอักษรเทวนาครีมาใช้กับถ้อยคำพื้นเมือง เรียกว่า ภาษาและอักษรกวิ (ชวาโบราณ) ต่อมาเมื่อศาสนาอิสลามเข้ามาสู่ดินแดนแถบนี้ พร้อมนำอักษรอาหรับมาด้วย เมื่อเข้ามาสู่ชวา-มลายู เสียงอักษรมลายูมีมากกว่าตัวอักษรอาหรับเปอร์เซีย 3 เสียง มลายูจึงดัดแปลงโดยใช้พยัญชนะบางตัวแทนสระบ้าง คิดเครื่องหมายแทนสระบ้าง จึงเรียก อักษรที่แปลงใหม่ว่า “อักษรยาวี” ซึ่งมีลักษณะเป็นเส้นๆ และเขียนจากขวาไปซ้ายแทน ตอนหลังมลายูได้รับเอาอักษรฝรั่งมาใช้เรียกว่า อักษรรูมี (Rumi) คืออักษรโรมันนั่นเอง (เรื่องเดิม)

วัฒนธรรมชาวมลายูที่ปรากฏในภาคใต้เช่น วัฒนธรรมด้านภาษา พบว่ามีความคล้ายคลึงหรือใกล้เคียงกันระหว่างคำภาษาถิ่นใต้ ภาษามลายู และภาษาชวา วัฒนธรรมการเกษตร เห็นได้จากวัฒนธรรมการทำนาแบบพื้นบ้านของมาเลเซีย อินโดนีเซียและคนไทยในภาคใต้ มีวิธีการ เครื่องมือ กรรมวิธีนำผลผลิตมาใช้ประโยชน์เหมือนกันเกือบทุกอย่าง วัฒนธรรมด้านหัตถกรรมพื้นบ้าน เนื่องจากการดำเนินชีวิตแบบสังคมเกษตรกรรมเหมือนกัน การสร้างงานหัตถกรรมจึงเป็นการทำขึ้นเพื่อสนองประโยชน์ใช้สอยขั้นพื้นฐาน วัฒนธรรมด้านสถาปัตยกรรม คหกรรม และโภชนาการด้านสถาปัตยกรรมเห็นได้จากแบบบ้านมลายูและบ้านไทยภาคใต้ ที่มีลักษณะที่เหมือนกันคือยกพื้นสูง เสาบ้านวางอยู่บนดินเสา ฝาบ้านกันด้วยไม้ไผ่ขัดเป็นลาย หลังคานิยมทำแบบจั่วและแบบหลังคาปั้นหยา ส่วนด้านอาหารแล้ว อาหารแบบมลายูที่นิยมกันในภาคใต้ คตินิยมและความเชื่อ วัฒนธรรมการแต่งกาย ได้แก่ การใช้โสร่งแปดกะ ซึ่งเป็นผ้าโสร่งสำหรับผู้ชาย สอดสีเป็นตาสี่เหลี่ยม กล่าวกันว่าเดิมเป็นผ้ามาจากอินเดียหรือผ้าโสร่งกาละปะ เป็นผ้าเนื้อดีสำหรับผู้ชายราคาแพง สอดสี

ดูคาด เป็นตาสี่เหลี่ยมโตๆ หรือผ้าโสร่งซื่อตือขอ เป็นผ้าโสร่งที่เป็นผ้าไหมมีดอกประดับ เสื้อที่ใช้ของผู้ชายที่เรียกว่า เสื้อตือโละบลาอ เป็นเสื้อคอกลมผ้าครึ่งอก ส่วนผู้หญิงใช้โสร่งปาเตะ และเสื้อบานงซึ่งเป็นเสื้อรัดรูป ผ่าอกตลอด แขนสามส่วนทรงกระบอก หรือเสื้อก๊อบายอ เป็นเสื้อหลวมๆ ผ่าอกตลอด แขนกว้าง ยาวเกือบจดข้อมือ

วัฒนธรรมด้านนันทนาการมลายูได้แก่ การเล่นว่าว การเล่นเดินไม้สูงหรือทองโย่ง การแข่งลูกข่าง การชนไก่ การเล่นหมากขุมหรือหมากหลุม การเล่นสะบ้า การละเล่นพื้นเมือง ได้แก่ หนังตะลุง วาโยงเซียม วาโยงกุลิต และวาโยงยาวอหรือหนังขวา มะโย่ง โนราแขก ลิเกฮูลู ลีละ ชัมเปง ร่องเง้ง ชาวมลายูมีมิดที่ใช้เป็นอาวุธ เป็นที่น่าสังเกตว่าทั้งชาวไทยพุทธและไทยมุสลิมในภาคใต้ในสมัยก่อน นิยมใช้มีดเป็นอาวุธพกพาติดตัว เช่น กริช มีดบาแคะ เป็นต้น” (นิธิ เอียวศรีวงศ์ และคณะ, 2542, 1935-1942)

อย่างไรก็ตาม แม้วัฒนธรรมชาวมลายูอาจจะดูแตกต่างไปจากวัฒนธรรมไทยที่ปรากฏในภาคใต้ แต่ในความต่างนี้คือความร่วมมือในมรดกทางวัฒนธรรมอันเดียวกัน ที่ประชาชนในคาบสมุทรต่างร่วมอยู่ในกระแสของวัฒนธรรมพื้นเมืองที่คลี่คลายขยายตัวมาตามลำดับด้วยกัน วัฒนธรรมอินเดียไม่ว่าจะมาจากศาสนาฮินดูหรือพุทธศาสนา ก็ล้วนมีอิทธิพลต่อประชาชนในคาบสมุทรและทางฟากตะวันออกของสุมาตราเหมือนกัน หรือแม้แต่อิทธิพลทางศิลปะของชาวก็ปรากฏให้เห็นได้ทั้งในตอนล่างและตอนบนของคาบสมุทรเช่นเดียวกัน มีการแลกเปลี่ยนระหว่างวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่ม

กลุ่มชาติพันธุ์จีน

ชาวจีนรู้จักดินแดนภาคใต้ของไทยมาช้านาน เนื่องจากมีการเข้ามาติดต่อกับค้าขายกับคนในภาคใต้ โดยพวกที่มาจากจีนเป็นสายพันธุ์ มองโกลอยด์ (เหนือ) ผิวพรรณขาวเหลือง รูปร่างขนาดกลาง(อมรา ศรีสุชาติ, 2544, 97) รวมทั้งพ่อค้าที่เดินทางมาจากมหาสมุทรอินเดียที่มีการติดต่อกับค้าขายไปถึงจีน ซึ่งต้องเดินทางผ่านภาคใต้ของไทย

ความสัมพันธ์ระหว่างจีนและภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพิ่มความเข้มข้นขึ้น นับตั้งแต่ราชวงศ์ถังเป็นต้นมาตลอดระยะเวลาของประวัติศาสตร์ไทย ตั้งแต่สมัยสุโขทัย อยุธยา จนถึงรัตนโกสินทร์ไทย มีการติดต่อกับค้าขายกับจีนมาตลอด ซึ่งตั้งแต่ระยะแรกๆ พ่อค้าสำเภาจีนจะนำสินค้าจากประเทศจีนบรรทุกเรือสำเภาเข้ามาขายตามเมืองท่าชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกของคาบสมุทรมลายู ในฤดูมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ เช่น เมืองนครศรีธรรมราช เมืองสุราษฎร์ธานี และเมืองชุมพร ครั้นถึงฤดูมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ ก็จะนำสินค้าที่ซื้อจากชาวพื้นเมืองกลับไปขายในประเทศจีน เป็นต้น ดังนั้นชาวจีนจึงรู้จักภาคใต้ของไทย เหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับชาวจีน ในสมัยอยุธยา ระหว่าง พ.ศ. 2103-2113 คือการอพยพเข้ามาของชาวจีนโดยการนำของหลิมเต๋าศึกษาที่ หลบหนีการจับกุมของรัฐบาลจีน มาอาศัยอยู่ที่ปัตตานี จึงเกิดชุมชนจีนในปัตตานีมาแต่ครั้งอยุธยา (สถาบันทักษิณคดีศึกษา, 2529, 817-818)

สมัยรัตนโกสินทร์ เอกสารเบอร์นี้ได้กล่าวถึงพ่อค้าจีนที่มาค้าขายกับภาคใต้ของไทย เช่น นครศรีธรรมราช สงขลา ปัตตานี ได้รับการต้อนรับดีกว่าพ่อค้าชาติอื่น และเสียภาษีเพียงครึ่งหนึ่งของอัตราภาษีที่กำหนดไว้ตามเมืองท่าต่างๆ ของสยาม ในสมัยรัตนโกสินทร์ไทยพยายามขยายการค้ากับจีนมากขึ้น และเปิดโอกาสให้ชาวจีนเข้ามาตั้งถิ่นฐานมากขึ้น เช่นเดียวกับที่อังกฤษบรรทุกชาวจีนมาเป็นแรงงานที่ปีนัง และเปิดโอกาสให้จีนอพยพมาอยู่ในปีนังและสิงคโปร์ เมื่อเกาะปีนังสิงคโปร์มีชาวจีนอาศัยอยู่มากจนกลายเป็นพลเมืองส่วนใหญ่ของปีนัง ก็ได้มีพ่อค้าจีนและชาวจีนจากปีนังเข้ามาติดต่อค้าขายกับภาคใต้ของไทย บ้างก็ขอเข้ามาขุดแร่ดีบุก บ้างก็มาเป็นนายทุนออกเงินกู้ทำเหมืองแร่ ที่พังงามีชุมชนจีนเกิดขึ้น มีชาวจีนประมาณ 600 คน 30 หลังคาเรือน ทำการผูกขาดการถลุงแร่ดีบุก จึงสันนิษฐานว่า มีชาวจีนอพยพเข้ามาภาคใต้เป็นครั้งคราวอยู่เสมอๆ จากการที่มีชุมชนจีนหนาแน่นขึ้นในภาคใต้ ปรากฏว่ามีชาวจีนที่มาจากเมืองจีนโดยตรงได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าเมือง ได้แก่ หลวงสุวรรณคีรีสมบัติ (เหียง แซ่เฮา) เจ้าเมืองสงขลาในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี และพระรัตนเศรษฐี (คอซู้เจียง ณ ระนอง) ผู้ว่าการเมืองระนอง ในสมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งเป็นชาวจีนจากประเทศจีน ดังนั้นจึงสะท้อนให้เห็นถึงอำนาจการปกครองและเศรษฐกิจของชาวจีนที่คงมีอยู่ไม่น้อย และคงมีชาวจีนสนับสนุนยอมรับผู้นำจีนของแต่ละเมือง(เรื่องเดียวกัน, หน้า 818)

ชาวจีนอาศัยอยู่มากในภาคใต้ เพราะมีความต้องการแรงงานสูง เพื่อใช้ในกิจการเหมืองแร่ รongลงมาได้แก่ อาชีพค้าขาย และ ช่างฝีมือ กล่าวได้ว่า การปรับปรุงกิจการเหมืองแร่ในประเทศไทย และเพื่อนบ้านได้อาศัยแรงงานจีนอพยพเป็นปัจจัยสำคัญที่สุด ซึ่งมีทั้งที่เข้ามาเป็นกรรมกรรับจ้างเป็นนายเหมือง ผู้ค้าขายขนส่งแร่และสินค้า โดยเฉพาะในช่วงรัชกาลที่ 3-4 ดังนั้นถ้าจะศึกษาถึงชาวจีนในภาคใต้อย่างลึกซึ้งด้านหนึ่งที่จะทำให้เห็นได้ชัดคือมองจากการประกอบอาชีพทำเหมืองแร่ เนื่องจากชาวจีนเป็นกลุ่มที่มีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนากิจการเหมืองแร่ ตั้งแต่เริ่มผลิตแร่ที่ลำสมัย จำเป็นต้องอาศัยกรรมกรจีนมาหาบแร่ มีชาวจีนเป็นผู้ควบคุมชาวจีนด้วยกัน ต่อมารู้จักปรับปรุงวิธีการถลุงแร่หาวิธีการแบบตะวันตกมาใช้ โดยการร่วมมือระหว่างชาวจีนด้วยกัน ขณะเดียวกันก็มีชาวจีนบางคนเข้าร่วมดำเนินการกับชาวตะวันตก เพื่อปรับปรุงกิจการเหมืองแร่ของตน โดยอาศัยเครื่องมือเครื่องจักร ลดจำนวนกรรมกรจีน ซึ่งมีส่วนทำให้จำนวนชาวจีนอพยพลดลงตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6(เรื่องเดียวกัน, หน้า 818-819)

ส่วนชาวจีนและลูกหลานที่เกิดในประเทศไทย นับวันจะกลายเป็นคนไทยมากขึ้น โดยผสมผสานวัฒนธรรมระเบียบการดำเนินชีวิตเป็นแบบจีนผสมไทย กลายเป็นวัฒนธรรมอีกรูปแบบหนึ่งในสังคมไทย ชาวจีนในสองฝั่งคาบสมุทรมีความแตกต่างกันทางฝั่งตะวันออก ส่วนใหญ่เป็นไหหลำและแต้จิ๋ว (ยกเว้นสงขลา) จากเกาะไหหลำและมณฑลกว่างตุง ส่วนทางด้านตะวันตกมักเป็นจีนฮกเกี้ยนและจีนแคะ จากมณฑลฟูเจี้ยนและกว่างตุง ส่วนสงขลาเป็นจีนฮกเกี้ยนความแตกต่างของชาวจีนในคาบสมุทรภาคใต้นี้ เกิดขึ้นจากความแตกต่างใน พัฒนาการทางเศรษฐกิจของคาบสมุทรภาคใต้เอง กล่าวคือ ทางฝั่งตะวันออกพัฒนาเศรษฐกิจไปในแนวที่ผนวกกับภาคกลาง คือการค้าสำเภาและการผลิตเพื่อส่งออก จึงมีความผูกพันอย่างมากกับธุรกิจประเภทเดียวกันในภาค

กลาง และเป็นผลให้มีชาวจีนแต่จีวซึ่งคุมกิจกรรมด้านนี้อยู่แล้วอพยพลงมาตั้งหลักแหล่งอยู่มาก ในขณะที่ทางฝั่งตะวันตก กิจกรรมทางเศรษฐกิจหลักไม่ใช่การค้าสำเภา แต่เป็นการทำเหมืองแร่และการค้าวัตถุดิบกับประเทศตะวันตกหรืออาณานิคมของประเทศตะวันตกในมลายู อันเป็นดินแดนที่มีชาวฮกเกี้ยนอาศัยอยู่มาก และดำเนินกิจกรรมดังกล่าวอยู่แล้ว จึงทำให้ชาวจีนฮกเกี้ยนอพยพลงมาตั้งหลักแหล่งทางด้านตะวันตกมากกว่าทางด้านตะวันออก และส่วนใหญ่มีอาชีพเกี่ยวข้องกับเหมืองแร่ ไม่ว่าจะเป็นกรรมกรหรือนายทุนเองก็ตาม ทั้งนี้ทั้งนั้นหัวเมืองภาคใต้ฝั่งตะวันตกเป็นดินแดนที่อยู่ในสภาพแวดล้อมที่มีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง และสภาพของสังคมอยู่ตลอดเวลา ทั้งนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากปัจจัยต่างๆ ทั้งภายในและภายนอกประเทศ จากสภาวะแวดล้อมของโลกที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางด้านการเมือง การปกครองทางเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งล้วนแต่เป็นปัจจัยจากภายนอกประเทศที่เข้ามามีผลทำให้ประวัติศาสตร์ความเป็นไปในท้องถิ่น สภาพความเป็นอยู่ การประกอบอาชีพ สังคมชนบทรรมนิยมประเพณี ตลอดจนชาวจีนอพยพเข้ามาใหม่มีความแตกต่างไปจากราชภพที่มีอยู่เดิมในหลายๆ ด้าน อย่างไรก็ตามชาวจีนต่างภาษาเหล่านี้ต่างก็มีมรดกทางวัฒนธรรมร่วมกันอย่างเห็นได้ชัดหลายอย่าง เช่น การนับถือปูนเล่ากง อาเนี้ย (เจ้าแม่ทับทิม) ที่กง อาหมา กวนอู ฯลฯ เป็นต้น ชาวจีน เหล่านี้ต่างนำเอาวัฒนธรรมจีนและวัฒนธรรมท้องถิ่นของภาคใต้ สองฝั่งที่มีความแตกต่างกันอยู่บ้างมารวมกับวัฒนธรรมจีนที่ต่างภาษาต่างอาชีพกัน จึงทำให้เห็นข้อแตกต่างได้เด่นชัดขึ้น (เรื่องเดียวกัน, หน้า 827-834.)

การเข้ามา ทำให้วัฒนธรรมจีนยังฐานลงรากผสมผสานกับวัฒนธรรมของเผ่าชนอื่นๆ และชนพื้นเมืองในภาคใต้สืบเนื่องตลอดมากระทั่งปัจจุบัน ก็ยังปรากฏชัดในหลายลักษณะที่สำคัญๆ ได้แก่วัฒนธรรมพาณิชยกรรม เมื่อคนจีนเข้ามาตั้งถิ่นฐานในภาคใต้ ทุกคนจะมีความเป็นพ่อค้าอยู่ในนิสัย แม้จะเป็นกรรมกร แต่ถ้ามีโอกาสทำการค้า ก็จะไม่รอช้าไม่ว่าจะเป็นในรูปของการขายของชำ เร่ซื้อ เร่ขาย แล้วค่อยขยายวิธีการและสิ่งที่จะค้าขายให้กว้างขวางขึ้นตามลำดับ จนเกิดวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการค้าขึ้นมากมาย เช่น ระบบกงสี ย่านชุมชนตลาด เมืองธุรกิจ เกิดโรงงานโรงเลื่อย โรงน้ำแข็ง เป็นต้น และยังรวมไปถึงการจัดการเดินเรือและรถประจำทาง เพื่อรับส่งสินค้าและผู้โดยสาร เหล่านี้เป็นเหตุให้วัฒนธรรมด้านวัตถุและสิ่งก่อสร้างเจริญขึ้น ควบคู่กับวัฒนธรรมการเสาะหาทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ให้เกิดประโยชน์กว้างขวางขึ้น นอกจากวัฒนธรรมด้านสถาปัตยกรรม เมื่อคนจีนเข้ามาตั้งถิ่นฐานในภาคใต้มากขึ้น ได้มีการก่อสร้างที่อยู่อาศัยแบบจีนขึ้นในที่นั้นๆ โดยคนจีนได้นำเอาวัฒนธรรมการก่อสร้างที่อยู่อาศัย ศาสนสถานแบบเก้ง ตึก ตึกแถว ตลอดจนวัสดุการก่อสร้างที่ทำจากดินสถาปัตยกรรมประเภทที่อยู่อาศัยเปลี่ยนจากการสร้างด้วยไม้แบบเรือนเครื่องผูก และเรือนเครื่องสับ เป็นแบบตึกผสมไม้และเป็นตึกเต็มรูปเกิดขึ้น และค่อยนิยมเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ ทำให้วัฒนธรรมด้านสถาปัตยกรรมเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก การปลูกตึกแถวของคนจีนตามแหล่งที่เป็นย่านการค้า ซึ่งต่อมาได้เจริญขึ้นเป็นเมือง เช่น สงขลา ปัตตานี ตรัง ตะกั่วป่า ตะกั่วทุ่ง ระนอง ภูเก็ต การที่คนจีนนำเอาสถาปัตยกรรมแบบจีนมาปลูกสร้างที่อยู่อาศัยและเรือน

ค้าขายในภาคใต้ เป็นเหตุให้วัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องเนื่อง เจริญตามกันมาอีกหลายอย่าง ที่สำคัญคือการทำอิฐ การทำกระเบื้อง และเครื่องปั้นดินเผาอื่นๆ โดยเฉพาะกระเบื้องและอิฐเมืองสงขลา เป็นที่นิยมแพร่หลายมากในปลายรัชกาลที่ 5 ดังนั้น วัสดุก่อสร้างและสถาปัตยกรรมแบบจีน ทำให้ชาวภาคใต้ค่อยหันมานิยมสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัยเป็นแบบตึกผสมไม้ สร้างบ้านแบบ 2 ชั้น และสร้างเป็นตึกแถวมากขึ้นโดยลำดับ ตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา โดยเฉพาะกระเบื้องดินเผาสงขลาแบบปลายแหลม เป็นที่นิยมแพร่หลายมากในภาคใต้ตอนล่าง ระหว่างรัชกาลที่ 6-8 ส่วนภาคใต้ตอนเหนือ พบบ้างตามวัดที่ตั้งอยู่ใกล้ทำน้ำ พบหลักฐานว่าอย่างน้อยก็มีใช้กันถึงเขตอำเภอละอุ่น จังหวัดระนอง แต่ปัจจุบันความเจริญก้าวหน้าของผลิตภัณฑ์แบบใหม่ ทำให้กระเบื้องสงขลาหมดความนิยม

วัฒนธรรมด้านอาหารและโภชนาการ วัฒนธรรมด้านนี้ของจีน ได้เข้ามาผสมผสานอยู่ในวัฒนธรรมของชาวภาคใต้อย่างกว้างขวาง เช่น อาหารที่ผลิตจากถั่วเหลือง เส้นหมี่ พืชผักจีน เช่น ผักบุ้ง คะน้า ขึ้นฉ่าย ฯลฯ ซึ่งทำให้วัฒนธรรมการกินผักเป็นที่นิยม กลายเป็นวัฒนธรรมการกินเจ และที่สำคัญคือความนิยมกินผักดอง ผลไม้ดอง ยาดองเหล้า และอาหารแบบจีนมากมาย นอกจากนั้นยังทำให้เกิดวัฒนธรรมการกินเลี้ยงแบบโต๊ะจีนหรือการเลี้ยงน้ำชา ซึ่งเป็นผลต่อวัฒนธรรมการรับรองแขกตามแหล่งชุมชนเปลี่ยนรูปแบบ จากการจัดที่พักและอาหารรับรอง เปลี่ยนเป็นให้แขกช่วยตัวเองมากขึ้น ซึ่งมีผลทำให้วัฒนธรรมการไปมาหาสู่ระหว่างญาติมิตรค่อนข้างจะห่างเหินกันมากขึ้น

นอกจากนี้วัฒนธรรมด้านภาษา ส่วนใหญ่แล้วผู้ที่มีบรรพบุรุษเป็นจีนมาก่อน จะไม่สามารถพูดภาษาจีนได้แล้ว ถ้ามีก็น้อยมาก แต่อย่างไรก็ตาม ยังคงปรากฏถ้อยคำที่เป็นภาษาจีนผสมอยู่ในภาษาถิ่นใต้รวมทั้งวัฒนธรรมด้านประเพณีและความเชื่อ เนื่องจากคนจีนเป็นผู้ที่มั่นคงต่อขนบธรรมเนียมประเพณี เมื่อเข้ามาอยู่ในภาคใต้ ก็ยังคงปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมประเพณีและความเชื่อเดิมอย่างเคร่งครัด จึงทำให้ประเพณีและความเชื่อแบบจีนที่ปรากฏในภาคใต้ จำแนกเป็น 2 ลักษณะคือ ประเพณีและความเชื่อแบบจีนแท้ และแบบประสมประสานระหว่างไทย จีน และฝรั่ง โดยลักษณะแรกมีการถือปฏิบัติกันในหมู่คนจีนที่มาจากเมืองจีนและผู้สืบตระกูลชั้นต้นๆ ส่วนลักษณะหลังจะปรากฏในสังคมที่มีคนเชื้อสายจีนผสมอยู่หนาแน่น

อาจกล่าวได้ว่ากลุ่มชาติพันธุ์ในภาคใต้นั้น แม้จะมีความหลากหลายและผสมผสานกันมานาน แต่ก็ยังคงมีลักษณะเด่นของกลุ่มชาติพันธุ์ให้เห็นอย่างและยังคงวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มของตนเองไว้อยู่ด้วย กลุ่มชาติพันธุ์ที่กล่าวมามีส่วนทำให้สังคมภาคใต้มีความเป็นพหุสังคมทั้งด้านการดำรงเอกลักษณ์วัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ผ่านวัฒนธรรมของตนเองและยังมีการส่งทอดเอกลักษณ์วัฒนธรรมต่อมายังสังคมสมัยหลัง เอกสารโบราณบางส่วนและการศึกษาทางโบราณคดีในภาคใต้ได้กล่าวย้อนหลังถึงการอยู่ร่วมกันในสังคมที่มีผู้คนหลากหลายกลุ่มทั้งชาวพื้นเมืองซึ่งต่อมาบางส่วนอาจพัฒนาเป็นคนเมืองที่ใช้ชีวิตบนพื้นราบในชุมชนกสิกรรมและมีการค้าขาย โดยเฉพาะเมืองเกิดการตั้งถิ่นฐานสังคมบ้านเมืองขึ้นมีการติดต่อแลกเปลี่ยนกับคนต่างถิ่นมีการผสมผสานกับกลุ่มมองโกลอยด์คือชาวจีนและชาวทมิฬ จากอินเดียได้ลักษณะเช่นนี้สันนิษฐานเกิดขึ้นตั้งแต่ยุค

พุทธศตวรรษที่ 5-8 มาแล้ว (อมรา ศรีสุชาติ, 2544, 96-98) นอกจากนี้ยังมีการใช้ภาษามอญและเขมรโบราณในภาคใต้ทางฝั่งตะวันออกแสดงให้เห็นการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคนเชื้อสายมอญโกลลอยด์ในภาคใต้ด้วย ขณะเดียวกันฝั่งตะวันออกของภาคใต้มีการผสมผสานกลุ่มคนจากตะวันออกกลาง (อาหรับ) กลุ่มนี้ตั้งถิ่นฐานกระจายตัวร่วมกับชาวจีนเชื้อสายมอญโกลลอยด์เหนือที่มักอาศัยตามเมืองท่าต่างๆ ของภาคใต้ฝั่งตะวันออก

การตั้งถิ่นฐานผู้คนดังกล่าวสอดคล้องกับพัฒนาการของการก่อร่างสร้างชุมชนสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ของสังคมพหุวัฒนธรรมภาคใต้ที่มีการติดต่อและรับเอาอารยธรรมสมัยประวัติศาสตร์จากดินแดนภายนอกเป็นการผสมผสานทางวัฒนธรรมท้องถิ่นกับวัฒนธรรมภายนอก คนในท้องถิ่นหรือคนพื้นเมืองมีการจัดตั้งทางสังคมมีการรวมกลุ่มกันเป็นชุมชนเมือง ชุมชนนครรัฐมีระบบสังคม ผู้คนมีการดำรงชีพร่วมกันอย่างมีแบบแผน มีระเบียบในการร่วมกิจกรรมเป็นช่วงที่กำลังก้าวไปสู่สมัยประวัติศาสตร์ ด้วยพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรมของผู้คนในชุมชนบริเวณคาบสมุทรภาคใต้รวมไปถึงคาบสมุทรมาลายู เรื่อยลงไปถึงบรรดาหมู่เกาะต่างๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งมีมาแล้วตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ และผู้คนในภาคใต้มีภูมิปัญญาในการพัฒนาเครื่องมือเครื่องใช้ความก้าวหน้ามากขึ้นในยุคโลหะ ย่อมมีความสำคัญต่อพัฒนาการ ที่ทำให้เกิดมีเป็นบ้านเมืองขึ้นในช่วงเวลาต่อมา สมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ภาคใต้ ถือเป็นบรรทัดฐานในการเข้าสู่สมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ของประเทศไทยด้วย ทั้งนี้ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 5 มีการติดต่อกับชุมชนวัฒนธรรมโลหะดินแดนข้างเคียง ในเอเชียอาคเนย์ จากหลักฐานทางโบราณคดีที่ได้พบกลองมโหระทึกสำริดในวัฒนธรรมดองซอนหลายแห่งบนคาบสมุทรภาคใต้ แสดงให้เห็นว่ากลุ่มชนสมัยนี้มีความสามารถในการเดินทางทางทะเลออกไปไกลถึงเวียดนาม มาเลเซีย และหมู่เกาะในประเทศอินโดนีเซีย ซึ่งโบราณวัตถุในวัฒนธรรมดองซอนมีพบอยู่ทั่วไปในบริเวณดังกล่าวนี้

ขณะเดียวกันหลักฐานการติดต่อทางการค้ากับดินแดนโพ้นทะเลเช่น จีน อินเดียและเมดิเตอร์เรเนียน ในแหล่งโบราณคดีริมฝั่งทะเลทั้งสองด้านของภาคใต้ ได้แก่ เขาสามแก้ว จังหวัดชุมพร และควนลูกปัด จังหวัดกระบี่ แสดงให้เห็นว่าภาคใต้พัฒนาขึ้นเป็นชุมชนเมืองท่ารุ่นแรกๆ ตั้งแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ 5-6 ที่สำคัญคือการพบหลักฐานเกี่ยวกับการเข้ามาของลายลักษณ์อักษร ซึ่งกำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 5-8 หลักฐานดังกล่าว ได้แก่ อักษรจารึกบนตราประทับอักษรพราหมี ภาษาปรากฤต จากควนลูกปัด และลูกปัดหินคาร์เนเลียน จารึกอักษรพราหมี ภาษาสันสกฤต จากเขาสามแก้ว รวมทั้งการพบกลองมโหระทึกสำริดในพื้นที่อีกด้วย

ในยุคนี้พัฒนาการทางสังคมของคนในภาคใต้มีลักษณะเป็นชุมชนเกษตรกรรม และชุมชนชาวน้ำ ที่สืบทอดเทคโนโลยีและวิถีชีวิตบางประการมาจากชุมชนก่อนประวัติศาสตร์ มีการติดต่อกับชุมชนสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ภายในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วยกัน ผู้คนในภาคใต้มีพัฒนาการของการทำเครื่องมือเครื่องใช้โลหะ เริ่มติดต่อกับชุมชนสมัยประวัติศาสตร์ จากดินแดนโพ้นทะเล บทบาทของคาบสมุทรภาคใต้ปรากฏในฐานะเมืองท่าโบราณที่มีความเจริญรุ่งเรืองขึ้นพร้อมๆ กับเมืองท่าสำคัญในเครือข่ายการค้าโลก เช่น เมืองท่าปากีสถาน เมืองท่าออกแวนใน

เวียดนาม และแหล่งเชื่อมโยงเส้นทางการคมนาคมติดต่อระหว่างโลกตะวันตกกับตะวันออกเข้าด้วยกัน

ราวช่วงพุทธศตวรรษที่ 7-8 เมืองท่าภาคใต้มีความโดดเด่นขึ้นเนื่องมาจากปรากฏการณ์เส้นทางการค้าทางบกในเอเชียกลางระหว่างอินเดียกับแบร็กเทรียถูกปิด แต่สินค้าที่สำคัญ เช่น ทอง เครื่องเทศ ไม้หอม ยังเป็นที่ต้องการของผู้คนในแถบเมดิเตอร์เรเนียน เส้นทางทางทะเลจึงเป็นทางเลือกเดียว ประกอบกับพัฒนาการทางเทคโนโลยีในการสร้างเรือขนาดใหญ่ ที่มีประสิทธิภาพดีกว่าเดิม ทำให้เส้นทางการค้าทางทะเลเจริญรุ่งเรือง และเมืองท่าที่อยู่ในเส้นทางและมีสินค้าที่ต้องการ เช่น เมืองท่าในภาคใต้ จึงเป็นแหล่งสำคัญที่เรือสินค้าต่างๆ จะมาแวะพัก การเกิดเครือข่ายนานาชาติทางทะเลที่เกิดขึ้นตามจุดหมายเหตุจีนและอินเดียเกิดขึ้นหลายแห่งเช่น พุนาน จามปา ตามพรลิงค์ ลังกาสูกะ เป็นต้น การที่ผู้คนในภาคใต้รวมทั้งคนในเอเชียอาคเนย์ได้มีการติดต่อกับจีน อินเดียมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์เป็นจุดเริ่มต้นของสังคมพหุวัฒนธรรมในพื้นที่ภาคใต้ด้านการรับวัฒนธรรมที่ผสมผสานจากดินแดนต่างๆเนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ด้านทรัพยากรทางชีวภาพ และด้านทำเลที่ตั้งบนทางการค้าทั้งทางบกและทางทะเลคาบสมุทรมุทธภาคใต้จึงเป็นจุดเชื่อมผสานวัฒนธรรมจากโลกตะวันตกและโลกตะวันออกทำให้ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 8 เป็นต้นไป ชุมชนในบริเวณคาบสมุทรมุทธภาคใต้ จึงมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ทั้งนี้เนื่องมาจากการติดต่อเกี่ยวข้องกับบ้านเมืองที่อยู่ห่างไกลทางทะเล ทั้งทางด้านทิศตะวันตกและตะวันออก สอดคล้องกับบริเวณอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา หรือดินแดนอื่นในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วยกัน ลักษณะสำคัญของการเปลี่ยนแปลงคือ ชุมชนต่างๆ จะเริ่มมีพัฒนาการขึ้นเป็นบ้านเมือง โดยมีการรับวัฒนธรรมจากอินเดียเป็นสำคัญ โดยเฉพาะด้านการปกครอง ประกอบกับการเปลี่ยนแปลงทางการค้าและการเมืองในช่วงหลังพุทธศตวรรษที่ 8 ทำให้บ้านเมืองในภูมิภาคแถบนี้มีความเจริญก้าวหน้าและเพิ่มจำนวนมากขึ้น ดังปรากฏในเอกสารต่างประเทศ เช่น อินเดีย กรีก โรมัน จีน และอาหรับ ที่มีการกล่าวพาดพิงถึงว่า มีบ้านเมืองอยู่ตามชายฝั่งทะเลและบรรดาหมู่เกาะต่างๆ ซึ่งนอกจากเมืองท่าเดิมที่มีอยู่แล้ว คือที่เขาสามแก้วและที่ควนลูกปัดแล้ว ยังเกิดเมืองท่าเพิ่มขึ้นใหม่อีก เช่น ที่แหล่งเขาขนาบน้ำ จังหวัดกระบี่ ควนพระเหนือ จังหวัดพังงา แหล่งยะรัง จังหวัดปัตตานี และที่แหล่งสุไหงมาส รัฐเคดะห์ เป็นต้น(อมรา ศรีสุชาติ,2544,11)

ช่วงเวลาราวพุทธศตวรรษที่ 9-11 มีพัฒนาการการตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนบนเนินชุมชนบริเวณที่ราบริมฝั่งน้ำและชุมชนบนสันทราย ทั้งนี้เป็นชุมชนที่รวมตัวกันเป็นกลุ่มๆ ภายใต้ระบบสังคมและการเมืองเดียวกันที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมสมัยประวัติศาสตร์ของชุมชนโพ้นทะเลที่สำคัญคือจากอินเดีย ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของชุมชนในด้านการปกครองการศาสนา ปรากฏชุมชนที่มีการติดต่อทางวัฒนธรรมจากอินเดียเพิ่มจำนวนขึ้น ปรากฏร่องรอยการนับถือพุทธศาสนาและศาสนาฮินดู ที่เข้ามาพร้อมกับพ่อค้าพาณิชย์และนักบวชเผยแผ่ศาสนาจากอินเดียของคนท้องถิ่น จากการพบรูปเคารพทางศาสนาที่มีอายุในช่วงเวลานี้ เช่น พระพุทธรูปสำริดประทับยืน พบที่อำเภอสิชล จังหวัดนครศรีธรรมราชซึ่งอายุราวพุทธศตวรรษที่ 10-11 พระพุทธรูปหินทราย

ประทับยืน ปางประทานพร พบที่เวียงสระซึ่งอายุราวพุทธศตวรรษที่ 11 พระวิฆณุหิน วัดศาลาทั้ง อำเภอยะลา ราวพุทธศตวรรษที่ 10 พระพิมพ์ดินเผา พบที่เขานาบน้ำ จังหวัดกระบี่อายุราวพุทธ ศตวรรษที่ 11 พระวิฆณุหิน พบที่อำเภอบ้านนาสาร จังหวัดนครศรีธรรมราช อายุราวพุทธศตวรรษ ที่ 10-11 ตราประทับอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต พบที่เขาศรีวิชัย จังหวัดสุราษฎร์ธานีอายุราว พุทธศตวรรษที่ 10-11 เป็นต้น ซึ่งสอดคล้องกับหลักฐานด้านเอกสารที่มีการบันทึกไว้ในช่วงเวลานี้ (ปริยยะ ไกรฤกษ์, 2544, 7415-7436)

หลักฐานด้านเอกสารที่มีการบันทึกเรื่องราวของบ้านเมืองบนคาบสมุทรมลายู เป็นเอกสารโบราณ ที่มีการบันทึกขึ้นในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 10-13 ส่วนใหญ่เป็นเอกสารของจีนประเภทพงศาวดาร สมัยราชวงศ์ เหลียง (พ.ศ.1124-1161) และราชวงศ์ถัง (พ.ศ.1121-1449) รวมทั้งบันทึกการเดินทางของพระภิกษุจีน ฟาเหียน (พ.ศ.956-957) เหี้ยนจิง (พ.ศ.1172) และอี้จิง (พ.ศ.1214-1238) และยังมีเอกสารโบราณของอินเดียและลังกาประเภทวรรณกรรมในพุทธศาสนาและศาสนา พราหมณ์ รวมถึงเอกสารโบราณของอาหรับ ซึ่งบันทึกเรื่องราวตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 14-15 เป็นต้นไป อย่างไรก็ตามเอกสารสำคัญที่ใช้อ้างอิงเกี่ยวกับช่วงสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ภาคใต้ได้ คือ เอกสารของจีนกล่าวถึงชื่อรัฐต่างๆ ในบริเวณคาบสมุทรมลายูภาคใต้ เช่น ดันซุน ลังยาเสียวพันพัน ดันตัน เป็นต้น ซึ่งสันนิษฐานว่ารัฐแรกๆ ที่มีอายุอยู่ตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 10-11 น่าจะอยู่บริเวณรอบๆ อ่าวบ้านดอน ในเขตสุราษฎร์ธานี เป็นรัฐที่ประกอบด้วยพ่อค้า และพราหมณ์ แสดงให้เห็นถึงความ แพร่หลายและรุ่งเรืองของศาสนาพราหมณ์ ดังปรากฏชุมชนพราหมณ์ที่ตั้งถิ่นฐานกันอย่างหนาแน่น ในบริเวณรอบอ่าวบ้านดอนในช่วงเวลาดังกล่าว ขณะที่ศาสนาพุทธก็รุ่งเรืองในบริเวณคาบสมุทรมลายูภาคใต้ในศตวรรษต่อมา จากบันทึกการเดินทางของหลวงจีนอี้จิง (พ.ศ.1214-1238) สมัยราชวงศ์ถัง ที่ได้บันทึกไว้ว่า คาบสมุทรมลายูช่วงที่ท่านมาเรียนภาษาสันสกฤต ประชากรส่วนใหญ่นับถือพุทธ ศาสนานิกายเถรวาท มีส่วนน้อยที่นับถือนิกายมหายาน

จากการพบหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าในสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ คาบสมุทรมลายูภาคใต้เป็น ที่ตั้งของเมืองท่าโบราณที่มีความสำคัญต่อเครือข่ายการติดต่อของโลกตะวันตกและตะวันออก ในการพัฒนาการทางวัฒนธรรมและเศรษฐกิจของโลกสืบเนื่องมาถึงสมัยประวัติศาสตร์ โดยปรากฏ เมืองท่าสำคัญสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ทางฝั่งทะเลตะวันออก และเมืองท่าทางฝั่งตะวันตก รวมทั้ง ยังเป็นบริเวณที่วัฒนธรรมจากภายนอกเข้ามามีบทบาทต่อผู้คนและวัฒนธรรมดั้งเดิมทั้งด้าน การเมืองการปกครอง วัฒนธรรมด้านภาษา จารีตประเพณี ความเชื่อ และศาสนาผสมผสานเป็น สังคมพหุวัฒนธรรมในภาคใต้ต่อมา

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 17-18 พบว่ากลุ่มชาติพันธุ์ในภาคใต้มีการเติบโตของคนจากต่างถิ่นมา อาศัยเนื่องจากการค้าบริเวณเมืองท่า กล่าวคือฝั่งตะวันตกมีการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของกลุ่ม คอคเคซอยด์จากตะวันออกกลางโดยเฉพาะเปอร์เซียและอินเดียมาอยู่บริเวณทะเลฝั่งอันดามัน ส่วน ฝั่งตะวันตกก็มีชาวจีนเข้ามาอีกระลอก รวมทั้งผู้คนที่มาจากศรีลังกา คือกลุ่มสิงหล ทมิฬ ที่เป็น ชาติพันธุ์ผสมกับชนในพื้นที่บริเวณภาคใต้

ราวพุทธศตวรรษที่20-23เอกสารประวัติศาสตร์กล่าวถึงคนอาหรับและคนชวา-มลายูจากอินโดนีเซียเข้ามาจำนวนมากเมืองปัตตานีภาคใต้ตอนล่างเป็นศูนย์กลางทางศาสนาและเป็นแหล่งวิทยาการของศาสนาอิสลามที่สำคัญแห่งหนึ่งรวมทั้งคนจีนน่าจะเข้ามาผสมผสานกับคนมลายูและคนสยามอยู่ด้วย นอกจากนี้ความสัมพันธ์ระหว่างสยามหรืออยุธยาสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิกับนครปัตตานีได้มีการพระราชทานข้าทาสหรือเชลยชาวพม่า เขมรและลาวให้แก่สุลต่านมัสฟารชาห์ (พ.ศ.2073-2107)เชลยเหล่านี้นับพุทธศาสนาทำหน้าที่เลี้ยงช้างและม้า ให้ตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณบ้านกือดี (อ.ยะหริ่งอ.เมือง จ.ปัตตานี) (อมรา ศรีสุชาติ,2544,101) ในช่วงเวลาพุทธศตวรรษที่ 20-23ผู้คนในภาคใต้ที่ตั้งถิ่นฐานชัดเจนนอกจากคนจีน อินเดีย เขมร ชวา อาหรับแล้วยังมีคนสยามและมลายูอาศัยอยู่ปะปนกันอยู่ด้วย พอจะชี้ให้เห็นได้ว่าชาติพันธุ์ในภาคใต้อยุคสมัยประวัติศาสตร์ตั้งแต่แรกเริ่มประวัติศาสตร์จนยุคหลังต่อมาชาติพันธุ์ต่างมีความเป็นพหุวัฒนธรรมและสาเหตุสำคัญมาจากการที่พื้นที่ภาคใต้เป็นสังคมเปิดที่สามารถรับความเปลี่ยนแปลงสังคมโดยง่าย เมืองท่าในภาคใต้เป็นแหล่งสำคัญที่ทำให้ผู้คนจากต่างถิ่นเข้ามาตั้งถิ่นฐานทั้งการค้าและการเผยแผ่วัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์จนกลายเป็นเอกลักษณ์สังคมพหุวัฒนธรรมของผู้คนภาคใต้สมัยต่อมา

2.3 ความเป็นพหุวัฒนธรรมผ่านวิถีความเชื่อ ศาสนาของท้องถิ่นภาคใต้

พัฒนาการความเชื่อและศาสนาในท้องถิ่นภาคใต้อยุคแรกเริ่มประวัติศาสตร์ในที่นี้จะกล่าวถึงศาสนาที่มีอิทธิพลก่อนการเข้ามาของศาสนาอิสลามในภาคใต้คือศาสนาพื้นเมืองความเชื่อเรื่องผีและสิ่งเหนือธรรมชาติ พุทธมหายานและศาสนาพราหมณ์ฮินดูซึ่งความเชื่อและศาสนาเหล่านี้มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตชาวไทยภาคใต้อยุคแรกเริ่มซึ่งพอจะมีร่องรอยหลักฐานทางโบราณคดีมาประกอบให้เห็นชัดเจนรวมทั้งตำนานท้องถิ่นที่กล่าวย้อนหลังพอแสดงให้เห็นสภาพสังคมวัฒนธรรมของชาวภาคใต้ที่มีความเชื่อที่ผสมผสานหลากหลายมีความเป็นพหุสังคมอยู่ร่วมกันอย่างผสมกลมกลืนและเชื่อว่ามีลักษณะเช่นนี้ยังเป็นร่องรอยที่ส่งทอดต่อมายังสมัยหลังจนมีหลักฐานทางวัฒนธรรมให้มีการศึกษากันต่อมาด้วยเช่นเดียวกัน

ด้านวัฒนธรรมความเชื่อของคนในภาคใต้อยุคแรกก่อนที่ศาสนาหลักเข้ามานั้นชาวภาคใต้มีความเชื่อสังคมดั้งเดิมการนับถือผี เช่นความเชื่อเรื่องผีปู่ตาตายายผีบรรพบุรุษ เทพเจ้าหรือสิ่งเหนือธรรมชาติต่างๆซึ่งบันดาลให้สังคมมีความสงบสุขหลักฐานทางโบราณคดีที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อในยุครากเริ่มประวัติศาสตร์เช่นความเชื่อการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับเทพเจ้าและพิธีทางการเกษตรกรรมอาทิจการขอฝนดังพร่องรอยการทำกลองมโหระทึกใช้ในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาในที่เช่นยกตัวอย่างกรณีแหล่งข้อมูลสุราษฎร์ธานีคือ

โบราณวัตถุที่เป็นตัวแทนของยุคนี้ คือวัตถุนำเข้ามาหมายถึงวัตถุที่ชุมชนท้องถิ่นมิได้ผลิตขึ้นเอง ที่สำคัญคือ กลองมโหระทึก สำริด เป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงถึงการเข้ามาของพ่อค้านักเดินเรือจากจีนตอนใต้หรือเวียดนามตอนเหนือ ร่วมสมัยเดียวกับการเข้ามาของพวกอินเดีย ต้นกำเนิดของกลองมโหระทึกเดิมเชื่อกันว่าเป็นของมนุษย์ในวัฒนธรรมดองซอน ในประเทศเวียดนามเป็นผู้ผลิต

ขึ้นใช้เมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ 1- 5 เนื่องจากได้มีการขุดค้นพบครั้งแรกที่ตองซอน จึงได้ยึดถือเป็นแหล่งกำเนิดและเรียกกันสืบมา และจัดให้อยู่ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคโลหะ ต่อมาได้ค้นพบหลักฐานใหม่ในมณฑลกวางสี ประเทศจีนตอนใต้ ว่าเป็นแหล่งผลิตใหญ่ ขุดพบกลองมโหระทึกไม่ต่ำกว่า 1,400 ลูก และยังได้พบในแหล่งแถบมณฑลยูนนาน กวางตุ้ง เสฉวนและก๊วยโจวอีกด้วย โดยไม่เคยพบในภาคเหนือของจีนเลย (สภามหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิมพระเกียรติ, 2540, 112-113)

บริเวณที่พบกลองมโหระทึกมีอาณาเขตกว้างขวางมาก ตั้งแต่ประเทศมองโกเลียตอนในลงไปยังแหลมอินโดจีน ประเทศไทย ประเทศมาเลเซีย และหมู่เกาะอินโดนีเซีย ในจังหวัดสุราษฎร์ธานีได้พบกลองมโหระทึก จำนวน 5 ใบ ที่อำเภอพุนพิน 2 ใบ อำเภอไชยา 1 ใบ อำเภอบ้านนา 1 ใบ และอำเภอเกาะสมุย 1 ใบ ดังนี้ (เขมชาติ เทพไชย, 2529,66) วัดชีเหล็ก (ร้าง) บ้านท่าผาก – น้ำรอบ ตำบลบางเคียน อำเภอพุนพิน พบ 2 ใบซ้อนกัน แต่ใบหนึ่งแตกจนไม่อาจศึกษารายละเอียดได้ ใบที่สมบูรณ์สูง 44 เซนติเมตร เส้นผ่าศูนย์กลางหน้ากลอง 50.5 เซนติเมตร ตรงกลางกลองมีรูปดวงอาทิตย์ 12 แฉก ระหว่างแฉกมีลวดลายสามเหลี่ยมและรูปลายจุดอยู่ตรงกลาง โดยรอบเป็นลายสัญลักษณ์คล้ายประแจจีน ถัดไปเป็นรูปนกปากและหางยาวบินทวนเข็มนาฬิกา จำนวน 4 ตัว ส่วนด้านข้างเป็นลวดลายขีดตั้งฉากสั้นๆ และทแยงสลับกัน ภายในกลองพบลูกปัดหินคาร์เนเลียน สีส้ม จำนวน 21 เม็ด และรูปสัตว์ 4 ขา คล้ายช้างยืนอยู่บนแท่นทำด้วยสำริด สูง 5 เซนติเมตร รูปสัตว์นี้อาจเป็นส่วนหนึ่งของภาชนะสำริด คงจะใช้ประกอบพิธีกรรมบางอย่าง ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ นครศรีธรรมราช แหล่งในอำเภอไชยา ไม่ทราบที่มาของแหล่งชัดเจน กลองมีความสูง 39 เซนติเมตร เส้นผ่าศูนย์กลางหน้ากลอง 51 เซนติเมตร ตรงกลางกลองมีลวดลายดวงอาทิตย์ 12 แฉก ถัดมาเป็นลวดลายวงกลมที่เชื่อมต่อกันด้วยเส้นทแยงสลับกับเส้นขีดเป็นช่องๆ มีรูปนกปากและหางยาว 4 ตัว บินตามเข็มนาฬิกา ส่วนข้างกระดุงกลองมีลวดลายขีดเป็นช่องๆ และลวดลายวงกลมสลับกันไป มีหู 4 หู บริเวณใต้หูลมมีลวดลายเช่นเดียวกับที่กระพุ้งกลอง ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ไชยา

วัดตลิ่งพัง ตำบลตลิ่งงาม อำเภอเกาะสมุย พบด้านหน้าวัดโดยชาวบ้านในแถบนั้นขุดพบขณะกำลังเตรียมหลุมเพื่อปลุกมะพร้าว โดยขุดลึกประมาณ 1 เมตร กลองสูง 53.5 เซนติเมตร เส้นผ่าศูนย์กลางหน้ากลอง 69.5 เซนติเมตร ด้านหน้ามีลวดลายนำสนใจมากประกอบด้วยรูปดวงอาทิตย์ 12 แฉกตรงกลางหน้ากลอง ระหว่างแฉกเป็นลายสามเหลี่ยมฐานโค้ง ล้อมรอบด้วยลวดลายขีดตารางและวงกลมที่มีเส้นทแยงเชื่อมต่อกัน จากนั้นเป็นลวดลายคล้ายอักษรตัว Z วางตัวในแนวนอน ช่วงกึ่งกลางหน้ากลองมีลวดลายเป็นรูปสัญลักษณ์คล้ายคนอยู่กันเป็นกลุ่มๆ ละ 3 คน ถัดไปเป็นลวดลายรูปนกปากและหางยาวอยู่ในอาการบินทวนเข็มนาฬิกาจำนวน 10 ตัว แล้วจึงเป็นลวดลายขีดและวงกลมที่มีเส้นทแยงเชื่อมต่อกัน ส่วนกระดุงกลองส่วนบนสุดเป็นลวดลายวงกลมและขีด ถัดลงมาเป็นลวดลายรูปเรือทรงโค้งไม่มีใบ และมีรูปสัญลักษณ์คล้ายคนจำนวน 12 คนอยู่บนเรือ มีจำนวน 6 ลำด้วยกัน แล้วจึงเป็นส่วนหูจำนวน 4 หู ถัดมาเป็นส่วนกลางกลองเป็นลวดลายสัญลักษณ์คล้ายคนเช่นกันอยู่ในแต่ละช่องๆ ละ 6 คน โดยมีลวดลายขีดทแยงและวงกลมที่เชื่อมด้วย

เส้นทแยงสลับกันไป มีจำนวน 6 ช่องด้วยกัน กลองใบนี้จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ไชยา (เขมชาติ เทพไชย, 2529,66-67)

กลองเหล่านี้ น่าจะถูกนำเข้ามาในยุคแรกเริ่มประวัติศาสตร์ เป็นช่วงเวลาที่ชุมชนบนคาบสมุทรมาลายูติดต่อกับเวียดนามตอนเหนือ หรือจีนตอนใต้ มีท่าเรือสำเภาที่แคว้นกวางตุ้งซึ่งเป็นแหล่งผลิตกลองมโหระทึกแหล่งหนึ่ง แหล่งเมืองท่าที่พบกลองมโหระทึกมักจะอยู่ฝั่งอ่าวไทย นอกจากที่พบในสุราษฎร์ธานีแล้วที่สำคัญได้พบในแหล่งเมืองท่าเขาสามแก้ว จังหวัดชุมพร ซึ่งกรมศิลปากรดำเนินการขุดค้นทางโบราณคดีเมื่อ พ.ศ. 2524 ได้พบหลักฐานร่วมสมัยกับกลองมโหระทึก คือ หุ่นจำลองรูปคน สัตว์ (ช้าง ม้า กวาง) สำริด เครื่องประดับสำริด เครื่องมือเหล็กรูปหอกใบข้าว เครื่องมือเหล็กรูปขวาน ขวานหินขัด เครื่องประดับทองรูปพรรณ มีแหวน แผ่นทอง ลูกปัดจารึก อักษรโบราณอักษรพราหมี ภาษาสันสกฤต รูปแบบตัวอักษรเริ่มใช้ในพุทธศตวรรษที่ 4 สืบเนื่องถึงพุทธศตวรรษที่ 10-11 พบแท่นหินบดมีลายสลักรูปตัดทอนส่วนของสลับและธรรมจักร กำหนดอายุชุมชนโบราณเขาสามแก้วประมาณพุทธศตวรรษที่ 5-10 (ธราพงศ์ ศรีสุชาติ, 2529 เล่ม 1 : 395) อายุแหล่งโบราณคดีเขาสามแก้ว จึงเป็นตัวแทนของชุมชนแรกเริ่มประวัติศาสตร์ที่พบในภาคใต้ นอกจากเขาสามแก้วแล้วยังได้พบกลองมโหระทึกที่นครศรีธรรมราชจำนวน 4 ใบและสงขลา 1 ใบ (เขมชาติ เทพไชย, 2529,66-67-68)

นอกจากความเชื่อในเรื่องสิ่งเหนือธรรมชาติแล้วอิทธิพลทางศาสนาที่ปรากฏในภาคใต้ที่สำคัญได้แก่ อิทธิพลศาสนาพุทธ ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และศาสนาอิสลาม ทั้งนี้ จากประวัติศาสตร์ภาคใต้ พบหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์-ฮินดูได้เข้ามามีบทบาทต่อความเชื่อของผู้คนในเวลาไล่เลี่ยกันคือ ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 10 เป็นต้นมา แม้ว่าจะไม่ปรากฏศาสนสถานอย่างเด่นชัด แต่ก็พบศาสนวัตถุ เนื่องในศาสนาทั้งสองอย่างชัดเจน จนกระทั่งราวพุทธศตวรรษที่ 20 เมื่อ ศาสนาอิสลามได้เผยแพร่เข้าสู่ภาคใต้ของไทยและได้รับการยอมรับนับถือจากกลุ่มชาวมลายูที่อยู่ในบริเวณตอนล่างของภาคใต้ ดังนั้นอิทธิพลทางศาสนาที่เข้ามามีบทบาทในภาคใต้ทั้งสามศาสนาจึงมีผลทำให้เกิดกลุ่มชนที่มีความเชื่อและวัฒนธรรมต่างกันขึ้นในบริเวณภาคใต้ โดยมีดินแดนบริเวณทะเลสาบสงขลาเป็นขอบรอยต่อระหว่างชนที่นับถือต่างศาสนากัน ที่สำคัญได้แก่ไทยพุทธและไทยมุสลิม ก่อนที่จะมีชาวจีนอพยพเข้ามาผสมอีกกลุ่มหนึ่งในราวพุทธศตวรรษที่

ศาสนาพุทธในภาคใต้

ชาวพื้นเมืองที่ตั้งถิ่นฐานอยู่บนคาบสมุทรภาคใต้ของไทย แต่เดิมนับถือผีสงเทวดา มีพิธีกรรม เช่น ไหว้ตามจารีตประเพณีที่เคยปฏิบัติตามกันมา จนกระทั่งมีพ่อค้า นักเดินทางและนักบวชเดินทางมาจากอินเดีย ได้เข้ามาติดต่อสัมพันธ์ด้วย นำไปสู่การเผยแพร่ศาสนาเข้าสู่ชุมชนหรือผู้คนในภาคใต้ ที่สำคัญคือศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ การเข้ามาของทั้งสองศาสนานี้ยังผลให้โครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรมของชาวพื้นเมืองเปลี่ยนไปอย่างมาก ได้รับการถ่ายทอดความรู้ คติความเชื่อ การเมืองการปกครอง ศิลปวิทยา การต่างๆ จากพ่อค้า นักบวช ที่ได้เดิน

ทางเข้ามานั้นเอง เชื่อกันว่าทั้งพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ เข้ามาสู่ภาคใต้ในเวลาไล่เลี่ยกัน โดยในช่วงแรกศาสนาพราหมณ์น่าจะมีบทบาทมากกว่าศาสนาพุทธ พุทธศาสนาที่เข้ามามีบทบาทในภาคใต้มี 2 นิกายที่สำคัญคือ เถรวาท และมหายาน หลักฐานเก่าแก่ในยุคแรกๆ ของเถรวาท ได้แก่ พระพิมพ์ดินดิบ พระพุทธรูป และชิ้นส่วนธรรมจักร ส่วนนิกายมหายานพบรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ทั้งในรูปของพระพิมพ์ ดินดิบและประติมากรรมลอยตัว ทั้งพุทธศาสนานิกายเถรวาทและมหายาน ต่างก็มีความเชื่อเรื่องการ “นิพพาน” หรือการหลุดพ้นจากสังสารวัฏเหมือนกัน แต่วิธีสู่การหลุดพ้นต่างกัน นิกายเถรวาทซึ่งเป็นนิกายดั้งเดิมเชื่อว่า แต่ละคนเข้าสู่นิพพานได้โดยไม่ต้องเพียรทำความดี โดยมีพระพุทธเจ้าเป็นแบบอย่างส่วนนิกายมหายานมุ่งดำเนินตามวิถีทางของพระโพธิสัตว์เพราะ เชื่อว่าการบรรลุอรหัตต์เป็นการแสวงหาความสุขเฉพาะของตนเองแต่ผู้เดียว ส่วนการดำเนินชีวิตของพระโพธิสัตว์นั้น เป็นการอุทิศตนเพื่อช่วยเหลือผู้อื่นอย่างถึงที่สุด คือให้ผู้อื่นไปถึงนิพพานก่อน จากนั้นตนจึงค่อยตามไปนิกายต่างๆ ในพุทธศาสนา(ผาสุข อินทรารุณ,2543, 2-3)

ภายหลังการสังคายนาครั้งที่ 2 พระสงฆ์ได้แตกออกเป็น 2 นิกาย คือ นิกายเถรวาทหรือสเถวรีระ และนิกายมหาสังฆมิกะหรืออาจารยวาท ที่มีความเห็นแตกต่างกันเกี่ยวกับเรื่องพุทธลักษณะมากกว่าข้อพระธรรม นิกายเถรวาทเห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงโปรดเวไนยสัตว์ในลักษณะที่พระองค์มีพระกายเป็นมนุษย์ทุกประการ ส่วนนิกายมหาสังฆมิกะ มีความเห็นว่าพระพุทธเจ้าไม่ใช่มนุษย์ธรรมดา แต่มีกายทิพย์ และแสดงองค์เป็นมนุษย์โดยมายา เพื่อช่วยสัตว์โลกให้พ้นทุกข์ โดยความเห็นในเรื่องพุทธลักษณะของมหาสังฆมิกะดังกล่าวนี้ ได้ถือสืบต่อกันมาในนิกายมหายาน ซึ่งพุทธศาสนานิกายมหายานนี้เริ่มปรากฏเด่นชัดในช่วงพุทธศตวรรษที่ 6-7 เป็นต้นมา เกิดขึ้นจากการรวมกลุ่มของสงฆ์ อีกฝ่ายหนึ่งที่ย้ำหลักคำสอนของพระพุทธองค์ในส่วนใดส่วนหนึ่งโดยเฉพาะมากกว่าที่จะเป็นการแตกแยกทางความคิดหรือคัมภีร์ทางศาสนา ประมาณพุทธศตวรรษที่ 2 นิกายมหาสังฆมิกะแตกแยกออกเป็นหลายนิกาย มีที่สำคัญคือ นิกายโลกุตตรวาท นิกายเจตยิกะ และนิกายไศละ อย่างไรก็ตามนิกายมหาสังฆมิกะเจริญรุ่งเรืองอยู่ในแคว้นมอญและอาณาจักรนี้ รับหลักธรรมที่สำคัญของพุทธศาสนาเช่นเดียวกับนิกายเถรวาท ได้แก่ อริยสัจ 4 มรรคมีองค์ 8 เรื่องอนัตตา และปฏิจจสมุปบาทที่ต่างจากนิกายเถรวาทคือถือว่าพระพุทธเจ้าไม่ใช่มนุษย์ธรรมดา แต่เป็นโลกุตระที่พ้นจากกิเลสทั้งปวงการดำรงพระชนม์ชีพและอานาภาพของพระองค์ไม่มีที่สิ้นสุด อยู่ในสมาธิเสมอ คติที่ว่าพระพุทธเจ้าเป็นโลกุตระนี้ก่อให้เกิดความคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ขึ้น ซึ่งนิกายนี้ถือว่าพระโพธิสัตว์เป็นโลกุตระเช่นกัน สองนิกายใหญ่นี้มักนิยมเรียกกันว่า นิกายฝ่ายใต้ (นิกายเถรวาท) แยกเป็นนิกายสรวาสติวาส และนิกายเสาตรานติกะ และนิกายฝ่ายเหนือ (นิกายมหาสังฆมิกะ) โดยแยกเป็นนิกายมัลลยามิกะและนิกายโยคจาร61(ผาสุข อินทรารุณ,2543, 2-3) และเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปว่า พุทธตันตระเริ่มปรากฏขึ้นเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 12 หลักการของพุทธตันตระประกอบด้วย ถือว่ามีพระอาทิพุทธะ นับถือยานิพุทธ 5 พระองค์ ได้แก่ พระไวโรจนะ พระอักโษภะ พระรัตนสัมภาวะ พระอมิตาภะ และพระอมโฆสิทธะ เป็นยานิพุทธประจำชั้นทั้ง 5 พระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์มีทั้งปางดุร้าย ปางโกรธ และปางใจดี บัญญัติให้มีมนต์เรียกว่า ธารณี

ประจําองค์พระพุทธรเจ้าและโพธิสัตว์ต่างๆ บัญญัติมูทรา และบัญญัติมณฑล บุษหาหรือมนตรเวท พุทธตันตระนิกายวัชรยาน(เรื่องเดียวกัน. หน้า 14-17) เป็นนิกายแรกของพุทธตันตระที่ผลิตคัมภีร์ ตันตระขึ้น มีคติใหม่ๆ เพิ่มเข้ามาได้แก่ คติมหาสุข (ความสุขชั่วนิรันดร์) หมายถึง การรวมกัน ระหว่างความกรุณาและปัญญา (ศูนยตา) นำไปสู่นิพพานหรือมหาสุข ทฤษฎีของธยานิพุทธรทั้ง 5 ประทับในชั้น 5 และครอบครัวยของธยานิพุทธรทั้งห้าจะถือกำเนิดในเวลาทีโลกต้องการมีการบูชา ศักดิ์ในพุทธศาสนาเป็นครั้งแรก และมีการบูชาพุทธรเทพ พุทธเทพต่างๆ และคติเกี่ยวกับพระ โพธิสัตว์ คือ ไม่มีอะไรในโลกนี้ทีพระโพธิสัตว์ (ผู้ซึ่งปฏิญาณว่าได้สละโลกแล้ว) จะทำไม่ได้ หาก จะต้องประกอบกิจอันชาวโลกประกอบแล้ว จะทำใหตกต่ำหนักนั้น ย่อมเป็นกิจกรรมทีโพธิสัตว์ต้อง ประกอบเพื่อเป็นทางไปสู่ความหลุดพ้น นิกายตันตระเรียกว่า “ลิตธิ” และเรียกผู้ทีบรรลุผลว่า “ลิตทะ” หรือ นักลิตธิ ดังกล่าวข้างต้นนั้น เป็นพุทธศาสนานิกายต่างๆ บางนิกาย ซึ่งมีความสัมพันธ์ กับพุทธศาสนาทีปรากฏในบริเวณคาบสมุทรภาคใต้ โดยเฉพาะตั้งแต่พุทธศตวรรษที 11 เป็นต้นมา ได้แก่ นิกายมหาสังฆิกะ นิกายเจตยิกะนิกายสรวาสติวาทนิกายเถรวาทนิกายมหายานพุทธตันตระ พุทธตันตระนิกายวัชรยาน มีหลักฐานทีแสดงให้เห็นว่าพุทธศาสนาได้เข้ามาสู่ดินแดนคาบสมุทร ภาคใต้ในช่วงเวลาเดียวกับศาสนาพราหมณ์คือราวๆ พุทธศตวรรษที 11-12 ดังปรากฏพระพุทธรูป สำริด ทีอำเภอสุโขทัยโก-ลก จังหวัดนราธิวาส เป็นพระพุทธรูปประทับยืน พระหัตถ์ขวาทำปางวิ ตรรกะ ส่วนอีกองค์หนึ่งพบทีควนสราญรมย์ อำเภอพุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี สภาพชำรุดท่อน ล่างหักหายไป พระพุทธรูปทั้งสององค์นี้มีรูปแบบเหมือนศิลปะอินเดียสกุลอมราวดีซึ่งเป็นศูนย์กลาง ของพุทธศาสนานิกายหินยาน/เถรวาทในอินเดีย ภาคตะวันออกเฉียงใต้(พิริยะ ไกรฤกษ์. ,2542,7415-7416) ส่วนพุทธศาสนานิกายมหายานได้แผ่เข้ามาในบริเวณคาบสมุทรภาคใต้ของไทย ในช่วงเวลาทีใกล้เคียงกันกับพุทธศาสนานิกายหินยานคือราวพุทธศตวรรษที 12 ดังได้พบ ประติมากรรมสำริดรูปพระโพธิสัตว์ อวโลกิเตศวร 2 กร ทีควนสราญรมย์ อำเภอพุนพิน จังหวัดสุ ราษฎร์ธานี ซึ่งมีรูปแบบเหมือนศิลปะอินเดียภาคตะวันออกเฉียงใต้ภายใต้ การอุปถัมภ์ของราชวงศ์ ปัลลวะตอนต้น (พุทธศตวรรษที 12) ประติมากรรมสำริดรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร 2 กร ซึ่งมี รูปแบบเหมือนศิลปะจีนสมัยราชวงศ์ถัง (พุทธศตวรรษที 12-13) 2 องค์ ทีจังหวัด สุราษฎร์ธานีและ ทีอำเภอสิงหนครจังหวัดสงขลา

อย่างไรก็ตาม อิทธิพลพุทธศาสนานิกายมหายานทีเข้ามามีบทบาทอย่างแท้จริงในบริเวณ คาบสมุทรภาคใต้ของไทยลงไปตลอดคาบสมุทรมาเลย์จนถึงเกาะชวา คือพุทธศาสนานิกายมหายาน ตันตระสกุลวัชรยาน ซึ่งเจริญรุ่งเรืองอยู่ในอินเดียภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภายใต้การอุปถัมภ์ของ กษัตริย์ราชวงศ์ปาละ (พุทธศตวรรษที 14-17) มีศูนย์กลางสำคัญอยู่ทีเมืองนาลันทา ปะหรบุรีและ ไมนามตี ดังได้พบ ประติมากรรมเนื่องในพุทธศาสนานิกายมหายานตันตระใน บริเวณคาบสมุทร ภาคใต้จำนวนมาก มีทั้งทีนำเข้ามาจากอินเดีย โดยตรง เช่น สลูปสำริดและพระพุทธรูปสำริดปาง มารวิชัย พบทีถ้ำคูหาภิมุข อำเภอเมืองยะลา และทีผลิตขึ้นโดยคนท้องถิ่น ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพระพิมพ์ ทีพบอยู่ในบริเวณแหล่งโบราณคดีประเภทถ้ำในจังหวัดพัทลุง กระบี่ ยะลา และแหล่งชุมชนโบราณ

ในเขตจังหวัด สุราษฎร์ธานี นครศรีธรรมราช ปัตตานี และในช่วงเวลานี้ยังได้พบประติมากรรมรูปพระโพธิสัตว์สำริด หลายองค์ที่มีรูปแบบทางศิลปะ ใกล้เคียงรูปแบบศิลปะชวาภาคกลาง (เรื่องเดียวกัน, 7418 -7432)

ประติมากรรมเนื่องในพุทธศาสนานิกายมหายานที่พบในภาคใต้ของประเทศไทยนั้น ส่วนใหญ่แล้วเป็นรูปพระโพธิสัตว์ต่างๆ สร้างขึ้นตามคติความเชื่อของนิกายมหายานตันตระที่เจริญรุ่งเรืองอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13-15 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่คาบสมุทรมลายู เป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรศรีวิชัยที่มีอาณาเขตครอบคลุมไปถึงเกาะสุมาตรา และเกาะชวา ดังนั้นจึงมีรูปแบบและคติการสร้างแบบเดียวกับประติมากรรมรูปพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์ที่พบบนเกาะสุมาตราและเกาะชวาในช่วงเวลาเดียวกัน ประติมากรรมที่พบได้แก่ พระพุทธรูป หรือพระศากยมุณีมักเป็นประติมากรรมหมู่ 3 องค์ แสดงรูปพระศากยมุณีเคียงข้างด้วยพระโพธิสัตว์ 2 องค์ ปรากฏในรูปของพระพิมพ์ เป็นส่วนใหญ่และประติมากรรมรูปพระโพธิสัตว์ต่างๆ มีทั้งที่เป็นแบบลอยตัว และพระพิมพ์ ได้แก่ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร (พระโพธิ สัตว์แห่งความกรุณา) พระโพธิสัตว์เมตไตรยะ เป็นต้น(พิริยะ ไกรฤกษ์,2542, 5095-5117 ในภาคใต้พุทธศาสนานิกายเถรวาทได้รับความนิยมมากขึ้น และรุ่งเรืองอย่างสูง นับแต่อาณาจักรนครศรีธรรมราชได้รับเอานิกายเถรวาทแบบลังกาวงศ์จากศรีลังกาเข้ามาเผยแพร่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 17-18 ซึ่งเถรวาทแบบลังกาวงศ์นี้ ยังได้เผยแพร่ขึ้นไปยังอาณาจักรสุโขทัยด้วย ปัจจุบันเป็นที่ยอมรับว่าเมืองนครศรีธรรมราชเป็นศูนย์กลางทางพุทธศาสนาที่ยิ่งใหญ่ที่สุดแห่งหนึ่งในภูมิภาคนี้ โดยมีองค์พระบรมธาตุเจดีย์เป็นเครื่องหมายแสดงความรุ่งเรืองอย่างสูงสุดของพุทธศาสนาบนคาบสมุทร

ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

ในภาคใต้เมื่อมีการเปิดรับอารยธรรมภายนอกโดยเฉพาะการเข้ามาของชาวอินเดียทำให้มีการเผยแพร่ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ซึ่งเป็นศาสนาดั้งเดิมตั้งแต่สมัยพระเวทของอินเดีย มีการนับถือเทพหลายองค์ แล้วจึงมีวิวัฒนาการจนกระทั่งนับถือเทพองค์เดียวที่เป็นนามธรรม และศาสนาพราหมณ์นี้ได้วิวัฒนาการมาเป็นศาสนาฮินดู โดยมีพระเจ้าสูงสุด 3 องค์คือ พระพรหม พระวิษณุ และพระศิวะ รวมเรียกว่า ตรีมูรติ ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูมีหลายนิกายด้วยกัน แต่นิกายหลักที่ปรากฏร่องรอยทางวัฒนธรรมในบริเวณคาบสมุทรภาคใต้ ได้แก่ ไศวนิกาย ไชยฆนิกาย และลัทธิศักติ(ผาสุข อินทราวุธ, 2522)

ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูไศวนิกายในภาคใต้นั้นจากการค้นพบรูปเทพนั่งขัดสมาธิอยู่ท่ามกลางสัตว์ป่าบนที่ประทับตรา จากอารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุ (3,000-1,500 ปีก่อนคริสตกาล) นำไปสู่ข้อสันนิษฐานว่าเป็นต้นแบบของรูปพระศิวะ ซึ่งเป็นเทพสูงสุดของนิกายนี้ทรงมีหน้าที่ทำลายเพื่อที่จะสร้างขึ้นใหม่ รูปเคารพแทนองค์ที่สร้างกันอย่างแพร่หลายคือศิวลึงค์ ดังนั้นไศวนิกาย จึงถือว่ามีประวัติความเป็นมาเก่าแก่กว่าไชยฆนิกาย ซึ่งต่อมาในยุคประวัติศาสตร์ ลึงค์ได้มีความสัมพันธ์กับการบูชาพระศิวะ และกลายเป็นสัญลักษณ์ของพระศิวะ เรียกว่า ศิวลึงค์ เป็นสัญลักษณ์เพศชาย เชื่อกันว่าเป็นนัยยะสื่อให้เห็นบ่อเกิดของโลกและสรรพสิ่งในจักรวาล ศิวลึงค์มักได้รับการประดิษฐานไว้

ในวัด เป็นองค์ประกอบของศาสนสถานเป็นสำคัญ ขณะที่รูปปั้นพระศิวะปางต่างๆ มักถูกประดิษฐานอยู่ตามส่วนต่างๆ ของวัด กลายเป็นเครื่องประดับอาคาร

อิทธิพลของไศวนิกายที่พบในบริเวณคาบสมุทรภาคใต้นั้น พบทั้งที่เป็นศาสนวัตถุ และศาสนสถาน กำหนดอายุได้ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 12 เป็นต้นมา ศาสนสถานที่พบได้แก่ ศาสนสถานถ้ำขุด และเทวาลัยอิฐ ประดิษฐานรูปเคารพในศาสนาฮินดู บริเวณชุมชนโบราณพะโคะ ซึ่งก่อนพุทธศตวรรษที่ 13 ไม่ปรากฏประติมากรรมรูปพระศิวะเลย แม้ว่าไศวนิกายจะเป็นลัทธิที่แพร่หลาย โดยมีเพียงศิวลึงค์ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แทนองค์พระศิวะเท่านั้น ซึ่งส่วนใหญ่แล้วพบที่ชุมชนโบราณที่ตั้งอยู่ริมฝั่งทะเลด้านตะวันออก ตั้งแต่เมืองไชยา เมืองนครศรีธรรมราช สงขลา และปัตตานี ซึ่งจากการศึกษาลักษณะ และรูปแบบของศิวลึงค์ที่พบในภาคใต้นี้ สามารถกำหนดอายุได้จากความสัมพันธ์กันของสัดส่วนของภาคทั้งสาม ได้แก่ รุทราภาค วิษณุภาค และพรหมภาค รวมทั้งความห่างไกลจากธรรมชาติ ทั้งนี้พบว่าศิวลึงค์ที่พบในภาคใต้ ที่จัดอยู่ในกลุ่มเหมือนจริงจะมีอายุอยู่ตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 10 ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 12 ซึ่งมีความเก่าแก่เทียบเท่ากับกลุ่มศิวลึงค์รุ่นเก่าที่พบในดินแดนเอเชียอาคเนย์ แต่รูปทรงของรุทราภาคของศิวลึงค์รุ่นเก่าที่พบในภาคใต้ของไทยแปลกไปจากศิวลึงค์รุ่นเก่าในเอเชียอาคเนย์คือ มีรูปทรงคล้ายไข แทนที่จะเป็นทรงกระบอก ยอดโค้งมน ซึ่งเป็นแบบนิยมของเอเชียอาคเนย์โดยทั่วไป เช่น ศิวลึงค์ที่พบที่ชุมชนโบราณยะรัง จังหวัดปัตตานี อย่างไรก็ตาม ศิวลึงค์ที่พบในภาคใต้นี้ เป็นศิวลึงค์ในลัทธิไศวนิกายที่แผ่มาจากอินเดียในช่วงสมัยราชวงศ์คุปตะโดยตรง และยังเป็นศิวลึงค์ที่มีความเก่าแก่ร่วมสมัยกับศิวลึงค์รุ่นเก่าที่พบบริเวณเมืองศรีเทพด้วย(ผาสุข อินทรารุณ, 2542, 7500-7518) จนกระทั่งราวพุทธศตวรรษที่ 14-16 เมื่อคาบสมุทรภาคใต้ได้รับอิทธิพลไศวนิกายจากชวา จึงปรากฏประติมากรรมรูปพระศิวะขึ้น ได้แก่ ประติมากรรมรูปพระศิวะมหาเทพ สำริด และพระอค์สตัยะ พบที่อำเภอสติงพระ จังหวัดสงขลา โดยมีรูปแบบศิลปะแบบชวาภาคกลาง สะท้อนให้เห็นความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและศาสนาที่ชวาภาคกลางเมื่อราว พ.ศ. 1376 เมื่อราชวงศ์มะตะรามขึ้นมามีอำนาจปกครองอาณาจักรชวาภาคกลางแทนราชวงศ์ไศเลนทร์และสนับสนุนศาสนาฮินดู(พิริยะ ไกรฤกษ์, 2542, 7431.) กล่าวได้ว่าไศวนิกายที่แผ่เข้ามาในคาบสมุทรภาคใต้ของไทยนั้น มาทั้งทางสายตรงจากอินเดียตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 8 และทางอ้อม โดยผ่านชวามาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14-15 แต่ในช่วงที่เป็นสายตรงจากอินเดียนั้น จะปรากฏหลักฐานเพียงรูปประติมากรรมรูปศิวลึงค์ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แทนพระองค์พระศิวะเท่านั้น ไม่นิยมสร้างประติมากรรมรูปพระศิวะ และเมื่อรับอิทธิพลไศวนิกายจากชวา จึงปรากฏประติมากรรมรูปพระศิวะขึ้น และไศวนิกายยังคงสืบต่อมาในดินแดนภาคใต้ของไทยและดูเหมือนจะรุ่งเรืองมากในช่วงสมัยอยุธยา ซึ่งมีชุมชนพราหมณ์จากอินเดียเดินทางมาตั้งถิ่นฐานและสืบต่อเชื้อสายอยู่จนปัจจุบัน(ผาสุข อินทรารุณ. เรื่องเดียวกัน, 7510)

ส่วนศาสนาพราหมณ์ไวษณพนิกาย ชื่อลัทธิดัดแปลงมาจากชื่อพระวิษณุ คำว่า “ไวษณพ” มีปรากฏอยู่ในคัมภีร์มหาภารตะ หมายถึงชื่อลัทธิที่เป็นที่รู้จักกันในนามต่างๆ แต่ที่นิยมใช้ได้แก่ ภควตา ซึ่งชื่อภควตานี้ ยังเป็นที่นิยมใช้ต่อมาจนถึงสมัยราชวงศ์คุปตะ (พุทธศตวรรษที่ 911) แม้จะ

มีการใช้ “ไวยถนะ” มาแล้วตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 11 แต่ก็เพิ่งจะได้รับความนิยมในพุทธศตวรรษที่ 14 ซึ่งเมื่อลัทธิศิวกลายเป็นไวยถนะแล้วนั้น เน้นหนักไปทางความสำคัญของอวตาร (ดังปรากฏในวรรณกรรมปุราณะที่มีการบรรยายอวตารที่สำคัญไว้ 10 อวตาร ได้แก่ มัถยา กูรมา วราหะ นรสิงห์ วามนะ ปรศุราม รมะรามะ พลรามะ พุทธะ และกัลกีน) โดยอวตารที่นิยมที่สุดคือ ปางวราหะ นรสิงห์ และวามนะ-ตรีวิกรม พบหลักฐานที่มีอายุเก่าแก่ สมัยราชวงศ์สุทวาร (พุทธศตวรรษที่ 6-7) เป็นรูปเคารพสลักบนเหรียญและที่ประทับตราเป็นรูปพระวิฆณุมี 4 กร ถือจักร สังข์ คทา และรูปวงแหวน

ไวยถนิกายเชื่อว่า พระวิฆณุหรือพระนารายณ์จะทรงอวตาร ลงมาในมนุษย์โลกเป็นครั้งคราว เพื่อปราบยุคเข็ญ เนื่องจากทรงมีหน้าที่พิทักษ์จักรวาล หรือเป็นผู้ดูแลรักษาความสงบสุขของจักรวาล รูปเคารพของพระองค์พบมากที่สุดในบริเวณคาบสมุทรภาคใต้ เป็นประติมากรรมที่สร้างขึ้นอย่างสมบูรณ์แบบและมีฝีมือสูง กำหนดอายุราวปลายพุทธศตวรรษที่ 12 ดังนั้นกล่าวได้ว่าเป็นช่วงเวลาไวยถนิกายเจริญรุ่งเรืองในประวัติศาสตร์ของคาบสมุทรภาคใต้ และของไทยในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 ได้แก่ ประติมากรรมรูปพระวิฆณุ 4 กร พบที่เวียงสระ และเขาพระเหิน รวมทั้งประติมากรรม พระวิฆณุพบที่เมืองศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรีด้วย ต่อมาช่วงครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 13 ไวยถนิกายลดความนิยมลงเห็นได้จากประติมากรรมรูปพระวิฆณุที่มีขนาดเล็กและขาดความเป็นธรรมชาติ รวมถึงเทคนิคในการสลักเชื่อมลงด้วย ได้แก่ พระวิฆณุพบที่อำเภอสังขละบุรี จังหวัดสงขลา และอำเภอสิชล จังหวัดนครศรีธรรมราช(พิริยะ ไกรฤกษ์, 2542, 7415-7436)

นอกจากนี้ศาสนาพราหมณ์ในภาคใตยังมีอีกลัทธิหนึ่งคือศาสนาพราหมณ์ลัทธิศักติ เป็นลัทธิที่นับถือเทพีว่าเป็นเทพเจ้าสูงสุด เจริญรุ่งเรืองขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 14-18 ในอินเดีย ทั้งที่สืบเนื่องมาจากการบูชาอิตถีพลังในรูปของแม่พระธรณี ซึ่งเป็นลัทธิเก่าแก่มากของชาวพื้นเมืองดั้งเดิมของอินเดีย โดยได้พบรูปสตรีดินเผาที่มีลักษณะเป็นพระแม่/แม่พระธรณี หินจาระรุที่มีลักษณะเป็นอวัยวะเพศหญิง (โยนิ) จากการขุดค้นที่แหล่งอารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุ การบูชาอิตถีพลังอันเป็นลัทธิเก่าแก่ที่ปรากฏในกลุ่มชนที่มีอาชีพหลักในการกลสิกรรมนั้น ได้วิวัฒนาการมาเป็นลัทธิศักติ และแพร่หลายใน พุทธศตวรรษที่ 14-18 เป็นการถูกผสมเข้ากับศาสนาพราหมณ์-ฮินดูในยุคหลังนั่นเอง พระแม่มีชื่อเรียกต่างๆ กัน เช่น เทวี ศักติ ทูรคา ปารวตี อูมา อัมพิกา กาลี เการี เป็นต้น ซึ่งเทพีเหล่านี้ได้รับการยกย่องเป็นชายาของพระศิวะทั้งสิ้น และกลายเป็นภาคหนึ่งของชายาของพระศิวะ ซึ่งเป็นเทพสูงสุดในศาสนาไศวนิกาย ลัทธิศักติได้เข้ามามีบทบาทในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ทั้งไวยถนิกายและไศวนิกาย ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูจึงมีแนวโน้ม มาในด้านการบูชาเทพี โดยเทพีมีอำนาจมากและเป็นพลังกำลังของเทพ หากเทพีไม่ช่วยเทพแล้ว เทพก็ไม่สามารถสร้างโลกได้ ดังเช่นการบูชาโยนิ ที่มีความสัมพันธ์กับการบูชาศักติ จุดมุ่งหมายสำคัญของลัทธิศักติคือ การรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับพราหมณ์ (Universal Self) วิถีทางที่จะนำไปสู่จุดหมายปลายทางคือ การทำสมาธิจิต สวดมนต์สรรเสริญ หรือบูชาเทพีอันเป็นตัวแทนของพราหมณ์กล่าวได้ว่า ประติมากรรมที่ทำและใช้ในพิธีกรรมตามคตินิยมของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูสร้างขึ้นตามคตินิยมทั้งไศวนิกาย

ไวษณพนิกาย ลัทธิศักติ ตลอดจนคาถาปติยะ มี 2 ลักษณะคือการสร้างเป็นรูปเคารพตามลักษณะของเทพเจ้า มีทั้งสร้างด้วยหินและสำริด ได้แก่ รูปพระศิวะ พระวิษณุ พระคเณศ พระอค์ศตยะ พระศิวนาฏราช พระอุมา โสмаกันทะ พระวฤกะไกรพ สุริยะเทพและการสร้างเป็นรูปสัญลักษณ์แทน ได้แก่ ศิวลึงค์ มุขลึงค์ โยนิโทรณะ (ฐานศิวลึงค์ แทนโยนิ) ศิวลึงค์ติดกับโยนิโทรณะ ส่วนใหญ่สร้างด้วยหินตระกูลอัคนี และยังพบศิวลึงค์ที่ทำด้วยหินควอร์ตซ์ด้วย พบหลักฐานประติมากรรมในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูต่างๆ เหล่านี้ในชุมชนโบราณไชยา ชุมชนโบราณท่าชนะ ชุมชนโบราณเวียงสระ ชุมชนโบราณพุนพิณ ชุมชนโบราณตะกั่วป่า ชุมชนโบราณท่าศาลา-สิชล ชุมชนโบราณบนคาบสมุทรสทิงพระ และชุมชนโบราณยะรัง ซึ่งประติมากรรมเนื่องในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูที่พบในบริเวณคาบสมุทรภาคใต้มีอายุตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 10 เป็นต้นมา (ธราพงศ์ ศรีสุชาติ, 2542, 4204. และพิริยะ ไกรฤกษ์. เรื่องเดิม)

การบันทึกของจีนสมัยราชวงศ์ต่างๆ ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 8 ทำให้ทราบว่ามีการนำเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในดินแดนคาบสมุทรภาคใต้หลายร้อยครอบครัว รวมทั้งพวกพราหมณ์ซึ่งมีจำนวนเป็นพันๆ คน 73 หลักฐานที่แสดงว่ามีชุมชนพราหมณ์มาตั้งรกรากอย่างถาวรบริเวณคาบสมุทรภาคใต้ของไทย คือหลักฐานประเภทศิลปวัตถุ ซึ่งมีทั้งที่เป็นสัญลักษณ์และเทวรูป เนื่องในศาสนาพราหมณ์ดังกล่าวแล้วข้างต้นโดยโบราณวัตถุหรือประติมากรรมที่เก่าที่สุดได้แก่ ประติมากรรมรูปพระวิษณุ 4 กร อายุราวพุทธศตวรรษที่ 10 พบที่วัดศาลาหิง อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดสุราษฎร์ธานี 74 เป็นรูปแบบพระวิษณุที่ได้รับอิทธิพลศิลปะอินเดียแบบคุปตะ (ภาคตะวันออกเฉียงใต้ของอินเดีย) สมัยราชวงศ์อิชวาคุแห่งเมืองนาคาร ชุนนะโกณฑะ (พ.ศ. 718-793) และยังได้พบประติมากรรมพระวิษณุที่คล้ายคลึงกันนี้ อีกที่จังหวัดนครศรีธรรมราช แสดงว่าศาสนาพราหมณ์ลัทธิไวษณพนิกายรุ่งเรืองในภาคใต้มาแล้วตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 10 มาแล้วเป็นอย่างน้อย ต่อมาในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 10-13 นั้นแม้ว่าพุทธศาสนานิกายมุลลสรวาสติวาทจะแผ่เข้ามาในดินแดนคาบสมุทรภาคใต้ แต่ศาสนาพราหมณ์ก็ยังคงเจริญรุ่งเรืองขึ้นในช่วงนี้ ดังปรากฏประติมากรรมรูปศิวลึงค์จากจังหวัดสุราษฎร์ธานี นครศรีธรรมราช และปัตตานี นอกจากไศวนิกายแล้ว การบูชาพระคเณศ (คณปติ) โอรสของพระศิวะก็เริ่มปรากฏขึ้นในช่วงนี้ด้วย ดังได้พบประติมากรรมศิลารูปพระคเณศจากอำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา (ผาสุข อินทรารุณ, 2542, 4863-4876)

ช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 13 ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 16 พุทธศาสนาเถรวาทจากนาลันทา (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดีย) และจากขวได้แผ่เข้ามาในดินแดนคาบสมุทรภาคใต้พร้อมกับลัทธิไศวนิกายจากขวและศาสนาพราหมณ์ ทั้งไศวนิกายและไวษณพนิกายจากอินเดียภาคใต้ ซึ่งตรงกับสมัยราชวงศ์โจฬะ (พุทธศตวรรษที่ 15-16) ก็ปรากฏในช่วงนี้ด้วย ได้แก่ ประติมากรรมรูป พระวิษณุกลุ่มวิษณุมัยมโยคสถานกมุรติ ประกอบด้วย พระวิษณุ ฤๅษีมารกัณเฑยะ และนางภูเทวี พบที่เขาศรีวิชัย ตำบลกะปง อำเภอดำรงวิทยะ จังหวัดพังงา (พิริยะ ไกรฤกษ์, 2542, 5192.)

อิทธิพลศาสนาพราหมณ์-ฮินดูในดินแดนคาบสมุทรมหาคไศนน์ รุ่งเรืองมาช้านานตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 10 หรือก่อนหน้านั้น และรุ่งเรืองสืบต่อมาอย่างไม่ขาดช่วงควบคู่กับศาสนาพุทธที่แผ่เข้ามาเป็นระยะๆ สาเหตุสำคัญที่ทำให้ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู รุ่งเรืองในแถบนี้ ก็เนื่องจากมีชุมชนพราหมณ์จากประเทศอินเดียมาตั้งถิ่นฐานอยู่เป็นจำนวนมาก และได้สมรสกับชาวพื้นเมืองและตั้งรกรากอย่างถาวรอยู่สืบต่อกันมาเป็นระลอกไม่ขาดสาย ชุมชนเหล่านี้ได้เอาลัทธิความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์มาเผยแพร่แก่ชาวท้องถิ่น ซึ่งแม้ว่าพุทธศาสนาจะแผ่เข้ามาและรุ่งเรืองอยู่ในบริเวณเดียวกัน จึงมีชุมชนพราหมณ์อยู่สืบต่อกันมาเรื่อยๆ และมีจำนวนมากในเขตจังหวัดสุราษฎร์ธานี นครศรีธรรมราช และปัตตานี ชุมชนพราหมณ์เหล่านี้ได้ตั้งรกรากอย่างถาวรในบริเวณคาบสมุทรมหาคไศนน์ ขณะเดียวกันก็ยังมีพราหมณ์จากอินเดียได้เดินทางเข้ามาสมทบตั้งปรากฏจารึกที่ใช้ตัวอักษรอินเดียแบบปัลลวะและตัวอักษรทมิฬ และจนถึงช่วงสมัยอยุธยาก็ยังคงมีพราหมณ์จากดินแดนทมิฬเข้ามาตั้งรกราก ดังปรากฏจารึกอักษรทมิฬบนฐานของเทวรูปพระคเณศซึ่งเป็นตัวอักษรที่มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 21-22 และพราหมณ์ ทั้งที่เป็นนักบวชและผู้ที่มีความรู้ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานบริเวณภาคใต้ตอนบนและตอนกลาง พิธีกรรมในศาสนาพราหมณ์ฮินดูเข้ามามีบทบาทในพิธีของราชสำนักภาคใต้ โดยเข้ามาเป็นส่วนประกอบของพิธีกรรมในพุทธศาสนาในที่สุด (ผาสุข อินทราวุธ ,2542,7509-7510)

อาจกล่าวได้ว่าศาสนายุคแรกเริ่มศาสนานั้นในสังคมพหุวัฒนธรรมมีหลักฐานที่บ่งบอกการนับถือศาสนาที่เป็นศาสนาดั้งเดิมและการนับถือศาสนาที่รับจากวัฒนธรรมภายนอกเข้ามาผสมผสาน กล่าวคือการรับศาสนาพุทธมหายานและการรับอิทธิพลศาสนาพราหมณ์ฮินดูจากอินเดียก่อนการรับศาสนาอิสลามที่เข้ามาภายหลังทั้งนี้ในยุคแรกเริ่มประวัติศาสตร์การบันทึกที่เป็นเอกสารค่อนข้างจำกัดเนื่องจากระยะเวลาที่ยาวนานแต่เนื่องจากเพื่อแสดงให้เห็นว่าพัฒนาการสังคมพหุวัฒนธรรมแรกเริ่มในประวัติศาสตร์ภาคใต้มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมด้านศาสนาความเชื่อปรากฏอยู่ในสังคมและนับเป็นจุดเริ่มต้นของความเปลี่ยนแปลงทางสังคมด้านวัฒนธรรมศาสนาในท้องถิ่นสมัยต่อมาโดยเฉพาะพัฒนาการยุคสังคมพหุวัฒนธรรมในสมัยรัฐจารีตโบราณภาคใต้ที่มีการบันทึกเรื่องราวลักษณะตำนานเมืองตำนานศาสนาที่เกี่ยวข้องกับพัฒนาการทางสังคมของรัฐต่างๆ ที่สอดคล้องกับหลักฐานประวัติศาสตร์อื่นที่แสดงความเจริญทางวัฒนธรรมของผู้คนในท้องถิ่นภาคใต้อันจะได้กล่าวในลำดับถัดไป

ด้านพัฒนาการทางสังคมพหุวัฒนธรรมภาคใต้ยุคแรกเริ่มประวัติศาสตร์ภาคใต้ตั้งแต่ภาคใต้ตอนบนจนภาคใต้ตอนล่างสะท้อนการมีวัฒนธรรมดั้งเดิมของคนท้องถิ่นและการรับวัฒนธรรมจากภายนอกช่วงราวพุทธศตวรรษที่5-11

พัฒนาการของการก่อร่างสร้างชุมชนสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ของสังคมพหุวัฒนธรรมภาคใต้มีการติดต่อและรับเอาอารยธรรมสมัยประวัติศาสตร์จากดินแดนภายนอกเป็นการผสมผสานทางวัฒนธรรมท้องถิ่นกับวัฒนธรรมภายนอก คนในท้องถิ่นหรือคนพื้นเมืองมีการจัดตั้งทางสังคมมีการรวมกลุ่มกันเป็นชุมชนเมือง ชุมชนนครรัฐมีระบบสังคมผู้คนมีการดำรงชีวิตร่วมกันอย่างมีแบบ

แผน มีระเบียบ ด้วยพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรมของผู้คนในชุมชนบริเวณคาบสมุทรภาคใต้ รวมไปถึงคาบสมุทรมลายู เรื่อยลงไปถึงบรรดาหมู่เกาะต่างๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ขณะเดียวกันมีการติดต่อทางการค้ากับดินแดนโพ้นทะเลเช่น จีน อินเดียและเมดิเตอร์เรเนียน

ด้านประเด็นพหุวัฒนธรรมด้านชาติพันธุ์ในสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ผู้คนในภาคใต้มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่พัฒนาการจากกลุ่มชนชาวถ้ำและชนชาวน้ำ ที่เดิมอาศัยในถ้ำและปลูกเพิงพักบริเวณพื้นราบแล้ว ยังเลือกแหล่งที่อยู่อาศัยที่อยู่ใกล้แหล่งอาหารตามธรรมชาติด้วยกลุ่มคนพื้นเมืองกลุ่มชาติพันธุ์เขมร ชาวกะเหรี่ยงได้ทั่วไปเรียกกันว่าเงาะ อาศัยอยู่ตามป่าเขาโดยอยู่ตามเชิงผาหรือป่าโปร่ง สร้างกระท่อมเล็กๆ เป็นที่พัก กระจายอยู่ในเขตจังหวัดต่างๆ ของภาคใต้ ได้แก่ พัทลุง ตรัง สตูล ปัตตานี ยะลา และนราธิวาส ตลอดไปจนถึงรัฐเคดาห์และปาหัง ประเทศมาเลเซีย กลุ่มชาวเลเป็นอีกกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่ง ที่อาศัยเร่ร่อนอยู่ในทะเลอันดามันทางภาคใต้ฝั่งตะวันตกของไทยชาวเลเป็นชนเผ่าพันธุ์หนึ่ง อาศัยอยู่ตามเกาะต่างๆ แถบชายฝั่งทะเลด้านตะวันตกความเป็นมาของชาติพันธุ์มลายูแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มคือเชื่อว่ากลุ่มแรก ระบุว่าชนเผ่าที่อพยพมาจากดินแดนที่ราบสูงแห่งเอเชียกลาง และกลุ่มที่สอง ระบุว่าชนเผ่าดั้งเดิมที่อาศัยอยู่ตามเกาะแก่งในคาบสมุทรแถบนี้ กลุ่มแรกเชื่อว่าชนเผ่าที่อพยพมาจากดินแดนที่ราบสูงแห่งเอเชียกลางกลุ่มที่สอง ที่เชื่อว่า เป็นชนเผ่าดั้งเดิมที่อาศัยอยู่ตามเกาะแก่งในแหลมมลายู นอกจากนี้ยังมีการที่การติดต่อกับจีน อินเดียมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์จึงเป็นจุดเริ่มต้นยุคแรกเริ่มประวัติศาสตร์ที่มีความเป็นสังคมหลากหลายวัฒนธรรมในพื้นที่ภาคใต้ที่มีการปรับตัววัฒนธรรมผสมผสานจากดินแดนต่างๆ

ด้านพหุวัฒนธรรมด้านความเชื่อและศาสนาช่วงเวลาราวพุทธศตวรรษที่ 9-11 มีพัฒนาการการตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนบนเนินชุมชนบริเวณที่ราบริมฝั่งน้ำและชุมชนบนสันทราย ทั้งนี้เป็นชุมชนที่รวมตัวกันเป็นกลุ่มๆ ภายใต้ระบบสังคมและการเมืองเดียวกันที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมสมัยประวัติศาสตร์ของชุมชนโพ้นทะเลที่สำคัญคือจากอินเดีย ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของชุมชนในด้านการปกครองการศาสนา ปรากฏชุมชนที่มีการติดต่อทางวัฒนธรรมจากอินเดียเพิ่มจำนวนขึ้น ปรากฏร่องรอยการนับถือพุทธศาสนาและศาสนาฮินดู ที่เข้ามาพร้อมกับพ่อค้าพาณิชย์และนักบวชเผยแพร่ศาสนาจากอินเดีย ช่วงพุทธศตวรรษที่ 10-11 น่าจะอยู่บริเวณรอบๆ อ่าวบ้านดอน ในเขตสุราษฎร์ธานี เป็นรัฐที่ประกอบด้วยพ่อค้า และพราหมณ์ แสดงให้เห็นถึงความแพร่หลายและรุ่งเรืองของศาสนาพราหมณ์ ดังปรากฏชุมชนพราหมณ์ที่ตั้งถิ่นฐานกันอย่างหนาแน่นในบริเวณรอบอ่าวบ้านดอนในช่วงเวลาดังกล่าว ขณะที่ศาสนาพุทธก็รุ่งเรืองในบริเวณคาบสมุทรภาคใต้ในศตวรรษต่อมา จากบันทึกการเดินทางของหลวงจีนอี้จิง (พ.ศ.1214-1238) สมัยราชวงศ์ถังที่ได้บันทึกไว้ว่า คาบสมุทรมลายูช่วงที่ท่านมาเรียนภาษาสันสกฤต ประชากรส่วนใหญ่ นับถือพุทธศาสนานิกายเถรวาท มีส่วนน้อยที่นับถือนิกายมหายาน นอกจากนี้การรับอิทธิพลด้านวัฒนธรรมภาษาและวัฒนธรรมร่วมในเอเชียอาคเนย์พุทธศตวรรษที่ 5-6 ที่สำคัญคือการพบหลักฐานเกี่ยวกับการเข้ามาของลายลักษณ์อักษร ได้แก่ อักษรจารึกบนตราประทับ อักษรพราหมี ภาษาปรากฏ

จากควนลูกปัด และลูกปัดหินคาร์เนเลียน จารึกอักษรพราหมี ภาษาสันสกฤต รวมทั้งการพบกลองมโหระทึกสำริดในพื้นที่ภาคใต้

กล่าวได้ว่าศาสนายุคแรกเริ่มศาสนานั้นในสังคมพหุวัฒนธรรมมีหลักฐานที่บ่งบอกการนับถือศาสนาที่เป็นศาสนาดั้งเดิมและการนับถือศาสนาที่รับจากวัฒนธรรมภายนอกเข้ามาผสมผสาน กล่าวคือการรับศาสนาพุทธมหายานและการรับอิทธิพลศาสนาพราหมณ์ อีกรูปแบบหนึ่งก่อนการรับศาสนาอิสลามที่เข้ามาภายหลังทั้งนี้ในยุคแรกเริ่มประวัติศาสตร์การบันทึกที่เป็นเอกสารค่อนข้างจำกัดเนื่องจากระยะเวลาที่ยาวนานแต่เนื่องจากเพื่อแสดงให้เห็นว่าพัฒนาการสังคมพหุวัฒนธรรมแรกเริ่มในประวัติศาสตร์ภาคใต้มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมด้านศาสนาความเชื่อปรากฏอยู่ในสังคมและนับเป็นจุดเริ่มต้นของความเปลี่ยนแปลงทางสังคมด้านวัฒนธรรมศาสนาในท้องถิ่นสมัยต่อมาโดยเฉพาะพัฒนาการยุคสังคมพหุวัฒนธรรมในสมัยรัฐจารีตโบราณภาคใต้ที่มีการบันทึกเรื่องราวลักษณะตำนานเมืองตำนานศาสนาที่เกี่ยวข้องกับพัฒนาการทางสังคมของรัฐต่างๆที่สอดคล้องกับหลักฐานประวัติศาสตร์อื่นที่แสดงความเจริญทางวัฒนธรรมของผู้คนในท้องถิ่นภาคใต้ อันจะได้กล่าวในลำดับถัดไป

บทที่ 3

พัฒนาการสังคมพหุวัฒนธรรมภาคใต้ยุครัฐโบราณในภาคใต้

3.1 พัฒนาการจากชุมชนโบราณสู่แคว้นโบราณในภาคใต้

การเกิดขึ้นของชุมชนโบราณสำคัญบริเวณคาบสมุทรภาคใต้ จากการศึกษาค้นคว้าแหล่งข้อมูลประวัติศาสตร์ และข้อมูลทางโบราณคดี อาทิ งานศึกษาชุมชนโบราณคาบสมุทรไทยของ ศรีศักร วลธิโกดม ทำให้ทราบว่าบริเวณภาคใต้ของประเทศไทย เป็นแหล่งที่มีวัฒนธรรมเก่าแก่ที่สุดแห่งหนึ่งในเอเชียอาคเนย์ มีหลักฐานทางโบราณคดีที่แสดงให้เห็นว่ามีผู้คนอาศัยอยู่เป็นสภาพของชุมชนมาตั้งแต่สมัยหินใหม่เพราะปรากฏพบเครื่องมือหินขัดและเครื่องประดับ ตลอดจนภาชนะดินเผาของคนในสมัยดังกล่าวนี้ในหลายท้องที่ เช่น ในอำเภอท่าชนะ อำเภอไชยา อำเภอบ้านนาถ อำเภอศรีวิชัย อำเภอชุมพวง อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดสุราษฎร์ธานี อำเภอเกาะพะลวย จังหวัดชุมพร อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา เป็นต้น หลักฐานสำคัญทางโบราณคดีสมัยโลหะของภาคใต้ ก็คือ กลองมโหระทึก ซึ่งพบในหลายท้องที่ เช่น ที่ตำบลถ้ำพรรณรา ตำบลนาเกาะ อำเภอฉวาง ตำบลท่าเรือ อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช ตำบลบางเดือน ตำบลน้ำรอบ อำเภอพุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี เป็นต้น ภาชนะดินเผา เขียนสีแดงหรือสีเลือดหมู พบในจังหวัดสุราษฎร์ธานีและจังหวัดนครศรีธรรมราชโดยเฉพาะในจังหวัดสุราษฎร์ธานีนั้นมีใบหนึ่งพบในถ้ำแห่งหนึ่งบนเกาะสมุย โบราณวัตถุทั้งสองอย่างนี้เป็นรูปแบบที่พบในประเทศต่าง ๆ ของเอเชียอาคเนย์แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมภาคใต้ของประเทศกับประเทศเหล่านั้นในสมัยต้นพุทธกาล เพราะฉะนั้นภาคใต้ของไทยในยุคโลหะจึงไม่ใช่เป็นสังคมที่อยู่โดดเดี่ยวหากแต่มีการติดต่อเกี่ยวข้องกับชุมชนในดินแดนอื่นแล้ว และการพบโบราณวัตถุดังกล่าวในท้องที่ที่เป็นเกาะหรือประเทศที่ตั้งอยู่ในเกาะนั้น ย่อมแสดงให้เห็นได้ชัดเจนว่าเป็นการติดต่อกันทางทะเลผู้คนในภาคใต้ในสมัยโลหะนั้นอยู่ในชุมชนที่เจริญและมีความสามารถในการเดินเรือติดต่อกับชุมชนอื่นที่อยู่ภายนอกได้แล้วความเจริญของชุมชนในสมัยโลหะนั้นเป็นพื้นฐานทำให้เกิดพัฒนาการของสังคมที่เป็นบ้านเมืองขึ้นในสมัยตอนเริ่มแรกของประวัติศาสตร์ (Proto-history) ซึ่งคงประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 2 เป็นต้นมา เพราะเป็นเวลาที่มีเอกสารของอินเดีย กรีก โรมัน จีน และอาหรับกล่าวถึงแคว้นต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นตามชายฝั่งทะเลและเกาะในเอเชียอาคเนย์ ซึ่งมีภาคใต้ของประเทศไทยรวมอยู่ด้วยข้อมูลจากหลักฐานทางเอกสารที่เกี่ยวกับการพัฒนาการของบ้านเมืองนั้นได้รับการสนับสนุนจากโบราณวัตถุที่พบในท้องถิ่นต่าง ๆ ของภาคใต้ เช่น เทวรูปปูนเผา และพระพุทธรูปที่มีอิทธิพลศิลปะคุปตะจากประเทศอินเดีย นอกนั้นก็มีการใช้ภาษาสันสกฤตซึ่งใช้

ตัวอักษรที่ดัดแปลงมาจากอักษรอินเดีย พบในบางพื้นที่ เช่น อำเภอเมืองนครศรีธรรมราช และ อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา เป็นต้น

การศึกษาชุมชนโบราณในสมัยตั้งแต่ยุคต้นประวัติศาสตร์ (Proto-history) ลงมา การกำหนดอายุของชุมชนเหล่านี้จะขึ้นอยู่กับการพิจารณารูปแบบทางศิลปกรรมของโบราณวัตถุสถานที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมอินเดียและจีนเป็นสำคัญ เพราะการกำหนดอายุจากหลักฐานทางด้านอื่น ๆ เช่น การขุดชั้นดินทางโบราณคดี ยังไม่มีใครได้ทำกันเท่าที่ควร การศึกษาจะเน้นเพียงความสัมพันธ์ระหว่างสภาพทางภูมิศาสตร์กับตำแหน่งที่ตั้งของชุมชนโบราณ เพื่อชี้ให้เห็นว่าชุมชนโบราณในสมัยตอนต้นประวัติศาสตร์ คือตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 10 ลงมา จนถึงราวพุทธศตวรรษที่ 17-18 นั้น กระจายอยู่ในท้องถิ่นใดบ้าง แต่จะไม่กล่าวยืนยันว่าชุมชนเหล่านั้นเป็นแวนแคว้นใดตามที่ปรากฏในจดหมายเหตุจีนและชาวต่างประเทศชาติอื่น

การศึกษาชุมชนโบราณในสมัยพุทธศตวรรษที่ 18 คือ ระยะเวลาดังกล่าวนี้มีหลักฐานทั้งทางโบราณคดีและเอกสารทั้งภายในและภายนอกประเทศชี้ให้เห็นถึงการเกิดแวนแคว้นและบ้านเมืองตลอดจนราชวงศ์ของกษัตริย์ที่แน่นอน

การกระจายของชุมชนโบราณสมัยต้นประวัติศาสตร์และสมัยประวัติศาสตร์ในภาคใต้ของประเทศไทยมีความสัมพันธ์กับสภาพในทางภูมิศาสตร์เป็นอย่างมาก ตามลักษณะภูมิศาสตร์บริเวณภาคใต้เริ่มแต่จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ลงมาเพราะลักษณะภูมิประเทศเป็นพื้นแผ่นดินแคบเป็นคาบสมุทรทอดยาวลงไปทางใต้จนสุดประเทศมาเลเซีย มีที่ราบชายทะเลทางด้านตะวันออก ซึ่งหันหน้าสู่อ่าวไทย ด้านตะวันตกมีเทือกเขาตะนาวศรีซึ่งเป็นสาขาของเทือกเขาหิมาลัย ทอดยาวเป็นสันคาบสมุทรเรื่อยลงไปจนถึงเขตจังหวัดกระบี่ ต่อจากนั้นก็ยังมีเทือกเขานครศรีธรรมราชและสันกาลาศรีทอดยาวไปจนถึงเขตแดนประเทศมาเลเซียจากการที่มีเทือกเขาเป็นทิวลงไปทำให้เกิดลำน้ำสายต่าง ๆ จากตะวันตก ไหลผ่านที่ราบลุ่มไหลไปออกทะเลที่อ่าวไทยทางตะวันออก ลำน้ำเหล่านี้นอกจากนำความชุ่มชื้นสู่ที่ราบลุ่มแล้ว ยังนำโคลนตะกอนไปทับถมบริเวณปากแม่น้ำทำให้เกิดแผ่นดินงอกไปในทะเลด้วย นอกจากการมีแผ่นดินขยายงอกออกไปในทะเลแล้ว ตามปากแม่น้ำบางแห่งยังมีส่วนทำให้เกิดอ่าวจอดเรือได้เป็นอย่างดี เช่น อ่าวชุมพร อ่าวบ้านดอน และอ่าวสงขลา เป็นต้นทางด้านตะวันตกของคาบสมุทรซึ่งอยู่ใกล้กับเทือกเขา มีที่ราบลุ่มน้อย ลักษณะภูมิประเทศส่วนใหญ่สูง ๆ ต่ำ ๆ ชายฝั่งทะเลเว้าแหว่งและมีลักษณะสูงชัน การกระทำของคลื่นลมมีลักษณะพัดทำลายกัดเซาะให้ชายฝั่งกร่อนไป จึงมีพื้นที่ราบที่จะทำการเพาะปลูกน้อย ไม่เหมาะกับการตั้งหลักแหล่งของชุมชนที่ทำเกษตรกรรม แต่อย่างไรก็ตามบริเวณชายฝั่งด้านตะวันตกก็เป็นแหล่งทรัพยากรแร่ธาตุที่สำคัญจึงเป็นแหล่งที่ตั้งของชุมชนที่มุ่งในการทำอุตสาหกรรมเหมืองแร่มาแต่โบราณ

ความสำคัญทางด้านตะวันตกอีกอย่างหนึ่ง คือ อยู่ติดกับมหาสมุทรอินเดีย จึงเป็นแหล่งพักอาศัยของบรรดาพ่อค้าทางทะเลที่เดินเรือค้าขายอยู่ในมหาสมุทรอินเดียเมื่อเปรียบเทียบกับฝั่งทะเลทั้งสองด้านของภาคใต้แล้ว จะเห็นข้อแตกต่างว่า ท่าเลที่เหมาะสมแก่การเกษตรกรรมอันมีผลทำให้เกิดเสียดายอาหารเลี้ยงคนจำนวนมากจนเกิดเป็นบ้านเมืองใหญ่โตนั้นคือฝั่งทะเลด้านตะวันออก ส่วน

ด้านตะวันตกที่จะเป็นได้ก็เพียงบ้านเมืองหรือชุมชนขนาดเล็ก และที่พอจะตั้งเป็นบ้านเมืองได้ก็มีไม่กี่บริเวณ เช่น ในเขตจังหวัดพังงา กระบี่ และตรัง เป็นต้น ซึ่งมีลำน้ำและที่ราบลุ่ม

จากหลักฐานในทางโบราณคดีและวัฒนธรรม พบว่าสถานะในทางภูมิศาสตร์ของฝั่งทะเลทั้งสองด้านของภาคใต้มีอิทธิพลต่อการตั้งหลักแหล่งชุมชนที่เป็นบ้านเป็นเมืองของประชาชนในภาคใต้ในสมัยโบราณเป็นอย่างมาก

ประชาชนชาวพื้นเมืองที่มีระดับความเจริญสูงขึ้นไปเป็นสังคมเมือง มักตั้งหลักแหล่งรวมอยู่ทางด้านตะวันออกมากกว่าด้านตะวันตก บริเวณที่เกิดเป็นบ้านเมืองใหญ่โตจนถึงขั้นเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรมีอยู่ทางด้านนี้ทั้งสิ้น ส่วนทางด้านตะวันตกนั้นประชาชนที่ตั้งหลักแหล่งอาศัยมีสองพวกซึ่งมีวัฒนธรรมแตกต่างกัน พวกแรก คือ ชาวพื้นเมืองที่มีความเป็นอยู่ล้าหลัง มีอาชีพในการทำประมงหรือไม่ก็ล่าสัตว์ ทำไร่เลื่อนลอย พวกนี้อยู่กันเป็นพวกเล็ก ๆ ไม่อาจขยายเป็นบ้านเมืองใหญ่โตได้ ส่วนพวกหลังมีความเจริญสูงกว่า แต่ทว่ามักเป็นชาวต่างประเทศ เช่น พ่อค้า หรือนักแสวงโชค ที่เข้ามาตั้งหลักแหล่งพักสินค้า หรือทำการขุดแร่ธาตุเพื่อนำไปเป็นสินค้า โดยเฉพาะพวกหลังนี้อาจตั้งเป็นชุมชนใหญ่ขนาดเป็นเมืองขึ้นได้

ร่องรอยของชุมชนโบราณในภาคใต้ที่มีความเจริญอยู่ในระดับที่เป็นบ้านเป็นเมืองในภาคใต้ ร่องรอยบริเวณฝั่งทะเลด้านตะวันออกของภาคใต้ เริ่มแต่บริเวณเขตอำเภอปรางบุรี จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ลงมาจนถึงอำเภอปะทิว และอำเภอท่าแซะ จังหวัดชุมพร พื้นที่ส่วนมากเป็นที่ลุ่ม ๆ ดอน ๆ มีที่ราบน้อย ชุมชนโบราณที่ปรากฏร่องรอยอยู่ก็เป็นเมืองเล็ก ๆ เช่นเมือง ปรางบุรี กุยบุรี บางสะพาน เป็นต้น แต่อำเภอปรางบุรีเคยมีผู้พบพระพุทธรูปยืนแบบอมราวดี ตำแหน่งที่พบไม่ทราบแน่ชัด แต่น่าจะเป็นไปได้ในลักษณะที่ว่าอำเภอปรางบุรีเคยเป็นเส้นทางคมนาคมติดต่อกับเมืองมะริดและตะนาวศรีทางฝั่งทะเลทางด้านตะวันตกมาแต่สมัยตอนต้นประวัติศาสตร์

ล่องลงมาจากชุมพรลงมาเป็นเขตอำเภอสวีมีลำน้ำไหลไปออกทะเลด้านตะวันออกซึ่งบริเวณชายทะเลเป็นอ่าวป้องกันคลื่นลมได้ดีพอสมควร บริเวณริมน้ำสวีนี้นี้คงเคยเป็นชุมชนโบราณตั้งอยู่

จากอำเภอสวีผ่านอำเภอหลังสวนมายังอำเภอท่าชนะในเขตอำเภอหลังสวนยังไม่ปรากฏพบโบราณวัตถุสถานเก่าแก่อันใดที่แสดงร่องรอยชุมชนโบราณแต่ในเขตอำเภอท่าชนะชายฝั่งค่อนข้างเรียบเป็นแนวตรง มีลำน้ำไหลจากตะวันตกมาออกทะเลหลายสายพอเป็นแหล่งจอดเรือและตั้งชุมชนเล็ก ๆ ได้ มีผู้พบโบราณวัตถุ เช่น พระพิมพ์ เศษเครื่องปั้นดินเผา ตั้งแต่เขตตำบลคันธุลีลงไป

บริเวณโบราณสถานที่น่าสนใจในเขตอำเภอท่าชนะ แห่งแรกเห็นจะได้แก่บริเวณโรงเรียนท่าชนะ เป็นบริเวณเนินดินที่มีคูน้ำล้อมรอบสามด้านยังเหลือร่องรอยให้เห็นอยู่ทางด้านเหนือ ด้านตะวันออกและด้านตะวันตก คูน้ำเหล่านี้ดินขึ้นหมดแล้ว ชาวบ้านใช้เป็นที่ทำนาพบซากอาคารก่อด้วยอิฐขนาดใหญ่ แต่ถูกรื้อจนแลเห็นเป็นแนว ๆ เสียหมดแล้วเพราะต้องการพื้นที่สร้างอาคารของโรงเรียน ชาวบ้านเรียกบริเวณนี้ว่า วัดพระพิฆเนศ แต่ก่อนเมื่อยังเป็นเนินดินสูงอยู่นั้น เคยขุดพบเศียรเทวรูป และเทวรูปพระพิฆเนศ นอกนั้นพบฐานเทวรูปอีก 2-3 ชิ้น การกำหนดอายุของ

โบราณวัตถุเหล่านี้ยังไม่อาจทำได้แน่นอน เพราะไม่เห็นรูปแบบที่ชัดเจน แต่ถ้าจะพิจารณากันอย่างคร่าว ๆ แล้วก็อาจกล่าวได้ว่า เป็นของในสมัยก่อนพุทธศตวรรษที่ 18 ขึ้นไป

นอกจากพบร่องรอยซากอาคารโบราณและโบราณวัตถุในเขตโรงเรียนท่าชนะดังกล่าวแล้วยังปรากฏสระน้ำโบราณรูปสี่เหลี่ยมทางด้านเหนือของอาคารอีกด้วยตรงริมสระน้ำมีเนินดินที่มีเศษเครื่องปั้นดินเผาอยู่พอสมควรทำให้เชื่อแน่ว่าสถานที่นี้เคยเป็นศาสนสถานเนื่องในศาสนาฮินดู และคงเป็นศูนย์กลางของชุมชนที่เป็นเมือง

ทางใต้ลงมาจากอำเภوتاชนะลงมาเข้าเขตอำเภอไชยาเป็นบริเวณสำคัญที่พบโบราณวัตถุที่เป็นแบบขอมแบบทวารวดี แบบไชยา และของในสมัยกรุงศรีอยุธยาตามลำดับ ส่วนซากโบราณสถานที่เหลือให้เห็น ก็เป็นแบบไชยาตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 14 เรื่อยมาจนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาจากไชยาลงมาถึงท้องที่อำเภอพุนพิน อันเป็นบริเวณใกล้ปากแม่น้ำตาปี ซึ่งเป็นแม่น้ำสายใหญ่ที่สุดสายหนึ่งในภาคใต้บริเวณนี้ถึงแม้ว่ายังไม่พบตำแหน่งที่ตั้งของเมืองโบราณที่แน่ชัดแต่ก็คาดคะเนได้ว่าต้องมีอยู่แน่นอน ลักษณะบ้านเมืองในสมัยนั้นอาจจะตั้งเรียงรายอยู่ชายน้ำก็ได้ เมื่อหักพังลงตามกาลเวลาและมีการก่อสร้างในสมัยหลังเข้ามาแทนจึงลบลบเลื่อนไปบริเวณนี้พบศาสนสถานหลายแห่ง เช่น เนินดินบนควนสราญรณ์ พระพิมพ์ดินดิบที่มีทั้งแบบทวารวดีและศิลปะศรีวิชัยปะปนกัน นอกจากนี้ยังพบฐานพระวิหารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าอีกด้วย ศาสนสถานอีกแห่งหนึ่งที่สำคัญก็คือเขาศรีวิชัย ซึ่งตั้งอยู่ใกล้กับแม่น้ำ มีศาสนสถานและเทวรูปพระนารายณ์แบบสวามหกแขน (ซึ่งกรมศิลปากรได้นำมาเก็บไว้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนครแล้ว) นอกนั้นในบริเวณเดียวกันนี้กรมศิลปากรยังขุดพบพระพิมพ์ดินดิบแบบศรีวิชัยอีกด้วย

ต่อจากอำเภอพุนพินลงไปตามลำแม่น้ำหลวงในเขตอำเภอบ้านนาสาร ก็มีเมืองเวียงสระ อันเป็นที่พบเทวรูปพระนารายณ์แบบสวามหกแขนก่อนขอม และพระพุทธรูปหินทรายแบบคุปตะซึ่งเป็นของราวพุทธศตวรรษที่ 11-12 (ปัจจุบันกรมศิลปากรได้นำมาเก็บไว้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติแล้ว) โบราณวัตถุอื่นในสมัยหลังลงมาได้แก่ พระพุทธรูปหินทรายสีแดง ซึ่งมีอายุตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 18-19 ลงมา

ชุมชนโบราณสุราษฎร์เช่นเขตอำเภอกาญจนดิษฐ์ บริเวณนี้มีศาสนสถานที่สำคัญอยู่ที่ถ้ำวัดคูหา ตำบลช้างขวา พบพระพุทธรูปแบบทวารวดีและลวดลายดินดิบปั้นประดับผนังถ้ำอยู่ พระพุทธรูปแบบนี้ ดร.พิริยะ ไกรฤกษ์ผู้เชี่ยวชาญทางศิลปะไทยให้ความเห็นว่ามิใช่วัตถุแบบขอมพุทธศตวรรษที่ 18

ส่วนพื้นที่เขตอำเภอลิขิตและท่าศาลา โบราณสถานที่พบส่วนมากเป็นสิ่งเนื่องในศาสนาฮินดู เคยพบชิ้นส่วนเทวรูปปูนปั้นแบบสวามหกแขน ศิวลึงค์ รวมทั้งสระน้ำศักดิ์สิทธิ์ด้วย เช่น ที่บ้านนาขอมและเขาคา ในเขตอำเภอลิขิต โบราณวัตถุในสมัยหลัง ๆ ลงมาส่วนใหญ่เป็นพระพุทธรูปหินทรายสีแดง ฌ วัดโมคลาน อำเภوتاศาลา พบซากพระเจดีย์เก่า ที่มีผู้ขุดพบพระพิมพ์ดินดิบแบบทวารวดีศรีวิชัย นอกนั้นยังพบชิ้นส่วนของศาสนสถานที่ทำด้วยแท่งหินอัคนี (Granite) มีลวดลายสลักอีกด้วยและบริเวณถัดจากอำเภوتاศาลาลงมา คือเขตอำเภอเมือง

นครศรีธรรมราช เป็นที่ราบลุ่มกว้างใหญ่ มีเมืองโบราณตั้งอยู่บนสันทรายเดียวกันในบริเวณที่ใกล้กันสองแห่ง แห่งหนึ่งอยู่ในเขตวัดพระเวียงร้าง และอีกแห่งหนึ่งคือเมืองนครศรีธรรมราชปัจจุบันทั้งสองแห่งนี้มีโบราณวัตถุสถานมากมาย ที่สำคัญได้แก่วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร วัดเท่าโคตร และวัดท่าเรือ

โบราณวัตถุที่พบในเขตเมืองนี้มีของเก่าแก่ เช่น เทวรูป ศิวลึงค์ ศิลารึก พระพุทธรูปแบบศรีวิชัย ลงมาจนถึงพระพุทธรูปหินและปูนปั้นในสมัยพุทธศตวรรษที่ 18-19 ในเขตอำเภอควนขนุนอำเภอรโนด อำเภอสทิงพระ อำเภอเมืองสงขลา อำเภอปากพะยูน อำเภอรัตนภูมิ และอำเภอเขาชัยสน ในเขตจังหวัดพัทลุง โบราณวัตถุมีอายุตั้งแต่เทวรูปรุ่นเก่าในศาสนาฮินดูแบบปัลลวะ แบบปาละ และศรีวิชัย จนถึงวัดวาอารามในพระพุทธศาสนาตั้งแต่สมัยพุทธศตวรรษที่ 18-19 ลงมา ยิ่งกว่านั้นจากการพบเศษเครื่องปั้นดินเผาตลอดจนเหรียญเงินเหรียญทองของชาวต่างประเทศในบริเวณรอบ ๆ ทะเลสาบนี้ เป็นสิ่งชี้ให้เห็นว่าในสมัยโบราณย่านนี้คงเป็นท่าจอดเรือที่สำคัญ และมีบ้านเมืองใหญ่น้อยเรียงรายกันอยู่บนสันทรายทั่วไป บริเวณที่เป็นแหล่งชุมชนโบราณถัดจากสงขลา ลงไปได้แก่เขตจังหวัดปัตตานีและยะลา เพราะเป็นบริเวณที่มีที่ราบกว้างขวางและมีลำน้ำสายใหญ่ ๆ หล่อเลี้ยง โดยเฉพาะลำน้ำปัตตานี ตรงปากแม่น้ำเป็นอ่าวที่มีที่จอดเรือได้ดี

ย่านใกล้ปากอ่าวนี้มีเมืองโบราณขนาดใหญ่อยู่เมืองหนึ่งมีคูน้ำล้อมรอบสามชั้น อยู่ในเขตอำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานีในปัจจุบัน ตัวเมืองมีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยม คูน้ำแต่ละชั้นอยู่ห่างกันประมาณ 150 เมตร ระหว่างชั้นที่ 2 และชั้นที่ 3 ทางด้านทิศใต้ มีหนองน้ำคั่นอยู่ตรงกลาง และริมคูน้ำทางด้านทิศใต้นอกตัวเมืองก็ปรากฏมีสระน้ำขนาดใหญ่รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าอยู่ด้วย ไม่ปรากฏให้เห็นซากกำแพงดินอย่างเด่นชัดเช่นบรรดาเมืองโบราณในภาคกลาง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคเหนืออีกทั้งบริเวณคูน้ำล้อมรอบสามชั้นก็อยู่ห่างๆกันไม่ติดกันเป็นลักษณะตริบูรอย่างเช่นเมืองสุโขทัย พบเศษเครื่องปั้นดินเผาระหว่างพื้นที่ที่อยู่ระหว่างคูน้ำเหล่านี้ อาจจะเป็นไปได้ที่ว่าพื้นที่ระหว่างคูน้ำชั้นที่ 1 และที่ 2 เป็นที่อยู่อาศัยของผู้คนส่วนภายในคูน้ำชั้นที่ 3 เป็นพระราชฐานของกษัตริย์และที่อยู่ของเจ้านายและขุนนาง ซากศาสนสถานที่ถูกด้วยอิฐและมีหินอัคนีที่เป็นส่วนประกอบของสถาปัตยกรรมภายในตัวเมืองชั้นใน นอกจากนั้นภายในเขตคลองท่อม จังหวัดกระบี่ ตั้งแต่บริเวณนี้เป็นต้นไปจนสุดเขตจังหวัดพังงาปรากฏพบร่องรอยชุมชนโบราณหลายแห่งส่วนมากเป็นชุมชนที่เกิดขึ้นเพื่อการทำแร่ หรือไม่ก็เป็นเมืองที่พักหรือขนส่งสินค้า

ควนลูกปัดในเขตวัดคลองท่อม ซึ่งเป็นบริเวณท่าจอดเรือ ยังมีซากเรือจมอยู่แต่ไม่ใช่เป็นเรือสินค้า คงเป็นเพียงเรือขนาดเล็กที่ใช้แล่นในทะเลแถบอ่าวไทยและเกาะใกล้เคียงคงเป็นชุมชนที่มาทำการขุดแร่และทะเลเครื่องประดับ ปรากฏพบเบ้าที่หลอมโลหะ มีชิ้นส่วนของโลหะดิบบุก แก้ว และหินที่ใช้ทำดวงตรา เหรียญลูกปัด และเครื่องประดับต่าง ๆ โบราณวัตถุที่พบในย่านนี้ที่มีลักษณะเปรียบเทียบกับของในสมัยพุทธศตวรรษที่ 11-12 ก็มี เช่น ลูกปัด และดวงตรา เป็นต้น แต่ของในสมัยหลัง ๆ ลงมานั้น ลักษณะทางศิลปกรรมแสดงให้เห็นว่ามีความสัมพันธ์กับศิลปะของอินเดียได้เป็นอย่างมาก อย่างไรก็ตาม แหล่งโบราณคดีในเขตอำเภอคลองท่อมนี้ก็ยังไม่ได้มีการขุด

คันและศึกษาอายุของแต่ละยุคแต่ละสมัยอย่างแน่นนอน แหล่งโบราณคดีที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งในด้าน ตะวันตกของภาคใต้ ก็คือบริเวณเกาะคอเขา และบริเวณลำน้ำตะกั่วป่า

เกาะคอเขาเป็นแหล่งพักสินค้าของชาวต่างประเทศ ซึ่งนำสินค้าจากจีน อินเดีย และ ตะวันออกกลางมาค้าขาย พบบรรดาลูกปัด เครื่องแก้ว และถ้วยชามของจีนตั้งแต่สมัยราชวงศ์ถัง ลงมาจนถึงราชวงศ์ซ้อง นอกนั้นมีซากศาสนสถานที่ยังคงสร้างเนื่องในศาสนาฮินดูเหลืออยู่ 2-3 แห่ง เคยสำรวจพบตุ้มหูและเครื่องประดับจุกทองคำแบบที่ชาวอินเดียทางภาคใต้เคยใช้อยู่ บริเวณ ริมน้ำตะกั่วป่าซึ่งเป็นลำน้ำใหญ่และสำคัญของย่านนี้พบเทวสถานเทวรูปพระนารายณ์สวมหมวกแขก แบบก่อนขอม ซึ่งมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 12-14 (ปัจจุบันทางราชการนำมาเก็บไว้ใน พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร) ในเขตตำบลเหล ริมลำน้ำตะกั่วป่า พบเทวรูปในศาสนาฮินดู ฝีมือช่างอินเดียในสมัยราชวงศ์ปัลลวะราวพุทธศตวรรษที่ 14-15 นอกนั้นพบศิลาจารึกที่ระบุถึงการ สร้างที่เก็บน้ำเพื่อชุมชนที่ตั้งรกรากอยู่ในเขตอำเภอตะกั่วป่าอันบริเวณอำเภอยะกั่วป่านี้ภูมิสถาน ใหญ่โต มีลำน้ำและที่ราบลุ่มพอสร้างเป็นบ้านเมืองได้ดี

พัฒนาการจากชุมชนสู่แคว้นโบราณสมัยยุคต้นประวัติศาสตร์ จากสภาพทางภูมิศาสตร์ โบราณวัตถุสถาน และการกระจายของแหล่งชุมชนในภาคใต้ของประเทศไทย ทำให้บรรดาแคว้น หรือกลุ่มของบ้านเมืองที่ปรากฏในภาคใต้นั้น แบ่งออกได้เป็น 4 แคว้น ซึ่งมีที่ตั้งและขอบเขตของ แคว้นแคว้น พร้อมกับเรียกชื่อแคว้นตามบริเวณที่เป็นศูนย์กลางของแคว้นคือ แคว้นไชยา มีขอบเขต ตั้งแต่อำเภอท่าชนะ อำเภอไชยา ลงมายังอำเภอเมืองสุราษฎร์ธานี อำเภอกาญจนดิษฐ์ อำเภอ พุนพิน อำเภอคีรีรัฐนิคม อำเภอฉวาง อำเภอเวียงสระ อำเภอพระแสง จัดเป็นแคว้นสำคัญแคว้น หนึ่ง ในสมัยตอนต้นประวัติศาสตร์ศูนย์กลางของแคว้นอยู่ที่อำเภอไชยาแต่มีชุมชนที่เป็นบ้านเล็กเมือง น้อยกระจายกันทั่วไปตามชายฝั่งทะเล บริเวณลำแม่น้ำหลวงและแม่น้ำคีรีรัฐ มีการติดต่อกับชุมชน ชายฝั่งทะเลด้านตะวันตกทางเขตอำเภอพระแสง ผ่านไปยังอำเภอห้วยยอด จังหวัดตรัง และอีก ทางหนึ่งคือทางลำน้ำคีรีรัฐขึ้นไปยังคลองศกไปลงลำน้ำตะกั่วป่าในเขตอำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา ทางเส้นหลังนี้คงเป็นเส้นทางติดต่อธรรมดาไม่ใช้ขนส่งสินค้า เพราะกันดารและชันเขาสูง แคว้นไช ยามีการติดต่อกับแคว้นแคว้นในสมัยทวารวดีและลพบุรีในภาคกลางของประเทศไทย มีการ แลกเปลี่ยนวัฒนธรรมซึ่งกันและกัน ดังเห็นได้จากการพบพระพุทธรูป ธรรมจักร และพระพิมพ์ แบบทวารวดีในเขตจังหวัดและอำเภอดังกล่าว แคว้นแคว้นนี้ดูเหมือนมีการนับถือพุทธศาสนาเป็น ศาสนาสำคัญ

แคว้นนครศรีธรรมราชเป็นแคว้นแคว้นชายทะเล เริ่มตั้งแต่อำเภอสิชล อำเภอท่าศาลา อำเภอเมืองนครศรีธรรมราช ไปจนถึงอำเภอเชียรใหญ่และเข้าไปในแผ่นดินใหญ่ในเขตชุมทางเขาชุม ทองอำเภออ่อนพิบูลย์ อำเภอลานสกา อำเภอทุ่งสง ในสมัยยุคต้นประวัติศาสตร์คงเป็นเพียงแคว้น เล็ก ๆ แต่่ามีความสัมพันธ์กับบ้านเมืองในจังหวัดตรังที่เป็นเมืองท่าทะเลด้านตะวันตก

ศูนย์กลางของแคว้นในระยะแรกๆนี้ยังไม่อาจกำหนดได้แน่นอน แต่ว่าการพบโบราณวัตถุ และโบราณสถานในบริเวณนี้ชี้ให้เห็นว่าลัทธิศาสนาที่สำคัญของแคว้นในยุคต้นๆจะคลุมพื้นที่ชายฝั่ง

ทะเลเพียงไม่เท่าใดก็ตามแต่ตำแหน่งนี้มีความสำคัญในทางคมนาคมเป็นอย่างมากเพราะจากนครศรีธรรมราชอาจเดินทางผ่านทางช่องเขาหินปูนไปออกฝั่งทะเลด้านทิศตะวันตกในเขตจังหวัดตรังและจังหวัดกระบี่ได้สะดวกกว่าบริเวณอื่น ๆ

ในด้านเอกสารทั้งศิลาจารึกและจดหมายเหตุชาวต่างประเทศแล้วแคว้นนี้มีหลักฐานแน่นอนกว่าแคว้นอื่น ๆ ศิลาจารึกหลักที่ 24 ที่พบที่วัดหัวเวียงอำเภอไชยากล่าวถึงพระเจ้าจันทรภาณุศรีธรรมมาโคกราชทรงเป็นพระผู้เป็นใหญ่แห่ง “ตามพวลิงค์” ตามพวลิงค์เป็นชื่อเก่าแก่ที่ปรากฏในเอกสารของชาวอินเดีย และในจดหมายเหตุจีนเรียกเพี้ยนไปเป็น “ตั้งหมาลิ่ง” การสืบเนื่องจากชื่อในสมัยต้น ๆ มาอยู่ที่กล่าวไว้ในศิลาจารึกขุนพุทธศตวรรษที่ 18 นั้นสะท้อนให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่า “ตามพวลิงค์” คือชื่อดั้งเดิมของแคว้นนครศรีธรรมราชในสมัยยุคต้นประวัติศาสตร์

แคว้นสทิงพระเกิดขึ้นในบริเวณรอบ ๆ ทะเลสาบสงขลาตั้งแต่อำเภอหัวไทรลงมาคลุมพื้นที่ทั้งหมดในเขตจังหวัดสงขลาและพัทลุงบริเวณที่เป็นศูนย์กลางของแคว้นคือบริเวณที่เรียกว่า “แผ่นดินบก” เริ่มตั้งแต่เขตอำเภอรโนดผ่านสทิงพระ มาถึงหัวเขาแดงในเขตอำเภอเมืองสงขลา แคว้นนี้เป็นเมืองท่าที่สำคัญเพราะเรือต่างประเทศอาจแล่นเรือผ่านเข้าไปจอดตามเมืองต่าง ๆ ที่อยู่รอบ ๆ ทะเลสาบได้

บริเวณชุมชนที่สำคัญในระยะแรก ๆ คงอยู่ตามสันทรายแถวปากคลองจะทิ้งหม้อทางด้านทะเลสาบ มากกว่าด้านตะวันออกที่ติดกับอ่าวไทย ร่องรอยของโบราณวัตถุสถานที่ให้เห็นว่าแคว้นนี้ในระยะแรก ๆ นับถือศาสนาฮินดูเป็นส่วนใหญ่ ในสมัยหลัง ๆ ลงมา มีการนับถือพุทธศาสนา

แคว้นปัตตานีทางใต้แคว้นสทิงพระลงมา คลุมเนื้อที่ในเขตจังหวัดปัตตานีและยะลา มีเมืองสำคัญของแคว้นได้แก่เมืองโบราณในเขตอำเภอยะรัง ซึ่งตั้งอยู่ใกล้กับปากแม่น้ำปัตตานี มีสภาพเป็นเมืองท่าค้าขายมาแต่โบราณ ส่วนบรรดาชุมชนใหญ่น้อยก็เรียงรายกันอยู่ตามลุ่มน้ำปัตตานีเลยเข้าไปในเขตจังหวัดยะลา

ศาสนาที่ประชาชนในแคว้นนี้นับถือกันคงจะได้แก่ศาสนาฮินดูเป็นส่วนใหญ่ ในระยะหลัง ๆ ลงมา มีการนับถือพุทธศาสนาแบบมหายานเข้ามาปะปนแคว้นปัตตานีนี้อาจติดต่อกับแคว้นไทรบุรีทางด้านตะวันตกซึ่งเป็นแคว้นใหญ่แคว้นหนึ่งในสมัยนั้นและปัจจุบันอยู่ในเขตประเทศมาเลเซีย

นอกจากแคว้นดังกล่าวด้านตะวันออกแล้วทางด้านตะวันตกของภาคใต้นักประวัติศาสตร์โบราณคดีไม่พบว่าปรากฏมีชุมชนและโครงสร้างทางวัฒนธรรมที่พอเพียงกับการเป็นกลุ่มของเมืองหรือแคว้นได้นอกจากชุมชนค้าขายลักษณะเมืองท่าเท่าที่ปรากฏมีเมืองท่าที่สำคัญสองแห่ง คือเมืองตรัง เป็นเมืองท่าสินค้าอยู่ในเขตจังหวัดตรัง เมืองนี้คุมเส้นทางการค้าข้ามคาบสมุท (Trans – peninsula route) ที่ผ่านทางตะวันตกทางมหาสมุทรอินเดีย มาออกเขตอำเภอทุ่งสง และแคว้นนครศรีธรรมราช ทางฝั่งทะเลด้านตะวันออกในอ่าวไทย การขนถ่ายสินค้าโดยเส้นทางนี้สะดวกกว่าเส้นทางอื่น ๆ เพราะมีเรือขนาดใหญ่ขวางกั้น เมืองตะกั่วป่า ในเขตอำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา เป็นเมืองท่าพักสินค้าที่ใหญ่โตแห่งหนึ่งและอาจจะเป็นแหล่งที่มีการทำเหมืองแร่มาแต่โบราณด้วย เป็นเมืองที่มีพ่อค้าชาวต่างประเทศมาตั้งสถานีพักสินค้าในหลาย ๆ ที่ เช่น เกาะคอเขา เป็นต้น

3.2 พัฒนาการทางประวัติศาสตร์รัฐโบราณที่เกิดขึ้นพุทธศตวรรษที่ 12-21

3.2.1 พัฒนาการประวัติศาสตร์รัฐโบราณภาคใต้และการเขียนประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้

ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 12 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 18 หลักฐานสำคัญ ได้แก่ หลักฐานประเภทลายลักษณ์อักษรและการบันทึกเรื่องราวของชุมชนจากต่างแดน ใช้ตัวอักษรและภาษาที่มาจากต่างแดนเป็นสื่อในความเข้าใจร่วมกันทางศาสนา ทางการเมือง การปกครอง ได้แก่ ตัวอักษรปัลลวะ ทมิฬ ขอม จีน ภาษาที่ปรากฏได้แก่ ภาษา สันสกฤต ทมิฬ มอญ บาลี เขมร จีน โดยยังไม่ปรากฏการบันทึกเรื่องราวโดยใช้อักษรและภาษาไทย ทั้งนี้เป็นช่วงสมัยของชุมชนที่อยู่ภายใต้ระบบสังคมและการเมืองแบบเดียวกัน มีลักษณะของนครรัฐและศูนย์กลางการปกครอง วัฒนธรรมสมัยประวัติศาสตร์จากชุมชนโพ้นทะเลได้แก่ อินเดีย ซึ่งสืบเนื่องมาตั้งแต่สมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ เป็นหลักสำคัญในการจัดระเบียบสังคม ซึ่งพอที่จะกำหนดชื่อ พื้นที่ และเรื่องราวที่สามารถอธิบายภาพรัฐโบราณของภาคใต้ที่ชัดเจนได้ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 เป็นต้นไป นักประวัติศาสตร์ นักวิชาการบางท่านจัดให้เป็น “สมัยศรีวิชัย”²⁶

จากการที่ได้มีการค้นพบแหล่งที่เป็นเมืองท่าโบราณในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14-15 ทั้งสองฝั่งทะเล ที่แหลมโพธิ์ ไชยา ทางฝั่งตะวันออก และที่เหมืองทองเกาะคอเขา ตะกั่วป่า ทางฝั่งตะวันตก ซึ่งเป็นเมืองที่ไม่ปรากฏชื่อในเอกสารโบราณ โดยเป็นเมืองท่าที่สำคัญที่สุดต่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจ การเมืองของนครรัฐในภาคใต้ และในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพราะเมืองท่าทั้งสองเมืองนั้นเป็นเมืองที่เชื่อมการติดต่อทางการค้าและการเผยแพร่วัฒนธรรมของเมืองที่อยู่ทางฝั่งตะวันตกและตะวันออก ความรุ่งเรืองของอาณาจักรศรีวิชัยก็ขึ้นอยู่กับการพัฒนาชุมชนเมืองท่าทั้งสองเมืองในภาคใต้แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของบ้านชุมชนเมือง รัฐน้อยใหญ่ในภาคใต้ที่มีมาก่อน อยู่ร่วมสมัยและภายหลังอาณาจักร ศรีวิชัย ทั้งที่มีความคล้ายคลึงและความแตกต่างกัน เป็นต้นว่าชุมชนเมืองที่ยะรัง จังหวัดปัตตานี เป็นชุมชนพุทธศาสนาฝ่ายมหายานเช่นเดียวกับศรีวิชัย และเป็นเมืองร่วมสมัยกับศรีวิชัย ขณะที่ในช่วงเวลาเดียวกัน ก็มีชุมชนศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ได้แก่ ชุมชนโบราณเขาคา จังหวัดนครศรีธรรมราช²⁷ ซึ่งชุมชนหรือเมืองเหล่านี้มีความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมกับเมืองหรือรัฐข้างเคียงในภูมิภาคเดียวกัน เช่น สทิงพระ ตามพรลิงค์ (เมืองพระเวียง) รวมทั้งสุโขทัย เขมร จีน ศรีลังกา โดยที่หลายเมืองมีความเป็นอิสระในการติดต่อทางการค้าขายและแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม และด้วยเหตุที่ภาคใต้มีบ้านเมืองที่เป็นอิสระมาก่อน ดังนั้นในสมัยอยุธยาจึงมีเมืองใหญ่บางเมืองที่มีศักยภาพเพียงพอที่จะพัฒนาขึ้นเป็นเมืองที่ปกครองตนเอง และมียอมรับอำนาจจากกรุงศรีอยุธยาในบางครั้งด้วย

ทั้งหลักฐานที่เป็นวัฒนธรรมทางวัตถุด้านศิลปกรรม อันเกิดจากศาสนาและหลักฐานเอกสารศิลาจารึกที่ให้ภาพเฉพาะเรื่องการปกครองและการศาสนาของชุมชนหรือรัฐโบราณในภาคใต้ ประกอบกับหลักฐานทางโบราณคดี ทำให้เกิดการสร้างภาพการสืบทอดพัฒนาการความเป็นเมืองท่าทางทะเลมาจากสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ การส่งออกที่ใช้ภูมิปัญญาและเทคโนโลยีเกี่ยวกับความร้อนที่พัฒนาจากการผลิตวัตถุเล็กๆ เช่น ลูกปัด จนมาถึงเครื่องปั้นดินเผาที่เป็นทั้งตัวสินค้าและ

บรรจุกัณฑ์ในการส่งสินค้าพื้นเมืองออกจำหน่ายทางทะเล สิ่งเหล่านี้มีส่วนสนับสนุนฐานอำนาจทางการเมืองของรัฐในภาคใต้สืบต่อมาจนถึงสมัยอยุธยา

การตั้งถิ่นฐานของบ้านเมืองสมัยประวัติศาสตร์ 28 พบว่าขอบเขตของชุมชนหรือเมืองใช้สภาพธรรมชาติเป็นที่หมาย เช่น ทางน้ำ คลอง แม่น้ำ และภูเขา ซึ่งเป็นการกำหนดขอบเขตโดยธรรมชาติ เช่น เมืองสิงขระ อำเภอสิงหนคร เมืองท่าสาบ อำเภอเมืองยะลา ส่วนชุมชนหรือเมืองที่แสดงขอบเขตเป็นคูน้ำคันดินที่ชัดเจน ได้แก่ เมืองโบราณบ้านวัด บ้านประแว อำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี เมืองโบราณสทิงพระ อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา เมืองพระเวียง เมืองโบราณนครศรีธรรมราช อำเภอเมืองนครศรีธรรมราช เมืองโบราณปัตตานีที่กรือเซะ อำเภอเมืองปัตตานี เมืองชัยบุรี อำเภอเมืองพัทลุง ซึ่งชุมชนหรือเมืองโบราณเหล่านี้หลายเมืองเป็นเมืองที่มีมาแล้วตั้งแต่สมัยประวัติศาสตร์รัฐโบราณก่อนหน้าราชธานีสุโขทัย หรือร่วมสมัยกับเมืองสุโขทัยแต่อย่างไรก็ดี ปรากฏหลักฐานว่ามีความเป็นเอกราชในการปกครองอยู่มาก แม้ในสมัยอยุธยาได้มีเมืองใหญ่สามเมืองในภาคใต้ ที่มีฐานะเป็นประเทศและบางครั้งก็มีการปกครองเป็นอิสระ ไม่อยู่ในอาณัติของกรุงศรีอยุธยา และเป็นที่รู้จักในประชาคมโลกด้วย ตามที่มีชื่อปรากฏอยู่ในแผนที่โลก เมืองใหญ่สามเมืองดังกล่าวได้แก่ นครศรีธรรมราช (ลิกอร์/ละคร) สงขลา (สิงขระ) และปัตตานี (ปัตตานี)

แหล่งชุมชนในภาคใต้มีกลุ่มบ้านเมืองได้แก่แคว้นไชยา ศูนย์กลางของศรีวิชัยในเขตภาคใต้ แคว้นลังกาสุกะหรือปาตานี แคว้นตามพรลิงก์หรือนครศรีธรรมราช แคว้นสทิงพระและพัทลุง

ไชยามีขอบเขตตั้งแต่อำเภอท่าชนะ อำเภอไชยา ลงมายังอำเภอเมือง สุราษฎร์ธานี อำเภอกาญจนดิษฐ์ อำเภอพุนพิน อำเภอคีรีรัฐนิคม อำเภอดง อำเภอเวียงสระ และอำเภอพระแสง ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีลักษณะเป็นเว้าอ่าว จึงเรียกบริเวณนี้ว่า อ่าวบ้านดอน จัดเป็นแคว้นสำคัญแคว้นหนึ่งในสมัยตอนต้นประวัติศาสตร์ ศูนย์กลางของแคว้นอยู่ที่อำเภอไชยา แต่มีชุมชนที่เป็นบ้านเล็กเมืองน้อยกระจายกันทั่วไปตามชายฝั่งทะเล มีเส้นทางที่สามารถติดต่อกับบ้านเมืองฝั่งตะวันตก โดยอาศัยลำแม่น้ำหลวง และแม่น้ำคีรีรัฐในการเดินทางไปได้ถึงเขตอำเภอห้วยยอดจังหวัดตรัง และเขตอำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงาได้ แคว้นไชยา มีการติดต่อกับแคว้นในสมัยทวารวดีและลพบุรีในภาคกลางของประเทศไทย มีการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมซึ่งกันและกัน ดังเห็นได้จากการพบพระพุทธรูปธรรมจักร และพระพิมพ์แบบทวารวดี ในเขตจังหวัดและอำเภอดังกล่าว นับถือพุทธศาสนานิกายมหายานเป็นศาสนาสำคัญ

ช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 5-10 นี้เอง ชุมชนโบราณรอบอ่าวบ้านดอนเริ่มรับอารยธรรมจากนักเดินเรือต่างชาติ ที่เดินเรือเข้ามาทางอ่าวบ้านดอน หรือฝั่งทะเลตะวันออกของชุมชน เช่น ที่ชุมชนโบราณ แหลมโพธิ์ เขตอำเภอไชยา หรือที่ท่าม่วง ในเขตอำเภอท่าชนะ ซึ่งพบเครื่องแก้วอาหรับ ลูกปัดแบบอินเดียเครื่องถ้วยชามจีนเป็นจำนวนมาก จนถึงพุทธศตวรรษที่ 14-15 ชุมชนบริเวณนี้เจริญมาก กลายเป็นศูนย์กลางการปกครองและศาสนา โดยเฉพาะพุทธศาสนาแบบมหายาน ดังหลักฐานจากศาสนสถาน-ศาสนวัตถุจากวัดพระบรมธาตุไชยา วัดเวียง วัดแก้ว วัดหลง ซึ่งสอดคล้องกับข้อความในศิลาจารึกหลักที่ 23 (ระบุด พ.ศ.1318) ภาษาสันสกฤต ข้อความตอนหนึ่งว่า พระเจ้า

กรุงศรีวิชัยได้สร้างปราสาทอิฐ 3 หลังเพื่อบูชาพระโพธิสัตว์เจ้าผู้ถือดอกบัว (ปัทมปาณี) พระผู้ผจญพระยามาร (พระสัมมาสัมพุทธเจ้า) และพระโพธิสัตว์เจ้าผู้ถือวัชร (วัชรปาณี) นอกจากนี้ชุมชนบริเวณดังกล่าวนี้ยังเป็นบริเวณที่นักปราชญ์นักวิชาการ มีความเห็นว่าเป็นศูนย์กลางของ “ศรีวิชัย” ด้วย(นงคราญ ศรีชาย, 2544,29-35)

“ศรีวิชัย” เป็นชื่อเมืองที่อาจเป็นศูนย์กลางอำนาจทางการค้าและการปกครองในบริเวณคาบสมุทรและหมู่เกาะ ในราวพุทธศตวรรษที่ 12-16 เป็นเมืองที่ร่ำรวยขึ้นมาจากการค้า มีกษัตริย์ปกครอง มีกองทัพ นับถือพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ และมีการสร้างงานศิลปกรรมทั้งดงาม แต่น่าแปลกที่หลักฐานดังกล่าวนั้น ไม่อาจจะบ่งชี้ได้ถึงที่ตั้งของศรีวิชัย โดยมีการสันนิษฐานจากหลักฐานต่างๆ ที่ปรากฏถึงศูนย์กลางหรือที่ตั้งของศรีวิชัยว่า น่าจะตั้งอยู่ที่ไชยาบ้าง ที่นครศรีธรรมราชบ้าง รวมถึงที่ปาเล็มบัง เกาะสุมาตรา เป็นต้น แต่ก็ยังคงหาข้อสรุปไม่ได้

จากการศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับ “ศรีวิชัย” นำไปสู่ข้อสรุปประการหนึ่งว่า “ศรีวิชัย” มีความเจริญอยู่ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 13-14 มีอาณาเขตตั้งแต่บริเวณภาคใต้ของไทยไปจนถึงเกาะสุมาตรา และเกาะชวามีลักษณะเป็นสมาพันธรัฐ มีศูนย์กลางการปกครองเปลี่ยนไปตามความผันแปรทางเศรษฐกิจ โดยแต่ละเมืองมีอิสระในการปกครองตนเอง และความคล้ายคลึงกันของงานศิลปกรรม จึงถือเป็นส่วนหนึ่งของความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มเมืองต่างๆ ที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาเดียวกัน ส่วนชื่ออื่นที่ปรากฏในเอกสารต่างประเทศที่สันนิษฐานว่าหมายถึง ศรีวิชัย ได้แก่ เซอร์เบซา ศรีบุซา สันโพชิ ซิลิโพชิ ศรีโกชะ

แสดงถึงการตั้งชุมชนเมือง และติดต่อทางวัฒนธรรมกับภายนอก บริเวณแหลมโพธิ์ อำเภอยะยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี แสดงให้เห็นถึงการติดต่อสัมพันธ์กันทางการค้า ที่มีพัฒนาการอย่างเป็นขั้นตอนโบราณ วัตถุที่พบโดยเฉพาะเครื่องถ้วยจีน แก้วและลูกปัด มีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14-15 เป็นส่วนใหญ่ เฉพาะเครื่องถ้วยจีนซึ่งเป็นเครื่องถ้วยสมัยราชวงศ์ถัง ซึ่งร่วมสมัยเดียวกันกับบันทึกของพระภิกษุอี้จิง ที่กล่าวถึงดินแดนศรีวิชัยและได้แวะพักอยู่ถึง 6 เดือน (Takakusu,1996,671-695) เมืองไชยาจึงน่าจะเป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่งของอาณาจักรศรีวิชัย ซึ่งเป็นรัฐที่มีการค้าขายทางทะเล ทั้งทางฝั่งตะวันตกและตะวันออกจากจีนถึงชาว ตลอดจนไปยังอินเดีย เปอร์เซีย อาหรับ และโรมัน ทั้งนี้ยังได้พบเหรียญอาหรับสมัยพระเจ้ากาหลิบ-อุมัยยาด อายุรราวพุทธศตวรรษที่ 14 เศษภาชนะดินเผาสมัยราชวงศ์ซ้อง ราวพุทธศตวรรษที่ 16 และเศษภาชนะดินเผาของเวียดนาม ราวพุทธศตวรรษที่ 17 ที่ชุมชนโบราณเวียงสระด้วย(กรมศิลปากร,2543, 126-129)

วัฒนธรรมพุทธศานาที่ไชยาเข้มแข็งขึ้นอยู่กับการปกครองจนเป็นศูนย์กลางของวัฒนธรรม ศรีวิชัย ส่งผลให้ชุมชนแหล่งอื่นๆ รอบอ่าวบ้านดอนที่เคยมีวัฒนธรรมอินเดียทั้งไศวนิกายและวัชรนิกายตั้งแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ 10-13 ได้ คลี่คลายเป็นวัฒนธรรมพุทธมหายานผสมผสานมากขึ้นตามลำดับ35 ชุมชนดังกล่าว ได้แก่ ชุมชนโบราณท่าชนะ บริเวณเขาประสงค์ และท่าม่วง ตลอดจนจนถึงแหล่งโบราณคดีวัดพระพิฆเนศวร ดังหลักฐานที่พบ ได้แก่ ศิวลึงค์แบบเอกมุขลึงค์ ที่บริเวณสถานีรถไฟท่าชนะ (หนองหวาย) อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 11-12

รวมถึงชุมชนโบราณเวียงสระ บ้านเวียง ตำบลเวียงสระ ซึ่งพบเทวรูปพระวิฆณุและพระศิวะปาง พระวฑูกะไกรวระ อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 15-16 และชุมชนโบราณพุนพิน เขาศรีวิชัย รวมทั้งที่ ถ้ำคูหา ตำบลช้างขวา อำเภอกาญจนดิษฐ์ เป็นบริเวณที่พบเทวรูปพระวิฆณุ และหลักฐานที่เกี่ยวข้อง กับพุทธศาสนาคือภาพปูนปั้นดินดิบตามคติพุทธศาสนาอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-16 เป็นต้น (กรม ศิลปากร, 2543, 147-256)

แคว้นลังกาสุกะหรือต่อมาเรียกปาทานีอยู่ต่ำจากแคว้นสทิงพระ ลงมาคลุมเนื้อที่ในเขต จังหวัดปัตตานี และยะลา เมืองสำคัญของแคว้น น่าจะอยู่บริเวณเมืองโบราณในเขต อำเภอยะรัง ซึ่ง ตั้งอยู่ใกล้กับแม่น้ำปัตตานี มีสภาพเป็นเมืองท่าค้าขายมาแต่โบราณ มีบรรดาชุมชนใหญ่น้อยเรียงราย กันอยู่ตามลุ่มน้ำปัตตานี เข้าไปถึงในเขตจังหวัดยะลาด้วย ศาสนาที่ประชาชนที่นี่ยึดถือ ได้แก่ ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู พบศิวิลิ่งคี่ในเขตเมืองโบราณดังกล่าว ต่อมาจึงมีการนับถือพุทธศาสนาแบบ มหายาน ซึ่งได้พบพระพิมพ์จำนวนมาก รวมทั้งการสร้างสถูปิกะ อุทิศไว้ตามศาสนสถาน ลังกาโศกะ (Ilangasoka) เป็นคำภาษาสันสกฤต คือ ลังคะ กับ โอโศกะ แปลว่า เมืองสหพันธรัฐแห่งโอศก ปรากฏชื่อตามเอกสาร จีนในพุทธศตวรรษที่ 11 ว่าหลังหยาชูว (Lang-ya-hsiu) ปรากฏในศิลาจารึก เมืองตันจาวูร์ รัฐทมิฬนาฑู อินเดียใต้ในพุทธศตวรรษที่ 16 ว่า เมือง ลังคาโศกะ ปรากฏชื่อในเอกสาร อาหรับและมลายู ในพุทธศตวรรษที่ 20-22 ว่าลังคะศุกา (Langashuka) และลังกะสุกะ แล้วมา เปลี่ยนในภาษาไทยเรียกเป็นลังกาสุกะ จึงทำให้ไม่อาจแปลความหมายของชื่อได้ (Wheatley, Paul, 1980, pp. 15-21)

ส่วนที่เรียกหลังหยาชูว ปรากฏชื่อตามเอกสารจีนในพุทธศตวรรษที่ 11 ซึ่งต่อมาถูกเรียก ผิดเพี้ยนไป ดังปรากฏในเอกสารอาหรับและมลายู เมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 20-22 ว่า ลังคะศุกา และ ลังกะสุกะ ซึ่งถูกนักวิชาการไทยนำมาเรียกเป็น ลังกาสุกะ จากหลักฐานดังกล่าว กล่าวถึงเมืองนี้ว่า เมื่อแรกตั้งเมืองในพุทธศตวรรษที่ 7-11 เป็นอาณาจักรอิสระ มีอาณาเขตกว้างไกล และรุ่งเรืองมา ก่อนศรีวิชัย แต่จากการศึกษาทางโบราณคดียังไม่พบหลักฐานแสดงที่ตั้งเมืองอย่างชัดเจน ว่าอยู่ บริเวณใดโดยพบหลักฐานสิ่งก่อสร้างในแหล่งโบราณคดีที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมเมืองหรือรัฐตามที่ ปรากฏในเอกสารโบราณ คือเป็นรัฐพุทธศาสนาฝ่ายมหายานที่ศาสนาพุทธเจริญรุ่งเรืองอยู่ 2 แหล่ง ด้วยกัน ได้แก่ แหล่งโบราณคดีเปงกาลันบูจิง สุโหลงมาส รัฐเคดาห์ ประเทศมาเลเซีย และแหล่ง โบราณคดีเมืองยะรัง จังหวัดปัตตานี ซึ่งกำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 12-14 (Wheatley, Paul, 1980, 15-21)

พุทธศตวรรษที่ 19 เมืองลังกาสุกะเป็นเมืองที่มีการปกครองตนเอง มีอิสระทางการค้า มี เมืองท่าค้าขายสำคัญ ขณะเดียวกันก็มีเมืองอื่นที่มีลักษณะความเจริญเช่นเดียวกันนี้ในบริเวณ คาบสมุทรมลายูได้เช่นเดียวกัน ได้แก่ เมืองตามพรลิงค์ เมืองสงกัฏร์ เมืองกฏาหะ เป็นต้น ชื่อเมืองลังกา สุกะที่ปรากฏในช่วงเวลานี้คือ หลังหยาชูเจียว หรือหลังหยาชูว ตามที่จีนเรียกสืบต่อมา หรือลังกา โศกะ (ภาษาสันสกฤต) หรือลังคาโศกะ (ภาษาทมิฬ) ซึ่งต่อมาอาหรับเรียกว่า ลังกาซูกะ และมลายู เรียก ลังกะสุกะ ในศตวรรษต่อมา ที่ตั้งของเมืองลังกะสุกะในช่วงเวลานี้ได้แก่ บริเวณปัตตานี-ยะลา

ปัจจุบัน โดยมี บทบาทสำคัญในการเป็นเมืองท่าค้าขายทางทะเลทั้งทางฝั่งตะวันตกและตะวันออก มีการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของผู้คน นักการศาสนา ที่มากับเรือสินค้า เป็นต้น(กระทรวงศึกษาธิการ ,2543,25-35)

พุทธศตวรรษที่ 20 เมืองปัตตานียังคงเป็นเมืองท่าติดต่อกับต่างชาติ โดยเฉพาะกลุ่มประเทศอาหรับ นำไปสู่การเข้ามาของศาสนาอิสลาม และอิทธิพลทางวัฒนธรรมเนื่องในศาสนาด้วย ซึ่งเมืองท่าที่ปัตตานียังคงเจริญรุ่งเรืองในศตวรรษต่อๆ มา มีการติดต่อค้าขายกับนครศรีธรรมราช บุกิส (เซเลเบส) ชวา จีน อาหรับ มะละกา โปรตุเกส ทั้งนี้มีฐานะเป็นเมืองประเทศราชของกรุงศรีอยุธยา มีหน้าที่ต้องส่งบรรณาการต้นไม้เงินต้นไม้ทอง ส่งกำลังทัพไปช่วยรบศึก แต่ก็มีอำนาจในการดำเนินธุรกิจเมืองท่าอย่างเป็นทางการเป็นเอกเทศ รวมทั้งอำนาจในการปกครองผู้คนอย่างอิสระด้วย(เรื่องเดิม)

ต่อมากลายเป็นเมืองร่วมสมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีการติดต่อค้าขายกับจีน ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21-23 ซึ่งย้ายศูนย์กลางมาอยู่บริเวณบ้านกรือเซะ อำเภอเมืองปัตตานีปัจจุบัน ปรากฏชื่อในเอกสารพื้นเมืองปัตตานี เอกสารมลายู และเอกสารตะวันตก เรียกเมืองปัตตานี เปลี่ยนจากนับถือพุทธศาสนาเป็นศาสนาอิสลาม ดำเนินการปกครองอย่างเป็นอิสระ มีความรุ่งเรืองมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ อันเป็นผลจากการเปิดเมืองเป็นเมืองท่าค้าขายนานาชาติ ติดต่อกับตะวันตกและตะวันออกโดยตรง จึงเป็นเครื่องค้ำจุนอำนาจทางการเมืองของเมืองปัตตานีกับการปกครองจากส่วนกลางในช่วงเวลานั้น

ด้านแคว้นตามพรลิงค์หรือนครศรีธรรมราชนั้นเป็นแคว้นชายทะเล เริ่มตั้งแต่อำเภอสิชล อำเภอท่าศาลา อำเภอเมืองนครศรีธรรมราช ไปจนถึงอำเภอเชียรใหญ่ และลึกเข้าไปภายในแผ่นดินใหญ่ในเขตชุมทางเขาชุมทอง อำเภออ่อนพิบูลย์ อำเภอลานสกา และอำเภอทุ่งสง สันนิษฐานว่าในสมัยยุคต้นประวัติศาสตร์คงเป็นเพียงแคว้นเล็กๆ แต่มีความสัมพันธ์กับบ้านเมืองในเขตจังหวัดตรังที่เป็นเมืองท่าทางทะเลด้านตะวันตก เนื่องจากอยู่ในตำแหน่งที่มีความสำคัญในทางคมนาคมเป็นอย่างมาก เพราะจากนครศรีธรรมราชสามารถเดินทางผ่านตามช่องเขาหินปูนไปออกฝั่งทะเลด้านตะวันตกในเขตจังหวัดตรังและกระบี่

ศูนย์กลางของแคว้นในระยะแรกๆ ยังไม่อาจกำหนดได้แน่นอน แต่จากการพบโบราณวัตถุและโบราณสถานในบริเวณนี้ชี้ให้เห็นว่า ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเป็นศาสนาที่มีบทบาทเป็นต้นกำเนิดของชุมชนในช่วงเวลานี้ หลักฐานด้านเอกสารทั้งศิลาจารึกและจดหมายเหตุชาวต่างประเทศ พบว่าแคว้นนี้มีหลักฐานแน่นอน ชื่อ “ตามพรลิงค์” ปรากฏขึ้นครั้งแรกในศิลาจารึกหลักที่ 24 พบที่วัดเวียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี กล่าวถึงกษัตริย์พระนามว่า จันทรภาณุศรีธรรมมาโคกราช ทรงเป็นพระผู้เป็นใหญ่แห่งตามพรลิงค์ สะท้อนให้เห็นภาพทางการเมืองของรัฐตามพรลิงค์ เป็นอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่เป็นศูนย์กลางความเจริญรุ่งเรืองทางพุทธศาสนา และเป็นเมืองแห่งปราชญ์(หอสมุดแห่งชาติ, 2529,144-147)

“ตามพรลิงค์” เป็นภาษาสันสกฤต ชื่อนี้ปรากฏมาแล้วตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 8 และยังมีชื่ออื่นๆ ที่สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นชื่อของเมืองนี้ ได้แก่ ต้น มาลิง หรือต้น-หมา-หลิง มัทธมาลิงคัม

ปาฏลีปุระ ลีกอร์ ลีกอร์ ลีกอร์ ชาวพื้นเมืองเรียก “เมืองนคร” ดังนั้นการสืบเนื่องของชื่อมาตั้งแต่ต้นจนถึงพุทธศตวรรษที่ 18 ย่อมสะท้อนว่า “ตามพรลิงค์” เป็นชื่อดั้งเดิมมาตั้งแต่สมัยต้นๆ ของประวัติศาสตร์ของแคว้นนครศรีธรรมราช ส่วนชื่อที่ปรากฏในศตวรรษต่อๆ มา ได้แก่ ศรีธรรมราช สิริธรรมนคร และนครศรีธรรมราช ในที่สุด “ตามพรลิงค์”(เรื่องเดิม) ปรากฏครั้งแรกในคัมภีร์มหา นิเทศของอินเดีย เมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 7-8 มีการเรียกต่างกันไปตามสำเนียงภาษา และตามยุค สมัย เช่น ถานหลิง ตานหมาลิง ลีกอร์ ลคอน นคร ปาฏลี บุตร เป็นต้น ซึ่งนามสถานเหล่านี้ย่อมรับ กันว่าเป็นเมืองเดียวกัน และมีความสำคัญต่อเนื่องมายาวนาน ทั้งในฐานะศูนย์กลางทางศาสนาและ การปกครองเป็นแคว้นใหญ่ที่สุดในคาบสมุทรภาคใต้ของประเทศไทย โดยน่าจะตั้งอยู่บริเวณชุมชน โบราณท่าเรือ เมือง พระเวียง มีความเจริญสืบเนื่องมาตั้งแต่สมัยต้นๆ จนถึงพุทธศตวรรษที่ 18 เนื่องจากมีอิทธิพลทั้งด้านการปกครองและเป็นศูนย์กลางทางศาสนา ซึ่งการสืบเนื่องมาจากชื่อในสมัย ต้นๆ ต่อมาถึงที่มีกล่าวไว้ในศิลาจารึกกรุงพุทธศตวรรษที่ 18 นั้นสะท้อนให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่า “ตามพรลิงค์” คือ ชื่อดั้งเดิมของแคว้นนครศรีธรรมราชในยุคต้นประวัติศาสตร์ เมืองตามพรลิงค์ เป็นชื่อที่ปรากฏในศิลาจารึกวัดเวียงไชยา และจากเอกสารโบราณของจีนเรียกว่า ตัน-หมา-หลิง พบ หลักฐานว่าน่าจะตั้งอยู่บริเวณเมืองพระเวียง จังหวัดนครศรีธรรมราช ต่อมาในระหว่างพุทธศตวรรษ ที่ 17-19 นามที่ใช้มักใช้ว่าแคว้นนครศรีธรรมราช ครอบคลุมในเขตหัวเมืองสิบสองนักษัตรด้วย และ ในพุทธศตวรรษที่ 20 จึงย้ายเมืองมาตั้งที่เมืองนครศรีธรรมราชปัจจุบัน(กรมศิลปากร,2543, 45-72)

หลักฐานศิลาจารึกหุบเขาช่องคอย ซึ่งค้นพบที่หุบเขาช่องคอย บ้านคลองท่อน หมู่ที่ 9 ตำบลควนเกย อำเภอร่อนพิบูลย์ จังหวัดนครศรีธรรมราช และศิลาจารึกหลักที่ 23 ซึ่งค้นพบที่วัด เสนาเมือง ตำบลในเมือง อำเภอเมืองนครศรีธรรมราช สันนิษฐานได้ว่าในราวพุทธศตวรรษที่ 11-12 บริเวณแถบจังหวัดนครศรีธรรมราชปัจจุบัน ซึ่งเป็นต้นเค้าของรัฐตามพรลิงค์ ได้มีชุมชนซึ่งใน ระยะเวลาสัมพันธ์กับ “ศรีวิชัย” มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับชาวภาคกลาง และรับคติความเชื่อ มาปะปนกัน เช่น การนับถือพระวิษณุ รูปเคารพในคตินี้ปรากฏอยู่ทั่วไปในภูมิภาคนี้ อาจชี้ให้เห็นว่า การปะปนทางวัฒนธรรมกับพวกทมิฬหรือโจฬะ มีมาตั้งแต่สมัยต้นก็เป็นได้ นอกจากนี้ศิลาจารึกหลัก ที่ 26 ซึ่งค้นพบที่เขาพระนารายณ์ ตำบลเหล อำเภอกะปง จังหวัดพังงา สลักเป็นภาษาทมิฬ อยุธยา พุทธศตวรรษที่ 12-14 ก็เป็นหลักฐานยืนยันถึงอิทธิพลของโจฬะ(เรื่องเดิม)

เมืองตามพรลิงค์มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่ง ในประวัติศาสตร์ คือ ประการแรก มีความอุดม สมบูรณ์ทางสินแร่ เครื่องเทศ ของป่า และ รัตนชาตินานาชนิดจึงกลายเป็นศูนย์กลางของการติดต่อ ค้าขายมาแต่โบราณ สินค้าที่ชาวต่างชาติต้องการ มีทั้งประเภทสินค้าจำเป็น และสินค้าฟุ่มเฟือย สินค้าสำคัญๆ ที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ทางพุทธศาสนาในจดหมายเหตุจีนและบันทึกของชาวอาหรับว่าที่ ชนต่างชาติต้องการจากบริเวณนี้มากเป็นพิเศษคือ ประเภทเครื่องเทศ ได้แก่ กระวาน กานพลู การบูร มะพร้าวแก่นจันทร์ กฤษณา พริกไทย ดีปลี ไม้หอม ยางไม้หอม ขิง ข่า ลูกจันทร์ มหาหิงค์ น้ำมันหอม กายาน และเครื่องแกง หรือเครื่องปรุงรสอาหาร ประเภทของมีค่า ได้แก่ พวกหินมีค่าหา ยาก เช่น แก้วหิน ไข่มุก พลอย หินมีลาย สีย้อมผ้า เป็นต้น ประเภทผลิตผลจากป่าและสัตว์ ได้แก่

งาช้าง เขาสัตว์ หนังสือสัตว์ สมุนไพร สัตว์ป่า และปลาน้ำจืด เป็นต้น ประการที่สอง ตำแหน่งที่ตั้ง เป็นจุดศูนย์กลางการเดินทางเรือนานาชาติ โดยเฉพาะในการเดินทางติดต่อกันระหว่างจีน อินเดีย และประเทศต่างๆ ทางอ่าวเปอร์เซีย ซึ่งแหลมมลายูตอนเหนือ เป็นจุดศูนย์กลางที่สำคัญที่สุดในการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้า และการเผยแพร่วัฒนธรรม เมืองตามพรลิงค์จึงเป็นเมืองท่าค้าขายสำคัญ มีเศรษฐกิจมั่นคงเพราะอยู่ท่ามกลางทะเลเปิด ซึ่งการดำรงสภาพการณ์เช่นนี้มีอยู่ตลอดประวัติศาสตร์ทางการค้าไม่ว่าจะเป็นจีน อินเดีย อาหรับ และประเทศต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ด้วยเหตุนี้ทำให้เมืองในเขตของตามพรลิงค์เป็นชุมชนทางการค้าอีกหลายแห่ง เช่น ไทรบุรี ตะกั่วป่า ทางฝั่งตะวันตกของคาบสมุทรไทย และทางฝั่งตะวันออกของคาบสมุทรไทยคือไชยา สทิงพระ และปัตตานี อันเป็นชุมชนที่เจริญขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 13-1842 (ปรีชา นุ่นสุข, 2542, 2643-2647)

ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 18 เป็นต้นมา ปรากฏหลักฐานทั้งด้านโบราณคดีและเอกสารที่แสดงให้เห็นว่า ภาควัฒนธรรมของประเทศไทยได้เกิดแคว้นหรืออาณาจักรใหญ่ที่สามารถรวบรวมแคว้นแคว้นน้อยใหญ่ให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แคว้นหรืออาณาจักรดังกล่าวได้แก่ นครศรีธรรมราช ภายใต้การปกครองของกษัตริย์ราชวงศ์ปทุมวงศ์ 52 ซึ่งสอดคล้องกับตำนานเมืองนครศรีธรรมราชและตำนานพระบรมธาตุเมืองนครศรีธรรมราช 53 ที่กล่าวถึงพระมหากษัตริย์ที่ทรงพระนามว่าจันทรภาณุ และศรีธรรมมาโคกราช ว่าทรงเป็นกษัตริย์ที่ปกครองเมืองนครศรีธรรมราชทั้งสิ้น และยังได้กล่าวต่อไปว่า เมืองนครศรีธรรมราชเป็นเมืองใหญ่โต มีอำนาจปกครองเมืองใหญ่น้อยตลอดแหลมมลายู มีเมืองขึ้น 12 เมืองเรียกว่า เมืองสิบสองนักษัตร ประกอบด้วย เมืองสายบุรีถือนตราหนู(ขวด) เมืองปัตตานีถือนตราวัว(ฉลุ) เมืองกลันตันถือนตราเสือ(ขาล) เมืองปะหังถือนตรากระต่าย(เถาะ) เมืองไทรบุรีถือนตรางูใหญ่(มะโรง) เมืองพัทลุงถือนตรางูเล็ก(มะเส็ง) เมืองตรังถือนตราม้า(มะเมีย) เมืองชุมพรถือนตราแพะ(มะแม) เมืองบันทายสมถือนตราลิง(วอก) เมืองสงขลาถือนตราไก่(ระกา) เมืองตะกั่วป่าถือนตราหมา(จอ) เมืองกระบี่ถือนตราหมู(ขุน) นครศรีธรรมราชหรือตามพรลิงค์ เป็นศูนย์กลางการแพร่พระพุทธศาสนา ทั้งนิกายมหายานและลัทธิวาทนิกายหลังราชวงศ์ปทุมวงศ์ (ต้นพุทธศตวรรษที่ 19) อาณาจักรนครศรีธรรมราชเสื่อมอำนาจลง

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 นอกจากจะมีการปกครอง โดยกษัตริย์ในราชวงศ์ปทุมวงศ์แล้ว ยังพบว่ามี การสร้างเมืองที่มีคูน้ำ คันดินล้อมรอบ โดยเฉพาะที่เมืองพระเวียง 54 อำเภอเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นเมืองที่มีคูน้ำขนาดใหญ่ล้อมรอบ มีแนวกำแพงดิน ภายในเมืองมีวัดและเนินดินที่เต็มไปด้วยเครื่องถ้วยจีน สุโขทัย และเวียดนาม นำไปสู่ข้อสันนิษฐานว่า เมืองนครศรีธรรมราชที่ปรากฏในเอกสารจารึกนั้น น่าจะหมายถึงเมืองพระเวียง ความสำคัญของเมืองนครศรีธรรมราชได้แก่ เป็นเมืองที่อยู่ในตำแหน่งที่เป็นศูนย์กลางการคมนาคมระหว่างชายฝั่งตะวันออกและตะวันตก ความมั่งคั่งจากการค้าขาย ทำให้เมืองเจริญรุ่งเรืองและมีอำนาจเหนือแคว้นอื่นใกล้เคียง และสุดท้ายเป็นแหล่งอารยธรรม โดยเฉพาะด้านศาสนา ซึ่งปรากฏหลักฐานทั้งที่เป็นศิลาจารึก ตำนานพงศาวดาร จารึกหลักที่ 24 ปรากฏชื่อ จันทรภาณุศรีธรรมมาโคกราช เป็นชื่อที่สอดคล้องกับตำนานเมืองนครศรีธรรมราช และคัมภีร์มหาวงศ์ของลังกา ที่ระบุว่า จันทรภาณุหรือศรีธรรมมาโคกราช คือ

พระมหากษัตริย์ ผู้ปกครองเมืองนครศรีธรรมราช เพราะฉะนั้น เมืองนครศรีธรรมราชและตามพรลิงค์ (ที่ปรากฏในจารึกหลักที่ 24) จึงน่าจะมีความสัมพันธ์กัน และน่าจะเป็นแคว้นเดียวกันและชื่อพระเจ้าศรีธรรมโศกราช ยังไปปรากฏในศิลาจารึกดงแม่นางเมืองในเขตภาคกลางประเทศไทย ด้วย(ฉ่ำ ทองคำวรรณ, 2505, 51-54)

ส่วนแคว้นสทิงพระและพัทลุงนั้นอยู่บริเวณรอบๆ ทะเลสาบสงขลา ตั้งแต่อำเภอหัวไทรลงมาคลุมพื้นที่ทั้งหมดในเขตจังหวัดสงขลาและพัทลุง โดยในพื้นที่บริเวณรอบทะเลสาบสงขลา นั้นพบว่าบริเวณที่ปรากฏหลักฐานการตั้งถิ่นฐาน หรือชุมชนที่เก่าแก่ที่สุดจะกระจายอยู่ตามสันทราย ตั้งแต่เขตอำเภอระโนด อำเภอกระแสสินธุ์ อำเภอสทิงพระ ลงมาถึงหัวเขาแดง แหลมสน อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา

เพลานางเลือดขาวเป็นเอกสารโบราณที่มีเนื้อหาสะท้อนให้เห็นสภาพสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนภาคใต้ในสมัยอยุธยา จากเอกสารโบราณดังกล่าวทำให้ได้ทราบถึงการตั้งและการพัฒนาการของเมืองสทิงพระและเมืองพัทลุง ซึ่งมีบทบาทในฐานะศูนย์อำนาจทางการเมืองการปกครอง และพุทธศาสนาในกลุ่มทะเลสาบสงขลา ตลอดทั้งวัฒนธรรมด้านต่างๆ ที่มีอิทธิพลต่อสังคมภาคใต้ และวัฒนธรรมส่วนหนึ่งได้มีการสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน(ชัยวุฒิ พิชะกุล, 2542, 3702-3704)

เมืองสทิงพระเป็นแหล่งโบราณคดีที่เก่าแก่และสำคัญแห่งหนึ่งในภาคใต้ เป็นชุมชนที่สำคัญในสมัยประวัติศาสตร์รัฐโบราณ มีพัฒนาการในประวัติศาสตร์มา ตั้งแต่การเป็นท่าเรือและเมืองท่าในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12-18 สอดคล้องกับโบราณสถานโบราณวัตถุตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12-18 เช่นเดียวกัน เมืองสทิงพารานสี เป็นชื่อที่ปรากฏตามตำนานหรือเพลานางเลือดขาว แล้วสืบทอดชื่อมาเป็นเมืองสทิงพระ ในเขตจังหวัดสงขลา ปัจจุบัน ข้อมูลที่ได้จากการขุดค้นทางโบราณคดีพบว่า เมืองสทิงพระเป็นเมืองที่มีคูน้ำคันดินเป็นเมืองพุทธศาสนา และเป็นเมืองท่าค้าขาย เป็นจุดเชื่อมต่อของเมืองน้อยใหญ่ในกลุ่มทะเลสาบที่พัทลุงและบนคาบสมุทรสทิงพระ เพื่อติดต่อกับชุมชนที่มาจากฝั่งทะเลอ่าวไทยซึ่งหลักฐาน จากการขุดค้นกำหนดอายุได้ว่า เมืองสทิงพระหรือเมืองสทิงพารานสีนี้ เจริญรุ่งเรืองอยู่ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 15-18 และเมืองสทิงพระนี้ ยังเป็นเมืองบริหารของอาณาจักรนครศรีธรรมราช หรืออาณาจักรตามพรลิงค์มาโดยตลอด โดยเฉพาะในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15-18 เมืองสทิงพระมีความสำคัญในฐานะที่เป็นศูนย์กลางการปกครองท้องถิ่นที่มีอำนาจเหนือเมืองต่างๆ รอบลุ่มทะเลสาบสงขลาด้วย สันนิษฐานว่าเมืองสทิงพระคือ เมืองจี-โล-ทิง หรือเมือง เซโล-ทิง ที่ปรากฏในจดหมายเหตุของเจ้าจุกว่ ที่บันทึกขึ้นเมื่อ พ.ศ.1768 ซึ่งระบุว่าเมืองที่อยู่ใต้อำนาจของอาณาจักรศรีวิชัย(ธาราพงศ์ ศรีสุชาติ, 2542, 7731-7745)

เมืองสทิงพระรุ่งเรืองพุทธศตวรรษที่ 17-18 โดยเป็นทั้งเมืองศูนย์กลางการปกครองเมืองน้อยใหญ่ในคาบสมุทรสทิงพระ และเป็นเมืองท่าค้าขายติดต่อกับจีนและกัมพูชา เกิดแหล่งอุตสาหกรรมเครื่องปั้นดินเผาที่แหล่งชุมชนริมคลองปะโอ ซึ่งมีการผลิตเป็นสินค้าส่งออกไปถึงประเทศอินโดนีเซีย ศรีลังกา ฟิลิปปินส์ และญี่ปุ่น ตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้นเป็นต้นมา (พุทธศตวรรษที่ 20) ปรากฏชื่อเมืองพัทลุง ขึ้นมาแทนที่สทิงพระ แสดงให้เห็นว่าเมืองพัทลุงนั้น เดิมก็คือเมืองสทิงพระนั่นเอง ทั้งนี้

รอยต่อระหว่างเมืองสทิงพระและพัทลุงที่สำคัญ ได้แก่ พระเจดีย์บนเขาพะโคะ ในประวัติการกลบนา วัดจังหวัดพัทลุง สมัยอยุธยา จะออกชื่อเมืองสทิงพระเป็นเมืองพัทลุงทั้งสิ้น จึงเป็นที่ชัดเจนว่า เมืองสทิงพระได้เปลี่ยนเป็นชื่อเมืองพัทลุงในระยะที่อยุธยาได้ขยายอำนาจลงมาทางแหลมมลายู พร้อมกับการอพยพลงมาตั้งถิ่นฐานของชาวสยามทางหัวเมืองปักษ์ใต้ ซึ่งเมืองพัทลุงได้กลายเป็นหัวเมืองขึ้นของอยุธยาโดยตรงมาตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมาเมืองพัทลุง ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา มีศูนย์กลางที่สำคัญอยู่หลายแห่ง เช่น เมืองพัทลุงที่บางแก้ว เมืองพัทลุงที่บ้านควนแร่ เมืองพัทลุงที่เขามือ/เขาชัยบุรี โดยเมืองพัทลุงที่บางแก้ว เป็นเมืองที่มีความสัมพันธ์กับเมืองสทิงพระอย่างใกล้ชิด มาตั้งแต่สมัยเริ่มตั้งเมือง จนกระทั่งย้ายศูนย์กลางไปยังบริเวณอื่นๆ ดังกล่าว (กระทรวงศึกษาธิการ, 2543, 45-46)

เมืองพัทลุงที่บางแก้วในระยะแรกคงขึ้นกับเมืองสทิงพระ เมื่อเมืองสทิงพระเริ่มเสื่อมอำนาจลง เมืองพัทลุงที่บางแก้ว จึงได้พัฒนาขึ้นเป็นเมืองสำคัญ มีอำนาจเหนือชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา แทนเมืองสทิงพระ ขณะเดียวกันก็อยู่ภายใต้อำนาจเมืองนครศรีธรรมราช ในฐานะเป็นเมืองในระบบเมืองบริวาร 12 นักชัตร (สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ 2542, 6155 - 6159)

ต่อมาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19-20 เมื่ออำนาจสุโขทัยและอยุธยาได้แผ่คลุมลงมาถึงเมืองนครศรีธรรมราช โดยเฉพาะในสมัยอยุธยา ทำให้อำนาจของอยุธยามีเหนือเมือง 12 นักชัตรด้วย ดังนั้นเมืองใดที่มีความสำคัญ และเป็นเมืองใหญ่ จึงขึ้นตรงต่อกรุงศรีอยุธยา แต่เมืองพัทลุงก็ยังคงอยู่ในความควบคุมดูแลของเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งยังคงมีฐานะเป็นหัวเมืองเอกเมืองพัทลุง เคยเป็นดินแดนที่รุ่งเรืองด้วยศิลปวัฒนธรรม ซึ่งได้รับอิทธิพลจากอินเดียจีนและอาหรับ วัฒนธรรมเหล่านี้ได้หล่อหลอมผสมผสานเกิดเป็นรูปแบบของวัฒนธรรมประจำถิ่น บนพื้นฐานของเศรษฐกิจ สังคม และเกษตรกรรมกำเนิดเมืองพัทลุง-สทิงพระจากเพลานางเลือดขาว ซึ่งมีเรื่องราวเป็นอภินิหาร เป็นทำนองนิทานตอนหนึ่งว่า เมืองพัทลุงได้ตั้งมาก่อนพ.ศ. 1480 หรือประมาณ 1,000 ปีมาแล้ว เมืองตั้งอยู่ที่พะทึงพระ ซึ่งในต้นฉบับเพลานางเลือดขาว กล่าวถึงตอนตั้งเมืองพัทลุงไว้ดังนี้

“...จับเดิมแต่แรกตั้งเมืองพัทลุง ครั้งเมื่อตั้งพระวัดเขียน วัดสทิงแลสทิงพระ คณะสามป่าแก้วอนุโลมเป็นหัวเมืองสทิงพระ อนึ่งเมืองพัทลุงเมื่อแรกแต่เดิมนั้น สทิงพระเป็นเมืองกรุงสทิงพารานสี...” (ชัยวุฒิ พิชะกุล, 2538, 7) จากข้อความที่ปรากฏในเพลานางเลือดขาวดังกล่าว นำไปสู่ข้อสันนิษฐานว่า เมืองพัทลุงเมื่อแรกสร้างขึ้นพร้อมกับการสร้างพระพุทธรูป วัดเขียนบางแก้ว วัดสทิง และวัดสทิงพระ โดยอยู่ภายใต้การปกครองของหัวเมืองสทิงพระ หรือที่เรียกกันในสมัยนั้นว่า กรุงสทิงพารานสี เจ้าเมืองชื่อว่า เจ้าพระยากรุงสทิงพารานสี ดังนั้นจึงพออนุมานได้ว่า เมืองพัทลุงสร้างขึ้นหลังเมืองสทิงพระ ทั้งนี้เมืองสทิงพระในอดีตเป็นเมืองที่เจริญรุ่งเรืองมาก โดยเป็นเมืองที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมอินเดีย จีน อาหรับมาตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 12 มาแล้วเป็นอย่างช้า และได้พัฒนาขึ้นเป็นเมืองท่าค้าขายกับนานาชาติ เช่น จีน อาหรับอินเดีย หมู่เกาะทะเลใต้ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2543, 45 - 46)

อย่างไรก็ตาม กรุงสทิงพาราณสี หรือเมืองสทิงพระนี้ ได้เริ่มเสื่อมถอยอำนาจลง ในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 18 โดยการถูกเข้าโจมตีของ สลัตมาเลย์ จึงเปิดโอกาสให้ชุมชนบริเวณฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา ได้พัฒนาตัวเองขึ้นเป็นเมืองศูนย์กลางทางด้านพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ และมีบทบาทด้านการปกครองในแถบกลุ่มทะเลสาบสงขลา โดยพบว่ามี การสร้างเมืองพัทลุงเป็นครั้งแรกที่โคกเมืองบางแก้ว หรือบริเวณวัดเขียนบางแก้วมาแล้วอย่างน้อยตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 18 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 19 ขณะเดียวกันกับที่เมืองสทิงพระกำลังอ่อนแอลงเป็นอย่างมาก ดังนั้นเมืองพัทลุงที่วัดเขียนบางแก้วจึงได้พัฒนาขึ้นเป็นหัวเมืองพัทลุง มีอำนาจการปกครองเหนือชุมชนต่างๆ ในกลุ่มทะเลสาบสงขลาในที่สุด โดยในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 ปรากฏชื่อเมืองตงซงกุล่า หรือสิงกูรตามการเรียกของจีนและอาหรับ หมายถึงเมืองสิงขระ เป็นเมืองที่พัฒนาสืบต่อมาจากเมืองสทิงพระในศตวรรษก่อน แต่ได้ย้ายมาตั้งอยู่ที่ปลายคาบสมุทรสทิงพระบริเวณหัวเขาแดง นั่นก็คือเมืองสงขลาที่ปรากฏในพงศาวดารไทยในช่วงเวลาต่อมานั่นเอง เริ่มปรากฏชื่อเมืองพัทลุง(เรื่องเดียวกัน) เมื่อเมืองพัทลุงได้ขึ้นตรงต่ออยุธยา โดยปรากฏอยู่ในกฎหมายพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ประกาศใช้ พ.ศ.19198 สมัยพระบาทสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ความว่า “...ออกญาแก้วเกา รพยพิไชยภักดีดินทรเดโชไชยอภัยพิชัย ภาหะออกญาพัทะลุง เมืองตรี นา 5,000 ขึ้น ประแดง อินปญาซ้าย” แสดงให้เห็นว่าตลอดสมัยอยุธยา เมืองพัทลุงเป็นเมืองตรี มีเมืองบริวารหรือเมืองที่อยู่ภายใต้การควบคุมจำนวน 8 หัวเมือง กระจายอยู่รอบกลุ่มทะเลสาบสงขลา ขณะที่เมืองสทิงพระในสมัยอยุธยา ยังคงมีฐานะเป็นเมือง แต่ได้ถูกลดบทบาทและความสำคัญลง และกลายเป็นเมืองที่อยู่ภายใต้อำนาจของเมืองพัทลุงอย่างแท้จริง ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมา

เมืองพัทลุงที่โคกเมืองบางแก้ว (พุทธศตวรรษที่ 19-20) กลายเป็นศูนย์กลางพุทธศาสนา และการปกครองในบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา มีศูนย์กลางคณะสงฆ์อยู่ 2 แห่งคือ คณะป่าแก้ว หรือคณะลังกาป่าแก้ว ตั้งอยู่ที่วัดสทิงและวัดเขียนบางแก้ว ทางฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา และคณะลังกาชาติ ตั้งอยู่ที่วัดพะโคะ ทางฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา โดยมีชุมชนเมืองสงขลา เป็นเมืองบริวาร รวมทั้งเมืองปากน้ำของพัทลุง(กระทรวงศึกษาธิการ,เรื่องเดียวกัน)

3.2.2 การเขียนประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้ที่เกี่ยวข้องกับพัฒนาการทางประวัติศาสตร์รัฐโบราณ ที่เกิดขึ้นพุทธศตวรรษที่ 12-21

การเกิดรัฐโบราณที่แผ่อิทธิพลในภาคใต้ทำให้มีการเขียนงานประวัติศาสตร์เพื่อส่งเสริมอำนาจของการเมืองการปกครองของรัฐดังกล่าว ประวัติศาสตร์จึงเป็นเรื่องราวความทรงจำที่ผู้มีอำนาจสร้างขึ้นแสดงสิทธิธรรมเหนือดินแดนที่ปกครองรวมทั้งดินแดนภายใต้การปกครองใญ่่น้อยต่างๆ งานเขียนตำนานท้องถิ่นที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ภาคใต้เช่นตำนานที่เกี่ยวกับแคว้นตามพรลิงค์หรือนครศรีธรรมราช ตำนานของลังกาสุกะหรือปาตานี ตำนานเมืองพัทลุงเป็นต้น อย่างไรก็ตามเมืองอื่นซึ่งไม่ปรากฏตำนานท้องถิ่นที่เขียนแสดงประวัติศาสตร์ของเมืองที่เคยรุ่งเรืองอาทิเมืองสงขลา

ก็อาจมีเรื่องราวที่ถูกสอดแทรกในตำนานเมืองใกล้เคียงบางตอนที่เกี่ยวข้องหรือมีเนื้อหาที่พาดพิงถึงบางส่วน

ตำนานเมืองของภาคใต้ในที่นี้หมายถึงตำนานในลักษณะการจดบันทึกข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ความเป็นมาของชุมชนบ้านเมือง ตำนานประเภทนี้อาจมีที่มาจากเรื่องราวกึ่งนิทานพื้นบ้าน ผสมผสานกับประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น แล้วมีการคัดลอกสืบทอดกันมา เนื้อหาส่วนใหญ่จึงมีที่มาจากความสำนึกเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของคนในท้องถิ่นมีต่อบ้านเมืองของตนเอง มักมีเนื้อหาเป็นการบรรยายถึงเหตุการณ์ด้านประวัติความเป็นมาของชุมชน การขยายตัวชุมชนเป็นเมือง ประวัติของราชวงศ์ ประวัติของเมืองสำคัญในอดีต บทบาทของกษัตริย์หรือราชวงศ์ทั้งต่อการปกครองและการอุปถัมภ์ศาสนา วิธีการปกครองตลอดจนสะท้อนความเป็นอยู่ของคนในสังคมโบราณที่สอดแทรกโดยอธิบายอย่างกลมกลืนในเนื้อหาของตำนานประเภทนี้ ตำนานเมืองโดยทั่วไปมีลักษณะของการจดบันทึก คัดลอกสืบทอดกันมาทำให้กำหนดระยะเวลาและผู้แต่งได้ยาก นอกจากตำนานเมืองที่ถูกรวบรวมขึ้นมาใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ ตำนานเมืองที่พบทั่วไปในภาคใต้ส่วนใหญ่จะมีเนื้อหาของเมืองซึ่งเป็นศูนย์กลางของความเจริญในอดีตมาก่อน ลักษณะเช่นนี้ย่อมแสดงให้เห็นว่าผู้บันทึกน่าจะเป็นคนในพื้นที่ที่เห็นความสำคัญของประวัติศาสตร์เมืองของตนเพื่อชี้ให้เห็นความเป็นมาในอดีตที่เคยรุ่งเรืองมาแต่เก่าก่อน การศึกษาเรื่องของเมืองเป็นเรื่องพื้นบ้าน หรือท้องถิ่น ซึ่งเท่ากับเป็นการศึกษาค้นคว้าเรื่องราวของประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของเมืองโบราณในท้องถิ่น เพื่อแสดงให้เห็นถึงความมีเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมและการมรดกของท้องถิ่นนั้น ๆ เมืองยังถือเป็นหน่วยพื้นฐานของการชี้ให้เห็นพัฒนาการของชุมชนหมู่บ้านที่มีการตั้งหลักแหล่งแน่นอน มีการจัดระบบเศรษฐกิจสังคมการเมือง ดังนั้นการศึกษาประวัติศาสตร์ของเมืองยังมีความสำคัญในแง่ของการศึกษาประวัติศาสตร์ของชุมชนแต่ละท้องถิ่นที่ไม่มองผ่านศูนย์กลาง ซึ่งในแง่ nàyหมายถึงตำนานเมืองสามารถสะท้อนประวัติศาสตร์ของแต่ละท้องถิ่น เพราะที่มาของข้อมูลคือชุมชนท้องถิ่นเองเป็นหลัก (จิตา สารยา, 2539, 65-66)

จุดประสงค์ของการเขียนตำนานเมือง ส่วนใหญ่การบอกเล่าประวัติศาสตร์ โดยทั่วไปเกี่ยวกับเมืองหรือรวมทั้งประวัติความเป็นมาของเมืองที่สัมพันธ์กับศาสนา การค้า ตลอดจนบอกเล่าถึงวิถีชีวิตโดยทั่วไปของคนในสังคมโบราณ ซึ่งแนวการเขียนตำนานแต่ละเรื่องอาจมีจุดเน้นการนำเสนอข้อมูลที่อาจแตกต่างกันไป

ปรัชญาการสร้างตำนานเมือง โดยทั่วไปจะศึกษาได้จากคติที่แฝงอยู่ในเนื้อหาตำนาน ซึ่งสะท้อนแนวคิดของผู้แต่งตำนานประเภทนี้ที่อยู่ในบริบทของสังคมวัฒนธรรมและช่วงเวลาของการแต่งตำนานขึ้นมา ปรัชญาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของผู้เขียนตำนานเมืองที่มักปรากฏในข้อมูลประเภทตำนานภาคใต้ เช่น ปรัชญาแนวคิดเกี่ยวกับการเขียนประวัติศาสตร์ที่เน้นถึงที่มาของชนชาติ แสดงถึงความมีประวัติศาสตร์ร่วมกันของคนในชุมชนหรือเมืองนั้น ๆ อิทธิพลของศาสนาที่มีบทบาทในการอธิบายเนื้อเรื่องของตำนาน การอธิบายของเวลาซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญอีก

ประการหนึ่งในการศึกษาประวัติศาสตร์ ตำนานมีการอธิบายของเวลาการเกิดเหตุการณ์ ประวัติศาสตร์ต่างกับเอกสารประวัติศาสตร์ประเภทอื่น

แนวคิดที่อยู่เบื้องหลังของตำนานเมืองที่เกี่ยวกับการเขียนประวัติศาสตร์ เน้นความเป็นมาของชนชาติ หรือประวัติศาสตร์ของคนในชุมชน เป็นการเขียนบอกเล่าถึงความเป็นมาร่วมกันของคนที่อยู่ในอาณาเขตการปกครองร่วมกัน ซึ่งการเขียนประวัติศาสตร์เช่นนี้มักเริ่มจากประวัติของเมือง การอธิบายถึงที่มาของเมืองภาคใต้บรรพบุรุษกลุ่มเดียวกัน มีผู้ปกครองภายใต้ราชวงศ์และมีการสืบทอดอำนาจการปกครอง ต่อมาเรื่องราวแนวนี้ชี้ให้เห็นร่องรอยความเป็นมาในอดีตของเมือง รวมถึงเชื้อชาติได้ค่อนข้างชัดเจนสำหรับคนในยุคที่เขียนตำนาน ดังนั้นเนื้อหาตำนานเมืองจึงให้ความสำคัญต่อเหตุการณ์ของผู้ปกครอง กำเนิดชุมชนเมืองมากกว่าการอธิบายประวัติศาสตร์ของศาสนา ดังเช่นตำนานฝ่ายวัด และการที่ตำนานเมืองมักเขียนขึ้นจากคนในท้องถิ่นภาษาที่ใช้เขียนตำนานประเภทนี้จึงเป็นภาษาในท้องถิ่นที่เขียนตำนานสะท้อนเอกลักษณ์ของท้องถิ่นแต่ละแห่งทั้งด้านประวัติศาสตร์ความเป็นมาและภาษาที่ใช้ในท้องถิ่น

ในด้านอิทธิพลของสถาบันศาสนาที่มีบทบาทต่อการอธิบายเนื้อเรื่องของตำนานเมืองนั้น จะพบว่า แม้ตำนานเมืองจะเน้นการอธิบายเนื้อหาของที่มาในประวัติศาสตร์ของแต่ละเมืองก็ตาม แต่ตำนานเมืองหลายเรื่องโดยเฉพาะเมืองที่รับอิทธิพลของพุทธศาสนา มีการอธิบายเนื้อหาที่แฝงด้วยปรัชญาพุทธศาสนา และการให้ความสำคัญของการส่งเสริมพุทธศาสนาของผู้ปกครองเมือง ดังนั้นตำนานของเมืองสำคัญจึงมักอธิบายจุดกำเนิดของเมืองควบคู่กัน การสร้างพระบรมธาตุหรือศูนย์กลางศาสนาสำคัญคือวัดไปพร้อมกันด้วย เช่นตำนานเมืองนครศรีธรรมราช เป็นต้น นอกจากนี้การอธิบายถึงคุณลักษณะของผู้ปกครองในตำนานเมืองยังเป็นการสร้างความชอบธรรมของเจ้าเมือง เช่นการอ้างถึงพุทธทำนาย การอธิบายถึงลักษณะของผู้มีบุญ หรือการนำลักษณะของธรรมราชาซึ่งเป็นกษัตริย์ในอุดมคติของพุทธศาสนามาเป็นการอธิบายบทบาทของผู้นำในตำนาน เป็นต้น นอกจากนี้การอธิบายถึงคุณลักษณะของผู้ปกครองในตำนานเมืองยังเป็นการสร้างความชอบธรรมของเจ้าเมือง เช่นการอ้างถึงพุทธทำนายการอธิบายถึงลักษณะของผู้มีบุญ หรือการนำลักษณะของธรรมราชา ซึ่งเป็นกษัตริย์ในอุดมคติของพุทธศาสนามาเป็นการอธิบายบทบาทของผู้นำในตำนาน เป็นต้น

ในตำนานเมืองภาคใต้มักพบว่าตำนานนิยมบันทึกเรื่องราวในอดีตที่ไกลตัว โดยย้อนไปสู่อดีตนับแต่ก่อตั้งชุมชน ด้วยเหตุนี้ประวัติศาสตร์ในความหมายของการเขียนตำนานจึงเป็นการเชื่อมโยงอดีตเข้ากับปัจจุบันในขณะที่บันทึกตำนาน ดังนั้นจุดเริ่มต้นของเนื้อหาในแง่จึงมีการพัฒนาการจากประวัติศาสตร์คำบอกเล่าของคนในชุมชนท้องถิ่น และข้อเท็จจริงในท้องถิ่นเองเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของเมืองในยุคที่ผู้เขียนเรียบเรียงขึ้น การศึกษาประวัติศาสตร์ของเมืองในภาคใต้จากตำนานเมืองจะพบว่า ตำนานเมืองส่วนใหญ่มักจะว่าด้วยเมืองที่เคยเป็นศูนย์กลางของความเจริญทั้งในด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ตำนานจึงอธิบายความรุ่งเรืองที่เคยมีมาในอดีต ลักษณะการเมืองการปกครอง อำนาจของเจ้าเมือง การค้า และความสัมพันธ์กับอาณาจักร

อันใกล้เคียง ในแง่นี้ตำนานเมืองภาคใต้จึงเป็นบันทึกเรื่องราวของเมืองและราชวงศ์ที่เป็นพื้นฐานของการศึกษาประวัติศาสตร์เมืองโบราณในภาคใต้ ก่อนที่เอกสารประเภทพงศาวดารท้องถิ่นจะเข้ามามีบทบาทต่อการเรียบเรียงประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นจากชุมชนท้องถิ่นเองในเวลาต่อมา ศูนย์กลางสำคัญของเมืองตอนใต้ที่กล่าวถึงในที่นี้ ผ่านการบันทึกประวัติศาสตร์ประเภทตำนานคือ เมืองนครศรีธรรมราชและเมืองปัตตานี ซึ่งมีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ยาวนาน ตำนานเมืองทั้งสองแห่งอธิบายการสร้างบ้านแปงเมือง และขยายสู่การมีอำนาจยุคราชวงศ์ ตลอดจนการคลี่คลายของประวัติศาสตร์ในยุคที่ขึ้นกับราชอาณาจักรอยุธยา

1. ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช

ความสำคัญของเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยประวัติศาสตร์เมืองนครศรีธรรมราชเป็นดินแดนที่มีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่ยาวนานนักประวัติศาสตร์และโบราณคดีได้พบหลักฐานสำคัญที่บ่งบอกความเจริญของเมืองนี้ว่ามีการตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 11 เป็นต้นมา คือหลักฐานจารึกหลายหลักในนครศรีธรรมราช และมีศิลาจารึกที่มีความเก่าแก่ที่สุด คือ จารึกหุบเขาช่องคอยสลักขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 11 มีเนื้อหาเกี่ยวกับการบูชาพระศิวะ อาณาจักรตามพรลิงค์ดินแดนที่มีชื่อว่าศรีวิชัย และศิลาจารึกที่มีความเกี่ยวข้องกับความสำเร็จรุ่งเรืองของศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ของเมืองนครศรีธรรมราชอีกจำนวนมาก (ปรีชา นุ่นสุข, 2540 ,44 – 82) จากหลักฐานดังกล่าวทำให้ทราบความเจริญของเมืองเมืองนี้ในอดีตผ่านมาจนทำให้เชื่อได้ว่า นครศรีธรรมราชเป็นเมืองโบราณเก่าแก่ที่สุดเมืองหนึ่งในภาคใต้ของไทย คำวินิจฉัยของอมาตยกุลเกี่ยวกับเมืองนี้คือในคัมภีร์มหานทีศปรากฏชื่อเมืองนี้ว่า “ตมพลิงคม” และในจดหมายเหตุจีนเรียกว่า “ตั้งมาหลิง” ชาวอินเดียตอนใต้เคยติดต่อค้าขายกับเมืองนี้มาแต่โบราณเป็นเวลานาน 1,400 ปีมาแล้ว เดิมชาวอินเดียไปมาค้าขายกับเมืองนี้ข้ามจากแคว้นกลิงคราชภูร์ตรงเมืองมัทราสมาขึ้นบกที่เมืองตะโกลาเดินทางต่อไปตะกั่วป่า เมืองไชยา แล้วย้อนลงมาได้ลำนํ้าตาปี และอีกพวกหนึ่งแยกลงไปทางใต้ไปตั้งเมืองที่หาดทรายแก้ว เรียกว่า ตามพรลิงค์ คือเมืองนครศรีธรรมราช ดังปรากฏจากหลักฐานโบราณคดีที่พบทั่วไปในพื้นที่ดังกล่าว เดิมตัวเมืองของนครศรีธรรมราชตั้งอยู่ที่เขาวังตำบลลานสะกา (ในเขตอำเภอเมืองนครศรีธรรมราช) ภายหลังได้ย้ายมาตั้งที่หาดทรายแก้วริมทะเล การที่ย้ายมาตั้งเมืองใหม่ที่ริมทะเลนี้เนื่องจากพวกอินเดียที่ข้ามมาค้าขายยังแหลมมลายู สุมาตรา และชวานั้นล้วนเป็นกลุ่มที่เคยอาศัยริมทะเลมาก่อน การเข้ามาของคนอินเดียได้อาศัยอย่างกลมกลืนกับคนพื้นเมืองเดิม ต่อมาทะเลขึ้นเงินทำให้ที่ตั้งเมืองกลายเป็นที่ดอน (ตรี อมาตย-กุล, 2494, 3 – 4)

ตามพรลิงค์ได้ตกเป็นเมืองประเทศราชของอาณาจักรศรีวิชัยรวม พ.ศ. 1500จนถึงราวพ.ศ. 1700 โดยประมาณ การศึกษาเกี่ยวกับอาณาจักรศรีวิชัย ศาสตราจารย์ยอช เซเดล์ กล่าวถึงศรีวิชัยที่ศูนย์กลางที่เกาะ สุมาตรา มีราชธานีทางตะวันตกของปาเลมบัง ปรากฏในจดหมายเหตุจีนเรียกว่า “ซีหลียูตซี” เมื่อมีหลวงจีนเดินทางไปศึกษาพุทธศาสนาที่อินเดียได้นำนกที่แห่งนี้ทั้งขาไป

และกลับ(ราวพ.ศ.1214-1215และพ.ศ.1228-1232) มีบันทึกเล่าว่า กรุงศรีวิชัยรบชนะมลายู ส่งกองทัพไปชาวพลเมืองของศรีวิชัยนับถือพุทธศาสนาและมีความเจริญรุ่งเรือง ในหลักฐานศิลาจารึกที่วัดเสมาเมืองนครศรีธรรมราชกล่าวเช่นเดียวกันว่า ศรีวิชัยขยายอาณาเขตมาจนเหนือแหลมมลายู และราว พ.ศ. 1440 ก็มีอำนาจในเกาะชวา พ.ศ. 1550 - 1750 ได้มีเมืองขึ้นบนสองฝั่งของแหลมมลายูหลายเมือง คือ ปาหัง ตรังกานุ กลันตัน ตามพรลิงค์ (นครศรีธรรมราช) ครหิ (ไชยา) ลังกาสูกะ (ในมลายู) เกตะ (ไทรบุรี) ตราดักโกลา (ตะกั่วป่า) ปับผาละ (อดีตเมืองท่าของมอญปัจจุบันอยู่ในพม่า) (เรื่องเดิม ,6-7)

ศรีวิชัยปกครองรัฐในบริวารจน พ.ศ. 1836 จนเกิดวาสงครามจากชวาและพ่ายแพ้ จากนั้นอาณาจักรก็แตกสลาย นับแต่นั้นมารเมืองนครศรีธรรมราชซึ่งเป็นเมืองหนึ่งในเมืองขึ้นของศรีวิชัยได้เป็นอิสระ และพัฒนาตนเองขึ้นมาเป็นเมืองสำคัญปรากฏพระนามของกษัตริย์ที่ปกครองครั้งแรก พ.ศ. 1773 (ตามหลักฐานศิลาจารึกวัดหัวเวียง อำเภอไชยา สุราษฎร์ธานี) ว่าพระเจ้าจันทรภาณุ ปรากฏในหนังสือมหาวงศ์ เช่นเดียวกันว่ากษัตริย์องค์นี้ยกทัพไปรบที่เกาะลังกา แต่ไม่สามารถตีลังกาแตกได้ (เรื่องเดิม ,10)

ประวัติเมืองนครศรีธรรมราชในตำนานเมืองนครศรีธรรมราช

ตำนานเมืองนครศรีธรรมราชที่พบในปัจจุบันและพิมพ์แพร่หลายมีที่มาจากต้นฉบับเดิมเป็นสมุดไทย ได้มีการปริวรรตเป็นภาษาไทยให้อ่านได้ตามอักขรวิธีปัจจุบัน เนื้อหาของตำนานมีข้อความส่วนน้อยเท่านั้นที่เปลี่ยนแปลง อันเนื่องมาจากฉบับขาด แต่ยังคงใช้ศึกษาประวัติศาสตร์ของเมืองนี้ได้เป็นอย่างดีนักประวัติศาสตร์ไทยเคยสันนิษฐานที่มาของการเขียนประวัติศาสตร์เกี่ยวกับเมืองนครศรีธรรมราชว่า เอกสารตำนานนี้คงเขียนขึ้นในสมัยเมืองอยุธยาแผ่อำนาจ ทางการเมืองเหนือเมืองนี้ปีที่เขียนคงเป็นสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ (พ.ศ. 2148 - 2163) ซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าวได้โปรดให้กลับไปวัดต่าง ๆ เขตสงขลาฝั่งตะวันออก มีหลักฐานบันทึกเป็นตำราไว้ด้วยตัวอักษรขอม ความพยายามที่จะบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ ของเมืองนครศรีธรรมราชจึงอาจเกิดขึ้นระยะเดียวกัน แต่เอกสารที่ใช้ตัวอักษรไทยเขียนเท่าที่ค้นพบตัวอักษรเก่าถึงสมัยสมเด็จพระนารายณ์เท่านั้น (ธิดา สารยา,2528, 290 - 291)

การกล่าวถึงสร้างเมืองนครศรีธรรมราชตำนานเมืองนครศรีธรรมราชกล่าวถึง การสร้างเมืองสัมพันธ์กับประวัติความเป็นมาของการประดิษฐานขององค์พระบรมธาตุเมืองนครศรีธรรมราช ดังยกเนื้อหาโดยสังเขปของตำนานตอนต้นเรื่องกล่าวถึงมี ดังนี้ ตอนต้นตำนานอธิบายไว้ว่า เดิมมีเจ้าเมืองนครบุรี คือ พญาโคศรีหาราช ได้มีรับสั่งให้นางเหมมาลากับเจ้าธนบุตร (เจ้าธนกุมารราชบุตร) นำพระทันตธาตุหนีภัยสงครามไปไว้ยังลังกา แต่เรือได้อัปปาง ทั้งสองจึงได้ขึ้นบกเดินทางไปตามป่าเขาลำเนาไพรจนพบหาดทรายริมทะเลแห่งหนึ่ง ซึ่งหาดทรายแก้ว ต่อมาพระมหาเถรพรหมเทพทราบข่าวพระทันตธาตุเสด็จสู่หาดทรายนี้จึงมานมัสการ และสอบถามเรื่องราวความเป็นมา ครั้นทราบว่าจะช่วยเหลือโดยยกกับเจ้ากุมารว่าหากมีภัยให้ระลึกถึงท่าน นางเหมมาลาและเจ้าธนกุมารก็เคารพแล้วลาพระมหาเถรเดินทางต่อไปถึงท่าเมืองตรังก็ขอโดยสารสำเภออกจากท่า เมืองตรังจะ

ไปลังกา แต่เมื่อถึงกลางทะเลเกิดสำเภาไม่แล่น นายสำเภาคิดว่าเจ้ากุมารคงเป็นต้นเหตุที่ทำให้สำเภาแล่นไปไม่ได้จึงคิดจะจับเจ้ากุมารทิ้งทะเล เจ้ากุมารและนางเหมมาลารลี้กถึงพระมหาเถรพรหมเทพ จึงบังเกิดอัศจรรย์ปรากฏที่ครุฑใหญ่บินในอากาศแล้วอากาศก็หายแปรปรวน พระมหาเถรพรหมเทพบอกแก่ชาวเรือสำเภาว่า เหตุที่เป็นเช่นนั้นเพราะพระยานาคพาบริวารขึ้นมานมัสการพระทันตธาตุที่อยู่ในสำเภานั้น พร้อมทั้งทำนายว่าในอนาคตจะมีพญาคชหนึ่งนามว่า ศรีธรรมโศกราชจะมาสร้างเมืองขึ้น ณ หาดทะเลรอบนี้เป็นเมืองใหญ่ ชื่อเมืองนครศรีธรรมราชมหานคร และพญาคชนั้นจะก่อเจดีย์สูง 37 วา (ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช, 2505, 46 – 47) จะเห็นได้ว่าที่มาของเมืองและกำเนิดของพระบรมธาตุในตำนานถูกนำมาอธิบายอย่างกลมกลืนกับพุทธทำนายดังข้อความที่ว่า

“.....พระมหาเถรพรหมเทพ ธิกษณ์ทำนายในกาลนั้นว่า ถัสาน ณ หาดชายทะเลรอบนั้นในอนาคตกาลไปเบื้องหน้า ยังมีพญาคชหนึ่งชื่อพญาศรีธรรมโศกราชจะมาตั้งสถาน ณ หาดชายทะเลรอบนั้นเป็นเมืองใหญ่ ชื่อเมืองนครศรีธรรมราชมหานคร แลพญาคชนั้นจะก่อพระเจดีย์องค์หนึ่งใหญ่เป็นพระมหาธาตุสูง 37 วา.....” (ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช. 2505 : 47) ในด้านการปกครองเมืองนครศรีธรรมราชจากตำนานเมืองอธิบายถึงอำนาจในฐานะศูนย์กลางของหัวเมืองในภาคใต้เช่นข้อความที่ว่า “.....จึงพญาศรีธรรมโศกราชตรีกันแล้วก็ให้สร้างเมืองขึ้น 12 นักกษัตริย์ ปีชวด เมืองสายถือตราหนู 1 ฉลูเมืองตานีถือตราวัว 1 ขาดเมืองกะลันตันถือตราเสือ 1 เกาะเมืองปะหังถือตรากระต่าย 1 มะโรงเมืองไทยถือตรางูใหญ่ 1 มะเส็งเมืองพัทลุงถือตรางูเล็ก 1 มะเมียเมืองตรังถือตราม้า 1 มะแมเมืองชุมพรถือตราแพะ 1 วอกเมืองบันไทยสมอถือตราวานร 1 ระกาเมืองสะอูเลาถือตราไก่ จอเมืองตะกั่วถือตราสุนัข 1 กุนเมืองกระถือตราสุกร 1 เมือง 12 นักกษัตริย์หัวเมืองขึ้นแก่เมืองนครศรีธรรมราชมหานคร แลพญาก็ก่อพระมหาธาตุสืบไปสืบ.....” (เรื่องเดิม, 51) ตำนานได้ชี้ให้เห็นว่าเมืองนครศรีธรรมราชในอดีตเป็นศูนย์กลางของเมืองต่าง ๆ พร้อมทั้งผู้ปกครองเมืองนครศรีธรรมราชได้อาศัยพระบรมธาตุเป็นศูนย์กลางของความเชื่อ ความศรัทธาในพุทธศาสนา การอธิบายของตำนานถึงเล่าถึงความรุ่งเรืองของชุมชนที่นครศรีธรรมราชในฐานะศูนย์กลางของภูมิภาคนี้ กษัตริย์หรือเจ้าเมืองเป็นองค์อุปถัมภ์พระพุทธรูปอันเป็นแบบอย่างของพุทธศาสนิกชนที่ดี

ดังคติธรรมราชาของพุทธศาสนา จึงมักปรากฏการถึงเจ้าเมืองในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา บูชาองค์พระบรมธาตุ การจัดให้มีคณะสงฆ์บำเพ็ญศาสนกิจ การศึกษาพระศาสนาในวัดพระบรมธาตุเมืองนครศรีธรรมราชสืบต่อมาในทุกรัชกาล (เรื่องเดิม : 48 – 56)

เมืองนครศรีธรรมราชมีความสัมพันธ์กับอยุธยาในลักษณะการพึ่งพาอาศัยกัน ซึ่งเมื่อแรกสร้างพระบรมธาตุกษัตริย์ทั้งสองฝ่ายได้ “.....หล่งน้ำทักษิโณทก อธิษฐานเป็นพระญาติพระวงศ์กันสืบไป.....” (เรื่องเดิม : 52) และในระยะสร้างบ้านแปงเมืองละลอกสร้าง หลังจากเมืองนครศรีธรรมราชร้างเพราะบังเกิดไข้ป่า ทำให้ผู้คนล้มตาย กลุ่มของพระพนมทะเลซึ่งคงเป็นเชื้อพระวงศ์ทางอยุธยาเข้ามาตั้งถิ่นฐานที่เพชรบุรี บริเวณนั้นมีชาวบ้านมาทำนาเกลือ มีการติดต่อ

ค้าขายกับจีน ซึ่งในตำนานกล่าวว่าขุนล่ามจีนเอาบรรณาการมาถวายแก่กษัตริย์อยุธยา จีนต้องการสินค้าประเภทไม้ฝาง ส่วนพระพนมวังและนางสะเดียงทองให้มาสร้างกำแพงเมืองที่นครศรีธรรมราชในตำนานว่า เมืองนครดอนพระ พร้อมทั้งนำไพร่พล 700 คน แยก (มลายู) 50 คน ช้าง 3 ตัว ม้า 2 ตัว ให้ตั้งบ้านเมือง (เรื่องเดิม,54)

การสร้างบ้านกำแพงเมืองในตำนานเมืองนครดอนกล่าวถึง พระพนมพระและนางสะเดียงทองชี้ให้เห็นถึงการตั้งหลักแหล่งของคนจากชุมชนอื่นให้มาตั้งบ้านเมือง โดยตำนานอธิบายสภาพภูมิศาสตร์ของเมืองเมื่อแรกตั้งเต็มไปด้วย “ป่า” และ “นา” เมื่อเจ้าเมืองมีคือเจ้าศรีราชา เจ้าสนธรา และเจ้ากุมาร ก็ได้ขยายอาณาเขตแผ่ถางพื้นที่โดยรอบให้มีคนอาศัย ตำนานอธิบายถึงการตั้งเมืองว่า เป็นการ “สร้างนา” “ตั้งบ้านเมืองสร้างป่าเป็นนา” แสดงให้เห็นวิถีชีวิตของคนในชุมชนขณะนั้น (เรื่องเดิม, 54 - 57)

ความสำคัญของเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยอยุธยาที่ปรากฏในตำนานนี้ บอกถึง อำนาจของเมืองนครศรีธรรมราชในฐานะเมืองลูกหลวง ดูแลการปกครองเมืองบริวารทั้งการแต่งตั้งผู้ปกครอง ซึ่งตำนานกล่าวถึง เมืองแขก เช่น เมืองเทพา ปาหัง ตานี เมืองสาย พัทลุง เมืองไทร ละงู งอแจ เมืองพลู เป็นต้น โดยเมืองเหล่านี้ปกครองโดยมีเจ้าเมืองตำแหน่งเรียกว่า “ราชา” (เรื่องเดิม, 56 - 57)

การสืบทอดอำนาจภายหลังสมัยพระพนมวังได้เสียชีวิตไปแล้ว กษัตริย์ที่อยุธยาเป็นผู้โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเจ้าเมืองใหม่คือ เจ้าศรีราชา ราชบุตร ของพระพนมวังขึ้นเป็นเมืองต่อมาได้มีการพระราชทานราชทินนามว่า “พญาศรีธรรมโศกราช สุรินทราชาสุรวงศ์ธิบดี ศิริยุธิษเฐียร อภัยพิริยปรากรมพาหุ เจ้าพระยานครศรีธรรมราชมหานคร” พร้อมทั้งพระราชทานนางสนไสให้ชื่อว่านางจันทรวเทวีศรีรัตนฉาเป็น “นางเมืองนครศรีธรรมราช” และรับพระราชทานเงินจำนวนพันตำลึง ในยุคของพระศรีราชาเมืองนครคงจะมีผู้คนอาศัยอยู่ไม่มาก ดังจะเห็นว่าเป็นเสมือนธรรมเนียมที่เมื่อมีการแต่งตั้งเจ้าเมืองใหม่ก็จะมี การตั้งขุนนาง เชื้อวงศ์ของเจ้าเมืองปกครองชุมชนบ้านเรือนในบริเวณ ปกครองเมืองต่าง ๆ ส่วนในเมืองนครศรีธรรมราชเองก็มีการ “สร้างป่าเป็นนาทุกตำบล” ให้สร้างบูรณะวัดสำคัญ การสร้างถนนหนทางในเมือง (เรื่องเดิม,58 – 59)

ในสมัยพระศรีราชานอกจากจะมีการขยายชุมชนให้มีคนมาอาศัยและสร้างวัดในเมืองแล้ว ตำนานยังกล่าวถึงการเกณฑ์กำลังคนจากเมืองบริวารมาบูรณะพระบรมธาตุ แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของพระบรมธาตุฯ เป็นสิ่งเคารพคู่บ้านคู่เมืองที่เจ้าเมืองแทบทุกพระองค์ต้องเอาใจใส่ดูแล เช่นข้อความที่ว่า “.....ครั้นแต่ให้คนสร้างบ้านทำนาแล้ว พญาก็ให้ทำพระมหาธาตุไปคนในเมือง ภูหน เมืองปาหัง เมืองกลันตัน เมืองพรุ เมืองอแจ เมืองจนะเรพา เมืองสาย เมืองตานี เมืองละงู เมืองไซร เมืองตรัง เมืองไชยา เมืองสะอูเลา เมืองชุมพร เมืองบางสะพานให้ช่วยทำพระมหาธาตุ ณ เมืองนครศรีธรรมราชแล้วเสร็จได้ พญาศรีธรรมโศกราชแต่งเครื่องบรรณาการเข้าถวาย และพระเจ้าอยู่หัวเสด็จออกไปไล่ช้างสำคัญ ในตำบลบางสะพานไล่ พญาศรีธรรมโศกราช

ก็กราบพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทูลพระกรุณาว่าแต่งบ้านเมืองทั้งนั้น แลเมืองนครศรีธรรมราชเสร็จแล้ว ”(เรื่องเดิม,60)

เมืองนครศรีธรรมราชต้องส่งส่วยแก่อยุธยาทุกปี ซึ่งข้อความในตำนานกล่าวถึงการให้เมืองนครศรีธรรมราชส่งส่วยแก่พระคลังหลวง โดยทางราชสำนักอยุธยาจะจัดส่งเจ้าพนักงาน (ตำนานว่าข้าพระเจ้าอยู่หัว) ทำหน้าที่ผูกส่วยเงินพร้อมทั้งให้เมืองนครศรีธรรมราชจัดหาบริวารช่วยทำงานกับนายอากรที่ทางส่วนกลางส่งมา (เรื่องเดิม ,60-63)

กล่าวได้ว่าตำนานเมืองนครศรีธรรมราชมีคุณค่าในฐานะหลักฐานเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับพัฒนาการก่อตั้งเมืองนครศรีธรรมราช การปกครองเมืองนครศรีธรรมราช ความสัมพันธ์กับราชอาณาจักรอยุธยา ทั้งนี้เนื้อหาหาตำนานได้สอดแทรกวัฒนธรรมความเป็นอยู่ของชาวเมืองนครศรีธรรมราชในอดีต เช่น ความเชื่อเกี่ยวกับประวัติของพระบรมธาตุเมืองนครศรีธรรมราช เนื้อหาของตำนานจึงสามารถอธิบายประวัติศาสตร์เมืองนครศรีธรรมราชอันเป็นภาพสะท้อนจากอดีต ซึ่งไม่พบในพงศาวดารอยุธยาและพงศาวดารเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยหลัง

การลำดับพัฒนาการประวัติศาสตร์เมืองนครศรีธรรมราช

ประวัติศาสตร์เมืองนครศรีธรรมราชยุคโบราณ ส่วนใหญ่มีบันทึกไว้ในตำนานพระธาตุ และตำนานเมืองนครศรีธรรมราช เรื่องราวเริ่มตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 17-18 ทั้ง 2 ฉบับลำดับเหตุการณ์ไว้คล้ายกัน ดังจะสรุปโดยย่อเป็นภาคตอน คือตอนที่หนึ่ง เรื่องอาณาจักรตามพรลิงค์ยุคเปลี่ยนผ่านเป็นเหตุการณ์ราวพุทธศตวรรษที่ 16-17 ตำนานได้บรรยายถึงลักษณะภูมิศาสตร์สถานที่ ตั้งเมืองนครศรีธรรมราชยุคดึกดำบรรพ์ (ตั้งดินตั้งฟ้า) ยุคก่อนประวัติศาสตร์ คือยุคที่ยังเป็นแคว้นตามพรลิงค์ว่า ภูมิประเทศยุคโบราณแรกเริ่มเมื่อหลายพันปี ก่อนนั้น แหลมไทย-มลายูมีสภาพเป็นเทือกหมู่เกาะรูปยาวใหญ่ยื่นขวางอยู่กลางทะเล ต่อมาเมื่อเกิดน้ำทะเลลดถอยกลายเป็นแผ่นดิน ชายทะเลลาดพื้นแผ่ขยายออกไป โดยรอบเกิดมีแผ่นดินยื่นงอกออกเป็นลอนสันทราย (Dune) ลักษณะคล้ายลูกคลื่นออกไปในทะเลเป็นชั้นๆ ในที่สุดกลายเป็นที่ราบกว้างใหญ่อุดมสมบูรณ์ขนานไปกับชายทะเลกลายเป็น “หาดทรายแก้ว” จึงเกิดมีชุมชนเกษตรกรรม ขึ้นตามมา ซึ่งต่อมาได้พัฒนาเป็นถิ่นกำเนิดของแคว้นตามพรลิงค์ ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 6-8 และต่อมาได้รวมเข้าเป็นสหพันธรัฐกับอาณาจักรศรีวิชัย ต่อเมื่อถึงยุคอาณาจักรศรีวิชัยหมดอำนาจ แคว้นตามพรลิงค์และเมืองต่างๆ บนแหลมมลายูต่างประกาศแยกตัวเป็นอิสระ เริ่มต้นส่งคณะทูตไปติดต่อค้าขายกับจีนเองโดยตรง ในขณะเดียวกันก็เป็นยุคแรกเริ่มที่พวกขอม หรืออาณาจักรกัมพูชาและพวกมอญพม่า หรืออาณาจักรพุกาม ได้แผ่อำนาจอิทธิพลลงมายังแหลมมลายู ขณะที่พุทธศาสนาบนเกาะลังกาก็กำลังแบ่งบาน เจริญแพร่หลายมายังอ่าวมะตะบัน และแหลมมลายูด้วย

ตอนที่สอง เรื่องอภัยเชษฐาพระทันตธาตุจากลังกามาสู่หาดทรายแก้ว เป็นเหตุการณ์ราวพุทธศตวรรษที่ 17-18 ตำนานได้บรรยายว่า มีนางเหมชาลา และเจ้าทนต์กุมารได้อภัยเชษฐาพระทันตธาตุของพระพุทธเจ้าจากอินเดียได้ลงเรือสำเภา ตั้งใจจะนำไปประดิษฐานในลังกาทวีป แต่เผลอถูกลมพายุละหว่างเดินทางเรือสำเภาอัปปาง คลื่นลมได้พัดพาขึ้นมาขึ้นฝั่ง ณ หาดทรายแก้วทะเลรอบ จึงเอา

พระทันตธาตุฝังซ่อนไว้ที่หาดทรายแก้วนั้น พระมหาเถรพรหมเทพผู้เป็นพระอรหันต์ทราบด้วยญาณ จึงเหาะมานมัสการพระทันตธาตุ แล้วจึงให้คำทำนายว่า อนาคตกาลเบื้องหน้า ณ หาดทรายแก้วแห่งนี้ จะมีพญาผู้มีบุญอำนาจหนึ่งชื่อ พญาศรีธรรมมาโคกราช จะมาตั้งพุทธศาสนสถานและก่อสร้าง เป็นเมืองใหญ่ขึ้น บนกะหม่อมโคก หาดทรายชายทะเล ชื่อเมือง นครศรีธรรมราชมหานคร และ ก่อสร้างพระมหาธาตุเจดีย์องค์ใหญ่สูง 37 วา เป็นมหาเจดีย์สถานคู่บ้านคู่เมืองไว้เป็นเอกลักษณ์ สำคัญ(กรมศิลปากร,2544,40-41)

ตอนที่สาม เรื่องแรกตั้งเมืองนครศรีธรรมราชมหานครบนหาดทรายแก้ว เมื่อ พ.ศ. 1719 คือเล่าเรื่องว่ามีกษัตริย์ราชวงศ์พระเจ้านรบดีราชราชาแห่งกรุงพุกาม (หรือหงสาวดี) อพยพลงมา ด้วยเหตุทางการเมืองจึงได้มาพบทำเลเหมาะและก่อสร้างเมืองนครศรีธรรมราชขึ้นเป็นปฐมตำนาน เริ่มเรื่องว่า มีกษัตริย์องค์หนึ่งพระนามว่า พญานรบดีราชราชา หรือพระเจ้าจัญสุที่ 2 (พ.ศ. 1717-1754) แห่งประเทศพุกาม(กรมศิลปากร,2505,80) อันเจริญรุ่งเรืองเป็นมหานครใหญ่ มีกำแพง 3 ชั้น อ้อม 3 วันจึงรอบ มีพระธาตุเจดีย์ใหญ่ 3,000 องค์ องค์กลางสูงสุดหมอก มีพระพุทธรูป 4,000 องค์ มีปราสาทราชมณเฑียรสวยงามอลังการ พุทธศาสนาเจริญยิ่งจึงได้พระนามหนึ่งว่า พระยาศรีธรรม โศกราช มีราชบุตร 2 องค์ องค์หนึ่งชื่อ ท้าวเจตราช องค์หนึ่งชื่อ เจ้าพงษ์กระษัตริย์ อยู่มาเกิดไข้ยมน บนมหายักษ์(เรื่องเดิม) มาทำอันตราย พลเมืองล้มตายมาก จึงได้อพยพพาญาติวงศ์ไพร่พลลงเรือ ลำเภอล่องได้มาตั้งมั่นอยู่ริมทะเล (ณ หาดทรายแก้ว ทะเลรอบ) และได้สร้างสถานอาคารบ้านเมือง นั้นขึ้น เป็นกรุงเมืองชื่อว่า เมืองนครศรีธรรมราชมหานคร เมื่อ พ.ศ. 1719 และมีเหตุการณ์พระพุทธ สิหิงค์แรกเข้ามาสู่เมืองนครศรีธรรมราช เจ้าเมืองจึงถูกสถาปนาอิสริยยศขึ้นเป็น “พระเจ้าศรีธรรมมา โศกราช” เป็นองค์แรก และเมืองนครศรีธรรมราชจึงได้ฉายานามว่าเป็น “นครปดลิลบุตร” ตามไปด้วย

ตอนที่สี่ เรื่องการค้นพบพระบรมธาตุ และแจกพระธาตุไปให้แก่ พญาศรีธรรมโศกราชเจ้า เมืองมัยมประเทศ (ละโว้) คือเมื่อเกิดค้นพบพระธาตุที่นางเหมชาลาและพระทนต์กุมารฝังซ่อนไว้ ที่ หาดทรายแก้วแล้ว พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชโปรดให้ก่อสร้างองค์พระบรมธาตุมหาเจดีย์องค์ใหญ่ขึ้น บรรจุไว้มั่นคง เกียรติคุณข่าวได้แพร่สะพัดไปทุกย่านร้อยเอ็ดหัวเมืองตำนานบันทึกไว้ว่ายังมีพระยา ธรรมมาโคกราช อีกองค์หนึ่ง เป็นเจ้าเมืองมัยมประเทศ (ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา)59 เป็นผู้มีอำนาจบารมี แผ่ไพศาล โปรดให้นักเทศธิดาราชสาสน์มายัง พระยาศรีธรรมมาโคกราช ขอให้พระยาศรีธรรมมาโคก ราชเมืองนครศรีธรรมราช เร่งก่อสร้างพระมหาธาตุเจดีย์เป็นพระมหาธาตุประจำเมืองสูง 37 วา ขึ้น โดยเร็ว และขอแบ่งปันพระบรมสารีริกธาตุสักส่วนหนึ่ง เพื่อจักได้นำกลับขึ้นไปบรรจุยังพระมหาธาตุ เจดีย์ ณ เมืองมัยมประเทศบ้าง เพราะว่าพระองค์ก็กำลังก่อสร้างพระมหาธาตุอยู่เช่นเดียวกัน 60 แต่ทว่ายังไม่มีพระธาตุจะบรรจุ เมื่อทราบข่าวว่าทางเมืองนครศรีธรรมราชมีพระบรมสารีริกธาตุ และ กำลังก่อสร้างพระบรมธาตุเจดีย์องค์ใหญ่สูง 37 วา จึงได้ขอมา พระยาศรีธรรมมาโคกราชเมือง นครศรีธรรมราชเกรงบารมีเป็นทุกข์หนักหนา จึงให้ผู้มีวิชาเวทมนต์เร่งค้นหาพระบรมสารีริกธาตุที่ นางเหมชาลา และพระทนต์กุมารนำมาฝังซ่อนไว้บนหาดทรายแก้วชายทะเล ครั้นเมื่อค้นพบได้พระ

บรมธาตุมาแล้วจึงได้แบ่งปันไปให้แก่พระยาศรีธรรมโศกราชเมืองมัธยมประเทศ (ภาคกลาง) ตามที่มีตราขอมานั้น

ความตอนนี้นำแสดงเรื่องพุทธศาสนาลังกาวงศ์เจริญแพร่หลายทั่วไป และอิทธิพลพวกขอมจากลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาแผ่ตามลงไปยังแหลมมลายู สืบเนื่องมาแต่ยุคพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 (พระยาภาววรรณดิศราช) และพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 (พระเจ้าปทุมสุริยวงศ์) ไม่ขาดสาย ใช้เมืองไชยาและนครศรีธรรมราชเป็นหัวหาด มิใช่มีแต่อิทธิพลมอญ-พม่า และการก่อสร้างองค์พระบรมธาตุเจดีย์เริ่มเป็นรูปเป็นร่างมั่นคงขึ้นแล้ว ซึ่งในระยะแรกยังมีขนาดเล็ก ภายหลังได้แก้ไขให้มีขนาดใหญ่(รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช, 2505, (ตำนานเมือง, 50-51, ตำนานพระธาตุ, 82)

ตอนที่ห้า เรื่องก่อตั้งเมือง 12 นักษัตริย์ กล่าวคือเมื่อพระเจ้าศรีธรรมโศกราชก่อร่างสร้างเมืองนครศรีธรรมราชมหานครขึ้นสำเร็จมั่นคงแล้ว จึงขยายเมืองบริวารออกไปโดยรอบ โดยอาศัยพื้นฐานโครงร่างเดิมของรัฐตามพรลิงค์ ซึ่งได้ก่อตั้งไว้ก่อนเรียบร้อยแล้ว มาขยายเพิ่มเติมบ้างให้ครบ 12 เมือง จึงตั้งชื่อเรียกว่า “เมือง 12 นักษัตริย์” ตามอิทธิพลขอมและใช้สัตว์ประจำปีนักษัตริย์เป็นตราประจำเมืองเป็นเอกลักษณ์ โดยเฉพาะทางตอนใต้ปลายแหลมมลายู มีเมือง ปาหัง ตรังกานุ กะลันตัน ปัตตานี ไทรบุรี เป็นสำคัญ ต้องส่งส่วยและต้นไม้ทองต้นไม้เงินพร้อมเครื่องบรรณาการ

ตอนที่หก เรื่องพระพนมทะเลศรีมหาเสวีสถิตราชกษัตริย์ (พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พ.ศ. 1724-1762) ทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระบรมเชษฐาพระราชกุมาร อันเป็นพระเจ้าหลาน (โอรสของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2) แห่งราชวงศ์ที่ธรรปุระ หรือเชื้อวงศ์กษัตริย์ขอมแห่งกรุงยโสธรปุระ พร้อมอาณาประชาราษฎร์ของพระองค์ อพยพเดินทางไปสร้างเมืองหน้าด่านป้อมปราการทั้งภาคเหนือและภาคใต้ คือเริ่มแรกไปตั้งเมืองหน้าด่านที่พิจิตร, พิษณุโลก, สุโขทัยและนครไทย เมื่อเรียบร้อยแล้วก็ลงมาตั้งเมืองหน้าด่านชายแดนที่เพชรบุรี เมื่อ พ.ศ. 1731 เพื่อให้เป็นเมืองท่าเอกใช้ทำการติดต่อค้าขายกับทั้งเมืองจีนและจาม และทรงประทับเป็นเจ้าเมือง (กัมรเตง) ขยายฐานการผลิตทางเศรษฐกิจบุกเบิกทำนาที่บางสะพาน ทำนาเกลือริมสมุทร หาของป่ามีค่าหายาก เช่น ไม้ฝาง หนั๋ง สัตว์ ไม้หอม งาช้าง ฯลฯ ทรงใช้เมืองเพชรบุรีเป็นเมืองหัวหาดฐานกำลังสำคัญขยายอำนาจลงไปปกครองแหลมมลายูทั้งหมด โดยตั้งเมืองนครศรีธรรมราชเป็นหัวเมืองเอก และส่งลูกหลานลงไปปกครอง ในยุคนี้นี้จึงมีลูกหลานกษัตริย์เชื้อสายเมืองเพชรบุรีลงไปสร้างบ้านแปลงเมืองต่อเนื่องพระเจ้าหลานของพระพนมทะเลศรีมหาเสวีสถิตราชกษัตริย์ ทรงครองราชย์ อยู่ที่เมืองเพชรบุรีจนสวรรคต มีลูกหลานขึ้นครองราชย์สืบสันตติวงศ์ต่อมาอีก 4 องค์เป็นเวลา 163 ปี จนถึงองค์สุดท้ายมีพระนามว่า “พระเจ้าอู่ทอง” ซึ่งต่อมาได้เสด็จไปสร้างกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี เมื่อ พ.ศ. 1894 ทรงพระนามว่า พระรามาธิบดี (รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช, เรื่องเดิม, หน้า 51-52, 85.)

ตอนที่เจ็ด เรื่องพญาศรีไสยณรงค์จากหัวเมืองมอญ (ฝ่ายตะวันตก) คือตำนานระบุว่าเมื่อถึง พ.ศ. 1817 มีพระยาองค์หนึ่งชื่อ พญาศรีไสยณรงค์ 65 (มะกะโทหรือพระเจ้าฟ้ารั่ว) มาแต่ฝ่ายตะวันตก 66 ทรงมีอัศวมเหสีชื่อนางจันทาเทวี ทรงมีอนุชาองค์หนึ่งชื่อ เจ้าธรรมกระษัตริย์ ได้มาเสวยราชสมบัติยังเมืองนครศรีธรรมราช ทรงสร้างสัมพันธไมตรีมีความใกล้ชิดกับลังกาทวีป จนได้รับพระ

พุทธสิหิงค์มาจากประเทศศรีลังกา (ครั้งที่ 2) พระพุทธสิหิงค์มาประดิษฐานอยู่ไม่นาน ก็จากเมืองนครศรีธรรมราชไปเมืองเชียงใหม่ ต่อมาเมื่อพญาศรีไสยณรงค์สวรรคต อนุชาท้าวธรรมกระษัตริย์ได้เป็นเจ้าเมืองแทนและความสัมพันธ์กับราชวงศ์สิงหสาหรื (พ.ศ. 1812-1835) บนเกาะชวาลันคลอนจนบางครั้งเกิดสงครามระหว่างราชวงศ์ศรีธรรมมาโคกราช กับราชวงศ์แห่งเกาะชวาและสุมาตรา(รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช, เรื่องเดิม, หน้า 51-52, 85.)

ตอนที่แปด เรื่องท้าวพญาราชวงศ์แห่งกรุงยโสธรปุระ (อินทปัตบุรี) แห่งอาณาจักรกัมพูชาพร้อมพระอนุชา 2 องค์ ชื่อท้าวจันทรภานุ และท้าวพงษ์สุราหะพาญาดิวงค์ไพร่พลช้างม้า จำนวนมากมายหนีไข้ห่าอพยพขึ้นป่าดงมาช้านานประมาณ 8-9 ปี จึงเดินทางมาถึงที่ตั้งเมืองนครศรีธรรมราช แต่เนื่องจากเมืองนครศรีธรรมราชโรยร้าง สาเหตุมาจากเกิดไข้ยมน ผู้คนพลเมืองต้องอพยพหนีตายกระเจายกันไปหมด ต้องป่าวประกาศเกลี้ยกล่อมผู้คนซึ่งอาศัยอยู่ตามป่าเขา ให้ออกมารวมตัวกันสร้างเมืองใหม่ ได้ช่วยกันก่อสร้างกำแพงเมืองขุดคูเมืองให้มั่นคงแข็งแรงเนื่องจากเมืองนครศรีธรรมราชมีความใกล้ชิดเป็นเครือญาติกับประเทศฝ่ายตะวันตกมาแต่แรก พญาศรีธรรมโคกราชจึงได้นิมนต์พระสงฆ์มอญชื่อ มหาเปรียญทศศรี และมหาเถรสังจานุเทพพร้อมทั้งนิมนต์พระสงฆ์ชาวลังกามาช่วยแก้ไขออกแบบก่อสร้างต่อเติมองค์พระมหาธาตุเจดีย์ขึ้นใหม่อีก ตามที่พญาศรีธรรมโคกราชของค์ก่อนๆ ทำไว้ให้ใหญ่โต และสวยงามสมบูรณ์ยิ่งขึ้นกว่าเดิม ในช่วงเวลานี้ก็ยังมีพวกมอญพม่าจากเมืองหงสาวดีอพยพเดินทางนำผ้าพระบฏมาห่มนมัสการพระบรมธาตุเจดีย์ ตามแบบอย่างที่บรรพบุรุษเคยทำอยู่เสมอด้วย(รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช, เรื่องเดิม, หน้า 51-52, 85.)

ตอนที่เก้า เรื่องความสัมพันธ์กับเกาะชวา คือยุคอาณาจักรสิงหสาหรื (พ.ศ. 1812-1835) และมัชปาหิต (พ.ศ. 1836-1994) แผลอำนาจขึ้นมายังแหลมมลายู บางครั้งก็เป็นมิตรกันมีความสัมพันธ์ทางการแต่งงานแต่บางครั้งก็เกิดขัดแย้งทำสงครามกัน เมืองนครศรีธรรมราชก็ต้องส่งส่วยแก่พวกชวา อิทธิพลทางการเมือง และศิลปวัฒนธรรมของพวกชวาจึงเข้ามาในยุคนี้ พวกเสียมเองก็อาศัยเมืองนครศรีธรรมราชเป็นฐานปฏิบัติการ ทั้งด้านการค้าและทหารรุกรานมลายูถึงสิงคโปร์

ตอนที่สิบ เรื่องสงครามระหว่างเมืองนครศรีธรรมราชกับเมืองเพชรบุรี คือเกิดการขัดแย้งกันทางการเมืองในราว พ.ศ. 1885-1890 ซึ่งเกิดมาจากหลายสาเหตุ เช่น อาจเป็นกษัตริย์ต่างวงศ์ไม่ลงรอยกัน แต่เหตุประการสำคัญ คือ เมื่อพระเจ้าศรีธรรมโคกราชปฏิรูปเมืองนครศรีธรรมราชครั้งใหญ่นอกจากปรับปรุงระบบเมืองบริวารจักรมณฑล 12 นักัษตร แต่งตั้งเจ้าเมืองใหม่ให้เข้มแข็งตามแบบอาณาจักรขอม นำต้นพระศรีมหาโพธิ์ จากลังกามาปลูก สร้างพระบรมธาตุเจดีย์สูง 37 วา ยอดหุ้มทองคำเสร็จสมบูรณ์ มีขนาดสูงใหญ่ที่สุดบนแหลมมลายูเป็นศรีสง่าแก่บ้านเมืองแล้ว ยังได้นิมนต์พระสงฆ์ลังกา และพระสงฆ์มอญพม่าซึ่งเป็นสังฆราชา บรมครูผู้ทรงเป็นนักปราชญ์เปรียญมีชื่อเสียงมาฉลององค์พระธาตุ มาเทศนาสั่งสอนและบวชแปลงแก่คนพื้นเมืองเป็นอันมาก ได้มีอักษรสาส์นตราเชิญบรรดาหัวเมือง บริวาร 12 นักัษตร ให้เดินทางมาร่วมงานฉลองใหญ่ อีกทั้งเชิญแขกต่างประเทศ เช่น ลังกา มอญ พม่า เขมร ลาว ชวา มลายู ฯลฯ ให้มาร่วมงาน เพื่อแสดงพระเกียรติ

คุณบารมีชื่อเสียงทำให้พระนามของพระเจ้าศรีธรรมโศกราชแผ่ไพศาล แสดงความเป็นเมืองอิสระ เอกราชไม่ยอมอยู่ใต้อาณัติเมืองเพชรบุรีอย่างแต่ก่อน กิตติศัพท์ความเป็นเมืองอิสระทรงอำนาจ มีความเจริญรุ่งเรืองก้าวหน้ากล้าแข็งเหล่านี้เอง ได้แพร่ไปเข้าพระกรณ ท้าวพิไชยเทพเชียงภาว ราชบิดาพระเจ้าอู่ทองเข้า ทำให้พระองค์คิดว่าพระเจ้าศรีธรรมโศกราชสละความเป็นศรีอยุธยาอุปถัมภ์ แข็งเมืองประกาศตัวเป็นเอกราชโดยสมบูรณ์ จึงคิดจะปราบปรามโดยโปรดให้พระราชบุตรคือ พระเจ้าอู่ทอง (ท้าวอู่ทอง) เป็นแม่ทัพ ยกกองทัพพร้อมทั้งมีพระราชสาส์นให้พระเจ้าศรีธรรมโศกราช เสด็จขึ้นมาเจรจายอมอ่อนน้อม กองทัพทั้ง 2 ฝ่ายยกมาประจันหน้ากันที่เมืองบางสะพาน (เขต อ.บางสะพานน้อย จ.ประจวบคีรีขันธ์) เมื่อทั้ง 2 ฝ่ายเจรจารับความเข้าใจกันดีตกลงกันได้ จึงหลังน้ำทักซิโหนทบทกลงทำสัตยาบรรณเป็นพระญาติวงศ์ เป็นมิตรไมตรีบ้านพี่เมืองน้องดุจเป็นทองแผ่นเดียวกันดังเดิม กำหนดแบ่งเขตแดนกันเรียบร้อย พระเจ้าศรีธรรมโศกราชทรงสัญญาว่า “นานไปเบื้องหน้าให้มาขึ้นกรุงศรีอยุธยา” ต่างฝ่ายจึงต่างถอยทัพกลับคืนเมือง(รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช, เรื่องเดิม, หน้า 51-85.) ทั้งสองอาราต่างแห่งของบรรณาการตอบแทนกันทุกปีมิได้ขาด จนพญาศรีธรรมโศกราชถึงแก่กรรม พญาจันทราอนุชาขึ้นเป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชแทน ส่วนพญาพงษานุสาหรณ์ (อนุชาองค์เล็ก) เลื่อนขึ้นเป็นอุปราชในตำแหน่งพญาจันทราตามลำดับ และเสด็จไปประทับที่เมืองพระเวียง (วังหน้า) ซึ่งตั้งอยู่ที่วัดพระมหาธาตุราชมหาวิหาร และตอนที่สิบเอ็ด เรื่องความสัมพันธ์กับกรุงศรีอยุธยา คือ เมืองนครศรีธรรมราชตกอยู่ในขอบขันธสีมากรุงศรีอยุธยา นับแต่ราวสมัยพระเจ้าอู่ทอง พ.ศ. 1894 ผู้ปกครองเมืองจึงมีทั้งคนท้องถิ่นและที่ส่งมาจากส่วนกลาง (รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช, เรื่องเดิม, หน้า 51-85.)

การอธิบายถึงเมือง 12 นักษัตริย์ของตำนานท้องถิ่น

บรรดาหัวเมืองใหญ่ เมืองชั้นพระยามหานคร อาณาจักรหรือประเทศทั้งหลาย ล้วนต้องมีเมืองบริวารเมืองขึ้น มากบ้างน้อยบ้างทั้งสิ้น อาณาจักรศรีวิชัยนามอุโฆษแห่งเมืองปาเลมบัง ก็มีเมืองบริวารที่สำคัญ 14 เมือง ซึ่งรวมตัวกันเป็นกลุ่มรัฐในรูปแบบสหพันธรัฐเมืองทำการค้า ทั้งที่ตั้งอยู่ตามคาบสมุทรและกลุ่มเกาะบริเวณช่องแคบมะละกา ตอนปลายสุดแหลมมลายูเมืองนครศรีธรรมราชก็มีลักษณะโครงสร้าง ทั้งสถานที่ตั้งและวิถีชีวิตการดำรงชีพตลอดจนสังคมระบบการเมืองที่ไม่แตกต่างกันมากนัก ถือเป็นเมืองท่าใกล้ทะเล อยู่ในทำเลการเดินทางเรือค้าขาย และประชากรเป็นผู้เชี่ยวชาญในการเดินเรือ จะแตกต่างความได้เปรียบหรือเสียเปรียบบ้างที่เมืองนครศรีธรรมราชตั้งอยู่ในตอนบนของคาบสมุทร มีพื้นที่ราบเพาะปลูกทำนามากกว่า ทำให้ประชากรหันมาตั้งมั่นยึดอาชีพเกษตรกรรมมากขึ้นตามลำดับ ที่มีการหักร้างถางพง “สร้างป่าเป็นนา” ขยายประชากรอยู่ตลอดมา 78 คือไม่พึ่งพาการค้าทางทะเลเพียงอย่างเดียวเหมือนอาณาจักรศรีวิชัย ซึ่งตั้งอยู่บนเกาะสุมาตรา ใกล้ช่องแคบมะละกาและหมู่เกาะใหญ่น้อย เมืองบริวารของเมืองนครศรีธรรมราช มีอยู่ก่อนแล้วหรือมีสืบมาตั้งแต่ยุคอาณาจักรตามพรลิงค์ จำนวนเมืองขึ้น 12 เมืองนี้มากำหนดตายตัวในยุคหลัง ราว พ.ศ. 1730 เดิมอาจจะมีย่อยกว่าหรือมากกว่านี้ก็ได้ และจะมีชื่อเรียกรวมว่าอย่างไรไม่ปรากฏชัด บรรดาเมือง 12 นักษัตริย์ดังกล่าวปรากฏชื่ออยู่ตามบัญชีที่จดหมายเหตุจีนระบุ ซึ่งตั้งกระจายอยู่ทั่วไปตลอด

แหลมมลายู อันแสดงว่าเมืองตามพรลิงค์คงจะเป็นศูนย์กลางอำนาจทางการเมืองที่สำคัญมาก่อนจริง แต่บางเมืองคงจะมีชื่อทับซ้อนกับเมือง บริวารของอาณาจักรศรีวิชัยด้วย เช่น เมืองภูเกาะห์ (ไทรบุรี) เนื่องจากการแผ่อำนาจขึ้นมาทางตอนบนของแหลมมลายูของอาณาจักรศรีวิชัยยุครุ่งเรือง (O.W. Wolters, 1970, 8-9)

ตามจดหมายเหตุจีน เมืองบริวารของเมืองนครศรีธรรมราช อาจแผ่ขึ้นมาถึงเมืองไชยา (ครุฑ) เมืองเพชรบุรี (เต็งหลิวเหม่ย) เพราะในยุคที่อาณาจักรขอมลงไปมีอำนาจครอบงำนั้น เมืองเพชรบุรีก็ตกอยู่ในอำนาจขอมอยู่แล้ว และเป็นที่แน่ชัดว่าแหลมมลายูตอนบน เป็นเขตที่เมืองตามพรลิงค์ (นครศรีธรรมราชโบราณ) มีอิทธิพลครอบงำทั้งหมด ส่วนทางตอนล่างของแหลมมลายู เช่น เมืองจิไลติง (สทิงพระ) ลังยาสิ่วเจีย (ปัตตานี) โฟโลอัน (ตะลุมบอน) เป็งเพิง (ปาหัง) เต็งยานง (ตรัง) กานู จิลันตัน (กะลันตัน) ลุงย่าเหมิน (สิงคโปร์) และอื่นๆ เป็นต้น ส่วนใหญ่จะเคยตกอยู่ใต้อิทธิพลของอาณาจักรศรีวิชัย แต่ก็มีมีการเปลี่ยนมือกันไปมาตามเหตุการณ์ การขึ้นลง ของรัฐต่างๆ ที่เคยเข้ามามีบทบาทอิทธิพลอยู่บนคาบสมุทร เช่น ยุคพุนาน ทวารวดี เงินละ และตามพรลิงค์ เป็นต้น (Ibid, 9)

การเปลี่ยนแปลงบนแหลมมลายูมีตลอดทุกยุคสมัย เพราะตำแหน่งที่ตั้งเป็นชัยภูมิสำคัญที่กั้นทางเป็นเส้นแบ่งน่านน้ำมหาสมุทรใหญ่ออกเป็น 2 ส่วน คือ มหาสมุทรอินเดียกับมหาสมุทรแปซิฟิก และแบ่งโลกออกเป็น 2 ส่วนด้วย คือ โลกตะวันออกกับโลกตะวันตก ดังนั้นจึงมีบทบาทสำคัญทางการเดินเรือค้าขายทางทะเล ในฐานะเส้นทางสายแพรไหมสายเอเชียทางทะเล (Trans-Asian Sea) ในยุคสุดท้าย คือยุคที่ชาวเลียมลงไปมีบทบาทอิทธิพล อันส่งผลมาจนยุคปัจจุบันที่มีการบันทึกเป็นหลักฐานแน่นอนแล้ว

ต้นพุทธศตวรรษที่ 18 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 19 ดินแดนปลายแหลมมลายูมีการเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่ อันเป็นผลมาจากการล่มสลายของอาณาจักรศรีวิชัย เนื่องมาจากอาณาจักรชวาทางใต้ และอาณาจักรเสียมทางเหนือกำลังเข้ามามีอิทธิพลเบ่งบานบนแหลมมลายู กล่าวคือ ประการแรก เมืองจัมปี (Jambi) ซึ่งเป็นเมืองหลวงศรีวิชัยยุคสุดท้าย ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรมินังกะเบาไปแล้ว และมีชื่อเรียกใหม่ว่ามาลัยเออร์ (Malaiur)⁸¹ หรือเมืองปาเลมบังนครหลวงยุครุ่งโรจน์ก็กลายเป็น “เมืองท่าเก่า” ประการที่สอง ตามบันทึกจดหมายเหตุจีน ได้เกิดเมืองท่าใหม่ที่เป็นเอกราชบนภาคเหนือเกาะสุมาตราติดช่องแคบมะละกามากมาย เช่น สมุทรา, ลามูรี, เปอลัก, ตาเมียง, ฮารู (ฮารู) ฯลฯ และต่างแข่งขันกันส่งคณะทูตไปเมืองจีน และมีบทบาทแทนที่เมืองท่าเก่าแถบภาคตะวันออกเฉียงใต้ (ศรีวิชัย) ไปเกือบหมดสิ้นตามบันทึกของมาร์โคโปลโลก็กล่าวว่า มีถึง 8 อาณาจักรตั้งอยู่บนเกาะสุมาตรา เพราะต่างตั้งตนเป็นเมืองอิสระมีเอกราชเต็มที่ (G. Coedes, 1968, 202-203) ประการที่สาม ราชวงศ์มองโกล (หยวน) เพิ่มบทบาททั้งด้านการค้าและการเมืองทางทะเลได้มากขึ้นได้ส่งคณะทูตเดินทางไปติดต่อกับอินเดียภาคใต้ทางทะเล และถือโอกาสแวะพักเรือทอดน่องให้เมืองท่าต่างๆ กลับมาสร้างสัมพันธ์ไมตรี (ระบบบรรณาการ) กับราชวงศ์ใหม่ของจีน ดังนั้นในช่วง พ.ศ. 1824-1845 เมืองท่าต่างๆ ดังกล่าวล้วนส่งคณะทูตไปติดต่อกับจีนบ่อยครั้ง

จีนเองก็ส่งทูตมายังเมืองท่าปาเลมบังใน พ.ศ. 1852 แต่ว่าภายหลังกัปโลซานสวรรคตใน พ.ศ. 1838 การกีดกันจากจีนก็ลดลง(G. Coedes,1968,203)

ตามบันทึกของหวังต้าหยวนบอกให้ทราบว่า ต่อมาทะเลใต้การแบ่งเป็น 2 ส่วน คือส่วนที่เป็นไปอย่างถูกต้องตามกฎหมาย ได้แก่ บริเวณภาคใต้และตะวันออกเฉียงใต้ของเกาะสุมาตรา กับส่วนที่เป็นช่องแคบแหลมมลายู (Straits) เป็นการค้าของพวกกองเรือโจรสลัด ประเทศมลายูเป็นเกาะสุมาตราเป็นผู้เป็นใหญ่ปกครองหลายเมืองและสับสนแย่งชิงอำนาจกัน เช่น เมืองปาเลมบังขึ้นกับมินังกะเบา แต่เมืองจัมปขึ้นกับชวา จึงกำลังอ่อนแออย่างหนักเพราะถูกจีนแผ่อิทธิพลลงมาด้วย(O, W. Wolters,1970,46-47)

เมืองท่าเดียวแบบผูกขาด ได้รับผลประโยชน์สิทธิพิเศษหมดสิ้นไปแล้ว มหานครเดียว ก็เปลี่ยนไปด้วย เหตุสถานการณ์เปลี่ยนแปลง และการเปลี่ยนถ่ายโครงสร้างทางการเมือง เหล่านี้เอง จึงก่อให้เกิดมหานครใหม่ เป็นเหตุการณ์ที่เมืองนครศรีธรรมราชขึ้นมามีบทบาทอย่างเต็มที่แทน ต้องแก้ไขปรับปรุงหัวเมือง 12 นักษัตริย์เดิมของตนเสียใหม่ แทนที่ทั้งอาณาจักรขอมและอาณาจักรศรีวิชัยโดยตรง(กรมศิลปากร,2505,57)

ตำนานเมืองนครศรีธรรมราชระบุว่าเมื่อก่อนเมืองนครศรีธรรมราช (ยุคตามพราลิงค์) รกร้างมาเป็นนานจากโรคห่าหลายครั้งหลายหน แต่ในครั้งสุดท้ายได้ประกาศเกลี้ยกล่อมผู้คนซึ่งแตกกระจาย (จากโรคภัย) ไปอาศัยอยู่ตามช่องห้วยช่องภูเขาป่าดงทั้งหลาย ให้กลับมารวมตัวกันเป็นจำนวนมาก เพื่อสร้างเมืองนครศรีธรรมราชขึ้นมาใหม่ได้มั่นคงแล้ว จึงได้คิดอ่านตั้งเมือง 12 นักษัตริย์ขึ้น 88 โดยปรับปรุงแก้ไขให้เหมาะสมกับสถานการณ์สร้างความมั่นคงเข้มแข็งแก่บ้านเมือง โดยตั้งชื่อหัวเมืองบริวารที่รวบรวมขึ้นใหม่เหล่านั้นว่า “เมือง 12 นักษัตริย์” การที่ใช้ชื่อป็นักษัตริย์มาตั้งใช้ น่าจะเป็นเพราะเมืองบริวารมีจำนวน 12 เมือง การใช้รูปสัตว์เป็นสัญลักษณ์สามารถจดจำได้ง่าย และเป็นการสะดวกต่อการทำเป็นดวงตรา (ประจำเมือง) อีกทั้งทุกชาติทุกภาษาก็สามารถจะเข้าใจได้ไม่แปรเปลี่ยน อีกทั้งสอดคล้องกับพัฒนาการของแต่ละเมืองตามข้อเท็จจริงในประวัติศาสตร์ด้วย(ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์,2536,59-77)

ป็นักษัตริย์นั้นไทยเราคงได้รับมาจากจีน แต่ผ่านมาจากเขมรก่อน เนื่องจากยุคโบราณเขมรมีความเจริญแผ่อิทธิพลอำนาจปกครองเหนือแหลมมลายู เชื้อสายราชวงศ์เขมรหลายองค์เคยมาปกครองเมืองนครศรีธรรมราช ความคิดการนำป็นักษัตริย์อย่างเขมรมาใช้เป็นเครื่องหมายรูปสัตว์หรือเป็นตราสัญลักษณ์ประจำแต่ละเมืองย่อมเป็นไปได้ จำนวนเมือง 12 นักษัตริย์ และการกำหนดให้แต่ละเมืองถือตราประจำป็นักษัตริย์เป็น “ตราประจำเมือง” แตกต่างกันตามตำนาน มีดังนี้

1.	เมืองสายบุรี	ถือตรา หนู (ชวด)
2.	เมืองปัตตานี	ถือตรา วัว (ฉลู)
3.	เมืองกะลันตัน	ถือตรา เสือ (ชลา)
4.	เมืองปาหัง	ถือตรา กระต่าย (เถาะ)

5. เมืองไทรบุรี ถือตรา งูใหญ่ (มะโรง)
6. เมืองพัทลุง ถือตรา งูเล็ก (มะเส็ง)
7. เมืองตรัง ถือตรา ม้า (มะเมีย)
8. เมืองชุมพร ถือตรา แพะ (มะแม)
9. เมืองไชยา (บันไทยสมอ) ถือตรา วานร (วอก)
10. เมืองท่าทองอุแท (สะอูเลา) ถือตรา ไก่ (ระกา)
11. เมืองตะกั่วป่า-กลาง ถือตรา สุนัข (จอ)
12. เมืองกระบี่ ถือตรา สุนัข (กุน)

คำบันไทยสมอ คือ บันทายสมอ เป็นคำเขมรแปลว่า เมืองกำแพงศิลา หรือเมืองป้อมปราการ แข็งแรง อีกประการหนึ่งในตำนานพระธาตุ (ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์, 2536, 59-77) ก็ได้กล่าวไว้แล้ว เช่นกันเราอ่านข้ามกันไปเอง ความว่า “ขุนไชยกุมารเจ้าเมืองบันทายสมอ...” เพราะขุนไชยกุมารเป็น บรรดาศักดิ์เจ้าเมืองไชยาอันเป็นชื่อเมืองเดิมนั่นเอง คือเมืองบันทายสมอเกิดเมื่อยุคเขมรเข้ามาเป็น ใหญ่ (สมัยสุริยวรมันที่ 2) ตั้งเมืองไชยา (ครุฑ) ให้เป็นเมืองหน้าด่านด้านใต้ ปัจจุบันคูเมืองกำแพง เมืองยังปรากฏร่องรอยอยู่จริง และการใช้วานร (ลิง) เป็นตราประจำเมือง ก็สะท้อนอิทธิพลเรื่องราว หมายเหตุในเขมรด้วยในตำราสิบสองเดือนสำหรับเมืองนครศรีธรรมราช มีเรื่องเกี่ยวข้องอยู่ด้วย จึงได้ เหน็บพวกหัวเมืองให้มาช่วยซ่อมแซมกำแพงเมือง ซึ่งในตำนานระบุว่า “...เมืองสะอูเลาคือเมืองท่า ทอง...” ให้เจ้าเมือง (ออกพระท่าทอง หรือออกพระศรีสวัสดิ์สงครามรามภักดีพระท่าทอง) เร่ง ออกไปทำกำแพงเมืองนครศรีธรรมราช (David K. Wyatt, 1975, 200-209)

หลักฐานอีกชิ้นหนึ่งเป็นทำเนียบข้าราชการเมืองนครศรีธรรมราช ครั้นรัชกาลที่ 2 ก็ได้ระบุ ว่า “...หลวงวิสุทธิสงคราม ผู้รักษาเมืองท่าทองนา 1,600 ฝ่ายซ้าย ถือตรารูปไก่อินบนแทน...” คำว่า ตรารูปไก่ จะเป็นอื่นไปไม่ได้ นอกจากเป็นตราประจำเมืองสะอูเลาหรือเมืองท่าทองอุแท (กาญจน ดิษฐ์)(กรมศิลปากร, 145) ยังมีเรื่องราวคล้ายกับการตั้งเมือง 12 นักษัตริย์ ในตำนานเมือง นครศรีธรรมราชลำดับต่อมาราวสมัยต้นกรุงศรีอยุธยาอีก คือ สมัยพระพนมวังและนางสะเดียงทอง มีความว่าเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช แต่งคนพร้อมเรือให้ไปเป็นเจ้าแก้มเมืองมลายูด้วยดังนี้

1. เจอมา ไปกินเมือง ญี่หน (ยะโฮร์)
2. ราชาประหมัด เจมีระบูเมีย เจระวังสา ไปกินเมือง จะนะเทพา (อ.เทพา)
3. ราชาระวัง เจลาบูเมีย เจสุมา ไปกินเมือง ปาหัง
4. ราชาประเมสรา เจสุมาเมีย เจศรีสุตหรา ไปกินเมือง ตานี (ปัตตานี)
5. ราชากุทธิเทวา และศรีเคเมีย เจอะเสน ไปกินเมือง สายบุรี
6. ราชาศรีสุลต่าน เจะสาลีเมีย เจสารง ไปกินเมือง พัทลุง
7. ราชากาหะระยุ เจศรีตากังเมีย เจสีเตประวังสา ไปกินเมืองไทรบุรี

- 8.ราชาพิติมัน เจประะเมีย เจสาวัง ไปกินเมือง ละงู (อ.ละงู)
- 9.ราชายุรา เจลาคานาญเมีย เจศรีสะหลัก ไปกินเมือง งอแจ (อา.เจ๊ะ)
- 10.ราชาอะยู เจประะราสีเมีย เจนาวา ไปกินเมือง พลุ (สุมาตรา)
- 11.ราชาปะเสน เจปารูเมีย (ไม่ระบุเมือง)

เมืองต่างๆ เหล่านี้ต้องส่งส่วย เป็นเบี้ยปีละสามเกวียนสารา ส่วยทองปีละ 10 ตำลึงทองทุกเมือง โดยแต่งตั้งให้เจสะหาปาและเจริลิมา 2 คน เป็นทนายใช้ให้ไปเรียกเก็บส่วยทุกเมือง ซึ่งการแต่งตั้งเหล่านี้ได้ออกเป็นตัวบทกฎหมายด้วย เรื่องราวในตำนานตอนนี้ดูเหมือนเป็นหลักฐานแสดงพัฒนาการระบบการปกครองหัวเมืองนักษัตรว่า เมื่อมีการเปลี่ยนเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช หรือเจ้าเมือง 12 นักษัตรตาย อาจมีการเปลี่ยนแปลงแต่งตั้งคนใหม่ไปกินเมืองแทน และตามปกติหัวเมือง 12 นักษัตรมักจะถูกเกณฑ์มาช่วยบูรณะก่อสร้างพระบรมธาตุเจดีย์ ทำกำแพง ทำพระระเบียง วิหารคด และวิหารต่างๆ อยู่เสมอ แต่มีเรื่องน่าสนใจเป็นพิเศษคือ มีเมืองขึ้นใหม่เพิ่มขึ้นมา 3 เมือง เช่น เมืองญีหน (ยะโฮร์) เมืองงอแจ (อา.เจ๊ะ) และเมืองพลู ซึ่งอยู่สุดปลายแหลมมลายู แฉกข้ามฝั่งไปยังเกาะสุมาตรา ได้ช่องแคบมะละกาอีกด้วย อีกทั้งแสดงว่าในราชสำนักมีชาวขวามลายูรับราชการอยู่ด้วยเป็นอันมาก อาจกล่าวได้ว่าเขตแดนเมืองนครศรีธรรมราชกว้างไกลสุดแหลมมลายู(กรมศิลปากร, เรื่องเดิม,144-145)

2.ตำนานเมืองของพัทลุง

ตำนานเมืองพัทลุงเขียนลักษณะตำนานท้องถิ่นในภาคใต้อาทิเอกสารตำนานเรื่องประวัตินางเลียดชาวและตำนานเมืองพัทลุงที่หมื่นจบบเจริญการ บ้านท่าต่อเรือ อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุงแต่งขึ้นนั้นมีที่มาจาก “เพลานางเลียดชาว” และเนื้อหาส่วนหนึ่งคือ “ตำนานเมืองพัทลุง” มีเนื้อหาเกี่ยวเนื่องกับเหตุการณ์ที่ปรากฏใน “พงศาวดารเมืองพัทลุง” ซึ่ง หลวงศรีวัชร (พิณ จันทโรจวงศ์) ได้เรียบเรียงถวายสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อครั้งทรงดำรงตำแหน่งนายกหอสมุดศิริยาณสำหรับพระนคร (พ.ศ. 2460) และจัดพิมพ์เผยแพร่เป็นครั้งแรกในงานพระราชทานเพลิงศพ พระยาศิรินคร และคุณหญิงถมยา เทพสัมพันธ์ เมื่อ พ.ศ. 2462 แต่เนื่องจากผู้ประพันธ์เรื่องนี้อาศัยความจำและคำบอกเล่าเป็นหลัก และ “เคยอ่านตำราพระเพลของวัดตะเขียนบางแก้ว ก่อนที่จะถูกเก็บไปไว้ในหอพระสมุดแห่งชาติ” การเขียนจากความทรงจำของผู้เขียนจึงมีความสับสนในการลำดับเหตุการณ์ ช่วงสมัยของเวลาที่ปรากฏในประวัติศาสตร์เมืองพัทลุง แต่ก็มีคุณค่าในแง่ของการนำเสนอ เรื่องราวของตำนานและประวัติศาสตร์ ในรูปของร้อยกรองอันเป็นภูมิปัญญาและความสามารถของผู้ประพันธ์ในฐานะชาวบ้านในท้องถิ่น ในฐานะที่หมื่นจบบ (แมว มุสิกเจริญ) อดีตผู้ใหญ่บ้านบ้านจงเก ตำบลจองถนน อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง ซึ่งใกล้ชิดกับพื้นที่และแหล่งโบราณคดี ประวัติศาสตร์ของเมืองพัทลุงในช่วงแรกๆ ของการก่อตั้งเมืองพัทลุงคำว่า “เพลา” หรือ “หนังสือเพลา” ซึ่งพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ได้ให้

ความหมายไว้ว่า “เพลาน.กระตาสาชนิตบาง โบราณใช้ร่างหนังสือด้วยดินสอดำหรือใช้ประโยชน์
อย่างอื่น” และกองแก้ว วีระประจักษ์ ได้กล่าวไว้ว่า “สำหรับกระตาสาณบางๆ ที่ไม่ได้ทำเป็น
รูปเล่ม เรียกว่า กระตาสาเพลซึ่งในเขตภาคเหนือ เรียกว่า “กระตาสาน้ำโห่ง” แต่ในจังหวัดพัทลุงคำ
ว่าเพลหรือหนังสือเพลก็คือสมุดข่อย หรือสมุดโผจีนเย็บสมุดแบบฝรั่ง และจารเรื่องราวของวัด
ตำนานสถานที่พระกัลปนาวัด ซึ่งพระมหากษัตริย์พระราชอุทิศไว้สำหรับวัดนั้นๆ เรียกว่าหนังสือ
เพล (ชัยวุฒิ พิชะกุล, 2549, 2) นอกจากนี้สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ (2529, 2546) ได้ให้ความหมายของ
เพลไว้ว่า “เพล คือ ตำรา ตำนาน พระราชกำหนด ซึ่งได้แต่งขึ้นหรือตราไว้เป็นหลักฐานสำคัญ
เขียนลงสมุดข่อยเป็นหนังสือคู่สำหรับวัดหรือหมู่บ้านคู่มือเมือง เพื่อถือเป็นหลักในการปฏิบัติ เช่น ใน
ตำนานพราหมณ์เมืองนครศรีธรรมราช กล่าวถึง เพลตำรากฎพระพรหมศาสตร์ราชกำหนด เราจึง
พบว่าการเรียกชื่อ “เพล” แตกต่างกัน เช่น “เพลาวัด” “พระเพลตำรา” หรือ “พระตำราพระ
เพล” เป็นต้น ในปี พ.ศ. 2510 คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและ
โบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี ได้รวบรวมหนังสือเพลาวัดหัวเมืองพัทลุง จำนวน 3 ฉบับ จัดพิมพ์
ออกเผยแพร่ โดยใช้ชื่อว่า “ประชุมพระตำราบรมราชูทิศเพื่อกัลปนาสมัยอยุธยา ภาค 1 “มีความ
ตอนหนึ่งในพระตำราบรมราชูทิศเพื่อกัลปนาสมัยสมเด็จพระเพทราชาว่า “มีฎีกาสำเร็จ (มี) บัญชี
นายสามจอมไว้ด้วยตำราและพระเพล ตำราแลบัญชีทะเบียน และบุรพกษัตราอุทิศไว้แต่ก่อน
สำหรับพระศาสนาและอารามทั้งปวง” (ชัยวุฒิ พิชะกุล , 2549, 3-4)

หนังสือเพลหรือตำนานในภาคใต้มีหลายฉบับ เช่น ตำนานพราหมณ์เมืองนครศรีธรรมราช
ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช ตำนานพระธาตุนครศรีธรรมราช ตำนานเมืองปัตตานี เป็นต้น ใน
บรรดาด้านที่แพร่หลายเหล่านั้น มีเรื่องหนึ่งที่โดดเด่น และเป็นที่รู้จักกันแพร่หลายมาช้านาน คือ
“ตำนานนางเลือดขาว” ที่เรียกชื่อกันว่า “เพลานางเลือดขาว” ปรากฏทั้งในลักษณะที่เป็น
วรรณกรรมลายลักษณ์และวรรณกรรมมุขปาฐะ ที่เป็นวรรณกรรมลายลักษณ์ได้พบต้นฉบับที่วัดเขียน
บางแก้ว อำเภอลำชีง จ.พัทลุง ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่หอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี กรุงเทพฯ
ตำนานนางเลือดขาวค่อนข้างจะเป็นลักษณะนิทานที่มีเนื้อหาสัมพันธ์กับสถานที่ เป็นเรื่องราวของ
สามัญชนผู้มีบุญและศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างมากแต่บันทึกในชั้นหลัง ทำให้ดูค่อนข้างเลื่อน
ลอยมาก อย่างไรก็ตามก็ควรจัดเป็นตำนานที่สำคัญเรื่องหนึ่งของภาคใต้ ซึ่งเกี่ยวข้องกับสงขลาและ
พัทลุง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในทางพุทธศาสนา แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลพุทธศาสนาจากลังกาอย่าง
ชัดเจน ซึ่งสัมพันธ์กับนครศรีธรรมราช สุโขทัย

ตำนานเรื่องนางเลือดขาวอาจถือได้ว่า เป็นตำนานประจำแหลมมลายูตอนเหนือ เนื่องจาก
เป็นตำนานหรือนิทานที่บอกเล่าสืบทอดกันมาช้านานอย่างหนึ่ง มีท้องที่อาณาเขตอันเกี่ยวข้องกับ
เรื่องราวในนิทานอย่างกว้างขวางมากอย่างหนึ่ง และมีปัญหาทางประวัติศาสตร์โบราณคดีอย่าง
สำคัญหลายด้านอีกอย่างหนึ่ง กล่าวได้ว่าการศึกษาประวัติศาสตร์เมืองพัทลุงของผู้รู้ในท้องถิ่นเท่าที่
ผ่านมาก็ได้ใช้หลักฐานการศึกษาจากหนังสือเพลาวัด หรือหนังสือกัลปนาวัดที่พบตามวัดต่างๆ ใน
เมืองพัทลุง ดังเช่น พงศาวดารเมืองพัทลุง ในประชุมพงศาวดารภาคที่ 15 ซึ่งหลวงศรีวรวัตร (พิณ

จันทโรจวงศ์) แต่งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2460 เนื้อความสำคัญตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์ถึงสิ้นสมัยกรุงศรีอยุธยา นั้น หลวงศรีวัชรได้นำข้อความจากหนังสือกลปนาวัดหัวเมืองพัทลุง หรือหนังสือเพลาวัดที่สำคัญ 2 ฉบับ คือ เพลานางเลือดขาวและพระกลปนาวัดหัวเมืองพัทลุง สมัยพระเอกาทศรถ แห่งกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2153 เช่นเดียวกับหมื่นจวบเจริญการ (แมว มุสิกเจริญ) ที่แต่งเรื่อง “ประวัตินางเลือดขาวและตำนานเมืองพัทลุง” ก็ได้อาศัยเค้าความจากการที่เคยได้อ่านตำราพระเพลของวัดเขียนบางแก้ว ก่อนที่จะถูกเก็บไปไว้ในหอพระสมุดแห่งชาติ ทั้งความในคำประพันธ์ ตอนหนึ่งว่า

“ขอเชิญท่านทั้งหมด	ช่วยมาจดข้อว่าที่
เรื่องราวอนันต์มี	ตำนานเก่าเพลาสลาย
ช่วยมาจดบทกลอน	มีข้อชวนเกินจำหมาย
ถ้าผิดจากนิยาย	จะมีโทษติดตัวตน
ขอช่วยมาจดแก้	ชี้แนวแนะข้อนิพนธ์
ทำไว้ในสากล	หวังเอาผลกุศลทาน
ถ้าทำเช่นตัวเดิม	ชนทั้งหลายอ่านเกียจคร้าน
ไม่ชอบท่านผู้อ่าน	ความเป็นจริงตั้งทิ้งเปล่า
ทำให้ให้เป็นกลอน	คำสุนทรตามสำเนา
อ่านง่ายจำหมายเอา	ตามประวัติต่อต่อมา”

ประวัตินางเลือดขาว และตำนานเมืองพัทลุงฉบับที่นำมาปริวรรตในครั้งนี้ ได้จัดพิมพ์ขึ้นเป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพพระอธิการเนื่องสุกขาโต วัดโพธิยาราม วันที่ 3 มิถุนายน พ.ศ. 2516 พิมพ์ที่โรงพิมพ์ประจักษ์การพิมพ์ 100 ตรอก บ้านหล่อ ถนนวิสุทธิกษัตริย์ (หลังกระทรวงเกษตร) กรุงเทพมหานคร นายประจักษ์ ศิริบัณฑิตย์ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พระพิศาลธรรมรังสี อดีตเจ้าอาวาสวัดคูหาสวรรค์ อำเภอมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง ได้กล่าวถึงที่มาไว้ใน “อารัมภจน์ (เรื่องที่ 8)” วันที่ 7 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2516 ของวรรณกรรมเรื่องนี้ไว้ว่า

ประวัตินางเลือดขาว และตำนานเมืองพัทลุงนี้ ท่านหมื่นจวบ เจริญการ (แมว มุสิกเจริญ) อดีตผู้ใหญ่บ้านจงเก ตำบลจองถนน อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง ซึ่งได้เคยอ่านตำราพระเพลของวัดตะเขียนบางแก้ว ก่อนจะถูกเก็บไปไว้ในหอพระสมุดแห่งชาติ ของเดิมนั้น ตามว่าเขียนเป็นคำร้อยแก้ว ทำนองบันทึกเป็นประวัติศาสตร์ แต่ท่านหมื่นแต่งเป็นกลอนยานี้ไว้เพื่อความไพเราะชวนอ่าน แต่ก็รักษาเค้าความเดิมไว้.... รวมแล้วได้ 6 เล่มสมุดชนิดบาง เมื่อคัดลอกออกจากสมุดเดิมลงเล่มสมุดใหม่ และแต่งซ่อมความที่เห็นว่าเด็กคัดกล่นไว้ทั้งพยายามแก้คำให้สัมผัสเข้ากันแล้ว จึงนำไปอ่านให้ท่านหมื่นฟัง ที่บ้านเพราะท่านกำลังอาพาธไม่สบายอยู่ เพราะเดี๋ยวนี้อายุ 94 ปีแล้ว ตรงไหนข้อผิดและตรงไหนตกหล่นท่านทักท้วงแล้วบอกให้จึงสมบูรณ์ดีขึ้น หนังสือนี้ท่านแต่งไว้เมื่อยังหนุ่มๆ ครั้งยังเป็นผู้ใหญ่ แมว มุสิกเจริญ... การคัดลอกครั้งนี้มีผู้ออกความเห็นให้แก้แต่ ตัวอักษรตามสมัย

นิยม ส่วนถ้อยคำสำนวนนั้นให้คงไว้ตามเดิม เพื่อรักษาภาษาปักษ์ใต้ที่พัทลุงเราใช้อยู่ ข้าพเจ้าก็
อนุวรรตตามความเห็นนั้น... หนังสือนี้ใครอ่านเพื่อความเพลิดเพลินเป็นนินายสนุกๆ ก็ได้จะอ่านเพื่อรู้
ทางประวัติศาสตร์ก็ได้ จะอ่านเพื่อฟังนิทานเก่าๆ ที่คนเฒ่าคนแก่แต่ก่อนเล่าให้หลานๆ ฟังก็ได้

ด้านผู้แต่งคือ หมื่นจบบเจริญการ (แมว มุสิกเจริญ) อดีตผู้ใหญ่บ้านบ้านจงเก ตำบลจองถนน
อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง ส่วนปีที่แต่ง จากคำอารัมภณ์ของพระศาลธรรมรังสี ว่าไปสอบทาน
ต้นฉบับกับหมื่นจบบเจริญการเมื่อท่าน อายุ 94 ปีแล้ว (หากสันนิษฐานว่าการไปสอบทานอยู่ในเวลา
พ.ศ. 2516) “จึงนำไปอ่านให้ท่านหมื่นฟังที่บ้านเพราะท่านกำลังอาพาธไม่สบายอยู่ เพราะเดี๋ยวนี้
อายุ 94 ปีแล้ว ตรงไหนข้อผิดและตรงไหนตกหล่น ท่านทักท้วงแล้วบอกให้จึงได้สมบูรณืขึ้น
หนังสือนี้ท่านแต่งไว้เมื่อยังหนุ่มๆ ครั้งยังเป็นผู้ใหญ่แมว มุสิกเจริญอยู่” หากท่านแต่งเมื่อประมาณ
อายุได้ 30 ปี ปีที่แต่งก็อยู่ในช่วงปี พ.ศ. 2452 มากน้อยไม่เกินช่วง พ.ศ. 2452 มากนักดังกล่าวแล้ว

จุดมุ่งหมายของการแต่งเพื่อบอกเล่าเรื่องราวที่ปรากฏในเพลาดำรา (เพลานางเลือดขาว)
โดยนำมาเขียนเป็นบทร้อยกรองเพื่อให้ชาวบ้านได้รับรู้เรื่องนางเลือดขาวและตำนานเมืองพัทลุง แต่ง
ด้วยกาพย์ยานี 11 มีความยาว จำนวน 962 บท

เรื่องย่อผู้แต่งเริ่มด้วยบทประณามพจน์ กล่าวคำบูชาพระรัตนตรัยและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ตั้งแต่
พระแม่โพสพ ดิน น้ำ ลม ไฟ เทวดา นางธรณี เมขลา พระภูมิเจ้าที่หลักเมือง ตลอดจนถึงสวรรค์ชั้น
พรหม แล้วกล่าวจุดมุ่งหมายหรือเจตนาในการแต่ง โดยกล่าวว่าตัวเองมีความดำริเรื่องราวของนาง
เลือดขาวและตำนานเมืองพัทลุงและวัดเขียนบางแก้ว ซึ่งเพลาดำราได้สูญหายไปแล้วแต่จำได้ว่านาง
เลือดขาวคือผู้สร้างวัดบางแก้ว (ตำบลจองถนน อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง) แล้วยกเรื่องตาสาม
โมยายเพชรว่าเป็นหมอสดำ นายกองช้างอยู่ที่บ้านช้างล้อม (ในตำนานนางเลือดขาว กล่าวว่า ตาสาม
โมกับยายเพชร สองผู้เมียตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บ้านพระเกิด ตำบลปละท่า ซึ่งตั้งอยู่ฝั่งตะวันตกของ
ทะเลสาบสงขลา ตำบลฝาละมี อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง) ตาสามโมเป็นหมอสดำนายกองช้าง
เลี้ยงช้างส่งเจ้าพระยากรทอง (กรุงสทิงพาราณสี) ทุกปี ต่อมาตายายได้กุมารจากป่าไม้ไผ่เสียง มี
พรรณเลือด เที่ยว ขาว เหลือง คำ และแดง กับได้กุมารี่ จากป่าไม้ไผ่พะตง ด้วยเหตุที่มีพรรณเลือด
ขาวจึงเรียกว่า “นางเลือดขาว” ตายายได้นำมาเลี้ยงไว้จนทั้งสองเจริญวัย จึงให้กุมารกับนางเลือด
ขาวแต่งงานเป็นสามีภรรยากัน เมื่อตายายถึงแก่กรรม กุมารกับนางเลือดขาวได้ประกอบพิธี
ฌาปนกิจศพ นำอัฐิไปฝังไว้ที่ถ้ำคูหาสวรรค์ (ปัจจุบันอยู่ที่อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง) กุมารกับ
นางเลือดขาวได้รับมรดกเป็นนายกองช้าง เลี้ยงช้างส่งเจ้าพระยากรทองทุกปี ๆ ละ 1 เชือก จึงเรียก
ที่ นั้นว่า “ที่คช” มีอาณาเขตถึงบ้านท่าเตื่อ (ปัจจุบันอยู่ที่อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง) หลังจากนั้น
กุมารกับนางเลือดขาวก็ได้อพยพสมัครพรรคพวกขึ้นไปทางทิศเหนือไป ตั้งอยู่ที่บางแก้ว (ตำบลจอง
ถนน อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง) ตั้งแต่นั้นมาก็เรียกกุมารว่า “พระยา” นางเลือดขาวได้นำ
ทรัพย์สมบัติสร้างเป็นพระพุทธรูปและอุโบสถ วัดสทัง (ตำบลทานโพธิ์ อำเภอเขาชัยสน จังหวัด
พัทลุง) ฝ่ายพระยา कुमार ได้นำทรัพย์สร้างวิหารและพระพุทธรูป แล้วจารึกในแผ่นทองคำเป็นตำนาน
ให้ชื่อว่า “วัดเขียนบางแก้ว” ในวันพฤหัสบดี เดือน 8 ขึ้น 5 ค่ำ ปีกุน เอกศก พ.ศ.1442 ที่สทิงพระ

เจ้าพระยากรงทองก็ได้สร้างพระมหาธาตุ และก่อพระเชตุพนวิหารขึ้นพร้อมกับวัดเขียนบางแก้ว และวัดสทังเป็น 3 อาราม (ชัยวุฒิ พิชะกุล, 2549, 202-203)

ส่วนเนื้อความใน “ประวัตินางเลือดขาวและตำนานเมืองพัทลุง” กล่าวต่อไปว่า ตาสามโมได้จับช้างมาเลี้ยงไว้หลายเชือก วันหนึ่งเทวดาได้คล้อยใจให้ช้างพลายอัน เนื่องมาจากจะมีผู้มา “อุปปาทิกะ” หรือ “โอปปาติกะ” (หมายถึงผู้ผุดเกิดโดยไม่ต้องอาศัยพ่อแม่ อาศัยอดีตกรรม ได้แก่ เทวดา พรหม สัตว์นรก เปรต อสูรกาย ปรากฏในตำนานนางเลือดขาว ว่านางเลือดขาวกับเจ้าพระยา कुमार ในรูปของการเกิดขึ้นเองจากหน่อไม้ไผ่) วันนั้นนางช้างพังตลับก็นำหน่อไม้ไผ่ (ไม้ไผ่พะตง) มายืนให้ตายาย ส่วนช้างพลายคชวิชัยก็นำหน่อไม้ไผ่ (ไม้ไผ่เหียง) มาให้ตายายเช่นกัน ยายผ่าหน่อไม้ไผ่ที่นางพังตลับนำมาก็เห็นโลหิตไหลเป็นสีขาวและพบเด็กผู้หญิง ส่วนหน่อไม้ไผ่ที่ช้างพลายคชวิชัยนำมา ก็พบว่าเป็นเด็กผู้ชายมีเลือดเป็นแดง เหลือง เขียว ทั้งสองตายาย จึงชุบเลี้ยงกุมารและกุมารีไว้ ต่อมา ยายก็ฝันว่าได้แก้ว ส่วนตาฝันว่าได้ดวงจันทร์ ในเวลาต่อมาช้างพังตลับได้หายไปเป็นเวลาสิบห้าวัน ตาจึงออกไปตามหาพบรอยเท้าช้างที่คลองบางแก้ว จึงอาศัยเรือสินค้าข้ามฝั่งคลองและพบช้างเอางวงวางบนดินน้ำตาไหลพราก ตาจึงลงขุดดินดูก็พบตุ่ม ซึ่งบรรจุทรัพย์เงินทอง ตาหยิบใส่ย่ามส่วนหนึ่ง ที่เหลือก็ปิดปากหลุมแล้วสะกดด้วยเวทมนตร์ (ปิงหรั่ง) แล้วขี่ช้างกลับบ้าน บอกเรื่องราวให้ยาย เพชรพัง และเห็นว่าจะต้องย้ายที่อยู่ไปยังที่ฝั่งทรัพย์สิน แล้วจึงจัดพิธีบายศรีสู่ขวัญแก่ช้างและบุตรทั้งสอง ตั้งนามบ้านเกิดของทั้งสองว่า “บ้านพระเกิด” ตายายได้เลี้ยงดู และสอนวิชาการรวมทั้งไตรเพทให้จนเจริญวัยอายุได้สิบเก้าปีจึงให้เสกสมรสเป็นสามีภรรยา กัน แล้วมอบทรัพย์และช้างให้แก่บุตรทั้งสองคน ซึ่งครองคู่กันด้วยความสุขตลอดมา

ต่อมากล่าวถึงเมืองพัทลุงที่เพิ่งแรกตั้ง ว่าเมืองพัทลุงตั้งมาแต่ครั้งกรุงสุโขทัยภายหลังเกิดร้าง จึงมีการสร้างเมืองที่เขาย้ายบุรี แล้วกล่าวถึงการที่พ่อขุนอินทราทิตย์สามารถเอาชนะพวกขอมแล้วสถาปนากรุงสุโขทัยเป็นราชธานี กล่าวถึงลุงเพชร ได้ไปอาสานงานในแผ่นดินพระร่วงได้นามว่านายเกรีย และมีภรรยาชื่อนางม่วย รวมทั้งหมื่นจันทร หมื่นพงศศักดิ์ หมื่นจำเนียร แลเรียกนายเกรียและนางปุย ภรรยาว่า “ตายายนายใหญ่” ต่อมาเมื่อมีความขราจึงลาออกมาอยู่ที่บ้านชัยบุรี แต่ทราบที่บ้านเมืองร้าง ครั้นถึงสมัยพ่อขุนรามคำแหง โดยกล่าวถึงการตั้งเมืองของเมืองพัทลุง ว่าเจ้าเมืองคนเดิมชื่อลุงพัฒน์ตั้งเมืองที่โคกลุง บ้านลำปำ เมื่อลุงเพชรหรือนายเกรียทูลขอพ่อขุนรามเพื่อสร้างเมืองที่ชัยบุรี พ่อขุนรามก็ทรงประทานให้พร้อมราษฎรลุงเพชรจึงมาสร้างเมืองเรียกว่า “เมืองพัทลุง” จนกระทั่งแก่ขราจึงรายงานเข้าไปยังเมืองหลวง จึงได้ให้พระยากรงทอง เป็นผู้ปกครองเมืองพัทลุงในสมัยต่อมา พระยากรงทองได้ก่อสร้างกำแพงเมืองติดเขาย้ายบุรี มีปืนบาเหริยมไว้ป้องกันข้าศึกศัตรู

กล่าวถึงตาสามโมที่จะย้ายบ้านไปอยู่ที่ใหม่ ชาวบ้านต่างอาลัยอาวรณ์ แต่ในที่สุดตาก็ออกเดินทางจากบ้านพระเกิดโดยเจ้าหน่อหรือกุมารกับนางเลือดขาวขี่ช้างพังตลับ มีความขุ่ช้างชื่อนายแก่นมันคง ตาสามโมกับยายเพชรขี่ช้างพลายคชวิชัยมีความขุ่ช้างหรือหมอสีเทพ ออกเดินทางไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของบ้านพระเกิด เดินผ่านทุ่งนาและควนสูง เช่น ควนตั้งหม้อ ซึ่งตาได้เล่านิทานเรื่องนายแรงให้เจ้าหน่อและนางเลือดขาวฟัง จนถึงบ้านนาปะขอขี่ช้างข้ามคลองบางแก้ว ไป

สร้างบ้านเรือนใกล้ๆ แหล่งสมบัติเงินทองที่ได้ซ่อนไว้ ตาสามโหมกบยายเพชรอยู่ต่อมาได้ประมาณ 5 ปี ก็ถึงแก่กรรม กุมารกับนางเลือดขาวได้จัดงานฌาปนกิจศพเป็นเวลา 3 วัน เมื่อเผาศพตายาย แล้วได้นำอัฐิไปฝังไว้ที่ถ้ำวัดคูหาสวรรค์ ต่อมากุมารและนางเลือดขาวได้มาปรึกษากันเรื่องทรัพย์สินและเงินทอง รวมทั้งความไม่เที่ยงแท้ของสังขารที่ต้องเกิดแก่เจ็บตาย จึงควรรักษาทรัพย์สมบัติไปทำบุญสร้างวัดวาอารามเพื่อเอากุศล จึงให้บ่าวไพร่เตรียมสัมภาระเพื่อออกเดินทางไปแจ้งเรื่องราวต่อเจ้าเมืองคือพระยากรงทองที่เมืองเขาสับุรี พระยากรงทองให้การต้อนรับและรับทราบวัตถุประสงค์ของกุมารและนางเลือดขาว ต่อมาพระยากรงทองพร้อมด้วยกุมารและนางเลือดขาวก็เดินทางด้วยช้างมายังบางแก้ว และได้สร้างตำหนักบนเนินหาดทรายบางแก้ว (โคกเมืองบางแก้ว) แล้วจึงสร้างวัดสร้างกุฏิวิหาร พร้อมกับบูรณะรูปพระสารีบุตรและพระโมคคัลลา สร้างพระพุทธรูปปางไสยาสน์ ไว้หลังพระประธาน ก่อรูปพระมหาธาตุเจดีย์โดยไปรับช่างจากเมืองนครศรีธรรมราชมาทำการก่อสร้างจนแล้วเสร็จ พระยากรงทอง กุมารและนางเลือดขาวเห็นว่ายังมีทรัพย์สินมากพอ จึงคิดจะสร้างวัดอื่นต่อไป โดยสร้างวัดพระนอนไว้บริเวณหาดทรายบางแก้ว ต่อมากุมารกับนางเลือดขาวก็ไปสร้างวัดสทิงใหญ่ โดยสร้างพระวิหาร อุโบสถ พระประธาน สากขวายชาด้วยปูนปั้นลงรักปิดทอง สร้างพระมหาธาตุเจดีย์ แล้วได้ทำการฉลองทั้งสามวัด จารึกลงในแผ่นทองคำ (เพลานางเลือดขาว หรือ เปลา วัดบางแก้ว) ตรงกับวันพฤหัสบดี เดือน 8 ขึ้น 5 ค่ำ ปีกุน เอกศก พ.ศ. 1482 (จ.ศ. 301) แล้วพระยากรงทองจึงเดินทางกลับยังเมืองพัทลุงที่เขาสับุรี

ต่อมาราว พ.ศ. 1493 กุมารกับนางเลือดขาวได้ทราบข่าวว่า พระยานคร หรือพระเจ้าศรีธรรมโศกราชเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชจะส่งราชทูตไปสืบค้นหาพระบรมสารีริกธาตุที่เกาะลังกา จึงเตรียมข้าวของและออกเดินทางด้วยกองช้าง เดินทางผ่าน บ้านท่ามิหรำ บ้านกงหรา หรือเขากงหรา ผ่านภูเขาบรรทัด จนไปสมทบกับราชทูตจากเมืองนครศรีธรรมราชที่กันตัง จังหวัดตรัง เมื่อไปถึงเมืองลังกาแล้วก็ได้อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุมาด้วย กุมารและนางเลือดขาวได้หยุดพักที่เมืองตรัง กุมารกับนางเลือดขาวได้สร้างวัดขึ้นวัดหนึ่ง ให้ชื่อวัดว่า “วัดพระศรีสรรเพชญ์” หรือ “วัดพระพุทธสิหิงค์” หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “วัดหิังค์” ส่วนกุมารก็ได้สร้างวัดอีกเช่นกัน ให้ชื่อว่า “วัดพระนอน” หรือ “วัดพระพุทธไสยาสน์” โดยสร้างพระพุทธรูปไสยาสน์ สร้างวิหารและอุโบสถ เสร็จเมื่อวันอาทิตย์ เดือน 6 แรม 5 ค่ำ ปีกุน เอกศก พ.ศ. 1496 แล้วจึงทำการฉลองพร้อมกัน ครั้นกลับถึงบางแก้ว พร้อมกับพระบรมสารีริกธาตุแล้วนำไปประดิษฐานไว้ในพระมหาธาตุเจดีย์ ร่วมกับเจ้าพระยากรงทองมีงานเฉลิมฉลอง ส่วนพระบรมสารีริกธาตุก็ทำปฏิหาริย์มีแสงสว่างปรากฏบนยอดพระมหาธาตุเจดีย์ อันเปรียบเสมือนดวงแก้ว 3 ประการคือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ที่ทุกคนควรกราบไหว้บูชาตลอดไป

กล่าวถึงพ่อขุนรามคำแหงผู้ปกครองกรุงสุโขทัยมีความซราจนสวรรคต พญาเลอไท (หรือ พญาลิไท) ขึ้นครองราชย์ต่อมาในปี พ.ศ. 1861 กล่าวถึงนางเลือดขาวมีความประสงค์จะเดินทางไปยังเมืองนครศรีธรรมราช เพื่อเข้าเฝ้าพระศรีธรรมโศกราชอันเป็นบุตรของพระศรีธรรมโศกราชองค์ก่อนที่ได้สร้างพระบรมธาตุเมืองนครศรีธรรมราช เพื่อมีส่วนร่วมในการบูรณปฏิสังขรณ์พระบรมธาตุ

เจดีย์ เดินทางผ่านเขาคูหาสวรรค์ เขา อกทะลุ เขากัง(ซังทั้ง) ซึ่งอยู่ในตัวเมืองพัทลุงในปัจจุบัน เดินทางจนถึงบ้านนายจันทร์ หยุตพักที่บ้านนั้น 1 ราตรี จึงเรียกชื่อบ้านนั้นว่า “บ้านนางหลง” (บ้านนางหลง) แล้วจึงเดินทางไปเข้าเฝ้าพระเจ้าศรีธรรมโศกราช และอยู่ช่วยงานราชการในเมือง นครศรีธรรมราช ต่อมาเรื่องราวของนางเลือดขาวเล่าลือไปถึงกรุงสุโขทัย พญาลิไทจึงโปรดเกล้าฯ ให้ พระยาพิชัยโลกกับนางทองจันทร์คุมขบวนเรือสำเภาและนางสนมออกไปรับนางเลือดขาวตามคำ เล่าลือในความงาม เพื่อโปรดเกล้าเป็นพระมเหสี ส่วนกุมารก็กลับไปอยู่บ้านบางแก้ว เมื่อถึงกรุง สุโขทัยนางได้เข้าเฝ้าพระเจ้ากรุงสุโขทัย และเล่าประวัติความเป็นมาของนางกับเจ้ากุมารว่าเป็นบุตร บุญธรรมของตาสามโมยายเพชร จนเมื่อเจริญวัยตายายจึงให้สมรสเป็นสามีภรรยา กัน พระเจ้ากรุง สุโขทัยทรงทราบว่า นางมีครรภ์ติดตัวมาทรงชุบเลี้ยงจนกระทั่งนางคลอดบุตรเป็นชายให้ชื่อว่า “เจ้ากุมาร” (เจ้าฟ้าค่อลาย) จนกระทั่งนางทูลลากลับเมืองพัทลุงที่บางแก้ว ส่วนบุตรชายพระเจ้ากรุง สุโขทัยทรงขอไว้ชุบเลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรม เมื่อกลับถึงบางแก้วนางจึงเล่าเรื่องทั้งหมดให้เจ้ากุมารฟัง แล้วต่างอวยพรให้บุตรของตนมีความสุขความเจริญต่อไปในภายภาคหน้า

กล่าวถึงพระเจ้ากรุงทองเมื่อมาปกครองเมืองชัยบุรีไม่นานก็เกิดข้าศึกมารุกรานคือศึก อุซงคตนะและศึกเจอะอารู ซึ่งเป็นโจรสลัดจากปลายแหลมมลายูได้ยกกำลังเข้ามาปล้นสะดม หัวเมือง พัทลุง โดยทำลาย เผาผลาญบ้านเมืองวัดวาอาราม กวาดต้อนราษฎรไปเป็นอันมาก และต้องเสีย เมืองพัทลุงให้แก่ข้าศึก พระยากรุงทองจึงต้องหนีไปอยู่เมืองสทิงพระ แต่ขาดกำลังไพร่พล ต่อมานาง เลือดขาวกับเจ้ากุมารเดินทางมาพบพระยากรุงทอง เพื่อสร้างวัดจะทิ้งพระ เพราะมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับ นางเหมขลา และเจ้าธนกุมารเอาพระบรมสารีริกธาตุมาทิ้งไว้แล้วหายไปนางจึงเรียกว่า “ทิ้งพระ” นอกจากสร้างวัดจะทิ้งพระแล้วยังได้สร้างวัดเจ็ยก วัดสนามชัย แล้วทั้งสองจึงลาพระเจ้ากรุงทองกลับ เมืองพัทลุงที่บางแก้ว กระบวนเรือถูกคลื่นลมต้องเข้าแอบเกาะเพื่อรอให้คลื่นลมสงบ เรียกว่า “เกาะนางคำ (เกาะนางคำ) ออกเดินทางมาถึง “เกาะบรรทม” (เกาะทม) จึงได้พักค้างคืน ต่อมา เมืองทิ้งพระมีพวกโจรสลัดเข้ารุกรานประกอบกับพระเจ้ากรุงทองชราภาพ จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระยา ธรรมรังค์มาเป็นเจ้าเมืองแทน พระยาธรรมรังค์ได้สร้างวัดพะโคะ (วัดราชประดิษฐฐาน) แล้วย้าย เมืองไปตั้งสงขลาหัวเขาแดง เป็นเมืองฝ่ายหน้าหรือเมืองหน้าด่านแล้วยกให้ตาตุ่มะระหุ่มเป็น ผู้ปกครองเมือง และเมืองสงขลาเปรียบเป็นเมืองส่งข่าว (ข้าศึก) เมื่อตาตุ่มะระหุ่มถึงแก่กรรมก็ให้ ขุนหลวงสาครเป็นเจ้าเมืองต่อมา และคอยเก็บภาษีอากรจากการค้าทางทะเล (ขนอนเรือ) และมีเจ้า เมืองปกครองต่อกันมาคือ ขุนเทพสงคราม เจ้าจักรี เป็นต้น

พระยาธรรมรังค์เมื่อสร้างเมืองสงขลาแล้วก็เดินทางกลับสทิงพระ ในขณะที่เดินทางก็มีตา พลับเป็นผู้เล่านิทานเรื่องเกาะหนูเกาะแมว เมื่อกลับถึงสทิงพระก็กล่าวลาประชาชนเพื่อออกเดินทาง ไปบางแก้วพบนางเลือดขาวและเจ้ากุมาร และได้สร้างเมืองใหม่ที่บางแก้ว และได้สร้างพระaculaไว้ 2 องค์ กล่าวได้ว่าเมืองพัทลุงที่บางแก้วเป็นเมืองที่มีอำนาจในการปกครอง มีเมืองขึ้นคือ เมืองปะเหลียน จะนะ เทพา และเมืองสงขลา ในเวลาต่อมาทางกรุงสุโขทัยมีข้าศึกจากเขมรเข้ามาตี เมือง พระเจ้ากรุงสุโขทัยมีรับสั่งให้พระยาธรรมรังค์เข้าไปช่วยราชการสงคราม และมีท้องตราให้เจ้า

หน่อหรือกุมารเป็นพระยา कुमारเจ้าเมืองพัทลุง พระยา कुमारกับนางเลือดขาวปกครองเมืองพัทลุงได้ประมาณหกปีเห็นว่าตัวเองแก่ชรา จึงกราบทูลพระเจ้ากรุงสุโขทัยส่งเจ้าฟ้าคอดายผู้เป็นบุตรของพระยา कुमारและนางเลือดขาวออกมาปกครองเมืองพัทลุง ในเวลาเดียวกันนางแม่เป้า ซึ่งเป็นบุตรของเจ้าฟ้าคอดายกับนายสนสามี พร้อมด้วยบุตรธิดา คือ นายอินท์ นายเพชร นางบุศ นางอ่อนทอง ก็ออกมาอยู่กับบิดาที่โคกเมืองพัทลุง พระยา कुमारกับนางเลือดขาวก็มอบทรัพย์สินให้เจ้าฟ้าคอดายแล้วขอกลับไปอยู่บ้านพระเกิด พร้อมด้วยหลานคือ เจ้าบุศ และเจ้าอ่อนทอง จนทั้งสองอายุได้ 70 ปีก็ถึงแก่อนิจกรรม เจ้าฟ้าคอดายผู้เป็นบุตร ได้จัดการทำพิธีศพบิดามารดา ลูกหลานพากันนุ่งขาวห่มขาวไว้ทุกข์และได้แห่ศพไปตามถนน นางเลือดขาว จนมาบ่นกิจศพแล้วก็มีหลักฐานปรากฏเช่น เชิงตะกอน (ที่ศพนางเลือดขาว) มีมะม่วงแขวนห้องข้าง

ฝ่ายเจ้าฟ้าคอดายเมื่อเก็บอัฐิบิดามารดาแล้วก็นำไปไว้ที่บางแก้ว โดยสร้างพระพุทธรูป 2 องค์เพื่อบรรจุอัฐิพระยา कुमारและนางเลือดขาวเรียกว่า “พระสองพี่น้อง” ครั้งนั้นในกรุงสุโขทัยพญาลิไท เสด็จสวรรคตในพ.ศ. 1911 พระยาไสลือไทจึงขึ้นครองราชย์ต่อมา ส่วนทางเมืองพัทลุงเจ้าฟ้าคอดายถึงแก่อนิจกรรมทางกรุงสุโขทัยจึงได้ส่งพระยาราชบังสัน (ตะตา) ซึ่งเป็นอิสลามมาปกครองเมืองพัทลุง พระยาราชบังสัน ได้สร้าง “พระแชกงศรี” ประดิษฐานไว้ที่วัดเขียนบางแก้ว ส่วนทางเมืองสุโขทัยก็เสียอาณาจักร (ให้แก่อยุธยา) ในปีพ.ศ. 1991 กล่าวถึงนางเป้าและนายสนนึ่งปรึกษาหารือเรื่องความเดือดร้อนของบ้านเมืองว่าจะอยู่กันอย่างไร ส่วนเจ้าอินท์ก็ขอลาบิดามารดาไปแสวงหาศิลปศาสตร์ โดยเดินทางไปแสวงหาวิชาต่างๆ และได้ไปบวชเป็นพระภิกษุอยู่เมื่อนครศรีธรรมราช ประมาณ 13 ปี ก็เดินทางกลับมาบ้านที่บางแก้ว มองเห็นสภาพวัดเขียนบางแก้ววัดสทิงใหญ่ ชำรุดทรุดโทรม จึงคิดจะบูรณปฏิสังขรณ์ แต่ยังขาดทรัพย์จึงต้องการจะภิกษาจาร ไปยังสุโขทัย และได้เดินทางไปกับเรือสินค้าหรือเรือกำปั่น ฝ่ายเมืองพัทลุงเกิดความทุกข์ยาก เกิดไข้ฆ่าประชาชนพากันล้มตาย เจ้าสนกับแม่เป้าจึงออกไปอยู่ที่บ้านสทิง กล่าวถึงพระยาราชบังสันเมื่อกลับไปอยู่เมืองพัทลุงที่ชัยบุรีได้ประมาณ 15 ปี ก็ถึงแก่อนิจกรรม และเมืองพัทลุงยังถูกคุกคามด้วยภัยจากพวกแขกอิสลาม จนกระทั่งวัดเขียนบางแก้ว วัดสทิงใหญ่ต้องรกร้าง

กล่าวถึงพระสามีอินท์ภิกษาจารไปยังแผ่นดินใหม่คือ กรุงศรีอยุธยา จนกระทั่งเกิดศึกหงสาวดี พระเจ้าบุเรงนองกษัตริย์พม่ายกกองทัพมาล้อมกรุงศรีอยุธยาในแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ พระสามีอินท์เข้าไปอาสาสู้ศึก โดยขอกำลังคน 500 คน พร้อมผ้าขาว แต่งตัวเป็นพราหมณ์ ออกไปอาสาสู้ศึกโดยการสะกดทัพด้วยปูนขาวและเวทมนตร์คาถา ข้าศึกจึงยกทัพกลับบ้านเมือง ความดีความชอบของพระสามีอินท์ในครั้งนี้ได้รับการปูนบำเหน็จจากพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา โดยถวายนามเป็นพระครูอินทโมหีฯ แล้วมอบทองอิฐปูน 3 ลำ ออกมาบูรณะวัดเขียน วัดสทิงใหญ่ ให้พระสามีอินท์เป็นผู้ปกครอง โดยพระราชทานเป็นที่กลปนา พร้อมข้าพระโยมสงฆ์ มีอาณาเขตกว้างขวาง โดยมีวัดต่างๆ มาขึ้นกับวัดสทิงใหญ่ และวัดเขียนบางแก้ว เช่น วัดสทิงพระ วัดสนามชัย วัดคูหาสวรรค์ วัดพิบูล วัดปากบางแก้ว วัดพระงาม วัดพระพุทธสิหิงค์ในเมืองตรัง เป็นต้น จากนั้นจึงกล่าวถึงนางแม่เป้าและปะขาวสน ซึ่งเคยอยู่ที่บางแก้ว ต่อมาย้ายมาเมืองเกิดไข้ฆ่า ใช้ฝัสดาษ และเกิด

โจรภัย และศึกสงคราม รวมทั้งอุทกภัย จึงพากันหนีไปอยู่ที่บ้านสทิงใหญ่ เมืองบางแก้วจึงถูกทอดทิ้ง และรกร้างว่างเปล่ามาจนถึงทุกวันนี้ จึงเหลือเพียงโคกเมืองบางแก้วเท่านั้นที่ปรากฏเป็นร่องรอยและหลักฐานของความเจริญรุ่งเรืองมาจนถึงปัจจุบัน

กล่าวได้ว่า ประวัตินางเลือดขาวและตำนานเมืองพัทลุงมุ่งบอกเล่าเรื่องราวตามความเข้าใจและความทรงจำของตนเอง มุ่งเสนอเนื้อเรื่องมากกว่าความไพเราะ และความสละสลวยในทางภาษา แต่วรรณกรรมเรื่องนี้มีความโดดเด่นในการนำเสนอภาษาถิ่นใต้ ที่เป็นถ้อยคำ สำนวน ที่ชาวใต้หรือชาวพัทลุงใช้พูดจาสนทนากัน ในชีวิตประจำวันตามยุคสมัยในเวลานั้น ตัวอย่างเช่น “มาอยู่ที่บ้านเดิม มีเมืองร้างว่าง พระยา ทราบเรื่องกิจจาตาม ว่าพระราม เหยยพารา” หรือ “แบะออกเห็นนางใน โลหิตไหล ไฉยยพราว ใช้ดาหยิบผ้าขาว มาห่อหุ้มคลุมกายนาง” หรือ “ขาดสูญแหกผงพ่าน เนื้อนิทานไม่เต็มที ถึงเก็บร้อยกรองดี ที่สูญหายไม่ใคร่ใส่” อย่างไรก็ตามผู้แต่งได้พยายามสร้างภาพพจน์โดยการบรรยายโวหาร พรรณนาโวหาร อุปมาอุปไมย และการเล่นคำสำนวน เอาไว้เป็นจำนวนมาก จึงเห็นว่าคุณค่าในทาง

การบรรยายโวหาร

“เห็นเด็กนอนริมฝา	หัวฮาฮาว่าเด็กไหร
เข้าฉวยหน่อไม้ไผ่บ่	เห็นเหยื่อเปลือกเหลืออยู่
ร้องเรียกว่ายายจำ	ขึ้นมาด้าแลไฉหนู
นอนอยู่ริมช่องตู	พอกูต้องร้องดังแอ
ยายเพชรลุกขึ้นมา	บนเคหาหอบฮอแฮ
เข้ามามองดูแค่	เห็นว่าชายยายดีใจ”

หรือ

“อยู่มาไม่เท่าใด	ปลูกเสาใหญ่สร้างถื่นฐาน
เป็นสุขแสนสบาย	สองตายายค่อยสำราญ
สนุกสุขสำราญ	บุตรหญิงชายทำให้กิน
แนะทรัพย์ฟังตลับได้	บอกให้ไว้รู้ได้สิ้น
ตายายได้อยู่กิน	ในที่นี้ห้าปีกว่า
ถึงคราวมรณกรรม	ตามอายุที่มีมา
ครั้นถึงวันเวลา	สองตายายตายพร้อมกัน
เจ้าหน่อนางเลือดขาว	จัดทำศพครบสามวัน”

พรรณนาโวหาร

“ชาวบ้านช่องร้อนใจ	พากันไปชุมนุมกัน
รู้ว่าตาจะไป	นั่งปราศรัยกันทั้งวัน
ตาจะไปต่อไต่กัน	แก่รุ่นกันนั่งกับยาย
คนเฒ่ารุ่นคราวตา	นั่งสนทนาตาใจหาย
อยู่กันนานเกือบตาย	ไปมาได้เห็นหน้าใคร
น้ำตาไหลพรายพราย	ยายคราวยายลูกหลังไหล
ครั้นจะห้ามว่าอย่าไป	ไม่มีใครกล้ากักหน่วง
รุ่นสาวเข้าข้างนาง	ร้องครวญครางลูกบอกทรวง
นางเลือดขาวฟุ้งพวง	กตไม่ได้ร้องให้กัน
นางหยิบเอาข้าวของ	เงินและทองให้ของขวัญ
ไว้ดูต่างหน้ากัน	แจกแบ่งปันเพื่อนที่มา
เพื่อนบ่าวแอบเจ้าหน่อ	ชวนกันคลอเคล้าน้ำตา”

หรือ

“บังเกิดความเจ็บไข้	ได้ตื่นเต้นเล่นซ่อนตัว
ต่อมาชานาไร่	เกิดเจ็บไข้ตายกันทั่ว
นาไรไม่ต้องมัว	พากันวิ่งทั้งบ้านเรือน
ชาวเมืองอดข้าวปลา	เจ้าพระยาก็ค้นเคือง
อุทกจมบ้านเมือง	สุดแค้นเคืองนั่งตรอมใจ
.....
ต่อมาข้าวแพงใหญ่	เจ็ดปีในเมืองไทยเรา
คนแตกชอกแซกกาย	บ้างนอนตายไม่พักเผา
บ้านเรือนเพื่อนไม่เอา	เมียพาตัวผัวพากาย
พ่อแม่เที่ยวตามหา	เช่นวัดวาพระหาไม้
ทั้งวัดเอาบาตรพาย	กลางองค์ได้สักทาบพี
กลางองค์ได้ไทร	นั่งพิโรธน้อยเต็มที
ยี่ดรรชนีขึ้นตี	นั่งภาวนากว่ารุ่นก่อน
ต่อมาวัดทั้งหลาย	ร้างลงได้เป็นตอนตอน”

โวหารเปรียบเทียบอุปมาอุปไมย

“เจ้าหน่อนางเลือดขาว	ยกเรื่องราวเป็นต้นหน
เพราะยังคนสองคน	บุตรหญิงชายหาไม่มี
ทรัพย์สินและเงินทอง	นับเป็นของใช้ค่านี้
หากว่าถึงมั่งมี	ยังผู้รู้ไม่ผู้เห็น
เปรียบเหมือนกับร่างกาย	ถ้าตายไปไม่เห็นเป็น
นับว่าไม่ผู้เห็น	เป็นแต่ว่าเวียนเกิดตาย
อจิริสังขาร	เวียนไปมาไม่รู้วาย
การเกิดแก่เจ็บตาย	ไม่เป็นจริงสักสิ่งเดียว
คิดคิดหัวใจเทียว	เปลี่ยนญาติมิตรพงศ์เผ่าพันธุ์
พ่อแม่แก่ชรา	ถึงมรณตายจากกัน
เจ้าหน่อเลือดขาวฉัน	พ่อแม่เล่ายังเข้าใจ
เรามาปาติกาเกิด	เอากำเนิดจากหน่อไผ่
พ่อแม่ยังแคไหน	ท่านเลี้ยงไว้หมายเอาบุญ
ต่อมาสิ้นชีวา	เราบูชาคิดแทนคุณ
เงินทองเป็นกองกุนท์	คิดสร้างบุญทำต่อไป
เห็นว่าสังขาร	เราเกิดมาไม่ได้ใคร
ได้แต่ผ้าสองผืน	กับท่อนฟืนได้เผาไฟ
เกิดมาอย่าเปล่าไป	ต้องทำบุญสร้างศีลทาน
ยุคเอาพระตรัยรัตน์	พระว่าขัดแก้วสามประการ”

หรือ

“แห่ธาตุพระศาสดา	นำมาใส่รูปจำลอง
มาส่งเพียงกะช้อง	พาข้าวของมากันดาร์
สามวันถึงบางแก้ว	มาถึงแล้วกะโครงการ
เอาธาตุมนิทาน	บรรจุไว้ในเจดีย์
พร้อมด้วยยากรงทอง	ญาติพี่น้องก็มากมี
นิมนต์สงฆ์พราหมณ์ชี	อีกเถระพระผู้ใหญ่
แล้วเสร็จทำการฉลอง	พร้อมพวกพ้องทั่วหน้าไป
พระสงฆ์อวยพรชัย	พวกเทพไทช่วยบำรง
อยู่ที่พระธาตุท่าน	ทำปาฏิหาริย์แสงมีสง

แดงขาวพราวบรรจง	สว่างองค์ยอดพระใจ
สีเหมือนกับดาวรุ่ง	อาทิตย์พุ่งส่องแสงใส
ชาวไทยเราทั่วไป	ควรน้อมใจไหวบูชา
นี้แหล่คือดวงแก้ว	มาพบแล้วอย่าเลยละ
ยกมือขึ้นวันทา	คิดถึงพระสัมพุทธ
พระธรรมพระสังโฆ	นับเป็นแก้วสามประการ
องค์พระสัมพุทธ	ท่านตรัสรู้เข้านิพพาน
ข้ามพ้นจากสงสาร	นับอเนกสงไขย
ขอพูดไว้อย่อย	พอเป็นข้อจำใส่ใจ
ข้าหนอขอเตือนใจ	ให้ท่านได้จดหมายจำ”

คุณค่าทางสังคมและวัฒนธรรมประวัติงานเลียดขาวและตำนานเมืองพัทลุงเกิดขึ้นจากภูมิปัญญาของผู้แต่งที่สามารถนำเอาเรื่องราวที่ปรากฏในตำนาน ประวัติความเป็นมาของบ้านเมือง โดยอาศัยความทรงจำของผู้แต่งมาผูกเป็นเรื่องราวด้วยคำประพันธ์ประเภทร้อยกรองโดยมีเจตนาที่จะให้ผู้อ่านได้อ่านเรื่องราวที่เป็นประวัติศาสตร์ และตำนานได้อย่างไม่น่าเบื่อ ชวนให้ติดตามสร้างภาพให้ตัวละครในเรื่องมีชีวิต มีนาฏการรวมทั้งสอดแทรกแนวคิด สารัตถะ และนิทานท้องถิ่น ที่ชวนให้ติดตาม และนับเป็นชาวบ้านหรือปราชญ์ชาวบ้านในยุคแรกๆ ของเมืองพัทลุงที่นำเอาตำนานและประวัติศาสตร์ของบ้านเมืองมาบอกเล่าหรือบันทึกในรูปแบบร้อยกรอง โดยมีจุดมุ่งหมายให้เรื่องราวของบ้านเมืองได้รับการเรียนรู้ ได้รับความสนใจ มีความแพร่หลาย เป็นคุณูปการต่อความสำนึก และความภาคภูมิใจในความเป็นมาของท้องถิ่นของตน เป็นสังคมที่มีรากฐาน มีพัฒนาการ มาด้วยความศรัทธาและความเสียสละของผู้คนที่ร่วมกัน “สร้างบ้านแปงเมือง” ดังเจตนาของผู้แต่งที่ว่า “ขอเชิญท่านทั้งหลายมาจดจำว่า เรื่องราวานันท์มี ตำนานเก่าเพลาสลาย ช่วยมาจดบทกลอน มีข้อชวนเกินจำหมาย ถ้าผิดจากนิยาย จะมีโทษติดตัวตน ขอช่วยมาจดแก้ ชี้แนะแนะข้อนิพนธ์ ทำไว้ในสากล หวังเอาผลกุศลทาน ถ้าทำเช่นตัวเดิม ชนทั้งหลายอ่านเกียจคร้าน ไม่ชอบท่านผู้อ่าน ความจริงตั้งทั้งเปล่า ทำไว้ให้เป็นกลอน คำสุนทรตามสำเนา อ่านง่ายจำหมายเอา ตามประวัติต่อต่อมา” วรรณกรรมเรื่องนี้จึงมีคุณค่าทางสังคมและวัฒนธรรมรวมทั้งภูมิปัญญาหลายประการ กล่าวคือ

การบันทึกสภาพภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ และตำนานของบ้านเมืองวรรณกรรมเรื่องนี้ ได้แสดงให้เห็นสภาพภูมิศาสตร์ของบ้านเมือง การเลือกทำเลในการตั้งถิ่นฐาน รวมทั้งการบอกเล่าประวัติศาสตร์และตำนานของบ้านเมือง ตัวอย่างเช่น การบอกเล่าสภาพภูมิศาสตร์ของท้องถิ่น

“พระยากรงทองครั้ง	จัดการตั้งเมืองตะลุงใน
ท่านมองเห็นกับตา	จึงเข้ามาตั้งทันใจ
ที่เมืองนอกก็ตั้งไว้	มีหนึ่งแห่งเขาแดงหนา
แล้วมาตั้งที่บางแก้ว	ใกล้แม่น้ำชลธารา
ในขุขุมมีกัปปลา	มีทุ่งนาข้าวมากมี
มีสายชลธารา	มีเกาะห้าและเกาะสี่
ช้างม้าโคกระบือมี	บริบูรณ์ดีทุกประการ
ครั้งตั้งเมืองที่บางแก้ว	คู่องแผ้วงามโอฬาร
วัดวาระโหราน	ทิศตะวันออกเขามรดก
ย้ายเชิงเขาเกาะใหญ่	ช่องออกไปเกาะสี่ห้า
ดูขึ้นบานนัยน์ตา	แขกเมืองมามองแลเห็น
ที่ราบนาพักผ่อน	จะนั่งนอนไม่ร้อนเย็น”

หรือ

“นานนานต่อต่อมา	เมืองสงขลาชื่อติดอยู่
พระยาธรรมธามว่า	เหตุใดหนาชื่อเกาะหนู
มีแก้วหนูแมวอยู่	ใครที่รู้เล่าอาการ
เขาแดงเขาตั้งกวน	น่าสมควรเป็นนิทาน
คนเฒ่าเกิดก่อนนาน	ใครรู้บ้างเชิญเล่าที่
เวลานั้นชื่อตามลับ	ไม่กลอกกลับแก้รู้ดี
ตาแก่นั่งพาที	เรื่องนิทานการเยือกตม
ถ้าเขาหกขอขมา	ถ้าเห็นจริงอย่าทับบม
นิทานการเยือกตม	ผมขอเล่าให้เข้าใจ
เดิมก่อนเมืองบ่ออย่าง	มีชื่ออ้างครั้งแต่ไหร
เดิมจีนเรียกเจ้าไหม	เป็นเจ้าไทยเป็นพระยา
มาอยู่เมืองบ่ออย่าง	จะขออ้างครั้งก่อนมา
นานนับชั่วกัปปา	ต่อต่อมาเกิดเกาะแมว
เกาะหนึ่งเป็นเกาะหนู	ใกล้เกาะหนูเป็นเกาะแก้ว”

บันทึกประวัติศาสตร์และเหตุการณ์ของบ้านเมือง

“เมืองข้าไม่มีพระยา	เป็นเวลากว่าร้อยปี
เห็นรอยแต่เมืองร้าง	ชื่อลำปางติดยังมี
มีพวกเก็บภาษี	อากรนาพระยานคร
ข้อขอภัยโทษ	ขอได้โปรดเกล้าฯ ฝ่าธุลี
พระยาพญาไช	เมืองครไศลหรือไกล่ลี
ตาเพชรตอบว่าที่	ทิศเหนือนี้จันนคร
ทิศใต้จดสงขลา	ตะวันตกมาจดศิริดอน
ตะวันออกจดเลซอน	ทะเลสาบเค็มต่อเติมไป”

หรือ

“พูดตามตำรากล่าว	เป็นเรื่องราวมาแต่ไหน
ครั้งตั้งเมืองที่เขาชัย	บุรีตะลุงกรุงคูหา
สร้างสทิงเขียนบางแก้ว	รู้อยู่แล้วในตำรา
เสร็จแล้วไปรักษาบ้านเมืองมาตามเดิมที่	
ต่อมาเกิดราชการ	ศึกกรุงรานพม่าตัวหนี
ศึกอยู่ยงตะนักรุกราน	ต่อราวีกันอยู่นาน
ศึกหนึ่งจะอาวุธ	เป็นสองหมู่พวกกรุกราน
บังอาจชาติทหาร	รบกรุกรานปล่อยหนี
เจ้าพระยาจุดปืนไฟ	ยิงออกไปสองสามที
มันยังรุกราน	ไม่หนีวิ่งชิงธงชัย
ต่อสู้กันสาหัส	ตามประวัติบันทึกไว้
ริบทรัพย์ข้าวของไป	ผู้หญิงไทยจับตัวเอา
ข้าวของในร้านแถว	เก็บทรัพย์แล้วทิ้งไฟเผา
ไพร่พลเมืองตายเปล่า	หญิงบางเหล่าวิ่งเข้าป่า
เจ้าพระยาพาร้อนใจ	จุดปืนไฟศึกไม่สา
รุกรับกันสามครา	สิ้นพลไพร่ย้ายจากเมือง
ไปอยู่ที่ทิ้งพระ	ภายหลังมาศึกบ่เหียง
แต่ขาดพลเมือง	หนีซุกซ่อนบ้างนอนตาย
บ้างไปอยู่เมืองไกล	ตานีไพร่กรมมากมาย
พ่อทิ้งแม่ตายทิ้งไพร่	ลุงทิ้งป้าทิ้งหลาน
น้องทิ้งพี่ทิ้งน้อง	פקตร์มัวหมองเผ่าพงศ์ปรางณ”

บันทึกตำนานเกี่ยวกับพระครูอินทโมฬีหรือพระสามิอินทในครั้งอาสาปราบข้าศึกในกรุง
ศรีอยุธยาความว่า

“จึงถวายพระพรว่า	ศึกหงสาขอรับรอง
จึงเจ้าจักรพรรดิศร	มีพจนตรัสกล่าวพร้อม
ท่านต้องการเงินหรือทอง	หรือสิ่งของใดก็ตาม
สามิอินทจึงทูลเจ้า	ขอมาชาวตัวบ่าวาม
จะออกไปรบศึก	ไม่เคยนี้จะเข็ดขาม
กับคนห้าร้อยคน	เอาเป็นพลทำสงคราม
อีกผ้าขาวแต่งเป็นพราหมณ์	ได้นุ่งห่มพอสวมกัน
ขุนชาวสองทะน่าน	ไม่ต้องการอาวุธจะรัน
ศาสตราทุกสิ่งอัน	เพราะตัวนั้นเป็นพระสงฆ์
จักรพรรดิเจ้ากรุงศรี	น้อมขุสีก้มเกล้าลง
นั่งอยู่ต่อหน้าสงฆ์	ทรงบัญชาข้าราชการ
จะเข้าอยู่ทำไม	จงรีบไปปลุกโรงศาล
ตรัสสั่งเจ้าพนักงาน	เร่งจัดการโดยบรรจง
ทำเครื่องสักการะ	หิวทางปลาข้าวใส่กะทง
เปิดไถ่โดยประสงค์	ข้าวเหนียวจ้าวพรวนมนเอย
ปลุกศาลสูงเพียงตา	ตั้งบูชาเครื่องสังเว
เสร็จแล้วอำมาตย์เลย	กราบทูลท้าวเจ้าพระยา
พอค่ำได้ฤกษ์ดี	พระสามิอินททูลลา
ลงจากปรางค์รจนา	พร้อมพราหมณ์ห้าร้อยคน
พากันมาไม่นาน	พอถึงศาลเขตมณฑล
บริกรรมสำรวมตน	วิษณุมนต์เวทคาถา
เคารพนบนอบพระ	รัตนกันอาตมา
บริกรรมเวทคาถา	ขอให้มาคุ้มอันตราย
สามิอินทร้องประกาศ	อาราธนาคุณมาภิปราย
ยกคุณมาบรรยาย	พร้อมเช่นวกได้จัดสรร
แล้วเสกพระพุทธรณ์	ในมณฑลเพดานกัน
ครั้งได้ฤกษ์ยามขึ้น	ข้าศึกนั้นหลบสืมน
เมื่อเสร็จสำเร็จแล้ว	น้ำจิตแผ้วหมดกังวล
สามิอินทคุมไพร่พล	ขี่ม้าขาวเข้าสงคราม
พวกพราหมณ์ห้าร้อยคน	กำบังตนเห็นตาม

ถือปูนคุกคำราม
ข้าศึกเจ้าหงสา
โกรธาด่ากันมี
แม่ทัพรู้สึกได้
พวกเราจรรู้กัน
ปูนนี้คืออาวุธ
ยกทัพกลับศฤงคาร
บันทึกหรือบอกเล่าชี้
“ไปถึงทุ่งบ้านปะ
ตอนนี้มีนิทาน
นานลึกลึกดำพอ
ไม่รู้ว่าขออะไร
บ้านเดิมชื่อเกาะตุ
ความจริงข้าจำได้
ขอพูดเพียงย่อย่อ
วันหนึ่งทวดตะตุ
ตาหมอช่องซี่ข้างสาร
ทวดตะตุร้องถามไป
ตาหมอรอคชา
นั่งพูดบนขออยู่
โยโคให้หยุครอ
ทั้งสองปรึกษากัน
เสร็จแล้วทั้งสองคน
ต่อมาซื้อนาปะขอ

เข้าล้งคอตอไพร
ลูกขึ้นมาตื่นจากที่
อื้อฮือดูตากัน
เรียกบ่าวไพร่บอกสำคัญ
แสดงให้เห็นการณ
ที่ล้งคอตอประหาร
ไม่รอนานพากันไป”
อบ้านนามเมืองเช่น
ชนเรียกว่านาปักขอ
เป็นตำนานพูดย่อย่อ
ชั้นลูกหลานชาวบ้านอยู่
จึงสนใจคนในหมู่
อยู่นานมาซื้อนาปักขอ
เขาเล่าไว้ก้นานพอ
พอเป็นข้อเรื่องนิทาน
ไถนาอยู่ที่หน้าบ้าน
ผ่านริมชานขายคันทา
จะไปไหนเหว่ยท่านตา
หยุครอรอลงปักขอ
ทวดตะตุเห็นตาหมอ
วางหมกโคนั่งอยู่บน
เป็นสำคัญขออนุสนธิ
ลงไถนาพาช้างไป
จนติดต่อกถึงสมัยใหม่”

หรือ

“ที่เมืองเก่าแก่เดิม
ไม่ควรสร้างเมืองบ้าน
จึงต้องเลิกที่นี่
ตั้งที่หัวเขาแดง
ไว้เป็นเมืองฝ่ายหน้า
ให้นามเมืองสงขลา
เนิ่นนานกาลเกินไป

เคยร้างมาหมดราศี
ให้ตระหง่านในที่นี้
ไปสร้างที่ช่องสงขลา
ไว้หนึ่งแห่งทางชลธาร
คอยรักษาเหตุนอกใน
เมืองก่อนเก่าเราแต่ไหน
ครั้งสมัยมะระหุ่มตา

ให้ออกมาควบคุม พวกสลัดเลต่างภาษา
ที่ปากช่องทวารา หัวเขาแดงแห่งสำคัญ”

คติความเชื่อเกี่ยวกับการจับช้างและการเลี้ยงช้างเมืองพัทลุง

ได้กล่าวถึงตาสามโมยายเพชรว่าเป็นหมอสตนายกองช้าง อยู่ที่บ้านช้างล้อม หมอสตำ หมายถึง หมอขวาหรือหมอช้างขวาเป็นตำแหน่งที่รองจากหมอเฒ่า ซึ่งเป็นหมอจับช้างหรือเป็นครูจับช้าง ตามตำราช้างแบ่งเป็น 2 พวก ได้แก่พวกพลติบาหรือหมอเฒ่า และพวกหัตศอาจารย์หรือครูช้างเป็นครูฝึกหัดช้าง ทั้งความในเนื้อเรื่องตอนหนึ่งว่า

“ยกเรื่องตาสามโม	ผัวยายเพชรคนแต่ไหน
รูปร่างบรู๋นใคร	สมัยนี้ไม่มีเทียม
เป็นคนเฉลียวฉลาด	ท่านเป็นปราชญ์ชาวประชา
ชาวเมืองเขาเรียกว่า	ตาสามโมหมอสตำ
เดิมอยู่บ้านล้อมช้าง	ยกข้ออ้างแถลงคำ
ตาเป็นหมอสะดำ	เลี้ยงช้างไว้หลายสิบตัว
ตาจับช้างมาได้	เลี้ยงเอาไว้คล้ายควายวัว
เห็นตาช้างสากลัว	หางหูหลุบซุงวง
ขับขี่มีหลายเชือก	เพาะพันธุ์ไว้คล้ายช้างหลวง
บังเหียนบได้ลวง	หาหญ้าอ่อนบซ่อนกาย”

(ชัยวุฒิ พियะกุล, 2549, 109-110) ได้อธิบายเรื่องการเป็นหมอสตำของตาสามโม ในเพลานางเลียดชาวเอาไว้ว่า ตาสามโมกับยายเพชรเป็นหมอสตำ ที่เรียกว่า “พลติบาต” มีตำแหน่งเป็นหมอช้างขวา อาศัยอยู่ที่บ้านพระเกิด (ปัจจุบันอยู่ในตำบลฝาละมี อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง) ทางฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา เป็นผู้มีหน้าที่จับช้างและเลี้ยงช้างส่งให้เจ้าพระยากรุงสทิงพระทุกปี จนเป็นที่เกรงขามของช้างทั่วไป ซึ่งย่อมเป็นการแสดงให้เห็นถึงความสามารถของตาสามโมกับยายเพชร ในด้านการจับช้างฝึกหัดช้างป่า โดยที่ตาสามโมกับยายเพชรมีช้างประจำตัวที่ฝึกหัดไว้ใช้งาน มีลักษณะเป็นช้างแสนรู้จำนวน 2 เชือก ได้แก่ช้างพลายชื่อว่า “คชวิไชยมณฑล” ช้างพังชื่อว่า “คลับ” ช้างทั้ง 2 เชือก เป็นกำลังสำคัญในการจับช้างป่าของตาสามโมยายเพชร ช้างพลายคชวิไชยมณฑลมีความรู้ช้างชื่อว่า “หมอแก่นมันคง” ช้างพังคลับมีความรู้ช้างชื่อ ว่า “หมอสีเทพ” หมอความรู้ทั้งสองคนเป็นหมอที่รองจากหมอสตำที่ตำราคชศาสตร์ เรียกว่า “หมอช้าง” แสดงให้เห็นว่าบริเวณบ้านพระเกิดเป็นแหล่งจับช้างป่า และคงมีการตั้งชุมชนขึ้นเพื่อจับช้าง หรืออาจกล่าวได้ว่าการจับช้างทำให้เกิดชุมชนบ้านพระเกิด ต่อมาเมื่อชุมชนขยายตัวขึ้นจึงพัฒนาการเป็นเมืองพระเกิด ตาสามโมกับยายเพชรจึงน่าจะเป็นชนกลุ่มแรกที่เข้ามาตั้งหลักแหล่งในบริเวณบ้านพระเกิด และเป็นผู้ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญในการจับช้าง เจ้าพระยากรุงสทิงพาราณสี จึงตั้งให้เป็นหมอสตำหรือหมอเฒ่านายก

องช้าง หลังจากตายไปถึงแก่กรรมแล้วนางเลือดขาวกับเจ้าพระยาकुमार จึงได้รับมรดกสืบแทนและเป็นผู้ตั้งเมืองพัทลุงขึ้นที่บางแก้ว

คติความเชื่อเกี่ยวกับอุปปาติกะ คำว่า “อุปปาติกะ” หรือ “โอปปาติก” หมายถึง ผู้ที่ผุดเกิดขึ้น โดยไม่ต้องอาศัยพ่อ แม่ อาศัยดีตกรรม ได้แก่ เทวดา พรหม สัตว์นรก เปรต อสุรกาย ความเชื่อเกี่ยวกับการเกิดของชีวิตในหลักพุทธศาสนามี 4 อย่าง หรือ 4 กำเนิด คือ กำเนิดอณฑะ กำเนิดชลาพุชะ กำเนิดสังเสทชะ และกำเนิดโอปปาติกะ กล่าวคือ กำเนิดอณฑะ หมายถึงสัตว์ที่เกิดจากไข่ เช่น ไก่ นก งู เป็นต้น กำเนิดชลาพุชะ หมายถึง สัตว์ที่กำเนิดมีรกห่อหุ้ม เช่น ช้าง ม้า วัว ควาย เป็นต้น กำเนิดสังเสทชะ หมายถึงสัตว์ที่เกิดจากปลาเน่า ซากศพ และในสิ่งสกปรกทั้งหลาย เช่น หนอง แมลงวัน เป็นต้น กำเนิดอุปปาติกะ หมายถึงสัตว์ที่เกิดจากตัวตนใหญ่แล้ว เช่น เทวดา พรหม สัตว์นรก เป็นต้น กำเนิดของนางเลือดขาว และเจ้าพระยาकुमार ที่ว่าเกิดจากหน่อไม้ไผ่ในลักษณะ อุปปาติกะ จึงเป็นการยกย่องผู้มีบุญญาบารมี หรือผู้ปกครองบ้านเมืองว่าเป็น สมมติเทพที่จุติลงมา เพื่อปกครองอาณาประชาราษฎร์ให้มีความสุขร่มเย็น ดังความในเนื้อเรื่องตอนหนึ่งว่า

“ตาโมเมียชื่อเพชร	ท่านมีเสร็จช้างพังพลาย
แก่เล่าตามนิยาย	สองข้าไซ้ได้จากไผ่
วันหนึ่งใช้เวลา	ช้างชื่อว่าคชวิไชย
ไปพบหน่อไม้ไผ่	ตงหน่อใหญ่ช้างพามา
มาถึงให้ตายาย	ผ่าเปลือกไม้ถูกกายา
โลหิตไหลออกมา	แดงและขาวเหลืองเคล้ากัน
ข้าพุทธเจ้าท่านเล่าว่า	ในเวลาเดียวกันนั้น
เรื่องช้างคชวิชัย	พังตลับนั้นของตายาย
ไปพบหน่อไผ่	เสริญนรกหรือเตียนรู้ไม่ได้
เอามาให้ตายาย	ตามว่าไผ่ไผ่สี
สุกมาให้กับยาย	พอผ่าไม้โลหิต
ปลายมีดถูกกาย	โลหิตมีไหลออกขาว
ไผ่สองหน่อนี้	เป็นอย่างนี้ดอกคุณเจ้า
เขาเล่าตามเรื่องราว	ว่าปาติกาเกิดในหน่อไผ่
ทั้งสองพี่น้องกัน	หน่อกับฉันมาแต่ไหน
ตายายทั้งสองให้	เลี้ยงเอาไว้ลูกบุญธรรม”

หรือ

“เจ้าพระยาว่าสาธุ	ขอให้ลูขั้วอวสาน
พันภัยในสันดาน	เป็นญาติมิตรสนิทกัน

ท้าวพจนพิณโลก	นางคนนี้โชคสำคัญ
เรื่องราวทุกสิ่งอัน	เป็นเชิงชั้นอัมรินทร์
เห็นว่าปาตีกาเกิด	เอากำเนิดในฟองไข่
ที่เรียกว่าห้าพระองค์	ดำรงคุณพระรัตนตรัย
เรื่องราวเลือดขาวไทย	ศรัทธาใจมหาศาล
จึงให้กรมนางใน	พานางไปพักสำราญ
คนใช้พวกบริวาร	จงจัดการให้จงดี”

คติความเชื่อเกี่ยวกับการเก็บอัฐิประวัตินางเลือดขาวและตำนานเมืองพัทลุง” ได้กล่าวถึงการเก็บอัฐิของตาสามโมและยายเพชร ว่าหลังจากบุคคลทั้งสองถึงแก่อนิจกรรมแล้ว เจ้าพระยา कुमारกับนางเลือดขาวได้จัดงานฌาปนกิจศพแล้ว จึงนำอัฐิของตายายทั้งสองไปบรรจุไว้ในถ้ำคูหาสวรรค์ (วัดคูหาสวรรค์ ตำบลคูหาสวรรค์ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง) ดังความว่า

“อยู่มาไม่เท่าใด	ปลูกเสาใหม่สร้างถื่นฐาน
เป็นสุขแสนสบาย	สองตายายค่อยสำราญ
สนุกสุขสำราญ	บุตรหญิงชายทำให้กิน
แนะนำพิงตลับได้	บอกให้ไว้ได้รู้สิ้น
ตายายได้อยู่กิน	ในที่นี้ห้าปีกว่า
ถึงคราวมรณะกรรม	ตามอายุที่มีมา
ครั้นถึงวันเวลา	สองตายายตายพร้อมกัน
เจ้าหน่อนางเลือดขาว	จัดทำศพครบสามวัน
เผาศพเสร็จพร้อมกัน	อัฐินั้นขึ้นข้างพา
ไปฝังไว้ในถ้ำ	คูหาสวรรค์วัดคูหาฯ

คติความเชื่อเกี่ยวกับการเก็บอัฐิของผู้ตายไว้ในถ้ำปรากฏร่องรอยให้เห็นมาตั้งแต่สมัยศรีวิชัย (พุทธศตวรรษที่ 13-18) ในรูปของการนำอัฐิเข้าถ้ำของพระเถระ นักพรตหรือผู้เป็นที่เคารพนับถือ มาบดเป็นผงผสมกับดินเหนียว นำไปสร้างเป็นพระพิมพ์ดินดิบ เพื่อเป็นอนุสรณ์หรือปรมาตม ประโยชน์ของผู้ตาย ชัยวุฒิ พิชะกุล (2549 : 134 - 135) กล่าวว่า ถ้ำคูหาสวรรค์เป็นแหล่งพุทธศาสนาที่สำคัญมาตั้งแต่สมัยศรีวิชัย จนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา มีหลักฐานว่าได้มีการสร้างพระพุทธรูป และวัดขึ้นในบริเวณถ้ำคูหาสวรรค์ ด้วยเหตุนี้เมื่อตาสามโมยายเพชร ได้ถึงแก่อนิจกรรม เจ้าพระยา कुमारกับนางเลือดขาวจึงได้นำอัฐิของบิดามารดาไปเก็บไว้ในถ้ำคูหาสวรรค์ ซึ่งน่าจะเป็นสถานที่ที่เคยมีความเกี่ยวข้องกับตาสามโมยายเพชรมาก่อน คติความเชื่อเกี่ยวกับการเก็บอัฐิไว้ในถ้ำ นอกจากพบที่ถ้ำคูหาสวรรค์แล้ว ยังได้พบภายในถ้ำอื่นๆ ของภาคใต้อีกหลายแห่งที่สร้างสฤบลึกๆ บรรจุอัฐิของผู้ตายไว้ในถ้ำ หรือใส่หม้อดินหรือเครื่องเคลือบดินเผาเก็บไว้ในถ้ำหรือเพิงผาที่ใกล้กับพุทธศาสน

สถาน เช่น ถ้าเขาศรีวิชัย จังหวัดสุราษฎร์ธานี ถ้าเขาขาวหรือถ้าพระวัดหาร อำเภอยะยอ จังหวัดตรัง เป็นต้น

คติความเชื่อเกี่ยวกับไสยศาสตร์ ไสยศาสตร์เป็นความเชื่อเกี่ยวกับเวทมนตร์คาถา เครื่องรางของขลัง และสิ่งเหนือธรรมชาติ มีความสัมพันธ์และมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนตาย ความเชื่อไสยศาสตร์มีที่มาจากศาสนาพราหมณ์ ผสมผสานกับพุทธศาสนาเถรวาท และความเชื่อดั้งเดิมในท้องถิ่น วรรณกรรมเรื่อง “ประวัตินางเลือดขาวและตำนานเมืองพัทลุง” ได้กล่าวถึงความรอบรู้ของตาสามโมในเรื่องคัมภีร์พระเวทที่สำคัญ ได้แก่ ฤคเวท ยชุรเวท และสามเวทที่รวมเรียกว่า “ไตรเพท” รวมทั้งความรู้เกี่ยวกับเวทมนตร์คาถา เช่น คาถา “บังเหียน” “ปังหรั่ง” เป็นต้น ดังปรากฏในเนื้อเรื่อง ความว่า

“ตาจับข้างมาได้	เลี้ยงเอาไว้มลายควายวัว
เห็นตาข้างสากแล้ว	หางหนูชูวง
ขับขี่มีหลายเชือก	เพาะพันธุ์ไว้มลายข้างหลวง
บังเหียนบได้ล่อง	หาหญ้าอ่อนบซ่อนกาย”

หรือ

“เอามือคว้าตุ่มแนชด	ขอช้างงัดปากตุ่มใหญ่
หยิบเงินทองของข้างใน	ใส่พายไปพอบ่าตึง
ปิดปากปังหรั่งลง	เถาว์ล้วยงไว้มั่งชิง
ตะวันบ่ายได้โมงครึ่ง	จึงมาถึงทางกลางป่า”

หรือ

“แต่นั้นสองตายาย	มีบุตรชายหญิงสมทรง
ผูกผ่องละอององค์	สมทรวงทรวงทั่วร่างกาย
คิ้วต๋อคือเป็นปล้อง	เลือดขาวผ่องงามเพริศพราย
ชาติหงส์ทรงสมกาย	เหมาะสมสิ้นทั้งอินทรี
เจ้าหน่อก็ผูกผ่อง	เนื้อล่ำยอင့်ดั่งสำลี
เอวกลมคาร์มดี	ช่างพาที่ตีใจหาย
ตาสอนทางไตรเพท	เจ้าฟังคำจำง่ายตาย
เรียนรู้การทั้งหลาย	จดจำหมายครบทุกอย่าง”

การอธิบายคติความเชื่อเกี่ยวกับพระบรมสารีริกธาตุและการสร้างพระมหาธาตุเจดีย์

พระบรมสารีริกธาตุหรือพระบรมธาตุ เป็นสิ่งที่พุทธศาสนิกชนให้ความเคารพบูชาอย่างสูง ซึ่งเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความเชื่อในการสร้างสถูปเจดีย์หรือพระมหาธาตุเจดีย์ เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุสำหรับกราบไหว้บูชาของพุทธศาสนิกชนทั่วไป กล่าวได้ว่าการเน้นพระมหาธาตุเจดีย์ให้เป็นศูนย์กลางของนคร น่าจะได้แนวคิดและคติมาจากศาสนาฮินดู และพุทธศาสนาเถรวาท กล่าวเฉพาะในภาคใต้จะเห็นว่าพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชเป็นแม่แบบและมีอิทธิพลในการสร้างพระมหาธาตุเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธรูปเจ้า ตามอิทธิพลของพุทธศาสนาลังกาวงศ์ และกลายเป็นศูนย์กลางพระพุทธรูปของภาคใต้ คติความเชื่อดังกล่าวทำให้ความเชื่อเกี่ยวกับพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธรูปเจ้าได้แพร่หลายในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา โดยเฉพาะการสร้างพระมหาธาตุวัดเขียนบางแก้ว วัดสทิง (วัดสทิงใหญ่) และวัดสทิงพระ ปรากฏอยู่ในเพลานางเลื้อยขาว และเนื้อเรื่องในวรรณกรรมเรื่อง “ประวัตินางเลื้อยขาว และตำนานเมืองพัทลุง” ก็กล่าวถึงคติความเชื่อในเรื่องพระบรมสารีริกธาตุ และการสร้างพระมหาธาตุเจดีย์ ดังความตอนหนึ่งว่า

“ยกช้อนนางเลื้อยขาว	ทั้งสองเจ้าตามนิทาน
เห็นว่ายังค้างการ	เรื่องพระธาตุเจดีย์
ทราบว่ายานนคร	จะจากจรหาธาตุนี้
ไปยังลังกาบุรี	พันสิ่ร้อยเก้าสิบสาม
เจ้าหน่อนางเลื้อยขาว	ตามเรื่องราวโดยสารตาม
ไปด้วยราชทูตท่าน	เจ้าพระยาเมืองนคร

และ

“แห่ธาตุพระศาสดา	นำมาใส่รูปจำลอง
มาส่งเพียงกะช่อ	พาข้าวของมากันดาร์
สามวันถึงบางแก้ว	มาถึงแล้วกะโครงการ
เอาธาตุนี้ท่าน	บรรจุไว้ในเจดีย์
พร้อมด้วยยากรงทอง	ญาติพี่น้องก็มากมี
นิมนต์สงฆ์พราหมณ์ชี	อีกเถระพระผู้ใหญ่
แล้วเสร็จทำการฉลอง	พร้อมพวกพ้องทั่วหน้าไป
พระสงฆ์อวยพรชัย	พวกเทพไทช่วยบำรง
อยู่ที่พระธาตุท่าน	ทำปาฏิหาริย์แสงสีส่ง
แดงขาวพราวบรรจง	สว่างองค์ยอดพระใจ
สีเหมือนกับดาวรุ่ง	อาทิตย์พุ่งส่องแสงใส
ชาวไทยเราทั่วไป	ควรน้อมใจไหว้บูชา

นี้แหละคือควงแก้ว	มาพบแล้วอย่าเลยละ
ยกมือขึ้นวันทา	คิดถึงพระสัมพุทธ
พระธรรมพระสังโฆ	นับเป็นแก้วสามประการ
องค์พระสัมพุทธ	ท่านตรัสรู้เข้านิพพาน
ข้ามพ้นจากสงสาร	นับอเนกสงไขย
ขอพูดไว้อย่าง	พอเป็นข้อจำใส่ใจ”

ตำนานบางตอนกล่าวถึงคติความเชื่อเกี่ยวกับขุมทรัพย์แผ่นดิน

ความเชื่อเกี่ยวกับขุมทรัพย์ที่ฝังไว้ในแผ่นดินเป็นความเชื่อที่มีมาแต่โบราณ คนในสมัยก่อน นิยมนำเงิน ทอง สิ่งของที่มีค่าฝังไว้ใต้แผ่นดิน เพื่อป้องกันการลักขโมยบางแห่งฝังไว้เป็นพุทธรูป บางแห่งฝังไว้เพื่ออุทิศให้กับผู้ตาย ในภาคใต้มีคติความเชื่อเกี่ยวกับการฝังทรัพย์เพื่อเป็นพุทธรูป เช่นนำไปบรรจุไว้ในพระมหาธาตุเจดีย์ ในพระพุทธรูป หลุมลูกนิมิต เป็นต้น นอกจากนี้คติความเชื่อ เกี่ยวกับการสร้างและการบูรณะพระมหาธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช ทำให้เกิดคติการฝังทรัพย์ไว้ใต้ ดิน หรือไว้ในถ้ำ หรือบางแห่งฝังไว้ตามวัด ตามโบราณสถานที่สำคัญ และมักจะมีตำนานประกอบ สถานที่ว่ามีผู้ใจบุญนำทรัพย์สิน เงิน ทอง ของมีค่าไปบรรจุหรือไปช่วยในการสร้างพระมหาธาตุเจดีย์ นครศรีธรรมราช แต่ไปไม่ทันจึงได้นำทรัพย์ฝังไว้ และเชื่อว่าทรัพย์เหล่านี้จะมีผีสาธเทวดา หรือปู่โสม เป็นผู้คุ้มครองทรัพย์ เช่น เรื่องเขาแก้วแสนหรือแก้วเซ่ง จังหวัดสงขลา เป็นต้น คติการฝังทรัพย์ใน แผ่นดิน ผู้คนมีความเชื่อต่อไปอีกว่า ผู้ที่สามารถจะขุดพบทรัพย์สิน เงิน ทอง เหล่านี้ไปใช้ได้ จะต้อง เป็นผู้มียุทธยานั้น เพราะทรัพย์เหล่านี้ถือว่าเป็นของแผ่นดิน ผู้ที่ได้เป็นเจ้าของจึงมักจะนำทรัพย์ เหล่านี้ไปสร้างศาสนสถาน ศาสนวัตถุเพื่ออุทิศบุญกุศลให้กับเจ้าของเดิม มิฉะนั้นแล้วเชื่อว่าจะเกิด อาเพศไปในทางไม่ดี แก่นำทรัพย์สินไปใช้ (ชัยวุฒิ พิชะกุล.2549 : 152 - 154) คติความเชื่อ ดังกล่าวปรากฏอยู่ในวรรณกรรม เรื่อง “ประวัตินางเลือดขาวและตำนานเมืองพัทลุง” ดังความตอน หนึ่งว่า

“บังเหียนเวียนไปมา	ตาโม่จ้องมองดูไป
เดินไปทิศเหนือคลอง	ลูกตามองเห็นช้างใหญ่
เข้าใกล้ตาสงสัย	งวงช้างไข้วางบนดิน
บ่ยกวงขึ้นได้	ตาเข้าใกล้มองดูสิ้น
เห็นวงจี้แตะดิน	น้ำตารินไหลโถมวง
ตาสามโมเอาขอปัก	เอามือควักดินขึ้นล้าง
แข็งแข็งเอามือหน่วง	เอาขอจ้วงซ้าลงไป
เอามือคว่ำตุ่มแนชด์	ขอช้างงัดปากตุ่มใหญ่
หยิบเงินทองของช้างใน	ใส่พายไปพอบ่าตึง

ปิดปากปึงหรือลง
ตะวันบ่ายได้โมงครึ่ง
ชี้ข้างข้ามชลสาย

เถาว์ลย้งไว้แข็งซึ่ง
จึงมาถึงทางกลางป่า
ข้ามน้ำได้ผ่านทุ่งนา”

และ

“ทั้งสามปรึกษากัน

ตาบอกว่าทรัพย์มี

พระยาถามให้แท้

นางว่าอย่าสงสัย

เพราะข้างพังตลับ

เรื่องนี้ดำคำนึง

จึงพระยากรงทอง

ถ้าจะทำการข่มขู่

ต้องทำพิธีการ

บูชาเอไ้อเอา

นิมนต์สงฆ์สวดพุทธมนต์

บูชาข้าวห้าวทางปลา

พอค่ำสวดพุทธมนต์

พอรุ่งนายทั้งสี่

นายสี่คือนายนะ

บอกไว้ไม่ซ่อนบัง

ขุดลงพบตุ่มใหญ่

เพชรนิลจินดาอยู่

เรื้อขึ้นคืบเอาไว้

ล้วงเงินเก่าใหม่ยัง

ต่อมาทำเจดีย์

ช่างทำเมืองนคร

ทำแปลนรูปพระธาตุ

สมทรงในวงก่อ

ทำเป็นซุ้มตุล่อ

ทำเป็นหัวคชา

พื้นอาสน์ลาโคธิฐปูน

สิบแปดวาพอดี

หน่อนางนั้นจึงพาที่

ขุดคูที่มีเท่าไร

ตาชี้แนะอยู่ตรงไหน

ขุดลงไปคงพบตุ่ม

มาพบทรัพย์ไว้ตุ่มหนึ่ง

จึงรื้อบ้านฐานที่อยู่

นั่งปรองดองกันทั้งหมด

รู้ไม่ได้สูญหายเปล่า

ปลูกโรงศาลตามสำเนา

นางธรรณีเมขลา

ขอมงคลท้าวเทวา

หมากพลูยาเท่าที่มี

เอามงคลสวดดี

ถือน้อยบอค์ศัပ္พัง

คิดเอาตาได้รู้หมั่ง

พระยานั่งมองแลดู

เงินทองในกองสุมพู

ทรัพย์คู่สร้างของนางพัง

ซ่อนธรรณีชุดหลุมฝัง

คิดรวมเข้าราวปอนด์ปอนด์

เรื่องยังมีอยู่หนึ่งตอน

ผู้ชำนาญการสร้างก่อ

ได้ตามขนาดสูงใหญ่พอ

ก่อฐานได้หมายศอกวา

ก่อรูปพระปฐิมา

ล่อสี่หัวตัวไม่มี

ได้ขนาดกว้างตามพื้นที่

สูงสุดที่เส้นห้าวา”

ด้านต่อความเชื่อความศรัทธาในทางพระพุทธศาสนา รวมทั้งการสืบทอดและการจรรโลงพระพุทธศาสนา กล่าวได้ว่าวรรณกรรม เรื่อง “ประวัตินางเลือดขาวและตำนานเมืองพัทลุง” รวมทั้งเรื่องราวของ “เพลานางเลือดขาว” เป็นเรื่องของตำนานการสร้างวัด และเรื่องราวของผู้มีใจบุญมีจิตศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา ทั้งนางเลือดขาวและพระยา कुमारต่างเป็นผู้มีจิตศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา ได้สร้างวัดอุทิศถวายไว้ในที่ต่างๆ อย่างมากมายแม้สืบจนชั้นลูกหลานที่บำเพ็ญตนเพื่อบำรุงพระพุทธศาสนา “เพลานางเลือดขาวจึงเป็นตำนานเรื่องหนึ่งของภาคใต้ที่น่าสนใจมาก เพราะเป็นเอกสารโบราณที่มีความสำคัญยิ่ง ในการศึกษาประวัติศาสตร์ โบราณคดี พุทธศาสนา และสังคมวัฒนธรรมภาคใต้” (ชัยวุฒิ พิชะกุล, 2549, 5) ตำนานนางเลือดขาวสะท้อนว่าพระนางเลือดขาวทรงพระเกียรติคุณสูงเด่นเป็นที่รู้จักกล่าวขวัญอยู่ในความทรงจำของคนรุ่นหลังตลอดมา เป็นนางแก้วในประวัติศาสตร์ เช่นเดียวกับพระนางจามเทวีแห่งอาณาจักรลันนาไทยทรงเพียบพร้อมด้วยสิริโฉม บริบูรณ์ด้วยคุณธรรมแห่งขัตติยนารีทรงศรัทธาต่อหลักธรรมพุทธศาสนาอย่างแรงกล้า มีความสัมพันธ์ในงานเผยแผ่พระพุทธศาสนากับพระยาโศกศรีธรรมราชและพระร่วงเจ้ากรุงสุโขทัย เคยเสด็จไปเกาะลังกา (สิงหล) กรุงสุโขทัย และไปนครศรีธรรมราชบ่อยครั้ง ได้รับส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุนำไปบรรจุไว้ในพระธาตุเจดีย์วัดพระธาตุปากบางแก้ว และวัดพระธาตุสทิงพระ เป็นปูชนียสถานที่สำคัญทางพุทธศาสนา ตลอดมาจนถึงปัจจุบัน นอกจากนี้นางยังได้สร้าง “วัดแม่อยู่หัวเลือดขาว” ไว้ที่เข็ญใหญ่เขตเมืองนครศรีธรรมราช และสร้างวัด “วัดพระศรีสรรเพชญ์พุทธสิหิงค์” ที่เมืองตรัง เหล่านี้มีประวัติการสร้างจารึกไว้เป็นหลักฐานด้วย”

หากพิจารณาจากความในเพลานางเลือดขาวก็กล่าวถึง การสร้างวัดของเจ้าพระยากรุงสทิงพาราณสี ดังความว่า “จึงเจ้าพระยานั้นก็เอาทรัพย์นั้นมาทำพระวิหารพระพุทธรูปไว้แล เอาทองนั้นมาตีเป็นแผ่นประดับด้วยแก้วเขียนเป็นตำนานแล แผ่นทองก็ให้ซื้อวัดเขียนบางแก้ว ตั้งแต่นั้นตราบเท่าพระพุทธศักราชได้ 500 ปี อยู่ ณ บางแก้ว ครั้นวันพระหส์บดี เดือน 8 ขึ้น 5 ค่ำ กุณเอกศก จึงเจ้าพระยากรุงทอง ณ สทิงพระ ทำพระมหาธาตุ ณ สทิงบริบูรณ์พร้อมกันทั้งสามอาราม แลก่อเป็นเขตพูนทั้งสามอารามแล้ว” อันหมายถึงการสร้างพระมหาธาตุเจดีย์วัดเขียนบางแก้ว วัดสทิงพระ และวัดสทิงพระ ซึ่งวรรณกรรมเรื่อง “ประวัตินางเลือดขาวและตำนานเมืองพัทลุง” ได้กล่าวถึงการสร้างวัดของนางเลือดขาวและเจ้าพระยา कुमार เอาไว้ดังนี้

กล่าวถึงการสร้างวัดในหัวเมืองตรัง หลังจากนางเลือดขาวและเจ้าพระยา कुमारกลับมาจากลังกาก็ได้มาหยุดพำนักอยู่ที่เมืองตรัง และได้มีศรัทธาสร้างวัดเอาไว้ที่เมืองตรัง คือ วัดพระงามและ/หรือวัดพระนอน และวัดพระพุทธรูปสิหิงค์ ดังความในเนื้อเรื่องตอนหนึ่งว่า

“จะขอพูดไปตามนิทานเก่าเพลาดำรา

นางเลือดขาวหยุดรอพัก ปลุกสำนักสร้างวัดวา

สร้างพระปฏิมา แทนองค์พระสัพพัญญู

ชื่อพระศรีสรรเพชญ์ ทำสำเร็จพร้อมพวกหมู่

ให้ชาวเมืองได้รู้	ว่าเมื่อกลับจากลังกา
นามชื่อศรีสรรเพชญ์	ทำสำเร็จงามโอฬาร
ลงรักเอาชาดทา	ลงทองสิ่งงามวิบุลย์
แล้วปลุกโรงเพหาร	ระโหลฐานมีพร้อมมูล
ปอธูผูกด้วยปูน	คูวิลาสระอาดตา
ปลุกกุฏิอย่างมั่นคง	ถวายเป็นสงฆ์ทรงศึกษา
แล้วให้นามวัดว่า	ชื่อวัดหิรัญคังคังจำใจ
เป็นของนางเลือดขาว	สร้างไว้คราวครั้งสมัย
วันหนึ่งหน่อ कुमार	จึงจัดการสร้างวัดใหม่
ให้ชื่อวัดพระนอน	ตามข้อขนที่กล่าวไข
จำลององค์พระไว้	เครื่องหมายวันเข้านิพพาน
สร้างรูปพระบรรทม	งามสรรพสมคุสะคราญ
เป็นรูปพระนิพพาน	ลงรักทองผ่องโสภา
แล้วปลุกโรงเพหาร	เป็นหลักฐานมุงหลังคา
ปูลาดพื้นสุธา	ทำเมื่อมาแต่สิ่งหฟ
นามชื่อวัดพระนอน	สมัยก่อนยังมีชนม์
สองวัดสร้างวัดละคน	ทำสำเร็จเมื่อ ณ วัน ๑ ๖
เดือนหกวันอาทิตย์	ตามที่ว่าหาคำนั้น
ปีกุนเอกศกสรร	พันสี่ร้อยเก้าสิบหก
เสร็จแล้วทำการฉลอง	พร้อมพี่น้องเหล่าทายก
เซ็นชื่อไว้ไม่ให้ตก	หน่อนางนายเป็นหลักฐาน
ชื่อวัดพระนอนนี้	ผู้สร้างก่อหน่อ कुमार
กับเจ้าเลือดขาวท่าน	สร้างไว้คราวกลับลังกา
เสร็จแล้วทั้งสองคน	ประกาศสงฆ์และประชา”

การสร้างวัดในบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลา เพลานางเลือดขาวได้กล่าวถึงการสร้างวัดไว้ว่า “จับเดิมแต่แรกตั้งเมืองพัทลุงครั้งเมื่อตั้งพระวัดเขียนวัดสทังแลสทิงพระ คณะสามปาแก้วอนุโลมเป็นหัวเมืองสทิงพระ” นอกจากการสร้างวัดเขียนบางแก้ว วัดสทัง และวัดสทิงพระ ดังกล่าวแล้ว หลักฐานมุขปาฐะที่เล่าสืบต่อมายังได้กล่าวถึงวัดพื้นางเลือดขาวกับเจ้าพระยา कुमार ได้สร้างไว้ ได้แก่ วัดนางหลง (อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง) วัดหาดแก้ว หรือวัดพระพุทไธยาสน์ หรือวัดพระนอน (ปัจจุบันเป็นวัดร้าง อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง) วัดป่าขอม (อำเภอเมืองพัทลุง) วัดควนถอบ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง) วัดทาคูระหรือวัดเจ้าแม่อยู่หัว (อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา) วัดสนามชัย (อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา) วัดเจ้าแม่หรือวัดชะแม (อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา)

วัดเจติยัม (อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา) วัดถรการาม (ปัจจุบันเป็นวัดร้าง อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา) (ชัยวุฒิ พิชญกุล.2549:118) ทั้งความที่ปรากฏในเนื้อเรื่องตอนที่พระครูอินทโมฬีเป็นผู้ปกครองดูแลวัดทั้งฝั่งทะเลสาบตะวันออกและตะวันตก ตอนหนึ่งว่า

“ยกเรื่องตามนิทาน	วัดขึ้นท่านอินทโมลี
พูดไว้มากล้นถึ	ครั้งท่านมีเกียรติยศฐานัน
สมัยนั้นเมืองตะลุง	ทั้งสองฝั่งยมนา
ท่าฝั่งออกฝ่ายปะทะ	เรียกเมืองตะลุงอย่างเดียวกัน
ครั้นสมัยพระครูอินท	อยู่ในศีลคุณานันท์
ปกครองฝ่ายพระนั้น	เป็นราชาคุมหมวดหมู่
วัดทั้งสองฝ่ายฝั่ง	ขึ้นเขียนสทังบอกให้รู้
ฝั่งตะวันออกวัดพระอยู่	สทังพระสนามชัย
วัดเจียกวัดตำเสา	วัดโหนดลายวัดโรงใหญ่
วัดชะแล้ววัดโรงน้อย	กับวัดแหลมทั่วกันไป
วัดท่าฝั่งตะวันออก	จะขอบอกให้เข้าใจ
ยังมีมากเกินไป	เหลือวิสัยจะพรรณนา
ยังวัดท่าฝั่งตก	จะขอยกขึ้นมาว่า
ที่หนึ่งวัดคูหา	สองต่อมาวัดพิกุล
สามวัดปากบางแก้ว	สี่วัดตารามการุญ
ห้าวัดแตระคำจุน	หกทั้งวัดตะโหนดลาย”

ด้านคุณค่าในเรื่องการบำรุงวัดและพระพุทธศาสนาของพระเจ้าแผ่นดิน และพุทธศาสนิกชน รวมทั้งการปกครองหัวเมืองในสมัยอยุธยาที่ใช้วัดเป็นศูนย์กลางการปกครองคานอำนาจกับเจ้าผู้ปกครองในหัวเมืองภาคใต้ทั้งในหัวเมืองนครศรีธรรมราช และหัวเมืองในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา โดยมีวัฒนธรรมการกลบนาวัดเข้ามาเกี่ยวข้อง คำว่า “กลบนา” หมายถึง การเจาะจงให้ที่ดินหรือสิ่งอื่น เช่น อาคารซึ่งเจ้าของอุทิศผลประโยชน์ให้แก่วัดหรือศาสนา รวมทั้งส่วนบุญที่ผู้ทำอุทิศให้แก่ผู้ตาย ดังที่ วงศ์ พงศ์ไพบูลย์ (2529 : 115 - 116) ได้ให้ความหมายกลบนาไว้ว่า

กลบนาหมายถึงเจาะจงให้หรือมอบให้ โดยทั่วไปหมายถึง การยกที่ดินหรือสิ่งอื่น เช่น อาคารซึ่งเจ้าของอุทิศผลประโยชน์ให้แก่วัด หรือศาสนา โดยที่แต่โบราณมาเราถือว่าที่ดินทั้งหมดเป็นของพระมหากษัตริย์ การกลบนาที่จึงมักเป็นการพระบรมราชูทิศเพื่อกลบนา คือโดยทั่วไปเป็นเรื่องที่พระมหากษัตริย์ทรงพระราชูทิศที่ดิน ไร่ นา อันเป็นของหลวงให้แก่พระสงฆ์รวมทั้งผู้คนชายหญิง ซึ่งเรียกว่า ถวายข้าพระโยมสงฆ์ ให้แก่วัดเป็นดีดชาด ใครจะล่วงละเมิดมิได้ และถวายธรรณสงฆ์อันได้แก่การโอนกรรมสิทธิ์ที่ดิน ไร่ นา ถวายเป็นของสงฆ์ เพื่อเก็บผลประโยชน์อุทิศแก่วัดใดวัดหนึ่งที่

ทรงพระบรมราชูทิศนั้น พร้อมกับให้มีพระเถระเจ้าอาวาสเป็นผู้กำกับ ดูแลพระสงฆ์ ทำนา ทำไร่ บนที่วัดเพื่อนำพืชผลบำรุงวัด มีนายประเพณีคอยควบคุมดูแลผลประโยชน์ของวัด เป็นต้น

การกัลปนาในภาคใต้เกิดขึ้นทั้งในศาสนาพุทธ และศาสนาพราหมณ์ โดยมีการพระราชทานที่เพื่อกัลปนาให้แก่วัดพุทธศาสนาเถรวาทและเทวรูปในศาสนาพราหมณ์มาตั้งแต่สมัยศรีวิชัย ในสมัยกรุงศรีอยุธยา มีการพระราชทานที่กัลปนา ทั้งศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ โดยถวายผู้คนชายหญิงเพื่อปรนนิบัติพระศาสนา ทั้ง 2 ผู้คนที่พระราชทานเพื่อปรนนิบัติพระพุทธรูป เรียกว่า ข้าพระโยมสงฆ์ หรือข้าพระคนทวน หรือข้าโปรดคนทวน ส่วนศาสนาพราหมณ์ เรียกว่า ข้าพระนารายณ์ ข้าพระอิศวร หรือข้าพระเทวรูป คนเหล่านี้มีสิทธิพิเศษเหนือกว่าบุคคลธรรมดาหลายประการ เช่น ได้รับตราภูมิคุ้มห้ามไม่ถูกเกณฑ์เดือน เกณฑ์ส่วย เกณฑ์รับราชการ ไม่ให้เจ้าเมืองและกรมการบังคับกระทวงความทั้งแพ่งและอาญาแก่บุคคลเหล่านี้ เป็นต้น กล่าวเฉพาะในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ แห่งกรุงศรีอยุธยา พระครูอินทโมฬี เจ้าคณะป่าแก้วหัวเมืองพัทลุง ได้บูรณะวัดเขียนบางแก้ว และวัดสทิง นำขึ้นถวายพระพรขอพระราชทานเบิกญาติโยมสมัครพรรคพวกให้มาขึ้นกับวัดทั้งสอง โปรดเกล้าฯ ให้มีตราพระราชโองการเบิกญาติโยมและไพร่สาอากรชาวเชิงภูศิลป์บาลทานพระกัลปนา ให้ขาดออกจากส่วยหลวงและเบิกจากพระคลังหลวงเป็นสำเภา 3 ลำ บรรทุกอิฐรักทอง มอบให้แก่พระครูอินทโมฬีฯ กับโปรดเกล้าฯ ให้เบิกวัดทั้งแขวง เมือง นครศรีธรรมราชและเมืองพัทลุง จำนวน 298 วัด มาขึ้นแก่วัดเขียนบางแก้วและวัดสทิง (ชัยวุฒิ พิชะกุล, 2549, 92 - 95) ดังความที่ปรากฏในเรื่องตอนหนึ่งว่า

“พระองค์ขึ้นชมครัน	ประทานเกียรติยศฐานัน
ให้นามชื่อพระครู	อินโมลีเลิศโลกา
ถวายพัดแฉกด้ามงา	ยามมีตรามงกุฎไทย
เครื่องใช้ทุกอย่างมา	ประทานผ้าจีวรไตร
แล้วส่งนายคลังใน	ไปเบิกรักทองอิฐปูน
บรรทุกเรือทั้งสามลำ	คนประจำอยู่พร้อมมูล
ใครละเมิดจนของสูญ	ให้ลงโทษตามอาชญา
แล้วจึงให้ข้าพระ	ตามแต่จะปรารภนา
วางเขตสองวัดมา	ให้เลทุบาทติดต่อกัน
วัดสทิงใหญ่เขียนบางแก้ว	สองวัดนี้มีสำคัญ
เดิมก่อนในครั้งนั้น	ความสุขสันต์ขึ้นบานตา
ตอนนี้ขาดหนึ่งตอน	ขาดศีลพรวัดไม่พระ
ในระหว่างศาสนา	ก่อนหนึ่งพันห้าร้อยปี
ต่อมาพระครูอินทฯ	ตกแต่งถิ่นฐานวัดนี้
วัดสทิงบางแก้วนี้	สองวัดนี้จัดพร้อมกัน

วัดสทังใหญ่พระครูอินทฯ ปกครองถิ่นฐานวัดนั้น	
ท่านอยู่ในวัดนั้น	จำลองพระไว้หนึ่งองค์
ทำด้วยแก่นแคะฝอย	ใหญ่ไม่น้อยยืนบรรจง
ให้นามชื่อไว้ตรง	คือพระงามสทังใหญ่
ชื่อพระประทุมกาศ	คำอาราธน์เกี่ยวพันไป
วัดสทังครั้งนั้นไซ้	พระครูอินทฯ เป็นอธิการ
ยังวัดเขียนบางแก้ว	มีอยู่แล้วในตำนาน
พระมหาสิริราชเป็นอธิการ นิทานติดตำรา	
มีที่นาถลปนา	ท่านว่ามีอยู่สิบสี่
ที่วัดทุ่งใหญ่	ยี่สิบสี่ในตำรา
ตัดขาดจากส่วยหลวง	ทั้งสองวัดมีบัตรา
มีคำปวารณา	ติดตราไว้ให้เป็นทาน
ไว้ซ่อมเสนาสนะ	สำหรับพระในเพหาร
เลขขุบาทตามตำนาน	วัดบางแก้วและสทังใหญ่
วางเขตติดต่อกัน	สองวัดนั้นเป็นเงื่อนไข
วัดสทังทิศตะวันตก	จดควนซังนาโหนดใน
ชะเมาเปรวแต่ไทร	ทิศใต้จดคลองห้วยคัน
ตะวันออกจดทะเลสาบ	พื้นดินราบเสมอกัน
ทิศเหนือมีสำคัญ	จดคลองหว่าไว้ตรง
ให้นามชื่อที่คช	จดเอาไว้เป็นข้อทง
วางเขตเอาไว้ตรง	คงตามวัดที่จัดสรร
ส่วนวัดเขียนบางแก้ว	ทิศเหนือจดคลองห้วยคัน
เป็นเขตติดต่อกัน	กับวัดสทังดั้งเดิมมา”

การสร้างพระมหาธาตุเจดีย์และการปฏิสังขรณ์พระบรมธาตุ ความเชื่อเกี่ยวกับพระบรมสารีริกธาตุและการสร้างพระมหาธาตุเจดีย์ เป็นสิ่งที่พุทธศาสนิกชนเชื่อถือศรัทธา และให้ความสำคัญเป็นอย่างสูง จึงเป็นที่มาของการสร้างสถูปเจดีย์หรือพระมหาธาตุเจดีย์ เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุสำหรับกราบไหว้บูชาของพุทธศาสนิกชนทั่วไปรวมทั้งการบูรณปฏิสังขรณ์พระบรมธาตุเจดีย์ ในภาคใต้ของประเทศไทย กล่าวได้ว่า พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชเป็นแม่แบบของการสร้างพระมหาธาตุเจดีย์ บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า ตามอิทธิพลของพุทธศาสนาลังกาวงศ์ และยังเป็นศูนย์กลางพระพุทธรูปของภาคใต้ ในสมัยกรุงศรีอยุธยาชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา โดยเฉพาะผู้ปกครองบ้านเมืองพุทธศาสนิกชนต่างร่วมกันสร้างพระมหาธาตุเจดีย์ที่ได้รับอิทธิพลมาจากพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช ในวรรณกรรมเรื่อง “ประวัตินางเลียดและ

ตำนานเมืองพัทลุง” ปรากฏว่าเจ้าเมือง นางเลียดขาวและเจ้าพระยาโกมาร ได้ร่วมกันสร้างพระมหาธาตุเจดีย์เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า ไว้ที่วัดเขียนบางแก้ว วัดสทิงใหญ่ วัดสทิงพระ แล้วยังมีส่วนร่วมในการบูรณปฏิสังขรณ์พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชด้วยตั้งความในเนื้อเรื่องตอนหนึ่งว่า

“พ.ศ. ติดต่อกัน	พันแปดร้อยหกสิบเอ็ดปี
ยกเรื่องนางเลียดขาว	ตามเรื่องราวนิทานมี
เตรียมตัวกับกายี	หน่อนางเจ้าไปนคร
ชี้ช้างควาญ	หมอควาญไปพร้อมข้าวของ
ไปยังการสำรอง	พระธรรมโศกถูกพระยา
ลูกพระธรรมโศกคนก่อน	ผู้ปฏิสังขรณ์ธาตุศาสดา
เมืองนครศรีธรรมราชา	ศรีธรรมราชประเสริฐโส
เจ้าหน่อกับนางนาย	ขึ้นช้างพลายวิไชโย”

และ

“ถามเจ้าทั้งสองศรี	ที่บางแก้วแล้วหรือยัง
ทั้งสองพร้อมวาจา	ที่ค้างคายังอยู่หมั่ง
ที่มาเพราะเรื่องยัง	ที่มุ่งหวังเฝ้าฝารุลี
นี้เหล่าพุทธเจ้า	จึงได้มาในครานี้
หน่อนางถามพระยา	พุทธเจ้าข้าฝารุลี
เบาบางอย่างไรมี	ตรัสพาทียังมากมาย
เจ้ามาเหมาะดีแท้	ได้ดูแลการทั้งหลาย
การงานยังมากมาย	แต่หาไม่คนดูแล
เจ้ามาข้าเห็นดี	เพราะได้มีคนตาหู
เพราะว่ามีภูมิรู้	ได้ดูแลกระแสการ
พูดกันสิ้นเวลา	เลี้ยงโภชนาของควาหวาน
อยู่สนุกสุขสำราญ	ได้สถานพักอาศัย”

ด้านคุณค่าทางภูมิปัญญาประวัตินางเลียดขาวและตำนานเมืองพัทลุงเป็นความทรงจำของผู้แต่งที่นำเอาตำนาน ประวัติศาสตร์และเหตุการณ์บ้านเมือง มาแต่งขึ้นด้วยเจตนาที่จะให้ความรู้และสืบทอดเรื่องราวอันเป็นภูมิหลังของบ้านเมือง ให้คนรุ่นหลังได้เรียนรู้ มีความต่อท้องถิ่นของตน ดังความว่า “ทำให้เป็นกลอน คำสุนทรตามสำเนา อ่านง่ายจำหมายเอา ตามประวัติต่อมา เมืองตะลุงวัดบางแก้ว นานมาแล้วจำพลังพล่า ผู้เฒ่าเล่าต่อมา ในนิทานเดิมยังมี ขาดสูญแหกผงผ่าน เนื้อ

นิทานไม่เต็มที ถึงเก็บร้อยกรองดี ที่สูญหายไม่เหลือ ยังอยู่เป็นร่องรอย ขอพูดไว้ให้เข้าใจ สร้างไว้นานเกินไป ก่อนแต่พันสี่ร้อยปี” จึงแสดงให้เห็นภูมิปัญญาของผู้แต่งในด้านต่างๆ ดังต่อไปนี้

ตำนานยังแสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาในการเลือกสรรวัฒนธรรมท้องถิ่น คติชนวิทยา และบริบททางสังคมวัฒนธรรมมาสอดแทรกไว้ในเนื้อเรื่องเพื่อเป็นเครื่องประเทืองปัญญาแก่ผู้อ่าน ตัวอย่างเช่น

“เดิมก่อนเมืองทั้งนี้	เจ้าเมืองชื่อศุภมัย
ลูกชายชื่อศุภมิตร	บิดาเจ้านี้ตายไป
แม่เองพิราลัย	ต้องจำใจทนเสดสา
อยู่กินกับแม่เลี้ยง	ทะเลาะเถียงทุกเวลา
ศุภมิตรคิดขึ้นมา	จึงลักทรัพย์ดับข้าวของ
พอได้ช่วงเวลา	นำบ่าวข้าลงเรือล่อง
แล้วจึงเอาเงินทอง	ฝังซ่อนไว้ริมชายเขา
นี้แหล่เรื่องนิยาย	เขาเล่าไว้เป็นแบบแผน
เป็นเรื่องเก่าแก่แกน	ก่อนแต่พุทธศาสนา
ครั้งนับถือพระนารายณ์	เขาเล่าไว้ภายหลังมา
ชุดพบพระนรา	พาไปไว้เกาะถ้ำใหญ่
พระยาธรรมรงค์	เล่าสั้นสั้นพอเข้าใจ”

มีการใช้หลักธรรมในทางพุทธศาสนามาเป็นคติเตือนใจและสอนให้ยึดมั่นในพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนา รวมทั้งความกตัญญูกตเวทีต่อผู้มีพระคุณ ทั้งความว่า

“ครั้นถึงวันเวลา	สองตายายตายพร้อมกัน
เจ้าหน่อนางเลือดขาว	จัดทำศพครบสามวัน
เผาศพเสร็จพร้อมกัน	อัฐินั้นขึ้นข้างพา
ไปฝังไว้ในถ้ำ	คุหาสวรรค์วัดคุหา
เสร็จสรรพจึงกลับมา	นั่งปรึกษากันสองคน
เจ้าหน่อนางเลือดขาว	ยกเรื่องราวเป็นต้นหน
เพราะยังคนสองคน	บุตรหญิงชายหาไม่มี
ทรัพย์สินและเงินทอง	นับเป็นของใช้ค่าหนี้
หากว่าถึงมั่งมี	ยังผู้รู้ไม่ผู้เห็น
เปรียบเหมือนกับร่างกาย	ถ้าตายไปไม่เห็นเป็น
นับว่าไม่ผู้เห็น	เป็นแต่ว่าเวียนเกิดตาย
อจิริสังขาร	เวียนไปมาไม่รู้วาย

การเกิดแก่เจ็บตาย	ไม่เป็นจริงสักสิ่งเดียว
คิดคิดหัวใจเหี่ยว	เปลี่ยวญาติมิตรพงศ์เผ่าพันธุ์
พ่อแม่ยังแคไหน	ท่านเลี้ยงไว้หมายเอาบุญ
ต่อมาสิ้นชีวา	เราบูชาคิดแทนคุณ
เงินทองเป็นกองกุนท์	คิดสร้างบุญทำต่อไป
เห็นว่าสังขาร	เราเกิดมาไม่ได้ใคร
ได้แต่ผ้าสองผืน	กับท่อนฟืนได้เผาไฟ
เกิดมายุ่เปล่าไป	ต้องทำบุญสร้างศีลทาน
ยุคเอาพระตรัยรัตน์	พระว่าขัดแก้วสามประการ
ส่วนทรัพย์สินศฤงคาร	ทำวัดวอย่าข้องห่วง
รุ่งขึ้นพอตะวันบ่าย	สั่งบ่าวไพร่นายทั้งปวง”

มีการยกย่องบุคคลที่เป็นผู้นำชุมชนจะต้องมีคุณลักษณะพิเศษที่เหนือธรรมชาติหรือเหนือบุคคลอื่น กรณีนางเลือดขาวกับเจ้าพระยาอุมาเรศที่ถือกำเนิดจากหน่อไผ่ ผู้นำชุมชนจะต้องมีน้ำใจเสียสละ มีจิตกุศลที่จะช่วยเหลือแบ่งเบาทุกข์สุขของข้าทาสบริวารและอาณาประชาราษฎร์ รวมทั้งเป็นผู้มีจิตศรัทธาอุปัชฌาย์คำชู่พระพุทธรูปศาสนาจึงจะเป็นที่ยอมรับของประชาชน ดังจะเห็นได้จากนางเลือดขาวและเจ้าพระยาอุมาเรศ ได้นำทรัพย์สินของตนมาสร้างวัด พระมหาธาตุเจดีย์ไว้เป็นจำนวนมาก ตัวอย่างเช่น

“ข้าพระพุทธเจ้าไซ้	พ่อแม่ไม่มีความหวัง
ผู้เฒ่าเล่าให้ฟัง	ครั้งอยู่ยงกับตายาย
ตาโมเมียชื่อเพชร	ท่านมีเสรีข้างพังพลาย
แก่เล่าตามนิยาย	สองข้าไซ้รู้ได้จากไผ่
วันหนึ่งใช้เวลา	ข้างชื่อว่าคชวิไชย
ไปพบหน่อไม้ไผ่	ตงหน่อใหญ่ข้างพามา
มาถึงให้ตายาย	ผ่าเปลือกไม้ถูกกายา
โลหิตไหลออกมา	แดงและขาวเหลืองเคล้ากัน
ข้าพระพุทธเจ้าท่านเล่าว่า	ในเวลาเดียวกันนั้น
เรื่องข้างคชวิไชย	พังตลับนั้นของตายาย
ไปพบหน่อไม้เสรี	รกหรือเตียนรู้ไม่ได้
เอามาให้ตายาย	ตามว่าไว้ไม้ไผ่สี
สุกมาให้กับยาย	พอผ่าไม้โลหิตรี
ปลายมีดถูกกายี	โลหิตมีไหลออกมา

ไม่ไผ่สองหน่อนี้	เป็นอย่างนี้ดอกคุณเจ้า
เขาเล่าตามเรื่องราว	ว่าปาติกาเกิดในหน่อไผ่
ทั้งสองพี่น้องกัน	หน่อกับฉันทมาแต่ไหน
ตายายทั้งสองได้	เลี้ยงเอาไว้ลูกบุญธรรม”

และ

“ต่อมาพระยากรทอง	หน่อนางเจ้าเลือดขาวนี้
ทำเสร็จทันท่วงที่	มีเงินตรายิ่งกว่าแสน
คิดสร้างวัดเอนไป	เพราะเงินยังไม่ขาดแคลน
ตรวจดูตามแบบแผน	ยังสองแห่งสมควรดี
ที่หาดทรายปากบางแก้ว	ต่อเชิงแนวแฉวนที่
เห็นว่าสมควรดี	ทำทันทีสำเร็จไว
ก่อพระประมธมสร้างเจดีย์	สมควรที่ทำไม่ใหญ่
สร้างพระปฎิมาไว้	ปลุกสำนักอาศัยสงฆ์
ชื่อว่าวัดพระนอน	สำเนาเพลาบอกไว้ตรง
ทุกวันนี้ทำลายผง	แต่รอยคงก็ไม่มี
ตามทีความสูญหาย	เพราะเจ้านายให้จองที่
ตัวข้าเองแต่ก่อนนี้	ได้เห็นแล้วรอยเจดีย์
รูปพระพุทธรู้ได้เห็นแล้ว	แต่พระนอนไม่เห็นที่
ครั้นต่อมาจนถึงนี้	ไม่เห็นมีสักสิ่งเดียว
ต่อมาหน่อนางเลือดขาว	ยากรทองเป็นใจเดียว
น้ำใจห่วงหวงเหนียว	ความเกี่ยวข้องเหมือนน้องกัน
ไปดูพื้นฐานที่	ที่สทงใหญ่เป็นสำคัญ
ตกลงทุกสิ่งอัน	ทำตามใจในทันที
จวกดินขุดต่อถาง	ทำทางเดินไปมานี้
ทำเสร็จทันท่วงที่	ทำพื้นที่ให้เรียบงาม
ทำวัดสทงใหญ่	ปลุกสร้างไว้เป็นอาหรม
จัดทำไว้สวยงาม	ปลุกสำนักที่พักสงฆ์
แล้วปลุกโรงเพหาร	ก่อจำลองรูปพระองค์
ใหญ่น้อยพอสมทรง	พระสารีบุตรพระโมคคิ
ก่อไว้ในเพหาร	หน้าพระประธานสององค์มี
ลงรักทาปูนสี	แล้วลงทองงามยองใย”

ประวัตินางเลือดขาวและตำนานเมืองพัทลุงซึ่งแต่งโดยหมื่นจวบเจริญการ (แมว มุสิกเจริญ) นับเป็นตำนานท้องถิ่นภาคใต้ที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ในการศึกษา ตำนาน และความเป็นมาของเมืองพัทลุง ผู้แต่งได้บอกกล่าวที่มาของเรื่องราวว่าได้เคยอ่าน “เพลานางเลือดขาว” แต่เข้าใจว่าภายหลังเกิดการสูญหาย หรือถูกทำลายไป ด้วยเจตนาที่จะบันทึกเรื่องราวเป็นลายลักษณ์อักษรจึงได้แต่งเรื่องนี้ขึ้น อันเป็นคุณูปการต่อคนรุ่นหลังจะได้ศึกษาเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ เมืองพัทลุงและพัฒนาการของชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา

3. ตำนานเมืองปาดานี

การวิเคราะห์ลักษณะเด่นตำนานเมืองปาดานีสามารถอธิบายสำนึกเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของผู้คนในสังคม โดยการสะท้อนบริบทของสังคมวัฒนธรรมผ่านการจดบันทึก ความเป็นมาจากอดีตของบรรพบุรุษ โดยทั่วไปแล้วการศึกษาเกี่ยวกับอดีต ของนักประวัติศาสตร์ อาจใช้หลักฐานหลายประเภทในการศึกษาหาข้อเท็จจริงในอดีต ของมนุษย์ ทั้งผ่านการศึกษาในงานวัตถุ โบราณสถาน ทั้งในและนอกท้องถิ่น เพื่อแสวงหาคำตอบของอดีตผู้คนในชุมชนที่ทำการศึกษา แต่ในด้านหนึ่ง นักประวัติศาสตร์สามารถศึกษาอดีตของมนุษย์ ผ่านงานนิพนธ์ที่มนุษย์ได้บันทึกข้อมูลประวัติศาสตร์ของตนเอง ดังนั้นในยุคประวัติศาสตร์ เมื่อมีการจดบันทึก ทำให้เป็นจุดเริ่มต้นของการบันทึกอดีตของมนุษย์ งานวรรณกรรมเก่าแก่ปรัชญาในท้องถิ่นในแต่ละพื้นที่ทางวัฒนธรรม ล้วนเป็นส่วนหนึ่งในการทำความเข้าใจ ความคิดทางประวัติศาสตร์ของผู้คนที่เป็นเจ้าของวัฒนธรรมนั้น ๆ เป็นอย่างดี

การศึกษางานเขียนตำนานเมืองปาดานีพบว่าลักษณะเด่นของการเรียบเรียงตำนานเกี่ยวกับปาดานีเป็น 2 กลุ่มคือ กลุ่มตำนานฝ่ายไทยและตำนานฝ่ายมลายู

ตำนานที่เขียนของฝ่ายไทยการสำรวจกลุ่มนี้พบว่าการเขียนประวัติศาสตร์ท้องถิ่นส่วนใหญ่เป็นงานเขียนที่ต้องการอธิบายพัฒนาการในอดีตของเมืองปาดานีในลักษณะ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่ปาดานีเป็นส่วนหนึ่งของรัฐสยามซึ่งมีความเป็นมายาวนาน เอกสารส่วนใหญ่อ้างถึงการรวบรวมข้อมูลท้องถิ่น บริเวณภาคใต้ตอนล่างจากกลุ่มตำนานพื้นบ้าน แล้วนำมาเรียบเรียงให้มีเนื้อหาเป็นประวัติศาสตร์ปัตตานีขึ้นใหม่ ข้อมูลประวัติศาสตร์ พยายามบ่งบอกความเป็นมาในอดีตที่อยู่ร่วมกันระหว่างปาดานีในฐานะส่วนหนึ่งของหัวเมืองในภาคใต้ของอาณาจักรลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาจนถึงยุครัตนโกสินทร์

นอกจากนี้เนื้อหาบางตอนพยายามอธิบาย วัฒนธรรมของวิถีชีวิตผู้คน เมืองปัตตานีทั้งด้านศาสนา ศิลปวัฒนธรรมประจำถิ่น ประวัติศาสตร์ธรรมเนียมการปกครอง ซึ่งเอกลักษณ์ของการนำเสนอเรื่องราวประวัติศาสตร์ แต่ละฉบับอาจต่างกันขึ้นกับภูมิหลังผู้รวบรวม และข้อมูลที่ใช้ประกอบการเรียบเรียง

อย่างไรก็ดีลักษณะพิเศษของการบันทึกประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยนี้มีเนื้อหาเกี่ยวกับเมืองปาดานีคือ มักบันทึกโดย ขุนนาง หรือข้าราชการของฝ่ายสยามที่เข้ามาปฏิบัติงานและได้ศึกษารวบรวมประวัติของเมือง เพื่อใช้เป็นข้อมูลการปกครอง ดังนั้นข้าราชการฝ่ายปกครองในยุคแรกมักมีความสนใจที่จะสืบค้น ประวัติของเมืองที่ตนเองปฏิบัติหน้าที่ ตำนานของฝ่ายสยามในพื้นที่ว่าด้วยประวัติของเมืองปาดานีเท่าที่สืบค้น เช่น ต้นฉบับตำนานเมืองตานี บันทึกระหว่าง พ.ศ. 2450 – 2472 ซึ่งเป็นช่วงที่นายอำเภอ ได้ทำการรวบรวมความเป็นมาของเมืองปาดานี ผู้รวบรวมคือ พระศรีบุรีรัฐ (เป่า สุมณดิษฐ์) นายอำเภอเมืองและอำเภอยะรังจากการสืบค้น ประวัติศาสตร์ของการจัดเขตการปกครอง เขตอำเภอของจังหวัดปัตตานีพบว่า ใน พ.ศ. 2443 มีการจัดตั้งอำเภอยะรัง บริเวณที่ว่าการอำเภอบ้านยะรัง ต.ปิตุมุเต จ.ปัตตานี ซึ่งในเขตการปกครองอำเภอยะรังก็เป็นพื้นที่สำคัญในประวัติศาสตร์ของเมืองปัตตานีในอดีต คือเป็นที่ตั้งของเมืองปัตตานีเก่า สันนิษฐานว่าอยู่ในช่วงสมัยลังกาสุกะ โดยเฉพาะเมืองเก่าที่บ้านประแว มีซากปรักหักพังของศาสนสถานจำนวนหนึ่ง เป็นชุมชนพุทธในสมัยประวัติศาสตร์ของปัตตานี ก่อนการเปลี่ยนแปลงเป็นเมืองที่รับอิทธิพลของศาสนาอิสลามสมัยหลัง

ในช่วงการจัดการปกครอง พ.ศ. 2443 รัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์คงเป็นยุคแรกที่มีการจดบันทึก สืบค้นประวัติของเมืองปาดานี และการแต่งตำนานฉบับแรกในยุคนี้จึงเรียกชื่อเมืองตามที่ชาวบ้านบริเวณปัตตานีเรียกว่า เมืองตานี ดังนั้นตำนานฉบับนี้จึงใช้ชื่อว่า “ตำนานเมืองตานี” ฉบับพระศรีบุรีรัฐ รวบรวม ต่อมานายอนันต์ วัฒนานิกร ศึกษาธิการอำเภอยะรังจังหวัดปัตตานี นักประวัติศาสตร์ท้องถิ่นปาดานีได้สืบค้นและจัดทำต้นฉบับพิมพ์ดีด) ตำนานเมืองตานี เป็นรูปแบบประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่ผสมผสานเรียบเรียงตำนานพื้นบ้าน และพงศาวดารท้องถิ่นอย่างเป็นเอกลักษณ์เรื่องหนึ่ง และสันนิษฐานว่าเนื้อหาคงมีการถ่ายทอดสู่ตำนานเกี่ยวกับเมืองปัตตานีที่เขียนขึ้นภายหลังฉบับอื่น ๆ อีกด้วย (พระศรีบุรีรัฐ ,ม.ป.ป., 59)

ตำนานเมืองปาดานีของเอกสารฝ่ายไทยเท่าที่สำรวจพบว่า เป็นการจดบันทึกด้วยภาษาไทยกลาง ต้นฉบับเป็นเอกสารโบราณบันทึกในกระดาษแบบหนังสือสมุดไทย และคาดว่าต่อมาได้มีการเขียนในสมุดฝรั่ง คือ หนังสือที่เป็นในรูปแบบปัจจุบัน ซึ่งในราว พ.ศ. 2440 เป็นต้นมาความนิยมการบันทึกในสมุดไทยแบบเก่าได้ลดลง ในท้องถิ่นเริ่มมีการใช้ระบบการพิมพ์ใช้บันทึกข้อความ หรือรายงานของทางการต้นฉบับเก่าของ ตำนานร่วมสมัย ราว พ.ศ. 2440 – 2510 ยังใช้การพิมพ์ดี เช่น ต้นฉบับเดิมของตำนานเมืองตานีฉบับพระศรีบุรีรัฐ (เป่า สุมณดิษฐ์) เป็นต้น (พระศรีบุรีรัฐ , ม.ป.ป, 1-59) ตำนานเมืองปัตตานีสำนวนอื่น เช่น ตำนานเมืองปัตตานี ฉบับเรียบเรียงโดยหลวงครุนิติพิศาล ในพ.ศ. 2509 (ฉบับเผยแพร่ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายวิจิตร นະมาตร์ พ.ศ. 2509)

ข้อความที่เป็นประวัติศาสตร์ของเมืองปาดานี ในสมัยแรกการสร้างเมือง ซึ่งอ้างถึงความสัมพันธ์กับหัวเมืองมลายูอีกเมืองหนึ่งคือเมืองไทรบุรี ตำนานเรื่องนี้มีเนื้อหาที่เขียนด้วยภาษาไทยกลาง ทั้งสำนวนคำศัพท์ที่ใช้ และข้อมูลที่ใช้น่าจะมีการรวบรวมจากประวัติศาสตร์ของหัวเมืองมลายูยุคโบราณอยู่ด้วย ความเก่าแก่ของท้องเรื่องจะเห็นได้จากเนื้อหาที่เก่าในยุคปฐมวงศ์ ของ

เมืองปัตตานีและเล่าความไปไกลตั้งแต่ยุคที่ยังไม่ปรากฏศาสนาอิสลามในเมืองปัตตานีคล้ายตำนานกำเนิดโลก รัชธิพลผสมผสานความเรื่องระหว่าง พราหมณ์ พุทธ อิสลาม อย่างเป็นเอกลักษณ์ เช่นการใช้สัญลักษณ์เทพเจ้าในศาสนาเป็นตัวดำเนินเรื่องกำเนิดมนุษย์ การสร้างเมือง ในครั้งกษัตริย์มลายูองค์แรก ที่มีนามว่า “ราชามารงมหาवंสา” นอกจากนี้รัชธิพลของวัฒนธรรมอินเดียในตำนานปรัมปราติของการสร้างเมืองปัตตานียังสะท้อนให้เห็นจากการใช้คติเปรียบเทียบการต่อสู้ระหว่างวัฒนธรรมต่างกลุ่มชาติพันธุ์ ผ่านคำอธิบายของตำนานในรูปแบบตัวดำเนินเรื่องที่เป็นพญาคูรุท การอ้างถึงยุคโบราณเช่น “เมื่อพระรามและหนุมานคุมทัพไปทำสงครามปราบยักษ์ ชนะ ... ต่อมาเกาะลังกาบุริถูกทิ้งร้าง ... (ต่อมามี) พญาคูรุทที่มีฤทธิ์และฤทธาภาพมาก ... (หลวงครุณิตินิศา, 2509, 1-15) ราชามารงมหาवंสา มีเชื้อสายของ “พระอินทร์” (น่าจะหมายถึงชนพื้นเมืองที่มีเชื้อสายชาวอินเดียแล้วอพยพมาตั้งหลักแหล่งบริเวณแหลมมลายูยุคแรก) “ราชามารง มหาवंสา” ในตำนานเรื่องนี้มีบทบาทในการสร้างเมืองสำคัญยุคแรกบนแหลมมลายูในยุครัชธิพลวัฒนธรรมจากอินเดีย ปรากฏชื่อเมืองแรกที่ตั้งว่า “เมืองไทรบุรี” ตำนานเรื่องนี้มีเนื้อหาที่แสดงควมมีประวัติศาสตร์ของบรรพบุรุษร่วมกัน โดยผู้แต่งอ้างถึง การสืบทอดอำนาจของเจ้าเมือง การสร้างบ้านแบ่งเมืองของบรรดาหัวเมืองแถบมลายูว่าเกี่ยวข้องกับเมืองที่เรียกว่า “สยามรัฐ” อยู่ด้วย เช่นไอรสของราชามารงมหาवंสา คือ ราชามารงมหาโพธิสัตว์ (สันนิษฐานว่า พระนามกษัตริย์ยุคแรกเป็นจาริตของการให้สร้อยพระนามของกษัตริย์ยุคจาริตในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 – 19) ดังนั้นที่มาของกรุงสยามในตำนานของเมืองไทรบุรี ปัตตานี จึงเป็นเมืองยุคแรกของบรรดานครรัฐที่ตั้งขึ้นในสมัยประวัติศาสตร์ตามคำบอกเล่าแบบตำนานท้องถิ่น หรืออาจตีความได้ว่า ตั้ง “สยาม” “ไทรบุรี” “เประห์” ในตำนานคือเมืองโบราณที่ในอดีตมีบรรพบุรุษร่วมกัน (หลวงครุณิตินิศา, 2509, 15 – 35)

ตัวอย่างสำนวนการเขียนภาษาไทยในยุคนั้นตามเอกสารตำนานไทรบุรี ปัตตานี พ.ศ. 2509 บางตอนเช่น “... ราชามารงมหาवंสา พระองค์นี้ ทรงสืบเชื้อวงศ์มาแต่พระอินทร์เทพเจ้าทางพระบิดาส่วนทางพระมารดานั้นสืบสายจากเทพเจ้าอันศักดิ์สิทธิ์ พระองค์จึงทรงพลาภาพมีอิทธิฤทธิ์เป็นที่เลื่องลือ แต่เมื่อถึงคราวพระองค์จะทำการอภิเษกสมรส เผิดให้ไปหลงใหลทรงผูกสมักรักใคร่กับบุตรีอสูร ด้วยทรงเห็นว่ามีสิริโฉมโสภาคย์ ราชามารงมหาवंสา จึงทรงรับบุตรีอสูรนั้นเป็นชายา เมื่อราชา มารงมหาवंสาเสด็จไปที่ใด จำเป็นต้องพาชายานี้ไปด้วยเสมอ ราชามารงมหาवंสาสรทรงรอบรู้และสันตติในไสยศาสตร์ พิทยาการต่าง ๆ ทรงมีมหิทธิเดช เป็นที่เกรงขามแก่ราชามหา กษัตริย์ อื่น ๆ อีกมาก...” (หลวงครุณิตินิศา, 2509, 25)

เนื้อหาตอน ราชามารงมหาवंสา สร้างเมือง “ลังกาสุข” (ในตำนาน) เช่นข้อความบางตอนที่บรรยายว่า “... ราชามารงมหาवंสาเสด็จตรวจบริเวณที่ถบนั้นพร้อมด้วยราชบริพารพลนิกรทั้งหลายเลือกที่ดินอันควรสร้างที่ประทับ ค่าย หอรบ ทรงพบที่แห่งหนึ่ง ชัยภูมิดี มีที่ราบกว้างขวางเป็นที่พอพระทัย โปรดให้ปลูกที่ประทับ ณ ที่นั้น แล้วตรัสให้เกณฑ์กันสร้าง ค่าย คู หอรบ ปราสาท วังต่อไป พระองค์ทรงผลิตเพลินต่อการสร้าง จึงประทับบัญชาการอยู่ ณ ที่นั้นมิได้เสด็จกลับลงเรืออีกเลย

เมื่อได้สร้างปราสาท วัง และอื่น ๆ เสร็จแล้ว โปรดให้เรียกว่า “เมืองลังกาสุข” หมายถึงความสุขที่ได้ตกแต่งอันดีแล้วด้วยที่นี่เป็นที่สบาย ที่ดินดี อาหารสมบูรณ์ มีสัตว์ป่าต่าง ๆ เช่น กวาง กระเจิง เก้ง กระตัง วัว มากพอที่จะให้ไพร่พลล่ามาเป็นอาหารได้ง่าย

นอกจากนี้ ชาวพื้นเมืองก็ยังไม่มียศราชาเป็นประมุข และโดยที่ราชามารงมหาวิงศามีพระชาติสืบมาแต่กษัตริย์มหาศาล เหล่าชาวพื้นเมืองอสุรทั้งหลายจึงยกย่องอัญเชิญขึ้นเป็นราชาของพวกตน เมื่อได้สร้างปราสาท วัง แล้ว บรรดาอำมาตย์ข้าราชการ ทหาร พลเรือนโยธาทั้งหลายต่างสร้างบ้านเรือน ตั้งเป็นหมู่บ้าน ตำบล ฟานักอยู่โดยรอบวังนั้น ได้เข้าเฝ้าปฏิบัติราชการเป็นประจำ เมื่อกิจการทุกอย่างเสร็จเรียบร้อยบริบูรณ์แล้วพากันเฉลิมฉลองอภิเษกราชามารงมหาวิงศาทรงปกครองไพร่ฟ้าประชาราษฎรสมบูรณ์ บ้านเมืองเจริญมีพระเกียรติขจรไปไกล ประชาชนผู้แยกย้ายกันอยู่ ได้พากันเข้ามาอยู่ในนครนี้มากขึ้นทุกที บรรดาบัณฑิต พ่อค้าวานิชในถิ่นต่าง ๆ ก็พากันมาอยู่มาค้าเป็นทีสำราญ และด้วยบุญญาธิการแห่งราชามารงมหาวิงศาคุ้มครองประชา เสนาอำมาตย์มนตรีทั้งปวงอยู่เป็นสุขปราศจากโรคภัย พสกนิกรใกล้ไกลที่ทราบข่าว สมควรใจย้ายครอบครัวเข้ามาพึ่งโพธิสมภารมากขึ้น ยิ่งนักยิ่งทวีจำนวนพลเมืองมากขึ้น นครลังกาสุกะเป็นนครใหญ่และมั่นคง พระเกียรติและพระอำนาจแห่งราชามารงมหาวิงศาเป็นที่ยกย่องลือขจรแผ่ไพศาลกว้างออก ๆ โดยลำดับ ...” (หลวง ศุภนิติพิศาล, 2509)

เนื้อหาที่แสดงถึงการอธิบายบุคคลในประวัติศาสตร์ สถานที่ มักใช้คำที่มีที่มาจากภาษาในท้องถิ่นภาคใต้ที่เป็นรากศัพท์ มลายูถิ่น สะท้อนการรวบรวมข้อมูลบางส่วนจาก ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของหัวเมืองแถบมลายู ในราวสมัยต้นรัตนโกสินทร์ เช่นชื่อของบุคคลที่ปรากฏในประวัติศาสตร์ ได้แก่ คำว่า พระเจะเซียม เมืองเปะห์ เลลามีธานี เมืองปัตตานี (ปรากฏในตำนานเขียน พ.ศ. 2509 ด้วย) ราชูปะเซียญ ราชูปะโละบาตง เขามะริยม สุลต่าน มุดซัลปัลซาค์ เป็นต้น (หลวงศุภนิติพิศาล, 2509, 1 – 45)

นอกจากตัวอย่างตำนานลักษณะปรัมปราที่เขียนด้วยตำนานภาษาไทยสมัยรัชกาลที่ 5 แล้ว ยังมีการเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์ เมืองปัตตานีลักษณะพงศาวดารที่สำรวจพบคือฉบับเขียนระหว่าง พ.ศ. 2431 – 2433 เป็นสำนวนที่เก่าอีกเรื่องหนึ่งแต่มีการนำมาตีพิมพ์ภายหลัง พ.ศ. 2457 สาเหตุการเรียบเรียงพงศาวดารเมืองปัตตานี ฉบับพระยาวิเชียรคีรี (ชม ณ สงขลา) เนื่องจากสงขลาเป็นเขตการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 ไปจนถึงเมืองปัตตานี พระยาวิเชียรคีรี (ชม ณ สงขลา) จึงมีบทบาทในการรวบรวมประวัติของเมืองสงขลาเพื่อใช้ในราชการปกครองของกระทรวงมหาดไทยขณะนั้นด้วย จึงสืบค้นตำนานดั้งเดิมของคนท้องถิ่น และประวัติศาสตร์การปกครอง ความเป็นอยู่ของผู้คนเมืองปัตตานียุคการปกครองของสยามมาบรรยายเป็นตำนานเมืองปัตตานีอีกเล่มหนึ่งที่มีความสำคัญต่อการศึกษาเรื่องราวของประวัติศาสตร์เมืองปัตตานีครั้งกรุงรัตนโกสินทร์ ทศวรรษ 2320 ย้อนไปจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์หากแต่ท้องเรื่องมีแนวการเขียนเน้นพัฒนาการปกครองของสยามต้นรัชกาลที่ 1 จนถึงสมัยครั้งรัชกาลที่ 5

ข้อความตอนที่แสดงสำนวนการบันทึกด้วยภาษาไทยของพระยาวิเชียรคีรี

(ชม ณ สงขลา) เช่น

“... หนังสือพงษาวดารเมืองปัตตานี ซึ่งถ้าจะเรียกให้ตรงตามกาลเวลานี้ควรเข้าใจว่า พงษาวดารมณฑลปัตตานี ที่พระยาวิเชียรคีรีเรียงนั้นเรียบเรียงตามความรู้เห็นที่มีอยู่ในเมืองสงขลา แลบางที่ได้สอบกับหนังสือพระราชพงษาวดารฉบับที่หมอบรัดเลพิมพ์ด้วย ในตอนเบื้องต้นเข้าใจผิด หรือยังไม่ทราบความจริงอยู่บ้าง ที่จริงเมืองปัตตานีเป็นเมืองขึ้นของสยามประเทศมาตั้งแต่ครั้ง สมเด็จพระร่วงครองนครสุโขทัยเป็นราชธานี ชาวเมืองปัตตานีเดิมถือพระพุทธศาสนา ภายหลังจึงเขาริถิ์ถือศาสนาอิสลาม....ที่ว่าเจ้าเมืองปัตตานีเป็นผู้หญิงนั้น ไม่ใช่เพราะลูกยังเด็กอย่างพระยาวิเชียรคีรีกล่าวไว้ในหนังสือนี้ ข้าพเจ้าได้เห็นจดหมายเหตุเก่าหลายเรื่อง แม้ที่พวกพ่อค้าฝรั่งซึ่งไปมาค้าขาย ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระทรงธรรม ตลอดจนแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้จดไว้ กล่าวต้งกัน ว่าประเพณีการปกครองเมืองปัตตานีเลือกผู้หญิงในวงศ์ตระกูลเจ้าเมือง ซึ่งมีอายุมากจนพ้นเขตที่จะ มีบุตรได้ เป็นนางพระยาวาราชการเมืองสืบ ๆ กันมา ประเพณีอย่างนี้ใช้ในบางเมืองในเกาะสุมาตรา ก่อน แล้วพวกเมืองตานีจึงเอาอย่างมาใช้ พึ่งเลิกประเพณีนี้ในชั้นกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี

อีกข้อ 1 ซึ่งกล่าวด้วยการตั้งข้าราชการไทยไปเป็นพระยาปัตตานีเมื่อในรัชกาลที่ 1 ตลอด มาจนเรื่องแยกเมืองปัตตานีออกเป็น 7 หัวเมืองนั้น ความคลาศกับหนังสือพระราชพงษาวดารอยู่ เรื่องเมืองปัตตานี ว่าโดยใจความเป็นดังนี้ เมื่อกรุงเก่าเสียแกพม่าข้าศึก บรรดาหัวเมืองแขกมลายูที่เคยขึ้นกรุงศรีอยุธยาพากันตั้งเป็นอิสระ ครั้งกรุงธนบุรียังไม่ได้ปราบปรามลงได้ตั้งแต่ก่อน

“...มาจนในรัชกาลที่ 1 กรุงรัตนโกสินทร เมื่อปีมเสงสัปตศก พ.ศ. 2328 พม่ายกกองทัพใหญ่เข้ามาตีสยามประเทศทุกทิศทุกทาง เมื่อไทยรบชนะพม่าที่เข้ามาทางเมืองกาญจนบุรี แลที่ลงมาทางเหนือตีแตกกลับไปแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มีรับสั่งให้กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท เสด็จยกทัพหลวงลงไปปราบปรามพม่าทางหัวเมืองปักษ์ใต้...” (พระยาวิเชียรคีรี ชม ณ สงขลา, 2457, คำนำ)

“....เมื่อตีกองทัพพม่าแตกกลับไปหมดแล้ว กรมพระราชวังบวรฯ เสด็จลงไปประทับอยู่ที่เมืองสงขลา มีรับสั่งออกไปถึงบรรดาหัวเมืองแขกมลายูซึ่งเคยขึ้นกรุงศรีอยุธยา ให้มาอ่อนน้อมตั้งแต่ก่อน พระยาไทรบุรี พระยาตรังกานู ยอมอ่อนน้อมโดยดี แต่พระยาปัตตานีขัดแย้งไม่มาอ่อนน้อม กรมพระราชวังบวรฯ จึงมีรับสั่งให้กองทัพยกลงไปตีได้เมืองปัตตานี เมื่อตีได้แล้ว ไม่กล่าวไว้ในหนังสือพระราชพงษาวดารว่าได้ทรงตั้งให้ผู้ใดว่าราชการเมืองปัตตานีก็จริง แต่เหตุการณ์ที่เกิดภายหลัง ทำให้เข้าใจว่าได้ทรงตั้งให้แขกซึ่งเป็นเชื้อวงศ์พระยาปัตตานีเดิมเป็นผู้ว่าราชการเมืองปัตตานี พระยาปัตตานีคนนี้ไม่เชื่อตรงต่อกรุเทพฯ เมื่อปีรกาเอกศก พ.ศ. 2332 มีหนังสือไปชวนองเชียงสือเจ้าอนัมก๊ก ให้เปนใจเข้ากันมาตีหัวเมืองในพราชาอาณาจักร อยุธยาชื่อบอกความเข้ามากราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ต้องยกกองทัพลงไปตีเมืองปัตตานีอีกครั้ง 1 ที่ตั้งไทยเป็นผู้ว่าราชการเมืองปัตตานีตามที่กล่าวในหนังสือของพระยาวิเชียรคีรี เห็นจะตั้งเมื่อตีเมืองปัตตานีได้ครั้งที่ 2 นี้

ต่อมาในรัชกาลที่ 2 พม่าคิดจะยกกองทัพเข้ามาตีกรุงสยามอีก พม่าเกลี้ยกล่อมพระยาไทรบุรี ๆ เอาใจไปเพื่อแกพม่าเข้าศึก เลยยุยงพวกมลายูเมืองปัตตานีให้เป็นขบถขึ้นด้วย สาเหตุเนื่องกันดังกล่าวมานี้ จึงได้โปรดให้แยกเมืองปัตตานีเดิมออกเป็นแต่เมืองเล็ก ๆ 7 หัวเมือง แแต่วังฆวาน ชื่อเสียงผู้ว่าราชการเมืองทั้ง 7 ตามที่พระยาวิเชียรคีรีจดไว้ในพงษาวดารนี้ ข้าพเจ้าเข้าใจว่าถูกต้องด้วยเมืองสงขลาได้กำกับว่ากล่าวมณฑลปัตตานีตลอดมาจนจัดตั้งมณฑลปัตตานีเป็นมณฑลเทศาภิบาล 1 ต่างหากในรัชกาลที่ 5 เมื่อปีมเมียอัฐศก พ.ศ. 2449...”

(พระยาวิเชียรคีรี ชม ณ สงขลา, 2457, คำนำ)

ด้านอายุตำนานปัตตานีที่บันทึกด้วยภาษาไทยเท่าที่ปรากฏในปัจจุบันอายุประมาณร่วมร้อยปี คือ ราวทศวรรษ 2440 จนถึง พ.ศ. 2510 เนื้อหาจะเป็นการเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์แนวของตำนาน พงศาวดาร เมืองปัตตานีมีชื่อเรียกต่างกัน เช่น ตำนานเมืองปัตตานี ฉบับพระศรีบุรีรัฐ (เรียบเรียงราว พ.ศ. 2450 – 2472 ระหว่างพระศรีบุรีรัฐดำรงตำแหน่งนายอำเภอของจังหวัดปัตตานี) ตำนานเมืองปัตตานี ฉบับพระยารัตนภักดี (เรียบเรียง พ.ศ. 2509) ตำนานเมืองไทรบุรี และเมืองปัตตานี ฉบับหลวงครุนิติพิศาล (เรียบเรียง พ.ศ. 2509) ตำนานประวัติเมืองปัตตานี ฉบับคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย (เรียบเรียง พ.ศ. 2515) ตำนานเมืองปัตตานี ฉบับศูนย์การศึกษาเกี่ยวกับภาคใต้ (แปลและเรียบเรียง พ.ศ. 2525) ตำนานประวัติเมืองปัตตานีฉบับศาลมณฑลปัตตานี เรียบเรียงโดยจังหวัดปัตตานี (สันนิษฐานว่าเรียบเรียงราว พ.ศ. 2500 – 2510 ช่วงที่หน่วยงานของรัฐในภูมิภาคมีนโยบายรวบรวมประวัติของการเมืองการปกครอง สังคมวัฒนธรรมของท้องถิ่น เพื่อจัดทำประวัติสำหรับเป็นข้อมูลการปกครองและการบริหารราชการท้องถิ่น)

ปัจจุบันเป็นที่น่าเสียดายว่าตำนานประวัติเมืองปัตตานีฉบับศาลมณฑลปัตตานี ไม่ปรากฏว่าได้ตีพิมพ์เผยแพร่ แต่ได้พบว่าถูกนำมาเป็นข้อมูลประกอบการศึกษาเรียบเรียงประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเมืองปัตตานีของนายอนันต์ วัฒนานิกเร เอกสารประวัติศาสตร์เรื่องประวัติเมืองตานี (ฉบับตัวเขียน) เรียบเรียงโดย หลวงรัตน มนตรี (สันนิษฐานว่าเรียบเรียงระหว่าง พ.ศ. 2505 ถึง พ.ศ. 2510 ซึ่งในท้องถิ่นเมืองปัตตานีมีการค้นคว้าข้อมูลประวัติศาสตร์เกี่ยวกับเมืองปัตตานี เป็นต้น ส่วนเอกสารเป็นประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยที่มีอายุหลัง พ.ศ. 2505 จะเป็นเอกสารที่มีแนวการเขียนได้รับอิทธิพลจากการค้นคว้าประวัติศาสตร์สมัยใหม่ มีการศึกษาเปรียบเทียบการค้นคว้าของเอกสารต่างประเทศและมีแนวการเขียนที่เน้นการอธิบายบริบททางการเมืองแบบรัฐชาติ ในการเขียนประวัติศาสตร์ของปัตตานีตลอดจนมีการวิพากษ์หลักฐานต่างประเทศ เช่น เอกสารเกี่ยวกับปัตตานีในประเทศมาเลเซีย สิงคโปร์ โดยการเขียนยุคอาณานิคมอังกฤษ ส่งผลต่อการเขียนประวัติศาสตร์ปัตตานีและดินแดนตอนเหนือของรัฐมลายู ไทรบุรี กลันตัน ตรังกานู ว่าแท้จริงคือ ดินแดนส่วนหนึ่งในประวัติศาสตร์ไทย และแสดงความมีวัฒนธรรมร่วมกันของผู้คนในชายแดนภาคใต้ของไทย โดยเฉพาะปัตตานี ยะลาและนราธิวาส ตัวอย่างประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่สำคัญเขียนประวัติศาสตร์แนวดังกล่าวคือ ผลงานของ ม.ล. มานิจ ชุมสาย “เรื่องประวัติศาสตร์มลายูและปัตตานี” เผยแพร่ใน พ.ศ. 2517

บริบทของการเขียนงานประวัติศาสตร์ในช่วงพ.ศ. 2500 จนถึงหลัง 2510 จะพบว่าเกิดจากความพยายามในการสืบค้นมูลเหตุแห่งอดีตที่ทำความเข้าใจความรุนแรง ความคิดในการแบ่งแยกที่เกิดขึ้นในพื้นที่ชายแดนภาคใต้ของไทยรุนแรงใน พ.ศ. 2510 ถึงพ.ศ.2520 ทั้งที่ความจริงแล้วในชายแดนภาคใต้มีขบวนการที่ต้องการแยกดินแดนก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 และมีความสืบเนื่องของความพยายามในการเคลื่อนไหวทางสังคมและการเมือง (รุ่ง แก้วแดง, 2548, 119 - 145) ความเข้าใจเกี่ยวกับประวัติศาสตร์จึงเกิดเป็นแนวทางหนึ่งของการเข้าใจสภาพปัญหา ความไม่สงบในชายแดนภาคใต้ของไทยขณะนั้น

ดังนั้นในงานเขียนตำนานเมืองปัตตานี จึงเป็นวรรณกรรมทางประวัติศาสตร์ที่พยายามตอบต่อการเขียนประวัติศาสตร์ของมลายู แนวเชื้อชาตินิยม และฝ่ายไทยพยายามวิพากษ์ถึงการใช้อำนาจหลักฐานประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องถึงความสัมพันธ์กับต่างประเทศ โดยเฉพาะประเทศเจ้าอาณานิคมอย่างประเทศอังกฤษ ที่ผู้เขียนประวัติศาสตร์มลายูปัตตานีฉบับภาษาไทยได้พยายามอธิบายให้เห็นว่า ผลของความเข้าใจเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ที่คลาดเคลื่อนได้มีผลต่อสถานการณ์ในภาคใต้ของไทย ด้วย ตัวอย่างเช่น ข้อความในคำนำ ประวัติศาสตร์ เรื่อง ประวัติศาสตร์มลายูและปัตตานี ฉบับ ม.ล. มานิจ ชุมสาย พ.ศ. 2517 ตอนหนึ่งความว่า

“... เหตุการณ์ด้านมลายูกำลังเลวร้ายลงมาก ข้าพเจ้าจึงได้เขียนเรื่องของมลายูนี้ขึ้นโดยเล่าถึงประวัติศาสตร์ความเป็นมาของมลายูนี้ขึ้น โดยเล่าถึงประวัติศาสตร์ความเป็นมาของมลายู เฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับไทย หรือเท่าที่คนไทยจะพึงสนใจ ...การเขียนจึงมิได้พูดเอาเองแต่อาศัยตำราในต่างประเทศเท่าที่มีผู้เขียนขึ้นมารายด้วยกัน และได้ไปค้นเรื่องราวบางเรื่องจากกองจดหมายเหตุในลอนดอน ซึ่งเข้าใจว่ามีน้อยคนที่จะทราบได้ ดังนั้นจะเห็นได้ว่าชาวมลายูที่ได้เห็นกันในปัจจุบัน หาใช่ชาวพื้นเมืองเดิมของแถบที่อยู่ในแหลมมลายูไม่ พวกที่มาตั้งอาณานิคมรุ่นแรกมาจากสุมาตรา และได้พรรคพวกจากเมเน็งกะเบา กับหมู่เกาะอินเดียดะวันออกมาเพิ่มเติมต่างหากและแม้ผู้คนในชั้นเดิมก็หาใช่ชาวมลายูไม่ แต่หากถูกพวกอาหรับที่มาค้าขายถึงแถบนี้นี้ย้อมให้นับถือศาสนาอิสลามและทำให้กลายเป็นพวกเดียวกับชาวมลายูที่จริงไป ...ประวัติศาสตร์ของใครก็ต่างคนต่างเขียน...

อังกฤษได้พยายามสร้างประวัติศาสตร์มลายูขึ้นใหม่หลายฉบับประวัติศาสตร์ที่คนเหล่านี้พยายามสร้างขึ้นก็ยังมิต้นฉบับอยู่ในกองจดหมายเหตุของอังกฤษ ฉะนั้นผู้เห็นตำราภาษาอังกฤษเป็นพระเจ้าจึงควรต้องระวังเพราะพวกอังกฤษที่สร้างตำราขึ้นมักจะไปอ้างประวัติศาสตร์เหล่านี้ เพื่อเข้าข้างตน และแอบอ้างสิทธิของตนแทนที่จะไปอ่านเอกสารตัวจริงที่มีไปมาระหว่างรัฐบาลที่เกี่ยวข้อง จึงทำให้ข้อเท็จจริงที่คลาดเคลื่อนเหล่านี้ได้สืบคลานเข้ามาสู่ตำราของพวกคนไทยโดยไม่รู้ตัว หนังสือเล่มนี้จึงพยายามเปิดโปงเอกสารลับของทางราชการบางอย่างในสมัยเก่าที่รัฐบาลไทยได้มีโต้ตอบกับรัฐบาลอังกฤษ และที่ยังคงมีเก็บรักษาไว้ในกองจดหมายเหตุของประเทศอังกฤษ ..(มานิจ ชุมสาย, 2517, คำนำ)

เอกสารประวัติศาสตร์ของเมืองปัตตานีเรียบเรียงโดย กรมศิลปากรกระทรวงศึกษาธิการ ในประวัติศาสตร์สี่จังหวัดชายแดนภาคใต้ พ.ศ. 2505 เป็นประวัติศาสตร์นิพนธ์ร่วมสมัยช่วงที่ปัญหา

ชายแดนภาคใต้เผชิญกับปัญหาความมั่นคง ในการนี้ทางราชการจึงนโยบายประมวลข้อมูลประวัติศาสตร์ เพื่อเสริมสร้างความเข้าใจที่ถูกต้อง เอกสารใช้วิธีการรวบรวมข้อมูลทั้งฝ่ายไทยและต่างประเทศ ประเด็นหลักในการมองประวัติศาสตร์ของปัตตานี จากเอกสารเรื่องนี้เน้นการเขียนประวัติศาสตร์ปัตตานีในสถานภาพดินแดนส่วนหนึ่งของไทย ตั้งแต่ครั้งสมัยอาณาจักรสุโขทัย (ธวัช รัตนากิชาติ, 2505, คำนำ) และประวัติศาสตร์นิพนธ์เรื่องนี้ได้ใช้ข้อมูลในยุคต้นรัตนโกสินทร์ โดยอ้างถึงพงศาวดารไทยเกี่ยวกับการปกครองเมืองในภาคใต้ การแบ่งเขตการปกครองที่เรียกว่า การปกครองเจ็ดหัวเมือง และมีการให้เหตุผลถึงการค้นคว้าเรียบเรียงประวัติศาสตร์นิพนธ์ เรื่องนี้ว่าเป็นสาเหตุจากปัญหาความมั่นคงดินแดนภาคใต้บริเวณสี่จังหวัดของไทย เหตุการณ์ช่วง พ.ศ. 2504 ที่กระทบความสัมพันธ์ระหว่างไทยและมาเลเซียขณะดังกล่าวดังข้อความบางตอนนี้ว่า

“... อนึ่งดินแดน 4 จังหวัดภาคใต้ของไทยนี้ นายกรัฐมนตรีมลายาก็ได้ยืนยันรับรองในรัฐสภาแห่งชาติมลายาตอบคำถามของพรรคการเมืองพรรคหนึ่งว่า เป็นดินแดนส่วนหนึ่งและเป็นของประเทศไทยซึ่งมีข้อความเป็นข่าว เมื่อเดือนสิงหาคม 2504 ดังต่อไปนี้ นายกรัฐมนตรี ต่วนกู อับดุลราห์มาน แถลงว่าจึง 4 จังหวัดภาคใต้ คือ ปัตตานี นราธิวาส สตูล และยะลา เป็นดินแดนของไทยคำกล่าวเช่นนี้เกิดขึ้นเมื่อพรรคการเมืองพรรคหนึ่ง เรียกร้องให้ผนวกดินแดน 4 จังหวัดนั้น เข้ากับดินแดนมลายู นายกรัฐมนตรี กล่าวว่า ถ้าหากปฏิบัติไปตามคำเรียกร้องเช่นนั้นแล้วก็เป็นที่น่าวิตกว่าจะต้องเกิดสงครามขึ้นอย่างแน่นอนระหว่างไทยกับมลายูเท่านั้น ... นายกรัฐมนตรีสหพันธมลายูกล่าวต่อไปว่า ดินแดน 4 จังหวัดนั้นเป็นส่วนหนึ่งและเป็นของไทย ประเทศไทยย่อมจะไม่ยอมให้ดินแดนของตนไปเป็นของคนอื่นอย่างแน่นอน...” (ธวัช รัตนากิชาติ, 2505, ข – ง)

กล่าวได้ว่าในรอบศตวรรษที่ผ่านมาประวัติศาสตร์นิพนธ์ปัตตานี ซึ่งเป็นเอกสารไทยมีพัฒนาการของงานเขียนตั้งแต่แนวการเขียนประวัติศาสตร์ แนวตำนานท้องถิ่น พงศาวดารเมืองและการเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์แนวร่วมสมัย ล้วนแล้วแต่เขียนเรื่องราวในอดีตเก่าแก่ของปัตตานีตามข้อมูลหลักฐานที่ใช้แตกต่างกันขึ้นกับความสนใจและวัตถุประสงค์ของการเรียบเรียง

อย่างไรก็ดีในช่วงราว พ.ศ. 2510 จนปัจจุบันยังพบว่า การเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์ร่วมสมัยที่เป็นเอกสารไทยว่าด้วยประวัติศาสตร์ของเมืองปัตตานี ก็ยังมีอยู่โดยเฉพาะกลุ่มของผู้แต่งที่เริ่มใช้หลักฐานของฝ่ายมลายูและมีแนวการเขียนเน้น การเขียนประวัติศาสตร์ปัตตานีแบบเชื้อชาติมลายูนิยม งานกลุ่มนี้นับเป็นประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเผยแพร่ฉบับภาษาไทย เขียนโดยผู้มีเชื้อสายคนในพื้นที่ชายแดนภาคใต้เรียกตนเองเป็น ชาวมลายู นับถือศาสนาอิสลาม ประวัติศาสตร์โดยคนท้องถิ่นโดยคนกลุ่มดังกล่าวน่าจะเป็นการเขียนเพื่อแสดงอัตลักษณ์ต่างชาติพันธุ์ โดยอธิบายพัฒนาการของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่มีปัตตานีเป็นอาณาจักรเก่าแก่ ตัวอย่างเช่น

งานของ อ.บางนรา เรื่อง ปัตตานี อดีต – ปัจจุบัน (พ.ศ. 2519) งานของ อารีฟีน บินจิ อ.ลออแมน และอัลหมัดสมบูนอร์ บัวหลวง เรื่อง ปัตตานีดารุสลาม (พ.ศ. 2543) งาน พริยศ ราธิมมูลา เรื่อง พัฒนาการประวัติศาสตร์อาณาจักรมลายูปัตตานี ตั้งแต่ ค.ศ. 1350 – 1909 และการเข้ามาของศาสนาอิสลามในภูมิภาคปัตตานี (พ.ศ. 2543) งานของ มุฮัมหมัดซัมบรี อับดุลมาลิก เรื่อง ปัตตานี

ในอารยธรรมมลายู (พ.ศ. 2543) และงานของ อารีฟิน บินจิ อ.ล่อแมน และชูฮัยมีย์ อิสมาแอล เรื่อง ปาตานีประวัติศาสตร์และการเมืองในโลกมลายู (พ.ศ. 2550) เป็นต้น

จะเห็นได้ว่ากว่าสามทศวรรษที่มีงานเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบเชื้อชาติมลายูนิยมดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าคนที่เรียกตนเองว่าเป็นชาวมลายู และนับถือศาสนาอิสลามมีสำนึกเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นปัตตานีและอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ ของตนเอง จึงมีความพยายามเขียนประวัติศาสตร์บรรพบุรุษของตนเอง โดยมีจุดเริ่มต้นของประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์มลายู นับเนื่องจากการสร้างเมืองปัตตานี และชี้ให้เห็นอัตลักษณ์แห่งชาติพันธุ์ด้านศาสนา วัฒนธรรม การปกครอง การศึกษาในวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่น สำนึกดังกล่าวแทรกอยู่ในวาทกรรมของงานเขียน ทั้งจุดมุ่งหมายและเนื้อหาของการพรรณนาประวัติศาสตร์ปัตตานีโดยเฉพาะตั้งแต่ยุคสร้างอาณาจักร การตั้งราชวงศ์ และสิ้นสุดในยุคการปกครองของสยามราว ค.ศ. 1851 (พ.ศ. 2394) (อารีฟิน บินจิ และอัลหมัดสมบูนร์บัวหลวง, 2543, 1 – 177) ประวัติศาสตร์ปัตตานีร่วมสมัยที่มีการรวบรวมเป็นข้อมูลในกลุ่มนักประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเชื้อสายมลายูมุสลิมในชายแดนภาคใต้ พยายามเชื่อมโยงประวัติศาสตร์ของปัตตานีให้มีอัตลักษณ์ร่วมกันกับมหายานนครเก่าแก่ คือ อาณาจักรลังกาสุกะ (Langkasuka – ในการรับรู้ประวัติศาสตร์ของ ผู้เขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์ปัตตานี คือ อาณาจักรที่เก่าแก่และเจริญรุ่งเรืองที่สุดในคาบสมุทรมลายูราวคริสต์ศตวรรษที่ 1 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 2 (ระหว่าง ค.ศ. 80 – 100) หรืออาจตั้งมาก่อนคริสต์ศักราช (อารีฟิน บินจิ อ.ล่อแมน และชูฮัยมีย์ อิสมาแอล, 2550, 31)

ด้านแหล่งข้อมูลของการเขียนตำนานท้องถิ่นดังกล่าวจากการศึกษาด้านานเมืองปัตตานีฉบับภาษาไทยราว พ.ศ. 2440 – 2550 พบว่ามีการใช้ข้อมูลหลากหลายขึ้นกับลักษณะของงานเขียน กล่าวคือ หากเป็นงานเขียนช่วง พ.ศ. 2440 จนถึงราว พ.ศ. 2510 ที่เขียนแนวประวัติศาสตร์ตำนาน ปรัมปรา และพงศาวดารเมืองปัตตานี มักจะใช้ข้อมูลของไทยทั้งกลุ่มตำนาน คำบอกเล่าต่อมามีการจดบันทึกของท้องถิ่นในปัตตานี และอ้างถึงการใช้อ้างอิงข้อมูล ดังนั้นคุณค่าของตำนานปัตตานี แบบตำนานเมือง พงศาวดารเมืองเป็นจารีตเก่าของงานเขียนประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่ใช้ข้อมูลจากท้องถิ่นมาประกอบการเขียนเป็นหลัก ทั้งข้อมูลจากตำนานฝ่ายไทย ตำนานฝ่ายมลายู แล้วเรียบเรียงเป็นตำนานปัตตานีฉบับภาษาไทย เช่น ในตำนานเมืองตานีฉบับพระศรีบูรุษ อ้างถึง การใช้เอกสารมลายู เช่น ข้อความต้นฉบับบางตอน “... ประวัติของมณฑลปัตตานีในชั้นต้นซึ่งแปลข้อความออกจากหนังสือมลายู

ชื่อ อะคายะเกด๊ะ ... ” (พระศรีบูรุษ, ม.ปป., 1) หรือตำนานเมืองปัตตานีฉบับศูนย์การศึกษาเกี่ยวกับภาคใต้ พ.ศ. 2525 อ้างถึงเอกสารส่วนหนึ่งที่ใช้เป็นข้อมูลการนำมาเรียบเรียงว่าใช้เอกสารมลายู ที่อยู่ในท้องถิ่น ซึ่งบันทึกเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของปัตตานี เช่นในคำนำตอนหนึ่งว่า “... ได้พบหนังสือประวัติศาสตร์ที่เขียนด้วยภาษามลายู อักษรยาวี เกี่ยวกับเมืองมลายูปัตตานีที่ยังไม่เคยเผยแพร่ในที่ใดมาก่อน ... ” (ศูนย์การศึกษาเกี่ยวกับภาคใต้ 2525, คำนำ)

นอกจากนี้ตำนานปาดานีฉบับต่าง ๆ ก็มีลักษณะการใช้ข้อมูลในการเรียบเรียงคล้ายคลึงกัน เช่น นานเมืองปัตตานี ฉบับ หลวงครุฑนิพิศาล ก็ได้รับอิทธิพลของเนื้อหาการบอกเล่าประวัติศาสตร์ยุคเก่าคล้ายกำเนิดตำนานเมือง อิทธิพลประวัติศาสตร์ของบรรดาตำนานพงศาวดาร เกดะห์ พงศาวดารมลายูต้งจะพบว่าตำนานพยายามกล่าวอ้างถึงความสัมพันธ์ของ เมืองเก่าบริเวณแหลมมลายูที่อยู่ในระบบเครือญาติ เช่นเดียวกับพงศาวดารมลายูที่อธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างเมืองเก่าบริเวณฝั่งทะเล การรับเอาวัฒนธรรมอินเดียผ่านศาสนาพราหมณ์ ฮินดู พุทธมหายาน และศาสนาอิสลามโดยลำดับ โดยมีต้นของกำเนิดเจ้าเมืองมลายู คือ “ราชามโรรฆมหาวังศา” ซึ่งมีการอธิบายในแนวตำนานปรัมปราของท้องถิ่นว่าสืบเชื้อสายจากเทพเจ้าในศาสนาพุทธ พราหมณ์ จอกจากนี้ในตำนานปัตตานี ยังบ่งบอกถึงวัฒนธรรมด้านความเชื่อดั้งเดิมของคนในท้องถิ่นเชิงสัญลักษณ์ของตำนานท้องถิ่นของมลายู เช่น สัญลักษณ์ที่ตำนานมักปรากฏในรูปแบบการอธิบายเกี่ยวกับ ครุฑ นกอินทรี เทพในศาสนาพุทธ อาทิจันทร พระเจ้าในศาสนาอิสลาม เช่นกล่าวถึง “พระเจ้าอัลละฮ์สุไลมาน” ในตำนานเป็นต้น (หลวงครุฑนิพิศาล, 2509, 3 – 4)

ตำนานเมืองปาดานีมีการใช้ข้อมูลอ้างอิง ตำนานลักษณะคำบอกเล่าต่อกันมาเกี่ยวกับกำเนิดเมือง บุคคลในประวัติศาสตร์ เช่น ประวัติความเป็นมาของเมืองยุคนางพระยาปัตตานี ประวัติของชาวจีน ที่มีบทบาทในการหล่อปืนใหญ่ เป็นเหตุการณ์ในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ สันนิษฐานว่าการเรียบเรียงในครั้ง พ.ศ. 2431 – 2443 ของพระยาวิเชียรคีรี (ชม ฦ สงขลา) เป็นการอาศัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจากคำบอกเล่าของชาวเมืองปัตตานีที่สืบทอดกันมาและเป็นประวัติศาสตร์ที่รับรู้กันในช่วงสมัยต้นรัตนโกสินทร์ และอยู่ในความทรงจำของชาวปัตตานี นอกจากนี้ในส่วนที่ว่าด้วยการจัดการราชการบ้านเมืองครั้งรัชกาลที่ 1 จนถึงรัชกาลที่ 5 เป็นการอาศัยข้อมูลการว่าราชการของฝ่ายสยามที่จัดการปกครองในหัวเมืองปักษ์ใต้ รายงานการว่าราชการ ประกอบการเขียนเป็นพงศาวดารท้องถิ่นของเมืองปัตตานี (พระยาวิเชียรคีรี, 2506, 1 - 34)

กล่าวได้ว่า ที่มาของประวัติศาสตร์ที่ผู้เขียนนำมาใช้นั้นพินิจงานเขียนฉบับภาษาไทยเกี่ยวกับเมืองปาดานีมักจะเป็นข้อมูลในท้องถิ่น โดยเฉพาะเอกสารโบราณในพื้นที่ของวัฒนธรรมมลายูภาคใต้ที่ได้รับอิทธิพลการจดบันทึก ตำนาน พงศาวดาร ที่มีเนื้อหาว่าด้วย เมืองมลายูใกล้เคียง ทำให้อาจสันนิษฐานว่า งานเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์ของมลายูปัตตานี ส่งอิทธิพลต่อการเขียนฉบับภาษาไทย เพราะผู้แต่งต้องการอธิบายเนื้อหาของประวัติศาสตร์ของคนในท้องถิ่นปัตตานี จึงพยายามใช้ข้อมูลท้องถิ่นที่มีการบอกเล่าจดบันทึกสืบทอดกันมา ซึ่งในจารีตท้องถิ่น การเขียนประวัติศาสตร์ของมลายูพื้นบ้านแถบภาคใต้ เรียกว่า เซอญาเราะห์ และ ตาริก ซึ่งเป็นบันทึกเก่าแก่ที่คัดลอกสืบทอดกันมา

อย่างไรก็ดีในตำนานฉบับภาษาไทยในช่วงหลังทศวรรษ 2520 เป็นต้นมาถึงปัจจุบัน มีความเปลี่ยนแปลงแนวการเสนอเนื้อหาจากที่เขียนเนื้อหาแบบตำนาน พงศาวดารมาเป็นประวัติศาสตร์ปัตตานีร่วมสมัย และมีการศึกษาปัจจัยภายนอกของความเปลี่ยนแปลงประวัติศาสตร์ปัตตานีด้วย โดยเฉพาะการศึกษาความสัมพันธ์กับประเทศเพื่อนบ้าน เช่นประเทศมาเลเซียกับประวัติศาสตร์ปัตตานีในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง หรือการศึกษาประวัติศาสตร์มลายูและปัตตานี จาก

เอกสารต่างประเทศ เช่น การศึกษาเอกสารต่างประเทศกรณี สิงคโปร์และอังกฤษ นอกจากนี้มีแนว การเขียนโดยเชื่อมโยงประวัติศาสตร์ท้องถิ่นปัตตานีกับพัฒนาการความเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ในการปกครองของรัฐสยามต้นรัตนโกสินทร์และหลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา งานเขียนใน ลักษณะดังกล่าว เช่น งานของ มานิจ ชุมสาย ในเรื่องประวัติศาสตร์มลายูและปัตตานี งานของ อ.บางนรา เรื่องปัตตานีอดีต – ปัจจุบัน งานของ อารีฟีน บินจิ อ.ลออแมน และอัลหมัดสมบุรณ์ บัวหลวง เรื่อง ปัตตานีดารุสลาม งานของครองชัย หัตถาเรื่องประวัติศาสตร์ปัตตานีสันตยา อาณาจักรโบราณถึงการปกครอง 7 หัวเมือง งานของ อารีฟีน บินจิ อ.ลออแมน และชูชัยมีย อัสมา แอล เรื่องปัตตานีประวัติศาสตร์และการเมืองในโลกมลายู งานของ พิรัช ราชมมูลา เรื่อง พัฒนาการประวัติศาสตร์อาณาจักรมลายูปัตตานี ๆ เป็นต้น งานเขียนเหล่านี้พยายามใช้ข้อมูลจาก ภายนอกมาอธิบายร่วมกับประวัติศาสตร์ แนวตำนานพงศาวดารของท้องถิ่น ทำให้แนวทางในการ เข้าใจเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของเมืองปัตตานีมีความเชื่อมต่อกับมิติเวลาของอดีตสู่บริบทของ ประวัติศาสตร์ร่วมสมัยและเป็นการสร้างอัตลักษณ์ของประวัติความเป็นมาในอดีตของเมืองปัตตานีที่ มีข้อมูลจากหลักฐานการศึกษาที่หลากหลาย มุมมองต่างจากที่เก่ากว่าราวพุทธศตวรรษที่ 24 – 25

ดังนั้นงานเขียนยุคปัจจุบันร่วมสมัยที่ยังคงสืบทอดในกลุ่มนักค้นคว้าอิสระนักวิชาการ ท้องถิ่นจึงเป็นเสมือนสะพานที่เชื่อมโยงอดีตที่ทำให้คนในยุคปัจจุบันรับรู้สำนึกประวัติศาสตร์ของ “ชาวมลายูท้องถิ่น” ตัวอย่างเช่น ในประวัติศาสตร์นิพนธ์ร่วมสมัย งานของ อารีฟีน บินจิ อ.ลออ แมน ชูชัยมีย อัสมาแอล เรื่องปัตตานี ประวัติศาสตร์และการเมืองในโลกมลายู มีข้อความตอนหนึ่งที่ กล่าวถึงงานเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์เกี่ยวกับปัตตานีว่าเพื่อทำให้งานเขียนสามารถสะท้อนความคิด ของคนท้องถิ่นที่เรียกตนเองว่า “ชาวมลายูท้องถิ่น” มองความเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์ของ ปัตตานีตั้งแต่ “มลายูสมัยอาณาจักรลังกาสุกะ” จนถึงผลกระทบจากความเปลี่ยนแปลงใน สถานการณ์จังหวัดชายแดนภาคใต้ของไทยในปัจจุบัน (อารีฟีน บินจิ อ.ลออแมน ชูชัยมีย อัสมาแอล, 2550, ภาคที่ 1 หน้า 5 – ภาคที่ 4 หน้า 437)

ซึ่งข้อมูลที่ใช้ในการเรียงเรียงใช้เอกสารต่างประเทศตำนานท้องถิ่นและการศึกษาความ เปลี่ยนแปลงในชายแดนภาคใต้ปัจจุบัน ในทัศนะของคนในท้องถิ่น โดยเรียบเรียงเป็นฉบับภาษาไทย เช่น บทตอนที่ว่า “...หนังสือเล่มนี้เกิดจากข้อมูลภายในหรือจากเนื้อหา ประสบการณ์ที่สะท้อน ความรู้สึกนึกคิดของคนในท้องถิ่นชายแดนภาคใต้กลุ่มหนึ่ง จึงเป็นประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องแนบคุ ทางการเมืองในอดีตและกำลังเป็นอยู่ในปัจจุบัน ซึ่งอาจจะขัดต่อความรู้สึก หรือประสบการณ์ทาง ประวัติศาสตร์จากคนภายนอกบ้างก็ได้ ด้วยเหตุที่ข้อมูลต่าง ๆ ส่วนใหญ่ได้มาจากชาวมลายูท้องถิ่น ..” (อารีฟีน บินจิ อ.ลออแมน ชูชัยมีย อัสมาแอล, 2550, คำนำ) หรือคำอธิบายในตัวอย่างงานนิพนธ์ ฉบับมัธยมศึกษาหรือะฆรรณคดีปัตตานีของ ครองชัย หัตถา ที่กล่าวถึงการใช้ข้อมูลทั้งภายใน และนอกท้องถิ่น ฟังความที่ว่า “... เรื่องราวเกี่ยวกับมัธยมศึกษาหรือะฆรรณคดีในเอกสารนี้เป็นส่วนหนึ่งของการ ทำความรู้จักตัวตนที่แท้จริงของเมืองปัตตานี โดยการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับผู้รู้เรื่องประวัติศาสตร์และ โบราณคดี รวมทั้งการศึกษาเอกสารต่างประเทศและเอกสารปฐมภูมิ ที่บันทึกโดยคนท้องถิ่นด้วย

อักษรยาวี แม้ว่าจะรู้สึกเสียดายเมื่อพบว่าเอกสารโบราณที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ปัตตานีได้ถูกเผาหรือทำลายในระหว่างเหตุการณ์ความไม่สงบในอดีตหลายต่อหลายครั้ง แต่ก็ยังโชคดีที่มีผู้เก็บซ่อนรักษาหนังสือบางเล่มไว้ จนกระทั่งสืบทอดต่อมาถึงลูกหลาน ...ราว 200 ปี” (ครองชัย หัตถา, 2549, 3)

ตำนานปาตานีปัตตานีฉบับมลายู

ตำนานเมืองปาตานีฉบับมลายูในพื้นที่ของภาคใต้ตอนล่าง ประเทศไทยปัจจุบันยังมีร่องรอยของงานนิพนธ์เหล่านี้หลงเหลืออยู่ด้านหลักฐานลายลักษณ์อักษร และเป็นจาริตเก่าแก่ที่สืบทอดต่อกันมา จาริตของการจดบันทึกที่เก่าแก่ของประวัติศาสตร์มลายูปัตตานีอายุย้อนหลังราวพุทธศตวรรษที่ 20 และมีการกล่าวอ้างถึงในกลุ่มผู้ที่ศึกษาประวัติศาสตร์มลายูสมัยจาริตว่า การเขียนประวัติศาสตร์เก่าแก่ในท้องถิ่นบริเวณชายแดนภาคใต้ในอดีต มักถูกเรียกกันว่า แบบแผนการเขียนตาริก (เป็นภาษาอาหรับมีความหมายถึง เกี่ยวกับการเล่าเรื่องประวัติศาสตร์) หรือ อิกายัต (แบบแผนการเขียนแบบตำนานเก่าแก่ของเมืองมลายู) ตลอดจนถึงเรียกว่าเชอญาระห์งานเขียนฉบับมลายูน่าจะเป็นจาริตที่ย้อนหลังสำหรับการเขียนประวัติศาสตร์ราวพุทธศตวรรษที่ 23 เช่น ในการสำรวจของนักวิชาการมลายูท้องถิ่นบางท่าน อ.ลออแมน อารีฟินบินจิ ตอนการศึกษาปัตตานียุคการรับศาสนาอิสลาม กล่าวถึง เอกสารมลายูไม่เผยแพร่ต้นฉบับสันนิษฐานว่าเป็นเอกสารที่เก่าแก่ของปัตตานีฉบับหนึ่งและเป็นเอกสารส่วนบุคคล อาทิ ตาริกปาตานี (Tarikh patani) ฉบับ ฟากิฮ อาลี เดิมเขียนด้วยภาษามลายูรูมีอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 23 ต่อมาใน พ.ศ. 2532 นายวันโมฮัมหมัด ชักฮิร บินอับดุลลอฮ์ นำมาคัดลอกภาษามลายูรูมี

ตาริกในปัตตานีที่เกี่ยวกับประวัติของเมือง น่าเป็นการบันทึกที่มีจาริตเก่าที่สุด สันนิษฐานว่าอายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 – 22 และหลงเหลือเก่าที่สุดจนถึงพุทธศตวรรษที่ 23 ซึ่งการเขียนจะใช้ภาษามลายู เพราะคำว่าตาริกเป็นคำที่ใช้ในภาษามลายู เช่น เอกสารการรวบรวมต้นฉบับตาริก ฟาฏอนีย – ฟาฏอนีย ฉบับ พ.ศ. 1293 (ตาริก ฉบับ รัตติยา สาและ รวบรวม, 2547:236 - 237) เป็นการเขียนประวัติศาสตร์ปัตตานีที่อายุย้อนหลังไปกว่าศตวรรษ และคงมีอิทธิพลต่อการเขียนและคัดลอกต่อมาในสมัยหลังด้วย นอกจากนี้ข้อสันนิษฐานอีกประการหนึ่งสำหรับงานเขียนที่เรียกว่าตาริกและเรียก อาณาจักรเก่าแก่ปัตตานีออกเสียง ฟาฏอนี น่าจะได้รับอิทธิพลของชาวอาหรับเพราะอาหรับออกเสียง “ฟาฏอนี” ขณะที่ฉบับมลายูใช้การออกเสียงเป็น “ปาตานี” ดังนั้นตาริกฟาฏอนีฉบับแรกต้นฉบับที่อ้างถึงอาจเป็นฉบับบันทึกโดยชาวอาหรับก็เป็นได้ นอกจากนี้เมืองปัตตานีในยุคของราชวงศ์ศรีวังสา ราวค.ศ. 1500 (พ.ศ. 2043) จนถึงค.ศ. 1635 (พ.ศ. 2178) ซึ่งเป็นยุคที่เมืองปัตตานีมีบทบาทสำคัญในแหลมมลายูฐานะเมืองท่า ทำให้ปัตตานีมีการเขียนเรื่องราวของประวัติศาสตร์ ความเป็นมาอันรุ่งเรืองของตนเอง ประวัติศาสตร์ของปัตตานีในยุคนี้อาจได้รับอิทธิพลของงานเขียนประวัติศาสตร์ในโลกมลายู เช่น อิทธิพลของการเขียนประวัติศาสตร์จากพงศาวดารมลายูในตำนานมลายู เกดะ ไทรบุรี ในลักษณะของความเป็นมาบรรพบุรุษร่วมกัน ของชาวมลายูปัตตานีและชาวมลายูในเมืองต่าง ๆ ตอนเหนือของรัฐมลายู (ประเทศมาเลเซียปัจจุบัน) และ

ท้องถิ่นของการเขียนประวัติศาสตร์ฉบับมลายูก็ได้รับการถ่ายทอดในตำนานฉบับภาษาไทยในภายหลังอีกด้วย

ลักษณะเด่นของการเขียนตำนานปาตานีที่เป็นภาษามลายู คือ อัตลักษณ์ด้านภาษาและพยายามสะท้อนวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยเฉพาะการเขียนประวัติศาสตร์ด้วยภาษามลายูทั้งที่เป็นตาริก เชอญาระห์ อิกายัต แสดงอัตลักษณ์ที่แสดงเนื้อหาประวัติศาสตร์ที่สืบทอดวัฒนธรรมร่วมกันของคนมลายู พยายามบันทึกประวัติศาสตร์บรรพบุรุษของตนเอง จนกล่าวได้ว่าภาษาเป็นส่วนหนึ่งที่จะแสดงเอกลักษณ์ของผู้บันทึก และการสืบทอดความทรงจำในอดีตซึ่งเนื้อหาการเขียนจะเน้นข้อมูลจากท้องถิ่นเป็นหลัก เช่น การรับอิทธิพลการเขียนของวรรณกรรมประวัติศาสตร์ของมลายู เช่น ตำนานพงศาวดารของมลายู เป็นต้น อย่างไรก็ตามเขียนวรรณกรรมประวัติศาสตร์ของนักประวัติศาสตร์ร่วมสมัยมักให้ทัศนะถึงการขึ้นมอดิตในยุคที่ปัตตานีรับศาสนาอิสลาม เช่น งานของ มุฮัมหมัดซัมบรี อับดุลมาลิก ในเรื่องปัตตานีในอารยธรรมมลายู งานของ อิบรอฮิม ชุกรี เรื่อง เชอญาระห์ปัตตานี (Sejarah Kerajaan Melayu Patani) สะท้อนความคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมศาสนา ภาษาที่สัมพันธ์กับงานเขียนประวัติศาสตร์ของเมืองปัตตานีฉบับมลายู ดังนั้นการเขียนประวัติของเมืองปัตตานีในหลายฉบับจึงมีจุดเด่นด้านภาษาที่ใช้เป็นเครื่องแสดงความหมายของการที่สำคัญต่อวัฒนธรรม การเขียนประวัติศาสตร์ของบรรพบุรุษของตนเองด้วย

ด้านอายุของงานนิพนธ์ประวัติศาสตร์นั้นงานเขียนส่วนใหญ่ที่เป็นฉบับภาษามลายูเท่าที่สำรวจมีอายุเก่าประมาณราวพุทธศตวรรษที่ 21-24 อายุของหลักฐานส่วนใหญ่ เป็นเอกสารร่วมสมัยกับอยุธยา โดยเฉพาะงานวรรณกรรมประวัติศาสตร์เก่าแก่ที่สุดน่าจะเป็นเอกสารกลุ่มตาริก เช่น ฉบับชัยค์ดาอุด บินอับดุลลย (ฟาฏอนีย) พ.ศ. 2000 และส่วนใหญ่เขียนในช่วง พ.ศ. 2300 – พ.ศ.2400 จะเห็นได้ว่าในช่วงเวลาดังกล่าวในประวัติศาสตร์ของปัตตานีได้มีความสัมพันธ์กับเมืองมลายู(ในตอนเหนือของมาเลเซีย) ก่อนการมีเขตแดนประเทศสยาม อิทธิพลมลายูที่รับจากวัฒนธรรมภายนอก เช่น อาหารบิ อากมีผลต่อการจัดบันทึกประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของเมืองปัตตานีอยู่ด้วย อิทธิพลการเขียนประวัติศาสตร์ดังกล่าวส่งอิทธิพลการเขียนประวัติศาสตร์ปัตตานีในสมัยต่อมาด้วยในหลังพุทธศตวรรษที่ 24 โดยเฉพาะอิทธิพลของเรื่องเล่าของตำนานเก่าแก่ของดินแดนในวรรณกรรมเอกสารพงศาวดารปัตตานี ฉบับที่เรียกว่า ตาริกปาตานี (อ้างใน รัตติยา สาและ เรียก ตาริกฟาฏานี – Tarikh Fathani) อายุเอกสารราวพุทธศตวรรษที่ 13 ซึ่งต้นฉบับไม่เผยแพร่ นักวิชาการวรรณกรรมมลายูสันนิษฐานว่า เป็นเอกสารบอกเล่าอดีตของเมืองตั้งแต่ปฐมวงศ์ การสร้างเมืองปัตตานี (ปาตานี – Patani) โดยเฉพาะบางตอนที่แสดงถึงการเมืองปัตตานี มีความสืบทอดมาจากอาณาจักรเก่าลังกาสุกะ เช่น บางตอนว่า

“... ราชองค์หนึ่ง ชื่อ สังฆายาบังสา (Sang Jaya Bangsa) มาจากเมืองปาเล็มบัง (บนเกาะสุมาตรา) ซึ่งเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรศรีวิชัยขณะนั้น ได้เข้ายึดครองอาณาจักรลังกาสุกะจากราฆามาหาบังสา (Raja mahabangsa) จากนั้นกล่าวต่อไปอีกว่า สังฆายาบังสา ได้เลือกหมู่บ้านซึ่งมีทำเลดีสำหรับสร้างเมืองใหม่และตั้งชื่อเมืองนั้นตามชื่อพ่อเฒ่าที่ทำการเกษตร คือ โตะตานี (Tok

Tanin) เนื่องจากชาวบ้านเรียกท่านว่า เปาะตานี (Pak Tani) จึงทำให้การออกเสียงชื่อนี้กลายเป็นเสียงปตานี (Pantani) ในระยะต่อ ๆ มา” (รัตติยา สาและ (รวบรวม) อ้างในรัตติยา สาและ, 2547, 235 – 276) จากข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าประวัติศาสตร์นิพนธ์แนวตาลิดน่าจะมีอายุเก่าที่สุดและเขียนขึ้นในช่วงหลังการสร้างเมืองปัตตานีแล้วมีการจดบันทึกถึงประวัติของเมืองปัตตานี และความเก่าของประวัติศาสตร์นิพนธ์เรื่องนี้ทำให้การนำเสนอต้องเรื่องได้เชื่อมโยงกับประวัติเก่าของอาณาจักรโบราณ อาทิ ลังกาสูกะ ซึ่งกรณีอาณาจักรลังกาสุกะ นักประวัติศาสตร์หลายท่านสันนิษฐานว่าอาจตั้งอยู่บริเวณอำเภอยะรังจังหวัดปัตตานีในปัจจุบันในราวพุทธศตวรรษที่ 18 ชื่อของเมือง “ปตานี” ได้ปรากฏแทนชื่ออาณาจักรลังกาสุกะ ดังนั้นงานนิพนธ์ประวัติศาสตร์จึงเป็นส่วนหนึ่งที่นำไปสู่ความเข้าใจเกี่ยวกับที่มาของประวัติศาสตร์เมืองปัตตานี โดยงานเขียนดังกล่าวย่อมอธิบายถึงการรับรู้ประวัติศาสตร์ของคนในท้องถิ่นที่สืบทอดกันมา และได้บันทึกถึงความเป็นมายุคเริ่มแรกของเมืองปัตตานีซึ่งอาจช่วยเสริมการศึกษาประวัติศาสตร์กับการสำรวจหลักฐานจากโบราณคดีในท้องถิ่นปัตตานีเด่นชัดขึ้น โดยเฉพาะลังกาสุกะที่เป็นยุคประวัติศาสตร์ยุคแรกของเมืองปัตตานียุคที่รับอิทธิพลอินเดียผ่านศาสนา พราหมณ์และพุทธ ซึ่งศูนย์กลางอยู่แถบบริเวณ อำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี

นอกจากตาริกแล้ว การเขียนประวัติศาสตร์ต่อมาราวพุทธศตวรรษที่ 24 จนถึงปัจจุบันที่เหลืออยู่มักปรากฏในชื่อ ฮิกายัต (Hikayat) ของเมืองต่าง ๆ และเชอญาระห์ (Sejarah) เอกสารเหล่านี้แพร่หลายในพื้นที่ภาคใต้ตอนล่างของประเทศและกระจายในประเทศมาเลเซียแสดงขอบเขตทางวัฒนธรรมของการบันทึกประวัติศาสตร์แบบมลายูในราว 100 กว่าปี ที่นิยมเขียนประวัติของเมืองต่าง ๆ โดยเฉพาะการยึดแนวการเขียนแบบตำนานพื้นบ้าน โดยเฉพาะ ฮิกายัต (Hikayat) ของปัตตานี เป็นแนวการเขียนตำนานพื้นบ้านของปาตานีที่อยู่ในจารีตของการเขียนประวัติศาสตร์บอกเล่าความสัมพันธ์และประวัติศาสตร์ของบรรดารัฐมลายู แนวปรัมปราของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นรัฐมลายู ได้มีแนวการเขียนประวัติศาสตร์ของเมือง ต่างใช้คำเรียกประวัติศาสตร์ของเมืองว่า ฮิกายัต (ในความหมายแนวการเขียนตำนานท้องถิ่น ตำนานพื้นบ้านมีการเขียน แสดงจารีตตำนานปรัมปราประวัติศาสตร์ของเมือง เน้นการอธิบายกำเนิดและอัตลักษณ์ของชาวมลายูในเมืองต่าง ๆ สร้างบ้านแบ่งเมืองจนเติบโตใหญ่เป็นอาณาจักร โดยเฉพาะอย่างยิ่งลักษณะเด่นของตำนานเมืองที่พยายามอธิบายกำเนิดของชาติพันธุ์มลายู

ตำนานเป็นการเล่าเรื่องราวย้อนไปในอดีตจากทัศนะของผู้เขียนที่เป็นชาวมลายู ดังนั้นข้อมูลเบื้องต้นของการศึกษาจึงมักเป็นข้อมูลภายในจากท้องถิ่นมลายู งานเขียนกลุ่มตำนานปรัมปราและพงศาวดารท้องถิ่นมลายู มักใช้ข้อมูลพื้นบ้านที่เป็นบันทึกประวัติศาสตร์ ซึ่งจารีตของการเขียนประวัติศาสตร์ยุคเก่าของมลายูยังได้รับอิทธิพลจากคำบอกเล่าของบรรพบุรุษที่สืบทอดกันมาจนถึงลูกหลาน นอกจากจารีตของคำบอกเล่าสืบทอดกันมาแล้วบันทึกในตาริก เชอญาระห์รวมทั้งฮิกายัตงานเขียนเกี่ยวกับประวัติศาสตร์จารีตของวรรณกรรมมลายูในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 พบว่า จารีตการบันทึกวรรณกรรมมลายูที่มีเนื้อหาอิงประวัติศาสตร์ที่เรียกว่า “ซา แอร์” (Syair) เป็นวรรณกรรม

ร้อยกรองมลายู มักใช้ภาษามลายูอักษร อาหรับ แต่ที่พบเป็นประวัติศาสตร์ของปัตตานีโดยตรงยังไม่ปรากฏต้นฉบับหากแต่มีข้อมูลประวัติศาสตร์บางตอนกล่าวถึงความสัมพันธ์ไทย-มลายูสมัยต้นรัตนโกสินทร์ครั้งรัชกาลที่ 2 เช่น ซาแอร์ สุลต่านเมาลানা (Syair Sultan Maulana) (ต้นฉบับศึกษาโดยผู้เชี่ยวชาญวรรณกรรมมลายู ใน รัตติยา สาและ, 2536, 117 – 123) กล่าวได้ว่าเอกสารที่เป็นข้อมูลขั้นต้นสำหรับการเขียนประวัติศาสตร์ของมลายูเกี่ยวกับปัตตานี ชี้ให้เห็นทัศนงานเขียนประวัติศาสตร์มลายูปัตตานีจากพื้นฐานภายในบริบทสังคมวัฒนธรรมภายในท้องถิ่นเป็นหลัก

ตัวอย่างของการใช้แหล่งข้อมูลตาริคปัตตานี ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นจารีตเก่าแก่ของมลายูปัตตานีประเภทหนึ่ง ตอนหนึ่งชี้ให้เห็นว่าสำนึกในอดีตจากคำบอกเล่ามีอิทธิพลต่อการเขียนเรียบเรียงประวัติศาสตร์เบื้องต้นของอาณาจักรปัตตานีย้อนไปจนถึงอาณาจักรยุคปฐมมูลครั้งอาณาจักรลังกาสุกะด้วย เช่น ตาริค ปาตานี (Tarikh Patani) ฉบับ พ.ศ. 2232 ของ ฟากิฮอลี ต่อมา พ.ศ. 2532 วันโมฮัมหมัดซึกิรี บินอับดุลลอฮ์ ซึ่งอับดุลเลาะห์ ลออแมน นำมาเรียบเรียงในประวัติศาสตร์ตอนอาณาจักรมลายูลงกาสุกะอ้างถึงคำบอกเล่าของผู้อาวุโสที่เล่าสืบต่อกันมาว่า

“... พระราชาผู้ทรงปกครองราชอาณาจักรลังกาสุกะนี้ นับถือศาสนาฮินดู พรหมณ์ ราชธานีอยู่ที่ เมืองเคดะห์ .. จากการบอกเล่าของคนเฒ่าคนแก่สืบทอดกันมา ราชอาณาจักรลังกาสุกะเกิดก่อนคริสตกาล คนจีนที่เข้ามาค้าขายในดินแดนแห่งนี้ได้กล่าวถึงราชอาณาจักรลังกาสุกะเช่นกัน พวกเขาบอกว่าราชอาณาจักรลังกาสุกะเริ่มมีพระราชาหลังจากพระเยซูประสูติ 200 ปี(ค.ศ.200)...” (อับดุลเลาะห์ ลออแมน, ถอดความ พ.ศ. 2532 อ้างในปาตานีประวัติศาสตร์และการเมืองในโลกมลายู, หน้า 31)

หรือในเชอญาระห์กรียอันมลายูปะตานี ฉบับอิบรอฮิม ชุกรี ซึ่งเป็นการเขียนประวัติศาสตร์ปัตตานีฉบับหนึ่งที่แพร่หลายอ้างถึง การรวบรวมที่มาของการเขียนประวัติศาสตร์ว่าส่วนหนึ่ง งานเขียนของเขาได้ประมวลประวัติศาสตร์ปัตตานีจาก นิยายปรัมปราท้องถิ่นมลายู ต้นฉบับบันทึกประวัติศาสตร์ซึ่งเป็นบันทึกประวัติศาสตร์ในพื้นที่อิทธิพล วัฒนธรรมมลายูปัตตานี และในส่วนข้อมูลร่วมสมัยที่ประวัติศาสตร์นิพนธ์เรื่องนี้เอาข้อมูลจนในพุทธศตวรรษที่ 25 ได้ใช้เอกสารร่วมสมัย เช่น เอกสารของมลายู ไทย ญี่ปุ่น เพื่อประมวลให้เห็นพัฒนาการที่ยาวนานเป็นพันปีของเมืองปัตตานีแต่ละยุคสมัย (อิบรอฮิม ชุกรี, 2549, 1 – 95)

ขณะเดียวกันการเขียนประวัติศาสตร์มลายูปัตตานีในร่วมสมัยได้พยายามใช้ข้อมูลประวัติศาสตร์ไทยที่เป็นหลักฐานที่ร่วมสมัยกับช่วงเวลาที่ตรงกับเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ แสดงถึงความเกี่ยวข้องกับสภาพความเป็นอยู่ทางสังคม ของชาวมลายูในยุคที่ศาสนาอิสลามได้เผยแพร่มาสู่แหลมมลายูกระจายอยู่บริเวณ ดินแดนบรรดาเมืองชายฝั่งของสยามในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 5 ข้อมูลประวัติศาสตร์ของไทยที่มีบทบาทต่อการเรียบเรียงในงานเขียนประวัติศาสตร์มลายูปัตตานีร่วมสมัย เช่น พงศาวดารเมืองท้องถิ่นภาคใต้ ฉบับต่าง ๆ เช่น การอ้างถึงพงศาวดารเมืองสงขลา พงศาวดารเมืองพัทลุง ตลอดจนหนังสือประวัติชนชาติต่าง ๆ ในแหลมมลายู (อิบรอฮิม ชุกรี, 2549 ,7 – 11)

หรืองานเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์ มลายูปัตตานีอีกฉบับหนึ่งที่เป็นตัวอย่างประวัติศาสตร์นิพนธ์ร่วมสมัย เรื่องประวัติศาสตร์การต่อสู้มลายูปัตตานี ค.ศ. 1785 – 1954 ของ นิอันนูวา นิมะมุด (Sejarah Perjuangan Melayu Patani 1785 – 1954 Nik Anuar Nik Mahmud) ในปี ค.ศ. 1999 (พ.ศ. 2542) ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์ร่วมสมัยในมลายูที่เกี่ยวข้องกับปัตตานียังได้รับความสนใจในการศึกษาของนักวิชาการมลายูในประเทศมาเลเซียปัจจุบันด้วย

งานของ นิอันนูวา นิมะมุด เรื่องประวัติศาสตร์การต่อสู้มลายูปัตตานี เป็นเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ที่มองความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองเป็นหลัก ช่วง พ.ศ. 2328 จนถึง พ.ศ. 2497 ซึ่งผู้แต่งได้อ้างถึงแหล่งข้อมูลเอกสารประวัติศาสตร์ของนักประวัติศาสตร์ตะวันตกและนักประวัติศาสตร์ไทยด้วย (Nik anuar Nikmahmed, 1999, 15 -23) เช่น การศึกษาของ Teeuw & Wyatt งานของ Paul Wheatley งานของ นันทวัน เหมินทร์ ในการอธิบายพื้นฐานประวัติศาสตร์ของปัตตานี

เช่น ในบทที่ 1 เรื่องความเป็นมาของรัฐปัตตานี กล่าวย้อนไปถึงคริสต์ศตวรรษที่ 2 ตั้งแต่การถือกำเนิดอาณาจักรลังกาสุกะ เมืองโกตามลิขัย จนมาเป็นปัตตานี การอ้างถึงในงานเขียนร่วมสมัยมักเป็นการใช้งานค้นคว้าที่ได้ให้ข้อสรุปเบื้องต้นมาก่อนแล้วถึงความเป็นมาที่ยาวนานของบริเวณที่เคยเรียกว่าอาณาจักรปัตตานีโบราณและการเข้ามาของศาสนาอิสลามระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 14 จนถึงคริสต์ศตวรรษที่ 17 (Nik Auar Nik Mahmud, 1999, 15 - 16) ขณะที่เอกสารเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่เกิดขึ้นในปัตตานีในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24 – 25 จะเน้นเอกสารภายนอกประเทศไทย เช่น เอกสารอังกฤษจากสิงคโปร์ เอกสารประวัติศาสตร์ในประเทศมาเลเซีย สิ่งพิมพ์ร่วมสมัยที่เกี่ยวข้อง ดังนั้นการมองประวัติศาสตร์การปกครองของรัฐบาลสยาม และกล่าวถึงปฏิกิริยาการต่อต้านนโยบายการรวมศูนย์อำนาจของรัฐบาลสยาม ซึ่งเป็นผลมาจากนโยบายการผสมกลมกลืนทางการเมือง สังคม วัฒนธรรม นับแต่ยุคการปฏิรูปจนถึงในช่วงชาตินิยมสมัย จอมพล ป. พิบูลสงคราม เช่น ในตอนกล่าวถึงการปฏิบัติของข้าราชการสยามต่อชาวมลายูปัตตานี นโยบายการผสมกลมกลืนและผลกระทบต่องานมลายู (Nik Anuar Nik Mahmed, 1999, 44 – 51) โดยเฉพาะนโยบายรัฐนิยมของ จอมพล ป. เป็นส่วนสำคัญในการปลุกกระแสการต่อต้านนโยบายของรัฐสยามที่กระทบต่อสังคมอิสลาม แสดงให้เห็นเหตุปัจจัยทางการเมืองประการหนึ่งที่ถูกนำมาวิเคราะห์ในประวัติศาสตร์มลายูปัตตานีร่วมสมัยสะท้อนความไม่พอใจนโยบายของรัฐต่อท้องถิ่นที่ขาดความประนีประนอมหรือบูรณาการกับสภาพสังคม วัฒนธรรมท้องถิ่น โดยเฉพาะข้อเรียกร้องด้านวัฒนธรรมของการมีบทบาทของฮัจญ์ สุลหฺ และบทบาทองค์กรปกป้องเพื่อกฎหมายอิสลามปัตตานี (Nik Anuar Nik Mahmed, 1999, 51 – 53)

ตัวอย่างของตำนานปาทานที่ใช้ตำนานจากคำบอกเล่า เพื่ออธิบายเปรียบเทียบข้อมูลประวัติศาสตร์ปัตตานีจากเอกสาร เช่น ฉบับการเปรียบเทียบตำนานปัตตานี (Hikaya Patani) กับประวัติศาสตร์แนวคำบอกเล่า ตอน ประวัติศาสตร์ยุคการสร้างเมืองปัตตานี เช่น ในตำนานประเภทบันทึกเอกสาร เป็นการเล่าย้อนความไปยุคปฐมวงศ์ดั้งเดิมว่า ปัตตานีคือชื่อของเมืองที่เกิดภายหลัง

แต่เมืองที่เก่าแก่กว่าคือสถานที่เก่าแก่แห่งหนึ่งคือเมืองโกตามลิขัย ที่ตั้งของเมืองนี้ในตำนานกล่าวว่าอยู่ห่างจากทะเล ผู้ปกครองคือ พญาตุนักพา (Phyatu Nakpa) มีบุตรคือ พญาตูกฤษมาหาชนะ (Phyatu Krub Mahajana) (เมืองหากเทียบกับข้อมูลโบราณคดี คือ แหล่งโบราณสถานเก่าบริเวณ ยะรัง จังหวัดปัตตานี ปัจจุบัน) การที่อยู่ห่างจากทะเลทำให้การค้าขายทางทะเลลำบาก การค้าภายในเมืองแห่งนี้จึงได้เสื่อมลง ทำให้เกิดการอพยพของผู้คนไปตั้งถิ่นฐานบริเวณริมชายทะเลซึ่งผู้คนส่วนใหญ่ที่มาอาศัยอยู่บริเวณชายทะเลส่วนหนึ่งเป็นชาวมลายูที่มาจากเกาะสุมาตรา จนทำให้เมืองบริเวณริมฝั่งทะเลเริ่มเติบโตอย่างรวดเร็ว ในตำนานกล่าวถึงการย้ายเมืองมาตั้งริมทะเลว่าเจ้าเมือง (พญาตุนักพา) ได้ล่าสัตว์และพบกับชายหาดและเห็นผู้เฒ่าที่อาศัยอยู่ริมหาด เมืองที่ตั้งใหญ่ถูกเรียกต่อมาว่า ปาตานี (Pengantar Sejarah Patani ฉบับของ Aumad Fathy Al-Fatani, 2540, 5-6) ขณะที่ข้อมูลคำบอกเล่าที่มีการเล่าสืบต่อกันมาจากผู้เฒ่าที่มีเชื้อสายคนปัตตานี กล่าวถึงประวัติการสร้างเมืองจากคำบอกเล่าเรื่องที่ 1 กล่าวถึงชื่อเมือง ปัตตานีเดิมเรียกว่า ปาตานี มาจากประโยคที่ว่า หาดทรายแห่งนี้(ปันไต่ฮีน) จากเดิมมีบุตรภักษัตริย์มาจากดินแดนโพ้นทะเล และเรือถูกพายุอัปปางมาเกยตื้นที่หาดทรายระหว่างที่ถูกพายุมีปลาชนิดหนึ่งพามาถึงฝั่ง เรียกว่าปลาจากจิ้ง(ท้องถื่นเรียกปลาอาลู) (ปลาจากจิ้ง คือปลาชายฝั่ง) ต่อมาบุตรภักษัตริย์จากโพ้นทะเลได้รับการยกให้เป็นเจ้าเมืองที่ตั้งริมชายหาด เนื่องจากเจ้าเมืองเดิมที่เป็นเมืองที่ตั้งริมชายฝั่งได้สิ้นพระชนม์และมีการเสี่ยงทายโดยการปล่อยช้างเผือก ช้างได้มุ่งหน้ามาถึงชายฝั่งและพบบุตรภักษัตริย์จากโพ้นทะเล

จึงได้รับการสถาปนาเป็นเจ้าเมืองของปาตานี ขณะที่คำบอกเล่าที่ 2 กล่าวถึงขบวนภักษัตริย์ตามล่ากวาง (หรือแก้ง) ที่หลงทางมาจนถึงริมทะเล กวางที่ตามหาได้หายไปยังชายหาดไม่พบร่องรอยจากตำนานการตามกวางและพบที่ตั้งของเมืองริมหาด จึงเรียกบริเวณชายหาดว่า “ปันไต่ฮีน” มีความหมายว่าหายไป ณ ชายหาดแห่งนี้ ต่อมาชื่อของสถานที่ได้เปลี่ยนไปจนกลายเป็นปัตตานี ตำนานทั้งสองเรื่องเกี่ยวกับประวัติปรัมปราการสร้างเมืองจากชื่อ “ปัตตานี – ปาตานี” ดังกล่าวมีการอ้างถึงการใช้ข้อมูลท้องถิ่นที่ยังคงมีการบอกเล่าในความทรงจำของคนท้องถิ่นปัตตานีบริเวณอำเภอ ปาลัส และอำเภอปานาเระ ของจังหวัดปัตตานีในช่วง พ.ศ. 2500 (อาหมัด ฟัตฮี อัลฟาฏอนี, 2540, 6)

นอกจากนั้นการวิเคราะห์ถึงการใช้ข้อมูลประกอบการเขียนตำนานโดยเฉพาะเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ในช่วงก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 19 – 20 พบว่า ตำนานท้องถิ่นของปัตตานี กรณีเรื่องของการตั้งเมืองและการตั้งชื่อของเมืองปาตานี ยังมีแนวการเขียนประวัติของเมืองที่รับอิทธิพลของกำเนิดเมืองจากการเขียนพงศาวดารมลายู ที่มีแนวการเขียนเรื่องราวเจ้าชายต่างแดนออกไล่สัตว์และพบสถานที่ตั้งของเมือง ประวัติของเมืองแนวนี้อาจเป็นเครื่องอธิบายพัฒนาการของปัตตานีถึงการเขียนเรื่องราวประวัติศาสตร์ของเมืองบริเวณแหลมมลายูดินแดนบริเวณคาบสมุทรมที่มีวัฒนธรรมท้องถิ่น กำเนิดของเมืองปัตตานีไม่ได้สัมพันธ์กับท้องถิ่นบริเวณดินแดนคาบสมุทรม ต่างจากตำนานรัฐมลายูอื่น ๆ ในทางตอนใต้ของมลายู เช่น มะละกา ยะโฮร์ (Teeuw and Wyatt, 145 – 148) ขณะที่ประวัติศาสตร์ของปัตตานีในบันทึกเอกสาร ในตำนาน(อิกายัต) ของปัตตานีเป็นสิ่งที่สะท้อน

ประวัติศาสตร์ปัตตานีที่ผูกพันกับดินแดนมลายูตอนเหนือ โดยเฉพาะเกาะหลี ตรังกานู ดังนั้นจึงเป็นไปได้ว่าการเขียนตำนานปาตานีและประวัติศาสตร์ จึงส่งอิทธิพลต่อกัน กลายเป็นเรื่องราวปรัมปราประวัติของเมือง เช่น ที่ปรากฏในอิกายัตปัตตานี อิกายัต มะโรงมawangค์ ตำนานไทรบุรีปัตตานี เป็นต้น

อิกายัตปัตตานี จึงมีเอกลักษณ์ของงานเขียนที่เป็นจุดเริ่มต้นของการอธิบายการมีประวัติศาสตร์ของปัตตานีที่แสดงถึงความเป็นมาของชาติพันธุ์ บทบาททางการเมือง เศรษฐกิจของปัตตานีที่เคยรุ่งเรืองในช่วง พุทธศตวรรษที่ 22 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 23 การมีประวัติศาสตร์ของเมืองเป็นสัญลักษณ์ของความมีตัวตนในประวัติศาสตร์ แสดงถึงความเป็นมาของชาติพันธุ์ บทบาททางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม ของศูนย์กลางความรุ่งเรืองวัฒนธรรมมลายูในดินแดนปลายคาบสมุทรมลายูที่ถูกบันทึกในตำนานท้องถิ่นปาตานีที่หลงเหลือในปัจจุบัน

นอกจากนี้กรณีอิทธิพลของการเขียนประวัติศาสตร์ปัตตานีที่รับจากเนื้อหาของประวัติศาสตร์รัฐมลายู อาจเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์สำคัญที่มีการรับวัฒนธรรมอันสืบเนื่องจากศาสนาอิสลาม เช่น ในประวัติศาสตร์ฉบับมุฮัมมัดซัมบรี อับดุลมาลิก อ้างถึงการบันทึกงานเขียนประวัติศาสตร์ของกลันตันซึ่งเป็นรัฐตอนเหนือที่มีความสัมพันธ์ทางการเมือง สังคม วัฒนธรรมกับปัตตานีว่า ในราวคริสต์ศตวรรษที่ 12 ปีค.ศ. 1150(พ.ศ. 1693) มีการเผยแพร่ศาสนาอิสลามจากชาวเมืองปัตตานีในเมืองกลันตัน กลันตันและปัตตานีมีประวัติศาสตร์และสังคมวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกัน โดยพบหลักฐานที่อ้างถึงงานเขียนว่า เป็นหลักฐานประเภทเหรียญเงินที่ระบุศักราชอิสลาม ฮิจเราะห์ศักราช 577 (ค.ศ. 1181) (พ.ศ. 1724) (มุฮัมมัดซัมบรี อับดุลมาลิก, 2543, 28) หรือการอ้างถึงประวัติศาสตร์ของรัฐเปรักในประวัติศาสตร์นิพนธ์ปัตตานี เช่น อ้างถึง Sejarah Perak กล่าวถึงในช่วง ค.ศ. 1549 – 1572 (พ.ศ. 2092 – พ.ศ. 2115) ปัตตานี เปรัก เป็นบริเวณที่อุดมสมบูรณ์ด้วยแร่ธาตุ มีการขุดแร่ดีบุกและทองคำ (เรื่องเดิม, 28 - 29)

นอกจากนี้ในด้านความสัมพันธ์ระหว่างปัตตานีและรัฐมลายูก็มีการบันทึกโดยอ้างถึงข้อมูลที่เป็นแหล่งข้อมูล เชอญาระห์มมลายู เช่น การกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างปัตตานีกับราชวงศ์มลายูในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 14 โดยเฉพาะการกล่าวถึงประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ผ่านระบบเครือญาติระหว่างเมืองปัตตานีและรัฐมลายูต่าง ๆ ว่าความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติของปัตตานีและรัฐมลายูซึ่งมีดินแดนติดต่อกันมีมาอย่างช้านานตั้งแต่ก่อนการเผยแพร่ศาสนาอิสลามและความสัมพันธ์ดังกล่าวมีมาโดยตลอดแม้หลังการเผยแพร่ศาสนาอิสลามในบริเวณแหลมมลายูแล้ว บางครั้งในประวัติศาสตร์กล่าวถึงความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับสยามด้วย ซึ่งในบันทึกประวัติศาสตร์มลายูอ้างถึงข้อมูลส่วนหนึ่งของโปรตุเกส เช่น การกล่าวถึงความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติตอนหนึ่งว่า

“... ขณะที่สมเด็จพระบรมราชาที่ 1 ของสยาม พระองค์มีราชิดาที่เกิดจากการอภิเษกสมรสกับบิดาของขุนนางปัตตานี ต่อมาพระโอรสของพระองค์ได้สมรสกับนายท่าเรือสิงคโปร์ ต่อมานายท่าเรือดังกล่าวถูกลอบสังหาร สร้างความโกรธแค้นให้กับเจ้าเมืองปัตตานี ผู้สั่งให้สังหาร คือ เจ้าปรเมศวร พระองค์ตัดสินใจส่งกองทัพเรือเพื่อข่มขู่ พระเจ้าปรเมศวร จนต้องหนีไปสร้างรัฐมะละกา

ในปี ค.ศ. 1398 (พ.ศ. 1941) ต่อมาความสัมพันธ์ได้คลี่คลายเมื่อ พระบรมศวร ได้เข้ารับศาสนาอิสลาม เปลี่ยนพระนามเป็นราชา อิสเคดาร์ ซาห์ (Raja lakandar Syah) และพระโอรสของพระองค์ ต่อมาก็ได้อภิเษกกับเจ้าหญิงเมืองปัตตานีที่มาจากเมือง มาลิกาย (Mahligai) (Sejarah Melayu ฉบับ Shellabear, w.g. ค.ศ. 1967 อ้างในมุฮัมมัดซัมบรี อับดุลมาลิก 2543, 37 – 38)

คุณค่าทางประวัติศาสตร์จากตำนานปาตานี

การวิเคราะห์ตำนานปาตานีเพื่อชี้ให้เห็นคุณค่าของการเรียนรู้เรื่องราวในประวัติศาสตร์ของปาตานี นำไปสู่ความเข้าใจบางประการถึงรากเหง้าของความเป็นมาเกี่ยวกับดินแดนที่เรียกว่าจังหวัดชายแดนภาคใต้ในปัจจุบันการทำความเข้าใจโดยปราศจากมายาคติทางประวัติศาสตร์อาจแนวทางหนึ่งของการเรียนรู้ องค์ความรู้ใหม่ในสังคมไทยเพื่อรับรู้ปัญหาที่สืบเนื่องระหว่างความเป็นมาในอดีตของอาณาจักรเก่าแก่ที่มีปัตตานีเป็นศูนย์กลาง ประวัติศาสตร์นิพนธ์ของปัตตานี นับเป็นงานเขียนประวัติศาสตร์ที่เป็นแบบแผนหนึ่งที่มีพัฒนาการความเปลี่ยนแปลง การบันทึกจึงเป็นการคัดสรรเหตุการณ์ในอดีตจากทัศนะคติของผู้แต่งที่เห็นว่ามีสำคัญต่อการมองอดีตของปัตตานี ดังนั้นตำนานอาจสะท้อนจินตภาพของผู้แต่งในแต่ละวัฒนธรรมที่ต่างกันตามยุคสมัย ทั้งในตำนานไทยและตำนานมลายู ความหลากหลายของบุคคลสำคัญของประวัติศาสตร์ สถานที่เหตุการณ์เป็นการวิเคราะห์ เหตุการณ์ประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับเมืองปัตตานีอาจบ่งบอก ความมีอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ ความมีสำนึกเกี่ยวกับอดีตของคนในสังคมที่บันทึกเหตุการณ์ จนหลงเหลือเป็นส่วนหนึ่งของคาบสมุทรมาลายูในอดีต จนปัจจุบันปัตตานี ถือว่าเป็นดินแดนปลายคาบสมุทรของไทย ความเป็นมาที่ยาวนานของประวัติศาสตร์เมืองปัตตานี พอจะหลงเหลือเพื่อการศึกษาผ่านงานเขียน ที่มีการสืบทอดรุ่นต่อรุ่น ในการศึกษาคุณค่าทางประวัติศาสตร์ของตำนานปาตานีในตอนนี้ พอจะประมวลในกรอบใหญ่จากเอกสารส่วนใหญ่เพื่อชี้ให้เห็นประเด็นในเนื้อหาประวัติศาสตร์ปาตานี คือ ประเด็นด้านคุณค่าของการกำเนิดของเมืองและพัฒนาการด้านการเมือง ประเด็นด้านเกร็ดความรู้ประวัติศาสตร์ด้านประวัติศาสตร์สถานที่ในประวัติศาสตร์จากงานนิพนธ์ของเมืองปัตตานี และสุดท้าย คือ พัฒนาการด้านเศรษฐกิจของปัตตานีที่บันทึกในประวัติศาสตร์ ทั้งนี้จะได้ยกตัวอย่างของประวัติศาสตร์นิพนธ์เพื่อศึกษาเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์เมืองปัตตานีในอดีต

มิติของพัฒนาการทางสังคม วัฒนธรรม ของเมืองปาตานี

ประวัติศาสตร์ปัตตานีที่บันทึกในประวัติศาสตร์นิพนธ์ เป็นเรื่องราวที่มีความหลากหลาย ทัศนะในการอธิบายที่มาของกำเนิดของชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่ร่วมกันในดินแดนที่เรียกว่าแหลมมาลายู และเมืองปัตตานีในอดีตการบันทึกประวัติศาสตร์ของไทยและมลายูมีข้อมูลเกี่ยวกับกำเนิดชาติพันธุ์ การอยู่ร่วมกันของผู้คนหลากหลายวัฒนธรรมในพื้นที่เดียวกัน การเติบโตของอาณาจักรโดยมีพัฒนาการจากชุมชนเล็ก ๆ เติบโตเป็นเมืองและอาณาจักรตลอดจนการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างปัตตานีกับเมืองต่าง ๆ บริเวณคาบสมุทรมาลายูและดินแดนโนตะเล ทั้งโลกตะวันออกและตะวันตกผ่านการรับวัฒนธรรมศาสนาและความสัมพันธ์ด้านเศรษฐกิจ ดังนั้นการกล่าวถึงพัฒนาการ

ทางสังคมวัฒนธรรมของเมืองปัตตานีในสมัยประวัติศาสตร์จากการบันทึกในเอกสารจึงเป็นข้อมูลเกี่ยวกับการเรียนรู้อดีตของเมืองปัตตานี อันนำไปสู่ความเข้าใจประวัติศาสตร์ สังคมวัฒนธรรมเมืองปัตตานีทางหนึ่ง ในประเด็นการวิเคราะห์ถึงการบันทึกพัฒนาการทางสังคมและความสัมพันธ์ระหว่างเมืองปัตตานีด้านสังคมวัฒนธรรม ด้านศาสนา การศึกษา ซึ่งเป็นรากฐานของวิถีชีวิตผู้คนในเมืองปัตตานีสมัยประวัติศาสตร์

การศึกษาเกี่ยวกับชาติพันธุ์

ในประวัติศาสตร์ของปัตตานีย้อนหลังกว่าพันปี เมืองปัตตานีมีชื่อเรียกในตำนานที่เกี่ยวข้องแตกต่างกัน เช่น ลังกาสูกะ (Langkasuka) ซึ่งในประวัติศาสตร์นิพนธ์มลายูปัตตานีได้เน้นถึงความเก่าแก่ในประวัติศาสตร์ โดยย้อนอดยาวนานกว่าพันปีและตาริด บางฉบับของปัตตานี อ้างถึงในประวัติศาสตร์ปัตตานีราว พ.ศ. 2232 ได้มีการบันทึกเรื่องราวที่สืบทอดกันมาถึงเมืองเก่าที่สุดในความทรงจำประวัติศาสตร์เกี่ยวกับปัตตานีว่า ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 2 (ระหว่าง ค.ศ. 80 – 100) หรืออาจเก่ากว่าคริสต์ศักราช มีอาณาจักรเก่าคือ ลังกาสูกะ (อับดุลเลาะห์ ลออแมน ผู้ถอดความ พ.ศ. 2532 จาก Tarikh Patani พ.ศ. 2232) กล่าวถึงผู้คนนับถือศาสนาพราหมณ์ ฮินดู เอกสารประวัติศาสตร์ปัตตานีบ่งบอกเกี่ยวกับชาติพันธุ์ที่อาศัยบนแหลมมลายู โดยเฉพาะปัตตานีงานตำนานสามารถอธิบายสำนึกเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของผู้คนในสังคม โดยการสะท้อนบริบทของสังคมวัฒนธรรมผ่านการจดบันทึก ความเป็นมาจากอดีตของบรรพบุรุษ โดยทั่วไปแล้วการศึกษาเกี่ยวกับอดีต ของนักประวัติศาสตร์ อาจใช้หลักฐานหลายประเภทในการศึกษาหาข้อเท็จจริงในอดีต ของมนุษย์ ทั้งผ่านการศึกษาในงานวัตถุ โบราณสถาน ทั้งในและนอกท้องถิ่น เพื่อแสวงหาคำตอบของอดีตผู้คนในชุมชนที่ทำการศึกษา แต่ในด้านหนึ่ง นักประวัติศาสตร์สามารถศึกษาอดีตของมนุษย์ผ่านงานนิพนธ์ที่มนุษย์ได้บันทึกข้อมูล ประวัติศาสตร์ของตนเอง ดังนั้นในยุคประวัติศาสตร์ เมื่อมีการจดบันทึก ทำให้เป็นจุดเริ่มต้นของการบันทึกอดีตของมนุษย์ งานวรรณกรรมเก่าแก่ปรัชญาในท้องถิ่นในแต่ละพื้นที่ทางวัฒนธรรม ล้วนเป็นส่วนหนึ่งในการทำความเข้าใจ ความคิดทางประวัติศาสตร์ของผู้คนที่เป็นเจ้าของวัฒนธรรมนั้น ๆ เป็นอย่างดี

การศึกษาด้านเมืองปัตตานีในบทนี้จะได้ประมวลลักษณะเด่น สองประการหลักได้แก่ ประการแรก ลักษณะเด่นของการเรียบเรียง และประการที่สอง เป็นการศึกษาลักษณะเด่นของเนื้อหาที่ปรากฏในตำนาน โดยการศึกษาด้านลักษณะเด่นของการเรียบเรียงนิพนธ์ เป็นการวิเคราะห์ด้านภาษาที่บันทึก สถานภาพด้านอายุของข้อมูล แหล่งข้อมูลและประมวลคุณค่าทางประวัติศาสตร์ของงานในกลุ่มงานประวัติศาสตร์นิพนธ์ กลุ่มไทยและมลายู ส่วนการศึกษาลักษณะเด่นของเนื้อหาในงานนิพนธ์ จะประมวลวิเคราะห์ข้อมูลประวัติศาสตร์ที่มีการบันทึกในงานเขียน

การศึกษาลักษณะเด่นของตำนานเมืองปัตตานี มี 2 กลุ่มคือ กลุ่มตำนานฝ่ายไทยที่เกี่ยวกับเมืองปัตตานีและตำนานมลายูที่เกี่ยวเนื่องกับเมืองปัตตานี

ตำนานฝ่ายไทยที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์เมืองปัตตานี

การสำรวจประวัติศาสตร์ท้องถิ่นส่วนใหญ่เป็นงานเขียนที่ต้องการอธิบายพัฒนาการในอดีตของเมืองปัตตานีในลักษณะ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่ปัตตานีเป็นส่วนหนึ่งของรัฐสยามซึ่งมีความเป็นมายาวนาน เอกสารส่วนใหญ่อ้างอิงถึงการรวบรวมข้อมูลท้องถิ่น บริเวณภาคใต้ตอนล่างจากกลุ่มตำนานพื้นบ้าน แล้วนำมาเรียบเรียงให้มีเนื้อหาเป็นประวัติศาสตร์ปัตตานีขึ้นใหม่ ข้อมูลประวัติศาสตร์ พยายามบ่งบอกความเป็นมาในอดีตที่อยู่ร่วมกันระหว่างปัตตานีในฐานะส่วนหนึ่งของหัวเมืองในภาคใต้ของอาณาจักรกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาจนถึงยุครัตนโกสินทร์ นอกจากนี้เนื้อหาบางตอนพยายามอธิบาย วัฒนธรรมของวิถีชีวิตผู้คน เมืองปัตตานีทั้งด้านศาสนา ศิลปวัฒนธรรมประจำถิ่น ประวัติศาสตร์ธรรมเนียมการปกครอง ซึ่งเอกลักษณ์ของการนำเสนอเรื่องราวประวัติศาสตร์ แต่ละฉบับอาจต่างกันขึ้นกับภูมิหลังผู้รวบรวม และข้อมูลที่ใช้ประกอบการเรียบเรียง

อย่างไรก็ดีลักษณะพิเศษของการบันทึกตำนานฝ่ายไทยนี้มีเนื้อหาเกี่ยวกับเมืองปัตตานี คือ มักบันทึกโดย ขุนนาง หรือข้าราชการของฝ่ายสยามที่เข้ามาปฏิบัติงานและได้ศึกษารวบรวมประวัติของเมือง เพื่อใช้เป็นข้อมูลการปกครอง ดังนั้นข้าราชการฝ่ายปกครองในยุคแรกมักมีความสนใจที่จะสืบค้น ประวัติของเมืองที่ตนเองปฏิบัติหน้าที่ ตำนานของฝ่ายสยามในพื้นที่ว่าด้วยประวัติของเมืองปัตตานีเท่าที่สืบค้น เช่น ต้นฉบับตำนานเมืองตานี บันทึกระหว่าง พ.ศ. 2450 – 2472 ซึ่งเป็นช่วงที่นายอำเภอ ได้ทำการรวบรวมความเป็นมาของเมืองปัตตานี ผู้รวบรวมคือ พระศรีบุรีรัฐ (เป่า สุมณดิษฐ์) นายอำเภอเมืองและอำเภอยะรังจากการสืบค้น ประวัติศาสตร์ของการจัดเขตการปกครอง เขตอำเภอของจังหวัดปัตตานีพบว่า ใน พ.ศ. 2443 มีการจัดตั้งอำเภอยะรัง บริเวณที่ว่าการอำเภอบ้านยะรัง ต.ปิตุมุเต จ.ปัตตานี ซึ่งในเขตการปกครองอำเภอยะรังก็เป็นพื้นที่สำคัญในประวัติศาสตร์ของเมืองปัตตานีในอดีต คือเป็นที่ตั้งของเมืองปัตตานีเก่า สันนิษฐานว่าอยู่ในช่วงสมัยลังกาสุกะ โดยเฉพาะเมืองเก่าที่บ้านประแว มีซากปรักหักพังของศาสนสถานจำนวนหนึ่ง เป็นชุมชนพุทธในสมัยประวัติศาสตร์ของปัตตานี ก่อนการเปลี่ยนแปลงเป็นเมืองที่รับอิทธิพลของศาสนาอิสลามสมัยหลัง

ในช่วงการจัดการปกครอง พ.ศ. 2443 รัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์คงเป็นยุคแรกที่มีการจดบันทึก สืบค้นประวัติของเมืองปัตตานี และการแต่งประวัติศาสตร์นิพนธ์ ฉบับแรกในยุคนั้นจึงเรียกชื่อเมืองตามที่ชาวบ้านบริเวณปัตตานีเรียกว่า เมืองตานี ดังนั้นประวัติศาสตร์นิพนธ์ฉบับนี้จึงใช้ชื่อว่า “ตำนานเมืองตานี” ฉบับพระศรีบุรีรัฐ รวบรวม ต่อมานายอนันต์ วัฒนานิกร ศึกษาธิการอำเภอยะรังจังหวัดปัตตานี นักประวัติศาสตร์ท้องถิ่นปัตตานีได้สืบค้นและจัดทำต้นฉบับพิมพ์ติด) ตำนานเมืองตานี เป็นรูปแบบประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่ผสมผสานเรียบเรียงตำนานพื้นบ้าน และพงศาวดารท้องถิ่นอย่างเป็นเอกลักษณ์เรื่องหนึ่ง และสันนิษฐานว่าเนื้อหาคงมีการถ่ายทอดสู่ตำนานเกี่ยวกับเมืองปัตตานีที่เขียนขึ้นภายหลังฉบับอื่น ๆ อีกด้วย (พระศรีบุรีรัฐ ,ม.ป.ป., 59)

ตำนานพงศาวดารของเมืองปัตตานีซึ่งเป็นประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองปัตตานีของเอกสารฝ่ายไทยเท่าที่สำรวจ พบว่า เป็นการจดบันทึกด้วยภาษาไทยกลาง ต้นฉบับเป็นเอกสารโบราณบันทึกใน

กระดาษแบบหนังสือสมุดไทย และคาดว่าต่อมาได้มีการเขียนในสมุดฝรั่ง คือ หนังสือที่เป็นในรูปแบบปัจจุบัน ซึ่งในราว พ.ศ. 2440 เป็นต้นมาความนิยมการบันทึกในสมุดไทยแบบเก่าได้ลดลง ในท้องถิ่นเริ่มมีการใช้ระบบการพิมพ์ใช้บันทึกข้อความ หรือรายงานของทางการต้นฉบับเก่าของ ตำนานร่วมสมัย ราว พ.ศ. 2440 – 2510 ยังใช้การพิมพ์ดี เช่นต้นฉบับเดิมของตำนานเมืองตานีฉบับพระศรีบุรีรัฐ (เป่า สุนนดิษฐ์) เป็นต้น (พระศรีบุรีรัฐ , ม.ป.ป, 1 -59) ตำนานเมืองปัตตานีสำนวนอื่น เช่น ตำนานเมืองปัตตานี ฉบับเรียบเรียงโดยหลวงครุนิติพิศาล ในพ.ศ. 2509 (ฉบับเผยแพร่ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายวิจิตร นະมาตร พ.ศ. 2509)

ข้อความนี้เป็นประวัติศาสตร์ของเมืองปัตตานี ในสมัยแรกการสร้างเมือง ซึ่งอ้างอิงถึงความสัมพันธ์กับหัวเมืองมลายูอีกเมืองหนึ่งคือเมืองไทรบุรี ตำนานเรื่องนี้มีเนื้อหาที่เขียนด้วยภาษาไทยกลาง ทั้งสำนวนคำศัพท์ที่ใช้ และข้อมูลที่ใช้ น่าจะมีการรวบรวมจากประวัติศาสตร์ของหัวเมืองมลายูยุคโบราณอยู่ด้วย ความเก่าแก่ของท้องเรื่องจะเห็นได้จากเนื้อหาที่เก่าในยุคปฐมวงศ์ ของเมืองปัตตานีและเล่าความไปไกลตั้งแต่ยุคที่ยังไม่ปรากฏศาสนาอิสลามในเมืองปัตตานี คล้ายตำนานกำเนิดโลก รับผิดชอบต่อผลสมผสานความเรื่องระหว่าง พราหมณ์ พุทธ อิสลาม อย่างเป็นเอกลักษณ์ เช่นการใช้สัญลักษณ์เทพเจ้าในศาสนาเป็นตัวดำเนินเรื่องกำเนิดมนุษย์ การสร้างเมือง ในครั้งกษัตริย์มลายูองค์แรก ที่มีนามว่า “ราชามารงมหาวังสา” นอกจากนี้อิทธิพลของวัฒนธรรมอินเดียในตำนานปรัมปราติของการสร้างเมืองปัตตานียังสะท้อนให้เห็นจากการใช้คติเปรียบเทียบการต่อสู้ระหว่างวัฒนธรรมต่างกลุ่มชาติพันธุ์ ผ่านคำอธิบายของตำนานในรูปแบบตัวดำเนินเรื่องที่เป็นพญาคูรุท การอ้างอิงยุคโบราณเช่น “ เมื่อพระรามและหนุมานคุมทัพไปทำสงครามปราบยักษ์ ชนะ ... ต่อมาเกาะลังกาบุริถูกทิ้งร้าง ... (ต่อมามี) พญาคูรุทที่มีฤทธิ์และฤทธาภาพมาก ... (หลวงครุนิติพิศาล, 2509, 1-15) ราชามารงมหาวังสา มีเชื้อสายของ “พระอินทร์” (น่าจะหมายถึงชนพื้นเมืองที่มีเชื้อสายชาวอินเดียแล้วอพยพมาตั้งหลักแหล่งบริเวณแหลมมลายูยุคแรก) “ราชามารง มหาวังสา” ในตำนานเรื่องนี้มีบทบาทในการสร้างเมืองสำคัญยุคแรกแหลมมลายูในยุครับอิทธิพลวัฒนธรรมจากอินเดีย ปรากฏชื่อเมืองแรกที่ตั้งว่า “เมืองไทรบุรี” ตำนานเรื่องนี้มีเนื้อหาที่แสดงความมีประวัติศาสตร์ของบรรพบุรุษร่วมกัน โดยผู้แต่งอ้างอิง การสืบทอดอำนาจของเจ้าเมือง การสร้างบ้านแบ่งเมืองของบรรดาหัวเมืองแถบมลายูว่าเกี่ยวข้องกับเมืองที่เรียกว่า “สยามรัฐ” อยู่ด้วย เช่นไอรสของราชามารงมหาวังสา คือ ราชามารงมหาโพธิสัตว์ (สันนิษฐานว่า พระนามกษัตริย์ยุคแรกเป็นจารีตของการให้สร้อยพระนามของกษัตริย์ยุคจารีตในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 – 19) ดังนั้นที่มาของกรุงสยามในตำนานของเมืองไทรบุรี ปัตตานี จึงเป็นเมืองยุคแรกของบรรดานครรัฐที่ตั้งขึ้นในสมัยประวัติศาสตร์ตามคำบอกเล่าแบบตำนานท้องถิ่น หรืออาจตีความได้ว่า ตั้ง “สยาม” “ไทรบุรี” “ประหะ” ในตำนานคือเมืองโบราณที่ในอดีตมีบรรพบุรุษร่วมกัน (หลวงครุนิติพิศาล , 2509, 15 – 35)

ตัวอย่างสำนวนการเขียนภาษาไทยในยุคนั้นตามเอกสารตำนานไทรบุรี ปัตตานี พ.ศ. 2509 บางตอนเช่น“... ราชามารงมหาวังสา พระองค์นี้ ทรงสืบเชื้อวงศ์มาแต่พระอินทร์เทพเจ้าทางพระ

บิดาส่วนทางพระมารดานั้นสืบสายจากเทพเจ้าอันศักดิ์สิทธิ์ พระองค์จึงทรงพละนาภาพมีอิทธิฤทธิ์ เป็นที่เลื่องลือ แต่เมื่อถึงคราวพระองค์จะทำการอภิเษกสมรส เสด็จให้ไปหลงใหลทรงผูกสมักรักใคร่กับบุตรีอสูร ด้วยทรงเห็นว่ามีสิริโฉมโสภาคย์ ราชามารงมหาवंสา จึงทรงรับบุตรีอสูรนั้นเป็นชายา เมื่อราชา มารงมหาवंสาเสด็จไปที่ใด จำเป็นต้องพาชายานี้ไปด้วยเสมอ ราชามารงมหาवंสา ทรงรอบรู้และสันถัดในไสยศาสตร์ พิทยาการต่าง ๆ ทรงมีมหิทธิเดช เป็นที่เกรงขามแก่ราชามหา กษัตริย์ อื่น ๆ อีกมาก...” (หลวงครุนิติพิศาล, 2509, 25) เนื้อหาตอน ราชามารงมหาवंสา สร้างเมือง “ลังกาสุข” (ในตำนาน) เช่นข้อความบางตอนที่บรรยายว่า “... ราชามารงมหาवंสาเสด็จตรวจบริเวณที่ถบนั้นพร้อมด้วยราชบริพารพลนิกรทั้งหลาย เลือกที่ดินอันควรสร้างที่ประทับค่าย หอรบ ทรงพบที่แห่งหนึ่ง ชัยภูมิดี มีที่ราบกว้างขวางเป็นที่พอพระทัย โปรดให้ปลูกที่ประทับ ณ ที่นั้น แล้วตรัสให้เกณฑ์กันสร้าง ค่าย คู หอรบ ปราสาท วังต่อไป พระองค์ทรงเพลิดเพลินต่อการสร้าง จึงประทับบัญชาการอยู่ ณ ที่นั้นมิได้เสด็จกลับลงเรืออีกเลย เมื่อได้สร้างปราสาท วัง และอื่น ๆ เสร็จแล้ว โปรดให้เรียกว่า “เมืองลังกาสุข” หมายถึงความสุขที่ได้ตกแต่งอันดีแล้วด้วยที่นี้เป็นที่สบาย ที่ดินดี อาหารสมบูรณ์ มีสัตว์ป่าต่าง ๆ เช่น กวาง กระเจง เก้ง กระติง วัว มากพอที่จะให้ไพร่พลล่ามาเป็นอาหารได้ง่าย

นอกจากนี้ ชาวพื้นเมืองก็ยังไม่มีการเป็นประมุข และโดยที่ราชามารงมหาवंสา มีพระชาติสืบมาแต่กษัตริย์มหาศาล เหล่าชาวพื้นเมืองอสูรทั้งหลายจึงยกย่องอันเชิญขึ้นเป็นราชาของพวกตน เมื่อได้สร้างปราสาท วัง แล้ว บรรดาอำมาตย์ข้าราชการ ทหาร พลเรือนโยธาทั้งหลาย ต่างสร้างบ้านเรือน ตั้งเป็นหมู่บ้าน ตำบล ฟานักอยู่โดยรอบวังนั้น ได้เข้าเฝ้าปฏิบัติราชการเป็นประจำ เมื่อกิจการทุกอย่างเสร็จเรียบร้อยบริบูรณ์แล้วพากันเฉลิมฉลองอภิเษกราชามารงมหาवंสา ทรงปกครองไพร่ฟ้าประชาราษฎร์สุขสมบูรณ์ บ้านเมืองเจริญมีพระเกียรติขจรไปไกล ประชาชนผู้แยกย้ายกันอยู่ ได้พากันเข้ามาอยู่ในนครนี้มากขึ้นทุกที บรรดาบัณฑิต พ่อค้าวานิชในถิ่นต่าง ๆ ก็พากันมาอยู่มาค้าเป็นที่ยี่สำคัญ และด้วยบุญญาธิการแห่งราชามารงมหาवंสา คุมครองประชา เสนาอำมาตย์มนตรีทั้งปวงอยู่เป็นสุขปราศจากโรคภัย พสกนิกรใกล้ไกลที่ทราบข่าว สมัครง่ายยครอบครวเข้ามาพึ่งโพธิสมภารมากขึ้น ยิ่งนักยิ่งทวีจำนวนพลเมืองมากขึ้น นครลังกาสุกะเป็นนครใหญ่และมั่นคง พระเกียรติและพระอำนาจแห่งราชามารงมหาवंสาเป็นที่ยกย่องลือขจรแผ่ไพศาลกว้างออก ๆ โดยลำดับ ...” (หลวง ครุนิติพิศาล, 2509)

เนื้อหาที่แสดงถึงการอธิบายบุคคลในประวัติศาสตร์ สถานที่ มักใช้คำที่มีที่มาจากภาษาในท้องถิ่นภาคใต้ที่เป็นรากศัพท์ มลายูถิ่น สะท้อนการรวบรวมข้อมูลบางส่วนจาก ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของหัวเมืองแถบมลายู ในราวสมัยต้นรัตนโกสินทร์ เช่นชื่อของบุคคลที่ปรากฏในประวัติศาสตร์ ได้แก่ คำว่า พระเจ๊ะเซี่ยม เมืองเปะห์ เลลามีسانی เมืองปัตตานี (ปรากฏในตำนานเขียน พ.ศ. 2509 ด้วย) ราชูปะชีง ราชูปะโละบาตง เขามะรียม สุลต่าน มุคซัลปัลซาร์ เป็นต้น (หลวงครุนิติพิศาล, 2509, 1 – 45)

นอกจากตัวอย่างตำนานลักษณะปรัมปราที่เขียนด้วยตำนานภาษาไทยสมัยรัชกาลที่ 5 แล้ว ยังมีการเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์ เมืองปัตตานีลักษณะพงศาวดารที่สำรวจพบคือฉบับเขียนระหว่าง พ.ศ. 2431 – 2433 เป็นสำนวนที่เก่าอีกเรื่องหนึ่งแต่มีการนำมาตีพิมพ์ภายหลัง พ.ศ. 2457 สาเหตุ การเรียบเรียงพงศาวดารเมืองปัตตานี ฉบับพระยาวิเชียรคีรี (ชม ณ สงขลา) เนื่องจากสงขลามิเขต การปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 ไปจนถึงเมืองปัตตานี พระยาวิเชียรคีรี (ชม ณ สงขลา) จึงมีบทบาท ในการรวบรวมประวัติของเมืองสงขลาเพื่อใช้ในราชการปกครองของกระทรวงมหาดไทยขณะนั้นด้วย จึงสืบค้นตำนานดั้งเดิมของคนท้องถิ่น และประวัติศาสตร์การปกครอง ความเป็นอยู่ของผู้คนเมือง ปัตตานียุคการปกครองของสยามมาบรรยายเป็นประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองปัตตานีอีกเล่มหนึ่งที่มี ความสำคัญต่อการศึกษาเรื่องราวของประวัติศาสตร์เมืองปัตตานีครั้งกรุงรัตนโกสินทร์ ทศวรรษ 2320 ย้อนไปจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์หากแต่ต้องเรื่องมีแนวการเขียนเน้นพัฒนาการปกครองของ สยามต้นรัชกาลที่ 1 จนถึงสมัยครั้งรัชกาลที่ 5

ข้อความตอนที่แสดงสำนวนการบันทึกด้วยภาษาไทยของพระยาวิเชียรคีรี(ชม ณ สงขลา) เช่น “... หนังสือพงษาวดารเมืองปัตตานี ซึ่งถ้าจะเรียกให้ตรงตามกาลเวลานี้ควรเข้าใจว่า พงษาวดารมณฑลปัตตานี ที่พระยาวิเชียรคีรีเรียงนั้นเรียบเรียงตามความรู้เห็นที่มีอยู่ในเมืองสงขลา แลบางที่ได้สอบกับหนังสือพระราชพงษาวดารฉบับที่หมอบรัดเลพิมพ์ด้วย ในตอนเบื้องต้นเข้าใจผิด หรือยังไม่ทราบความจริงอยู่บ้าง ที่จริงเมืองปัตตานีเป็นเมืองขึ้นของสยามประเทศมาตั้งแต่ครั้ง สมเด็จพระร่วรงครองนครสุโขทัยเป็นราชธานี ชาวเมืองปัตตานีเดิมถือพระพุทธศาสนา ภายหลังจึงเขาริตถือศาสนาอิสลาม ข้อที่ว่าเจ้าเมืองปัตตานีเป็นผู้หญิงนั้น ไม่ใช่เพราะลูกยังเด็กอย่างพระยาวิเชียร คีรีกล่าวไว้ในหนังสือนี้ ข้าพเจ้าได้เห็นจดหมายเหตุเก่าหลายเรื่อง แม้ที่พวกพ่อค้าฝรั่งซึ่งไปมาค้าขาย ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระทรงธรรม ตลอดจนแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้จดไว้ กล่าวต้งกัน ว่าประเพณีการปกครองเมืองปัตตานีเลือกผู้หญิงในวงศ์ตระกูลเจ้าเมือง ซึ่งมีอายุมากจนพ้นเขตที่จะ มีบุตรได้ เป็นนางพระยาวาราชการเมืองสืบ ๆ กันมา ประเพณีอย่างนี้ใช้ในบางเมืองในเกาะสุมาตรา ก่อน แล้วพวกเมืองตานีจึงเอาอย่างมาใช้ พึ่งเลิกประเพณีนี้ในชั้นกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี อีกข้อ 1 ซึ่งกล่าวด้วยการตั้งข้าราชการไทยไปเป็นพระยาปัตตานีเมื่อในรัชกาลที่ 1 ตลอดมาจนเรื่องแยกเมือง ปัตตานีออกเป็น 7 หัวเมืองนั้น ความคลาศกับหนังสือพระราชพงษาวดารอยู่เรื่องเมืองปัตตานี ว่า โดยใจความเป็นดังนี้ เมื่อกรุงเก่าเสียแกพม่าข้าศึก บรรดาหัวเมืองแขกมลายูที่เคยขึ้นกรุงศรีอยุธยา พากันตั้งเป็นอิสระ ครั้งกรุงธนบุรียังไม่ได้ปราบปรามลงได้ตั้งแต่ก่อน

“...มาจนในรัชกาลที่ 1 กรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อปีมเสงสัปตศก พ.ศ. 2328 พม่ายกกองทัพ ใหญ่เข้ามาตีสยามประเทศทุกทิศทุกทาง เมื่อไทยรบชนะพม่าที่เข้ามาทางเมืองกาญจนบุรี แลที่ลงมา ทางเหนือตีแตกกลับไปแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มีรับสั่งให้กรมพระราชวังบวรมหา สุรสิงหนาท เสด็จยกทัพหลวงลงไปปราบปรามพม่าทางหัวเมืองปักษ์ใต้...” (พระยาวิเชียรคีรี ชม ณ สงขลา, 2457, คำนำ)

“....เมื่อตีกองทัพพม่าแตกกลับไปหมดแล้ว กรมพระราชวังบวรฯ เสด็จลงไปประทับอยู่ที่เมืองสงขลา มีรับสั่งออกไปถึงบรรดาหัวเมืองแขกมลายูซึ่งเคยขึ้นกรุงศรีอยุธยา ให้มาอ่อนน้อมดังแต่ก่อน พระยาไทรบุรี พระยาตรังกานู ยอมอ่อนน้อมโดยดี แต่พระยาปัตตานีขัดแย้งไม่มาอ่อนน้อม กรมพระราชวังบวรฯ จึงมีรับสั่งให้กองทัพยกลงไปตีได้เมืองปัตตานี เมื่อตีได้แล้ว ไม่กล่าวไว้ในหนังสือพระราชพงษาวดารว่าได้ทรงตั้งให้ผู้ใดว่าราชการเมืองปัตตานีก็จริง แต่เหตุการณ์ที่เกิดภายหลังทำให้เข้าใจว่าได้ทรงตั้งให้แขกซึ่งเป็นเชื้อวงศ์พระยาปัตตานีเดิมเป็นผู้ว่าราชการเมืองปัตตานี พระยาปัตตานีคนนี้ไม่เชื่อตรงต่อกรุงเทพฯ เมื่อปีระกาเอกศก พ.ศ. 2332 มีหนังสือไปชวนองเชียงสือเจ้านมมิก ให้เป็นใจเข้ากันมาตีหัวเมืองในพระราชอาณาจักรองเชียร ชื่อบอกความเข้ามากราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ต้องยกกองทัพลงไปตีเมืองปัตตานีอีกครั้ง 1 ที่ตั้งไทยเป็นผู้ว่าราชการเมืองปัตตานีตามที่กล่าวในหนังสือของพระยาวิเชียรคิริ เห็นจะตั้งเมื่อตีเมืองปัตตานีได้ครั้งที่ 2 นี้

..... ต่อมาในรัชกาลที่ 2 พม่าคิดจะยกกองทัพเข้ามาตีกรุงสยามอีก พม่าเกลี้ยกล่อมพระยาไทรบุรี ๆ เอาใจไปเพื่อแกพม่าเข้าศึก เลยยุยงพวกมลายูเมืองปัตตานีให้เป็นขบถขึ้นด้วย สาเหตุเนื่องกันดังกล่าวมานี้ จึงได้โปรดให้แยกเมืองปัตตานีเดิมออกเป็นแต่เมืองเล็ก ๆ 7 หัวเมือง แ่ต่างชื่อวานชื่อเสียงผู้ว่าราชการเมืองทั้ง 7 ตามที่พระยาวิเชียรคิริจดไว้ในพงษาวดารนี้ ข้าพเจ้าเข้าใจว่าถูกต้อง ด้วยเมืองสงขลาได้กำกับว่ากล่าวมณฑลปัตตานีตลอดมาจนจัดตั้งมณฑลปัตตานีเป็นมณฑลเทศาภิบาล 1 ต่างหากในรัชกาลที่ 5 เมื่อปีมะเมียอัฐศก พ.ศ. 2549...”(พระยาวิเชียรคิริ ขม ณ สงขลา, 2457, คำนำ)

ด้านอายุตำนานที่บันทึกความเป็นมาเมืองปัตตานีนั้นจากการสำรวจประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองปัตตานีที่บันทึกด้วยภาษาไทยเท่าที่ปรากฏในปัจจุบันอายุประมาณร่วมร้อยปี คือ ราวทศวรรษ 2440 จนถึง พ.ศ. 2510 เนื้อหาจะเป็นการเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์แนวของตำนาน พงศาวดารเมืองปัตตานีมีชื่อเรียกต่างกัน เช่น

- ตำนานเมืองปัตตานี ฉบับพระศรีบุรีรัฐ (เรียบเรียงราว พ.ศ. 2450 – 2472 ระหว่างพระศรีบุรีรัฐดำรงตำแหน่งนายอำเภอของจังหวัดปัตตานี)
- ตำนานเมืองปัตตานี ฉบับพระยารัตนภักดี (เรียบเรียง พ.ศ. 2509)
- ตำนานเมืองไทรบุรี และเมืองปัตตานี ฉบับหลวงศุภนิติพิศาล (เรียบเรียง พ.ศ. 2509)
- ตำนานประวัติเมืองปัตตานี ฉบับคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย (เรียบเรียง พ.ศ. 2515)
- ตำนานเมืองปัตตานี ฉบับศูนย์การศึกษาเกี่ยวกับภาคใต้ (แปลและเรียบเรียง พ.ศ. 2525)
- ตำนานประวัติเมืองปัตตานีฉบับศาลมณฑลปัตตานี เรียบเรียงโดยจังหวัดปัตตานี (สันนิษฐานว่าเรียบเรียงราว พ.ศ. 2500 – 2510 ช่วงที่หน่วยงานของรัฐในภูมิภาคมีนโยบายรวบรวมประวัติของการเมืองการปกครอง สังคมวัฒนธรรมของท้องถิ่น เพื่อจัดทำประวัติสำหรับเป็นข้อมูลการปกครองและการบริหารราชการท้องถิ่น)ปัจจุบันเป็นที่น่าเสียดายว่าตำนานประวัติเมืองปัตตานี

ฉบับศาลมณฑลปัตตานี ไม่ปรากฏว่าได้ตีพิมพ์เผยแพร่ แต่ได้พบว่าถูกนำมาเป็นข้อมูลประกอบการศึกษาเรียบเรียงประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเมืองปัตตานีของนายอนันต์ วัฒนานิก

- เอกสารประวัติศาสตร์เรื่องประวัติเมืองตานี (ฉบับตัวเขียน) เรียบเรียงโดย หลวงรัตน มนตรี (สันนิษฐานว่าเรียบเรียงระหว่าง พ.ศ.2505 ถึงพ.ศ.2510 ซึ่งในท้องถิ่นเมืองปัตตานีมีการค้นคว้าข้อมูลประวัติศาสตร์เกี่ยวกับเมืองปัตตานี เป็นต้น

- ส่วนเอกสารเป็นประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยที่มีอายุหลัง พ.ศ. 2505 จะเป็นเอกสารที่มีแนวการเขียนได้รับอิทธิพลการค้นคว้าประวัติศาสตร์สมัยใหม่ มีการศึกษาเปรียบเทียบการค้นคว้าของเอกสารต่างประเทศและมีแนวการเขียนที่เน้นการอธิบายบริบททางการเมืองแบบรัฐชาติ ในการเขียนประวัติศาสตร์ของปัตตานีตลอดจนมีการวิพากษ์หลักฐานต่างประเทศ เช่น เอกสารเกี่ยวกับปัตตานีในประเทศมาเลเซีย สิงคโปร์ โดยการเขียนยุคอาณานิคมอังกฤษ ส่งผลต่อการเขียนประวัติศาสตร์ปัตตานีและดินแดนตอนเหนือของรัฐมลายู ไทรบุรี กลันตัน ตรังกานุ ว่าแท้จริงคือดินแดนส่วนหนึ่งในประวัติศาสตร์ไทยและแสดงควมมีวัฒนธรรมร่วมกันของผู้คนในชายแดนภาคใต้ของไทย โดยเฉพาะปัตตานี ยะลาและนราธิวาส ตัวอย่างประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่สำคัญเขียนประวัติศาสตร์แนวดังกล่าวคือ ผลงานของ ม.ล. มานิจ ชุมสาย “เรื่องประวัติศาสตร์มลายูและปัตตานี” เผยแพร่ใน พ.ศ. 2517

บริบทของการเขียนงานประวัติศาสตร์ในช่วงพ.ศ. 2500 จนถึงหลัง 2510 จะพบว่าเกิดจากความพยายามในการสืบค้นมูลเหตุแห่งอดีตที่ทำความเข้าใจความรุนแรง ความคิดในการแบ่งแยกที่เกิดขึ้นในพื้นที่ชายแดนภาคใต้ของไทยรุนแรงใน พ.ศ. 2510 ถึงพ.ศ.2520 ทั้งที่ความจริงแล้วในชายแดนภาคใต้มีขบวนการที่ต้องการแยกดินแดนก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 และมีความสืบเนื่องของความพยายามในการเคลื่อนไหวทางสังคมและการเมือง (รุ่ง แก้วแดง, 2548, 119 - 145) ความเข้าใจเกี่ยวกับประวัติศาสตร์จึงเกิดเป็นแนวทางหนึ่งของการเข้าใจสภาพปัญหา ความไม่สงบในชายแดนภาคใต้ของไทยขณะนั้น

ดังนั้นในงานเขียนประวัติศาสตร์เมืองปัตตานี จึงเป็นวรรณกรรมทางประวัติศาสตร์ที่พยายามตอบได้การเขียนประวัติศาสตร์ของมลายู แนวเชื้อชาตินิยม และฝ่ายไทยพยายามวิพากษ์ถึงการใช้ข้อมูลหลักฐานประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องถึงความสัมพันธ์กับต่างประเทศ โดยเฉพาะประเทศเจ้าอาณานิคมอย่างประเทศอังกฤษ ที่ผู้เขียนประวัติศาสตร์มลายูปัตตานีฉบับภาษาไทยได้พยายามอธิบายให้เห็นว่า ผลของความเข้าใจเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ที่คลาดเคลื่อนได้มีผลต่อสถานการณ์ในภาคใต้ของไทยด้วย ตัวอย่างเช่น ข้อความในคำนำ ประวัติศาสตร์ เรื่อง ประวัติศาสตร์มลายูและปัตตานี ฉบับ ม.ล. มานิจ ชุมสาย พ.ศ. 2517 ตอนหนึ่งความว่า

“... เหตุการณ์ด้านมลายูกำลังเลวร้ายลงมาก ข้าพเจ้าจึงได้เขียนเรื่องของมลายูนี้ขึ้นโดยเล่าถึงประวัติศาสตร์ความเป็นมาของมลายูนี้ขึ้น โดยเล่าถึงประวัติศาสตร์ความเป็นมาของมลายู เฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับไทย หรือเท่าที่คนไทยจะพึงสนใจ ...การเขียนจึงมิได้พูดเอาเองแต่อาศัยตำราในต่างประเทศเท่าที่มีผู้เขียนขึ้นมารายด้วยกัน และได้ไปค้นเรื่องราวบางเรื่องจากกองจดหมายเหตุใน

ลอนดอน ซึ่งเข้าใจว่ามีน้อยคนที่จะทราบได้ ดังนั้นจะเห็นได้ว่าชาวมลายูที่ได้เห็นกันในปัจจุบัน หาใช่ชาวพื้นเมืองเดิมของแถบที่อยู่ในแหลมมลายูไม่ พวกที่มาตั้งอาณานิคมรุ่นแรกมาจากสุมาตรา และได้พรรคพวกจากเมเน็งกะเบา กับหมู่เกาะอินเดีตะวันตกมาเพิ่มเติมต่างหากและแม้ผู้คนในชั้นเดิมก็หาใช่ชาวมลายูไม่ แต่หากถูกพวกอาหรับที่มาค้าขายถึงแถบนี้นี้ย้อมให้นับถือศาสนาอิสลามและทำให้กลายเป็นพวกเดียวกับชาวมลายูที่จริงไป ...ประวัติศาสตร์ของใครก็ตามที่ต่างคนต่างเขียน...อังกฤษได้พยายามสร้างประวัติศาสตร์มลายูขึ้นใหม่หลายฉบับประวัติศาสตร์ที่คนเหล่านี้พยายามสร้างขึ้นก็ยังมิต้นฉบับอยู่ในกองจดหมายเหตุของอังกฤษ ฉะนั้นผู้เห็นตำราภาษาอังกฤษเป็นพระจำจึงควรต้องระวัง เพราะพวกอังกฤษที่สร้างตำราขึ้นมักจะไปอ้างประวัติศาสตร์เหล่านี้ เพื่อเข้าข้างตน และแอบอ้างสิทธิของตนแทนที่จะไปอ่านเอกสารตัวจริงที่มีไปมาระหว่างรัฐบาลที่เกี่ยวข้อง จึงทำให้ข้อเท็จจริงที่คลาดเคลื่อนเหล่านี้ได้สืบคลานเข้ามาสู่ตำราของพวกคนไทยโดยไม่รู้ตัว หนังสือเล่มนี้จึงพยายามเปิดโปงเอกสารลับของทางราชการบางอย่างในสมัยเก่าที่รัฐบาลไทยได้มีติดต่อกับรัฐบาลอังกฤษ และที่ยังคงมีเก็บรักษาไว้ในกองจดหมายเหตุของประเทศอังกฤษ ... (มานิจ ชุมสาย, 2517, คำนำ)

เอกสารประวัติศาสตร์ของเมืองปัตตานีเรียบเรียงโดย กรมศิลปากรกระทรวงศึกษาธิการ ในประวัติศาสตร์สี่จังหวัดชายแดนภาคใต้ พ.ศ. 2505 เป็นประวัติศาสตร์นิพนธ์ร่วมสมัยช่วงที่ปัญหาชายแดนภาคใต้เผชิญกับปัญหาความมั่นคง ในการนี้ทางราชการจึงนโยบายประมวลข้อมูลประวัติศาสตร์ เพื่อเสริมสร้างความเข้าใจที่ถูกต้อง เอกสารใช้วิธีการรวบรวมข้อมูลทั้งฝ่ายไทยและต่างประเทศ ประเด็นหลักในการมองประวัติศาสตร์ของปัตตานี จากเอกสารเรื่องนี้เน้นการเขียนประวัติศาสตร์ปัตตานีในสถานภาพดินแดนส่วนหนึ่งของไทย ตั้งแต่ครั้งสมัยอาณาจักรสุโขทัย (ธวัช รัตนากิชาติ, 2505, คำนำ) และประวัติศาสตร์นิพนธ์เรื่องนี้ได้ใช้ข้อมูลในยุคต้นรัตนโกสินทร์ โดยอ้างถึงพงศาวดารไทยเกี่ยวกับการปกครองเมืองในภาคใต้ การแบ่งเขตการปกครองที่เรียกว่า การปกครองเจ็ดหัวเมือง และมีการให้เหตุผลถึงการค้นคว้าเรียบเรียงประวัติศาสตร์นิพนธ์ เรื่องนี้ว่า เป็นสาเหตุจากปัญหาความมั่นคงดินแดนภาคใต้บริเวณสี่จังหวัดของไทย เหตุการณ์ช่วง พ.ศ. 2504 ที่กระทบความสัมพันธ์ระหว่างไทยและมาเลเซียขณะดังกล่าวดังข้อความบางตอนนี้ว่า

“... อนึ่งดินแดน 4 จังหวัดภาคใต้ของไทยนี้ นายกรัฐมนตรีมลายาก็ได้ยืนยันรับรองในรัฐสภาแห่งชาติมลายาตอบคำถามของพรรคการเมืองพรรคหนึ่งว่า เป็นดินแดนส่วนหนึ่งและเป็นของประเทศไทยซึ่งมีข้อความเป็นข่าว เมื่อเดือนสิงหาคม 2504 ดังต่อไปนี้ นายกรัฐมนตรี ต่วนกู อับดุลราห์มาน แถลงว่าทั้ง 4 จังหวัดภาคใต้ คือ ปัตตานี นราธิวาส สตูล และยะลา เป็นดินแดนของไทยคำกล่าวเช่นนี้เกิดขึ้นเมื่อพรรคการเมืองพรรคหนึ่ง เรียกร้องให้ผนวกดินแดน 4 จังหวัดนั้น เข้ากับดินแดนมลายู นายกรัฐมนตรี กล่าวว่า ถ้าหากปฏิบัติไปตามคำเรียกร้องเช่นนั้นแล้วก็เป็นที่น่าวิตกว่าจะต้องเกิดสงครามขึ้นอย่างแน่นอนระหว่างไทยกับมลายูเท่านั้น ... นายกรัฐมนตรีสหพันธมลายากล่าวต่อไปว่า ดินแดน 4 จังหวัดนั้นเป็นส่วนหนึ่งและเป็นของไทย ประเทศไทยย่อมจะไม่ยอมให้ดินแดนของตนไปเป็นของคนอื่นอย่างแน่นอน...” (ธวัช รัตนากิชาติ, 2505, ข - ง)

กล่าวได้ว่าในรอบศตวรรษที่ผ่านมาประวัติศาสตร์นิพนธ์ปัตตานี ซึ่งเป็นเอกสารไทยมีพัฒนาการของงานเขียนตั้งแต่แนวการเขียนประวัติศาสตร์ แนวตำนานท้องถิ่น พงศาวดารเมืองและการเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์แนวร่วมสมัย ล้วนแล้วแต่เขียนเรื่องราวในอดีตเก่าแก่ของปัตตานีตามข้อมูลหลักฐานที่ใช้แตกต่างกันขึ้นกับความสนใจและวัตถุประสงค์ของการเรียบเรียง อย่างไรก็ตามในช่วงราว พ.ศ. 2510 จนปัจจุบันยังพบว่าการเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์ร่วมสมัยที่เป็นเอกสารไทยว่าด้วยประวัติศาสตร์ของเมืองปัตตานี ก็ยังมีอยู่โดยเฉพาะกลุ่มของผู้แต่งที่เริ่มใช้หลักฐานของฝ่ายมลายูและมีแนวการเขียนเน้น การเขียนประวัติศาสตร์ปัตตานีแบบเชื้อชาติมลายูนิยม งานกลุ่มนี้นับเป็นประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเผยแพร่ฉบับภาษาไทย เขียนโดยผู้ที่มีเชื้อสายคนในพื้นที่ชายแดนภาคใต้เรียกตนเองเป็น ชาวมลายู นับถือศาสนาอิสลาม ประวัติศาสตร์โดยคนท้องถิ่นโดยคนกลุ่มดังกล่าวน่าจะเป็นการเขียนเพื่อแสดงอัตลักษณ์ต่างชาติพันธุ์ โดยอธิบายพัฒนาการของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่มีปัตตานีเป็นอาณาจักรเก่าแก่ ตัวอย่างเช่น

งานของ อ.บางนรา เรื่อง ปัตตานี อดีต – ปัจจุบัน (พ.ศ. 2519)งานของ อารีฟีน บินจิ อ.ลออแมน และอัลหมัดสมบุรณ์บัวหลวง เรื่องปัตตานีดารุสลาม (พ.ศ. 2543) งาน พิรียศ ราฮิมมูลา เรื่องพัฒนาการประวัติศาสตร์อาณาจักรมลายูปัตตานี ตั้งแต่ ค.ศ. 1350 – 1909 และการเข้ามาของศาสนาอิสลามในภูมิภาคปัตตานี (พ.ศ. 2543) งานของ มุฮัมหมัดซัมบรี อับดุลมาลิก เรื่อง ปัตตานีในอารยธรรมมลายู (พ.ศ. 2543) และงานของ อารีฟีน บินจิ อ.ลออแมน และซุฮัยมีย์ อิสมาแอล เรื่อง ปัตตานีประวัติศาสตร์และการเมืองในโลกมลายู (พ.ศ. 2550) เป็นต้น

จะเห็นได้ว่ากว่าสามทศวรรษที่มีงานเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบเชื้อชาติมลายูนิยมดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าคนที่เรียกตนเองว่าเป็นชาวมลายู และนับถือศาสนาอิสลามมีสำนึกเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นปัตตานีและอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ ของตนเอง จึงมีความพยายามเขียนประวัติศาสตร์บรรพบุรุษของตนเอง โดยมีจุดเริ่มต้นของประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์มลายู นับเนื่องจากการสร้างเมืองปัตตานี และชี้ให้เห็นอัตลักษณ์แห่งชาติพันธุ์ด้านศาสนา วัฒนธรรม การปกครอง การศึกษาในวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่น สำนึกดังกล่าวแทรกอยู่ในวาทกรรมของงานเขียน ทั้งจุดมุ่งหมายและเนื้อหาของการพรรณนาประวัติศาสตร์ปัตตานีโดยเฉพาะตั้งแต่ยุคสร้างอาณาจักร การตั้งราชวงศ์ และสิ้นสุดในยุคการปกครองของสยามราว ค.ศ. 1851 (พ.ศ. 2394) (อารีฟีน บินจิ และอัลหมัดสมบุรณ์บัวหลวง, 2543, 1 – 177) ประวัติศาสตร์ปัตตานีร่วมสมัยที่มีการรวบรวมเป็นข้อมูลในกลุ่มนักประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเชื้อสายมลายูมุสลิมในชายแดนภาคใต้ พยายามเชื่อมโยงประวัติศาสตร์ของปัตตานีให้มีอัตลักษณ์ร่วมกันกับมหานครเก่าแก่ คือ อาณาจักรลังกาสุกะ (Langkasuka – ในการรับรู้ประวัติศาสตร์ของ ผู้เขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์ปัตตานี คือ อาณาจักรที่เก่าแก่และเจริญรุ่งเรืองที่สุดในคาบสมุทรมลายูราวคริสต์ศตวรรษที่ 1 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 2 (ระหว่าง ค.ศ. 80 – 100) หรืออาจตั้งมาก่อนคริสต์ศักราช (อารีฟีน บินจิ อ.ลออแมน และซุฮัยมีย์ อิสมาแอล, 2550, 31)

ด้านแหล่งข้อมูลของการเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองปัตตานี

จากการศึกษาประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองปัตตานีฉบับภาษาไทยราว พ.ศ. 2440 – 2550 พบว่ามีการใช้ข้อมูลหลากหลายขึ้นกับลักษณะของงานเขียน กล่าวคือ หากเป็นงานเขียนช่วง พ.ศ. 2440 จนถึงราว พ.ศ. 2510 ที่เขียนแนวประวัติศาสตร์ตำนานปรัมปรา และพงศาวดารเมืองปัตตานี มักจะใช้ข้อมูลของไทยทั้งกลุ่มตำนาน คำบอกเล่าต่อมามีการจดบันทึกของท้องถิ่นในปัตตานี และอ้างอิงการใช้ข้อมูล ดังนั้นคุณค่าของประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองปัตตานี แบบตำนานเมือง พงศาวดารเมืองเป็นจารีตเก่าของงานเขียนประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่ใช้ข้อมูลจากท้องถิ่นมาประกอบการเขียนเป็นหลัก ทั้งข้อมูลจากตำนานฝ่ายไทย ตำนานฝ่ายมลายู แล้วเรียบเรียงเป็นตำนานปัตตานีฉบับภาษาไทย เช่น ในตำนานเมืองตานีฉบับพระศรีบุรีรัฐ อ้างถึง การใช้เอกสารมลายู เช่น ข้อความต้นฉบับบางตอน “... ประวัติของมณฑลปัตตานีในชั้นต้นซึ่งแปลข้อความออกจากหนังสือมลายู ชื่อ อะคายะเกด๊ะ ... ” (พระศรีบุรีรัฐ, ม.ป.ป., 1) หรือตำนานเมืองปัตตานีฉบับศูนย์การศึกษาเกี่ยวกับภาคใต้ พ.ศ. 2525 อ้างถึงเอกสารส่วนหนึ่งที่ใช้เป็นข้อมูลการนำมาเรียบเรียงว่าใช้เอกสารมลายู ที่อยู่ในท้องถิ่น ซึ่งบันทึกเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของปัตตานี เช่นในคำนำตอนหนึ่งว่า “... ได้พบหนังสือประวัติศาสตร์ที่เขียนด้วยภาษามลายู อักษรยาวี เกี่ยวกับเมืองมลายูปัตตานีที่ยังไม่เคยเผยแพร่ในที่ใดมาก่อน ... ” (ศูนย์การศึกษาเกี่ยวกับภาคใต้ 2525, คำนำ)

นอกจากนี้ตำนานเมืองปัตตานีฉบับต่าง ๆ ก็มีลักษณะการใช้ข้อมูลในการเรียบเรียงคล้ายคลึงกัน เช่น ตำนานเมืองปัตตานี ฉบับ หลวงครุฑนิติพิศาล ก็ได้รับอิทธิพลของเนื้อหาการบอกเล่าประวัติศาสตร์ยุคเก่าคล้ายกำเนิดตำนานเมือง อิทธิพลประวัติศาสตร์ของบรรดาตำนาน พงศาวดาร เกดะห์ พงศาวดารมลายูดังจะพบว่าตำนานพยายามกล่าวอ้างถึงความสัมพันธ์ของ เมืองเก่าบริเวณแหลมมลายูที่อยู่ในระบบเครือญาติ เช่นเดียวกับพงศาวดารมลายูที่อธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างเมืองเก่าบริเวณฝั่งทะเล การรับเอาวัฒนธรรมอินเดียผ่านศาสนาพราหมณ์ ฮินดู พุทธมหายาน และศาสนาอิสลามโดยลำดับ โดยมีต้นของกำเนิดเจ้าเมืองมลายู คือ “ราชามโรรฆะ” ซึ่งมีการอธิบายในแนวตำนานปรัมปราของท้องถิ่นว่าสืบเชื้อสายจากเทพเจ้าในศาสนาพุทธพราหมณ์ จกจากนี้ในตำนานปัตตานี ยังบ่งบอกถึงวัฒนธรรมด้านความเชื่อดั้งเดิมของคนในท้องถิ่นเชิงสัญลักษณ์ของตำนานท้องถิ่นของมลายู เช่น สัญลักษณ์ที่ตำนานมักปรากฏในรูปแบบการอธิบายเกี่ยวกับ ครุฑ นกอินทรี เทพในศาสนาพุทธ อาทิจระจันทร พระเจ้าในศาสนาอิสลาม เช่นกล่าวถึง “พระเจ้าอัลละฮ์สุไลมาน” ในตำนานเป็นต้น (หลวงครุฑนิติพิศาล, 2509, 3 – 4)

ประวัติศาสตร์นิพนธ์พงศาวดารเมืองปัตตานีมีการใช้ข้อมูลอ้างอิง ตำนานลักษณะคำบอกเล่าต่อกันมาเกี่ยวกับกำเนิดเมือง บุคคลในประวัติศาสตร์ เช่น ประวัติความเป็นมาของเมืองยุคนางพระยาปัตตานี ประวัติของชาวจีน ที่มีบทบาทในการหล่อปิ่นใหญ่ เป็นเหตุการณ์ในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ สันนิษฐานว่าการเรียบเรียงในครั้ง พ.ศ. 2431 – 2443 ของพระยาวิเชียรคีรี (ชม ณ สงขลา) เป็นการอาศัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจากคำบอกเล่าของชาวเมืองปัตตานีที่สืบทอดกันมาและเป็นประวัติศาสตร์ที่รับรู้กันในช่วงสมัยต้นรัตนโกสินทร์ และอยู่ในความทรงจำของชาว

ปัตตานี นอกจากนี้ในส่วนที่ว่าด้วยการจัดการราชการบ้านเมืองครั้งรัชกาลที่ 1 จนถึงรัชกาลที่ 5 เป็นการอาศัยข้อมูลการว่าราชการของฝ่ายสยามที่จัดการปกครองในหัวเมืองปักษ์ใต้ รายงานการว่าราชการ ประกอบการเขียนเป็นพงศาวดารท้องถิ่นของเมืองปัตตานี (พระยาวิเชียรคีรี, 2506, 1 - 34)

กล่าวได้ว่า ที่มาของประวัติศาสตร์ที่ผู้เขียนนำมาใช้ในงานเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์ฉบับภาษาไทยเกี่ยวกับเมืองปัตตานีมักจะเป็นข้อมูลในท้องถิ่น โดยเฉพาะเอกสารโบราณในพื้นที่ของวัฒนธรรมมลายูภาคใต้ที่รับอิทธิพลการจดบันทึก ตำนาน พงศาวดาร ที่มีเนื้อหาว่าด้วย เมืองมลายู ไกลเคียง ทำให้อาจสันนิษฐานว่า งานเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์ของมลายูปัตตานี ส่งอิทธิพลต่อการเขียนฉบับภาษาไทยเพราะผู้แต่งต้องการอธิบายเนื้อหาของประวัติศาสตร์ของคนในท้องถิ่นปัตตานี จึงพยายามใช้ข้อมูลท้องถิ่นที่มีการบอกเล่าจดบันทึกสืบทอดกันมา ซึ่งในจารีตท้องถิ่น การเขียนประวัติศาสตร์ของมลายูพื้นบ้านแถบภาคใต้ เรียกว่า เซอญาเราะห์ และ ตาริก ซึ่งเป็นบันทึกเก่าแก่ที่คัดลอกสืบทอดกันมา

อย่างไรก็ดีในประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองปัตตานีฉบับภาษาไทยในช่วงหลังทศวรรษ 2520 เป็นต้นมาถึงปัจจุบัน มีความเปลี่ยนแปลงแนวการเสนอเนื้อหาจากที่เขียนเนื้อหาแบบตำนาน พงศาวดารมาเป็นประวัติศาสตร์ปัตตานีร่วมสมัย และมีการศึกษาปัจจัยภายนอกของความเปลี่ยนแปลงประวัติศาสตร์ปัตตานีด้วย โดยเฉพาะการศึกษาความสัมพันธ์กับประเทศเพื่อนบ้าน เช่น ประเทศมาเลเซียกับประวัติศาสตร์ปัตตานีในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง หรือการศึกษาประวัติศาสตร์มลายูและปัตตานี จากเอกสารต่างประเทศ เช่น การศึกษาเอกสารต่างประเทศกรณี สิงคโปร์และอังกฤษ นอกจากนี้มีแนวการเขียนโดยเชื่อมโยงประวัติศาสตร์ท้องถิ่นปัตตานีกับพัฒนาการความเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ในการปกครองของรัฐสยามต้นรัตนโกสินทร์และหลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา งานเขียนในลักษณะดังกล่าว เช่น งานของ มานิจ ชุมสาย ในเรื่อง ประวัติศาสตร์มลายูและปัตตานี งานของ อ.บางนรา เรื่องปัตตานีอดีต - ปัจจุบัน งานของ อารีฟีน บินจิ อ.ลออแมน และอัลหมัดสมบูร์น บัวหลวง เรื่อง ปัตตานีดารุสลาม งานของครองชัย หัตถา เรื่องประวัติศาสตร์ปัตตานีสันติอาณัติการปกครอง 7 หัวเมือง งานของ อารีฟีน บินจิ อ.ลออแมน และซูฮัยมีย์ อิสมาแอล เรื่องปัตตานีประวัติศาสตร์และการเมืองในโลกมลายู งานของ พิริยศ ราชมมูลา เรื่อง พัฒนาการประวัติศาสตร์อาณัติกรมมลายูปัตตานี ๆ เป็นต้น งานเขียนเหล่านี้ พยายามใช้ข้อมูลจากภายนอกมาอธิบายร่วมกับประวัติศาสตร์ แนวตำนานพงศาวดารของท้องถิ่น ทำให้แนวทางในการเข้าใจเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของเมืองปัตตานีมีความเชื่อมต่อกับมิติเวลาของอดีตสู่บริบทของประวัติศาสตร์ร่วมสมัยและเป็นการสร้างอัตลักษณ์ของประวัติความเป็นมาในอดีตของเมืองปัตตานีที่มีข้อมูลจากหลักฐานการศึกษาที่หลากหลาย มุมมองต่างจากที่เก่ากว่าราวพุทธศตวรรษที่ 24 - 25 ดังนั้นงานเขียนยุคปัจจุบันร่วมสมัยที่ยังคงสืบทอดในกลุ่มนักค้นคว้าอิสระ นักวิชาการท้องถิ่นจึงเป็นเสมือนสะพานที่เชื่อมโยงอดีตที่ทำให้คนในยุคปัจจุบันรับรู้สำนึก ประวัติศาสตร์ของ “ชาวมลายูท้องถิ่น” ตัวอย่างเช่น ในประวัติศาสตร์นิพนธ์ร่วมสมัย งานของ

อารีฟิน บินจิ อ.ลออแมน ซูฮัยมีย์ อิสมาแอล เรื่องปาดานี ประวัติศาสตร์และการเมืองในโลกมลายู มีข้อความตอนหนึ่งที่กล่าวถึงงานเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์เกี่ยวกับปาดานีว่าเพื่อทำให้งานเขียนสามารถสะท้อนความคิดของคนท้องถิ่นที่เรียกตนเองว่า “ชาวมลายูท้องถิ่น” มองความเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์ของปาดานีตั้งแต่ “มลายูสมัยอาณาจักรลังกาสุกะ” จนถึงผลกระทบจากความเปลี่ยนแปลงในสถานการณ์จังหวัดชายแดนภาคใต้ของไทยในปัจจุบัน (อารีฟิน บินจิ อ.ลออแมน ซูฮัยมีย์ อิสมาแอล, 2550, ภาคที่ 1 หน้า 5 – ภาคที่ 4 หน้า 437) ซึ่งข้อมูลที่ใช้ในการเรียงเรียงใช้เอกสารต่างประเทศตำนานท้องถิ่นและการศึกษาความเปลี่ยนแปลงในชายแดนภาคใต้ปัจจุบัน ในทัศนะของคนในท้องถิ่น โดยเรียบเรียงเป็นฉบับภาษาไทย เช่น บทตอนที่ว่า “...หนังสือเล่มนี้เกิดจากข้อมูลภายในหรือจากเนื้อหา ประสบการณ์ที่สะท้อนความรู้สึกนึกคิดของคนในท้องถิ่นชายแดนภาคใต้กลุ่มหนึ่ง จึงเป็นประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องเนื่องแต่คูทางการเมืองในอดีตและกำลังเป็นอยู่ในปัจจุบัน ซึ่งอาจจะขัดต่อความรู้สึก หรือประสบการณ์ทางประวัติศาสตร์จากคนภายนอกบ้างก็ได้ ด้วยเหตุที่ข้อมูลต่าง ๆ ส่วนใหญ่ได้มาจากชาวมลายูท้องถิ่น..” (อารีฟิน บินจิ อ.ลออแมน ซูฮัยมีย์ อิสมาแอล, 2550, คำนำ) หรือคำอธิบายในตัวอย่างงานนิพนธ์ฉบับมัสยิด กรือเซะมรดกอารยธรรมปาดานีของ ครองชัย หัตถา ที่กล่าวถึงการใช้ข้อมูลทั้งภายในและนอกท้องถิ่น ฟังความที่ว่า “...เรื่องราวเกี่ยวกับมัสยิดกรือเซะในเอกสารนี้เป็นส่วนหนึ่งของการทำความเข้าใจจิตวิญญาณที่แท้จริงของเมืองปาดานี โดยการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับผู้รู้เรื่องประวัติศาสตร์และโบราณคดี รวมทั้งการศึกษาเอกสารต่างประเทศและเอกสารปฐมภูมิ ที่บันทึกโดยคนท้องถิ่นด้วยอักษรยาวี แม้ว่าจจะรู้สึกเสียดายเมื่อพบว่าเอกสารโบราณที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ปาดานีได้ถูกเผา หรือทำลายในระหว่างเหตุการณ์ความไม่สงบในอดีตหลายต่อหลายครั้ง แต่ก็ยังโชคดีที่มีผู้เก็บซ่อนรักษาหนังสือบางเล่มไว้ จนกระทั่งสืบทอดต่อมาถึงลูกหลาน ...ราว 200 ปี” (ครองชัย หัตถา, 2549, 3)

3.1.2 ประวัติศาสตร์นิพนธ์ เมืองปาดานีฉบับมลายู

ลักษณะเด่นด้านภาษา ของประวัติศาสตร์นิพนธ์เกี่ยวกับเมืองปาดานีฉบับมลายูในพื้นที่ของภาคใต้ตอนล่าง ประเทศไทยปัจจุบันยังมีร่องรอยของงานนิพนธ์เหล่านี้หลงเหลืออยู่ด้านหลักฐานลายลักษณ์อักษร และเป็นจารีตเก่าแก่ที่สืบทอดต่อกันมา จารีตของการจดบันทึกที่เก่าแก่ของประวัติศาสตร์มลายูปาดานีอายุย้อนหลังราวพุทธศตวรรษที่ 20 และมีการกล่าวอ้างถึงในกลุ่มผู้ที่ศึกษาประวัติศาสตร์มลายูสมัยจารีตว่า การเขียนประวัติศาสตร์เก่าแก่ในท้องถิ่นบริเวณชายแดนภาคใต้ในอดีต มักถูกเรียกกันว่า แบบแผนการเขียน ตาริก (เป็นภาษาอาหรับมีความหมายถึงเกี่ยวกับการเล่าเรื่องประวัติศาสตร์) หรือ ฮิกายัต (แบบแผนการเขียนแบบตำนานเก่าแก่ของเมืองมลายู) ตลอดจนที่เรียกว่าเชอญาระห์งานเขียนฉบับมลายูน่าจะเป็นจารีตที่ย้อนหลังสำหรับการเขียนประวัติศาสตร์ราวพุทธศตวรรษที่ 23 เช่น ในการสำรวจของนักวิชาการมลายูท้องถิ่นบางท่าน อ.ลออแมน อารีฟินบินจิ ตอนการศึกษาปาดานียุคการรับศาสนาอิสลาม กล่าวถึง เอกสารมลายูไม่เผยแพร่ต้นฉบับสันนิษฐานว่าเป็นเอกสารที่เก่าแก่ของปาดานีฉบับหนึ่งและเป็นเอกสารส่วนบุคคล

อาทิ ตาริกปาตานี (Tarikh patani) ฉบับ ฟากิฮ อาลี เดิมเขียนด้วยภาษามลายูรูมีอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 23 ต่อมาใน พ.ศ. 2532 นายวันโมฮัมหมัด ชักฮิร บินอับดุลลอฮ์ นำมาคัดลอกภาษามลายูรูมี

ตาริกในปัตตานีที่เกี่ยวกับประวัติของเมือง น่าเป็นการบันทึกที่มีจารึกเก่าที่สุด สันนิษฐานว่าอายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 – 22 และหลงเหลือเก่าที่สุดจนถึงพุทธศตวรรษที่ 23 ซึ่งการเขียนจะใช้ภาษามลายู เพราะคำว่าตาริกเป็นคำที่ใช้ในภาษามลายู เช่น เอกสารการรวบรวมต้นฉบับตาริกฟาฏอนีย – ฟาฏอนีย ฉบับ พ.ศ. 1293 (ตาริก ฉบับ รัตติยา สาและ รวบรวม, 2547:236 - 237) เป็นการเขียนประวัติศาสตร์ปัตตานีที่อายุน้อยลงไปกว่าศตวรรษ และคงมีอิทธิพลต่อการเขียนและคัดลอกต่อมาในสมัยหลังด้วย นอกจากนี้ข้อสันนิษฐานอีกประการหนึ่งสำหรับงานเขียนที่เรียกว่าตาริกและเรียก อาณาจักรเก่าแก่ปัตตานีออกเสียง ฟาฏอนี น่าจะได้รับอิทธิพลของชาวอาหรับเพราะอาหรับออกเสียง “ฟาฏอนี” ขณะที่ฉบับมลายูใช้การออกเสียงเป็น “ปาตานี” ดังนั้นตาริกฟาฏอนีฉบับแรกต้นฉบับที่อ้างถึงอาจเป็นฉบับบันทึกโดยชาวอาหรับก็เป็นได้ นอกจากนี้เมืองปัตตานีในยุคของราชวงศ์ศรีวังสา ราวค.ศ. 1500 (พ.ศ. 2043) จนถึงค.ศ. 1635 (พ.ศ. 2178) ซึ่งเป็นยุคที่เมืองปัตตานีมีบทบาทสำคัญในแหลมมลายูฐานะเมืองท่า ทำให้ปัตตานีมีการเขียนเรื่องราวของประวัติศาสตร์ ความเป็นมาอันรุ่งเรืองของตนเอง ประวัติศาสตร์ของปัตตานีในยุคนี้อาจได้รับอิทธิพลของงานเขียนประวัติศาสตร์ในโลกมลายู เช่น อิทธิพลของการเขียนประวัติศาสตร์จากพงศาวดารมลายูในตำนานมลายู เกดะ ไทรบุรี ในลักษณะของความเป็นมาบรรพบุรุษร่วมกัน ของชาวมลายูปัตตานีและชาวมลายูในเมืองต่าง ๆ ตอนเหนือของรัฐมลายู (ประเทศมาเลเซียปัจจุบัน) และท้องเรื่องของการเขียนประวัติศาสตร์ปัตตานีฉบับมลายูก็ได้รับการถ่ายทอดในตำนานฉบับภาษาไทยในภายหลังอีกด้วย

ลักษณะเด่นของการเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองปัตตานีที่เป็นภาษามลายู คือ อัตลักษณ์ด้านภาษาและพยายามสะท้อนวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยเฉพาะการเขียนประวัติศาสตร์ด้วยภาษามลายูทั้งที่เป็นตาริก เซอญาระห์ อิกายัต แสดงอัตลักษณ์ที่แสดงเนื้อหาประวัติศาสตร์ที่สืบทอดวัฒนธรรมร่วมกันของคนมลายู พยายามบันทึกประวัติศาสตร์บรรพบุรุษของตนเอง จนกล่าวได้ว่าภาษาเป็นส่วนหนึ่งที่จะแสดงเอกลักษณ์ของผู้บันทึก และการสืบทอดความทรงจำในอดีตซึ่งเนื้อหาการเขียนจะเน้นข้อมูลจากท้องถิ่นเป็นหลัก เช่น การรับอิทธิพลการเขียนของวรรณกรรมประวัติศาสตร์ของมลายู เช่น ตำนานพงศาวดารของมลายู เป็นต้น อย่างไรก็ตามงานเขียนวรรณกรรมประวัติศาสตร์ของนักประวัติศาสตร์ร่วมสมัยมักให้ทัศนะถึงการขึ้นมอดิตในยุคที่ปัตตานีรับศาสนาอิสลาม เช่น งานของมุฮัมหมัดซัมบรี อับดุลมาลิก ในเรื่องปัตตานีในอารยธรรมมลายู งานของ อิบรอฮิม ชุกรี เรื่องเซอญาระห์ปัตตานี (Sejarah Kerajaan Melayu Patani) สะท้อนความคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมศาสนา ภาษาที่สัมพันธ์กับงานเขียนประวัติศาสตร์ของเมืองปัตตานีฉบับมลายู ดังนั้นการเขียนประวัติของเมืองปัตตานีในหลายฉบับจึงมีจุดเด่นด้านภาษาที่ใช้เป็นเครื่องแสดงความหมายของการที่สำนึกต่อวัฒนธรรม การเขียนประวัติศาสตร์ของบรรพบุรุษของตนเองด้วย

ตำนานส่วนใหญ่ที่เป็นฉบับภามลายูเท่าที่สำรวจมีอายุเก่าประมาณราวพุทธศตวรรษที่ 21-24 อายุของหลักฐานส่วนใหญ่ เป็นเอกสารร่วมสมัยกับอยุธยา โดยเฉพาะงานวรรณกรรม ประวัติศาสตร์เก่าแก่ที่สุดน่าจะเป็นเอกสารกลุ่มตาริก เช่น ฉบับ ชัยค์ดาอุด บินอับลุลลฮ์ (ฟาฏอนีย) พ.ศ. 2000 และส่วนใหญ่เขียนในช่วง พ.ศ. 2300 – พ.ศ.2400 จะเห็นได้ว่าในช่วงเวลาดังกล่าวใน ประวัติศาสตร์ของปัตตานีได้มีความสัมพันธ์กับเมืองมลายู(ในตอนเหนือของมาเลเซีย) ก่อนการมีเขต แดนประเทศสยาม อิทธิพลมลายูที่รับจากวัฒนธรรมภายนอก เช่น อาหาร อาวุธ ผลต่อการจัดบันทึก ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของเมืองปัตตานีอยู่ด้วย อิทธิพลการเขียนประวัติศาสตร์ดังกล่าวส่งอิทธิพล การเขียนประวัติศาสตร์ปัตตานีในสมัยต่อมาด้วยในหลังพุทธศตวรรษที่ 24 โดยเฉพาะอิทธิพลของ เรื่องเล่าของตำนานเก่าแก่ของดินแดนในวรรณกรรมเอกสารพงศาวดารปัตตานี ฉบับที่เรียกว่า ตาริก ปาตานี (อ้างใน รัตติยา สาและ เรียก ตาริกฟาฏานี – Tarikh Fathani) อายุเอกสารราวพุทธ ศตวรรษที่ 13 ซึ่งต้นฉบับไม่เผยแพร่ นักวิชาการวรรณกรรมมลายูสันนิษฐานว่า เป็นเอกสารบอกเล่า อดีตของเมืองตั้งแต่ปฐมวงศ์ การสร้างเมืองปัตตานี (ปาตานี – Patani) โดยเฉพาะบางตอนที่แสดง ถึงการเมืองปัตตานี มีความสืบเนื่องจากอาณาจักรเก่าลังกาสุกะ เช่น บางตอนว่า

“... ราชองค์หนึ่ง ชื่อ สังฆายาบังสา (Sang Jaya Bangsa) มาจากเมืองปาเล็มบัง (บนเกาะสุมาตรา) ซึ่งเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรศรีวิชัยขณะนั้น ได้เข้ายึดครองอาณาจักรลังกาสุ กะจากรามาหาบังสา (Raja mahabangsa) จากนั้นกล่าวต่อไปอีกว่า สังฆายาบังสา ได้เลือก หมู่บ้านซึ่งมีทำเลดีสำหรับสร้างเมืองใหม่และตั้งชื่อเมืองนั้นตามชื่อพ่อเฒ่าที่ทำการเกษตร คือ โตะ ตานี (Tok Tanin) เนื่องจากชาวบ้านเรียกท่านว่า เปาะตานี (Pak Tani) จึงทำให้การออกเสียงชื่อนี้ กลายเป็นเสียงปตานี (Pantani) ในระยะต่อ ๆ มา” (รัตติยา สาและ (รวบรวม) อ้างในรัตติยา สาและ, 2547, 235 – 276) จากข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าประวัติศาสตร์นิพนธ์แนวตาลิด น่าจะมีอายุเก่าที่สุดและเขียนขึ้นในช่วงหลังการสร้างเมืองปัตตานีแล้วมีการจัดบันทึกถึงประวัติของ เมืองปัตตานี และความเก่าของประวัติศาสตร์นิพนธ์เรื่องนี้ทำให้การนำเสนอต้องเรื่องได้เชื่อมโยงกับ ประวัติเก่าของอาณาจักรโบราณ อาทิ ลังกาสูกะ ซึ่งกรณีอาณาจักรลังกาสุกะ นักประวัติศาสตร์ หลายท่านสันนิษฐานว่าอาจตั้งอยู่บริเวณอำเภอยะรังจังหวัดปัตตานีในปัจจุบันในราวพุทธศตวรรษที่ 18 ชื่อของเมือง “ปตานี” ได้ปรากฏแทนชื่ออาณาจักรลังกาสุกะ ดังนั้นงานนิพนธ์ประวัติศาสตร์จึง เป็นส่วนหนึ่งที่นำไปสู่ความเข้าใจเกี่ยวกับที่มาของประวัติศาสตร์เมืองปัตตานี โดยงานเขียนดังกล่าว ย่อมอธิบายถึงการรับรู้ประวัติศาสตร์ของคนในท้องถิ่นที่สืบทอดกันมา และได้บันทึกถึงความเป็มา ยุคเริ่มแรกของเมืองปัตตานีซึ่งอาจช่วยเสริมการศึกษาประวัติศาสตร์กับการสำรวจหลักฐานจาก โบราณคดีในท้องถิ่นปัตตานีเด่นชัดขึ้น โดยเฉพาะลังกาสุกะที่เป็นยุคประวัติศาสตร์ยุคแรกของเมือง ปัตตานียุคที่รับอิทธิพลอินเดียผ่านศาสนา พราหมณ์และพุทธ ซึ่งศูนย์กลางอยู่แถบบริเวณ อำเภอยะ รัง จังหวัดปัตตานี

นอกจากตาริกแล้ว การเขียนตำนานในช่วงต่อมาราวพุทธศตวรรษที่ 24 จนถึงปัจจุบันที่ เหลืออยู่มากปรากฏในชื่อ ฮิกายัต (Hikayat) ของเมืองต่าง ๆ และเชอญาระห์ (Sejarah) เอกสาร

เหล่านี้แพร่หลายในพื้นที่ภาคใต้ตอนล่างของประเทศและกระจายในประเทศมาเลเซียแสดงขอบเขตทางวัฒนธรรมของการบันทึกประวัติศาสตร์แบบมลายูในราว 100 กว่าปี ที่นิยมเขียนประวัติของเมืองต่าง ๆ โดยเฉพาะการยึดแนวการเขียนแบบตำนานพื้นบ้าน โดยเฉพาะ ฮิกายัต (Hikayat) ของปัตตานี เป็นแนวการเขียนตำนานพื้นบ้านของปัตตานีที่อยู่ในจารีตของการเขียนประวัติศาสตร์บอกเล่าความสัมพันธ์และประวัติศาสตร์ของบรรดารัฐมลายู แนวปรัมปราของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นรัฐมลายู

ด้านแหล่งข้อมูลการเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์

การเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองปัตตานีมีฉบับมลายูเป็นการเล่าเรื่องราวย้อนไปในอดีตจากทัศนะของผู้เขียนที่เป็นชาวมลายู ดังนั้นข้อมูลเบื้องต้นของการศึกษาจึงมักเป็นข้อมูลภายในจากท้องถิ่นมลายู งานเขียนกลุ่มตำนานปรัมปรา และพงศาวดารท้องถิ่นมลายู มักใช้ข้อมูลพื้นบ้านที่เป็นบันทึกประวัติศาสตร์ ซึ่งจารีตของการเขียนประวัติศาสตร์ยุคเก่าของมลายูยังได้รับอิทธิพลจากคำบอกเล่าของบรรพบุรุษที่สืบทอดกันมาจนถึงลูกหลาน นอกจากจารีตของคำบอกเล่าสืบทอดกันมาแล้วบันทึกในตาริก เซอญาระห์รวมทั้งฮิกายัต งานเขียนเกี่ยวกับประวัติศาสตร์จารีตของวรรณกรรมมลายูในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 พบว่า จารีตการบันทึกวรรณกรรมมลายูที่มีเนื้อหาอิงประวัติศาสตร์ที่เรียกว่า “ซา แอ์” (Syair) เป็นวรรณกรรมร้อยกรองมลายู มักใช้ภาษามลายูอักษร อาหรับ แต่ที่พบเป็นประวัติศาสตร์ของปัตตานีโดยตรงยังไม่ปรากฏต้นฉบับหากแต่มีข้อมูลประวัติศาสตร์บางตอนกล่าวถึงความสัมพันธ์ไทย-มลายูสมัยต้นรัตนโกสินทร์ครั้งรัชกาลที่ 2 เช่น ซาแอ์ สุลต่านเมาลานา (Syair Sultan Maulana) (ต้นฉบับศึกษาโดยผู้เชี่ยวชาญวรรณกรรมมลายู ใน รัตติยา สาและ, 2536, 117 – 123) กล่าวได้ว่าเอกสารที่เป็นข้อมูลชั้นต้นสำหรับการเขียนประวัติศาสตร์ของมลายูเกี่ยวกับปัตตานี ชี้ให้เห็นทัศนะงานเขียนประวัติศาสตร์มลายูปัตตานีจากพื้นฐานภายในบริบทสังคมวัฒนธรรมภายในท้องถิ่นเป็นหลัก

ตัวอย่างของการใช้แหล่งข้อมูลประวัติศาสตร์นิพนธ์ ตาริกปัตตานี ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นจารีตเก่าแก่ของมลายูปัตตานีประเภทหนึ่ง ตอนหนึ่งชี้ให้เห็นว่าสำนึกในอดีตจากคำบอกเล่ามีอิทธิพลต่อการเขียนเรียบเรียงประวัติศาสตร์เบื้องต้นของอาณาจักรปัตตานีย้อนไปจนถึงอาณาจักรยุคปฐมมูลครั้งอาณาจักรลังกาสุกะด้วย เช่น ตาริก ปาตานี (Tarikh Patani) ฉบับ พ.ศ. 2232 ของ ฟากียออาลี ต่อมา พ.ศ. 2532 วันโมฮัมหมัดซึกฮิรี บินอับดุลลอฮ์ ซึ่งอับดุลเลาะห์ ลออแมน นำมาเรียบเรียงในประวัติศาสตร์ตอนอาณาจักรมลายูลงกาสุกะอ้างถึงคำบอกเล่าของผู้อาวุโสที่เล่าสืบทอดกันมาว่า

“... พระราชาผู้ทรงปกครองราชอาณาจักรลังกาสุกะนี้ นับถือศาสนาฮินดู พรหมณ์ ราชธานีอยู่ที่ เมืองเคดะห์ .. จากการบอกเล่าของคนเฒ่าคนแก่สืบทอดกันมา ราชอาณาจักรลังกาสุกะเกิดก่อนคริสตกาล คนจีนที่เข้ามาค้าขายในดินแดนแห่งนี้ได้กล่าวถึงราชอาณาจักรลังกาสุกะเช่นกัน พวกเขาบอกว่าราชอาณาจักรลังกาสุกะเริ่มมีพระราชาหลังจากพระเยซูประสูติ 200 ปี(ค.ศ.200)...” (อับดุลเลาะห์ ลออแมน, ถอดความ พ.ศ. 2532 อ้างในปาตานีประวัติศาสตร์และการเมืองในโลกมลายู, หน้า 31)

หรือในเอกสารทรัพยากรอันมลายูปัตตานี ฉบับอิบรอฮิม ชุกรี ซึ่งเป็นการเขียนประวัติศาสตร์ปัตตานีฉบับหนึ่งที่แพร่หลายอ้างถึง การรวบรวมที่มาของการเขียนประวัติศาสตร์ว่าส่วนหนึ่ง งานเขียนของเขาได้ประมวลประวัติศาสตร์ปัตตานีจาก นิยายปรัมปราท้องถิ่นมลายู ต้นฉบับบันทึกประวัติศาสตร์ซึ่งเป็นบันทึกประวัติศาสตร์ในพื้นที่อิทธิพล วัฒนธรรมมลายูปัตตานี และในส่วนข้อมูลร่วมสมัยที่ประวัติศาสตร์นิพนธ์เรื่องนี้เอาข้อมูลจนในพุทธศตวรรษที่ 25 ได้ใช้เอกสารร่วมสมัย เช่น เอกสารของมลายู ไทย ญี่ปุ่น เพื่อประมวลให้เห็นพัฒนาการที่ยาวนานเป็นพันปีของเมืองปัตตานีแต่ละยุคสมัย (อิบรอฮิม ชุกรี, 2549, 1 – 95)

ขณะเดียวกันการเขียนประวัติศาสตร์มลายูปัตตานีในร่วมสมัยได้พยายามใช้ข้อมูลประวัติศาสตร์ไทยที่เป็นหลักฐานที่ร่วมสมัยกับช่วงเวลาโดยตรงกับเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ แสดงถึงความเกี่ยวข้องกับสภาพความเป็นอยู่ทางสังคม ของชาวมลายูในยุคที่ศาสนาอิสลามได้เผยแพร่มาสู่แหลมมลายูกระจายอยู่บริเวณ ดินแดนบรรดาเมืองชายฝั่งของสยามในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 5 ข้อมูลประวัติศาสตร์ของไทยที่มีบทบาทต่อการเรียบเรียงในงานเขียนประวัติศาสตร์มลายูปัตตานีร่วมสมัย เช่น พงศาวดารเมืองท้องถิ่นภาคใต้ ฉบับต่าง ๆ เช่น การอ้างถึงพงศาวดารเมืองสงขลา พงศาวดารเมืองพัทลุง ตลอดจนหนังสือประวัติชนชาติต่าง ๆ ในแหลมมลายู (อิบรอฮิม ชุกรี, 2549 ,7 – 11)

หรืองานเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์ มลายูปัตตานีอีกฉบับหนึ่งที่เป็นตัวอย่างประวัติศาสตร์นิพนธ์ร่วมสมัย เรื่องประวัติศาสตร์การต่อสู้มลายูปัตตานี ค.ศ. 1785 – 1954 ของ นิอันนูวา นิมะมุด (Sejarah Perjuangan Melayu Patani 1785 – 1954 NIK ANUAR NIK MAHMUD) ในปี ค.ศ. 1999 (พ.ศ. 2542) ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์ร่วมสมัยในมลายูที่เกี่ยวกับปัตตานียังได้รับความสนใจในการศึกษาของนักวิชาการมลายูในประเทศมาเลเซียปัจจุบันด้วย

งานของ นิอันนูวา นิมะมุด เรื่องประวัติศาสตร์การต่อสู้มลายูปัตตานี เป็นเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ที่มองความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองเป็นหลัก ช่วง พ.ศ. 2328 จนถึง พ.ศ. 2497 ซึ่งผู้แต่งได้อ้างถึงแหล่งข้อมูลเอกสารประวัติศาสตร์ของนักประวัติศาสตร์ตะวันตกและนักประวัติศาสตร์ไทยด้วย (Nik anuar Nikmahmed, 1999, 15 -23) เช่น การศึกษาของ Teeuw & wyatt งานของ Paul Wheatley งานของ นันทวัน เหมินทร์ ในการอธิบายพื้นฐานประวัติศาสตร์ของปัตตานี

เช่น ในบทที่ 1 เรื่องความเป็นมาของรัฐปัตตานี กล่าวย้อนไปถึงคริสต์ศตวรรษที่ 2 ตั้งแต่การถือกำเนิดอาณาจักรลังกาสุกะ เมืองโกตามลิชัย จนมาเป็นปัตตานี การอ้างถึงในงานเขียนร่วมสมัยมักเป็นการใช้งานค้นคว้าที่ได้ให้ข้อสรุปเบื้องต้นมาก่อนแล้วถึงความเป็นมาที่ยาวนานของบริเวณที่เคยเรียกว่าอาณาจักรปัตตานีโบราณและการเข้ามาของศาสนาอิสลามระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 14 จนถึงคริสต์ศตวรรษที่ 17 (Nik Auar Nik Mahmud, 1999, 15 - 16) ขณะที่เอกสารเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่เกิดขึ้นในปัตตานีในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24 – 25 จะเน้นเอกสารภายนอกประเทศไทย เช่น เอกสารอังกฤษจากสิงคโปร์ เอกสารประวัติศาสตร์ในประเทศมาเลเซีย สิ่งพิมพ์ร่วมสมัยที่เกี่ยวข้อง ดังนั้นการมองประวัติศาสตร์การปกครองของรัฐบาลสยาม และกล่าวถึง

ปฏิกิริยาการต่อต้านนโยบายการรวมศูนย์อำนาจของรัฐสยาม ซึ่งเป็นผลมาจากนโยบายการผสมกลมกลืนทางการเมือง สังคม วัฒนธรรม นับแต่ยุคการปฏิรูปจนถึงในช่วงชาตินิยมสมัย จอมพล ป. พิบูลสงคราม เช่น ในตอนกล่าวถึงการปฏิบัติของข้าราชการสยามต่อชาวมลายูปัตตานี นโยบายการผสมกลมกลืนและผลกระทบต่อสังคมมลายู (Nik Anuar Nik Mahmed, 1999, 44 – 51) โดยเฉพาะนโยบายรัฐนิยมของ จอมพล ป. เป็นส่วนสำคัญในการปลุกกระแสการต่อต้านนโยบายของรัฐสยามที่กระทบต่อสังคมอิสลาม แสดงให้เห็นปัจจัยทางการเมืองประการหนึ่งที่ถูกนำมาวิเคราะห์ในประวัติศาสตร์มลายูปัตตานีร่วมสมัยสะท้อนความไม่พอใจนโยบายของรัฐต่อท้องถิ่นที่ขาดความประนีประนอมหรือบูรณาการกับสภาพสังคม วัฒนธรรมท้องถิ่น โดยเฉพาะข้อเรียกร้องด้านวัฒนธรรมของการมีบทบาทของฮัจญ์ สุหลง และบทบาทองค์กรปกป้องเพื่อกฎหมายอิสลามปัตตานี (Nik Anuar Nik Mahmed, 1999, 51 – 53)

ตัวอย่างของตำนานของปัตตานีที่ใช้ตำนานจากคำบอกเล่า เพื่ออธิบายเปรียบเทียบข้อมูลประวัติศาสตร์ปัตตานีจากเอกสาร เช่น ฉบับการเปรียบเทียบตำนานปัตตานี (Hikaya Patani) กับประวัติศาสตร์แนวคำบอกเล่า ตอน ประวัติศาสตร์ยุคการสร้างเมืองปัตตานี เช่น ในตำนานประเภทบันทึกเอกสาร เป็นการเล่าย้อนความไปยุคปฐมวงศ์ดั้งเดิมว่า ปัตตานีคือชื่อของเมืองที่เกิดภายหลัง แต่เมืองที่เก่ากว่าคือสถานที่เก่าแก่แห่งหนึ่งคือเมืองโกตามลิซัย ที่ตั้งของเมืองนี้ในตำนานกล่าวว่าอยู่ห่างจากทะเล ผู้ปกครองคือ พญาตุนักพา (Phyatu Nakpa) มีบุตรคือ พญาตูกฤษมาหาชนะ (Phyatu Krub Mahajana) (เมืองหากเทียบกับข้อมูลโบราณคดี คือ แหล่งโบราณสถานเก่าบริเวณยะรัง จังหวัดปัตตานี ปัจจุบัน) การที่อยู่ห่างจากทะเลทำให้การค้าขายทางทะเลลำบาก การค้าภายในเมืองแห่งนี้จึงได้เสื่อมลง ทำให้เกิดการอพยพของผู้คนไปตั้งถิ่นฐานบริเวณริมชายทะเลซึ่งผู้คนส่วนใหญ่ที่มาอาศัยอยู่บริเวณชายทะเลส่วนหนึ่งเป็นชาวมลายูที่มาจากเกาะสุมาตรา จนทำให้เมืองบริเวณริมฝั่งทะเลเริ่มเติบโตอย่างรวดเร็ว ในตำนานกล่าวถึงการย้ายเมืองมาตั้งริมทะเลว่าเจ้าเมือง (พญาตุนักพา) ได้ล่าสัตว์และพบกับชายหาดและเห็นผู้เฒ่าที่อาศัยอยู่ริมหาด เมืองที่ตั้งใหญ่ถูกเรียกต่อมาว่า ปาตานี (Pengantar Sejarah Patani ฉบับของ Aumad Fathy Al-Fatani, 2540,5-6) ขณะที่ข้อมูลคำบอกเล่าที่มีการเข้าสืบทอดกันมาจากผู้เฒ่าที่มีเชื้อสายคนปัตตานี กล่าวถึงประวัติการสร้างเมืองจากคำบอกเล่าเรื่องที่ 1 กล่าวถึงชื่อเมือง ปัตตานีเดิมเรียกว่า ปาตานี มาจากประโยคที่ว่า หาดทรายแห่งนี้(ปันไดอินี) จากเดิมมีบุตรกษัตริย์มาจากดินแดนโพ้นทะเล และเรือถูกพายุอัปปางมาเกยตื้นที่หาดทรายระหว่างที่ถูกพายุมีปลาชนิดหนึ่งพามาถึงฝั่ง เรียกว่าปลาากัจ (ท้องถิ่นเรียกปลาอาลู) (ปลาากัจ คือปลาชายฝั่ง) ต่อมาบุตรกษัตริย์จากโพ้นทะเลได้รับการยกให้เป็นเจ้าเมืองที่ตั้งริมชายหาด เนื่องจากเจ้าเมืองเดิมที่เป็นเมืองที่ตั้งริมชายฝั่งได้สิ้นพระชนม์และมีการเสี่ยงทายโดยการปล่อยช้างเผือก ช้างได้มุ่งหน้ามาถึงชายฝั่งและพบบุตรกษัตริย์จากโพ้นทะเล

จึงได้รับการสถาปนาเป็นเจ้าเมืองของปาตานี ขณะที่คำบอกเล่าที่ 2 กล่าวถึงขบวนกษัตริย์ตามล่ากวาง (หรือแก้ง) ที่หลงทางมาจนถึงริมทะเล กวางที่ตามหาได้หายไปยังชายหาดไม่พบร่องรอยจากตำนานการตามกวางและพบที่ตั้งของเมืองริมหาด จึงเรียกบริเวณชายหาดว่า “ปันไดอินี”

มีความหมายว่าหายไป ณ ชายหาดแห่งนี้ ต่อมาชื่อของสถานที่ได้เปลี่ยนไปจนกลายเป็นปัตตานี ตำนานทั้งสองเรื่องเกี่ยวกับประวัติปรัมปราการตั้งเมืองจากชื่อ “ปัตตานี – ปาตานี” ดังกล่าวมีการอ้างถึงการใช้ข้อมูลท้องถิ่นที่ยังคงมีการบอกเล่าในความทรงจำของคนท้องถิ่นปัตตานีบริเวณอำเภอ ปาลัส และอำเภอปานาเระ ของจังหวัดปัตตานีในช่วง พ.ศ. 2500 (อาหมัด ฟีตยี อัลฟาฏอนี, 2540, 6)

นอกจากนั้นการวิเคราะห์ถึงการใช้ข้อมูลประกอบการเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์ปัตตานี โดยเฉพาะเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ในช่วงก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 19 – 20 พบว่า ตำนานท้องถิ่นของปัตตานี กรณีเรื่องของการตั้งเมืองและการตั้งชื่อของเมืองปาตานี ยังมีแนวการเขียนประวัติของเมืองที่รับอิทธิพลของกำเนิดเมืองจากการเขียนพงศาวดารมลายู ที่มีแนวการเขียนเรื่องราวเจ้าชายต่างแดนออกไล่สัตว์และพบสถานที่ตั้งของเมือง ประวัติของเมืองแนวนี้อาจเป็นเครื่องมืออธิบายพัฒนาการของปัตตานีถึงการเขียนเรื่องราวประวัติศาสตร์ของเมืองบริเวณแหลมมลายูดินแดนบริเวณคาบสมุทรมลายูที่มีวัฒนธรรมท้องถิ่น กำเนิดของเมืองปัตตานีไม่ได้สัมพันธ์กับท้องถิ่นบริเวณดินแดนคาบสมุทร ต่างจากตำนานรัฐมลายูอื่น ๆ ในทางตอนใต้ของมลายู เช่น มะละกา ยะโฮร์ (Teeuw and Wyatt, 145 – 148) ขณะที่ประวัติศาสตร์ของปัตตานีในบันทึกเอกสาร ในตำนาน(อิกายัต) ของปัตตานีเป็นสิ่งที่สะท้อนประวัติศาสตร์ปัตตานีที่ผูกพันกับดินแดนมลายูตอนเหนือ โดยเฉพาะเกาะที่ ตรังกานุ ดังนั้นจึงเป็นไปได้ว่าการเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองปัตตานีและประวัติศาสตร์ในตำนานพงศาวดารของรัฐมลายูอย่าง เกาะที่ ตรังกานุ จึงส่งอิทธิพลต่อกัน กลายเป็นเรื่องราวปรัมปราประวัติของเมือง เช่น ที่ปรากฏในอิกายัตปัตตานี อิกายัต มะโรงมหาวังศ์ ตำนานไทรบุรีปัตตานี เป็นต้น

ดังนั้นอิกายัตปัตตานี จึงมีเอกลักษณ์ของงานเขียนที่เป็นจุดเริ่มต้นของการอธิบายการมีประวัติศาสตร์ของปัตตานีที่แสดงถึงความมีบทบาททางการเมือง เศรษฐกิจของปัตตานีที่เคยรุ่งเรืองในช่วง พุทธศตวรรษที่ 22 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 23 การมีประวัติศาสตร์ของเมืองเป็นสัญลักษณ์ของความมีตัวตนในประวัติศาสตร์ แสดงถึงความเป็นมาของชาติพันธุ์ บทบาททางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม ของศูนย์กลางความรุ่งเรืองวัฒนธรรมมลายูในดินแดนปลายคาบสมุทรมลายูที่ถูกบันทึกในงานเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์ปัตตานี ที่หลงเหลือในปัจจุบัน

นอกจากนี้กรณีอิทธิพลของการเขียนประวัติศาสตร์ปัตตานีที่รับจากเนื้อหาของประวัติศาสตร์รัฐมลายู อาจเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์สำคัญที่มีการรับวัฒนธรรมอันสืบเนื่องจากศาสนาอิสลาม เช่น ในประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองปัตตานีฉบับ มุฮัมหมัดซัมบรี อับดุลมาลิก อ้างถึงการบันทึกงานเขียนประวัติศาสตร์ของกลันตันซึ่งเป็นรัฐตอนเหนือที่มีความสัมพันธ์ทางการเมืองสังคมวัฒนธรรมกับปัตตานีว่า ในราวคริสต์ศตวรรษที่ 12 ปีค.ศ. 1150(พ.ศ. 1693) มีการเผยแพร่ศาสนาอิสลามจากชาวเมืองปาตานีในเมืองกลันตัน กลันตันและปาตานีประวัติศาสตร์และสังคมวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกัน โดยพบหลักฐานที่อ้างถึงงานเขียนว่า เป็นหลักฐานประเภทเหรียญเงินที่ระบุศักราชอิสลาม ฮิจเราะห์ศักราช 577 (ค.ศ. 1181) (พ.ศ. 1724) (มุฮัมหมัดซัมบรี อับดุลมาลิก, 2543, 28) หรือการอ้างถึงประวัติศาสตร์ของรัฐเปอร์เซียในประวัติศาสตร์นิพนธ์ปัตตานี เช่น อ้างถึง Sejarah

Perak กล่าวถึงในช่วง ค.ศ. 1549 – 1572 (พ.ศ. 2092 – พ.ศ. 2115) ปาตานี เปรัค เป็นบริเวณที่อุดมสมบูรณ์ด้วยแร่ธาตุ มีการขุดแร่ดีบุกและทองคำ (เรื่องเดิม, 28 - 29)

นอกจากนี้ในด้านความสัมพันธ์ระหว่างปัตตานีและรัฐมลายูก็มีการบันทึกโดยอ้างถึงข้อมูลที่เป็นแหล่งข้อมูลเชอญาระหัมมลายู เช่น การกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างปัตตานีกับราชวงศ์มลายูในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 14 โดยเฉพาะการกล่าวถึงประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ผ่านระบบเครือญาติระหว่างเมืองปัตตานีและรัฐมลายูต่าง ๆ ว่าความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติของปัตตานีและรัฐมลายูซึ่งมีดินแดนติดต่อกันมีมาอย่างช้านานตั้งแต่ก่อนการเผยแพร่ศาสนาอิสลามและความสัมพันธ์ดังกล่าวมีมาโดยตลอดแม้หลังการเผยแพร่ศาสนาอิสลามในบริเวณแหลมมลายูแล้ว บางครั้งในประวัติศาสตร์กล่าวถึงความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับสยามด้วย ซึ่งในบันทึกประวัติศาสตร์มลายูอ้างถึงข้อมูลส่วนหนึ่งของโปรตุเกส เช่น การกล่าวถึงความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติตอนหนึ่งว่า

“... ขณะที่สมเด็จพระบรมราชาที่ 1 ของสยาม พระองค์มีราชิดาที่เกิดจากการอภิเษกสมรสกับธิดาของขุนนางปัตตานี ต่อมาพระโอรสของพระองค์ได้สมรสกับนายท่าเรือสิงคโปร์ ต่อมานายท่าเรือดังกล่าวถูกลอบสังหาร สร้างความโกรธแค้นให้กับเจ้าเมืองปัตตานี ผู้สั่งให้สังหาร คือเจ้าปรเมศวร พระองค์ตัดสินใจส่งกองทัพเรือเพื่อข่มขู่ พระเจ้าปรเมศวร จนต้องหนีไปสร้างรัฐมะละกาในปี ค.ศ. 1398 (พ.ศ. 1941) ต่อมาความสัมพันธ์ได้คลี่คลายเมื่อ พระปรเมศวร ได้เข้ารับศาสนาอิสลาม เปลี่ยนพระนามเป็นราชา อิสเคดาห์ ซาห์ (Raja lakandar Syah) และพระโอรสของพระองค์ ต่อมาก็ได้อภิเษกกับเจ้าหญิงเมืองปัตตานีที่มาจากเมือง มาลิชัย (Mahligai) (Sejarah Melayu ฉบับ Shellabear, w.g. ค.ศ. 1967 อ้างในมุฮัมมัดซัมบรี อับดุลมาลิก 2543, 37 – 38)

3.2.3 ประมวลคุณค่าทางประวัติศาสตร์จากงานประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองปัตตานี

การวิเคราะห์ประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองปัตตานีเพื่อชี้ให้เห็นคุณค่าของการเรียนรู้เรื่องราวในประวัติศาสตร์ของปัตตานี นำไปสู่ความเข้าใจบางประการถึงรากเหง้าของความเป็นมาเกี่ยวกับดินแดนที่เรียกว่าจังหวัดชายแดนภาคใต้ในปัจจุบันการทำความเข้าใจโดยปราศจากมายาคติทางประวัติศาสตร์อาจแนวทางการหนึ่งของการเรียนรู้ องค์ความรู้ใหม่ในสังคมไทยเพื่อรับรู้ปัญหาที่สืบเนื่องระหว่างความเป็นมาในอดีตของอาณาจักรเก่าแก่ที่มีปัตตานีเป็นศูนย์กลาง ประวัติศาสตร์นิพนธ์ของปัตตานี นับเป็นงานเขียนประวัติศาสตร์ที่เป็นแบบแผนหนึ่งที่มีพัฒนาการความเปลี่ยนแปลง การบันทึกจึงเป็นการคัดสรรเหตุการณ์ในอดีตจากทัศนคติของผู้แต่งที่เห็นว่ามีสำคัญต่อการมองอดีตของปัตตานี ดังนั้นงานนิพนธ์แต่ละฉบับอาจสะท้อนจินตภาพของผู้แต่งในแต่ละวัฒนธรรมที่ต่างกันตามยุคสมัย ทั้งในงานนิพนธ์ไทยและงานนิพนธ์มลายู ความหลากหลายของบุคคลสำคัญของประวัติศาสตร์ สถานที่เหตุการณ์เป็นการวิเคราะห์ เหตุการณ์ประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับเมืองปัตตานีอาจบ่งบอก ความมีอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ ความมีสำนึกเกี่ยวกับอดีตของคนในสังคมที่บันทึกเหตุการณ์ จนหลงเหลือเป็นส่วนหนึ่งของคาบสมุทรมลายูในอดีต จนปัจจุบันปัตตานี ถือว่าเป็นดินแดนปลายคาบสมุทรของไทย ความเป็นมาที่ยาวนานของประวัติศาสตร์เมืองปัตตานี พอละ

หลงเหลือเพื่อการศึกษาผ่านงานเขียน ที่มีการสืบทอดรุ่นต่อรุ่น ในการศึกษาคุณค่าทางประวัติศาสตร์ของประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองปัตตานีในตอนนี พอจะประมวลในกรอบใหญ่จากเอกสารส่วนใหญ่เพื่อชี้ให้เห็นประเด็นในเนื้อหาประวัติศาสตร์ของเมืองปัตตานี คือ ประเด็นด้านคุณค่าของการกำเนิดของเมืองและพัฒนาการด้านการเมือง ประเด็นด้านเกร็ดความรู้ประวัติศาสตร์ด้านประวัติศาสตร์สถานที่ในประวัติศาสตร์จากงานนิพนธ์ของเมืองปัตตานี และสุดท้าย คือ พัฒนาการด้านเศรษฐกิจของปัตตานีที่บันทึกในประวัติศาสตร์ ทั้งนี้จะได้ยกตัวอย่างของประวัติศาสตร์นิพนธ์เพื่อศึกษาเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์เมืองปัตตานี

ประวัติศาสตร์ปัตตานีเรื่องกำเนิดของเมืองและความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ

การศึกษาเกี่ยวกับการสร้างเมืองปัตตานี

วรรณกรรมทางประวัติศาสตร์ ที่ประพันธ์ ด้วยเรื่องราวการสร้างเมืองของมหานครบริเวณคาบสมุทรมลายูตอนเหนือ มีแนวการเขียนประวัติศาสตร์ร่วมกันหลายประการ ทั้งด้านกำเนิดของผู้สืบเชื้อสายเจ้าเมืองมลายูตอนเหนือที่มีบรรพบุรุษร่วมกัน แต่ละตำนานมักกล่าวถึงบุคคลในประวัติศาสตร์ที่มีพระนามว่า “พระองค์มหาวังศา” “ราชามะรุมมหาวังศา” “กษัตริย์แห่งราชวงศ์มหาวังศา” ปฐมกษัตริย์ของเมืองเก่าแห่งปัตตานีที่เชื่อว่าเป็นบรรพบุรุษรายาที่มีเชื้อสายมลายูนั่นในอดีตราชสำนักได้รับอิทธิพลของศาสนาฮินดูและพุทธ ขณะที่ชนชั้นสูงของราชสำนักมลายูปัตตานีก็ยังคงได้รับวัฒนธรรมของอินเดียอย่างเข้มข้น แม้ในงานประวัติศาสตร์นิพนธ์ฉบับมลายู ในอิกายัตมโรจนมหาวังศาที่เขียนในครั้งที่ปัตตานี รับศาสนาอิสลามแล้ว ดังปรากฏในบทต้นของงานเขียนที่ว่า ด้วย คำนัสการพระอัลลอฮ. แต่การดำเนินเรื่องสะท้อนการรับอิทธิพลของวรรณกรรมอินเดียเรื่องรามายณะ ใน เรื่องช่วงต้นของบทก่อนการสร้างเมือง เคดะห์ ปัตตานี เช่นข้อความที่ว่า “กาลครั้งท่านปิสุโลมานได้ปกครองประชาชนหลากหลายเชื้อชาติ ตลอดจนถึงมีชีวิตอื่น และภูเขาทั้งหลายมีเกาะที่ชื่อว่า ลังกาปური (Lang Puri) หลังจากเกิดสงครามระหว่าง ศรีราม (หมายถึงพระราม) (Seri Kama) กับอันดุมัน(หมายถึงหนุมาน) (Anduman) เกาะนี้ได้กลายเป็นเกาะร้างปราศจากผู้คนอาศัย ...” (Dewan Bahasa Dan Pustaka, 1972,3-6)

ดังนั้นการเขียนวรรณกรรมอิกายัตส่วนหนึ่งจึงเป็นการเชื่อมระหว่างโลกของวัฒนธรรมอินเดียเข้ากับเรื่องราวของประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ท้องถิ่นมลายูด้วย

ในเอกสารมลายูที่เป็นตำนานปรัมปรา มีเนื้อหาที่กล่าวถึงรัฐลังกาสุกะ ที่แสดงถึงความเก่าแก่ของบริเวณศูนย์กลางของแหลมมลายู ของบรรดารัฐมลายูตอนเหนือที่มีความสัมพันธ์กับบริเวณเมืองปัตตานีภาคใต้ตอนล่างของไทย สันนิษฐานว่าการกล่าวถึงลังกาสุกะ (Langkasuka) ในตำนานมลายูฉบับนี้ สามารถบอกความสัมพันธ์บางประการเกี่ยวกับชาติพันธุ์ และการตั้งหลักแหล่งของชุมชนสมัยประวัติศาสตร์ของผู้คนบริเวณแหลมมลายู จนปรากฏในตำนานปรัมปราดังกล่าว และเมืองโบราณในบริเวณเคดะห์ ปัตตานี (ปัตตานี) ตรังกานุ มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาร่วมกัน กล่าวถึง มีสำนักเกี่ยวกับศูนย์อำนาจรัฐโบราณที่เป็นเสมือนสัญลักษณ์ แห่งการมีบรรพบุรุษร่วมกันในสมัยประวัติศาสตร์ และในยุคที่มีการพัฒนาไปสู่การสร้างรัฐจารีตในช่วงพุทธศตวรรษที่

16-23 รัฐบาลบริเวณดังกล่าวได้มีความสัมพันธ์ในฐานะ บ้านเมืองที่มีการก่อร่างสร้างเมืองจนสามารถพึ่งพากัน ทั้งผ่านระบบเครือญาติ การพึ่งพาทางการค้าตลอดจนการถ่ายทอดวัฒนธรรมท้องถิ่น ในแบบฉบับมลายูจนเป็นลักษณะเด่นของวัฒนธรรมในอาณาบริเวณแหลมมลายูตอนบน และปรากฏร่องรอยของวัฒนธรรมการสร้างบ้านแปลงเมือง การสืบทอดราชวงศ์ ของราชวงศ์ในปัตตานี ระยะเวลาพุทธศตวรรษที่ 20-23

ตำนานเรื่องมโหรีมหาวังศาในเอกสารมลายู ได้อ้างถึงรัฐที่มีชื่อว่า ลังกาสูกะ เป็นปฐมนครแห่งแรกที่น่าจะเป็นศูนย์กลางความเจริญในอดีตของรัฐมลายูในคาบสมุทรมหานี(Dewan Bahasa Dan Pustaka, 1972,17-20) รัฐลังกาสุกะสร้างโดยกษัตริย์พระนามว่า มโหรีมหาวังศา สถาปนาภูมิศาสตร์ที่แสดงถึงสภาพที่ตั้งของเมืองในตำนานกล่าวถึงการที่เรือของโอรสกษัตริย์โรมที่จะเดินทางไปทำพิธีอภิเษกกับเจ้าหญิงกรุงจีน แต่ถูกพายุพัดจนเรือเดินทางแตก บริเวณที่ใกล้เคียงของเมืองเต็มไปด้วยเกาะต่างๆ มีชื่อต่างกัน เช่นเกาะเซอรี (Seri) เกาะจัมปูล (Jampul) เกาะลาดา (Lada) อีกทั้งมีแหล่งที่เป็นบริเวณแวะจอดเรือได้คล้ายกับบริเวณปากอ่าว ผู้คนบริเวณเกาะต่างๆ ถูกเรียกว่าเป็นชาวยักษ์ (ชาวป่า) ตำนานเล่าถึงการที่กษัตริย์มโหรีมหาวังศาได้ออกตามหาโอรสกษัตริย์โรมจากเรือแตกบริเวณหมู่เกาะ ทำให้พบที่ตั้งอันเหมาะสมที่อาจสร้างบ้านเมืองแปงขึ้นใหม่ได้ ชุมชนดังกล่าวได้มีผู้คนอาศัยอยู่บ้างแล้ว แต่ยังขาดระบบการปกครองที่เข้มแข็ง จึงทรงรับอาสาเป็นผู้นำการสร้างเมืองโดยมีชาวป่า (ยักษ์) เป็นบริวาร ลังกาสูกะในตำนานปรากฏเรื่องราวของการสร้างพระราชวัง และมีการจัดงานฉลอง เมื่อสร้างเมืองเสร็จอีกด้วย เมื่อเมืองลังกาสุกะได้ถูกสร้างขึ้นมีกษัตริย์ปกครอง คือ มโหรีมหาวังศา ก็มีผู้คนพากันอพยพมาอาศัยอยู่ในบริเวณเมือง จนประชากรเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ตำนานกล่าวว่า เมืองลังกาสุกะในสมัยของกษัตริย์มโหรีมหาวังศาผู้คนอยู่อย่างสันติ เพราะกษัตริย์ปกครองด้วยความเป็นธรรม ประชาชนอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข (Dewan Bahasa Dan Pustaka, 1972,17-20)

การเขียนตำนานเนื้อหาเรื่องของมโหรีมหาวังศาฉบับมลายู ได้มีอิทธิพลต่องานเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์ฉบับปัตตานีฉบับต่างๆ ของไทยที่เป็นฉบับเขียนในราว พ.ศ. 2500-2510 เช่น ตำนานเมืองปัตตานี ตำนานไทรบุรี-ปัตตานี โดยมีท้องเรื่องในแนวเดียวกับตำนานมลายูมโหรีมหาวังศา ในแง่นี้แสดงให้เห็นว่างานเขียนประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเกี่ยวกับเรื่องปัตตานีที่เป็นเรื่องราวของเมืองยุคแรกนั้น ข้อมูลที่ใช้ในการเขียนจะเป็นตำนานท้องถิ่นของมลายูและมีการถ่ายทอดเนื้อหาสืบทอดกันมาเป็นตำนานประจำเมืองอีกหลายฉบับ นับว่าเอกสารประวัติศาสตร์นิพนธ์ระหว่างมลายูและไทยมีความสัมพันธ์ต่อการใช้ในการเชื่อมโยงเพื่อศึกษาเรื่องราวในอดีตของเมืองปัตตานี (Hikayat Merong Mahawangsa, 1972,1-142)

อย่างไรก็ตามเนื้อหาของตำนานกรณีลังกาสุกะอาจมีความเชื่อมโยงกับหลักฐานประวัติศาสตร์ในท้องถิ่นในบริเวณเมืองยะรังด้วย กล่าวคือ ครั้งที่ลังกาสุกะได้เสื่อมลงเมื่ออาณาจักรศรีวิชัยรุ่งเรืองเป็นศูนย์กลางอำนาจสำคัญ ข้อเสนอพื้นฐานบางประการของการศึกษาทางโบราณคดีและเอกสารขามลายูของนักโบราณคดีส่วนหนึ่งได้ให้ข้อมูลสนับสนุนว่า มีอายุในราวพุทธศตวรรษ

ที่ 19-20 (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2546, 295) ขณะที่ลังกาสุกะในตำนานมลายูอิกายัฒมโรงมหาวังศา หมายถึงท้องพระโรงของเมืองเคตะห์

ด้านหลักฐานทางโบราณคดีจากการสำรวจโบราณสถานบริเวณเมืองปัตตานีเก่า (อ.ยะรัง จ. ปัตตานี) เคยพบว่าโบราณวัตถุ บริเวณเมืองโบราณบ้านประแว และบ้านวัด ในอำเภอยะรัง จ. ปัตตานีในสมัยพุทธศตวรรษที่ 16-18 มีชุมชนอาศัยอยู่ และตั้งข้อสังเกตว่าบริเวณบ้านประแว ไม่ใช่อาณาจักรแรกที่เรียกว่าลังกาสุกะ (สว่าง เลิศฤทธิ์, 2530, 48)

อย่างไรก็ดีหากเทียบกับเรื่องบอกเล่าของตำนานประวัติศาสตร์อาจเป็นไปได้ ว่าหมายถึงเมืองโกตามาลิฮัย ในยุคที่ปัตตานีรับอิทธิพลศาสนาพราหมณ์แล้วกำลังจะเปลี่ยนผ่านมารับวัฒนธรรมศาสนาอิสลาม เช่น ในตำนาน สยาเราะห์เมืองปัตตานีฉบับอักษรยาวีของนายหะยีวันหะซัน ต่อมานาย กูจิ เค้นอุมต อดีตทนายความชาวปัตตานีแปลเป็นภาษาไทย พ.ศ. 2471 มีข้อความที่กล่าวถึงเมืองเก่าที่ชื่อว่า โกตามาลิฮัย มีกษัตริย์ปกครองคือ พญาอินทรี และตำนานฉบับมลายูรวบรวมโดย A.Teew & D.K Wyatt ตอนประวัติการสร้างเมืองปัตตานีมีเนื้อหาเช่นเดียวกันในอิกายัฒมโรงมหาวังศา ความตอนหนึ่งว่า มีพระราชแห่งโกตามาลิฮัย พญาตุกรูปมหายานาต่อมา พญาตุกรูปมหายานา ได้มีพระโอรส คือพญาตุอันตารา (พญาอินทรี) ต่อมาเมื่อพญาตุกรูปมหายานา สิ้นพระชนม์ พญาตุอันตาราจึงได้ขึ้นครองราชย์แทนพระราชบิดาและทรงพระนามว่า พญาตุนักปา (A.Teew & D.K Wyatt, 1971, 68-71) ดังนั้นในประวัติศาสตร์นิพนธ์เกี่ยวกับปัตตานีจึงบ่งบอกถึงกำเนิดของเมืองโบราณยุคนี้ด้วย และข้อมูลในตำนานยังตรงกับร่องรอยโบราณคดีที่กล่าวถึงเมืองโกตามาลิฮัย ห่างจากทะเลประมาณ 12 กิโลเมตร ดังนั้นโกตามาลิฮัยน่าจะเป็นเมืองเก่าที่พบบริเวณ อ. ยะรัง จ. ปัตตานี คือเป็นชุมชนเมืองโบราณสมัยประวัติศาสตร์ของปัตตานีที่แสดงว่ามีวัฒนธรรมดั้งเดิมเก่าแก่ ของวัฒนธรรมที่ชุมชนเหล่านี้รับมาจากอินเดียโบราณ

ประวัติศาสตร์ปัตตานีในสมัยเมืองโกตามาลิฮัยจึงเป็นยุคแรกที่ปรากฏหลักฐานที่ชัดเจนเกี่ยวกับเมืองปัตตานีราวพุทธศตวรรษที่ 18-19 และเมืองโกตามาลิฮัยน่าจะเป็นเมืองที่รับอิทธิพลจากอารยธรรมของอินเดีย โดยเฉพาะอิทธิพลของศาสนาพุทธมหายาน และศาสนาพราหมณ์ ดังปรากฏหลักฐานที่เป็นโบราณวัตถุ พุทธศาสนารูปแบบเมืองเก่าอำเภอยะรัง เช่น เจดีย์ สลุปมลิฮัย เป็นรูปแบบของสลุปที่มีอายุเก่า พระพุทธรูปยืนศิลา พระธรรมจักรหินปูน พระพุทธรูปประดับสลุปจำลอง ชิ้นส่วน ชุ่มประตู่ที่เป็นสถาปัตยกรรมปูนปั้น และร่องรอยของชุมชนพุทธศาสนานิกายที่มีพัฒนาการของการเรียกชื่อเมือง เช่นชุมชนโบราณบ้านวัด มีซากเจดีย์เก่า ธรรมจักรศิลาสูง 30 ซม. ศิลปวัตถุประเภทแม่พิมพ์หล่อเครื่องโลหะ ศิลปวัตถุเหล่านี้ปัจจุบันจัดเก็บที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสงขลา พิพิธภัณฑสถานเทพนารโมลี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี รวมทั้งแหล่งโบราณคดียะรัง จ. ปัตตานี นอกจากนี้บริเวณชุมชนโบราณบ้านประแว มีซากอิฐ เจดีย์ สระน้ำโบราณ การสำรวจโบราณคดีของนายเชมชาติ เทพไชย หัวหน้าหน่วยศิลปากร เกี่ยวกับชุมชนโบราณที่ยะรัง ปัตตานี มี 3 แหล่งที่สำคัญ คือ

1. ชุมชนโบราณบ้านประแว มีลักษณะผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาด 520 x 560 เมตร ประกอบด้วยคูน้ำ คันดิน มีกำแพงล้อมรอบ มีป้อมทั้ง 4 มุม เมือง ภายในมีโบราณสถาน 2 แห่ง มีบ่อน้ำ 7 แห่ง

2. ชุมชนโบราณบ้านจาละ มีลักษณะเป็นรูปคล้ายสี่เหลี่ยมคางหมู ขนาด 950 x 890 x 1,470 เมตร (ทิศเหนือ ทิศตะวันออก และทิศใต้) ในเมืองมีคันดิน กำแพงเมือง คูน้ำทิศเหนือ ขนาดไปกับคูน้ำคันดินของเมืองประแว คูเมืองทางทิศตะวันออกของลำน้ำเก่า ศูนย์กลางของเมืองมีขนาดใหญ่ 1 แห่ง พบโบราณสถานภายในและภายนอก 11 แห่ง ป้อมมุมเมือง 2 แห่ง

3. ชุมชนโบราณบ้านวัด เป็นเมืองรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ขนาด 830 x 850 เมตร หน้าเมืองอยู่ทางทิศตะวันออกศูนย์กลางของเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีกลุ่มโบราณสถานภายในกระจายเป็น 20 แห่งนักโบราณคดีสันนิษฐานว่า ชุมชนโบราณดังกล่าวนี้เป็นแหล่งศาสนสถานที่มีความสัมพันธ์กันในลักษณะต่อเนื่อง จากเมืองขนาดเล็กขยายเป็นเมืองขนาดใหญ่ มีความสืบเนื่องอิทธิพลพุทธศาสนาโดยเฉพาะบ้านจาละ บ้านวัด ขณะที่บ้านประแวเป็นเมืองขนาดเล็ก และมีลักษณะขัดแย้งกับเมือง 2 แห่ง น่าจะเป็นเมืองเก่าที่เคยร้างไปก่อน และชุมชนบ้านประแวอาจเป็นชุมชนที่เคยเป็นเมืองปัตตานีเก่าในตำนานท้องถิ่นของมลายูและตำนานปัตตานีฉบับต่างๆ อย่างไรก็ตามเมืองเหล่านี้ปรากฏอิทธิพลการสร้างโบราณสถานของศาสนาพราหมณ์จำนวนมาก (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2546 ,317-320)

กล่าวได้ว่าหลักฐานโบราณคดีเป็นข้อมูลที่สนับสนุนพัฒนาการของประวัติศาสตร์ เมืองปัตตานีพุทธศตวรรษที่ 18 - 20 เมืองปัตตานีเป็นเมืองสำคัญในบริเวณภาคใต้ตอนล่างมีพัฒนาการก่อตั้งชุมชน มีวัฒนธรรมทางศาสนาที่รับจากภายนอก โดยเฉพาะวัฒนธรรมจากอินเดียด้านศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และศาสนาพุทธมหายานก่อนการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมศาสนาเป็นศาสนาอิสลามภายหลัง

การสร้างเมืองปัตตานีในตำนานท้องถิ่นมลายูที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์สมัยโบราณในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 18-20 เช่น ตำนานมโหรีมหาวงศ์ (Hikayatmerong Mahawangsa) ฉบับมลายู แพร่หลายในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของเมืองโบราณแถบมลายูตอนเหนือและเกี่ยวเนื่องกับประวัติศาสตร์เมืองปัตตานีด้วย กล่าวถึงกำเนิดของเมืองเคดาห์(ไทรบุรี)ว่าเป็นเมืองที่ตั้งขึ้นโดยกษัตริย์เชื้อสายโรมพระองค์หนึ่งพระนามว่า มโหรีมหาวงศ์ หลังจากที่ถูกพ่ายแพ้พาเรือขบวนเสด็จการนำโอรสของเมืองโรมไปยังจีน เมืองแรกที่ตั้งขึ้นคือ เคดาห์ซามินเตอรัน (Kedah Zamintauran) และที่เมืองนี้ปรากฏชื่อท้องพระโรงที่เรียกว่าลังกาสุกะ (คำว่าลังกาสุกะเมืองที่เป็นศูนย์กลางสำคัญในประวัติศาสตร์ของรัฐมลายูตอนเหนือ โดยตำนานฉบับนี้กล่าวถึงอยู่ที่ไทรบุรี ขณะที่ประวัติศาสตร์ชาวตะวันตก เช่น พอล วิทลีย์ อิทธิพลของลังกาสุกะครอบคลุมทั้งฝั่งเคดาห์และฝั่งตะวันออก ซึ่งน่าจะหมายถึงดินแดนบริเวณเมืองปัตตานี) (Wheatly, 1961, 260-262) ตำนานมลายูเรื่องนี้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างเมืองปัตตานีกับรัฐมลายูเป็นบ้านพี่เมืองน้องในลักษณะที่ปฐมกษัตริย์มโหรีมหาวงศ์ตั้งกรุงเคดาห์ต่อมา มโหรีมหาวงศ์ได้เดินทางกลับกรุงโรม

(คงเป็นกษัตริย์จากต่างถิ่นแล้วมาบุกเบิกตั้งเมือง เล่าถึงเมืองเกาะต่างๆ ต่อมาบรรดาเกาะบริเวณที่ตั้งเมืองกลายเป็นแผ่นดินที่ชุมชนเมืองขยายเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของคนในบริเวณแหลมมลายู) แต่ได้ให้โอรสคือ ราชามาหาโพธิสัตว์ สถาปนาเป็นผู้นำต่อจากพระองค์ ต่อมาพระองค์มีโอรส 3 พระองค์ พระราชธิดา 1 พระองค์ ส่วนพระราชธิดาเป็นลำดับที่ 3 ในบรรดาโอรสธิดาทั้ง 4 ของราชามาหาโพธิสัตว์ ตามตำนานกล่าวว่า โอรสองค์ที่ 1 ไปตั้งบ้านเมืองต่อมาเรียกว่าสยามลานช้าง (Siam Lanchang โอรสที่ 2 ตั้งเมืองเปรัก โดยเสี่ยงทายด้วยธนูที่มีหัวธนูทำจากเงิน คำว่าเปรักในภาษามลายูหมายถึงโลหะเป็นเงิน พระธิดาองค์ที่ 3 ได้เดินทางเสี่ยงทายตั้งเมืองโดยขี่ช้างศักดิ์สิทธิ์ และมีกริชตันตระกุล (กริชเลลามาชานิ (Lelamasani)) เดินทางจากเคดะห์ไปฝั่งตะวันออกเส้นทางโบราณตำนานกล่าวไว้ว่าจากเคดะห์ไปทางทิศตะวันออกต้องผ่านภูเขาและต้องเดินทางมาจนถึงฝั่งทะเล บรรจบแม่น้ำที่กว้างใหญ่ แม่น้ำดังกล่าวไหลลงสู่ทะเล ช้างศักดิ์สิทธิ์ของนางชื่อเกอมาลา โจฮารี (Gemala Johari) ได้หยุดและนางได้สร้างเมืองชื่อว่า เปตานิ (Petani) ส่วนโอรสองค์สุดท้าย ปกครองเคดะห์ต่อมาพระนามว่า ราชาศรีมหาवंศา (Sri Mahawangsa) (Hikayat Merong Mahawangsa, 1972, 36-53)

ตำนานประวัติศาสตร์ของเคดะห์ดังกล่าวสะท้อนประวัติศาสตร์ของความสัมพันธ์ในสมัยแรกของการสร้างบ้านแปงเมือง ชี้ให้เห็นว่าเมืองปัตตานีมีความสัมพันธ์กับ เคดะห์ (ไทรบุรี) อยู่ด้วย และบรรดาเมืองเหล่านี้มีความสัมพันธ์พึ่งพา ให้ความช่วยเหลือกันในการสร้างเมืองเป็นอาณาจักรก่อนการรับอิทธิพลของศาสนาอิสลาม ส่วนตำนานเมืองปัตตานีฉบับอื่น เช่น ฉบับพระศรีบุริรัตน ก็มีการกล่าวถึงอิทธิพลของความสัมพันธ์ระหว่างปัตตานีกับเมืองไทรบุรีเช่นเดียวกัน ขณะที่ตำนานกลุ่มที่เป็นเชอญาระห์ปัตตานีก็อ้างถึงงานเขียนประเภทตำนานปัตตานีด้วย แต่เนื้อหาจะเน้นประวัติศาสตร์ที่กล่าวถึงเมืองปัตตานีที่ปกครองโดย พญาตุนักพา (Phayatu Nakpa) ที่สืบเชื้อสายจากพระยาตุกรูมหาชนะ ตำนานแนวนี้อาจมีความเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ปัตตานีในยุคของเมืองโกตามลิษย์ (Ibrahim Syukri, 1985, 17-25) ขณะที่ประวัติศาสตร์นิพนธ์ ประเภทพงศาวดารปัตตานีซึ่งเขียนในสมัยต้นรัตนโกสินทร์เพียงแต่ให้ความถึงสมัยพุทธศตวรรษที่ 23 ร่วมสมัยกับประวัติศาสตร์กับอยุธยา โดยบันทึกย้อนหลังกล่าวเพียงประวัติศาสตร์สมัยนางพระยาดานิ ประวัติศาสตร์สมัยนี้มีผู้คนจากที่ต่างๆ มาอาศัยร่วมกับทั้งชาวจีนที่เข้ามาตั้งรกราก ชาวจีนและชาวมลายูต่างอยู่ร่วมกันตัวอย่างเช่น ประวัติของลิ้มโต๊ะเคี่ยมตอนสร้างปืนใหญ่ของเมืองปัตตานี จะเห็นได้ว่าเอกสารพงศาวดารของไทยมีการบรรยายถึงประวัติศาสตร์ตั้งเมืองน้อยมากเมื่อเทียบกับตำนานท้องถิ่นฉบับอื่น ๆ (พระยาวิเชียรคีรี (ชม). 2506, 1-4)

ในประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองปัตตานีที่รวบรวมจากอิกายัตและเชอญาระห์ได้ให้ข้อมูลประวัติศาสตร์เกี่ยวกับลำดับเชื้อสายเจ้าเมืองราชวงศ์สำคัญ ระหว่างค.ศ. 1500-1810 (พ.ศ. 2043-พ.ศ. 2353) ประมวลได้ดังนี้

ราชาปัตตานีในราชวงศ์ศรีวังสา (Raja Sri Wangsa)

ราชาในราชวงศ์ศรีวังสา

- 1.สุลต่านอิสมาแอล ซาห์ (Sultan Ismail syah) ค.ศ.1500-1530
- 2.สุลต่านมูฏอฟฟาร์ ซาห์ (Sultan Muzaffar syah) ค.ศ.1530-1564
- 3.สุลต่าน มั่นโฮอร์ ซาห์ (Sultan Mansur syah) ค.ศ.1564-1572
- 4.สุลต่านปาเต๊ะสาม ซาห์ (Sultan Patik syah) ค.ศ.1572-1573
- 5.สุลต่านบาฮาดูร์ ซาห์ (Sultan Bahadur syah) ค.ศ.1573-1584
- 6.ราชาฮีเยา (Raja Hijau) ค.ศ.1584-1616
- 7.ราชา บิรู (Raja Biru) ค.ศ.1616-1623
- 8.ราชา อุงู (Raja Ungu) ค.ศ.1623-1635
- 9.ราชากุนิง (Raja Kuning) ค.ศ.1635-1686

ราชาในราชวงศ์กลันตัน

- 1.ราชา บากาล (Raya Bakal) ค.ศ. 1688-1690
- 2.ราชา มัส กลันตัน(Raya Emas Kelantan) ค.ศ. 1690-1707
- 3.ราชา มัส ชัม (Raya Mas Jayam) ค.ศ. 1707-1710
- 4.ราชา เดวี (Raya Dewi)หรือเรียกว่าซายัม ค.ศ. 1710-1719

ราชามาจากชาวปาตานี

- 1.ราชา ปือแนบาแด (Raya Bendang Badan) ค.ศ. 1719-1723
- 2.ราชา ลักษมานา ดาญัง (Raya Laksamana Dajang) ค.ศ. 1723-1724

ราชากลับคืนกลับคืนสู่อำนาจ

1. ราชา มัส ซายัม (Raya Mas Jayam) ค.ศ. 1724-1726
- 2.ราชา ลงยูนุส (Raya Long Yunus) ค.ศ. 1726-1729

ราชาจากบุคคลชั้นนำในปาตานี

- 1.สุลต่าน มุฮัมมัด (Sultan Muhammad) ค.ศ. 1769-1786
- 2.เต็งกู ลามีเด็น (Tengku Lamidden) สยามแต่งตั้ง ค.ศ. 1787-1791
- 3.ดาโต๊ะ ปังกาลัน (Datuk Pangkalan) สยามแต่งตั้ง ค.ศ. 1791-1810

(ประมวลจาก Teeuw and Wyatt,1970. อิบรอฮิม ชุกรี, 2549. และ อารีฟิน บินจิ อ.ลออแมน, 2543)

การศึกษาความสัมพันธ์ปัตตานีกับรัฐต่างๆ

ประวัติศาสตร์นิพนธ์ของเมืองปัตตานี เป็นแหล่งข้อมูลสำคัญที่อธิบายถึงสถานภาพของความสัมพันธ์ระหว่างเมืองปัตตานีกับบ้านเมืองชุมชนต่างๆ เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างปัตตานีกับไทรบุรี จากการสร้างเมืองในสมัยตำนานยุคแรกเป็นการเชื่อมโยงสายใยของความเป็นบ้านพี่เมืองน้องในอดีตระหว่างเมืองปัตตานี ไทรบุรี (เคดะห์) เปรักกลันตัน เป็นต้น ปัตตานีจึงเกี่ยวข้องกับบรรดาเมืองในมลายูตอนเหนือด้านความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ในตำนานเมืองไทรบุรี และปัตตานีที่มีที่มาจากตำนานมลายูเรื่องตำนานมโหรีมหาหงสา (Hikayat Merong Mahawangsa) กล่าวถึงความเจริญของเมืองไทรบุรี มีความต่อเนื่องกับการขยายบ้านเมืองของดินแดนฝั่งตะวันออกคือ การตั้งเมืองปัตตานีด้วย เมืองต่าง ๆ ที่เติบโตในช่วง พุทธศตวรรษที่ 15 เดิมเป็นแผ่นดินของบรรดาหมู่เกาะต่างๆ เช่นตำนานมโหรีมหาหงสาตอนเหนือกล่าวถึงการสร้างเมืองไทรบุรีแล้ว มโหรีมหาหงสาได้เดินทางกลับโรมโดยทางทะเล เส้นทางติดต่อระหว่างเรือนั้นเชื่อมต่อระหว่างโลกตะวันออก โลกตะวันตก ผ่านในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (เอเชียอาคเนย์) ในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 18 บ้านเมืองต่าง ๆ บริเวณเอเชียตะวันออกเฉียงใต้แถบแหลมมลายู ก็มีการติดต่อกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งมีศูนย์กลางคือ จีน ขณะเดียวกันในตำนานกล่าวถึงเจ้าชายกรุงโรมอาจหมายถึง เมืองหุ่ม (ในเอกสารอาจหมายถึงชาวเปอร์เซียหรือชนชาติตะวันออกของอินเดียสถาน) มาตั้งหลักแหล่งแถบหมู่เกาะมลายูตอนเหนือ แล้วขยายบ้านเมืองสืบลูกหลานเป็นราชวงศ์ของรัฐแถบมลายูตอนเหนือ ขณะเดียวกันก็มีการผสมผสานกับคนพื้นเมืองเชื้อสายชาวปา (หรือยักซ์) (ใน Hikayat กล่าวถึง คนพื้นเมืองกลุ่มหนึ่งอาจหมายถึงคนปา ว่า gergasi) (Hikayat Merong Mahawangsa, 1972, 54-61)

การติดต่อระหว่างปัตตานี ไทรบุรีนั้นการเดินทางผ่านภูเขา สภาพภูมิประเทศสองฝั่งมีทั้งที่ราบกว้างใหญ่และฝั่งทะเล เป็นเส้นทางเชื่อมสองฝั่งสมุทร ซึ่งอาจเป็นเส้นทางโบราณการไปมาหาสู่และการค้าขาย ระหว่างทั้งสองเมือง นอกจากนี้ยังมีเส้นทางติดต่อทางทะเลและแม่น้ำ โดยเฉพาะแม่น้ำสายบุรี แม่น้ำปัตตานีผ่านเหมืองทองเก่า บ้านโต๊ะโมะ พื้นที่ราธิวาส ไปยัง เปรัก กลันตัน ได้ (Teew Wyatt, 1970, 144-145) นอกจากนี้ชื่อบ้านนามเมือง ในครั้งที่มีการสร้างชุมชนเริ่มแรกและในประวัติศาสตร์กล่าวถึงมีผู้คนมาอาศัยรวมกันบริเวณไทรบุรี ปัตตานี ก่อน พุทธศตวรรษที่ 18-19 นั้น มีคนหลายเชื้อชาติอาศัยอยู่ ดังปรากฏชื่อเรียกของคนชาติพันธุ์ต่าง ๆ เช่น มลายู สยาม (ในตำนานมลายูเคดะห์กล่าวถึงชุมชนของสยามลานช้าง (Siam Lanchang) อินเดีย จีน โรม และเปอร์เซีย ชนพื้นเมืองที่ตำนานเรียกว่า gergasi โดยเรียบเทียบเป็นยักซ์หรือชาวปา ชนกลุ่มนี้น่าจะหมายถึงชาวน้ำชาวเลที่ตั้งหลักแหล่งมาก่อนการอพยพของคนต่างถิ่นเข้ามาตั้งรกรากในภายหลัง (Hikayat Merong Mahawangsa, 1972, 6-19, 45-61)

นอกจากความสัมพันธ์ด้านเครือญาติระหว่างสองเมืองในประวัติศาสตร์แล้วยังพบว่าทั้งปัตตานีและไทรบุรียังได้รับอิทธิพลของพุทธศาสนา และพราหมณ์ฮินดู ในสมัยก่อนการเผยแพร่ศาสนาอิสลาม เช่นในตำนานมโหรีมหาหงสาและพงศาวดารเมืองไทรบุรีอ้างถึงอาณาจักรเคดะห์ (ไทรบุรี) และลังกาสุกะเข้าไว้ด้วยกัน โดยมีเจ้าเมืองคนแรกคือ มโหรีมหาหงสา ชาวเมืองนับถือพุทธ

ฮินดู มีการบูชาเทวรูป อาณาจักรเคะห์ บางแห่งเรียกว่า คาทาร์ (Kataha) หรือ คิลาร์ (Kilar) ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 3-7 บริเวณแหลมมลายูคงเป็นที่การเกิดชุมชนบ้านเมืองกระจุกกระจาย บริเวณเกาะต่างๆ

มีการติดต่อค้าขายระหว่างจีน และอินเดีย ทั้งจีน และอินเดีย ปรากฏอิทธิพลต่อการติดต่อสัมพันธ์กับเมืองต่างๆ บริเวณ แหลมมลายูมาช้านาน ดังสะท้อนให้เห็นในตำนานพื้นบ้านการสร้างเมือง เช่นท้องเรื่องของราชาเมืองโรม หรือ รุ่ม (Rum) ได้แต่งกองเรือสำเภานำโอรสไปทำพิธีวิวามงคลระหว่างธิดาของกษัตริย์จีน มีขุนนางคือ มโรรฆหาวงศ์กำกับไปด้วย ฝ่ายครูของแขกฮินดูไม่ต้องการให้เจ้าชายที่เป็นอิสลามไปได้กับธิดาจีน จึงลักพาไปไว้ที่เกาะลังกา อีกทั้งทำลายกองเรือแตกอับปางแต่ด้วยอำนาจจิตของอัลลอฮ์ บันดาลให้เจ้าชายไปขึ้นที่เกาะลังกา ได้พบเจ้าหญิงจีน ขุนนางคือ มโรรฆหาวงศ์ไปขึ้นเกาะบูโลไทร (ไทรบุรี- เคะห์) จึงตั้งเมืองเคะห์ ลังกาสู่ในภายหลัง

กรณีเคะห์ หรือไทรบุรี ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14-15 มีบทบาทเป็นศูนย์กลางของศรีวิชัย บริเวณฝั่งตอนเหนือ ขณะที่ศูนย์กลางตอนใต้คือปาเลมบัง ในขณะที่มีเรือที่ติดต่อระหว่างอินเดีย และจีนที่มักแวะจอดเทียบท่าเคะห์ และปาเลมบัง จึงทำให้เมืองท่าดังกล่าวเติบโตอย่างรวดเร็ว มีบทบาทในทางการค้า ปลายพุทธศตวรรษที่ 14 เคะห์เป็นเมืองท่าที่สำคัญที่พ่อค้าอาหารับรับสินค้าจากจีนไปขาย ในปลายพุทธศตวรรษที่ 15 การค้าของจีนหยุดชะงัก บรรดาพ่อค้าไม่ได้รับอนุญาตให้มาจอดบริเวณเมืองท่าของจีน ทำให้ศูนย์กลางการค้าจากตอนใต้ของจีนที่กวางตุ้ง มาเป็นเมืองท่าไทรบุรี หรือเคะห์ แทน (F.J. Moorhead, 1957, 60-61)

พัฒนาการของเมืองไทรบุรีในด้านความสัมพันธ์ทางชาติพันธุ์มลายูและสยามยังปรากฏในชื่อ อรรถาธิบายที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของเมืองไทรบุรี กับความสัมพันธ์กับสยาม เช่นในผลงานของ กิ อยูโพห์ เรื่องประวัติศาสตร์การเสียดินแดนสยามในกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2481 ตอนหนึ่งกล่าวถึง ชื่อของเมืองไทรบุรีเป็นชื่อเรียกเมืองเคะห์ แสดงถึงชื่อดั้งเดิมก่อนเป็นชื่อเคะห์ในประวัติศาสตร์ของมลายู เพราะคำว่าไทรบุรีเป็นชื่อที่ฝ่ายสยามเรียกเมืองนี้มาตั้งแต่โบราณกาล โดยอ้างว่าแม้คำที่ชาวเมืองไทร เรียกยอแดเคะห์ที่ว่า “กุนงยือไร” (Gunong Jerai) หมายถึงต้นไทร ซึ่งมีที่มาจากคำว่า “ไทร” นั่นเอง (กิ อยูโพห์ , 2481, 61-62)

ด้านความสัมพันธ์ระหว่างปัตตานีกับสยาม

ในประวัติศาสตร์นิพนธ์ของเมืองปัตตานี กล่าวถึงความสัมพันธ์ของสยามทั้งด้านชาติพันธุ์ที่อยู่ร่วมกันในบริเวณแหลมมลายู และด้านการปกครอง ในด้านความสัมพันธ์ที่อยู่ร่วมกันในบริเวณแหลมมลายูจะพบว่า แม้ว่าดินแดนบริเวณอาณาจักรปัตตานีโบราณ จะเรียกว่าดินแดนปลายแหลมมลายู แต่ก็มิได้มีเฉพาะชนชาติพันธุ์มลายูอาศัยอยู่เท่านั้นแต่มีชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่ร่วมกัน เช่นในสยามาระห์ปัตตานีกล่าวถึงชาวฮินดูที่เดินทางมาจากอินเดีย ชาวสยาม ชาวปา ขนพื้นเมือง อาศัยในปาเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เซมัง (ปาจัน) และซาไก ในราวพุทธศตวรรษที่ 9-10 ชาวสยามมีจำนวนเพิ่มขึ้นบริเวณแหลมมลายู และมีอำนาจเหนือชาวฮินดู จนชาวฮินดูอยู่ภายใต้การปกครองของ

สยาม ชาวสยามเป็นชนชาติดั้งเดิม ที่นำความเจริญมาสู่พื้นที่นี้ เช่นบริเวณเมืองเคอลังคาบู (คาบู Ganggabu หรือคลังแก้ว) ดังกานครา (Gangga-กังกา ซึ่งใน Sejarah Alam Melayu เขียนว่า Ganggabu เป็นเมืองเก่าที่ตั้งอยู่ตอนเหนือแม่น้ำยะโฮร์) และปาหัง ซึ่งตามข้อมูลนี้พอสันนิษฐานว่า ในแง่ชาติพันธุ์ระหว่างสยามปัตตานีมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิด เป็นกลุ่มชนที่อาศัยร่วมในพื้นที่เดียวกันในสมัยประวัติศาสตร์มาช้านาน (อิบรอฮิม ชุกรี, 2549, 1-7)

ด้านการปกครอง เอกสารของไทยกล่าวถึงอาณาเขตการปกครองสยามตั้งแต่ราชธานี สุโขทัย อยุธยา ครอบคลุมถึงมะละกา ดังนั้นจึงเสมือนว่าปัตตานีเป็นอาณาจักรที่อยู่ภายใต้การปกครองฝ่ายสยาม โดยปกครองเป็นการปกครองแบบโดยอ้อมคือการยอมสวามิภักดิ์ การจัดการปกครองภายใน ระบบภาษี และความสัมพันธ์กับต่างประเทศ ของปัตตานียังมีอิสระทุกประการ ลักษณะการปกครองเช่นนี้พบโดยทั่วไปในประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยุคจารีต ซึ่งฝ่ายสยามถือว่าปัตตานีอยู่ในแบบแผนของประเทศราช แม้ว่าในประวัติศาสตร์มลายูปัตตานีจะอ้างถึงการถวายบรรณาการแก่สยามเป็นเพียงเครื่องแสดงความสัมพันธ์ไมตรีต่อกันอย่างเท่าเทียมระหว่างรัฐก็ตาม เช่น ธรรมเนียมการปกครองสยามในเอกสารแสดงบรรยายพงศาวดารสยาม ตอนหนึ่งอ้างถึง การจัดรูปแบบการปกครอง มี 3 ชั้น คือหัวเมืองชั้นใน หัวเมืองชั้นนอก และหัวเมืองประเทศราช กรณีหัวเมืองในแหลมมลายูนั้นสยามถือว่าเป็นเมืองประเทศราช อยู่ห่างไกลราชธานี มีชนต่างเชื้อชาติภาษา บรรดาเมืองเหล่านี้จะมีสิทธิขาดในการปกครองตนเอง เว้นแต่ต้องถวายเครื่องราชบรรณาการตามกำหนด และเกณฑ์กองทัพมาช่วยยามศึกสงคราม (สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, 2492, 62-63) การมีความสัมพันธ์ทางการเมืองระหว่างปัตตานีและสยาม ในระบบดังกล่าว ทำให้การรับรู้ในประวัติศาสตร์ท้องถิ่นปัตตานีมักอธิบายถึงสภาพการปกครองของเมืองปัตตานีว่ามีอิสระในการปกครองตนเอง เช่น เซอญาระห์ปัตตานี ได้อธิบายถึง เมืองปัตตานีปกครองโดยเจ้าเมืองปัตตานีในราชวงศ์ศรีวังสา ราชอาณาจักร(เจ้าเมือง)องค์ที่1คือราชอาณาจักร ตั้งแต่ ค.ศ.1500 (พ.ศ. 2043) จนถึงสมัยอยุธยากรุงธนบุรี ค.ศ. 1686 (พ.ศ. 2229) และจากนั้นมีการให้ราชวงศ์กลันตันและเคดะห์มาปกครองระหว่าง ค.ศ. 1688-ค.ศ.1719(พ.ศ.2231- พ.ศ.2262) และราษฎรผู้เป็นชาวเมืองปัตตานีและเจ้าเมืองจากกลันตันเนื่องจากปัญหาความอ่อนแอภายในจากการแย่งชิงอำนาจในกลุ่มราชวงศ์จนในสมัยราชาซึ่งเป็นขุนนางปัตตานี สถาปนาเป็นสุลต่านมุฮัมหมัด ได้เกิดสงครามที่สยามขยายอำนาจเพื่อผนวกดินแดนรัฐปัตตานี ปัตตานีได้แพ้สงครามจากสยามในพ.ศ.2327 (อิบรอฮิม ชุกรี, 2549, 13-72) และจากการพ่ายแพ้สงคราม

ปัตตานีได้ถูกปกครองโดยสยามแล้วมีการแต่งตั้งขุนนางปัตตานี ชื่อ เต็งกู ลามิเด็น เป็นเจ้าเมืองปัตตานีที่ต้องแสดงความจงรักภักดีต่อสยาม โดยส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทองทุก 3 ปี ต่อมาใน ค.ศ. 1797-1810(พ.ศ. 2340- พ.ศ. 2353) สยามได้แต่งตั้งดาโต๊ะปังกาลัง จนต่อมา ค.ศ.1810-1815 (พ.ศ. 2340 – 2353) นายขวัญชัย (กงไส)สยามเชื้อสายจีน ได้เป็นเจ้าเมืองปัตตานี ขณะนั้นสยามได้ยกเลิกการปกครองระบบเจ้าเมืองท้องถิ่น โดยทำการปฏิรูป การปกครองโดยรวมศูนย์อำนาจ และใช้ระบบการปกครองเจ็ดหัวเมืองแทน ซึ่งปัตตานีในสมัยนี้ได้ถูกแบ่งเป็น 7 หัว

เมือง โดยแต่ละเมืองมีอิสระปกครองกันเอง คือเมืองปัตตานี (เดิมเรียก Patani ต่อมาเปลี่ยนเป็นปัตตานี ซึ่งเข้าใจว่าคำว่า “ปัตตานี” คงเป็นคำที่เพี้ยนมาจากการที่สยามได้ปกครองเมือง และเรียกชื่อเพี้ยนไปจากเดิม) เมืองหนองจิก (เดิมคือ ตูยง-To Jong) เมืองรามันห์ (เดิมคือเราะห์มันหรือรือมัน-Reman) เมืองยะลา (เดิม คือยาลอ-Jala / Jalor) เมืองสายบุรี (เดิมคือ Sa/Sai) เมืองยะหริ่ง (เดิมชื่อยือริง หรือญัมบู – Jering/Jambu) และเมืองระแงะ (เดิมเรียก ลือเกาะฮ์/Legeh) ผู้ปกครองแต่ละเมืองต้องได้รับการแต่งตั้งจากศูนย์กลาง (อารีฟิน บินจิ อ.ลอมแมนและซุฮัยมีย์ อิสมาแอล, 2550, 162-163)

อย่างไรก็ตามในบันทึกเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างปัตตานีและสยามมักจะเขียนถึงลักษณะการปกครอง และสภาพของปัญหาความขัดแย้งที่เป็นผลกระทบจากความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในสมัยที่มีการรวมศูนย์อำนาจ รวมทั้งการมองปัจจัยจากการยึดครองของสยามเป็นสาเหตุหนึ่งของความเสื่อมสลายบทบาทเมืองปัตตานีที่เคยรุ่งเรืองในอดีต ด้านทัศนะที่มีต่อประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ในอดีตจึงค่อนข้างไปในแง่ลบ โดยเฉพาะงานเขียนที่มีแนวการนำเสนอเนื้อหาที่ส่งเสริมชาตินิยมท้องถิ่นที่รุนแรงสะท้อนจากการบันทึกถึงการแพ้สงครามสยามของปัตตานีว่าเสมือน “การสูญเสียเอกราชของอาณาจักรปาตานี มีความหมายอันยิ่งใหญ่ในประวัติศาสตร์ปาตานี จากความพยายาม และการเสียสละของบรรดาราชาปาตานี เป็นเวลาร้อยๆ ปีนั้น ได้รับผลตอบแทนอย่างน่าเศร้าสลด อธิปไตยของอาณาจักรปัตตานี....ตกอยู่ภายใต้การปกครองของชาวสยาม...” (อิบรอฮิม ชุกรี, 2549, 52)

ตำนานที่เขียนขึ้นในช่วงหลังพ.ศ. 2520 หลายฉบับที่มีเนื้อหาสะท้อนประวัติศาสตร์ปัตตานียุคเสียเมืองครั้งสงครามสยามกับปัตตานี เช่นประวัติศาสตร์ปัตตานี (Pengantar Sejarah Patani) ปาตานีประวัติศาสตร์และการเมืองในโลกมลายู Sejarah Kerajaan Melayu Patani Sejarah Perjuangan Melayu Patani 1785-1954 ปาตานีดารุสลาม เป็นต้น

สะท้อนการถ่ายทอดสำนึกแห่งประวัติศาสตร์จากความทรงจำเรื่องสงคราม ความขัดแย้งซึ่งมักเป็นเรื่องราวที่โดดเด่นในประวัติศาสตร์ของปัตตานีมาโดยตลอด

นอกจากนี้จากสาเหตุของการตกต่ำประวัติศาสตร์ในลักษณะดังกล่าวที่ถูกถ่ายทอดในงานเขียนประวัติศาสตร์อาจเป็นการอธิบายปัญหาประการหนึ่งที่สะสมมาในอดีตจากปัจจัยของประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ในแนวทางการความขัดแย้ง จนทำให้กลายเป็นประเด็นที่มักถูกโยงสู่กับปัญหาความรุนแรงที่มีในท้องถิ่นชายแดนภาคใต้ โดยเชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์เป็นบทเรียนของการที่ชาวมลายูท้องถิ่นได้รับผลจากการปกครอง ซึ่งคนท้องถิ่นเห็นว่าเป็นการกดขี่ข่มเหงและการแบ่งแยกปัตตานีจากนโยบายของรัฐบาลสยาม ตลอดจนวิธีการปกครองในสมัยหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งคนในท้องถิ่นมองว่า เป็นการปกครองอย่างใช้ความไม่เท่าเทียมกัน จนทำให้กระทบต่อความเป็นอยู่ของประชาชนในพื้นที่ (อาหมัด ฟัตฮี อัล-ฟาตานีย์, 2537, 45-109)

อย่างไรก็ดีความสัมพันธ์ของปัตตานีและสยาม ในเอกสารประวัติศาสตร์ฉบับกรมศิลปากรที่ใช้หลักฐานชาวตะวันตก จากบรรดาพ่อค้าต่างชาติที่ติดต่อกับปัตตานีในสมัยอยุธยาเป็นต้นมามาก่อน

การเสียกรุงศรีอยุธยา เช่นประวัติศาสตร์ในช่วงสมัยอยุธยาฮิยา (Raja Hijau) พ.ศ. 2127-พ.ศ. 2159 การค้าระหว่างชาวตะวันตก ได้สนใจเปิดเมืองท่าที่ปัตตานี อ้างถึงว่าขณะนั้นปัตตานีอยู่ในเขตพื้นที่ของสยาม ดังความที่ว่า “ ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 อังกฤษตกลงใจเปิดการค้ากับไทยแทนที่จะเลือกมะริดหรือตะนาวศรี กลับเลือกปัตตานีที่เป็นแหล่งการค้า ปัตตานีเป็นเมืองท่าริมฝั่งทะเลตะวันออกของแหลมมลายู เป็นเมืองเล็ก ขณะนั้นขึ้นต่อไทย มีอาณาเขตทิศเหนือจดเมืองสงขลา ทิศตะวันตกจดเมืองไทรบุรี ทิศใต้จดเมืองกลันตัน ทิศตะวันออกจดอ่าวไทย การที่นับว่าปัตตานีเป็นเมืองที่ขึ้นต่อไทยนั้น เนื่องจากที่ปัตตานีส่งเครื่องราชบรรณาการ คือดอกไม้เงินดอกไม้ทอง ถวายแก่ฝ่ายไทยปีละครั้ง พร้อมด้วยผ้าไหมและผ้าสักหลาด ... ในบันทึกของพ่อค้าฮอลันดา Mondelsla กล่าวว่าปัตตานีมีผลไม้ทุกเดือน ไก่ออกไข่วันละ 2 ครั้ง มีอาหารหลายอย่าง...ผลไม้ นับร้อยชนิด...ในหนังสือ *Protuguese Asia, Vol. I* อ้างถึงชาวโปรตุเกสเป็นชาติแรกที่เข้ามาเปิดการค้าขายกับปัตตานี...ปี ค.ศ.1517 (พ.ศ.2060) ผู้แทนของโปรตุเกสได้มายังราชธานีของไทย ขณะนั้นมีชาวโปรตุเกสอยู่ที่ปัตตานี จำนวนกว่า 300 คน” (ธวัช รัตนภาษี, 2505, 14-45) ขณะนั้นการค้าที่ปัตตานีมีชาวตะวันตกทั้ง ดัตช์ โปรตุเกส อังกฤษ เข้ามาทำการค้าขาย ในเอกสาร *English Intercourse With Siam in the 17 th Century, by John Anderson M.D.* กล่าวถึงเรื่องของอังกฤษมุ่งหน้ามาทำการค้าโดยเมืองท่าแห่งแรกที่แวะจอดเรือคือเมืองปัตตานี เอกสารกล่าวว่าเมืองปัตตานีเป็นเมืองท่าเล็ก ๆ มีเจ้าหญิงหรือเจ้าชายปกครอง (หมายถึงราชาเมืองปัตตานี) แต่ขึ้นต่ออยุธยา และมีเมืองสงขลาอยู่ใกล้เคียงดูแล แต่เมืองสงขลาสมัยนั้นไม่อาจทัดเทียมได้เหมือนกับเมืองปัตตานีด้านการค้าขาย ในปี ค.ศ. 1602 (พ.ศ.2145) อังกฤษได้สร้างสถานีสินค้าที่ปัตตานี (ธวัช รัตนภาษี, 2505, 17)

ปัตตานีในสมัยอยุธยาครั้งรัชกาลของสมเด็จพระนารายณ์ และเมืองปัตตานีปกครองโดยราชาญิงกองทัพอยุธาโถมตีปัตตานี เพื่อเป็นการร่วมหัวเมืองมลายู จนใน พ.ศ. 2179 ปัตตานียอมอ่อนน้อมต่ออาณาจักรอยุธยาสมัยรัชกาลของพระเจ้าปราสาททอง ในเอกสารประวัติศาสตร์ของไทยอ้างถึงปัตตานียอมอ่อนน้อมต่ออยุธยาและฝ่ายสยามได้ให้หัวเมืองนครศรีธรรมราช ควบคุมหัวเมืองมลายูอีกต่อหนึ่งด้วย ตั้งแต่ครั้งนั้นเป็นต้นมาความสัมพันธ์ระหว่างปัตตานีและสยามเป็นไปในลักษณะเป็นศูนย์กลางและหัวเมืองบริวาร จนครั้งธนบุรี เมื่อพระเจ้าตากสินรวบรวมหัวเมืองต่างๆ เพื่อให้บ้านเมืองเป็นปึกแผ่นมั่นคง ในเอกสารพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตเลขา เล่มที่ 2 ตอนที่ 2 ตอนหนึ่งกล่าวถึงเมืองปัตตานี ถวายต้นไม้เงินต้นไม้ทอง (พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตเลขา , 2495, 27-28,) ทั้งยังสอดคล้องกับหลักฐานที่ชาวตะวันตก เขียนถึงบรรดาเมืองฝ่ายใต้คือปัตตานี กลันตัน ตรังกานุ ไทรบุรี ว่าเป็นของสยาม (Arnold Wright, 1908, 52) จนในครั้งต้นรัตนโกสินทร์พบว่าเมืองปัตตานีพยายามต่อต้านสยาม ทั้งนี้เนื่องจากเมืองภายในบรรดาหัวเมืองมลายูทั้งปัตตานีไทรบุรี เริ่มจะเป็นอิสระขณะที่สยามมีสงครามกับพม่า ดังนั้นสยามสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (รัชกาลที่ 1) ได้มีการเปลี่ยนแปลงเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งมีบทบาทปกครองหัวเมืองมลายูอีกทอดหนึ่ง พร้อมทั้งในสมัยรัชกาลที่ 1 เกิด

สงครามกับพม่า โดยเฉพาะการเผชิญหน้ากับสงครามเก้าทัพ ของพระเจ้าปดุง กษัตริย์ พม่าที่ยกทัพใหญ่มาโจมตีสยาม สยามจึงต้องมีการระดมไพร่พลต่อสู้กับพม่า พร้อมทั้งรวบรวมหัวเมืองมลายูให้ขึ้นกับศูนย์กลางเพื่อกระชับอำนาจ สยามจึงโจมตีปัตตานี นับเป็นสงครามสำคัญในประวัติศาสตร์ของเมืองปัตตานีที่ฝ่ายแพ้อีสลาม ในประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับสงครามดังกล่าวของสยามพบว่า สงครามพ.ศ. 2329 เนื่องจากฝ่ายสยามให้เมืองปัตตานี ไทรบุรี แต่งทูตพร้อมนำบรรณาการถวายแก่กรุงเทพฯ ดังที่เคยมีมา แต่ราญาเมืองปัตตานีไม่ยินยอม จึงเป็นเหตุให้กองทัพจากกรุงเทพฯ มาโจมตีปัตตานี การนำทัพครั้งนั้น กรมพระราชวังบวรฯ ทรงดำรัสให้พระยากลาโหม และพระยาแสนยากรยกทัพโจมตีเมืองปัตตานี พร้อมทั้งเสด็จยกทัพหลวงตามลงมายังเมืองสงขลา (สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี, 2501, 581-582)

ในเอกสารพระราชพงศาวดารมีความที่เกี่ยวกับการสงครามดังกล่าว “...บรรดาเมืองแขกทั้งปวงก็พ่ายแพ้แก่พลข้าหลวงทั้งสิ้น ที่สู้รบปรว้างจึงได้เมืองก็มีบ้าง ที่แตกหนีไม่ได้ต่อบกก็มีมาอ่อนน้อมยอมสวามิภักดิ์ก็มีบ้าง และเมืองตานีนั้นเป็นเมืองใหญ่ ได้ปืนทองใหญ่ในเมืองสองกระบอก ทรงพระกรุณาให้เข็นลงในสำเภา...เจ้าเมืองกรมการแขกมลายูทั้งปวงนั้น สู้รบตายในที่รบบ้าง จับเป็นได้ฆ่าเสียบ้าง จำไว้บ้าง ที่หนีไปได้บ้าง ที่เข้าสวามิภักดิ์ไทยดีก็มีได้ลงโทษบ้าง และพระเดชานุภาพก็ผ่านแผ่ไปในมลายูประเทศ...” (พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 ตอน 2, 269 - 270)

กล่าวได้ว่าสยามเข้ามาควบคุมอำนาจการปกครองโดยตรงในเมืองปัตตานีหลังจากสงครามครั้งสำคัญดังกล่าว ตั้งแต่ครั้งนั้นเป็นต้นมา เมืองปัตตานีอยู่ภายใต้การปกครองของสยามเช่นเดียวกับหัวเมืองมลายูอื่น ๆ คือ ไทรบุรี กลันตัน ตรัง กานู ตรบจน สมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการปฏิรูปการปกครอง เรียกว่า ระบบเทศาภิบาล ยกเลิกฐานะการหัวเมืองประเทศราช ของบรรดาเมืองมลายู ต่างๆ รวมทั้ง ปัตตานี ดังนั้นใน พ.ศ. 2449-2474 ปัตตานีได้กลายเป็นมณฑลปัตตานีตามลำดับจนกระทั่งการเปลี่ยนแปลงในราว พ.ศ. 2475 ปัตตานีมีสถานะภาพเป็นเขตการปกครองหนึ่งของราชอาณาจักรไทยจนปัจจุบัน

ความสัมพันธ์ระหว่างปัตตานีกับชาติตะวันตก

ในราวพุทธศตวรรษที่ 21-23 เมืองปัตตานีมีความรุ่งเรืองด้านการค้ากับต่างประเทศ บริเวณที่มีความเจริญ คือ ชุมชน กรือเซะ ซึ่งเป็นศูนย์กลางของการปกครอง เพราะมีที่ตั้งของวังรายา ซึ่งอยู่ใกล้ปากอ่าวที่จอดเรือสินค้าชุมชนดังกล่าวปัจจุบันคือ ต. ดันหยงลูโละ จ. ปัตตานี ตลอดทั้งปีเมืองท่าที่ปัตตานีมีเรือสินค้าของพ่อค้า ทั้งชาวตะวันตก และตะวันออก และตะวันตกเข้ามาติดต่อเพื่อค้าขาย ในพ.ศ. 2145 และ พ.ศ. 2155 ได้มีพ่อค้าชาวดัชต์ และอังกฤษขอตั้งสถานการค้าที่ปัตตานี จากการสำรวจหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับความรุ่งเรืองทางการค้าชาวตะวันตกในเมืองปัตตานี พบว่าบริเวณสถานการค้ามีที่พักจอดเรือ แหล่งที่ตั้งเรือสินค้า เรียกต่อกันมาว่า กาแลปือลันดา มีความหมายถึง ท่าเรือดัชต์ พบว่าบริเวณที่ตั้งมีร่องรอยของแหล่งจอดเรือสินค้า เศษเครื่องถ้วยชาม ฮอลันดา แนวคูเมือง กำแพงเมืองโบราณ (ครองชัย หัตถา, 2548, 135-137) ในกรณีของพ่อค้า

อังกฤษนั้นได้เข้ามาทำการค้าบริเวณท่าเรือมีบันทึกว่าในพ.ศ. 2154 เรือของอังกฤษ มุ่งหน้ามาปาตานีเพื่อจะเข้าทำการค้ากับอยุธยาด้วย ในหนังสือ English Intercourse with Siam in the 17th Century บันทึกโดย John Anderson อ้างถึงเรือเดอะโกลบ มุ่งสู่สยามแวะจอดที่ท่าเรือ แห่งแรกคือ ปาตานี อังกฤษบันทึกว่าปาตานีขึ้นอยุธยาโดยสมัยนั้นมีเมืองสงขลาอยู่ดูแลเมืองปาตานี อีกทอดหนึ่ง ขณะที่สภาพเมืองสงขลาไม่มีบทบาทสำคัญด้านการเป็นเมืองท่าทางทะเลในขณะนั้น พ.ศ. 2145 อังกฤษได้รับอนุญาตให้ตั้งสถานการค้า ดังนั้นการติดต่อของพ่อค้าอังกฤษ คือการใช้ปาตานีเป็นเมืองท่าเพื่อจะการค้าเมืองท่าอยุธยาอีกทอดหนึ่งด้วย เช่นบันทึก พ่อค้า อังกฤษ ชื่อ ปีเตอร์ วิลเลียมสัน ฟลอริส ได้บันทึกเล่าเหตุการณ์ที่เรืออังกฤษมายังปาตานี ตอนหนึ่งว่า “เราอยู่ที่ปัตตานีจนถึงฤดูหนาว...เจ้าหญิงแห่งปัตตานีได้ประทับเรือออกทะเล มีขบวนเรือตาม 600 ลำ เมื่อ วันที่ 25 มกราคม ค.ศ. 1612 (พ.ศ. 2155) เราได้ทราบข่าวจากประเทศไทยว่าสินค้าของเรา จำหน่ายได้ดีและพระมหากษัตริย์ไทยทรงรับซื้อไว้ ดังนั้นในเดือนมีนาคมเราจะได้ส่งเรือบรรทุกสินค้า ไปยังกรุงศรีอยุธยาอีก...” (ธวัช รัตนนิชิต, 2505, 16-17) เรือสินค้าอังกฤษหลังจากมาค้าที่เมืองท่าปาตานีแล้วก็เดินทางไปยังอินเดียด้วย เมืองท่าที่อินเดียมีชื่อว่า เมืองสุลิปะตัม (เรื่องเดิม) แสดงให้เห็นว่าเมืองปาตานี เป็นที่รู้จักของพ่อค้าต่างชาติชาวตะวันตกที่มุ่งหน้ามาทำการค้ากับบริเวณเมืองท่า ในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ขณะนั้น ซึ่งปาตานี อยุธยาก็เป็นเมืองท่าเป้าหมาย การทำการค้าของชาติตะวันตก การค้าขายที่ปัตตานีที่ตั้งของสถานการค้าที่รุ่งเรืองทำให้พ่อค้าต่างชาติ เดินทางมาปาตานี นอกจากจะเป็นเมืองท่าทางทะเลแห่งแรกที่สามารถเดินทางต่อไปยังอยุธยาและอินเดียได้แล้ว ยังเนื่องมาจากในช่วงสมัยพุทธศตวรรษที่ 22จนถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 23 ปัตตานี มีความมั่นคงทางการเมือง มีความสงบภายในและมีความสัมพันธ์ระหว่างรัฐมลายูที่ผ่านสายสัมพันธ์ ระหว่างเครือญาติ เช่นเคดะห์ ยะโฮร์ เป็นต้น พ่อค้าชาวตะวันตกที่เข้ามาทำการค้าที่เมืองปาตานีในระหว่างพ.ศ. 2253-2262

เช่นกัปตัน อเล็กซานเดอร์ แฮมิลตัน (Captain Alexander Hamilton) กล่าวถึงบทบาทการค้าและการติดต่อค้าขายของเมืองปัตตานีช่วงดังกล่าวว่าเมืองปัตตานีเป็นท่าเรือสำคัญในย่าน (แหลมมลายู)

ผู้ปกครองสามารถควบคุมความสงบของบรรดาผู้คนและพ่อค้าทั้งจากภายในเมืองและผู้มาติดต่อ ความปลอดภัยของเมืองนี้เป็นที่วางใจให้มีเรือต่างชาติเข้ามาทำการค้าขายเมืองปาตานี มีสินค้าจากเมืองท่าสำคัญหลายแหล่งที่ส่งมาจาก เมือง สุรัต เมืองกัว มาลาเบอรัง คอร์มอนเดล จีน กัมพูชา สยาม พ่อค้าต่างพอใจที่เข้ามาค้าขายแล้วปลอดภัยและทำการค้าได้กำไรดีกว่าการค้าที่เมืองท่าอื่นทั้งสยาม (อยุธยาขณะนั้น มะละกา ขณะนั้นปาตานีมีเมืองบริวาร 43 เมือง รวมทั้งกลันตัน ตรังกานู กรณีการแต่งงานระหว่างทายาทกษัตริย์ ปาตานี กับยะโฮร์ ทำให้เมืองตรังกานู อยู่ภายใต้ยะโฮร์ เมืองปัตตานีตั้งอยู่บริเวณปากแม่น้ำ ปากน้ำมี 2 แห่ง คือ บริเวณกัวลาปาตานี (Kuala Patani) และกัวลาบือเกาะฮ์ (Kuala Bekah) ขณะนั้นศูนย์กลางของปาตานี เรียกว่า “โกตากือดี” (แปลว่าพระราชวังสีคราม) เมืองนี้มีประชากรราว หนึ่งแสนห้าหมื่นคน อายุราว 16-20 ปี

ปัตตานีเป็นศูนย์กลางท่าเรือที่สำคัญ ชาวเมืองเคราฟผู้ปกครอง เครื่องครัดกฎหมาย ชาวต่างชาติ พอใจเพราะไม่ต้องเกรงกลัวโจร ปล้นสินค้า ทำให้พ่อค้า ต่างที่ เข้ามาค้าขายที่เมืองแห่งนี้ (Teeuw.&D.K. Wyatt,1970,20-21)

อย่างไรก็ดีในช่วงพุทธศตวรรษที่ 23 จนพุทธศตวรรษที่ 24 เมืองปัตตานีได้เริ่มเสื่อมบทบาทในฐานะเมืองท่าสำคัญ เนื่องจากปัญหาการแย่งชิงผลประโยชน์จนเกิดเป็นสงครามระหว่างพ่อค้าชาวตะวันตก โดยเฉพาะ ฮอลันดา และอังกฤษ อีกทั้งปัญหาความอ่อนแอของราชวงศ์ที่ปกครองปัตตานีขณะนั้น ในเอกสารอิกายัตปัตตานีเองบรรยายถึงความขัดแย้งภายในจากการชิงอำนาจการปกครองจนกลายเป็นสงครามในกลุ่มรัชทายาท โดยเฉพาะในระหว่างราว พ.ศ.2190-2320 ตลอดจนนโยบายการกระชับอำนาจการปกครองสยามในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ที่ต้องการผนวกหัวเมืองมลายู ซึ่งสยามถือว่ามียุทธศาสตร์เป็นหัวเมืองประเทศราชในอดีตมาเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรสยาม เน้นความจงรักภักดีต่อศูนย์กลางที่กรุงเทพฯ จนได้เกิดเป็นสงครามสยาม-ปัตตานี ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ครั้งรัชกาลที่ 1 (Teeuw.&D.K. Wyatt, 1970, 70 - 201)

อย่างไรก็ดีในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 23 จนถึงพุทธศตวรรษที่ 24 เมืองปัตตานีได้เริ่มเสื่อมบทบาทในฐานะเมืองท่าสำคัญ เนื่องจากปัญหาการแย่งชิงผลประโยชน์จนเกิดเป็นสงครามระหว่างพ่อค้าชาวตะวันตกโดยเฉพาะฮอลันดา และอังกฤษ อีกทั้งปัญหาความอ่อนแอของราชวงศ์ที่ปกครองปัตตานีขณะนั้นในอิกายัตปัตตานีเองบรรยายภายในจากการชิงอำนาจการปกครองจนกลายเป็นสงครามในกลุ่มรัชทายาทโดยเฉพาะราว พ.ศ. 2190 – 2320 ตลอดจนนโยบายการกระชับอำนาจการปกครองของสยามสมัยต้นรัตนโกสินทร์ที่ต้องการผนวกหัวเมืองมลายูซึ่งสยามถือว่ามียุทธศาสตร์เป็นหัวเมืองประเทศราชในอดีตเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรสยาม เน้นความจงรักภักดีต่อศูนย์กลางที่กรุงเทพฯจนได้เกิดเป็นสงครามสยาม – ปัตตานีในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ครั้งรัชกาลที่ 1 (Teeuw.&D.K. Wyatt,1970,70-201)

ตำนานบอกเล่าการค้าปัตตานีกับพ่อค้าตะวันออก

ในบรรดาพ่อค้าชาวตะวันออกที่เข้ามาติดต่อกับชาวยุคปัตตานีรุ่งเรืองทางการค้า เช่น จีน ญี่ปุ่น ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 ชาวจีนที่เข้ามาติดต่อกับชาวยุคปัตตานี เข้ามาตั้งถิ่นฐานบริเวณเมืองท่าสำคัญ เช่นทางฝั่งตะวันออกของชุมชนกรือเซะ เคยเป็นแหล่งที่ตั้งของชุมชนจีนขนาดใหญ่ และชาวจีนมีบทบาทในประวัติศาสตร์ของเมืองปัตตานี ในตำนานประวัติศาสตร์ของเมืองปัตตานี ในช่วง พุทธศตวรรษที่ 20-21 มีบันทึกเกี่ยวกับชาวจีนตั้งหลักแหล่งที่ปัตตานี กรณีประวัติของลิ้มโต๊ะเคี่ยม เดินทางมาพร้อมกับเรือสำเภาจากเมืองจีน ต่อมาได้อาศัยในปัตตานีจนกลายเป็นผู้ควบคุมท่าเรือสินค้าเข้าออกเมืองปัตตานีเป็นที่วางใจของเจ้าเมืองปัตตานี การเข้ามาของคนจีน ที่ปัตตานีคงเข้ามาประมาณสมัยราชวงศ์หมิงราว พ.ศ. 2135 เป็นต้นมา โดยเฉพาะยุคเมืองท่ารุ่งเรือง ในระยะพุทธศตวรรษที่ 22 วัฒนธรรมของปัตตานีผสมผสานระหว่างชนกลุ่มหลัก คือ มลายู สยาม (ไทย) และจีน จนเป็นเมืองแห่งสามวัฒนธรรม ในสยาเราะห์ปัตตานีกล่าวถึงบทบาทของชาวจีนในช่วงที่อพยพมาอยู่ในบริเวณเมืองปัตตานีระยะแรกว่าเดิมกลุ่มที่เข้ามาครั้งแรกเป็นชาว

จีนซึ่งเป็นผู้ขาย เพื่อมาค้าขาย ต่อมาได้แต่งงานกับสตรีพื้นเมืองที่เป็นมลายูมุสลิม เกิดการผสมผสานทางวัฒนธรรมสองเชื้อชาติ ทำเรือแห่งแรกที่ชาวจีนมีบทบาทในปัตตานี เรียกต่อ ๆ ว่า “ท่าเรือโต๊ะเคี่ยม” อย่างไรก็ตามการอยู่อย่างโดดเดี่ยวในกลุ่มคนพื้นเมืองเป็นธรรมเนียมปฏิบัติของคนต่างเชื้อชาติ เพราะต่างกันด้านวัฒนธรรมทางศาสนา การดำรงชีวิตอื่นๆ เช่นวัฒนธรรม การกิน ธรรมเนียมปฏิบัติ จนทำให้การผสมผสานระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ ในประวัติเมืองปัตตานีช่วงแรกมีข้อห้ามสะท้อนจากตำนานเรื่อง “ลี้มกอเหนี่ยว” ว่าเป็นน้องสาวของ ลี้มโต๊ะเคี่ยม ที่เดินทางโดยเรือสำเภาตามหาพี่ชาย แต่พบว่าพี่ชายได้แต่งงานกับสตรีมลายูมีเชื้อสายเจ้าเมืองปัตตานี ลี้มโต๊ะเคี่ยม พี่ชายได้ช่วยเหลือหล่อปิ่นใหญ่เพื่อป้องกันเมืองปัตตานี พร้อมทั้งมีหน้าที่ ดูแลท่าเรือเจ้าเมือง ทำให้ลี้มกอเหนี่ยวเสียใจและได้ผูกคอตายใต้ต้นมะม่วงหิมพานต์ บริเวณ มัสยิดกรือเซะ (บริเวณดังกล่าวคงเป็นย่านชุมชนจีน และมลายู อาศัยร่วมกันสมัยเมืองท่ารุ่งเรือง ต่อมาเรื่องราวของนางได้รับการยกย่องว่าเป็นเสมือนเทพเจ้าคุ้มครองเมืองปัตตานี ชาวจีนได้นำไม้มะม่วงหิมพานต์แกะสลักเป็นรูปของลี้มกอเหนี่ยว เรียกว่า โต๊ะปิงกแมะ ตั้งศาลบูชา ต่อมาเรียกว่า ศาลเจ้าแม่ลี้มกอเหนี่ยว トラบจนสมัยต่อมา (อิบรอฮิม ชุกรี, 2549, 36-38 และพงศาวดารเมืองปัตตานี, 2506, 2-4) กล่าวได้ว่าชาวจีนมีบทบาทต่อประวัติศาสตร์เมืองปัตตานี และในสมัยต้นรัตนโกสินทร์จนถึงปัจจุบัน ชาวจีนเป็นส่วนหนึ่งของสังคมท้องถิ่นปัตตานีด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และมีส่วนในการเสริมสร้างความเจริญแก่เมืองปัตตานีเรื่อยมา

การศึกษาพัฒนาการทางการเมืองของเมืองปัตตานี จากตำนานของปัตตานี

จากการศึกษาด้านานเกี่ยวกับเมืองปัตตานีพบว่างานเขียนส่วนใหญ่มักเป็นพัฒนาการทางการเมืองเป็นหลักอยู่แล้วจนกล่าวได้ว่างานเขียนทั้ง تاریก เซอญาระห์ และฮิกายัต มีแกนหลักในการนำเสนอลักษณะประวัติศาสตร์ของเมืองและบอกเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับความรุ่งเรืองและความเสื่อมของราชวงศ์และสงคราม โดยเฉพาะประวัติศาสตร์เมืองปัตตานีอาจมีความเก่าแก่แตกต่างกัน แต่มีการถ่ายทอดข้อมูลทางประวัติศาสตร์ต่อเนื่องที่เขียนในฉบับต่างๆ ในการนำเสนอเกี่ยวกับพัฒนาการของเมือง จะประมวลภาพรวมของการปกครองเมืองปัตตานีจากงานนิพนธ์และยกตัวอย่างข้อมูลในเอกสารจากฉบับที่เกี่ยวข้องมาประกอบการวิเคราะห์

ตำนานเกี่ยวกับเมืองปัตตานีหลายฉบับมีการกล่าวถึงพัฒนาการการเมืองของปัตตานีที่สะท้อนการมีอำนาจปกครองปัตตานีที่เป็นเสมือนรัฐอิสระ มีจารีต มีวัฒนธรรมการปกครองตนเอง มีประวัติศาสตร์ที่เป็นต้นกำเนิดราชวงศ์ของตนเอง เสมือนการมีรากเหง้าทางประวัติศาสตร์เป็นมาในอดีตยาวนาน และอยู่ในฐานะที่รับวัฒนธรรมของโลกมลายู ร่วมกับรัฐมลายูตอนเหนือ ดังจะพบว่ายุคจารีตก่อนการตั้งเมืองปัตตานีก่อน โกตามาลิฮัย ตำนานปรัมปรา เช่น ตำนานมโหรีมหาวังศา ตำนานปัตตานีไทรบุรี สะท้อนความเป็นบ้านพี่เมืองน้องของเมืองปัตตานี ไทรบุรี และเมืองบริเวณใกล้เคียง ยะโฮร์ เปรัก เป็นต้น อย่างไรก็ตามการตั้งเมืองครั้งพญาตุนักปา (รายาอินทรี) จากเมืองโกตามาลิฮัย มาสร้างเมืองริมทะเล นั้นน่าจะเป็นชุมชนเริ่มแรกที่สุดคนอาศัยอยู่ไม่มากนักจนเป็นมหานคร เจ้าเมืองสร้างเมืองขึ้นและเริ่มสถาปนาอาณาจักรขนาดเล็กบริเวณริมฝั่งทะเล ต่อมา

การมีชัยภูมิเหมาะแก่การติดต่อกับชุมชนภายนอกทำให้บ้านเมืองปัตตานีขยายตัว การปกครองยุคแรกนี้เกิดขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 20

การปกครองของปัตตานีในยุคจารีตเจ้าเมืองที่นับเป็นราชาของเมืองปัตตานี อาจแบ่งเป็นยุคได้ 3 ยุค คือ

- 1.ยุคปกครองโดยปฐมวงศ์ปัตตานีราชวงศ์ศรีวังสา
- 2.ยุคปกครองโดยรายาจากปัตตานี
- 3.ยุคปกครองโดยเจ้าเมืองที่แต่งตั้งจากกรุงเทพฯ (ภายหลังการปกครองปัตตานียุค 7 หัวเมือง)

ยุคที่ 1 การปกครองโดยปฐมวงศ์ ราชวงศ์ศรีวังสา (ราวพุทธศตวรรษที่ 20 จนถึง พ.ศ. 2194)

ในตำนานเมืองปัตตานีทั้งฉบับอิกายัตปัตตานีรวบรวมโดย A.teew&D.K. Wyatt ฉบับ Ibrahim Syukri, ฉบับ Pengatar Sejarah Pattani และฉบับ ตำนานเมืองไทรบุรีปัตตานี ต่างมีเนื้อหาที่มีแนวเรื่องเหมือนกันเกี่ยวกับราชวงศ์ศรีวังสา แสดงให้เห็นว่าราชวงศ์นี้มีความเป็นมาในประวัติศาสตร์ของปัตตานี มีการเขียนประวัติศาสตร์ของราชวงศ์ที่มีพัฒนาการการปกครองแบบสังคมตะวันออกที่ปกครองโดยสืบทอดอำนาจจากการมีบรรพบุรุษร่วมกับปฐมวงศ์ของศรีวังสาจากชนเผ่าพื้นเมืองผสมผสานกับอินเดีย หรือการรับวัฒนธรรมจากอินเดีย ในตำนานปัตตานี และไทรบุรีเรียกเจ้าเมืององค์แรกว่า “ราชาพระองค์มหาโพธิสัตว์” มีโอรสพระนามว่า “ราชาพระองค์กาวิงสา” เช่นประวัติศาสตร์การสร้างเมืองไทรบุรี และปัตตานีอาจทำให้ย้อนไปถึงประวัติศาสตร์ยุคแรกที่ปัตตานี ไทรบุรี เป็นเมืองยุคแรกที่เป็นพุทธ และเปลี่ยนมารับศาสนาอิสลามในตำนานไม่ระบุศักราชชัดเจน (คุรุนิติพิศาล,2509,56) เจ้าเมืองปัตตานีที่เป็นศาสนิกชนในตำนานกลุ่มอิกายัตปัตตานีระบุว่ามียาตราศรีวังสาและยาตราอินทรา ต่อมาก็มีการเปลี่ยนแปลงเป็นเจ้าเมืองที่รับศาสนาอิสลาม

การปกครองในยุคของราชวงศ์ศรีวังสานับเป็นยุคที่ปัตตานีเปลี่ยนมารับศาสนาอิสลามและตรงกับยุคที่เป็นศูนย์กลางการค้าบริเวณแหลมมลายูที่สำคัญอีกแห่งหนึ่ง กษัตริย์หรือเจ้าเมืองมีอำนาจทางการเมืองสูงสุด และมีผู้ช่วยราชการ เป็นตำแหน่งอำมาตย์เมืองเป็นขุนนางดูแลจัดกองทัพป้องกันเมือง การทหาร และมีขุนนางฝ่ายในหรือเทียบเท่ากับพลเรือน ขุนนางคลัง (Bendahara) ที่ปรึกษาด้านศาสนาและกฎหมายอิสลาม เช่นในสมัยสุลต่านมูฏอฟฟาร์ ชาห์ (พ.ศ. 2073-2107) ตั้งให้เชคฟายุดดิน เป็นที่ปรึกษาศาสนาอิสลามในตำแหน่ง (วังสุลต่าน) และมีตำแหน่งครูสอนศาสนา รองจากที่ปรึกษาศาสนาอิสลาม นับได้ว่าโครงสร้างการปกครองมีขั้นสูงคือสุลต่าน รองลงมาคือ ขุนนางกลาโหมหรือฝ่ายกองทัพ

พลเรือนรวมถึงขุนนางฝ่ายใน ตำแหน่งนายท้าวด้านภาษี และตำแหน่งสำคัญด้านศาสนา คือที่ปรึกษาศาสนาอิสลามควบคุมและเผยแผ่ศาสนาของครูผู้สอนศาสนาของเมืองปัตตานี การปกครอง

มีการแบ่งหน้าที่ชัดเจน มีบทบาทแตกต่างกันส่วนการสืบทอดตำแหน่งของเจ้าเมืองเป็นไปโดยสายโลหิตจากพ่อสู่ลูก

ดังนั้นก่อนจะขึ้นครองเมืองสุลต่านหรือรายา ก็จะมีตำแหน่งเทียบเท่ารัชทายาท ซึ่งถ้าเป็นชายก็จะขึ้นครองเมืองได้โดยมีสิทธิก่อนบุตรที่เป็นหญิงและหากไม่มีราชทายาทชายก็จะให้รัชทายาทหญิงได้ ธรรมเนียมของปัตตานีอาจเหมือนการปกครองของรัฐมลายูทั่วไปที่ยุคแรกไม่ได้จำกัดสิทธิจากรัชทายาทชายหรือหญิงหากแต่เป็นไปโดยลำดับสายโลหิตจากพ่อสู่ลูก ปัตตานีมีรายาหญิงถึง 4 พระองค์ซึ่งถือว่าสตรีสามารถปกครองเมืองได้ มีสิทธิในการปกครองเช่นเดียวกับสุลต่าน ในวัฒนธรรมชาวมลายูสิ่งที่สะท้อนราชอำนาจของสุลต่าน เหนือกว่าขุนนาง (โอริงกายา) คือเครื่องยศของรายาหรือสุลต่าน แสดงถึงอำนาจที่ทุกฝ่ายต้องยำเกรง เช่น วัฒนธรรมที่ รายา สุลต่านมีเครื่องยศคือกริช ต้นตระกูล เมื่อออกว่าราชการที่ท้องพระโรงธรรมเนียมนี้อาจเป็นวัฒนธรรมชาวมลายู ที่เก่าแก่ก่อนการเข้ามาของศาสนาอิสลาม เช่นประวัติตอนที่สร้างเมืองไทยบุรี และปัตตานี มีข้อมูลที่กล่าวถึงเจ้าเมือง รายาจาฮัม ออกว่าราชการพร้อมกริชที่สืบทอดจากเจ้าเมืองเดิมที่เป็นพระราชธิดาด้วย

กล่าวได้ว่าราชวงศ์ศรีวังสาเป็นราชวงศ์ที่แสดงความเป็นปึกแผ่นของเมืองปัตตานีเป็นเสมือนรัฐที่มีพัฒนาการยาวนาน จนไม่อาจปฏิเสธความมีตัวตนของรัฐสุลต่านปัตตานีได้ การปกครองของสุลต่านมีความพิเศษ คือ แม้ผู้ปกครองจะดำรงความเป็นมลายูมุสลิมแต่ไม่ได้มีการขับไล่ประชาชนของพระองค์ที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมอันมีพื้นฐานจากศาสนาเลย เพราะไปปรากฏในตำนานถึงการขับไล่พสกนิกรที่ต่างศาสนา เพราะปัตตานีเป็นเมืองที่ยอมรับความหลากหลายทางวัฒนธรรมมีพื้นฐานของศาสนาดั้งเดิมเป็นเสมือนเกราะในการคุ้มภัยให้คนในพื้นที่เดียวกัน มีความเมตตาและอยู่ร่วมกันในเมืองแห่งนี้อย่างพึ่งพา และผสมผสานอย่างกลมกลืนนับเป็นข้อสังเกตอีกอย่างหนึ่งจากการศึกษาตำนานของปัตตานี ความเป็นอยู่เมืองปัตตานีจากการที่ปัตตานีในราชวงศ์นี้ราว 200 ปี สะท้อนรากฐานที่มั่นคงของสังคมหลากหลายชาติพันธุ์ จากการที่ปัตตานีเคยเป็นศูนย์กลางเศรษฐกิจ วัฒนธรรม ในราวพุทธศตวรรษที่ 21-22 ในแหลมมลายูและความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองและขุนนาง ชาวเมืองปัตตานีมีความสัมพันธ์ระหว่างราญากับข้าราชการ ที่เน้นความจงรักภักดีและราญามีอำนาจสั่งการเด็ดขาด และการสั่งประหารหรือลงโทษผู้กระทำผิดได้ เช่น ประวัติศาสตร์ปัตตานีเมื่อราญาให้ประหารผู้นำทองเหลืองออกนอกเมือง เมื่อปัตตานีขาดแคลนทองเหลืองที่ต้องใช้ในการหล่อปืนเพื่อป้องกันเมือง

ความสัมพันธ์ทางการปกครองของปัตตานีในราชวงศ์นี้กับเมืองในรัฐมลายูบริเวณแหลมมลายูในราวพุทธศตวรรษที่ 20-23 เป็นเสมือนรัฐที่เท่าเทียมกันมีความสัมพันธ์เครือญาติ เช่น ยะโฮร์ ความสัมพันธ์เครือญาติ เช่น การแต่งงานระหว่างเจ้าหญิง (ราญา) กับเชื้อสายเจ้าเมืองจากยะโฮร์) ขณะที่ความสัมพันธ์กับสยามในตำนานปัตตานีก็ยังอธิบายถึงความเท่าเทียมในฐานะรัฐ แต่ปัตตานียอมอ่อนน้อมเพื่อเป็นการเจริญสัมพันธไมตรี เช่นในบันทึกแวนนีตในงานเขียนของ A. Malek เรื่อง Umat Islam Patani Sejarah dan Politik งานเขียนที่ร่วมสมัยได้รวบรวมข้อมูลต่างประเทศ

เกี่ยวกับการปกครองปัตตานีตอนหนึ่งสะท้อนให้เห็นว่าการส่งเครื่องบรรณาการแก่สยามเป็นต้นไม้เงิน ต้นไม้ทองเป็นการอ่อนน้อมต่อเมืองที่มีอิทธิพลเหนือกว่า เพื่อไม่ต้องการรุกราน อันเป็นธรรมเนียมของรัฐ จาริตในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ ที่รัฐเล็กกว่าต้องอ่อนน้อมต่อรัฐที่มีอำนาจเหนือกว่า (A. Malek 1993, 70-75) จนในประวัติศาสตร์ของสยาม เช่น พงศาวดารไทยมักระบุถึงบทบาทของ ปาตานีคือ เมืองประเทศสยาม (กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2457, 2-4) และประวัติศาสตร์นิพนธ์ ไทยร่วมสมัยฉบับกรมศิลปากร ฉบับรัช รัตนโกสินทร์ ระบุว่าในราวพุทธศตวรรษที่ 21 ปัตตานีเป็น เมืองมีบทบาทสำคัญในแหลมมลายูเมืองหนึ่ง มีอำนาจปกครองเหนือกลันตัน ตรังกานู จนราว พ.ศ. 2066 ชาวโปรตุเกสมารุกรานและปล้นเมืองทำให้อ่อนแอลง และสยามถือโอกาสครอบครอง (ธวัช รัตนโกสินทร์, 2505, 9-10) จะเห็นได้ว่าการอธิบายในบริบทของสยาม(ไทย)แตกต่างจากการเขียน ตำนานของปาตานีฉบับท้องถิ่นมลายู ซึ่งเป็นมุมมองต่อประวัติศาสตร์ที่ต่างกัน

อย่างไรก็ดีจากการประมวลข้อมูลทางประวัติศาสตร์จากการวิจัยพอจะกล่าวได้ว่าปาตานี มีการปกครองแบบราชวงศ์ สถาปนาจากผืนแผ่นดินตอนในของคาบสมุทรมลายู มีความรุ่งเรืองร่วม สมัยกับกรุงศรีอยุธยา (พุทธศตวรรษที่ 21-22) มีพัฒนาการตั้งเป็นรัฐสำคัญเพราะเหตุผลสำคัญคือ การค้า เมืองที่ค้าทางทะเล การปกครองภายในอาณาเขตของเมืองเสมือนรัฐแห่งหนึ่ง มีอิสระตาม จาริตปกครองตนเอง เจ้าเมืองมีบทบาทในการรักษาดูแลแห่งอำนาจการเมือง ระหว่างราชสำนักกับ กลุ่มขุนนาง หรือโอริงกายา เจ้าเมืองมีอำนาจทางเศรษฐกิจจากการเป็นพ่อค้าผ่านขุนนางที่เป็นนาย ทำ ณะเดียวกันขุนนางก็อาจเป็นพ่อค้าที่ร่ำรวยจากการค้าทางเรือด้วยเช่นกัน ในราวพุทธศตวรรษ ที่ 20 - 23 เมืองปัตตานีปกครองในลักษณะราชวงศ์ ตำนานเรียกว่าระบบราชา คือ เจ้าเมือง เป็น ศูนย์กลางของการดำรงความ เข้มแข็งของชุมชนบ้านเมือง เพราะรายาเป็นผู้ที่ปกครองให้พลเมือง ของพระองค์อยู่ใต้อำนาจ ขณะเดียวกันทรงดูแลทุกข์สุขของพลเมือง รัฐที่ค้าขายริมฝั่งทะเลความ มั่นคงภายในนำมาซึ่งเสถียรภาพทางเศรษฐกิจ เช่นกล่าวถึง ประวัติศาสตร์สมัยราชินีที่ปัตตานีสงบ สุขและรุ่งเรืองทำให้เป็นที่ปลอดภัยในการทำการค้า พ่อค้าต่างชาติมาค้าขายในปัตตานีอย่างมั่งคั่ง สังคมปัตตานีเน้นการค้า เมืองท่ามากกว่าสังคมการผลิต ทำให้รายามีบทบาทในการควบคุมการผลิต ไม่ปรากฏเด่นชัดในการเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองปัตตานี การค้าเป็นผลประโยชน์ของเมืองทำ การค้าอย่างปัตตานีดังนั้น การเจริญสัมพันธ์ไมตรีกับต่างเมืองจึงขึ้นกับการเจรจาเรื่องความปลอดภัย และผลประโยชน์จากการค้ามากกว่าปัจจัยอื่นๆ แม้แต่ความสัมพันธ์กับอาณาจักรอยุธยา พบว่าใน ประวัติศาสตร์ปัตตานียังยืนยันความสัมพันธ์ถึงการเป็นรัฐภายใต้การดูแลของรัฐขนาดใหญ่อย่าง อยุธยา ขณะที่รัฐภายใต้การเป็นบริวารนั้นก็มีความอิสระในด้านการปกครองตนเองส่วนท้องถิ่น การยอมรับอำนาจของปัตตานีภายใต้อยุธยานั้น เป็นเพียงการยอมรับความสัมพันธ์ในเชิงอิทธิพลของ อำนาจทางการเมืองของรัฐขนาดใหญ่ (อันเป็นธรรมเนียมของสังคมตะวันออก) แต่ไม่ได้ยอมรับใน กรณีการครอบครองดินแดนของเมืองปาตานีจากอยุธยา จึงเป็นเมืองขึ้นภายใต้อำนาจของอยุธยา ซึ่ง ความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เป็นแบบหลวม คือวางบนพื้นฐานทางเศรษฐกิจ รูปแบบความสัมพันธ์จึงเป็นการปกครองที่ยืดหยุ่น และเป็นที่ยอมรับตกลงกันทั้งสองฝ่าย เป็น

พื้นฐานความคิดการปกครองยอมรับระหว่างปัตตานี และศูนย์กลางอาณาจักรอยุธยาจนปลายพุทธศตวรรษที่ 23 กล่าวได้ว่าความสัมพันธ์ปัตตานีกับอยุธยาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21-23 เป็นไปในฐานะศูนย์อำนาจ และหัวเมืองบริวารเท่านั้น

ยุคที่ 2 ยุคการปกครองโดยรายาจากกลันตัน

เมื่อทำยราชวงศ์ศรีวังสา คือรายาอุณิงใน พ.ศ. 2194 สงครามระหว่างปัตตานีและสยาม (อยุธยา) ที่ต้องการมีอิทธิพลเหนือปัตตานียังไม่สิ้นสุดลง ทำให้ปัตตานีอ่อนแอ รายาอุณิงได้สิ้นพระชนม์ที่กลันตันในประวัติศาสตร์ กล่าวถึง ปัตตานีปกครองกลันตันด้วย และรายาอุณิงไม่มีทายาทสืบทอดทำให้สิ้นสุดราชวงศ์ศรีวังสา มีการอัญเชิญรายากลันตันมาปกครองเริ่มในราว พ.ศ. 2231(บทตำนาน เช่น Teeuw & Wyatt ระบุ พ.ศ. 2194)

เมืองปัตตานีในสมัยราชวงศ์กลันตันมีธรรมเนียมเดียวกับราชวงศ์ศรีวังสา ยุคนี้อันเป็นเมืองที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับเมืองปัตตานี และรายาปัตตานีทั้งชายและหญิงต่างมีบทบาทปกครองเมืองกลันตันด้วย และศูนย์กลางสำคัญของอำนาจการเมืองยังอยู่ที่เมืองปัตตานี ในสมัยราชวงศ์กลันตันนี้เองมีการแบ่งเมืองกลันตันเป็นฝั่งตะวันออกและตะวันตก (A. Malek, 1993,50) และมีขุนนางปกครอง เช่น ในประวัติศาสตร์ราว พ.ศ. 2233 – 2253 กลันตันตะวันออกมีหลวงบาฮาร์ปกครอง ส่วนที่ตะวันตกให้หลวงมุฮัมหมัดปกครอง ในสมัยนี้ปัตตานี กลันตันมีความสัมพันธ์อันดีกับยะโฮร์ ดังจะเห็นได้จากสงครามสยาม – ปัตตานี มีกองทัพจากยะโฮร์มาช่วยเหลือสง่ามกว่า 5,000 คน การสืบทอดเชื้อสายของกลันตันไม่ต่อเนื่องขึ้นกับทายาทที่สืบทอดอำนาจ ดังนั้นในการปกครองของกลันตันต่อปัตตานีโดยราชวงศ์จากกลันตันจึงไม่มีเอกภาพ บางครั้งไม่มีผู้สืบทอดก็จะเชิญเชื้อสายจากรัฐมลายูอื่น เช่น เคดะห์มาปกครอง เช่นกรณี รายา เดวี (ราชินี เดวี) มีเชื้อสายของเคดะห์ (A. Malek, 1993, 91) นอกจากนั้นบรรดาเจ้าเมืองจากเชื้อสายปัตตานีก็ยังไม่ปกครองตรังกานู แสดงให้เห็นว่าหลังจากยุคพุทธศตวรรษที่ 22 แล้วการปกครองเมืองปัตตานีในกลางพุทธศตวรรษที่ 23 ครั้งราชวงศ์กลันตันนั้น ปัตตานีมีการเชื่อมโยงทางเครือญาติกับรัฐมลายูหลายรัฐ และติดต่อเชื่อมโยงกันผ่านการเมือง และความสัมพันธ์ทางเครือญาติทำให้เมืองปัตตานีสามารถเชื่อมโยงกับอำนาจบริเวณรัฐมลายูมากกว่าในสมัยราชวงศ์ศรีวังสา รายนามสุดท้ายของการปกครองเมืองกลันตัน คือ รายา อาลง ยูนุส ซึ่งเป็นผู้ที่เน้นการอุปถัมภ์ศาสนา ทรงส่งเสริมการศึกษาและวางเผยแพร่ศาสนาอิสลาม ยุคนี้ปัตตานีเป็นเสมือนกลางของอารยธรรมด้านศาสนาและวัฒนธรรมโลกอิสลาม (A. Teeuw & D.K. Wyatt, 1970, 76 - 77)ขณะที่ปัตตานีสนใจในการสร้างความเป็นศูนย์ด้านวัฒนธรรมทำให้การปกครองของรัฐมลายู เช่น กลันตันอ่อนแอจนกลันตันแยกตัวเป็นอิสระจากปัตตานี รายา อาลง ยูนุส สิ้นพระชนม์ ขณะที่ปัตตานีเกิดความวุ่นวายจากปัญหาความอ่อนแอภายใน ทำให้ปัตตานีว่างเว้นจากผู้ปกครองราว 40 ปี พ.ศ. 2272 – พ.ศ. 2312

ตำนานเมืองไทรบุรีและเมืองปัตตานี

การเขียนตำนานเกี่ยวกับเมืองปัตตานีดังกล่าวมาแล้วตอนต้นยังมีตำนานที่เกี่ยวกับเมืองไทรบุรีหรือเคดะห์และเมืองปัตตานี(ตำนานฉบับภาษาไทยของหลวงครุฑนิพิพิศาลคาดว่าเคยพิมพ์มาก่อนราวพ.ศ.2500 และมาตีพิมพ์อีกครั้งในพ.ศ.2509 ตำนานฉบับนี้ใช้คำว่าปัตตานีซึ่งเป็นสำนวนราชการไทยที่เรียกเมืองปัตตานี) ตำนานมีเนื้อหาแสดงการตั้งเมืองการผสานระหว่างเชื้อสายมลายูและจีนเขียนลักษณะตำนานปรัมปรากการตั้งมหานครลังกาสุกะก่อนตั้งเมืองไทรบุรีและปัตตานีในอดีตกาลนานหนักหนามาแล้ว สมัยที่พระเจ้าอัลละฮ์ สุลaimันได้ รับท้าวพรจากพระเจ้าผู้เป็นเจ้าแห่งสวรรค์ให้ทรงเป็นใหญ่เป็นประธานในโลก มีพระเดชานุภาพสิทธิ์ขาดในการปกครองบังคับบัญชาหมู่มนุษย์ สัตว์ และสิ่งทั้งหลายทั่วสากลพิภพ ทั้งที่อยู่ใต้ดิน บนดิน ในน้ำและในอากาศแต่พระองค์เดียว และในกาลนั้นมีเกาะใหญ่เกาะหนึ่งชื่อว่าเกาะลังกาบุรี เคยเป็นถิ่นที่เจริญ มีชื่อเสียงมาแล้วหลายยุคหลายสมัย เมื่อพระรามและหนุมานคุมทัพไปทำสงครามปราบยักษ์ได้ชัยชนะแล้ว เกาะลังกาบุรีก็ถูกทอดทิ้งปล่อยให้เป็นเกาะร้างไม่มีผู้คนอาศัย อยู่มาพญาคูขี้แห้งหนึ่งเข้าไปพำนักหากินอยู่ ณ เกาะนี้ พญาคูขี้แห้งนี้ใหญ่โตมาก มีเชื้อสายเทวดามาแต่อดีต ในสมัยพระรามปราบยักษ์นั้น พญาคูขี้แห้งได้เข้าร่วมรบด้วยหลายครั้ง เป็นพญาคูขี้แห้งที่มีศักดิ์และฤทธานุภาพมาก บรรดาสัตว์ปีกและสัตว์บนพื้นดินทั้งหลายกลัวเกรง ยอมขึ้นต่อพญาคูขี้แห้ง วันหนึ่ง นกอินทรีตัวหนึ่งเข้ามาหาพญาคูขี้แห้งและเล่าว่า

“ข้าแต่ท่านผู้ทรงศักดิ์ ท่านเคยทราบหรือไม่ว่า พระเจ้ากรุงโรมมีโอรสองค์หนึ่งงามมากขณะนี้กำลังจะเดินทางไปอภิเษกสมรสกับราชธิดาพระเจ้ากรุงจีน ประเทศทั้งสองนี้อยู่ใกล้กันมาก ฝ่ายหนึ่งอยู่ทางตะวันออก ฝ่ายหนึ่งอยู่ทางตะวันตก พระเจ้ากรุงโรมจึงได้ทรงจัดให้ราชโอรสเสด็จทางเรือ” พญาคูขี้แห้งได้ฟังดังนั้นจึงถามนกอินทรีว่า “เรื่องนี้ท่านทราบมาได้อย่างไร” นกอินทรีตอบว่า “ข้าเจ้าได้ทราบมาจากนกกระตัว ซึ่งเป็นผู้ไปเห็นพระเจ้ากรุงโรมกำลังแต่งทูตและเครื่องบรรณาการจะส่งไปยังกรุงจีน ข้าเจ้าได้บินไปดูก็เห็นจริงตามที่กระตัวบอก การที่พระเจ้ากรุงโรมทรงจัดการครั้งนี้ ทรงหวังจะแผ่พระเกียรติให้ไพศาลปรากฏแก่เมืองต่างๆ ทั่วโลก” พญาคูขี้แห้ง “ความมุ่งหมายดังนั้นจะสำเร็จได้อย่างไร ตามที่ข้าพเจ้าเห็นว่าไม่มีทางเป็นไปได้เลย แต่อย่างไรก็ดี จะขอเฝ้ารับพระบัญชาพระเจ้าอัลละฮ์ สุลaimันดูก่อน เพราะพระองค์เป็นใหญ่อยู่ในสากลพิภพนี้ ถ้ามีทางจะเป็นไปได้ตามความปรารถนาของฝ่ายพระเจ้ากรุงโรมแล้ว ข้าพเจ้าจะทำการขัดขวาง ไม่ยอมให้โอรสและราชธิดาทั้งสองนครนี้แต่งงานกันได้เป็นอันขาด” เมื่อนกอินทรีได้ยินพญาคูขี้แห้งกล่าวดังนั้น ก็อำลาบินกลับไปยังที่อยู่ของตน ฝ่ายพญาคูขี้แห้งออกจากที่อยู่บินขึ้นยังนภากาศ ดั้นเมฆหมอกอันสูงสุดตรงไปยังที่ประทับของพระเจ้าอัลละฮ์ สุลaimัน เข้าเฝ้าแล้วกราบทูลว่า “เดชะ ข้าพเจ้าได้ยินว่า พระเจ้ากรุงโรมมีโอรสองค์หนึ่ง และพระเจ้ากรุงจีนมีราชธิดาองค์หนึ่ง ทั้งสององค์นี้มีพระโฉมสราญยิ่งนักหาผู้ใดเปรียบมิได้ บัดนี้พระเจ้ากรุงโรมจะจัดการอภิเษกสมรสโอรสแห่งตนกับราชธิดาพระเจ้ากรุงจีน ความจริงไม่น่าพิจารณาถึงรูปร่าง แต่เห็นว่าบ้านเมืองทั้งสองนี้อยู่ห่างไกลกันมาก ตามความเห็นของข้าพเจ้าเห็นว่ายังไม่ถึงคราวที่จะยอมให้เป็นไปตามความปรารถนานั้น โดยไม่ใช้คู่กัน” พระเจ้าอัลละฮ์

สุไลมาน “ดูกร พญาครุฑ ขอจงฟังคำของเราบ้าง เราเห็นว่าเป็นคู่ของเขาถูกตามพรหมลิขิตแล้ว แม้จะตกอยู่ในป่าเขาลำเนาไม้ไผ่ๆ ก็ตาม ไม่มีผู้ใดสามารถขัดขวางหรือแยกทางได้” พญาครุฑทูลว่า “แม้กระนั้นก็ดี ข้าพเจ้ามีความสามารถพอที่จะขัดขวางไม่ให้ทั้งสองนี้แต่งงานกันได้ และขอถวายคำสัญญาว่าถ้าข้าพเจ้าไม่อาจขัดขวางดังกล่าวได้ ข้าพเจ้าจะขอลงโทษตนเองโดยหนีออกไปให้พ้นจากที่นี่ไม่ขออยู่ได้ฟ้า ใต้แผ่นดิน อันเป็นที่อยู่ของปวงชน ให้มนุษย์พบเห็นอีกต่อไป”

พระเจ้าอัลละฮ์ สุไลมาน “ดีแล้ว ขอจงสำแดงฤทธิ์อำนาจให้ประจักษ์เกิด แต่ขอบอกว่า นี่เป็นเรื่องของพรหมลิขิต ถ้าท่านสามารถทำได้ผลตามที่บอกเรานี้แล้ว จงกลับมาแจ้งข่าวให้เราทราบด้วย” พญาครุฑรับสนองพระบัญชาแล้วถวายบังคมลาพระเจ้าอัลละฮ์ สุไลมาน รีบบินมุ่งหน้าไปประเทศจีน ไม่ช้าก็ถึงนครกรุงจีน บินตรวจดู เห็นว่าบ้านเมืองครึกครื้น ประชาชนร่าเริงและกำลังเตรียมการอภิเษกสมรส อยู่สมกับคำของนกอินทรีบอกทุกประการ จึงเผ้าคอยโอกาสอยู่วันหนึ่งพระราชิตาพระเจ้ากรุงจีน พร้อมด้วยพระนม พี่เลี้ยง เสด็จประพาสอุทยาน ทรงเก็บดอกไม้ผลไม้เพลินอยู่ พญาครุฑเห็นได้ที่รับโผล่ยังที่ประทับ คาบองค์พระราชิตาใช้เท้าขวาประคองพระองค์ไว้ ส่วนเท้าซ้ายรวบตัวพระนมพี่เลี้ยงไว้ รีบพาขึ้นยังเวหาบินมุ่งไปทางใต้ ไปยังเกาะลังกาบูรีอันเป็นสำนักของตน ครั้นถึงจึงรืวางองค์พระราชิตาพระนมและพี่เลี้ยงลง จัดปราสาทให้เป็นที่ประทับ จัดหาของใช้ของเสวย ถวายปรนนิบัติให้ทรงมีความสุขทุกประการ พระราชิตาพระเจ้ากรุงจีนและพระนม พี่เลี้ยง ต้องจากเมืองมาอยู่เกาะลังกาดับประการฉะนี้

กล่าวถึงพระเจ้ากรุงโรม เมื่อเตรียมการแล้ว เสด็จออกท้องพระโรง มีราชาน้อยใหญ่ เสนาพยุพมาตย์ราชบริพารเฝ้าอยู่ครบถ้วนตามตำแหน่งหน้าที่ ทรงปรึกษาในราชกิจอันจะส่งราชโอรสไปยังกรุงจีน เมื่อโปรดให้เตรียมข้าวของ ผู้คน เรือรบน้อยใหญ่ไว้พร้อมแล้ว ทรงระลึกถึงการหาผู้ใหญ่แทนพระองค์เป็นผู้ควบคุม ทรงคัดเลือกจากบรรดาราชาชน้อยใหญ่ทั้งหลายที่เฝ้าอยู่ ณ ที่นั้น ซึ่งมีราชามารงมหาวังสา เฝ้าอยู่ด้วยราชามารงมหาวังสาพระองค์นี้ ทรงสืบเชื้อวงศ์มาแต่พระอินทรเทพเจ้าทางพระบิดา ส่วนทางพระมารดานั้นสืบสายมาจากเทพเจ้าอันศักดิ์สิทธิ์ พระองค์จึงทรงพละนาฏภาพ มีอิทธิฤทธิ์เป็นที่เลื่องลือ แต่เมื่อถึงคราวพระองค์จะทำการอภิเษกสมรสเผอิญให้ไปหลงไหลหลงผูกสมัครักใคร่กับบุตรีหรือสุร ด้วยทรงเห็นว่ามีสิริโฉมโสภาคย์ ราชามารงมหาวังสา จึงทรงรับบุตรีหรือสุรนั้นมาเป็นชายา เมื่อราชามารงมหาวังสาเสด็จไปที่ใดจำเป็นต้องพาชายานี้ไปด้วยเสมอ ราชามารงมหาวังสาทรงรอบรู้และสันตติในไสยศาสตร์พิทยาการต่างๆ ทรงมีมิตินิเทศเป็นที่เกรงขามแก่ราชามหาจักรีอื่นๆ อีกมากเมื่อพระเจ้ากรุงโรมทรงหันพระพักตร์มาพบ จึงตรัสกับราชามารงมหาวังสาว่า “นี่แน่ะพระน้อง เราขอตั้งพระน้องเป็นผู้แทนตัวเรา จงนำราชโอรสแห่งเราไปยังกรุงจีน จัดอภิเษกสมรสกับราชิตากรุงจีนให้ถูกต้องตามแบบและราชประเพณี”

ราชามารงมหาวังสา “พระเจ้าข้า ขอรับใส่เกล้าฯ กิจอันใดที่เป็นพระประสงค์ข้าพระพุทธเจ้าขออาสาทุกประการ” เมื่อได้ทรงตั้งผู้แทนแล้ว โปรดฯ ให้จัดเรือลำทรงสำหรับพระโอรสเป็นเรือลำใหญ่ มีเสนาอำมาตย์นายทหารและพลประจำครบทุกตำแหน่ง ส่วนลำทรงของราชามารงมหาวังสานั้นเป็นเรือใหญ่อีกลำหนึ่ง มีเสนาข้าเฝ้าเหล่าทหารพลเรือนพลประจำเรือพร้อม

ทุกหน้าที่ เป็นเรือที่เลี้ยง คอยพิทักษ์องค์ไอรสพระเจ้ากรุงโรม นอกจากนี้ตรัสให้จัดเรือรบ เรือไล่ น้อยใหญ่เป็นบริวาร ห้อมล้อมรักษาคืออีกเป็นอันมาก เตรียมเสร็จต่างคอยฤกษ์อยู่ ครั้นได้ฤกษ์ดี ราชามารมหวังสาตรัสให้เคลื่อนขบวน ให้ลำทรงของราชไอรสและลำทรงของราชามารมหวังสา อยู่กลาง มีหมู่เรือนำหมู่หนึ่ง ตามหลังหมู่หนึ่ง นอกจากนั้นให้เรียงรายโดยรอบทั้งซ้ายขวา รวมแล้ว เป็นเรือจำนวนมาก ทุกลำออนสมอ ขึ้นใบแล่นออกจากกรุงโรม มุ่งหน้าไปยังกรุงจีน ขบวนเรือแล่น ไปในทะเลเป็นเวลาหลายวัน ผ่านเมืองผ่านปากน้ำหลายถิ่นหลายตำบล ล้วนแต่เป็นบ้านเมืองที่อยู่ใน ปกครองของ พระเจ้ากรุงโรมทั้งสิ้น บรรดาราชเจ้าผู้ครองนครต่างๆ ได้ทราบต่างพากันออกมา ต้อนรับจัดของกินของใช้เครื่องบรรณาการต่างๆ ถวายเป็นอันมากขบวนเรือเดินทางมาเป็นเวลา หลายวัน ก็ถึงปากข้างหนึ่งของมหาสมุทรอินเดีย ตามริมฝั่งทะเลตอนนี้ต่างได้พบเห็นของดีๆ มีค่าน่า ชม ได้ผ่านเกาะ เกาะงามๆ เป็นที่เพลิดเพลินเจริญตาเจริญใจ กล่าวกันว่าขบวนเรือของราชไอรสพระเจ้ากรุงโรมที่จะไปทำการอภิเษกสมรส ณ กรุงจีนครั้งนี้ มากกว่ามากนัก แลดูใบเรือเหมือนอย่างนก บินเข้ารัง ดูเสาใบเหมือนหมู่ไม้ในป่า เมื่อหยุดทอดสมอลงที่ใดก็รวมกลุ่มกันเป็นประดุกเกาะใหญ่ กลาง สมุทร ศัพท์สัญญา ฆ้อง กลอง และเสียงพลอ้ออิงประดุกเสียงคลื่นกระทบฝั่งไม่ขาดสาย เสียง ปืนเล็กใหญ่ยิ่งให้สัญญาณกันก็ก้องสนั่นสะเทือนท้องทะเลราวกับเสียงฟ้าผ่า เป็นขบวนใหญ่มาก ไม่มีอะไรเทียบได้

ไพร่พลเบิกบานร่าเริงเป็นสุขตลอดทาง ถึงที่ใดที่เป็นเกาะ มีน้ำมีพิน พากันทอดสมอขึ้นบก หาน้ำขนพินบรรทุกเพิ่มเติม ขวนกันพักผ่อน อาบน้ำ จับหอย จับปู เข้าป่าหาเถาวัลย์ พืชเชือก เลือก หาผักผลไม้ รากไม้ เผือก มันบรรดาที่เป็นอาหาร ขนขึ้นเรือเพิ่มเติมไว้ให้สมบูรณ์ เสร็จแล้วก็พากัน ออกเรือเดินทางต่อไปราชามารมหวังสาตรัสสั่งให้เรือทุกลำแล่นเลียบฝั่ง ไม่ให้ห่างฝั่งนักพอมองฝั่ง เห็นชัด ไม่ช้าขบวนเรือแล่นมาถึงปากน้ำจิงกง เจ้าเมืองมีนามว่ากะลิงจี ทุกคนก็มองเห็นกลุ่มเมฆและ หมอกตั้งขึ้นมาจากทิศตะวันออก ทำที่จะเป็นพายุใหญ่ตรงมาจะพัดเรือทั้งหลายให้พินาศลง และ ขณะขบวนเรือกำลังแล่นเต็มใบอยู่นั้น พายุฝนเสียงฟ้าร้องและกลุ่มลมร้ายก็พัดมาถึงเป็นพายุใหญ่ ราชไอรสพระเจ้ากรุงโรมจึงตรัสให้เลื่อนเรือลำทรงเข้ามา เทียบคู่กับเรือทรงของราชามารมหวังสา แล้วตรัสถามว่า “จะมีอะไรเกิดขึ้นหรือ” เพราะพระองค์ทอดพระเนตรไปทางด้านหน้า ทรงเห็นพายุ แแรงคล้ายจะพัดเรือให้ล่มจมลงฉะนั้น

ราชามารมหวังสาทรงเห็นเหตุการณ์ดังนั้น ทรงถืออาวุธสำหรับพระองค์เสด็จขึ้นไปยัง ป้อมท้ายบาหลี่ ทรงตรวจโดยรอบคอบก็ทรงทราบว่าพายุที่มานี้หาใช่ลมร้ายธรรมดาไม่ ตามเสียง และแรงลมที่พัฒมานี้ เกิดจากแรงโบกบินของนกใหญ่อย่างหนึ่ง ซึ่งแสดงที่ท่าว่าจะมาทำร้ายขบวน เรือ จึงตรัสให้พลเรือทุกลำระวัง เตรียมอาวุธประจำตัว กระสุนดินดำปืนเล็กปืนใหญ่ประจำเรือไว้ให้ พร้อมโดยเร็ว นายทหารและพลเรือทุกลำทราบคำสั่ง ต่างเตรียมพร้อมคอยที่อยู่

ฝ่ายพญาครุฑเมื่อทราบว่าราชไอรสพระเจ้ากรุงโรมยกพลไปทางเรือแล้วดังนั้น มีความโกรธ รีบโชนอากาศบินตามไป พอทันก็ตรงเข้าตีกองทัพอากาศด้านทิศตะวันตก ราชามารมหวังสา ทอดพระเนตรเห็น ทรงขึ้นศรอันศักดิ์สิทธิ์อันชื่อว่าอายุม อายุมัน แผลงขึ้นไปยังนภาอากาศ ด้วยอำนาจ

ครทำให้เกิดเสียงกึกก้องประดุจฟ้าผ่า แต่ลูกศรหาถูกตัวพญาครุฑไม่ เพียงแต่เฉียดปีก ทันที่นั่นเหล่าโยธากระดมยิงปืนเล็กปืนใหญ่ขึ้นไปตีพญาครุฑเป็นท่าฝน เสียงสะท้อนลั่นกลบเสียงอื่นๆ หมดแม้กระนั้นพญาครุฑก็หาหวั่นหวาดไม่ บรรดาศาสตราวุธทั้งสิ้นนั้นไม่ต้องตัวพญาครุฑเลย คงบินโฉบไปโฉบมา ตีทางโน้นกวนทางนี้วุ่นวายอยู่ แล้วบินลับตาไป แต่ไม่ช้าก็มาอีก คราวนี้ทำอำนาจอันเกรียงไกร กระพือปีกพัดลมให้ปั่นป่วนเป็นพายุและฝนหนัก แปรทางลมจากใต้ไปเหนือทำให้กองเรือระส่ำระสายยิ่งขึ้น ราชามารมมหาวังสาเห็นพญาครุฑมีฤทธิ์สามารถ บันดาลลมและฝนได้ดั่งนั้น จึงทรงหิบบครอันมีอำนาจกล้า มีลูกศรปลายเป็นไฟ กระทำสักการะแล้วแปลงไปเสียงกัมปนาท สักครู่ใหญ่ก็เกิดเป็นภูเขาใหญ่ก้นพายุลมฝนที่พญาครุฑสำแดงไว้นั้นได้ ในขณะนั้นบรรดาพลเรือก็ยิงปืนชดอาวุธขึ้นไปถูกบ้างไม่ถูกบ้าง แต่ก็ไม่เป็นผล พญาครุฑทำลายเรือในขบวนจมไปได้ ๓ ลำ แล้วบินหายลับเข้าไปในป่าใหญ่ ราชามารมมหาวังสาทรงยืนจ้องคอยที่จะแผลงศรซ้ำอีก แต่ก็ไม่เห็นตัวพญาครุฑเสียแล้ว ด้วยพญาครุฑบินไปเร็วมาก พอตีดวงตะวันลับขอบฟ้าเป็นเวลาค่ำ จึงสั่งให้พักพลคอยที่อยู่ ณ ที่นั้น

รุ่งขึ้นต่างคอยเฝ้าดู คาดว่าพญาครุฑจะมารบกวณอีก แต่ไม่เห็นมาและไม่ปรากฏว่ามีเหตุการณ์ใดๆ ราชามารมมหาวังสาจึงตรัสให้ถอนสมอออกเรือเดินทางต่อไป พยายามแล่นเลียบฝั่งกำหนดให้แลเห็นฝั่งอยู่เสมอ ทั้งให้ตีฆ้องกลอง ให้ได้ยินถึงกันตลอดทาง ไม่ช้าก็ถึงปากน้ำตาไว คือทวาย ได้เห็นพญาครุฑมาจวนอีก คราวนี้สำแดงฤทธิ์ให้เกิดกลุ่มเมฆ และทำที่เหมือนจะไม่เข้ารบกวณ แต่ในไม่ช้ามีพายุร้าย ลมกล้า คลื่นจัด ฝนตกหนัก ฟ้าคะนองแรงขึ้นๆ ราชามารมมหาวังสาจึงสั่งให้เทียบเรือทุกลำเข้าล้อมวงพิทักษ์เรือของราชโอรสพระเจ้ากรุงโรม เรือใหญ่น้อยทั้งหลายเข้าประชิดป้องกันเรือทรงทั้งสองลำ ต่างเตรียมอาวุธประจำตัว และประจำเรือคอยที่อยู่ ส่วนราชามารมมหาวังสานั้น เสด็จขึ้นยังป้อมท้ายเกตรา ทรงครันมีนามว่า บะรัน ปูรา ครันนี้มีลูกศรเป็นไฟโชติช่วง ทรงเหนี่ยวคันแผลงขึ้นไป อำนาจครันบังเกิดเสียงสะท้อนและเกิดแสงสว่าง สามารถขับเมฆหมอกพายุฝนให้หายไปทันที เมื่อท้องฟ้ากระจ่างแล้วก็แลเห็นตัวพญาครุฑ ซึ่งได้เข้าโจมตีทำให้เรือจมไปได้แล้ว 3 ลำ แต่กระนั้นก็ดี พลเรือยังได้ระดมปืนเล็กปืนใหญ่ไปตีพญาครุฑมากยิ่งขึ้นกว่าคราวก่อนๆ ท้องฟ้าเต็มไปด้วยลูกปืนและควันปืนเสียงกึกก้องประดุจแยกท้องฟ้าออกจากกัน

นอกจากนี้บรรดาแม่ทัพนายกอง ผู้กำกับเรือต่างๆ เหล่านี้ได้ยิงศรขึ้นไปเป็นท่าฝน แต่ไม่มีลูกปืนหรือลูกศรใดถูกพญาครุฑ ถูกปืนหรือศาสตราวุธทั้งหมดกลับตกลงมายังท้องทะเล แม้จะมีบางลูกกระหนาบตัวพญาครุฑบ้าง ก็ไม่อาจทำอันตรายได้ ด้วยพญาครุฑนี้มีฤทธิ์ อยู่คงต่อศาสตราวุธทั้งปวง แม้กระนั้นทางฝ่ายพลเรือก็ไม่ย่อท้อ ต่างต่อสู้ให้ร้องสนับสนุนอยู่ขาดระยะ เสียงเอิกเกริกทั่วท้องทะเล ไม่ช้าพญาครุฑก็ปรากฏตัวขึ้นทางข้างหนึ่งของหมู่เรือ กำลังบินกวักลมร้ายพัดเป็นพายุใหญ่มาทางหมู่เรือ เสียงพายุดังยิ่งกว่าเสียงฟ้าอื้ออึงกึกก้องจนฟังอะไรไม่ได้ยิน ราชามารมมหาวังสาจึงทรงสรวบระมึปราคา ยิ่งขึ้นไปมุ่งให้ถูกตัวพญาครุฑ แต่พญาครุฑสามารถใช้ปีกปิดได้ ลูกศรตกลงยังท้องทะเล แล้วพญาครุฑรีบพุ่งตัวลงมา เอาปากคาบเรือได้ 1 ลำ เท้าจับไว้ข้างละลำ รวม 3 ลำ พาขึ้นไปในอากาศด้วยความเร็วสูงจนมองเกือบไม่เห็น ทำลายเรือทั้ง 3 ลำนี้เสีย ในคราวนี้ราชามารมมหาวังสา

ต้องเสียเรือ 6 ลำ พลในเรือนั้นจมน้ำตายหมด แต่ด้วยการป้องกันอันแข็งแรง พญาครุฑไม่สามารถทำอันตรายใดๆ ได้อีก จึงได้บินกลับเข้าฝั่งซ่อนตัวอยู่ในป่าบนยอดเขาใหญ่ คอยที่ที่จะทำร้ายขบวนเรือและองค์ราชโอรสของพระเจ้ากรุงโรมต่อไป

ฝ่ายกองเรือของราชโอรสพระเจ้ากรุงโรมนั้น เผ่าดูท่าที่พญาครุฑอยู่จนค่ำ เมื่อไม่เห็นมาก็พากันทอดสมอรวมกลุ่มระวังกันอยู่ ณ ที่นั้น จนสว่างรุ่งขึ้นต่างซ่อมแซมตกแต่งสิ่งเสียหาย มีสายสมอ คันเพลลา เสาใบและสายระโยงระยางต่างๆ ให้ติดดั้งเดิม คอยฟังรับสั่ง ส่วนราชามารมมหาวังสาและราชโอรสพระเจ้ากรุงโรม เมื่อทรงเห็นเหตุการณ์และความเสียหายเรือจม พลเสียชีวิตมาก ก็เศร้าพระทัย แต่ไม่มีทางจะแก้ไข จะคอยค้นหากันอยู่ให้ช้าเวลาก็ไม่ได้ จึงให้เคลื่อนขบวนเดินทางต่อไป เดินทางมาเป็นปกติหลายวันจนถึงปากน้ำปาริท กองเรือได้เห็นกลุ่มหมอกเมฆเต็มท้องฟ้า ไม่ช้าพายุกระหน่ำมาอย่างหนัก พาฝนมาด้วย เรือทุกลำจึงได้รวมกลุ่มเข้ามาทอดสมอยึดกันไว้ประจุกเกาะใหญ่ เตรียมอาวุธประจำตัว อาวุธประจำเรือ กระสุนดินดำคอยที่อยู่ ส่วนราชามารมมหาวังสานั้น ทรงทราบดีว่าพญาครุฑจะมาผจญอีก เสด็จขึ้นท้ายเกตรา กรกุมศรอันชื่อว่าปุสาร์ สัมปานิ คำพิรา ศรอันนี้มีฤทธิ์มาก ปลายลูกศรมีแสงโชติช่วงเหมือนเปลวไฟ ทรงยกลูกศรขึ้นแล้วสั่งว่า“เฮย เจ้า ปุสาร์ สัมปานิ คำพิรา จงขึ้นไปฆ่าพญาครุฑตัวนั้นให้จงได้”ตรัสแล้วสอดลูกศรเข้าแหล่ง โกงศร แผลงขึ้นไปยังท้องฟ้า อำนาจศรทำให้เกิดเสียงประจุกพายุร้าย ไม่ช้าเกิดเป็นเมฆหมอก มีฝูงปีศาจออกมาจากกลุ่มเมฆนั้น ตรงเข้ารวีพญาครุฑ พญาครุฑคอยเชิงอยู่แล้ว ทั้งทราบดีว่าศรนี้มีอำนาจมากจึงเอาปีกป้องไว้ รับผิดชอบต่อภัยเบื้องล่าง ขยี้มเรือได้ 3 ลำ คาบด้วยปาก 1 ลำ กุมด้วยเท้าข้างละลำ พาบินขึ้นท้องฟ้าเข้าสู่กับหมู่ปีศาจนั้น บรรดาพลโยธาได้ระดมยิงปืนเล็ก ปืนใหญ่ พุ่งชดอาวุธขึ้นไปเป็นท่าฝน และพากันโห่ร้องอื้ออึงประจุกทะเลจะถล่ม แม้กระนั้นพญาครุฑก็หาหวั่นไหวไม่ เข้าต่อสู้กับปีศาจ ศักดิ์สิทธิ์นั้น ไม่ช้าปีศาจสู้ไม่ได้พากันหายไป ท้องฟ้ากลับสว่างดังเดิม จึงแลเห็นเรือที่พญาครุฑโอบเอาไปนั้น ถูกทำลายแหลกละเอียด พลในเรือตาย เศษเรือและซากศพปลิวว่อน ที่ตกลงทะเลก็มี ตกในป่าบนฝั่งทะเลก็มี ทุกสิ่งทุกอย่างพินาศแหลกละเอียดไม่มีชิ้นดี

ราชามารมมหาวังสาทอดพระเนตรเห็นว่า ศรที่แผลงไปทรงสู้กำลังพญาครุฑไม่ได้ ทรงหยิบศรขึ้นมาใหม่ พาดสายแล้วแผลงไป คราวนี้ท้องทะเลและท้องฟ้าสั่นสะเทือนเหมือนฟ้าผ่า สักครู่ศรนั้นก็กลายเป็นราชปักษีตัวยก ตรงเข้ารวีพญาครุฑ พญาครุฑรู้แล้วว่าพญาราชปักษีนี้เกิดขึ้นด้วยอำนาจศร จึงเข้าต่อสู้และใช้ปากจิกปีกตีต่อสู้กันเป็นพลันเสียงอื้ออึงสนั่นฟ้า ปรากฏว่าพญาครุฑมีอำนาจเหนือกว่า ฉะนั้นไม่ช้าพญาครุฑพ่นไฟออกจากปาก ไหม้ตัวพญาราชปักษี รูปพญาราชปักษีก็หายไปกลายเป็นลูกศรกลับเข้าแหล่งตามเดิม พอดีเป็นเวลาพระอาทิตย์ตก เวลาค่ำ ท้องทะเลมืด ราชามารมมหาวังสาแผลงศรซ้ำเติมไปอีกไม่ทันเสียแล้ว แต่พญาครุฑคอยระวังตัวอยู่เมื่อไม่มีศาสตราวุธใดๆ มารบกวนอีกก็บินกลับไปยังยอดเขาที่สำนัก พักเหนื่อย ตรองหาช่องทางที่จะทำร้ายกองเรือนี้ในวันต่อไป และคิดว่าในกองเรือพระราชโอรสพระเจ้ากรุงโรมนี้ มีราชา แม่ทัพนายกองที่เก่งกล้าสามารถควบคุมมาด้วยมาก แม้กระทั่งสามารถปราบได้ไม่ยากนัก มีแต่ราชามารมมหาวังสาองค์เดียว

ที่มีฤทธิ์เดชยิ่งกว่าคนอื่นๆ หากทางต่อสู้ได้ยากเต็มที่ แต่จะอย่างไรก็ต้องทำลายกองเรือนี้ให้จงได้ พญาครุฑจึงพักคอยโอกาสอยู่

ฝ่ายราชโอรสของพระเจ้ากรุงโรมและราชามารมมหาวังสา มีพระบัญชาสั่งให้หมู่เรือทั้งหลาย แวดล้อมเรือลำทรง เตรียมการต่อสู้คอยที่อยู่ตลอดคืน เมื่อไม่ปรากฏว่าพญาครุฑมารบกวนอีก จึงให้ถอนสมอแล่นใบออกจากที่นั่น ผ่านปากน้ำมะริบ ตั้งเข็มมุ่งไปทางทิศใต้ กองเรือแล่นมาหลายวันก็แลเห็นเกาะสาลัง (เกาะกลาง) ที่อยู่ใกล้ฝั่งทะเลบางโตฟัน ราชามารมมหาวังสาจึงให้คนไปทูลราชโอรส พระเจ้ากรุงโรมว่า “ราชามารมมหาวังสาจะนำเรือทรงของพระองค์เฉพาะแต่ลำเดียวแหวที่เกาะสาลังนี้ เพราะเรือขาน้ำขาดพื้น ส่วนลำทรงขององค์ราชโอรสและอื่นๆ ให้เดินทางต่ออย่าหยุด ด้วยไม่ทราบว่พญาครุฑจะตามมารังควานอีกเมื่อใด ยังไว้ใจไม่ได้”

ผู้ถือรับสั่งได้นำพระดำรัสมาราบทูลราชโอรสพระเจ้ากรุงโรมให้ทรงทราบ ราชโอรสพระเจ้ากรุงโรมทรงรับทราบแล้ว ผู้ถือรับคำสั่งจึงกลับมายังเรือลำทรงของราชามารมมหาวังสา ต่อจากนั้นราชามารมมหาวังสาให้ลดใบ เทียบเรือเข้ายังแหลมสูงยง สาลัง ส่วนเรือใหญ่น้อยอื่นๆ แล่นล้อมเรือทรงของราชโอรสพระเจ้ากรุงโรม เดินทางต่อไปเป็นขบวนใหญ่กองเรือของราชโอรสพระเจ้ากรุงโรมแล่นต่อมาอีกหลายวัน กะว่าอีกราว 1 วัน 1 คืน จะถึงเกาะลังกาบูรี พญาครุฑซึ่งคอยที่อยู่เห็นเรือลำทรงของราชามารมมหาวังสากำลังทอดสมอชนน้ำชนพื้นอยู่ที่เกาะสาลังมีแต่เรืออื่นๆ แล่นพิทักษ์เรือราชโอรสพระเจ้ากรุงโรมเดินทางล่วงหน้าไปก่อนก็ดีใจ พอถึงเวลาค่ำได้โอกาส พญาครุฑรีบบินมาโดยกำลังแรง เร็วประดุจลมกรด โบกลมให้เกิดพายุร้าย พัดกองเรือของโอรสพระเจ้ากรุงโรมให้ปั่นป่วน แล้วโผล่จิกและตีกองเรือนั้น ไซ้เท้าขยุ้ม จนเรือลำทรงของโอรสพระเจ้ากรุงโรมและเรือใหญ่น้อยที่ห้อมล้อมพิทักษ์ทั้งหลาย พินาศจมลงยังท้องทะเลในพริบตา ผู้คนพลโยธาล้มตายจมหายลงในท้องน้ำ

เฉพาะพระราชโอรสพระเจ้ากรุงโรมนั้น ต้องสละเรือลงไปว่ายอยู่ในทะเล แต่พระเคราะห์ยังดี ทรงได้ไม้กระดานแผ่นหนึ่ง เกาะพยุงพระองค์ลอยน้ำตามคลื่นอยู่ สรรพสิ่งของทั้งปวงเกลื่อนกลาดเต็มท้องทะเล ประหนึ่งจะไม่มีผู้ใดรอดชีวิตได้แม้คนเดียว พญาครุฑเห็นดังนั้นเข้าใจว่าราชโอรสพระเจ้ากรุงโรมจมน้ำสิ้นพระชนม์แล้ว ก็ดีใจ รีบบินกลับไปยังเกาะลังกาบูรีอันเป็นที่อยู่ ในคืนวันที่เกิดเหตุนี้ เรือของราชามารมมหาวังสายังทอดสมออยู่ที่เกาะ รุ่งขึ้นจึงได้ถอนสมอ ออกเรือตามขบวนเรือของราชโอรสพระเจ้ากรุงโรมไปโดยด่วน ไม่ช้าก็ถึงที่ที่กองเรือถูกทำลาย พบที่รอดตายลอยคอว่ายน้ำอยู่ โปรดให้ช่วยเก็บขึ้นมาและสอบถาม คนเหล่านั้นทูลว่ากองเรือได้ถูกพญาครุฑตามมาทำลายแต่เมื่อคืนนี้ ราชามารมมหาวังสาทรงทราบดังนั้น ตรัสให้ออกเรือช่วยกันค้นหาราชโอรส คิดว่าอาจจะมมีชีวิตอยู่ แต่เมื่อหาไปๆ ทุกทิศทุกทางแล้วยังไม่พบพระราชโอรสพระเจ้ากรุงโรม พบแต่คนอื่นๆ บางคน ช่วยกันพาขึ้นสอบถามดูก็ไม่ได้ข่าวราชโอรส ทรงให้ค้นหาต่อไปอีกเป็นเวลาหลายคืนหลายวันก็ไม่พบราชามารมมหาวังสาทรงโทมัสเป็นยิ่งนัก ด้วยพระองค์เป็นผู้ได้รับแต่งตั้งเป็นที่ไว้วางพระทัยของพระเจ้ากรุงโรม ให้ทรงเป็นผู้ใหญ่ครวญมา ที่เกิดเสียหายขึ้นในครั้งนี้อยู่ในความรับผิดชอบของพระองค์ทั้งสิ้น แต่เมื่อยังหาไม่พบองค์ราชโอรสของพระเจ้ากรุงโรม

พระองค์จึงตรัสให้เบนหัวเรือไปทางตะวันออก เล่นเข้าฝั่ง ตั้งพระทัยว่าจะทรงพำนักอยู่บนผืนแผ่นดินใหญ่แถบนี้ ให้เสนาอำมาตย์ไพร่พลแยกย้ายกันค้นหาพระราชโอรสพระเจ้ากรุงโรมต่อไป จนกว่าจะพบเรือแล่นตัดเข้ามายังแหลมแห่งหนึ่ง ราชามารมหวังสาจึงถามราชครูที่มาในเรือ่นั้นว่า เป็นตำบลใด ราชครูผู้เฒ่าทูลว่า “เกาะใหญ่ที่ยื่นงอกออกมาติดกับพื้นแผ่นดินที่เห็นอยู่นั้นเรียกว่า เกาะสระรี เกาะเล็กนั้นชื่อว่าเกาะจัมปูล ที่ชิดแผ่นดินใหญ่นั้นชื่อว่าเกาะลาดา พระเจ้าข้า”

ราชามารมหวังสาได้ทรงฟังดังนั้น รับสั่งว่า “ถ้าเช่นนั้น เราเข้าไปจอดทอดสมอยังอ่าวระหว่างเกาะทั้งสามนั้นเถิด” ตรัสแล้วเรือลำทรงก็แล่นไปยังที่ที่ทรงหมายไว้ นั้น ปลดใบ ลงสมอพักอยู่ ณ อ่าวระหว่างเกาะทั้งสามนั้น เมื่อเรือจอดเรียบร้อยแล้ว ราชามารมหวังสาพร้อมด้วยอำมาตย์ราชบริพารขึ้นฝั่งตรวจดูภูมิประเทศในแถบนั้น พอได้พิจารณาเมืองซึ่งล้วนแต่เป็นพวกอัสสุรี (Gergasi) ชาวป่าพวกหนึ่ง) ยกพวกมาล้อมราชามารมหวังสาและคณะไว้ แต่ราชามารมหวังสาทรงทราบภาษาชาวอัสสุรีอยู่แล้ว จึงทรงปราศรัยด้วยพระวาจาอันอ่อนหวานเป็นที่พอใจของชาวพื้นเมืองเป็นอันมาก พวกนี้จึงรักและเคารพในพระองค์ ทั้งรู้สึกกลัวจนหน้าซีด ต่างหยุดนิ่ง ไม่กล้าทำร้ายพระองค์และบริวาร ราชามารมหวังสาทรงเห็นอาการของชาวพื้นเมืองดังนั้น ทรงรับสั่งต่อไปว่า “การที่เราจอดเรือ ณ ที่นี้ เรามาดี เราเป็นมิตร ไม่ได้คิดร้ายต่อใคร ตั้งใจว่าจะพักพิงชาวของราชโอรสพระเจ้ากรุงโรมที่หายไป ซึ่งบางทีอาจจะรอดจากการจมน้ำ และมีพระชนม์ชีพอยู่” ชาวพื้นเมืองทูลสนองว่า “ข้าพเจ้ารู้สึกเป็นพระคุณ มีความยินดีเป็นล้นพ้นที่พระองค์ได้เสด็จมา ในเขตแดนนี้ยังไม่มีพระราชา พวกข้าพเจ้าขอถวาย เชิญเสด็จทอดพระเนตรที่ พอพระทัยที่ไหน มากน้อยเพียงใด ขอได้ทรงเลือกเอาและทำที่ประทับเถิดพระเจ้าข้า” ราชามารมหวังสาเสด็จตรวจบริเวณที่แถบนั้นพร้อมด้วยราชบริพาร พลนิกรทั้งหลาย เลือกที่ดินอันควรสร้างที่ประทับ ค่าย หอรับ ทรงพบที่แห่งหนึ่งชัยภูมิดี มีที่ราบกว้างขวางเป็นที่พอพระทัย โปรดให้ปลูกที่ประทับ ณ ที่นั้น แล้วตรัสให้เกณฑ์กันสร้าง ค่าย คู หอรับ ปราสาท วังต่อไป พระองค์ทรงเพลิดเพลินต่อการสร้าง จึงประทับบัญชาการอยู่ ณ ที่นั้นมิได้เสด็จกลับลงเรืออีกเลย เมื่อได้สร้างปราสาท วัง และอื่นๆ เสร็จแล้ว โปรดให้เรียกว่า “เมืองลังกาสุข” หมายถึงความสุขที่ได้ตกแต่งอันดีแล้ว ด้วยที่นี้เป็นที่สบาย ที่ดินดี อาหารสมบูรณ์ มีสัตว์ป่าต่างๆ เช่น กวาง กระเจง เก้ง กระตัง วัว มากพอที่จะให้ไพร่พลลามาเป็นอาหารได้ง่าย

นอกจากนี้ ชาวพื้นเมืองก็ยังไม่มียุทธราชเป็นประมุข และโดยที่ราชามารมหวังสามีพระราชาสืบมาแต่กษัตริย์มหาศาล เหล่าชาวพื้นเมืองอัสสุรีทั้งหลายจึงยกย่องอัญเชิญขึ้นเป็นราชาของพวกตนเมื่อได้สร้างปราสาท วัง แล้ว บรรดาอำมาตย์ข้าราชการ ทหาร พลเรือนโยธาทั้งหลาย ต่างสร้างบ้านเรือน ตั้งเป็นหมู่บ้าน ตำบล พักกันอยู่โดยรอบวังนั้น ได้เข้าเฝ้าปฏิบัติราชการเป็นประจำ เมื่อกิจการทุกอย่างเสร็จเรียบร้อยแล้วพากันเฉลิมฉลองอภิเษกราชามารมหวังสา ทรงปกครองไพร่ฟ้าประชากรให้สุขสมบูรณ์ บ้านเมืองเจริญมีพระเกียรติขจรไปไกล ประชาชนผู้แยกย้ายกันอยู่ ได้พากันเข้ามาอยู่ในนครนี้มากขึ้นทุกที บรรดาบัณฑิต พ่อค้าวานิชในถิ่นต่างๆ ก็พากันมาอยู่มาค้าเป็นทีสำราญ และด้วยบุญญาธิการแห่งราชามารมหวังสาคุ้มครองประชา เสนา อำมาตย์มนตรีทั้งปวงอยู่เป็นสุขปราศจากโรคภัย พสกนิกรใกล้เคียงที่ทราบข่าว สมครใจย้ายครอบครัวเข้ามา

ฟังโศกสมภารมากขึ้น ยิ่งนานก็ยิ่งทวีจำนวนพลเมืองมากขึ้น นครลังกาสุขเป็นนครใหญ่และมั่นคง พระเกียรติและพระอำนาจแห่งราชามารงมหาวังสาเป็นที่ยกย่องลือขจรแผ่ไพศาลกว้างออกๆ โดยลำดับกล่าวถึงราชโอรสพระเจ้ากรุงโรมซึ่งเกาะแผ่นกระดานลอยตามลมและคลื่นอยู่ในทะเล ไม่ได้เสวยน้ำและพระกระยาหารเป็นเวลานานจนพระวรกายซูบผอม พระกำลังอดโรย แต่ยังทรงเกาะแผ่นกระดานนั้นอยู่แน่น ถูกคลื่นซัดไปซัดมา ข้าพายุใหญ่พัดหนุนยกพระองค์ลอยขึ้น พัดลง ทรงปวดเมื่อยไปสิ้นทั้งพระวรกาย ทรงทุกข์ทรมานเป็นที่สุดเกือบจะหมดพระสติอยู่แล้ว เผลอในวาระท้ายคลื่นซัดหอบพระองค์กับกระดานที่ทรงเกาะอยู่นั้นตกลงในระหว่างหมู่หินชายฝั่งเกาะลังกาบุรี ทรงติดอยู่ในหมู่หินนั้น ทรงหิวกระหายอ่อนเพลีย ระทวยพระองค์หมดกำลังพระกรรมอ้อไม่ได้ยินเสียงอะไรอีกเวลานั้นพญาครุฑไม่ได้อยู่ที่เกาะ ออกไปหาอาหาร ราชบุตรพระเจ้ากรุงจีนพร้อมกับพระนมพระพี่เลี้ยงออกเที่ยวเล่นริมทะเล พวกเก็บหอยเก็บปูเป็นที่เพลิดเพลินอยู่ ราชิดาพระเจ้ากรุงจีนทรงได้ยินเสียง แต่ไกลจึงตรัสแก่พระนมว่า “ฉันได้ยินเสียงคนคราง เดินไปดูทีหรือว่าเป็นเสียงอะไร” พระนมรีบรับสั่ง เดินออกเที่ยวค้นหา ไม่ช้าก็มาพบคนๆ หนึ่งนอนหมดแรงอยู่ระหว่างก้อนหิน เห็นแต่ลูกตากะพริบซ้ำๆ เพราะมีเศษไม้ สวะ ใบไม้ กิ่งไม้ ที่คลื่นซัดเข้ามาทับตัวอยู่ พระนมตกใจไม่ทันพิจารณาว่าเป็นใครหรืออะไรก็รีบวิ่งกลับมาแจ้งที่ราชิดาพระเจ้ากรุงจีนประทับอยู่ ทูลด้วยเสียงสั้นๆ ว่า “หม่อมฉันได้ไปเห็นแล้ว แต่ทูลไม่ถูก เพราะหม่อมฉันกลัว ไม่กล้าเข้าไปดูใกล้ๆ ไม่ทราบเกล้าว่าเป็นคนหรือภูตผีปีศาจอะไร” “ขอให้ไปดูใหม่” ราชิดาพระเจ้ากรุงจีนตรัส “ดูให้แน่ว่าเป็นคนหรืออะไร ถ้าเป็นคนก็ให้รีบมาบอก” พระนมจึงต้องเดินไปดูอีก รู้สึกกลัวตัวสั่น แข็งใจค่อยๆ เดินเข้าไปจนใกล้แล้วถามว่า “ท่านเป็นใคร บอกตรงๆ นะว่าเป็นผีหรือคน” ราชโอรสพระเจ้ากรุงโรมพยายามตอบด้วยพระสุรเสียงแผ่วเบาว่า “ข้าแต่ท่านผู้เป็นพี่ ขอบอกตามจริงว่าข้านี้เป็นคน ข้าเป็นราชโอรสพระเจ้ากรุงโรม เดินทางจะไปอภิเษกสมรสกับราชิดาพระเจ้ากรุงจีน คุณขบวณเรือใหญ่น้อยมาเป็นอันมาก ถูกพญาครุฑทำร้ายรบกวน จิตตีเรือและคนในขบวณจมทะเลหมด พี่จำ เป็นเคราะห์ดีของข้าอยู่บ้าง ข้าได้กระดานเกาะลอยมาตามคลื่น ถูกคลื่นซัดมาติดอยู่ ณ ที่นี้” พอได้ยินเท่านั้นพระนมรู้สึกสงสาร เกิดความรักและเอ็นดู ใบหน้าเบิกบานรีบกลับมาทูลราชิดาพระเจ้ากรุงจีนทันที ราชิดาพระเจ้ากรุงจีนดีพระทัย พระพักตร์อิมตรัสว่า “ไปไปเถอะแม่ ไปช่วยเอาราชโอรสพระเจ้ากรุงโรมนั้นมา นำไปซ่อนไว้ให้มิดชิดก่อนพญาครุฑจะกลับมา อย่าให้ผู้ใดรู้เห็นอีก มิดังนั้นราชโอรสพระเจ้ากรุงโรมจะถูกปลงพระชนม์ และแม่อย่าเพิ่งถวายข้าวหรือถูกไม้ใดๆ ให้เสวย ครั้งแรกๆ จงถวายแต่น้ำเท่านั้นก่อน แล้วจงจัดน้ำสรงถวาย ชำระล้างพระวรกายให้ด้วย” พระนมรับสั่งชวนนางพี่เลี้ยงไปด้วย เมื่อถึงที่ราชโอรสพระเจ้ากรุงโรมอยู่ ช่วยกันหามองคร้ราชโอรสเข้าไปซ่อน เอาก้อนหินปิดปากถ้าไว้ ไม่ให้พญาครุฑสงสัย แล้วกลับมานำน้ำเสวยน้ำสรงไปถวาย ช่วยชำระพระวรกาย ถวายผ้าให้ทรงแต่งพระองค์ให้ด้วย และพอถึงเวลาพญาครุฑกลับ จึงรีบปิดปากถ้าไว้กลับมาเฝ้าราชิดาพระเจ้ากรุงจีน ทูลเล่าถึงกิจการที่ได้จัดไปนั้นต่อจากนี้พระนมก็ได้ทะนุถนอมถวายการอารักขาเป็นอย่างดีพยายามปิดความไม่ให้รู้ไปถึงพญาครุฑ ราชโอรสพระเจ้ากรุงโรมได้รับการบำรุงอย่างดี ได้เสวยพระกระยาหารดีๆ เพิ่มขึ้นอีกตามลำดับไม่ช้าพระวรกายหายซูบซีด

ผิวพรรณผุดผ่อง ทรงมีพระกำลังขึ้นเหมือนเดิม นับเป็นปรกติสุข คงชาอยู่แต่เครื่องทรงเท่านั้น ดังนั้นพระนมจึงทูลราชธิดาว่า “ราชโอรสพระเจ้ากรุงโรมนี้มีพระจริยาวัตรเรียบร้อย เจริญจากสุขภาพ พระรูปพระโฉมผิวพรรณผุดผ่อง งามยิ่งกว่าโอรสทั้งหลายในกรุงจีนหรือนครอื่นๆ ที่ได้เห็นมา แต่ก็ น่าเสียดายซึ่งบัดนี้พระองค์ไม่มีเครื่องทรง” ราชธิดาพระเจ้ากรุงจีนตรัสว่า “ไม่เป็นไรดอกแม่ เมื่อ พญาครุฑกลับมาฉันจะขอให้” เวลาเย็นใกล้ค่ำ พญาครุฑกลับ นำของเสวยต่างๆ มาถวายราชธิดา พระเจ้ากรุงจีน ราชธิดาจึงบอกพญาครุฑว่า “ข้าแต่พญาครุฑผู้เป็นเจ้าแห่งข้า ตามที่ปู่ข้าได้พาข้าทั้ง สามมาอยู่ ณ ที่นี้ ได้กรุณาเลี้ยงดูให้อาหารให้มีความสุข ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ นับเป็นพระคุณยิ่ง แต่พวกเราทั้งสามยังขาดเสื้อผ้า เครื่องแต่งตัวที่มีอยู่แล้วไม่พอผลัด” พญาครุฑได้ยินดังนั้น หัวเราะเสียงดัง เหมือนฟ้าลั่น บอกด้วยความดีใจว่า “หลานรักไม่ต้องเป็นทุกข์ ปู่ได้สัญญาไว้กับพระเจ้าอัลละฮ์ สุลไ มันไม่ช้าคงเสร็จจรูระ ปู่จะพาเจ้าทั้งสามไปส่งราชบิดาของเจ้า ณ กรุงจีน”

ราชธิดาพระเจ้ากรุงจีนตรัสว่า “นี่แน่ะ ปู่ ขอบอกว่าที่ปราสาทใหญ่ของบิดา ณ กรุงจีน ที่ ปราสาทมีห้องกระจกห้องหนึ่ง ในห้องนี้มีหีบใหญ่เล่มมาประดับเพชรพลอย ในหีบใบนั้นมีเครื่อง แต่งกายต่างๆ ขอให้ปู่นำมาให้หลานด้วย หลานทั้งสามจะขอบพระคุณมาก” “ดีแล้วหลานรัก ปู่จะ นำมาให้” พญาครุฑพูด “อย่าว่าแต่ในปราสาทพระบิดาของเจ้า ณ กรุงจีนเลย แม้จะให้ไปแห่งอื่นที่ ลำบากกว่านี้ ถ้าเป็นความต้องการของหลานแล้ว ปู่ก็จะไปเอามาให้จนได้”

ราชธิดาพระเจ้ากรุงจีนได้ฟังดังนั้นมีพระทัยโสมนัส และไม่ช้าพญาครุฑก็บินมุ่งไปยังกรุงจีน พอใกล้จะถึง ลงเกาะพักเหนื่อย ณ ยอดเขาแห่งหนึ่ง แล้วออกบินต่อไป มุ่งยังปราสาทห้องกระจก ของพระเจ้ากรุงจีนตามที่พระราชธิดาพระเจ้ากรุงจีนทรงแนะไว้นั้น พญาครุฑสำแดงฤทธิ์ให้เกิดพายุ ฝนเสียงอื้ออึงทั่วประเทศ มีเมฆหมอกมืดมัวจวนมองกันไม่เห็น

ขณะนั้นพระเจ้ากรุงจีนกำลังออกจากราชการ เสนาอำมาตย์ข้าราชการ แม่ทัพนายกอง ประชาชนราษฎรทั้งหลายเฝ้าอยู่แน่นขนัด คอยรับพระราชสาส์นของพระเจ้ากรุงโรมอันมีมาตามข่าว พระราชโอรส ว่าถึง กรุงจีนหรือยัง ราชทูตผู้ถือราชสาส์นกำลังคลานเข้ามาหน้าพระที่นั่ง พอดีก็เกิด พายุฝนหนักโดยอำนาจพญาครุฑดังกล่าแล้ว บรรดาผู้ที่เฝ้าอยู่ต่างไม่เคยพบเห็นเหตุการณ์เช่นนี้ มาก่อน พวกกันตกใจ ผละกันออกจากที่เฝ้า แยกกันหนีซุกซ่อน ยืนแอบตัวสันกระจัดกระจายอยู่พญา ครุฑเห็นผู้คนโกลาหลลุ่นวาย ไม่สนใจต่อสิ่งใดทั้งนั้น ก็โผล่ระหว่างหมอกตรงไปยังปราสาทใหญ่ ทำลายฝาปราสาทแล้วลอดเข้าไปคาบหีบเครื่องทรงที่พระราชธิดาพระเจ้ากรุงจีนบอกให้นั้น ออก จากปราสาทแล้วบินขึ้นยังอากาศรวดเร็วดังลมเพชรหึงส์ พากลับไปยังเกาะลังกาบูรี ถึงเกาะแล้วก็นำ หีบเครื่องทรงใบนี้ถวายราชธิดาพระเจ้ากรุงจีน ราชธิดารับหีบเครื่องทรงด้วยพระปรีดาปราโมทย์ยิ่ง ทรงหยิบกุญแจไขเปิดหีบนั้น ออก ทรงเลือกเครื่องทรงชุดงามๆ ออกมาวางต่อหน้าพญาครุฑ พญาครุฑเห็นประจักษ์จริงแล้วก็บินออกไปพักผ่อนกาย ณ ยอดเขาสูงแห่งหนึ่ง

รุ่งขึ้นเมื่อพญาครุฑบินออกจากเกาะไปหาอาหารตามเคยแล้ว ราชธิดาพระเจ้ากรุงจีนทรง เลือกเครื่องทรงอย่างดี มีริ้วทองประดับลวดลายงามๆ อันเป็นเครื่องทรงสำหรับราชา ส่งให้พระนม นำไปถวายราชโอรสพระเจ้ากรุงโรม พร้อมทั้งพระกระยาหารประจำ และให้ทูลเหตุการณ์ให้ทรง

ทราบด้วย ราชโอรสพระเจ้ากรุงโรมได้รับเครื่องทรงใหม่ พระกระยาหารอันดีเลิศ และทรงทราบข่าวคราวนั้นแล้ว ก็มีพระทัยเบิกบาน ทรงพระปรีดายิ่งนัก

อยู่มาอีกประมาณ 6-7 วัน ขณะพญาครุฑไม่อยู่ ออกไปหาอาหารตามปกติ พระนมได้นำราชโอรสพระเจ้ากรุงโรมมา ณ ที่ประทับของพระราชธิดาพระเจ้ากรุงจีน ราชธิดาพอแลเห็นก็มีพระทัยรัก เสด็จออกต้อนรับด้วยความเอื้อนเอ่ย ส่วนราชโอรสพระเจ้ากรุงโรมนั้นทรงพอพระทัยในราชธิดามาก กระสันชานเสียวในพระทัย เกิดจากความรักอันตรงกันทั้งสองพระองค์ จนลืมกลัวพญาครุฑ ทั้งสองได้มอบความรักไว้ต่อกัน แต่พอใกล้เวลาพญาครุฑกลับต่างทรงกอดรัดจูมพิตฝากรักและอาลัยต่อกัน แล้วราชโอรสพระเจ้ากรุงโรมต้องเสด็จกลับถ้าที่ประทับตามเดิม พระนมได้นำเครื่องเสวยตามไปถวายเพื่อได้เสวยในเวลาค่ำคืนด้วย ถวายแล้วพระนมก็ทูลลาออกจากถ้ำ เอาก้อนหินปิดประตูถ้ำเช่นเคย แล้วกลับมาอยู่ที่ประทับของราชธิดาของพระเจ้ากรุงจีน ก็พอดีพญาครุฑกลับเข้ามา นำเอาอาหารสำหรับราชธิดา พระนม พี่เลี้ยงมาให้แล้วพญาครุฑก็กลับออกไปยัง ณ ที่สำนักของตน พฤติการณ์แห่งราชธิดาและราชโอรสคู่นี้เป็นไปดังนี้ทุกวัน พญาครุฑไม่ติดใจสงสัยอะไร คงส่งอาหารสำหรับ 3 คนเป็นปกติอยู่ ทั้งนี้เพราะพญาครุฑมั่นใจว่าราชโอรสพระเจ้ากรุงโรมนั้นได้จมน้ำสิ้นพระชนม์แล้ว ไม่เคยได้ข่าวหรือทราบว่าพระองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ ทั้งนี้ก็เลยว่าจะทรงสามารถเข้ามาอยู่ในเกาะนี้ และพบกับราชธิดาพระเจ้ากรุงจีนแล้วอยู่มาวันหนึ่ง พญาครุฑเข้าเฝ้าราชธิดาพระเจ้ากรุงจีนแล้วบอกว่า “นี่แน่ะ หลานรัก ขอให้หลานอยู่ที่นี้ไปก่อน ปู่จะไปเฝ้าพระเจ้าอัลละฮ์สุไลมานอีกสักครั้ง ว่าจะโปรดประการใด ของอยู่เป็นสุขๆ เกิดนะ” ราชธิดารับคำ แล้วพญาครุฑก็ไผ่ขึ้นฟ้า ฝ่าเมฆบินไปยังที่ประทับแห่งองค์พระ อัลละฮ์ สุไลมาน พอถึงก็ตรงเข้าเฝ้าทันทีพระเจ้าอัลละฮ์ สุไลมาน ตรัสว่า “แน่ ท่านพญาครุฑ ตามที่ท่านได้สัญญาไว้คราวก่อนนั้น ท่านได้ทำการเสร็จเรียบร้อยตามสัญญานั้นแล้วหรือประการใด”

“ข้าพเจ้าได้ปฏิบัติสำเร็จตามความปรารถนาเรียบร้อยแล้วพระเจ้าข้า” พญาครุฑทูล “เรื่องที่เจ้ารับว่าจะแยกราชโอรสพระเจ้ากรุงโรม กับราชธิดาพระเจ้ากรุงจีนไม่ให้อภิเษกสมรสกันได้นั้นหรือ” พระเจ้าอัลละฮ์ สุไลมาน ตรัสถามพญาครุฑทูลว่า “ถูกแล้วพระเจ้าข้า ข้าพเจ้าได้ลักราชธิดาพระเจ้ากรุงจีนกับพระนมพระพี่เลี้ยงรวม 3 คน มาไว้ที่เกาะลังกาบุรี ได้บำรุงเลี้ยงดูให้อยู่เป็นสุขพยายามหาอาหารมาเลี้ยงกัน บำรุงบำเรอบริบูรณ์ทุกวันมิได้ขาด เมื่อไม่ช้านี้ก็ได้เอาหีบเครื่องทรงจากปราสาทพระเจ้ากรุงจีนมาถวาย ทั้งสามอยู่เป็นสุขสบายตลอดมาพระเจ้าข้า” พระเจ้าอัลละฮ์ สุไลมาน “แล้วราชโอรสพระเจ้ากรุงโรมนั้นเล่า ได้นำขบวนเรือของพระองค์ถึงกรุงจีนหรือเปล่า” พญาครุฑ “ขอเดชะ ขบวนเรือนี้มีขบวนเรือใหญ่น้อยคุ่มกัน ห้อมล้อมไปด้วยเป็นอันมาก มีราชาใหญ่น้อยกำกับไปด้วยหลายองค์ ที่เป็นใหญ่มีฤทธิ์ศักดิ์ดานภาพมากกว่าราชาองค์อื่น ทรงพระนามว่าราชามารงมหาวังสา ทรงเป็นผู้กำกับการควบคุมนำราชโอรสพระเจ้ากรุงโรม พระองค์มีกองเรือและพลเป็นอันมาก ข้าพเจ้าตามไปพบกันในระหว่างทาง จึงเข้ารวีกองเรือนี้ ข้าพเจ้าสามารถตีแตกพินาศทั้งเรือและคนจมลงในท้องทะเลหมดไม่เหลือเลยพระเจ้าข้า” พระเจ้าอัลละฮ์ สุไลมาน ทรงพระสรวลหันพระพักตร์มาทางหมู่อำมาตย์มนตรีที่เฝ้าอยู่ บรรดาผู้ใหญ่ผู้เฒ่าเมื่อได้ยินทูลว่า ผู้คนตายหมดแล้ว

โดยไม่คิดถึงโชคกลางหรืออำนาจของพระเจ้าบ้าง ก็พากันหัวเราะพระเจ้าอัลลาะห์ สุไลมาน ตรัสกับพญาครุฑว่า “ถ้ามีผู้ใดรอดตายอยู่บ้างละ ท่านจะว่าอย่างไร” พญาครุฑ “ถ้าราชโอรสพระเจ้ากรุงโรมยังมีพระชนม์อยู่ หรือได้ไปพบกับราชธิดาพระเจ้ากรุงจีนที่ข้าพเจ้านำไปไว้ที่เกาะ ข้าพระองค์ยินดีรับโทษตามที่ได้ทูลให้สัญญาไว้แต่แรก คือจะหลีกตัวออกจากดินแดนของมนุษย์ไปอยู่ที่อื่น ข้าพระองค์จะไม่ยอมทำผิดสัญญาอันดีทูลลาออกไปจากใต้ฟ้าใต้แผ่นดินและถิ่นฐานอันเป็นที่อยู่ของมนุษย์โลกทั้งหลายนี้ ข้าแต่พระองค์ ข้าพระองค์ไม่กล่าวเท็จต่อพระเจ้าเป็นอันขาด” พระเจ้าอัลลาะห์ สุไลมาน ทรงฟังพญาครุฑทูลให้สดังนั้น ทรงแยมพระสรวลแล้วตรัสสั่งพญาปิศาจผู้มีนามว่า ฮาร์มัน ซาห์ “เจ้าจงหาบรืวารปีศาจไปสักร้อยตน ไปเชิญราชธิดาพระเจ้ากรุงจีน พร้อมด้วยราชโอรสพระเจ้ากรุงโรม พระนม พระพี่เลี้ยงมาที่นี่ ให้ทั้งสี่ลงในหีบใหญ่และรับนำมาโดยด่วน”

พญาปิศาจฮาร์มัน ซาห์ รับพระบัญชา นำพลปีศาจร้อยตนรีบออกจากที่เผ่าเหาะมุ่งไปยังเกาะลังกาบุรี ครู่หนึ่งก็ถึง ได้เห็นราชโอรสพระเจ้ากรุงโรมประทับอยู่กับราชธิดาพระเจ้ากรุงจีนตรงตามที่รับสั่ง จึงพากันเข้าไปเผ่า ทูลด้วยวาจาอันอ่อนหวานว่า “ข้าฯ ได้รับพระบัญชาจากพระเจ้าอัลลาะห์ สุไลมาน ให้มาทูลเชิญเสด็จทั้งสองพระองค์ไปเผ่า ขอได้โปรดเสด็จลงในหีบใหญ่ พร้อมทั้งพระนม พี่เลี้ยง ข้าฯ จะได้นำเสด็จไปเผ่า ณ บัดนี้ ด้วยขณะนี้พญาครุฑกำลังเผ่าพระเจ้าอัลลาะห์ สุไลมานอยู่” ราชโอรสพระเจ้ากรุงโรมและราชธิดาพระเจ้ากรุงจีนได้ฟังพญาปิศาจทูลดังนั้นตรัสให้เอาของในหีบออก แล้วชวนกันลงนั่งในหีบใหญ่ใบนั้นทั้งสี่คน พญาปิศาจลั่นกฎแฉให้บรืวารหามหีบนั้นออกมาพาเหาะขึ้น ไปยังนภากาศ มุ่งหน้ากลับไปยังที่ประทับของพระเจ้าอัลลาะห์ สุไลมาน ครู่เดียวก็ถึง นำหีบนั้นเข้าไปถวาย กราบทูลกิจการทั้งปวงให้ทรงทราบแล้วออกไปพระเจ้าอัลลาะห์ สุไลมาน ทรงรับหีบนั้นโปรดให้วางตรงหน้าพญาครุฑ แล้วรับสั่งให้ไขกฎแฉเปิดหีบนั้น เมื่อหีบนั้นเปิดแล้ว บุคคลทั้งสี่ออกจากหีบ กราบถวายบังคมพระเจ้าอัลลาะห์ สุไลมาน แล้วพากันประทับนั่ง ณ ที่อันควรส่วนข้างหนึ่ง “แม่ พญาครุฑ ท่านจงดูให้ถนัด” พระเจ้าอัลลาะห์ สุไลมาน ตรัสกับพญาครุฑ “ชายผู้นี้เป็นใครเป็นบุตรของผู้ใด” พญาครุฑเห็นดังนั้นรู้สึกงง เกิดความกลัวเสียสยงตัวสั่น ทั้งรู้สึกอับอายหมุ่ราชา ราชบริพารบรรดาที่เผ่าอยู่ ณ ที่นั้นเป็นอันมากจึงนิ่งอึ้ง ไม่ทูลตอบแต่ประการใด พระเจ้าอัลลาะห์ สุไลมาน ตรัสต่อไปว่า “ดูกร เสนา มนตรีผู้มีชาติกำเนิดอันสูงศักดิ์ทั้งหลาย ฟังทราบโดยจริงใจว่า การที่พระเจ้าได้มีพระกรุณาสร้างเราท่านทั้งหลายขึ้นมานี้ ก็ด้วยทรงพระเมตตา หวังให้ดำรงตนอยู่ตามโอวาทประกาศิตในพระองค์เฉพาะพระโอวาทสำคัญ 4 ข้อ ที่จะกล่าวต่อไปนี้ขอท่านทั้งหลายอย่าได้กำหนดให้เป็นการแน่นอนประการใดๆ นอกจากจะได้รับพรจากพระเจ้า เช่น

1) เรื่องโชคลาภ จะได้มากน้อยเพียงใดนั้นจะกำหนดนึกเอาแน่ไม่ได้ จะได้ในวันนี้หรือพรุ่งนี้ อะไรนั้นก็สุดแต่พระเจ้า

2) เรื่องอายุสังขาร จะยืนยงคงนานหรือสั้นสุด มีสิ่งใดป้องกันได้หรือหาไม่ยอมไม่เป็นที่ทราบได้ แม้จะให้รู้ว่าเราจะตายในที่ใดก็ไม่มี อะไรเป็นหลักกำหนด ไม่มีอะไรแน่ เพราะทั้งนี้ต้องเป็นไปตามประกาศิต ของพระเจ้า

3) บุพเพสันนิวาส อันนำไปสู่บุคคลต่างๆ ได้พบ ได้ร่วมคู่ครอง ย่อมเป็นไปตามโฉลก แม้การจะรวมอยู่แห่งมนุษยชาติของโลกก็เป็นไปตามพระประสงค์ของพระเจ้า แล้วแต่พระองค์จะบันดาลส่วนการที่จะทำลายให้แตกแยกจากกันในวันพรุ่งนี้หรือเมื่อใดๆ นั้น ไม่มีผู้ใดมีอำนาจกำหนด และทำได้ ต้องแล้วแต่พระโองการของพระเจ้าทั้งสิ้น

4) การหย่าร้างหรือแยกขาดจากกัน ต้องถึงวาระของมันจริงๆ จะกำหนดแน่นอนในวันใดตามที่ตนต้องการนั้นไม่ได้ เป็นกรณีกึ่งอันพระเจ้าได้ทรงลิขิตไว้แล้ว ต้องเป็นไปตามเทวะประสงค์นั้น”ราชา เสนาอำมาตย์ ทหารพลเรือน บรรดาที่เฝ้าอยู่ ณ ที่นั้น รับสนองพระบัญชาและทูลว่า “พระเจ้าข้า ตรัสมาถูกต้องที่สุดแล้ว”พญาครุฑคลานเข้ามาใกล้ที่ประทับ แล้วทูลว่า “ข้าแต่พระอัลลาะห์ เจ้า ข้าพเจ้ารู้สึกความผิด ขอกราบทูลขอภัยโทษจำนวนร้อยครั้งพันครั้ง ในการที่ข้าพระองค์กระทำการขัดพระโองการในครั้งนี้ ข้าพระองค์ขอสัญญาต่อดวงเดือนดวงตะวัน ขอหลีกเลี่ยงออกไปให้พ้นอาณาเขตแผ่นดินแผ่นดินฟ้าที่เป็นถิ่นของมนุษย์ ส่วนที่จะไปอยู่ที่ใดต่อไปนั้นข้าพเจ้าขอประทานอนุญาต สุดแต่จะโปรด”แล้วราชโอรสราชธิดาทั้งสองนี้ท่านจะว่าอย่างไร” พระเจ้าอัลลาะห์ สุลaimัน ตรัสถาม“แล้วแต่จะโปรดฯ” พญาครุฑทูล “เมื่อข้าพระองค์ทูลลาไปจากที่นี่แล้ว กิจการทั้งสิ้นย่อมเป็นสิทธิ์ของพระองค์”พระเจ้าอัลลาะห์ สุลaimัน “ถ้าเช่นนั้นท่านจงไปเถิดไปเสียแต่วันนี้ ออกไปให้ไกลพ้นดินแดนที่เป็นที่อยู่ของมนุษย์ จงไปให้พ้นเขตทะเลใหญ่อันชื่อว่าทะเลกุลซุม คือทะเลแดง และอย่าให้มนุษย์พบเห็นอีก”พญาครุฑรับพระบัญชา ลูกขึ้นก้มศีรษะลงกระทำการระเซ่นเดียวกับผู้น้อย คำนับผู้ใหญ่ สักการะต่อพระเจ้าอัลลาะห์ สุลaimัน แล้วออกบินมุ่งไปยังทะเลกุลซุม อันเป็นที่มนุษยชาติทั้งหลายไปไม่ถึง แล้วเข้าพำนักหากินอยู่ ณ ที่นั้นเมื่อพญาครุฑไปแล้ว พระเจ้าอัลลาะห์ สุลaimัน โปรดให้มนตรีแต่งศุภอักษรเป็นภาษาจีนถึงพระเจ้ากรุงจีน ส่งราชธิดากับราชโอรสพระเจ้ากรุงโรม พระนม พระพี่เลี้ยงคืบมา ทั้งเล่าเหตุการณ์อันพญาครุฑได้กระทำต่อราชโอรสพระเจ้ากรุงโรมให้ทรงทราบทุกประการ เสร็จแล้วหันพระพักตร์มาทางราชโอรสพระเจ้ากรุงโรม ตรัสถามราชโอรสพระเจ้ากรุงโรมว่ามีราชาหรือแม่ทัพนายกองเหลือชีวิตจากเรือแตกบ้างหรือไม่

ราชโอรสพระเจ้ากรุงโรมทูลว่า “พระกรุณาเป็นที่ยิ่ง เห็นว่าคงจะมี คือพระราชอาญาผู้ใหญ่ทรงพระนามว่า ราชามารมมหาวังสา ด้วยในขณะที่กองเรือของข้าพเจ้าถูกพญาครุฑรบกวนทำลายนั้น ราชามารมมหาวังสาได้หยุดทอดสมอ ชนพื้นขนน้ำอยู่ที่เกาะแห่งหนึ่ง เรือลำนี้มีได้ถูกพญาครุฑรบกวนทำร้าย เห็นว่าคงรอดพระชนม์อยู่”ในวาระเดียวกันนั้น อำมาตย์ผู้หนึ่งทูลขึ้นว่า “ขอเดชะ ข้าพเจ้าได้ทราบข่าวว่าราชามารมมหาวังสาได้ไปตั้งเมืองขึ้นบนแผ่นดินใหญ่ตรงกับ เกาะ สระรี”พระเจ้าอัลลาะห์ สุลaimัน ตรัสว่า “จงเขียนข่าวที่ทราบนี้ลงในศุภอักษรด้วย เพื่อพระเจ้ากรุงโรมจะได้ทรงเรียกกลับกรุงโรม”เมื่ออำมาตย์จารึกศุภอักษรเสร็จแล้ว นำถวายพระเจ้าอัลลาะห์ สุลaimัน ทอดพระเนตรเป็นที่พอพระทัย จึงตรัสแก่พญาปิศาจว่า “ดูกร พญาปิศาจ ตัวท่านกับโยธาจำนวนพันตนนำราชโอรสกับราชธิดาทั้งคู่นี้ พร้อมด้วย พระนม พี่เลี้ยง กับหีบเครื่องทรงใบนี้ ไปถวายพระเจ้ากรุงจีน ให้พระเจ้ากรุงจีนจัดการอภิเษกให้ครองกันตามราชประเพณี ด้วยทรงเป็นหน่อเนื้อเชื้อกษัตริย์ใหญ่เสมอกัน และให้พระเจ้ากรุงจีนแจ้งข่าวไปยังพระเจ้ากรุงโรมด้วย”พญาปิศาจถวายบังคม

ทูลลาออกมาจัดการทันได้นั้น ราชโอรสพระเจ้ากรุงโรม ราชธิดาพระเจ้ากรุงจีน พระนม พระพี่เลี้ยง กราบถวายบังคมลาพระเจ้าอัลละฮ์ สุลaimัน ขวนก้นลงในหีบ พญาฮาร์มัน ชาห์ ราชาของปีศาจ ลั่นกู่ญแจ กราบถวายบังคมแล้วสั่งให้บริวารยกหีบนั้นออกมา พร้อมด้วยบริวารปีศาจพันตน พาหะ มุ่งไปยังกรุงจีนขณะนั้นพระเจ้ากรุงจีนกำลังประทับ ณ ท้องพระโรง เสนาอำมาตย์เฝ้าอยู่แน่นขนัด ครบทุกตำแหน่ง ทรงพิจารณาราชกิจประจำ และคอยข่าวจากอำมาตย์ที่โปรดให้ไปติดตามราชธิดา ทั้งรอฟังข่าวทางพระเจ้า กรุงโรมด้วย แต่ยังไม่ได้ข่าวเพิ่มเติมแต่อย่างใด ราชทูตของพระเจ้ากรุงโรม ยังไม่ได้กลับ คงเฝ้าอยู่ ณ ที่นั้นด้วย

ทันได้นั้น พญาฮาร์มัน ชาห์ ราชาแห่งปีศาจก็ปรากฏกาย ณ ชายคาท้องพระโรง เลื่อนลงสู่ พื้น เดินตรงไปยังประตูเข้าท้องพระโรงพร้อมด้วยโยธาปีศาจทั้งหลาย พระเจ้ากรุงจีนทอดพระเนตร เห็นโยธาปีศาจมากมายก็ตกพระทัยทรงยืนขึ้น นายทหารทั้งหลายที่เฝ้าอยู่รีบลุกขึ้นมากันไว้ เดินตรง ไปหา ฮาร์มัน ชาห์ แล้วถามว่า “ท่านคือใคร มาที่นี่ธุระอะไรหรือ และเอนจิงมายืนนอกกันอยู่ในท้อง พระโรงนี้” พญาฮาร์มัน ชาห์ บอกว่า “ข้าฯ ชื่อ ฮาร์มัน ชาห์ เป็นราชาแห่งปีศาจทั้งหลาย มาที่นี่โดย พระบัญชาของพระเจ้าเหนือหัว ผู้เป็นมหาราชของราชาทั้งหลายในสากลโลกอันทรงพระนามว่า พระเจ้าอัลละฮ์ สุลaimัน พระองค์โปรดให้นำศุภอักษรมาถวายพระเจ้ากรุงจีน” เมื่อได้ยินพระนามพระ เจ้าอัลละฮ์ สุลaimัน ดังนั้น ต่างยินดีตรง เข้าจู่มือพญาฮาร์มัน ชาห์ นำเข้าเฝ้าพระเจ้ากรุงจีน พระเจ้ากรุงจีนทรงต้อนรับด้วยความเคารพยิ่ง และเมื่อได้ทรงทอดพระเนตรเห็นหีบที่โยธาปีศาจหาม มาวางลง ณ ท่ามกลางที่ประชุมก็แคลงพระทัย ตรัสให้พญาฮาร์มัน ชาห์ นั่งในที่อันควร แล้วถาม กิจการพญาฮาร์มัน ชาห์ ถือศุภอักษรของพระเจ้าอัลละฮ์ สุลaimัน ชูขึ้นถวายพระเจ้ากรุงจีน พระเจ้า กรุงจีนทรงกระทำการเคารพต่อศุภอักษร ยื่นพระหัตถ์ทรงรับมาทูลเหนือพระเศียรแล้วยื่นให้เสนา ผู้ใหญ่ เสนาผู้ใหญ่ ถวายบังคมแบบสหัสสเศคารพแล้วรับศุภอักษรเปิดออกอ่านถวาย ความในศุภ อักษรนั้นมีว่า

“ศุภอักษรมาจากพระเจ้าอัลละฮ์ สุลaimัน แจ้งแก่พระเจ้ากรุงจีน ขอให้ทราบว่าการณ์ ทั้งสิ้นนี้เกิดแต่พญาครุฑ พญาครุฑเป็นผู้กระทำความทุกข์ความลำบากให้แก่ราชธิดาและราชโอรส พระเจ้ากรุงโรมผู้เป็นคู่หมั้น จนเป็นเหตุให้ราชา เสนาอำมาตย์ พลโยธานในกองเรือของราชโอรส พระเจ้ากรุงโรมจมน้ำล้นตาย เรือรบใหญ่น้อยพลอยพินาศสิ้น ด้วยอำนาจการกระทำของพญาครุฑ นั้น เหตุการณ์ได้ผ่านพ้นไปแล้ว เราจึงได้พบราชโอรสและราชธิดาทั้งสองนี้และได้ให้ฮาร์มัน ชาห์ มนตรีของเรานำมาถวาย ขอได้ทรงรับบุคคลทั้งสี่นี้ แล้วจัดการอภิเษกสมรสราชโอรสและราชธิดาคู่นี้ ให้ได้ครองกันตามระเบียบแบบแผน ให้สมพระเกียรติแห่งราชโอรสแห่งกรุงใหญ่ๆ อย่าให้ขาดตก บกพร่องแม้แต่น้อย เสร็จแล้วให้มีศุภสาสน์แจ้งพระเจ้ากรุงโรมให้ทรงทราบ และให้พระเจ้ากรุงโรมมี รับสั่งเรียกบรรดาราชา เสนาอำมาตย์ โยธาที่ตักค้างอยู่ ณ ถิ่นที่กล่าว ให้กลับไปยังกรุงโรมให้หมด นี่ เป็นคำสั่งของเรา”

จบศุภอักษรทุกคนมีความยินดี พร้อมกันถวายบังคมแล้วพระเจ้ากรุงจีนประทับ ณ พระที่นั่ง เลื่อนพานพระศรีให้พญาฮาร์มัน ชาห์ รับประทาน รับสั่งให้เปิดฝาหีบ พญาฮาร์มัน ชาห์ ไชยกู่ญแจ

พลปีศาจช่วยกันเปิดฝาหีบออก บุคคลทั้งสี่ก็คลานออกจากหีบถวายบังคมพระเจ้ากรุงจีน พระเจ้ากรุงจีนทรงโสมนัสยิ่งนัก ทรงเข้ากอดจูบราชธิดา ราชโอรสพระเจ้ากรุงโรม เมื่อทรงแลเห็นราชโอรสพระเจ้ากรุงโรมงามก็พอพระทัย ทรงเข้าจูบพระหัตถ์ราชธิดาและราชโอรสคู่นั้นขึ้นประทับ ณ พระแท่นข้างขวาพระราชอาสน์ และโปรดให้มหาดเล็กนำหีบนั้นไปเก็บไว้ในปราสาทตามเดิม โปรดให้ตามตัวราชทูตกรุงโรมเข้าเฝ้า เมื่อราชทูตกรุงโรมเข้ามาแล้วตรัสว่า “ดูจงดีซิว่า นี่เป็นเจ้านายของท่านใช่หรือไม่”

ราชทูตกรุงโรมทูลว่า “เดชะ เป็นองค์ราชโอรสของพระเจ้าเหนือหัวข้าพเจ้า ที่พระเจ้าอยู่หัวทรงแต่งกองเรือใหญ่น้อยเป็นอันมากมอบให้ควบคุมเดินทางมายังพระนครของพระองค์แล้วหาใช่โปรดให้ออกตามหา ข้าพเจ้าได้รับพระบัญชาจากเจ้าเหนือหัวให้ออกติดตามเหมือนกัน ได้ติดตามอยู่ 3 ปีแล้ว เพิ่งได้ข่าวและเห็นพระองค์ ณ ที่นี้เอง” ราชโอรสพระเจ้ากรุงโรมรับสั่งกับราชทูตโรมว่า “ดูกร มนตรีแห่งเรา เราารู้สึกยินดีมากที่ได้มาพบท่านทั้งหลาย เป็นโชคดียิ่งที่เราจะได้ถึงขนาดนี้ จึงมีโอกาสได้เฝ้าพระเจ้าอัลละฮ์ สุลaimัน จักรพรรดิแห่งโลก และได้กลับมาเฝ้าพระบิดา ณ กรุงจีนด้วยนับเป็นบุญ ของเรา มิฉะนั้นคงจะตายเสียเพราะการกระทำของพญาคูชนั้นแล้ว”

ราชทูต “พระอาญาไม่พ้นเกล้า เห็นด้วยเกล้าฯ ว่า ข่าวดีนี้จักเป็นที่ปลื้มพระทัยยิ่งของพระเจ้ากรุงโรมราชบิดา” เมื่อได้สนทนากันพอสมควรแล้ว พระเจ้ากรุงจีนทรงเรียกเครื่องแต่งกายมาประทานแก่พญาอาร์มัน ซาห์ ราชปิศาจชุดหนึ่ง พญาอาร์มัน ซาห์ ได้ของประทานแล้วกราบบังคมลาพระเจ้ากรุงจีน ราชโอรส ราชธิดา พาพวกโยธาเหาะกลับไปกราบทูลกิจการที่ได้กระทำแล้วให้พระเจ้าอัลละฮ์ สุลaimัน ทรงทราบทุกประการเสร็จพระธุระเบื้องต้นนี้แล้ว พระเจ้ากรุงจีนโปรดให้ทำศุภสาสน์ในพระนามของพระองค์และในพระนามของพระราชโอรสพระเจ้ากรุงโรม แจ้งเหตุการณ์ทั้งปวงมอบให้ราชทูตกรุงโรมนำไปถวายพระเจ้ากรุงโรม แล้วพระองค์ทรงสั่งให้มีหมายบอกไปยังราชาเมืองขึ้นของกรุงจีนทั้งสิ้น ให้เกณฑ์ของกิน ของใช้ เครื่องมหัตถ์ภัณฑ์นานาชนิด ส่งไปยังกรุงจีนเพื่อทำพิธีอภิเษกสมรสราชธิดากับราชโอรสพระเจ้ากรุงโรม ตามที่พระเจ้าอัลละฮ์ สุลaimัน ทรงบัญชาสั่งไว้ เมื่อได้ส่งของครบถ้วนแล้ว และราชาเมืองขึ้นก็มาประชุมพร้อมกัน พระเจ้ากรุงจีนได้ทำพิธีอภิเษกสมรสเป็นการใหญ่ตามแบบประเพณีกษัตริย์ทุกประการ เสร็จพิธีอภิเษกสมรสแล้ว ทรงนำราชโอรสราชธิดาเสด็จเข้าปราสาทกล่าวถึงราชามารงมหาวิงสา ซึ่งได้สร้างเมืองขึ้นใหม่ ณ ริมทะเล ทิศตะวันออกของเกาะสะรี คอยข่าวของราชโอรสพระเจ้ากรุงโรมที่หายไปนั้น ยังหาได้ข่าวคราวไม่ ครองเมืองอยู่ไม่ช้าก็ได้โอรสองค์หนึ่ง ทรงสิริโสภาคย์ พระรูปงามน่ารัก มีเสน่ห์เป็นที่ต้องตาตรึงใจ ประชาชนราษฎรทั้งหลาย และเมืองที่สร้างใหม่นี้ยิ่งนานก็ยิ่งขยายใหญ่โต ประชาชนแสนสุข พ่อค้าวาณิชต่างเมืองไปมาค้าขายเนืองแน่น ประชาชนต่างแคว้นก็อพยพเข้ามาพึ่งพระโพธิสมภารไม่ขาดสาย

วันหนึ่งราชามารงมหาวิงสาออกว่าราชการ ณ ท้องพระโรง เสนาอำมาตย์ราชบริพารทหารพลเรือนมหาดเล็กเฝ้าตามตำแหน่ง จึงตรัสกับมนตรีผู้ใหญ่ทั้งสี่ว่า “ท่านมนตรี ท่านทราบหรือไม่ว่าดินแดนที่ใกล้ๆ กับเมืองเรานี้มีเมืองใดบ้างที่เป็นเมืองใหญ่ ถ้ามีและธิดาสวยเราจะแต่งงานหากขอ

ให้แก่ราชโอรสเรา” อำมาตย์ผู้ใหญ่ทั้งหลายว่า “เดชะ เมืองใหญ่ใกล้เมืองเรานี้ไม่เคยได้ยินชื่อ ที่ทราบมาก็มีที่เกาะสุมาตรา มีเมืองชื่อเมืองอัตเจ มีกำแพงใหญ่ มีสิ่งของงามๆ น่าดูน่าสนใจหลายอย่าง แต่ก็ไกล แล่นเรือจากเมืองเรานี้ไป 25 วัน จึงจะถึง และอีกฝ่ายหนึ่งของเมืองเราก็มียังเมืองอีกเมืองหนึ่ง เจ้าเมือง ชื่อว่าราชากะลิงจี มีทะเลขวางไกลมากเหมือนกัน คาดว่าระยะทางเรือใบราวเดือนหนึ่ง ถ้าไปถึงคงได้พบของแปลกของมีค่ามากมาย สิ่งที่น่าดูคือ กระถาง ตุ่ม ไห และต้นไม้ที่มีชื่อว่าต้นครั้ง และทางเหนือขึ้นไปมีป่าไม้ใหญ่และกว้างมาก”

ราชามารงมหาวังสา “ถ้าเช่นนั้น ให้ท่านทำหนังสือถึงพระราชากะลิงจี ขอตุ่มใหญ่สักใบหนึ่ง ขอให้เป็นใบใหญ่ที่สุด และจงสืบด้วยว่ามีติดางามๆ หรือหาไม่ ทางเมืองอัตเจนั้นให้ทำหนังสือแจ้งทางไมตรี และให้ผู้ไปทูลราชาอัตเจด้วยว่า เราเพิ่งสร้างเมืองใหม่ ถ้ามีวัสดุก่อสร้างอันใดควรมี หรือควรแก้บ้านเมืองตั้งใหม่ ขอให้ส่งไปให้บ้างเพื่อเป็นสันติไมตรีอันดีสืบต่อไป” มนตรีผู้ใหญ่รับรับสั่งจัดทำราชสาส์นแล้วจัดเรือ 30 ลำ บรรทุกสิ่งของเครื่องบรรณาการโดยสมควรให้มนตรี 20 คนเป็นทูต จำทูลราชสาส์นไปยังเมืองกะลิงจีและอัตเจ

เรือทูตที่ไปเมืองกะลิงจีประเทศพม่านั้น ได้แล่นมาเป็นเวลาหลายวัน ก็ถึงปากน้ำกะลิงจี เห็นเรือใบ ๓ เสาลำใหญ่จอดทอดสมอยู่ลำหนึ่ง มิได้ทักถามว่าเรือผู้ใด นำเรือของตนผ่านเข้ามาแม่น้ำเทียบท่าในเมืองแล้วพา กันเข้าไปเฝ้าราชากะลิงจี ขณะนั้นราชากะลิงจีกำลังออกว่าราชการประชุมมนตรีอำมาตย์ ฟังสาส์นรับสั่งของพระเจ้ากรุงโรมซึ่งโปรดให้ราชทูตถือมาถามข่าวของราชามารงมหาวังสา และในทันใดนั้น ราชทูตของราชามารงมหาวังสาก็เข้าถวายราชสาส์นของราชามารงมหาวังสา ราชากะลิงจีรับสั่งให้มนตรีย่าน พอได้ยินพระนามก็ทราบว่ราชามารงมหาวังสาอยู่ ณ เมืองตั้งใหม่ จึงหันมาทางราชทูตกรุงโรมที่เฝ้าอยู่ทางด้านขวา แล้วรับสั่งกับราชทูตกรุงโรมและราชทูตราชามารงมหาวังสาว่า

“ท่านทั้งหลายยังรู้จักกันดีอยู่หรือ” ทันใดทั้งสองฝ่ายต่างหันมาดูกันเห็นหน้าก็จำกันได้ ทูตราชามารงมหาวังสาจึงทักขึ้นว่า “นั่นแน่ พวกเรา ท่านคือราชบริพารในราชสำนักของพระเจ้ากรุงโรม ท่านมาถึงเมืองนี้นานแล้วหรือ” “เพิ่งมาถึงเมื่อ 3-4 วันนี่เอง” ราชทูตกรุงโรมตอบ “พวกเราได้แวะสืบข่าวราชามารงมหาวังสาทุกเมืองก็ยังไม่ได้ข่าว”

“เป็นบุญยิ่งที่เราได้มาพบกันที่นี่” ทูตราชามารงมหาวังสากล่าว “ดีแล้ว ไปกันเถอะ เราจะพาท่านไปเฝ้าพระองค์ ณ เมืองใหม่ จะได้สืบข่าวราชโอรสที่ถูกพญาครุฑทำร้ายจมกองเรือเสียคราวนั้น บางทีคงจะรอดได้ และยังคงมีพระชนม์อยู่” “การที่พวกเรามาคราวนี้ โดยพระบัญชาของราชโอรส ให้สืบหาพระราชาของท่าน” ราชทูตกรุงโรมเล่า “ด้วยพระองค์ทรงรอดแต่เพียงพระองค์เดียว และบัดนี้ได้ประทับอยู่ ณ กรุงจีนแล้ว” “ถ้าเช่นนั้นดีแล้ว” ทูตราชามารงมหาวังสา “โปรดรอพวกเราสักประเดี๋ยว ข้าพเจ้าฟังถึง ยังไม่ได้รับสั่งว่าจะโปรดให้ตามขอมหาหรือหาไม่” กล่าวแล้วราชทูตราชามารงมหาวังสาหันมาเฝ้าราชากะลิงจี คอยฟังรับสั่งอยู่ราชากะลิงจีตรัสว่า “ในเมืองของพระราชาของท่าน ขณะนี้มีพลเมืองผู้ลากมากดีมากอยู่หรือ” ทูตราชามารงมหาวังสาทูลว่า “มีพระเจ้าข้า แต่กลัวนเป็นชาวอสูรทั้งนั้น” ราชากะลิงจี “ถ้าดังนั้นก็ดีแล้ว เรามีตุ่มใหญ่ที่สุดอยู่ใบหนึ่ง ใบนี้แหละเรา

จะถวายพระราชทาน” รับสั่งแล้วให้มหาดเล็กเกณฑ์กันยกตุ่มใบนั้นมา ตุ่มนี้ใหญ่มาก ชาวเมืองในดินแดนนี้เป็นผู้ทำ ประมาณความ สูงขนาดใช้บันได 200 ขั้นพาด เป็นของเก่าไม่มีใครทราบว่ามีอายุนานเท่าใด ต้องใช้คนหามมากมาย ทูตราชาमारंगมหาวังสาเห็นว่าเรือของตนเล็กไม่อาจบรรทุกได้ ทั้งยังมีของอื่นที่ต้องบรรทุกไปด้วย จึงให้คนหามตุ่มใหญ่ใบนี้ไปบรรทุกเรือของราชทูตกรุงโรม

เมื่อจัดการบรรทุกเรียบร้อยแล้ว ราชากะลิงจึงรับสั่งให้มีราชสาส์นตอบแสดงสัณนิษฐานไมตรีให้ราชทูตรับไปถวายราชमारंगมหาวังสากับทูตว่า “ให้ทูลพระราชทานของท่านด้วยว่า เราขอผูกมิตรและขอให้ประชาชน เมืองเราไปมาค้าขายยังเมืองของท่านจนถึงชั้นลูกหลานด้วย” แล้วทรงยื่นราชสาส์นให้แก่ทูตราชาमारंगมหาวังสา ทูตราชาमारंगมหาวังสาและราชทูตกรุงโรมต่างทูลลาออกมาพากันลงเรือของราชทูตกรุงโรม สั่งให้เรือเล็กของตนแล่นตามไป ทั้งสองลำออนสมอชักใบ แล่นออกจากท่าเลียบชายฝั่งมุ่งไปเมืองลังกาสุข เดินทางมาเป็นเวลาหลายวันก็ถึงเมืองลังกาสุขของราชमारंगมหาวังสา ทอดสมออยู่ปากอ่าว มนตรีและราชทูตแห่งกรุงโรมชวนกันขึ้นจากเรือตรงไปเฝ้าราชमारंगมหาวังสา ขณะนั้นราชमारंगมหาวังสาพร้อมด้วยราชโอรสกำลังเสด็จออกจากราชการ เสนาอำมาตย์เฝ้าอยู่ครบครันตามตำแหน่ง ตรัสถามกิจการบ้านเมืองและคอยฟังเหตุการณ์อันลือว่ามีเรือใหญ่เข้ามาทอดสมออยู่ปากอ่าว ไม่ช้าราชทูตของกรุงโรมกับมนตรีที่ไปเมืองกะลิงก็เข้ามาเฝ้า ราชमारंगมหาวังสาทอดพระเนตรเห็นก็ทรงจำได้ตรัสเรียกเข้ามาและทรงทักว่า

“เชิญ เชิญซิท่าน ท่านผู้เป็นมนตรีของกรุงโรม ท่านได้พบกับคนของเราที่ไหน จึงมาพร้อมกันได้” ทั้งสองนั่งลงถวายบังคม มนตรีกรุงโรมดีใจยิ่งและหัวเราะเสียงดังแล้วทูลว่า “ข้าพเจ้าได้พบกับสหายนี้ในคราวที่ไปเฝ้าราชากะลิงจี่ โชคดีข้าพเจ้าแวะเข้าไปที่นั่นหวังสืบข่าวถึงพระองค์ว่าจะประทับอยู่ ณ เมืองใด หรือทรงหลงวนเวียนอยู่ ณ ดินแดนใดก็พอดีได้พบท่านมนตรีสหายผู้นี้เข้า ข้าพเจ้ายินดีมากพากันมาพักอยู่ที่เดียวกัน รับประทานร่วมกัน นอนด้วยกันมิได้คลาจากกันเลย ตลอดเวลาที่ได้พักอยู่เมืองกะลิงจี่ เมื่อราชากะลิงจี่โปรดฯ ให้นำตุ่มใหญ่มากถวายพระองค์ เรือของสหายเล็กบรรทุกไม่ได้ ต้องบรรทุกลงเรือของข้าพเจ้า และที่ข้าพเจ้ามาครั้งนี้ โดยพระบัญชาของพระเจ้ากรุงโรม ให้ทูลเชิญพระองค์เสด็จกลับ เพราะพระเจ้ากรุงจีนได้ส่งศุภสาส์นทูลให้ทรงทราบ ว่า ราชโอรสเสด็จถึงกรุงจีน พระเจ้ากรุงจีนได้จัดการอภิเษกสมรสกับราชธิดาแห่งพระเจ้ากรุงจีนเรียบร้อยแล้ว เวลานี้คงประทับอยู่ที่นั่น ข้าพเจ้าได้ถือรับสั่งพระเจ้ากรุงโรมออกติดตามสืบหาพระองค์ทุกแห่ง” ทูลแล้วก็ถวายราชสาส์นของพระเจ้ากรุงโรมแด่ราชमारंगมหาวังสา ราชमारंगมหาวังสารับและอ่าน ทรงทราบความในราชสาส์นนั้นแล้ว มีพระทัยชื่นบาน ทรงพระสรวลและตรัสว่า “เรามีความยินดีเป็นอย่างยิ่งในโอกาสที่จะได้กลับไปเฝ้ากราบถวายบังคมพระเจ้ากรุงโรม แต่ขอให้ท่านรอสักหน่อยก่อน เพราะเราจะต้องทำการอภิเษกลูกเราให้ขึ้นครองเมืองนี้แทนตัวเรา เราได้สร้างเมืองใหม่ขึ้นในที่นี้ เป็นที่ดี มีอาณาเขตกว้างขวาง หวังว่าต่อไปข้างหน้าคงจะเจริญรุ่งเรืองเป็นเมืองใหญ่ได้” มนตรีกรุงโรม “ขอเดชะ ที่ตรัสมานี้เป็นที่ถูกต้องตามแบบประเพณี สมควรแล้วที่จะได้ทรงอภิเษกราชโอรสขึ้นเป็นราชา ครองเมืองนี้แทนพระองค์ ทั้งเห็นด้วยเกล้าฯ ว่าถ้ามิใช่ราชวงศ์นี้ได้ฝ่าพระบาทเป็นราชาครองแล้ว อาจดำรงอยู่ไม่ได้นาน” ราชमारंगมหาวังสา “เราก็คิดเช่นนั้น

เหมือนกัน” ตรัสแล้วให้มนตรีของพระองค์ออกไปดูเรือลำทรงที่ได้ทรงมาแต่กรุงโรมและโปรตุเกส ให้ขึ้นคนไว้ที่ชายหาด รับสั่งให้เอาลงน้ำ เตรียมเดินทางกลับ มนตรีรีบไปดูตามรับสั่ง ก็เห็นว่า หาด ณ ที่นั้นกลายเป็นที่ดอนดินงอกยื่นถึงกันเป็นแผ่นดินใหญ่ มีต้นไม้ใหญ่ๆ ขึ้นเต็ม รอบลำเรือไม่มีทางที่จะเอาลงน้ำได้ จึงรีบกลับมาทูลให้ทรงทราบ ราชามารงมหาวังสาได้ฟังคำกราบทูล ทรงข้าในพระทัย ทรงพระสรวลลั่น หม่อมอำมาตย์จึงพากันกราบทูลว่า นับแต่เสด็จประทับและจัดสร้างเมืองอยู่ ณ ที่นี้เป็นเวลานานนักหนาแล้วไม่มีใครได้ไปดูเลย มนตรีกรุงโรม “ขอเดชะ ถ้าเช่นนั้นสำหรับเรือลำทรงลำนี้ควรปล่อยไว้เช่นนั้นดีกว่า ข้าพเจ้าขอถวายเรือของข้าพเจ้าเป็นเรือทรง เพื่อเสด็จกลับกรุงโรมพระเจ้าข้า”

ราชามารงมหาวังสา “เราก็คิดอยู่เช่นนั้น” อยู่มาไม่ช้า ทูตที่ไปเมืองออตเจกลับมาถึง นำราชสาส์นและของบรรณาการของราชาเมืองออตเจมาถวาย โปรดรับของบรรณาการและให้มนตรีผู้ใหญ่อ่านในที่ประชุมชนนั้น ทรงทราบในราชสาส์นแล้ว ทรงตรวจของ บรรณาการมีหลายอย่าง รวมทั้งเครื่องเพชรนิลจินดา เครื่องประดับอันมีค่ามากมาย ทรงพระปรีดาปราโมทย์ โปรดให้มหาดเล็กช่วยกันขนเข้าไว้ในปราสาท ต่อจากนั้นก็ตรัสให้ยกเครื่องเสวยอาหารคาวหวานมาเลี้ยงกันเป็นที่ราเริงเหตุพระยศ เสร็จการเลี้ยง มนตรีกรุงโรมถวายบังคมลากลับเรือของตน ราชามารงมหาวังสาราชโอรสเสด็จกลับ ต่อมาโปรดให้ตั้งการอภิเษกราชโอรสขึ้นครองราชย์ ตรัสให้ตั้งกองล่าเนื้อหาสัตว์ป่า ปลา ปู ส่งเข้าโรงครัว จัดให้มีการเลี้ยงเป็นการใหญ่ และให้การเล่นต่างๆ เริ่มแสดงเสียงฆ้อง กลอง ปี่ แตร ซอ กระจับปี่ รำมะนา ดนตรี แตรฝรั่ง กรับ ชลุ่มเล็ก ชลุ่มใหญ่ เชิงแซ่อีกทีกตลอด 50 วัน 50 คืน และตลอดเวลาที่มีการมหรหรรรมรื่นเริงนี้ โปรดให้เชิญเสนาอำมาตย์ทหาร พลเรือน รับพระราชทานเลี้ยงทุกวัน ครันครบ 50 วัน 50 คืน ถึงวันอันเป็นอุดมฤกษ์ ศุภมงคล โปรดฯ ให้ตั้งพิธีอภิเษกสมรสราชโอรสกับราชธิดาแห่งราชอันสูงศักดิ์องค์หนึ่ง

ต่อจากนั้นจึงตั้งการราชาภิเษก สถาปนาราชโอรสขึ้นเป็นราชาครองราชย์เมืองลังกาสุกถวายพระนามว่าราชามารงมหาโพธิสัตว์ ทรงตั้งบุตรของเสนาอำมาตย์ผู้เฒ่าที่รับราชการอยู่กับพระองค์ให้เป็นเสนาอำมาตย์ผู้ใหญ่สืบแทนตำแหน่งของบิดา รับราชการอยู่กับราชามารงมหาโพธิสัตว์ต่อไป

เสร็จพิธีอภิเษกและแต่งตั้งเสนาอำมาตย์ครบตำแหน่งแล้ว ราชามารงมหาวังสาตรัสกับมนตรีกรุงโรมว่า “เราได้จัดการอภิเษกให้ราชโอรสครองเมืองนี้แทนเรียบร้อยแล้ว ควรที่จะได้ตั้งชื่อเมืองนี้ให้เป็นสิริมงคลสืบไป” มนตรีกรุงโรม “ขอเดชะ เป็นวาระอันควรที่จะได้ทรงตั้งชื่อเมืองให้เป็นที่ประจักษ์ไว้จะได้ไม่เรียกกันผิดๆ” มนตรีกรุงโรมทูลต่อไปอีกว่า “เห็นด้วยเกล้าฯ ว่าการสร้างเมืองขึ้นได้มิใช่เป็นการง่าย ควรจะตั้งชื่อให้เหมาะสมเป็นสิริมงคล” ราชามารงมหาวังสา “ถ้าเช่นนั้นเราขอตั้งชื่อเมืองนี้ว่ากะดะฮ์ ซา มิน ดิซูริน” (เมืองนี้เรียกกันสั้นๆ ว่ากะดะฮ์ เป็นภาษาอาหรับหมายความว่า ขวต แจกัน หรือเอาความอีกอย่างหนึ่งว่า ซามแก้วประดับดอกไม้ ด้วยลักษณะประเทศเมื่อแลดูจากทะเลจะเห็นเป็นรูปเช่นนั้น ภาษาไทยเรียกว่า ไทรบุรี เป็นคำเจกกันอยู่ ฉะนั้นต่อไปจะใช้คำว่า ไทรบุรี แทนชื่อที่เรียกว่า กะดะฮ์)

ทรงตั้งชื่อเมืองแล้วตรัสกับราชโอรสว่า “ลูกรัก ราชามารงมหาโพธิสัตว์ในกาลข้างหน้า ถ้าเจ้ามีโอรสและธิดา จงให้แยกกันไปตั้งเมืองทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือองค์หนึ่ง ทางใต้หนึ่ง และทางทิศตะวันออกองค์หนึ่ง และเมืองไทรบุรีนี้ก็จงอย่าได้ทอดทิ้ง เพราะในทุกวันนี้ยังมีที่ดินว่างเปล่าอยู่มาก ควรได้ขยายบ้านเมือง แผ่เกียรติของเราให้กว้างขวาง ดำรงคุณธรรมความดีที่บิดาได้ทำมาแล้ว ดูทีหรือเราตั้งเมืองนี้ไม่กี่ปีก็เจริญรุ่งเรือง ประชาชนมากมายถึงเพียงนี้” มนตรีทั้งหลายได้ฟังพระบัญชาต่างก็ดีใจ ขอรับพระบัญชาทั่วหน้า และทูลว่า “ตามที่ได้ตรัสมานี้ถูกต้องยิ่งนักพระเจ้าข้า” ต่อจากนี้ ต่างคนต่างเตรียมสิ่งของเครื่องมือเครื่องใช้ขนลงเรือ เตรียมเดินทางกลับกรุงโรม ต่อมใหญ่ที่ให้ยกขึ้นจากเรือมนตรีกองโรม และได้ปลูกต้นไม้กอใหญ่ไว้แล้วนั้น พร้อมกันถวายแก่ราชามารงมหาวังสา ถึงเวลาฤกษ์ดี ราชามารงมหาวังสาเสด็จลงเรือ ลาราชโอรส เสนาประชากรแล้ว โปรดฯ ให้ออกเรือ ขึ้นไปเล่นกลับกรุงโรม ขณะที่เรือออกจากท่า ราชามารงมหาวังสาทอดพระเนตรเห็นดินบนเกาะพริกโค้งติดกับแผ่นดินใหญ่เสียแล้ว คนทั้งหลายจึงเรียกที่นั่นว่าภูเขาลาดา และเกาะจัมปูล ก็งอกติดกับแผ่นดินใหญ่เช่นเดียวกัน ชาวบ้านเรียกว่าภูเขาจัมปูล แม้เกาะสระที่เคยอยู่ห่างฝั่งก็เกือบงอกติดแผ่นดินใหญ่ที่เคียงคู่กับภูเขาจะไรแล้ว เมื่อทรงหันพระพักตร์ทอดพระเนตรไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ เห็นแหลมใหญ่ที่ยื่นออกไปกลางทะเล งอกใกล้กับเกาะกะราบังมากแล้ว ไม่ช้าคงยื่นติดเป็นแผ่นดินเดียวกัน และคงจะพากันเรียกชื่อว่าภูเขาตันหยง กล่าวถึงราชามารงมหาโพธิสัตว์นับตั้งแต่พระบิดาเสด็จกลับกรุงโรมแล้ว พระองค์ขึ้นครองราชย์ ครองเมืองไทรบุรีโดยทศพิธราชธรรม เป็นที่รักใคร่ในหมู่พ่อค้าวานิชประชาราษฎร์เสนาอำมาตย์ทั้งหลาย ประชาชนใกล้เคียงได้ยินพระนามต่างแซ่ซ้องถวายพระพร ยินดีอพยพเข้ามาพึ่งพระโพธิสมภาร พ่อค้าวานิชต่างเมืองก็พากันอพยพมาค้าขายมากขึ้นๆ ทุกวัน ปรากฏว่าเมืองไทรบุรีสมัยนั้นสมบูรณ์รุ่งเรือง มีพลเมืองอยู่หนาแน่นมากอยู่มาประมาณปีหนึ่ง ราชามารงมหาโพธิสัตว์ได้ราชโอรสองค์หนึ่ง พระรูปพระกายงามน่ารักไม่มีที่ติ โปรดให้จัดบุตรหลานของเสนามนตรี ผู้ใหญ่เป็นที่เลี้ยงพระนมทำนุบำรุงเลี้ยงดูราชโอรสพระองค์นั้นต่อมาไม่ช้าทรงได้ราชโอรสอีกพระองค์หนึ่ง ทรงตั้งพี่เลี้ยงพระนม ให้ทำนุบำรุงเลี้ยงดูครบทุกตำแหน่งเช่นเดียวกับพระเชษฐา พอทรงเจริญขึ้น โปรดให้ได้ชวนกันเล่นกับหมู่พระสหาย ทรงบำรุง ทรงให้พระเกียรติ เช่นเดียวกับราชโอรสของกษัตริย์ทั้งปวง

และถัดมาอีกปีหนึ่ง ทรงได้ราชธิดา พระรูปโสภา ผิวพระมังสาเหลืองละมุน มีพระลักษณะเป็นที่ต้องตาต้องใจของผู้ที่ได้พบเห็นทั้งหลาย โปรดให้มีพี่เลี้ยงพระนมดูแลรักษาตามแบบราชธิดากษัตริย์เมืองใหญ่ทั้งหลายถัดจากนั้นอีกหลายปีจึงทรงได้ราชโอรสที่น่ารักอีกพระองค์หนึ่ง สิริโฉมโสภาละม้ายเหมือนกับพระเชษฐาทั้งสองพระองค์ ราชามารงมหาโพธิสัตว์ทรงพระเกษมสำราญเป็นยิ่งนัก และเมื่อได้ทรงเห็นราชโอรสราชธิดาทั้งสี่เจริญพระชันษา มีพระรูปงดงาม ทรงพระเกษมสำราญ น่ารักน่าชมเชยยิ่งๆ ขึ้นทุกวัน ก็มีพระทัยยินดีปราโมทย์ คราวใดที่เสด็จออกจากราชการก็ทรงนำราชโอรสราชธิดาเสด็จด้วยทุกครั้งเป็นประจำ ทั้งนี้ด้วยทรงหวังให้ได้รู้เห็นและทรงศึกษาระเบียบแบบแผนในราชการพร้อมทั้งกฎ คำสั่งต่างๆ ที่ได้กำหนดไว้ मुखอำมาตย์เสนาประชาราษฎร์ทั้งหลาย

ต่างมีความยินดีที่ปรากฏในพระปรีชาสามารถชาลลิตแห่งราชโอรสราชธิดาทั้งสี่และต่างช่อง
สรรเสริญด้วยกัน

พระจริยวัตรของราชโอรสราชธิดาทั้งสี่นี้เป็นที่ชื่นชมยินดี เล่ากันว่า เมื่อพระราชาบิดาทรง
สวমনต์ให้พระในมณฑล พระกุมารกุมารีทั้งสี่ก็เฝ้าอยู่ใกล้ชิดด้วยความสงบ เมื่อพระบิดาเสด็จ
ออกว่าราชการก็เสด็จ ห้อมล้อมตามไปด้วยทุกคราวไม่เคยขาด มีความจงรักภักดีมาก พระบิดาพระ
มารดาทรงโสมนัสในพระจริยวัตรและความเฉลียวฉลาด

ไม่ช้าพระบิดาจึงประทานม้าให้องค์ละตัว ให้ทรงฝึกขี่และหัดเพลงอาวุธต่างๆ บนหลังม้า มี
วิธีฟันแทง เพลงทวน และควบขับ ราชโอรสทั้งสามทรงพอพระทัยมาก บ้างทรงศึกษาเพลงดาบ
เพลงทวน หอก และยิงศร ประมาณว่าทุก 3 วัน เสด็จออกมาเล่นด้วยบุตรเสนาอำมาตย์อันเป็นสพ
โยธาครั้งหนึ่ง ในกาลต่อมา เมื่อราชโอรสราชธิดาทั้งสี่เจริญพระชนมายุสมควรมอบให้ปฏิบัติราชกิจ
ได้บ้างแล้ว วันหนึ่งราชามารงมหาโพธิสัตว์เสด็จออกท้องพระโรง เสนาอำมาตย์เฝ้าครบตามหน้าที่
มนตรีผู้ใหญ่ทั้งสี่จึงกราบทูลว่า “ขอเดชะ ข้าพเจ้าเห็นว่าถึงเวลาอันควรแล้วที่จะส่งราชโอรสราชธิดา
แยกกันไปตั้งบ้านสร้างเมืองตามที่สมเด็จพระบิดามารงมหาวิงศาตรัสสั่งไว้ ด้วยพระองค์เคยทรง
พระราชดำริไว้ว่าดินแดนแถบนี้ยังคงเป็นป่า ไม่มีผู้คน ถึงจะมีบ้างก็น้อยอยู่กันห่างๆ และยังไม่มีการ
ปกครอง” ราชามารงมหาโพธิสัตว์ได้ฟังก็ตรัสว่า “ถ้าเช่นนั้น ให้ท่านไปป่าวร้องบรรดาเหล่าอสูรอันมี
พระเจ้ายักษ์ และนางสุตามันเป็นหัวหน้า ให้มาประชุมกัน ณ ที่นี้ และมอบพลพรรคของเราให้ไปอีก
ครั้งหนึ่ง เราจะให้ไปกับราชโอรสองค์ใหญ่ พวกท่านไปทางทิศเหนือ สร้างบ้านแปลงเมืองให้ราชโอรส
องค์ใหญ่ครอง ณ ที่ราบฝ่ายทิศตะวันตกเฉียงเหนือ นั้น แม้จะไกลสักหน่อยก็เป็นที่ดี”

มนตรีผู้ใหญ่รับพระบัญชาออกมาป่าวร้อง ไม่ช้าพระเจ้ายักษ์กับภรรยาเข้าเฝ้า ราชามาร
งมหาโพธิสัตว์จึงตรัสสั่งพระเจ้ายักษ์ผู้เป็นหัวหน้าว่า “ขอให้ท่านไปกับราชโอรสองค์ใหญ่ของเรา
พาพลโยธาเหล่าอสูรไปเลือกหาชัยภูมิที่ดี สร้างปราสาทราชวัง ค่าย หอรับ ตั้งบ้านเมืองขึ้นให้ราช
โอรสของเราครองต่อไป” พระเจ้ายักษ์กับนางสุตามันภรรยา รับพระบัญชาและทูลว่า “พระอาญา
ไม่พินเกล้าฯ เป็นพระกรุณาอย่างยิ่ง ด้วยเมืองเรานี้เล็ก ไม่ใหญ่พอ เฉพาะหมู่สุมุขของข้าพเจ้าก็ทวีจำนวน
ขึ้นทุกวัน สมควรแล้วที่จะแยกกันไปสร้างเมืองใหม่ แต่ข้าพเจ้ายังมีบุตรชายคนหนึ่งชื่อปาระก จะให้
คงอยู่ในเมืองไทรบุรีกับราชโอรสองค์น้อยหรือจะโปรดฯ ประการใด ” ราชามารงมหาโพธิสัตว์ “ถ้า
เช่นนั้นจงพากันไปเสียด้วยเถิด อย่าทิ้งไว้เลย”

พระเจ้ายักษ์ผู้เป็นบุตรชาวพื้นเมือง ได้นำนางสุตามันธิดาอสูรเป็นภรรยา มีบุตรชายคนหนึ่ง
ชื่อปาระก นายปาระกนี้เป็นหนุ่มรูปงาม มีเสน่ห์ คราวนั้นมีหญิงคนหนึ่งชื่อสายอสูรเหมือนกันชื่อตัง
มีรี เชื้อสายเจ้าแต่มีอายุมากแล้วมีลูก หล่อนเป็นหญิง ราชามารงมหาโพธิสัตว์โปรดฯ ให้เข้าไปอยู่ใน
วัง นางตังมีรีผู้นี้หลงรักนายปาระก เมื่อได้ยินรับสั่งก็เสียใจ

เมื่อราชามารงมหาโพธิสัตว์ตรัสสั่งดังนั้นแล้ว มंत्रीผู้ใหญ่ทั้งสี่พร้อมกับพระเจ้ายักษ์และ
ภรรยาออกมาป่าวร้องหมู่สุมุขและประชาชนทั้งหลายให้เตรียมตัว เตรียมอาวุธ ข้าวของ จัดพลช้าง
พลม้า เมื่อครบถ้วนเสร็จเรียบร้อยแล้วก็นำเสด็จราชโอรสองค์ใหญ่ยกพลออกจากเมืองไทรบุรี ใน

ระหว่างทางชวนกันไล่เนื้อยิ่งสัตว์เป็นการสนุก ถึงที่สบายก็พากันตรวจดูทุกซอกห้วยเนินเขาเพื่อพิจารณาหาที่ดีๆ สร้างบ้านเมือง แต่ก็ยังไม่พบตามต้องการ พากันเดินทางต่อไปจนถึงหนองใหญ่แห่งหนึ่ง มีห้วยเล็กๆ ติดต่อกันอยู่มาก ปลาชุม จึงพากันหยุดชวนกันลงจับปลา เล่ากันว่าผู้ที่จับปลาเพลินจนลืมกินข้าวก็มี จับได้มากเป็นที่สบายแล้วก็ยกกองเดินทางต่อไป

ราชโอรสองค์ใหญ่คุมพลโยธาเดินทางทูลกันดารผ่านดินแดนต่างๆ เป็นเวลาถึง 200 วัน ก็มาถึงที่แห่งหนึ่งอันเป็นที่รื่นรมย์ร่มสบาย มีลำธารไหลผ่านลงสู่ทะเล พื้นที่เป็นที่ราบมีคนตั้งบ้านเมืองอยู่แล้วหลายหมู่บ้าน จึงสั่งให้หยุดพลพากันพิเคราะห์ภูมิลักษณะเห็นว่าเป็นที่ดี ควรเป็นที่ตั้งบ้านเมือง สร้างปราสาทมนเทียร ทั้งอาจารย์บวรมหาผู้คนที่มียศแต่เดิมแล้วนั้น เข้ามาเป็นกำลังได้ ตั้งขึ้นแล้วต่อไปอาจขยายเป็นนครใหญ่ จึงตกลงพร้อมกันเลือกที่ตรงนี้เป็นที่สร้างเมือง เรียกที่นั้นว่า ตำบลเรือไทย เริ่มก่อสร้างปราสาทราชวัง กำแพง หอรับ และให้คนกลับไปทูลราชามารงมหาโพธิสัตว์ให้ทรงทราบ ได้จัดสร้างเมืองถวายให้แก่ราชโอรสองค์ใหญ่ครองแล้ว ใช้ชื่อว่า “สยามรัฐ” เมื่อแรกตั้งเมืองใหม่ๆ ยังไม่ใหญ่โตนัก จึงโปรดให้พระเจ้ายกพลออกเที่ยวกวาดต้อนรวมบ้านเล็กเมืองน้อยที่อยู่ใกล้กัน เข้ามาอยู่ในปกครอง พระเจ้ายกพลออกไปดำเนินการตามรับสั่ง ไม่เข้าเจ้าบ้านนายแขวงที่อยู่ใกล้ๆ ได้นำสิ่งของเครื่องบรรณาการมาถวาย ขอขึ้นอยู่กับราชาของกรุงสยามทั้งสิ้น

กาลต่อมา วันหนึ่งราชามารงมหาโพธิสัตว์ตรัสให้มนตรีผู้ใหญ่ทั้งสี่จัดพลโยธาสรรพด้วยศาสตราวุธ จัดม้าทรง ช้างทรง ประดับเครื่องไว้ให้พร้อม มন্ত্রীทั้งสี่รับสั่งแล้วออกมาจัดเตรียมไว้ตามพระบัญชา ครั้นถึงวันฤกษ์ดี ราชามารงมหาโพธิสัตว์ตรัสให้ราชโอรสองค์กลางคุมพลโยธาทั้งนั้นออกไปหาที่สร้างเมืองใหม่ทางทิศใต้

ราชโอรสองค์กลางรับพระบัญชา เสด็จคุมพลยกออกจากเมืองไทรบุรี มุ่งหน้าไปทางทิศใต้ตรวจหาที่ที่ทำเลดีๆ เพื่อจะได้สร้างเมืองขึ้นใหม่ ระหว่างทางได้แวะตามป่าตามเขาหลายแห่ง เมื่อไม่พบที่ดีก็เดินทางต่อไป และหาความสนุกด้วยการไล่สัตว์ ยิงนกตกเป็ดเรื่อยๆ ไป หมายถึงว่าถ้าพบหนองน้ำดีๆ ที่ไหนจะหยุดตกปลาเล่นสักพัก ไม่ซำก็มาถึงลำธารแห่งหนึ่ง สายน้ำไหลลงสู่ทะเล ไม่มีอะไรน่าดู ก็พากันเดินทางต่อไป พอได้พบละหานใหญ่แห่งหนึ่ง มีละหานเล็กๆ เรียงรายอยู่รอบๆ มีเกาะอยู่กลางละหาน 3-4 เกาะ ราชโอรสพอพระทัยที่ได้เห็นเกาะเหล่านั้น จึงทรงชักลูกศรออกมาลูกหนึ่ง ลูกศรนี้ทำด้วยเงินสีขาวแวววาวมาก ชื่อว่าอินทศัคคี ทรงพาดและตรัสว่า “แน่แน่ เจ้าอินทศัคคี เจ้าจงไปตก ณ พื้นที่ที่ตั้งเกาะ 3-4 เกาะนั้น ถ้าเจ้าตกลง ณ ที่ใดเราจะสร้างเมือง ณ ที่นั้น” ตรัสแล้วทรงนำวศรแผลงขึ้นไปยังอากาศ ลูกศรแหวกอากาศไปด้วยกำลังเร็ว เสียงกระหึ่ม ประดุจเสียงแมลงภู่ออมดอกไม้ ลูกศรพุ่งตรงไปตกลงที่เกาะแห่งหนึ่ง จึงให้ชื่อเกาะนั้นว่าเกาะอินทศัคคีตามชื่อลูกศร แล้วโปรดให้แต่งที่บริเวณนั้น สร้างปราสาทราชวัง ตั้งเป็นเมืองขึ้น รวบรวมคนที่มิภูมิลาเนาอยู่ใกล้ที่นั้นให้เข้ามาอยู่ ไม่เข้าบ้านเมืองก็เจริญมีพลเมืองมาก และตั้งชื่อเมืองนี้ว่า เมืองเประก์ เพราะถูกศรที่ทรงยิงครานั้นทำด้วยเงิน เมื่อได้จัดสร้างและขึ้นครองราชย์เรียบร้อยแล้วโปรดให้คนนำความไปกราบทูลราชามารงมหาโพธิสัตว์ ณ เมืองไทรบุรีให้ทรงทราบ เมืองที่สร้างใหม่นี้ให้ชื่อว่าเมืองเประก์ ได้ทรงจัดปกครองให้ประชากรสุขเป็นสุขทั่วหน้า องค์ราชโอรสและเสนามนตรี

ข้าราชการ ทหาร พลเรือน ต่างมีความเกษมสำราญถ้วนทุกคน และโดยที่ราชโอรสทรงตั้งอยู่ใน
ทิศพิธราชธรรม ประชาชนมีความยินดี พวกเขามาฟังพระโพิธิสมภาร พ่อค้าวานิชต่างเมืองก็ไป
มาค้าขายมากขึ้นทุกที บ้านเมืองจึงเจริญขึ้นรวดเร็วต่อจากนี้ราชามารงมหาโพิธิสัตว์ตรัสแก่นมตรี
จตุสดมภ์ว่า

“ท่านทั้งสี่ จงแต่งช้างศึกดีสี่สิ่ อันเป็นคชาธารแห่งองค์พระบิดาของเรา ราชามารงมหา
วังส ที่ได้ขึ้นระวางมีชื่อว่ากะมะลา โยหารี แต่งเครื่องราชคชาธารสำหรับศึก ผู้บัลลังก์สำหรับราช
กันม่านทอง คลุมตะพอง ด้วยกรงทองอันล้ำค่า ปูหลัง และคลุมตัวด้วยผ้าเนื้อละเอียดอย่างดี เรา
จะให้ราชธิดาของเราทรง แล้วจงรวบรวมไพร่พลโยธาจัดทหารรักษาคัง พิทักษ์ไปกับให้ท่านทั้งสี่
เป็นผู้ใหญ่ไปด้วยราชธิดาเรา คุณพลเดินทางไปทางทิศตะวันออก หาที่สร้างเมืองและอภิเษกให้ราช
ธิดาของเราครองราชย์ ณ เมืองที่ตั้งขึ้นใหม่นั้น เมื่อได้จัดการเรียบร้อยแล้วให้ท่านทั้งสี่กลับมา ปล่อย
ให้ช้างกะมะลา โยหารี อยู่กับราชธิดาของเรา เพื่อจะได้เป็นผู้ไปมาบอกข่าวคราวต่างๆ ให้เราทราบ”

มนตรีทั้งสี่รีบออกมาจัดการตามพระบัญชา เมื่อเสร็จเรียบร้อยแล้ว ก็พากันเข้าไปกราบทูล
ราชามารงมหาโพิธิสัตว์จึงให้ราชธิดาขึ้นช้างต้นกะมะลา โยหารี แล้วประทานกริชศักดิ์สี่สิ่ที่ชื่อว่าเล
ลา มีสानी กริชเล่มนี้เป็นของโบราณ มีตบะมาก เพียงวางไว้ข้างหน้าเฉยๆ ก็ทำให้ศัตรูขาม ไม่อาจ
ขยับเขยื้อนเข้ามาใกล้ได้ ตากริชมีแสงลุกโชติช่วงเหมือนไฟ

เสร็จประทานกริช และให้ราชธิดาเสด็จทรงช้างศักดิ์สี่สิ่แล้ว ตรัสกับช้างกะมะลา โยหารี
ว่า “แน่ เจ้ากะมะลา โยหารี เมื่อราชธิดาของเรา อันเป็นนายของเจ้าได้ขึ้นครองราชย์แล้ว ขอให้เจ้า
ไปมาติดต่อแจ้งข่าว คราวเหตุการณ์ให้เราทราบอย่าได้ขาดได้”

ช้างสำคัญก็มารับพระบัญชา แล้วออกเดินนำกองมุงไปทางทิศตะวันออก ห้อมล้อม
เต็มไปด้วยเสนาอำมาตย์ราชกร ช้างนำหน้าพากันเดินเข้าป่าใหญ่ ผ่านป่า พุ่มเขาต่างๆ มาโดยลำดับ
ไม่หยุดยั้ง เดินทางมาเป็นเวลาหลายวัน บรรลุถึงฝั่งทะเลแห่งหนึ่ง มีแม่น้ำสายใหญ่ไหลลงทะเลนั้น ที่
ตรงนั้นเป็นที่ราบ ช้างศักดิ์สี่สิ่ กะมะลา โยหารี ก็หยุดนิ่ง เสนาอำมาตย์ข้าราชการทั้งหลายก็
หยุดตาม พิจารณาเห็นว่าเป็นชัยภูมิดีก็ช่วยกันสร้างที่พัก ศาลา พลับพลา ปราสาท มนเทียร ค่ายคู
หอรบ สร้างเมืองขึ้น ณ ที่นั้นแล้วเกณฑ์คนที่อาศัยอยู่ก่อนในบริเวณนั้นให้เข้ามาสวามิภักดิ์ต่อราช
ธิดา พญาหญิง

เสร็จการสร้างเมืองแล้ว มนตรีผู้ใหญ่ทูลเชิญเสด็จราชธิดาขึ้นครองราชย์เป็นราชินีแห่งเมือง
ที่สร้างใหม่นี้ เมื่อออกกว่าราชการ ทรงถือกริชวิเศษนี้ออกไปวางไว้หน้าที่ประทับนั้นด้วยทุกคราว โดย
เหตุนี้ ชาวเมืองที่อยู่ใกล้เคียงพากันคร้ามเกรง พากันมาสวามิภักดีนำสิ่งของเครื่องบรรณาการมา
ถวายเป็นอันมาก และทุกคนที่เข้าเฝ้าไม่อาจเงยหน้าขึ้นดูพระพักตร์ได้ เพราะกลัวตบะแห่งกริชวิเศษ
รวมทั้งอำนาจช้างศักดิ์สี่สิ่ด้วย บ้านเมืองก็เป็นสุข เกียรติศักดิ์เลื่องลือไปไกล มีผู้คนเข้ามาฟังโพิ
ธิสมภารมากขึ้นๆ ทุกที บ้านเมืองก็เจริญรุ่งเรืองมั่นคง ถึงเวลาอันควร มนตรีผู้ใหญ่ทั้งสี่คนที่กำกับมา
จึงเข้าไปทูลว่า

“ข้าพเจ้าทั้งสี่นี้ซื้อลากลับ” แล้วได้ทูลถามถึงชื่อเมืองที่ตั้งใหม่ด้วย ราชธิดาตรัสว่า “ดีแล้ว สมควรที่ท่านทั้งสี่จะกลับได้ กลับไปแล้ว ขอให้ทูลพระบิดาแห่งเรา ณ เมืองไทรบุรีให้ทรงทราบด้วยว่า เมืองเรานี้ให้ชื่อว่าเมืองปัตตานี ด้วยถือความศักดิ์สิทธิ์ของกริช เลลา มีสาณีนี้นี้เป็นนามมงคล” มন্ত্রীทั้งสี่รับพระบัญชา กราบบังคมลาเดินทางจากเมืองปัตตานีมาเมืองไทรบุรี เมื่อถึงจึงพากันเข้าเฝ้ากราบทูลกิจการอันได้กระทำไปแล้วนั้นให้ราชามารงมหาโพธิสัตว์ทรงทราบทุกประการ

ฝ่ายราชามารงมหาโพธิสัตว์ เมื่อได้ทรงทราบว่าราชธิดาได้ตั้งบ้านเมืองครอบครองอยู่เป็นสุขแล้ว มีพระเกษมสำราญ ดีพระทัยยิ่งนัก แต่พระองค์ยังเป็นห่วงพระโอรสองค์น้อยผู้ยังทรงพระเยาว์ คงให้ประทับอยู่กับพระองค์ ทรงคิดเห็นว่าหัวเมืองเล็กๆ ยังมีพลเมืองน้อยอยู่ ไม่เหมาะที่จะให้ครองทั้งพระองค์ก็ทรงพระชราแล้ว ไม่มีทางที่จะได้ราชโอรสราชธิดาใหม่อีก จึงปลงพระทัยหาทางสำราญ ด้วยการเสด็จออกประพาสป่าล่าสัตว์ ตกนก ตกปลา ราชกิจทางบ้านเมืองนั้นทรงมอบให้ราชโอรสองค์น้อยกับคณะอำมาตย์ดูแล และต่อมาไม่ช้าราชามารงมหาโพธิสัตว์ประชวรหนัก สวรรคต ราชโอรสองค์น้อยทรงเศร้าโศกเสียพระทัยยิ่งนัก โปรดฯ ให้จัดการศพตามประเพณี แล้วมีราชสาส์นทูลพระเชษฐาพระภคินีทั้งสามเมืองให้ทรงทราบว่าพระบิดาสวรรคต เสียแล้ว

เสร็จการพระศพแล้ว เสนา อำมาตย์ ราชบริพาร ทหาร พลเรือน ประชุมกันอัญเชิญราชโอรสองค์น้อยขึ้นครองราชย์แทนพระบิดาตามระบอบการสืบสันตติวงศ์ ถวายพระนามว่าราชาศรีมหาวังสาเสนาอำมาตย์ มंत्रीจึงทูลถวายพระนามนี้ประกาศให้ทราบโดยทั่วกันราชาศรีมหาวังสาณี่ไม่โปรดที่จะประทับอยู่ในนครลังกาสุขเพราะไกลทะเล จึงรับสั่งให้มนตรีทั้งสี่จัดหาทัพสัมภาระเครื่องก่อสร้าง เพื่อจะสร้างวังใหม่ทางใต้ เพราะที่นั่นมีแม่น้ำใหญ่และกว้าง มีลำธารไหลมารวมกันหลายสาย วังที่นครลังกาสุขปัจจุบันนี้อยู่ตอนขึ้นมาก มंत्रीทั้งสี่ดำเนินงานตามพระบัญชาในเบื้องต้น เมื่อราชาศรีมหาวังสามิได้มีโอกาสทรงตรวจและสั่งการเพิ่มเติมอีก จึงคงสร้างได้แต่เพียงมนเทียรเล็กๆ องค์หนึ่งทางด้านเหนือ ให้ชื่อว่าวังสระภูมิ

ต่อจากนั้นราชาศรีมหาวังสาได้รับศุภสาส์นจากราชากรุงสยาม อันเป็นพระเชษฐาองค์ใหญ่แจ้งมาว่า ราชาแห่งกรุงสยามได้พระโอรสองค์หนึ่ง พระรูปพระโฉมโสภาอาจผั่งผายเป็นอย่างนัก ขณะนี้มีพระชนม์ ๗ พรรษาแล้ว ราชาศรีมหาวังสาทรงทราบก็ดีพระทัย เมื่อได้ทอดพระเนตรเห็นสิ่งของต่างๆ ที่พระเชษฐาส่งมาถวาย มีเครื่องใช้เครื่องเล่นสำหรับเด็ก ล้วนเป็นของดีมีค่า ก็ยิ่งเพิ่มพระปรีดา ทรงพระเกษมสำราญพระทัย จึง ทรงพระดำริว่า จะได้อะไรดีๆ ฝากไปให้พระนัดดาเป็นการตอบสนองพระคุณแห่งพระเชษฐากรุงสยาม ทรงดำริอยู่นาน ที่สุดทรงคิดไว้ว่า “ควรเป็นของมีค่าจัดทำให้เป็นแบบอันควรแก่การสรรเสริญในที่ทั่วไป และในชั่วอายุของเราพึงทำส่งไปถวายเสมอไม่ให้ขาดได้กับต้องวางระเบียบไว้ให้ลูกๆ หลานๆ จัดทำส่งดังนี้ตลอดกาล ราชายุคหลังๆ จะได้ไม่ถูกตำหนิ” ทรงดำริดังนี้แล้วโปรดให้ราชบริพารขนส่งของที่มีค่ามาจากกรุงสยามนั้นเก็บเข้าห้องพระคลัง โปรดฯ ให้เลี้ยราชทูตมนตรีที่มาเป็นที่อิมหน้าสำราญทั่วกัน รับสั่งให้ราชทูตนั้นคอยอยู่ก่อน พระองค์จะได้ตอบศุภสาส์นและจัดบรรณาการส่งไปถวายพระเชษฐา

วันหนึ่ง ราชาศรีมหาวิงสาเสด็จออกว่าราชการ เจ้านาย เสนา มন্ত্রী อำมาตย์
ประชากรราษฎร ฝ้าอยู่ตามตำแหน่งหน้าที่ ทรงถึงราชการบ้านเมือง แล้วตรัสกับมนตรีผู้ใหญ่ทั้งสี่ว่า
“ขอให้ท่านทั้งสี่เรียกประชุมช่างทอง ช่างเงิน มาหาเราที่นี่ เราจะสั่งให้ทำเครื่องทองเครื่องเงิน”

มนตรีทั้งสี่รับพระบัญชาแล้วในไม่ช้าก็นำหมู่ช่างทอง ช่างเงิน ช่างไม้ ตลอดถึงช่างบัดกรีเข้า
มาเฝ้า โปรดฯ ให้มนตรีฝ่ายช่างเป็นหัวหน้า พระองค์ทรงกำกับการ สั่งให้ช่างเหล่านั้นทำสิ่งของที่
พระองค์ต้องพระประสงค์ ทรงตรวจโดยละเอียด สิ่งใดไม่ดีไม่ถูกต้องตามที่พระองค์ตั้งพระทัยไว้ โปรดฯ
ให้ละลายยุบทำใหม่ขึ้นรูปใหม่ ทรงกำกับการนี้อยู่หลายปี จนต้องรอการสร้างปราสาทมนเทียรไว้
ก่อน

พระองค์ทรงเพลินพระทัยในการสร้างต้นไม้ทองต้นไม้เงินของบรรณาการ และโปรดฯ ให้ทำ
ศาสตราวุธน้อยๆ ด้วยเงินและทอง เป็นต้น ว่า สามง่ามเลี่ยมทอง เติบรื่องสวมวงแหวนเงิน หอกใบ
ข้าวหุ้มทอง และเงิน หอกขัดทำด้วยทองมีโล่ทองคู่กันไปด้วย เกราะทองแบบเดียวกับที่ทหารใส่ออก
ศึก สิ่งของเหล่านี้เป็นที่พอพระทัยยิ่งนัก ด้วยมีพระประสงค์จะส่งไปถวายเป็นของราชโอรสพระ
เชษฐา ทั้งทรงหวังให้เป็นที่พอพระทัยของราชากรุงสยาม และคงจะเป็นที่นิยมชมชื่นยกย่อง
สรรเสริญในพสกนิกรทั่วไปด้วย

เมื่อทรงกำกับการให้ช่างทำของถวายเหล่านี้เสร็จทุกอย่างแล้ว โปรดฯ ให้มนตรีผู้หนึ่งคุม
ไพร่พล 100 คน นำไปพร้อมกับราชทูตแห่งกรุงสยาม และทรงมอบเครื่องทรงอันทำด้วยผ้าเนื้อดีมีค่า
แก่ราชทูต เพื่อได้นำไปถวายพระเชษฐา และตรัสว่า “ขอให้ท่านราชทูตกราบทูลพระเชษฐาให้ทรง
ทราบด้วยว่า ถ้าทรงมีราชโอรสอีกเมื่อใดให้โปรดส่งข่าวมายังเมืองไทรบุรีด้วย เพื่อเราจะได้จัดของ
ถวายเช่นที่ถวายมานี้ส่งไปถวายอีก แม้ตัวเราจะหาไม่แล้ว ก็จะมีสิ่งเล็กๆ หลานๆ ไว้ให้จัดถวายดังนี้
ตลอดไป ถือเป็นธรรมเนียมไม่ให้ขาดได้ เพื่อแสดงน้ำใจให้ชาวโลกเห็นว่า เมืองไทรบุรีเรานี้ ตั้งมั่นอยู่
ในความรักดีไม่เสื่อมคลาย”

ราชทูตและมนตรีถวายบังคมรับพระโองการ ตรวจรับสิ่งของบรรณาการอันจะนำไปถวาย
พระเจ้ากรุงสยาม ราชาศรีมหาวิงสาทรงจัดไพร่พล จำนวน 100 คน เป็นผู้คุ้มกันควบคุมของถวาย
อันมีค่าเหล่านั้นไปด้วย และต่างพากันออกเดินทางมุ่งหน้าไปยังกรุงสยาม เดินทางมาโดยลำดับเป็น
เวลาหลายวันก็ถึงกรุงสยาม มंत्रीและราชทูตตรงเข้าเฝ้าทูลทูลที่ ขณะนั้นราชาแห่งกรุงสยามกำลัง
เสด็จออกว่าราชการ เสนาอำมาตย์มนตรีฝ้าอยู่ครบทุกตำแหน่ง ราชโอรสก็ประทับอยู่กับพระบิดา
ด้วย ทรงเห็นพระบิดาออกรับราชทูตและของบรรณาการก็ปลื้มพระทัย

ราชาแห่งกรุงสยามทรงทราบความในศุภสาสน์ และได้ทอดพระเนตรเห็นของถวายต่างๆ ที่
พระอนุชาส่งมา ล้วนเป็นของมีค่าและเป็นของสำหรับราชโอรส ทรงยินดี ตรัสถามมนตรีผู้นำราช
สาสน์และของเหล่านี้มาถวายถึงกิจการของเมืองไทรบุรี และเรื่องต้นไม้เงินต้นไม้ทอง ซึ่งมนตรีเมือง
ไทรบุรีกราบทูลให้ทรงทราบทุกประการ

ราชาแห่งกรุงสยามยิ่งเพิ่มพูนพระปีติปราโมทย์ ทรงพระสรวลร่า โปรดฯ ประทานรางวัลแก่
มนตรีผู้เป็นทูต และไพร่พลทั้ง 100 คนนั้น และโปรดฯ ให้อำมาตย์ของพระองค์นั้นจัดรับรองให้

สมเกียรติ อย่าให้มี สิ่งใดขาดตกบกพร่องได้ อำมาตย์รับพระบัญชา พวกกันออกมาจัดให้มนตรีและไพร่พลเมืองไทรบุรีพักอยู่เป็นสุข ณ ที่รับรองตามพระบัญชา

ฝ่ายราชาแห่งกรุงสยาม โปรดฯ ให้ทำศุภสาสน์ตอบและจัดสิ่งของอย่างดีของมีค่า เสื้อผ้าแพรพรรณต่างๆ เป็นของตอบแทนแล้ว ตรัสให้ทูตเมืองไทรบุรีเข้าเฝ้า ทรงมอบศุภสาสน์และของต่างๆ ให้แล้วรับสั่งให้ทูต กลับไปทูลพระอนุชาว่า “ต่อไปถ้าเราได้โอรสอีก ขอให้พระอนุชาจัดต้นไม้เงินต้นไม้ทอง ดังที่ทำมาแล้วนี้ส่งมาอีก ด้วยถึงของทั้งนี้เป็นที่พอพระทัยของราชโอรสและเรามาก”

ทูตเมืองไทรบุรี “รับใส่เกล้าฯ ขอความตามรับสั่งนี้ ข้าพเจ้าจะนำไปกราบบังคมทูลพระเจ้าเหนือหัวของข้าพเจ้าทรงทราบ ทั้งจะได้นำความทูลพระมารดาด้วย” แล้วกราบทูลต่อไปว่า “ในกาลต่อไป ถ้าทรง ทราบข่าวว่าผู้ใดทำความเดือดร้อนต่อบ้านเมืองหรือต่อพระอนุชาด้วยประการใดๆ แล้ว หวังด้วยเกล้าฯ ว่าจะได้รับพระกรุณาเป็นที่พึง”ราชาแห่งกรุงสยาม “ขอให้เชื่อมั่นเถิดว่า ถ้ามีผู้ใดมารบกวนเมืองของพระอนุชา ก็เท่ากับก่อกวนรุกรานต่อกรุงสยามเหมือนกัน ถ้าพระอนุชาประชวรเดือดร้อนก็เท่ากับเราเจ็บไข้เดือดร้อน เพราะอนุชาเป็น ที่รักของเราเราคิดถึงอยู่ทุกวันทุกคืน ขอให้ท่านทั้งหลายจงทราบ และทูลให้ทราบถึงความปรารถนาของเราตามนี้ด้วย”เมื่อรับสั่งแล้วราชทูตก็กราบลา นำศุภสาสน์และของตอบแทนต่างๆ เหล่านั้นออกเดินทางมุ่งหน้ากลับยังเมืองไทรบุรี ไม่ช้าก็ถึง ตรงเข้าเฝ้าถวายศุภสาสน์และบรรณาการที่นำมาจากกรุงสยาม กราบทูลตามข้อรับสั่งของราชากรุงสยามทุกประการ

ราชาศรีมหาวิงสาทรงทราบและทอดพระเนตรเห็นสิ่งของถวายมากมาย ทรงยินดี ทรงพระสรวลร่า ต่อแต่นั้นมาเมื่อราชาแห่งกรุงสยาม ได้ราชโอรส ราชาศรีมหาวิงสาได้ส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทอง และของบรรณา การไปถวายทุกครั้ง ทั้งตรัสสั่งให้ราชโอรสและราชันดดา ให้ปฏิบัติการเช่นพระองค์ตลอดไป ถือเป็นราชประเพณีอันต้องกระทำไม่ให้ขาดได้ราชาศรีมหาวิงสาครองเมืองไทรบุรีเป็นสุขสงบสบายมาเป็นเวลานาน ระหว่างนั้นโปรดฯ ให้เสนามนตรีจัดหาทัพสมภาระเครื่องใช้ในการสร้างวังรวบรวมไว้ มีพระประสงค์จะสร้างวังทำด้วยหินอ่อน และโปรดฯ ให้แต่งศุภสาสน์ส่งไปยังพระเชษฐาเมืองประจักษ์กับพระเชษฐภคินี ณ เมืองปัตตานี แจ้งให้ทรงทราบว่า พระเชษฐา ณ กรุงสยามได้ราชโอรสองค์หนึ่ง และพระองค์ก็ทรงมีราชโอรสองค์หนึ่งแล้วเหมือนกันราชโอรสของราชาศรีมหาวิงสานั้น เมื่อเจริญพระชนม์ ควรจัดหาราชธิดาอันมีศักดิ์เสมอมาจัดการอภิเษกสมรสให้ แต่ยังมีทันได้ทรงจัด บังเอิญ ณ ที่นั้น มีหลานสาวของนางตั้งมีรีผู้หนึ่งอยู่ในวัง สาวผู้นี้เดิมอยู่กับนางตั้งมีรี ครั้นนางตั้งมีรีต้องไปอยู่กรุงสยามเพราะตนเป็นหัวหน้าและเป็นใหญ่ ในหมู่สุริโยธาทั้งหลายที่ไปด้วยพระเชษฐาแห่งกรุงสยาม หลานสาวของนางจึงต้องอยู่กับราชาศรีมหาวิงสาในวัง ณ เมืองไทรบุรี นางเป็นผู้มีรูปงาม ผิวเนื้อเหลือง อ่อนละมุน เป็นที่พอพระทัยของราชโอรสของราชาศรีมหาวิงสายิ่งนัก มีพระประสงค์จะรับนางไว้เป็นชายา ซึ่งราชาศรีมหาวิงสาไม่พอพระทัย ทรงคัดค้านด้วยอุบายต่างๆ ทรงชี้ให้เห็นว่าศักดิ์และเกียรติไม่สมกัน ทั้งเป็นธิดาสุริด้วย คนจะนินทาได้ และหากว่าได้โอรสและธิดาสืบไปก็จะมีเชื้อสุริปนอยู่ อาจกำเริบดุร้ายไม่สมศักดิ์ศรี

แต่เหตุผลและคำคัดค้านของราชาศรีมหาวิงสาหาได้ผลไม่ ราชโอรสไม่ทรงเชื่อฟัง ไม่ทรงทำตามหรือผ่อนผันให้ คงรับเอาธิดาสาวหรือหลานของนางตั้งมีรีเป็นชายาจนได้ ราชโอรสไม่ทรงฟังเหตุผลใดๆ เลยก็เสียพระทัยกลัดกลุ้มพระกมล ไม่ซำก็ประจวบหน้ากลางๆ ที่สุดก็ทิวศตรราชโอรสพร้อมด้วยเสนามนตรีทั้งราชบริพารฝ่ายทหาร พลเรือน ช่วยกันจัดพระศพตามราชประเพณีแล้วอัญเชิญราชโอรสขึ้นครองราชย์สืบสันตติวงศ์เถียงพระอัยกาและพระบิดาได้ทรงปฏิบัติมา แล้วมนตรีผู้เฒ่าประชุมกันถวายนามราชาองค์ใหม่นี้ว่า “ราชาศรีอินทรวังสา”ราชาศรีอินทรวังสาได้ครองเมืองไทรบุรีแทนพระบิดาด้วยทศพิธราชธรรม เสนาอำมาตย์ ข้าราชการบริพาร ราษฎรทั้งปวงได้รับความร่มเย็นเป็นสุขทั่วหน้ากัน วันหนึ่งเสด็จออกว่าราชการ มีเสนา อำมาตย์ ราษฎรเฝ้าอยู่ตามหน้าที่เต็มท้องพระโรง มีกระต่ายนายหนึ่งเข้ามากราบทูล ให้ทรงทราบว่า ทางฝ่ายใต้ลงไปนั้น มีแม่น้ำสายหนึ่งไหลลงสู่ทะเล ชื่อว่าแม่น้ำทอง ที่ตอนนั้นมีชัยภูมิดี ราชาศรีอินทรวังสาได้ทรงฟังก็มีพระทัยยินดี จึงพร้อมด้วยเสนา มंत्री ทหาร พลเรือน เสด็จไปทอดพระเนตร ทรงตรวจดูสถานที่แล้วทรงพอพระทัย ทรงเห็นว่าเป็นที่ที่เหมาะสมแก่การสร้างปราสาทและวังได้

ต่อจากนั้นก็คงเสด็จขึ้นๆ ล่องๆ ตรวจบริเวณนั้นโดยตลอด ตรัส ให้เสนาอำมาตย์ดำเนินการต่อไป ขณะที่กำลังดำเนินการอยู่นั้น พอดีพระองค์ได้ราชโอรสด้วยหลานสาวอสุรผู้เป็นมเหสีองค์หนึ่ง พระรูปสคราญ น่ารัก พระองค์กำยำ ขนาดใหญ่กว่าเด็กธรรมดาเล็กน้อย แต่ก็งามสมทรงราชาศรีอินทรวังสาได้ทอดพระเนตรแล้ว ทรงพระปรีดาขึ้นนัก ตรัสให้จัดพระนมพระพี่เลี้ยงครบตามตำแหน่ง ถูกหลวง ให้เป็นผู้พิทักษ์เลี้ยงดู และโปรดพระราชทานพระนามราชโอรสองค์นี้ว่าองค์มหาพฤตมาเดรียการก่อสร้างวังที่แม่น้ำทองกำลังดำเนินอยู่ยังหาสำเร็จไม่ พอดีราชาศรีอินทรวังสาประจวบ พระอาการทรุดลงทุกทีไม่ซำก็ทิวศตร องค์มหาพฤตมาเดรีย ราชโอรสจึงได้ขึ้นครองราชย์สืบสันตติวงศ์ตามโบราณราชประเพณีราชวงศ์มหาพฤตมาเดรีย ทรงเป็นพระราชชาติตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม ปกครองประชาราษฎร์ให้อยู่เย็นเป็นสุข พระเกียรติปรากฏเช่นเดียวกับพระบิดา แต่การสร้างวังปราสาท มนเทียร ที่พระบิดาทรงทำค้างอยู่นั้น พระองค์ไม่โปรด มิได้รับสั่งให้ต่อเติมหรือดำเนินการใดๆ เพียงแต่เสด็จไปเที่ยวเล่นไพร และเสด็จขึ้นๆ ล่องๆ ตรวจภูมิที่จะสร้างวัง และบ้านเรือนสำหรับเสนา มंत्री ประชาราษฎร ณ ที่ใหม่

และไม่ซำก็ทรงพบที่อันมีชัยภูมิดีแห่งหนึ่ง อยู่ใต้แม่น้ำนั้นไปเล็กน้อยใกล้ทะเลพอได้ยินเสียงคลื่นก่นด แต่ปากน้ำที่อยู่จะจรดกับทะเลนั้นไกลจากที่มีปลาชุมสักหน่อย หากทรงเห็นว่าเหมาะสม จึงโปรดให้ดำเนินการสร้างวัง ปราสาท ค่ายคู หอรับ และบ้านเรือนของเหล่าเสนาอำมาตย์ราษฎรทั้งหลายขึ้นที่นั่น และตรัสปรึกษากับอำมาตย์ผู้ใหญ่ทั้งสี่ ให้เกณฑ์คนในเมืองไทรบุรี จัดเรือไปเมืองอัตเจ หาเสางามๆ และได้ขนาดเหมาะที่จะสร้างเมืองคราวนี้ เพราะที่เมืองอัตเจนั้นมีช่างทำหินอยู่มากเมื่ออำมาตย์ผู้ใหญ่ทั้งสี่เกณฑ์คนจัดเรือเตรียมบรรทุกสินค้าลงในเรือพอสมควรแล้วตามรับสั่งราชวงศ์มหาพฤตมาเดรียโปรดให้แต่งราชสาส์นส่งเครื่องบรรณาการไปถวายราชาแห่งเมืองอัตเจขอพระกรุณาให้ทรงจัดหาหินอ่อน เครื่องก่อสร้างปราสาทราชมนเทียร ส่งให้เมืองไทรบุรี ส่วนราคนั้นจะได้จ่ายถวายจนครบ เมื่อได้จัดราชสาส์นและเครื่องบรรณาการครบถ้วนแล้ว อำมาตย์ผู้ใหญ่ทั้ง

สี่ก็มอบสิ่งของทั้งนั้นให้แก่อำมาตย์ผู้เป็นทูตไปเจริญทางพระราชไมตรี ทูตรับบัญชาก็คุมเรือชักใบออกเดินทางมุ่งไปยังเมืองอัตเต

ราชาองค์มหาพฤตมาตะรียาพอพระทัยให้ประดับกระจกปราสาทราชมนเฑียรทุกแห่ง นอกจากนั้นโปรดให้ขยายให้ใหญ่และกว้างออกตามพระประสงค์ งานที่ทำก็ยิ่งเพิ่มขึ้น คนน้อยไม่พอกับงาน แม้กระนั้นก็ไม่มีการพักผ่อน ผู้ใดทำไม่ทันให้เป็นไปตามพระประสงค์แม้แต่ผู้น้อย โปรดฯ ให้ลงโทษล่ามโซ่จำตรวน ทรงกำกับการสร้างอยู่จนเสร็จ เสร็จแล้วประธานนามวังนี้ว่าวังไม้ไผ่ (โอรสแปลว่า ไม้ไผ่) เพราะบริเวณสร้างวังนี้เป็นป่าไผ่ และคงมีป่าไผ่อยู่รอบๆ วัง

วันหนึ่ง ราชาองค์มหาพฤตมาตะรียาเสด็จขึ้นทรงพระคชาธาร ห้อมล้อมด้วยเสนามนตรีทหารพลเรือน เสด็จออกจากวังไปยังริมทะเล เพื่อทอดพระเนตรหมู่เกาะใกล้ๆ แถบนั่น แต่ปรากฏว่าที่ที่เคยเห็นเป็นเกาะนั้น บัดนี้งอกติดต่อกับแผ่นดินใหญ่เป็นผืนเดียวกัน มีต้นไม้ขึ้นเป็นป่าเต็มไปด้วยหมุดต้นไม้เหล่านี้ล้วนใหญ่ๆ มีดอกมีผลให้คนเก็บกินได้แล้ว เป็นต้นว่าเกาะสระรี งอกติดกับฝั่ง กลายเป็นภูเขาอะไร เกาะจัมปูล ยืนติดกับชายหาด เรียกว่าภูเขาจัมปูลเสียแล้ว เกาะกระริงนั้น ยังอีกนิดหน่อยก็จะยื่นจดกับแผ่นดินใหญ่ เกาะต้นหยงไต้งอกติดชายฝั่งเสียแล้ว

ราชาองค์มหาพฤตมาตะรียาจึงเสด็จอ้อมภูเขาอะไรไปอีกข้างหนึ่ง ทรงพบของดีๆ มีค่าหลายอย่าง ได้ทรงเก็บผลไม้ต่างๆ เป็นที่สำราญพระทัยอยู่ ทันใดนั้น ข้างกะมะลา โยหารี นำลูกข้างเล็กตัวหนึ่งเป็นข้างพลาย เกิดจากทางเมืองปัตตานีมาเฝ้า ในจำนวนอำมาตย์ทั้งนั้นไม่มีใครรู้จัก มีอำมาตย์ผู้เฒ่าผู้หนึ่งกราบทูลขึ้นว่า “ข้างนี้เป็นข้างศักดิ์สิทธิ์ของพระอัยกาชื่อกะมะ-ลา โยหารี ที่ไปอยู่เมืองปัตตานีพระเจ้าข้า”

ราชาองค์มหาพฤตมาตะรียาได้ทรงฟังดังนั้น ทรงโบกพระหัตถ์เรียก แล้วเสด็จลงจากข้างที่นั่ง ข้างกะมะลา โยหารี เห็นคนกวักมือเรียก ข้างทั้งสองก็ยกวงขึ้นเหนือหัววิ่งเข้ามาเฝ้า แล้วคุกเข่าลงเฝ้าพระพักตร์ ทำประหนึ่งถวายบังคม ราชาองค์มหาพฤตมาตะรียาทรงยกพระหัตถ์ขึ้นลูบศีรษะแล้วตรัสถามว่า “เจ้ากะมะลา โยหารี เจ้ามาจากปัตตานีแต่เมื่อใด” ข้างกะมะลา โยหารี ได้ยินรับสั่งถามจึงฉวยใบไม้มาใบหนึ่ง ฉีกเป็นสองซีกส่งถวายราชาองค์มหาพฤตมาตะรียาแต่ซีกเดียว แสดงให้ทรงทราบว่ามันมาครึ่งวันเพิ่งมาถึงเมื่อสักครู่นี้เอง ราชาองค์มหาพฤตมาตะรียาก็ทรงทราบในความหมาย จึงประธานชื่อลูกข้างที่นำมาถวายนั้นว่า “ปลั่ง ฮารี” มีความหมายว่า “กลับวัน” คือสามารถไปมาได้ภายในวันเดียว ข้างทั้งสองผงกศีรษะขึ้นรับพระบัญชา ราชาองค์มหาพฤตมาตะรียาจึงตรัสต่อไปว่า “นี่แน่ เจ้ากะมะลา โยหารี จงนำข้าไปเที่ยวในป่านี้น้อย ข้าต้องการเก็บดอกไม้ผลไม้เล่น” รับสั่งเท่านั้น ข้างกะมะลา โยหารี ก็ออกเดินนำเสด็จมุ่งหน้าเข้าไปในป่า ราชาองค์มหาพฤตมาตะรียาขึ้นทรงช้าง ห้อมล้อมด้วยเสนามนตรี ทหาร พลเรือน ประชาชนผู้เฒ่าผู้แก่ตามเข้าไปในป่าใหญ่ พวกเขาล่าสัตว์เป็นทีสำราญ ได้สัตว์ได้น้อยเป็นอันมาก ถ้าถึงล่าธารละหานหนองน้ำพากันลงจับปลาใหญ่ ทำอาหารสุกกินรับประทานเป็นการสนุกสนานเบิกบานทั่วกัน

ข้างกะมะลา โยหารี นำราชาองค์มหาพฤตมาตะรียาเสด็จล่าสัตว์อยู่เป็นเวลาหลายวันจึงนำเสด็จกลับวัง ประทับ ณ ท้องพระโรง โปรดฯ ให้ขนผลไม้สิ่งของต่างๆ ที่ได้มานั้นส่งเข้าวัง แล้ว

โปรดให้นางสนมจัด อาหารใส่ภาชนะอย่างดีส่งออกไปให้ข้างทั้งสองกิน ข้างทั้งคู่ได้รับพระราชทาน เลี้ยงแล้วกราบลาพากันเข้าป่า พักอยู่ ณ ภูเขาจะไร

ถึงเวลาค่ำ ข้างกะมะลา โยหารี มาเข้าเฝ้าพระราชและมนตรี ผู้ใหญ่ทั้งสองให้ทูลให้ทราบ ว่า ข้างทั้งสองอยู่ที่ภูเขาจะไร หรือถ้าไม่มีที่ภูเขาจะไร มันก็กลับไปยังปัตตานี ไปเฝ้าเจ้านายของตน ใน ระยนั้น ถ้าพระราชหรือมนตรีผู้ใหญ่ต้องการตัวมัน ก็ให้จุดธูปเทียนบูชาที่ต้นส้ม เคาะต้นส้มและ ออกชื่อ ข้างกะมะลา โยหารี กับลูกน้อยที่อยู่ ณ ปัตตานี ไม่ข้ามันกับลูกก็จะมายังเมืองไทรบุรี

ในกาลครั้งนั้น มีเรื่องเกี่ยวกับผู้คนที่ถูกจองจำคราวทำงานก่อสร้างวังไม้ไผ่ ยังมีได้ ปลดปล่อย เป็นกิจที่ทำให้ท่านมนตรีผู้ใหญ่ทั้งสองสักระวนกระวายใจอยู่มาก ด้วยเห็นว่าทรงทำไปตาม พระอารมณมาก ไม่ถือหลักแบบแผนพระราชเก่าๆ บ้าง

ต่อมาอีกไม่ช้าราชวงศ์มหาพฤฒาเดรียาทรงสมรสกับสตรีงาม บุตรชวามลายูผู้หนึ่ง และ ในระยนั้น ผู้ที่ได้รับความเดือดร้อนในเรื่องดังกล่าว ก็พากันร้องเรียนขอความกรุณาต่อมนตรีผู้ใหญ่ ทั้งสอง มนตรีผู้ใหญ่ทั้งสองเห็นช่องพอที่จะขอทางพระมเหสีได้ จึงแต่งให้บุตรเข้าเฝ้าพระมเหสี ขอให้ช่วย อ้อนวอนพระกรุณา แต่ก็ไม่เป็นผล ยังไม่ทรงโปรด พอดีทูลที่ไปบรรทุกเครื่องก่อสร้างจากเมืองอัตเต มาถึง ได้เครื่องหินดีๆ เป็นหินแท่งๆ ขัดมันขนาดต่างๆ มากมาย จึงโปรดฯ ให้ประชาชนก่อสร้างต่อเติม ตามโครงการที่วางไว้ต่อไป

วันหนึ่งขณะที่ราชวงศ์มหาพฤฒาเดรียาประทับอยู่ในหมู่พลนิกร ตรัสเรียกอำมาตย์ผู้ หนึ่งเข้ามาใกล้ที่ประทับ รับสั่งว่า “เข้ามาใกล้เรา แล้วดูที่พื้นเราที่หรือ รู้สึกเจ็บที่เขี้ยวทั้งสองข้าง คล้ายๆ กับจะมีฟันขึ้นใหม่” อำมาตย์ผู้นั้นดูแล้วทูลว่า “ขอเดชะ พระท้าว พระเจ้าข้า” ตรัสว่า “เราคิดว่าไม่น่าจะมีเขี้ยวออกได้อีก” ทรงพระสรวลและตรัสต่อไป “ถ้าเขี้ยวจะออก ก็ควรจะขึ้นมาแต่ กำเนิด หรือมิเช่นนั้นก็ควรออกเมื่อยังเป็นเด็กอยู่” มนตรีอีกผู้หนึ่งจึงทูลว่า “ขอเดชะ ทุกวันนี้ทรง โปรดเสวยอะไรมาก เป็นแกงหรือข้าวพระเจ้าข้า” ทรงแยมพระสรวลหน่อยหนึ่งแล้วตรัสว่า “สิ่งที่เรา ชอบมากได้แก่ แกงผักส้ารวม ทอดมันต้นและใบกระพังโหม” มนตรีทูลว่า “ถ้าเช่นนั้น ขอให้โปรดฯ งดพระกระยาหารเช่นนั้นเสียเห็นด้วยเกล้าฯ ว่าผักเหล่านั้นอาจทำให้เกิดตัวหนอนรบกวนพระทนต์ ได้” ราชวงศ์มหาพฤฒาเดรียาตรัสว่า “จะทิ้งได้อย่างไร เคยกินมาแต่เด็ก จนบัดนี้อายุครึ่งคนเข้า ไปแล้ว เห็นจะทิ้งไม่ได้ ถ้าเข้าหรือเย็นวันใดไม่มีอาหารเหล่านี้ เราก็กินข้าวไม่ได้” เสนามนตรีทั้งหลาย ได้ฟังก็นิ่งอยู่ แต่เป็นอันทราบทั่วกันว่า ราชวงศ์มหาพฤฒาเดรียาทรงมีพระท้าวจะออกขึ้นแล้ว จึงพากันขนานนามใหม่ว่า “ราชาเบซียง” (Raja Besiong คำว่า เบซียง แปลว่า มีเขี้ยว) แล้วคนทั้งหลาย ก็ทูลลากลับยังบ้านของตน

วันหนึ่ง ราชาเบซียงเสด็จออกว่าราชการตามปกติ ถึงเวลาเสด็จกลับเข้าที่ทรง ขณะนั้นชาว ห้องเครื่องกำลังหั่นผักอยู่ในห้องเครื่อง จะแกงผักส้ารวมถวาย มีตจิงบาดปลายนิ้วมือหน่อยหนึ่ง รับ เอาผ้าพันไว้ไม่ให้เลือดออกแล้วผสมเครื่องต่อไป เสริ่งแล้วยกขึ้นตั้งบนเตา ขณะคนผักอยู่บนเตาไฟ นั้น มองเห็นหยดเลือดเล็กๆ หยดลงบนผัก แต่ไม่มีเวลาหั่นผักใหม่มาแทน เพราะราชาเบซียงทรงน้ำ เสริ่งแล้ว ถึงเวลาเสวย พอสุกก็รีบตักยกไปถวาย ราชาเบซียงเสวยพระกระยาหารวันนั้น โปรดแกง

ฝึกสำรวมมาก ทรงชมว่าน้ำแกงอร่อย เสวยจนหมด ทรงรู้สึกกระปรีกระเปร่าชุ่มชื่นพระกมลยิ่งกว่าที่เคยเสวยในครั้งก่อนๆ เสร็จ เสวยทรงชำระพระหัตถ์ เสวยพระศรี แล้วทรงหยิบพระแสงดาบชักออกจากฝัก ตรัสว่า “เฮ้ย ต้นห้องเครื่องคนหุงข้าวและคนแกงอยู่ไหน จงมาที่นี่” ชาวห้องเครื่องได้ยินรับสั่งพากันออกมาเฝ้า ราชาบะชียุ่ง “เฮ้ย เจ้าจงบอกข้าแต่ตามจริงนะ ว่าเมื่อไหร่เจ้าใส่อะไรลงไป ในแกงสำรวม รู้สึกว่ามีรสผิดไปกว่าทุกคราวๆ ถ้าเจ้าไม่บอกความจริง เราจะเอาดาบนี้ตัดคอเจ้า” ทุกคนตกใจ ภรรยาพ่อครัวใหญ่รำพึงแต่ในใจว่าถึงคราวคับขันแล้ว หากทูลเท็จก็ต้องตาย ถ้าทูลตามจริงก็ต้องถูกประหารเช่นเดียวกัน กระไรก็ต้องทูลตามความจริงดีกว่า คิดแล้วจึงทูลว่า “ขอเดชะพระอาญาไม่พินเกล้าฯ ระหว่างที่พระองค์เข้าห้องสรงนั้น ข้าพเจ้ากำลังเห็นผัดอยู่เผลอบมีดบาดมือ ข้าพเจ้าน้อยหนึ่ง ได้อาผ้าพันไว้ด้วยเข้าใจว่าไม่มากนัก ในการผสมเครื่องต่างๆ นั้น ข้าพเจ้าผสมเช่นเคยถวายทุกๆ วัน เมื่อยกขึ้นตั้งไฟและขณะคนอยู่นั้น ข้าพเจ้าได้เห็นเลือดที่ปลายนิ้วของข้าพเจ้าหยดลงในผัดผัดหนึ่ง ข้าพเจ้าจะทำใหม่ก็ไม่ทันเพราะพระองค์เสด็จประทับคอยเสวยอยู่แล้ว จึงรีบยกมาถวาย ที่กราบทูลนี้เป็นความจริงทั้งสิ้น หากพระองค์จะฆ่าข้าพเจ้าเสียก็ยินดีถวายชีวิตพระเจ้าข้า” ราชาบะชียุ่งได้ฟังดังนั้น ทรงสอดพระแสงเข้าฝักแล้วตรัสว่า “เออ ดีแล้ว” ตรัสแล้วออกห้องพระโรง โปรดฯ ให้พะทำมระงเข้าเฝ้า ตรัสสั่งพะทำมระงว่า “เฮ้ย นักโทษที่ข้าส่งให้ประหารวันนี้ ให้รีบฆ่า แล้วเอาถ้วยรองเลือดของมันมาให้ข้าด้วย” ตรัสแล้วก็ส่งถ้วยให้พะทำมระง พะทำมระงรับใส่เกล้าฯ ถ้วยถ้วยออกจากห้องพระโรงจัดการประหารชีวิตนักโทษคนนั้นแล้วนำถ้วยโลหิตเข้ามาถวาย ราชาบะชียุ่งทรงรับแล้วนำตรงไปยังห้องเครื่อง รับสั่งให้ปกลงในแกงฝึกสำรวมที่จะจัดถวาย หัวหน้าห้องเครื่องรับพระบัญชา จัดตามพระประสงค์ สุกแล้วก็นำมาถวาย ราชาบะชียุ่งเสวยเช่นเคยรู้สึกโอชะยิ่งกว่าเดิม ครั้นรุ่งขึ้นโปรดฯ ให้ประหารนักโทษอีกคนหนึ่ง ให้รองเลือดกับผ้าห้วใจเอามาด้วย โปรดฯ ให้แกงและปิ้ง และให้เอาเลือดผสมกับน้ำจิ้มด้วย เมื่อได้เสวยเช่นนี้ก็ยิ่งเพิ่มโอชะ ทรงให้ทำถวายทุกวัน ต่อจากนั้นจึงโปรดฯ ให้พนักงานจัดหาเลือดและหัวใจคนส่งเข้าห้องเครื่องเพื่อทำพระกระยาหารมาถวายเป็นประจำ วันใดไม่มีพระกระยาหารที่ผสมด้วยเลือดและหัวใจคน แม้จะมีสิ่งดีๆ อื่นๆ ก็ไม่เสวยเสียเลย เหตุให้ต้องประหารนักโทษ ทุกวัน เมื่อหมดตัวนักโทษประหารแล้ว โปรดฯ ให้ประหารคนอื่นๆ ต่อไปหมดนักโทษแล้วโปรดฯ ให้ประหารชาวบ้านที่อยู่นอกวังไม่เข้าคนก็เบาบางที่ตกใจหวั่นกลัวพากันอพยพหลบหนีไปอยู่เมืองอื่นก็มาก ที่คงอยู่ก็ถูก ฆ่าทุกๆ วัน ประชาชนเดือดร้อน พากันร่ำร้องเศร้าโศกพิไรร่ำรำพันถึงบุตรธิดาบิดาวงศ์ญาติที่ถูกฆ่าตาย เมื่อไม่มีทางแก้ประการใดแล้วก็นำความมาร้องทุกข์ต่อมนตรีทั้งสิ้น

เวลานั้นมีชายชาวเขละดังคนหนึ่ง ชื่อว่าคัมปาร์ เป็นคนดุร้าย แต่มีวิชารู้เวทมนตร์คาถาแปลงตัวได้หลายอย่าง กับอยู่ยงคงกระพันชาตรี พอทราบข่าวว่าคนทั้งหลายเกลียดราชาบะชียุ่ง จึงแกล้งกระทำความผิดให้จับเขาได้ เจ้าหน้าที่จับตัวได้แล้วก็นำตัวมาถวาย ราชาบะชียุ่งทอดพระเนตรเห็น ทรงกุมพระแสงดาบแล้วตรัสว่า “ฆ่าเจ้าคนนี้เสียเถิด” คัมปาร์ทูลว่า “ข้าแต่ราชา ท่านจะสั่งฆ่าคนโดยไม่ต้องไต่สวนความผิดเสียก่อนเทียวหรือ” ราชาบะชียุ่งกริ้วมาก ทรงก้าวเข้าไปใกล้เงื้อพระแสงดาบขึ้นจะฟัน แต่คัมปาร์ชิงทูลขึ้นว่า “ข้าก่อนๆ ท่านเป็นบ้าหรือ ที่จะประหารคนโดยไม่ปรึกษา

โทษ จริ่งหรือที่เขารู้ว่าท่านกินเลือดและหัวใจคน แก้มัดเราออกเกิด เราไม่มีอาวุธอะไรจะต่อสู้ท่านได้ แต่ถ้าพอใจจะฆ่าก็จงฆ่าเราเสีย จะได้กินเลือดและหัวใจของเราตามปรารถนา”ราชาบะซียุงทรงฟัง คำทำ ทรงพิโรธยิ่งนัก ฟาดพระแสงดาบกระหน่ำลงบนตัวคัมปาร์จนเชือกที่ผูกตัวอยู่ขาด คัมปาร์ก็ หลุดออกมาได้ และไม่มีรอยแผลแต่อย่างใดเลย คัมปาร์หัวเราะแล้วพูดว่า “วันนี้คงได้กินหัวใจ และ เลือดของเราได้สมประสงค์แน่” ราชาบะซียุงหาทรงฟังไม่ ฟาดฟันคัมปาร์ด้วยพระแสงดาบไม่หยุดยั้ง แต่ก็ไม่ปรากฏเลยว่าพระแสงดาบถูกตัวคัมปาร์ ราชาบะซียุงทรงแวงซ้ำอีก คัมปาร์ก็หัวเราะเฉยอยู่ ทั้งคงยืนอยู่ ณ ที่เดิมไม่เคลื่อนไหว ราชาบะซียุงจึงสั่งให้เสนามนตรีบรรดาผู้ที่อยู่ ณ ที่นั้นให้ช่วยกัน ทำร้ายคัมปาร์ ทุกคนกลุ่มรวมเข้าฟันแทง อาวุธกระทบตัวคัมปาร์เสียงดังสนั่นหวั่นไหว แต่คงไม่ ปรากฏว่ามีรอยแผลแต่อย่างใดเลย คัมปาร์แสดงอาการดีใจ หัวเราะลั่นแล้วกล่าวว่า “ขอให้ดูเถอะ ราชาองค์นี้บ้าเสียแล้ว ต้องการกินหัวใจและเลือดคน เห็นจะไม่ได้กินนอกจากจะได้กินแต่หัวใจหนู” แล้วคัมปาร์ก็ฉวยหอกจากไพร่พลล้อมวงออกมากวัดแกว่งรับอาวุธของคนทั้งหลายนั้นเอาไว้ ไม่ช้าทุกคนรู้สึกแปลกใจสนเท่ห์นัก เหตุด้วยไม่เห็นวาคัมปาร์ที่มุ่งแทงทำร้ายใคร เพียงแต่ปิดรับรองไว้ทันใด นั้นร่างของคัมปาร์ก็กลายเป็นสุกรเปลี่ยวตัวหนึ่ง สูงใหญ่ เชื้อขาวแหลมตรงเข้าขวิดหมูคนเหล่านั้นให้ แตกกระจัดกระจายไป รุกไล่ไปจนถึงองค์ราชา ตรงเข้าขวิดราชาบะซียุง ราชาบะซียุงกระวีกระวาด แหงด้วยพระแสงหอกจนพระแสงหัก ไม่ปรากฏว่าสุกรได้รับบาดเจ็บ คงตรงเข้าขวิดพระราชาบะซียุง ล้มลงกลิ้งไปกลิ้งมาจนเลือดผ้าหลุดจากพระวรกายฝ่ายเสนามนตรีเห็นเหตุการณ์ร้ายแรงเช่นนั้น ระดม คนเข้าห้อมล้อม เอาดาบหอกฟันแทงสุกร กันองค์ราชาบะซียุงเอาไว้ สุกรไม่อาจทำร้ายราชาบะซียุง ได้ มันจึงแปลงตัวเป็นงูใหญ่ มีดอกจันโตเท่ากระดิ่ง ลื่นยาวเลบอองอนโค้งดุจแดดร่ม ทุกคนเห็น ว่าเป็นงูใหญ่มากพากันตกใจ บ้างถอยหนี มีพวกใจกล้าอยู่ราวครึ่งหนึ่ง พากันหาไม้ท่อนก้อนดินรุม ปาและตีสกัดงูนั้นไว้เสียงอื้ออึงอลหม่าน ตั้งใจจะฆ่าเสียให้ตาย แต่งูก็ไม่เอาเป็นธุระ พยายามแหวก ทางไปหาราชาบะซียุง ซึ่งทรงหนีไปแอบอยู่ ณ ใต้ต้นไม้ใหญ่แล้ว ไม่ช้ามนตรีกุมพลถืออาวุธพากัน เข้าไปช่วย งูเห็นฝูงคนมากันมากก็แปลงตัวเป็นเสือดาวตัวใหญ่ หน้าตาดุร้าย ตรงเข้าตบหมู่นก เหล่านั้น และคำรณร้องกัมปนาทกลบเสียงโห่ร้องของคนทั้งหลาย ทำให้ฝูงชนถอยหนีไม่เป็นขบวน บ้างถอยไปถูกอาวุธพวกเดียวกันบาดเจ็บก็ไม่น้อย แม้กระนั้นเสื่อยังทำอำนาจรุกไล่ตบซ้ำตบขวา อุตลุดอยู่ มนตรีผู้ใหญ่ทั้งสี่เห็นเสือกกล้าแข็งมาก ดังนั้นต่างคว่าป็นคาบศิลาไปยังที่ตัวเสื่อ ถูกเสื่อผละ ไปเล็กน้อยแต่ไม่เข้า ไม่มีบาดแผล แม้กระนั้นมันก็รู้สึกเจ็บมาก พกระบมไปด้วยอำนาจปืน เห็นว่าจะ สู้ไม่ได้จึงถอยหนี แกล้งทำสิ่งหนาท ผัดเสียงร้อง เอาเท้าหน้าตบและแหวกฝูงชนออกไปยังประตูวัง ขึ้นนอก พอพ้นประตูก็กระโจนหนี คนทั้งหลายพากันไล่ตามแต่ไม่ทัน เสือหนีพ้นไปได้ไม่ตาย มนตรี ทั้งสี่ต่างยิงไล่ส่งไปอีกคนละนัด เสือหนีเตลิดเข้าป่าใหญ่ไป เสริ่งไล่เสื่อแล้ว มนตรีทั้งสี่มายังท้องพระ โรง ตรวจผู้คนที่บาดเจ็บ พอดีเดินมาพบราชาบะซียุงประทับแอบอยู่ที่โคนต้นไม้ใหญ่ เปลือย พระองค์อยู่ ไม่มีพระภูษาเหลือติดอยู่เลย มนตรีทั้งสี่ต่างเอาผ้าของตนคนละผืนถวายให้ทรง แล้วนำ พระองค์ไปยังท้องพระโรง ป่าวร้องให้คนทั้งปวงนั้นช่วยกันเก็บข้าวของศาสตราวุธที่เรียราตอยู่ รวบรวมไว้ ไม่ช้าพวกที่ตามเสื่อเข้าป่าใหญ่กลับมารายงานว่เสื่อหนีเข้าป่าที่บไปแล้ว มนตรีผู้ใหญ่ทั้ง

สี่จึงปรึกษากัน เห็นว่าเหตุการณ์ทั้งนี้เกิดขึ้นเพราะราชาบะชียุงโพรตเสวยหัวใจและเลือดคน พร้อมกันขอเข้าเฝ้าราชาบะชียุง ราชาบะชียุงเสด็จออกรบ มন্ত্রীผู้ใหญ่ทั้งสี่จึงกล่าวทูลว่า “ขอเดชะ พระอาญาไม่พ้นเกล้า ข้าพเจ้าทั้งสี่คนพี่น้องนี้เข้ามาเฝ้า เพื่อขอพระกรุณาขอพระอนุเคราะห์ได้โปรดฯ สั่งการประหารราชภรรยาละคนนั้นเสีย เพราะเป็นเรื่องที่ทำให้หวาดกลัวสยดสยองแก่ผู้เป็นบิดามารดาญาติพี่น้องทั้งหลายเป็นอย่างมาก”

ราชาบะชียุง “ขอท่านอย่าได้ขัดใจเราในเรื่องนี้เลย เราไม่ขอฟังเสียงของท่าน” มंत्रीทั้งสี่ “ถ้าเป็นเช่นนั้น ในวันหนึ่งมันต้องตกถึงบุตรหลานของข้าพเจ้าทั้งสี่นี้ เพราะผู้คนได้พากันอพยพหลบหนีไปอยู่ที่อื่นกันมากแล้ว ถ้าประหารกันจนหมดจะไม่มีใครเหลืออยู่คอยรับพระบัญชา หรือปฏิบัติราชการให้พระองค์ และเมื่อหมดประชากรราชภรรยาดังที่กราบทูลมานี้ เห็นจะมีแต่ข้าพเจ้าทั้งสี่นี้เท่านั้นจะต้องถูกประหารเอาหัวใจและเลือดมาถวายพระองค์เสวย”

ราชาบะชียุง “เมื่อถึงคราวจำเป็นต้องอยู่คนเดียวเราก็คงทำอะไรไม่ได้ เราจะทำงานคนเดียว ถ้าทำไม่ได้เราก็คงต้องทิ้งบ้านเมืองไปทีอื่น”

มนตรีทั้งสี่ “ถ้าเป็นดังพระบัญชา ข้าพเจ้าจะต้องขัดขวางไว้ก่อน จะต้องขับไล่พระองค์ไปเสีย เพราะนับตั้งแต่ปู่ตาทวดมาแล้ว ไม่มีผู้ใดฆ่าคนกินเลือดและหัวใจดังนี้” ราชาบะชียุง “ถ้าท่านจะคิดกำจัดหรือฆ่าเรา ที่ไหนเราจะสู้ได้” ตรัสเท่านั้นก็เสด็จเข้าข้างใน ทรงเล่าเหตุการณ์ให้พระมเหสีฟัง และทรงสั่งการนายทหารรักษาพระองค์ว่า “จงเตรียมปืนใหญ่น้อยที่มีอยู่ในวังให้พร้อม ขนอาวุธออกมาแจกจ่ายกัน เกณฑ์กันขึ้นประจำหน้าที่และป้อมทั้งสี่ ระวังรักษาวังให้เข้มแข็ง” บรรดานายทหารและพลโยธาทั้งหลายอันมีอยู่ประมาณ 500 คน รับพระบัญชาจัดตามรับสั่งต่างขึ้นประจำรักษาหน้าที่โดยกวดขันและคอยที่อยู่

รุ่งขึ้นมนตรีผู้ใหญ่ทั้งสี่ต่างเตรียมการ ป่าวร้องราษฎรตลอดเหนือใต้ ทั้งให้ตักลองศึก เกณฑ์คนและสรรพอาวุธทุกอย่าง ประชาราษฎรทั้งหลายได้ทราบประกาศของมนตรีผู้ใหญ่ทั้งสี่ว่าจะทำการยึดอำนาจขับไล่ราชาบะชียุงดังนั้น ต่างมีความยินดีพากันสมัครออกมารวมพล เพราะทุกคนมีความเกลียดราชาบะชียุงอยู่แล้วกล่าวถึงพระมเหสีของราชาบะชียุงประทับอยู่ ณ มนเทียร ทรงรำลึกว่า ถ้าเกิดการต่อสู้กันจริงชาววังก็ต้องตายหมด ทั้งนี้เหตุเพราะพระสวามีแต่พระองค์เดียว จึงตรัสเรียกพระพี่เลี้ยงทั้งสี่เข้ามาสั่งความลับ และให้ ออกไปแจ้งต่อมนตรีผู้ใหญ่ทั้งสี่ ขออย่าให้ทำอันตรายต่อพวกที่อยู่ในวังเลย พระพี่เลี้ยงรับรับสั่งออกไปบอกแก่มนตรีผู้ใหญ่ทั้งสี่ แจ้งความลับที่พระมเหสีตรัสใช้ให้ทราบทุกประการ มंत्रीผู้ใหญ่ทั้งสี่จึงว่า “ดีแล้ว ถ้าพระมเหสีร่วมคิดกับเรา พวกชาววังทั้งหมดก็จะเป็นสุข เพราะเราต้องการกำจัดราชาบะชียุงแต่องค์เดียวเท่านั้น” พระพี่เลี้ยงจึงถามว่า “ถ้าดังนั้นได้เท่ามีความปรารถนาจะให้พระนางช่วยอะไรบ้าง ขอให้บอก” มंत्रीผู้ใหญ่ทั้งสี่ “จึงทูลว่า เราทั้งสี่ขอกราบพระบาทขอพระกรุณาเพียงว่า เมื่อจะยิงปืนใหญ่น้อย ขอได้โปรดสั่งให้บรรจุแต่ดินปืนเท่านั้น อย่าบรรจุลูกปืนด้วย ประชาราษฎรทั้งหลายจะได้ไม่เป็นอันตราย” พระพี่เลี้ยงเมื่อได้ทราบความประสงค์ของมนตรีผู้ใหญ่ทั้งสี่แล้ว ก็พากันกลับเข้าวัง นำความทูลพระมเหสีให้ทรงทราบ พระมเหสีมีพระกมลปราโมทย์ รับสั่งให้หานายทหารรักษาพระองค์เข้าเฝ้า ทรงกระซิบอุบาย และสั่งให้

ดำเนินการตามอุบายที่ตกลงกันแล้วนี้ นายทหารทั้งหลายรับบัญชาและทูลว่า “ถ้าจะโปรดประการใดข้าพเจ้าขอสนองตาม ในการที่ข้าพเจ้าทั้งหลายรับราชการอยู่ในวังนี้ ก็หวังจะได้ปฏิบัติราชการตามพระประสงค์” รับบัญชาแล้วทูลลาออกมาจัดการตามหน้าที่ฝ่ายมนตรีผู้ใหญ่ทั้งสิ้น เมื่อราษฎรมาประชุมกันได้อาวุธยุทธภัณฑ์พร้อมแล้ว แบ่งกำลังออกเป็นสี่กอง ควบคุมคนละกอง ทุกกองมีกำลังพลและอาวุธมากมาย พวกเขาล้อมวังคนละด้าน สั่งให้ตีกลองศึกเป็น สัญญาณ ปลุกใจโยธาให้หาญต่างกองต่างโห่ร้องเข้าปล้นวัง ฟุ้งซัดศาสตราวุธต่อสู้กับผู้รักษาวังพร้อมกันทุกด้าน เสียงโห่เสียงอาวุธสะท้อนเลื่อนลั่นประดังเสียงฟ้าคะนอง ฝ่ายผู้รักษาวังพยายามป้องกันขัดขวางเต็มความสามารถ

ราชาบะชียงนั้นทรงเครื่องรบ กุมพระแสงคู่พระหัตถ์ คาดพระองค์ด้วยผ้าคาดอย่างดี ยาว 7 ศอก โปกพระเศียรแบบกษัตริย์ เหน็บกริชฝักทอง สะพายพระแสงดาบทั้งสองพระองค์ ทรงแสดงพระองค์ผ้าไหมลายทอง พระหัตถ์ทรงถือหอกคมกริบ ตาหอกเงาวาวแสงแปลบปลาบ เสด็จออกบัญชาให้ทหารรักษาวัง ทรงวิงวอนเวียนดูกิจการรอบๆ กำแพง ภายในวังรับสั่งให้ระดมปืนใหญ่ปืนเล็กใช้อาวุธหอกดาบฟันแทงป้องกันไว้ ประตู่ทั้งหลายให้ปิดลงสลัก ใส่กุญแจแข็งแรงทุกประตู พลทั้ง 500 พยายามต่อสู้ตามพระบัญชา แต่ปืนที่ยิงออกไปนั้นคงบรรจ้แต่ดินปืนไม่มีลูก จึงไม่ทำอันตรายต่อชาวเมืองได้ พลฝ่ายมนตรีผู้ใหญ่ทั้งสิ้นจำนวนมากพากันเข้าปล้นวัง เสมือนจะถอนรากกำแพงวังออกได้ เสียงรบ เสียงโห่สนั่นหวั่นไหวทั่วไป มาตราว่าฟ้าผ่าลงมาสักคราวก็คงไม่ได้ยินเสียง ด้วยเสียงคนเสียงอาวุธอื้ออึงหนักหนากลบเสียงอื่นใดหมด

มนตรีผู้ใหญ่ทั้งสิ้นเห็นผู้รักษาวังสู้เข้มแข็งตีกันทนเป็นสามารถ ประชากรราษฎรไม่อาจเข้าใกล้กำแพงวังได้ ทั้งกำแพงที่สูงและสิ้นประดุจดาวด้วยน้ำมัน ยิ่งกว่านั้นฝ่ายผู้รักษาวังยังได้ใช้ไม้ยาวๆ เสียมปลายแหลมกราดลงมา ถูกคนที่ปืนขึ้นไปตกทับกันลง แต่เคราะห์ดียังดีที่ไม่มีใครบาดเจ็บมากนัก เพียงถลอกฟกขี้เลือดขัดเท่านั้น มंत्रीผู้ใหญ่ทั้งสิ้นเป็นทุกข์เกรงการจะช้า จึงแบ่งกำลังประชากรราษฎรครึ่งหนึ่งให้ไปตัดไม้มาทำบันไดเกี่ยวเพื่อเกี่ยวกำแพงปืนขึ้นปล้นวัง พลทั้งนั้นก็แยกกันจัดการตามบัญชา ไม่ช้าก็ได้บันได นำมาเกี่ยวพาดกำแพงปืนขึ้นบันไดขึ้นไป พากันโห่ร้องฟันแทงผู้รักษาวังเป็นสามารถ ผู้รักษาวังพยายามป้องกันเข้มแข็ง คนใดปืนล้าขึ้นไปถูกกวาดล้างตกลงมาประดุจลูกไม้สุกต่างลูกไล่หลบลหนีตามตีกันเหมือนเด็กๆ เล่นซ่อนหา แม้กระนั้นประชากรราษฎรมิครันคร้าม หนุนเนื่องฝาค้วนปืนและอาวุธนั้นๆ ขึ้นไป สู้รบกันเช่นนี้ไม่หยุดเลยตลอด 8 วัน ที่สุดมนตรีผู้ใหญ่ทั้งสิ้นและประชากรราษฎรปืนขึ้นกำแพงวังได้

ขณะนั้นราชาบะชียงกำลังทรงวิ่งไปมาและสั่งให้ยิงผู้บุกรุกขึ้นบนกำแพงนั้นอยู่ เมื่อทรงเห็นว่าประชากรราษฎรเหล่านั้นไม่ได้รับบาดเจ็บหรือล้มตายก็ตกพระทัย พอติมนตรีผู้ใหญ่ทั้งสิ้นที่ขึ้นกำแพงได้ นำพลเที่ยวค้นหาราชาบะชียงอยู่ ราชาบะชียงจึงหนีซุกซ่อนเอาตัวรอด ไม่ช้าเสด็จหนีมาถึงประตูลับ ทรงไขกุญแจเปิดประตูลับทางทิศตะวันออกนั้น เสด็จหนีออกจากวังหลบพระองค์เข้าป่าใหญ่ ชาวบ้านเห็นจึงนำความมาบอกแก่มนตรีผู้ใหญ่ทั้งสิ้นให้ทราบว่ารามาบะชียงเสด็จหนีเข้าป่าใหญ่ไปแล้ว มंत्रीผู้ใหญ่ทั้งสิ้นจึงแบ่งหน้าที่กัน ให้มนตรี 2 ท่านอยู่ค้นหาในวังและอีก 2 ท่าน คุมพลออกติดตาม เสียงคนที่ออกตามเฝ้าอิงประดุจพรานตามกวาง ราชาบะชียงทรงได้ยินเสียงก็วิ่งหนีเต็มพระ

กำลัง หกล้มหลุก กระเสือกกระสน จนพระแสงต่างๆ ที่ทรงถือมาตกหายหมด พระภูษาเครื่องแต่งพระองค์หลุดลุ่ย ทรงวิ่งหนีตลอดวันตลอดคืน รุ่งขึ้นก็ยังทรงหวาดกลัว หนีต่อไปไม่หยุดยั้ง

ฝ่ายมนตรีผู้ใหญ่ทั้ง 2 ท่าน ที่คุมพลค้นหาอยู่ในวังนั้น ได้เกณฑ์กันค้นทุกซอกทุกมุมทุกปราสาทนทีจรตลอดถึงในครัว เมื่อเห็นว่าไม่พบแล้ว พวกเขามาประชุมกันที่ห้องพระโรงคอยพวกที่ออกติดตามไปในป่า รุ่งขึ้นมนตรีทั้งสองที่คุมพลออกติดตาม เมื่อติดตามจนสุดทาง ค้นหาไม่พบราชาบะชียุ่งแล้วพากันกลับเข้าเมืองเข้าร่วมปรึกษากับคณะที่อยู่ในวัง เมื่อไม่มีช่องทางติดตามและเสร็จการแล้วก็สั่งให้แยกกอง ประชาราษฎรทั้งหลายพากันลามอนตริผู้ใหญ่ทั้งสี่แยกกันกลับที่อยู่ ทำมาหากินตามปกติสัปดาห์หนึ่งเมืองไทรบุรีว่างราชา เพราะราชาบะชียุ่งไม่มีราชโอรสราชธิดา คงมีแต่พระมเหสีองค์เดียว จึงพร้อมกันให้มนตรีผู้ใหญ่ทั้งสี่ดำเนินการปกครองทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายในไปก่อน วันหนึ่งจึงประชุมพร้อมกันทำใบบอกลงชื่อมนตรีผู้ใหญ่ทั้งสี่และลงพระนามพระมเหสีด้วยถวายไปยังพระราชกรัณฐ์สยาม ทูลให้ทรงทราบว่ามีเมืองไทรบุรีไม่มีราชา ขอพระกรุณาโปรดฯ จัดส่งพระราชวงศ์อันสมควรขึ้นครองราชย์ไปเป็นราชาครองเมืองไทรบุรีสืบราชสมบัติต่อไป เมื่อทำใบบอกแล้วแต่งให้อำมาตย์ผู้หนึ่งเป็นทูตนำใบบอกนั้นไปถวายราชาแห่งกรุงสยาม มंत्रीผู้ใหญ่ทั้งสี่จึงปกครองเมืองชั่วคราว คอยพระบัญชาจากราชธานีแห่งกรุงสยาม

ขอล่าถึงราชาบะชียุ่ง ทรงวิ่งหนีซุกซ่อนพระองค์เป็นอันดีมาไม่หยุดยั้ง ไม่ได้เสวยพระกระยาหารหรือน้ำแต่อย่างใด มีพระอาการเหนื่อยอ่อน หิวโหย พระแสงได้ตกหายกระจัดกระจายหมด ด้วยความกลัว ทรงค้นค้นต่อไป ที่สุดมาถึงริมไร่แห่งหนึ่ง อยู่ใกล้เขตเมืองปัตตานี ทรงแวะเข้าไปในสวนนั้น แฉ่งพระทัยเข้าไปหาเจ้าของสวน ขอฝากตัวสมัครทำงานอยู่ด้วย เจ้าของสวนไม่ทราบว่าเป็นราชาบะชียุ่งก็รับไว้ ราชาบะชียุ่งทรง รับมอบกิจการทำงานด้วยความขยัน ทรงทำทุกอย่าง เจ้าของสวนไม่ต้องใช้ เริ่มทำแต่เช้าจนถึงเวลาเสวย เสวยแล้วลงมือทำต่อไปจนค่ำ กิจการทั้งสิ้นนี้พระองค์มิได้ทรงขอร้องค่าจ้างเพียงแต่ขออาศัยอยู่กินเป็นที่พักพระวรกายเท่านั้น ราชาบะชียุ่งได้พักอยู่กับเจ้าของสวนและลูกๆ ของเจ้าของสวนเป็นสุขมาโดยลำดับ เจ้าของสวนผู้นี้มีลูกสามคน คนใหญ่เป็นหญิงรูปงามหน้าตาน่ารัก ผิวเนื้อเหลือง เป็นที่ต้องตาต้องใจของผู้ที่ได้เห็น บิดาของนางเคยเป็นนายวานิชในราชโอรสของพระราชามาแต่เล็กๆ ภายหลังไม่พอใจในหน้าที่จึงลาญาติพี่น้องพาภรรยา มาสร้างสวนอยู่ในป่า ณ ต้นน้ำของเมืองไทรบุรี ทุกวันบิดามารดาเข้าไร่ บุตรสาวอยู่บ้าน เป็นผู้หุงหาอาหาร ถวายราชา บะชียุ่งเป็นประจำ สองคนอยู่บ้านปลูกพลู รดน้ำ พรวนดินเป็นประจำ อยู่มาวันหนึ่งราชาบะชียุ่งนั้นมีพระทัยรักลูกสาวเจ้าของสวนนี้ ลูกสาวเจ้าของสวนก็พอใจชอบราชาบะชียุ่ง ต่างคนต่างรักกัน จึงได้ลักลอบได้กัน ปิดความไม่ให้บิดามารดาทราบ ลักลอบกันอยู่ได้ประมาณ ๗ เดือน บิดามารดาจึงทราบ ได้เรียกบุตรเข้ามาตักเตือนต่อว่า แต่ก็ไม่มีทางจะแก้ไขอะไรได้ ด้วยบุตรสาวมีครรภ์แล้ว พอครบกำหนด บุตรสาวก็คลอดบุตรเป็นชายรูปร่างงามคล้ายราชาบะชียุ่งผู้เป็นบิดา ตายายรักใคร่ให้การเลี้ยงดูด้วยดีเช่นบุตรหลานของชาวบ้านทั้งหลาย อยู่มาวันหนึ่ง ชาวบ้านคนหนึ่งไปพบราชาบะชียุ่งที่ไร่ จำได้จึงนำความมาบอกมนตรีผู้ใหญ่ทั้งสี่ มंत्रीผู้ใหญ่ทั้งสี่จึงจัดพลร้อย

คนออกไปติดตาม สั่งเป็นคำขาดว่าถ้ามีการต่อสู้ก็ให้จับตาย พลทั้งนั้นได้รับคำสั่งแล้ว พวกนั้นออกเดินทางมุ่งไปยังไร่น้ำที่ผู้แจ้งบอกไว้

ขณะนั้นราชาบะชียุงกำลังพรวนดินอยู่ในไร่ เมื่อเห็นว่ามีคนมามาก ก็ทรงทราบว่าเป็นทหารหลวง คงออกมาจับพระองค์ จึงทรงวิ่งหนีหลบตัวไปโดยด่วน พลทั้งนั้นแลเห็นก็ไล่ตาม พุ่งชดหอกไปยังราชาบะชียุง แต่ไม่เป็นผล จับราชาบะชียุงไม่ได้จึงไล่ต่อไป ที่สุดราชาบะชียุงหนีไปถึงกอไผ่แห่งหนึ่งเป็นกอใหญ่มีซุ่มเชิงแน่นหนาและรกมาก เห็นจวนพระองค์อยู่แล้ว ทรงมุดเข้าซ่อนพระองค์อยู่ในกอไผ่นั้น พลที่ตามมาเห็นกันอยู่ทุกคน พวกนั้นสกด ดึงล้อมกอไผ่นั้น พวกนั้นเข้าค้นหาทุกซอกทุกมุมแต่ไม่พบ จึงช่วยกันถางป่าไผ่นั้น ถางลงจนราบทั้งป่า ค้นหาทุกพุ่มทุกพง ไม่พบราชาบะชียุง หาจนอ่อนใจ เห็นว่าไม่พบแน่แล้วจึงพากันกลับเมือง จึงนำความมาเรียนมนตรีผู้ใหญ่ทั้งสี่ว่าได้พบราชาบะชียุงและไล่ตามไปจนถึงกอไผ่แห่งหนึ่ง เห็นราชาบะชียุงเสด็จไปซ่อนตัวอยู่ในนั้น ได้พากันล้อมถางกอไผ่นั้นเข้าไปค้นหาจนทั่วก็ไม่เห็นราชาบะชียุงหายไปต่อหน้าต่อตา ณ กอไผ่นั้น มंत्रीทั้งสี่ทราบแล้วก็สั่งให้ทั้งหลายกลับไปอยู่ยังที่อยู่ของตนได้ ฝ่ายชายาของราชาบะชียุง ผู้เป็นบุตรสาวไร่นั้น ได้พยายามเลี้ยงดูบุตรด้วยดี โตขึ้นมีรูปร่างลักษณะดี เป็นที่รักใคร่ของตายายทั้งสองนั้นมาก

กาลครั้งนั้น คณะทูตของเมืองไทรบุรีได้ถือใบบอกมาถึงกรุงสยาม รีบพากันเข้าเฝ้า ขณะนั้นราชาแห่งกรุงสยามกำลังออกว่าราชการ เสนาอำมาตย์เฝ้าตามหน้าที่แน่นขนัด จัดขบวนคอยรับใบบอกของเมืองไทรบุรีอยู่ พอทูตไทรบุรีเข้าเฝ้าถวายใบบอก ทรงรับแล้วยื่นให้มนตรีผู้หนึ่งอ่านในใบบอกนั้นมีความว่า “ข้าพเจ้ามนตรีผู้ใหญ่ทั้งสี่ พร้อมด้วยพระมหาดูแลแห่งเมืองไทรบุรี ขอบังคมทูลพระกรุณา ขอพระเมตตาเป็นที่พึ่ง ด้วยบัดนี้เมืองไทรบุรีว่างราชาไม่มีผู้ใดครอบครองดังแต่ก่อนๆ ข้าพเจ้าต้องขอถวายไว้ต่อใต้ฝ่าพระบาท ขอได้โปรดฯ ทรงจัดสรรส่งผู้หนึ่งผู้ใดอันเป็นผู้สมควรไปเป็นราชาครองเมืองไทรบุรีสืบแทนต่อไป ข้าพเจ้าขอถวายสัตย์ ขอรับสนองพระบัญชา และจะได้ดำเนินการโดยครบถ้วน ให้ได้ครองราชย์ปกครองเมืองไทรบุรีให้อยู่เย็นเป็นสุขสืบไป”

ราชาแห่งกรุงสยามทรงทราบความในใบบอกแล้ว ตรัสแก่มนตรีผู้เฝ้าผู้หนึ่งว่า “นี่แน่ ท่านมนตรี จงไปตามโหรมาที่” ในครั้งนั้นเอง โหรก็ถูกตามเข้ามาเฝ้า จึงตรัสกับโหรว่า “ท่านโหร จงพิจารณาตามวิธีการของท่านที่หรือว่ามีผู้ใดในนครของเรานี้ควรเป็นราชาครองเมืองไทรบุรีแทนราชาองค์ก่อนได้บ้าง” โหรรับพระบัญชา ลงเลข ตรวจจาศีโดยละเอียด แน่ใจแล้วจึงทูลว่า “ขอเดชะ เห็นด้วยเกล้าฯ ว่า ผู้ที่เป็นราชาแห่งเมืองไทรบุรีมีอยู่ในเมืองไทรบุรีแล้ว ไม่ควรที่จะส่งผู้ใดไปจากที่อื่น จะอยู่ไม่ยัด อย่างมากเป็นได้เพียง 2-3 ปี จะต้องสิ้นพระชนม์ มิฉะนั้นอาจมีอันเป็นไปต่างๆ” ราชาแห่งสยาม “ถ้าเช่นนั้นจะทราบได้อย่างไรว่าเชื้อพระวงศ์เก่าๆ ของเมืองไทรบุรียังมีอยู่และอยู่ที่ไหน จงตรวจดูอีกที ถ้ามีเราจะได้แต่งตั้งให้ครองเมืองไทรบุรี” โหรพยายามตรวจตำรา ไล่ลาลักษณะ อายุ วันฯ อีกครั้งหนึ่งจึงทูลว่า “เดชะ เชื้อพระวงศ์ของเมืองไทรบุรีมีอยู่พระเจ้าข้า เวลานี้ยังทรงพระเยาว์ พระชนม์ราว 6-7 พรรษา แต่ถ้าต้องพระประสงค์จะทราบตัวบุคคล ตามตำราว่าคนเราบอกไม่ได้ ต้องให้สัตว์เป็นผู้นำ” ราชากรุงสยามทรงได้ฟังทำนายดังนั้น ทรงตรัสตรองทบทวนเหตุการณ์อยู่ครู่หนึ่ง ทรงนึกถึงคำของมนตรีเก่าๆ เคยบอกไว้ว่า มีช้างตัวหนึ่งชื่อกะมะลา โยหารี เป็นช้างศักดิ์สิทธิ์

อยู่ที่เมืองไทรบุรี หรือบางทีก็อยู่ที่เมืองปัตตานี มันอาจรู้ได้กระมังว่ายังมีเชื้อพระวงศ์อันควรแต่งตั้งให้ครองเมืองไทรบุรีอยู่ที่ไหน ทรงดำริดังนั้นแล้ว หันพระพักตร์มาถามทูตเมืองไทรบุรีว่า “เออ ท่านทั้งหลายเหล่านี้ ท่านเคยทราบเรื่องช้างศึกดีสิทธิ์ของเมืองไทรบุรีบ้างหรือไม่” ทูตไทรบุรีทูลว่า “ขอเดชะ ทราบเกล้าฯ อยู่พระเจ้าข้า มันเที่ยวไปๆ มาๆ ระหว่างเมืองไทรบุรีกับเมืองปัตตานี เมื่อไม่กี่วันมานี้ยังได้มาเข้าฝัน มন্ত্রীผู้ใหญ่ทั้งสี่พระเจ้าข้า” ราชาแห่งกรุงสยามจึงตรัสสั่งให้อำมาตย์ผู้เฒ่าทำหนังสือบอกไปยังมন্ত্রীผู้ใหญ่ทั้งสี่แห่งเมืองไทรบุรี ให้จัดแต่งช้างกะมะลา โยหารีให้ครบตามแบบของช้างทรง แล้วให้ปล่อยช้างนั้นไปหาราชผู้จะครองแคว้นเมืองไทรบุรี ถ้าช้างนั้นรับผู้ใดมา ผู้นั้นแหละคือราชาแห่งเมืองไทรบุรี และจะมอบหมายให้ครองราชย์ เราจะส่งมন্ত্রীผู้ใหญ่ออกไปจัดการราชาภิเษกให้อำมาตย์ผู้เฒ่าแห่งกรุงสยามจัดการจารึกราชสาส์นตามรับสั่ง เสร็จแล้วใส่กล่องมอบให้ทูตเมืองไทรบุรี ทูตได้รับราชสาส์นแล้วกราบบังคมลา เดินทางกลับไม่ช้าก็ถึงเมืองไทรบุรี เข้าไปหา มন্ত্রীผู้ใหญ่ทั้งสี่ มন্ত্রীผู้ใหญ่กราบทูลราชสาส์นขึ้นทูลกราบบังคมราชสาส์นแล้วรับมาอ่าน เมื่อทราบราชสาส์นนั่นต่างมีความยินดี นำความไปปรึกษากับพระมเหสี ตกลงในหลักการ แล้วสั่งแต่งห้องพระโรงประดับด้วยเครื่องสำหรับกษัตริย์ ผูกม่านแพรทุกช่องหน้าต่าง กันม่านผาและเพดาน ห้อยโคมระย้า และให้ตามประทีป โคมไฟสว่างแจ่มจ้าประดุกกลางวัน นอกจากนี้สั่งให้มีมหกรรมเลี้ยงกันเป็นการใหญ่ เป็นการเฉลิมฉลองการเสวยราชา มังานตลอด 7 วัน 7 คืน ครั้นถึงวันอันเป็นคาร์บ ๗ มন্ত্রীผู้ใหญ่ทั้งสี่จัดรูปเทียนบูชา จัดหากล้วยอ้อย ผลไม้ของกินสำหรับช้างศึกดีสิทธิ์กะมะลา โยหารี แล้วประกาศเรียกช้างนั้น กล่าวสาแดงให้ทราบว่ามন্ত্রীผู้ใหญ่ทั้งสี่มีความประสงค์ให้ช้างนั้นมายังเมืองไทรบุรี จบคำประกาศต่างได้ยินเสียงเหมือนพายุอื้ออึงมาจากทิศตะวันออก อึดใจนั้นทุกคนก็ได้เห็นช้างกะมะลา โยหารี ยืนเกาะท้องพระโรงอยู่ ชวงวงล้วงเข้าไปในท้องพระโรง มন্ত্রীผู้ใหญ่ทั้งสี่ดีใจรับมาต้อนรับ นำส้มและเครื่องสำอวต่างๆ มา ให้พลส่วนหนึ่งตักน้ำมาอาบชำระขัดสีร่างกายช้างศึกดีสิทธิ์นั้น ชโลมน้ำมันและเครื่องหอมต่างๆ เมื่อเสร็จแล้วยกสารับกับข้าวขนมนมเนยล้วนของดีๆ มาป้อนเลี้ยงให้กิน อิ่มหนาแล้ว ปูผ้าหลัง ผูกเครื่องคชาธาร มีสัปคับ ราชศาสตราวุธ กันม่านตาดเพดานด้วยผ้าอย่างดี แต่งครบสรรพตามแบบราชพาหนะของราชาผู้เป็นใหญ่

เสร็จแล้วมন্ত্রীผู้ใหญ่จึงอ่านราชสาส์นของราชาแห่งกรุงสยามที่มีมาให้ช้างพัง โดยพระกระสรับสั่งในราชสาส์นนั้มีว่า ให้ช้างกะมะลา โยหารี ช่วยออกติดตามหาราชวงศ์อันควรได้ครองเมืองไทรบุรีนี้ ถ้าช้าง กะมะลา โยหารี นำเจ้านายพระองค์ใดมา เหล่าเสนาอำมาตย์มนตรีทั้งหลายยินดีต้อนรับและอัญเชิญให้ครองราชย์เป็นราชาแห่งเมืองไทรบุรีต่อไป ช้างกะมะลา โยหารี ได้ฟังราชสาส์นก็เข้าใจ ยกหัวชวงวงขึ้นแสดงอาการ รับทราบพระบัญชา นั้น จึงออกเดินมุ่งหน้าไปทางทิศตะวันออก อำมาตย์ราชบริพารราษฎรทั้งหลาย ต่างถืออาวุธธงทิวห้อมล้อมติดตามไปเป็นขบวนใหญ่ ช้างเดินไปไม่หยุดพัก ตรงไปยังป่าอันเป็นที่ตั้งบ้านและสวนที่ราชาบะชีงอาศัยชุ่มชอนพระองค์อยู่ก่อนนั้น

วาระหนึ่ง โอรสของราชาบะชีงอยู่ในบ้านแต่ผู้เดียว กำลังเอาผ้าผืนยาว 8 คอกของราชาบะชีงมาพันเล่น คาดท้องเล่นอยู่ ยายกับตาทั้งสองไปไร่ยังไม่กลับมา มารดากำลังทำงานอยู่ใน

สวนพลู บัดนั้นข้างกะมะลา โยหารี ก็ไปถึง ตรงไปที่เรือน เองวงลัวงเข้าไปคู้มเอาโอรสน้อยออกมา ยกขึ้นวางในสัปคับบนหลังช้าง ให้ประทับในสัปคับเรียบร้อยแล้วปิดม่านเดินกลับทันที พลนิกร เหล่านั้นก็ตามไปหาของราชาบะชียงอยู่ในสวน เห็นช้างใหญ่เดินมาที่บ้าน มีพลโยธาติดตามมา หลายร้อยก็ตกใจ รีบซ่อนตัวอยู่ในตงพลูลี้มนึกถึงลูก สักครู่หนึ่งเห็นช้างและพลโยธาเดินกลับจึงนึก ขึ้นได้ว่าทั้งลูกอยู่บ้านแต่ลำพัง รีบวิ่งมาบ้าน ขึ้นไปบนเรือน แลไม่เห็นลูก ดูพลนิกรและช้างก็ไม่เห็น เข้าใจว่าพวกนี้เองมาพาเอาลูกของตนไป รีบออกเดินตามรอยเท้าช้างไปทันที เดินมาสักหนอยก็พบ เศษผ้าชิ้นเล็กๆ ตกเกลื่อนอยู่ตลอดทาง จำได้ว่าเป็นเศษผ้าคาดองค์ของพระสวามี นึกได้ว่าคงเป็น อุบายของลูกชายแกล้งฉีกทิ้งลงให้เป็นรอยสังเกต จึงตามแนวเศษผ้า นั้นไป ทั้งนี้กล่าวกันว่า ราชาโอรส ใครจะกลับบ้านแต่ช้างนั้นสูงมาก ไม่กล้ากระโจนลงมา จึงฉีกผ้าเป็นชิ้นเล็กๆ ทิ้งลงให้เป็น เครื่องหมาย

ข้างกะมะลา โยหารีและพลโยธาเดินทางกลับไม่ช้าก็ถึงเมืองตรงเข้าไปหยุดที่ท้องพระโรง ขณะนั้นมนตรีผู้ใหญ่ทั้งสี่กำลังประชุมเสนาอำมาตย์ราชกรคอยต้อนรับราชาองค์ใหม่ของตนอยู่ พอ เห็นช้างค่อยๆ เดินมา ทำอาการเหมือนคนเมา มีพลโยธาห้อมล้อมซ้ายขวาหน้าหลัง ชูธงทิวโห่ ร้อง เอิกเกริกมาดั่งนั้น มนตรีผู้ใหญ่ทั้งสี่รีบออกไปต้อนรับ คู้มราชาโอรส ลงจากหลังช้าง ให้ประทับในท้อง พระโรง ท่ามกลางที่ประชุมนั้น เสนาอำมาตย์เห็นผ้าทรงมีลายทองร่องทอง อันเคยเป็นของราชาบะ ชียงก็จำได้ ต่างมีความโสมนัสเป็นอย่างยิ่ง จึงเชิญเสด็จองค์ราชาโอรสขึ้นประทับบนแท่นที่ราชาบะชีย ูงประทับ แล้วพากันเข้ามาเฝ้าถวายบังคม พลากร้องว่า “งามแท้พระเจ้าข้า ยิ่งดูยิ่งงามเหมือน เทวรูปปั้น” ถวายบังคมแล้วต่างคนต่างพินิจ เห็นว่าพระรูปงามสง่า สิริโสภาคย์ประพิมประพายคล้าย องค์ราชาบะชียง ทุกคนรักดีไม่มีใครคิดใจสงสัยอีกแล้วมนตรีทั้งสี่จึงเข้ากุมพระกรข้างละ 2 คน นำ เสด็จเข้าวังเข้าเฝ้าพระมเหสี

พระมเหสีทอดพระเนตรเห็นพระราชโอรสทรงพระโสมนัส ตรัสให้เข้ามาใกล้แล้วทรงรับไว้ ในวัง มนตรีผู้ใหญ่ทั้งสี่จึงถวายบังคมลาออกมา จัดการเลี้ยงดูข้างกะมะลา โยหารี และไพร่พลทั้งนั้น เสร็จการเลี้ยงแล้ว สั่งให้คนเหล่านั้นแยกย้ายกันกลับเข้าบ้านได้ พระมเหสีทรงพิจารณาพระโฉมพระ ราชาโอรส ทรงเห็นว่ามียุทธลักษณะงามเหมือนองค์ราชาบะชียง และเมื่อได้เห็นผ้าคาดพระองค์ที่เหลืออยู่ ราว 5 คอก ก็ทรงจำได้ว่าเป็นผ้าของราชาบะชียง ทรงแน่วพระทัยว่าพระกุมารนี้ เป็นราชาโอรสของ พระราชาบะชียง จึงตรัสถามว่า “นี่แน่ พ่อ อันเป็นลูกที่รักของเรา เจ้าทราบหรือไม่ว่าพระบิดาของ เจ้าอยู่ที่ไหน”

พระกุมารทูลว่า “เข้าใจว่า บิดาของข้าฯ บางทีจะตามมา ด้วยข้าพเจ้าได้ฉีกผ้านี้ออกเป็นชิ้น เล็กชิ้นน้อย ทิ้งเป็นแนวไว้ตลอดทางที่มาแล้ว”

พระมเหสี “เห็นจะเชื่อไม่ได้ สำหรับมารดาของเจ้านั้น บางทีคงตามมาแน่” ตรัสแล้วสั่งสาว ใช้ว่า “เจ้าจงพากันไปดูให้ทั่วทั้งนอกและในวัง ตรวจให้พบว่าพระมารดาของพระกุมารนี้ตามมา หรือไม่” สาวใช้รีบรับสั่งแล้วพากันออกไป

ฝ่ายมารดาของพระกุมาร พยายามเดินสะกดรอยข้างตามบุตรของตนมา ไม่ช้าก็ถึงเมือง ตรงไปทีวัง พักอยู่ใต้ต้นไม้ริมกำแพงวัง ร้องไห้สะอึกสะอื้นเศร้าครวญถึงลูกของตนอยู่ พอตะวันสิ้นแสง ใกล้เวลามืด สาวใช้ก็ออกมาพบ เห็นนั่งร้องไห้เศร้าโศกอยู่ แน่ใจว่าเป็นมารดาของพระกุมาร จึงตรงเข้าไปแล้วบอกว่า “ข้าแต่ท่านผู้เป็นมารดาของพระกุมาร บัดนี้ราชโอรสได้ครองเมืองไทรบุรีแล้ว มีรับสั่งในพระมเหสีให้นำท่านเข้าเฝ้าได้” พอได้ยินสาวใช้กล่าวดังนั้น นางดีใจรีบลุกขึ้นเดินตามสาวใช้เข้าไปในวังทันที ถึงมณเฑียร ตรงเข้าเฝ้าพระมเหสีทูลถวายลงนั่งถวายบังคม พอดีแลไปข้างหน้าเห็นบุตรของตนนั่งเป็นสง่าอยู่กลางหมู่สาวสนม มีพนักงานแวดล้อมอยู่แออัด รู้สึกแปลกใจมาก ทันทีนั้นพระมเหสีตรัสขึ้นว่า “น้องรัก จงกระเถิบเข้ามาให้ใกล้ และอยู่เสียด้วยกันที่นี่เถิด” นางทูลว่า “พระเจ้าข้า” ต่อจากนั้นนางก็อยู่ในวังกับราชโอรสในความอุปถัมภ์ของพระมเหสี พระมเหสีมีความรักใคร่ทรงเลี้ยงดูสั่งสอนราชโอรสในระเบียบธรรมเนียมมารดาประเพณี กลางวันทรงนำเสด็จออกขุนนางให้ทรงศึกษาแบบวิธีราชการต่างๆ ทรงอุปถัมภ์ชุบเลี้ยงด้วยดีเป็นเวลา 1 ปี พระราชโอรสทรงมีพระปรีชาไหวทรงจำได้ทุกอย่าง ในพระรูปพระโฉมลักษณะนั้นก็งามสง่าขึ้น เป็นที่ผูกจิตต้องใจ น้อมให้เสนาอำมาตย์ราษฎรทั้งหลายรักใคร่ภักดี มন্ত্রীผู้เฒ่าท่านหนึ่งจึงจัดธิดาของตนที่มีรูปร่างงามถวายเป็นบาทพริจาริกา ธิดาของท่านผู้เฒ่านี้มีเชื้อสายเจ้า มาอยู่ไทรบุรีคราวราชามาหาวิงสาสร้างเมือง และเป็นเจ้าองค์หนึ่งในขณะที่ไปก่อตั้งบ้านเมืองทั้งสาม คือ สยาม เปรัง และปัตตานีในสมัยพระราชบาเซซิงจึงได้รับตำแหน่งมนตรีผู้เฒ่าสืบสกุลต่อมา ราชโอรสของราชบาเซซิงได้ปกครองเมืองไทรบุรีในความอุปถัมภ์ของมนตรีผู้ใหญ่ทั้งสองและพระมเหสีด้วยความเรียบร้อยเป็นสุขตลอดมา

ในเวลานั้นมีจอมสลัดคนหนึ่งชื่อว่าราชากะละนาฮีตัม (หมายความว่า ราชาโจรดำ) ตั้งสำนักอยู่ที่เกาะแห่งหนึ่งชื่อเกาะน้ำจืด เพราะรอบๆ เกาะนี้มีหนองน้ำจืด เกาะนี้เป็นเกาะเล็กอยู่ทางทิศตะวันตกของเมืองกะลิงจี ฝ่ายใต้ของกรุงสยาม

ราชากะละนาฮีตัมไม่ขอขึ้นอยู่ในปกครองของราชากะลิงจี ด้วยเป็นคนถือดี มีมานะ ตั้งตัวเป็นใหญ่อยู่แต่ลำพัง ไพร่พลก็ล้วนแต่เป็นพวกเงาะพวกนิโกรชาวเขาชาวดอน มีหัวหน้าใหญ่ควบคุมเป็นพวกๆ ให้ตั้งถิ่นฐานอยู่ตามหนองน้ำรอบๆ เกาะนั้น พวกเงาะสามมิ่ง มีหัวหน้าใหญ่ชื่อ มหาราชาดาหาร อัล อาลาม หัวหน้าใหญ่ของพวกนิโกรชื่อมหาราชาดาร์อัล सालาม หัวหน้าใหญ่พวกชาวเขาชื่อมหาราชา ดาร์อัล กุณง หัวหน้าใหญ่ของพวกเงาะชาวกะเหรี่ยงชื่อมหาราชาจะกาจะกู จารายา วันหนึ่งราชากะละนาฮีตัมเรียกประชุมหัวหน้าใหญ่ทั้งสิ้น ปรีक्षाหาบ้านเมืองที่มีภูมิดีๆ เป็นที่อยู่ และจะได้เข้าครอบครองตั้งหลักฐานสืบไป มหาราชาดาหาร อัล อาลาม บอกว่า “คนของข้าฯ ได้ไปค้าขายทางใต้ถึงเมืองไทรบุรี เห็นว่าเมืองนั้นบริบูรณ์ดี มีปราสาทราชวังค่ายหอรบครบถ้วน เวลานี้เมืองไทรบุรีว่างราชามานานแล้ว เห็นว่าถ้าจะไปเป็นราชาครองเมืองนั้นเสียได้ก็จะเป็นการดี”

มหาราชา ดาร์อัล सालาม กล่าวเสริมว่า “ดินนักหนาทีเดียว ถ้าได้ทำได้ครองเมืองไทรบุรี จะเป็นการสะดวก เมืองก็ใหญ่ ผู้คนก็มาก”ราชากะละนาฮีตัมบอกว่า “ดีเหมือนกัน แต่ทราบว่ามีมนตรี ผู้ใหญ่คอยดูแลอยู่ ดังนั้นควรมีหนังสือไปบอกให้ทราบก่อนว่าเราจะเข้าไปเป็นราชาปกครองเมืองไทรบุรีนี้”

มหาราช ดาร์อัล กุณง “เห็นว่าใต้เท้ามีความประสงค์จะเอาเมืองไทรบุรี การจะบอกให้มนตรีและพลเมืองทราบก่อนนั้นไม่มีประโยชน์อันใด เราควรยกพลไปเลย ยอมหรือไม่ยอมเราก็ต้องบุกเข้าเมือง ชาตินายไม่ต้องกลัวใคร รบเป็นรบกัน ขอใต้เท้าอย่าได้วิตก ไปกันเถิด ไปเป็นราชาครองเมืองไทรบุรี”หัวหน้าพวกเงาะซาไก คือมหาราชจะกาจะกู จารายา พูดขึ้นว่า “ไม่ควรลังเล เราพวกชายๆ เตรียมอาวุธยุทธภัณฑ์ให้พร้อม พวกกันไปเถิด อย่าได้เป็นห่วง ได้เมืองแล้วจึงกลับมาพาพวกผู้หญิงๆ ไปอยู่”ราชากะละนาฮีดัม “ดีแล้ว ตามที่ท่านให้ความเห็นนี้ เราเห็นคล้อยให้เตรียมพร้อมทันที อย่าชักช้า เตรียมยกพลไปเมืองไทรบุรีได้”หัวหน้าใหญ่ทั้งสี่รับคำสั่ง ออกมาป่าวร้องไพร่พลเตรียมเสบียง อาหาร อาวุธยุทธภัณฑ์ เป็นต้นว่า ปืนไฟ ดาบ หอก แหวน หลาว ธนู โล่ขวานศึก ไม้ซาง รวบรวมได้น้อย และพลโยธาอาวุธเป็นอันมาก เตรียมการอยู่ 1 เดือน จึงพร้อมที่จะทำการยกไปรบได้ เมื่อเสร็จสมบูรณ์ทุกประการแล้ว ราชากะละนาฮีดัม พร้อมด้วยไพร่พลทั้งนั้น ยกพลออกจากสำนัก เดินทางมุ่งไปทางเมืองไทรบุรี จำนวนพลโยธาที่ยกไปคราวนี้มากมายนัก แน่นขนัดเต็มท้องทุ่ง เคลื่อนพยุหะไปประจูดสายน้ำไหล แต่โดยที่มีจำนวนมากนัก ต้องให้เคลื่อนพลไปช้าๆ ประมาณว่าทางเดินตามปกติ 1 วัน ต้องใช้เวลาร่วมเดือน

กล่าวถึงราชาแห่งกรุงสยาม เมื่อได้โปรดให้ทูตเมืองไทรบุรีถือราชสาส์นไปแล้วไม่กี่วัน ตรัสเรียกมนตรีผู้ใหญ่ผู้หนึ่งมีหน้าที่ควบคุมเป็นใหญ่เหนือหัวเมืองต่างๆ ในภาคตะวันออก ชื่อว่าออกญากลาโหม เข้าเฝ้า รับสั่ง ให้จัดทัพยกไปเมืองไทรบุรี ถือรับสั่งไปเป็นผู้กำกับการเลือกตั้งราชาเชื้อพระวงศ์ขึ้นครองเมืองไทรบุรี และโปรดฯ ให้ถือพระโองการตราตั้ง ตั้งพระนามราชาองค์ใหม่ของเมืองไทรบุรีด้วย

เมื่อทางการได้เตรียมพลและมอบพระโองการตราตั้งให้ออกญากลาโหมแล้ว โปรดฯ ให้ยกพลออกเดินทางทันที ออกญากลาโหมรับพระบัญชาทูลลา คุมพลออกจากกรุงสยามมุ่งหน้าไปเมืองไทรบุรี กองทัพที่ยกไปคราวนี้เป็นกองใหญ่ มีไพร่พลมาก ต้องเดินทางข้ามภูเขาป่าใหญ่ห้วยละหานทางทุรกันดารหลายตำบล วันหนึ่งกองทัพออกญากลาโหมเดินทางมาทุ่งกว้างแห่งหนึ่งอยู่ห่างทิศตะวันตกของเมืองละคร แลเห็นพลโยธากองหนึ่ง จำนวนพลมากมายค่อยเคลื่อนทัพมาทางนั้น ออกญากลาโหมจึงพักพล สั่งให้ม้าใช้ไปถามซักไซ้รู้ให้ได้ความชัดว่าเป็นพลของพวกใด มาแต่ที่ใด จะไปที่ไหน และมีใครเป็นหัวหน้าหรือนายกอง ม้าใช้รับคำสั่งแล้วรีบออกไปพบกับทหารเงาะของมหาราชจะกาจะกู จารายา ก็สอบถามได้ความว่าเป็นกองทัพของราชากะละนาฮีดัม เดินทางจะไปเป็นราชาแห่งเมืองไทรบุรี เพราะว่าเมืองนั้นว่างราชาอยู่ จึงกลับมานำความไปเรียนออกญากลาโหมตามคำคนของมหาราชจะกาจะกู จารายา บอกนั้นทุกประการ ออกญากลาโหมได้ทราบ ดังนั้น สั่งให้ลั่นข้องสัญญาณหยุดทัพ ฝ่ายราชากะละนาฮีดัมได้ยินเสียงข้องสัญญาณนั้น และเห็นไพร่พลทั้งหมดหยุดคุมเชิงอยู่ก็แปลกใจ หันไปถามคนในกองทัพที่อยู่ใกล้ๆ เมื่อได้ความว่าเป็นกองทัพของออกญากลาโหมแห่งกรุงสยาม ก็สั่งให้หยุดพล ตั้งทัพคอยที่อยู่ ณ ที่นั้น ออกญากลาโหมรีบเขียนใบบอก ทูลเรื่องราวให้ทรงทราบว่าได้มาพบกับกองทัพราชากะละนาฮีดัมคุมคนป่าสี่ภาษาเป็นจำนวนมากประมาณไม่ได้ เดินทางจะไปเป็นราชาเมืองไทรบุรี อ้างว่าเพราะเมืองนั้นไม่มีราชา เหตุการณ์ไม่น่า

ไว้วางใจ อาจจะต้องรบกับราชากะละนาฮีตัม ณ พุททิสตะวันตกของเมืองละครนี้ก็ได้ เขียนเสร็จส่งให้ม้าเร็วส่งให้คุมพลหมู่หนึ่ง ถือใบบอกนี้ไปถวายราชาแห่งกรุงสยามโดยด่วน เมื่อม้าใช้ออกเดินทางไปออกญากลาโหมจึงแต่งคนให้ไปเจรจา บอกให้ราชากะละนาฮีตัมยกทัพกลับเมืองของตนเสีย อย่าไปเมืองไทรบุรีเลย เพราะที่นั่นมีราชาครองแล้ว ราชาแห่งกรุงสยามเป็นผู้ทรงตั้ง ทั้งได้ให้ออกญากลาโหมเป็นผู้ใหญ่ รับพระโองการจัดการราชาภิเษกและเฉลิมพระนาม

คนของออกญากลาโหมรับคำสั่งแล้วพากันไปยังกองทัพราชากะละนาฮีตัม ไปถึงได้เห็นกองทัพของราชากะละนาฮีตัมตั้งค่ายมีเชิงเทิน หอรบแน่นหนา จัดคนขึ้นประจำครบถ้วนแล้ว เมื่อเดินเข้าใกล้ค่ายทหาร รักษาประตูถามว่า “ท่านคือใคร ต้องการจะไปไหน” คนของออกญากลาโหมจึงบอกให้ทราบว่าเป็นคนในกองทัพออก ญากลาโหม รับคำสั่งจากท่านแม่ทัพให้มาเจรจากับราชาของท่านในข้อราชการทัพ คนเฝ้าประตูจึงนำความไปบอกราชากะละนาฮีตัมให้ทราบ แล้ว ส่งให้เข้ามาได้ คนเฝ้าประตูจึงกลับมานำคนของออกญากลาโหมนั้นเข้าไปถึงหน้าที่อยู่ของราชากะละนาฮีตัม ทำความเคารพแล้วนั่งอยู่ราชากะละนาฮีตัม “สบายดีหรือ ออกญากลาโหมนายท่านใช้ท่านให้มาบอกอะไรกับเราหรือ” คนของออกญากลาโหม “แม่ทัพของข้าพเจ้าสั่งให้มาบอกว่า ขอให้ได้ท้าทายทัพกลับบ้านเมืองเดิมเสีย อย่าได้คิดไปเป็นราชาครองเมืองไทรบุรีเลย ที่นั่นเรามีราชาครองเมืองอยู่แล้ว แม่ทัพของข้าพเจ้าออกญากลาโหม ได้รับพระโองการจากราชาแห่งกรุงสยามให้ไปจัดการราชาภิเษกเฉลิมพระนามราชาแห่งเมืองไทรบุรีองค์ใหม่นี้ด้วยแล้ว”ราชากะละนาฮีตัมได้ฟังก็โกรธหน้าแดงดุจดอกคำ พูตว่า“จะเอากันอย่างไร พูตมาอย่างนี้ต้องรบกัน ถ้าฝ่ายท่านแพ้ เราจะไม่ควรเป็นราชาเมืองไทรบุรีเทียวหรือ ถ้าเราไม่อาจเป็นราชาโดยดีได้ก็จำเป็นต้องชักดาบออกนำทาง ขอให้ท่านไปบอกแม่ทัพของท่านให้ทราบว่าถ้าขัดขวางเรา หรือเคลื่อนทัพเข้ามาใกล้เราผู้ปกครองเมืองไทรบุรี ก็จะเป็นอันรู้กันทีเดียวว่าสนามรบได้เปิดแล้ว ขอให้ดูฝีมือกัน จะเป็นวันพรั่งหรือเดี๋ยวนี้ก็ได้ สุดแต่ฝ่ายท่านจะพอใจ”

คนของออกญากลาโหมทราบเช่นนั้นก็ลารราชากะละนาฮีตัม นำความมาแจ้งแก่ออกญากลาโหม ผู้เป็นแม่ทัพ ตามที่ราชากะละนาฮีตัมกล่าวนั้นทุกประการ ออกญากลาโหมทราบก็โกรธ สั่งให้เตรียมการรบทันที ให้สร้างค่ายอย่างมั่นคง ณ ชายสนามรบแห่งหนึ่ง รวบรวมอาวุธปักขวากหนาม เครื่องกีดขวาง จัดคนรักษาหอรบทั้งสี่มุมค่ายให้ครบทุกหน้าที่

เสร็จการสร้างค่ายแล้ว ในคืนนั้นพอได้ฤกษ์ดี ออกญากลาโหมจึงให้บุตรเจ้าเมืองคนหนึ่งชื่อ ออกพระสุรินทร์ เป็นนายพล มีหน้าที่รักษาค่าย ให้ตีกลองโห่ร้องให้สนั่นหวั่นไหวด้วย และสั่งว่าเมื่อได้ยินกลองตีก็ตีสัญญาณเป็นสำคัญครบ ๓ ทีแล้วให้นำพลเข้าประจำทันที ออกพระสุรินทร์ทราบคำสั่งก็คอยอยู่ พอได้ยินสัญญาณก็พาพลเข้าประจำหน้าที่ สั่งให้ตีฆ้อง กลองโห่ร้องตลอดคืน เสียงกลองเสียงโห่ได้ยินถึงค่ายราชากะละนาฮีตัมเป็นเชิงท้าราชากะละนาฮีตัม จึงสั่งให้ทหารดาหาร์ อัลอาลาม คุมพลตีกลองศึกขึ้นรับตลอดคืนเช่นเดียวกัน ครั้นถึงเวลาอุษาโยค กองทัพทั้งสองต่างยกออกจากค่าย ประจันหน้ากัน ณ สนามรบ

ออกญากลาโหมจึงสั่งให้ออกพระสุรินทร์จัดทัพให้แม่ทัพนายกองดากันออกรบศึกตามแผน พิชัยยุทธ ออกพระสุรินทร์จึงให้จักรา เติ้งกิกาลามีเสียงคล้ายจะเป็นพญาจักรี เป็นทัพหน้า ออกพระสุรินทร์เป็นปีกขวา ออกพระบุรินทร์เป็นปีกซ้าย พระอังษนิรุต (คล้ายจะออกเสียงเป็นยมราช) เป็นกองหลวง คือตัวจอมทัพมีออกญากลาโหม และแม่ทัพนายกองอื่นๆ อยู่ในกองนี้ด้วย ให้ราชา พระอาณู อะลังนา เป็นกองหลัง ทุกคนเตรียมพร้อม เข้าตีข้าศึกตามแผน

ฝ่ายราชาทะเลนาฮีตัมเห็นดังนั้นสั่งให้จัดขบวนยุทธเตรียมทำสงครามใหญ่ ให้มหาราชา ดาหาร์ อัล อาลาม เป็นกองขวา มหาราชา ดาร์ อัล सालาม เป็นกองซ้าย ให้มหาราชา ดาร์อัล กุนง พร้อมด้วยแม่ทัพนายกองอื่นๆ และราชาทะเลนาฮีตัมเป็นกองหลวง มหาราชาจะกาจะกูเป็นกองหลัง จัดเสร็จแล้วสั่งให้เคลื่อนเข้ารบทันที ต่างตะลุมบอนฟันแทงกันอยู่เป็นคู่ ปีกต่อปีก กองหลังสู้กองหลัง ยืนหยัดต่อสู้หมุนเวียนเปลี่ยนท่า ฟันแทงกันสับสนไม่ถดถอย เสียงโห่ร้อง เสียงอาวุธกระทบกันสนั่นหวั่นไหวช่างมาอัปการ้องคำรณถึงคะนึงเอิกเกริกก็ก้องอ้ออิงจนไม่ได้ยินเสียงใดอื่น ฝุ่นละอองปลิวว่อนฟุ้งขึ้นเต็มท้องฟ้า บดบังแสงตะวัน ทำให้มืดครึ้มไปทั่วสนามรบ เหมือนกับดวงอาทิตย์ถูกบังด้วยร่มคันใหญ่ฉนั้น ณ ที่นั้น และในขณะนั้น ปรากฏว่ามีชายผู้หนึ่ง เรียกกันว่าปันตะทุกัน แต่งกายนักรบ มือถืออาวุธประหลาดอันหนึ่ง เป็นสายโซ่เก่าๆ คล้ายกับของเล่น นักรบผู้นี้มีเชื้อสายราชา เสียงดัง ใครได้ยินต้องนึกคร้าม ผู้นี้คือราชาแห่งอสุร นามว่าสังวีระ มีพี่น้องมาด้วยกัน 5 คน คนโตชื่อสังดาตี กวาสา ชีเวตาลวิเศษ ถือดาบใหญ่หน้าเกรงขาม น้องอีกคนหนึ่งชื่อกีเลนปิก มือถือจักร แต่งเครื่องรบครบ ชื่อว่าพระสังจะเสียม และน้องคนสุด ท้อง ชีสิงโตปิก มือถือศร ชื่อว่าพระสังมังสาอุปายา คุมพลอสุรมาจากเมืองสยาม เมื่อกองทัพทั้งสองที่กำลังรบกันอยู่อยู่เห็น ทั้งสองฝ่ายต่างพักรบให้คนเข้าไปถามว่าเป็นใครมาจากไหน ทหารที่ยกมาใหม่นั้นบอกว่า “เราเหล่าอสุรแม่ทัพของเราให้ยกทัพมาช่วยออกญากลาโหม จักราชศัตรูพาไปเมืองสยาม”

ไพร่พลทั้งสองฝ่ายทราบ พวกก็นำความไปเรียนท่านแม่ทัพของตน ต่อมาไม่ช้าพระสังวีระ ก็สั่งให้พลโยธาของตนเข้าตีกองทัพราชาทะเลนาฮีตัม กำชับให้รุกหน้าเรื่อยไปไม่ให้ถอย ฝ่ายราชาทะเลนาฮีตัมอยู่ในที่กระหนาบ สั่งให้แยกพลออกเป็นสองกอง รอบปะทะไปทางหน้ากองหนึ่ง กลับปะทะหลังกองหนึ่ง ต่อสู้กับกองทัพที่ยกมาใหม่กองหนึ่ง ทางฝ่ายที่รบกับกองทัพอสุรนั้น ราชาทะเลนาฮีตัมผิดคาดมาก ด้วยกองทัพนี้เข้มแข็งเก่งกล้า ยากที่จะหักตีฝ่าออกไปได้ การรบตอนนี้ยิ่งใหญ่มากว่าตอนต้น ทุกฝ่ายระดมกำลังเข้าต่อสู้กันจนฝุ่นละอองฟุ้งขึ้นบังท้องฟ้า เสมือนบังไว้ด้วยร่มใหญ่อีกครั้งหนึ่ง แม้จะมีมืดครึ้ม ทั้งสองฝ่ายก็ต่อสู้กันไม่ลดละ รอบไปได้ไม่นาน ทำความหนักใจให้แก่ราชาทะเลนาฮีตัมมาก เพราะดูไปทางไหนก็เห็นแต่พลฝ่ายของสยามเต็มทั้งท้องทุ่ง ไม่ช้ากองทัพราชาทะเลนาฮีตัมก็ตกอยู่ในที่ล้อม

ทหารในกองทัพของราชาทะเลนาฮีตัมนั้น โดยปกติฟันแทงด้วยหอกดาบไม่ค่อยเข้าเพราะตามร่างกายมีผมและขนรุงรัง ทั้งมีใจบึกบึนดีอด้าน คราวนี้อยู่ในที่ลำบาก ส่วนมากจึงย่อท้อ มหาราชา ดาร์หาร์ อัล อาลาม กับมหาราชา ดาร์อัล सालาม เห็นดังนั้นก็ต้อนพลเร่งให้เข้าปะทะพร้อมๆ กัน แต่ก็ไม่สามารถหักออกได้ ด้วยกำลังโทสะ นายทัพทั้งสองบุกเข้าไปในกองอสุรอันมีจำนวนมาก

จนประมาณมิได้นั้น ฟันแทงพวกอสูรล้มตาย เป็นอันมาก ทำให้พลอสูรต้องถอยร่น แต่พอตีกองออก พระสุรินทรก็บอกรบพริบพริบหนีเข้าไปได้ ทำให้พลของราชาทะเลนาฮีตัมปั่นป่วน หลบเข้าไปรวมกันอยู่ในที่ล้อมตามเดิม และดูเหมือนราชาทะเลนาฮีตัมมี ความกลัวพวกอสูรมาก ดังนั้นพวกอสูรทั้งสามพันคนจึงบุกเข้าไปตีในหมูโยธากองมหา ราชาดาหาร์ อัล อาลาม อันมีจำนวนพลถึงห้าพัน ได้ช่วยกันกลุ่มรุม ทะลวงหลายล้มตายลงเป็นอันมาก ซากศพของพวกเงาะนิโกร กองทับกันประทุงเขา เลือดไหลนองแผ่นดิน พวกเงาะนิโกรที่เหลืออยู่ไม่คิดสู้ แยกหนีถอยร่นลงไปข้างหลัง คงมีแต่นายออกมาต่อสู้กันอยู่เป็นคู่ๆ ฟันแทงกันอลหม่าน ที่สุดกองเงาะและนิโกรสู้ไม่ได้ แยกหนีถอยไปเป็นแถบๆ ทั้งนี้เพราะพวกอสูรกล้าแข็งมาก ทำการรบประดุจเสือร้าย ฆ่าพวกเงาะและ นิโกรตายเสียหายนมาก คงเหลือราวสามพันคน หนีร่นเข้าไปหานายกองใหญ่ของตน นายกองใหญ่เห็นดังนั้นก็โกรธ ทั้งสามทัพไล่พลออกด้านทานพวกอสูร ฟันพวกอสูรตายประมาณ ฝ่ายอสูร 4 คน คือ จังกานี กาลา ประจิง กาลา กะจังกาลา และฮาสิงกาลา มาทันพากันแกว่งตะบองไล่ตีพลเงาะและนิโกร นายกองเงาะและนิโกรเห็นก็เข้าปะทะไว้นายกองเงาะชื่อปะกระมา บุกิต ตรงเข้าตีกับจังกานี กาลา ศรี นิรา กุณง นายกองนิโกร สู้กับกะจังกาลา นายกองอสูรนอกจากนี้พาพลที่เหลือบุกเข้าไปหากองใหญ่ของเงาะและนิโกรอันมีจำนวนประมาณสามพันคนนั้น ปล่อยให้นายกองทั้งหกต่อสู้กันเป็นคู่ๆ ต่างขับเคี่ยวกันเป็นสามารรถ จังกานี กาลา ได้ตีเอาตะบองตีถูก ปะกระมา บุกิต เซไป ตรงเข้าจับ แต่ทั้งสองฝ่ายยังมีกำลังดีอยู่ ปล้ำกันอยู่พักหนึ่ง นายกองอสูรจึงจับได้มอบให้พลมัดไว้ เหล่าอสูรดีใจพากันให้ร้องลั่นสนามรบ

เสร็จจับตัวนายแล้ว นายกองอสูรก็หันเข้าบุกกองหน้าของมหาราชา ดาหาร์ อัล อาลาม และกองของมหาราชา ดาร์อัล สาলাম พลเงาะแตกพ่าย แม่ทัพเงาะและนิโกรทั้งสองฝ่ายเห็นก็ตกใจ คร้ามเกรงไม่คิดสู้ ไม่ข้ามหาราชา ดาหาร์ อัล อาลาม ถูกจับให้ทหารมัดตัว นำไปให้ออกญา kala โหมโยธาทั้งนั้นต่างดีใจให้ร้องเอาชัยอยู่เอิกเกริก มหาราชา ดาร์อัล สาলাম เห็นเพื่อนถูกจับตกใจเป็นกำลังทั้งศรที่ถือ ชักดาบถลันเข้าฟัน ซ้ายฟันขวาตะไปไม่เลือกที่ประดุจคนบ้า ราชาสังวีระ อังการา แม่ทัพอสูรเห็นก็โกรธ กุมจักรไล่ขว้าง มหาราชา ดาร์อัล สาলাম ไม่คิดสู้ หนีไปทางหน้าออกพระสุรินทร

ฝ่ายสังดาตีกวาสา ได้จับกระชากตัวราชาทะเลนาฮีตัมไว้ จนดาบสั้นที่อยู่ในมือราชาทะเลนาฮีตัมตกลงยังพื้นดิน ราชาทะเลนาฮีตัมพยายามชักกริช แต่ในทันที่นั้น ราชาสังวีระ อังการา มาทัน เอาโซ่ฟาดลงบนตัวของราชาทะเลนาฮีตัม ด้วยอำนาจโชคศักดิ์สิทธิ์นั้น โซ่ก็เข้าพันมัดตัวราชาทะเลนาฮีตัมล้มกลิ้งลงยังพื้นดิน จึงทำให้ทหารมัดตัวราชาทะเล นาฮีตัม นำไปให้ออกญา kala โหม ผู้เป็นแม่ทัพใหญ่ ออกญา kala โหมจึงเร่งให้จับพลของราชาทะเลนาฮีตัมที่ยังเหลือ นำมารวมไว้ในที่เดียวกัน พลทั้งนั้นรับจัดตามคำสั่ง จับได้แล้วรับนำมาค้ำบอออกญา kala โหม ออกญา kala โหมสั่งให้คุมเชลยทั้งสินนั้นโดยแข็งแรงเมื่อทุกอย่างเรียบร้อยแล้ว ออกญา kala โหมให้รวมพลยกเข้าค่าย และได้สั่งการต่อราชาอสูรทั้งหลายว่า “ขอให้ท่านทั้งสี่คุมตัวราชาทะเลนาฮีตัมกับไพร่พลแม่ทัพนายกองเชลยทั้งหลายหนีไปทางเมืองของราชาทะเลนาฮีตัม กวาดต้อนผู้คน เด็กเล็กชายหญิง สมบัติพัสดุ

เสปียงอาวุธยุทธภัณฑ์ทั้งสิ้น รวบรวมไปถวายพระเจ้าอยู่หัวของเรา ณ กรุงสยาม ซึ่งพระองค์อาจแบ่งสมบัติและแผ่นดินนี้ ประทานให้แก่ท่านเป็นบำเหน็จตามควรแก่พระอัครมหาราช ส่วนราชาทะเลนาฮีตัมและพวกคลื่นเป็นคนใจบาปหยาบช้า มีทิวจิต ถือว่าเป็นผู้ยุ่งคองกระพ้นจะไว้วางใจไม่ได้”

ราชาสังวีระ อังกาสา “ที่ได้บัญชานี้เป็นความจริง เกล้าฯ เห็นว่าถ้าไม่ใช่ได้ทำแล้วคงจะไม่เอาชนะเขาได้ง่ายเช่นนี้”

ออกญากลาโหม “นั่นซี เราจึงบอกให้แก่ท่านทั้งหลายให้ทราบว่าจะอย่าได้ละเมิด ต้องผูกมัดให้แน่นคุมไปถวายพระเจ้าอยู่หัวให้จงได้ เมื่อถึงแล้วจะร้องขอหรือโปรดเกล้าฯ ประการใดแล้วแต่จะทรงพระกรุณา” พระสังดาตีควาสาเรียนว่า “ส่วนได้เท่าจะไม่กลับไปยังกรุงสยามด้วยหรือ”

ออกญากลาโหม “โดยหน้าที่ ฉันต้องเลยไปเมืองไทรบุรี จัดพิธีราชาภิเษกสถาปนาราชผู้ครองเมืองนั้นตามพระบัญชา คราวนี้มาเผชิญปะทะกับกองทัพราชาทะเลนาฮีตัมเสียก่อน และราชาทะเลนาฮีตัมก็ตั้งใจว่า จะไปยึดครองตั้งตัวเป็นเจ้าผู้ครองนครไทรบุรี โชคดีมาพบกับเราที่นี่ ฉันได้ขอร้องให้เขากลับไปเมืองของเขาเสีย แต่เขาไม่ยอม กลับโอหัง ท้ารบ เราจำเป็นต้องยกพลออกสนามและทำสงครามกันดังที่ปรากฏนี้”

ทันใดนั้น พญาละครกับราชาทั้งหลายรวม 5 หัวเมือง ที่อยู่ใกล้เคียงบริเวณที่ออกญากลาโหมตั้งค่าย และพากันยกพลมาช่วยรบ ได้เรียนขึ้นว่า

“โดยราชกิจอันได้เฝ้ารับบัญชามานี้ กระผมบรรดาพี่น้องทั้ง 5-6 หัวเมืองทางฝ่ายใต้นี้ ขออาสาสมทบทัพไปเมืองไทรบุรีกับได้เท่าด้วย หากมีเหตุประการใดเกิดขึ้นอีก จะได้เป็นกำลังสนองพระเดชพระคุณ ทั้งจะได้เป็นเพื่อนทัพผสมกับกองของได้เท่า ให้มีจำนวนพลมากและครึกครื้นขึ้น”

ออกญากลาโหมกล่าวแก่พญาละครว่า “ขอบใจ ขออย่าได้มาลำบากกับการที่เดินทางไปเมืองไทรบุรีด้วยเลย เท่าที่ได้มาช่วยรบทันที่ที่คราวนี้ เป็นคุณประโยชน์ยิ่งอยู่แล้ว ขอท่านพี่น้องที่รักทั้งหลายจงนำพลกลับไปยังเมืองของตนๆ ต่อไปถ้ามีเรื่องเดือดร้อนประการใดอีกจะมีหนังสือแจ้งไปให้ทราบ”

เสร็จภารกิจต่างๆ แล้ว ออกญากลาโหมสั่งให้ชุมนุมพลกินเลี้ยงกัน เป็นการสนุกการรื่นเริง แล้วราชาแห่งอสุรทั้งสี่กราบลา ยกพลคุมราชา ทะเลนาฮีตัมและเชลยทั้งหมดออกเดินทางกลับ นำเชลยเหล่านั้นถวายพระเจ้ากรุงสยาม พญาละครและราชาหัวเมืองต่างกราบลาคุมพลกลับเมือง เมื่อถึงเมืองแล้วจัดเสปียงอาหารเพิ่มเติมส่งไปยังกองทัพของออกญากลาโหม

ออกญากลาโหม พร้อมด้วยแม่ทัพนายกองทั้งหลาย พักพลพอสมควรแล้ว ยกพลออกจากค่าย เดินเลียบชายทะเลมุ่งไปยังเมืองไทรบุรี กาลครั้งนั้น ภูเขาต้นหยงอกยื่นติดแผ่นดินใหญ่ และเกาะเล็กๆ น้อยๆ แถวนั้น มีเกาะกะริงเป็นต้น ได้ขึ้นติดชายฝั่งเป็นแผ่นดินเดียวกันหมดแล้ว ไม่เห็นมีร่องรอยเกาะเหลืออยู่เลย กองทัพจึงเดินเลียบชายฝั่งได้สะดวก เห็นเรือแล่นไปมามากมาย ไม่เข้าเดินทัพมาถึงที่อันเป็นเนินแห่งหนึ่ง มีแม่น้ำเล็กๆ มีปลาชุม มีสัตว์ป่าสำหรับล่ามากชนิด ออกญากลาโหมจึงสั่งให้หยุดตั้งค่ายพักอยู่ ณ ที่นั้น ให้พลโยธาเล่นสนุกกันตามใจชอบ แล้วแต่งหนังสือให้พลสื่อสารนำไปให้มนตรีผู้ใหญ่ทั้งสี่แห่งเมืองไทรบุรี แจ้งให้ทราบว่า ถ้าได้รับเอกราชราชผู้ครอง

เมืองมาไว้ในวังแล้ว ขอให้หน้าเสด็จออกมาเล่นปลาล่าเนื้อจับปลา ณ บ้านสุโหงศาลานี้ ด้วยเป็นที่มีสัตว์ และปลาชุกชุม ทั้งได้จัดสร้างค่ายประตูลอบลูกที่ประทับและที่พักไว้ครบถ้วนแล้ว

พลสือสารรับหนังสือจากออกญา کالاโหม พวกกันเดินทางไปยังวังของราชาบะชีง ในขณะ นั้น มন্ত্রীผู้ใหญ่ทั้งสี่กับราชาของคี่ใหม่กำลังเกณฑ์คนชุดตลองแยกจากแม่น้ำมูตาอยู่ ด้วยหวังจะให้ เป็นทางลัดจากวังไม้ไผ่ ของราชาบะชีงไปสู่ทะเล และบุกเบิกให้เป็นลำน้ำใหญ่แทนแม่น้ำสายเดิม เพราะแม่น้ำเดิมในตอนนี้อัดเคี้ยวมาก เมื่อพลสือสารของออกญา کالاโหมไปถึง ได้เข้าถวายหนังสือ ต่อราชาของคี่ใหม่ ทอดพระเนตรแล้วส่งให้มন্ত্রীผู้ใหญ่ทั้งสี่ เมื่อทุกคนทราบข้อความแล้วต่างพากัน กลับวัง เตรียมการเสด็จประพาส ให้เตรียมเครื่องมือจับปลาล่าสัตว์ไปด้วย เมื่อพร้อมแล้วยกกองออก จากวัง ห้อมล้อมไปด้วยเสนานามตโยธาทั้งหลาย เสด็จออกเล่นน้ำ พวกกันเก็บผลไม้ ดอกไม้ ตาม ระยะทางเป็นการสนุกสนานรื่นเริงตลอดมา ค่าที่ไหนสั่งให้หยุด ปลุกพลับพลา ทับ กระท่อม พักพล ณ ที่นั้น รุ่งขึ้นเดินทางต่อไป เสาะหาห้วยละหาน พบที่ใดพากันหยุดจับปลา เล่นสนุกกันเป็นเวลา 4- 5 วัน แล้วพากันเดินต่อไป เดินทางและเล่นสนุกอยู่เช่นนี้จนมาถึงภูเขางะไร ที่นั้นมีผลไม้มากพากัน เก็บ แล้วเดินเลียบทางทะเล หยุดจับปลาจับปูทะเลตลอดทางที่มา ไม่เข้าถึงบ้านศาลา ทุกคนเห็นค่าย ที่กองทหารไทยสร้างไว้ เป็นค่ายใหญ่มีหอประชุมใหญ่ด้วย

เมื่อฝ่ายไทยทราบ คณะมนตรี นายทัพ นายกองทั้งหลายพากันออกมาคอยต้อนรับและรับ เสด็จจราชาและมนตรีผู้ใหญ่ทั้งสี่แห่งเมืองไทรบุรี นำเสด็จเข้าค่ายจัดให้ประทับ ณ หอประชุม กอง ทหารไทยจึงนำนายและ พลทั้งหลายเข้าเฝ้าประชุมอยู่พร้อมกัน ณ ที่นั้น ออกญา کالاโหมจึงนำราช สาส์นอันราชาแห่งกรุงสยามโปรดเกล้าฯ ให้มานั้น มายื่นให้มন্ত্রীผู้ใหญ่ทั้งสี่ของเมืองไทรบุรี มন্ত্রীผู้ใหญ่ทั้งสี่ทูลราชสาส์นนั้นออกมาอ่าน ท่ามกลางที่ประชุม ทุกคนทราบว่าเป็นพระโองการตั้ง ราชา และพระราชทานนามราชาแห่งเมืองไทรบุรีองค์ใหม่นี้ว่า “ราชาพระองค์มหาโพธิสัตว์” ต่าง ยินดีร้องสาธุ ถวายบังคมขึ้นพร้อมกัน ต่อจากนั้นมนตรีผู้ใหญ่ทั้งสี่ได้เล่าเรื่องที่ได้จัดให้ข้างกะมะลา โยหารี ออกไปนำราชโอรสราชาบะชีงอันเป็นเชื้อราชวงศ์มาได้ถูกต้อง ให้ออกญา کالاโหมทราบทุก ประการ

ออกญา کالاโหมได้ฟังจึงกล่าวว่า “การที่ข้าพเจ้ายกทัพมาคราวนี้ ด้วยพระโองการในพระ เจ้าอยู่หัวให้มากำกับจัดการนี้ให้เป็นไปตามที่มีพระบัญชาไว้ บัดนี้กิจการก็ได้สำเร็จเรียบร้อยตามพระ ประสงค์แล้ว ต้องนับว่าเป็นโชคดีที่ข้าพเจ้ามาถึงเมืองไทรบุรีได้เร็ว ถ้าช้ากว่านี้ น่าที่ท่านมนตรีผู้ใหญ่ ทั้งสี่และราชาจะต้องได้รับความลำบาก ทำการสู้รบกับราชากะละนาฮีตัม จอมโจร ผู้มุ่งหมายจะมา เป็นราชาแห่งเมืองไทรบุรีเป็นแน่แท้”

มนตรีผู้ใหญ่ทั้งสี่ “บัดนี้ราชากะละนาฮีตัมอยู่ที่ไหนขอรับ” ออกญา کالاโหม “ข้าพเจ้าได้รับ ตีทัพเขาแตก ได้จับตัวราชากะละนาฮีตัมและพวกไว้ ให้คุมตัวพร้อมด้วยพลโยธาเขลยทั้งสิ้นนั้นไป ถวายพระเจ้าอยู่หัว ณ กรุงสยามแล้ว” มंत्रीผู้ใหญ่ทั้งสี่ “เป็นพระคุณหาที่สุดมิได้ นับได้ว่าได้ ช่วยชีวิตพวกกระผมชาวไทรบุรีไว้”

ต่อจากนั้น ออกญากลาโหมสั่งให้เริ่มพิธีเฉลิมฉลองสมโภช จัดงานสโมสรเลี้ยงกันเป็นการใหญ่ มีมหกรรมบรรเลงดุริยางค์ประโคมฆ้องกลองเป็นการรื่นเริงสนุกทั่วกัน และออกญากลาโหมได้ทูลแนะนำราชกรณียกิจต่อพระราชอาคันตุกะมหาโพธิสัตว์ ราชองค์ใหม่ให้เข้าพระทัยว่า ผู้จะเป็นราชาปกครองไพร่บ้านพลเมืองจะต้องปฏิบัติในสุจริตธรรม รู้จักการอดโทษ รู้จักการให้อภัย มีพระทัยรักใคร่ในเสนาอำมาตย์ราษฎรทั้งหลาย ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม มีพระกรุณาต่อปวงชน รู้ทำบุญ ประทานทรัพย์ออกจ่ายช่วยเหลือผู้ยากจน ถ้ามีผู้ใดต้องโทษถึงประหารในวันนี้ ควรได้ผ่อนผันเวลาไว้สัก 3-4 วัน ใคร่ครวญให้รอบคอบก่อนประหาร และในการที่ทรงได้เป็นราชาครองเมืองไทรบุรีนี้ ควรเข้าพระทัยว่าเมืองไทรบุรีนี้เป็นเมืองที่มีพื้นที่ดี มีที่ราบกว้างใหญ่ ไม่ควรคิดที่จะประทับอยู่ในสถานที่แห่งเดียวเสมอไป ต้องคิดสร้างวังหาที่ประทับที่อื่นบ้าง ถ้าราชองค์หนึ่งได้สร้างวังขึ้นใหม่วังหนึ่งไม่ช้าเมืองไทรบุรีก็จะขยายกว้างขวางสนุกสนานยิ่งขึ้น แม้แต่ตำบลที่ได้มาพักอยู่นี้ก็จัดเป็นที่ดี มีที่ราบที่ดินสมบูรณ์ควรส่งเสริมตกแต่งสร้างเป็นวังได้ โปรดได้พิจารณา บางที่ต่อไปข้างหน้าจะกลายเป็นเมืองใหญ่อีกเมืองหนึ่งก็ได้

มนตรีผู้ใหญ่ทั้งสี่และคนทั้งหลาย ได้ฟังคำของออกญากลาโหม กล่าวดังนั้นต่างรับว่าเป็นการถูกต้อง ขอรับปฏิบัติต่อจากนั้น ราชอาคันตุกะมหาโพธิสัตว์และออกญากลาโหม พักพลเล่นสนุก มีการยิงนกตกปลาสัตว์อยู่ ณ ที่นั้นเป็นที่สำราญใจทั่วกัน เวลาค่ำราชาเสด็จเข้าที่บรรทมพร้อมด้วยออกญากลาโหมและมุขมนตรีทั้งหลาย รุ่งขึ้นเสด็จขึ้นช้างนำพลเข้าป่าให้โยธวาเครื่องดัก บ่วง คล้อง บ่วงดัก และสุนัขไล่เนื้อ เพื่อได้ล่ากวางดักสัตว์ในป่านั้นเป็นที่เพลิดเพลินพระทัยทุกวันวันหนึ่งเวลาเที่ยง เมื่อได้ไล่กวางต้อนกระเจงพอสสมควรแล้วต่างหยุดพัก ราชอาคันตุกะมหาโพธิสัตว์นั้นประทับพักพระอิริยาบถอยู่บนหลังคชาธาร ทอดพระเนตรไปเห็นกระท่อมน้อยของสองตายายหลังหนึ่งปลูกอยู่ในป่า ที่ชายคามีกอไผ่กอใหญ่อยู่กอหนึ่ง และที่กอไผ่นั้นมีไผ่ลำหนึ่งเอนพาดอยู่กับชายตากระท่อม ลักษณะแปลก คือที่ลำต้นและปลายลำมีขนาดเล็ก แต่ตรงกลางลำป่องโตมาก ราชอาคันตุกะมหาโพธิสัตว์พอพระทัย ต้องพระประสงค์ในไผ่ลำนั้น จึงรับสั่งให้ไปตัดทอนเอาเฉพาะตอนกลางที่มีลักษณะป่องโตเท่านั้น เมื่อมนตรีนำมาถวายที่มีพระทัยรักใคร่ในไผ่ลำนั้นมาก โปรดให้นำไปไว้ในวัง ครั้นเวลาบ่ายหน่อยหนึ่ง ต่างคนออกล่าสัตว์ เล่นสนุกกันอีกพักหนึ่ง จนถึงเวลาค่ำจึงเสด็จกลับ ให้ไพร่พลทั้งหลายแยกกันไปพักตามสำนักแห่งตน

ราชอาคันตุกะมหาโพธิสัตว์ ประทับว่าราชการในความควบคุมคุ้มครองของออกญากลาโหม และมนตรีผู้ใหญ่ทั้งสี่ และต่างได้นำเสด็จล่าเนื้อ ยิงสัตว์ตกปลา ณ ค่ายบ้านศาลานั้นเป็นเวลาหลายวัน ทั้งนี้ด้วยต่อเวลา และเร่งช่างให้ทำต้นไม้ทองต้นไม้เงินเครื่องบรรณาการ อันจัดไปถวายพระเจ้ากรุงสยาม เป็นหลักฐานแสดงว่าราชอาคันตุกะมหาโพธิสัตว์ได้ขึ้นครองราชย์เป็นราชาแห่งเมืองไทรบุรีเรียบร้อยแล้ว

เมื่อเวลาล่วงมาได้ 5 เดือน กิจการทั้งสี่ก็เรียบร้อย ราชอาคันตุกะมหาโพธิสัตว์และมนตรีผู้ใหญ่ทั้งสี่แจ้งต่อออกญากลาโหมว่าจะกลับเมือง ออกญากลาโหมทราบ จึงถวายคำแนะนำเกี่ยวกับราชประเพณี และข้อราชการต่างๆ แล้ว ราชอาคันตุกะมหาโพธิสัตว์กับมนตรีผู้ใหญ่ทั้งสี่ก็ลาออกญา

กลาโหม พวกกันกลับยังวังปากน้ำมูดา ส่วนออกญากลาโหมนั้น เมื่อได้รับต้นไม้ทองต้นไม้เงิน และเครื่องบรรณาการครบแล้วก็ยกพลเดินทางกลับ นำสิ่งของเหล่านี้ไปถวายพระเจ้ากรุงสยามเป็นหลักฐาน พยานแสดงว่าออกญากลาโหมได้ปฏิบัติการจัดการราชาภิเษก เถลิงพระนามราชาผู้ครองเมืองไทรบุรีเสร็จสิ้นตามพระบัญชาแล้ว ราชการคราวนี้ ออกญากลาโหมต้องมาอยู่เมืองไทรบุรีเป็นเวลานาน ด้วยต้องแนะนำกิจการ และกำกับการสร้างต้นไม้ทองต้นไม้เงินให้ถูกต้องตามแบบประเพณี และในระหว่างนั้นไปปลูกสร้างค่ายคูหอรบและบ้านเรือนที่บ้านสุโหงศาสา จัดให้เป็นที่พักพลและสถานที่พักผ่อนสำหรับเล่นสนุกในทางยิงนกตกปลาด้วย คอยช่างผู้ทำต้นไม้เงินต้นไม้ทองด้วย เมื่อเสร็จเรียบร้อยแล้ว ออกญากลาโหมพร้อมด้วยแม่ทัพนายกองจึงยกพลออกจากบ้านสุโหงศาสาเดินทางกลับกรุงสยาม เข้าเฝ้ากราบทูลกิจการให้ทรงทราบและทูลถวายต้นไม้เงินต้นไม้ทอง เครื่องบรรณาการของ เมืองไทรบุรีด้วย

ต่อจากนี้ ราชอาณาจักรกรุงสยามโปรดให้มีราชสาส์นแต่งตั้งทูตติดต่อกับเมืองไทรบุรีเสมอ และประทานสิ่งของไปมาถึงกันทุกปีได้ขาด

ฝ่ายราชาพระองค์มหาโพธิสัตว์ กับมนตรีผู้ใหญ่ทั้งสี่กลับยังวังปากน้ำมูดานั้น ปรากฏว่าทุกคนได้เนื้อได้ปลาคนละมากๆ ราชาพระองค์มหาโพธิสัตว์ประทับว่าราชการบ้านเมืองพร้อมด้วยมนตรีผู้ใหญ่ ณ วังปากน้ำมูดาเป็นปกติ และโดยที่พระองค์ทรงเปี่ยมไปด้วยทศพิธราชธรรม ไพรฟ้าประชาชนต่างอยู่เป็นสุข บ้านเมืองอุดมสมบูรณ์ ส่วนพระมเหสีของราชาบะชียังมีพระทัยรักใคร่ในราชาพระองค์มหาโพธิสัตว์เป็นอย่างยิ่ง แต่ก็ยังทรงมีห้วงที่ราชาพระองค์มหาโพธิสัตว์ไม่มีราชโอรสพระมเหสีจึงสวดมนต์บวงบนเทพเจ้า และทรงบำเพ็ญศีลบริสุทธิ ทำพิธีบวงสรวงอ้อนวอนขออำนาจปู่ย่าตาทวดผู้เฒ่าผู้แก่และราชวงศ์ก่อนๆ ทั้งหลาย ขอให้ประสิทธิ์ประสาทพรให้ราชาพระองค์มหาโพธิสัตว์ได้ราชโอรสรัชทายาท

ต่อจากนั้นมาเป็นเวลาหลายเดือนหลายปี พระมเหสีของราชาพระองค์มหาโพธิสัตว์ทรงครรภ์ พระมเหสีของพระราชาทรงพระปิตียิ่งนัก พอครบไตรมาสฤกษ์ดี พระมเหสีของราชาพระองค์มหาโพธิสัตว์ก็ประสูติโอรส พระโณมโสภาผิวเหลือง พระลักษณะทั่วไปแม่นยำเหมือนพระอัยกาธิราชองค์ราชามารมหวังสา พระมเหสีฯ ดิพระทัยนัก ทรงจัดบุตรอำมาตย์มนตรีผู้ใหญ่เป็นพระนมและพี่เลี้ยงดูแลปฏิบัติเลี้ยงดูราชโอรสน้อยนั้น ส่วนราชาพระองค์มหาโพธิสัตว์ ทรงขนานพระนามราชโอรสของพระองค์ว่า “พระองค์มหาหวังสา” พระมเหสีฯ และผู้ที่เฝ้าอยู่ ณ ที่นั้นได้ทราบพระนามที่ทรงประทานต่อราชโอรส เสมือนถวายพระนามพระราชารู้ใหญ่เช่นนั้นต่างโสมนัสราเริงยินดีทั่วกัน พระมเหสีฯ จึงได้ทรงรับภาระธุระกิจในอันจะได้พิทักษ์เลี้ยงดูพระเจ้าหลานทุกประการ ยิ่งนานวัน พระองค์มหาหวังสาทรงพระเจริญพระรูปโฉมก็ยิ่งงดงามผ่องใส เป็นที่รักของผู้ได้เข้า เฝ้าชมพระบารมีโดยทั่วกัน

ฝ่ายราชาพระองค์มหาโพธิสัตว์ พระบิดานั้น ตั้งแต่ได้ลำไม้ไผ่มาจากป่าแล้ว พระองค์ให้ซ่อนไว้ใต้ที่บรรทมไม่ยอมให้ท่างพระองค์ โปรดลำไม้ไผ่ตงนั้นมาก และก็นำประหลาดที่ไม่ไผ่ตงท่อนนั้นยิ่งนานก็ยิ่งใหญ่ขึ้น ครั้นถึงกำหนดฤกษ์ดี ไม้ไผ่ลำนั้นก็แตกออก มีเด็กชายเล็กๆ ออกมาคนหนึ่ง รูปร่าง

น่ารัก ทุกคนที่ได้เห็นต่างแปลกใจ ราชาพระองค์มหาโพธิสัตว์จึงทรงรับไว้เป็นพระโอรส ตั้งพระนามพระพี่เลี้ยงให้ดูและประทานนามว่า “ราชาบุโละบาตง” (หมายความว่าราชาไผ่ตง) โปรดฯ ให้ได้รับทำนุบำรุงเกียรติเช่นลูกหลวงทั้งหลาย ยิ่งนานวัน ราชาบุโละบาตงก็ยิ่งทรงพระเจริญวัยขึ้นตามลำดับมีรูปงาม พระจริตภิรยาละมุนละม่อมเรียบร้อย เป็นที่รักของคนทั้งหลาย ราชาพระองค์มหาโพธิสัตว์และพระมหสีโปรดราชาบุโละบาตงเท่าเทียมกับราชโอรสพระองค์มหาวังสา

กาลต่อมา ราชาพระองค์มหาโพธิสัตว์ทรงปรึกษากับมนตรีผู้ใหญ่ทั้งสี่ว่า พระองค์ทรงได้ราชโอรสสมประสงค์แล้ว ไม่ควรที่จะประทับอยู่ในวังนี้แห่งเดียว น่าจะได้เที่ยวดูทำเลดีๆ ที่อื่นบ้าง มंत्रीผู้ใหญ่ทั้งสี่ทราบพระประสงค์จึงทูลเชิญให้เสด็จประพาสเที่ยวทรงเปิดจับปลาตามริมทะเล บางทีก็พากันเข้าป่าล่าเนื้อ

ครั้งหนึ่งพากันเดินเลียบทะเลไปทางปากน้ำมูดา ไปถึงแหลมบุตรทรงตรวจดูแผ่นดินแถบนั้นแต่ไม่ทรงโปรด จึงให้เดินทางต่อไปถึงภูเขามะเรียม (มะเรียมแปลว่าปิ่นใหญ่) ทรงเห็นเป็นที่ชัยภูมิดีควรสร้างวังไว้ที่นี่สักวังหนึ่ง ที่นี้ใกล้กับภูเขাপันจาราที่ราชาบะชียังได้ทรงสร้างวังไว้แห่งหนึ่งแล้ว ตอนนี้มีแม่น้ำซื่อแม่น้ำตะตบ มีทิวทัศน์สวยงาม ภูมิลักษณะดี ทรงหวังว่า ถ้ามีศัตรูมารุกรานพอเป็นที่หลบภัยได้ จึงสั่งมนตรีผู้ใหญ่ทั้งสี่ให้เกณฑ์คนสร้างวังขึ้น ณ ที่นั้น มंत्रीผู้ใหญ่ทั้งสี่รับเกณฑ์คนมาสร้างวังขึ้นตามรับสั่ง แต่ราชาพระองค์มหาโพธิสัตว์ไม่แนพระทัยนัก ต้องทรงกำกับและสั่งแก้ไขการสร้างวังโดยใกล้ชิด

อยู่มาวันหนึ่ง เกิดน้ำใหญ่ท่วมบ้านราษฎร พระมหสีของราชาบะชียังเสด็จไปที่ทำน้ำทอดพระเนตรไปเห็นสิ่งหนึ่งรูปคล้ายภูเขาแต่เล็กเท่าหลังคาเรือน ถูกน้ำพัดพาลงมาแต่ต้นแม่น้ำมูดาพอเข้ามาใกล้ทรงเห็นมี ฟองน้ำสีขาว ขาวมากทีเดียว พระองค์ทรงสนพระทัยกับฟองน้ำนั้นมาก พอลอยมาใกล้ทรงยื่นพระหัตถ์จับฟองน้ำนั้นไว้ ปรากฏเป็นเด็กหญิงคนหนึ่งรูปงามมาก ทรงรับเด็กนั้นให้นำไปเลี้ยงไว้ในวัง ทรงตั้งชื่อว่าบุตร สะถูวัง (หมายความว่า ถูกปลาชิวอันน่ารัก) โปรดฯ ให้พี่เลี้ยงพระนมดูแลเลี้ยงดู ทรงรักใคร่เยี่ยงในธิดาของพระองค์ ราชาพระองค์มหาโพธิสัตว์ตั้งแต่ได้ ทรงเห็นรูปร่างของบุตร สะถูวัง งดงามปานเทพธิดาดังนั้นก็พอพระทัย และเมื่อพระมหสีฯ ประทานเครื่องทรงสำหรับธิดาเจ้านายให้แต่งก็ยิ่งเพิ่มพูนความงามมีสง่ายิ่งขึ้น พอเจริญวัยอายุมากขึ้นก็ยิ่งสวยจัดเป็นผู้ที่มีรูปงามยิ่งผู้หนึ่ง

ฝ่ายราชาพระองค์มหาโพธิสัตว์ มิได้ทรงหยุดยั้งที่จะเกณฑ์คนมาสร้างวังที่ภูเขามะเรียม ทั้งได้โปรดฯ ให้ผู้ไปหาปลา ณ ที่นั้น ปลุกบ้านสร้างกระท่อมทำเพิงเรียงรายอยู่ ณ ที่นั้นด้วย เมื่อสร้างวังเสร็จที่นั่นจึงเป็นที่มีคนมาก สนุกครึกครื้น และในสมัยนั้นเมืองไทรบุรีเป็นที่เจริญรุ่งเรืองประชาราษฎรอยู่เย็นเป็นสุขเพราะราชาพระองค์มหาโพธิสัตว์ทรงตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม มีพระอัครมณีสยดีสงเคราะห์ประชาราษฎรโดยยุติธรรมทั่วหน้า ไม่เคยกระทำอันใดให้เดือดร้อนขาดยุติธรรมประชาชนจึงมีสุข บ้านเมืองรุ่งเรืองมั่นคง มีเสบียงอาหารทุกอย่างบริบูรณ์

ฝ่ายพระองค์มหาวังสา ราชโอรส เจริญพระชนม์ขึ้นมีพระอัครมณีสุภาพ เป็นที่รักใคร่ในชนทั้งหลาย และเมื่อถึงเวลาอันควรที่จะจัดให้มีวังประทับโดยลำพังพระองค์ได้แล้ว พระบิดาโปรดฯ ให้

ทรงศึกษา ฝึกวิชาทหาร มีการใช้อาวุธหอกดาบ รู้วิธีรบบนหลังม้า ให้ทรงฝึกคู่กับราชาบุโละบาตง ณ วังริมทะเลนั้น จนทั้งสองพระองค์ชำนาญทุกประการ ราชาชระองค์มหาโพธิสัตว์จึงทรงจัดหาราชธิดาราชชาติที่มีรูปงามมาอภิเษกสมรสกับพระองค์มหาวังสา โปรตฯ ให้ประทับอยู่ ณ วังสร้างใหม่นั้นด้วย

ส่วนราชาบุโละบาตง โปรตฯ ให้อภิเษกสมรสกับบุตรี สะลู่วัง ให้ไปประทับ ณ วังเก่าของราชาบะชียง แต่นั้นราชาบุโละบาตงได้เสด็จไปเฝ้าพระบิดา และทรงพระสำราญพระทัยด้วยพระเจ้าพี่ คือราชาชระองค์มหาวังสาเป็นประจำ ทำให้วังทั้งสองนี้มีประชาชนเพิ่มพูนขึ้น เป็นที่สนุกสบาย พ่อค้าวานิชไปมาค้าขายถึงกันไม่ขาด อยู่มาวันหนึ่ง ราชาชระองค์มหาโพธิสัตว์โปรดให้เสนาอำมาตย์ไปเสาะหาที่ดินดีๆ ทางทิศตะวันออก ตลอดไปถึงด้านตะวันตก เว้นที่บริเวณปากน้ำมูดา เพื่อสร้างวังใหม่ประทานแก่ราชโอรสทั้งสอง คือราชาชระองค์ มหาวังสา และราชาบุโละบาตง ด้วยทรงปรากฏว่าพระองค์ทรงชรามากแล้ว มন্ত্রীผู้ใหญ่ทั้งสี่ก็แก่เฒ่าไม่เหมือนเดิม แต่ขณะที่ทรงดำริการนั้นอยู่พอดีพระมเหสีของราชาบะชียงประชวรหนัก และสิ้นพระชนม์ลงในไม่ช้านัก จึงโปรดให้มন্ত্রীผู้ใหญ่จัดการพระศพให้ถูกต้องครบถ้วนตามแบบอย่างราชประเพณีทุกประการ โปรตฯ ให้ตั้งโรงสวดและหอแก้วบรรจุพระศพ ณ ที่ดินเหนือปากน้ำเกาะสาม

ราชาชระองค์มหาโพธิสัตว์ทรงราชย์อยู่ในเมืองไทรบุรีพร้อมด้วย ราชโอรสทั้งสองและมন্ত্রীผู้ใหญ่ทั้งสี่มีความสุขสงบ มีพระเกียรติเป็นที่ยกย่องทั่วไป ไม่ข้ามมন্ত্রীผู้ใหญ่ทั้งสี่ค่อยๆ เจ็บไข้ และสิ้นชีพลงทีละคน สองคนจนหมดทั้งสิ้น ได้โปรดฯ ให้บุตรหลานของมন্ত্রীผู้ใหญ่ทั้งสี่เลื่อนขึ้นเป็นมন্ত্রীผู้ใหญ่ในตำแหน่งของบิดา บุตรมন্ত্রীผู้ได้รับตำแหน่งมন্ত্রীผู้ใหญ่ทั้งสี่ดำเนินงานเจริญรอยบิดา มิได้ผิดเพี้ยน บ้านเมืองจึงอยู่เย็นเป็นสุขสืบมาเป็นเวลานานอยู่มาราชาชระองค์มหาโพธิสัตว์ทรงดำริเห็นว่า พระองค์มีพระชนมายุมากแล้ว ควรได้แต่งตั้งให้ราชาชระองค์มหาวังสา ราชโอรสครองราชย์เป็นราชาเมืองไทรบุรีแทนพระองค์ต่อไป ส่วนราชาบุโละบาตงนั้น ควรจัดให้ไปแสวงหาชัยภูมิที่ดีสร้างบ้านเมืองครอง จึงโปรดให้แบ่งพล โยธา เสนา อำมาตย์ ทหาร พลเรือน และหมู่ราษฎรจำนวนหนึ่ง มอบให้ราชาบุโละบาตง ตรัสให้พาพลนิกรเหล่านั้นออกไปหาที่สร้างบ้านเมืองใหม่ และให้อยู่ครองเป็นราชาของเมืองที่สร้างใหม่นั้น ราชาบุโละบาตงรับพระโองการแล้วนำพลเหล่านั้นเดินทางออกจากเมืองไทรบุรี เมื่อราชาบุโละบาตงจากเมืองไปแล้วไม่ช้า ราชาชระองค์มหาโพธิสัตว์ก็ประชวร พระอาการทรุดลงๆ ที่สุดก็ถึงวคต ราชาชระองค์มหาวังสาราชโอรสจึงได้ขึ้นครองราชย์เป็นราชาแห่งเมืองไทรบุรี ทรงปกครองไพร่บ้านพลเมืองด้วยความยุติธรรม ทรงปฏิบัติราชกิจและราชประเพณีเช่นเดียวกับพระบิดา

ในสมัยที่เวลานี้ เป็นระยะเวลาที่ศาสนาอิสลามรุ่งเรืองอยู่ทางประเทศอาหรับและเปอร์เซีย แล้วค่อยๆ แผ่มาทางตะวันออกเมื่อลัทธินี้แผ่มาถึงเมืองไทรบุรี ราชาชระองค์มหาวังสาทรงสนพระทัย ยอมให้เข้าสั่งสอนในเมืองของพระองค์ และพระองค์ยอมรับนับถือทรงเข้ารับอิสลามมาถึงกับทรงเปลี่ยนพระองค์จากราชาเป็นสุลต่าน ทรงพระนามว่า “สุลต่าน มุคซัลปิล ชาห์” แล้วทรงประกาศบังคับให้ข้าราชการบริพาร สนมก้านัลประชากรราษฎรทั้งปวง ทั้งในเมืองและนอกเมือง ตลอดหัว

เมืองใกล้เคียงบรรดาที่อยู่ในเครือของเมืองไทรบุรี ให้เข้ารีตถือศาสนาอิสลามทั่วกันแต่นั้นมา เจ้านายและประชากรในเมืองไทรบุรี และเมืองปัตตานีและใกล้เคียง ถือศาสนาอิสลามเป็นศาสนาประจำแทนศาสนาเดิมสืบกันมาจนบัดนี้

3.3 พหุวัฒนธรรมด้านชาติพันธุ์ในรัฐโบราณจากตำนานท้องถิ่นภาคใต้

ในยุครัฐสมัยประวัติศาสตร์ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 12 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 18 หลักฐานสำคัญ ได้แก่ หลักฐานประเภทลายลักษณ์อักษรและการบันทึกเรื่องราวของชุมชนจากต่างแดน ใช้ตัวอักษรและภาษาที่มาจากต่างแดนเป็นสื่อในความเข้าใจร่วมกันทางศาสนา ทางการเมือง การปกครอง ได้แก่ ตัวอักษรปัลลวะ ทมิฬ ขอม จีน ภาษาที่ปรากฏได้แก่ ภาษา สันสกฤต ทมิฬ มอญ บาลี เขมร จีน โดยยังไม่ปรากฏการบันทึกเรื่องราวโดยใช้อักษรและภาษาไทย ทั้งนี้เป็นช่วงสมัยของชุมชนที่อยู่ภายใต้ ระบบสังคมและการเมืองแบบเดียวกัน มีลักษณะของนครรัฐและศูนย์กลางการปกครอง วัฒนธรรมสมัยประวัติศาสตร์จากชุมชนโพ้นทะเล (ได้แก่ อินเดีย ซึ่งสืบเนื่องมาตั้งแต่สมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์) เป็นหลักสำคัญในการจัดระเบียบสังคม ซึ่งพอที่จะกำหนดชื่อ พื้นที่ และเรื่องราวที่สามารถอธิบายภาพรัฐโบราณของภาคใต้ที่ชัดเจนได้ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 เป็นต้นไป จากการที่ได้มีการค้นพบแหล่งที่เป็นเมืองท่าโบราณในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14-15 ทั้งสองฝั่งทะเล ที่แหลมโพธิ์ ไชยา ทางฝั่งตะวันออก และที่เหมืองทองเกาะคอเขา ตะกั่วป่า ทางฝั่งตะวันตก ซึ่งเป็นเมืองที่ไม่ปรากฏชื่อในเอกสารโบราณ โดยเป็นเมืองท่าที่สำคัญที่สุดต่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจการเมืองของนครรัฐในภาคใต้ และในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพราะเมืองท่าทั้งสองเมืองนั้นเป็นเมืองที่เชื่อมการติดต่อทางการค้าและการเผยแพร่วัฒนธรรมของเมืองที่อยู่ทางฝั่งตะวันตกและตะวันออก(อมรา ศรีสุชาติและธราพงศ์ ศรีสุชาติ, 2542, 2095-2131) ตำนานภาคใต้ส่วนใหญ่เขียนเรื่องราวรัฐโบราณก่อนพุทธศตวรรษที่ 18 โดยเนื้อหาเป็นเรื่องเล่าปรัมปราส่วนหลังพุทธศตวรรษที่ 18-22 เป็นต้นมามากเป็นข้อมูลที่สามารถเทียบเคียงกับหลักฐานอื่นประกอบได้บ้าง สังคมพหุวัฒนธรรมด้านชาติพันธุ์ในประวัติศาสตร์ของตำนานท้องถิ่นภาคใต้เกิดจากการที่ภาคใต้มีสภาพภูมิศาสตร์ที่เป็นเมืองท่าหลากหลายพื้นที่จึงมีทั้งการอาศัยของคนพื้นเมืองและผู้คนที่ย้ายถิ่นโดยเฉพาะคนต่างถิ่นที่เข้าผสมผสานกับคนต่างถิ่นยุคแรก อาทิ ชาวอินเดียที่มีอิทธิพลทั้งด้านการค้าและการเผยแผ่อิทธิพลทางศาสนาของภาคใต้

ชาวอินเดีย ลังกา เดินทางเข้ามาติดต่อค้าขาย ยังดินแดนสุวรรณภูมิและสุวรรณทวีป ซึ่งโดยทั่วไปเชื่อว่าอาจเกิดขึ้นตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 6-8 เป็นต้นมา ราวพุทธศตวรรษที่ 9-10 ซึ่งตำนานมะโรง มหาวงศ์ ได้พยายามกล่าวเน้นนักหนาว่าลักษณะทางภูมิศาสตร์บริเวณปากอ่าวเมืองไทรบุรีเกิดการเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่อย่าง รวดเร็วมากคือเกิดมีน้ำทะเลลด แผ่นดินอกขยายทอดยาวลงไปในทะเล ดังเดิมที่เดียวเกาะสรี ก็อยู่ในทะเลต่อมาน้ำทะเลแห้งจึงกลายเป็นตั้งอยู่บนบกเรียกเป็นเขาศรี และต่อมากลายเป็นเขาเยอไร ซึ่งคนไทยเราเรียกเพี้ยนเป็นเขาไทร คือเป็นชื่อ เมืองไทร อย่างในปัจจุบัน ครั้นถึงยุคเมื่อเกิดที่ราบชายฝั่งทะเล จึงกลายเป็นท่าเล ที่อยู่อาศัยและท่า

เกษตรกรรมของคนพื้นเมืองเดิม และเมื่อพ่อค้าชาวอินเดียแล่นเรือมาติดต่อกับชายฝั่งนี้ เกิดเรืออับปางจึงขึ้นฝั่งตั้งหลัก บริเวณปากอ่าวเมืองไทรบุรีโดยบังเอิญ ได้พบว่าบริเวณนี้มีคนป่าพื้นเมืองเผ่าหนึ่ง อยู่เต็มไปหมด คนเหล่านี้ยังเป็นสังคมชนเผ่ามีแต่หัวหน้า ปกครองมีระบบสังคมวัฒนธรรมเป็นของตนเองที่สูงระดับหนึ่ง เมื่อชาวอินเดียมาค้าติดเกาะอยู่ด้วยความจำเป็น ตั้งใจว่าจะขออาศัยพักพิงเพียงชั่วคราว เพื่อรอโอกาสเดินทางกลับบ้านเมือง แต่เมื่อเห็นคนพื้นเมืองต้อนรับดีจึงช่วยอบรมสั่งสอนเผยแพร่วิทยาการ เกิดใกล้ชิดสนิทกันจึงได้แต่งงานกับสตรีคนพื้นเมือง ถูกยกย่องสถาปนาขึ้นเป็นกษัตริย์ปกครองประชาชนทั้งมวล ครั้งแรกที่ตั้งใจว่าจะอาศัยอยู่ชั่วคราว ก็กลายเป็นอาศัยอยู่อย่างถาวรไป เกิดเป็นบ้านเมืองกลายเป็นเมืองท่าค้าขายที่เจริญใหญ่โตขึ้นมา (ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์, 2550,1-14)

ตำนานเล่าถึงกลุ่มชนพื้นเมือง เผ่าเซอฆาซซี (Girgassi) บนแหลมมลายูว่ามีบทบาทความสำคัญมาก นับตั้งแต่ยุคแรกที่ตั้งเมืองจนถึงยุคหลัง และกล่าวว่าเป็นคนเสียมหรือสยาม หรือไม่ก็เป็นคนพื้นเมืองดั้งเดิม หรือไม่ก็เป็นกลุ่มชนที่มาจากรากเดียวกัน (cognate) อีกทั้งมีชื่อเรียกเป็นภาษาไทยฟังออกบ้างไม่ออกบ้าง คนพื้นเมืองกลุ่มนี้ส่วนหนึ่งอาจจะหมายถึงพวกที่ขวามลายู เรียกว่า ล้า-สาม (Sam Sam) อันหมายถึงคนสยามที่หันไปนับถือศาสนาอิสลาม (มีอยู่มากในไทรบุรี กลันตัน สตูล สงขลา) เป็นคนติดถิ่นมาแต่โบราณก็ได้ แต่คนท้องถิ่นบางคนไม่ยอมรับเพราะเป็นคำเหยียดกัน ซึ่งต้องเข้าใจว่าการเรียกขานย่อมมีถูกใจบ้างไม่ถูกใจบ้างเป็นธรรมดา ผู้พูดอาจไม่มีเจตนาอะไรก็ได้ ถ้าตำนานกล่าวถูกต้องชาวเสียมหรือสยามจะต้องเคยอาศัยอยู่บนแหลมมลายูมาแต่โบราณนานแล้ว มิใช่เพิ่งอพยพเคลื่อนย้ายลงไป

ตำนานพยายามจะอธิบายสาเหตุแรกเกิดสร้างเมืองไทรบุรีขึ้นเป็นปฐมบทยกย่องไปจากที่กล่าวมา เนื่องจากเขียนขึ้นภายหลังและต้องการเอาไปผูกโยงกับสมัยนิยมเรื่องการแต่งงานกับราชธิดาพระเจ้ากรุงจีน นับตั้งแต่สมัยกุบไลข่านมอบหมายให้มารโคโปโลนำขบวนเรือพาราชาธิดากรุงจีนไปอภิเษกสมรสกับกษัตริย์เปอร์เซีย เมื่อราว พ.ศ. 1834-5 และต่อมา เจิ้งเหอ (พ.ศ. 1914-1978) ก็ยกกองเรือมาป่วนเบี่ยนอยู่แถวนี้ เนื่องจากจีนเป็นชาติที่เจริญเป็นมหาอำนาจใครๆ ก็อยากเป็นดองด้วย เพื่อเกียรติศักดิ์ศรีสร้างบารมีการยอมรับ และดูจะเป็นแพชชั่น ตำนานทางเกาะชวาก็ว่า มเหสีของกษัตริย์ชาวพุทธองค์สุดท้ายประมาณ พ.ศ. 2021 ก็ว่าเป็นสตรีชาวจีน และในตำนานฉบับเดียวกันนั้นยังกล่าวด้วยว่า กษัตริย์จีนได้จัดขบวนเรือปราฮู พื้นเมืองสิบลำมายังนครปาเลมบัง บนเกาะสุมาตรา ขอร้องให้ราชาสังโศบุรณะ ยอมรับแต่งงานกับราชธิดาของพระองค์ ซึ่งเดินทางมาพร้อมกับราชสาสน์ และข้าราชการบริพารเป็นชาย 100 คน หญิง 100 คนให้มาเป็นข้าทาสด้วย ตำนานทางมะละกาว่าสุลต่าน มั่นซุฮาห์ ผู้ปกครองเมืองมะละกาได้ส่งคณะทูตไปจี้มก้องยังราชสำนักจีนเพื่อขอร้องราชธิดา ตอนกลับพระเจ้าจักรพรรดิได้ตรัสสั่งคณะทูตว่า ขอให้ช่วยชักชวนให้องค์สุลต่านเดินทางไปยังราชสำนักจีนด้วยตัวเองพระองค์อาจจะยกราชธิดาฮองลิโป ให้แต่งงานด้วย คณะทูตกราบทูลว่า มันเป็นไปได้ที่สุลต่านจะทิ้งบ้านเมืองเดินทางไกลเช่นนั้น ซึ่งในที่สุดพระเจ้าจักรพรรดิก็กยอมส่งเจ้าหญิงพร้อมข้าราชการบริพารให้มาแต่งงานกับสุลต่านแห่งมะละกา ก่อนทำพิธีแต่งงานสุลต่านสั่งให้เจ้า

หญิงฮองลิโป และข้าราชการทั้งหมดซึ่งเป็นธิดาของมุขมนตรีพระจักรพรรดิจึงให้เปลี่ยนมา ยอมรับนับถือศาสนาอิสลาม เรื่องราวเหล่านี้น่าจะกลายเป็นคตินิยมไป เนื่องจากจีนมีอิทธิพลสูงใน ย่านทะเลใต้ทั้งด้านเศรษฐกิจการค้าและการเมือง สินค้าจีนล้วนมีค่าหายาก เช่น เครื่องนุ่งห่มแพร ไหม เครื่องใช้โลหะ เครื่องถ้วยชาม เครื่องยา และอาหารบางชนิดเป็นสิ่งที่ต้องการของตลาด ขณะเดียวกันจีนยังเป็นตลาดใหญ่ที่สุดที่รองรับสินค้าผลิตผลจากป่า และทะเลจากสุวรรณทวีป สุวรรณภูมิ ตลอดจนอินเดีย เปอร์เซีย และอาหรับ ส่วนเมืองไทรบุรีแรกที่ตั้งขึ้นมีนามว่า “ลังกาสุกะ” (มลายู) หรือ “ลังกาสุกะ” (สันสกฤต) นั้นอาจเกี่ยวเนื่องกับเกาะศรีลังกาจริงก็เป็นได้ เนื่องจาก ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 9-10 พระสงฆ์ในเกาะศรีลังกาเกิดแตกแยกรุนแรง เนื่องจากนิกายมหายาน แพร่เข้าไปปะทะกับนิกายเถรวาทจนกษัตริย์ศรีลังกาต้องขับไล่พระสงฆ์นิกายมหายาน (ทั้งพระสงฆ์ อินเดียและลังกา) แดกกระจายมาสู่หมู่เกาะทะเลใต้คือสุวรรณทวีป คือเกาะชวา สุมาตราและแหลม มลายู จึงเป็นเหตุให้กลายเป็นที่มาของชื่อเมือง เพราะพุทธศาสนาหมยานเริ่มปรากฏหลักฐานอย่าง แน่นนอนที่เมืองไทรบุรี และเด่นกว่าศาสนาพราหมณ์(ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์,2550,1-14)

พ่อค้าชาวอินเดียยุคแรกที่เดินทางมา น่าจะเป็นชาวอินเดียภาคตะวันตกจากเมืองท่าภารุ กัจฉะ อีกพวกหนึ่งอาจเป็นชาวอินเดียจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เดินทางล่องตามแม่น้ำคงคา ลง มาสู่ ท่าเรือตามลุ่มฟัดิมฝั่งทะเล เพื่อแล่นไปมายังแดนสุวรรณภูมิ ยุคถัดมาในเวลาใกล้เคียงกันชาว ทมิฬอินเดียภาคใต้จึงมีบทบาทมากขึ้น ชาวอินเดียใต้ใช้เรียกชื่อเมืองไทรบุรี ในยุคหลังราวพุทธ ศตวรรษที่ 13-16 ชาวทมิฬอินเดียใต้เป็นผู้ครองตลาดการค้า น่านน้ำย่านมหาสมุทรอินเดีย ขณะที่ ชาวศรีวิชัยเป็นผู้ครองตลาดการค้า น่านน้ำทะเลจีนใต้ เมืองไทรบุรีเจริญรุ่งเรืองมากกลายเป็นเมือง ท่าหลัก ของอาณาจักรตามพรลิงค์ประจำแหลมมลายูฝั่งตะวันตก ชื่อเมืองกฐาพะทวีป จึงไปปรากฏ อยู่ในหนังสือวรรณคดี หรือนิทานอินเดียใต้ของชาวทมิฬหลายเรื่อง เช่น โกมุทิมโหดสวะ, กถาสริต สาคร, สมราวิจจุกหา เป็นต้น

สำหรับจีนก็เป็นชาติหนึ่งที่รู้จักคุ้นเคยกับเมืองไทรบุรีเป็นอย่างดี เนื่องจากจีนมีนักบวชแสวง บุญ และนักจดหมายเหตุหลายท่านที่เคยเดินทางมายังเมืองท่าไทรบุรี จึงได้บันทึกเอ่ยถึงชื่อเมืองไว้ คือชาวจีนเรียกแตกต่างกันเป็นหลายชื่อ เช่น ในพุทธศตวรรษที่ 12 จีน เรียกเจียชา (Chieh-ch'a หรือ Chia-cha) ซึ่งถ่ายเสียงไปจากกฐาพะ จดหมายเหตุจีนกล่าวว่าเมื่อ พ.ศ. 1181 เมืองไทรบุรีได้ ส่งคณะทูตพร้อมเครื่องบรรณาการไปยังราชสำนักจีน เพื่อขอเปิดตลาดค้าขายระหว่างกันเป็นครั้งแรก

ทางด้านชาวเปอร์เซียและอาหรับก็เป็นชนชาติที่เดินทางตามหลังอินเดียเข้ามานานแล้ว เช่นกัน คือได้เคยแล่นเรือเข้ามาติดต่อค้าขายย่านสุวรรณทวีปอย่างต่ำตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 11-12 แล้ว อีกทั้งต่อมายังได้เดินทางเลยแหลมมลายูต่อไปถึงเมืองท่ากวางตุ้ง และฮกเกี้ยนของจีนอีกด้วย ซึ่งจีนเรียกเปอร์เซียว่าโปเซ (Po-See) ซึ่งถ่ายเสียงมาจากคำปาร์ซา (Parsa) อันเป็นชื่อโบราณของ เปอร์เซีย แต่บางครั้งจีนเองก็สับสน เรียกพวกโปเซ (Po-See) เป็นพวกชวามลายูไปก็มี เนื่องจากว่า ชาวเปอร์เซียเริ่มแรกเข้ามาติดต่อค้าขายยังดินแดนย่านทะเลใต้ก่อน ทำหน้าที่เป็นพ่อค้าคนกลาง

เล่นเรือเลียบชายฝั่งแควตามเมืองท่าต่างๆ รับสินค้าแบบซื้อมา-ขายไปรายทาง บางครั้งพวกเขา
มลายูก็นำสินค้าของพวกเขาไปขายต่อให้กับจีนอีกทอดหนึ่ง ทำให้เกิดความสับสนเข้าใจผิดถึง
ต้นตอแหล่งกำเนิดที่มาของสินค้า

ชาวเปอร์เซียและอาหรับเรียกเมืองไทรบุรีว่า เกอดา (Keda) หรือเกตะ ปรากฏใน Kitab al-
Minhaj ซึ่งเข้าใจว่าเรียกตามชาวอินเดียคือกฐาหะ แต่อาจจะเพี้ยนไปบ้างเป็นธรรมดา ต่อมาในยุค
หลังเมื่อชาวเปอร์เซียอาหรับเข้ามาพำนักตั้งหลักฐานถาวร แต่งานกับสตรีพื้นเมืองและนำศาสนา
อิสลามมาเผยแพร่ ชื่อเมืองจึงถูกเปลี่ยนตามอิทธิพลแรงศรัทธา เพราะไม่มีเหตุผลเลยที่ใครๆ จะไป
คิดตั้งชื่อเมืองเอาเอง ในเมื่อชื่อเมืองเดิมเขามีอยู่แล้วและเป็นเมืองมีชื่อเสียงด้วย เพื่อความเข้าใจ
ตรงกันทุกคนก็ต้องเรียกชื่อตามๆ กันทั้งนั้น ซึ่งจะสังเกตได้จากเรื่องในตำนานนั้นเองคือชื่อเดิมเรียก
ลังกาสุกะ หรือลังกาสุกะ แปลว่าเมืองลังกาแห่งความสุข ต่อมาเปลี่ยนเป็นกิดดะฮ์ (Kiddah) ด้วย
เหตุผลภูมิประเทศ (landscape) ที่ตั้งบ้านเมืองเปลี่ยนแปลงไปมาก เพื่อแสดงนัยความหมายว่าเป็น
ดินแดนแห่งป่าเขา (Zumintauran) ซึ่งเป็นคำที่ผสมกันทั้งเปอร์เซียและอาหรับ สุดท้ายจึงได้กลาย
มาเป็น Kedda หรือ Kedlah ความหมายจึงเปลี่ยนไปด้วยคือ แปลว่าถ้วยหรือชาม (Cup-bowl)
และยังมีผู้ขยายความต่อมาอีก โดยแปลว่า แจกันประดับดอกไม้ บ้างจานดอกไม้บ้าง อันแสดงให้เห็น
อย่างชัดเจนว่าเป็นการปรุงแต่งแก้ไขในยุคหลัง ซึ่งเหมือนกับคนไทยเมื่อไม่รู้รากฐานเดิม ไม่รู้
ความหมาย หรือความหมายไม่ดีก็เปลี่ยนเสียใหม่บ้าง รวมทั้งเนื้อหาเรื่องราวก็มีการปรับปรุงแก้ไข
ครั้งใหญ่ ในสมัยอยุธยาพอสังเกตได้ อย่างไรก็ตามทุกวันนี้ยังถือกันว่าเมืองเกตะห์เปรียบเสมือน
ข้าวอุ่นน้ำของประเทศมาเลเซีย เพราะความอุดมสมบูรณ์(ประทุม ชุ่มเฟื่องพันธุ์, 2550, 1 - 15)

ในตำนานของเมืองปาตานีภาคใต้ตอนล่างของประเทศไทยกล่าวถึงชาติพันธุ์ใน
ประวัติศาสตร์ของปาตานีย้อนหลังกว่าพันปี เมืองปาตานีมีชื่อเรียกในประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่
เกี่ยวข้องแตกต่างกัน เช่น ลังกาสูกะ (Langkasuka) ซึ่งในประวัติศาสตร์นิพนธ์มลายูปัตตานีได้เน้น
ถึงความเก่าแก่ในประวัติศาสตร์ โดยย้อนอดีตยาวนานกว่าพันปีและตาริก บางฉบับของปัตตานี อ้าง
ถึงในประวัติศาสตร์ปัตตานีราว พ.ศ. 2232 ได้มีการบันทึกถึงเรื่องราวที่สืบทอดกันมาถึงเมืองเก่า
ที่สุดในความทรงจำประวัติศาสตร์เกี่ยวกับปัตตานีว่า ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 2 (ระหว่าง ค.ศ. 80 -
100) หรืออาจเก่ากว่าคริสต์ศักราช มีอาณาจักรเก่าคือ ลังกาสูกะ (อับดุลละห์ ลอแมน ผู้ถอด
ความ พ.ศ. 2532 จาก Tarikh Patani พ.ศ. 2232) กล่าวถึงผู้คนนับถือศาสนาพราหมณ์ ฮินดู
เอกสารประวัติศาสตร์ปัตตานีบ่งบอกเกี่ยวกับชาติพันธุ์ที่อาศัยบนแหลมมลายู โดยเฉพาะปัตตานี
เป็นชนเผ่าอินโดนีเซียน (Indonesian) ผสมผสานกับชนมองโกลลอยด์ผสมกับอินเดีย ชนกลุ่มที่
เรียกว่าสยาม มลายู จีน ต่างได้อพยพมาอยู่ร่วมกัน ซึ่งมีพื้นฐานเดิมที่เกี่ยวข้องกันทั้งทางวัฒนธรรม
มานุษยวิทยา หล่อหลอมเป็นเอกลักษณ์ของคนที่อาศัยอยู่บริเวณแหลมมลายู

ตัวอย่างในพงศาวดารมลายูปัตตานีและอิกายัตปาตานีที่ร้อยเรียง ประวัติศาสตร์แนวตำนาน
เขียนเรื่องราวของตำนานเมืองปาตานี มีการคัดลอกสืบทอดกันมากล่าวถึง ลักษณะการผสมผสานทาง
ชาติพันธุ์ ผ่านการเล่าเรื่องแนวตำนานเมืองปรัมปรา กล่าวถึงการสร้างเมืองของ “ราชามารมหวัง

สา” คือการสร้างเมืองไทรบุรีและปัตตานี ในประวัติการสร้างเมืองมีการอธิบายถึงชาติพันธุ์ที่บทบาทในประวัติศาสตร์ ปัตตานี ไทรบุรี ยุคแรก คือ อินเดีย จีน อาหรับ คนพื้นเมืองที่น่าจะหมายถึง ชาวปา (อสุร – Gergasi) ดำเนินการแต่ไม่สามารถย้อนร่องรอยอายุของเมืองโบราณดังกล่าวเพียงแต่เมื่อเทียบกับตาริคาบางฉบับ สันนิษฐานว่า เรื่องราวในอิกายัตเป็นแนวตำนานพื้นบ้านมลายูที่อาจแบ่งบอกอดีตร่วมสมัยเป็นพันปีมาแล้ว ตำนานไทรบุรี ปัตตานี ที่รับอิทธิพลของตำนานรัฐมลายูในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 – 23 ได้เล่าทั้งประวัติศาสตร์เมืองลังกาสุกะ ซึ่งมีผู้สร้างเมือง คือ ราชามารงมหาวังสา ประวัติศาสตร์ของปัตตานีในยุคแรกของการสร้างเมืองมีการกล่าวถึงความเกี่ยวพันระหว่างชนชาติสยาม (เชียม) ชนมลายูพื้นเมือง ยุคแรกของการสร้างเมืองไทรบุรี เมืองเประ ตอนหนึ่งของตำนานกล่าวถึง “พระเจ้าเชียม” น่าจะหมายถึงเจ้าชายที่มีเชื้อสายสยามได้ชายาเป็นธิดาของชนเชื้อสายของอสุร (พื้นเมือง – มลายู) ชื่อนางสุตามัน อาณาจักรของชนสยามอยู่ร่วมสมัยกับอาณาจักรที่เรียกว่า เประ ปัตตานี ไทรบุรี จึงเป็นที่สันนิษฐานว่าบริเวณแหลมมลายูในอดีตมีการอยู่ร่วมกันของหลากหลายชาติพันธุ์ และชนกลุ่มต่าง ๆ มีความสัมพันธ์กันผ่านระบบเครือญาติ ท่ามกลางความสัมพันธ์ของคนหลากหลายชาติพันธุ์ ได้มีการสร้างเมืองต่าง ๆ ขึ้นอันเป็นที่มาของเมืองต่างๆ ที่ตั้งบริเวณคาบสมุทรมลายู

อย่างไรก็ดีตำนานได้สะท้อนที่มาของชาติพันธุ์ว่า บรรพบุรุษของเชื้อสายผู้คนส่วนใหญ่ในบริเวณรัฐมลายู ทั้งปัตตานีและดินแดนรัฐมลายูทางตอนเหนืออย่าง กลันตัน ไทรบุรี เประ มีบรรพบุรุษ ร่วมกัน คือ กษัตริย์ราชามารงมหาวังสาและทายาทคือ ราชาศรีอินทรวังสา ซึ่งในยุคนี้บริเวณรัฐต่างๆ บนแหลมมลายูได้รับอิทธิพลศาสนาพราหมณ์และพุทธมหายานอันเป็นอิทธิพลวัฒนธรรมจากอินเดียในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13 – 15 (ตำนานไทรบุรีและเมืองปัตตานี, 2509, 15 – 25)

กล่าวได้ว่าตำนานท้องถิ่นของมลายูปัตตานีเองได้ยอมรับถึงที่มาของชาติพันธุ์อดีตว่าในสังคมมนุษย์ที่อาศัยอยู่ร่วมกันบนดินแดนที่เคยเป็นดินแดนที่ตั้งอาณาจักรเก่าแก่แถบแหลมมลายูโบราณมีการผสมผสานทางชาติพันธุ์ ปรากฏจากการสร้างเมืองตำนานเมืองของรัฐมลายูต่าง ๆ จึงสะท้อนประวัติศาสตร์ดังกล่าวเป็นอย่างดี ส่วนประวัติของเมืองปัตตานีฉบับสำนวนภาษาไทยได้เรียบเรียงจากเอกสารไทยและมลายู กล่าวถึง ชาติพันธุ์บริเวณแหลมมลายูสมัยประวัติศาสตร์ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 ว่ามีการอยู่ร่วมกันของชาติพันธุ์ต่าง ๆ จนคาบสมุทรในอดีตเป็นที่อยู่คนกลุ่มคนหลากหลายชาติพันธุ์อีกแหล่งหนึ่งในภูมิภาคเอเชีย

เอกสารประวัติเมืองปัตตานีฉบับหนึ่งกล่าวไว้ว่า ดินแดนที่เรียกกันในปัจจุบันนี้ว่ามลายู นั้นเป็นแหลมที่ตั้งอยู่ในทวีปเอเชียภาคตะวันออกเฉียงใต้ และอยู่ระหว่างมหาสมุทรแปซิฟิกกับมหาสมุทรอินเดียแหลมมลายูมีอาณาเขต ทิศเหนือจดประเทศไทย ทิศใต้จดทะเลและช่องแคบสุมาตรา ทิศตะวันออกเป็นทะเลจีนและมหาสมุทรหาแปซิฟิก ทิศตะวันตกเป็นช่องแคบมะละกาและมหาสมุทรอินเดียเดิมแหลมมลายูยังเป็นป่าอยู่ ไม่มีการตั้งบ้านตั้งเมือง มีแต่พวกชาวป่าชาวดอยอาศัยอยู่ประปราย และในสมัยดั้งเดิมทีเดียวนั้น มลายูมีชื่อเรียกกันว่า “สะการามาเซ็น” หรือ “ทะเลเค็ม”

ต่อมาเมื่อพวกเขาบางพวกยกครอบครัวอพยพข้ามฟากจากเกาะชวามาอยู่ตามเกาะและแผ่นดินแถบฝั่งสะการามาเซ็นมากขึ้น ดินแดนนี้จึงได้นามใหม่ตามการอพยพข้ามฟากนี้ว่า “มลายู” ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา ทั้งนี้เพราะการอพยพข้ามฟากนี้ตามภาษาสันสกฤตเรียกว่า “มลายู” ในปาฐกถาเรื่องการเป็นอยู่ในมลายูของพระยาสมันตรัฐ-บุรินทร์ มีข้อความตอนหนึ่งกล่าวว่า

“...จากหนังสือมลายูเก่า ๆ รวมมากเล่มด้วยกัน ได้ความปรากฏว่าเมื่อพ.ศ. 734 แหลมมลายูนี้ยังไม่เป็นบ้านเมือง และยังไม่ได้เรียกชื่อว่าแหลมมลายู จำพวกคนที่มีอยู่ในดินแดนแหลมนี่ มีอยู่สี่ จำพวกด้วยกัน คือจำพวกที่ 1 เรียกว่า “กายักซี” คนจำพวกนี้มีผิวเนื้อดำ ตาโปนขาว ผมหยิก ร่างกายสูง ใบหน้าบาน ๆ ฟันแหลม ชอบกินเนื้อสัตว์และเนื้อคนเป็นอาหาร มีนิสัยดุร้ายมาก ซึ่งไทยเราเรียกว่า ยักษ์ จำพวกที่ 2 เรียกว่า “ซาโก” ผมหยิก ผิวดำ ตาโปนขาว ริมฝีปากหนา คนจำพวกนี้ไม่ดุร้าย อยู่แห่งใดชุมนุมกันเป็นหมู่ ทำพะเพิงเป็นที่อาศัย

จำพวกที่ 3 เรียกว่า “เซียมั่ง” คล้ายกันกับพวกซาโก แต่พวกนี้ชอบอยู่บนภูเขาสูง จำพวกที่ 4 เรียกว่า “โอรังลาโวด” (ขวบน้ำ) อาศัยอยู่ตามเกาะและชายทะเลมีเรือเป็นพาหนะ เที่ยวเร่ร่อนอยู่ไม่เป็นที่ คนทั้งกลุ่มมีถิ่นฐานอยู่ในแหลมมลายู แหลมมลายูสมัยนั้นเรียกชื่อว่า “สการามาเซ็น” สการา แปลว่า ทะเล มาเซ็น แปลว่า เค็ม รวมแปลว่า “ทะเลเค็ม” (ธวัช รัตนา-ภิชาติ, 2505, 1)

ส่วนแผ่นดินในภาคพื้นเอเชียอาคเนย์และบรรดาเกาะต่าง ๆ ทางทิศใต้ของแหลมมลายูนี้มีชาวอินเดียเดินทางไปมาค้าขายอยู่ก่อนแล้วตั้งแต่ก่อนพุทธกาล และได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่เกาะชวาเป็นจำนวนมาก ต่อมาเมื่อเจ้าชายอินดราวงศ์หนึ่งได้มาเป็นกษัตริย์ปกครองเกาะชวาแล้วได้นำศาสนาพราหมณ์เข้าไปเผยแพร่นิยมในหมู่ชาวพื้นเมือง จนชาวพื้นเมืองยอมรับนับถือศาสนาพราหมณ์และศึกษาภาษาสันสกฤต และศิลปวิทยาการต่าง ๆ ซึ่งชาวอินดราวงศ์ได้นำมาอบรมสั่งสอนให้ ต่อมาชาวชวาได้อพยพครอบครัวข้ามฟากมาอยู่ตามเกาะและแผ่นดินซึ่งเรียกว่า สการามาเซ็นมากขึ้น และได้พาเอาขนบธรรมเนียมศิลปวิทยาการและศาสนาพราหมณ์มาเผยแพร่นิยมในหมู่พวกขวบน้ำ ซึ่งเป็นมนุษย์ที่อยู่ริมฝั่งสการามาเซ็นก่อน และชาวชวาก็ได้ผสมพันธ์กับพวกขวบน้ำแล้วตั้งถิ่นฐานอยู่ตามริมฝั่งสะการามาเซ็นเรื่อยมา ถึง พ.ศ. 1024 นามแผ่นดินที่มีชื่อว่าสการามาเซ็นแต่เดิมก็สูญหายไป แต่เปลี่ยนเรียกชื่อใหม่ว่า “แผ่นดินมลายู” ตามชื่อการอพยพข้ามฟากของชาวชวาที่มาตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นแผ่นดินสการามาเซ็น เมื่อมีข่าวเลื่องลือขึ้นมาทางทิศเหนือว่ามีชาวชวาอพยพมาอยู่ใน “แผ่นดินมลายู” มากขึ้น ชาวไทยซึ่งอยู่ทางเหนือแผ่นดินมลายู จึงได้อพยพมาตั้งถิ่นฐาน “แผ่นดินมลายู” นี้บ้าง มีชนอีกจำพวกหนึ่งจากตะนังซารี (ตะนาวศรีในพม่า) เมืองพะโก (มอญ) ก็ได้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานและนำแบบธรรมเนียมต่าง ๆ มาใช้ในมลายูด้วยเหมือนกัน กับยังมีพวกจามเป็นจำนวนมากพากันอพยพเข้ามาทางทิศตะวันออก...”

เมื่อมีมนุษย์ในถิ่นต่าง ๆ อพยพกันมาอยู่ในแหลมมลายูมากขึ้น จึงได้แยกชุมนุมกันอยู่เป็นพวก ๆ บรรดาหัวหน้าเหล่านี้ในสมัยนั้นเรียกกันว่า “ตันตะระมา” (ท่านผู้ดำรงอำนาจอิสระ) ต่อมาเรียกหัวหน้าพวกนี้ว่า “ตวนปาระกาซา” (ท่านผู้ดำรงอำนาจพละ) ต่างพวกก็ต่างพยายามบำรุงอำนาจและการทำมาหากินเจริญรุ่งเรืองขึ้น ทั้งได้พยายามแยกย้ายกันไปตั้งถิ่นฐานตามที่ตั้งต่าง ๆ ให้

แพร่หลายออกไปด้วย ในสมัยนั้นได้มีการทำเหมืองแร่กันแล้ว และปรากฏว่าพวกไทยได้ซื้อเสียงโด่งดังว่าเป็นผู้ชำนาญในการทำเหมืองแร่ และได้อพยพกันมาอยู่ในท้องถิ่นเหล่านี้เพิ่มเติมแพร่หลายมากขึ้นทุกที บรรดาชนชาติต่าง ๆ ซึ่งยกมาตั้งมั่นอยู่ใน “แผ่นดินมลายู” นี้ ต่างพยายามขับไล่พวกชาวปาในถิ่นเดิมให้ถอยร่นเข้าไปอยู่ในป่าในดง จนเป็นเหตุให้พวกชาวปาเหล่านี้สาบสูญพันธุ์ไปเสียโดยมาก(ธวัช รัตนภาษี, 2505, 2)

ชาวมลายูเป็นชาติที่มีเลือดผสม คือ ชาวชวา ผสมกับ ชาวน้ำ ผสมกับ ชาวไทยและพวกจามอีกด้วย แล้วต่อมาจึงได้มีชนชาติอื่นมาร่วมเผ่าพันธุ์ด้วยอีกชั้นหนึ่ง จริงอยู่แม้ว่าแผ่นดินมลายูจะได้ชื่อว่า “มลายู” จากการข้ามปากของชนชาติชวานั้นก็ตาม แต่ก็นับว่าเป็นการได้ชื่อเมื่อภายหลัง ส่วนชนชาติไทยนั้นได้อพยพลงมาก่อนประมาณ 1,000 ปีแล้ว จนปรากฏตามประวัติศาสตร์แหลมมลายูซึ่งว่าด้วยเมืองปาหัง และหนังสือสะยะระห์มลายูว่าชาติไทยได้เข้ามาเป็นเจ้าเมืองปาหังและมาตั้งเมืองปัตตานี เมื่อครั้งยังเป็นสการามาเซ่นอยู่แต่เดิม ในสมัยเดียวกันนี้ในหนังสือสะยะระห์มลายูว่า เมืองไทยเมืองหนึ่งซึ่งมีนามว่าสะหะรันนาวิ มีพระเจ้าแผ่นดินทรงพระนามว่า พระเจ้า บุษันชา แต่ลงพระนามในอักษรศาสน์ถึงออกญามะละกาใช้พระนามว่าพระเจ้าวะดีและในประวัติศาสตร์แหลมมลายูบอกว่าเมื่อปี ค.ศ. 1259 (พ.ศ. 1802) เกิดสงครามระหว่างชาติไทยกับชาติจาม ชาติจามแพ้ถอยหนีกลับไป ไทยได้เมืองลิกอร์ (นครศรีธรรมราช) ไว้เป็นกรรมสิทธิ์ ตั้งแต่นั้นมาพวกจามหรือจัมปากก็ศูนย์สิ้นไปจากแหลมมลายู ตอนนี้จะเห็นได้ว่า ไทยได้แผ่อำนาจลงมาปกคลุมแหลมมลายูทั้งหมดตลอดไปจนถึงสมุทรด้วย ในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงกรุงสุโขทัยก็ปรากฏว่า เขตแดนของประเทศไทยได้แผ่ไปจดฝั่งทะเลสมุทรซึ่งอยู่ใต้เมืองนครศรีธรรมราชลงไป

จอห์น ครอเฟ็ด (John Crawford) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ Journal of An Embassy from the Governor General of India to the Courts of Siam and Cochin China. มีข้อความเกี่ยวกับประวัติของแหลมมลายูว่า “ประมาณกลางคริสต์ศตวรรษที่ 12 สมัยเมื่อชาวยุโรปก็ไม่ทราบถึงความเป็นของประชานชาวมลายู กล่าวกันว่าชาวมลายูจากเมืองมะนังกะเบา หรือที่แท้แล้วมาจากฝั่งเหนือของเกาะสุมาตราเป็นส่วนใหญ่ ได้พากันมาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่ที่เมืองสิงคโปร์ ณปลายสุดของแหลมมลายู ซึ่งเป็นสถานที่ที่พวกเราได้พากันมาสร้างบ้านเมืองอยู่เมื่อไม่นานมานี้เอง เมื่อชาวมลายูตั้งถิ่นฐานอยู่ ณ ที่นี้ได้เกือบจะครบร้อยปี ชาวจาได้พากันมาขับชาวมลายูให้ถอยร่นจากที่นั่นไปทางทิศตะวันตก ชาวมลายูจึงได้ไปสร้างเมืองมะละกาขึ้นในปี ค.ศ. 1295.....”

ชาวมลายูพวกอื่น ๆ ให้ชื่อเรียกพวกนี้ว่า “ชาวมะนังกะเบา” และพวกนี้พูดภาษากะซิบชัดเจนอย่างภาษาชาวเมืองครั้งหลังนี้ด้วย คือมีพยางค์สุดท้ายเป็นเสียง ออ สั้น ๆ เสมอ แทนที่จะเป็นเป็นเสียง อา สั้น ๆ อย่างเสียงชาวมลายูพวกอื่น ๆ” (ธวัช รัตนภาษี, 2505, 1 – 3) ในหนังสือ History of Kedah by G. M. Khan กล่าวถึงศาสนาอิสลามที่แพร่เข้าทางตะวันออกเข้าสู่แหลมมลายู และโดยเฉพาะการแพร่เข้ามายังเมืองไทรบุรี (Kedah) ดังต่อไปนี้ “ตามตำนานอินเดียกล่าวว่า นับแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๗ เป็นต้นมา พ่อค้าอินเดียที่เป็นมุสลิมซึ่งมาแวะที่นี้บ่อย ๆ นั้น ได้นำศาสนาอิสลามเข้ามา และได้สนใจในความเจริญของชาติและภาษามลายู และคนที่นี่บางเหล่าได้เปลี่ยนมา

นับถือศาสนาอิสลาม ในปี ค.ศ. 774 (พ.ศ. 1317) พ่อค้าชาวอาหรับชื่อ เคอร์ทัส เบย์ และ สุไลมาน ได้แพร่คำสอนของศาสนาอิสลามไว้ในดินแดนนี้ ในคริสต์ศตวรรษที่ 7 ได้มีการติดต่อระหว่างพ่อค้าอินเดียที่เป็นมุสลิม และพ่อค้ามุสลิมในท้องถิ่นนี้เสมอ นักบวชชาวมุสลิมมาจากอินเดียเพื่อประโยชน์แก่พ่อค้าท้องถิ่นเหล่านี้ซึ่งได้แต่งงานกับชาวมลายู การแต่งงานระหว่างกันนี้ค่อย ๆ แพร่ศาสนาอิสลามขึ้นในครอบครัวชาวมลายูเรื่อยมา มีเหรียญเงินจารึกปี ค.ศ. 747 (มีศักราชอิสลาม 234) แสดงการมาของศาสนาอิสลามรุ่นแรก เหรียญของอับบาซิด คาลิป อัลมูตา วากิล เมื่อปี ค.ศ. 847 – 863 (พ.ศ. 1390 – 1405) ซึ่งได้ขุดพบที่โบสถ์ฮินดู” (ธวัช รัตนภาษี, 2505, 1 – 5)

กล่าวได้ว่าการที่เมืองปัตตานีเป็นเมืองที่เติบโตขึ้นในยุคของการค้าขายเพราะเป็นเมืองชายฝั่งทำให้เป็นแหล่งรวมของประชากรหลากหลายชาติพันธุ์ที่เดินทางมาตั้งหลักแหล่งทั้งด้วยเหตุผลด้านศาสนา การค้า ดังนั้นการมีผู้คนต่างชาติพันธุ์ มารวมกันในเมืองทำให้เกิดการผสมผสานทางวัฒนธรรมและชาติพันธุ์ ชาวมลายูท้องถิ่นอาจมีบรรพบุรุษเป็นคนจีนที่รับวัฒนธรรมท้องถิ่นมลายู เช่น ตำนานของคนจีนท้องถิ่นเมืองปัตตานีกรณีลี้มกอเหนี่ยว ลี้มโตะเคี่ยม นอกจากนี้ในตำนานท้องถิ่นในแนวของการเขียนอิกายัตปัตตานี ซึ่งกล่าวถึงความหลากหลายทางชาติพันธุ์ ในการเขียนตำนานสะท้อนกำเนิดของเชื้อสายมลายูของเมืองบริเวณมลายูตอนเหนือ โดยเฉพาะเมืองไทรบุรี ปัตตานี อาทิ อิกายัตมะโรงมหาวงศา ตำนานไทรบุรี-ปัตตานี กล่าวถึงชาติพันธุ์จีน ตูรกี (อาหรับ-เปอร์เซีย) อินเดีย และการมีศูนย์กลางของเมืองในประวัติศาสตร์ร่วมกัน ดังที่กล่าวถึง นครลังกาสุกะ ในอิกายัตส่วนคนพื้นเมืองมักเปรียบเทียบในตำนานดังชาวปา(ยักซ์) เช่น การกล่าวถึงยักซ์ (ชาวปา) เป็นบิรารของท้าวมะโรงมหาวังสาของ อิกายัต นอกจากกล่าวถึงยักซ์ ชาวปา ในตำนานไทรบุรี ยังกล่าวถึงคนพื้นเมืองที่เรียกว่า “เงาะ” “ชาวปา” หรือ “อสุร” (Dewan Bahasa Dan Pustaka, 1972,1-164) ดังนั้นที่มาของคนในบริเวณพื้นที่ ซึ่งต่อมาเป็นเมืองปัตตานี จึงมีพัฒนาการทางสังคมวัฒนธรรมที่มีพื้นฐานจากคนหลากหลายชาติพันธุ์แม้ชนเผ่าที่ว่า มลายูเอง และนับเป็นคนส่วนใหญ่ก็ได้เป็นเผ่าพันธุ์ที่บริสุทธิ์ หากแต่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่ผสมผสานกับชนหลายชาติพันธุ์ หากแต่ชนชาวมลายูได้ดำรงชีวิตในกรอบของวัฒนธรรมมลายูและเรียกตนเองเป็นคนมลายูในท้องถิ่น คนเหล่านี้มีรากฐานของการรับวัฒนธรรมหลักของโลกตะวันออก ทั้งผ่าน จีน อินเดีย อาหรับ และการที่เมืองปัตตานีตั้งอยู่บนชายฝั่งและเป็นเส้นทางเดินเรือที่สำคัญจึงทำให้เป็นเมืองที่รับอิทธิพลทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม ศาสนา จากโลกภายนอกได้โดยง่าย โดยเฉพาะด้านลัทธิทางศาสนา ซึ่งมีการคละคล้าระหว่างศาสนาต่าง ๆ ตั้งแต่ ความเชื่อพื้นเมือง ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และศาสนาอิสลาม

มรดกทางวัฒนธรรมของเมืองปัตตานีในอดีต เช่น อดีตที่เป็นที่รับรู้ถึงมหานครโบราณที่เรียกว่า ลังกาสูกะ ที่ตั้งบริเวณตะวันออกของบริเวณคาบสมุทรมลายู และพบว่าแหล่งเมืองเก่าที่เป็นร่องรอยมหานครอาจสันนิษฐานว่าเป็นบริเวณเมืองโบราณคาบสมุทรแถบ อ. ยะรัง จ. ปัตตานี อย่างน้อยร่องรอยประวัติศาสตร์บ่งบอกมรดกทางวัฒนธรรม หลากหลายทางวัฒนธรรมของบรรพบุรุษของเมืองเก่าปัตตานีในอดีตที่มีอายุยาวนานกว่าพันห้าร้อยกว่าปีมาแล้ว ปัตตานีจึงเป็นมหานคร

ในอดีตที่เติบโตจากการเป็นรัฐชายฝั่งที่มั่งคั่งด้วยวัฒนธรรมของผู้คนหลายชาติพันธุ์ มาอาศัยร่วมกัน ตำนานท้องถิ่นของมลายูปัตตานีจึงเป็นสิ่งสะท้อนอดีตแห่งชาติพันธุ์ของปัตตานีได้เป็นอย่างดีประการหนึ่ง

กล่าวได้ว่าในแง่ชาติพันธุ์ในตำนานท้องถิ่นภาคใต้แสดงถึงสังคมพหุวัฒนธรรมโดยมีพัฒนาการของคนพื้นเมืองและคนต่างถิ่นอาศัยอยู่ร่วมกันมีวัฒนธรรมของคนกลุ่มต่างๆที่อาจมีการผสมผสานและส่งทอดต่อกันดังจะเห็นได้จากการแลกเปลี่ยนทางการค้าและการเผยแพร่ศาสนาที่เข้ามาตั้งมั่นในภาคใต้ในสมัยประวัติศาสตร์รัฐโบราณ ด้านการติดต่อแลกเปลี่ยนทางการค้านั้นชาวอินเดียเดินทางเข้ามาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะภาคใต้ของไทย ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 8-10 เป็นต้นมา แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นได้พบหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าความสัมพันธ์ทางการค้ากับอินเดียเริ่มมีมาแล้วตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 5-6 เป็นต้นมา(ธาราพงศ์ ศรีสุชาติ,2542,4204) การติดต่อปะทะสังสรรค์กับอินเดียเป็นไปในลักษณะของการให้และการรับซึ่งกันและกัน นั่นคือวัฒนธรรมอินเดียที่ถูกนำเข้ามาจะผ่านการพิจารณาเลือกรับและปรับใช้อยู่หลายศตวรรษด้วยกัน ชาวอินเดียที่เข้ามามีทั้งพ่อค้านักบวชในศาสนา ทั้งศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ จุดประสงค์ของการเข้ามาจึงมีทั้งการแสวงหากำไรจากการค้าและการเผยแพร่ศาสนา ซึ่งการเผยแพร่ศาสนานั้นจะออกมาในรูปของการเผยแพร่วัฒนธรรมอินเดียด้วย ไม่ว่าจะเป็นสถาบันกษัตริย์ตามลัทธิเทวราชแบบพราหมณ์-ฮินดู ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ศาสนาพุทธ วรรณคดีต่างๆ หลักกฎหมายตามคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ ศิลปกรรม และสถาปัตยกรรม วัฒนธรรมอินเดียเหล่านี้ไม่ได้แพร่หลายจำกัดอยู่แต่บริเวณที่เป็นเมืองท่าและเส้นทางการค้าเท่านั้น แต่ยังได้แพร่หลายไปยังชุมชนชาวพื้นเมืองต่างๆ อย่างกว้างขวางด้วย ดังได้ปรากฏหลักฐานทั้งประเภทศิลปวัตถุและโบราณสถานเนื่องในศาสนา อันเนื่องมาจากวัฒนธรรมอินเดียมากมาย เช่น แหล่งโบราณคดีเขาสามแก้ว แหล่งโบราณคดีเขาศรีวิชัย แหล่งโบราณคดีเวียงสระ แหล่งโบราณคดี เขาพระนารายณ์ แหล่งโบราณคดีอำเภอยะรัง เป็นต้น โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ได้แก่ ศิวลึงค์โยนิ ประติมากรรม รูปพระวิฆณุ พระคเณศ เป็นต้น ซึ่งส่วนใหญ่แล้วพบมากในเขตจังหวัดนครศรีธรรมราช สุราษฎร์ธานี พังงา และสงขลา นอกจากนี้ยังพบพระพุทธรูป พระโพธิสัตว์ พระพิมพ์ดินดิบ สลูปเจดีย์ เป็นต้น(เรื่องเดิม) ผลจากการรับถ่ายทอดอารยธรรมอินเดียของดินแดนภาคใต้ ทำให้พัฒนาการของชุมชนต่างๆ เริ่มเปลี่ยนแปลง เช่น จากท่าเรือขนถ่ายสินค้าเป็นเมืองท่า จากชุมชนเกษตรกรรมที่นับถือลัทธิความเชื่อดั้งเดิม หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามธรรมชาติมาก่อสร้างศาสนสถานและรูปเคารพต่างๆ ในพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์-ฮินดู มีการสวดมนต์อ้อนวอนขอความคุ้มครองจากพระรัตนตรัยในพุทธศาสนา และเทพเจ้าต่างๆ ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

ในระยะเวลาที่การค้าขายระหว่างตะวันตกคืออินเดียและตะวันออกกลางกับตะวันออก คือจีน กำลังเฟื่องฟูนั้นคาบสมุทรไทยได้เพิ่มพูนความสำคัญทางการค้ามากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นเส้นทางที่พ่อค้าอินเดียและตะวันออกกลางต้องพักหรือผ่าน ทำให้อิทธิพลทางวัฒนธรรมของอินเดียได้ทางภาคตะวันออกได้ปรากฏในบริเวณคาบสมุทรไทยชัดเจนขึ้น ดังหลักฐานที่สำคัญคือ การค้นพบเทวรู

ปพระวิชณรุ่นเก่าที่วัดศาลาทั้งอำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี อำเภอสิชล อำเภอนครหลวง และ อำเภอเมืองนครศรีธรรมราช ในบรรดาเทวรูปพระวิชณเหล่านี้ นับว่าพระวิชณจากวัดศาลาทั้ง อำเภอไชยา และจากวัดพระพรหม ตำบลนาสาร อำเภอเมืองนครศรีธรรมราช และองค์ที่พบที่หอพระ นารายณ์ ตำบลในเมือง อำเภอเมืองนครศรีธรรมราช เป็นเทวรูปรุ่นเก่าที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียง ใต้

นั่นคือ ชาวอินเดียได้มายังแหลมมลายูหรือดินแดนสุวรรณภูมิ เพื่อประโยชน์ทางการค้า การ เผยแพร่ศาสนาและวัฒนธรรม และการแสวงหาดินแดนนอกมาตุภูมิ ตั้งแต่เมื่อราว 2,000 ปีมาแล้ว พบหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่ามีการใช้ทางคมนาคมขนถ่ายข้ามคาบสมุทร ที่ตะกั่วป่า-อ่าวบ้านดอน จนเป็นเหตุให้บริเวณนี้เต็มไปด้วยศิลปวัตถุตามแบบอินเดีย และวัฒนธรรมตามแบบอินเดีย84 นอกจากนี้เริ่มมีการก่อตั้งระบบและสถาบันต่างๆ ทางด้านการเมืองการปกครอง และสังคมโดย เลียนแบบราชสำนักและราชอาณาจักรต่างๆ ในอินเดีย เกิดเมืองที่เป็นศูนย์กลางที่สำคัญ เช่น นครทริ หรือไชยา ตามพรลิงค์หรือ นครศรีธรรมราช สทิงพระ ลังกาสู่กะ เป็นต้น

การเข้ามาของชาวอาหรับ-เปอร์เซียในภาคใต้เริ่มมีการติดต่อกับประเทศทางตะวันออก กลาง (อาหรับเปอร์เซีย) ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 9-11 และได้พบหลักฐานที่แสดงถึงการติดต่อ ระหว่างภาคใต้กับอาหรับ-เปอร์เซีย รวมทั้งโรมันด้วย ได้แก่ เศษเครื่องถ้วยเคลือบสีน้ำเงินผลิตจาก อิหร่านหรือเปอร์เซีย และเศษแก้วซึ่งเป็นแก้วของโรมัน เข้าใจว่าผลิตที่เมืองอเล็กซานเดรีย ใน ประเทศอียิปต์ หลักฐานดังกล่าวพบที่แหลมโพธิ์ ไชยา และที่เกาะคอเขา ตะกั่วป่า กำหนดอายุราว พุทธศตวรรษที่ 12 – 13 ชาวอาหรับมีอาชีพเป็นพ่อค้ามาแต่โบราณ เนื่องจากภูมิประเทศที่แห้งแล้ง ไม่สามารถทำการเกษตรได้ จึงต้องแสวงหาโภคภัณฑ์จากภูมิภาคอื่น ชาวอาหรับจึงชำนาญในการ เดินทางค้าขายทั้งทางบกและทางทะเล(พิริยะ ไกรฤกษ์, 2542, 5192) พ่อค้าชาวอาหรับเดินทาง มายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ตามเส้นทางสายเครื่องเทศหรือเส้นทางการค้าทางทะเลนั่นเอง โดย เดินทางมาจากอ่าวโอมาน อ่าวเปอร์เซีย ผ่านมหาสมุทรอินเดีย มายังคาบสมุทรมลายู อาศัยลม มรสุมตะวันตกพัดพาเรือสินค้ามายังมหาสมุทรอินเดีย จากนั้นเดินทางจากเมืองท่าตามชายฝั่ง เช่น โคโรมันเดล (Coromandel) ทางตะวันออกของอินเดียได้มายังเอเชียอาคเนย์ สิ่งสำคัญประการหนึ่ง นอกเหนือจากการค้าที่เกิดขึ้นแล้ว ยังพบว่าพ่อค้าอาหรับยังได้นำศาสนาอิสลามเข้ามาเผยแพร่ใน ดินแดนที่ตนเดินทางเข้าไปทำการค้าด้วย โดยที่ศาสนาอิสลามเผยแพร่ไปในหมู่พ่อค้าประชาชน มาแล้วตั้งแต่น้อยพุทธศตวรรษที่ 13 เป็นต้นมา ดังรายละเอียดที่กล่าวแล้วข้างต้น

ทั้งนี้ชาวอาหรับได้เดินทางมาตั้งถิ่นฐานอยู่ในเมืองหลวงและเมืองท่าทาง ทะเลของจีน จำนวนมากที่สำคัญ ได้แก่ เมืองกวันตงในมณฑลกว่างตุง เมืองฉวนโจวในมณฑลฝูเจี้ยน และเมือง ฮานอยในเวียดนาม ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 12-18

ในพุทธศตวรรษที่ 17 เมืองท่าทางฝั่งตะวันตกที่ประเทศทางอาหรับหรือตะวันออกกลาง รู้จักมากที่สุดคือ กลาห์ สันนิษฐานว่าอยู่บริเวณตะกั่วป่า พังงา ตรัง หรือรัฐเคดาห์ในมาเลเซีย โดยมี ชื่อเสียงในเรื่องเป็นแหล่งทรัพยากรดีบุก ไม้หอม ที่เป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญ และมีมุสลิมเปอร์เซีย

อินเดีย เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ ทั้งนี้มีปรากฏในบันทึกของพ่อค้าอาหรับ ได้แก่ อิดริสี (พ.ศ.1697) อบู' ล-ฟิดา (พ.ศ.1816-1874) ควัซวีนี (พ.ศ.1746-1826) และยาคุต (พ.ศ.1726)(พิริยะ ไกรฤกษ์ ,2542,5192) พุทธศตวรรษที่ 20 พ่อค้าและนักการศาสนาชาวมุสลิมเพิ่มจำนวนขึ้นในบริเวณ ตอนกลางของมาเลเซียและภาคใต้ตอนล่าง มีทั้งที่มาจากประเทศมุสลิมที่เป็นอาหรับโดยตรง และที่ เคลื่อนย้ายมาจากสุมาตรา ชาว ชีนมา บริเวณภาคใต้ตอนล่างโดยเฉพาะที่ปัตตานี ซึ่งได้เปิดเมืองท่า ติดต่อสัมพันธ์กับประเทศอาหรับโดยตรงจึงปรากฏมีแหล่งรวมงานศิลปะวิทยาการต่างๆ จากอาหรับ แต่ทั้งนี้ส่วนใหญ่ แล้วเป็นงานที่ได้รับอิทธิพลจากศาสนาอิสลามเป็นสำคัญ

ส่วนชาวจีนนั้นรู้จักดินแดนภาคใต้ เนื่องจากพ่อค้าที่เดินทางจากมหาสมุทรอินเดียได้ติดต่อ ค้าขายไปถึงจีนมาเป็นเวลานานแล้ว โดยพ่อค้าเหล่านี้ต้องเดินทางผ่านภาคใต้โดยการเดินเรือโดยตรง ถึงจีนหรือข้ามคาบสมุทรจากเมืองท่า ฝั่งตะวันตกมายังฝั่งตะวันออกก็ตาม นับแต่พระภิกษุจีนที่ เดินทางไปสืบทอดพระพุทธศาสนาในอินเดีย เรื่องราวของคาบสมุทรภาคใต้จึงปรากฏอยู่ในหลักฐานจีน มาแล้วตั้งแต่สมัยราชวงศ์เหลียง (ราวพุทธศตวรรษที่ 7-8) แต่อย่างไรก็ดีพ่อค้าชาวจีนหรือผู้ตั้ง ภูมิลำเนาในคาบสมุทรที่เป็นชาวจีนยังมีจำนวนน้อย ทั้งนี้เนื่องจากการค้าขนาดใหญ่ระหว่างจีนและ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้และระหว่างจีนกับอินเดีย ตลอดจนถึงตะวันออกกลางนั้น มีแต่พ่อค้าและ เรือเดินสมุทรของอินเดียและอาหรับ-เปอร์เซีย เท่านั้น ที่ทำกิจการอยู่ขณะที่พ่อค้าชาวจีนเองยังไม่ เดินเรือลงมาค้าขายโดยตรงเองมากนัก

ความสำคัญของจีนตั้งแต่อดีตที่เริ่มปรากฏการติดต่อแลกเปลี่ยนค้าขายนั้น เนื่องมาจากการ ที่จีนเป็นตลาดใหญ่ เป็นแหล่งผลิตสินค้าใหญ่ และมีอำนาจทางการเมืองมาก ขณะเดียวกันจีนก็มี ความสนใจต่อเอเชียอาคเนย์เช่นกัน เนื่องจากภูมิภาคนี้ เป็นทางผ่านของสินค้าจากตะวันออกกลาง และอินเดีย ที่จะส่งต่อไปยังจีน อีกทั้งยังเป็นแหล่งผลิตสินค้าประเภทของป่า เครื่องเทศ และ สมุนไพรด้วย ซึ่งชาวจีนนิยมบริโภคมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีการพัฒนาด้านเภสัชวิทยา ใน สมัยราชวงศ์ถังและราชวงศ์ซ้องเป็นต้นมา ขณะเดียวกันสินค้าจากจีนก็เป็นที่ต้องการของผู้คนใน เอเชียอาคเนย์ด้วยเช่นกัน ได้แก่ สินค้าประเภทผ้าแพร ผ้าไหม เครื่องประดับ เครื่องถ้วยชาม เป็น ต้น

หลักฐานที่ชี้ให้เห็นอิทธิพลจีนในแง่ที่เป็นแหล่งผลิตสินค้าอุปโภคบริโภคขนาดใหญ่ ซึ่งเป็นสินค้าจาก จีนที่พบเป็นจำนวนมากในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ โดยเฉพาะในบริเวณคาบสมุทรภาคใต้ ได้แก่ เครื่อง ถ้วยจีน ซึ่งเป็นสินค้าที่เป็นที่ต้องการทั้งในอินเดียตะวันออกกลาง ยุโรป รวมทั้งประเทศในบริเวณหมู่ เกาะต่างๆ สำหรับเครื่องถ้วยจีนที่พบนั้นส่วนใหญ่พบในแหล่งชุมชนโบราณและแหล่งที่เป็นเมืองท่า ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า สินค้าประเภทเครื่องถ้วยนี้มีบทบาททั้งในการค้าส่งผ่านและในการบริโภคเอง ภายในของรัฐต่างๆ ในแถบคาบสมุทรภาคใต้ด้วย

จากการขุดค้นทางโบราณคดีบริเวณแหลมโพธิ์ อำเภอยะโฮรา เครื่องถ้วยจีนที่พบมีความ หลากหลายในสมัยราชวงศ์ถัง อยุธยาพุทธศตวรรษที่ 15 นอกจากนี้ยังพบเครื่องถ้วยจีนที่เกาะคอ เขา อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา ที่ตำบลท่าเรือ จังหวัดนครศรีธรรมราช สมัยราชวงศ์ถัง ยืนยันได้

ว่าจีนได้เข้ามามีบทบาทในการติดต่อค้าขายในบริเวณคาบสมุทรภาคใต้มานานมาแล้ว (กรมศิลปากร, 2531, 89-95) นอกจากเครื่องถ้วยจีนที่พบจำนวนมากในบริเวณชุมชนโบราณในภาคใต้แล้ว ซึ่งนอกจากเครื่องถ้วยสมัยราชวงศ์ถัง (พ.ศ.1161-1450) แล้วยังพบเครื่องถ้วยจีนในสมัยราชวงศ์ต๋องมาด้วย ไม่ว่าจะเป็นเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ซ่ง (พ.ศ.1503-1820) ราชวงศ์หยวน (พ.ศ.1280-1911) ราชวงศ์หมิง (พ.ศ.1911-2187) และราชวงศ์ชิง (พ.ศ.2187-2454) นอกจากนี้ยังพบประติมากรรมสำริดกาไหล่ทองรูปกวนหยิน 89 ซึ่งเป็นประติมากรรมเนื่องในพุทธศาสนานิกายมหายานในบริเวณคาบสมุทรสทิงพระด้วย

การติดต่อสัมพันธ์ระหว่างดินแดนประเทศไทยปัจจุบันโดยรวมกับจีนนั้น สามารถศึกษาได้จากหลักฐานที่พบซึ่งแสดงถึงการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างกันโดยเฉพาะเครื่องถ้วยจีนนั้นเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่า ดินแดนประเทศไทยปัจจุบันในสมัยทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ 11-16) และสมัยศรีวิชัย (พุทธศตวรรษที่ 13-14) ได้มีความสัมพันธ์ติดต่อกับประเทศจีน ทั้งโดยทางตรงและทางอ้อมอย่างเด่นชัด ตั้งแต่สมัยราชวงศ์ถังเป็นต้นมา สมัยต่อมาคือสมัยลพบุรี (พุทธศตวรรษที่ 16-19) สมัยสุโขทัย (พุทธศตวรรษที่ 18-20) และสมัยอยุธยา (พ.ศ.1983-2310) ก็ยังคงมีความสัมพันธ์ทางการค้ากับจีนสมัยราชวงศ์ซ่ง หยวน และหมิง สืบต่อมาถึงราชวงศ์ชิง⁹(ณัฐภัทร จันทวิช, 2537, 2-4)

อาจกล่าวได้ว่าชุมชนโบราณขนาดใหญ่ในภาคใต้ที่มีการติดต่อทางการค้ากับจีน หรือเป็นเมืองสำคัญในสมัยนั้นๆ เมืองสำคัญทางภาคใต้ได้แก่ ชุมชนโบราณในเขตจังหวัดสุราษฎร์ธานี พังงา นครศรีธรรมราช สงขลา ปัตตานี มีการติดต่อการค้ากับจีนโดยทางเรือ เริ่มตั้งแต่สมัยราชวงศ์ถังจนถึงสมัยราชวงศ์ชิงขณะที่เครื่องถ้วยจีนที่พบทางภาคเหนือเป็นเครื่องถ้วยจีน ในสมัยราชวงศ์หยวน หมิง และชิง เครื่องถ้วยจีนที่พบในดินแดนประเทศไทยนี้ ยังให้อธิพลแก่เครื่องถ้วยของไทยด้วย โดยเฉพาะเครื่องถ้วยสังคโลกของสุโขทัย เครื่องถ้วยจากแหล่งเตาในภาคเหนือ เช่น เตาเวียงกาหลง จังหวัดเชียงราย ซึ่งเป็นอิทธิพลจากเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ซ่งและหยวน นอกจากนี้เครื่องถ้วยจีนยังสามารถใช้เป็นตัวกำหนดอายุแหล่งโบราณคดีที่พบเครื่องถ้วยจีน เมื่อพิจารณาร่วมกับโบราณศิลปวัตถุประเภทอื่นที่พบในแหล่งเดียวกันและในชั้นดินเดียวกันได้อีกด้วย

กลุ่มชาติพันธุ์อีกกลุ่มคือกลุ่มคนในวัฒนธรรมที่เรียกว่าชาวมลายูแม้ว่าวัฒนธรรมจากชาวมลายูจะไม่ใช่วัฒนธรรมที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่ก็เป็วัฒนธรรมที่มีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่น เนื่องจากมีพื้นฐานทางชาติพันธุ์เดียวกันและยังได้แลกเปลี่ยนวัฒนธรรมแก่กันและกันมาอย่างยาวนาน(นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2542, 1922-1943) วัฒนธรรมของมลายูที่แพร่กระจายไปกว้างไกลที่เห็นชัดที่สุดคือ ภาษามลายู ซึ่งเป็นภาษาที่ใช้ในหมู่ผู้คนในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ และในหมู่เกาะตอนใต้ในฐานะภาษากลางสำหรับการค้าขาย และภาษามลายูยังได้เป็นภาษาที่ใช้ในการเผยแพร่ศาสนาอิสลามในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18-19 ในภูมิภาคนี้ด้วย ขณะที่วัฒนธรรมชาวเองก็ได้ถ่ายทอดไปสู่ผู้คนในวัฒนธรรมมลายู เป็นต้นว่า การใช้กริช ว้ายัง ผ้าบาติก ฯลฯ ซึ่งในที่สุดแล้ววัฒนธรรมชาวจีนได้แพร่กระจายไปในวงกว้าง โดยผู้คนในวัฒนธรรมมลายูโดยเป็นลักษณะของการนำวัฒนธรรม

ความเหมาะสมกับวัฒนธรรมของตนเอง จึงเป็นการยากที่จะแยกความแตกต่างระหว่างวัฒนธรรมทั้งสอง จึงนำไปสู่การเรียกรวมๆ ว่า วัฒนธรรมชาว-มลายู นั่นเอง

วัฒนธรรมชาว-มลายูที่มีอิทธิพลต่อชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนในบริเวณคาบสมุทรที่นำมาเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตที่ยังคงปรากฏมาถึงปัจจุบันนั้น ส่วนใหญ่เป็นการสืบทอดกันมาก่อนที่ศาสนาอิสลามจะเข้ามาในบริเวณคาบสมุทร ทั้งนี้เนื่องจากความใกล้ชิดของผู้คนเองที่มีมาช้านาน ความเกี่ยวพันทางด้านเชื้อชาติ การปกครอง จึงมีการถ่ายทอดทางวัฒนธรรม อิทธิพลทางวัฒนธรรมของวัฒนธรรม ชาว-มลายูที่ยังคงปรากฏอยู่ได้แก่ วัฒนธรรมด้านภาษา ด้านการเกษตร ด้านงานหัตถกรรม ด้านสถาปัตยกรรม คหกรรมและโภชนาการ ด้านคตินิยมและความเชื่อด้านการแต่งกาย และด้านนันทนาการ ซึ่งรายละเอียดจะได้กล่าวถึงในหัวข้อกลุ่มชาติพันธุ์ทางวัฒนธรรมต่อไป

กลุ่มชาติพันธุ์ที่เป็นชาวตะวันตกในภาคใต้กลุ่มประเทศตะวันตกที่เข้ามามีบทบาทในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รวมทั้งบริเวณคาบสมุทรภาคใต้ประกอบด้วย โปรตุเกส ดัตช์ อังกฤษ ฝรั่งเศส นับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นไปลักษณะความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นระหว่างคาบสมุทรภาคใต้กับชาติตะวันตกคือการค้า เนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ของคาบสมุทรภาคใต้ที่มีทั้งของป่า เครื่องเทศ โดยเฉพาะแร่ธาตุที่สำคัญได้แก่ ดีบุก ซึ่งเป็นที่ต้องการมาก ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 22 เป็นต้นไป ประกอบกับการตั้งอยู่ในตำแหน่งของเส้นทางการค้าทางทะเล ที่สินค้าจากตะวันตกและตะวันออกได้มาปะทะกัน จึงมีความหลากหลายในสินค้า และเป็นที่ต้องการของชาติตะวันตก ทั้งนี้ชาติตะวันตกได้เข้ามาตั้งสถานีการค้าในภูมิภาคนี้ด้วย เช่นที่ภูเก็ต ปันง เป็นต้น

นอกจากนี้การเผยแพร่ศาสนาและวัฒนธรรมตะวันตก ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากการค้าที่เกิดขึ้น เมื่อมีการตั้งสถานีการค้า ย่อมมีผลให้ผู้คนชาติตะวันตกได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณภาคใต้และส่งทอดวัฒนธรรมส่งต่อกันมาอีกด้วย

3.4 สังคมพหุวัฒนธรรมด้านศาสนาในรัฐโบราณภาคใต้

พัฒนาการด้านความเชื่อที่ศาสนาที่สำคัญปรากฏในตำนานภาคใต้เป็นเครื่องยืนยันถึงสังคมพหุวัฒนธรรมในภาคใต้และการอยู่ร่วมกันของสังคมหลากหลายความเชื่อที่เข้ามามีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมต่างถิ่นแต่ละรัฐโบราณในภาคใต้ดังจะได้กล่าวถึงต่อไปนี้

ตำนานที่เกี่ยวข้องกับภาคใต้ที่เกี่ยวกับศาสนาพราหมณ์ ศาสนาพุทธ และศาสนาอิสลามที่แสดงวัฒนธรรมด้านความเชื่อต่างถิ่นภายนอกพื้นที่ภาคใต้ที่มาจากสังคมภายนอกดินแดนภาคใต้และเข้ามาเผยแผ่และตั้งมั่นในดินแดนภาคใต้ของไทยในสมัยต่อมาเป็นหลักฐานแสดงที่มาจากตำนานในอดีตที่บันทึกไว้และมีความสอดคล้องกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ประเภทอื่นนอกจากเอกสารที่พบอยู่ในภาคใต้ของประเทศไทย

ตำนานสะท้อนสังคมภาคใต้จากการรับอิทธิพลศาสนาพราหมณ์

ตำนานสะท้อนสังคมภาคใต้จากการรับอิทธิพลศาสนาพราหมณ์เช่นตำนานที่เกี่ยวข้องกับศาสนาพราหมณ์ ตำนานพราหมณ์เมืองนครศรีธรรมราช เนื่องมาจากอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ที่เข้ามาเผยแพร่ในภาคใต้ ดังจะพบว่าปรากฏหลักฐานทั้งศิลาจารึก เทวรูปเนื่องในศาสนาพราหมณ์ เอกสารตำนานพราหมณ์ ในด้านศิลาจารึกในนครศรีธรรมราชที่มีอายุก่อน พ.ศ. 1826 ในภาคใต้จำนวน 9 หลัก ตัวอักษรที่พบในจารึกระยะแรกเป็นตัวอักษรอินเดียใต้แบบคุณณ์ – ปัลลวะ และหมีพ – ปัลลวะ มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 11-13 หลังจากนั้นอักษรได้เริ่มกลายรูปไปบ้าง จนในระยะสุดท้ายได้มีการค้นพบจารึกอักษรมอญโบราณ ในพุทธศตวรรษที่ 18 ส่วนภาษานั้นในระยะแรกพบภาษาสันสกฤตและภาษาทมิฬตามแบบอินเดีย ตลอดจนภาษามอญโบราณ และเขมรโบราณ จารึก 9 หลักที่นครศรีธรรมราช และในพื้นที่ตะกั่วป่า และไชยาสะท้อนอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ในภาคใต้เป็นอย่างดี (อัญญา จิตสุทธิญาณ. 2526 ,48-59) หลักฐานทางโบราณคดี และประวัติศาสตร์ในภาคใต้ ยืนยันว่าในพื้นที่ของภาคใต้นับแต่อดีตเคยเป็นเขตที่พำนักของกลุ่มพ่อค้าและพราหมณ์จากอินเดียนอกเหนือจากชาวต่างชาติอื่นที่เข้ามาค้าขายบนคาบสมุทรมลายู พราหมณ์ที่เดินทางมาสู่พื้นที่นี้มาโดยทางเรือ บางกลุ่มเดินทางไปสู่ทะเลจีนใต้ บางกลุ่มตั้งถิ่นฐานในภาคใต้ของไทย และการเดินเรือของพราหมณ์เหล่านี้คงมีหลายระลอก ดังนั้นจึงปรากฏร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของพราหมณ์อยู่หลายแห่ง เช่น ตะกั่วป่า ไชยา พัทลุง และนครศรีธรรมราช โดยเฉพาะที่นครศรีธรรมราช หลักฐานทางโบราณคดีหลายอย่างบ่งชี้ว่าพราหมณ์เข้ามามีอิทธิพลตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 8 - 12 ดังจะเห็นได้จากเทวรูปพระนารายณ์สวมหมวกที่พบในวัดพระพรหม ต.นาสาร อ. เมือง จ. นครศรีธรรมราช และเทวรูปในพิพิธภัณฑสถานวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร เป็นต้น (ปรีชา นุ่นสุข, 2540 ,214-217 และ ตำนานพราหมณ์เมืองนครศรีธรรมราช, 2525, คำนำ, 1 - 2) นอกจากเขตพื้นที่อำเภอเมือง แล้วในนอกเขตดังกล่าวได้พบหลักฐานอันเป็นร่องรอยของพราหมณ์อยู่ เช่น อำเภอสิชล อำเภอกำแพงแสน พบเทวรูปในลัทธิไวษณพนิกาย และไศวนิกายเช่น รูปพระวิษณุ ศิวลึงค์ โยนีโพธิ์ระ ในวัดจอมทอง วัดนาขอม วัดเทพราช (อ.สิชล) และวัดพระนารายณ์ (อ.กำแพงแสน) เป็นต้น ในครั้งพุทธศตวรรษที่ 14-16 พุทธศาสนานิกายมหายานได้เข้ามามีอิทธิพลในคาบสมุทรมลายู โดยเฉพาะนครศรีธรรมราช และไชยา แต่อิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ยังคงมีบทบาทอยู่คู่กับอิทธิพลของพุทธศาสนา อิทธิพลของพราหมณ์เห็นได้จากบทบาทในการเมืองการปกครองก่อนนครศรีธรรมราช เช่น การจัดการปกครองเมืองขึ้นที่เป็นคติพราหมณ์ที่เรียกว่า เมืองสิบสองนักษัตร ในราวศตวรรษที่ 17-18 นครศรีธรรมราชมีอิทธิพลในการปกครองหัวเมืองตอนใต้ และมีการสถาปนาราชวงศ์ โดยมีปฐมกษัตริย์ดังปรากฏพระนามในตำนานเมือง และตำนานพระบรมธาตุนครศรีธรรมราช คือ พระยาศรีธรรมมาโคกราช ราชวงศ์ปัทมวงศ์ ในสมัยราชวงศ์นี้พราหมณ์มีบทบาทสูงต่อการปกครอง และราชพิธีต่างๆ ทั้งพิธีราชกุมาร และพิธีหลวง พราหมณ์ในนครศรีธรรมราชจึงได้รับการอุปถัมภ์ และยกย่องว่าเป็นผู้มีบทบาทในการรักษาพระราชอำนาจกษัตริย์ ในสังคมโบราณดังกล่าว (ตำนานพราหมณ์เมืองนครศรีธรรมราช, 2473, คำนำ, 2)

ตำนานพราหมณ์ฉบับนี้สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้ต้นฉบับจากนครศรีธรรมราช เมื่อครั้งไปตรวจราชการ ในชั้นแรกทรงตั้งพระทัยจะตรวจคำอธิบายเสียก่อนแล้วจึงพิมพ์ แต่ทรงติดราชการต่าง ๆ ต้องทิ้งค้างไว้ ต่อมาเมื่อนายสฤติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา บุตรของอำมาตย์เอกพระยารัษฎานุประดิษฐ์ (สินธุ์ เทพหัสดิน ณ อยุธยา) อดีตผู้ว่าราชการจังหวัดนครศรีธรรมราช มาขอต้นฉบับหนังสือสำหรับจะพิมพ์แจกงานศพของบิดา สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ในฐานะนายกรัฐมนตรีสภา จึงได้ทรงมอบต้นฉบับตำนานพราหมณ์เมืองนครศรีธรรมราชให้ไปพิมพ์เผยแพร่ เมื่อ พ.ศ.2473 ซึ่งถือเป็นการพิมพ์ครั้งแรกของตำนานนี้ (ตำนานพราหมณ์ เมืองนครศรีธรรมราช,2473, หน้าคำนำ)

ตำนานพราหมณ์ไม่ได้บอกปีที่เริ่มบันทึกเนื้อหาตำนาน แต่เมื่อพิจารณาเนื้อหาเป็นข้อความเกี่ยวกับพราหมณ์ในนครศรีธรรมราช ในสมัยอยุธยา ตำนานได้บอกปีที่สิ้นสุดการบันทึกไว้ในตอนท้ายว่า เขียนจบวันศุกร์ ขึ้น 14 ค่ำ เดือน 5 ปีชาล จุลศักราช 1096 หรือราว พ.ศ. 2277 ในรัชกาลของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ (ตำนานพราหมณ์นครศรีธรรมราช,2473,45) ในตำนานพราหมณ์สะท้อนจากเนื้อหาที่ปรากฏในตำนานเอง เนื่องจากผู้เขียนเป็นพราหมณ์เมืองนครศรีธรรมราชต้องการอธิบายถึงที่มาในประวัติศาสตร์ของต้นตระกูลพราหมณ์เองว่าในอดีตพราหมณ์ที่อยู่ในนครศรีธรรมราชเป็นกลุ่มคนที่มีรากฐานของอารยธรรมอินเดีย แล้วเข้ามาตั้งถิ่นฐานในนครศรีธรรมราช ข้อความที่ต้นตระกูลของพราหมณ์มาจากเมืองราม “ศรีศุภมัศดุติรก 1251 ศก ปี ประถมญาณ จัปเต็มบุรพา การก็มีตำนานนครอยู่ฝ่ายปัจฉิมทิศา ชื่อกรุงราชมหานครวงษาวดา สมเด็จพระนเรศวรมหาราชสุริยอภิสดี สมณภูวนารถดินทรไตรโลกโลกามโหฬรพิศรวมเลงโสฬศ ปรากฏสดทหาช ว่าได้เสวยราชสมบัติเป็นเจ้าเมืองรามราช มหานครอันมหิมา” (ในมหาศักราช 1251 ตรงกับปีมะเส็ง จุลศักราช 691 ครั้งพระร่วงสุโขทัย คำวินิจฉัยของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเกี่ยวกับเมืองรามราชว่า พราหมณ์เมืองนี้ ต้นสกุลมาแต่เมืองรามนคร ที่เรียกว่ารามราชมหานคร เป็นเพียงโวหารพวกพราหมณ์โหราจารย์เมืองพัทลุง ก็เรียกต้นสกุลมาจากเมืองพาราณสี เมื่อตรวจสอบพบว่าคือเมืองเดียวกัน วงที่เป็นที่ประทับของเจ้ากรุงพาราณสี ยังเรียกว่ารามนครอยู่จนทุกวันนี้) (ตำนานพราหมณ์,2473,1)

สาเหตุที่พราหมณ์ในอินเดียที่เดินทางเข้ามาในตำนานอธิบายไว้ว่าทางราชสำนักของเมืองรามนครต้องการเจริญสัมพันธไมตรีจึงส่งพราหมณ์และเทวรูปในศาสนาพราหมณ์ให้กับกษัตริย์อยุธยา (ตรงกับสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 หรือพระเจ้าอู่ทอง) เดิมใน พ.ศ.1893 พ่อค้าเมืองรามนครได้เดินทางค้าขายกับอยุธยา จะเห็นได้ว่านับแต่ก่อนศตวรรษที่ 18 มีการเดินทางติดต่อค้าขายระหว่างอยุธยา และพ่อค้าอินเดียซึ่งมีกลุ่มเชื้อสายของพราหมณ์เดินทางมาอยุธยาด้วย ระหว่างเดินทางมักใช้เส้นทางทะเลทางปลายคาบสมุทรมลายู ด้วยสภาพภูมิศาสตร์ของภาคใต้ประเทศไทยเป็นส่วนหนึ่งของคาบสมุทรมลายูเป็นดินแดนที่ยื่นมาจากแผ่นดินใหญ่ มีทะเลทั้งสองด้าน ตอนปลายคาบสมุทรจดช่องแคบมะละกา เป็นดินแดนที่อุดมสมบูรณ์ ปรากฏหลักฐานเอกสารว่าเป็นสถานที่พักเรือของนักเดินทางตั้งแต่โบราณ หรือมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ดินแดนสุวรรณภูมิ ความเหมาะสม

ด้านภูมิศาสตร์ทำให้ชาวอินเดียนิยมเดินทางมาค้าขายยังดินแดนแถบนี้เพื่อซื้อของป่า เครื่องเทศ ตลอดจนเมื่อมีภัยสงครามรุกรานก็เข้ามาหลบภัย เช่น ชาวอินเดียที่เข้ามาในยุคที่ พระเจ้าอโศกมหาราช พวกกลิงกะ ต้นศตวรรษที่ 3 (สุวิทย์ ทองศรีเกตุ, 2526 , 342-343)

พวกพราหมณ์ซึ่งทำหน้าที่ทางศาสนาเมื่ออพยพไปที่ใดมักได้รับการต้อนรับ เพราะถือว่าเป็นผู้มีวัฒนธรรมสูง และเป็นทีโปรดปรานของกษัตริย์ สอดคล้องกับรูปแบบการปกครองที่เชิดชูพระราชอำนาจกษัตริย์ในสังคมจารีต พราหมณ์ที่เดินทางเข้ามาในภาคใต้ บางพวกมาทางเรือไปสู่ทะเลจีนใต้ ต้องพบกับภัยเช่นโจรสลัด ลมฟ้าอากาศ และสภาพของเรือไม่ดีพอ บางพวกก็เดินทางมาทางฝั่งตะวันตกไปสู่ทะเลด้านตะวันออกโดยผ่านพื้นที่แผ่นดินใหญ่ ทำให้เกิดเส้นทางคาบสมุทรขึ้น (เส้นทางนี้มีตั้งแต่จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ลงไปถึงเมืองไทรบุรี (เรื่องเดิม, 3)

ในตำนานกล่าวถึงสาเหตุที่พราหมณ์ต้องมาพำนักที่นครศรีธรรมราชเนื่องจากระหว่างเดินทางโดยเรือที่นำเครื่องราชบรรณาการเป็นเทวรูป เทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์จะไปอยุธยาเกิดพายุพัดเรือแตก จึงนำเทวรูปประดิษฐานที่นครศรีธรรมราช ซึ่งมีหลักฐานสืบมาจนปัจจุบัน (ตำนานพราหมณ์นครศรีธรรมราช, 2473, 2-4) การที่พราหมณ์เมืองรามนครต้องการเดินทางไปกรุงศรีอยุธยาสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างพราหมณ์อินเดียที่มีอิทธิพลต่อราชสำนักอยุธยา เพราะการปกครองของราชอาณาจักรอยุธยา นับแต่สมัยพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) ได้รับอิทธิพลในการปกครอง และราชพิธีจากพราหมณ์เป็นส่วนใหญ่ เช่น สถานภาพของกษัตริย์ทรงเป็นสมมุติเทพ กษัตริย์คือผู้มีอำนาจล้นพ้น เช่นข้อความที่บอกเล่าแนวคิดสมมุติเทพในเอกสารประวัติศาสตร์ของอยุธยา เช่น ลักษณะของพระอัยการเบ็ดเสร็จ พ.ศ. 1903 ลิลิตโองการแช่งน้ำ ที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างกษัตริย์ ในฐานะผู้ปกครอง และเป็นองค์อวตารของเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ ดังนั้นข้าราชการขุนนางต้องมีความจงรักภักดีในพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัทยา จึงเป็นการยอมรับแนวคิดเทวราช หรือการมองว่า กษัตริย์ คือ สมมุติเทพ ในครั้งที่อยุธยาที่รับแนวคิดจากพราหมณ์นั่นเอง (ลักษณะพระอัยการเบ็ดเสร็จ ในประชุมพระนิพนธ์เรื่อง พระบรมราชาภิเษก. 2517 : 87-88 และ ลิลิตโองการแช่งน้ำ, 2515 , 1 - 2)

การที่ตำนานพราหมณ์เมืองนครศรีธรรมราชกล่าวถึงการนำบรรณาการเป็นเทวรูปในศาสนาไปอยุธยาสะท้อนว่าในอยุธยาเองก็ยอมรับศาสนาพราหมณ์ในการประกอบราชพิธีกษัตริย์อยุธยาจึงสนับสนุนพราหมณ์ ที่มาจากอินเดียในการเดินทางมาอยุธยา แลด้วยคติการปกครองที่รับอิทธิพลของพราหมณ์ทำให้พระองค์อุปถัมภ์พราหมณ์ที่เดินทางมายังราชธานี และในหัวเมืองตอนใต้ที่มีความสำคัญ คือเมืองนครศรีธรรมราช นอกจากนี้เอกสารตำนานพราหมณ์ที่ระบุขึ้นต้นศักราชตรงกับครั้งต้นอยุธยาและสิ้นสุดในตอนท้ายว่าในสมัยของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศนั้น เป็นที่น่าวิเคราะห์ได้ว่าตำนานเรื่องนี้จะเป็นเอกสารประวัติศาสตร์ในท้องถิ่นภาคใต้ของนครศรีธรรมราชเองที่มีความสำคัญ

ในการช่วยเสริมคำบรรยายเกี่ยวกับอิทธิพลของพราหมณ์ ในราชสำนักอยุธยา นอกเหนือไปจากข้อความที่บ่งบอกถึง บทบาท หน้าที่ ความเป็นอยู่ของพราหมณ์ในนครศรีธรรมราช

เพราะในราชสำนักอยุธยาในช่วงต้นนับแต่สมัยพระเจ้าอู่ทอง จนครั้งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศเอง อิทธิพลของพราหมณ์ต่อการปกครอง และราชพิธีมีสูง พระมหากษัตริย์ทรงเป็น “สมมุติเทวดา” การที่พระองค์จะมีพระบัญชาในการใดก็ตามย่อมมีความชอบธรรมในการแสดงพระราชอำนาจ (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2521 :48) ดังนั้นความสัมพันธ์ระหว่างเทพเจ้า และกษัตริย์ในอยุธยาจึงเป็นความสัมพันธ์ในด้านพระราชอำนาจ และความศักดิ์สิทธิ์ซึ่งกษัตริย์ได้รับจากเทพเจ้าในรูปสัญลักษณ์ โดยกษัตริย์ คือตัวแทนของเทพเจ้าที่อวตารลงมาโดยจะต้องผ่านพิธีบรมราชาภิเษก ซึ่งพราหมณ์เป็นผู้ประกอบพิธีให้ถูกต้องอันจะทำให้พระองค์เป็นเทวราชาโดยสมบูรณ์ ด้วยเหตุผลดังกล่าวจึงทำให้พราหมณ์ได้กลายเป็นกลุ่มคนที่ผู้ปกครองอุปถัมภ์ทั้งในการให้เป็นขุนนางราชสำนัก เพื่อทำหน้าที่ในราชพิธีสำคัญต่าง ๆ ดังที่ในตำนานกล่าวถึงพราหมณ์ เป็นกลุ่มที่เป็นอภิสิทธิ์ชน โดยการอนุญาตจากกษัตริย์ ผู้ใดจะทำร้ายไม่ได้ให้มีโทษ และถ้ามีข้อพิพาทกันขึ้นพราหมณ์จะตัดสินเอง ตลอดจนด้านความเป็นอยู่ถ้าพราหมณ์ไปอยู่ที่ใดไม่ให้เรียกเก็บค่าส่วยไร่นา ค่าอากรที่ดิน รวมทั้งให้เจ้าหน้าที่บ้านเมืองดูแลความเป็นอยู่ของพราหมณ์เป็นอย่างดี (ตำนานพราหมณ์เมืองนครศรีธรรมราช, 2473,13,26 - 27) สิ่งที่แทรกอยู่ในเนื้อหาของตำนานพราหมณ์ อันแสดงให้เห็นปรัชญาหรือแนวคิดของการสร้างตำนานเรื่องนี้ ประการสำคัญ คือ ความศรัทธาที่มีต่อเทพเจ้าในศาสนา ดังนั้นการเผยแพร่ลัทธิ และแนวคิดจึงเป็นบทบาทสำคัญของพราหมณ์ จากอินเดียไปสู่ดินแดนต่าง ๆ และการถือว่าพราหมณ์เป็นชนชั้นสูงในสังคมอินเดีย เมื่อเข้ามามีอิทธิพลในราชสำนักขึ้น พราหมณ์จึงได้รับการดูแลเป็นอย่างดี

คัมภีร์เก่าแก่ของพราหมณ์ อธิบายถึงที่มาความเชื่อเกี่ยวกับเทพเจ้า ในศาสนานี้หมายถึงตรีมูรติ คือ พระพรหม พระศิวะ และพระวิษณุ เทพเจ้าทั้งสามมีบทบาทในการสร้างดำรงอยู่ตลอดจนการทำลายล้างโลกตามความเชื่อในศาสนา ในศาสนาพราหมณ์จึงมีการสร้างรูปเคารพในการกราบไหว้บูชา หรือสวดอ้อนวอนเทพเจ้าให้ดูแลโลกมนุษย์ ดังนั้นในเขตที่ศาสนาพราหมณ์เข้าไปมีอิทธิพล มักปรากฏหลักฐานที่เป็นร่องรอยของเทวรูป หรือรูปเคารพที่เป็นตัวแทนของเทพเจ้า เช่น ศิวลึงค์ โยนิ ในภาคใต้โดยเฉพาะเมืองนครศรีธรรมราช เป็นเมืองที่ปรากฏร่องรอยหลักฐานของพราหมณ์หลายแห่ง ซึ่งเห็นว่าศาสนานี้มีบทบาทสูง ก่อนศตวรรษ ที่ 17 ดังจะพบว่ามีประติมากรรมรูปเคารพในศาสนาพราหมณ์ เช่น ประติมากรรมในลัทธิไวษณพนิกาย (ลัทธิบูชาพระวิษณุ หรือ ไวษณพ) ลัทธิไศวนิกาย (ลัทธิบูชาพระศิวะ) ลัทธิศักติ(ลัทธิบูชาชายาของเทพ เช่น เทวีกติ ทูรคา ปารมวตี อุมา อัมพิกา อปรรณา และเคารี เป็นต้น) (ปรีชา นุ่นสุข, 2540, 187 - 202)

ความเชื่อที่เกี่ยวกับเทพเจ้าสอดคล้องกับสถาบันกษัตริย์ที่นำมาใช้ในการแสดงพระราชอำนาจ ในฐานะที่พระองค์เป็นสมมุติเทพ หรือองค์อวตารดังจะเห็นได้จากคำที่ใช้เรียกพระมหากษัตริย์มักแสดงถึงนัยดังกล่าวด้วยเสมอ เช่น คำว่า “องค์นารายณ์เป็นเจ้า” “องค์นารายณ์รามาราช” “สมเด็จพระเจ้ารามาราช” (ตำนานพราหมณ์นครศรีธรรมราช, 2473 :1-14) แสดงถึงกษัตริย์คือพระนารายณ์อวตารมาปกครองมนุษย์โลก ดังนั้นเมื่อมีความประสงค์จะกระทำการใด ๆ มักจะมีประกาศพระบรมราชโองการ ให้ขุนนางรับไปดำเนินการ

ที่มาของแนวคิดเรื่องสมมุติเทพ ของศาสนาพราหมณ์เคยมีการอธิบายในคัมภีร์ทางศาสนา กล่าวถึงกำเนิดของกษัตริย์ว่า เมื่อเทวรูปแพ้อสุรในสงครามจึงได้พร้อมกันเลือกพระโซมา (Soma) ขึ้นเป็นพระราชาก็เพื่อเป็นผู้นำในการสงคราม คัมภีร์อุปนิษัท ได้กล่าวถึงกำเนิดของพระราชาก็ว่าทำนองเดียวกัน ต่างกันที่เทวะซึ่งเป็นผู้พ่ายแพ้ไม่ได้เลือกพระราชาทองของตนเอง แต่ได้บวงสรวงต่อพระผู้เป็นเจ้า ในที่สุดได้ส่งโอรสคือ พระอินทร์มาให้ เรื่องดังกล่าว แสดงว่าพระราชาก็กำเนิดจากเทพเจ้า ซึ่งเป็นอมตะ และทรงอำนาจแตกต่างจากสามัญชน ดังนั้นกษัตริย์จึงได้รับการยกย่องในศักดิ์สิทธิ์ทัดเทียมกับเทพเจ้า (นาฏวิภา ชลิตานนท์, 2524 , 247)

ลักษณะเนื้อหาของตำนานพราหมณ์ ประกอบด้วยการอธิบายใจความหลัก เป็นสองส่วน คือส่วนแรกเป็นประวัติความเป็นมาของตระกูลพราหมณ์ เมืองนครศรีธรรมราช โดยระบุการเข้ามาในสมัยอยุธยาตอนต้น ส่วนนี้เป็นการแสดงให้เห็นถึงที่มาของพราหมณ์ จากประเทศอินเดียที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในนครศรีธรรมราช และการเจริญสัมพันธ์ไมตรีระหว่างอยุธยา และเมืองรามนคร (พาราณสี ตามข้อวินิจฉัยสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ) (ตำนานพราหมณ์นครศรีธรรมราช , 2473 , 1-8) ลักษณะการบันทึกเป็นไปในเชิงประวัติแต่ไม่ระบุวันเดือนปี ในทุกเหตุการณ์ที่กล่าวถึง และการที่ตำนานมีลักษณะการเขียนกล่าวถึงเรื่องราวของกษัตริย์ ความสัมพันธ์ระหว่างเมือง และการประกอบพิธี ตลอดจนความเป็นอยู่ของพราหมณ์ในฐานะขุนนางทำให้การเขียนคล้ายกับพงศาวดาร คือ บันทึกเหตุการณ์เกี่ยวกับราชวงศ์ การเมือง การปกครอง หากแต่เป็นเอกสารที่ค้นพบจากหัวเมืองนครศรีธรรมราช ดังนั้นชื่อของตำนานพราหมณ์ ที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้ใช้ในครั้งก่อนนำไปตีพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2473 พบว่าใช้คำว่า “พงศาวดารพราหมณ์เมืองนครศรีธรรมราช” หรือในเนื้อหาตำนานที่บันทึกใช้คำตอนท้ายก่อนสิ้นสุดเหตุการณ์ที่เล่าในศักราช 712 ว่า “วงษาวดาร” (เรื่องเดิม , คำนำ , 17) ซึ่งเป็นข้อความที่อธิบายถึงเรื่องราวเกี่ยวกับตระกูลหรือวงศ์ของพราหมณ์ ดังนั้นความหมายของตำนาน ที่ใช้เป็นคำเรียกเรื่องราวในการรับรู้เรื่องราวของวัฒนธรรมภาคใต้ จึงจะรวมไปถึง การบันทึกประวัติของชุมชนในสังคมใดสังคมหนึ่งอยู่ด้วยเพื่อบอกเล่าถึงประวัติ และบทบาทของกลุ่มชน ตลอดจนเป็นการแสดงถึงอิทธิพลในทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น ในช่วงแรกของเนื้อหาตำนานนอกจากจะกล่าวถึงประวัติของพราหมณ์เมืองนครศรีธรรมราชแล้วข้อความที่ปรากฏในตำนานยังบอกถึงประวัติการนำเทวรูปเคารพของพราหมณ์เข้ามาในนครศรีธรรมราช พราหมณ์นั้นเดินทางมากับสำเภา โดยราชสำนักรามนคร ได้แต่งตั้งให้หัวหน้าพราหมณ์ คือ ผดุงธรรมนารายณ์ และพราหมณ์ 5 เหล่า ตำนานกล่าวไว้ว่า “องค์พระนารายณ์รามาราช (หมายถึง กษัตริย์เมืองรามนคร) มีพระราชโองการให้นายตำรวจรับเอาองค์พระนารายณ์เทวรูปพระศรีลักษมี พระมหาวรียบรมหงษ์ ซึ่งชำทองแดง เอาลงบรรจุเกตราแล้ว และมีพระราชโองการให้จัดเอาชีพ้อเปนภาษา ๕ เหล่า มอบให้แด่ธรรมนารายณ์เป็นนาย ให้คุมชีพ้อ ๕ เหล่า รับเอานารายณ์เทวรูปเอาไปกรุงศรีอยุธยา ไว้สำหรับโพิสมภารสนองต่างองค์สมเด็จพระนารายณ์รามาราช (กษัตริย์อยุธยา ซึ่งในตำนานกล่าวถึงศักราช ตรงกับปีสมเด็จพระนารายณ์ พระเจ้าอยู่

ทอง ที่ทรงสร้างกรุงศรีอยุธยา) (ตำนานพราหมณ์, 2473, 1, 4) เมื่อเกิดพายุพัดเรือสำเภของพราหมณ์ไปขึ้นปากน้ำที่ตรัง

จึงมีการส่งข่าวไปที่เจ้าเมืองนครศรีธรรมราช และคิดการส่งพราหมณ์ไปยังอยุธยา โดยบอกหนังสือแจ้งแก่ “เจ้าพญาโกษา” เมื่อฝ่ายอยุธยาแต่งคนมารับคณะพราหมณ์ ในตำนานกล่าวว่า เกิดนิมิตรหมอกเมฆ พายุพัด ทำให้เป็นเหตุว่า เทวรูปองค์นารายณ์ ต้องการให้ประดิษฐาน ณ เมืองนครศรีธรรมราช ดังนั้นเทวรูปต่าง ๆ ที่นำมาจึงถูกนำไปประดิษฐานที่ท้ายเมืองตำบลท่าม้า (นครศรีธรรมราช) พร้อมทั้งให้พราหมณ์เหล่านั้นดูแล และประกอบพิธีทางศาสนาสืบมา (เรื่องเดิม, 5)

ด้านการควบคุมหัวเมืองนครศรีธรรมราชในตำนานได้ชี้ให้เห็นว่า ราชสำนักอยุธยา มีบทบาทควบคุมในด้านการจัดราชพิธีพราหมณ์ในหัวเมืองนครศรีธรรมราชด้วย คือ กษัตริย์อยุธยาทรงมีพระบรมราชโองการให้ขุนนางผู้ใหญ่ (พญาโกษา) ออกไปจัดการการพิธีพราหมณ์ในแต่ละวันที่ต้องทำพิธี โดยขุนนางผู้รับผิดชอบมีตั้งแต่พญาโกษาเอง และพญานคร (เจ้าเมืองนครศรีธรรมราช) ตลอดจนขุนนางชั้นลงลงมา และพราหมณ์ (เจ้าพนักงาน ได้รับการแต่งตั้งจากอยุธยา) (เรื่องเดิม, 6) ซึ่งการประกอบพิธีพราหมณ์ตามตำนานกล่าวไว้ว่า

“... แต่งเข้ามาเข้าตอกเกียนหนึ่ง น้ำจันท์สองเต้าผ้าขาวสองผืน เทียนประนม 200 หน้า เสมอ ณ แหลม + น้ำมัน 26 แล่ง หมากพร้าว กล้วย อ้อย ถั่วงา พุดทรา หัวมัน ลูกแตง เข้าตุ้มหมากพลู...” (เรื่องเดิม, 7)

นอกจากนี้การทำพิธีบูชาของค่านารายณ์ และเทวรูปพราหมณ์นั้น กษัตริย์อยุธยาทรงแต่งตั้งให้ขุนนางคือเจ้าพญาโกษานำสิ่งของที่ใช้ในพิธีจากราชสำนักอยุธยามาให้ใช้ในพิธีที่นครศรีธรรมราชด้วย โดยให้นำมาปีละครั้ง

เมืองนครศรีธรรมราชในยุคต้นอยุธยาอยู่ฐานะเมืองประเทศราชของอยุธยา จึงมีการจัดบรรณาการ ดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง ถวายราชสำนัก ซึ่งข้อความในตำนานกล่าวไว้ชัดเจน และระหว่างเดินทางของคณะขุนนางนครศรีธรรมราชไปอยุธยา ก็มีพราหมณ์เดินทางไประหว่างหัวเมืองฝ่ายใต้ และราชสำนักด้วย (เรื่องเดิม, 8)

สถานภาพของพราหมณ์ที่นครศรีธรรมราชมีบทบาทสำคัญในการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยา และเมืองนครศรีธรรมราช พราหมณ์ในนครศรีธรรมราชก็ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ในฐานะผู้ประกอบราชพิธีสำคัญของกษัตริย์ เช่น ข้อความที่กล่าวถึงการแต่งตั้งพราหมณ์ต้นกรุงศรีอยุธยา คือ พราหมณ์ชื่อ ผแดงธรรมนารายณ์ ได้รับบรรดาศักดิ์เป็น พระธรรมนารายณ์เวท ภัคตศีร์รัตนโกษา พราหมณ์ผแดงศรีกาเกีย สกลักจัน เป็นออกพระศรีราชโภเบนทร์รินทร์ภัคต อาคมขุนนุ (เรื่องเดิม, 9)

ความสำคัญของศาสนาพราหมณ์ต่อราชสำนักอยุธยา และนครศรีธรรมราช สะท้อนจากเนื้อหาตำนานที่กล่าวถึงการอุทิศทรัพย์สิน และกำลังคน เพื่อกลบนา อุทิศถวายแด่เทพในศาสนาพราหมณ์ รูปเคารพพระนารายณ์ ธรรมเนียมเช่นนี้มักไม่ปรากฏในเอกสารอื่น ซึ่งโดยทั่วไปมักเป็น

เข้าใจว่ากลีปนาเป็นการอุทิศถวาย ให้วัด และคณะสงฆ์ในพุทธศาสนาเท่านั้นข้อความที่สำคัญ เช่น เมื่อมีการแต่งพราหมณ์ ดังกล่าวก็ได้มีพิธีกลีปนาอุทิศแต่เทวรูป

ที่ว่า "... แลให้คันทามเภาอีปัดทองฉลักตมูกสิงห์สองชั้นอันหนึ่ง สำหรับพระเทวรูป ปีกลอง ฆ้องขานสองสำหรับ สัพโตนแดง 6 คัน จามร 3 คู่ ทานตะวันตก 6 คัน ธงเขียวแดง 2 แลทองคำ ดีสร้อย ตาบดอกไม้ทัดหู เกือกกรองบาท จำปาพวง มงกุฎเครื่องทอง ถวายพระนารายณ์อิศวรเทวรูป เปนทอง ณ บางหนัก สามตำลึง สองบาท สองสลึง ตราสังข์ ผ้าภูษาขาวผุด แวนกยุงกว้าง 2 คอก ยาว 5 คอกสองผืน จัตุรัสเท่ากัน ผุดดาวผืนหนึ่ง ตแข่งแสงทอง จุน้ำมัน 16 แล่งใบหนึ่ง สัตทองแดงดวงเข้า ตอกใบหนึ่ง สัตทองแดงดวงเข้าตอกใบหนึ่ง กังซี้ 8 ลูก สังข์ 2 คู่ แตร 2 คัน สังข์ให้น้ำ 2 ใบ คนที่ กลด 2 ใบ ทูบเทพ 2 คัน กลดตบใบหนึ่ง กดิ่งคันหนึ่ง แลองค์นารายณ์รามายิปดี ทรงพระกรุณาให้ นายตำรวจเกณฑ์ในจัดเอาชาวช่าง ชาวสร้อย หญิงชาย 200 ให้พระทาน เอาออกมาไว้ รักษาสถาน เปนข้าพระเทวรูป... " (เรื่องเดิม,9)

ธรรมเนียมการกลีปนากำลังคนให้ผู้ดูแลรักษาศาสนสถานในครั้งอยุธยาที่กระทำในหัว เมืองภาคได้อย่างเมืองนครศรีธรรมราช น่าจะเป็นวิธีการควบคุมกำลังคนให้ขึ้นกับอำนาจกษัตริย์โดย ที่สถาบันศาสนาเป็นเพียงสัญลักษณ์ในการดูแลกำลังคนในระดับหัวเมืองเพราะเหตุว่า กำลังคนที่ กลีปนา หรือในตำนานเรื่องนี้ใช้คำ "ข้าพระคนทาน" "คนทาน" (หมายถึงคนที่ถูกอุทิศให้แต่เทวรูป คอยดูแลรับใช้ในบริเวณศาสนสถาน) "พระนารายณ์ พระอิศวร" "ข้าพระเทวรูป" "คนทพาน" ไม่สามารถนำมาใช้ในราชการต่าง ๆ ได้อีกโดยเฉพาะเป็นการกำจัดกำลังคนของขุนนางหัวเมืองใน การเกณฑ์ไพร่พลก่อนรบต่อราชธานี ดังนั้นการที่มีธรรมเนียมกลีปนาจึงเท่ากับการสร้างอาณาจักร ให้ศาสนา ซึ่งมีทั้งสถานที่ (ที่ดิน) กำลังคน ตลอดจนสิ่งเคารพศรัทธาทางศาสนาพราหมณ์ ในสังคม เมืองนครศรีธรรมราช (เรื่องเดิม ,10 - 11)

การควบคุมกำลังคนโดยพิธีกลีปนาดังกล่าว มีการบันทึกไว้อย่างชัดเจน เมื่อกษัตริย์ได้ทำพิธี กลีปนา โดยมีการสาปแช่ง และกรวดน้ำลงดินเพื่อให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ และขุนนางหัวเมืองที่มาชุมนุมได้ รับรู้ ดังนั้นผู้นำกำลังคนข้าพระคนทาน ไปใช้ก็จะเกิดความวิตติ เช่น ข้อความที่ว่า "... แลองค์ สมเด็จพระนารายณ์รามายิปดี (กษัตริย์อยุธยา) ทรงคนทกระเบื่องตรวจน้ำลงแข่งสาบาลว่า เจ้าพญา แลพญา นายหมื่นนายแวงมหาดเล็ก หัวพันคนเร็วมาใช้ แล พญานคร ผู้รั้งพระหลวงกรมการ สัสดี มหาดไทย นายแขวงขุนเมือง นครบาลหัวเมือง ผู้ใดมิฟังคำตามที่เราสาบาลนี้ให้ตกรกทนทุกข์ อยู่ ในมหาวิจิโทษได้สิบสองสงไชย กับปเถิด ตราบเท่าชั่วพุทธันดรกลับ แลต่อคนทที่ กระเบื่องลงซึ่ง สิ่งหาศน์ แล้วทรงพระโองการตรัสว่า เจ้าพญา แลพญาหมื่นนาแสน นายแวงมหาดเล็ก ...บรรดาซึ่ง เรากล่าวมาทั้งนี้ ต่อคนที่กระเบื่องซึ่งเราต่อนี้เกิดเปนเนื้อเดียวให้เอาคนพทานข้าพระเทวา 200 นี้ แลพรรคพวกลูกหลาน ชีพพราหมณ์ไปใช้ราชการสำเร็จ..." (เรื่องเดิม,14)

ตำนานกล่าวถึงการกลีปนาข้าพระเทวรูปครั้งนั้นว่า ได้มีบันทึกของอยุธยา เป็นเอกสาร กลีปนา แล้วให้มีการนำตราใบบอกไปยัง เจ้าเมืองนครศรีธรรมราช (ตำนานว่า "พระนารายณ์ รามายิปดี ทรงพระราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เจ้าพระยาโกษาธิบดีคำไว้แล้ว ให้แต่งตรา

บอกออกมาถึงพญานคร ผู้รั้ง พระหลวง กรมการ สัสดีมหาดไทย หัวเมืองให้รู้ ทำตามตราโปรดออกมา" (เรื่องเดิม,14)

นอกจากนี้ตำนานยังได้กล่าวถึงแหล่งที่อยู่ของพราหมณ์ว่า พราหมณ์เมืองนครศรีธรรมราชมีความชอบธรรมในการอยู่กินในพื้นที่กษัตริย์ผู้ซึ่งมีพระราชอำนาจสูงเหนือกว่าเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช เป็นผู้ยกที่ดินให้พราหมณ์อยู่อาศัยนับแต่สมัยต้นอยุธยา (ตามตำนานที่อ้างถึง) จากการกลับมาที่ดินจำนวนหนึ่งให้พราหมณ์เมืองนครศรีธรรมราช ดังข้อความที่กล่าวว่า "... แลทรงพระกรุณาให้พทาน นาปรหมยาม ไว้สำหรับพระเทวรูป 6 เส้น ตำบลช้อยเตี้ย ฝ่ายอุดรเมือง หนปัจฉิม ต่อด้วยนาหลวง ฝ่ายทักษิณเอาทางหล เปนหมอน ฝ่ายหนบุรพ์ ต่อด้วยนาพระอิศวร ฝ่ายอุดรต่อด้วยนาวัดตปิง แลเครื่องประทาน ทั้งนี้มอบให้พระศรีราชโกเบนทร์ ออกพระธรรมนูญรายคุม เอาออกมาไว้สำหรับพระเทวรูป..." (เรื่องเดิม ,14)

ตำนานระบุดัศกราช 712 ปีชาล นักษัตร์ ศกตรงกับสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีอยู่ทอง มีการตั้งบ้านเรือน ในอาณาเขตชุมชนของพราหมณ์ ซึ่งเขียนไว้ตอนท้ายเนื้อหาก่อนกล่าวถึงพราหมณ์ในสมัยต่อมา เนื้อหาตอนที่กล่าวถึงเขตชุมชนพราหมณ์สมัยแรกในตำนานพราหมณ์เมืองนครศรีธรรมราชว่ามีอยู่สามชุมชนใหญ่ ดังข้อความว่า "...แลเมื่อเลิกศกศักราช 712 ปีชาน นักษัตร์ศก ออกพระธรรมนูญราย ตั้งบ้านเบิกดินขุดนา ไว้สำหรับพระนารายณ์เปนเจ้าที่ราชการ หมูไร ตำบลนาขาวทองที่ไทยบุรี ที่ไทยมนตรี ตำบลที่พิเขียน แต่ฝ่ายปัจฉิมต่อหนองเปด เล่นมาเอาคลองน้ำเปนแดน แต่ฝ่ายทักษิณเล่นไปถึงบ้านไผ่ขวาง แต่หนบุรพ์ถึงโพเกาะใหญ่ เล่นไปทองหลวงราน แต่บ้านพระครูกที่โลมใจเล่นไปอุดรสตก ปากน้ำขัง เล่นไปถึงเกาะนาง โดยเล่นขึ้นมาทักษิณถึงเขาน้อย เล่นไปถึงหนองจอกผเปติยะ เล่นไปทักษิณ ถึงหนองแปดคลองผเปติยะ เล่นไปถึงบ้านไผ่ขวาง ออกพระศรีราชพิริดำ ตั้งที่บ้านตำบลบางหลังโพหารพระพุทศเนศร์ บ้านหนึ่งต่อด้วยผแดงตุนี้ เล่นไปปัจฉิมถึงชายกำแพง บ้านหนึ่งเบิกดินขุดนาไว้สำหรับพระอิศวรเปนเจ้าซึ่งการมูไร ตำบลที่เลนทุบาศ ตำบลอายทเลท่าทุเรียนสิบศรีบิงต่อด้วยผแดงราม ฝ่ายทักษิณต่อนายอินทราช นายสุก แต่ฝ่ายบุรพ์เล่นไปปัจฉิมเอาท่า แต่ฝ่ายทักษิณเล่นไปอุดร เอาทางเปนแดนตำบลอายทะเล หัวนอนโคกสิบสองบิง แต่ปัจฉิมท่าเล่นไปหนบุรพ์ตำบลท่าม้า สิบกบิง แต่ถนนคูเล่นไปปัจฉิม แต่ฝ่ายทักษิณต่อด้วยนาออกสเถาดำ ตำบลท่าคลังต่อออกโคก ต่อด้วยนำสังศรีกบิง แต่ฝ่ายบุรพ์เล่นไปปัจฉิมเอาโคกเปนแดน ตำบลแพ่งพวยยี่สิบกบิง แต่ท่าแจะระปัจฉิมเล่นไปหนบุรพ์สองริ้ว ตั้งบ้านตำบลเตีร็จเบิกดิน ขุดนาสวนทุเรียน ที่อินทศิริที่ท้ายวัง ตำบลบ้านเก่าตาสิบสามบั้ง กลางแดนที่ไทรบุรี ที่ท้ายวัง...ตำบลวงศรีคลัง ...ตำบลวัดเลี้ยงปลาที่อินทศิริยสวนหนึ่ง แลออกพระศรีราชโกเบนทร์ พิริย ดำสาางสวน แลขุดนางไว้สำหรับพระอิศวรเปนเจ้ามูไร เมื่อถึงสักราช 712 ปีชาล นักษัตร์ศก (ศักราชปีเดียวกันซ้ำอีก) แลออกนางเทวราชบุริขุดนาไว้ที่ตำบลท่าม้าสิบกบั้ง แต่ถนนคูเล่นไปปัจฉิม ตำบลอายบ่าเลสามบั้งต่อด้วยนา พิริยดำ ...แลออกยศโสธรเบิกดินขุดนาไว้สำหรับพระอิศวรมูไร ตำบลท่าคลังยี่สิบกบั้ง ...ตำบลอายบ่าเลสิบบั้ง ...ออกจขุนส่วสดียารเบิกดินขุดนางไว้สำหรับพระอิศวรเปนเจ้าตำบลทเลสิบบั้ง..."(เรื่องเดิม,16-17)

ข้อความดังกล่าวนอกจากจะชี้ให้เห็นชุมชนที่ตั้งของพราหมณ์นครศรีธรรมราชแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นว่าการดูแลชุมชนของพราหมณ์เองก็มี พราหมณ์ที่ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นผู้ดูแลตำบลของตนเอง และรวมทั้งกำลังคน ตลอดจนการดูแลศาสนสถานของพราหมณ์ด้วย พราหมณ์ผู้ปกครองชุมชนดังกล่าว เช่น ชื่อที่ปรากฏในตำนานดังกล่าวว่า ออกพระธรรมนราย ออกพระศรีพิริดำ ออกพระศรีราชโกเบนทร์ ออกนางเทวราชบุรี ออกยศโสธร ออกขุนสวัสดิการ เป็นต้น (เรื่องเดิม, 16 - 17)

การประกอบพิธี : พิธีตรียัมปวาย (แห่หางกระดาน) เมืองนครศรีธรรมราชที่ปรากฏในตำนานพราหมณ์ ตำนานพราหมณ์กล่าวถึงพิธีตรียัมปวาย (ตำนานใช้คำว่า พิธีไตรปาไวย) เป็นพิธีกรรมของพราหมณ์ ในครั้งอยุธยา การประกอบพิธีกรรมนี้กษัตริย์จะเป็นประธานในพิธี และเป็นองค์อุปถัมภ์ ในการให้แต่งตั้งขุนนางฝ่ายราชสำนัก ที่ดูแลสนับสนุนการจัดพิธี และพราหมณ์ขุนนางที่ได้รับพระราชทานแต่งตั้ง พราหมณ์นครศรีธรรมราชเรียกพิธีนี้ว่า พิธีแห่หางกระดาน เพราะจะมีการแห่หางกระดานแทนการไล่ชิงช้า ในพิธีต้อนรับเทพเจ้าพราหมณ์ โดยปกติถือว่าพระอิศวร จะเสด็จมาเยี่ยมโลกปีละครั้ง ครั้งละ 10 วัน คือวัน 7 ค่ำ เดือนอ้าย ถึงแรมค่ำจึงจะเสด็จกลับ แลจะพระนารายณ์เสด็จลงมา เป็นเวลา 5 วันตั้งแต่ แรมค่ำถึงแรม 5 ค่ำ เดือนอ้าย พิธีตรียัมปวาย ในตำนานพราหมณ์ได้กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า กระทำในครั้งที่ กษัตริย์อยุธยา ทรงโปรดให้ทำพิธีกลปนาแต่เทวรูปพระนารายณ์ ครั้งนั้นพราหมณ์หัวหน้าผู้ทำพิธีคือ ออกพระธรรมนราย พราหมณ์เมืองนครศรีธรรมราชซึ่งเป็นพราหมณ์ที่เดินทางมาจากเมืองรามนครในอินเดียตอนใต้ พร้อมทั้งคณะพราหมณ์ที่ติดตามมา เป็นการกล่าวถึงการสร้างชิงช้า (ตำนานกล่าวว่า ผิงเสาชิงช้า) (ตำนานพราหมณ์. 2473 : 15) และอาจจะเป็นที่มาของประวัติการสร้างเสาชิงช้าของพราหมณ์นครศรีธรรมราช ในครั้งต้นอยุธยาก็เป็นได้ ข้อความในตำนานที่กล่าวถึงประเด็นดังกล่าว คือ

"...ให้ออกพระธรรมนราย ทำทักษิณานุชาพิธีไตรปาไวย ตามองษาพระอาทิตย์ ครั้นได้ 21 เมื่อใด วันนั้นใช้เชิญพระเทวรูปเสด็จโสมณเทียร มีโรงหนึ่งสองโรง นครบาลมหาดไทยสูงเสมอแต่เข้าเฝ้าเข้าตอก แลกรมการหัวเมืองรอน นมกันโคมเทียม 20 ตกแก่ตำรวจซ้ายขวา ร้านม้าสูงเสมอท้องพระโรง เสาเพดาน 4 อัน ไม้ยาง 12 คอก ไม้สะพานข้างผูกต้นกล้วย อ้อย ตกแก่นครบาลมหาดไทยผ้าดาด เพดานกว้าง 4 คอก รอบแดง ขาวสองชั้นเพนพนักงานคลังฝ่ายใน แลนครบาลปาวให้ราษฎรชาวบ้าน แต่งถนนพุนทราย รายจเกียงราย เทียนจนทลาโกตดมือแลครั้นผู้รั้งรายไปเสด็จสวไลยสมมณูมารถแล ครั้นบายศรีโหม่งผแดงวิศณุภักดี เอาคานหามสักตราใส่พระเทวรูป แลผแดงกฤษภักดี เอาหม้อรามตีบาเรอ ผแดงรักศ์ไฟรี เอาปิงลองฆ้องขาน สองสำหรับตีประโคมพระเทวรูป ผิงเสาชิงช้า ผูกต้นกล้วยอ้อย แขนวนบรมหงษ์ ตกแก่ผแดงธรรมนรายเต้าบังเพลิงตกแก่ผแดงเกศราภักดี ผแดงราชมุณี ผแดงไชยনারัน อยู่ประจำการทำเพลิง 200 ตกแก่นครบาลให้มหาดไทยกรมลูกธนามาอยู่ด้วยชีพอพราหมณ์ รักษาเครื่องทองของหลวงเท่ารุ่ง.... แลครั้นค่ำแล้วท่มหนึ่ง เจ้าพญานครให้อามหาดเล็กมาเร่งออกพระธรรมนรายออกพระศรีราชโกเบนทร์ ชีพอพราหมณ์ทั้งหลาย แลกรมการสามนายให้เชิญพระเทวรูปดำเนินโสมณเทียร แล้วพันไปเอญียนสม

ภูวนารถ แล้วกลับคืนมาอุดรวิเศษสถาน แลพราหมณ์สี่ตนทำบูชา อ่านหนังสืออวยพรแล้ว ขอเชิญ กลับโสพระวิเศษสถานครั้งร้างเชิญไปบายหน้าโสมณเทียร แล้วพันไปเอญีนสมภูวนารถ แล้ว กลับคืนมาอุดรวิเศษสถาน และพราหมณ์สี่ตนทำบูชา อ่านหนังสือสถิตยบรมหงษ์ แลพราหมณ์สี่ตน อำนิสงนารายณ์ เทวรูปเกษียรสมุท แลครั้นรุ่งพระอาทิตย์สงกรานต์ไปยังมังกรราชิถวายเข้าเฝ้าแก่ พระนารายณ์ เทวรูป สำเร็จพิธีรีปาไวย นั้นแล " (เรื่องเดิม,14 - 15)

ศาสนาพราหมณ์เมืองนครศรีธรรมราชได้รับการอุปถัมภ์จากอยุธยาอย่างต่อเนื่อง เช่น ข้อความที่กล่าวถึงการกลับนาที่ดิน คนให้แก่เทวรูปในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (ตำนานว่า พระบาทนารายณ์เมืองหาง เพราะสมเด็จพระนเรศวรทรงสวรรคตที่เมืองหาง) ครั้งนี้เป็นการยืนยัน การกลับนาที่เคยมีมาก่อน (เรื่องเดิม,18) ทั้งอาจเนื่องจากเป็นธรรมเนียมที่กษัตริย์ที่ราชธานีจำ กระทำเพื่อเป็นการยืนยันสิทธิธรรมของพระองค์ และเป็นการอุทิศถวายแด่เทพเจ้าในศาสนา ดังนั้น ตำนานจึงกล่าวถึง การกลับนา และพิธีตรียัมพวาย ของกษัตริย์องค์ใหม่ที่ขึ้นครองราชย์ ซึ่งนอกจาก ในครั้งรัชกาลของสมเด็จพระนเรศวรแล้ว ตำนานพราหมณ์ยังกล่าวถึง พระราชกรณียกิจของกษัตริย์ ในครั้งสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ และในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ (เรื่องเดิม,19)

นอกจากพิธีตรียัมพวายแล้วในราวสมัยแผ่นดินพระนารายณ์ (ในตำนานใช้พระนามว่า พระ นารายณ์องค์นครน) ได้มีการตราพระมหาราชครู (พราหมณ์) และตราของเจ้าพระยาโกษาให้แก่เจ้า เมืองนคร เรื่อง ให้ทำพิธีมงคล และคงมีหนังสือพิธีพราหมณ์จากอยุธยา เพื่อประกอบพิธีพราหมณ์ พิธีพราหมณ์ที่กล่าวถึง คือ "... พิธีกรรมโรหิตในนี้ พิธีจองตั้งเปรียงสาตโคม ตรียัมพวาย ตรียัมพวาย พิธียกประตูเมืองทั้งเก้า แลทำกลมินลงบาค่ายปากน้ำ ตั้งพระหลักเมือง พิธีชักทำอุบาทว์เมือง พิธี สระสนาน ผิงหลักข้างโรง โขลนทวาร เบิกไพร ทอดเชือก ตามเชือก สระหัวช้าง พิธีสูตเมฆให้ฝนตก สุรินอุปราคา สนานลาไพร ทำหมอควน" เป็นพิธีราชมงคล (เรื่องเดิม,20)

ด้านการปกครองพราหมณ์เมืองนครศรีธรรมราชเอกสารตำนานพราหมณ์ได้กล่าวถึง ลักษณะการปกครองพราหมณ์นครศรีธรรมราชว่า พราหมณ์เมืองนี้ถือเป็นคนต่างประเทศที่เข้ามา อาศัยพระบรมโพธิสมภารของราชอาณาจักรอยุธยา ดังนั้น การเดินทางเข้ามาพำนักในหัวเมืองของ อยุธยาต้องรายงานให้ทางการทราบ ขณะเดียวกันราชสำนักอยุธยามีบทบาทในการกำหนดหน้าที่ และสถานะ บรรดาศักดิ์ของพราหมณ์เอาไว้ด้วย เช่นในด้านการกำหนดหน้าที่ของพราหมณ์ ได้มีการ มอบหมายให้พราหมณ์เมืองนครศรีธรรมราชทำพิธีทางศาสนา โดยเฉพาะพิธีตรียัมพวาย และ พระราชพิธีอื่น (เรื่องเดิม,9) จึงเป็นข้าราชการของราชสำนัก ดังนั้นจึงมีตำแหน่งขุนนาง เช่น ออกพระ พระ เป็นต้น หรือในตำนานมีคำเรียกพราหมณ์ ที่ว่า "พราหมณ์ชุมนุมราชครู บุโรหิต... ซีพื่อ" พราหมณ์เหล่านี้มักมีบรรดาศักดิ์ แสดงถึงการให้ความสำคัญของพราหมณ์ในสมัยอยุธยา

ข้อความที่กล่าวถึงการแต่งตั้งพราหมณ์ การมีบรรดาศักดิ์เสมือนขุนนาง ตลอดจนการรับ พระราชทานเครื่องยศจากกษัตริย์ซึ่งมีการสืบทอดบำเหน็จในสายโลหิต โดยในชั้นลูกและหลานชาย หรือหากไม่มีทายาทดังกล่าวให้คืนบางส่วน เพราะเชื่อกันว่าของที่ให้พราหมณ์เป็นของสินทาน ไม่ ควรรับเข้าคลังหลวงเพราะอาจเกิดภัยพิบัติ (เรื่องเดิม : 23-24) ข้อความในตำนานกล่าวคล้าย

กับบทบัญญัติเกี่ยวกับกฎหมาย หรือข้อปฏิบัติของราชสำนักที่มีต่อพราหมณ์ เช่นกรณีที่พราหมณ์ผู้ไม่มีบรรดาศักดิ์และเคยได้สิ่งของพระราชทานหรือได้ทรัพย์สินจากชาวบ้านราษฎรจากการประกอบพิธีพราหมณ์ เมื่อพราหมณ์นั้นเสียชีวิต ห้ามไม่ให้รับทรัพย์สินเป็นของหลวง บทบัญญัตินี้กล่าวถึงการละเมิดข้อห้ามว่า "... ถ้าพระมหากษัตราท้าวพระยาผู้ใด ให้พิจารณาเอาเครื่อง กล่าวมาก่อนทั้งนี้ไปนของหลวงมิได้เลย เพราะเหตุซึ่งพ่อทั้งหลายสร้างสมเอง ถ้าท้าวพระยามหากษัตราแลกรมการผู้ใด ๆ แลมิฟังซึ่งถ้อยคำอันเรากล่าวมานี้ ก็เกิดอาไภยโทษอันตราย แลถ้าผู้ทำทรยศถ้อยอายุแล เหตุว่าทรัพย์สินนั้น เปนนิจสุญาบาติ..." (เรื่องเดิม ,24)

บทบัญญัติที่ว่าด้วยการลงโทษปรับไหมกรณีทำร้ายพราหมณ์ กล่าวไว้ชัดเจนว่าทำร้ายในลักษณะใดให้ปรับไหมเท่าใด หรือลงโทษด้วยการตีด้วยไม้ ตลอดจนการเนรเทศไปให้พ้นจากเมือง เพราะถือว่าเป็นผู้อยู่นอกศาสนา (เรื่องเดิม : 26-27) เช่นข้อความที่ว่า

"อนึ่งโสดพระเปนเจ้าอยู่หัวกล่าวบัญชาไว้ มาตราสุบา...สรรพคนทั้งหลายต่าง ประเทศ กิติ ถ้าทำร้าย ทุบตี ถีบถอง ชกตบ ถีบฉัตรสับฟัน กันโขกคุกคาม ถ้าเอาจากคำเหนือพรตสังฆาลย์ แลชฎาทานโพกหัวก็ดี ถ้าใส่โทษทำให้สังฆาลย์ขาด ชฎาทานตกจากหัวก็ดี ถ้าทำให้ตัดตีนมือ ผู้ทำทรยศ แก่ชีพ่อนั้น ...ด้วยรากไม้ไผ่จ้ง 50 ทีแล..."

"ถ้าทำร้าย... ตาบอด โคร่งหักสเวยหัก ถ้าล่าขาหัก ถ้าให้ถึงหัวแตก โลหิตตก ...ให้เอาไหมสุวรรณทัดเกษา แลทักกันสังฆาลย์ แลสาแหรก ผ้านากาสิกพัตร เปนชฎาทาน จงได้ครบเสมอสิ่งละ 100 ด้วยทองคำ ให้ผูกกายท่ามกลางตัวผู้นั้นไว้แล เอาเบ็ดเกี่ยวแขวนไว้ข้างจงได้สามวัน แล้วปรทวนด้วยไม้หวาย ดังนี้ได้ร้อยหนึ่ง..." (เรื่องเดิม , 27)

นอกจากจะกล่าวถึงการลงโทษผู้กระทำความผิดต่อพราหมณ์แล้ว ยังมีบทบัญญัติว่าด้วยการลงโทษพราหมณ์กระทำความผิด เช่นโทษการทำผิดละเมิดเทวสถาน การทำลายเทวรูป การเลียนแบบหนังสือราชการ การไม่สำรวมถึงกิริยาในที่สาธารณะ มีโทษ คือ “ผูกแขวนตีนไว้สามวัน ในน้าพระ แล้วให้ปรทวนด้วยไม้ไผ่ จงได้ 300 และให้น้ราศสันโดต ชีพผู้นั้นให้ไปอยู่ในสถานแห่งอื่น” (เรื่องเดิม ,27) หรือให้ลงโทษ “...ปลงพรตสังฆาลย์ ...ให้ปอกเล็บ ถ้าเมตตา ...ให้ตีด้วยไม้ฉมวกไม้ไผ่จ้งได้ 100 ...ให้ไหมทองแดงจ้งได้ 9 ล้าน ๙ แสนแล ...ถ้าท่านทั้งหลายอย่าพึงปราณา เอาชีพ่อดนั้น เข้านั่งในวิหิเถเลย...” (เรื่องเดิม,28)

นอกจากนี้หากพิจารณาคดีพราหมณ์มีโทษร้ายแรงให้ปรับไหมตามศักดินา แล้วนำเงินทองไปทิ้งทะเล เพราะเชื่อว่าทรัพย์สินพราหมณ์เป็นของทาน (สินสุญาบาต เปนไป หรือสินทาน) (เรื่องเดิม,30)

โทษพราหมณ์ที่ลักขโมย เช่น “...ชีพ่อดนั้นให้ถ่วงเสียในมหาสมุทรแลถ้าใดโทษ ให้เอาเป็นทองคำ 999, 887, 600 เอาทุ่มในสมุทร แลให้ปลง ชฎาทาน แลพรตแห่งพราหมณ์ผู้นั้นเสีย...” (เรื่องเดิม,31) มาตราว่าด้วยการยกเว้นการเก็บค่าฤชาธรรมเนียมในการว่าความคดีของพราหมณ์ตลอดจนครอบครัว เช่น ภรรยา ลูก ตลอดจนทาสในเรือนพราหมณ์นั้น ๆ เช่น ข้อความที่ว่า “... สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวบัญชาว่า มาตราหนึ่งถ้าชีพ่พราหมณ์... แลผู้ไทยใส่ความโทษก็

ดี... ต้องตราให้สั่งพิจารณาแลเรียกเอาเงินทองคำเกาะเชิงประกันค่าถามค่าทรงสำนวน ฤชาธรรม
เนียมแก่บุตรภรรยาทานชายหญิง ...เอาค่าฤชาธรรมเนียมมิได้...” (เรื่องเดิม ,43) บทบัญญัติต่างๆ
ในตำนานพราหมณ์ชี้ให้เห็นอำนาจของราชอาณาจักรอยุธยาที่มีต่อนครศรีธรรมราช ในด้านการ
ควบคุมพราหมณ์ ซึ่งเป็นผู้ประกอบพิธีสำคัญทางศาสนาในช่วงนั้น และพราหมณ์ในราชสำนักอยุธยา
มีอำนาจเหนือพราหมณ์หัวเมืองนครศรีธรรมราช ในสมัยตอนกลางอยุธยา พราหมณ์ที่ราชอาณาจักร
ได้กลายเป็นศูนย์กลางของ

การศึกษาเล่าเรียน และการประกอบพิธีสำคัญ ขณะเดียวกันในนครศรีธรรมราชเองอิทธิพล
ของพุทธศาสนามีบทบาทสำคัญต่อพุทธศตวรรษที่ 18 - 20 ทำให้พุทธศาสนาได้ฝังรากลึกใน
นครศรีธรรมราช เนื่องด้วยเป็นศาสนาสำคัญที่กษัตริย์อยุธยา และเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชให้การ
อุปถัมภ์ เอกสารตำนานพราหมณ์ตอนท้ายว่าด้วยหนังสือพระครูพิเชษฐโหรดาจารย์ มายังขุนพรหม
สุทธิดาหาราชบุโรหิตที่นครศรีธรรมราช มีข้อความกล่าวถึงการศึกษาของพราหมณ์เมืองนครศรีธรรม
ราชได้เริ่มเสื่อมถอย จึงให้มีการรื้อฟื้นพิธีพราหมณ์ขึ้น (เรื่องเดิม ,45 - 47)

กล่าวได้ว่าพราหมณ์เป็นชนกลุ่มหนึ่งในภาคใต้ของประเทศไทยที่นับถือศาสนาพราหมณ์
หรือศาสนาฮินดู ชนกลุ่มนี้ได้สืบเชื้อสายมาจากชนชั้นวรรณะพราหมณ์ในอินเดีย เนื่องจากสมัย
โบราณอินเดียได้แบ่งชนชั้นในสังคมฮินดูออกเป็น 4 วรรณะ ได้แก่ วรรณะพราหมณ์ วรรณะกษัตริย์
วรรณะแพศย์และวรรณะศูทร1 ชนชั้นวรรณะพราหมณ์เป็นพวกนักบวชผู้ประกอบพิธีกรรมทาง
ศาสนา เพื่อติดต่อกับเทพเจ้าในการปกป้องคุ้มครองภัยพิบัติให้กับชนชั้นผู้นำ และทำให้ชาติ
บ้านเมืองมีความร่มเย็นเป็นสุข พราหมณ์จึงเป็นวรรณะที่ได้รับการเคารพนับถืออย่างมาก และเป็น
กลุ่มชนที่มีอำนาจในราชสำนักต่างๆ ทั้งในอินเดียและประเทศในแถบเอเชียอาคเนย์ จึงทำให้มีการ
เผยแพร่ศาสนาและวัฒนธรรมพราหมณ์ออกไปอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะในเอเชียอาคเนย์พวก
พราหมณ์ได้อพยพเข้าไปตั้งถิ่นฐานเป็นจำนวนมาก เช่น เขมร ไทย ขวา คาบสมุทรมลายู เป็นต้น
โดยเฉพาะในคาบสมุทรมลายูหรือภาคใต้ของไทย พราหมณ์ได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานเมื่อประมาณพันปีเศษ
มาแล้ว เมืองสำคัญที่พราหมณ์ได้เข้าไปตั้งถิ่นฐานมีหลายเมือง เช่น เมืองไชยา เมืองนครศรีธรรมราช
เมืองพัทลุง เมืองสงขลา เมืองปัตตานี เมืองตรัง เป็นต้น พราหมณ์ในหัวเมืองเหล่านี้ได้นำคติความ
เชื่อและพิธีกรรมทางศาสนาเข้ามาผสมผสานกับลัทธิความเชื่อดั้งเดิมที่มีอยู่ในท้องถิ่น เกิดเป็นการ
สร้างสมอารยธรรมขึ้นในดินแดนส่วนนี้้อย่างมากมาย ดังเห็นได้จากโบราณวัตถุสถาน
ขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ ในภาคใต้ ส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมของศาสนาพราหมณ์
ฮินดู เช่น เทวรูปพระอิศวร พระนารายณ์ พระอุมา ศิวลึงค์ โยนี ประเพณีขึ้นบ้านใหม่ ประเพณีงาน
ศพ ประเพณีสวดบ้าน การตั้งศาลพระภูมิ การตั้งหลักเมือง เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ได้หล่อหลอมให้เกิด
แนวประเพณีปฏิบัติเป็นวิถีชีวิตชาวใต้ และได้มีการสืบทอดมาจนปัจจุบัน

นอกจากตำนานที่เกี่ยวกับศาสนาพราหมณ์นครศรีธรรมราชและในภาคใต้พื้นที่อื่นศาสนา
พราหมณ์ยังเข้าไปมีอิทธิพลในวัฒนธรรมความเชื่อท้องถิ่นเช่นการค้นพบเอกสารตำราพราหมณ์ใน
เมืองพัทลุง

พัทลุงเป็นเมืองเก่าแก่เมืองหนึ่งในภาคใต้ของไทย เป็นเมืองที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมอินเดีย และจีนพร้อมๆ กับเมืองไชยาและเมืองนครศรีธรรมราช ศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู และศาสนาพุทธได้เข้ามาเผยแพร่ในหัวเมืองพัทลุงมาช้านานแล้ว ตามตำนานท้องถิ่นเล่ากันว่าในสมัยที่พระเจ้าอโศกมหาราชได้ปราบปรามแคว้นกสิงคราชในอินเดีย ซึ่งทำให้ชาวเมืองต่างๆ ได้รับความเดือดร้อนเพราะภัยสงคราม ชาวอินเดียพากันอพยพมายังแหลมมลายู ส่วนหนึ่งได้ขึ้นฝั่งที่เมืองท่าปะเหลียน ซึ่งเรียกชื่อในสมัยนั้นว่า “ปะแลนคำ” หรือ “ปะลันดา” แล้วเดินทางบกข้ามแหลมมลายูมายังเมืองพัทลุงทางช่องเขาตระ ตาบละโหมด อำเภอละโหมด จังหวัดพัทลุง มีชาวอินเดียบางส่วนได้เดินทางต่อไปเข้าเขตอำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง โดยล่องเรือลงไปตามลำน้ำฝาละมี ได้ขึ้นฝั่งและตั้งถิ่นฐานครั้งแรกที่ “บ้านท่าคิดครู” ตำบลหารเทา อำเภอปากพะยูน(ข้า ภาพสุวรรณ,2507. หน้า 8 - 9.)

ชาวอินเดียเหล่านี้ได้นำศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู เข้ามาเผยแพร่ให้แก่ชาวพื้นเมือง จนแพร่หลายไปทั่วดินแดนลุ่มทะเลสาบสงขลา แต่อย่างไรก็ตามหลักฐานทางโบราณวัตถุสถานที่บ้านท่าคิดครู ไม่ปรากฏร่องรอยของศาสนาพราหมณ์ ฮินดู ให้เห็นตามที่ตำนานกล่าวไว้ แต่กลับพบร่องรอยโบราณวัตถุสถานทางพุทธศาสนา ได้แก่ พระพุทธรูปปูนปั้นปางสมาธิ เป็นศิลปะสมัยรัตนโกสินทร์ มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 24 ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2464 ชาวบ้านได้ย้ายพระพุทธรูปองค์นี้ไปประดิษฐานไว้ที่วัดควนฝาละมี ตำบลฝาละมี อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง

หลักฐานทางศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู ที่พอจะเชื่อถือเป็นหลักฐานมั่นคงได้พบในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ส่วนใหญ่พบทางฝั่งตะวันออกของทะเลสาบ หรือบริเวณที่เรียกว่า “คาบสมุทรสทิงพระ” ซึ่งเดิมเป็นส่วนหนึ่งของเมืองพัทลุง หลักฐานที่สำคัญ เช่น เทวรูปพระนารายณ์สวมหมวกแขก รูปทรงกระบอก อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 12 - 14 พบที่วัดเฉียงพง วัดขุนช้าง (ร้าง) อำเภอรโนด วัดพระสิงห์ (ร้าง) อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา เป็นต้น ส่วนเทวสถานที่สำคัญและเก่าแก่ที่สุดในคาบสมุทรสทิงพระ ได้แก่ “ถ้ำคูหา” ตั้งอยู่ที่เขาคูหาใกล้กับวัดพะโคะ ตำบลชุมพล อำเภอสทิงพระเป็นถ้ำที่เกิดจากฝีมือมนุษย์ขุดเข้าไปในภูเขา มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 12 - 141 และทางฝั่งตะวันตกของทะเลสาบได้พบหลักฐานศาสนาพราหมณ์ ฮินดู ในบริเวณวัดเขียนบางแก้ว อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง ได้แก่ โบสถ์พราหมณ์ ซึ่งยังหลงเหลือร่องรอยเนินดิน ฐานอิฐ ฐานประติมากรรมหินทราย ชิ้นส่วนศิวิลิ่ง และโยนิโธรณะหินทรายจำนวนหลายชิ้น ในบริเวณนี้ชาวบ้านเรียกว่า “วัดแขกซี” หรือ “โคกแขกซี” คำว่า “แขกซี” คงจะหมายถึงแขกอินเดียที่นุ่งห่มผ้าขาวหรือหมายถึง พวกพราหมณ์นั่นเอง จึงสันนิษฐานได้ว่าพวกพราหมณ์คงจะเข้ามาเผยแพร่ศาสนา และมีบทบาทสำคัญทางด้านพิธีกรรมในเมืองพัทลุงที่ตั้งอยู่บริเวณโคกเมืองบางแก้ว ซึ่งอยู่ห่างจากโบสถ์พราหมณ์ไปทางทิศเหนือประมาณ 300 เมตร เมืองนี้ตั้งขึ้นประมาณพุทธศตวรรษที่ 19 - 20 เป็นอย่างช้า

พราหมณ์เหล่านี้จะเคลื่อนย้ายถิ่นฐานไปตามการย้ายเมืองหรือย้ายศูนย์กลางการปกครองเมืองพัทลุง เพราะพราหมณ์ต้องใกล้ชิดกับเจ้าเมืองในฐานะผู้ประกอบพิธีกรรมต่างๆ จึงได้

พบหลักฐานการตั้งโบสถ์พราหมณ์หลายแห่งในเมืองพัทลุง เช่น โบสถ์พราหมณ์วัดเขียนบางแก้ว อำเภอลำชะชีสน โบสถ์พราหมณ์ตำบลลำปำ อำเภอเมืองพัทลุง เป็นต้น

นอกจากนี้แล้วในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีหลักฐานเอกสารหลายชิ้นบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับพราหมณ์เมืองนครศรีธรรมราชพราหมณ์เมืองสงขลา และพราหมณ์เมืองพัทลุง ซึ่งคณะสำรวจจากมหาวิทยาลัยแคมบริดจ์ ประเทศอังกฤษ โดยการนำของนายดับบลิว คับบลิว สก๊อต (W.W. Skeat Ma.) ได้กล่าวถึงพวพราหมณ์ไว้ในเอกสาร “บันทึกความทรงจำของคณะสำรวจมหาวิทยาลัยแคมบริดจ์ที่บริเวณรัฐมลายูตอนเหนือระหว่าง พ.ศ. 2442 – 2443” ว่าในตอนเย็นข้าหลวงชาวสยาม (พระยาสุโขทัย) ได้บอกข้าพเจ้าว่ามีแหล่งที่อยู่แห่งหนึ่งของพวพราหมณ์ คือที่นครและอีก 2 - 3 แห่งที่สงขลา เขาเชื่อว่าพวพราหมณ์กลุ่มแรกที่มาตั้งรกรากอยู่นั้นเป็นพวกที่มีอารยธรรมเก่าแก่กว่าชนกลุ่มอื่นๆ ในแถบนั้น เก่าแก่กว่าชาวสยามและชาวมลายู และมีคัมภีร์ของเขาเขียนเป็นภาษาอินเดีย ภาษาหนึ่งซึ่งพวพราหมณ์เองก็ไม่เข้าใจเสียแล้ว ” (ชัยวุฒิ พิชะกุล, 2543, 1-21)

ส่วนสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ได้ทรงพระนิพนธ์ถึงพราหมณ์ เมืองสงขลาไว้ใน “จดหมายระยะทางไปตรวจราชการแหลมมลายู ร.ศ. 121 ” ว่า ต่อมาถึงบ้านตาพราหมณ์ทำปราชญ์ดอกไม้ มีพราหมณ์ 2 มายืนอยู่ คนหนึ่งเทศาว่าเป็นหัวหน้าพราหมณ์ คนหนึ่งเป่าสังข์ พอสิ้นเขตบ้านบ่อคานเข้าแคนบ้านจันทิงพระ 2 สำหรับพราหมณ์เมืองนครศรีธรรมราชและเมืองพัทลุงนั้น แม้จะเป็นพราหมณ์มาจากอินเดียในแหล่งเดียวกันแต่ก็มีเชื้อสายเป็นคนละพวกกัน ดังที่สมเด็จพระยาตำราญราชานุภาพ ได้ทรงพระนิพนธ์ไว้ในหนังสือ “นิราศนครวัด ” ว่ามีคติอันหนึ่ง ซึ่งตั้งใจจะมาสืบหาความรู้จากพราหมณ์ที่กรุงกัมพูชา ด้วยพราหมณ์ในกรุงเทพฯ มี 3 พวก พวพราหมณ์พิธีมาจากเมืองนคร พวพราหมณ์โหราจารย์มาจากเมืองพัทลุง พวพราหมณ์พฤติบาทไปจากกรุงกัมพูชา (ชัยวุฒิ พิชะกุล, 2543, 1-21)

พราหมณ์ที่เมืองนครศรีธรรมราชและเมืองพัทลุง ว่าต้นสกุลพราหมณ์พิธีมาจากเมืองรามนคร ส่วนพราหมณ์โหราจารย์นั้นได้ความว่าต้นสกุลมาจากเมืองพาราณสี แต่พวพราหมณ์พฤติบาทสืบในกรุงเทพฯ ไม่ได้ความว่าสกุลมาจากไหนจึงหมายจะถามพวพราหมณ์ที่กรุงกัมพูชา ได้ถามพระครูบอกได้แต่ว่า “มาแต่พนมโกธราศ” หมายความว่ามาจากเขาโกธราศ

ผลจากการศึกษาของนักวิชาการหลายคนพบว่า เมืองรามนครกับเมืองพาราณสีเป็นเมืองเดียวกัน แต่บริเวณวังอันเป็นที่ประทับของเจ้าผู้ปกครองนครพาราณสี เรียกว่า “รามนคร” 2 ซึ่งยังใช้เรียกกันอยู่จนทุกวันนี้ แสดงให้เห็นว่าพราหมณ์เมืองนครศรีธรรมราช กับพราหมณ์เมืองพัทลุงสืบเชื้อสายมาจากเมืองเดียวกัน แต่การเรียกชื่อผิดแผกแตกต่างกันสองชื่อ จึงทำให้นักวิชาการในสมัยก่อนเข้าใจคลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริง อย่างไรก็ตามเกี่ยวกับพราหมณ์เมืองพัทลุงนี้ ตามคำบอกเล่าของพระครูสมุทรพร้อม เขมาภิรัตโต อายุ 47 ปี (พ.ศ. 2538) เจ้าอาวาสวัดปรางชัย ตำบลปรางหมู่ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง ได้เล่าให้ฟังว่า พราหมณ์พัทลุงเรียกว่า “พราหมณ์ มลิลลา” หรือ “พราหมณ์บัณเฑาะว์” คำว่า “มลิลลา” น่าจะมาจากคำว่า “มิลลา” หรือ “มฤลา” ซึ่งเป็น

ชื่อเมืองหนึ่งทางภาคเหนือของอินเดีย แต่จะเกี่ยวข้องอย่างไรกับพราหมณ์พัทลุงยังไม่มีหลักฐาน ส่วนคำว่า “พราหมณ์บันเตาะว” คงเรียกชื่อตามลักษณะการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ของพราหมณ์ที่มีการเป่าสังข์และแกว่งบันเตาะว ซึ่งปรากฏหลักฐานใน “ประชุมพงศาวดารภาคที่ 15 พงศาวดารเมืองพัทลุง” ฉบับหลวงศรีวรัวัตรพราหมณ์มีบทบาทสำคัญมากในด้านการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ในหัวเมืองพัทลุง ก่อนการปฏิรูปการปกครองของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2437 การประกอบพิธีที่สำคัญของพราหมณ์ เช่น พิธีเสียเคราะห์เมือง พิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา พิธี แรกนาขวัญ เป็นต้น พราหมณ์จึงเป็นชนชั้นที่ได้รับการยกย่องและเป็นที่ยอมรับของเจ้าเมืองกรมการเมืองและประชาชนทั่วไป ซึ่งปรากฏหลักฐานมีบรรดาศักดิ์ของพราหมณ์ที่เจ้าเมืองแต่งตั้งอยู่ใน ทำเนียบกรมการเมืองพัทลุง ดังที่หลวงศรีวรัวัตร (พิณ จันทโรจวงศ์) ได้กล่าวไว้ใน “ประชุม พงศาวดารภาคที่ 15 พงศาวดารเมืองพัทลุง” สรุปได้ว่า พนักงานพิธีของฝ่ายพราหมณ์ประกอบด้วย พนักงานพิธีขึ้นกับหลวงพิพัฒนเชียรหน้าวัง มีพราหมณ์ 20 คน กับพนักงานรักษาเทียนไชย หัวหน้า พราหมณ์ 4 คน คือ ขุนศรีสมัญเป็นหัวหน้าพราหมณ์ ขุนศรีสพสมัยเป็นผู้ถือบัญชีพราหมณ์ ขุนไชย ปาวี ขุนสิทธิไชย เป็นผู้นำเข้าเมืองเข้าเมือง นอกจากนี้ยังมีผู้ช่วยอีก 4 คน คือ ขุนไชยธรรม ขุนเทพ มุณี ขุนยศ ขุนน้อย มีพราหมณ์บันเตาะวชาวสังข์อีก 12 คน แบ่งเป็นพราหมณ์เป่าสังข์สลับเปลี่ยน กัน 8 คน แบ่งเป็น 2 กลุ่มๆ ละ 4 คน พราหมณ์แกว่งบันเตาะวสลับเปลี่ยนกัน 4 คน แบ่งเป็น 2 กลุ่มๆ ละ 2 คน

หลังจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้มีการปฏิรูปการปกครอง เมื่อ พ.ศ. 2437 จากระบบกินเมืองเป็นระบบมณฑลเทศาภิบาลแล้ว บทบาทของผู้นำราชการเมือง และพิธีกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับทางราชการก็ลดน้อยลงไป ทำให้ความสำคัญของพราหมณ์ตามหัวเมือง ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการประกอบพิธีกรรมเริ่มลดบทบาทความสำคัญลงไปด้วย การนับถือศาสนาพราหมณ์ ฮินดู ก็เสื่อมถอยลดน้อยลงมาก ทำให้เกิดมีการผสมผสานกับพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น เพราะศาสนาทั้งสอง ต่างก็พึ่งพิงซึ่งกันและกัน โดยเฉพาะพราหมณ์และพระสงฆ์สามารถประกอบพิธีกรรมร่วมกันได้อย่าง แนบเนียน แต่เมื่อสภาพเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม เริ่มเปลี่ยนแปลงไปตามอิทธิพลของชาติ ตะวันตกการหาผู้สืบทอดความเป็นพราหมณ์หรือผู้บูชาพราหมณ์ที่หาได้ยากยิ่งขึ้น เพราะเมื่อบูชา พราหมณ์แล้วจะสึกไม่ได้ และการประกอบพิธีกรรมของหลวงหรือของบ้านเมืองได้ลดน้อยลงไปได้ ก่อความมาแล้ว ทำให้การหาปัจจัยมาจุนเจือในครอบครัวเพื่อยังชีพมีไม่เพียงพอ ประกอบกับขาดการ อุปถัมภ์จากทางราชการ จึงทำให้พราหมณ์หันไปประกอบพิธีกรรมให้ชาวบ้านมากกว่าชนชั้นสูง และ พร้อมกับหันไปประกอบอาชีพด้านเกษตรกรรมแบบชาวบ้านทั่วไป แต่อย่างไรก็ตามพราหมณ์พัทลุง ก็ยังถือตนว่าเป็นชนชั้นวรรณะสูงที่สืบเชื้อสายมาจากพราหมณ์อินเดีย จึงมักนิยมเลือกสถานที่ตั้ง บ้านเรือนที่อยู่อาศัยเป็นกลุ่มเฉพาะของพวกตน ในบริเวณพื้นที่สูงที่ถือว่าเป็นมงคล และจะไม่ทำ ความเคารพบุคคลอื่นนอกจากพระสงฆ์ ดังที่นายดับบลิว ดับบลิว สกิด ได้บันทึกไว้ว่า “แม้ว่าหัวหน้า พราหมณ์จะพูดด้วยน้ำเสียงที่อ่อนนุ่ม เพื่อเป็นการนอบน้อมแก่ข้าหลวง แต่พวกเขาไม่เคยก้มแสดง ความคำนับแก่ข้าพเจ้าเลย”¹ นอกจากนี้พราหมณ์จะเกล้ามวยผมผิดจากบุคคลธรรมดา และสวม

หมวกเป็นสิ่งแทนขงามงกุฎ ซึ่งถือว่าเป็นของชั้นสูงเพื่อแสดงถึงฐานะของพราหมณ์ที่สูงกว่าบุคคลธรรมดา พราหมณ์จะไม่นิยมแต่งงานกับคนต่างเชื้อสาย เพราะจะทำให้ขาดจากความเป็นเชื้อสายพราหมณ์ โดยเฉพาะฝ่ายหญิงจะขาดจากความเป็นเชื้อสายพราหมณ์ทันที ส่วนสถานที่ที่พราหมณ์พหุลุงได้เคยตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนมีอยู่หลายแห่ง เช่น บ้านคอนเต็ด บ้านดอนรุน บ้านดอนยอ บ้านโคกวา บ้านลำป่า บ้านไสไฟ บ้านคอนปริง อำเภอเมืองพหุลุง บ้านคอนนุค อำเภอควนขนุน บ้านดอนจาย บ้านจองถนน บ้านบางแก้วใต้ อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพหุลุง เป็นต้น(ชัยวุฒิ พิชะกุล,2543,5-19)

แม้ว่าสภาพและบทบาทของพราหมณ์พหุลุงจะลดน้อยลงในด้านพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับทางราชการ แต่พราหมณ์พหุลุงก็ยังคงมีความผูกพันกับสถาบันพระมหากษัตริย์ ดังจะเห็นได้จากเมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้ ร.ศ. 128 (พ.ศ. 2452) พระองค์ได้ทรงพระราชนิพนธ์ถึงพราหมณ์พหุลุงไว้

ต่อมาพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมราษฎรจังหวัดพหุลุง เมื่อวันที่ 25 มกราคม พ.ศ. 2471 พราหมณ์พหุลุงได้ไปประกอบพิธีรดน้ำสังข์ เป้าสังข์ และแกว่งบัณเฑาะว์ เพื่อรับเสด็จที่บริเวณสถานีรถไฟพหุลุง และเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบันพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ได้เสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมพสกนิกรชาวจังหวัดพหุลุง เมื่อวันที่ 17 มีนาคม พ.ศ. 2502 พราหมณ์พหุลุงได้ไปประกอบพิธีรับเสด็จที่หน้าศาลากลางจังหวัดพหุลุง แต่หลังจากปี พ.ศ. 2502 มาแล้วไม่ปรากฏว่าพราหมณ์ได้ประกอบพิธีดังกล่าวอีกเลย จนปัจจุบันนี้ (พ.ศ. 2543) เชื้อสายพราหมณ์พหุลุงเหลืออยู่น้อยมาก ที่บวชเป็นพราหมณ์มีเพียง 3 คน เท่านั้น ได้แก่ พราหมณ์บุญจันทร์ ชายเกลี้ยง อายุ 71 ปี พราหมณ์บุญมา ชายเกลี้ยง อายุ 74 ปี พราหมณ์บัว ชายเกลี้ยง อายุ 69 ปี (บวชพราหมณ์เมื่อวันที่ 12 มีนาคม พ.ศ. 2537) พราหมณ์พหุลุงทั้ง 3 คน ในปัจจุบันยังเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมให้กับชาวบ้านโดยทั่วไป เช่น พิธีกรรมทำขวัญนาคน ทำขวัญเด็ก ทำพิธีกรรมรดน้ำสังข์คู่บ่าวสาว พิธีกรรมขึ้นบ้านใหม่ พิธีกรรมสะเดาะเคราะห์ พิธีกรรมสวดบ้าน พิธีกรรมทำน้ำมันตรวดคนป่วย เป็นต้น การประกอบพิธีกรรมเหล่านี้พราหมณ์พหุลุงต้องใช้บทสวดโองการต่างๆ สรรเสริญบูชาเทพเจ้าและเทวดา บทคาถาอาคมและเลขยันต์ เพื่อให้พิธีกรรมมีความศักดิ์สิทธิ์ยิ่งขึ้น บทสวดของพราหมณ์ที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมมีอยู่หลายฉบับ เช่น ตำราการประกอบพิธีกรรม ตำรามนต์รดน้ำคนไข้เจ็บสรรพอุบาทว์ ตำราพระเคราะห์ใหญ่ ตำรามนต์คาถาและฤกษ์ยาม ตำราพิธีงานศพ เป็นต้น ตำราหรือบทสวดของพราหมณ์เหล่านี้เป็นเอกสารสำคัญที่มีคุณค่าต่อการศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์(ชัยวุฒิ พิชะกุล,2543,1-21)

ตำนานอันเนื่องด้วยพุทธศาสนาลังกาวงศ์ตำนานพระบรมธาตุเมืองนครศรีธรรมราช

นอกจากศาสนาพราหมณ์แล้วในภาคใต้มีศาสนาพุทธเข้ามาเผยแผ่ในดินแดนภาคใต้ดังปรากฏการบันทึกตำนานพุทธศาสนาซึ่งตำนานในท้องถิ่นสำคัญภาคใต้เป็นตำนานเกี่ยวกับพุทธศาสนา

ลังกาวงศ์ที่นิยมการบันทึกตำนานซึ่งเป็นไปตามความเชื่อการคัดลอกตำนานพุทธศาสนาส่วนหนึ่งเป็นการสืบทอดอายุพุทธศาสนาให้ยืนยาวกว่าห้าพันปี

เอกสารเกี่ยวกับตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช เท่าที่ค้นพบในปัจจุบันมี 2 ลักษณะ คือ ตำนานที่เขียนในลักษณะบทประพันธ์ร้อยกรอง ที่เรียกว่า พระนิพนพานโสทร หรือเดิมเรียกว่า ตำนานพระบรมธาตุเมืองนคร ฉบับกลอนสวด ตีพิมพ์ครั้งแรกโดยเรียกว่า ตำนานพระบรมธาตุเมืองนครศรีธรรมราช แต่งเป็นกลอนสวด พ.ศ.2460 สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพทรงพระนิพนธ์ในบทนำว่า คงจะเป็นเอกสารที่เขียนขึ้นราวสมัยต้นรัตนโกสินทร์ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 1 ต่อมาได้รับการตีพิมพ์หลายครั้ง โดยศูนย์วัฒนธรรมภาคใต้ วิทยาลัยครู นครศรีธรรมราช (ปรีชา นุ่นสุข : บทนำ)

ส่วนเอกสารตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช ฉบับร้อยแก้ว เท่าที่พบตีพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ.2471 ต้นฉบับถาวรถูกรวบรวมไว้ที่หอพระสมุดวชิรญาณ กรุงเทพมหานคร และได้รับการตีพิมพ์อีกหลายครั้งในวาระต่างกัน ฉบับที่แพร่หลาย เช่น ฉบับพิมพ์ในชุดเอกสารรวบรวมเมืองนครศรีธรรมราช พ.ศ. 2505 (กรมศิลปากร, 2505, 78 – 95)

ตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช เป็นหลักฐานในการศึกษาประวัติศาสตร์ภาคใต้ที่สำคัญเรื่องหนึ่ง นักประวัติศาสตร์ที่ให้ความสำคัญกับการศึกษาตำนานประวัติศาสตร์ ได้มีทัศนะต่อการศึกษาตำนานว่า ตำนานประวัติศาสตร์ ซึ่งประกอบด้วยเรื่องราวจากจาริต บอกเล่าที่ถูกนำมาบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร จัดเรียงลำดับเวลาให้อยู่ในกรอบของความจริง ซึ่งส่วนมากยึดเวลาทางพุทธศาสนาเป็นเครื่องกำหนด แล้วนำเรื่องราวปรัมปรามาเชื่อมโยงเข้ากับเหตุการณ์ใกล้ตัวในเวลานั้น เช่น นำเอาเรื่องปรัมปราการสร้างเมืองนครศรีธรรมราช และพระธาตุเมืองนครมาเชื่อมโยงกับเหตุการณ์เมื่อครั้งนครศรีธรรมราชตกอยู่ภายใต้อำนาจทางการเมืองของอยุธยา ความพยายามที่จะเรียงลำดับเวลาของตำนาน เรื่องเก่าที่บอกเล่ากันต่อ ๆ มา อาจสะท้อนด้วยการแบ่งยุคสมัยตามเหตุการณ์สำคัญอันเกิดขึ้น และมีคุณค่าความหมายแก่สังคมนั้น หรือด้วยการเรียงลำดับสายสกุล เป็นต้น ดังนั้น ตำนานประวัติศาสตร์ อย่างเรื่องตำนานพระธาตุจึงเป็นข้อมูลที่มีลักษณะพิเศษ คือ เป็นเอกสารบันทึกจาริตบอกเล่าเป็นลายลักษณ์อักษร ซึ่งในประเด็นนี้แม้จะดูเหมือนว่าตำนานจะเป็นเอกสารที่ผ่านการตีความมาแล้วขั้นหนึ่ง และการทำให้จาริตการบอกเล่าเสียรูปแบบ และเรื่องราวในแง่ของความเป็นไปได้ของเหตุการณ์ แต่ก็มีความหมายยิ่งในแง่วิวัฒนาการของสังคม วัฒนธรรม และภูมิปัญญา โดยเฉพาะการสะท้อนทัศนคติของคนในสังคมนั้น ๆ (ธิดา สาระยา, 2526, 290)

การศึกษาตำนานพระธาตุเมืองนคร ในส่วนที่เกี่ยวกับปรัชญาประวัติศาสตร์หรือแนวความคิดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของผู้บันทึกตำนาน ปรากฏในเนื้อหาของตำนาน เช่น อิทธิพลศาสนาพุทธด้านความเชื่อ และโลกทรรศน์ของคนในสังคมภาคใต้ อาทิ ความเชื่อเกี่ยวกับความศักดิ์สิทธิ์ของพระบรมธาตุ ความเชื่อในเรื่องพุทธทำนาย ตลอดจนแนวความคิดเกี่ยวกับผู้นำรัฐในอุดมคติของพุทธศาสนา

ด้านความเชื่อเกี่ยวกับความศักดิ์สิทธิ์ของพระบรมธาตุพระบรมธาตุเมืองนครศรีธรรมราช เป็นพระธาตุเจดีย์ที่สร้างขึ้นเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า นักโบราณคดีสันนิษฐานว่า รูปทรงที่ปรากฏเป็นอิทธิพลจากศิลปะการสร้างพระเจดีย์แบบลังกา สร้างในราวพุทธศตวรรษที่ 18 ในสมัยที่เมืองนครศรีธรรมราช (กระหม่อมโคก) ยังเป็นราชธานีของภาคใต้อยู่ ลักษณะของพระเจดีย์ ในระยะแรก ๆ นั้น เจดีย์ทรงกลม ตั้งอยู่บนฐานทักษิณสี่เหลี่ยมมีเจดีย์เล็กประดับที่มุมทั้งสี่ และรอบ ฐานประดับด้วยช้างโผล่หัวออกมานอกซุ้ม พระเจดีย์เป็นสัญลักษณ์ของความเจริญรุ่งเรืองของเมือง นครศรีธรรมราช เพราะได้กลายเป็นแบบอย่างให้แก่พระสถูปเจดีย์อีกหลายองค์ ซึ่งสร้างขึ้นมาใน สมัยหลัง (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2519, 74 - 75)

ในเรื่องข้อสันนิษฐาน เรื่องระยะเวลา การสร้าง และการตีความทางโบราณคดี ยังมีอีก กระแสหนึ่งที่สันนิษฐานว่าพระบรมธาตุเจดีย์เดิมเป็น เจดีย์คติมหายาน คล้ายมณฑปแบบพระ มหาธาตุไชยา ต่อมาเมื่อพระสงฆ์ชาวลังกาเข้ามาจึงได้มีการสร้างเจดีย์ทรงกลมแบบลังการอบไว้ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. 2469)

ตำนานพระบรมธาตุกล่าวถึงความศักดิ์สิทธิ์ของพระบรมธาตุ และพุทธทำนายในบางตอน ของตำนานเช่นข้อความว่า “...ยังมีพระอรหันต์องค์หนึ่ง ชื่อพระมหาเถรพรหมเทพ มาโดยนภากาศ เห็นรัศมีพระธาตุช่วงโชตินาการขึ้น พระมหาเถรก็จงมนัสการพระธาตุ นางเหมขาลา กับเจ้าทันต กุมารก็เล่าความแกล้มหาเถร เหมือนกล่าวมาแล้วแต่หลัง แลพระมหาเถรทำนายว่าในหาดทรายชล รอบนี้สูงได้ ๓๗ วา แล้วพระมหาเถรสั่งเจ้าสองพี่น้องไว้ ว่ามีทุกข์สิ่งใดให้เจ้าสำนึกถึงพระองค์ ว่า เท่านั้นพระมหาเถรก็กลับไป...” (ตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช, 2505, 79)

ข้อความดังกล่าวสะท้อนอิทธิพลความเชื่อในพุทธศาสนา คือ การที่พระบรมธาตุเป็นที่บรรจุ อัฐขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ย่อมเป็นที่เคารพศรัทธายิ่ง ดังนั้นตำนานจึงเขียนในลักษณะ ของอิทธิฤทธิ์ แสดงความเชื่อถือตามศรัทธาในศาสนา และเชื่อว่าการสร้างพระบรมธาตุมีที่มาจาก พุทธทำนายคือ พระองค์ทรงทำนายว่าพุทธศาสนาจะประดิษฐาน ณ ดินแดนนั้น และจะปรากฏ ความเจริญรุ่งเรืองทางศาสนามีการสร้างองค์พระบรมธาตุ อันเป็นสัญลักษณ์แทนการระลึกองค์ พระพุทธเจ้า

การอธิบายเรื่องกาลเวลาในเนื้อหาของตำนานตำนานพระธาตุ เช่นเดียวกับตำนานที่ พยายามอธิบายเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธศาสนามักบรรยายเรื่องโดยมองเรื่องกาลเวลาเป็นวัฏจักรไม่มีที่ สิ้นสุด เริ่มต้นจากยุคทอง แล้วศาสนาค่อย ๆ เสื่อมลงที่เรียกว่า กาลียุค ซึ่งมาจากความเชื่อในคำ พยากรณ์ที่ว่าศาสนาพุทธจะมีอายุยืนยาวเพียง 5,000 ปี หลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้ว ดังนั้นการที่ผู้เขียนตำนานอธิบาย เรื่องการสร้างพระบรมธาตุจึงเป็นการสร้างประวัติศาสตร์สถานให้ เชื่อมโยงกับแนวคิดนี้เพื่อเป็นการจรรโลงพระพุทธศาสนาให้อายุครบ 5,000 ปี ขณะเดียวกันการ อธิบายในตำนานมักเชื่อมโยงกับเรื่องราวของพุทธประวัติโดยการสร้างพระบรมธาตุเป็นตอนหนึ่ง หลังจากพระพุทธเจ้าได้ทรงดับขันธปรินิพพานไปแล้ว ตำนานอธิบายการแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ และการประดิษฐานไว้ในที่ต่าง ๆ

ความเกรงกลัวในเรื่องความเสื่อมของพุทธศาสนา ยังแสดงออกด้วยการทำนุบำรุงพุทธศาสนาด้วยวิธีการต่าง ๆ อาทิ การคัดลอกพระไตรปิฎก คัมภีร์อรรถาธิบายต่าง ๆ การคัดลอกตำนานศาสนาของท้องถิ่น ดังจะพบว่า วรรณกรรมศาสนาในนครศรีธรรมราชในเรื่องเดียวกัน มีการคัดลอกและประพันธ์ขึ้นในหลายสำนวน ซึ่งในแง่นี้อาจชี้ให้เห็นถึงความพยายามรักษาคำสอนของพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่ในสังคมอย่างเหนียวแน่น โดยเฉพาะในยุคที่นิยมเขียนหรือคัดลอกตำนาน ดังนั้นจึงมักปรากฏหลักฐานในท้องถิ่น โดยเฉพาะดินแดนที่เป็นศูนย์กลางของการศึกษาพุทธศาสนา มักจะมีคัมภีร์ไบเบิล หนังสือที่พบในหอพระธรรมของวัดต่าง ๆ จำนวนมาก

แนวคิดเกี่ยวกับผู้นำรัฐในอุดมคติของพุทธศาสนา และการสร้างเมืองแนวการเขียนตำนานในการรับแนวคิดอิทธิพลพุทธศาสนาด้านรัฐหรืออาณาจักรที่ เชื่อมโยงกับพุทธอาณาจักร ปรากฏในเนื้อหาของตำนานพระธาตุ เช่น การอธิบายเรื่องชมพูทวีป ที่เป็นดินแดนศักดิ์สิทธิ์ เพราะเป็นถิ่นกำเนิดของพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ พระอรหันต์ และองค์จักรพรรดิราช ดังนั้น เช่นตอนที่อธิบายชื่อเมืองอินทปัตถ์ในชมพูทวีป การกล่าวถึงชื่อของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช ที่เป็นพระนามกษัตริย์ที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นองค์จักรพรรดิราช ผู้อุปถัมภ์ศาสนา คือ พระเจ้าอโศกมหาราช ชื่อของเจ้าเมืองที่ปรากฏในตำนาน คือ พระยาธรรมมาโคกราช ท้าวศรีธรรมมาโคกราช (ตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช. 2505, 78 – 88)

ตำนานได้สะท้อนอุดมคติของศาสนาพุทธ เรื่องผู้นำฝ่ายอาณาจักรว่าพระองค์ คือ กษัตริย์ผู้ทรงทำนุบำรุงศาสนา นอกจากพระนามที่แสดงถึงการเป็นจักรพรรดิราชแล้ว ยังทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจทางศาสนา เช่น การสร้างพระบรมธาตุเมืองนครศรีธรรมราช ให้เป็นศูนย์กลางของความเคารพศรัทธาของพุทธศาสนิกชน ดังนั้นการเขียนบรรยายในตำนานจึงแสดงถึงจุดเริ่มต้นของการสร้างพระบรมธาตุว่า เกิดขึ้นพร้อมการสร้างเมืองนครศรีธรรมราช เท่ากับว่าตำนานพยายามชี้ให้เห็นความสำคัญในแง่ประวัติความเป็นมาของพระธาตุที่มีมานานพร้อมกับการเกิดรัฐจารีตในอดีตของเมืองนครศรีธรรมราชนั่นเอง

ตำนานพระธาตุอธิบายไว้ว่าเดิมมีเจ้าเมืองหนึ่งพระนามว่า พระยาศรีธรรมมาโคกราช อยู่ที่เมืองหงสาวดี เมืองนี้มี พระมหาธาตุพระพุทธรูป จำนวน 4000 องค์ กษัตริย์มีพระมเหสี ชื่อ สังขเทพี มีบุตรชายคือท้าวเจตราช และเจ้าพงษ์ ในเมืองมีนักบวชอยู่ 4 คน (ในตำนาน เรียกบาคุ) ต่อมาเมืองนี้เกิดไข้ระบาด ไพร่พลล้มตายเป็นอันมาก เจ้าเมืองจึงย้ายเมืองโดยนำไพร่พลลงเรือสำเภามาตั้งเมืองใหม่ริมทะเล (เรื่องเดิม ,80) ในตำนานกล่าวถึงการสร้างบ้านแปงเมืองใหม่ของเจ้าเมืองว่า มีพรานป่าค้นพบพื้นที่เหมาะสมตั้งเมืองจากการตามเนื้อมาถึงหาดทราย และพบลูกแก้วลูกหนึ่งเท่าลูกหมาก จึงนำลูกแก้วมาถวายเจ้าเมือง ๆ จึงให้นักบวช 4 คนไปดูทำเลที่ตั้งเมืองใหม่ พร้อมทั้งทำแผนที่ตั้งเมืองถวายเจ้าเมืองอีกครั้ง ต่อมาเจ้าเมืองได้ตั้งเมืองขึ้นให้ชื่อเมืองว่า นครศรีธรรมราช ดังเนื้อความตำนานที่ว่า

“...แล้วพระยาศรีธรรมมาโคกราช เจ้าพงษ์กษัตริย์ แลพระพุทธคำเกียร บาคุทั้ง 4 คนไปดูทำเลกันจะตั้งเมืองหาดทราย แล้วจะก่อพระเจดีย์ แลพระพุทธรูปไว้ ครั้นสนทนาแล้ว พอเกิด

ใช้ยุบลคนล้มตายเป็นอันมาก พระญากับพระพุทศัมเถียร บาคูทั้ง 4 คน พาญาติพงษ์ข้างม้าหนีไป อยู่กะหม่อมโคก ณ หาดทรายชลรอบนั้นแล เมื่อศักราช 1099 ปี พระยานครศรีธรรมราชแล้วสั่งให้ ทำอิฐ ทำปูนก่อพระธาตุครั้งนั้น แลยังมีพระสิหิงค์ล่องชลมาแต่เมืองลังกา มายังเกาะป็นัง แลพื้น มาถึงหาดทรายแก้วที่จะก่อพระมหาธาตุนั้น...” (เรื่องเดิม ,81)

ดังนั้นลักษณะการเขียนตำนานพระธาตุมักบ่งบอกถึงความเป็นมาของพระบรมธาตุและ ประวัติของเมืองควบคู่กัน จนทำให้รู้สึกว่พระบรมธาตุเป็นสิ่งที่แยกไม่ออกจากเมืองเป็นของคู่กัน ทั้งนี้การสร้างเมืองในตำนานจึงสะท้อนคติ การสร้างเมืองที่รับแนวคิดจากลังกา คือ เมืองใหญ่ซึ่งเป็น ศูนย์กลางราชอาณาจักร มักมีพระบรมธาตุสำคัญประดิษฐานอยู่ การสร้างเจดีย์ในนครศรีธรรมราช รุ่งเรืองเป็นการรับคติจากคณะสงฆ์ลังกา ซึ่งตำนานยังกล่าวถึงการนำคณะสงฆ์ลังกามาอยู่พัก และ ปฏิบัติศาสนกิจในเมืองนครศรีธรรมราชอยู่ด้วย (เรื่องเดิม,80 – 81)

ความสำคัญของเมืองนครศรีธรรมราชในตำนานกล่าวถึง การที่พระยาศรีธรรมาโศกร ราชได้สร้างเมืองนครให้เป็นศูนย์กลางทางการเมือง และความศรัทธาในพุทธศาสนา พระองค์ทรง แสดงให้เห็นถึงความเป็นจักรพรรดิราช ที่ทรงมีพระราชอำนาจล้นพ้นในการปกครองเมืองบริวาร ที่ เรียกว่าเมืองสิบสองนักษัตร ได้แก่ “...ปีชวด ตั้งเมืองสายถือตราหนูหนึ่ง ปีฉลูเมืองตานีถือตราโค หนึ่ง ปีชาลเมืองกะลันตันถือตราเสือหนึ่ง ปีเถาะเมืองปาหังถือตราเกะต่ายหนึ่ง ปีมะโรงเมืองไทรถือ トラงใหญ่หนึ่ง ปีมะเส็งเมืองพัทลุงถือตรางูเล็กหนึ่ง ปีมะเมียถือตราม้าหนึ่ง ปีมะแมเมืองชุมพรถือ トラแพะหนึ่ง ปีวอกเมืองปันท่ายสมอถือตราลิงหนึ่ง ปีระกาเมืองอุเลาถือตราไก่หนึ่ง ปีจอเมืองตะกั่ว ปาถือตราสุนัขหนึ่ง ปีภุคเมืองกระถือตราหมูหนึ่ง เข้ากัน 12 เมือง...” (เรื่องเดิม : 82) เมือง นครศรีธรรมราชได้ร้างไปขณะนั้น พระบรมธาตุยังสร้างไม่เสร็จ และต่อมาได้มีการสร้างองค์พระบรม ธาตุต่อ (ตำนานกล่าวถึงเจ้าเมืองในชื่อเดิม คือ ท้าวศรีธรรมาโศกราช ซึ่งเป็นกษัตริย์ต่อจากพระญา ศรีธรรมาโศกราชองค์แรก พระญาศรีไสนรค์ และท้าวธรรมกระษัตริย์) (เรื่องเดิม ,83)

ตำนานกล่าวถึงการอพยพคนจากเมืองอินทปัตฐริย์ของท้าวศรีธรรมาโศกราช และจำนวน คน สามหมื่น มาสร้างบ้านแปงเมือง ในครั้งนี้ตำนานกล่าวถึงในศักราช 1199 ที่มีการสร้างเมืองโดย การเกณฑ์กำลังคนสร้างกำแพงเมืองโดยรอบ พร้อมทั้งก่อพระมหาธาตุต่อจากที่เคยสร้างไว้ก่อน (เรื่องเดิม ,83)

การที่พระมหาธาตุเป็นสิ่งเคารพในพุทธศาสนาและมีประวัติสำคัญคู่กับเมือง นครศรีธรรมราช ทำให้เจ้าเมืองในแต่ละสมัยให้ความสำคัญในการทำนุบำรุงองค์พระบรมธาตุ ตลอดจนความเป็นอยู่ของคณะสงฆ์ในวัดพระมหาธาตุแห่งนี้มาโดยตลอด (เรื่องเดิม, 83 – 85) ทั้งนี้ เพื่อเป็นการแสดงถึงความชอบธรรมของพระราชอำนาจในการปกครอง

ลักษณะเนื้อหาของตำนานพระธาตุตำนานพระธาตุมีความสำคัญในการให้ความรู้เกี่ยวกับ ประวัติศาสตร์การสร้างพระบรมธาตุในหลายแง่มุมที่สามารถอธิบายถึง ประวัติความเป็นมาขององค์ พระธาตุ การสร้างเมือง ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองนครศรีธรรมราช และอยุธยา การเผยแพร่พุทธ ศาสนาจากลังกา การปกครองคณะสงฆ์ในนครศรีธรรมราช

ด้านการอธิบายถึงประวัติความเป็นมาการสร้างพระบรมธาตุ ตำนานพระธาตุอธิบายถึงประวัติความเป็นมาของพระบรมธาตุ มีที่มาจากลังกา และได้ถูกนำมาประดิษฐาน ณ องค์เจดีย์บรรจุพระบรมธาตุในศักราช 1099 แสดงให้เห็นการรับอิทธิพลพุทธศาสนาจากลังกา (เรื่องเดิม, 77 – 82) ดังข้อความในตำนานฉบับร้อยแก้วที่ว่า “...อาทิเดิมยังมีเมืองหนึ่งชื่อ ทนทบุรี เจ้าเมืองชื่อ ท้าวโกสีหาราช มีอรรคมเหสีชื่อนาง มหาเทวี มีพระราชบุตรผู้พี่ชื่อนางเหมซาลา ชายชื่อเจ้าทนทกุมาร และยังมีเมืองหนึ่งชื่อ เมืองชนทบุรี อยู่ข้างฝ่ายทักษิณทิศ เจ้าเมืองชื่อท้าวอังกุสราชน พระอรรคมเหสีชื่อว่า จันทเทวี และท้าวอังกุสราชนมารบชิง พระทันตธาตุ แก่ท้าวโกสีหาราช ๆ ก็ขาดหัวเสียเมืองแก่ท้าวอังกุสราชน นางเหมซาลากับท้าวทนตกุมารก็รับเอาพระทันตธาตุลงสำเภาไปเมืองลังกา เกิดลมร้ายสำเภาแตกเจ้าทนตกุมารรับนางเหมซาลา ก็พาพระทันตธาตุ ชดขึ้นที่หาดทรายแก้ว ชเลรอบก็เอาพระธาตุฝังไว้ที่หาดทราย แล้วก็เข้าเฝ้าอยู่ในที่ลับ...

เจ้ากุมารทั้งสองก็พาพระธาตุนั้นไปถึงเมืองตรง ก็โดยสารสำเภาไปถึงกลางชลใหญ่ก็เกิดอัศจรรย์ ใช้ใบสำเภาไปมิได้ ...เจ้าทั้งสองก็สำนึกถึงพระมหาเถร ๆ ก็นิมิตเป็นครุฑปีประมาณข้างละ 300 วา เสด็จมาในอากาศอัศจรรย์ก็หาย ...นายสำเภาที่ใช้ใบไปถึงเมืองลังกาทวิป เจ้าลังกา ก็รับพระธาตุขึ้นไว้ในปราสาท แล้วจึงตรัสถามเจ้าสองพี่น้องว่าจะกลับไปเมืองทนทบุรีเล่า เจ้าลังกา ก็ให้แต่งสำเภาให้สองพี่น้อง แล้วบรรจุของให้เต็มสำเภา แล้วจึงแต่งราชสารไปถึงเจ้าเมืองทนทบุรี ว่า เป็นบุตรท้าวโกสีหาราช ซึ่งทิวคตในการสงครามนั้น กลับมาอยู่ในทนทบุรีเล่า อย่าให้ท้าวอังกุสราชนทำอันตรายแก่เจ้าสองพี่น้อง ถ้าท้าวอังกุสราชนทำอันตรายแก่เจ้าสองพี่น้อง เห็นว่าเมืองทนทบุรีกับเมืองลังกาจะเป็นศึกแก่กัน แล้วเจ้าลังกาให้มหาพราหมณ์ 4 คนพาพระบรมธาตุมาหนหนึ่ง ให้ฝังที่เจ้าสองพี่น้องซ่อนพระทันตธาตุนั้น มหาพราหมณ์กับเจ้าสองพี่น้องก็ใช้สำเภามาถึงหาดทรายแก้ว มหาพราหมณ์ก็แบ่งพระธาตุเป็นสองส่วน ส่วนหนึ่งใส่ผอบแก้ว แล้วใส่แม่ขันทองขึ้นฝังที่รอยเจ้าสองพี่น้องฝังพระธาตุแต่ก่อน ก่อเจดีย์สรวมไว้ แล้วผูกภาพยนต์รักษาอยู่ยังพระธาตุส่วนหนึ่งนั้น มหาพราหมณ์ก็พาไปทนทบุรี... ยังมีเมืองหนึ่งชื่อหงสาวดี มีกำแพงสามชั้นอ้อมสามวันจึงรอบเมือง ประตุมืองมีนาคราชเจ็ดหัวเจ็ดหาง มีปราสาทราชมนเฑียร มีพระมหาธาตุ 3000 ยอดใหญ่ 30 ยอด ต่ำซ้ายต่ำขวากลางสูงสุดหมอก มีพระพุทธรูป 4000 พระองค์ เจ้าเมืองนั้นชื่อ พระยาศรีธรรมมาโคกราช... อยู่มาเกิดไข้ยุบลมหายักษ์ มาทำอันตราย ไพรพลล้มตายเป็นอันมาก พระยาก็กว้างดวงษ์ และไพร่พลลงสำเภาใช้ใบมาตั้งอยู่ริมชล...” (เรื่องเดิม, 78 – 80)

ต่อมาพระยาศรีธรรมมาโคกราชได้ย้ายมาตั้งเมืองใหม่มาอยู่ที่กะหม่อมโคก และสร้างองค์พระบรมธาตุขึ้น (เรื่องเดิม , 81) การบูชาพระบรมธาตุได้กระทำครั้งแรกในสมัยพระยาศรีธรรมมาโคกราช โดยการบูชาด้วยพระบต การทำบุญฉลองพระธาตุ ตำนานได้กล่าวถึงความรุ่งเรืองของพุทธศาสนาในสมัยเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชดังกล่าวว่า พระองค์ทรงสร้างเจดีย์องค์ใหญ่เทียมหมอก และสร้างสิ่งอุทิศถวายเป็นบริวารพระธาตุ ทรงปลูกต้นศรีมหาโพธิ์ และนิมนต์พระสงฆ์จากลังกา เมืองหงสาวดีมาบุญฉลององค์พระธาตุ ในครั้งนั้นตรงกับสงคราม ระหว่างพระเจ้าอู่ทอง และพระยาศรีธรรมมาโคกราช (เรื่องเดิม , 84 – 85) เมืองนครศรีธรรมราชร้างในสมัยที่พระยาศรีธรรมมาโคกราชแบ่ง

เมืองให้ฟังการหลังจากรบชนะเจ้าเมืองขว ยังมีปะขาวเดินทางมาจากอยุธยา พบเมืองร้าง และพระธาตุปรักหักพังลงมา จึงนำความขึ้นกราบทูลกษัตริย์อยุธยา แล้วพระองค์ได้ส่งพระสงฆ์มาบูรณะองค์พระธาตุ และให้เกณฑ์ทั้งผู้คนที่เป็นไพร่ส่วยจากขอมไป และเมืองต่าง ๆ มาสร้างบ้านแปงเมืองใหม่พร้อมทั้งสร้างวัดในชุมชนรายรอบองค์พระมหาธาตุ ทำให้เมืองนครศรีธรรมราชได้รับการฟื้นฟูขึ้นมาอีกครั้ง ดังจะเห็นได้จากการสร้างวัดที่ตำนานกล่าวถึง การนำคนมาก่อตั้งเป็นชุมชนจากที่เคยเป็นเมืองร้าง เช่น พระมหาเถรสุทธิชาติพงษ์ นายแฝงหัวพันคุมไพร่ส่วย และพันไกรพลตานสร้างวัด มังคุด พระมหาเถรเหมรังศรี นำคนจากโง่พตานสร้างวัดขุ่น พระมหาเถรเพขมา และไพร่ส่วยจากพันศรีขนา สร้างวัดจันทมาลี พระมหาเถรมังคลาจารย์ นำกำลังคนจากภูทรวง สร้างวัดทางทิศเหนือพระธาตุ พระมหาเถรสรพรพชร จากโง่พตานนำไพร่ส่วย และพันศรีขนาสร้างวัดอาคเนย์พระธาตุ พระมหาเถรอนุรุธนำกำลังคนจาก “ยศโสทร” สร้างวัดประดู่ พระมหาเถรพจนานำกำลังคนจากเพชรบุรี สร้างวัดตะโหนด อยู่ทิศพายัพของพระธาตุ การบูรณะพระธาตุในสมัยอยุธยาครั้งนั้น กษัตริย์อยุธยาได้มอบให้ “ปเรียนทศตรีชาวหงสาวดี ซึ่งอยู่กรุงศรีอยุธยา” นิมนต์พระสงฆ์จากที่ต่าง ๆ ชักชวนให้มาบูรณะพระธาตุ พร้อมทั้งสร้างวัดต่าง ๆ ดังกล่าว ส่วนองค์พระธาตุได้มีการบูรณะโดยก่อฐานล้อมรอบองค์เจดีย์ สร้างพระพุทธรูปสามด้าน และสร้างพระนอนองค์หนึ่ง สร้างระเบียงรอบ ๒๙ ห้อง ชื่อว่า พระโพธิมณฑิร

นอกจากนี้ได้ให้พระสงฆ์ทั้งหลาย และเจ้าเมือง “ลานตากา” ชักชวนผู้คนจากนอกเมือง (ตำนานว่า “คนช่องห้วยช่องเขา”) มาฉลองพระธาตุ (เรื่องเดิม, 87 – 88) ดังนั้นการฟื้นฟูพุทธศาสนา ด้วยการบูรณะซ่อมแซมพระบรมธาตุนครศรีธรรมราช และการสร้างชุมชนอันเนื่องจากการฟื้นฟูพุทธศาสนา โดยมีวัดเป็นศูนย์กลางของความเจริญจึงเกิดหลังจากที่เมืองนครศรีธรรมราชได้ร้างไป และการที่นักประวัติศาสตร์สันนิษฐานว่าตำนานพระธาตุเรื่องนี้แต่งขึ้นในแผ่นดินพระนารายณ์ก็อาจชี้ให้เห็นว่าราชอาณาจกรอยุธยาได้แผ่เข้ามาครอบคลุมหัวเมืองฝ่ายใต้ที่มั่นคงศรีธรรมราชเป็นศูนย์กลางสำคัญข้อความในตำนานพระบรมธาตุได้กล่าวถึงการจัดตั้งชุมชนขึ้นพร้อมทั้งการสร้างวัดขึ้นในพื้นที่โดยรอบของพระบรมธาตุ โดยทางอาณาจักรอยุธยาได้เกณฑ์ไพร่ส่วยจากหัวเมืองต่าง ๆ ที่เป็นบริวารให้มาตั้งหลักแหล่งบ้านเรือนขึ้นพร้อมทั้งได้ให้ข้าหลวงอยุธยาทำบัญชี “ข้าพระโยมสงฆ์” ซึ่งหมายถึง กำลังคนที่กษัตริย์ได้โปรดฯ พระราชทานให้สำหรับดูแลรักษาวัด เปรียบเสมือนคนรับใช้เป็นข้าของพระศาสนา จะขึ้นอยู่ภายใต้การควบคุมของวัดและคณะสงฆ์ การสำรวจบัญชีดังกล่าวแสดงถึงการที่ทางราชอาณาจักรได้รู้ถึงกำลังคนที่ขึ้นกับฝ่ายศาสนาจักรหัวเมือง นอกจากนี้ยังเป็นการแสดงถึงการจัดการด้านศาสนา และให้มีการจัดพื้นที่สำหรับสร้างที่ดินทำกินของข้าพระ ซึ่งอยู่ในการปกครองของวัดต่าง ๆ ที่ดินทำกินดังกล่าวเท่ากับเป็นที่ดินที่กษัตริย์อุทิศแด่วัดเพื่อเป็นการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา ที่ดินทำกินนี้เรียกว่า “นาจังหัน” (เรื่องเดิม, 91) ในนาจังหันแต่ละแปลงจะมีการแต่งตั้งให้มีผู้ปกครองดูแลที่ดินของวัด ซึ่งผู้ที่ได้รับมอบหมายให้ดูแลมีทั้งพระสงฆ์ และฆราวาส ซึ่งเป็นหัวหน้าครัวเรือนเพื่อควบคุมการทำประโยชน์จากผืนดิน

เช่นข้อความในตำนานบางตอนกล่าวว่า “.....ให้วัดภูมิมีสัตว์ในกัลปนา ในหัวสิบนายหมู่ สร้างเป็นนาจังหัน 9 เส้น 3 หมวดเป็นนาจังหันเจ้าคณะ แล้ววัดภูมิมีสัตว์ตางทำชี ให้แก่พระธรรมศาลาให้นายอินสร้างเป็นนาเข้าพระแลจังหัน พระมหาเถรเหมรังศรี ให้วัดภูมิมีสัตว์ให้แก่ นายสามเพ็ชฌายั่วด้วง อำแดงเอื้อย อำแดงบุญนงสร้างคลองแจระ เป็นนาจังหัน สำหรับพระธรรมศาลา ให้วัดภูมิมีสัตว์ให้แก่บุญนง นายอำศรีสร้างตำบลพระกระเสดเป็นนางหันมหาเถรเหมรังศรี.” (เรื่องเดิม ,93)

พื้นที่ซึ่งเรียกว่านาจังหัน เป็นที่ดินซึ่งกษัตริย์อุทิศแด่พระศาสนา ดังนั้นที่ดินและคนในที่ดิน ซึ่งได้แก่ข้าพระโยมสงฆ์จึงเป็นสมมุติของพระพุทธศาสนาเท่านั้นห้ามมิให้ขุนนางผู้ใดใช้ประโยชน์จากที่ดินและกำลังคนดังกล่าว ตำนานกล่าวไว้ว่า กำลังคนข้าพระในนาจังหันห้ามผู้ใดนำไปใช้ในราชการทั้งปวง (เรื่องเดิม : 94) นอกจากนี้ทางราชการได้ข้าพระโยมสงฆ์ยังเป็นบุคคลที่ทางการยกเว้นส่วย อากร เพราะถือว่าเป็นผู้อุทิศร่างกายและผลผลิตที่ทำกินจากที่ดินให้พระศาสนาอยู่แล้ว (ตำนานได้กล่าวไว้ว่า “.....ตรัสให้นายสามราชหงษ์ออกมาทำสารบาญชี ญาติโยมพระสงฆ์ทั้งปวง ให้ขาดจากส่วยจากอากรจากอาณานิคมประชาบาล ให้เป็นเชิงเป็นตระกูลพระ....” (เรื่องเดิม ,89)

นอกจากนี้ตำนานพระบรมธาตุได้สะท้อนให้เห็นบทบาทของอาณาจักรอยุธยาในการควบคุมเมืองนครศรีธรรมราชด้านการปกครอง โดยมีกอธิบายแทรกข้อความประวัติศาสตร์ด้านการเมืองควบคู่ไปกับการบอกเล่าถึงเรื่องราวพัฒนาการของการบูรณะพระบรมธาตุในแต่ละสมัย เช่นข้อความที่กล่าวถึงราวศักราช 1815 เจ้าเมืองนครศรีธรรมราช คือ ขุนอินทราไม่ได้อำนาจบุตรของเจ้าเมืองถวายตัวตามธรรมเนียมเมืองประเทศราชที่มีต่อราชอาณาจักรสุโขทัยกลาง แต่เจ้าเมืองนครฯ ได้ส่งลูกของหมอช้างเข้าเฝ้าแทน เมื่อทางราชอาณาจักรอยุธยาสืบทราบจึงลงโทษเจ้าเมือง โดยให้ไปยตีและรับทาสเข้าเป็นข้าหลวง พร้อมทั้งกษัตริย์อยุธยาทรงโปรดให้นายศรีทนต์ (บุตร) ของขุนอินทรา) ซึ่งตามตำนานกล่าวว่า นายศรีทนต์ได้ออกมากินเมืองนครศรีธรรมราช พร้อมได้บูรณะซ่อมแซมองค์พระธาตุนครศรีธรรมราช จัดการปกครองคณะสงฆ์ โดยครั้งนั้นมีคณะสงฆ์จากอยุธยาและหัวเมืองใกล้เคียงไปสร้างวัดอยู่ในเมืองนครศรีธรรมราช หลังจากเมืองได้ร้างไประยะเวลาหนึ่ง นับแต่นั้นมาวัดพระบรมธาตุนครศรีธรรมราชอยู่ภายใต้การปกครองของอยุธยา โดยตลอด ดังจะเห็นจากตำนานกล่าวถึงการแต่งตั้งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชอย่างต่อเนื่อง เช่น พระศรีมหาราชา หลวงศรีวรราช พระยาพลเทพราช พระยาศรีธรรมราชเดช พระรามราชท้ายน้ำและพระยาภิบาลพลราช และเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชมีบทบาทสำคัญในการบำรุงพุทธศาสนา บูรณะดูแลองค์พระธาตุนครศรีธรรมราชให้เป็นสิ่งเคารพบูชาของพุทธศาสนิกชนมาโดยตลอด ดังนั้นการเรียนตำนานในส่วนนี้จึงมักบรรยายถึงบทบาทเจ้าเมืองทั้งการปกครอง การขับไล่ข้าศึกศัตรูที่ต้องการยกทัพมายังหัวเมืองตอนใต้ และการบำรุงพุทธศาสนาไปพร้อมกัน เช่นตามตำนานกล่าวไว้คือ

“.....พระศรีมหาราชาถึงแก่กรรม ศักราช 1861 ปี โดยให้ข้าหลวงออกมาเป็นศรีมหาราชา แต่งพระธรรมศาลา ทำระเบียงล้อมพระมหาธาตุ และก่อพระเจดีย์วัศศราพระบัณพูให้พระ

ศรีมหาราชาไปปรับเมืองลานสกา ศรีมหาราชาถึงแก่กรรมเอาศพมาไว้วัดศราแล้วเอาก่อเจดีย์ไว้ในพระเดิมฯ ยอด เมื่อศกราชได้ 1919 ปี โปรดให้หลวงศรีวรวงษาเป็นเจ้าเมือง มาทำวิหารฝ่ายอุดรพระธาตุ ทักขิณพระโพธิมณฑล ก่อพระสูง 7 ศอก หล่อพระสามธรรมาองค์หนึ่งไว้ ปังฉิมเมียวหล่อองค์หนึ่งไว้ฝ่ายบูรพ์ ชื่อว่า เพหารเขียน แล้วอุทิศข้าหญิงชาย ไร่นาสำหรับรักษาพระโปรดให้หลวงพิเรนทรเทพเป็นเจ้าเมือง พระทิพราน้องพระญาสุพรรณเป็นปลัด ศึกษาอริยมาตีเมืองแล้วไปตีเมืองพัทลุงได้ ทิพรานเป็นแม่ทัพไปตีได้คืนเล่า เมื่อศกราช 2039 ปี โปรดให้พระยาพลเทพราชมาเป็นเจ้าเมือง เกณฑ์ตักแต่งทำกำแพงเมืองกำชับไว้ แล้วเข้าไปกรุงไปทางเมืองสระ

เมื่อศกราช 2141 ปี โปรดให้พระยาศรีธรรมราชเดชะมาเป็นเจ้าเมือง อูชนะให้ลักพม่าหน้าเป็นแม่ทัพเรือมารบเสีย ขุนคำแห่งปลัดนครปากพระญาเข้าศึกรุกเข้ามาถึงตีนกำแพงฝ่ายอุดร พระยาศรีธรรมราชออกรบศึกหนีไป...เมื่อศกราช 2144 ปี โปรดให้พระราชราชท้ายน้ำมาเป็นเจ้าเมือง เอาขุนยาวราชมาเป็นปลัด รู้ข่าวศึกอูชนะจึงพระยาให้ขุนฝ่ายบูรพ์แต่ลำน้าทำวังมาออกลำน้าฝ่ายทักษิณ

เมื่อศกราช 2171 ปี ศึกอูชนะยกมา พระญาให้ตั้งค่ายคูฝ่ายอุดร แลแต่งเรือคุมเรือพายพลประมาณห้าหมื่นเศษ รบกันเจ็ดวัดเจ็ดคืน ขุนพญาออกหักทัพกลางคืน ศึกแตกลงเรือศึกเมาวิสาขาทิพย์ พระญาถึงแก่กรรม พระญาแก้วผู้หลานก่อก่อพระเจดีย์บรรจุธาตุไว้ในพระธรรมศาลา.....

ศกราช 2197 ปี พระบรมพุทธโปรดให้พระญาบริหารบาลพลราชเจ้าเมืองตะนาวศรีมหานครมาเป็นเจ้าพระญานครศรีธรรมราช เดชไชยอภัยพิริยปรากกรมพาหุ เจ้าพระญานครศรีธรรมราช.....”(เรื่องเดิม,94-95)

จารีตการบันทึกตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช มีข้อน่าสังเกตว่าลักษณะของการบันทึกเรื่องราวของตำนานมีประเด็นหลักที่ประวัติความเป็นมาของพระบรมธาตุ โดยผูกโยงเรื่องเข้ากับพุทธประวัติ การสร้างพระบรมธาตุที่เมืองนครศรีธรรมราช การดำเนินเรื่องสอดแทรกประวัติศาสตร์ของเมืองด้านการปกครอง โดยสิ่งที่ชี้ให้เห็นชัดเจนคือ ตำนานได้กล่าวถึงศการการขึ้นครองอำนาจเจ้าเมือง ปีที่สิ้นพระชนม์ พระราชกรณียกิจ คล้ายกับเอกสารพงศาวดารของอยุธยาในแง่จารีตการบันทึก แต่เน้นประวัติของพระธาตุและเมืองนครศรีธรรมราชเป็นหลักในการอธิบาย และหากสันนิษฐานว่าตำนานเรื่องนี้เขียนขึ้นไปครั้งแผ่นดินพระนารายณ์สิ้นสุดในแผ่นดินพระเจ้าปราสาททอง ย่อมจะชี้ให้เห็นว่า ประชาชนผู้บันทึกตำนานเรื่องนี้คงได้รับอิทธิพลของราชสำนักอยุธยาด้วย ในการเขียนเรื่องราวเกี่ยวกับตำนาน

ตำนานพระบรมธาตุฉบับกลอนสวดหรือพระนิพนธ์ไตร

นอกจากนี้ตำนานลักษณะประวัติพุทธศาสนาในนครศรีธรรมราชยังมีการเขียนในลักษณะร้อยกรองที่เรียกว่าฉบับกลอนสวดในการสำรวจการวิจัยครั้งนี้พระนิพนธ์ไตร หรือพระนิพนธ์สูตร เป็นวรรณกรรมพุทธศาสนาและตำนานประวัติศาสตร์ ค้นพบในรูปของหนังสือบุก (สมุดข่อย)

หลายสำนวนในภาคใต้ของประเทศไทย แต่ละสำนวนมีเนื้อหาแตกต่างกันออกไป แต่ส่วนใหญ่สำนวนที่ค้นพบและยังมีสภาพที่ยังสมบูรณ์อยู่นั้น จะมีเค้าโครงที่คล้ายคลึงกัน คือท้าวความไปถึงมหาปรีณิพพานสูตรตอนที่ถวายพระเพลิงพระพุทธรูป การแจกพระบรมสารีริกธาตุ การสงครามแย่งชิงพระบรมสารีริกธาตุ อิทธิปาฏิหาริย์ของพระบรมสารีริกธาตุ ตำนานการสร้างพระสถูปประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุในลังกาทวิป การสร้างพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชที่หาดทรายแก้ว โดยได้กล่าวถึงการสร้างเมือง วิวัฒนาการ การขยายอาณาเขต และประวัติศาสตร์ของนครศรีธรรมราช ควบคู่กันไปด้วย

ด้วยเหตุนี้อาจจะกล่าวได้ว่าแกนหลักของ “พระนิพพานโสร” โดยทั่วไปมีอยู่หกประการ คือ ประการแรก กล่าวถึงการถวายพระเพลิงพระพุทธรูป ประการที่สอง กล่าวถึงพระเจ้าอชาตศัตรูกับพระบรมสารีริกธาตุ ประการที่สาม กล่าวถึงพระเจ้าธรรมโศกราชกับพระบรมสารีริกธาตุ ประการที่สี่ การประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ณ พระบรมธาตุเจดีย์ที่หาดทรายแก้ว นครศรีธรรมราช ประการที่ห้า การอัญเชิญพระทันตธาตุไปลังกาทวิป และประการที่หก กล่าวถึงการสร้างบ้านแปงเมืองของนครศรีธรรมราช ส่วนตอนจบมักจะกล่าวถึงประวัติ วัตถุประสงค์ และอานิสงส์ในการแต่งและการอ่านพระนิพพานโสร

จากการศึกษาวิจัยปรากฏว่า “พระนิพพานโสร” มีส่วนสัมพันธ์กับวรรณกรรมพุทธศาสนาทั้งที่รจนาในประเทศไทยและต่างประเทศเหล่านี้มาก คือ

1. พระไตรปิฎกจารึกในใบลานเมื่อ พ.ศ. 450
2. มหาวงษ์ แต่งเมื่อประมาณ พ.ศ. 524-555
3. อุบวงส์ แต่งเมื่อประมาณ พ.ศ. 1779-1814
4. สิหิงคินิทานแต่งเมื่อประมาณ พ.ศ. 1945-1955
5. ตำนานมูลศาสนาแต่งเมื่อ พ.ศ. 2059
6. ชินกาลมาลีปกรณ์แต่งเมื่อประมาณ พ.ศ. 2060-2071
7. สังคีตยวงศ์แต่งเมื่อ พ.ศ. 2332
8. ปฐมสมโพธิกถา แต่งเมื่อ พ.ศ. 2388
9. ศาสนวงศ์แต่งเมื่อ พ.ศ. 2405

จากการศึกษาค้นคว้าของศูนย์วัฒนธรรมภาคใต้ วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราชในขณะนี้พบว่า “พระนิพพานโสร” แต่ละสำนวนมักจะเขียนชื่อแตกต่างกันออกไป เช่น พระนิพพานโสร, พระภานโศท, พระณิการสูตร, พระณิการสุท, พระนิพพานโสด, พระนิการโสด, กระนี้รการกุศ, พระนิพพานโสด, และพระนิพพานโสร เป็นต้น และอีกประการหนึ่ง “พระนิพพานโสร” ทุกสำนวนล้วนแต่งเป็นร้อยกรอง

ในภาคใต้ของประเทศไทยนานมาแล้วที่ได้มีการค้นพบเอกสารโบราณที่กล่าวถึงอารยธรรมของนครศรีธรรมราชโดยเฉพาะ ในระยะแรกเอกสารโบราณเหล่านี้ โดยเฉพาะหนังสือบุดประเภทนี้คงจะกระจัดกระจายอยู่ตามที่ต่างๆ ทั้งวัดและบ้านเรือน เพราะเอกสารเหล่านี้ส่วนใหญ่ยังคงใช้กัน

อยู่ในชุมชน ครั้นระยะหลังได้มีเอกชน หน่วยงาน และสถาบันต่างๆ จำนวนไม่น้อย ได้ให้ความสนใจ ในการเก็บรวบรวม รักษา และศึกษาเอกสารเหล่านี้ เอกสารโบราณดังกล่าวนี้เท่าที่พบในขณะนี้ อาจจะแยกประเภทได้อย่างกว้างๆ ดังนี้ คือตำนานเมืองนครศรีธรรมราชตำนานพระบรมธาตุ นครศรีธรรมราช (มีทั้งฉบับร้อยแก้วและร้อยกรอง) พระนิพนพานโสทร ตำนานพราหมณ์เมือง นครศรีธรรมราช แผนที่เมืองนครศรีธรรมราช พงศาวดารเมืองนครศรีธรรมราช พระกัลปนาวัตทำ ช้าง พิธีตรุษเมืองนครศรีธรรมราช ทำเนียบข้าราชการเมืองนครศรีธรรมราช เรื่องตั้งเจ้าพระยา นครศรีธรรมราช เอกสารเหล่านี้มีอยู่ไม่น้อยที่ได้รับการนำไปยังส่วนกลางครั้งแล้วครั้งเล่า และมีอยู่ ไม่น้อยเช่นกันที่แต่ละประเภทมีอยู่หลายสำนวนและอัตราการกระจายตัวสูงมาก “พระนิพนพาน โสทร” จะเป็นชื่อที่ติดปากคุ้นหูกันในวงวิชาการบ้านเราน้อยกว่าเรื่องอื่นๆ อันอาจจะเป็นเพราะว่า เรารู้จักเรื่องนี้กันในนาม “ตำนานพระบรมธาตุนครศรีธรรมราช (ฉบับร้อยกรองหรือฉบับกลอน สวด)” มากกว่าก็เป็นได้ เพราะเรามักจะเข้าใจว่าเรื่องทั้งสองนี้เป็นเรื่องเดียวกัน จึงมักจะใช้ชื่อว่า “ตำนานพระบรมธาตุนครศรีธรรมราช (ฉบับกลอนสวด)” มาโดยตลอด “พระนิพนพานโสทร” และ “ตำนานพระบรมธาตุนครศรีธรรมราช (ฉบับร้อยกรองหรือฉบับกลอนสวด)” เป็นเรื่องเดียวกันนั้น เป็นสิ่งที่ถูกต้อง หรือไม่ไกลจากความเป็นจริงนัก กล่าวคือ โดยปรกติ “พระนิพนพานโสทร” มัก ประกอบด้วยแกนหลักดังได้กล่าวมา ต้นฉบับเรื่องนี้ที่สมบูรณ์เท่าที่ค้นพบแล้วทุกสำนวน จึงมักจะ เขียนชื่อเรื่องนี้ไว้ที่หน้าต้นเสมอ เช่น ข้อความในหน้าต้นที่ถอดความได้ว่า “ต้นสมุดพระนิพนพานสูตร หน้าต้นแลท่านเอย” เป็นต้น ลักษณะคำประพันธ์ที่ใช้ในพระนิพนพานโสทรสำนวนนี้มีอยู่สามประเภท คือ กาพย์ยานี 11, กาพย์สุรางคนางค์ 28, และกาพย์ฉก 16 ในการเขียนนั้นได้ยึดถือจารีตที่ปฏิบัติ สืบต่อกันมาอย่างเคร่งครัด คือ เขียนได้บรรทัด อันถือเป็นการเคารพครู เมื่อได้จัดแผนผังคำประพันธ์ ในพระนิพนพานโสทรสำนวนนี้ออกเป็นบทอย่างชัดเจนและให้หมายเลขกำกับแล้ว ปรากฏว่า วรรณกรรมสำนวนนี้เท่าที่พบมีจำนวน 701 บท

เนื้อหากล่าวถึงพระเจ้าอชาตศัตรูทรงกล่าวถึงที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุของ พระพุทธเจ้าว่ามีอยู่หลายแห่ง เช่น เมืองเวสาลี กบิลพัสดุ เมืองนาค กุสินารา ลังกา ดาวดึงส์ ทรง ขอให้พระเถระทัตศรพไปอัญเชิญมาให้พระองค์เพื่อสร้างเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ พระทัตศรพ จึงหาไปอัญเชิญมาได้ในที่ พระอินทร์และเทพทั้งมวลเสด็จลงมาไหว้พระธาตุแล้ว พระอินทร์ เลือกที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุนั้น โดยบรรจุผอบทองแล้วฝังไว้ในหลุมพระพรหมทรงปั้นรูป ต่างๆ ขึ้น แล้วพระวิสสุกรรมได้ชุบให้รูปปั้นเหล่านั้นเป็นภาพยนตร์เฝ้าพระธาตุถึงเจ็ดชั้น

เมื่อแต่งภาพยนตร์แล้วพระอินทร์ พระทัตศรพเถระ และพระเจ้าอชาตศัตรูจึงอธิษฐานว่า ขอให้เทียนอย่าดับและดอกไม้ที่ใช้บูชาพระธาตุยังคงสดอยู่เสมอ แล้วเอาท่อนแก้วมาเขียนข้อความ ลงไปว่า ในศักราช 220 จะมีกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ในเมืองอินทปัตถ์มาพบพระธาตุนี้ ขอให้แจกพระธาตุไป ให้ทุกเมือง

ฝ่ายพระเจ้าอชาตศัตรูเมื่อสวรรคตแล้ว เมืองของพระองค์ก็ร้างถึงสามชั่วคน เพราะผลกระทบ ที่ทรงทรมานพระราชบิดาจนสวรรคต ส่วนพระองค์ทรงตกนรกเหมือนพระเทวทัต

ในศักราช 224 พญาโคกราช (หรือธรรมโคกราช หรือศรีธรรมโคกราช) ได้ครองเมือง อินทปัตต์ พระองค์ทรงปรารถนาจะแจกพระธาตุ จึงให้หาผู้รู้ที่ฝังพระธาตุ มีพระเถระรูปหนึ่งอายุ 220 ปี ถวายพระพรว่าขณะที่ตนยังเล็ก เคยไปบูชาพระธาตุที่ราชคฤห์กับบิดาพญาโคกราชจึงให้หา ถักขุพระธาตุตามสถานที่ที่พระเถระถวายพระพรไว้ แต่ขณะที่ขุดนั้นภายนตร์มาฆ่าไพร่พลของ พระองค์ถึง 84,000 คน พระอินทร์จึงรับสั่งให้พระวิสสุกรรมมาแก้ภายนตร์ การขุดหาพระธาตุจึง สำเร็จลง

พญาโคกราชพบข้อความในท่อนแก้วในหลุมที่ประดิษฐานพระธาตุ ทรงทราบว่าพระเจ้า อชาตศัตรูทรงเขียนด้วยกัณฐกพระทัย แล้วอัญเชิญพระธาตุเข้าสู่เมืองอินทปัตต์ และทรงคิดถึงที่ที่ จะประดิษฐาน โดยทรงหารีอกับพระเถระโมคคัลลบุตรหรือโลกสิบุตรและพระเถระมาลัย ในที่สุดทรง สร้างพระเจดีย์แก้วเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ แล้วทรงแจกพระธาตุไปทั่ว 84,000 นคร ในวันที่ทรงแจกพระธาตุนั้นเกิดเหตุอัศจรรย์หลายประการ

ข่าวการสร้างพระเจดีย์ทราบถึงมารร้ายที่มุ่งเบียดเบียนพระธาตุ จึงตรงมาทำลายพระธาตุ พระโมคคัลลบุตรจึงขว้างถกบาตรมาตีตักของมาร จนมารกลายเป็นสุนัขคอเน่าสารภาพผิดต่อพระ เถระโมคคัลลบุตร และถวายตัวเป็นโยมของพระเถระ การสร้างพระเจดีย์ก็สำเร็จ

กล่าวถึงพญาสิงหาราชแห่งเมืองทนต์บุรี ซึ่งทรงมีพระธาตุไว้ในครอบครองตอนแรกเจ้ากรุง สาลีบดีกรีธาทัพมาแย่งพระทันตธาตุ จึงมีการชนช้างกัน ฝ่ายข้าศึกขาดคอช้างต่อมาอีกสามเดือน พระเจ้าเหมมันต์ไปคบคิดกับเมืองอื่นอีกสี่เมือง รวมเป็นห้าเมือง ยกเข้าแย่งพระทันตธาตุอีกครั้งหนึ่ง พญาสิงหาราชทรงดำริว่ากำลังที่ยกมามากมายนัก เห็นจะสู้ได้ยากจึงสั่งว่าหากพระองค์ชนช้างแพ้ ให้ พระทนต์กุมารพระราชโอรสและเจ้าเหมฆาลาพระราชธิดาปลอมตัวแล้วแอบนำพระทันตธาตุหนี ออกไปจากเมือง เพื่อนำไปถวายเจ้าเมืองลังกา (ถัดจากนี้เป็นตอนท้ายของสมุทหนาดันซึ่งต้นฉบับ ขาด)

ในตอนต้นของหน้าปลายต้นฉบับขาดเช่นกัน เนื้อหาที่คงอยู่เป็นดังนี้ พระเจ้าทศคามแห่ง ลังกา ทรงมีพระราชสารให้เจ้าทนต์กุมารและนางเหมฆาลาถือไปยังหำกษัตริย์ที่ยึดเมืองทนต์บุรีได้ว่า ทั้งสองพระองค์เป็นโอรสธิดาของกษัตริย์สิงหาราชขอให้ดูแลอย่าให้เดือดร้อน มิเช่นนั้นจะผิดใจกับ ลังกา

พี่น้องทั้งสองออกจากลังกา ใช้เวลาห้าเดือนเจ็ดวัน จึงถึงหาดทรายแก้ว จึงเลือกที่ ประดิษฐานพระธาตุ โดยเอาทองสีหุ่มตั้งล้อมสถานที่บรรจุพระธาตุ แล้วก่อเป็นทีกไว้ บาคูทั้งสี่คน ตั้งภายนตร์ไว้รักษา สลักอักษรลังกาไว้ในศิลา แล้วออกเดินทางต่อไป

เดินทางราวสามเดือน จึงถึงเมืองทนต์บุรี เอาพระราชสารของพระเจ้าทศคามถวายกษัตริย์ที่ ครองทนต์บุรี กษัตริย์ดังกล่าวจึงดูแลทั้งเจ้าทนต์กุมารและเจ้าเหมฆาลาอย่างดี ชาวกำปั่นจากลังกา ที่มาส่งอยู่ทนต์บุรีหนึ่งเดือนเจ็ดวัน แล้วกลับลังกา ส่วนพญานาคได้มาบูชาพระธาตุที่ฝังไว้ ณ หาด ทรายแก้ว ด้วยการถวายดวงแก้ว ด้วยการค้ำไว้ที่ปางไม้

กล่าวถึงพระธรรมโศกราชแห่งเมืองสวสดีราช ทรงมีพระอนุชาชื่อพระนนทราชาเกิดเจ็บไข้ทั้งเมือง จึงยกพล 30,000 คน และสัตว์เลี้ยงออกจากเมือง เดินทางมาได้เจ็ดเดือนถึงเขาชวาปราบ แล้วไปสร้างวัดเวียงสระ ให้พระอาจารย์พุทธคำเกียรและพุทธสาครอยู่ ฝ้ายพระอินทร์รับสั่งให้พระวิสสุกรรมลงไปให้เค้าให้กษัตริย์พบพระธาตุที่ฝังไว้ที่หาดทรายแก้ว โดยแปลงเป็นกวางแล้วหลอกล่อพรานสุกรหรือสุรีไปจนพบที่ฝังพระธาตุ ได้พบดวงแก้วที่พญานาคนำมาบูชา พรานมากราบทูลกษัตริย์

เมื่อพระศรีธรรมโศกราชหรือโศกราชทรงทราบจากพรานเช่นนั้น รับสั่งให้พนักงานและช่างวาดเขียนไปกับพรานเพื่อทำแผนที่ และพระองค์เสด็จไปดูที่ตักนั้นในเวลาต่อมาพบกาเผ่าอยู่ เทวดามาทูลให้ทรงทราบว่าที่ตักนั้นประดิษฐานพระบรมธาตุไว้โดยนางเหมชาลาและกษัตริย์ลังกา

อยู่มาเกิดไข้ห่าในเมืองเวียงสระ จึงทรงยกไพร่พลไปตั้งที่เขาวัง พระอนุชาตั้งที่ลานสกา ส่วนพระราชโอรสสวรรคต อยู่มาประมาณหนึ่งปี มีพระอรหันต์จากตักสิลาเดินทางมาในเมือง พระเจ้าศรีธรรมโศกราชได้ทรงถามวิธีแก้ไขห่า พระมหาเถระถวายพระพรว่าควรเอาไกรลาสมาตอกโศกราชพระองค์ทรงทำตามนั้น แล้วเอาบรรจุในกระออมทอง ให้บาคูมาเสกทำน้ำมนต์พรมคนไข้และบ้านเรือน ไข้ห่าก็หายไป พระองค์ตรัสถามถึงที่ใหม่ที่ควรตั้งถื่นฐาน พระเถระถวายพระพรว่าควรตั้งที่ท่าวัง

พระเถระและบาคูไปดูที่ตั้งเมือง พบตึกและกาเผ่าพระธาตุ มาทูลให้กษัตริย์ทรงทราบว่ามิอาจรณณ์แก้ไขได้ และในภายหน้าจะเป็นเมืองใหญ่

พระธรรมโศกราชทรงอธิษฐานให้เทพมาช่วยในการตั้งเมือง พระอินทร์ให้พระมาตุลีกับพญานาคคิดการช่วยเหลือ พญานาคช่วยชี้แนะที่ตั้งเมือง แต่แม้เวลาจะผ่านมาถึงเจ็ดปีก็ไม่มีใครสามารถแก้ภาพยนตร์เผ่าพระธาตุได้ ฝ้ายเจ้ากาภภาษาโอรสกษัตริย์เมืองโรมพอลไซ เดินทางไปค้าที่เมืองตักสิลาพร้อมด้วยไพร่พล 500 คน เดินทางมาได้สามเดือน เรือถูกพายุมาจอดหาดทรายแก้ว พระศรีธรรมโศกราชช่วยซ่อมเรือให้ที่คลองปากพญา ส่วนเจ้ากาภภาษาช่วยแก้ภาพยนตร์และชุดพระธาตุช่วยสร้างพระเจดีย์ประดิษฐานพระธาตุ แล้วเจ้ากาภภาษากลับเมือง หัวเมื่อน้อยใหญ่มาช่วยสร้างและอุทิศข้าวของบูชาพระบรมธาตุ

กล่าวถึงเจ้าลังกาได้รับสั่งให้เศรษฐีซื้อภิลิตีและภิลมัย นำทรัพย์สินมาช่วยท้าวโศกราช สร้างพระบรมธาตุเจดีย์ ณ หาดทรายแก้ว แต่เมื่อมาถึงพระบรมธาตุเจดีย์เสร็จแล้วบุตรสองคนที่มาด้วยคือ เจ้าหมุทและเจ้าหมูวิาทฆ่ากันตาย เศรษฐีจึงเอาอัฐิผสมปูนปั้นขึ้นเป็นรูปต่างๆ ไว้ในวิหาร

กล่าวถึงพระเถระทิพยมณฑียรจากลังกาได้อัญเชิญโพธิทองจากลังกามาปลูกไว้ทางทิศเหนือของพระบรมธาตุเจดีย์ ก่อพระบรรทมและพระพุทธรูปโดยรอบวิหาร นอกจากนี้ยังมีนายสามจอมมาจากลังกาเพื่อสร้างพระบรมธาตุเจดีย์ กล่าวถึงพระราชาสีวไชยหรือศรีวิชัยแห่งเมืองหงสา ได้ช่วยในการทำพระบรมธาตุเจดีย์ใหม่ ได้ถวายส่วนยอดเจดีย์ที่ทำด้วยของแดงและทำพระวิหารหลวง จากนั้นก็กล่าวถึงการทำพิธีสงฆ์น้ำกษัตริย์ในเดือนห้า มีเมืองขึ้นมาร่วมมากมาย

กล่าวถึงเจ้าอุทองแห่งทนต์บุรี ซึ่งเป็นเมืองใหญ่ ทรงเห็นว่าท้าวโคกราชแห่งนครศรีธรรมราชมีเมืองขึ้นมากมาย สร้างพระบรมธาตุเจดีย์โดยไม่มาขึ้น จึงส่งราชสารให้มาเฝ้า ท้าวโคกราชรับสั่งว่าพระองค์ทรงสร้างบ้านเมืองด้วยยากลำบากโดยเจ้าอุทองมิได้ช่วยใดๆ พระองค์ยกไพร่พลมาไกลจากเมืองอวดีห์ แสนเหนื่อยยาก และสร้างพระบรมธาตุเจดีย์สำเร็จเป็นเมืองใหญ่ และมีได้เคยขออาศัยใดๆ จากเจ้าอุทอง ดังนั้นจึงไม่ไปเฝ้าเจ้าอุทองจึงยกทัพมา ท้าวโคกราชจึงยกทัพขึ้นไป จนทำให้เกิดศึกล้มตายฝ่ายละมากมาย ในที่สุดตกลงแบ่งปันเขตแดนกันโดยพระวิสสุกรรมมาช่วยตามบัญชาพระอินทร์ และได้สัญญาเป็นญาติกัน แล้วแยกย้ายกันกลับเมืองของตน

ในที่สุดของพระนิพพานโสตรสำนวนนี้เป็นการบอกวันเขียนจบ ผู้สร้าง อานิสงส์ของการสร้าง ข้อควรปฏิบัติของชาวพุทธ และสิ่งที่ได้รับจากอานิสงส์ในการอ่านและการประพฤติธรรม

พระนิพพานโสตรสำนวนนี้นอกจากจะเป็นประโยชน์หรือมีคุณค่าในเชิงการสั่งสอนตามหลักพระพุทธศาสนาแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นการสืบทอดและวิวัฒนาการทางความเชื่อเกี่ยวกับความสำคัญของพระบรมสารีริกธาตุ โดยเฉพาะศรัทธาอันแก่กล้าของพุทธศาสนิกชนที่มีต่อพระบรมสารีริกธาตุ คติการบูชาพระบรมธาตุ คติการสร้างพระบรมธาตุเจดีย์ และการแพร่กระจายของคติความเชื่อเกี่ยวกับพระบรมสารีริกธาตุ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้เป็นส่วนสำคัญทางพระพุทธศาสนา จึงก่อให้เกิดวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาในลักษณะดังกล่าวนี้จำนวนไม่น้อย โดยเฉพาะในดินแดนที่พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมาแต่โบราณ อย่างในประเทศศรีลังกาและประเทศไทย ซึ่งได้ค้นพบวรรณกรรมในลักษณะนี้มากมาย เช่น มหาवंช, ฤพวงศ์, สัททังคินทาน, ตำนานมูลศาสนา, ชินกาลมาลีปกรณ์, ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช, ตำนานพระบรมธาตุ นครศรีธรรมราช และพระนิพพานโสตร เป็นต้น

ด้านคุณค่าในแง่ตำนานประวัติศาสตร์นอกจากลักษณะเด่นในด้านการเป็นวรรณกรรมพระพุทธศาสนาดังกล่าวแล้ว พระนิพพานโสตรสำนวนนี้ยังมีคุณค่าในด้านการเป็นตำนานประวัติศาสตร์อีกด้วย เพราะได้สะท้อนให้เห็นเรื่องราวทางประวัติศาสตร์และพัฒนาการของเมืองต่างๆ โดยตลอด ทั้งในส่วนของประวัติศาสตร์ พุทธศาสนา ประวัติศาสตร์อินเดีย ประวัติศาสตร์ลังกา ประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และความสัมพันธ์ระหว่างดินแดนต่างๆ ทั้งในเอเชียใต้และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อันแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์อันยาวนานของดินแดนเหล่านี้ โดยเฉพาะในส่วนที่เอกสารชิ้นนี้ให้รายละเอียดพ้องกับเอกสารโบราณชิ้นอื่นๆ ที่ได้ค้นพบแล้วและสามารถตรวจสอบได้ ตลอดจนส่วนที่เอกสารโบราณชิ้นนี้ให้รายละเอียดแตกต่างไปจากเอกสารโบราณชิ้นอื่น ซึ่งจำเป็นจะต้องตรวจสอบกันต่อไปเพื่อช่วยไขความปัญหาทางประวัติศาสตร์บางประการที่เคยมีมา อันนับได้ว่าเป็นเอกสารโบราณอีกชิ้นหนึ่ง ที่จะช่วยให้การศึกษาวงประวัติศาสตร์ของภูมิภาคดังกล่าวเจริญก้าวหน้าไปอีกขั้นหนึ่ง

ตำนานพุทธศาสนา : กรณีตำนานนางเลียดชาวที่พบในภาคใต้

ตำนานนางเลียดชาว เป็นตำนานที่มีเนื้อหาล้วนใหญ่อธิบายถึงประวัติ และการสร้างวัดในพุทธศาสนาของนางเลียดชาว ซึ่งถูกเล่าขานในฐานะบุคคลในประวัติศาสตร์ของชาวไทยภาคใต้ ตำนานเรื่องนี้พบว่าแพร่หลายในภาคใต้ตอนล่าง โดยเฉพาะพื้นที่จังหวัดพัทลุง ซึ่งเป็นที่มาของเรื่องที่เกิดขึ้น คือ บ้านพระเกิด อำเภอปากพะยูน ต่อมาแพร่หลายไปในพื้นที่ใกล้เคียง คือ นครศรีธรรมราช สงขลา ตรัง ภูเก็ต (สารานุกรมภาคใต้, 2542 , 3702)

ตำนานนางเลียดชาวในภาคใต้เป็นที่รู้จักกันทั้งในแง่ตำนานมุขปาฐะคือการบอกเล่าสืบต่อกันมา และบันทึกตำนานที่ชาวใต้เรียกว่า เพลา ซึ่งหมายถึง การจดบันทึกตำนานซึ่งเป็นเรื่องราวประวัติความเป็นมาของสถานที่สำคัญทางศาสนา คือ วัด และบุคคลสำคัญในประวัติศาสตร์ของชุมชน

ในส่วนของการบันทึกตำนาน ถือได้ว่าตำนานนางเลียดชาวเป็นตำนานประวัติศาสตร์ที่บอกเล่าถึงความเป็นมาของชุมชน การจัดตั้งทางสังคมของคนไทยภาคใต้ พื้นที่ของพัทลุงความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรอยุธยาที่มีต่อการปกครองเมืองตอนใต้ โดยเฉพาะเมืองพัทลุง ซึ่งเป็นเมืองสำคัญในอดีต ตลอดจนการเผยแพร่พุทธศาสนาจากลังกาในหัวเมืองตอนใต้ด้วยการสร้างวัดต่าง ๆ ในหลายพื้นที่ เอกสารประวัติศาสตร์ที่บันทึกตำนานนางเลียดชาวเท่าที่ปรากฏในปัจจุบัน คือ ตำนานประวัติศาสตร์ที่รู้จักกันในนามของหนังสือเพลาและพงศาวดารเมืองพัทลุงซึ่งได้เรียบเรียงขึ้นจากตำนานพื้นบ้านเรื่องนางเลียดชาว ตำนานประวัติศาสตร์ที่เป็นหนังสือเพลานางเลียดชาวเท่าที่มีการศึกษาและปริวรรตมาคือ 1.

ตำนานนางเลียดชาว (เพลานางเลียดชาว) ฉบับปริวรรตของศาสตราจารย์ฉ่ำ ทองคำวรรณ ต้นฉบับพบที่หอสมุดแห่งชาติ (ฉ่ำ ทองคำวรรณ, เอกสารไม่ตีพิมพ์.) 2.ตำนานนางเลียดชาว ฉบับปริวรรตของชัยวุฒิ พิชะกุล (ชัยวุฒิ พิชะกุล, 2525. และ ในการศึกษาเรื่องเดิม, 2538.)ในส่วนของพงศาวดารเมืองพัทลุง พบว่ามีการนำเอาเนื้อเรื่องข่าตำนานพื้นบ้านเรื่องดังกล่าวมาเรียบเรียงเป็นประวัติศาสตร์ ส่วนต้นของเมืองพัทลุงในอดีตยุคแรกผู้รวบรวมพงศาวดารคือหลวงศรีวรวัตร (พิน จันทโรจวงศ์) ตีพิมพ์ในประชุมพงศาวดารภาคที่ 15 (ประชุมพงศาวดารที่ 15 พงศาวดารเมืองพัทลุง, 2481.)

ตำนานนางเลียดชาว เป็นตำนานที่เนื้อหากล่าวถึงการเผยแพร่ศาสนาพุทธลังกาวงศ์ในภาคใต้ข้อความส่วนใหญ่ชี้ให้เห็นถึงศรัทธาในพุทธศาสนาของนางเลียดชาว และการสร้างวัดเพื่อเป็นการอุปถัมภ์พุทธศาสนาในชุมชนต่าง ๆ ซึ่งคติการสร้างวัดในภาคใต้คงมีมาอย่างน้อยตั้งแต่สมัยศรีวิชัยพุทธศตวรรษที่12-18 ดังจะพบจากหลักฐานด้านเอกสาร โบราณสถาน โบราณวัตถุเช่น วัดพระบรมธาตุไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี วัดพระมหาธาตุ จังหวัดนครศรีธรรมราช พระพุทธไสยาสน์ วัดถ้ำคูหาภิมุข จังหวัดยะลา เป็นต้น

การศึกษาตำนานนางเลียดชาวสะท้อนแนวคิดการสร้างวัดในชุมชนภาคใต้ คือ คติความเชื่อ การสร้างวัดที่เรียกว่าพุทธเจดีย์หรือพระมหาธาตุวัดพุทธเจดีย์ที่สร้างขึ้นตามความเชื่อว่า มีพระ

เจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าซึ่งวัดประเภทนี้มักเป็นวัดที่สร้างขึ้นเป็นศูนย์กลางของชุมชน ส่วนใหญ่เชื่อว่า วัดพุทธเจดีย์มีความสำคัญทางด้านพุทธจักรและอาณาจักร ที่สามารถรวมความศรัทธาของชุมชน ทำให้สะดวกในการปกครอง ตลอดจนเป็นแหล่งรวมของการศึกษาและพุทธศาสนาของชุมชน วัดพุทธเจดีย์ อาจเรียกว่า วัดพระบรมธาตุ หรือ วัดพระธาตุ ซึ่งในภาคใต้พบว่า วัดสำคัญดังกล่าว คือ วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร นครศรีธรรมราช เพราะมีบรมธาตุเจดีย์ประดิษฐานอยู่ ต่อมามีการขยายอิทธิพลความเชื่อเกี่ยวกับสถูปเจดีย์พระมหาธาตุไปทั่วภาคใต้ ทำให้มีการสร้างวัดและพระมหาธาตุเจดีย์ขึ้นที่วัดเขียนบางแก้ว วัดสทัง และวัดสทิงพระ

ตำนานนางเลียดขาว กล่าวถึง การสร้างวัดพระธาตุหรือพุทธเจดีย์ ตั้งแต่เจ้าพระยาภูมิร และนางเลียดขาวสร้างเมืองพัทลุง บริเวณโคกเมืองยางแก้วประมาณพุทธศตวรรษที่ 19-20 ในช่วงที่พุทธศาสนาลังกาวงศ์ได้มีอิทธิพล บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ตำนานได้กล่าวถึงการสร้างพระพุทธรูป และพระวิหารในวัดสำคัญทั้งสามแห่ง(ชัยวุฒิ พิชะกุล,2538,209-212.) ซึ่งมีศักราชการสร้างราว พ.ศ. 1902 (จ.ศ. 781) ถึง พ.ศ. 1962 (จ.ศ. 781) (ฉ่ำ ทองคำวรรณ. เพลานางเลียดขาว ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ม.ป.ป. และชัยวุฒิ พิชะกุล,เรื่องเดิม,212)

ความเชื่อเรื่องพระบรมสารีริกธาตุในการสร้างองค์พระเจดีย์ที่ปรากฏในวัฒนธรรมภาคใต้ ทั้งที่ปรากฏเป็นการสร้างองค์พระเจดีย์ และการบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับตำนานพระบรมธาตุ เป็นอิทธิพลที่รับมาจากอินเดียและแพร่หลายไปในพื้นที่พุทธศาสนาได้มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนในสังคมนั้น ๆ (ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม,เรื่องเดิม,27)

เมื่อคติความเชื่อเกี่ยวกับพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าได้แพร่ขยายอิทธิพลในดินแดนลุ่มทะเลสาบสงขลา ทำให้เกิดการสร้างพระมหาธาตุเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งในตำนานนางเลียดขาวได้กล่าวถึง การสร้างพระมหาธาตุเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุที่วัดเขียนบางแก้ว วัดสทัง (วัดสทังใหญ่) วัดสทิงพระ พระมหาธาตุเจดีย์ทั้งสามแห่งมีรูปทรงสะท้อนอิทธิพลศิลปะเจดีย์ทรงระฆังคว่ำของลังกา เช่น พระมหาธาตุเจดีย์วัดเขียนบางแก้วมีลักษณะทรงระฆังคว่ำสูง 22 เมตร มีฐาน 8 เหลี่ยม ประดับซุ้มพระพุทธรูป 3 ซุ้ม ประดับด้วยหัวช้างปูนปั้นรอบฐาน 3 หัว เช่นเดียวกับองค์พระมหาธาตุเจดีย์วัดเขียนบางแก้ว มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 19-20 โดยประมาณ (ชัยวุฒิ พิชะกุล,เรื่องเดิม, 230)

ด้านคติความเชื่อมั่นศรัทธาในการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาของกษัตริย์ ตำนานนางเลียดขาวเป็นหลักฐานที่ชี้ให้เห็นว่าพุทธศาสนามีบทบาทสำคัญต่อการมีอำนาจอันชอบธรรมของกษัตริย์ ดังนั้นพระราชกรณียกิจของผู้นำรัฐที่มีเหนือดินแดนที่ตนปกครองในสมัยอยุธยาที่รัฐตอนใต้รวมถึงเมืองพัทลุง นครศรีธรรมราช ที่ปรากฏในเนื้อหาตำนานจึงพบว่า นอกจากกษัตริย์และราชวงศ์จะเป็นผู้สร้างวัดสำคัญแล้วยังมีประเพณีที่แสดงถึงการอุปถัมภ์ความเป็นอยู่ของคณะสงฆ์และการบำรุงวัด ด้วยการให้กลปนาคน ทรัพย์สินต่าง ๆ เพื่ออุทิศถวายแด่พระพุทธศาสนา การกลปนาเกี่ยวเนื่องกับความเชื่อและศาสนาในสังคมไทยโบราณนั้น ไม่ใช่จะมีเพียงในพุทธศาสนา หากเป็นพฤติกรรมทางความเชื่อที่สั่งสมสืบเนื่องมาตั้งแต่การกำหนดแหล่งศักดิ์สิทธิ์ และสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ไป

จนถึงการอุทิศสิ่งของที่ดินผู้คนให้แก่สิ่งอันเป็นตัวแทน ความศักดิ์สิทธิ์และความเชื่อการกลับมานี้มีบทบาทสำคัญต่อการขยายตัวของชุมชนสมัยโบราณในระดับพื้นฐาน คือ ระดับหมู่บ้าน การขยายตัวของชุมชนเป็นบ้านเป็นเมือง จึงเป็นผลผลิตจากการขยายตัวของวัฒนธรรมก่อนการจัดรูปแบบของชุมชนเกิดใหม่ไปสู่ระบบการเมือง

การอุปถัมภ์วัดในพุทธศาสนาโดยจารีตการกลับมาเกิดขึ้นตั้งแต่สมัยอาณาจักรศรีวิชัย พุทธศตวรรษที่ 13-18 ปรากฏหลักฐานการกลับมาในจารึกหลักที่ 23 พ.ศ. 1318 กล่าวถึง พระเจ้ากรุงศรีวิชัยโปรดให้กลับมาคนและสิ่งของแก่องค์เจดีย์ (ประชุมพระตำราบรมราชูทิศเพื่อกลับมาสมัยอยุธยา ภาค 1 ,ค) ในพงศาวดารเมืองพัทลุง ฉบับหลวงศรีวรัตร รวบรวมมีข้อความกล่าวถึงการอุปถัมภ์พุทธศาสนาจนเป็นเสมือนธรรมเนียมที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา เช่น พ.ศ. 2057 พระยาธรรมรังคัล เจ้าเมืองพัทลุง ได้นิมนต์พระมหาธาตุจากลังกา ทรงสร้างวัดพร้อมเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ก่อกำแพงล้อมสูง เสาธก ณ เขาพิพทสิงห์ ให้ชื่อว่า วัดหลวง แล้วมีการนำความถวายต่อกษัตริย์อยุธยา โปรดพระราชทานกลับมาคนและที่ดินเป็นวัดหลวงต่อไป

หรือในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (พ.ศ. 2091-2111) พระครูอินทโมฬีเจ้าคณะป่าแก้ว เมืองพัทลุงบูรณะวัดนี้แล้วนำความถวายเพื่อโปรดเกล้าฯ ให้กลับมาช่วยอากร ที่นา และกำลังคน (ตำนานว่า ข้าส่วย คือ ไพรที่ส่งสิ่งของให้กับรัฐแทนการถูกเกณฑ์แรงงาน ชาวเชิงกู่ คือ ข้าพระสงฆ์ และศิลาทานพระกลับมา คือ บุคคลรักษาศีลที่อาศัยอยู่ในวัด)

พ.ศ. 2242 พระครูอินทรเมหาภิศรีญาณสาครบรรณนทรราชจุฬามณีศรีอุประดิษเฐร เจ้าคณะป่าแก้วหัวเมืองพัทลุง ได้บูรณะวัดเขียนบางแล้วและวัดสทังแล้วเข้าไปกรุงศรีอยุธยา นำความกราบบังคมทูลกษัตริย์อยุธยาขอเบิกญาติโยมและส่วยสาอากรศิลาทานพระกลับมาสำหรับวัดเขียนบางแก้ว และวัดสทัง (หลวงศรีวรัตร. ประชุมพงศาวดารภาคที่ 15 พงศาวดารเมืองพัทลุง ,8-25) และคลัง ตัญจนะ ตำราพระเพลาวัดบางแก้ว, 9-12)

ในเพลานางเลือดขาว และประชุมพระตำราบรมราชูทิศเพื่อกลับมาสมัยอยุธยา ได้มีข้อความกล่าวถึงการกลับมาผู้คนจำนวนหนึ่งแก่วัดป่าแก้ว เมืองพัทลุง บุคคลที่ถูกกลับมาจะได้รับ การยกเว้นมิให้เข้าเมืองกรมการเมืองเก็บส่วยอากร ได้รับสิทธิพิเศษในแง่คดีความให้วัดเป็นผู้ตัดสินและดูแลกันเอง การสร้างวัดดังกล่าวสันนิษฐานได้ว่า เป็นวัดที่เกิดขึ้นภายหลังการรวบรวมกำลังคนของชาวบ้านบางแก้ว สละทิงพระ ภายหลังจากเหตุการณ์ที่มีการปล้นสะดมของโจรสลัดมาเลย์ (ชาวบ้านเรียกว่า อาจะอารู) ที่มีอิทธิพลแถบช่องแคบมะละกาและทะเลจีนใต้ โจรกลุ่มนี้เข้ามาปล้นทำลายเมืองนครศรีธรรมราชและพัทลุงหลาย ครั้งจนกระทั่งเจ้าอินทรีบุตรของปะชาวสนกับนางเป้า ชาวบ้านสทังได้บูรณะวัดขึ้นใหม่ เจ้าอินทรีได้ไปอุปสมบทที่นครศรีธรรมราช ต่อมาได้รับพระราชทานเป็นพระครูอินทเมาลี เจ้าคณะป่าแก้วเมืองพัทลุง (ประชุมพระตำราบรมราชูทิศเพื่อกลับมาสมัยอยุธยาภาค1,41-42, และเพลานางเลือดขาวฉบับปริวรรต โดยชัยวุฒิ พิชะกุล,20-22)

แนวคิดเกี่ยวกับบุคคลสำคัญในประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้เกี่ยวกับการบำเพ็ญบุญบารมี และศรัทธาในพระพุทธศาสนาตำนานนางเลือดขาวเป็นตำนานพื้นบ้านภาคใต้ที่ชี้ให้เห็นว่าในประวัติศาสตร์ของพื้นที่ภาคใต้ โดยเฉพาะภาคใต้ตอนล่างได้มีแนวคิดเกี่ยวกับบุคคลสำคัญของท้องถิ่น ที่ถูกนำมาเล่าให้มีความเชื่อมโยงกับความเชื่อ ความศรัทธาที่มีต่อพระพุทธศาสนา ดังจะเห็นจากท้องเรื่องของตำนานจะเป็นการบำเพ็ญบุญบารมีของพระนางเลือดขาว และเจ้าพระยาگุมารเจ้าเมืองพัทลุง ได้อุปถัมภ์พระพุทธศาสนาโดยมีศรัทธาอย่างแรงกล้าจึงได้เดินทางจาริกแสวงบุญไปยังดินแดนซึ่งเป็นศูนย์กลางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาคือลังกา และได้สนับสนุนกำลังทรัพย์ให้สร้างวัด พระพุทธรูป อุโบสถ ขึ้นในหลายแห่งทั้งที่สร้างใหม่และบูรณะซ่อมแซมในหลายพื้นที่ที่พระนางเลือดขาวและเจ้าพระยาگุมารได้เดินทางไปถึง

ดังนั้นเนื้อหาของตำนานจึงเป็นเสมือนตำนานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่บอกเล่าถึงความศรัทธาในพระพุทธศาสนาของเจ้าเมืองพัทลุง โดยการอธิบายบทบาทสำคัญของพระชายาคือนางเลือดขาวเป็นหลักในการเล่า อาจจะสะท้อนถึงความสำคัญของสตรีสูงศักดิ์ของสังคมไทยโบราณที่ยอมรับบทบาทของสตรีที่มีต่อการบำเพ็ญบารมี หรือการจาริกแสวงบุญ ซึ่งเป็นไปคติความเชื่อของพุทธศาสนาลังกาวงศ์ ดังนั้นตำนานจึงบอกกล่าวถึงการเดินทางเพื่อจาริกแสวงบุญของพระนางเลือดขาวและเจ้าพระยาگุมารในหลายพื้นที่ เช่น สงขลา พัทลุง นครศรีธรรมราช ตรัง ภูเก็ต และตำนานเรื่องนี้จึงเป็นที่มาของการสร้างวัดสำคัญหลายพื้นที่ในจังหวัดภาคใต้ดังกล่าว โดยมีการสร้างตำนานเกี่ยวกับประวัติของวัดที่มีการเขียนเชื่อมโยงกับตำนานนางเลือดขาว ว่าพระนางเลือดขาวเป็นผู้สร้างวัดขึ้นหลายแห่ง จนอาจกลายเป็นธรรมเนียมที่สืบทอดต่อกันมาเกี่ยวกับการเขียนตำนานของวัดต่าง ๆ ในภาคใต้

นอกจากนี้ความพิเศษของตำนานนางเลือดขาวในการอธิบายถึงที่มาของบุคคลสำคัญในเรื่องคือ พระนางเลือดขาว และพระยาگุมาร ได้รับอิทธิพลจากคติความเชื่อเกี่ยวกับบุญญาธิการอันมีที่มาจากพุทธศาสนา ดังนั้นผู้บันทึกตำนานเรื่องนี้จึงเขียนตำนานขึ้นโดยอาศัยฐานคติของพุทธศาสนาในการอธิบายที่มาของบุคคลในตำนาน กล่าวคือ การอธิบายการกำเนิดของนางเลือดขาวและเจ้าพระยาگุมารว่าเกิดจากหน่อไม้ไผ่ เช่นเนื้อเรื่องในตำนานที่ว่า

ตายายซึ่งมีหน้าที่จับช้างปามาฝึกเพื่อถวายเจ้าเมืองสทิงพารามสีได้ปล่อยช้างพังตลับไปทางทิศทางตะวันออก และปล่อยช้างพลายคหวิไชยมณฑลไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ช้างพังตลับไปได้หน่อไม้ไผ่พะตงนำมาให้ตายาย เมื่อผ่าออกพบกุมารมีเลือดสีขาว เหลือง ดำและสีแดง ตายายได้เลี้ยงนางเลือดขาวกับกุมารจนเติบโตจึงให้ทั้งสองได้แต่งงานเป็นสามีภรรยา กัน ครั้นเมื่อตายายถึงแก่กรรม กุมารกับนางเลือดขาวได้ทำพิธีศพแล้วอัฐิไปเก็บไว้ในถ้ำที่เมืองพัทลุง ตั้งแต่นั้นมา กุมารกับนางเลือดขาวจึงได้ซื้อบริเวณที่อยู่อาศัยของตายายว่า “บ้านพระเกิด” หลังกุมารกับนางเลือดขาวได้รับมรดกจากตายายแล้ว บ้านพระเกิดก็เป็นที่พักพิงที่ต้องส่งส่วยให้แก่กรุงศรีอยุธยาปีละ 1 เชือก และได้มีการทำเพลพระตำราขึ้นไว้เป็นหลักฐาน (ตำนานนางเลือดขาวฉบับปริวรรตโดย ชัยวุฒิ พิชะกุล เรื่องเดิม, หน้า 85)

ที่มาของการเขียนตำนานนางเลียดชาวเท่าที่ปรากฏในภาคใต้ปัจจุบันมีที่มาจากเพล่าที่ชาวไทยภาคใต้หมายถึง หนังสือโบราณที่มักใช้บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับตำนานของวัด หรือใช้เป็นเอกสารบันทึกพระราชทานกลับปนาสำหรับวัดต่าง ๆ และมักมีการคัดลอกสืบทอดกันมา เดิมชาวไทยภาคใต้มักเก็บรักษาหนังสือเพล่าในกระบอกไม้ไผ่ หรือห่อผ้าขาวไว้ เก็บไว้ในวัด ก่อนนำมาอ่านให้มีการจัดรูปเขียนบูชา อารธนาแล้วเชิญตำราจากที่เก็บแล้วนำออกมาอ่าน ทั้งนี้เพราะถือว่าเพล่าเป็นเอกสารที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ได้รับพระราชทานจากกษัตริย์ จึงเปรียบเสมือนตัวแทนของกษัตริย์ และขณะเดียวกันเนื้อหาของเพล่าก็เป็นตำนานที่เกี่ยวกับศาสนา จึงทำให้เพล่าเป็นสิ่งสำคัญในการบอกเล่าประวัติตำนานของคนในท้องถิ่นภาคใต้ในอดีต

ตำนานนางเลียดชาวฉบับที่ปริวรรตในปัจจุบัน เช่น ตำนานนางเลียดชาวต้นฉบับวัดเขียนบางแก้ว จังหวัดพัทลุง ต่อมาสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงดำริว่าควรตั้งตำแหน่งเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยทรงตรวจราชการหัวเมืองปักษ์ใต้ จึงได้นำเอกสารเพล่าฉบับนี้ไปยังกรุงเทพฯ ซึ่งปรากฏในการเสด็จตรวจราชการหัวเมืองปักษ์ใต้ พ.ศ. 2452 พระองค์ได้นำเอกสารให้เก็บที่หอสมุดแห่งชาติ

ด้านต้นฉบับที่เรียกว่าเพล่านางเลียดชาวมูลักษณะของการบันทึกที่อาจสันนิษฐานว่าเอกสารเพล่าดังกล่าวเขียนขึ้นในท้องถิ่นภาคใต้เอง เช่น การใช้ภาษาถิ่นปักษ์ใต้ในเรื่องทั้งเอกสารไม่มีตราประทับของสมุหพระอาลักษณ์ไว้ต้นอักษร จึงเป็นเหตุผลที่อาจเชื่อได้ว่าเพล่านางเลียดชาวมูลเหตุเริ่มของการบันทึกที่ท้องถิ่นที่พบหลักฐาน คือเมืองพัทลุง ตำนานเรื่องนี้จึงเป็นเสมือนตำนานบอกเล่าประวัติศาสตร์เมืองพัทลุงตรงกับเหตุการณ์ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองพัทลุงและอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา ตำนานเรื่องนี้ถูกบันทึกขึ้นเพื่อให้เห็นความสำคัญของวัดเขียนบางแก้วและวัดสทัง เมืองพัทลุง ในสมัยของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (พ.ศ. 2091-2111) ซึ่งวัดที่สองเป็นศูนย์กลางในการปกครองคณะสงฆ์ป่าแก้ว โดยมี พระครูอินทโมหี (พระครูอินทเมธา) เจ้าคณะป่าแก้วหัวเมืองพัทลุงเป็นผู้รื้อฟื้นบูรณะ พร้อมกันนั้นก็ได้มีการสลักรูปของนางเลียดชาวแล้วก่อขึ้นเป็นพระพุทธรูปองค์ใหญ่เรียกว่าพระงาม ณวัดสทัง (หลวงศรีวรวัตร, ประชุมพงศาวดารภาคที่ 15 พระพงศาวดารเมืองพัทลุง ,8-9)

ข้อความดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า ตำนานเพล่านางเลียดชาวเขียนขึ้นโดยพระสงฆ์ในพื้นที่เพื่อเรียบเรียงถึงประวัติศาสตร์ความเป็นมาของวัดสำคัญ โดยเชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์ของกลุ่มตระกูลผู้นำท้องถิ่นเมืองพัทลุง คือ ตระกูลของตายายและนางเลียดชาว เนื้อหาของตำนานจึงถูกนำมาเขียนเหมือนเรื่องบอกเล่าสืบทอดกันมา และผูกโยงกับคติความเชื่อในทางพุทธศาสนา ด้วยเหตุนี้ตำนานนางเลียดชาวจึงเท่ากับเป็นตำนานพื้นบ้านของชาวไทยภาคใต้ที่สะท้อนคติทางพุทธศาสนา ผสมผสานกับเรื่องเล่าสะท้อนวัฒนธรรม วิถีชีวิตของชาวพัทลุงในอดีต ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างเมืองพัทลุงในฐานะหัวเมืองฝ่ายใต้ของอาณาจักรอยุธยาได้เป็นอย่างดี แม้ว่าเนื้อหาการเขียนเรียบเรียงตำนานจะแฝงด้วยคำอธิบายในเชิงอภินิหาร การแสดงบุญญาธิการตามความเชื่อของคนไทยในอดีตที่มีต่อผู้มีบุญก็ตาม

ในด้านการบันทึกเนื้อหาตำนานสันนิษฐานได้ว่า ตำนานเรื่องนี้น่าจะมีการบันทึกหลายครั้ง ซึ่งปรากฏให้เห็นได้จากเนื้อหาของตำนานเริ่มแรกว่า ครั้งแรกบันทึกเรื่องนี้ เมื่อตายายที่ซุบเลี้ยง นางเลือดขาวถึงแก่กรรม เจ้าพระยาภูมรกับนางเลือดขาวจึงบันทึกไว้เป็นเพลา และตอนที่สร้างวัด เขียนบางแก้วเมืองพัทลุงอีกครั้งหนึ่ง ดังนั้นเพลานางเลือดขาวแบ่งเนื้อหาออกเป็นสองตอนคือตอน แรกว่าด้วยการตั้งเมืองพัทลุง ประวัติของนางเลือดขาวเจ้าพระยาภูมร ตอนหลังเป็นประวัติความเป็นมาของผู้บูรณะวัดคือ พระครูอินทโมฬีฯ การกลัปนาวัดสทัง เป็นเรื่องที่อยู่คนละยุคสมัยนั้น ตั้งข้อความในตำนานที่ว่า “ครั้งพระองค์เคารพประมาณเจ็ดสิบปีทั้งสองก็จุติไปสวรรค์เทวโลกนั้นแล ตั้งแต่นั้นพระอารามทั้งสามตำบลเป็นธรรมารอันธรายได้พันปีก็มาเกิดศรีขนาเป็นชาวส่วย” (ตำนาน นางเลือดขาว ฉบับปริวรรตโดยชัยวุฒิ พียะกุล, 9-10, 15-18.)

เนื้อหาของตำนานตอนที่กล่าวถึง การปลงศพของตายาย แล้วนำอัฐมาไว้ที่เมืองพัทลุง อาจสะท้อนถึงความสัมพันธ์กับเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ที่มีการย้ายเมืองพัทลุงเดิมไปตั้งที่เขาย้ายสน เพื่อหนีภัยโจรสลัดมาเลย ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 22 ต่อมาใน พ.ศ. 2230 มงเชียง เดอ ลา มาร์ วิศวกรชาวฝรั่งเศสเดินทางมาทำแผนผังเมืองนครศรีธรรมราช สงขลา พัทลุง ที่เขาย้ายสน เดอลามาร์ ได้อธิบายไว้ในแผนผังเมืองพัทลุงว่า เป็นเมืองที่มีกำแพงไม้ล้อมรอบ เขาได้จัดทำ แผนผังเมืองขึ้นใหม่ พ.ศ. 2291 ทางราชธานีส่งให้หลวงราชบังสันมหันต์สุริยา (ตะตา) หลานของ สุลต่านสุไลมานที่รับราชการที่อยุธยาสร้างเมืองพัทลุง หลวงราชบังสันสร้างเมือง 4-5 ปี จึงได้เป็น เจ้าเมืองพัทลุง สร้างกำแพงป้อมปราการที่เขาชัยสน (ชัยวุฒิ พียะกุล, 2530, 10)

สำหรับข้อสันนิษฐานของฉำ ทองคำวรรณ ที่เป็นผู้ปริวรรตเพลานางเลือดขาว จากอักษร ขอมบรรทัดแรกในเพลาเป็นภาษาไทยว่า “ศุภมัสดุ 651 ศกระกา นักษัตรเอกศก” และอธิบาย ว่าศักราช 651 เป็นปีมหาศักราช 1651 (ระบบมหาศักราชนิยมใช้บันทึกในสมัยกรุงศรีอยุธยา ตอนต้น ส่วนจุลศักราชใช้ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย) ซึ่งเดิมการเขียนนิยมตัดจำนวน 1000 ออก หรือนิยมละจำนวน 1000 ไว้ ตรงกับ จ.ศ. 1091 หรือ พ.ศ. 2272 สมัยพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ (พ.ศ. 2251-2275) (ชัยวุฒิ พียะกุล. 2538 : 73-74 และหอสมุดแห่งชาติ. เพลานาง เลือดขาวฉบับปริวรรตของศาสตราจารย์ฉำ ทองคำวรรณ. ไม่มีเลขหน้า) ดังนั้นการบันทึกตำนาน เท้าที่ปรากฏให้เห็นในปัจจุบันจึงเป็นฉบับที่เรียบเรียง พ.ศ. 2272 ปลายสมัยอยุธยา

ลักษณะเนื้อหาของตำนานนางเลือดขาวฉบับวัดเขียนบางแก้ว ปริวรรต โดยชัยวุฒิ พียะ กุล มีเนื้อหาย่อคือเพลานางเลือดขาวมีเนื้อหาสาระที่สำคัญสองส่วน ส่วนแรกกล่าวถึง การตั้ง เมืองพัทลุงที่สัมพันธ์กับเมืองสทิงพระ ประวัตินางเลือดขาวกับเจ้าพระยาภูมร การสร้างวัดวา อาราม และการสร้างพระมหาธาตุเจดีย์วัดเขียนบางแก้ว วัดสทัง และวัดสทิงพระ ส่วนที่สอง กล่าวถึงประวัติพระครูอินทรเมาลีฯ การบูรณะวัดวาอาราม การกลัปนาวัด อุทิศที่ดิน ข้าพระคน ทานและทรัพย์สินอื่น ๆ ให้แก่วัดเขียนบางแก้ว วัดสทัง ซึ่งเป็นที่ตั้งคณะสงฆ์ป่าแก้ว หัวเมือง พัทลุง คณะป่าแก้วเป็นคณะสงฆ์หนึ่งในสี่คณะ ได้แก่ คณะป่าแก้ว คณะการาม คณะกาชาติ

และคณะกาเดิม ซึ่งใช้เป็นรูปแบบการปกครองคณะสงฆ์ในหัวเมืองนครศรีธรรมราช เมืองไชยาและเมืองพัทลุงเรื่องย่อของเพลานางเลือดขาว มีดังนี้

กล่าวถึงการตั้งเมืองพัทลุงที่โคกเมืองบางแก้ว พร้อมกับการสร้างพระพุทธรูปที่วัดเขียนบางแก้ว วัดสทัง และวัดสทิงพระ ทั้ง 3 วัด เป็นที่ตั้งของคณะสงฆ์ป่าแก้ว จึงเรียกว่า “คณะสามป่าแก้ว” ดินแดนบริเวณวัดทั้งสามขึ้นกับหัวเมืองสทิงพระ ซึ่งขณะนั้นเรียกว่า “กรุงสทิงพาราณสี” มีเจ้าเมืองชื่อ “เจ้าพระยากรุงสทิงพาราณสี”

ต่อมามีตาสามโมกับยายเพชรสองผัวเมืองเป็นหมอสตา จับช้างป่ามาเลี้ยงสงสวยให้เจ้าพระยากรุงสทิงพาราณสีทุกปี ตาสามโมกับยายเพชรได้เลี้ยงช้างไว้ 2 เชือก คือ ช้างพังตลับ มีหมอควาญชื่อ นายสีเทพ และช้างพลายคหวิไชยมณฑล มีหมอควาญชื่อ นายแก่นมันคง อยู่มาวันหนึ่งตายายได้ปล่อยช้างพังตลับไปทางทิศตะวันออก และปล่อยช้างพลายคหวิไชยมณฑลไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ช้างพังตลับไปได้หน่อไม้ไผ่พะตงนำมาให้ตายาย เมื่อผ่าออกพบกุมารมีเลือดสีขาว ส่วนช้างพลายคหวิไชยมณฑลได้หน่อไม้ไผ่สมเรียงนำมาให้ตายาย เมื่อผ่าออกพบกุมารมีเลือดสีขาว เหลือง ดำ และสีแดง ตายายได้เลี้ยงนางเลือดขาวกับกุมารจนเติบโต จึงให้ทั้งสองคนได้แต่งงานเป็นสามีภรรยา กัน ครั้งเมื่อตายถึงแก่กรรม กุมารกับนางเลือดขาวได้ทำพิธีศพแล้วนำอัฐิไปเก็บไว้ในถ้ำที่เมืองพัทลุง ตั้งแต่นั้นมากุมารกับนางเลือดขาวจึงได้ตั้งชื่อบริเวณที่อยู่อาศัยของตายายว่า “บ้านพระเกิด” หลังจากกุมารกับนางเลือดขาวได้รับมรดกจากตายายแล้ว บ้านพระเกิดก็เป็นที่พักที่ส่วยช้าง ที่ต้องส่งส่วยช้างให้แก่กรุงศรีอยุธยาปีละ 1 เชือก และได้มีการทำเพลพระตำราขึ้นไว้เป็นหลักฐาน

หลังจากกุมารกับนางเลือดขาวได้ทำพิธีศพตายายเสร็จแล้ว กุมารก็ได้นำสมัครพรรคพวกและบริวารอพยพไปทางทิศใต้ของเมืองพาราณสี แต่ไม่พบสถานที่ใดที่เหมาะสมจะตั้งชุมชน จึงได้เดินทางไปทางทิศอีสานของเมืองพระเกิด ได้ตั้งบ้านเรือนขึ้นที่ “บ้านบางแก้ว” นางเลือดขาวได้ปล่อยช้างพังตลับไปทางบ้านสทัง ช้างนั้นได้พบชุมทรัพย์ มีทองห้าพะเนียงกับทอง หรือทับทวงประดับหน้าอกชิ้นหนึ่ง นางเลือดขาวกับหมอสีเทพควาญช้างได้นำบริวารมาขนเอาทรัพย์สินไปตกแต่งพระวิหารและพระพุทธรูปไว้ที่วัดสทัง ฝ่ายเจ้าพระยาคุมารกับหมอแก่นมันคงได้ปล่อยช้างพลายคหวิไชยมณฑลไปทางทิศตะวันออก ได้พบชุมทรัพย์มีทองหกพะเนียงกับแก้วดวงหนึ่ง เจ้าพระยาคุมารได้นำทรัพย์นั้นมาสร้างพระวิหารและพระพุทธรูปวัดเขียนบางแก้ว แล้วนำทองมาตีแผ่เป็นแผ่นประดับด้วยแก้วเขียนเป็นตำนานให้ชื่อว่า “วัดเขียนบางแก้ว”

เจ้าพระยาคุมารกับนางเลือดขาวได้อาศัยอยู่ที่บ้านบางแก้ว จนกระทั่งถึงพุทธศักราช 500 ครั้นถึงวันพฤหัสบดีเดือน 8 ขึ้น 4 ค่ำ ปีกุน เอกศกเจ้าพระยากรุงทอง เจ้าเมืองสทิงพระได้สร้างพระมหาธาตุเจดีย์วัดเขียนบางแก้ว พระมหาธาตุเจดีย์สทัง และพระมหาธาตุเจดีย์วัดสทิงพระเสร็จพร้อมกันทั้งสามวัด

ครั้งถึงปัจจุโลกเจ้าพระยาคุมารกับนางเลือดขาวได้เดินทางจากบ้านบางแก้ว ใช้เวลา 7 วันถึงเมืองตรังแขวงเมืองนครศรีธรรมราช เจ้าพระยาคุมารได้ตกแต่งบูรณะพระพุทธรูปไว้หลายแห่ง

และได้สร้างเป็นพระพุทธรูป เรียกว่า “พระงาม” ไว้ที่วัดพระงาม ส่วนนางเลือดขาวได้สร้างวัดพระศรีสรรเพชญ์พระพุทธรูปองค์หนึ่งซึ่งพระพุทธรูปองค์นี้เสด็จมาแต่เมืองลังกา ได้มาประดิษฐานที่หน้าเมืองตรง ได้สร้างวัดสำเร็จเมื่อวันอาทิตย์เดือน 6 แรม 5 ค่ำ ปีชวด ตรีนศก หลังจากนั้นนางเลือดขาวกับเจ้าพระยา कुमार ได้เดินทางกลับบ้านบางแก้ว

ครั้นต่อมาเจ้าพระยา कुमार กับนางเลือดขาวได้เดินทางสำรวจพื้นที่ที่จะตั้งเมืองจนถึงแขวงเมืองนครศรีธรรมราชก็ไม่สามารถตั้งเมืองได้ เนื่องจากพื้นที่น้ำท่วม จึงได้สร้างพระพุทธรูปไว้ตามตำบลต่าง ๆ หลายแห่ง เมื่อเดินทางถึงเมืองนครศรีธรรมราชได้เข้าไปเคารพบูชาอิฐธาตุของเจ้าพระยาศรีธรรมโศกราช ขณะที่พักอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราชข่าวก็ลือไปถึงเจ้าฟ้าแห่งเมืองกรุงศรีอยุธยา จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาพิษณุโลกกับนางจันบาตคุมสนม 500 คน ออกมารับนางเลือดขาวที่เมืองนครศรีธรรมราช นางเลือดขาวไม่ยินยอมไป แต่ก็ไม่สามารถขัดขึ้นได้ จึงต้องยอมไปเมืองหลวง ฝ่ายเจ้าพระยา कुमार ได้เดินทางกลับบ้านพระเกิด

เมื่อนางเลือดขาวได้เดินทางถึงเมืองหลวง พระมหากษัตริย์ทรงทราบว่าขณะนั้นนางมีครรภ์กับสามีเดิมแล้ว จึงมีได้โปรดเกล้าฯ ให้เป็นนางสนม ครั้นถึงกำหนดนางเลือดขาวได้คลอดบุตรเป็นชาย พระมหากษัตริย์ได้ทรงขอบุตรของนางไว้เป็นบุตรบุญธรรม เลี้ยงไว้จนเติบใหญ่ก็ให้รับราชการในเมืองหลวง ฝ่ายนางเลือดขาวได้สร้างพระวิหารและพระพุทธรูปไว้ในเมืองหลวงหลายแห่ง ต่อมานางเลือดขาวกับบุตรชายได้ทูลลากลับบ้านพระเกิดพระมหากษัตริย์ก็ทรงอนุญาต ได้โปรดเกล้าฯ ให้จัดนางสนม 500 คน ออกมาจนถึงเมืองพระเกิด ตั้งแต่นั้นมาเจ้าพระยา कुमार กับนางเลือดขาวได้อยู่ด้วยกันจนอายุได้ 70 ปี ทั้งสองก็ถึงแก่กรรม ณ บ้านพระเกิด

หลังจากเจ้าพระยา कुमार กับนางเลือดขาวถึงแก่กรรมแล้ว วัดเขียนบางแก้ว วัดสทิง และวัดสทิงพระ ได้ถูกทำลายชำรุดทรุดโทรม จนล่วงมาได้ 1,000 ปี ที่เมืองพัทลุงก็ได้เกิดขุนศรีชนาได้เป็นผู้ถูกส่งเมืองพัทลุงเข้าไปถวายแก่เมืองหลวง ที่วัดสทิงได้เกิดนางเป่า วัดเขียนบางแก้วได้เกิดพระนนปลัด วัดสทิงพระได้เกิดพระยาโอทองหรือพระยาอุทอง สำหรับนางเป่าได้แต่งงานกับปะขาวสน มีบุตรด้วยกัน 4 คน คือ เจ้าอินทร์ เจ้าเพชรปัญญา นางบุตรีศรีภักดี และนางอ่อนทอง เจ้าอินทร์ได้ลาบิดามารดาเดินทางไปศึกษาภาคอาคมตามหัวเมืองต่าง ๆ จนอายุได้ 60 ปี ก็กลับมาหาบิดามารดา เจ้าอินทร์ได้ตกแต่งบูรณะพระพุทธรูป พระวิหารวัดเขียนบางแก้ว วัดสทิง และวัดสทิงพระ เสร็จแล้วได้เดินทางไปอุปสมบทที่เมืองนครศรีธรรมราช หลังจากนั้นได้โดยสารเรือสำเภาเงินเข้าไปยังกรุงศรีอยุธยา ซึ่งขณะนั้นมีข้าศึกยกกำลังเข้าล้อมและโจมตีกรุงศรีอยุธยา เห็นที่จะเสียกรุงแก่ข้าศึก พระมหากษัตริย์จึงโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศหาคนรับอาสาปราบศึก พระหมื่นอินทร์รับอาสาปราบข้าศึก โดยขอมาหนึ่งตัว ปะขาว 500 คน ออกไปรบศึกจนข้าศึกพ่ายแพ้หนีกลับเมือง พระมหากษัตริย์จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระหมื่นอินทร์เป็นพระสังฆราชในกรุงศรีอยุธยา แต่พระหมื่นอินทร์ไม่รับ จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระหมื่นอินทร์เป็น “พระครูอินทเมาลีศรีนันทราชฉัตตันทจุฬามณีศรีราชปัญญาปรมาจารย์ญาณุชิตพิพิธรัตนราชวรพงศ์ศักดิ์ศรีสารีบุตรอุปติสเถร” เจ้าคณะสามป่าหัวหัวเมืองพัทลุง และโปรดเกล้าฯ ให้ยกวัดต่าง ๆ มาขึ้นกับวัด

เขียนบางแก้ว และวัดสัทง จำนวน 298 วัด ได้โปรดเกล้าฯ ให้มีการพระบรมราชูทิศเพื่อกล่าวนาที่ดินและข้าพระโยมสงฆ์แก่วัดเขียนบางแก้วและวัดสัทง ต่อมาเพลนางเลือดขาวได้กล่าวถึงพระมหากษัตริย์ทรงโปรดพื้นที่สองแห่ง ได้แก่ ที่ผูกช้างหรือคช ได้แก่ บริเวณบ้านพระเกิดและที่วัด ได้แก่ บริเวณวัดเขียนบางแก้ว นอกจากนี้ได้มีการสาปแช่งผู้ละเมิดพระกล่าวนาวัดให้ตกนรก อเวจี กับเร่งให้เสนาบดีศรีสาลักษณ์ทำพระตำราแลตราพระราชโองการ (ชัยวุฒิ พิชะกุล, 2538 :84 – 88) สำหรับเนื้อเรื่องตำนานนางเลือดขาวที่พบในพื้นที่อื่นนอกจากพัทลุงแล้ว ตำนานเรื่องนี้ยังเป็นการบอกเล่าในจังหวัดใกล้เคียง คือ นครศรีธรรมราช สงขลา ตรัง ภูเก็ต สตูล มีเนื้อหาใกล้เคียงกันกับเพลนางเลือดขาวฉบับวัดเขียนบางแก้ว คือ ตามเนื้อเรื่องที่ว่า

ในอดีตกาลพระพุทธศาสนาแล้ว 273 ปี ณ ชมพูทวีป ประเทศอินเดีย เมื่อพระเจ้าปิตุสารเสด็จสวรรคต โอรสของพระองค์เกิดการแย่งแย่งราชสมบัติ มีการรบราฆ่าฟันกันในหมู่พระราชวงศ์ ในที่สุดอโศกกุมารมีชัยได้ราชสมบัติครอบครองเมืองปาฏลิบุตรแห่งแคว้นมคธ

เมื่อพระเจ้าอโศกมหาราชเสด็จขึ้นครองราชสมบัติแล้ว ได้ทรงขยายแสนยานุภาพของอาณาจักรมคธให้แผ่ไพศาล โดยการทำสงครามปราบปรามแคว้นต่าง ๆ ไว้ในอาณาจักรสงครามครั้งสำคัญ คือ สงครามปราบแคว้นกลิงคราชกุมาร ในสงครามครั้งนี้ได้มีการรบราฆ่าฟันผู้คนล้มตายลงเป็นจำนวนมากทำให้ผู้คนได้รับความเดือดร้อนจากผลของสงครามพากันลงเรืออพยพออกนอกอาณาจักรผ่านทะเลอันดามัน แล้วแยกย้ายกันขึ้นฝั่งทางด้านตะวันตกของภาคใต้ประเทศไทย ได้มีชาวอินเดียบางส่วนขึ้นฝั่งที่ “ท่าประตูละเล” หรือ “ท่าประตูละ” (อำเภอปะเหลียน จังหวัดตรัง) แล้วเดินข้ามแดนทางช่องเขาบรรทัดผ่านเมืองตระแล้วแยกย้ายเป็น 2 สาย คือ

สายที่ 1 เดินทางแยกไปทางทิศใต้จนถึงเขาปัจจันตระ (เขาจันทร์) แล้วล่องเรือลงตามลุ่มน้ำฝาละมี มาขึ้นฝั่งพำนักอยู่ที่ “หน้าท่าทิดครู” (บ้านท่าทิดครู ตำบลหารเทา อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง)

สายที่ 2 เดินทางแยกไปทางทิศเหนือเลียบเชิงเขาจนถึงบ้านโหมด เข้าพำนักอยู่ในถ้ำไม้ไผ่ตง และถ้ำไม้ไผ่เสียง เรียกสถานที่นั้นว่า “ที่โหมชะ หรือ “ที่ปราโมทย์” ต่อมาเพี้ยนเป็น “ตะโหมด” (อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง)

ในครั้งนั้นยังมีตายายสองผู้เมีย คือตาสามโมกับยายเพชร อยู่ที่ตำบลปะเหลา ทิศตะวันตกของทะเลสาบสงขลา คือ บ้านพระเกิด ตำบลฝาละมี อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง ตาสามโมเป็นหมอสวดหรือหมอช้างขวา เป็นผู้ที่ทำหน้าที่จับช้างป่ามาฝึกหัดสำหรับส่งให้เจ้าพระยากรุงทองเจ้าเมืองสทิงพาราณสี ปีละ 1 เชือก เรียกสถานที่นั้นว่า “ที่คช” หรือ “ที่ส่วยช้าง” มีอาณาเขตถึงบ้านท่ามะเตือ ตำบลท่ามะเตือ อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง

ครั้งหนึ่งตายายทั้งสองได้เดินทางไปจับช้างป่า จนลู่ถึงถิ่นปราโมทย์พบชาวอินเดียที่ถ้ำไม้ไผ่ตงได้รู้จักสนิทสนมกันเป็นอย่างดี ชาวอินเดียได้ยกบุตรให้ตายายคนหนึ่ง ตายายทั้งสองได้รับไว้เป็นบุตรบุญธรรม นำมาเลี้ยงไว้ที่บ้านพระเกิดให้ชื่อว่า “นางเลือดขาว” เพราะเป็นผู้ที่มีผิวขาวกว่าชาวพื้นเมือง อยู่ต่อมาไม่นานตายายทั้งสองมาคิดคำนึงว่าควรจะหาบุตรชายชาวอินเดียไว้

สักคนหนึ่ง เพื่อเป็นคู่ครองของนางเลือดนางในเวลาต่อไป จึงเดินทางไปขอบุตรชาวชาวอินเดียที่อาศัยอยู่ที่ถ้าไม่ไผ่เสียง ไว้เป็นบุตรบุญธรรมให้ชื่อว่า กุมารหรือเจ้าหน่อ

วันหนึ่งช้างพังตลับของตาสามโมได้หายไปจากบ้านถึง 15 วัน ตาสามโมจึงออกเดินทางติดตามช้างไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของบ้านพระเกิด จนถึงคลองบางแก้วก็ไปพบช้างพังนอนทับขุมทรัพย์ไว้ ตาสามโมจึงนำทรัพย์บางส่วนและช้างกลับบ้านพระเกิด ปรึกษากับยายเพชรเพื่อสะดวกต่อการรักษาทรัพย์สมบัติ เห็นควรที่จะย้ายบ้านไปอยู่ที่บางแก้ว แต่ยังไม่ได้ดำเนินการโยกย้ายในทันที อยู่ต่อมาอีกหลายปี จนกระทั่งบุตรทั้งสองมีอายุได้ 19 ปี ตายายทั้งสองจึงจัดพิธีให้นางเลือดขาวกับกุมารแต่งงานเป็นสามีภรรยาแล้วจึงโยกย้ายจากบ้านพระเกิดไปยังบางแก้ว โดยนางเลือดขาวกับกุมารซึ่งช้างพังตลับ มีความผูกพันกันแน่นแฟ้น ตาสามโมกับยายเพชรซึ่งขี้ขลาดกลัวคนชั่ว มีความขี้ขลาดกลัวผีออกเดินทางไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือจนถึงบางแก้ว จึงตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้ ๆ กับขุมทรัพย์ อยู่ต่อมาไม่นานตาสามโมกับยายเพชรก็ถึงแก่กรรม กุมารกับนางเลือดขาวได้ทำการอุปสมบทแล้วนำอัฐิไปฝังไว้ในถ้ำคูหาสวรรค์และได้สร้างรูปพระฤๅษีตาไฟไว้เป็นอนุสรณ์รูปหนึ่ง แล้วจึงเดินทางกลับบ้านบางแก้ว

หลังจากตายายทั้งสองถึงแก่กรรมแล้ว กุมารกับนางเลือดขาวได้รับมรดกเป็นนายกองช้างเลี้ยงช้างส่งให้เจ้าพระยากรุงทองต่อไป ต่อมาทั้งสองได้ปรึกษากันว่าควรนำทรัพย์สมบัติมาสร้างบุญกุศลขึ้นในพระพุทธศาสนาเพื่ออุทิศให้ตายายทั้งสองที่ล่วงลับไปแล้ว ทั้งสองจึงได้นำบริวารทำการถากถางป่าบริเวณริมคลองบางแก้ว สร้างเป็นกุฏิ วิหาร อุโบสถ พระธรรมศาลา พระพุทธรูป เสร็จแล้วเจ้าพระยากรุงทองได้เดินทางมาร่วมกันสร้างพระมหาธาตุขึ้นที่วัดเขียนบางแล้ว ตั้งแต่นั้นมาเรียกสถานที่นั้นว่า “ที่วัด” มีอาณาเขตถึงบ้านดอนจึงจ่ายอำเภอลำดวน

ต่อมาเจ้าพระยากรุงทองกุมารและนางเลือดขาวได้สร้างถนนจากบ้านบางแก้วถึงบ้านสทิง และได้สร้างวัดสทิงใหญ่ขึ้น 1 วัด มีพระมหาธาตุ อุโบสถ วิหารและพระพุทธรูป เมื่อเสร็จแล้วได้สร้างวัดสทิงพระขึ้นทางฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา มีพระพุทธรูปไสยาสน์ พระมหาธาตุเจดีย์ ได้ทำการฉลองพร้อมกันทั้ง 3 อาราม ได้จารึกลงในแผ่นทองคำให้ชื่อว่า “เพลางนางเลือดขาว” หรือ “เพลาวัดบางแก้ว” หรือ “เพลาเมืองสทิงพระ” ตรงกับวันพฤหัสบดี เดือน 8 ขึ้น 5 ค่ำ ปีกุน เอกศก พ.ศ. 1482 เดิมแต่นั้นมาที่บ้านบางแก้วก็กลายเป็นชุมชนใหญ่ที่พ่อค้าวาณิชเดินทางมาค้าขาย กุมารกับนางเลือดขาวจึงสร้างเมืองพัทลุงขึ้นที่โลกเมือง ทางทิศเหนือของวัดเขียนบางแก้ว ทั้งสองได้ปกครองเมืองพัทลุง คนทั่วไปจึงเรียกว่า “เจ้าพระยากรม”

ต่อมาราว พ.ศ. 1493 เจ้าพระยากรมกับนางเลือดขาวทราบข่าวว่า เจ้าพระยาศรีธรรมโศกราช เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชจะส่งทูตไปสืบค้นหาพระบรมสารีริกธาตุที่เกาะลังกา ทูตจากเมืองนครศรีธรรมราชซึ่งจะไปทางห้วยยอดเมืองตรังแล้วลงเรือที่แม่น้ำตรังไปยังท่าเรือกันตัง เจ้าพระยากรมกับนางเลือดขาวจึงซึ่งจากบางแก้วไปจนถึงสถานที่แห่งหนึ่งได้พบหมีร้องอยู่ จึงเรียกที่นั้นว่า “บ้านหมีร้อง” (หะ คือ พบ ร่ำ คือ ร้อง) คือบ้านท่ามหาร้า อำเภอมืองพัทลุง

ในปัจจุบัน เมื่อถึงเมืองตรังเจ้าพระยาคุมารกับนางเลือดขาวได้สร้างวัดขึ้นวัดหนึ่ง ชื่อว่า “วัดพระงาม” แล้วไปลงเรือทูตเมืองนครศรีธรรมราชที่ท่าเรือกันตัง แล่นเรือไปเกาะลังกา

ตอนขากลับจากเกาะลังกา เจ้าพระยาคุมารกับนางเลือดขาวและทูตเมืองนครศรีฯ ได้นำพระบรมสารีริกธาตุกับพระพุทธรูปองค์มาด้วย ขึ้นฝั่งที่ปากน้ำเมืองตรัง เดินทางไปพักแรมค้างคืน ณ สถานที่แห่งหนึ่ง เจ้าพระยาคุมารกับนางเลือดขาวได้สร้างวัดขึ้นวัดหนึ่งให้ชื่อว่า “วัดพระศรีสรรเพชญ์พระพุทธรูป” และยังได้จำลองรูปพระพุทธรูปไว้ที่วัด 1 องค์ ก่อนเดินทางกลับเจ้าพระยาคุมารกับนางเลือดขาว ยังได้ไปสร้างพระนอนไว้ที่วัดถ้ำพระพุทธรูป ตำบลหนองบัว อำเภอห้วยยอด จังหวัดตรัง 1 องค์ แล้วจึงเดินทางกลับบางแก้ว เจ้าพระยาคุมารกับนางเลือดขาวได้นำพระบรมสารีริกธาตุบรรจุไว้ในพระเจดีย์วัดเขียนบางแก้ว และยังได้สร้างวัดขึ้นที่ชายหาดปากบางยางแก้ว ก่อพระพุทธรูปไสยาสน์ พระเจดีย์ อุโบสถ วิหาร ให้ชื่อว่าวัดพระนอน หรือวัดพระพุทธรูปไสยาสน์ ทำการฉลองพร้อมกับวัดพระพุทธรูปหรือวัดหิงค์ที่เมืองตรัง เมื่อวันอาทิตย์เดือน 6 แรม 5 ค่ำ ปีกุนเอกศก พ.ศ. 1496

ครั้งหนึ่งเจ้าพระยาคุมารกับนางเลือดขาวเดินทางเที่ยวไปถึงเมืองนครศรีธรรมราช ได้พักอยู่ที่บ้านหนองหงส์ อำเภอทุ่งสงเป็นเวลา 1 คืน แล้วเดินทางไปจนถึงเมืองนครศรีธรรมราช ได้เข้าไปบูชาพระอัฐิธาตุของพระเจ้ายาศรีธรรมโศกราชองค์ก่อน ได้สร้างสาธารณประโยชน์ไว้หลายตำบล เช่น ขุดสระน้ำที่วัดเขาขุนพนม 1 แห่ง เป็นต้น

ครั้งนั้นข่าวความงามของนางเลือดขาวรัลือเข้าไปถึงกรุงสุโขทัย พระเจ้ากรุงสุโขทัยได้โปรดเกล้าฯ ให้พระยาพิชัยโลกกับนางทองจันทร์ คุมขบวนเรือนางสนมออกไปรับนางเลือดขาวถึงเมืองนครศรีธรรมราช เพื่อจะทรงนำไปขบเลี้ยงเป็นพระมเหสี ส่วนเจ้าพระยาคุมารก็เดินทางกลับมาอยู่บ้านพระเกิด

ครั้งนางเลือดขาวเข้าไปถึงกรุงสุโขทัย ได้เข้าเฝ้าพระเจ้ากรุงสุโขทัยแต่พระองค์มิได้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้เป็นพระมเหสีหรือนางสนม ด้วยนางนั้นมีสามีและมีครรภ์ติดมาแต่สามีเดิมเพียงแต่โปรดเกล้าฯ ให้อาศัยอยู่ในกรุงสุโขทัย จนนางคลอดบุตรเป็นชาย พระเจ้ากรุงสุโขทัยทรงขอบุตรนั้นเลี้ยงไว้ ฝ่ายนางเลือดขาวทูลลาไปเมืองพัทลุง ครั้งนั้นโปรดเกล้าฯ ให้พระยาพิชัยโลกกับนางทองจันทร์นำนางเลือดขาวไปส่งถึงเมืองพัทลุง โดยขบวนเรือแล่นเข้าทางแม่น้ำปากพนัง นางเลือดขาวได้พำนักอยู่บริเวณบ้านค้อหลายวัน ได้สร้างวัดขึ้นใกล้กับคลองค้อ เรียกชื่อว่า “วัดแม่อยู่หัวเลือดขาว” (ตำบลแม่อยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช) แล้วเดินทางต่อไปจนถึงเมืองพัทลุง หลังจากนั้นนางเลือดขาวกลับจากกรุงสุโขทัยแล้วคนทั่วไปมักเรียกนางว่า “เจ้าแม่อยู่หัวเลือดขาว” หรือบางครั้งเรียกว่า “นางพระยาเลือดขาว” หรือ “พระนางเลือดขาว” ด้วยเข้าใจผิดว่านางเป็นพระมเหสีของพระเจ้าแผ่นดิน

ครั้นเวลาล่วงมาหลายปี นางเลือดขาวกับเจ้าพระยาคุมารได้เดินทางท่องเที่ยวไปยังเมืองสติงพาราณสีโดยทางเรือขึ้นฝั่งที่บ้านท่าทอง (ท่ากระ) ได้สร้างวัดท่ากระหรือวัดเจ้าแม่อยู่หัวหรือวัดท่าทองขึ้นวัดหนึ่ง และยังได้สร้างพระพุทธรูปไว้ที่วัด 1 องค์ด้วย เรียกว่า “รูปเจ้าแม่อยู่หัว”

แล้วเดินทางต่อไปสร้างวัดนามชัย (วัดสนามชัย) วัดเจ้าแม่ (วัดชะแม) วัดเจดีย์งาม วัดถาวราราม วัดเหล่านี้ปัจจุบันอยู่ในอำเภอสติงพระและอำเภอรโนด จังหวัดสงขลา หลังจากนั้นจึงเดินทางกลับเมืองพัทลุง

เจ้าพระยาภูมรกับนางเลือดขาวได้ปกครองเมืองพัทลุงเรื่อยมาจนแก่ชรา ประชาชนจึงร่วมกันจัดงานทำบุญรดน้ำแก่นางเลือดขาว โดยจัดขบวนแห่จากเมืองพัทลุงผ่านแหลมจองถนนไปตามเส้นทางเลียบริมทะเลสาบจนถึงบ้านพระเกิด ถนนสายนี้ชาวบ้านเรียกว่า “ทางพระ” หรือ “ถนนพระ” หรือ “ถนนนางเลือดขาว” เส้นทางสายนี้สิ้นสุดที่บ้านหัวถนน ตำบลฝาละมี อำเภอปากพะยูน ประชาชนได้ร่วมกันรดน้ำแก่นางเลือดขาว สถานที่นั้นจึงเรียกว่า “ทุ่งเบญจา”

เมื่อเจ้าพระยาภูมรกับนางเลือดขาวแก่ชราภาพมากแล้ว ทางฝ่ายกรุงสุโขทัยได้ส่งบุตรของนางออกมาเป็นคหบดีปกครองอยู่ที่บ้านเกิด ชาวบ้านทั่วไปเรียกว่า “เจ้าฟ้าคอสาย” ด้วยเข้าใจว่าเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าแผ่นดิน และตามร่างกายได้สักลวดลายเลขยันต์ตามคตินิยมของชาวเมืองเหนือจึงเรียกว่า “เจ้าฟ้าคอสาย”

เจ้าพระยาภูมรกับนางเลือดขาวมีอายุได้ประมาณ 70 ปีเศษก็ถึงแก่กรรม ฝ่ายเจ้าฟ้าคอสายผู้เป็นบุตรได้จัดการทำพิธีศพบิดามารดา โดยจัดขบวนแห่ศพจากเมืองพัทลุงไปตามถนนนางเลือดขาว นำศพมาพัก ณ สถานที่แห่งหนึ่ง ต่อมาเรียกสถานที่แห่งนี้ว่า “ที่ศพนางเลือดขาว” (อยู่ทางทิศตะวันตกของบ้านบางม่วง ตำบลฝาละมี อำเภอปากพะยูน) ในขณะที่พักศพอยู่นั้นก็ได้มีไม้คานหามปักลงในบริเวณใกล้ ๆ ต่อมาคานหามงอกงามขึ้นเป็นกอไม้ไผ่ปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ ประชาชนที่พากันมาในขบวนแห่ได้นำธูปหนึ่งไปแขวนไว้ที่กิ่งมะม่วง เพื่อตบोकเวลาให้ประชามารวมกันแล้วแห่ศพต่อไป สถานที่นั้นต่อมาเรียกว่า “มะม่วงแขวนธูป” (ปัจจุบันอยู่ทางทิศใต้ของบ้านบางม่วง ตำบลฝาละมี) จนถึงบ้านพระเกิด ได้ทำการฌาปนกิจศพภายในวัดพระเกิด

ฝ่ายเจ้าฟ้าคอสายเมื่อจัดการฌาปนกิจศพบิดามารดาเสร็จแล้ว นำธูปไปไว้ที่บ้านบางแก้วโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าฟ้าคอสายเป็นเจ้าเมืองพัทลุง ตั้งเมืองที่โคกเมืองบางแก้ว ต่อมาเจ้าฟ้าคอสายได้สร้างพระพุทธรูป 2 องค์ไว้ที่ริมทะเลสาบทางทิศตะวันตกของเมืองให้ชื่อว่า “พระพุทธรูปสองพี่น้อง” เพื่ออุทิศเป็นกุศลและเป็นอนุสรณ์แก่บิดามารดาผู้ล่วงลับไปแล้ว และยังได้นำพวกแขกซีหรือพวกคุลาให้มาสร้างพระพุทธรูปศิลาขนาดใหญ่ 1 องค์ เรียกว่า “พระคุลา” เจ้าฟ้าคอสาย ได้ปกครองเมืองพัทลุงมาจนถึงแก่อนิจกรรม (สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้. 2524 : 3702 – 3704)

ตำนานนางเลือดขาวกับประวัติศาสตร์ความเป็นมาของภาคใต้ชุมชนเมืองภูเก็ต

ประวัติเกี่ยวกับนางเลือดขาวในแต่ละพื้นที่อาจมีความแตกต่างในรายละเอียด ดังจะเห็นได้ว่า เนื้อเรื่องจะเป็นการเล่าเชื่อมโยงกับประวัติตำนานการสร้างวัดพระนางสร้าง เมืองภูเก็ตมีการบอกเล่าหลายสำนวน คือในสำนวนแรก กล่าวถึงครั้งโบราณมีธิดาเจ้าเมืองทำผิดประเพณีถูกลงโทษถึงประหารชีวิต นางขอร้องก่อนมีการประหารให้นางสร้างวัด เพื่อจะได้เป็นกุศลชาติหน้า กษัตริย์ซึ่งเป็นพระราชบิดาจึงโปรดให้สร้างและเมื่อสร้างวัดแล้วจับนางลอยแพ แพมาขึ้นที่เกาะภูเก็ต จึงสร้างวัดพระนางสงและทรัพย์ของนางที่เหลือได้นำไปเก็บไว้ที่ถ้ำเขาน้อยใกล้วัดฉลอง ต่อมานางเดิน

ไปอำเภอดวาง นครศรีธรรมราช สร้างวัดแม่นางเลือดขาว เหตุที่ได้เรียกชื่อวัดนี้เพราะเมื่อต่อมา ถูกประหารโลหิตจากกายนางเป็นสีขาวเรื่องเล่าตำนานสำนวนที่สอง กล่าวกันว่า พระนางเลือดขาว เป็นมเหสีกษัตริย์เมืองหนึ่ง ทางศรัทธาในพุทธศาสนา ต่อมาถูกใส่ร้ายว่าเป็นชู้กับมหาดเล็กจึงถูกสั่ง ประหาร แต่ก่อนจะประหารได้ขอร้องกษัตริย์ว่าพระนางขอเดินทางไปนมัสการพระบรมสารีริกธาตุ ที่ลังกาก่อน เมื่อเดินทางกลับมาได้สร้างวัดหลายแห่งที่เกาะภูเก็ต ซึ่งเรือของพระนางแวะจอด ครั้นถึงคราวประหารพระนางโลหิตจากพระเศียรพุ่งออกมาเป็นสีขาว ด้วยผลบุญที่นางสะสมไว้จึง เกิดเป็นความอัศจรรย์ ดังนั้นจึงได้เรียกขานพระนางว่า พระนางเลือดขาว และวัดต่าง ๆ ได้เชื่อ ตามผู้สร้างต่อมาด้วย

ตำนานเกี่ยวกับวัดตามคำบอกเล่าดังกล่าวในจังหวัดภูเก็ตปัจจุบันอยู่ที่ตำบลบ้านตะเคียน ตำบลเทพกษัตริย์ อำเภอดวาง ภายในปีโบราณวัตถุสถานคือโบสถ์ วิหาร เจดีย์และพระพุทธรูป (ประทุม ชุมเพ็งพันธุ์, 2526, 115 – 123. และบรรเจิด ประทีป ณ ถลาง, 2526, 1 – 3)

ตำนานนางเลือดขาวกับประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่เกี่ยวข้องกับเมืองนครศรีธรรมราชพื้นที่ เมืองนครศรีธรรมราชมีประวัติของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับประวัติของนางเลือดขาวคือ ชาว นครศรีธรรมราช เชื่อกันว่านางเลือดขาวมีถิ่นฐานเดิมในเขตท้องที่อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัด นครศรีธรรมราช และเรียกชื่อพระนางเลือดขาวต่างกัน เช่น พระนางเลือดขาว แม่เลือดขาว เจ้าอยู่หัว แม่อยู่หัววัดที่เกี่ยวข้องกับตำนานนางเลือดขาวในนครศรีธรรมราช เช่น วัดโมคลาน อำเภอท่าศาลา วัดท้าวโคตร ตำบลนา อำเภอเมือง มีเจดีย์ที่เรียกกันว่าเจดีย์พระนางสร้าง และ วัดท้องที่อำเภอปากพนัง นอกจากวัดแล้วหนองสระที่ตำบลหนองหงส์ อำเภอทุ่งสง ก็มีการบอก เล่าจากชาวบ้านบริเวณดังกล่าวว่า สระนี้นางเลือดขาวเป็นผู้สร้างขึ้น เพื่อให้เรือแล่นผ่านไปยัง ตำบลหนองหงส์ และมีสถานที่เรียกว่า “ควนศพ” เพราะให้ชื่อตามคำบอกเล่ากันมาว่าเป็นที่ตั้ง ศพของนางเลือดขาว (ประทุม ชุมเพ็งพันธุ์. 2526 : 123 – 124)

นอกจากประวัติของวัดที่มีการบอกเล่ากันมาว่าสัมพันธ์กับการบำเพ็ญบุญด้วยการสร้างวัด ของนางเลือดขาว ดังกล่าวในนครศรีธรรมราชแล้ว ตำนานเกี่ยวกับนางเลือดขาวยังแพร่หลายและมีการบอกเล่าในเชิงมุขปาฐะกันสืบต่อกันมาสะท้อน การสืบทอดความคิดของคนเกี่ยวกับการ ประวัติศาสตร์ของชุมชน เช่นตำนานมุขปาฐะ ที่มีเนื้อหาต่างกับตำนานจากเพลานางเลือดขาว ซึ่งเป็นตำนานประวัติศาสตร์ ตำนานประวัติของนางเลือดขาวของชาวอำเภอเชียรใหญ่ จังหวัด นครศรีธรรมราช ที่บอกเล่าต่อกันมามีความว่า เดิมนางเลือดขาวเป็นคนสามัญอยู่ในท้องที่ตำบล สวนหลวง อำเภอเชียรใหญ่ (ในปัจจุบัน) นางมีคุณสมบัติเพียบพร้อมด้วยกุลสตรี มีพี่ชายชื่อท่าน ขรวิ ต่อมาคำกล่าวขานจากชาวบ้านบริเวณนั้นว่า นางมีเลือดออกเป็นสีขาวผิวดนธรรมดา กิตติศัพท์จึงเล่าลือไปถึงเจ้ากรุงศรีอยุธยา ชื่อพระเจ้าอู่ทอง เจ้าเมืองจึงนำตัวนางไปถวายเจ้ากรุงศรี อยุธยาทั้งที่นางมีสามีอยู่แล้ว พระเจ้าอู่ทองจึงรับไว้เป็นสนมเอก ต่อมานางตั้งครรภ์และได้คลอด บุตรออกมาแล้วนางได้ตายทั้งกลม เจ้าแผ่นดินอยุธยาได้จัดขบวนแห่ศพของนางกลับบ้านเกิด โดย เรือสองลำ ชื่อเรือแม่ นางหงส์ และเรือแม่ นางลาย เดินทางค้ำแรม 15 คีน เรือมาเกยที่บ้าน

“เพลาคีอ” ดิตเขตตำบลไสหมาก อำเภอเชียรใหญ่ แล้วบรรดาพโยธาทั้งหลายได้พักที่ “บ้านท่าใหญ่” (ปัจจุบันคือ ตำบลท้องลำเจียก อำเภอเชียรใหญ่) แล้วจึงเดินทางต่อมาถึงบ้าน “ท่าศพ” เผอิญเรือเกิดติดสันดอน ไพร่พลจึงเปลี่ยนพาหนะเป็นเกวียนเดินทางบกแทนทางน้ำ ครั้นมาถึง “ยันทาขรัว” (ในตำบลลำเจียก) ล้อเกวียนหลุดจึงได้ชื่อว่า “บ่อล้อ” (ในเขตตำบลสวนหลวง) จากนั้นจึงได้นำศพของนางเลือดขาวไปไว้ที่วัดแม่เจ้าอยู่หัว (ซึ่งเป็นชื่อเรียกขานมาจนปัจจุบัน) เพื่อจัดงานฌาปนกิจศพตามประเพณี ต่อมาภายหลังมีผู้เรียกนางว่า “แม่เลือดขาวเจ้าอยู่” ด้วยเหตุที่นางเป็นสนมเอกของกษัตริย์ (ประทุม ชุมเพ็งพันธุ์, เรื่องเดิม, 125)

กล่าวได้ว่ารายละเอียดของคำบอกเล่าตำนานนางเลือดขาวในแต่ละชุมชนอาจต่างกันไปได้โดยมีเนื้อหาหลักเหมือนกัน ประวัติวัดสถานที่สำคัญของชุมชน สาเหตุที่เป็นเช่นนี้อาจเนื่องมาจากโครงสร้างเรื่องของตำนานนางเลือดขาวเองมีประเด็นหลักคือ หญิงสามัญชน หรือบางท้องถิ่นว่าเป็นเชื้อพระวงศ์ชั้นสูงของเจ้าเมืองทางภาคใต้ ต่อมาได้ถวายตัวต่อกษัตริย์อยุธยา มีโอรสแล้วได้เสด็จกลับบ้านเกิด ระหว่างทางนางได้บำเพ็ญบารมีด้วยการสร้างวัดหลายแห่ง และได้เคยไปแสวงบุญที่เกาะลังกา ซึ่งคงเป็นระยะเวลาที่พุทธศาสนาลังกาวงศ์เฟื่องฟู และมีการเผยแพร่เข้ามาในดินแดนตอนใต้ของไทย ข้อสันนิษฐานนี้สอดคล้องกับหลักฐานประวัติศาสตร์การรับเอาพุทธศาสนาจากลังกาเผยแพร่ในดินแดนตอนใต้ของไทย ซึ่งเริ่มราวพุทธศตวรรษที่ 17-18 และปรากฏหลักฐานประเภทเพลามือสทิงพระ กล่าวถึงคณะสงฆ์ลังกาป่าแก้ว (หรือเรียกสั้น ๆ ว่า “กาแก้ว” ซึ่งคณะป่าแก้ว คือ พระสงฆ์ภิกษุที่สืบวงศ์มาจากผู้ที่แปลงในสำนักพระวันรัตน์มหาเถระในเมืองลังกา (ประชุมตำรารวบรวมราชูทิศเพื่อ กลับนาสมัยอยุธยาภาค 1. 2510 : จ) เอกสารกลับนาเมืองพัทลุงได้ระบุการนำเอาพระมหาธาตุจากลังกามาถือเป็นพระศรีรัตนมหาธาตุ ณ วัดพะโคะ อำเภอสะทิงพระ ซึ่งเป็นศูนย์กลางการปกครองคณะสงฆ์ลังกาวงศ์ในภาคใต้สมัยอยุธยา (เรื่องเดิม, 77 และสุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, 2523, 32 - 33)

นอกจากตำนานนางเลือดขาวในหลักฐานประเภทเพลามือหรือเอกสารตำนานและ คำบอกเล่าทั่วไปในภาคใต้แล้ว ความสำคัญของตำนานเรื่องนี้ต่อการบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ภาคใต้ฐานะบทประพันธ์ร้อยกรองได้ถูกตีพิมพ์ขึ้นครั้งแรก พ.ศ. 2516 ซึ่งเป็นคำกาพย์ยานีเรื่องนางเลือดขาว ผู้แต่งคือ หมื่นจบบเจริญการ บ้านท่าต่อเรืออำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง เป็นผู้มีความรู้ในการอ่านเขียนหนังสือไทยและขอม คำกาพย์ เรื่องนางเลือดขาวนี้ไม่ระบุปีที่แต่ง ต่อมาพระศาสธรรมรังสี วัดคูหาสวรรค์ พัทลุง ได้รวบรวมคัดลอกใหม่แก้ไขตัวอักษรให้ตรงกับสมัยนิยม

ในบทกาพย์ได้กล่าวถึงจุดประสงค์ของผู้แต่งว่า เขียนเพื่อรวบรวมเรื่องราวเก่าก่อนไว้เป็นหลักฐานเพื่อการศึกษาค้นคว้าของคนรุ่นหลัง เนื้อหาผิดแผกแตกต่างจากหลักฐานที่พบใหม่ไปบ้างแต่คงรักษาสาระสำคัญไว้อย่างครบถ้วน เนื้อหาของคำกาพย์มีข้อความท้องเรื่องคล้ายกับเพลานางเลือดขาว ที่พบในท้องที่พัทลุง เช่น การเล่าถึงตาสามโมและยายเพชรเป็นหมอสดำทำหน้าที่คล้องช้างถวายเจ้าเมืองพัทลุง ต่อมาพบเด็กในป่าหน่อไม้ขณะตามหาช้างจึงชุบเลี้ยงทารกชายหญิง คือ กุมารและนางเลือดขาวเช่นข้อความในกาพย์ยานีเรื่องนี้ว่า

ตาสามโมมีช้าง 2 เชือก คือช้างพังตลับกับช้างควิชัย ปล่อยให้ช้างทั้ง 2 ออกหากินตามสบาย ตกเย็นก็จะกลับบ้านเองเป็นประจำวัน บ่ายวันหนึ่งพังตลับก็กลับมาก่อนเวลา

“มาถึงหัวบันได	ยื่นหน่อไม้ให้ยายตา
ยายรับหน่อไม้มา	มีดกรีดผ่าโลหิตขาว
แบะออกเห็นนางใน	โลหิตไหลใจยายพราว
ใช้ดาหียบผ้าขาว	มาห่อหุ้มคลุมกายนาง”

วันต่อมาช้างควิชัยออกเที่ยวกันหน่อไม้ พบหน่อขนาดใหญ่ หักได้แล้ววางบนงาทั้งสอง พากลับเรือนมอบให้ตาสามโม ตารับได้แล้ววางไว้ในช่องเรือน รุ่งขึ้นเข้าไปดู

“เห็นเด็กนอนริมฝา	หัวฮาฮาว่าเด็กโหร
เข้าฉวยหน่อไม้ไผ่	บ่อเห็นเหยื่อเปลือกเหลืออยู่
ร้องเรียกว่ายายจำ	ขึ้นมาด้าแลأيหนู
นอนอยู่ริมช่องตู	พอกูต้องร้องดังแอ”

ยายเพชรเห็นเป็นเด็กผู้ชายก็ดีใจมาก ถามว่าเด็กคนนี้ได้อย่างไร ตาว่าเด็กอยู่ในหน่อไม้ ช้างควิชัยนำมาเมื่อเย็นวาน ยายรักเด็กชายมาอุ้ม เห็นเลือดแดงเหลืองเขียวไหลออกมาจากแผลที่ถูกมีดกรีด ผิดกับเลือดเด็กหญิงเมื่อวานที่เป็นสีขาว ตากับยายแน่ใจว่าเด็กทั้ง 2 มีบุญปาติกาเกิด จึงดูแลเลี้ยงรักษาเป็นอย่างดี

“นั่งร้องเพลงชาลูก	หัวใจผูกรักเจ้าหน่อ
ไอ้เฮแหลไ้อ้อ	ไปเกาะยอสักเดี๋ยวก่อน
ซื้อพลูสองสามก้อน	คอนมาให้ยายแลกปลา
ยายเพชรว่าไอ้ฮยัง	โมลักขังเงินสงขลา
ลักด้ายของยายมา	ลักปลอกพร้าวของตาบุญ
จนนอนเถิดเจ้านอน	หว่างเมืองครเราไม่่วน
ปีจอล่อปีกุน	ผู้มีบุญจะออกมา
ปีนี้ชาวเราหนูก	ปีหน้าทุกข์มากยิ่งหา”

ตาสามโม ยายเพชร ตั้งชื่อเด็กหญิงว่า “เลือดขาว” ตั้งชื่อเด็กชายว่า “หน่อ” เพื่อนบ้านใกล้เรือนเคียงนำหมากพลู น้ำผึ้ง เงินทอง ข้าวของต่าง ๆ มาให้เป็นของขวัญ

“บางคนญาติเหลากอ	หาของพอทำมิ่งขวัญ
ผูกมือบุตรสองรา	ใส่เปลผ้าเวเคียงกัน
พอหงบคนตาแก่ฝัน	ได้ดวงจันทร์บนเวหา
ยายฝันว่าได้แก้ว	ตกลงแล้วยายหิบบมา
ตั้งไว้ในเคหา	ส่องสว่างเหมือนกลางวัน
ต่างคนต่างว่าดี	ตักนันทิเจิมมิ่งขวัญ”

เมื่ออายุของเลือดขาวและหน่อได้ 10 ปีเศษ ช้างพังตลับหายไปเป็นเวลา 15 วัน ตาสามโมจึงออกติดตาม

“ถามตาว่าของนี้	ตาเห็นมีอยู่ที่ไหน
ตาว่าอย่าพูดตั้ง	กลางวันยังพูดทำไม
ทุ้งมีนาป่ามีไผ่	คำผู้เฒ่าเขากล่าวมา
ยายฟังคำตาแหลง	ยายรู้แจ้งคำสนธยา”

รุ่งขึ้นตาเล่ารายละเอียดให้ยายฟัง และว่าเราต้องย้ายบ้านไปอยู่ที่บางแก้ว เพราะยังมีเงินทองอีกเป็นจำนวนมากเมื่อถึงวันดีให้ทำขวัญช้างพังตลับและบุตรชายหญิง และตั้งชื่อบ้านว่าบ้านเกิด ลูกทั้งสองเมื่อเริ่มเป็นหนุ่มสาวมีร่างร่าหน้าตาสวยงามมาก

“ผูกผ่องละอองวงศ์	สมทรวดทรงทั่วร่างกาย
คิ้วต่อคอเป็นปล้อง	เลือดขาวผ่องงามเพริศพราย”

ตาสอนให้ลูกทั้งสองเรียนรู้ทางไตรเพทและเรียนรู้วิชาการต่าง ๆ เมื่ออายุย่างเข้า 19 ปี ตาก็บยายจะให้ทั้งสองแต่งงานกัน ตายายพำนักรอยู่ที่บางแก้วได้ 5 ปีเศษก็ถึงแก่กรรม เผาศพพร้อมกัน อัฐินำไปยังไว้ในถ้ำวัดคูหาสวรรค์ นางเลือดขาวกับเจ้าหน่อตกลงกันจะสร้างวัด

“สร้างบุญไว้แก่กรรม ทำส่งไปให้ยายตา”

จึงขึ้นช้างไปบอกกล่าวพระยากรงทอง เห็นชอบด้วยจึงเดินทางมายังบางแก้วเห็นว่าทำเหมาะ พื้นที่เป็นหาดทรายมีลำน้ำไหลผ่าน จึงร่วมกับนางเลือดขาวและเจ้าหน่อสร้างวัดขึ้น

“แล้วจึงได้จัดการ	ลงทำงานทุกคืนวัน
โค่นถางขุดตอสิ้น	พร้อมทรายลาดสะอาดดี
เกณฑ์ช่างตัดไม้เสา	ถากเกลาเหลางามสงส์
ปลูกโรงธรรมขึ้นที่	ในเขตวัดที่จัดใหม่
ทำเสร็จแล้วปลูกกุฏิ	ให้พระสงฆ์อยู่อาศัย

ปลายเสาชุณหทกใบ

บัวคว่ำหงายงามพรายพรรณ”

จากนั้นให้สร้างพระปฎิมากร และนางเลื้อดขาวกับเจ้าหน้าต้องการสร้างพระธาตุเจดีย์ เพราะยังมีเงินทองที่อยู่ในตมอีกเป็นจำนวนมาก แต่ก่อนถึงแก่กรรม ตากับยายไม่ได้บอกไว้ว่าตมที่บรรจุเงินทองนั้นอยู่ตรงไหน พระยากรงทองจึงให้ประกอบพิธีบูชาเทวดา กลางคืนพระสงฆ์เจริญพุทธมนต์รุ่งขึ้นจึงมีการค้นหาขุดดินลงตรงตมพอดี

“ขุดลงพบตมใหญ่	เงินทองในกองสุมพู
เพชรนิลจินดาอยู่	ทรัพย์คู่สร้างของนางพัง”
จึงให้พาช่างมาจากเมืองนครศรีธรรมราช	และก่อสร้างแบบแปลนเดียวกันกับพระมหาธาตุ
“ทำแปลนรูปพระธาตุ	ได้ตามขนาดสูงใหญ่พอ
สมทรงในวงก่อ	ก่อฐานได้หมายศอกกวา
ทำเป็นซุ้มคู่อ	ก่อรูปพระปฎิมา
ทำเป็นหัวคชา	ล่อสี่หัวตัวไม่มี
พื้นอาสน์ลาดอิฐปูน	ได้ขนาดกว้างตามพื้นที่
สิบแปดวาพอดี	สูงสุดที่เส้นห้าวา”

ให้สร้างเจดีย์ยักษ์ แล้วขอเป็นธรณีสงฆ์ ผูกพัทธสีมาเงินทองยังเหลืออยู่อีก ให้สร้างวัดพระนอน และสร้างวัดสะทังใหญ่ จัดพิธีฉลองพร้อมกันทั้ง 3 วัด คือวัดตะเชียน วัดพระนอน และวัดสะทังใหญ่

“ในวันที่ทำเสร็จ	รวมเข้าเหม็ดจาริกใน
แผ่นทองคำจำเเจาะใส่	จาริกไว้ตรง ณ วัน
พระหัสเดือนแปดนี้	ตามที่ว่าหาคำนัน
พ.ศ. เอกศกสรร	พันสี่ร้อยแปดสิบสองปี”

เมื่อนางเลื้อดขาวทราบว่เจ้าพระยานครส่งทูตไปประเทศลังกา นางกับสามีขอเดินทางไปด้วย เพื่อขอพระสารีริกธาตุมาบรรจุในพระธาตุเจดีย์ ตอนขี่ช้างผ่านบ้านท่ามิหรำ ผู้แต่งได้แต่งไว้ว่า

“ชื่อบ้านท่ามิหรำ	นานดึกดำเป็นพันปี
นานมาจนถึงนี้	ชื่อบ้านนี้ท่ามิหรำ”

นางเลื้อดขาวออกเดินทางไปลงเรือทูตพระยานครที่กันตัง เมื่อกลับมาจากลังกาได้อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุพร้อมด้วยพระพุทธรูปหินค์ ตอนขากลับได้สร้างวัดหึ่งค์ พร้อมพระปฎิมากรชื่อ

ศรีสรรเพชญ์ เจ้าหน่อกุมารผู้สามิได้สร้างวัดอีกแห่งหนึ่งชื่อว่าวัดพระนอน ด้วยสร้างพระบรมมหารัชมังคลาจารย์แล้วนำเอาพระสารีริกธาตุมาบรรจุพระเจดีย์ธาตุที่วัดตะเขยิบบางแก้ว พระสารีริกธาตุได้แสดงปาฏิหาริย์ให้เป็นที่ประจักษ์

“สีเหมือนกับดาวรุ่ง อาทิตย์พุ่งส่องแสงใส
ชาวไทยเราทั่วไป ควรน้อมใจไหวบูชา”

ต่อมาพระธรรมโศกบุตรพระยาธรรมโศก ได้ปฏิสังขรณ์พระบรมธาตุ อัญเชิญนางเลือดขาวกับเจ้าหน่อไปร่วมด้วยในการเดินทางได้แทรกนิทานเขากทะเล เขาหัวแตก บ้านนางหลง เมื่อไปถึงเมืองนครศรีธรรมราช พระยาธรรมโศกให้การรับรองเป็นอย่างดี

ความงามของนางเลือดขาวเล่าลือไปถึงเจ้าสุโขทัย จึงให้พระยาพิชัยโลกกับขรรค์ทองจันทร์มารับนาง แต่เมื่อเจ้าสุโขทัยทรงทราบว่านางมีสามีแล้วและกำลังตั้งครรภ์ เจ้าสุโขทัยมิได้ทรงผิดประเวณี นางคลอดบุตรเป็นผู้ชาย คนทั้งหลายเข้าใจว่าเป็นราชโอรส จึงตั้งชื่อว่าเจ้าฟ้าคอดาย เมื่อส่งนางเลือดขาวกลับเจ้าสุโขทัยตรัสว่า

“เราขอเลี้ยงไว้ชม สักแม่นมสนมไว
เลี้ยงบุรุษบุตรนางไท ถนอมไว้ให้จงดี”
นางเลือดขาวกลับถึงบางแก้ว บอกกับสามีเรื่องบุตรว่า
“นางว่าเขาขอไว้ เขาไม่ให้ลูกชายมา
จะพูดตามที่ว่า เขาพระยาเราพลเมือง”

พระยากรทองเมื่อทราบว่านางเลือดขาวกลับมา ก็มาแสดงความยินดี และต่อมาได้ร่วมกันสร้างวัดอีกหลายแห่ง ต่อมาพระยาธรรมรังค์ได้เป็นเจ้าเมืองพัทลุง

ต่อมาได้รับสั่งจากเจ้ากรุงสุโขทัยให้พระยาธรรมรังค์ไปช่วยปราบศึกเขมร พระยาให้เจ้าหน่อเป็นเจ้าเมือง พัทลุง

“ให้พระนามพระยา कुमार ครองเมืองบ้านตะลุงใหม่
ต่อจากธรรมรังค์ เป็นชั้นชั้นถัดไป”

พระยา कुमार ครองเมืองได้ 6 ปีเศษ ได้กราบทูลต่อเจ้ากรุงสุโขทัย ขอลาราชการเพราะชรามากจึงโปรดให้เจ้าฟ้าคอดายมาเป็นเจ้าเมืองแทน นางเลือดขาวและพระยา कुमार กลับไปอยู่บ้านเกิด

นำเจ้าบุศย์ เจ้าอ่อนทองผู้เป็นหลานไปอยู่ร่วมด้วย นางเลือดขาวและพระยา कुमार ถึงแก่กรรมอายุ 70 ปี เจ้าฟ้าคอดายได้จัดงานศพอย่างสมเกียรติ (สารานุกรมภาคใต้, 2542, 3698 – 3702)

ตำนานนางเลื้อดขาวนอกจากจะพบและแพร่หลายในภาคใต้ของไทยแล้ว ยังพบว่าในประเทศมาเลเซียชวามลายูบนเกาะลังกาวิ ก็มีตำนานบอกเล่าเกี่ยวกับตำนานเรื่องนี้ แต่เนื้อหาได้ผิพี่ยนไปจากตำนานที่มีในภาคใต้ของไทย เช่น เรื่องตำนานของชวามลายู ที่ว่าบนเกาะลังกาวิ มีหลุมศพของนางมาซูรี ซึ่งเป็นเจ้าหญิงมลายูที่สวยงามต่อมามีเรื่องราวขึ้นศาลด้วยเรื่องชู้สาว เลยถูกตัดสินประหารชีวิต ขณะประหารโลหิตของนางเป็นสีขาว แสดงถึงความบริสุทธิ์จากข้อกล่าวหา ผู้คนจึงเคารพเลื่อมใสสร้างหลุมศพเป็นปูชนียสถานสืบมาจนปัจจุบัน

ตำนานเรื่องเดียวกันนี้คล้ายกับ เรื่องนางเลื้อดขาว ของชาวภูเก็ต ในประเทศไทยที่เล่ากันมาว่านางมาซูรี มีชื่อไทยคือ สุรี เป็นชาวภูเก็ต บิดาอพยพไปทำงานที่เกาะลังกาวิความงามของนางเลื่องลือจนทำให้เจ้าเมือง มะละกา ส่งคนมาขอเป็นมเหสี ทำให้คนอิจฉาเพื่อนบ้านใส่ร้าย กล่าวหาว่านางเป็นคนคบชู้ผู้ชายไม่เลือกทำให้บ้านเมืองเดือดร้อนขณะนั้นบ้านเมืองเกิดโรคระบาด ข้าวยาก หนักแพงสุรีจึงคิดฆ่าตัวตาย และขอให้ชาวเกาะเป็นพยาน ขณะที่แทงกริชเธอได้สาปแข่งว่าถ้าเธอไม่ได้ ประพฤติชั่วเกาะนี้อ่าได้มีความเจริญไปตลอดเจ็ดชั่วโคตร เลื้อดจากกายของนางเป็นสีขาว ความเชื่อสืบต่อกันมาเกี่ยวกับตำนานเรื่องนี้ ทำให้นางเป็นเทพแห่งความบริสุทธิ์ ชื่อสัตย์ คนจึงพากันเคารพกราบไหว้เพื่อเป็นสิริมงคลต่อมา (ประทุม ชุ่มเพ็งพันธ์.เรื่องเดิม : 119-120.)

ตำนานนางเลื้อดขาวดังได้กล่าวมาข้างต้นนี้สะท้อนถึงความสัมพันธ์ไทยภาคใต้ แต่โบราณในเขตชายฝั่งทะเลตะวันตก จากพังงา ภูเก็ต ลงไปมีชวามลายู และชาวไทยอาศัยอยู่ปนเปกัน ประวัติศาสตร์ที่ชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์กันแง่มุมหนึ่งคือตำนานพื้นบ้านของชาวไทย – มาเลย์ ซึ่งตำนานนางเลื้อดขาวได้แพร่หลายในหมู่ชาว มาเลย์ที่อาศัยอยู่บริเวณรัฐที่มีอาณาเขตติดต่อกับภาคใต้ของไทย โดยเฉพาะรัฐไทรบุรีตำนานเรื่องนี้กลายเป็นตำนานท้องถิ่น การศึกษาที่มาของตำนานดังกล่าวว่ามีจุดเริ่มต้น ณ ที่ใดนั้น สันนิฐานว่าคงมาจากต้นเค้าของตำนานพื้นบ้านไทยเพราะมีหลักฐานทั้งโบราณวัตถุ โบราณสถาน โดยเฉพาะวัด และสอดคล้องกับชื่อนางเลื้อดขาวที่พบในเพลลา หรือ ตำนานลายลักษณ์อักษรภาคใต้ของไทย แต่รายละเอียดของเรื่องแตกต่างกันดังจะเห็นได้ว่าตำนานของนางเลื้อดขาวในสายท้องที่ พัทลุง สงขลา นครศรีธรรมราช ตรัง จะเน้นเรื่องตำนานเชิงพระพุทธศาสนา คือบอกเล่าถึงการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาของนางเลื้อดขาวซึ่งเป็นผู้มีเชื้อพระวงศ์ของเจ้าเมืองพัทลุง สะท้อนการรับอิทธิพลของการรับพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ และตำนานเรื่องนี้สอดคล้องกับหลักฐานตำนาน (เพลลา) ที่พบว่ามีอายุสมัยอยุธยาตอนปลาย

ขณะที่ตำนานในสายภูเก็ตและมาเลย์ กล่าวถึงนางเลื้อดขาวในฐานะชาวบ้านที่สัมพันธ์กับราชวงศ์ของมะละกา สะท้อนความเชื่อต่อคุณธรรมความซื่อสัตย์ที่มีคนยกย่อง จากการพิสูจน์ตนเองของนางเลื้อดขาวจากข้อกล่าวหา ตำนานท้องเรื่องดังกล่าวนี้ไม่ได้เกี่ยวข้องกับการเผยแพร่ศาสนา แต่อย่างใดทั้งนี้อาจเนื่องมาจากตำนานสายภูเก็ต – มาเลย์เป็นข้อมูลประวัติศาสตร์คำบอกเล่า ซึ่งเป็นการเล่ากันต่อมาจากรุ่นบรรพบุรุษไม่ปรากฏการณ์บันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร ดังนั้นเนื้อหาของเรื่องจึงสัมพันธ์กับเรื่องวิถีชาวบ้านไทย – มาเลย์ที่ไม่เกี่ยวข้องกับการอิทธิพลของคติทางพระพุทธศาสนาแต่อย่างใด

ตำนานนางเลือนขาวในฐานะตำนานประวัติศาสตร์ของชาวไทยภาคใต้ที่สะท้อนวัฒนธรรมความเป็นอยู่ของคนในสมัยโบราณ ตั้งแต่ชุมชนบ้านเรือนบริเวณเมืองสทิงพระ หรือ เมืองพัทลุงในอดีต ตำนานนางเลือนขาวมีข้อความที่กล่าวถึง เมืองพัทลุงในอดีตซึ่งตำนานใช้ชื่ออีกอย่างว่าเมืองจะทิ้งพระ ซึ่งตำนานเรื่องนี้ได้ถูกนำมาเรียบเรียงในพงศาวดาร ภาคที่ 15 พงศาวดารเมืองพัทลุงของหลวงศรีวรวัตร อธิบายไว้ว่าเมืองจะทิ้งพระ หรือ สทิงพระ ได้ตั้งมาก่อน พ.ศ. 1480 บริเวณรายรอบเมืองเก่านี้ปรากฏหลักฐานประเภทแนวกำแพงและคูเมืองพัทลุงโบราณและยาวไปทางทิศเหนือ และใต้ 7 เศษกว่า 16 วา (ประชุมพงศาวดารเมืองพัทลุง ,1 - 2)

เมืองดังกล่าวมีขนาดและลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสแต่เดิม ต่อมาด้วยสภาพภูมิศาสตร์จึงทำให้กลายเป็นสี่เหลี่ยมด้านไม่เท่า ตัวเมืองตั้งอยู่ห่างจากทะเลอ่าวไทยราว 500 เมตร และอยู่ห่างจากทะเลสาบสงขลา 3,500 เมตร (ชัยวุฒิ พิชยะกุล, 2525,85) ส่วนเมืองพัทลุงอีกแห่งมีอาณาเขตครอบคลุม อำเภอ เขาชัยสน อำเภอเมืองพัทลุงในปัจจุบันก็มีร่องรอยของการตั้งชุมชนอยู่ด้วย เช่นร่องรอยของคูเมืองทางทิศใต้ ที่เรียกว่า คลองบางหลวง พบหลักฐานประเภทพระพุทธรูปเครื่องปั้นดินเผากระจายอยู่บริเวณโคกเมือง และบริเวณใกล้เคียง แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองของชุมชนบริเวณนี้มาก่อนและสอดคล้องกับตำนานที่กล่าวถึงเมืองสทิงพระ และเมืองพัทลุงที่โคกบางแล้วว่ามีมาก่อนตั้งชุมชนเป็นเมือง มีเจ้าเมืองปกครองสืบต่อกันมา เช่นตำนานนางเลือนลากล่าวถึง การตั้งเมืองพัทลุงและการสร้างวัดสทิงมีคณะสงฆ์เรียกว่า คณะสามป่าแก้ว เจ้าเมืองปกครองที่สทิงพระ (ตำนานว่า กรุงสทิงพาราณสี – คำว่าพาราณสีได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมอินเดียและเปรียบเทียบกับมีความสำคัญ) ดังนั้นตำนานจึงสามารถอธิบายถึงศูนย์กลางของการปกครองพัทลุงในอดีตที่มีสทิงพระว่าเคยเป็นชุมชนที่มีความสำคัญมาก่อน (ตำนานนางเลือนลาวฉบับปริวรรตโดยชัยวุฒิ พิชยะกุล, 2) ชุมชนโบราณสทิงพระที่ปรากฏในตำนานเป็นดินแดนที่เคยเจริญมาในอดีตตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 – 18 ตรงกับจดหมายเหตุของเจาจู – กัวจากการค้านอกประเทศของจีนได้บันทึกไว้ในหนังสือจูฟานจี พ.ศ. 1768 กล่าวถึงเมือง จิ-โล-ทิง เป็นเมืองภายใต้อำนาจศรีวิชัย ดังนั้นนักวิชาการจึงให้ความสำคัญของเมืองนี้ตามหลักฐานเอกสาร และดูความสอดคล้องกับอายุของโบราณวัตถุ ทำให้เชื่อได้ว่าเมืองสทิงพระเป็นเมืองเก่าแก่ที่สุดในบริเวณรอบทะเลสาบในเขตสงขลาและพัทลุง (ศรีศักร วัลลิโภดม,2527, 23 – 27. และประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์,2524 ,61 – 108)

ในพุทธศตวรรษที่ 19 – 20 เมืองพัทลุงใหม่ที่บางแก้วได้มีการพัฒนาขึ้นเป็นเมืองสำคัญ มีอำนาจเหนือชุมชนรอบกลุ่มทะเลสาบสงขลาแทนเมืองสทิงพระ ตามหลักฐานตำนานนางเลือนขาวได้ชี้ให้เห็นว่า เจ้าพระยาภูมรากับนางเลือนขาวได้อพยพเคลื่อนผู้คนจากชุมชนบ้านพระเกิดสทิงพระไปตั้งเมืองพัทลุงใหม่ที่บางแก้ว พร้อมทั้งสร้างพระพุทธรูปวัดเขียน วัดสทิง วัดสทิงพระ และเจ้าพระยากรุงทองก็ได้สร้างพระมหาธาตุเจดีย์ขึ้นที่วัด 3 แห่ง รวมทั้งพระมหาธาตุเจดีย์ ขณะนั้นเมืองพัทลุงใหม่ที่บางแก้วอยู่ภายใต้อำนาจของนครศรีธรรมราช มีฐานะเป็นบริวารคือเมือง 12 นักษัตริย์ และราวพุทธศตวรรษที่ 20 เมื่อกรุงศรีอยุธยาแผ่อิทธิพลเข้ามาอย่างต่อเนื่อง

นครศรีธรรมราชก็ตกอยู่ภายในอำนาจของอยุธยา ทำให้เมืองพัทลุงขึ้นกับอยุธยาด้วยแต่ยังอยู่ในความควบคุมของเมืองนครศรีธรรมราชในฐานะหัวเมืองเอกฝ่ายใต้ เมืองพัทลุงมีการส่งส่วยช้างปีละ 1 เชือก ดังปรากฏในตำนานนางเลียดขาว (ตำนานนางเลียดขาว ฉบับปริวรรต โดยชัยวุฒิ พิชะกุล, 6-7 และพงศาวดารเมืองพัทลุง, 2507, 2-3) เมืองพัทลุงในช่วงระยะเวลานี้มีฐานะเป็นเมืองตรี มีเมืองบริวาร 8 หัวเมือง ที่กระจายรอบลุ่มทะเลสาบสงขลาและเมืองสติงพระได้ลดบทบาทความสำคัญลงอยู่ภายใต้อำนาจเมืองพัทลุง มีเจ้าเมืองปกครองคือพระยาธรรมรังค์ล (ประชุมพระตำราโบราณคดีเพื่อกล่าวนามสมัยอยุธยาภาค 1, 2510, 66)

ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐอยุธยาและหัวเมืองฝ่ายใต้ในพุทธศตวรรษที่ 20

เนื้อหาตำนานนางเลียดขาวมีข้อความที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างเมืองนครศรีธรรมราช เมืองพัทลุงกับราชอาณาจักรอยุธยา เช่น ในหนังสือเพลารื่องนี้ กล่าวถึงกรุงศรีอยุธยามีอำนาจเหนือเมืองต่าง ๆ ในตอนใต้ มีนครศรีธรรมราชเป็นศูนย์กลางการควบคุม ทางกษัตริย์กรุงศรีอยุธยาได้รับสั่งให้เมืองนครศรีธรรมราชส่งตัวนางเลียดขาวกับเจ้าพระยา कुमारไปยังกรุงศรีอยุธยา โดยให้เจ้าพระยาพิชฌุโลกกับนางจันบาท (ในพงศาวดารเมืองพัทลุงเรียกนางทองจันทร) ออกมารับนางเลียดขาวที่นครศรีธรรมราช นางไม่ยอมไปแต่ก็ขัดขืนไม่ได้ ส่วนเจ้าพระยา कुमारก็เดินทางกลับบ้านพระเกิด ฝ่ายนางเลียดขาวเมื่อได้ไปถึงกรุงศรีอยุธยาแล้วไม่ได้โปรดเกล้าให้เข้าเป็นสนม เนื่องจากนางมีครรภ์กับสามีเดิม คือเจ้าพระยา कुमार เมื่อทราบว่ นางตั้งครรภ์แล้วได้ทรงชูป้ายเงินนางคลอดบุตร เมื่อเติบโตขึ้นจึงโปรดเกล้าให้รับราชการในเมืองหลวง ประเพณีการส่งบุตรหลานของเจ้าเมืองหรือข้าราชการหัวเมืองไปรับราชการในเมืองหลวง เป็นการเอาตัวเชื้อสายเจ้าเมืองในหัวเมืองเพื่อป้องกันการแข็งเมืองหรือกบฏต่อศูนย์กลาง ซึ่งเป็นธรรมเนียมการปกครองของอยุธยา (ตำนานนางเลียดขาวฉบับปริวรรตโดยชัยวุฒิ พิชะกุล, 12-14)

หลังจากบุตรของนางเลียดขาวได้เติบโตและรับราชการอยู่ในอยุธยา นางจึงกราบทูลลา กลับเมืองพัทลุง และนางได้กลับมาอยู่ก้นกับเจ้าพระยา कुमारดังเดิมจนถึงแก่กรรม ส่วนบุตรของนางได้เป็นเจ้าเมืองพัทลุงที่บ้านพระเกิด ชาวบ้านเรียกว่า เจ้าฟ้าคล้ายด้วยเข้าใจว่าเป็นพระราชบุตรของพระเจ้าแผ่นดิน (พงศาวดารเมืองพัทลุง, 2507, 7)

ด้านอิทธิพลของพุทธศาสนาในภาคใต้ พุทธศาสนาลังกาวงศ์ได้เผยแพร่ประเทศไทยราวกลางพุทธศตวรรษที่ 18 และมีนครศรีธรรมราชเป็นศูนย์กลางแห่งแรกเริ่มจากพระสงฆ์เมืองนครศรีธรรมราชไปศึกษาพุทธศาสนาในลังกา แล้วกลับมาตั้งคณะสงฆ์ลังกาวงศ์ที่เมืองนครศรีธรรมราช หลังจากนั้นพุทธศาสนิกายนี้ก็เผยแพร่ไปยังสุโขทัย ล้านนา อยุธยาในเวลาต่อมา แต่ครั้งเมื่อปลายสมัยสุโขทัยภาคใต้รวมทั้งอาณาจักรศรีวิชัยและนครศรีธรรมราชอยู่ภายใต้อำนาจของสุโขทัยและจนถึงอยุธยา ทำให้อิทธิพลด้านการเมืองและวัฒนธรรมได้เริ่มย้อนกลับจากเมืองหลวงไปสู่ภาคใต้ (สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, 2523, 39)

อิทธิพลของพุทธศาสนาลังกาวงศ์ที่เข้ามาสู่ดินแดนภาคใต้มีทั้งด้านรูปแบบของเจดีย์ลังกาวงศ์และปกครองสงฆ์ ด้านรูปแบบของเจดีย์แบบลังกา ปรากฏการบูรณะซ่อมแซมพระธาตุเมือง

นครศรีธรรมราชให้มีรูปแบบเจดีย์ลังกาหุ้มพระธาตุองค์เดิมในราว พ.ศ. 1770 ซึ่งตรงกับสมัยพระเจ้าจันทรภาณุศรีธรรมราชเป็นเจ้าเมืองจครศรีธรรมราช (ตรี อมาตยกุล, 2505 ,36)

อิทธิพลพุทธศาสนาด้านการปกครองคณะสงฆ์ที่ปรากฏในตำนานพื้นบ้านภาคใต้เรื่องนี้กล่าวถึง ลักษณะการปกครองคณะสงฆ์เมืองพัทลุง ได้รับอิทธิพลพุทธศาสนาหลังวางศ์ตามแบบเมืองนครศรีธรรมราช คือคณะสงฆ์มีการจัดการปกครองของสงฆ์เป็น 4 คณะคือคณะป่าแก้ว คณะการาม คณะกาชาติ และคณะกาเดิม มีศูนย์กลางที่วัดพะโคะ ซึ่งเป็นศูนย์กลางพุทธศาสนาฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลาและวัดเขียนบางแก้วเป็นศูนย์กลางพุทธศาสนาฝั่งตะวันตกของทะเลสาบ (ชัยวุฒิ พิชะกุล,2538,161) นอกจากนี้ยังมีวัดที่ปรากฏในตำนานอีก 24 วัด เป็นบริวารของวัดบางแก้ว มีพระครูได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระครูอินทรมาลีเป็นหัวหน้าคณะ (เรื่องเดิม,173) หรือเจ้าคณะเมืองพัทลุงขึ้นกับสมเด็จพระสังฆราชที่กรุงศรีอยุธยา การปกครองคณะสงฆ์ดังกล่าวชี้ให้เห็นอิทธิพลของอยุธยาต่อการปกครองคณะสงฆ์หัวเมืองฝ่ายใต้อีกด้วย

การดำเนินวิถีชีวิตโดยทั่วไปของคนไทยภาคใต้ตำนานนางเลียดชาวยังบอกเล่าวิถีชีวิตของคนในชุมชนพัทลุงแต่อดีต เช่น อาชีพการจับช้างป่าเพื่อฝึกหัดใช้แรงงาน เป็นพาหนะเดินทางหรือใช้ในราชการสงคราม ช้างจึงเป็นส่วยจากชุมชนเพื่อส่งให้เจ้าเมืองประจำทุกปี ในตำนานเรียกอาชีพจับช้างว่าเป็นหมอสดำหรือพฤติบาศ หมายถึงหมอช้าง เป็นผู้ทำหน้าที่จับช้างและเลี้ยงช้างส่งให้เจ้าเมืองการเรียนรู้วิธีจับช้างและฝึกเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของคนในชุมชนเลี้ยงช้างสืบมา โดยเรียนจากตำราคชศาสตร์ประกอบกับสภาพที่ตั้งของฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลาอุดมด้วยป่าที่เป็นที่อยู่ของช้าง ดังนั้นแม้แต่ชื่อของเมืองที่เรียกว่าพัทลุงก็มีการสันนิษฐานถึงที่มาของชื่อเมืองนี้ว่าน่าจะมาจากคำว่าตะลุง ซึ่งเป็นชื่อไม้หลักจับช้าง หรือไม้สำหรับล่าช้าง ดังนั้นตำนานพื้นบ้านของพัทลุงจึงสามารถบอกเล่าภายในอดีตของการดำเนินชีวิตของคนได้ส่วนหนึ่ง

นอกจากนี้เนื้อหาของตำนานสะท้อนความเชื่อดั้งเดิมของคนที่สืบทอดกันมา อาทิ การเรียนรู้วิชาไสยศาสตร์แสดงถึงความเชื่อของคนโบราณต่อสิ่งเหนือธรรมชาติว่ามีความสัมพันธ์กับการดำเนินชีวิตของคน ซึ่งต่อมาความเชื่อไสยศาสตร์มีการผสมผสานระหว่างพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ ซึ่งความเชื่อเหล่านี้ปรากฏให้เห็นในบันทึกหนังสือเพลาด้วย (เรื่องเดิม,196 – 204, 273)

ตำนานและการบันทึกพัฒนาการศาสนาในภาคใต้ตอนล่าง

ศึกษาเกี่ยวกับวัฒนธรรมด้านความเชื่อลัทธิศาสนาในวิถีชีวิตผู้คนจากตำนานภาคใต้ตอนล่างตำนานเมืองปัตตานี แม้ว่าจะเป็นที่รับรู้โดยทั่วไปว่าเมืองปัตตานีเป็นศูนย์กลางทางวัฒนธรรมศาสนาอิสลามซึ่งเป็นแหล่งเผยแพร่วัฒนธรรมศาสนา การศึกษาของโลกอิสลาม โดยเฉพาะในราวพุทธศตวรรษที่ 20 แต่หากศึกษาจากร่องรอยงานเขียนจากประวัติศาสตร์ และหลักฐานโบราณคดีที่อาจเล่าถึงอดีตและตัวตนอย่างแท้จริงของประวัติศาสตร์เมืองปัตตานี จะพบว่าพัฒนาการของวัฒนธรรมด้านความเชื่อ ลัทธิศาสนาของผู้คนในเมืองปัตตานี มีลำดับตามยุคสมัย และมีการปรับตัวทางวัฒนธรรม ตลอดจนการดำรงตามอัตลักษณ์แห่งวัฒนธรรม ความเชื่อในวิถีชีวิตของผู้คนท้องถิ่น จนกล่าวได้ว่าวัฒนธรรมความเชื่อของคนท้องถิ่นในพื้นที่วัฒนธรรมของเมืองปัตตานี

เป็นความเชื่อที่ผสมผสานกับความเชื่อดั้งเดิม และวัฒนธรรมจากภายนอกที่เข้ามามีอิทธิพล ต่อแบบแผนการดำรงชีวิตของคนในท้องถิ่น

การสำรวจข้อมูลประวัติศาสตร์เมืองปัตตานี ตลอดจนการศึกษาร่องรอยทางโบราณคดีของชุมชนในเขตวัฒนธรรมท้องถิ่นเมืองปัตตานี พบว่า ด้านวัฒนธรรมความเชื่อของผู้คนในท้องถิ่นมีพัฒนาการที่อาจแบ่งเป็น 2 ช่วงเวลาใหญ่ๆ คือ ช่วงที่ 1 คือก่อนพุทธศตวรรษที่ 20 เป็นช่วงอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์และพุทธ และช่วงที่ 2 เป็นช่วงหลังพุทธศตวรรษที่ 20 เป็นช่วงศาสนาอิสลามมีอิทธิพลในสังคมเมืองปัตตานี

อิทธิพลศาสนาในเมืองปัตตานีช่วง อิทธิพลศาสนาพราหมณ์และพุทธ

ในประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองปัตตานีมีส่วนในการอธิบายการอยู่ร่วมกันของคนต่างศาสนา และพัฒนาการของการมีวัฒนธรรมของศาสนาในวิถีชีวิตผู้คนของเมืองปัตตานี ที่สอดคล้องกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ประเภทโบราณวัตถุ โบราณสถานที่หลงเหลือในปัจจุบัน กล่าวคือ ทั้งในตาริกปาตานีและเอกสารประเภทเชอญาระห์ปัตตานี อิกายัตปัตตานี ซึ่งล้วนแต่เป็นงานเขียนเกี่ยวกับความเป็นมาเก่าแก่ของเมืองต่างมีประเด็นที่กล่าวถึงพัฒนาการของการนับถือศาสนายุคแรกของเมืองปัตตานีว่า ช่วงแรกของประวัติศาสตร์ ผู้คนในปัตตานี นับถือศาสนาตั้งเดิมที่รับมาจากอินเดีย โดยเฉพาะศาสนาพราหมณ์ ฮินดู และพุทธศาสนา เช่นในประวัติศาสตร์ของปราชญ์มุสลิมท่านหนึ่งอ้างถึงงานเก่าแก่เรื่อง Tarikh Patani (ตาริกปาตานี) ว่าในอดีตปัตตานียุคลังกาสุกะมีการนับถือศาสนาพราหมณ์ ฮินดูการรับศาสนาใหม่นี้เพื่ออิทธิพลทั้งบริเวณอาณาจักรปาตานีไปจนถึงมลายูตอนเหนือ คือกลันตัน เคาตห์ ตรังกานู และอาณาจักรที่มีนามว่า ลังกาสูกะ (ชื่อสันนิษฐานว่าอาจเป็นชื่อแรกของเมืองเก่าบริเวณปาตานีโบราณที่มีร่องรอยโบราณสถาน ณ ชุมชน ยะรัง จ. ปัตตานี คือบริเวณเมืองโบราณที่บ้านวัดและเมืองโบราณที่บ้านจาละ อาจเป็นเมืองลังกาสุกะเดิมที่มีความสืบเนื่องกับดั่งข้อสันนิษฐานทางโบราณคดีของศรีศักดิ์ วัลลิโภดม ที่ประมาณอายุราวพุทธศตวรรษที่ 11-15)

ในตาริกปาตานีเป็นการสะท้อนพัฒนาการความเชื่อของสังคมดั้งเดิมในยุคแรกของประวัติศาสตร์ปัตตานีบริเวณดินแดนเมืองโบราณที่เป็นเมืองปัตตานียุคแรกชื่อเรียกต่างกันเช่น ลังกาสูกะ หรือโกตามะห์ลิซัย์ นั้นมีวัฒนธรรมการนับถือศาสนาตั้งเดิมประจำถิ่น และการรับวัฒนธรรมจากภายนอกจากอินเดีย (อับดุลเลาะห์ ลออแมน อ้างตาริกปาตานี เอกสารแปลใน พ.ศ. 2532 ต้นฉบับอายุราว พ.ศ. 2232) เอกสารตาริกปาตานีและชีวประวัติของผู้เขียนคือ ชัยคฺ ดาเวด บินอับดุลลอฮ์อัลฟาฏอนียฺ จากการศึกษพบว่าผู้แต่งเป็นคนพื้นเมืองปัตตานีชุมชนกรือเซะ เป็นที่ยอมรับก่อนศาสนาอิสลามจะเผยแพร่ในบริเวณเมืองปัตตานี ผู้คนรับอิทธิพลศาสนาพราหมณ์ ฮินดู และพุทธ ทั้งนี้เนื่องจากการเดินทางเข้ามาติดต่อกับชุมชนชายฝั่งแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ชาวอินเดียเป็นสื่อกลางในการเผยแพร่ศาสนาฮินดู และพุทธ รวมทั้งยังเข้ามาในกิจกรรมทางเศรษฐกิจคือการเข้ามาติดต่อค้าขายในดินแดนแถบคาบสมุทรมลายู ข้อมูลเบื้องต้นเหล่านี้มีความสอดคล้องกับตำนานเคดาห์ (ไทรบุรี) อยู่ด้วย เช่นในตำนานมโหรีมหาวังศาฉบับมลายู สะท้อนการผสมผสาน

ทางวัฒนธรรมทางชาติพันธุ์ ภาษาของคนเชื้อชาติจีน และอินเดีย จากเนื้อหาตำนานปรัมปราซึ่งตำนานดังกล่าวต่อมาได้แพร่หลายในหลายสำนวนฉบับภาษาไทย เป็นที่สันนิษฐานว่าเนื้อหาของตำนานมลายู กรณีมโหรีมหาวังศานั้นได้ส่งอิทธิพลการเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์เกี่ยวกับเมืองปัตตานีฉบับภาษาไทยอีกด้วย เช่นตำนานเมืองปัตตานี ฉบับพระศรีบุรีรัตน์ ตำนานเมืองไทรบุรีปัตตานี ฉบับหลวงครูนิติพิศาล เป็นต้น

ลัทธิศาสนาดั้งเดิมที่ปรากฏในตาริกเช่นศาสนาพราหมณ์มีการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามธรรมชาติเช่นการบูชาเทพของท้องถิ่น ต้นไม้ เทพแห่งไฟ การบูชารูปเคารพ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 8-10 พุทธศาสนาได้เริ่มเข้ามาในปัตตานี และเป็นที่ยึดถือของคนในท้องถิ่น ดังปรากฏในเนื้อหาของ การกล่าวถึงวัฒนธรรมความเชื่อของคนในเมืองปัตตานีที่กรือเซะว่าเมืองเดิมที่เรียกว่าลังกาสุกะและโกตามาลิขัย ในชื่อเก่านั้นมีผู้นับถือศาสนาปะปนกันในวิถีชีวิตทั้งศาสนาพราหมณ์ ฮินดู และศาสนาพุทธ การนับถือศาสนาดังกล่าวดำเนินเรื่อยมาจนราวพุทธศตวรรษที่ 20 ที่ศาสนาอิสลามเริ่มเข้ามาเผยแผ่ในชุมชนต่างๆ บนแหลมมลายู (ตาริกปัตตานีฉบับ ชัยค ดาวูด บินอับดุลลอฮ์อัลฟา ตานี) นอกจากนี้ในอิกายัตปัตตานีฉบับเอ ทิวและดี.เค วัยแอพได้ให้ข้อเสนอว่าวัฒนธรรมศาสนาของปัตตานีราวพุทธศตวรรษที่ 10 ศาสนาพราหมณ์ฮินดูได้มีบทบาทต่อประวัติศาสตร์ของคนในชุมชนปัตตานีโบราณ อันเนื่องมาจากการเดินทางเข้ามาติดต่อค้าขายของพ่อค้าชาวอินเดียแถบดินแดนคาบสมุทรมลายู(Tweeuw,A and Watt,D.K,1970) เช่นเดียวกับข้อสันนิษฐานของการศึกษาประวัติศาสตร์ของฮอลล์ (Hall D.G.E 1981) กล่าวถึงอิทธิพลศาสนาของชาวอินเดียคือศาสนาพราหมณ์ ฮินดู มีอิทธิพลต่ออาณาจักรโบราณที่เรียกว่า ลังกาสุกะ เช่นพระนามเจ้าเมืองลังกาสุกะโบราณที่ถูกบันทึกด้วยภาษาสันสกฤตพระองค์หนึ่งมีนามว่า ดาคะดัตตะ คือผู้นำแห่งอาณาจักรมีความหมายในอิทธิพลของอินเดีย ในราว พ.ศ. 1318 การขยายอิทธิพลของอาณาจักรศรีวิชัย ศาสนาพุทธได้เผยแผ่ขยายบทบาทเข้ามาในปัตตานีด้วย (ดังปรากฏร่องรอยทางโบราณคดีแถบสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ทั้งปัตตานี ยะลา นราธิวาส ดังจะได้กล่าวต่อไป) (Hall D.G.E 1981)

ในเชอญาระห์ปัตตานีก็มีบันทึกพัฒนาการของศาสนาพราหมณ์และพุทธเช่นเดียวกันคือเป็นศาสนาที่รับจากวัฒนธรรมภายนอกผ่านการติดต่อค้าขายและแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมระหว่างเมืองปัตตานีโบราณกับคนท้องถิ่น โดยเฉพาะชาวอินเดีย สยาเราะห์ปัตตานีฉบับอิบรอฮิม ชุกรี กล่าวถึงการเดินทางเข้ามาของชาวอินเดียในบริเวณฝั่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ว่ามาทั้งทางบกและทางทะเล เส้นทางบกเริ่มจากอินเดียไปยังพม่า สู่สยาม และอานาม ทางทะเลข้ามมหาสมุทรสู่แหลมมลายู มาอาศัยกระจายบริเวณเกาะสุมาตรา ชาว สยาม กัมพูชา อานาม การนับถือศาสนาที่มีทั้งการบูชาเทพเจ้า เช่น นิกายเคารพพระศิวะ บูชาเทพองค์ต่างๆ รวมทั้งความเชื่อดั้งเดิมที่เชื่อในภูตผี ส่วนศาสนาพุทธนิกายมหายาน อาทิ ในเชอญาระห์กล่าวถึงกษัตริย์ของเมืองปัตตานี นับถือศาสนาพุทธนิกายมหายาน(อิบรอฮิม ชุกรี,2549,1-15และ History of the Malay Kingdom of Patani Sejarah Kerajaan Melayu Patani,1985,1-15)

การผสมผสานทางวัฒนธรรมระหว่างวัฒนธรรมความเชื่อดั้งเดิมและวัฒนธรรมศาสนาจากต่างถิ่นที่มาสู่ปัตตานี เนื่องจากสภาพภูมิศาสตร์ปัตตานีที่อยู่ริมทะเลมีการติดต่อกับโลกภายนอกได้ง่าย ขณะเดียวกันลักษณะสังคมพหุลักษณะที่มีการอยู่ร่วมกันระหว่างคนหลายชาติพันธุ์ ดังปรากฏในประวัติศาสตร์ของปัตตานีทั้งสยาม อาหรับ จีน มลายู อินเดีย ชวน้ำ ซาไก การผสมผสานจากคนที่มีบรรพบุรุษจากกลุ่มคนเชื้อสายอินโดนีเซียนและมองโกลลอยด์ผสมกับอินเดีย วัฒนธรรมความเชื่อของคนในสังคมดังกล่าวจึงมีลักษณะผสมผสานกันเนื่องจากการดำรงวัฒนธรรมชาติพันธุ์ที่เคยมีมาแต่เดิม ขณะเดียวกันก็มีการปรับตัวทางวัฒนธรรมโดยรับจากภายนอกด้วย ทั้งนี้บริบททางวัฒนธรรมของผู้คนในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ก่อนการรับวัฒนธรรมทั้งจาก อินเดีย จีน อาหรับ ผู้คนมีจารีตประเพณีความเชื่อในลัทธิบูชาภูตผีและธรรมชาติเชื่อว่ามีพลังศักดิ์สิทธิ์ หรืออาจมีวิญญาณของบรรพบุรุษสถิตอยู่ ต่อมาเมื่อมีคนภายนอกเดินทางมาสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งเดิมเรียกว่าดินแดนสุวรรณภูมิจึงมีการรับวัฒนธรรมจากคนต่างถิ่น ทั้งจากอินเดีย จีน และอาหรับ ดังจะพบว่าศาสนาพราหมณ์ฮินดู แพร่หลายผ่านวัฒนธรรมความเชื่อ และปรากฏในวรรณกรรมสำคัญแห่ง ชนชาติเช่น มหาकाพย์รามายณะ และคัมภีร์ปุราณะ หรือในจดหมายเหตุจีนสมัยราชวงศ์เหลียงกล่าวถึงดินแดนในภูมิภาคนี้มีชาวอินเดียมาอาศัยอยู่ มีพวกพราหมณ์ที่มาจากอินเดียและขณะเดียวกันชาวอินเดียก็เข้ามาแต่งงานกับคนพื้นเมือง และตั้งรกรากในเมืองต่างๆ เหล่านี้อีกด้วย

ชาวอินเดียมีบทบาทต่อชนบทร่วมสมัยของคนท้องถิ่น และมีการผสมผสานวัฒนธรรมจนกลายเป็นเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่นในที่สุด ร่องรอยทางโบราณคดียุคแรกของอินเดียที่พบบนแหลมไทย-มลายูมักเป็นเทวรูป เช่นรูปพระวิษณุ(บริเวณ จังหวัดสุราษฎร์ธานี) และบริเวณภาคใต้ตอนล่างก็จะมีโบราณวัตถุในชุมชนโบราณยะรัง เป็นโบราณวัตถุที่สะท้อนให้เห็นศาสนาและลัทธิความเชื่อของบ้านเมืองบริเวณเมืองปัตตานีโบราณ เช่นพระธรรมจักร ศิวลึงค์ พระพุทธรูปแบบทวาราวดี เทวรูปพระอวโลกิเตศวร พระพุทธรูปพระธรรมเทศนาสัมฤทธิ์ (พระพุทธรูปสมัยอมรวดี) ที่พบที่จังหวัดนราธิวาส พระพุทธรูปศิลาปางประทานพร พระธรรมจักร สลักจากหินทราย สรูปจำลอง ดินเผาศิลปะสมัยคุปตะ (รายงานการขุดโบราณคดียะรัง เขมชาติ เทพไชย,2542 และ ชูศิริ จามรมาน ,2528)

พัฒนาการของความเชื่อทางศาสนาในตำนานเมืองปัตตานีต่างยอมรับรากฐานของวัฒนธรรมในวิถีชีวิตผู้คนในอาณานิคมเมืองปัตตานีมีพื้นฐานจากศาสนาพุทธและพราหมณ์มาก่อน และร่องรอยของเมืองในประวัติศาสตร์ของเมืองปัตตานีในยุคเมืองโบราณในชื่อ “โกตามลิขัย” ซึ่งน่าจะเป็นเมืองเก่าของปัตตานียุคที่ยังไม่รับศาสนาอิสลาม หรืออายุราวก่อน พุทธศตวรรษที่ 20 นั้นสันนิษฐานว่า คือชุมชน ลุ่มแม่น้ำปัตตานีในเขตอำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี ซึ่งปรากฏการขุดค้นชุมชนโบราณ 3 บริเวณ คือ 1. เมืองโบราณบ้านประแวมีลักษณะผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาด 520 x 560 เมตร ประกอบด้วยคูน้ำ คันดิน กำแพงล้อมรอบ และมีป้อมทั้ง 4 มุมเมือง ภายในพบโบราณสถาน 2 แห่ง และมีบ่อน้ำ 7 แห่ง 2. เมืองโบราณบ้านจาละ มีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยมคางหมูขนาด 950 x 890 x 1,470 เมตร (ทิศเหนือ ทิศตะวันออก และทิศใต้) ประกอบด้วยคันดิน กำแพง

เมือง คูน้ำทางทิศเหนือ ขนานกับคันดินของเมืองประแว ส่วนทิศตะวันออก และทิศใต้ขุดขึ้นตั้งฉากกับลำน้ำเก่าทางทิศตะวันออกมีบ่อน้ำบริเวณกลางเมืองโบราณ 1 แห่ง พบโบราณสถานภายใน 11 แห่ง และป้อมมุมเมือง 2 แห่ง เมืองโบราณที่บ้านประแวเชื่อมต่อเมืองโบราณจาละด้วยคลองลำน้ำ 2 สาย และจากป้อมทางทิศใต้ทั้งสองด้านตัดเฉียงไปยังมุมเมืองทิศเหนือของเมืองโบราณบ้านจาละ และ 3. เมืองโบราณที่บ้านวัด (ชื่อโบราณสถานชุมชนสะท้อนรากฐานวัฒนธรรมที่เนื่องจากศาสนาพุทธ) เมืองโบราณแห่งนี้มีการวางระเบียบผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสแบบซับซ้อนขนาด 830 x 850 เมตร มีการใช้คูเมืองเป็นการแบ่งส่วนต่างๆ เมืองหันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีการจัดแบ่งพื้นที่ค่อนข้างชัดเจน ศูนย์กลางของเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส นอกจากนี้ถัดออกมามีกลุ่มโบราณสถานกระจายภายในเมือง และบริเวณทิศตะวันตก รวมทั้งพบซากโบราณสถานกระจายบริเวณนอกศูนย์กลางกว่า 20 แห่ง นักโบราณคดีที่ศึกษาร่องรอยโบราณสถาน ยะรังสันนิษฐานว่าบริเวณชุมชนโบราณทั้ง 3 แห่ง บริเวณชุมชน ยะรังคงเป็นร่องรอยของชุมชนที่อยู่ในเมืองเดียวกัน แสดงให้เห็นถึงหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของการจัดตั้งชุมชนบ้านเมืองปัตตานีในอดีต ยุคที่ศาสนาพุทธและพราหมณ์มีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมเมืองปัตตานี ก่อนการเผยแผ่ศาสนาอิสลาม นอกจากนี้รากฐานของการสร้างบ้านแปงเมืองในชุมชนพุทธยังพบว่า ชุมชนบ้านวัดน่าจะเป็นจุดเริ่มของการรวมกันจัดตั้งถิ่นฐานของผู้คนบริเวณเมืองปัตตานีสมาัยแรก ต่อมาขยายมายังชุมชนบ้านจาละ ชุมชนประแวตามลำดับ พัฒนาการเช่นนี้ย่อมบ่งบอกชัดเจนถึงวัฒนธรรมที่เนื่องกับอิทธิพลพุทธศาสนาปะปนกับอิทธิพลความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ ในวิถีชีวิตของคนบริเวณเมืองปัตตานีที่ตั้งถิ่นฐานบริเวณเมืองเก่ายุคแรก ซึ่งตามหลักฐานทางโบราณคดีพบว่ามีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 11

หรืออาจเก่าก่อนหน้าพุทธศตวรรษที่ 11 ชุมชนบ้านวัดจึงเป็นจุดเริ่มต้นประวัติศาสตร์ของปัตตานีจากหลักฐานเมืองโบราณ มีซากโบราณสถานพุทธศาสนา อายุราวพุทธศตวรรษที่ 12-13 เช่นรายงานโบราณคดีกรมศิลปากรในการสำรวจโบราณสถานยะรัง รายงานถึง หลักฐานในพื้นที่คือหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับศาสนาพุทธในราวพุทธศตวรรษที่ 12-13 สรูปทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัส สรูปจำลองทรงกลม โบราณวัตถุจำนวนมาก (สำรวจประมาณ 488,227 ชิ้น) เป็นโบราณวัตถุที่เกี่ยวกับศาสนาพุทธแทบทั้งสิ้น เช่นพระพิมพ์ดินดิบ สรูปจำลองดินเผา พระโพธิสัตว์สัมฤทธิ์ เป็นต้น (รายงานโบราณคดี กรมศิลปากรในการสำรวจโบราณสถานยะรัง)

ดังนั้นหากประมวลหลักฐานเกี่ยวกับเมืองโบราณในปัตตานีดังกล่าวน่าจะมีความสอดคล้องกับการเสนอข้อมูลประวัติศาสตร์ในตำนานกลุ่มตาริก อิกายัต และเชอญาระห์ของเมืองปัตตานี ที่อธิบายถึงศาสนาพุทธ และพราหมณ์ ในยุคแรกของประวัติศาสตร์เมืองปัตตานี นอกจากนี้ชุมชนบริเวณเมืองปัตตานีดังกล่าวยังมีความสัมพันธ์กับเมืองบริเวณขวาและวัฒนธรรมยุคกลางทวาราวดีอยู่ด้วย เช่น การพบพระพิมพ์ที่เป็นแบบชาวหรือศรีวิชัย กับแบบทวาราวดีภาคกลาง จำนวนหนึ่งบริเวณเมืองโบราณยะรังอีกด้วย (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2536, 19-33)

อิทธิพลศาสนาในเมืองปัตตานีช่วง อิทธิพลศาสนาอิสลาม

อิทธิพลศาสนาอิสลามในเมืองปัตตานีราวพุทธศตวรรษที่ 21 ดังปรากฏในตำนานเมืองปัตตานี ที่เขียนในลักษณะอิกายัตปัตตานี และเชอญาระห์ได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงศาสนาของเจ้าเมืองปาตานี เช่นในประวัติศาสตร์ฉบับอิกายัตปัตตานีของ Tueew & Wyatt กล่าวถึงศาสนาอิสลามเข้ามาเผยแพร่ในบริเวณเมืองปาตานี ปาหัง และขยายไปสู่มะละกา การรับศาสนาอิสลามเกิดขึ้นในราว พ.ศ. 2156 (Tueew & Wyatt, 1970, 4-5, 222) และหากศึกษาตำนานฉบับ Mohd Zamberi A.Malek (ค.ศ. 1993) กล่าวถึงเจ้าเมืองปาตานีรับศาสนาอิสลาม แล้วสถาปนาเป็นสุลต่าน ตามธรรมเนียมเจ้าเมืองที่นับถือศาสนาอิสลาม เจ้าเมืองพระนามว่า สุลต่านอิสมาอีล ชาห์ เป็นปฐมกษัตริย์ปัตตานีพระองค์แรกที่รับศาสนาอิสลามเอกสารฉบับนี้กล่าวถึงการครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. 2043-พ.ศ. 2073 (Mohd Zamberi A.Malek, 1993, 73)

สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงมานับถือศาสนาอิสลามในตำนานส่วนใหญ่จะมีสำนวนเดียวกัน คือ การเข้ามาของมุสลิมผู้เผยแผ่ศาสนา (Pasai) จากเมืองปาไซนี้อยู่ที่เกาะสุมาตรา สาเหตุที่มุสลิมปาไซได้เข้ามาเผยแผ่ในปาตานี อาจสันนิษฐานว่าเกิดจากศาสนาอิสลามได้ขยายตัวจากตะวันออกกลางมาสู่เกาะสุมาตราโดยอิทธิพลของการค้าและการเผยแผ่ศาสนาของชาวอาหรับ ที่เข้ามาสู่ภูมิภาคแห่งแหลมมลายูโดยการติดต่อทางเศรษฐกิจการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม ตำนานฉบับเชอญาระห์ปัตตานีของอิบรอฮิม ชุกรี กล่าวถึงการรับศาสนาอิสลามเกิดจากมุสลิม ปาไซ ชื่อเช็คชาฟายุดดิน ในตำนานสันนิษฐานว่าท่านอาจเป็นชาวอาหรับ เพราะเช็ค (Shaykh) มักใช้นำหน้าชื่อพ่อค้าหรือนักเผยแผ่ศาสนาชาวอาหรับ เช็คชาฟานุดดิน มีความรู้ทั้งศาสนาและกฎหมายอิสลาม รวมทั้งความรู้ทางการแพทย์

ดังนั้นท่านจึงมีบทบาทในการถ่ายทอดวัฒนธรรมทางศาสนาสู่ปัตตานี (อิบรอฮิม ชุกรี, 2549, 16-18) ในเชอญาระห์ปัตตานีฉบับนี้กล่าวถึง สาเหตุของเจ้าเมืองรับศาสนาไว้ว่า เจ้าเมืองปาตานีพระนาม รាយอินทิดา เดิมนับถือศาสนาพุทธ และทรงประชวรเป็นโรคผิวหนังชนิดหนึ่ง (เป็นโรคผิวหนังแตกปริ) และไม่มีหมอในเมืองรักษาหายจนเช็คชาฟานุดดิน ได้ถวายการรักษาสามครั้งจนหายและให้เปลี่ยนมารับศาสนาอิสลาม นับตั้งแต่หายจากโรคร้ายอินทิดา ได้มารับศาสนาอิสลาม และแต่งตั้งให้ผู้สอนศาสนาท่านนี้เป็นผู้เผยแผ่กฎหมายและศาสนาในปาตานี รวมทั้งพระองค์เองได้สถาปนาเป็นสุลต่านของเมืองปาตานี ศาสนาอิสลามได้เผยแพร่ในราชสำนัก ขณะเดียวกันในเมืองปัตตานีก็มีชาวมุสลิมเพิ่มขึ้นอันเนื่องจากความขัดแย้งสงครามศาสนาในสุมาตราที่กลุ่มเมืองที่นับถือฮินดูได้ทำสงครามขับไล่พวกที่นับถือศาสนาอิสลาม ทำให้มุสลิมปาไซส่วนหนึ่งอพยพมาสู่เมืองปัตตานี และเข้ามาตั้งรกรากที่เมืองปาตานีด้วย (อิบรอฮิม ชุกรี, 2549, 17-18)

ดังนั้นการถ่ายทอดทางวัฒนธรรมของมุสลิมปาไซ จากอินโดนีเซียเกิดขึ้นพร้อมกับการอพยพของมุสลิมของอินโดนีเซียในปัตตานี ซึ่งด้านการศึกษาพัฒนาการชุมชนของมุสลิมจากปาไซพบว่ามีการสร้างหมู่บ้านของมุสลิมปาไซในเมืองปาตานี ปัจจุบันมีร่องรอยของชุมชนมุสลิมดังกล่าว แถบ ต. ตะลุโบ๊ะ อ. เมือง จ. ปัตตานี ในเอกสาร ของ Wan Muhd Shaghair bin Abullah เรื่อง

ประวัติศาสตร์ของอุลามาในแหลมมลายู กล่าวถึง ผู้เผยแพร่ศาสนาในปาตานี กรณีเช็กซาฟารุดดิน มีสร้อยต่อนามว่าอัลลอบาซีต แสดงว่าท่านคงเป็นมุสลิมปาไซที่อาจสืบเชื้อสายจากอาหรับ (Wan Muhd Shaghir bin Abullah, 1977, 114-115)

ในยุคแรกที่มีการรับศาสนาอิสลาม พบว่าศาสนาในเมืองปาตานียังปรากฏการคงนับถือศาสนาพราหมณ์ ฮินดู และพุทธ ดังปรากฏร่องรอยของชุมชนหมู่บ้านที่ เช็กซาฟารุดดิน (อีกตำนานเรียกว่า เช็กซาอิด) บริเวณหมู่บ้านปาไซ มีที่พักและสถานที่ประกอบพิธีทางศาสนาของท่าน ในสมัยนั้นไม่ได้เรียกว่า บาลัยชะห์ หรือ สุเหร่า แต่เรียกว่า เปียรอ เพราะในขณะที่ยังนับถือศาสนาอิสลาม (ราวพ.ศ. 2043-1073) สมัยราญาอินทิรา ผู้คนในบริเวณเมืองปาตานียังนับถือศาสนาเดิมอยู่จำนวนมาก ผู้รับศาสนาอิสลามยังมีไม่มากนัก อิทธิพลศาสนาพราหมณ์ฮินดู และพุทธ สะท้อนให้เห็นได้จาก คำเรียกสถานที่ประกอบพิธีทางศาสนา ชาวปัตตานีเรียกว่า “เซียรอ” มีที่มาจากคำเรียก ศาสนสถานของพราหมณ์ฮินดู และพุทธ จากคำว่า “วิหาร” (Vihara) ต่อมาชาวบ้านแถบ ต. ตะลุโ๊ะ เมืองปัตตานี เรียกหมู่บ้านแถบที่รับศาสนาอิสลามแทนศาสนาเดิมว่า บ้านเปียรอและเพี้ยนเสียงต่อมาเป็นบ้านแปรอ ปัจจุบันอยู่ ต. ตะลุโ๊ะ จ. ปัตตานี ต่อมาเมื่อศาสนาอิสลามมีอิทธิพลมากขึ้น และขยายไปสู่อิทธิพลในเมือง ในประวัติศาสตร์นิพนธ์ร่วมสมัยซึ่งรวบรวมข้อมูลท้องถิ่นผลงานของอารีฟิน บินจิ อ. ลออแมน ซูฮัยมีย์อิสมาแอล ได้กล่าวถึงศาสนาอิสลามยุคที่สุลต่านอิสมาอีล ชาห์ ปกครองปัตตานีนั้นศาสนามีความรุ่งเรืองเผยแพร่อย่างรวดเร็ว เช่นที่กล่าวว่า “...ศาสนาอิสลามมีความเจริญรุ่งเรืองและแผ่กระจายไปทั่วราชอาณาจักรของพระองค์และอาณาจักรอื่นๆ ในแหลมมลายูอย่างรวดเร็วเหมือนสายน้ำที่ไหลลงสู่แผ่นดินเบื้องต่ำ ซิค ซาอิด (เช็กซาฟานุดดิน) เป็นที่ปรึกษาประจำราชสำนัก นักวิชาการบางท่านเรียก ตำแหน่งนี้ว่า “ไซคุลอิสลาม” ทำหน้าที่ตีความ (Fatwa) ปัญหาทางศาสนาอิสลามในราชอาณาจักรปัตตานีด้วย... ” (อารีฟิน บินจิ อ. ลออแมน ซูฮัยมีย์อิสมาแอล, 2550, 66) อิทธิพลของศาสนาในปาตานีคงแพร่ขยายไปถึงมะละกา และมีการเจริญความสัมพันธ์กับเมืองมะละกาด้วยเหตุผลทางเศรษฐกิจ คือการเจรจาการค้าระหว่างเมืองท่าและการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมด้านการเผยแพร่ศาสนา เช่นข้อมูลที่กล่าวถึง สุลต่านแห่งปาตานีส่งทูตไปยังมะละกา ราชทูตมีนามว่า อุคุนโปลา (Ukun Pola) สุลต่านมะละกามีนามว่าสุลต่านมะหมุด ซานแห่งสุลต่านปัตตานีได้ถูกนำมาอ่านในท้องพระโรงหลังจากราชทูตได้เดินทางกลับสู่ปาตานี และสุลต่านมะละกาได้เคยส่งแม่ทัพมีนามว่า ฮังตูวะห์ (Hang Yuah) จากมะละกามายังอาณาจักรสยามเพื่อขอซื้อช้าง และระหว่างเดินทางเรือได้ผ่านอ่างปัตตานี โดยมีบันทึกในตำนานฮังตูวะห์ (Hikayat Hangtuah) เกี่ยวกับปาตานีครั้งนั้นว่า มีกำแพงก่อสร้างอย่างแข็งแรงยากแก่การโจมตี ประตุนีเมืองมีรูปมังกรหันหัวไปทางทิศตะวันออก หางอยู่ทางทิศตะวันตก การยืนของแม่ทัพฮังตูวะห์จากมะละกายังเป็นเรื่องประวัติศาสตร์ที่สืบทอดในปาตานี มีบ่อน้ำที่แม่ทัพท่านนี้ได้อาศัยใช้อาบ บ่อน้ำดังกล่าวได้ถูกเรียกกันรู้จักในชื่อ “บ่อฮังตูวะห์” (อยู่ในบริเวณบ้านกรือเซะ ในปัจจุบัน) นอกจากนี้ในราว พ. ศ. 2054 มะละกาได้ถูกโปรตุเกสยึดครองทำให้เหตุการณ์ในมะละกาไม่สงบ บรรดาพ่อค้าจากมะละกาพากันอพยพมาสู่ปาตานี ทำให้ปัตตานีมี

ความรุ่งเรืองทางการค้าขณะนั้น ปาตานีขณะนั้นเป็นเมืองท่าการค้าทั้งของบรรดาพ่อค้าชาว ตะวันออก และตะวันตก โปรตุเกสเป็นชาติตะวันตกชาติหนึ่งเข้ามาเจรจาการค้าจนตั้งสถานีการค้า ในปาตานี (อารีฟีน บินจิ อ. ลออแมน ชูฮัยมีย์ อิสมาแอล, 2550 , 66 - 67)

ยุคปาตานีรับศาสนาอิสลามปรากฏหลักฐานสนับสนุนทางโบราณคดี เช่นการสร้างมัสยิดซึ่งเป็นแหล่งเผยแผ่ศาสนา เนื่องจากเมื่อครั้งปาตานีเป็นเมืองที่เติบโตขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 21 (ปาตานีสันนิยตราชนวงศ์ศรีวังสา) นั้นรายาอินทิราได้สร้างเมืองบริเวณริมฝั่งแม่น้ำปัตตานีและอยู่ห่างจากฝั่งทะเลเข้ามาเล็กน้อย หลักฐานการสร้างเมืองบริเวณกรือเซะ อาจเป็นข้อมูลเชื่อมต่อของชุมชนบริเวณยะรัง (นามเมืองโกตามลิซัย)ซึ่งมีร่องรอยชุมชนรับวัฒนธรรมพราหมณ์-ฮินดูและพุทธ จนย้ายเมืองมายังกรือเซะ อาจจะเป็นด้วยเหตุผลทางด้านการค้าและสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมในการตั้งชุมชนทำให้มีการสร้างเมืองใหม่ขึ้น เป็นสาเหตุหนึ่งที่เมืองโกตามลิซัยได้ถูกทิ้งร้างไปในที่สุด

ชุมชนกรือเซะเริ่มสร้างเป็นชุมชนขนาดใหญ่ เป็นเมืองปัตตานีสันนิยดมีการค้าขายที่รุ่งเรืองพร้อมกับวัฒนธรรมอิสลามที่เริ่มเผยแพร่ออกสู่หมู่ชนอย่างกว้างขวาง สภาพชุมชนโบราณแถบกรือเซะเป็นร่องรอยของเมืองปัตตานียุคศรีวังสาที่เริ่มรับศาสนาอิสลาม บริเวณสภาพที่ตั้งของเมืองมีลำน้ำปัตตานี เป็นแม่น้ำสายใหญ่อีกสายหนึ่งในภาคใต้ (มีความยาวจากสันปันน้ำบนเทือกเขาที่กั้นแดนระหว่างไทยกับมาเลเซีย) มีที่ราบลุ่มลงสู่ทะเล บริเวณที่ราบนี้เหมาะแก่การสร้างบ้านแปงเมือง มีการพบร่องรอยชุมชนโบราณหลายสมัยตามลำน้ำปาตานี ตั้งแต่ปากแม่น้ำปาตานี จนถึงบริเวณเทือกเขาในเขตยะลา ปากน้ำมีลักษณะเป็นอ่าวขนาดเล็ก มีการทับถมของโคลนตะกอนที่แม่น้ำพัดพาจนมาเกิดเป็นดินดอนสามเหลี่ยม สภาพอ่าวเหมาะแก่การจอดเรือ การมีสันทรายบริเวณปากแม่น้ำทำให้เกิดดินดอนเหมาะแก่การตั้งชุมชนและสถานีการค้า ปัจจุบันร่องรอยยังแสดงให้เห็นเป็นชุมชนบริเวณชุมชนเมืองปัตตานีบริเวณฝั่งแม่น้ำปัตตานีที่อยู่ห่างจากทะเลเล็กน้อย ชุมชน กรือเซะ ตั้งอยู่บนสันทรายใกล้ลำน้ำเก่า และชุมชนเมืองยะรังบนทางออกสู่ทะเล ชุมชนทั้งสามแห่งนี้พบว่าชุมชนเก่าที่สุดคือชุมชนกรือเซะ บริเวณดังกล่าวมีบ้านกรือเซะและที่ตั้งของมัสยิด กรือเซะ ก่อสร้างด้วยอิฐในสมัยอยุธยาบนพื้นดินมีเศษภาชนะดินเผาทั้งเคลือบ และไม่เคลือบกระจายอยู่ โดยเฉพาะเศษเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิงลงมา (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2527, 23-32)

มัสยิดกรือเซะในการอธิบายความของประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองปัตตานีต่างให้ความสำคัญกับสถานที่ทางประวัติศาสตร์แห่งนี้ เช่น ใน Pengantar Sejarah Patani ของ Aumad Fathy Al-Fatani กล่าวถึง มัสยิดกรือเซะว่าเป็นเสมือนหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ไม่สามารถทำลายลงได้ เป็นมัสยิดที่สร้างขึ้นโดยชาวจีนที่เดินเข้ามาค้าขายและรับราชการในราชวังของเจ้าเมือง มีชื่อช่าง ชื่อว่า ลิ้มโต๊ะเคียน ประวัติศาสตร์ในสมัยนั้นคงมีชาวจีนเดินทางเข้ามาตั้งรกรากที่เมืองนี้ด้วย ชาวจีนผู้นี้ น่าจะมีความรู้วิทยาการของชาวอาหรับและชาวตะวันตก เขายังเป็นช่วงที่หล่อปืนใหญ่ของเมืองปัตตานี 3 กระบอก ข้อมูลในเชอญาระห์ฉบับนี้ ยังได้มีการสอบถามคำบอกเล่าของคนในชุมชนกรือเซะอีกด้วย แต่ปีที่สร้างยังไม่แน่นอน ในสยาเราะห์จึงไม่สรุปปีศักราชอย่างชัดเจน หากแต่ระบุว่าเกิดขึ้นหลังจากปาตานีรับศาสนาอิสลามแล้วในยุคแรก (อาหมัด ฟัตฮี อัล-ฟาฏอนีย

,2537,133-135) ในการรวบรวมข้อมูลเชิงประวัติของครองชัย หัตถา กล่าวถึงมัสยิด บินตุ เกรบัง (Masjid Pintu Gerbang) หรือมัสยิดกรือเซะ เป็นมัสยิดเก่าแก่ของปัตตานี และภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ สร้างด้วยรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบตะวันออกกลาง ที่ตั้งเป็นด้านหน้าของวังเจ้าเมืองสันนิษฐานว่าสร้างราว พ.ศ. 2057 สมัยรายาอินทรา (สุลต่านอิสมาอีล ซาห์) และมีการสร้างเพิ่มเติมมาตลอด เช่นในสมัยสุลต่าน มุซัฟฟัร ซาห์ (พ.ศ. 2073-2107) และสมัยรายาฮิยา (พ.ศ. 2127-2159) และสมัยอาลงยานุส (พ.ศ. 2269-2272) มัสยิดแห่งนี้คงมีบทบาทในการเผยแผ่ศาสนาอิสลามในเมืองปัตตานีและเคยเสียหายจากสงครามหลายครั้งเช่นสงคราม กับสยาม พ.ศ. 2329 เป็นต้น การที่มัสยิดมีความเก่าแก่เป็นศาสนสถานประจำเมืองจึงต้องมีการบูรณะทุกรัชกาลของเจ้าเมือง แสดงถึงความชอบธรรมต่อการเป็นผู้อุปถัมภ์ศาสนาอิสลาม ให้มีความเจริญรุ่งเรืองในราว หลัง พ.ศ. 2329-2380 ได้เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงของชุมชนบริเวณกรือเซะเริ่มเสื่อมความเจริญ และผู้คนต่างโยกย้ายไปตั้งชุมชนใหม่บริเวณหัวตลาด (ครองชัย หัตถา, 2549, 13-15) เมืองปัตตานีได้ย้ายศูนย์กลาง จากกรือเซะ มาสู่ เมืองปัตตานียุคปัจจุบันในราว พ.ศ. 2370-2380 ทำให้กรือเซะเป็นชุมชนที่ลดบทบาทความเป็นศูนย์กลางลง ปัจจุบันหลักฐานวังของเจ้าเมืองไม่หลงเหลืออยู่อาจเนื่องจากเป็นอาคารไม้ คงเหลือแต่โบราณสถานอาคารของตัวมัสยิด บินตุเกรบัง (ในความหมายถึง ประตูใหญ่ บางตำนานเรียกประตูชัย) สะท้อนร่องรอยความเจริญในอดีตของชุมชนโบราณแห่งนี้ ยุคความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจ และการเริ่มเผยแผ่ศาสนาอิสลามสู่เมืองปัตตานี ปัจจุบันผู้ที่ไม่ทราบชื่อแท้จริงก็จะเรียกชื่อของมัสยิดตามสถานที่ตั้งของชุมชนกรือเซะในอดีต คือแหล่งชุมชนชาวมุสลิมแห่งแรกที่เข้ามาตั้งรกรากร่วมสมัยกับชาวมุสลิม ปาไซ (พิริยศ ราธิมมูลา ,2543,20) ชุมชนกรือเซะอาจมีบรรพบุรุษร่วมกับชุมชนในชื่อเดียวกันนี้ในชวา มีชุมชนเรียกคล้ายกัน ชื่อเซ หรือ กรือเซะ (Gersik) ดังนั้นชุมชนแห่งนี้กลายเป็นประวัติศาสตร์ยุคสมัยที่สะท้อนความรุ่งเรืองในอดีตของปัตตานียุคสมัยหนึ่ง

นอกจากมัสยิดกรือเซะหรือมัสยิดบินตุเกรบัง แล้วยังมีมัสยิดปัตตานีที่สำคัญร่วมสมัยประวัติศาสตร์เวลาถัดมา คือมัสยิด จะบังติกอ สร้างในราว พ.ศ. 2432 -พ.ศ. 2442 สมัยเจ้าเมืองปัตตานีในราชวงศ์กลันตันหรือเติงกูสุไลมาน ซารีฟุดดิน มัสยิดแห่งนี้ชาวบ้านเรียกว่ามัสยิดเจ้าเมือง ลักษณะเป็นสถาปัตยกรรมรูปแบบมัสยิดในกลันตันในราวพุทธศตวรรษที่ 25 แสดงให้เห็นว่าการถ่ายทอดวัฒนธรรมจากรัฐมลายูตอนเหนือสู่ปัตตานี โดยเชื้อสายเจ้าเมืองจากกลันตันที่มาปกครองปัตตานี (Pengantar Sejarah Patani ฉบับ Aumad Fathy Al-Fatani) การสร้างมัสยิดในสถานที่ใหม่ในชุมชนที่มีการย้ายศูนย์กลางเมืองแสดงให้เห็นถึงบทบาทเจ้าเมืององค์ใหม่ที่ได้เริ่มสร้างศูนย์กลางความศรัทธาของชาวมุสลิมปัตตานี และแสดงบทบาทของเจ้าเมืองที่มีความชอบธรรมต่อการปกครองปัตตานีอีกด้วยมัสยิดแห่งนี้อยู่ท่ามกลางชุมชนมุสลิมและวังของเจ้าเมือง ที่เรียกว่า วังจะบังติกอ ที่ต่อมาเป็นศูนย์กลางของอำนาจในยุค พุทธศตวรรษที่ 25 แทนชุมชนกรือเซะที่เสื่อมบทบาทลง ปัจจุบันวังเจ้าเมือง มัสยิดแห่งนี้ยังเหลือซากโบราณสถานสำคัญเพื่อการศึกษาทางวัฒนธรรมในอดีตของเมืองปัตตานี

บทที่4

พัฒนาการสังคมพหุวัฒนธรรมยุคการรวมชาติ

หลังพุทธศตวรรษที่ 21-24 เป็นต้นมาเริ่มเสื่อมความนิยมในการบันทึกตำนานที่เป็นเรื่องราวของผู้คนในวัฒนธรรมท้องถิ่น ขณะที่ความเปลี่ยนแปลงทางสังคมการเมืองในภาคใต้ของประเทศนำไปสู่รวมชาติสู่ความเป็นประเทศ การบันทึกเรื่องราวประวัติศาสตร์ภาคใต้แนวตำนานท้องถิ่นถูกแทนที่ด้วยการรวบรวมตำนานและการบันทึกลำดับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์แบบพงศาวดารเมือง เกิดการเขียนพงศาวดารเมืองที่นำข้อมูลตำนานท้องถิ่นมาเป็นส่วนต้นแล้วเน้นการนำเสนอพัฒนาการของเมืองในภาคใต้ การสิ้นสุดการเขียนตำนานของท้องถิ่นในลักษณะเดิมเกิดขึ้นพร้อมกับการเข้ามาของอำนาจการปกครองของส่วนกลางที่มีต่อหัวเมืองในภาคใต้ ดังนั้นในแง่นี้จึงเป็นการหลอมรวมความพหุวัฒนธรรมให้เป็นหนึ่งเดียวโดยอาศัยการรวบรวมประวัติศาสตร์เพื่อให้เกิดการสร้างความเป็นปึกแผ่นของชาติ

การดำรงอัตลักษณ์ของวัฒนธรรมแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ผ่านเป็นประวัติศาสตร์ตำนานร่วมสมัยในยุคร่วมสมัย 2500 จนปัจจุบันการเขียนความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ภายใต้ความคิดความหลากหลายทางวัฒนธรรมเป็นที่มาของการสร้างชาติ ดังนั้นจึงมีงานเขียนทางประวัติศาสตร์ภาคใต้ลักษณะตำนานที่เป็นการเล่าขานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจากลูกหลานของคนในท้องถิ่นและผู้สนใจศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้ ทำให้ประวัติศาสตร์สังคมพหุวัฒนธรรมท้องถิ่นเชื่อมโยงอดีตของผู้คนภาคใต้ให้ยังคงอยู่จนในปัจจุบัน

แม้ว่าการศึกษาตำนานท้องถิ่นภาคใต้หลังพุทธศตวรรษที่ 25 เป็นต้นมาได้เริ่มมีการบันทึกรวบรวมเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นภาคใต้ในรูปแบบการเขียนประวัติศาสตร์แนวพงศาวดารเมืองแต่อย่างไรก็ตามพบว่าจารีตการสืบทอดตำนานอันเป็นเรื่องราวของสังคมพหุวัฒนธรรมท้องถิ่นทั้งอธิบายเรื่องศาสนาและความเชื่อที่หลากหลายและบุคคลสำคัญทางศาสนายังปรากฏอยู่ในสังคมภาคใต้ การศึกษาสังคมพหุวัฒนธรรมในตำนานท้องถิ่นภาคใต้ในบทนี้จะกล่าวถึงตำนานและการบอกเล่าสังคมพหุวัฒนธรรมในตำนานที่บันทึกหลังพุทธศตวรรษที่ 25 เป็นต้นมา

การรวบรวมเรื่องราวท้องถิ่นในลักษณะการเขียนประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้ยุครวมศูนย์อำนาจ และความเป็นสังคมพหุวัฒนธรรมในตำนานภาคใต้ตอนล่างหลังพุทธศตวรรษที่ 25

4.1 ตำนานและการบอกเล่าสังคมพหุวัฒนธรรมในตำนานที่บันทึกหลังพุทธศตวรรษที่ 25

เป็นต้นมา

ตำนานท้องถิ่นภาคใต้ นอกจากบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับอดีตของคนในภาคใต้แล้วตำนานยังมีคุณค่าสำหรับการศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมท้องถิ่นอีกด้วย ตำนานจึงมีความสำคัญต่อการเรียนรู้วัฒนธรรมของคนในท้องถิ่นภาคใต้ ดังจะเห็นได้จากการบันทึกข้อมูลของตำนานที่มีอิทธิพลอย่างกว้างขวางในพื้นที่ภาคใต้ ได้สะท้อนแบบแผนการดำเนินชีวิตของคนในท้องถิ่น ด้านการปกครองของคนในรัฐจารีตแต่โบราณ ความเชื่อเกี่ยวกับธรรมชาติ ซึ่งในด้านวัฒนธรรมเกี่ยวกับความเชื่อมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนในสังคม เพราะความเชื่อเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมของคน ดังนั้น การศึกษาเกี่ยวกับความเชื่อในแง่หนึ่งจะทำให้เป็นการเข้าใจเกี่ยวกับมนุษย์และสังคม นักประวัติศาสตร์เชื่อว่ามนุษย์เกิดขึ้นมาพร้อมกับความเชื่อ และสร้างความเชื่อเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจ ระยะแรกเชื่อในภูตผี เทวดาอารักษ์ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย นับเป็นวัฒนธรรมความคิดที่เกิดขึ้นในหมู่คน เมื่อมีผู้นำเกิดขึ้นในหมู่คนเหล่านั้นบางครั้งผู้นำก็กลายเป็นผู้ที่มีบทบาทเกี่ยวกับความเชื่อในสังคม นั้น ๆ ไป เช่น การนับถือผู้นำในลักษณะของเทพ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ และกลายเป็นส่วนหนึ่งของประวัติความเป็นมาของคนในท้องถิ่น สำหรับวัฒนธรรมความเชื่อของคนในภาคใต้พบว่า เนื่องจากในพื้นที่ในภาคใต้เป็นเขตที่รับอิทธิพลศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู พุทธศาสนา และศาสนาอิสลาม สะท้อนถึงการรับเอาความเชื่อจากศาสนาสำคัญเหล่านี้ในภาคใต้ ซึ่งกลายเป็นส่วนหนึ่งในการหล่อหลอมวัฒนธรรมของชาวไทยภาคใต้ และการแสดงออกทางด้านศิลปะ ที่พบได้ทั่วไปในภาคใต้ โดยเฉพาะนับแต่ จ. นครศรีธรรมราช ลงมาจรดพรมแดนไทย-มาเลเซีย นอกจากนี้ศาสนาดังกล่าวยังมีอิทธิพลสำคัญต่อการบันทึกในหลักฐานประเภทตำนานพื้นบ้าน ที่เกี่ยวข้องกับประวัติที่เกี่ยวข้องกับศาสนา ทั้งด้านประวัติของเมืองโบราณ ความเชื่อ และอิทธิพลของกลุ่มคนที่มีบทบาทในการอุปถัมภ์ศาสนา เช่น

ตำนานที่เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับบุคคลสำคัญในภาคใต้ :กรณีความเชื่อ และประวัติหลวงพ่อทวด

ตำนานประเภทตำนานเรื่องเล่าปรัมปรา ที่ถือเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับวัฒนธรรม ความเชื่อของคนในภาคใต้ บางเรื่องมีความสำคัญต่อการสร้างความศรัทธาต่อบุคคลสำคัญในประวัติศาสตร์ เช่น การศึกษาตำนานเกี่ยวกับหลวงพ่อทวดในภาคใต้ ในพื้นที่ของภาคใต้มีการนิยามความหมายของความเชื่อเกี่ยวกับหลวงพ่อทวดว่า คือ จิตวิญญาณที่มีบุญญาธิการ หรือจิตวิญญาณที่ค่อนข้างไปทางดี บางทีก็เรียกว่า "เทียมดา" (เทวดา หรือ เทพ ที่มีบุญญาธิการสูงส่ง) บ้างก็เรียกว่า "ทวด" ทวดในความเชื่อของชาวไทยภาคใต้ที่เป็นมนุษย์ คือ ผู้มีบุญได้รับการกราบไหว้บูชา เพื่อระลึกถึง แม้ในยามที่บุคคลดังกล่าวได้ล่วงลับไปแล้ว เช่น หลวงพ่อทวด วัดช้างให้ อำเภอโคกโพธิ์ จังหวัดปัตตานี และวัดพะโคะ อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา หรือทวดหุม (ประจำหัวเขาแดงสงขลา) (ดู สุทธิวงศ์ พงษ์ไพบูลย์, 2529, 478) ในภาคใต้พระสงฆ์ที่มรณภาพแล้ว และได้รับการยอมรับนับถือว่า เป็นผู้มียุติธรรมดีมีคุณงามความดี เรียกว่า ปู่ทวด หรือหลวงพ่อทวด เท่าที่มีการศึกษากันมามีหลวงพ่อทวดที่ได้รับ

การนับถือหลายองค์ เช่น หลวงพ่อทวดไกร วัดลำพระยา จังหวัดยะลา หลวงพ่อทวดนวล วัดมุจลินทวาปีวิหาร (วัดตุยง) หลวงพ่อทวดหนอน (เขามะรวด) หลวงพ่อทวดหมาน (วัดทรายขาว) หลวงพ่อทวดเอียด วัดบุราณประดิษฐ์ จ.ปัตตานี หลวงพ่อทวดห้วยมวย วัดอ่างทอง หลวงพ่อทวดเจ้าเกาะยอ หลวงพ่อทวดเจ้าเกาะใหญ่ จังหวัดสงขลา เป็นต้น ส่วนหลวงพ่отวดที่ประชาชนในภาคใต้ให้ความเคารพอย่างกว้างขวางกว่าหลวงพ่อดองค์อื่น ๆ ได้แก่ หลวงพ่อทวดเหยียบน้ำทะเลจืดแห่งวัดช้างให้ ตำบลบ้านไร่ อำเภอกอโพธิ์ จังหวัดปัตตานี (ญาณินทร์ เพชรสุวรรณ, 2544, 19 - 20)

ประวัติของหลวงพ่อดเหยียบน้ำทะเลจืดมีนักวิชาการศึกษาจากตำนานเรื่องเล่าและข้อมูลจากแหล่งโบราณสถานที่ตั้งวัดสำคัญในภาคใต้ โดยเฉพาะในบริเวณสงขลา พัทลุง ปัตตานี มีความเกี่ยวข้องกับประวัติของท่าน พอจะทำให้ทราบว่า หลวงพ่อดเหยียบน้ำทะเลจืดมีชีวิตในสมัยอยุธยาซึ่งตรงกับสมัยสมเด็จพระธรรมราชา (สุทิวังค์ พงศ์ไพบูลย์, 2523, 58-59) ท่านมีนามเดิมว่าปู เป็นบุตรของนายหุ นางจัน ตั้งบ้านเรือน ตำบลดีหลวง อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา และบวชเป็นพระภิกษุที่วัดเสมาเมืองจังหวัดนครศรีธรรมราช ต่อมาท่านได้ออกเดินทางสู่กรุงศรีอยุธยา เพื่อศึกษาเพิ่มเติม ได้เรียนพระอภิธรรมที่วัดลุมพลีนาวาส จนแตกฉานแล้วจึงทูลลาสมเด็จพระสังฆราชไปจำพรรษา วัดราชานุวาส นอกเขตพระราชวัง ศึกษาวิปัสสนา ต่อมาสมเด็จพระเอกาทศรถทรงพระกรุณาโปรดเกล้าแต่งตั้งสมณศักดิ์แก่หลวงพ่อดเหยียบน้ำทะเลจืดเป็น "สมเด็จพระราชมนัสสัมรามคุณูปมาจารย์" เพราะท่านสามารถแก้ปริศนาธรรมชนะแก่พราหมณ์ทูตเมืองลังกาได้ (อุดมหนูทอง, 2538 , 216 และชัย สัจจาพันธุ์, ม.ป.ป, 30)

ความเชื่ออันเนื่องมาจากความศรัทธาในหลวงพ่อดทำให้ตำนานเรื่องเล่าประวัติของท่านเป็นการสอดแทรกเรื่องราวเกี่ยวกับอิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์ อยู่ด้วย เช่น การเล่าเกี่ยวกับประวัติของท่านที่เกี่ยวกับลูกแก้ววิเศษ ที่ว่าเมื่อแรกเกิดท่านได้มีลูกแก้ววิเศษคู่บารมี และท่านเคยใช้ลูกแก้ววิเศษทำการรักษาโรคหิวาตโรคที่ระบาดในอยุธยา ตามตำนานกล่าวว่า พระราชมนัส ได้นำลูกแก้วปลุกเสกพระพุทธมนต์ นำไปประพรมทั่วกรุงศรีอยุธยา ผู้เจ็บป่วยก็ขอน้ำพระพุทธมนต์ไปดื่มกินจนโรคหิวาตโรคที่กำลังระบาดให้หายไป ไม่นานบ้านเมืองก็คืนสู่ความปกติสุข หรือประวัติความเป็นมาของชื่อที่เป็นนามที่นิยมเรียกต่อท้ายของหลวงพ่อดที่ว่า "เหยียบน้ำทะเลจืด" นั้นมีตำนานเล่าถึงประวัติเกี่ยวกับตอนนี้ คือ เมื่อครั้งที่หลวงพ่อด (ตำนานเรียก เจ้าสามิราม) ขออาศัยเรือสำเภาของนายอิน เพื่อขอโดยสารเรือเข้ากรุงศรีอยุธยา ขณะเดินทางถึงเมืองชุมพร เกิดคลื่นทะเลปั่นวน เรือไม่สามารถฝ่าคลื่นลมไปได้ ต้องทอดสมออยู่เจ็ดวัน ทำให้เสบียงอาหาร และน้ำจืดหมด บรรดาลูกเรือก็ตั้งข้อสงสัยว่า การที่เกิดอาเพศในครั้งนี้นี้เพราะ เจ้าสามิราม จึงตกลงใจให้ส่งท่านขึ้นเกาะ ได้นิมนตีให้ท่านลงเรือมาด ขณะที่ท่านลงเรือมาดนั้น ท่านได้ห้อยเท้าซ้ายแช่ลงในน้ำทะเลก็บังเกิดอัศจรรย์ น้ำบริเวณนั้นเป็นประกายแวววาวโชติช่วง ท่านจึงบอกให้ลูกเรือตักน้ำขึ้นมาดื่ม ก็รู้สึกว่าเป็นน้ำจืด จึงช่วยกันตักไว้จนเพียงพอ หรือประวัติที่เล่าถึงท่านตอนนี้ว่า ครั้งหนึ่งขณะที่ท่านเดินอยู่ชายทะเล พวกโจรสลัดเห็นจึงใคร่จะลงตื้ได้จับท่านใส่เรือ ชั่วครู่เกิดอัศจรรย์ ทั้งที่มี

คลื่นสงบแต่เรือแล่นไปไม่ได้ เมื่อออกแล่นก้นเวียนอยู่ที่เดิม ในที่สุดน้ำจืดที่มีอยู่ก็ได้หมดลง ท่านนึกสงสารจึงแห่เท้าช้ำลงในน้ำ แล้ววกน้ำขึ้นล้างหน้าและดื่มกิน โจรจึงลองดูบ้างก็รู้ว่าเป็นน้ำจืด จึงช่วยกันตักไว้ แล้วกราบขอขมานำท่านขึ้นฝั่ง และขณะที่เดินทางมาได้หยุดพักเหนื่อย เอาไม้เท้าพิงกับต้นยาง ต่อมาต้นยางนั้นคดเป็นไม้เท้า ต่อมาเรียกกันว่ายางไม้เท้า (ทรงวิทย์ แก้วศรี, 2537, 40 และญาณินทร์ เพชรสุวรรณ, 2544, 24 - 25)

วัฒนธรรมในส่วนที่เป็นความเชื่อเกี่ยวกับบาร์มี และความศักดิ์สิทธิ์ของหลวงพ่อดำทำให้เปรียบท่านเสมือนเทพชั้นพระโพธิสัตว์ ทำให้เกิดการสร้างตำนานกล่าวถึงชีวิตตอนท้ายของท่านที่ว่า ครั้งหนึ่งมีสามเณรรูปหนึ่งออกสืบทอดพระโพธิสัตว์ จนกระทั่งมาพบกับหลวงพ่อดำ (เหยียบน้ำทะเลเจ็ด) สามเณรมีความเชื่อว่าหลวงพ่อดำเป็นพระโพธิสัตว์ศรีอริยมุตไตรย์ หลวงพ่อดำและสามเณรได้เข้าสมาธิและลอยหายไปในวันจันทร์ ตรงกับวันเพ็ญ เดือน 6 โดยปรากฏเป็นดวงไฟใหญ่ดวงหนึ่ง ดวงเล็กดวงหนึ่ง วนรอบวัดพะโคะ และล่องลอยไปทางใต้ของวัดสะทิงพระ แล้วไม่กลับมาที่วัดสะทิงพระ อีกเลย (ญาณินทร์ เพชรสุวรรณ, 2544, 25 - 26, อุดม หนูทอง, 2538, 217-218 และชัย สัจจาพันธุ์, ม.ป.ป. ,60 - 61)

กระแสความเชื่อเกี่ยวกับการมรณภาพของหลวงพ่อดำที่วัดช้างให้ อำเภอโคกโพธิ์ จังหวัดปัตตานี เป็นแหล่งศูนย์รวมความเชื่อเกี่ยวกับหลวงพ่อดำ คือ ชาวบ้านเชื่อว่าวัดดังกล่าวเป็นสถานที่ประชุมเพลิงศพของหลวงพ่อดำ จึงถือว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ การศึกษาเกี่ยวกับประวัตินี้มีการค้นคว้าเชิงประวัติจากการใช้ข้อมูล คำบอกเล่าของพระสงฆ์ในพื้นที่ว่า หลวงพ่อดำมรณภาพที่เมืองไทรบุรี เขตประเทศมาเลเซีย หลังจากที่ท่านสร้างวัดโคะโหนขึ้น และจำพรรษา ณ วัดดังกล่าว ท่านได้สั่งศิษย์ว่าหากท่านมรณภาพให้นำศพมาทำพิธีที่วัดพะโคะ ระหว่างทางที่หามศพให้ปักไม้แก่นหมายไว้หรือพูนดินไว้ให้สูงขึ้นถือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เรียกว่า "สถูปท่านลังกา" จนถึงวัดช้างให้ จังหวัดปัตตานี ปรากฏว่าศพของท่านได้เน่าเปื่อยชาวบ้านจึงประชุมเพลิงและปักไม้แก่นหมายไว้เป็นสัญลักษณ์ ในปัจจุบันมีการสร้างเจดีย์ และมณฑปครอบไว้ (ญาณินทร์ เพชรสุวรรณ. 2544 : 47 -49) ปัจจุบันความเชื่อเกี่ยวกับพระสงฆ์ที่บำเพ็ญบุญบารมีในภาคใต้ยังคงนี้ยังถูกถ่ายทอดสู่บุคคลรุ่นหลังต่อมา แม้ว่าตำนานในเรื่องความเชื่อประวัติของหลวงพ่อดำเหยียบน้ำทะเลเจ็ด จะเป็นข้อมูลที่มาจากโบราณสถาน ประวัติวัดสำคัญที่เกี่ยวข้องกับตำนาน คำบอกเล่าเป็นส่วนใหญ่ เรื่องเล่าในเชิงประวัติ สามารถเชื่อมต่อการศึกษาข้อมูลประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะการศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับการเผยแพร่อิทธิพลของพุทธศาสนาลังกาวงศ์ ในภาคกลางและภาคใต้ การศึกษาประวัติศาสตร์ โบราณสถานสำคัญอันเกี่ยวเนื่องกับพุทธศาสนาในภาคใต้จากการณีการศึกษาเชิงตำนานประวัติของหลวงพ่อดำ ก็จะสามารถชี้ให้เห็นร่องรอยของการเผยแพร่พุทธศาสนาลังกาวงศ์ ครั้งสมัยอยุธยา ในหัวเมืองภาคใต้ เมื่อมีการเปรียบเทียบจากหลักฐานประเภทตำนานพระธาตุนครศรีธรรมราช และเอกสารประชุมตำราบรมราชูทิศ เมื่อกลับมาสมัยอยุธยาพบว่าหลวงพ่อดำน่าจะมีตัวจริงในประวัติศาสตร์สมัยอยุธยา และวัดพะโคะก็มีบทบาทสำคัญทางพระพุทธศาสนา แถบลุ่มทะเลสาบในสมัยอยุธยาด้วย ท่านได้ก่อสร้างพระศรีรัตนมหาธาตุบนเขา

พะโคะ สูง 1 เส้น 5 วา และทำระเบียงรอบสร้างศาลาและอุโบสถ ทั้งได้สร้างวัดคูหาสวรรค์ (ที่อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุงในปัจจุบัน) ความเป็นผู้แตกฉานในพระปริยัติธรรม ทำให้ท่านได้รับสมณศักดิ์ เป็น "สมเด็จพระ" มีความหมายเป็น "สมเด็จพระสังฆราช" ซึ่งในเรื่องนี้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงมีพระวินิจฉัยว่าในครั้งอยุธยา เจ้าคณะหัวเมืองน้อยยังคงเป็นพระครูตามเดิม ส่วนสังฆปริณายก ให้ขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราช ให้มีอำนาจปกครองคณะสงฆ์ ออกไปจนถึงหัวเมือง (ดำรงราชานุภาพ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ, 2513, 17 และสุทธิวงศ์ พงษ์ไพบูลย์, 2523, 56 - 58)

ตำนานที่เกี่ยวข้องกับเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวจังหวัดปัตตานี

ตำนานบุคคลสำคัญในประวัติศาสตร์ของชาวจีนที่เดินทางมาตั้งรกรากในภาคใต้ที่ จังหวัดปัตตานี เรื่องหนึ่งที่เป็นที่รู้จักกันในคนไทยเชื้อสายจีนในภาคใต้โดยเฉพาะในเขตพื้นที่ภาคใต้ตอนล่าง คือ ตำนานที่เกี่ยวข้องกับประวัติเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว (ตั้งอยู่ ถ.อาเนาะรู อ.เมือง จ.ปัตตานี) เป็นสถานที่สำคัญ อันเกี่ยวเนื่องกับประวัติศาสตร์ของชาวไทยเชื้อสายจีนที่เข้ามาตั้งรกรากในภาคใต้ จังหวัดปัตตานี ซึ่งทุกปีหลังจากตรุษจีนแล้ว 14 วันจะมีพิธีฉลองสมโภชน์แก่เจ้าแม่ และองค์พระในศาลเจ้าแม่ไปรอบเมือง มีพิธีลุยน้ำลุยไฟ ชาวปัตตานีได้มีการเล่าสืบต่อกันมาเกี่ยวกับประวัติของเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวโดยสังเขป ที่ว่า"เจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวเป็นที่นับถือของชาวปัตตานี เชื่อกันว่าเป็นชาวจีนฮกเกี้ยนมาตามหาพี่ชาย ชื่อลิ้มโตะเคี่ยม ซึ่งลี้ภัยจากประเทศจีนมาอยู่ปัตตานีนานแล้ว เมื่อพบก็ชักชวนพี่ชายให้กลับเมืองจีน แต่ถูกปฏิเสธว่าทางเมืองจีนยังไม่ยกโทษให้ อยู่ปัตตานีก็สุขสบายดี ได้มีภรรยา นับถือศาสนาอิสลาม และตนก็นับถือศาสนาอิสลามด้วย เจ้าเมืองปัตตานีได้ให้ลิ้มโตะเคี่ยมหล่อปิ่นใหญ่ และสร้างมัสยิด ซึ่งยังไม่แล้วเสร็จ ลิ้มกอเหนี่ยวเสียใจจึงฆ่าตัวตายได้ต้นมะม่วงหิมพานต์ใกล้มัสยิดดังกล่าว ลิ้มโตะเคี่ยมจึงปลงศพ และสร้างฮวงซุ้ยให้ลิ้มกอเหนี่ยว (คณะธรรมจักร, 2538, 4 - 6) พงศาวดารเมืองปัตตานี ซึ่งรวบรวมจากตำนานเมืองปัตตานีกล่าวถึงเหตุการณ์ในสมัยครั้งนั้นว่าสมัย "นางพระยาปัตตานีศรีตะวัน" ว่าเมื่อครั้งที่พระนางวาระชาการทรงโปรดให้นายช่างผู้หล่อปิ่น 3 กระบอก สืบได้ความว่าเดิมเป็นจีน มาจากเมืองจีน เป็นชาติฮกเกี้ยน แซ่หลิม ชื่อเคี่ยม อยู่มาก่อนนั้น พลเมืองที่อยู่มาจนถึงเดิมนั้นนับถือหลิมโตะเคี่ยม ว่าเป็นต้นตระกูลของพวกหมู่บ้านนั้น และยังกล่าวถึงอยู่เนื่อง ๆ ว่าเดิมเป็นจีน หลิมโตะเคี่ยมนายช่างหล่อปิ่นนี้มาอยู่ในเมืองปัตตานีหลายปี น้องสาวหลิมโตะเคี่ยม ชื่อ แก้วเนี่ยว ตามมาจากเมืองจีนมาปะหลิมโตะเคี่ยมที่เมืองปัตตานี อยู่เฝ้าอ่อนวอนหลิมโตะเคี่ยมให้ละเสียจากเพศมลายู กลับไปเมืองจีน หลิมโตะเคี่ยมไม่ยอม ...แก้วเนี่ยว...จึงผูกคอตาย ครั้นแก้วเนี่ยว น้องสาวผูกคอตายแล้ว หลิมโตะเคี่ยมผู้พี่ก็จัดแจงศพแก้วเนี่ยว น้องสาวฝังไว้ที่ตำบลบ้านกะเสะ ทำให้ฮวงซุ้ยปรากฏอยู่ตลอดมาจนบัดนี้ พวกจีนก็เลขนับถือว่าเป็นผู้หญิงบริสุทธิ์อย่างหนึ่ง เป็นคนรักชาติตระกูลอย่างหนึ่ง ได้มีการเซ่นไหว้เสมอทุกปีมิได้ขาดที่ศพแก้วเนี่ยวนี้" (พงศาวดารเมืองปัตตานี, 2500, 1 - 3)

ในตำนานเมืองปัตตานีฉบับพระศรีบูรุษก็มีกล่าวถึงหลิมโตะเคี่ยมด้วยเช่นกัน แต่นั้นการเล่าประวัติการหล่อปิ่นใหญ่ จัดเป็นตำนานที่เล่าคนละสำนวนกับพงศาวดาร เข้าใจว่าตำนาน

เมืองปัตตานีจำนวนต่าง ๆ มีการคัดลอกกันมาโดยให้มีเนื้อหาหลักเอาไว้ (ตำนานเมืองปัตตานี ฉบับพระศรีบูรุษ (รวบรวม) ม.ป.ป. (ฉบับพิมพ์ดีด), 22 - 24) และจากประวัติที่เล่าต่อกันมาในกลุ่มคนไทยเชื้อสายจีนว่า นางเป็นผู้มีความกตัญญู และมีจิตใจเข้มแข็ง รักษาความสัตย์ ทำให้มีการยกย่องนาง ทั้งมีคำที่รำลือว่านางเคยสาแดงความศักดิ์สิทธิ์ให้ปรากฏจึงได้มีการนำกิ่งมะม่วงหินพานต์ที่เจ้าแม่ผูกคอยมาแกะสลัก เป็นรูปลี้มกอเหนี่ยว และมีการสร้างศาลเจ้าแม่ที่บ้านกรือเซะ เพื่อสักการบูชาในสมัยรัตนโกสินทร์รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีหลวงจีนคณารักษ์ ซึ่งได้รับการแต่งตั้งเป็นหัวหน้าชาวจีน ใน จ.ปัตตานี อันเชิญรูปสลักของเจ้าแม่ลี้มกอเหนี่ยว ไปประดิษฐาน ณ ศาลเจ้าเล่งจูเกียง ถ.อาเนาะรู อ.เมือง จ.ปัตตานี ให้เป็นที่สักการบูชาของชาวเมืองทั่วไปตราบจนปัจจุบัน (ที่ระลึกสมโภชน์เจ้าแม่ลี้มกอเหนี่ยว. 2533 : คำนำ)

ตำนานประวัติดังกล่าว เป็นการบอกเล่าสืบต่อกันมา แล้วถูกบันทึกเป็นตำนานท้องถิ่นสะท้อนให้เห็นความศรัทธาของคนไทยเชื้อสายจีนต่อเจ้าแม่ลี้มกอเหนี่ยว และสะท้อนค่านิยมของคนจีนต่อการยกย่องผู้ที่มีความกตัญญู ความอดทนเข้มแข็งของคนจีน ซึ่งค่านิยมนี้สามารถทำให้คนที่เดินทางไกลจากแผ่นดินใหญ่สามารถอดทนในการตั้งรกรากเพื่อประกอบอาชีพค้าขาย มีการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน จนกลายเป็นผู้ที่มีบทบาททางเศรษฐกิจของภาคใต้ โดยเฉพาะในอดีตที่ปัตตานีเคยเป็นแหล่งจอดเรือสำคัญเพื่อทำการค้าของพ่อค้าต่างชาติทั้งตะวันตก โดยเฉพาะกลุ่มชาวจีนที่เดินทางมาค้าขายกับเรือสำเภา การที่คนจีนเดินทางโดยเรือสำเภา แล้วเข้ามาตั้งหลักแหล่งที่เมืองท่าชายฝั่งอย่างปัตตานี ทำให้คนจีนเหล่านี้ต้องการสร้างศูนย์รวมความเชื่อ และวัฒนธรรมของกลุ่ม ดังนั้นบุคคลที่ได้รับการยกย่องจากชุมชนอย่างลี้มกอเหนี่ยวจึงกลายเป็นตัวแทนของค่านิยมที่ควรแก่การยกย่องของชาวจีน ด้วยเหตุนี้อาจเป็นที่มาหนึ่งของการบอกเล่าในตำนานเกี่ยวกับลี้มกอเหนี่ยวว่า เป็นวิญญาณบริสุทธิ์ แม้สิ้นชีวิตก็กลายเป็นเทพ จึงเรียกกันว่า เจ้าแม่ลี้มกอเหนี่ยวมีอิทธิฤทธิ์ปาฏิหารย์ แนวความคิดเช่นนี้สอดคล้องกับคติเรื่องเทพ ของพุทธมหายาน ซึ่งชาวจีนเป็นผู้นับถือศาสนานี้ ดังนั้นวัฒนธรรมความเชื่อที่เกี่ยวกับบุคคลในประวัติศาสตร์ของคนไทยเชื้อสายจีนกรณีนี้ทำให้เกิดการสร้างวัฒนธรรมกลุ่มทางเชื้อชาติ ท่ามกลางวัฒนธรรมที่เผยแพร่ขยายเข้ามามีอิทธิพล คือศาสนาอิสลาม(เมื่อวิเคราะห์จากเนื้อความของตำนานที่เล่าถึงการรับศาสนาอิสลามที่มาตั้งรกรากในปัตตานีช่วงแรก) และความศรัทธาเจ้าแม่ลี้มกอเหนี่ยว จึงทำให้เกิดธรรมเนียมปฏิบัติบูชาเจ้าแม่ลี้มกอเหนี่ยวทุกปี หลังวันตรุษจีน 14 วัน คือวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 3 ซึ่งมีคนไทยเชื้อสายจีนจากหลายพื้นที่ในภาคใต้ รวมทั้งคนจีนในประเทศใกล้เคียง เช่น สิงคโปร์ มาเลเซีย เดินทางมาเพื่อร่วมกันสักการบูชาศาลเจ้าแม่ลี้มกอเหนี่ยว จ.ปัตตานี

ด้านความเชื่อ เรื่อง อิทธิฤทธิ์ของเจ้าแม่ลี้มกอเหนี่ยว จะเห็นจากพิธีลุยน้ำลุยไฟแสดงถึงความสามารถ อภินิหารของเจ้าแม่ลี้มกอเหนี่ยว ว่าจะสามารถขจัดปัดเป่าสิ่งเลวร้ายอุบาทว์ทั้งหลายที่เข้ามาสู่คนในครอบครัวของผู้ที่ศรัทธาให้หายไป อีกนัยหนึ่งการจัดพิธียังเป็นการขอบคุณ

สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ได้ช่วยเหลือปกป้องคุ้มครองบันดาลความร่มเย็นมาสู่ผู้ที่นับถือและศรัทธาอีกด้วย (ดู พิธีกรรมบูชาเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวใน คณะหนึ่ง สมาธรรมจักร, 2538 1,6-7,249 - 275)

การศึกษาประวัติเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวยังเป็นปัญหาในการสืบค้นข้อเท็จจริงจากเอกสารต่างประเทศ และเอกสารประวัติศาสตร์ที่บันทึกที่มีความชัดเจน ข้อมูลเท่าที่มีการศึกษาเน้นประวัติศาสตร์คำบอกเล่าจากคนจีนในพื้นที่ที่เคยมีประสบการณ์ร่วมสมัย เช่นตระกูลของพระจีนคณานุรักษ์ และบุคคลที่เกี่ยวข้อง ดำเนินเมืองปัตตานี พงศาวดารราชวงศ์หมิง ซึ่งทำให้สันนิษฐานเบื้องต้นได้ว่า บุคคลที่เกี่ยวข้องกับเรื่องลิ้มกอเหนี่ยว และหลิมโตะเคี่ยม (หลิมเต้าเคี่ยม) เป็นคนจีนที่เดินทางมากับเรือสำเภามาอยู่ปัตตานี และน่าจะมีส่วนในประวัติศาสตร์ท้องถิ่นปัตตานี

อย่างไรก็ตามการค้นคว้าเกี่ยวประวัติดังกล่าวมีหลายสำนวนเท่าที่สืบค้นในปัจจุบัน นอกจากนี้การที่บุคคลในประวัติเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวมีการศึกษาถึงเรื่องราวเหล่านี้อย่างจำกัดก็เนื่องจากลักษณะการบันทึกข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับบุคคลสำคัญ และราชวงศ์ การเมือง การปกครอง จึงยากที่จะมีข้อมูลเอกสารที่กล่าวโดยตรงอย่างละเอียด เกี่ยวกับคนจีนสามัญชน หรือขุนนางระดับล่าง และธรรมเนียมการบันทึกข้อมูลประวัติศาสตร์ในลักษณะดังกล่าวนี้ ทำให้ประวัติของบุคคลดังกล่าวไม่มีเนื้อหาเด่นในตำนานเมือง และเป็นเพียงประวัติย่อยที่ประกอบเป็นบันทึกเรื่องราวประวัติศาสตร์ของเมืองเท่านั้น จะมีบ้างก็เป็นการให้ข้อมูลประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องนำมาประกอบการศึกษา เกี่ยวกับการค้า ทำเรือของปัตตานีที่รุ่งเรืองในอดีต การค้าทางสำเภา และกรณีการอพยพของคนจีนจากจีนแผ่นดินใหญ่ เช่น มณฑลกว่างตุง ฮกเกี้ยน ไหหลำ เดินทางมากับเรือสำเภาเพื่อการค้า แล้วตั้งรกรากที่เมืองท่าตอนใต้ บริเวณอ่าวไทย ในยุคนั้น

ตำนานที่เกี่ยวข้องกับอิทธิพลศาสนาพราหมณ์ภาคใต้:กรณีตำนานพราหมณ์เมืองนครศรีธรรมราช

ตำนานพราหมณ์เมืองนครศรีธรรมราช ถือได้ว่าเป็นตำนานประวัติศาสตร์ที่ชี้ให้เห็นอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ ต่อวัฒนธรรมภาคใต้ ทั้งในแง่ราชพิธี ราชสำนักเมืองนครศรีธรรมราช และลักษณะการปกครองของเมืองนครศรีธรรมราช ในสมัยอยุธยา ตำนานเรื่องนี้ฉบับที่พิมพ์แพร่หลายเท่าที่ค้นพบคือตำนานพราหมณ์เมืองนครศรีธรรมราช ฉบับพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ อำมาตย์เอกพระยารัษฎานุประดิษฐ์ (สิทธิ์ เทพหัสดิน ณ อยุธยา) พิมพ์ พ.ศ.2473 และฉบับพิมพ์ในนาม ศูนย์วัฒนธรรมภาคใต้ วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช จัดพิมพ์เนื่องในการสัมมนาประวัติศาสตร์ นครศรีธรรมราช ครั้งที่2 พ.ศ. 2525 เมื่อสำรวจดูเนื้อความเป็นสำนวนเดียวกัน

ตำนานพราหมณ์ได้เล่าถึงเหตุการณ์ประวัติศาสตร์นับแต่สมัยพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) ของอาณาจักรอยุธยา (สมเด็จพระเจ้าวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ.ตำนานพราหมณ์เมืองนครศรีธรรมราช,2473 ,คำนำ,1 - 2) ทรงเสวยราชสมบัติในกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 1983 มีพ่อค้าจากเมืองรามนคร ได้มาค้าขายที่อยุธยา เทียวกลับได้กราบทูลพระมหากษัตริย์ของตนว่า ได้ทรงรับฟัง และทรงมีพระประสงค์จะเจริญพระราชไมตรีด้วย จึงได้ส่งเครื่องราชบรรณาการ คือ เทวรูปพระ

นารายณ์ รูปพระศรีลักษมี รูปพระอิศวร รูปหงส์ รูปชิงช้าทองแดงมาถวาย โดยให้พราหมณ์ทั้งห้า เหล่านี้ ซึ่งมีพราหมณ์นารายเป็นหัวหน้าเดินทางมาสู่กรุงศรีอยุธยา ขณะเดียวกันมีพายุพัดเข้าฝั่งที่ ปากน้ำตรัง

กรมการเมืองตรังก็ได้รายงานไปยังนครศรีธรรมราช เจ้าพระยามนทรสุกิจได้รายงานไปยังกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระรามาธิบดีจึงได้มีพระบรมราชโองการให้พระยาโกษาธิบดี ไปรับเทวรูป เพื่อนำไปประดิษฐานที่กรุงศรีอยุธยา แต่ปรากฏว่านำไปไม่ได้ เพราะเกิดพายุ เมื่อความทราบถึงพระกรณก็ทรงอนุญาตให้ประดิษฐานไว้ที่นครศรีธรรมราช เจ้าพระยาศรีธรรมราชจึงได้นำไปประดิษฐานไว้ที่ตำบลท่าม้า ดังมีหลักฐานสืบมาแต่ปัจจุบัน ตำนานได้กล่าวรายละเอียดเกี่ยวกับการจัดระเบียบการปกครองของพราหมณ์ในเมืองนครศรีธรรมราช สมัยอยุธยา และความสัมพันธ์กับพราหมณ์ในกรุงศรีอยุธยา (ตำนานพราหมณ์เมืองนครศรีธรรมราช, 2473 ,1 - 48)

ความสำคัญของตำนานพราหมณ์เมืองนครศรีธรรมราชจึงมีความสำคัญในการศึกษาประวัติศาสตร์การเมืองและวัฒนธรรม ศาสนาที่มีความสัมพันธ์กับหัวเมืองภาคใต้ และราชสำนักอยุธยา ความเป็นมาของพราหมณ์ที่เข้ามาตั้งรกรากในนครศรีธรรมราช ตลอดจนวิถีชีวิตของพราหมณ์ สะท้อนวัฒนธรรมความเชื่ออันเกี่ยวเนื่องกับอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ในภาคใต้ อันมีศูนย์กลางที่นครศรีธรรมราช ในครั้งสมัยอยุธยา แทบจะกล่าวได้เป็นเอกสารท้องถิ่นที่เขียนในลักษณะตำนานฉบับเดียวที่ค้นพบว่าเป็นการบันทึกเรื่องราวเฉพาะของพราหมณ์ในภาคใต้

เรื่องราวเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของพราหมณ์ที่เข้ามาตั้งรกรากในเมืองนี้ ได้กล่าวถึงในตำนานเมืองนครศรีธรรมราชบางส่วน เช่น พราหมณ์มาจากเมืองรามเหตุ (รามราชกูร์) ซึ่งในการวิเคราะห์เกี่ยวเรื่องนี้ E. J .Rapson สันนิษฐานว่าพราหมณ์กลุ่มนี้น่าจะเป็นพราหมณ์จากรัฐทางภาคใต้ของอินเดีย 5 รัฐที่เรียกว่า ปัญจทรวาท (Five Dravidian Regions) ประกอบด้วย ทมิฬ กานาริส อันธระ (หรือเตลุคุ) มหาราษฏร์และคุชราชและพราหมณ์เมืองนครศรีธรรมราชและอยุธยามีการศึกษาหาความรู้จากกันโดยพราหมณ์นครศรีธรรมราชไปศึกษาในกรุงศรีอยุธยา (ตำนานพราหมณ์เมืองนครศรีธรรมราช, 2473, 45)

บทบาทในแง่ราชพิธีของพราหมณ์ในครั้งสิ้นกรุงศรีอยุธยา จะพบว่าในครั้ง หลัง จากเสียกรุงศรีอยุธยา เอกสารต่าง ๆ ถูกทำลายเพราะถูกพม่าเผาทิ้ง ในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสิน และสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จึงได้ทรงโปรดเกล้า ฯ ให้ฟื้นฟูพระราชพิธีพราหมณ์ ขึ้นมา อีกเป็นพิธีสำหรับราชสำนัก โดยอาศัยพราหมณ์จากเมืองนครศรีธรรมราช และตำราพราหมณ์จากเมืองนครศรีธรรมราชเป็นแบบ เช่น พระราชพิธีตรุษสำหรับเมืองนครศรีธรรมราช และพระราชพิธีตรุษสำหรับกรุงเทพมหานคร ปรากฏทั้งโครงสร้าง และลักษณะพิธีเหมือนกัน จะต่างกันก็ในเรื่องปลีกย่อย จนกระทั่งในรัชกาลที่ 2-5 ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ การปกครองพราหมณ์ในนครศรีธรรมราช เป็นส่วนหนึ่งของระเบียบการบริหารราชการแผ่นดิน พราหมณ์มีบรรดาศักดิ์ เช่น ตำแหน่งขุน และพนักงาน (ข้าราชการ) เกี่ยวกับราชพิธีพราหมณ์ (สุวิทย์ ทองเกตุ, 2526 ,350-351.

ตำนานพิธิตรุษ,2530,3 และจดหมายเหตุรัชกาลที่2จ.ศ.1173เรื่องข้าราชการเมืองนครศรีธรรมราช เลขที่ 21,19)

การศึกษาเกี่ยวกับตำนานพราหมณ์เมืองนครศรีธรรมราชสามารถนำมาเทียบเคียงกับข้อมูลประเภทโบราณคดีที่ปรากฏในเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นหัวเมืองสำคัญของใต้ สมัยอยุธยา ก่อนอิทธิพลของพุทธศาสนาเข้ามาเผยแพร่และวางรากฐานให้ นครศรีธรรมราชเป็นศูนย์กลางพุทธศาสนา ลังกาวศ์ ในเรื่อง ตำนานพระบรมธาตุเมืองนครศรีธรรมราช(ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช ในรวบรวมเมืองนครศรีธรรมราช. 2505 : 78 – 95) เนื้อเรื่องเป็นการเผยแพร่พุทธศาสนาของพระยาศรีธรรมมาโศกราช การสร้างเมือง การสร้างพระบรมธาตุ ครั้งแรกตั้งแต่ศักราช 1098 และพระองค์ทรงพยายามทำให้เมืองนครศรีธรรมราชเป็นศูนย์กลางเมืองภาคใต้ ในฐานะเป็นเมืองที่มีพระบรมธาตุประดิษฐานอยู่ นครศรีธรรมราชจึงเป็นศูนย์กลางการปกครองโดยเมืองบริวารที่เรียกว่า เมืองสิบสองนักษัตร (คือ การนำสัตว์ 12 ตัว ปันักษัตรมาเป็นสัญลักษณ์ตราเมือง) (ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช ในรวมเมืองนครศรีธรรมราช,2505, 51 - 52)

หลักฐานทางโบราณคดีที่สอดคล้องกับเอกสารกล่าวถึงในตำนานพราหมณ์ นครศรีธรรมราชที่สำคัญ เช่น เทวรูป พระนารายณ์ เทวรูปพระอิศวร รูปหงส์ โบสถ์พราหมณ์ นครศรีธรรมราช เทวรูปเหล่านี้เป็นศิลปะสมัยพุทธศตวรรษที่ 19-20 ซึ่งเป็นยุคที่กลุ่มทมิฬรุ่งเรืองในอินเดียตอนใต้ เทวรูปศิวนาฏราช ก็เป็นศิลปะทมิฬ และอาจเป็นไปได้ว่าพราหมณ์จากอินเดียนำเทวรูปเหล่านี้เข้ามา และตรงกับตำนานพราหมณ์ที่กล่าวถึง การนำเทวรูปจากอินเดียมายังกรุงศรีอยุธยา แต่ถูกพายุพัดจึงให้นำเทวรูปไว้ที่นครศรีธรรมราช (ตำนานพราหมณ์, 2473, 1 - 5) นอกจากนี้ยังปรากฏอิทธิพลของพราหมณ์จากแหล่งโบราณคดีนครศรีธรรมราช อาทิ แหล่งโบราณคดีหอพระอิศวรโบสถ์พราหมณ์เสาชิงช้า (ถ.ราชดำเนิน ต.ในเมือง อ. เมือง จ. นครศรีธรรมราช) เป็นแหล่งโบราณคดีตั้งบนกำแพงเมืองโบราณ นครศรีธรรมราช บริเวณตรงกันข้ามแหล่งโบราณคดีหอพระนารายณ์ปรากฏเทวรูป ในศาสนาพราหมณ์หลายองค์ เช่น พระศิวนาฏราชสำริด พระอุมาสำริด พระคเณศสำริด หงส์สำริด (ปัจจุบันนำเทวรูปไปไว้ยังพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ นครศรีธรรมราช) แลได้พบสัญลักษณ์ในศาสนาพราหมณ์ คือศิวลึงค์ และโยนิ ประดิษฐานในหอพระอิศวร ซึ่งหอพระอิศวรดังกล่าว เป็นแบบศิลปะ อายุราวพุทธศตวรรษ 11-20 ถือได้ว่าเป็นแหล่งโบราณคดี เนื่องในศาสนาพราหมณ์ และเป็นศูนย์กลางของชุมชนในเขตตัวเมืองโบราณ นครศรีธรรมราช และมีศาสนสถานเนื่องในศาสนาอื่น ๆ อีกตั้งอยู่ในบริเวณใกล้เคียง แหล่งโบราณคดีอีกแหล่งหนึ่ง คือ บริเวณหลังวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร ต. ในเมือง อ. เมือง จ. นครศรีธรรมราช บนสันทรายเก่า เคยมีการสำรวจแหล่งโบราณคดีนี้ใน พ.ศ.2523-2526 พบศิวลึงค์ศิลา โยนีศิลา อิฐโบราณ คงเป็นที่ตั้งของเทวสถาน ซึ่งเป็นอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกาย สันนิษฐานว่ามีอายุราว 11-14 นอกจากนี้แหล่งโบราณที่เรียกว่า หอพระนารายณ์ บนสันทรายเก่า (บริเวณ ถ.ราชดำเนิน ต.ในเมือง) สำรวจ พ.ศ. 2455 พบพระวิฆณุ ศิลปะอินเดีย มีอายุราว พ.ศ.843-943 ปัจจุบันย้ายไปประดิษฐานในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ นครศรีธรรมราช ถือเป็น

พระพิฆณองค์หนึ่งที่มีรูปแบบทางศิลปะที่เก่าแก่ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และประเทศไทย (ปรีชา นุ่นสุข. 2540 ,115 - 116,144 - 146) กล่าวได้ว่าเอกสารประวัติศาสตร์ตำนานพราหมณ์ เมืองนครศรีธรรมราช และหลักฐานโบราณคดี เป็นเครื่องยืนยันให้เห็นถึงนครศรีธรรมราชมีความสัมพันธ์ทางด้านวัฒนธรรมกับอินเดียอย่างใกล้ชิดตั้งแต่โบราณ ทำให้มรดกทางวัฒนธรรมของศาสนาพราหมณ์ อันเป็นศาสนาหนึ่งที่สำคัญของชาวอินเดียปรากฏอยู่ทั่วไปในภาคใต้

ตำนานพื้นบ้านภาคใต้ที่มีอิทธิพลในเขตพัทลุง สงขลา นครศรีธรรมราชกรณีตำนานนางเลือดขาว

ตำนานนางเลือดขาว เป็นตำนานสำคัญเรื่องหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญในวัฒนธรรมการเผยแพร่พุทธศาสนา และมีความเกี่ยวข้องกับประวัติการสร้างวัดสำคัญในหลายพื้นที่เขตภาคใต้ เนื่องจากเป็นตำนานที่มีการบอกเล่าสืบทอดกันมาช้านาน และมีอาณาเขตที่เกี่ยวข้องกับการเล่าเรื่องของตำนานเรื่องนี้อย่างกว้างขวาง และสามารถนำเนื้อหาของตำนานศึกษาให้เกิดการเชื่อมโยงกับข้อมูลทางโบราณคดีเพื่อสืบค้นถึงประวัติความเป็นมาของผู้นำชุมชนท้องถิ่น ในสังคมโบราณภาคใต้ ในการนับถือพระพุทธศาสนา รวมทั้งการเผยแพร่ และอุปถัมภ์พุทธศาสนา ด้วยการสร้างวัดสำคัญต่าง ๆ ที่มาของการบันทึกตำนานนางเลือดขาว เริ่มขึ้นจากการเล่าเรื่องสืบทอดกันมาของชาวบ้านเนื้อหาที่มีการกล่าวถึงอภินิหาร แสดงบุญญาธิการของนางเพลาลือดขาวต่อมาสมัยอยุธยาได้มีผู้จาร (บันทึก) เรื่องนางเพลาลือดขาวในสมุดพื้นเมืองของภาคใต้ (ในภาคใต้เรียกสมุดที่ใช้บันทึกนี้ว่า บุตขาว บุตดำ *กระดาษที่ใช้ทำบุตเรียกว่า เปลา หรือกระดาษเพลา ตำนานนางเลือดขาวที่มีผู้ค้นพบเป็นตำนานที่จาร (เขียน) บนกระดาษเพลาขาว มีการเย็บสันด้วยด้าย คล้ายสมุดโฝจีน รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาดกว้าง 11 เซนติเมตร ยาว 22 เซนติเมตร เป็นหนังสือเก่าอยู่ในสภาพที่ค่อนข้างสมบูรณ์ คงมีการเก็บรักษาอย่างดี จึงตกทอดมาจนถึงปัจจุบัน การศึกษาตัวอักษรที่ใช้บันทึกเป็นอักษรที่ใช้ในสมัยอยุธยาตอนปลาย และสันนิษฐานว่าเขียนขึ้นโดยผู้รู้ หรือประชาชนในท้องถิ่นที่ได้เห็นความสำคัญของเรื่องดังกล่าว จึงได้รวบรวมขึ้นใน สมัยกรุงศรีอยุธยา จากข้อสังเกตที่ว่าเอกสารเรื่อง นางเพลาลือดขาว ไม่มีตราประทับของสมุหพระอาลักษณ์ ไม้ต้นอักษร และไม่มีตราประทับของกรมไต่สวน (กรมกลาโหม กรมมหาดไทยกรมท่า) ไม้ปลายอักษร เนื้อหาบางตอนใช้ภาษาถิ่นปักษ์ใต้ เช่น ห้วนอน(ทิศใต้) หลบ (กลับ) แต่วัน (แต่เช้า) เป็นต้น เป็นตำนานมุขปาฐะที่สืบทอดกันมาอย่างแพร่หลายในภาคใต้ และฉบับที่คัดลอกกันมา มีการนำเรื่องกลีปนา วัดเขียนบางแก้ว และวัดสทังมาราม มารวมตอนท้ายด้วย (ชัยวุฒิ พิชะกุล,2538,68 - 69)

ตำนานนางเลือดขาวฉบับต่อมาพิมพ์ในเอกสารพงศาวดารเมืองพัทลุง ซึ่งเป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวาง มีเนื้อหาโดยสังเขปที่ว่าเมืองพัทลุงในอดีต เรียกว่า เมืองสทิงพระ ในสมัยอาณาจักรตามพรลิงค์ พุทธศวรรษที่ 10-18 มีอำนาจครอบครองดินแดนแหลมมลายูตอนเหนือ พัทลุงในเวลานั้นเป็นเมืองสำคัญในเอกสารจีนเรียกว่า จิ-โล-ติง (Jin-Lo-Ting) หรือสทิงพระ-จะทิงพระ ปัจจุบันเป็นเขต อ.สทิงพระ จ.สงขลา ต่อมาในสมัยอยุธยา สมเด็จพระมหาจักรพรรดิได้ย้ายที่ตั้งเมืองไปอยู่ที่บ้านบางแก้ว (บริเวณวัดเขียนบางแก้ว) ฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลาในปัจจุบัน

เพราะถูกแขกอุ้งตนัก (แปลว่า ปลายแหลม) หรือแขกมลายู จากเมืองยะโฮร์ยกทัพมาตีเมืองแตก และกวาดต้อนผู้คนไปเป็นอันมาก รวบรวมสุโขทัย (ขณะนั้นเมืองพัทลุงตั้งอยู่ที่สทิงพระ) มีอยู่ครั้งหนึ่งที่เจ้าเมืองชื่อ พระยากรงทอง และมีตายาย ยายชื่อ ยายเพชร ตาชื่อ สามโม มีบ้านอยู่ที่ ต.ปละท่า ตะวันตกของทะเลสาบสงขลา (บ้านพระเกิด) ดูแลกongข้าง ทำหน้าที่เลี้ยงช้างส่งเจ้าเมือง ต่อมาตายายไปป่า พบกุมารที่ถูกคนมาทิ้งไว้ และกุมารี่ (ในตำนานกล่าวว่าเด็กหญิงมีเลือดสีขาว จึงตั้งชื่อว่า นางเลือดขาว) ตายายชุบเลี้ยงกุมาร และกุมารี่จนเจริญวัย ให้แต่งงานกัน ต่อมาตายายได้ถึงแก่กรรม กุมาร และกุมารี่ (นางเลือดขาว) ได้นำศพตายายไว้จาปนกิจ และนำอัฐิไปฝังไว้ที่ถ้ำคูหาสวรรค์ตามประเพณี กุมาร และนางเลือดขาวได้เป็นนายกองส่วยช้าง มีคนนับถือมากมาย และได้ส่งส่วยช้างเจ้าพระยากรงทองปีละเชือก

ต่อมาตำนานกล่าวถึงการย้ายที่พักของนางเลือดขาว และกุมารว่าได้ไปอยู่ที่บางแก้ว ณ ที่แห่งนี้สองคนได้อำนาจ และทรัพย์บริวาร กุมารได้ตำแหน่ง เป็นพระยา ทั้งสองคนได้มีใจศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา ได้สร้างพระพุทธรูป อุโบสถ ที่วัดสทิงใหญ่ สร้างวิหารและพระพุทธรูปที่วัดบางแก้ว พร้อมทั้งได้สร้างจารึกไว้ที่แผ่นทองคำ ในขณะเดียวกันเจ้าพระยากรงทองก็ได้สร้างพระมหาธาตุเจดีย์ และสร้างพระวิหารพระเชตุพนที่จะทิ้งพระ และสร้างวัดเขียนบางแก้ว และวัดสทิงเป็น 3 อาราม

ต่อมาใน พ.ศ. 1493 กุมารและนางเลือดขาวได้เดินทางไปตรัง ตำนานกล่าวถึงการสร้างพระนอนองค์หนึ่ง และได้ไปยังลังกา กลับจากลังกาก็ได้สร้างอารามพระศรีสรรเพชญ์ พระพุทธสิหิงค์ ที่เมืองตรัง และ พ.ศ.1500 ได้เดินทางไปนครศรีธรรมราช พร้อมทั้งได้สร้างพระพุทธรูปในหลายตำบล ในครั้งนั้นการศรัทธาพระพุทธศาสนาได้ร่ำลือไปถึงสุโขทัย พระเจ้ากรุงสุโขทัยโปรดให้พระยาพิชฌุโลก กับนางจันทรคูนางสนมออกมารับนางเลือดขาวที่เมืองนครศรีธรรมราชเพื่อจะนำไปเป็นมเหสี ส่วนพระยา कुमार กลับไปสูบ้านพระเกิดตามเดิม แต่เมื่อนางเลือดขาวไปยังกรุงสุโขทัยแล้วก็ได้ไม่ได้แต่งตั้งเป็นพระมเหสี หรือพระสนม เนื่องจากนางมีสามี และมีครรภ์ติดมาแต่สามีเดิมแล้ว พอถึงกำหนดคลอดบุตรเป็นกุมาร เมื่อกุมารเจริญวัย เจ้าเมืองทรงได้ชุบเลี้ยง นางเลือดขาวได้กลับบ้านเมืองเดิม จึงโปรดให้จัดส่งถึงบ้านพระเกิด ระหว่างเดินทางมาถึงคลองปากพนังได้พักแรมหลายวัน เพื่อสร้างวัดขึ้นแห่งหนึ่งที่บ้านค้อง ในคลองค้อง (บริเวณคลองแยกแม่น้ำกระเเดก กับคลองปากพนัง) เรียกว่า วัดแม่อยู่หัวเลือดขาว จากนั้นนางเลือดขาวได้เดินทางไปยังบ้านพระเกิดอยู่กินกับสามี (กุมาร) จนอายุร่วม 70 ปีจึงถึงแก่กรรม ภายหลังบุตรของนางเลือดขาวได้ออกจากเมืองหลวง กลับไปเป็นคหบดีอยู่บ้านพระเกิดเมืองพัทลุง ชาวบ้านเรียกว่า เจ้าฟ้าคอสาย ซึ่งเข้าใจว่าเป็นบุตรของเจ้าแผ่นดิน เรื่องในตำนานฉบับพงศาวดารเมืองพัทลุงกล่าวถึงเพียงเท่านี้ (พงศาวดารเมืองพัทลุง, 2484 : 1-7. และคำอธิบายเพิ่มเติมในประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์, 2526 , 115-118)

ส่วนการค้นคว้าตำนานฉบับต่าง ๆ พบว่ามีเนื้อหาของตำนานเรื่องเดียวกันในหลายสำนวน แต่ข้อความโดยส่วนใหญ่ในหลายสำนวนมีความคล้ายคลึงกันคือการบอกเล่าถึงบทบาทผู้นำชุมชนที่เรียกว่า นางเลือดขาว เป็นผู้มืบุญญาธิการ และเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการเผยแพรพระพุทธ

ศาสนา ดังจะเห็นได้จากตำนานกล่าวเชื่อมโยง ไปถึงความรุ่งเรืองของพุทธศาสนาในลังกา และมีการเดินทางไปสืบทอดพุทธศาสนาในลังกา การเดินทางไปแสวงบุญ การสร้างวัดในพื้นที่ต่าง ๆ ดังกล่าว สะท้อนให้เห็นค่านิยม และการยกย่องผู้อุปถัมภ์พุทธศาสนาว่าเป็นผู้มีบุญญาธิการแตกต่างจากสามัญชนทั่วไป ดังจะเห็นได้จากการเขียนถึงคุณสมบัติอันเป็นที่มาของชื่อนางเลือดขาว

นอกจากนี้การศึกษาตำนานนางเลือดขาวยังเป็นส่วนหนึ่งของเรื่องราวการเผยแพร่พุทธศาสนาในภาคใต้อีกด้วย โดยเฉพาะหลักฐานที่เกี่ยวกับความเชื่อในการสร้างวัด การสร้างพุทธสถาน หรือสถูปเจดีย์ พระอุโบสถ พระวิหาร และการสร้างรูปเคารพในทางศาสนา คือ พระพุทธรูป ที่ปรากฏในหลักฐานเพลา นางเลือดขาว ชี้ให้เห็นถึงการรับอิทธิพลของพุทธศาสนาในลังกาในภาคใต้ เนื้อหาของเพลา (ตำนาน) นางเลือดขาว มีส่วนอธิบายความเชื่อเกี่ยวกับพระบรมสารีริกธาตุ ว่าเป็นสิ่งที่พุทธศาสนิกชนให้การเคารพบูชาสูงสุด ซึ่งในภาคใต้ถือได้ว่าพระบรมธาตุเจดีย์ นครศรีธรรมราช เป็นแม่แบบของการสร้างพระมหาธาตุเจดีย์บรรจุพระบรมธาตุของพระพุทธเจ้า ตามคติของพุทธศาสนาในลังกา และเป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนาที่สำคัญในภาคใต้ด้วย ความเชื่อเกี่ยวกับการเก็บอัฐิ การสร้างสถูปเจดีย์ของคนในภาคใต้ เช่น การเก็บอัฐิตายของนางเลือดขาวในถ้ำพระคูหาสวรรค์(อ.เมืองจ.พัทลุง)ซึ่งเป็นธรรมเนียมของชาวใต้ ตั้งแต่ครั้งโบราณที่นิยมเก็บอัฐิในถ้ำ ตำนานนางเลือดขาวบางตอนกล่าวถึงพระพุทธสิหิงค์เมืองนครศรีธรรมราช (ชัยวุฒิ พิชะกุล, 2525 : 40 - 41) นอกจากนี้เนื้อหาของตำนานยังสะท้อนความเชื่อทางไสยศาสตร์ของชาวไทยภาคใต้ในเรื่อง เช่น การศึกษาคาถาอาคม การมีอาวุธศักดิ์สิทธิ์ เช่น อาวุธบังคับช้างของควาญช้างตายาย มีดหมอใช้ประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ หรืออาวุธประจำตัวของคนโบราณ เป็นต้น (ชัยวุฒิ พิชะกุล, 2538, 206-276)

ตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราชในฐานะเอกสารประวัติศาสตร์สะท้อนบทบาทและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องมาจากพุทธศาสนา

การศึกษาเกี่ยวกับตำนานพุทธศาสนาที่สำคัญเรื่องหนึ่งที่สะท้อนวัฒนธรรมเกี่ยวกับการมีอิทธิพลของพุทธศาสนาในภาคใต้ คือ เอกสารที่อธิบายเรื่องราวประวัติศาสตร์ การเผยแพร่พุทธศาสนา และการสร้างพระบรมธาตุเจดีย์เมืองนครศรีธรรมราช เอกสารโบราณของเมืองนครศรีธรรมราช ที่กล่าวถึงพระบรมธาตุเมืองนครศรีธรรมราชโดยตรงเท่าที่ค้นพบ สามฉบับ คือ ตำนานพระบรมธาตุเมืองนคร (ฉบับกลอนสวด) หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "พระนิพนพานโสทร" (เอกสารฉบับนี้ได้ตีพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกโดยศูนย์วัฒนธรรมภาคใต้ วิทยาลัยครุนครศรีธรรมราช โดยการสนับสนุนของมูลนิธิโตโยต้าประเทศไทยปี 2528.) (ปรีชา นุ่นสุข รวบรวม. 2528 : คำนำ) ตำนานอีกเรื่องเป็นตำนานในชื่อตำนานเมืองนครศรีธรรมราช และตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช ฉบับที่ตีพิมพ์ และเผยแพร่ทำให้ตำนานเป็นที่รู้จักในหมู่นักวิชาการประวัติศาสตร์พิมพ์ขึ้นในปี 2505 ในเอกสารชุดรวบรวมเมืองนครศรีธรรมราช เป็นเอกสารให้ข้อมูลประวัติศาสตร์และโบราณคดีภาคใต้เฉพาะเมืองนครศรีธรรมราชพิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเอก

เจ้าพระยาบดินทรเดชาอนุชิต (แยม ฦ นคร) ซึ่งสืบเชื้อสายมาจากผู้สำเร็จราชการเมือง นครศรีธรรมราช (กรมศิลปากร, 2505, คำนำ)

เอกสารฉบับแรกว่าด้วยเรื่อง ตำนานพระบรมธาตุเมืองนครศรีธรรมราช ฉบับกลอนสวด หรือพระนิพนธ์สวด ค้นพบโดยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทววงศ์วโรปการ ทรงมีพระวินิจฉัยเกี่ยวกับ ตำนาน ดังกล่าวว่า เป็นหนังสือที่ชาวเมืองนครที่เป็นปราชญ์ (กวี) แต่งขึ้นประมาณต้นรัตนโกสินทร์ สมัยรัชกาลที่ 1 ผู้แต่งได้เขียนตามความเชื่อที่มีมาต่อการสร้างพระบรมธาตุ (ปรีชา นุ่นสุข รวบรวม ,2528) ตำนานเมืองนครศรีธรรมราชได้ต้นฉบับจากการรวบรวมของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทววงศ์วโรปการ ถือได้ว่าเป็นหลักฐานเอกสารที่เป็นข้อมูลประวัติศาสตร์ที่สำคัญเรื่องหนึ่งที่กล่าวถึง ประวัติการ ก่อตั้งเมืองนครศรีธรรมราช และการสร้างพระบรมธาตุเมืองนครศรีธรรมราช ที่มาของการเผยแพร่ ตำนานเรื่องนี้จากคำอธิบายของผู้รวบรวมชี้ให้เห็นข้อความในประวัติศาสตร์บางตอนที่สามรถ อธิบายเชื่อมโยงประวัติศาสตร์อยุธยา เรื่องราวพุทธศาสนาในประเทศไทย เช่น บางตอนที่ว่า " ตำนานเมืองนครศรีธรรมราชนี้ต้นฉบับเป็นสมุดไทย ชำรุด คร่ำคร่า เขียนด้วยเส้นหมึกดำเป็นตัว อักษรไทยย่อ ลบเลือนหลายแห่ง เคยตีพิมพ์ 2 ครั้งแล้วแต่ยังไม่สู้แพร่หลาย (ตำนานฉบับนี้คงพิมพ์ ขึ้นก่อน พ.ศ.2505 มาแล้วสองครั้ง - ผู้วิจัย) หนังสือเรื่องนี้ถ้าอ่านอย่างธรรมดา ก็อาจนึกว่าเป็น นิยายนิทานก็ได้ แต่ถ้าอ่านด้วยพินิจพิเคราะห์จะเป็นว่ามีไช่หนานธรรมดา คงเป็นเรื่องเหตุการณ์ที่ เกิดขึ้นแต่ครั้งโบราณ มีผู้สืบต่อกันมาที่มิผู้จดปะติดปะต่อไว้ได้เท่านี้ ก็น่าจะชอบใจผู้จด บันทึกร้อยมาเพราะถ้าไม่ได้จดบันทึกเอาไว้ ป่านนี้เรื่องก็คงสูญเสียแล้ว ข้อที่ว่าเหตุการณ์ซึ่ง เกิดขึ้นสมัยโบราณ คือตอนที่ว่าพระพุทธรูปสิงห์ และมิตอนหนึ่งทีแสดงให้เห็นว่า เมืองอยู่ทองกับเมือง นครศรีธรรมราชเป็นไมตรีกันคือตอนที่พระเจ้าอยู่ทองซึ่งว่าตั้งแต่เทียบแท่นศิลาไปฝ่ายใต้เป็นดินแดน ของพระเจ้านครศรีธรรมราช (ตำนานใช้ชื่อว่า พญาศรีธรรมโศกราช) ส่วนทิศเหนือนั้นเป็นดินแดน ของพระองค์ดังนี้ และมีอีกตอนหนึ่งว่าหลานของพระเจ้าศรีธรรมโศกราช แยกออกไปตั้งอยู่เมือง เพชรบุรี จึงทำให้เข้าใจว่าเขตแดนเมืองอยู่ทอง กับเมืองนครศรีธรรมราช คงจะต่อกันที่เมืองเพชรบุรี เช่นนี้เป็นต้น และยังมีข้อความอื่น ๆ ที่เมื่ออ่านโดยพินิจพิเคราะห์แล้ว อาจจะได้ความเกี่ยวกับ ประวัติศาสตร์ และโบราณคดีมาก" (ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช,2505 ,46) ส่วนตำนานอีกเรื่อง คือ ตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราชพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2471 ฉบับที่พิมพ์แพร่หลายเป็น ฉบับปี พ.ศ.2505 ฉบับรวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราชเมื่อครั้งที่พิมพ์ พ.ศ. 2471 พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ได้ทรงพิมพ์คำอธิบายไว้ในครั้งนั้นว่า

"หนังสือนี้พิมพ์ตามต้นฉบับที่มีในหอสมุดพระวชิรญาณเป็นหนังสือกระดาษฝรั่งเขียนเส้น หมึก ต้นฉบับเป็นสำเนาคัดจากหนังสือเก่า (ตำนานพระบรมธาตุเมืองนครศรีธรรมราช,2505, 78) เอกสารตำนานเมืองและตำนานพระบรมธาตุเมืองนครศรีธรรมราชเป็นหลักฐาน ประวัติศาสตร์ที่อธิบายกำเนิดของพระบรมธาตุเจดีย์ เมืองนครศรีธรรมราช โดยเฉพาะความเชื่ออัน เป็นที่มาของกำเนิดพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช อันเกี่ยวข้องกับพุทธประวัติ การแบ่งพระ บรมสารีริกธาตุ การประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ณ ที่ต่าง ๆ ทั้งบนสวรรค์ ในโลก และนาคพิภพ

ต่อมาพระเจ้าอชาตศัตรู ได้ทรงนิมนต์ให้พระมหากัสสปะ ได้อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุมารวมไว้ในที่เดียวกัน โดยรับสั่งให้ขุดหลุมฝังไว้ ณ นครราชคฤห์ ในชมพูทวีปได้โปรด ฯ ให้ขุดพระบรมสารีริกธาตุแจกจ่ายไปนครต่าง ๆ 84,000 นคร ส่วนพระเกษมมหาเถระได้อัญเชิญพระทันตธาตุออกไปถวายพระเจ้าสิงหาราช แห่งนครปาหมาก (หรือทนต์บุรี / ทนต์บุรี) เป็นเหตุให้กษัตริย์เมืองต่าง ๆ ยกทัพมาแย่งชิงพระทันตธาตุ เช่นเดียวกัน พระเจ้าสิงหาราชทรงคาดการณ์ว่าจะเอาชนะได้โดยยาก จึงให้พระธิดา ชื่อ นางเหมชาลา และพระโอรส คือ เจ้าชายทนต์กุมาร (ทนต์กุมาร) อัญเชิญพระทันตธาตุลงกำปั่นหนีไปลังกา เพื่อถวายพระทันตธาตุแด่พระเจ้าลังกา พระนางเหมชาลา และเจ้าทนต์กุมาร ลงเรือปั่นไปลังกาโดยซ่อนพระทันตธาตุไว้ในพระเกศาของพระนาง ต่อมาเรือกำปั่นแตกเพราะถูกพายุลูกสองได้ขึ้นฝั่ง ณ หาดทรายแก้วแล้วฝังพระทันตธาตุไว้ ณ ที่นั้น ท้าวเนกาคาได้มาพบพระทันตธาตุที่ฝังไว้จึงอัญเชิญไปกรุงนาคา พระมหาเถรพรหมเทพได้อัญเชิญพระธาตุนั้นไปลังกาโดยเรือกำปั่นพ้อค้า ขณะเดินทางมีการต่อสู้ระหว่างท้าวเนกาคาที่บันดาลให้เกิดพายุ เพราะต้องการแย่งพระธาตุ แต่มีพระมหาพรหมเทพมาปราบได้ ทำให้เรื่อนั้นถึงเมืองลังกาได้ (ตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช, 2505, 78-79 และตำนานเมืองนครศรีธรรมราช. 2505 : 46-47)

เมื่อขึ้นฝั่งพระนางเหมชาลา และพระทนต์กุมาร ได้เข้าเฝ้าพระสังฆราชแห่งเมืองลังกา ณ โลหปราสาท พระสังฆราชจึงจัดให้พักที่นั่นตกตอนกลางคืน พระทันตธาตุได้แผ่จับพรณรังสี ทำให้พระสังฆราชทราบข้อเท็จจริงตลอด จึงมีพุทธภิกษา ให้เจ้าเถร ซึ่งสำเร็จพระอรหันต์ไปกราบบังคมทูลกษัตริย์ลังกา ทรงทราบ พระเจ้าทศคามุนี เสด็จมารับพระธาตุ แล้วนำไปสร้างพระบรมธาตุเจดีย์ ต่อไป (ตำนานพระธาตุเมืองนคร. 2505 : 80)

ในครั้งพระยาธรรมาโคกราช ได้ให้อัญเชิญพระธาตุจากลังกามาประดิษฐานหาดทรายแก้ว โดยได้โปรดฯ ให้ก่อเจดีย์บรรจุพระบรมธาตุแล้วตั้งเมืองสิบสองกษัตริย์เป็นเมืองขึ้นแก่เมืองนครศรีธรรมราช ตำนานกล่าวว่าเมืองทั้งสิบสองที่เป็นบริวารได้ช่วยส่งกำลังคนมาเพื่อช่วยก่อพระบรมธาตุ (ตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช, 2505, 81 - 82)

เนื้อหาของตำนานในส่วนที่กล่าวถึงการสร้างพระบรมธาตุ ยังกล่าวถึงความเชื่ออันเกี่ยวเนื่องกับพุทธทำนาย คือการที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปยังดินแดนต่าง และทำนายว่าผู้ที่จะมาเป็นผู้ยิ่งใหญ่ เป็นจักรพรรดิราช และพุทธศาสนาจะมีความเจริญรุ่งเรืองขึ้น จึงเท่ากับเป็นการกล่าวถึงพื้นที่ที่มีการสร้างพระบรมธาตุฯ แนวคิดเช่นนี้จึงทำให้ตำนานซึ่งเป็นเอกสารอันเกี่ยวเนื่องกับคำอธิบายทางพุทธศาสนา มักอธิบายถึงความเป็นศูนย์กลางเมือง และศาสนา ดังข้อความที่ปรากฏในตำนานพระบรมธาตุที่กล่าวถึง นครศรีธรรมราชในฐานะศูนย์กลางของภาคใต้ ครั้งสมัยพระยาศรีธรรมาโคกราช เป็นต้น (ตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช, 2505, 81 - 82)

กษัตริย์ผู้ทรงสร้างพระบรมธาตุถือได้ว่าเป็นตัวแทนขององค์อุปถัมภ์พระพุทธศาสนาสืบเนื่องมาจากแนวคิดเกี่ยวกับธรรมราชา ซึ่งเป็นคติความเชื่ออย่างหนึ่ง ในทางพระพุทธศาสนา โดยอธิบายถึงคุณสมบัติของกษัตริย์ที่นับถือพุทธศาสนาถึงภาวะดี ต้องเป็นผู้ทรงธรรมะในทางศาสนา โดยเฉพาะภารกิจในการอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญในรัฐที่ตนปกครอง เช่น การสนับสนุน

บำรุงการศึกษา การสืบพระพุทธศาสนาให้รุ่งเรือง การสร้างวัด การสร้างพระบรมธาตุ เป็นต้น อันเป็นธรรมเนียมปฏิบัติที่สะท้อนถึงหน้าที่ของธรรมราชาในยุคที่ตำนานกล่าวถึง คติแบบธรรมราชา จะเป็นอุดมคติหนึ่งที่มีความเด่นในการอธิบายเกี่ยวกับสถาบันพระพุทธศาสนา และความสัมพันธ์กับ ผู้นำรัฐในอาณาจักรที่นับถือพุทธศาสนา ดังจะเห็นได้ว่าแม้แต่พระนามของกษัตริย์ผู้ปกครองก็ สะท้อนคติความเชื่อเช่นนี้ เช่น พระนามของพระยาศรีธรรมมาโคกราช คือ กษัตริย์ผู้ทรงไว้ซึ่งธรรมะ โดยมีพระเจ้าอโศกมหาราชทรงเป็นเยี่ยงอย่างในการบำเพ็ญพระกรณียกิจในการอุปถัมภ์พระศาสนา ตำนานพระบรมธาตุกล่าวถึงบทบาทกษัตริย์ในการบำรุงศาสนาว่านอกจากพระองค์จะทรงสร้างพระบรมธาตุแล้ว ในครั้งนี้พระองค์ทรงบำรุงการศึกษาของคณะสงฆ์ ในการศึกษาเพื่อสืบทอดพุทธศาสนา สังคหาวงศ์ ให้แพร่หลายในเมืองนครศรีธรรมราช ครั้นนั้นกล่าวถึงพระสงฆ์มีความรู้ชั้นเปรียญธรรมเช่นมีคำเรียกพระสงฆ์ที่หมายถึง พระมหาเถร พระเปรียญ พระมหาเปรียญ ความสัมพันธ์ของ คณะสงฆ์ทั้งสองฝ่าย ระหว่างนครศรีธรรมราช และอยุธยา เช่น ตอนหลังรัชกาลของพระยาศรีธรรมมาโคกราช เมืองนครศรีธรรมราช เกิดโรคระบาด (โรคห่า) ("ทั้งพญาถึงแก่กรรม ชาวเมืองล้มตาย... เมืองร้างอยู่ช้านาน...") (ตำนานพระบรมธาตุเมืองนครศรีธรรมราช. 2505 : 86-87.) หลังจากเมืองร้างอยู่นาน กษัตริย์เมืองอยุธยาได้โปรด ฯ ให้ฟื้นฟูเมืองนครศรีธรรมราช ในส่วนพระธาตุได้มีการฟื้นฟูบูรณะวัดพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช โดยส่งพระสงฆ์จากเมืองอยุธยา เพื่อดูแลวัดและจัดปกครองคณะสงฆ์ และครั้งนั้นตรงกับศักราช 1815 กษัตริย์อยุธยาได้มีพระบรมราชโองการให้ "นายศรีทนต์" ออกไปกินเมือง (ครองเมือง) คือ นครศรีธรรมราช พร้อมกันนี้ได้ส่งพระสงฆ์ที่มีความรู้ในบาลีที่เรียกว่า พระมหาเปรียญ จำนวนหลายรูปไปเผยแผ่ศาสนาในนครศรีธรรมราช ดังนั้น การเรียนบาลีของพระสงฆ์ในอยุธยาจึงมีบทบาทสำคัญต่อการศึกษาพระพุทธศาสนาใน นครศรีธรรมราช นอกจากนี้การฟื้นฟูวัดพระธาตุให้เป็นศูนย์กลางพุทธศาสนาในหัวเมืองสำคัญในตอนใต้ของนครศรีธรรมราช เช่นการสร้างพระระเบียงล้อมพระธาตุ และที่สำนักสงฆ์ทำให้วัดพระมหาธาตุ นครศรีธรรมราช ได้กลายเป็นศูนย์กลางศาสนา และการศึกษาของพระสงฆ์ในภาคใต้ ต่อมา (ตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช, 2505 , 89 - 90)

กล่าวได้ว่าอารยธรรมพุทธศาสนาในประเทศไทยแทบทุกภาครวมถึงภาคใต้มีธรรมเนียมประเพณีเกี่ยวกับการสร้าง และบูชาพระบรมธาตุ เป็นเรื่องที่โดดเด่นสะท้อนอิทธิพลพุทธศาสนานับแต่พุทธศตวรรษที่ 18 เป็นต้นมา เช่น จากหลักฐานที่พอจะเทียบเคียงได้ในตำนานพระธาตุ เมืองนครศรีธรรมราช กล่าวว่า พระธาตุเมืองนครศรีธรรมราชสร้างขึ้นพร้อมกับเมืองนครศรีธรรมราชราว พ.ศ.1719 สอดคล้องกับการศึกษาหลักฐานทางโบราณคดีที่ชี้ให้เห็นถึงอิทธิพลพุทธศาสนาในภาคใต้ชัดเจนพุทธศตวรรษที่ 18 (ศิริพันธ์ บุญศิริ, 2525 , 6 - 8) กษัตริย์ของอาณาจักรตอนใต้เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการสร้างพระบรมธาตุให้คนได้เคารพบูชา ทั้งเป็นประเพณีการประกาศพระองค์เป็นพระธรรมราชา หรือจักรพรรดิราชโดยตรง การสร้างพระบรมธาตุเจดีย์นั้นจึงมีความสำคัญในเชิงสังคม และเป็นการสร้างร่วมกันของคนในสังคมโบราณ เพราะเป็นพฤติกรรมของการสร้างชุมชน และการสร้างสิ่งที่เป็นศูนย์กลางความเชื่อของท้องถิ่น ซึ่งกรณีการศึกษาตำนาน

ท้องถื่นภาคใต้ของชาวนครศรีธรรมราชจึงเป็นหลักฐานที่บ่งชี้ในเรื่อง คติความเชื่อ สังคม วัฒนธรรมของชาวภาคใต้ ได้ชัดเจนกรณีหนึ่ง

นอกจากนี้คติการสร้างพระบรมธาตุในท้องถื่นภาคใต้ก็สะท้อนถึงวัฒนธรรมร่วมของสังคมพุทธอาณาจักร และขนบธรรมเนียมเกี่ยวกับการอุปถัมภ์วัด เช่น การให้มีการกัลปนา ข้าพระ ในตำนานมักใช้คำเรียก "พระโยมสงฆ์" "นาจังหัน" (ดู ตำนานพระธาตุนครศรีธรรมราช, 2505, 89-95.) ดังนั้น การสร้างวัด และพระธาตุจึงมีการอุทิศคนเพื่อรับใช้ดูแลในการศาสนา และบางครั้งการอุทิศคนให้เป็นข้าพระเพื่อดูแลวัด ก็เป็นการสร้างชุมชนให้เกิดขึ้น และในสังคมโบราณมีการรบเพื่อกวาดต้อนผู้คน แล้วอาจยกให้เป็นข้าพระ ก็เป็นทางหนึ่งที่ทำให้คนจากหลายชาติพันธุ์ และวัฒนธรรมมาอยู่ร่วมกัน และพระบรมธาตุก็เป็นสิ่งสักการะของคนในท้องถื่น จนเกิดธรรมเนียม ประเพณีการบูชาพระธาตุ เหล่านี้ล้วนเป็นการสร้างบูรณาการทางสังคม วัฒนธรรม และเป็นกลไกทางการเมืองอย่างหนึ่งสำหรับการปกครองของพุทธอาณาจักรในสังคมโบราณ (ดูการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับพระบรมธาตุนครศรีธรรมราช ใน ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม, 2539, 15-173)

พระบรมธาตุในภาคใต้ เท่าที่ปรากฏจากการสำรวจ นับแต่ จ. นครศรีธรรมราชลงมาจนถึงเขตภาคใต้ตอนล่าง มีหลายพื้นที่ด้วยกัน แต่พระธาตุที่สร้างขึ้นโดยมีตำนานรองรับเพื่อบอกเล่าเรื่องราวจะหมายถึงพระบรมธาตุเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นต้นแบบของการสร้างพระบรมธาตุตามคตินิยมของพุทธศาสนาลังกาวงศ์ ส่วนพระบรมธาตุองค์อื่นนอกจาก จ. นครศรีธรรมราช ก็มีการสร้างพระธาตุในที่ต่าง ๆ เช่น จ.สงขลา มีพระธาตุวัดควนมิตร อ.จะนะ เจดีย์ศรีมหาธาตุจากลังกา วัดจะทิ้งพระ ต.จะทิ้งพระ อ.จะทิ้งพระ เจดีย์มหาธาตุทรงลังกา วัดเจดีย์งาม อ.ระโนด ต.บ่อตรุ เจดีย์พระบรมธาตุวัดชะแล้ อ.สิงหนคร เจดีย์พระบรมธาตุจากลังกา วัดชัยมงคล เจดีย์ศรีรัตนมหาธาตุ วัดพะโคะ อ.สะทิงพระ เจดีย์โสภณวัดเพชรมงคล ต.บ่อยาง อ.เมือง พระธาตุเจดีย์วัดโพธิ์ ปฐมมาวาส ต.บ่อยาง พระปฐมธาตุวัดปรังแก้ว อ.หาดใหญ่ พระบรมธาตุวัดไชยมงคล (วัดโคกสะเม็ด) อ.เมือง จ.สงขลา จ.พัทลุง มีเจดีย์วัดนิโครธาราม ต.คูหาสวรรค์ อ.เมือง เจดีย์พระบรมธาตุ วัดบางแก้ว อ.เขาชัยสน จ.ปัตตานี เจดีย์วัดสำเภายะ อ.ปานาเระ (บรรจุสรีระพระอริยสงฆ์) เจดีย์พระธาตุ (บรรจุพระธาตุหลวงปู่ทวดเหยียบน้ำทะเลจืด) วัดช้างไห้ อ.โคกโพธิ์ พระธาตุเจดีย์เขามะรวด อ.ปานาเระ เจดีย์อรหันตธาตุ วัดถ้ำภาวาส อ.สายบุรี จ.ตรัง มีเจดีย์มิชฌิมภูมิ อ.เมือง จ.พังงา มีเจดีย์คีรีเขต (วัดลุ่ม) อ.ตะกั่วป่า เจดีย์วัดหน้าเมือง อ.ตะกั่วทุ่ง พระธาตุเจดีย์นิมิต อ.ทับปุด เจดีย์วัดไตรमारคสถิต อ.ตะกั่วทุ่ง จ.ภูเก็ต มีเจดีย์วัดวิชิตสังฆาราม อ.เมือง เจดีย์วัดมงคลนิมิตร อ.เมือง เป็นต้น (อ.บริรักษ์ (นามแฝง). 2531, 158 - 166) กล่าวได้ว่าจารีตการสร้างพระบรมธาตุเจดีย์ เป็นจารีตที่มีความสืบเนื่องต่อมาแม้ในสมัยรัตนโกสินทร์ แสดงให้เห็นอิทธิพลของวัฒนธรรมความเชื่อ อันเป็นคตินิยมทางศาสนา ได้มีการสานต่อเรื่อยมา

จาริตประเพณีท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องเนื่องจากการตำนานพื้นบ้าน

จาริตประเพณีท้องถิ่นในบางพื้นที่ในภาคใต้ที่มีที่มาจากวัฒนธรรมความเชื่อที่ปรากฏในตำนานพื้นบ้าน ทั้งนี้เนื่องมาจากตำนานเป็นเอกสารที่ถูกสร้างขึ้นมาจากคนในชุมชนท้องถิ่น ดังนั้นเนื้อหาของตำนาน จึงมักจะบอกเล่าถึงวิถีชีวิตของคนในชุมชนได้เป็นอย่างดี เช่นการบอกถึงที่มาของจาริต ประเพณี ที่เกิดขึ้นของชุมชน ในแง่ตำนานจึงสะท้อนที่มาของจาริตปฏิบัติของคนในชุมชน และบ่งบอกความมีเอกลักษณ์ของคนในแต่ละชุมชนได้เป็นอย่างดี เช่น วัฒนธรรมอันเป็นเอกลักษณ์ของการสืบทอดธรรมเนียมปฏิบัติของชุมชนชาวไทยพุทธ เป็นต้น จาริตประเพณีที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา อาจแบ่งออกเป็น 2 ประเด็น คือจาริตที่เป็นไปในทางปฏิบัติทางศาสนาของคนในชุมชน และจาริตประเพณีอันเป็นการศึกษา เล่าเรียน และการเขียนตำนานพื้นบ้าน

จาริตประเพณีที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อและศาสนพิธีของคนในภาคใต้การศึกษาตำนานพื้นบ้านที่ว่าด้วยเรื่องราวของพุทธศาสนาสามารถอธิบายที่มาของจาริตประเพณีอันเป็นวัฒนธรรมที่แสดงออกถึงการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนภายใต้ความเชื่อเดียวกัน หรือความเชื่อ ความศรัทธา ต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งเคารพทางศาสนาร่วมกันในชุมชน เช่นในพื้นที่ที่พุทธศาสนามีอิทธิพลสูงบริเวณเมืองนครศรีธรรมราชด้วยความเป็นมาที่ยาวนาน นับแต่พุทธศตวรรษที่ 18 ที่พุทธศาสนาเผยแพร่ในนครศรีธรรมราช พุทธศาสนาได้มีบทบาทต่อการสร้างมรดกทางวัฒนธรรมไว้ในพื้นที่แห่งนี้ จนเป็นที่กล่าวขานถึงความเป็นเมืองแห่งพุทธศาสนาเมืองหนึ่ง และถึงแม้ว่ามรดกทางวัฒนธรรมในพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก ที่ปรากฏขึ้นในนครศรีธรรมราช ในระยะเริ่มแรกอาจสูญหายไป หรือเสื่อมไปบ้าง แต่ยังคงมีส่วนที่หลงเหลืออยู่บ้าง เช่นหลักฐานทางโบราณคดี โบราณสถานสำคัญอันเกี่ยวกับศาสนา และประเพณี เช่น ประเพณีแห่ผ้าขึ้นธาตุ (พระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช) การสมโภชน์พระบรมธาตุ ประเพณีสวดด้าน เป็นต้น

ประเพณีแห่ผ้าขึ้นธาตุของชาวเมืองนครศรีธรรมราช และคติความเชื่อเกี่ยวกับการบูชาพระบรมธาตุในตำนาน ประเพณีแห่ผ้าขึ้นธาตุเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของเมืองนครศรีธรรมราชเพราะเป็นประเพณีลักษณะนี้แห่งเดียว การแห่ผ้าขึ้นธาตุ หมายถึง การแห่ผ้าผืนยาวไปบูชา พระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยการนำขึ้นห่ม โอบล้อมรอบองค์พระบรมธาตุเจดีย์ ณ วัดพระมหาธาตุ นครศรีธรรมราช เป็นประเพณีสืบทอดมาช้านาน จนยากที่จะยืนยันว่าเริ่มในครั้งใด (ปรีชา นุ่นสุข, 2529, 10 – 12) แต่การศึกษาเอกสารตำนานพระบรมธาตุเมืองนครศรีธรรมราช อาจสันนิษฐานว่าคงเริ่มในสมัยของพระยาศรีธรรมมาโคกราช เช่น ในตอนที่กล่าวถึง ในสมัยพระยาศรีธรรมมาโคกราช พระเจ้าจันทระานุ และพระเจ้าพงษาสุระ ดำเนินการสมโภชพระบรมธาตุเจดีย์อยู่นั้น คลื่นซัดผ้าแถบใหญ่หนึ่งผืนมีลายเขียนเรื่องราว ในพุทธประวัติเรียกกันว่า ผ้าพระบฏ มาเกยหาดปากพนัง ก่อนจะถึงวันสมโภชต่อมาชาวปากพนังได้นำผ้านั้นมาถวายพระยาศรีธรรมมาโคกราช พระองค์ทรงโปรด ฯ ให้นำผ้าพระบฏมาห่มองค์พระเจดีย์ที่สมโภชน์ ข้อความจากตำนานพระบรมธาตุ นครศรีธรรมราช คือ

"...ครั้งนั้นยังมี ผขาว อริยพงษ์อยู่เมืองหงษาศีกับคน 100 หญิง พาพระบตไปถวายพระบาทในเมืองลังกา ต้องลมร้ายสำเภาแตกซัดขึ้นปากพนัง พระบตขึ้นปากพนัง ชาวบ้านปากน้ำ

พาขึ้นมาถวาย สั่งให้เอาพระบตกางไว้ที่ท้องพระโรง แลพชาวอินทพงษ์กับคน 10 คนชด้น้ำปากพูน เดินตามริมชลมาถึงปากน้ำพระภูณ้อย ชาวปากน้ำพาตัวมาเฝ้า ผนวเห็นพระบต ผนวก็ร้องให้ พระภูณก็ถามผนว ๆ ก็เล่าความแต่ต้นแรกมานั้น และพระภูณก็ให้แต่งสำเภา ให้ผนวไปเมืองหงษาวดี นิมนต์พระสงฆ์มา 2 องค์ องค์หนึ่งซื้อมหาเปรียญทศตรี องค์หนึ่งซื้อมหาเถรสังจานุเทพ ฝ่ายนักเรียนทั้งสองพระองค์มาทำพระธาดาลงพูนเสร็จ และพระภูณให้แต่งสำเภาไปนิมนต์พระสงฆ์ เมืองลังกาเสกพระธาด... ครั้งนั้นยังมีสำเภาลำหนึ่งชดขึ้นปากน้ำพระภูณ้อย ในสำเภานั้นมีแต่ศรีผึ่ง กับกะแวงเต็มลำสำเภา แต่คนไม่มี พระภูณก็ให้เอากะแวงมาถูรอบพระมหาธาด ศรีผึ่งนั้นก็ให้ ผั้นเทียนสิ้น แล้วมีตราไปถึงเมืองขึ้นทั้ง 12 นักษัตร์ มาทำบุญฉลองพระธาด... " (ตำนานพระบรมธาด,2505,83 - 84)

ตำนานจึงมีส่วนสำคัญในการอธิบายที่มาของประเพณีอันเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม ศาสนาที่ชาวไทยในภาคได้รับมาจากอินเดีย และลังกา ซึ่งชาวพุทธในอินเดียเชื่อว่า การทำบุญ และการกราบไหว้บูชาที่ได้กุศลจริง จะต้องปฏิบัติต่อพระพักตร์ และให้ใกล้ชิดกับพระพุทเจ้าให้มากที่สุด เป็นการแสดงออกเชิงสัญลักษณ์ หรือแสดงให้เห็นรูปธรรม แม้เมื่อพระพุทเจ้าทรงเสด็จปรินิพพานแล้ว สัญลักษณ์ที่แทนการระลึกถึงองค์พระพุทเจ้า เช่น การสร้างพระบรมธาดเจดีย์ พระพุทธรูป เป็นต้น การกราบไหว้บูชาสิ่งเหล่านี้เท่ากับเป็นการทำความเคารพต่อพระพุทเจ้า ด้วยเหตุนี้ อาจเป็นที่มาของการนำผ้าไปบูชาพระบรมธาดเจดีย์ จะเป็นการแสดงความเคารพบูชา ระลึกถึงคุณพระองค์ ได้ทางหนึ่ง

ความรู้เรื่องทางพุทธศาสนา ครั้งสมัยพระยาศรีธรรมมาโคกราช ในตำนานกล่าวถึง การสืบทอดพุทธศาสนาโดยกาตรสร้างสัญลักษณ์ เพื่อเป็นการระลึกถึงองค์พระพุทเจ้า ตามธรรมเนียมของพระมหากษัตริย์ในอุดมคติของพุทธศาสนาลังกาวงศ์ ที่นิยมกระทำกัน เช่นการสร้างพระธาด การอุปถัมภ์บำรุงวัด และความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ การส่งเสริมคณะสงฆ์ให้มีการศึกษาเล่าเรียนจากคณะสงฆ์เมืองต่าง ๆ ที่มีภูมิความรู้ทางปริยัติธรรม เช่น ตำนานกล่าวถึง ลังกา เมืองหงษาวดี (หงษาวดี) อโยธยา เป็นต้น ตลอดจนการปลูกพระศรีมหาโพธิ์ ในวัดสำคัญ ซึ่งในครั้งนั้นตำนานได้ระบุว่า "...พระยาศรีธรรมมาโคกราช ทรงตั้งอารามก่อพระเจดีย์ ปลูกพระศรีมหาโพธิ์ ราชทางมาถึงเมืองนคร..." (ตำนานพระธาดเมืองนครศรีธรรมราช,2505,85) ธรรมเนียมการปลูกพระศรีมหาโพธิ์ จึงเป็นธรรมเนียมปฏิบัติต่อเนื่องกันมาตามความเชื่อที่ว่าจะเป็นสัญลักษณ์ ในการระลึกถึงพระพุทองค์ และเป็นการสืบทอดพุทธศาสนายาวนานกว่า 5,000 ปี

ประเพณีการแห่ผ้าขึ้นธาดเมืองนครศรีธรรมราช จัดขึ้นสองครั้งในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือนสาม (วันมาฆบูชา) และวันขึ้น 15 ค่ำ เดือนหก (วันวิสาขบูชา) โดยนำผ้าไปหม่อมองค์พระบรมธาดเจดีย์ ณ วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร (ปัจจุบันทำกันในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือนสาม วันมาฆบูชา มาว่า) ในส่วนพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการเตรียมผ้าพระบฏ ผ้าที่ใช้ขึ้นหม่อมพระธาดมักนิยมใช้สีขาว เหลือง และแดง พุทธศาสนิกชนที่ต้องการหม่อมผ้าพระธาด จะต้องเตรียมผ้าขนาดความยาวตามศรัทธาของตน เมื่อไปถึงวัดจะนำผ้ามาผูกต่อกันเป็นขนาดยาวที่สามารถหม่อมพระธาดรอบองค์ได้ ผ้าพระบฏมี

การเขียนเป็นรูปพุทธประวัติทั้งผืนโดยช่างเขียนแสดงให้เห็นถึงความตั้งใจในการทำผ้าพระบฏ เพื่อเป็นเครื่องสักการบูชาขององค์พระบรมธาตุเจดีย์ ในการประกอบพิธีได้มีการถวายภัตตาหารแด่พระสงฆ์ และถวายเครื่องอุปโภค บริโภคที่จำเป็นในวัดพระธาตุนครศรีธรรมราช (จันทราทองสมัคร, 2540 ,80-83 และ ปรีชา นุ่นสุข,2531,10)

การบูชาพระบรมธาตุนอกจากจะมีการแห่ผ้า และขึ้นห่มพระบรมธาตุในประเพณีประจำปีแล้วก็อาจกระทำในโอกาสอื่น ๆ ได้เช่น ในโอกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทรงเสด็จเมืองนครศรีธรรมราช ก็ทรงโปรดฯ ให้แห่ผ้าขึ้นห่มพระธาตุ เช่นที่กล่าวในพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องเสด็จประพาสแหลมมลายู ร.ศ. 124 (พ.ศ. 2448) (วิเชียร ณ นคร และคณะ (รวบรวม). 2521,184 - 188)

ดังนั้นความเชื่อเกี่ยวกับการบูชาพระบรมธาตุนครศรีธรรมราช จึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญทำให้เกิดบูรณาการทางวัฒนธรรมของสังคมท้องถิ่นได้ประการหนึ่ง เพราะพระบรมธาตุคือส่วนที่คงอยู่อย่างเป็นรูปธรรมที่สุดจากบุคคลอันเป็นที่เคารพ (องค์พระพุทธรูป) จึงนับเป็นสิ่งเคารพที่เข้าไปถึงจิตใจ และการยอมรับของคนที่ยึดถือในสังคม(ศรีศักร วัลลิโภดม,2539,170)

นอกจากนี้ความเชื่อและประเพณีอันสืบเนื่องมาจากพระบรมธาตุ ในสังคมโบราณยังมีบทบาทต่อการสร้างความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรม และการเมืองระหว่างแว่นแคว้นหรือรัฐต่อรัฐอีกด้วย เช่น การที่กษัตริย์ทรงใช้วิธีเผยแพร่พุทธศาสนาโดยเป็นสื่อในการเจริญสัมพันธไมตรีระหว่างกันทำให้การสร้างพระบรมธาตุเจดีย์ และการยอมรับประเพณีพิธีกรรมจากเมืองหนึ่งมาปฏิบัติ นับเป็นการสร้างความสัมพันธ์ที่ง่ายแก่การยอมรับทั้งชนชั้นปกครองและไพร่ฟ้าประชาชน ด้วยเหตุนี้จึงมักพบรูปแบบทางศิลปกรรมของพระสถูปเจดีย์ที่มีอิทธิพลในเมืองต่าง ๆ (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2539 ,171) ดังจะเห็นได้ว่าตำนานพระบรมธาตุก็มีข้อความที่กล่าวถึงการรับเอาพระบรมธาตุจากลังกานับแต่พระบรมธาตุมาประดิษฐาน ณ นครศรีธรรมราช ก็ทำให้นครศรีธรรมราชอยู่ในฐานะศูนย์กลางของหัวเมืองตอนใต้ในราวพุทธศตวรรษที่ 18 เช่น ข้อความในตำนานที่กล่าวถึง การสร้างพระบรมธาตุ และการนำพระพุทธรูปหินีมาจลลังกา (ตำนานพระบรมธาตุ,2505 ,81)

ในส่วนที่เป็นการรับวัฒนธรรมความเชื่อของลังกา นอกจากอิทธิพลที่สะท้อนจากเนื้อหาของตำนานแล้ว การสืบค้นข้อมูลของนักโบราณคดียังเป็นสิ่งที่สามารถยืนยันถึงข้อสันนิษฐานที่ว่าลังกาเป็นแหล่งอิทธิพลของพุทธศาสนาที่มีต่อรัฐเขตคาบสมุทไทยในศตวรรษที่18-19ชัดเจน เช่น ข้อเสนอของศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิสกุล ต่อการสร้างพระบรมธาตุนครฯ ที่ว่าพระบรมธาตุมีลักษณะคล้ายเจดีย์กิริเทเวระ ในเมืองโบลนารูวะ ในประเทศศรีลังกา ซึ่งเป็นเจดีย์ที่สร้างในสมัยพระเจ้าปารากรมพาหุมหาราช ในต้นพุทธศตวรรษที่ 18 รูปทรงเจดีย์เป็นทรงคว่ำที่ท้องกระชั้นฐานประดับด้วยบัวสามชั้นรูปทรงคล้ายกัน จึงอาจสันนิษฐานว่า นครศรีธรรมราชรับอิทธิพลการสร้างพระบรมธาตุเจดีย์จากลังกา (หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิสกุล,2517,59)

การสร้างพระบรมธาตุ และความเชื่อการสืบทอดพุทธศาสนา 5,000 ปี

การสร้างสิ่งเคารพซึ่งเป็นสัญลักษณ์ที่เป็นการระลึกถึงองค์พระพุทธรูป เช่น การสร้างพระบรมธาตุ การสร้างวัด การบันทึกเรื่องราวทางพุทธศาสนาเป็นที่รู้จักกันว่าตำนานทางศาสนา หรือการเขียนประวัติวัดสำคัญ สถานที่สำคัญทางศาสนา เอกสารประเภทตำนานลักษณะนี้มักเขียนขึ้นจากพระสงฆ์ ผลงานสำคัญของคณะสงฆ์กลุ่มนี้มักใช้ภาษาบาลี เขียนในราวพุทธศตวรรษที่ 20 – 23 ซึ่งธรรมเนียมการเขียนเรื่องราวของตำนานมักกล่าวถึง ประวัติพุทธศาสนาในอินเดีย และลังกา มักเป็นการเก็บความจากตำราศาสนาและพงศาวดารลังกาเป็นส่วนใหญ่ (นาฏวิภา ชลิตานนท์, 2524, 126 – 143) แล้วเขียนบอกเล่าประวัติวัดหรือพระบรมธาตุสำคัญทางพุทธศาสนา นอกจากนี้ความเชื่อความศรัทธาที่มีต่อการสืบทอดพระพุทธศาสนาให้มีอายุยาวนานกว่า 5,000 ปี ตามพุทธทำนายก็ทำให้เกิดวินัยที่เรียกว่า นิราศขึ้น เช่น การค้นพบเอกสารเรื่องนิราศพระบรมธาตุนครศรีธรรมราชซึ่งเป็นกวีนิพนธ์ที่อาจเขียนโดยนักปราชญ์ชาวนครศรีธรรมราช เนื้อหาความยาวประมาณ 55 หน้ากระดาษ เล่าเรื่องประวัติศาสตร์ความเป็นมาของการสร้างพระบรมธาตุ ซึ่งเป็นต้นแบบของการเขียนเล่าประวัติความเป็นมาของพระบรมธาตุมาตั้งแต่โบราณ แล้วนำเนื้อหา มาเขียนใหม่โดยสร้างเป็นบทกวีนิพนธ์ประเภทนิราศ ซึ่งเนื้อหาบางตอนสามารถอธิบายถึง วัฒนธรรมความเชื่อจากคติทางพุทธศาสนา เช่น พุทธทำนาย เรื่องพุทธศาสนาอายุ 5,000 ปี เช่น ในข้อความที่ปรากฏในนิราศที่ว่า “...สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั่วไปใหญ่ทั้งหมดที่ปรากฏนับถือที่สุดอำนาจ ธาตุขององค์พระทรงพุทธ เชิญมาหยุดรักษาอย่าอาลัย จะอยู่เย็นเป็นสุขสิ้นทุกชีโสภ หมดทั้งโรค ปิศาที่อาศัย จะเกิดลาภเกิดผลแก่ตนไป เจริญวิวัฒนาสถาพร ขอฝากด้วยธรรมิ์ที่ชูเชิด แสน ประเสริฐพึงดินปิ่นอนุสรณ์ อย่าทรุดเศร้ายำรานพาลเดือดร้อน พันสนทรอย่าทรุดโทรม ขอฝากไว้ ห้าพัน ชันษา ครบศาสนาขององค์พระทรงโสม อันแต่นั้นสุดแล้วแต่ญาติโยม จะทรุดโทรมเศร้า หมองไม่ข้องการณ จงรักษาธาตุให้อาสน์แข็งเป็นเรียวแรงคำชอยู่ประสาน ให้ดำรงคงทนจนยืนนาน ตลอดกาลนิรันดร์ ชั่วกาลไป...” (นิราศพระบรมธาตุ นครศรีธรรมราช, 2500, 52 – 53)

ตำนานพื้นบ้านที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมและประเพณีของมโนราในภาคใต้

การศึกษาตำนานพื้นบ้านภาคใต้ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการแสดงออกทางศิลปวัฒนธรรม ท้องถิ่นอีกประเด็นหนึ่ง คือ การศึกษาในส่วนประวัติความเป็นมาของมโนราจะพบว่า มีตำนาน ท้องถิ่นหลายเรื่องในภาคใต้ที่มีความเชื่อมโยงกับประวัติและที่มาของวัฒนธรรมส่วนนี้ เช่น ตำนาน นางเลียดขาว ตำนานตายายพราหมณ์จันทร์ ตำนานทวดสำลี และตำนานเจ้าแม่อยู่หัว (ตำนาน เรื่องนางเลียดขาวเป็นเอกสารประเภทตำนานที่มีการบันทึกไว้เพียงเรื่องเดียว ขณะที่ตำนานเรื่องอื่น เป็นการเล่าตำนานเชิงมุขปาฐะมากกว่า) ตำนานดังกล่าวมีความสัมพันธ์กับประวัติของ ศิลปวัฒนธรรมของชาวไทยภาคใต้ที่เรียกว่ามโนรา ทั้งในแง่บุคคลในเรื่องตำนาน การบอกเล่า เหตุการณ์ปฐมนิยัตถุ ซึ่งสถานที่เกิดขึ้นในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา

ตำนานในเรื่องเล่าของชาวภาคใต้ เรื่องดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า นางนวลทอง สำลี อาจเป็น บุคคลเดียวกับเจ้าแม่อยู่หัว ซึ่งเป็นผู้ที่ได้รับการอุปการะเลี้ยงดูจากตายายพราหมณ์จันทร์ ก่อน

กลับสู่บ้านเมืองในภาคหลัง (เมืองพัทลุง) มีข้อความในตำนานที่เล่าถึงการสร้างพระพุทธรูปที่เรียกว่า “ทวดสำลี” หรือ “เจ้าอยู่หัว” ที่วัดพะโคะ และวัดท่าคุระ เพื่อเป็นการแสดงความกตัญญูต่อตายายพราหมณ์จันทร์ที่ขุบเลี้ยงนางมา นอกจากนี้ยังมีพระพุทธรูปที่วัดเขียนบางแก้ว อ.เขาชัยสน จ.พัทลุงที่ชาวบ้านเรียกว่า “แม่ทวด” หรือ “ทวดสำลี” ตามตำนานกล่าวว่าสร้างขึ้นเพื่อฉลองแทนองค์ เจ้าแม่อยู่หัว (นางเลือดขาว) ซึ่งหมายถึงนางศรีมาลาและนางนวลทองสำลีในตำนานพื้นบ้านภาคใต้ และแม้ว่าตำนานนางเลือดขาวจะมีการบอกเล่าโดยเน้นการอุปถัมภ์ศาสนาเป็นหลักแต่ตำนานท้องถิ่นจากคำบอกเล่าของชาวบ้านก็เชื่อว่านางเลือดขาว คือคนเดียวกัน แต่เป็นคนละภาค ดังนั้นจึงเกิดการตั้งชื่อวัดหรือ พระพุทธรูปเจ้าแม่อยู่หัว หรือวัดแม่อยู่หัว วัดเจ้าแม่ เป็นต้น แสดงให้เห็นว่าเรื่องเล่าของตำนาน บอกเล่าถึงบุญญาบารมีของนางเลือดขาวที่ทำให้พุทธศาสนารุ่งเรืองบริเวณทะเลสาบสงขลาในครั้งกรุงศรีอยุธยา(พิทยา บุขรารัตน์, 2539, 75 – 92)

ในเรื่องราวของตำนานเกี่ยวกับมโนราจากตำนานพื้นบ้านภาคใต้ดังกล่าวกล่าวถึงนางนวลทอง สำลี เป็นมเหสีกษัตริย์องค์หนึ่ง ภายในราชสำนักกษัตริย์องค์นั้นมีการฝึกฝนร่ายรำโนราองค์มเหสีทรงโปรดมากถึงกับร่ายรำตลอดวันตลอดคืนจนพระสวามีไม่พอพระทัยดักเตือนให้นางเลิกพระนางไม่เชื่อฟัง ในที่สุดจึงให้จับพระนางและสนมกำนัลลอยแพ ซึ่งขณะนั้นพระนางทรงพระครรภ์อยู่ แพของนางถูกลมพัดไปเกยหาดที่เกาะสี่ซัง พระนางและสาวใช้ก็ขึ้นฝั่งและพระนางได้ประสูติโอรสเมื่อเจริญวัย พระมารดาและนางกำนัลก็สั่งสอนวิชา ร่ายรำแก่กุมารนั้น ต่อมาพระนางได้เดินทางออกไปจากเกาะไปพบตายายพราหมณ์จันทร์ซึ่งได้อุปการะเลี้ยงดู ไม่นานเมื่อกษัตริย์ทรงหายพิโรธให้ขุนนางติดตามพระนาง และพบพระนาง แต่พระนางไม่ยอมกลับ นางได้อนุญาตให้กุมารไปเฝ้าพระบิดา ต่อมากษัตริย์จึงจัดกองทัพเกียรติยศและพระองค์ก็เสด็จไปรับพระนางที่บ้านพราหมณ์จันทร์พราหมณ์จันทร์จึงจัดพิธีส่งเสด็จในวันพุธแรก ข้างแรมเดือน 6 ด้วยการนิมนต์พระสงฆ์มาสวดพระพุทธรูปประสาธน์มนต์น้ำพระพุทธรูปมนต์แก้พระมเหสี และจัดการเล่นมโนราถวายและในโอกาสนั้นพระมเหสีทรงมอบพระพุทธรูปทองคำแก่พราหมณ์จันทร์ไว้เป็นอนุสรณ์พราหมณ์จันทร์บูชาพระพุทธรูปนั้น และเมื่อครบรอบที่พระนางเสด็จกลับ ในวันพุธแรก ของเดือนหก ข้างแรมทุกปีก็จะทำพิธีระลึกถึงเป็นประจำจนกลายเป็นประเพณีสืบมา (พิทยา บุขรารัตน์ , 2539, 66 และ สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. 2539, 55 – 656)

จากข้อความดังกล่าวชี้ให้เห็นอิทธิพลของเรื่องเล่าและตำนานพื้นบ้าน โดยเฉพาะเรื่องหลักคือตำนานนางเลือดขาวที่มีต่อการตำนานมุขปาฐะของชาวภาคใต้ทำให้เกิดเป็นที่มาของศิลปะการแสดงละครรำของชาวใต้ที่สำคัญคือมโนรา หรือละครโนห์ราชาติ ซึ่งจากการศึกษาถึงที่มาในประวัติศาสตร์ของวัฒนธรรมการรับอิทธิพลของการจัดแสดงละครรำประเภทนี้ได้มาจากละครรำภาคใต้ ของชาวอินเดียใต้ที่เข้ามาในคาบสมุทรไทยราวพุทธศตวรรษที่ 13 – 16 ซึ่งเป็นช่วงที่อาณาจักรศรีวิชัยเจริญรุ่งเรือง แต่นิยมเล่นเรื่องราวทางพุทธศาสนาหายาน เรื่องพระสุธน-นางมโนห์รา แทนเรื่องมหากาพย์รามายณะ และมหากาพย์อะนันทะ โดยรับอิทธิพลมาจากกลันนา (อินเดียภาคตะวันออกเฉียงเหนือ) ส่วนชื่อชาตริ้นั้นมาจากลักษณะละครที่อ่อนโรไปแสดงตามที่ต่าง

ๆ ชาวอินเดียที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในภาคใต้ของไทย ซึ่งมีชาวอินเดียมาจากแคว้นเบงกอล เรียกรูปแบบละครนี้ว่า ยাত্রา ยাত্রี (ภาษาสันสกฤต) ซึ่งสำเนียงเบงกอลี เรียกว่า ชาตรา ชาตรี (ผาสุข อินทรจุ, 2535, 117 – 143) เรื่องราวอันเป็นที่มาของมโนราดังกล่าว มีความสอดคล้องกับหลักฐานทางโบราณคดีภาคใต้เกี่ยวกับอิทธิพลของอารยธรรมอินเดีย ศาสนาพราหมณ์ และพุทธศาสนาทั้งหินยาน และมหายาน แต่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14 – 15 พุทธมหายานนิกายตันตระ สกวลวัชรยาน ได้แพร่หลายในบริเวณคาบสมุทไทย ลัทธิดังกล่าวเป็นพุทธศาสนาที่บูชาพระโพธิสัตว์อวโลตเกศวร นอกจากนี้ยังมีการสันนิษฐานถึงอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ ต่อที่มาของมโนราว่า อติตมโนราเป็นการร่ายรำสำหรับบูชาเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ (พระอิศวร พระพรหม พระนารายณ์) จึงมีอิทธิพลต่อการแสดงออกทางวัฒนธรรมของภาคใต้อยู่ด้วย (พิทยา บุขรรัตน์, 2539 , 77)

4.2 การรวบรวมเรื่องราวท้องถิ่นในลักษณะการเขียนประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้ยุค รวมศูนย์อำนาจ

ในสมัยรัตนโกสินทร์การผนวกรวมหัวเมืองภาคใต้ให้เป็นส่วนหนึ่งของรัฐสยามส่งผลสำคัญให้มีความพยายามการรวบรวมตำนานเรื่องราวประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและการเขียนประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้ภายใต้อำนาจการปกครองของส่วนกลาง ยุคนี้การเขียนตำนานท้องถิ่นกลายเป็นวัฒนธรรมราชกรัณที่พงศาวดารภาคใต้ที่ถูกรวบรวมจากผู้ปกครองท้องถิ่นเพื่อแสดงประวัติศาสตร์ของชาติเป็นวัฒนธรรมหลวง ดังนั้นการรวบรวมเรื่องราวท้องถิ่นจึงเป็นการผสมผสานประวัติศาสตร์ความเป็นมาของท้องถิ่นในยุคนี้แสดงนัยทางการเมืองการปกครองของสยามที่มีต่อหัวเมืองในภาคใต้กล่าวคือสังคมท้องถิ่นที่เคยมีความเป็นอยู่อิสระและมีการเขียนประวัติศาสตร์ของตนเองกลายเป็นสังคมท้องถิ่นที่ขึ้นต่ออำนาจส่วนกลางสะท้อนผ่านงานเขียนพงศาวดารเมืองต่างๆ ในภาคใต้

ตำนานท้องถิ่นในภาคใต้ได้ถูกนำมาเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างประวัติศาสตร์ของชาติไทยภายใต้กระแสการบันทึกประวัติศาสตร์โดยตัวแทนของอำนาจรัฐสมัยรัตนโกสินทร์ในตอนต้นดังจะเห็นได้จากกระแสความเคลื่อนไหวของการให้รวบรวมเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เกี่ยวกับท้องถิ่นในพื้นที่ต่าง ๆ เพื่อนำมาพิมพ์ในพงศาวดารท้องถิ่นที่สร้างขึ้นโดยพิมพ์เผยแพร่ในเอกสารชุดประชุมพงศาวดารภาคต่าง ๆ กระแสความคิดของการสร้างพงศาวดารท้องถิ่นที่มีขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24 โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 4-5 เนื่องมาจากปัจจัยภายนอกประการหนึ่งที่มาจากภัยคุกคามบูรณภาพดินแดน ของสยามจากตะวันตก ดังนั้นผู้นำประเทศจึงต้องการสร้างสำนึกของการรวมศูนย์อำนาจ สร้างรัฐให้มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในทุกด้านโดยเฉพาะในภาคใต้สยามถูกคุกคามจากอังกฤษ สยามมองเห็นอำนาจของอังกฤษที่เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ในคาบสมุทรมลายู และในพม่า ปลายสมัยรัชกาลที่ 4 อังกฤษคุกคามผู้ใดก็ตามที่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับกิจการภายในรัฐบนคาบสมุทรมลายู ซึ่งอังกฤษถือว่าอยู่ในเขตอิทธิพลของตน ดังนั้นเพื่อเป็นการตอบโต้การคุกคามทางการเมือง ในสมัยพระรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 จึงได้พยายามสร้าง

สำนักแห่งเอกภาพขึ้น กระแสความคิดที่เกิดขึ้น เป็นที่มาของแนวคิดเกี่ยวกับสยามประเทศ เป็นการส่งเสริมอำนาจการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ให้เข้มแข็ง และเพิ่มอิทธิพลของการปกครองแบบนี้ในสมัยรัชกาลที่ 5 ต่อมา (ธิดา สารยา, 2539, 56-58 และจิตร ภูมิศักดิ์, 2520, 350 - 359) ด้วยเหตุนี้ตำนานทั้งที่เป็นเอกสารเกี่ยวข้องกับประวัติความเป็นมาของสังคมท้องถิ่น และตำนานเชิงมุขปาฐะได้ถูกนำมาบันทึกในลักษณะของพงศาวดารท้องถิ่นภาคใต้ ดังนั้นแนวคิดการสร้างเนื้อหาของพงศาวดารท้องถิ่นในสมัยรัตนโกสินทร์ดังกล่าวจึงได้รับอิทธิพลจากส่วนกลาง (ในแง่ความคิดที่ใช้ข้อมูลประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในฐานะเป็นองค์ประกอบของประวัติศาสตร์สยามประเทศ) และอิทธิพลจากท้องถิ่นในแง่ของเนื้อหาและข้อมูลประวัติศาสตร์หรือข้อเท็จจริงที่เคยเป็นข้อมูลประวัติศาสตร์ที่ถูกสร้างจากคนในท้องถิ่นที่เคยรวบรวมหรือบันทึกประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นของตนเองในลักษณะของตำนานพื้นบ้าน

ตำนานและเรื่องราวที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้ถูกนำมาเรียบเรียงและพิมพ์เผยแพร่ เช่น เอกสารประเภทพงศาวดารเมืองนครศรีธรรมราชผู้รวบรวมคือ หลวงอนุสรณ์สุทธิกรรม (บัว ณ นคร) ในประชุมพงศาวดารภาคที่ 53 ภาคที่ 73 และพิมพ์รวมในหนังสือรวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช ฉบับพิมพ์เป็นอนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพพลเอกเจ้าพระยาบดินทรเดชาฯ ชิต (แย้ม ณ นคร) 2505

พงศาวดารเมืองสงขลา แต่งโดยพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์) ในราว พ.ศ. 2432-2433 พิมพ์เผยแพร่ในพงศาวดารภาคที่ 53 เป็นส่วนตอนที่ 1-2

พงศาวดารเมืองสงขลา แต่งโดยพระยาวิเชียรคีรี (ชม) ในราว พ.ศ. 2432-2433 พิมพ์เผยแพร่ในพงศาวดารภาคที่ 3 และพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพบุคคลสำคัญ เช่น พิมพ์ครั้งแรกในพระราชทานเพลิงศพหม่อมเจ้าหญิงอรชรในพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นไกรสรวิชิต พ.ศ. 2457 พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหลวงอนุสารกรณ์ (เอิบ ณ สงขลา) พ.ศ. 2519 และฉบับพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเรือตรี ณา ณ สงขลา 2529 เป็นต้น

พงศาวดารเมืองสงขลาภาคที่ 2 แต่งโดยพระยาสวัสดิ์คีรี ศรีมันตราษฎร์นายก (เย็นวรรณ ปัทม) เป็นข้อมูลประวัติเจ้าเมืองสงขลา นับแต่เจ้าพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์) พ.ศ. 2390-2408 จนถึงข้อมูลการปกครองสงขลา ราว พ.ศ. 2447

พงศาวดารเมืองพัทลุง รวบรวมโดยหมื่นสนิท ภิรมย์ ในราว พ.ศ. 2393 พิมพ์ในพงศาวดารภาคที่ 53 และประชุมพงศาวดารเล่มที่ 12 และพงศาวดารเมืองพัทลุงของหลวงศรีวรวัตร (พิน จันทโรจวงศ์) เขียนใน พ.ศ. 2461 ต่อมาถูกนำมาพิมพ์ในประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 15 เล่มที่ 12

พงศาวดารเมืองปัตตานี พระยาวิเชียรคีรี (ชม) รวบรวม พิมพ์ในประชุมพงศาวดารเล่ม 3 พงศาวดารเมืองกลาง รวบรวมโดย นายเริก (บุตรเจ้าพระยาสุรินทรารจางวาง และคณะ ในประชุมพงศาวดารเล่ม 2 ภาคที่ 2

พงศาวดารเมืองไทรบุรี (ตามฉบับที่มีอยู่ในศาลาลูกขุน ไม่ระบุผู้รวบรวม) ในพงศาวดารเล่มที่ 2 ภาคที่ 2

พงศาวดารเมืองตรังگان (ตามฉบับที่มีอยู่ในศาลาลูกขุน ไม่ระบุผู้รวบรวม) ในพงศาวดาร เล่มที่ 2 ภาคที่ 2

พงศาวดารเมืองกลันตัน (ตามฉบับที่มีอยู่ในศาลาลูกขุน ไม่ระบุผู้รวบรวม) ในพงศาวดาร เล่มที่ 2 ภาคที่ 2

เนื้อหาของพงศาวดารที่สะท้อนข้อมูลตำนานพื้นบ้านและข้อมูลที่เป็นประวัติศาสตร์ท้องถิ่น พงศาวดารเมืองพัทลุง เป็นเอกสารประวัติศาสตร์ที่ถูกบันทึกขึ้นโดยขุนนางท้องถิ่น ครั้งหมื่นสนิท ภิรมย์ และหลวงศรีวรวัตรในพระราชหัตถเลขาของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี แสดงถึง ข้อชื่นชม ผลงานพงศาวดารเรื่องนี้ถึงความพยายามรวบรวมข้อมูลประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นภาคใต้ คือ พัทลุง โดยรวบรวมเอาตำนานเรื่องเอกของพื้นบ้านพัทลุงเป็นส่วนที่ 1 (ตอนที่ 1 หรือในตำนานใช้คำว่า ตอนดึกดำบรรพ์) ส่วนที่ 2 เป็นสมัยกรุงศรีอยุธยา ทรงวินิจฉัยว่าตอนที่ 2 มีหลักฐานต่าง ๆ ประกอบ เนื้อหาจึงเป็นโครงของพงศาวดารพัทลุง ตอนที่ 3 คือสมัยกรุงธนบุรี จนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ มีหลักฐานวันเดือนปีชัดเจน ข้อวินิจฉัยของการลำดับความสำคัญของข้อความที่ถูกนำมาเขียนเป็นพงศาวดารเมืองพัทลุง จึงสะท้อนแนวคิดการเขียนประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของสยาม ขณะนั้นที่ได้รับอิทธิพลของตะวันตก โดยเฉพาะประวัติศาสตร์นิพนธ์ในแนวของสมเด็จพระเจ้ากรุงรัตนโกสินทร์ คือมองว่าตำนาน ยังมีความสำคัญในฐานะเป็นข้อมูลประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นแต่ จัดให้เป็นข้อมูลยุคโบราณ ซึ่งนักประวัติศาสตร์เองก็หาข้อมูลประวัติศาสตร์ของชาวบ้านที่จะบันทึก เป็นลายลักษณ์อักษร จากตำนานพื้นบ้านที่บันทึกหรือเล่าสืบต่อกันมา ดังข้อความที่ชี้ให้เห็น ความคิดดังกล่าว คือ "...เรื่องพงศาวดารเมืองพัทลุง ว่าที่แท้เป็น 3 ตอน คือ ที่ 1 ตอนดึกดำบรรพ์ ความตอนนี้เป็นเรื่องเล่ากันมาเกือบจะไม่มีสาระในพงศาวดาร เช่น เรื่องนางเลือดขาวนั้น แต่จะทิ้ง เสียทีเดียวเลยก็ได้..." (พงศาวดารเมืองพัทลุง, 2507, 102 - 103) ข้อที่สมเด็จพระเจ้ากรุงรัตนโกสินทร์ทรงให้เพิ่มเติมคือ การอธิบายเนื้อหาประวัติศาสตร์ที่นำมาจากตำนาน

ดังนั้นการเขียนพงศาวดารท้องถิ่นจึงเป็นประวัตินิพนธ์แนวใหม่ของท้องถิ่นที่ถูกสร้างจาก กลุ่มบุคคลที่ต่างจากผู้เขียนตำนานเนื่องจากพงศาวดารผู้เขียนเป็นเสมือนตัวแทนของรัฐ ดังนั้นข้อ วิจัยวิจารณ์การเขียนจึงมุ่งที่จะอธิบายประวัติศาสตร์ ท้องถิ่นให้สอดคล้องกับรัฐศูนย์กลาง แนวคิด เช่นนี้นำไปสู่วิธีการเรียบเรียงพงศาวดารท้องถิ่นที่จำลองจากพงศาวดารส่วนกลาง คือพงศาวดาร อยุธยา รัตนโกสินทร์ ในแง่ของการบันทึกว่า ใคร ทำอะไร ที่ไหน เมื่อไหร่ ดังนั้นการเขียนใน พงศาวดารท้องถิ่นต้องมีความชัดเจนในเรื่องของหลักฐานที่ใช้ ปีศักราช เหตุการณ์ที่บอกเล่าหรือ บรรยาย ส่วนใหญ่จะเป็นช่วงเวลาของสมัยอยุธยา และการเขียนต้องมีการตรวจสอบหลักฐานใน ท้องถิ่นที่พอจะเชื่อถือ เช่น ข้อมูลจากวัด เอกสารเก่าที่พบเมืองนครศรีธรรมราช และพัทลุง และ เทียบกับพระราชพงศาวดารกรุงเก่า (พงศาวดารเมืองพัทลุง, 2507, 104 - 105) เนื้อหาของ พงศาวดารพัทลุงส่วนหนึ่งที่เป็นข้อมูลจากตำนานนางเลือดขาว ลักษณะการเขียนในพงศาวดารบอก ที่มาของตำนานเรื่องนี้และเอกสารที่บันทึกเป็นสมุด แต่พงศาวดารได้บันทึกเฉพาะข้อมูลที่เป็น เหตุการณ์จากตำนานโดยตัดอธิบายออกเป็นประวัติศาสตร์เมืองพัทลุงนับแต่ราว พ.ศ. 1480

เมืองเก่าบริเวณจะทิ้งพระ (สะทิงพระ) ประวัตินางเลือดขาว และข้อความที่เรียบโดยชี้ให้เห็นถึงปีที่เกิดเหตุการณ์เท่าที่จะสืบค้นได้ นอกจากนี้ลักษณะการเขียนพงศาวดารยังมีข้อความที่อธิบายเนื้อหาของตำนานที่ยกมาประกอบเนื้อหานั้นทำให้วิธีการเขียนประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในแนวพงศาวดารที่ปรากฏในตำนานเมืองพัทลุง เป็นการอธิบายด้วยเหตุและผล โดยปราศจากฐานคติและวัฒนธรรมความเชื่อเกี่ยวกับบอกเล่าเนื้อหาของตำนานของคนในท้องถิ่นภาคใต้ ดังนั้นพงศาวดารจึงเลือกเนื้อหาของตำนานที่เห็นว่าคือข้อเท็จจริงของประวัติศาสตร์ แล้วนำบันทึก ดังจะเห็นจากคำอธิบายต่อไปนี้ "...มีเนื้อความในตำนานดังนี้ ข้าพเจ้าจึงได้เขียนลงไว้ตามที่รวบรวมได้ดังข้างบนนั้น เห็นว่าเรื่องนี้เป็นเรื่องที่มีบุคคลอยู่จริง และนางเลือดขาวกับเจ้าพระยา कुमार สามีเป็นผู้มีศรัทธาได้สร้างวัดหลายตำบล ด้วยเป็นผู้มีกำลังที่ได้รับจากตายาย เป็นนายกองส่วยช้าง มีผู้คนนับถือมาก มีเหตุผลควรเชื่อว่าจริง คือวัดที่นางกับสามีได้สร้างไว้ยังเป็นหลักฐานที่ปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ เช่น วัดพระพุทธรูปสี่องค์ เมืองตรัง ๑ วัดเขียนที่บางแก้วเมืองพัทลุง เป็นต้น แต่เรื่องนางเลือดขาวนี้จะได้เขียนเป็นลายลักษณ์อักษรไว้แต่เดิมแล้วหรืออย่างไรยังสันนิษฐานไม่แน่ แต่อย่างไรก็ดี คงได้คัดเขียนกันครั้ง พระครูอินทโมฬี คณะป่าแก้วที่ได้ปฏิสังขรณ์วัดสะทิง และวัดเขียนบางแก้วนั้นเป็นแน่ จนได้มีตำนานเป็นลายลักษณ์อักษร เรื่อง นางเลือดขาวสืบมาจนทุกวันนี้ ..." (พงศาวดารเมืองพัทลุง, 2507, 104 - 105) เนื้อหาพงศาวดาร พัทลุงส่วนที่ 2 ว่าด้วยประวัติเมืองพัทลุงในสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ.2057 (จ.ศ.876) กล่าวถึงการพระมหาธาตุวัดหลวงเมืองพัทลุง มีกัลปนาช้างวัด (พงศาวดารเรียก คนทวน) (พงศาวดารเมืองพัทลุง, 2507, 26) ข้อความพงศาวดารมีลักษณะการอธิบายโดยใช้เนื้อหาที่เป็นประวัติศาสตร์ในท้องถิ่นผูกโยงเข้ากับประวัติศาสตร์ราชสำนักอยุธยา และสะท้อนอิทธิพลของอยุธยาต่อหัวเมืองในตอนใต้ คือพัทลุง โดยลำดับให้เห็นว่าเหตุการณ์ที่นำมาบันทึกตรงกับอาณาจักรอยุธยาในรัชกาลของกษัตริย์พระองค์ใด เช่นในพงศาวดารตอนหนึ่งที่ว่า "...ในแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชเจ้าอินทอูปสมบทเป็นภิกษุ ณ เมืองนครศรีธรรมราช แล้วก็เข้าไปกรุง ครั้งนั้นที่กรุงมีศึกมาล้อมเมืองอยู่ (ผู้เขียนได้อธิบายเพิ่ม หมายถึง ศักดิ์พระเจ้าหงสาวดี (สันด้า) พระสามอินท์ (ผู้เขียนอธิบายเพิ่มว่า คำว่าสามหรือสามมี เคยได้เห็นในคำนำหน้านามนักบวชชาวอินเดีย เชื่อว่าเราใช้คำสามีเลียนชาวอินเดีย แต่ชาวปักซีได้ใช้เรียกพระภิกษุบวชใหม่) เข้ารับอาสาขอฆ่าตัวหนึ่งกับคน 500 บวชเป็นปะชาวออกทำเวทย์มนตร์ ใช้วิชาศีกมีความงวยง มีความกลัวกลับไป พระสามอินท์มีความชอบจึงเอากระบวณวัดและพระพุทธรูปที่ได้เลิกพระศาสนา (คือ ปฏิสังขรณ์) วัดเขียนบางแก้ว และวัดสทิงขึ้นถวาย ขอพระราชทานเบิกญาติโยมสมัครพรรคพวกให้ขึ้นกับวัดทั้งสองนี้..." เป็นที่มาของการจัดการปกครองคณะสงฆ์หัวเมืองปักซีใต้ เมืองพัทลุง และนครศรีธรรมราชสมัยนั้น (ดูรายละเอียดใน พงศาวดารเมืองพัทลุง. 2507 : 12 - 16) ข้อความในพงศาวดารเมืองพัทลุงมีประโยชน์เป็นอย่างยิ่งในการศึกษาประวัติความสัมพันธ์ระหว่างพัทลุง และอยุธยา ในด้านการจัดการปกครองคณะสงฆ์ ในครั้งอยุธยา นอกจากนี้พงศาวดารยังพยายามบอกข้อมูลที่เป็นลำดับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น เช่น กบฏ ปัญหาโจรสลัด การส่งเจ้าเมืองจากส่วนกลางไปปกครองเมืองพัทลุง จาริตการกัลปนา ซึ่งเนื้อหาสะท้อน

ถึงการควบคุมกำลังคนของไพร่พลหัวเมืองโดยใช้องค์กรของสถาบันพุทธศาสนา เป็นผู้ควบคุมเพราะผู้ถูกกลบนาจะไม่สามารถนำมาใช้ในการสงครามได้ การเรียกส่วยเมืองสำคัญในภาคใต้ และข้อความที่ปรากฏมาตลอดในเนื้อหาของพงศาวดารจะแสดงให้เห็นอำนาจการปกครองของราชอาณาจักรอยุธยาต่อหัวเมืองฝ่ายใต้ในการควบคุมการแต่งตั้งเจ้าเมือง การกลบนาคนของวัดหลวง ดังนั้นสถานภาพของคนที่ถูกจัดให้เป็นเมืองประเทศราช เจ้าเมืองคือผู้สำเร็จราชการเมือง ดังนั้นทุกปีเมืองพัทลุงต้องถวายต้นไม้เงินต้นไม้ทอง ขณะเดียวกันก็จัดให้พัทลุงมีเมืองบริวารอีกชั้นหนึ่งให้ขึ้นกับการปกครองพัทลุง เรียกว่าเมืองจัตวา 4 เมือง คือ เมืองปะเหลียน เมืองจะนะ เมืองเทพา และเมืองสงขลา นอกจากนี้หากหัวเมืองพบกับข้าศึกศัตรูที่สำคัญของอยุธยาโดยตลอด คือสงครามจากพม่า เมืองพัทลุงต้องส่งกองกำลังไปช่วยในการสงครามของราชธานีด้วย (พงศาวดารเมืองพัทลุง, 2507, 9-30) ลักษณะการเรียบเรียงเนื้อหาของพงศาวดารนอกจากจะบรรยายให้เห็นภาพของประวัติศาสตร์ดังกล่าวแล้ว ยังมีคำอธิบายสอดแทรกในส่วนของการใช้หลักฐานเพื่อแสดงข้อวินิจฉัยยืนยันจากข้อมูลที่หามาประกอบการเขียน ดังจะเห็นได้จากข้อมูลจากเอกสารท้องถิ่นภาคใต้ เช่น เอกสารเพลหาของวัด (ตำนานของวัด) และข้อมูลประวัติศาสตร์ของราชสำนักอยุธยา เช่น สำเนาสารตรา แต่งตั้งข้าราชการ ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าพงศาวดารเป็นภาพสะท้อนอดีตของท้องถิ่นโดยอาศัยวิธีการอธิบายแบบใหม่ ซึ่งมีตัวแทนของอำนาจรัฐในส่วนกลาง เป็นผู้กำหนดเนื้อหาคำอธิบาย และพยายามอธิบายประวัติศาสตร์ด้วยเหตุและผลที่อยู่นอกกรอบความคิดแบบชาวบ้านที่เคยมีมาก่อน ดังคำบรรยายในตำนานพื้นบ้านต่าง ๆ การแบ่งเนื้อหาของพงศาวดารชี้ให้เห็นพัฒนาการของรัฐจารีต ที่เข้าสู่การรวมศูนย์การปกครอง ดังนั้นลำดับเหตุการณ์จึงใช้การแบ่งยุคสมัยแบบรัฐสยาม คือ เนื้อหาตอนที่ 1 (ตอนดึกดำบรรพ์ เป็นข้อมูลตำนานพื้นบ้านสำคัญ) เนื้อหาตอนที่ 2 (ว่าด้วยอิทธิพลของอยุธยา และประวัติศาสตร์ท้องถิ่นสมัยอยุธยา) เนื้อหาตอนที่ 3 (ว่าเหตุการณ์ท้องถิ่นพัทลุงสมัยกรุงธนบุรี) เนื้อหาตอนที่ 4 (ว่าด้วยเหตุการณ์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์) เนื้อหาตอนที่ 5 (ว่าด้วยเปลี่ยนการปกครองโดยรัฐธรรมนูญ) (พงศาวดารเมืองพัทลุง, 2507, 1) ดังนั้นแนวการเขียนพงศาวดาร จึงทำให้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเป็นส่วนประกอบของรัฐสยามและชี้ให้เห็นการคลี่คลายของรูปแบบการปกครอง และความสำคัญของหัวเมืองท้องถิ่น จากเดิมที่มีความเป็นศูนย์กลางของการเมืองและวัฒนธรรมของชุมชนเองเข้าไปสู่การรวมศูนย์ของอำนาจรัฐภายนอกที่มีอิทธิพลเหนือกว่า จนเป็นผลให้ชุมชนท้องถิ่นอย่างพัทลุงได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของการปกครองแบบรัฐสมัยใหม่ในระยะเวลาต่อมา

พงศาวดารเมืองสงขลา

พงศาวดารเมืองสงขลา เป็นพงศาวดารท้องถิ่นเรื่องหนึ่งที่มีการเขียนหรือบันทึกหลายฉบับคือ เขียนขึ้น 4 ครั้ง คือ พระยาวิเชียรคีรี ฯ (บุญสังข์) (ยศในขณะนั้น) บันทึก และพงศาวดารเมืองสงขลา พ.ศ. 2390 เพื่อต้องการรวบรวมเรื่องราวของตระกูลเจ้าเมืองสงขลา และขณะนั้นท่านเจ้าเมืองสงขลา และใน พ.ศ. 2402 เมื่อได้รับเลื่อนบรรดาศักดิ์เป็น เจ้าพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์) ได้บันทึกพงศาวดารต่อจากฉบับแรก (ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 30 ภาคที่ 1) พงศาวดารเมือง

สงขลาของพระยาวิเชียรคีรี (ชม) บันทึกราว พ.ศ. 2432 - 2433 ในครั้งที่รับราชการเป็นตำแหน่ง
เจ้าเมือง (บรรดาศักดิ์เดิมเป็น พระยาสุนทรานุรักษ์ (ชม) (พงศาวดารเมืองสงขลาฉบับพิมพ์เป็น
อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงอนุสรกรรม (เอิบ ณ สงขลา) 2519. และฉบับเดียวกัน
พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานงานศพพลเรือตรี ธนา ณ สงขลา 2529) และพงศาวดารเมือง
สงขลาฉบับที่เรียบเรียงโดย พระยาสวัสดิ์คีรีศรีสมันตราษฎ์นายก(เย็น สุวรรณปัทม) พ.ศ. 2477
(พงศาวดารเมืองสงขลา, 2519)

เนื้อหาของพงศาวดารเมืองสงขลาเกิดขึ้นจากความต้องการของเจ้าเมืองสงขลา ในการ
รวบรวมประวัติของเจ้าเมืองสงขลา ตั้งแต่เริ่มตั้งเมือง จนถึงยุคสมัยที่ตนมีชีวิตอยู่ ข้อความ
ประวัติศาสตร์ที่ปรากฏในพงศาวดารเมืองสงขลาจึงต่างจากพงศาวดารเมืองพัทลุง ที่พงศาวดาร
เมืองสงขลาไม่นำเอาตำนานพื้นบ้านมารวมอยู่ด้วยในส่วนต้นเรื่อง ทั้งนี้อาจเนื่องมาจาก การบันทึก
ประวัติศาสตร์ของสงขลา สมัยอยุธยา มักเป็นชาวตะวันตก เช่น พ่อค้า และบาทหลวงชาวตะวันตกที่
เข้ามาติดต่อกับเมืองสงขลา และการเล่าถึงประวัติศาสตร์ เมืองสงขลาในสมัยอยุธยา ก็จะเป็นอีก
ประเด็นหนึ่งพบว่าเมืองสงขลาครั้งอยุธยาอยู่ภายใต้การปกครองของพัทลุง นอกจากนี้ในแง่ของ
อิทธิพลพุทธศาสนา พัทลุงก็มีบทบาทสำคัญต่อสงขลาอยู่ด้วย การบันทึกประวัติศาสตร์ใน
พงศาวดาร เมืองสงขลา ช่วงแรกโดยเฉพาะฉบับพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์) ตอนที่ 1 และ 2 เป็น
การใช้ข้อมูลจากตัวบุคคลที่มีชีวิตอยู่ร่วมสมัย และได้บอกเล่าข้อมูลจึงนำมาบันทึกเป็นพงศาวดาร
(พงศาวดารเมืองสงขลา ในประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 50 : 184) และใช้ข้อมูลเพิ่มเติมจากเนื้อหา
บางส่วนว่าด้วยหัวเมืองภาคใต้ สงขลาจากพระราชพงศาวดารอยุธยา ประกอบ (พงศาวดารเมือง
สงขลา ในประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 50, 208) เนื้อหาเป็นการลำดับเหตุการณ์สำคัญประวัติศาสตร์
เมืองสงขลา เริ่มข้อมูลส่วนใหญ่ในสมัยธนบุรี และรัตนโกสินทร์ ข้อความส่วนใหญ่เน้นการอธิบายถึง
การปกครองเมืองสงขลาในสมัยธนบุรี และในสมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธ
ยอดฟ้าจุฬาโลก ได้ทรงโปรดฯ ให้มีตราออกมายังเมืองสงขลา ให้เมืองสงขลาขึ้นกับเมือง
นครศรีธรรมราช การให้เจ้าพระยาเป็น แม่กองสักเลกในหัวเมือง การปกครองหัวเมืองไทรบุรี ตรัง
กานู กลันตัน ปัตตานี ปัญหากฎเจ้าเมืองปัตตานี และสงขลา กฎเมืองไทรบุรี (พงศาวดาร ภาคที่
50, 183-233) ประวัติและผลงานของเจ้าเมืองสงขลา ในสมัยรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่เจ้าพระยาวิเชียร
คีรี (บุญสังข์) รว. พ.ศ. 2390 ถึงราว พ.ศ. 2447 พงศาวดารเมืองสงขลาจึงเป็นบันทึก
ผลงานของตระกูลเจ้าเมืองสงขลา ซึ่งนามสกุล ณ สงขลา ได้ครองเมืองเป็นผู้ว่าราชการการตั้งแต่ปี
พ.ศ. 2318 ครั้งธนบุรี (ต้นตระกูล คือหลวงอนุสรกรรม เป็นเจ้าเมืองในสมัยธนบุรี) สิ้นสุดลงถึงสมัย
พระยาวิเชียรคีรี (ชม) เป็นลำดับขั้นที่ 8 รวมระยะเวลาสกุล ณ สงขลา ที่มีบทบาทในการปกครอง
128 ปี (พงศาวดารเมืองสงขลา. 2518 : คำนำ และหน้า 47) เมืองสงขลาในสมัยรัชกาล
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมืองสงขลา มีสถานภาพปกครองมณฑลเทศาภิบาล
พ.ศ. 2444 เนื้อหาพงศาวดารสิ้นสุดลงเพียงแต่ในรัชกาลที่ 5 สมัยรัตนโกสินทร์

พงศาวดารเมืองนครศรีธรรมราช

พงศาวดารเมืองนครศรีธรรมราช มีหลายฉบับที่เผยแพร่ เนื้อหาประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยอยุธยาเป็นต้นมา และฉบับที่ตีพิมพ์มีข้อความต่างกัน เช่น พงศาวดารเมืองนครศรีธรรมราช ของหลวงอนุสรสิทธิกรรม (บัว ณ นคร) ได้พิมพ์ในประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 53 และในหนังสือรวมเรื่อง เมืองนครศรีธรรมราชมีข้อความเดียวกัน (พงศาวดารเมืองนครศรีธรรมราชในรวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช, 2505, 64) เนื้อหาพรรณนาเรื่องราวต่าง ๆ เกี่ยวกับเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยอยุธยา กรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์ มีข้อความกล่าวถึงบุคคลที่เป็นเชื้อสายเมืองนครศรีธรรมราชได้ด้วย

เนื้อหาของพงศาวดารเมืองนครศรีธรรมราชได้รับอิทธิพลจากการเขียนประวัติศาสตร์ส่วนกลางอย่างชัดเจน เพราะได้ตัดตอนเนื้อหาประวัติศาสตร์ โดยเล่าเฉพาะสมัยอยุธยาเป็นต้นมา ดังนั้นจึงขาดการเชื่อมต่อระหว่างความสืบเนื่องของ ประวัติศาสตร์ในยุคตำนาน กับสมัยอยุธยาตอนต้น ซึ่งแตกต่างจากความพยายามในการอธิบายในเอกสารตำนานเมืองนครศรีธรรมราชได้อธิบายความในพงศาวดารพยายามบอกเวลาเพื่อแสดงความชัดเจนของการเกิดเหตุการณ์ และลำดับเหตุการณ์โดยเน้นประวัติศาสตร์ธนบุรีมากกว่า ข้อความอธิบายสมัยอยุธยาเพียงแต่เกริ่นให้เห็นว่า เมื่อครั้งกรุงเก่าพม่าตีกรุงศรีอยุธยา เมืองนครศรีธรรมราชไม่ขึ้นต่อธนบุรี จนในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรีได้ยกทัพตีเมืองนครศรีธรรมราช จัดการปกครองฝ่ายใต้ (พงศาวดารเมืองนครศรีธรรมราช, 2505, 64) นับแต่นั้นมานครศรีธรรมราชจึงเป็นเมืองประเทศราชของราชธานี คือ ธนบุรี และกรุงเทพมหานคร ข้อความในพงศาวดารจึงได้สิ้นสุดลงในครั้งรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

เอกสารประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 2 เป็นเอกสารที่มีมาจากข้อมูลของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อครั้งทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเสด็จไปเมืองนครศรีธรรมราชได้รวบรวมเอกสารเก่าจากเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี เป็นข้อมูลเกี่ยวกับการตั้งเจ้าพระยานครศรีธรรมราชตั้งแต่กรุงเก่า 4 ครั้งด้วยกัน คือเอกสาร "ในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เจ้ากรุงธนบุรี กรุงรัตนโกสินทร์ ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย" (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 2 (เล่มที่ 2), 2506, 183-247) เป็นเอกสารที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างนครศรีธรรมราช และศูนย์กลางราชอาณาจักรในแง่การปกครองที่นครศรีธรรมราชอยู่ภายใต้อำนาจรัฐส่วนกลาง

พงศาวดารภาคที่ 73 เป็นการรวบรวมเอกสารประวัติศาสตร์เมืองนครศรีธรรมราชเมื่อศึกษาเนื้อหาของพงศาวดาร ชี้ให้เห็นข้อมูลเกี่ยวกับประวัติขุนนาง หรือข้าราชการสำคัญในเมืองนครศรีธรรมราช ประวัติเจ้าผู้ครองเมืองนครศรีธรรมราช ธรรมเนียมปฏิบัติของการปกครองหัวเมืองศักดินาของขุนนางท้องถิ่นที่ปกครอง และตำแหน่งบรรดาศักดิ์ขุนนาง ในสมัยรัชกาลที่ 2 ของกรุงรัตนโกสินทร์ (เอกสารประชุมพงศาวดารภาคที่ 73, 2485, 1-104)

กล่าวได้ว่าข้อมูลประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่ที่ปรากฏในพงศาวดารเมืองนครศรีธรรมราชเป็นประวัติศาสตร์ที่ถูกสร้างขึ้นคนละกระแสจากตำนานในแง่ที่พงศาวดารเมืองนครศรีธรรมราชเน้นยุค

สมัยธนบุรี และรัตนโกสินทร์มีข้อมูลของสมัยอยุธยาเพียงเล็กน้อยเท่านั้น ดังนั้นการศึกษาอดีตในฐานะข้อมูลประวัติศาสตร์ของนครศรีธรรมราชยุคตำนานจึงขาดข้อมูลเชื่อมโยง โดยเฉพาะประวัติศาสตร์ในสมัยอยุธยาทำให้การศึกษาข้อมูลในยุคก่อนหน้าธนบุรีของท้องถิ่นเมืองนครศรีธรรมราช จึงเป็นการศึกษาจากตำนานพื้นบ้านที่พบในท้องถิ่นเอง

พงศาวดารเมืองปัตตานี

พงศาวดารเมืองปัตตานี ในพงศาวดาร ภาคที่ 3 เขียนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 เขียนขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เนื้อหาของพงศาวดารเป็นการเรียบเรียงประวัติศาสตร์ปัตตานีในครั้งอยุธยาเป็นต้นมา ข้อความไม่ระบุเวลาชัดเจน เช่น เริ่มจากประวัติศาสตร์ในสมัยนางพระยาปัตตานีศรีตะวัน พระนางว่าราชการแทนเจ้าเมืองปัตตานีที่เสียชีวิตไป (สันนิษฐานว่าเป็นรानीปู้รุ เป็นเจ้าเมืองปัตตานี จากเอกสารพ่อค้าอังกฤษ เดินทางมาค้าขายที่ปัตตานีในศตวรรษที่ 17 กล่าวถึงการหล่อปืนใหญ่) (กรมศิลปากร. ม.ป.ป : 17-18) ให้หล่อปืนทองเหลือง ริมบ้านกะเสะ ผู้หล่อปืนใหญ่เป็นชาวจีนที่มาอาศัยอยู่ปัตตานีนานแล้ว ชื่อ หลิมโตะเคี่ยม ประวัติของหลิมโตะเคี่ยมมีกล่าวถึงน้องสาวชื่อ หลิมโกเหนี่ยว ต่อมาผูกคอตายเพราะพี่ชายไม่ยอมเดินทางกลับเมืองจีนด้วย ต่อมาเมื่อสิ้นสมัยนางพระยาตานี มีสุลต่านในวงศ์ญาติขึ้นปกครองเมืองต่อ เรื่องเล่าการสร้างปืนใหญ่ปัตตานีมีกล่าวไว้เช่นเดียวกันกับตำนานเมืองปัตตานี

ข้อความต่อมาในยุคสุลต่านทำให้ได้ทราบว่าปัตตานีได้ย้ายเมืองไปฝั่งทิศตะวันออก คือ บ้านยิริง (ยะหริ่ง) ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 1 รัตนโกสินทร์ เมืองปัตตานีและเมืองฝ่ายใต้ได้ยกขึ้นกับกรุงเทพมหานคร กองทัพหลวงจึงยกทัพตีเมืองปัตตานี และนำปืนใหญ่ปัตตานีลงเรือไปเก็บไว้ที่กรุงเทพมหานคร

เนื้อหาจะเน้นข้อมูลการแต่งตั้งข้าราชการไปปกครองหัวเมืองปัตตานี การว่าราชการในหัวเมืองเช่น พงศาวดารเมืองปัตตานีกล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า กรมพระราชวังบวรสถานมงคลโปรดเกล้าฯ ให้ปลัดจนะ (ขวัญชัย) เป็นผู้ว่าราชการเมืองปัตตานี ยกคนไทยเลขส่วยดีบุกเมืองสงขลา เมืองพัทลุง เมืองจะนะ ซึ่งเป็นญาติพี่น้องหรือพวกพลัดจนะ (ขวัญชัย) ให้อยู่เป็นกำลังรักษาราชการเมืองปัตตานี 500 ครว้เศษ ต่อมาให้ปลัดจนะเป็นพระยาปัตตานี และโปรดเกล้าฯ ให้เมืองสงขลาเป็นเมืองตรีขึ้นอยู่กับกรุงเทพมหานคร และให้เมืองจะนะ เมืองเทพา เมืองปัตตานีอยู่ในกำกับของเมืองสงขลา (พงศาวดารเมืองปัตตานี, 2506, 6)

ต่อมาในสมัยพระยาปัตตานี (ฟ่าย) มีการแบ่งแยกเมืองปัตตานีเป็น 7 เมือง โดยในสมัยพระพุทธเลิศหล้านภาลัยรัชกาลที่ 2 โปรดเกล้าฯ ให้พระยาอภัยสงครามกับพระยาสงขลา (เถียนจ้อง) ออกไปจัดการแบ่งเขตการปกครองเมืองปัตตานี เป็นเขตที่เรียกว่า เมืองในการปกครองทั้ง 7 คือ ปัตตานี ยิริง สายบุรี หนองจิก รามันห์ ระแงะ ยะลา

และครั้งนั้นพระยาปัตตานี (ฟ่าย) ได้เปลี่ยนการปกครองยิริง และให้ตะวันสุหลงเป็นพระยาปัตตานี (พงศาวดารเมืองปัตตานี. 2506 : 9-16) แม้ว่าปัตตานีจะเป็นหนึ่งของการปกครองของ

กรุงเทพมหานคร แต่พบว่าปัตตานีพยายามก่อกบฏแข็งเมือง "กบฏแขก 7 หัวเมือง" ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งส่วนกลางได้ให้พระยาเพชรบุรี และพระยาเมืองสงขลา ยกทัพปราบกบฏได้สำเร็จ ต่อมาทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานตราตั้งให้ไต่ะกิงเป็นพระยาอิริงให้นายเมืองเป็นพระยายะลา ให้นายเกลียงเป็นพระยาหนองจิก ให้ทวนกูปะสาเป็นพระยาเป็นพระยาปัตตานี เมื่อพระยาปัตตานีถึงแก่กรรม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้ตะวันปู่เต้ เป็นผู้ว่าราชการเมืองปัตตานี และรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระยาปัตตานีคือ ตะวันกูปะสา ได้รับพระราชทาน นอกจากเจ้าเมืองปัตตานีแล้วเจ้าเมืองอีกเมืองก็ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ด้วย คือ เจ้าเมืองหนองจิก บรรดาศักดิ์เป็น พระยาเพชรภิบาลนฤเบศร์วาปี เขตมณฑลฉะเชิงเทราและนครนายก เจ้าเมืองยะลาเป็น พระยานครคีรี ศรีประเทศวิเศษวังษา เจ้าเมืองระแงะ เป็นพระยาภูษามักดี ศรีสุวรรณประเทศ วิเศษวังษา เจ้าเมืองอิริง (ยะหริ่ง) เป็นพระยาพิพิธเสนามาตยาธิบดี ศรีสุรสงคราม (พงศาวดารเมืองปัตตานี, 2506, 33-34)

การปกครองหัวเมืองเป็นประเทศราชทั้งเจ็ดมีอยู่เรื่อยมาจนสมัยที่มีการเปลี่ยนแปลงการระบบการปกครองหัวเมืองให้เป็นแบบมณฑลเทศาภิบาล พ.ศ. 2449

พงศาวดารเมืองกลาง

พงศาวดารเมืองกลางในประชุมพงศาวดารเมืองกลาง ภาคที่ 2 แต่งขึ้นโดยนายเริก และคณะผู้แต่งเป็นบุตรเจ้าพระยาสุรินทราจางวาง และผู้ที่เกี่ยวข้องกับเชื้อสายพระยากลาง ลักษณะของการบันทึกในพงศาวดารเป็นข้อมูลผู้ที่มีประสบการณ์ในประวัติศาสตร์ร่วมสมัยตั้งใช้ข้อความว่า "...ขอเล่าเรื่องราวตามผู้เฒ่าเล่ามาแต่ก่อน และได้รู้เห็นเองว่าเมืองกลางแต่ก่อนนั้น"(พงศาวดารเมืองกลาง. 2506 : 249)

เนื้อหากล่าวถึงต้นตระกูลของท้าวเทพกษัตรี และท้าวศรีสุนทร เดิมมีจอมร้างบ้านตะเคียนเป็นเจ้าเมืองกลางมีภรรยาจากเมืองไทร (ไทรบุรี) เป็นจุดเริ่มต้นตระกูลเจ้าเมืองกลางสืบมา การทำสงครามกับพม่า การปกครองเมืองตะกั่วป่า ตะกั่วทุ่ง กลาง พังงา ตราโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเจ้าเมืองเหล่านี้ (พงศาวดารเมืองกลาง. 2506, 249 - 257) พงศาวดารเมืองกลางในช่วงต้นไม่ระบุวันเดือนปี แต่สันนิษฐานจากเหตุการณ์เป็นในยุคต้นรัตนโกสินทร์ และบอก วัน ปี ที่บันทึกเป็น พ.ศ. 2384 ในช่วงท้ายเหตุการณ์สร้างบ้านแปงเมืองในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ การควบคุมเลขไพร่หลวง พลเมืองต่างๆคือ ตะกั่วป่า พังงา กลาง ตะกั่วทุ่ง การหลบหนีของเลขไพร่ในหัวเมืองตอนใต้ (ไพร่หนินาย) มักหลบหนีกันไปอยู่ป่าดง ทางส่วนกลางจัดให้หัวเมืองส่งบัญชีทางว่าไพร่พล โดยให้ผ่านผู้สำเร็จราชการทั้งแปดใน พ.ศ. 2347 ถึง พ.ศ. 2409 (พงศาวดารเมืองกลาง, 2508, 258 - 262)

พงศาวดารเมืองไทรบุรี (ฉบับที่มีอยู่ในศาลาลูกขุน)

พงศาวดารเมืองไทรบุรี เป็นเอกสารรวบรวมขึ้นในราวพ.ศ.2440ถึงพ.ศ.2453กล่าวถึงประวัติของเมืองไทรบุรีตั้งแต่ต้นจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5 เนื้อหาตอนต้นพงศาวดาร มีข้อความที่คล้ายกับเนื้อหาตำนานพระเจ้ามะโรงมหาวงศ์ หรือตำนานไทรบุรี-ปัตตานี คือ ประวัติต้นตระกูลเจ้าผู้ครองเมืองไทรบุรี คือ พระองค์มหาวังศา มาจากเมืองโรม (เรื่อง กรุงโรมเคยมีคำอธิบายว่า โรมอาจหมายถึงเมืองหรมหรือตุรกีโบราณ มุสลิมดินแดนอาหรับแห่งนี้เคยเรียกตุรกีโบราณว่าเป็นอาณาจักรโบราณ ต่อมามุสลิมขยายอาณาเขตสู่อินเดีย และผู้สร้างเมืองไทรบุรีน่าจะเป็นมุสลิมอาหรับ นอกจากนี้ โรม อาจมาจากโรมวิสัย หรือแคว้นองคราษฎร์ ประเทศอินเดีย ผู้สร้างเมืองไทรบุรี อาจจะเป็นมุสลิมอินเดีย) (ประพนธ์ เรืองณรงค์, 2540,23-24) พงศาวดารเมืองไทรบุรี กล่าวถึง พระองค์มหาวังศา ว่าตั้งเมืองเกดะ คือ ไทรบุรี คำว่าเกดะเป็นภาษาอาหรับแปลว่าจานดอกไม้ ที่ตั้งเมืองขึ้นนั้นเรียกว่า ลังกาชุก อยู่ทิศเหนือกวาลามูดา พระองค์มหาวังศามีบุตรคือ พระโพธิสัตว์ ซึ่งต่อมาปกครองไทรบุรีแทนบิดาต่อมาเดินทางกลับโรม เป็นต้นตระกูลเมืองไทรบุรี สืบมา ข้อความในพงศาวดารไม่ได้กล่าวถึง เรื่องเล่าเชิงตำนานอย่างเนื้อหาตำนานไทรบุรี ดังนั้นจึงชี้ให้เห็นจารีตของการบันทึกในพงศาวดารที่พยายามอธิบายถึงประวัติในเชิงบรรยายเหตุการณ์อย่างตรงไปตรงมา โดยเลี่ยงการแทรกข้อความที่แสดงถึง วัฒนธรรมความเชื่อของคนในชุมชน โดยบางส่วนก็อาศัยข้อมูลจากตำนานที่ถือว่าเป็นเรื่องราวบอกประวัติศาสตร์ของชุมชนที่เคยมีมาก่อน

พงศาวดารไทรบุรีชี้ให้เห็นว่าอิทธิพลของอาหรับต่อสายสกุลของผู้ปกครองและการนับถือพุทธศาสนาของเจ้าเมืองในลำดับที่ 1-6 และต่อมาได้นับถือศาสนาอิสลามคือ ในรัชกาลของพระองค์ มหาวังศา มีการเปลี่ยนพระนามว่า สุลต่านมุนฟานซะ ตามธรรมเนียมของอิสลามและตั้งบ้านเมืองอยู่ที่ปากน้ำกวาลามูดา การสืบทอดตระกูลเจ้าเมืองไทรบุรีในพงศาวดารกล่าวถึงจนลำดับที่ 21 คือ สุลต่านอะหมัดตายุดีนฮาเลมซะ ในสมัยนี้เจ้าเมืองขึ้นกับการปกครองของไทยได้รับพระราชทานยศเป็นเจ้าพระยาไทรบุรี (พงศาวดารเมืองไทรบุรี, 2506, 266 - 267) ไทรบุรีเป็นประเทศราชเมืองหนึ่ง ดังนั้นไทรบุรีมีท่าที่ที่แข็งเมืองไม่ส่งบรรณาการตามธรรมเนียมด้วยต้นไม้เงินต้นไม้ทอง กองทัพไทยยกกองกำลังตีไทรบุรี (ตรงกับรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว) เจ้าเมืองไทรบุรีแตกหนีไปมะละกา และโปรดให้เจ้าพระยาบริรักษ์ภูเบศร์ยกทัพไปตีเจ้าพระยาหนครศรีธรรมราชเป็นพระยาไทรบุรี (พงศาวดารเมืองไทรบุรี,2506, 268)

กลุ่มเจ้าเมืองไทรบุรีเดิมต้องการยึดไทรบุรีจึงรวมคนจากเกาะนางกาวีและแขกในเมืองไทรบุรีเพื่อรบชิงเมือง ครั้งนั้น เมืองนครศรีธรรมราช ยกทัพไปรบที่ไทรบุรี ร่วมกับเมืองสงขลา กลุ่มกบฏแพ้วแตกหนีไปจากเมืองไทรบุรี นับแต่นั้นมาฝ่ายไทยปกครองไทรบุรีเข้มงวดทั้งการส่งคนไปปกครองที่ไว้วางใจ และแบ่งเขตการปกครองไทรบุรี 12 มุแกม (เขต) มีนครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นเมืองใหญ่ตอนใต้ควบคุมไทรบุรีอีกชั้นหนึ่ง (พงศาวดารเมืองไทรบุรี. 2506 : 269) ปลายสมัยรัชกาลที่ 3 กรุงรัตนโกสินทร์ พระยาไทรบุรีปะแงหรัน มีท่าที่อ่อนน้อมต่อไทย และต้องการสภาพแวดล้อมที่สงบสุขขอพญาบุตรหลานเข้ามาทำราชการดังเดิม จึงทำหนังสือขึ้นกราบบังคมทูลพระเจ้าอยู่หัว และพระองค์

มีท้องตราตอบยกพระราชทานโทษให้เจ้าพระยาไทรบุรีและบุตรหลานพระยาไทรบุรีมาอยู่ไทรบุรีตามเดิม เจ้าเมืองไทรบุรีจึงเป็นผู้ปกครองที่ต้องรับการแต่งตั้งเป็นครั้งไปในฐานะเจ้าเมืองประเทศราชตอนใต้ (พงศาวดารเมืองไทรบุรี. 2506 : 272)

ในสมัยรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 4 และ 5 เจ้าเมืองไทรบุรีก็ให้ความสวามิภักดิ์ต่อไทยเรื่อยมา ในพงศาวดารบันทึกไว้ว่า เจ้าเมืองไทรบุรีได้ขอเมืองกะปิงปาสุ รวมกับไทรบุรี เมื่อเจ้าเมืองกะปิงปาสุถึงแก่กรรม จึงโปรดเกล้าให้ตามคำขอ เจ้าเมืองไทรบุรีเป็นผู้เดินทางเข้าออกในกรุงเทพฯ เนื่อง ๆ เหมือนกับผู้สำเร็จราชการหัวเมืองไทย และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงให้เข้าเฝ้าเหมือนขุนนางไทยทุกครั้ง เป็นการคุ้นเคยสนิทต่อฝ่าละอองธุลีพระบาท (พงศาวดารเมืองไทรบุรี, 2506,273) ในสมัยรัชกาลที่ 5 หัวเมืองไทรบุรี เป็นมณฑลไทรบุรี รวม 8 เมือง คือ ไทรบุรี ปลิศ สตุล เจ้าเมืองไทรบุรี คือ พระยาฤทธิสงครามรามภักดี เป็นข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑล พงศาวดารนำข้อความประกาศกระทรวงมหาดไทยเกี่ยวกับการปกครองมณฑลเทศาภิบาลมารวมไว้ตอนท้าย (พงศาวดารเมืองไทรบุรี,2506,295 - 299)

พงศาวดารเมืองตรังกานู

(ฉบับศาลาลูกขุน) แต่งราว พ.ศ.2420ถึง พ.ศ.2452พงศาวดารเมืองตรังกานู เป็นบันทึกประวัติศาสตร์เมืองตรังกานูนับแต่แรกที่ว่าเมืองตรังกานูเดิมเป็นเมืองตำบลเล็ก ๆ ต่อมาเจ้าเมืองยะโฮร์ส่งคนไปปกครองชื่อว่า มะหะหมัด ต่อมาก็มีการตั้งบ้านเมืองมากขึ้นมีทั้งคนเชื้อสายจีน และมลายู เมืองตรังกานูเคยตีกลับคืนได้ในสมัยอยุธยา และมีการค้าขายกับอยุธยาโดยมีกันค้าขายกับอยุธยา โดยมีสินค้าประเภทพิมเสน หมากรุก หวาย

ในสมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1กองทัพหลวงยกพลตีเมืองปัตตานี เจ้าเมืองตรังกานูได้สวามิภักดิ์โดยส่งบรรณาการ นับแต่นั้นตรังกานูจึงนับเป็นประเทศราชของไทยต้องส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทองประจำตามกำหนด ความสัมพันธ์ตรังกานูกับฝ่ายไทยเป็นมาด้วยดีโดยตลอดจนในคราวกบฏเมืองปัตตานี (สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว) เจ้าเมืองปัตตานีหนีไปอาศัยที่ตรังกานู ทำให้ฝ่ายไทยมองว่าตรังกานูคิดกบฏแต่เจ้าเมืองตรังกานูได้ทำตามฝ่ายไทยโดยส่งตัวกบฏให้ที่เมืองสงขลา

ในสมัยรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2402 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเสด็จพระราชดำเนินด้วยกระบวนเรือพระที่นั่งไปปัตตานี สงขลา และตรังกานู พงศาวดารจบเนื้อหาในราว พ.ศ.2419เรื่องการแต่งตั้งเจ้าเมืองตรังกานู พระไชยณรงค์ฤทธิรงค์ ร่ายมูดา (พงศาวดารเมืองตรังกานู,2506,316 – 317)

พงศาวดารเมืองกลันตัน (ฉบับศาลาลูกขุน)

พงศาวดารเมืองกลันตัน แต่งขึ้นเวลาเดียวกันกับพงศาวดารเมืองตรังกานู เดิมกลันตันขึ้นกับเมืองตรังกานู ต้นตระกูลพระยากลันตัน คือ รายนาว ต่อมาบุตรชาย คือ ตูหวันมะหะหมัดเป็นเจ้าเมืองแทน ในพงศาวดารไม่บอกศักราชเพราะอ้างว่าหาศักราชแน่นอนที่เป็นช่วงแรกที่กล่าวถึงไม่ได้ ในสมัยของพระยากลันตัน คงเป็นครั้งตอนรัชกาลที่ 1 กรุงรัตนโกสินทร์ พระยากลัน

ต้นแตกแยกกับเมืองตรังกานู ได้ขอแยกออกจากตรังกานู พระยากลันตันส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทองเป็นราชบรรณาการไทยมาตลอด ในสมัยรัชกาลที่1 กรุงรัตนโกสินทร์ได้ให้นครศรีธรรมราชดูแลประเทศราชคือกลันตัน และเป็นธรรมเนียมเช่นนี้เรื่อยมา การแต่งตั้งเจ้าเมืองกลันตันและที่ปรึกษาเมืองนี้เป็นไปโดยอำนาจของกรุงเทพฯมาโดยตลอด (พงศาวดารเมืองกลันตัน, 2506, 320 - 321) พงศาวดาร บันทึกความขัดแย้งปัญหาการเมืองภายในกลันตันที่ฝ่ายไทยต้องแก้ไข คือปัญหาการแย่งชิงอำนาจ เจ้าเมืองกลันตันเอง เช่น ตนกูปะชา ไม่พอใจที่ไม่ได้รับแต่งตั้งให้มียศศักดิ์ จนกระด้างกระเดื่องต่อพระยากลันตันตัววันสนิปากแดง (พงศาวดารกลันตัน, 2506, 327) ฝ่ายไทยใช้วิธีให้ตนกูปะชามาอยู่หนองจิก ให้มีการโยกย้ายครัวเรือนไพร่พลติดตามมาตั้งรกรากที่หนองจิก (พงศาวดารเมืองกลันตัน, 2506, 328 - 329)

การจัดราชการหัวเมืองมลายูกรณีกลันตันในพงศาวดารบันทึกข้อความกล่าวถึงปัญหาที่เกิดขึ้นในแย่งชิงอำนาจกัน ซึ่งฝ่ายไทยพยายามใช้เมืองสงขลาและนครศรีธรรมราชในการสอดส่องดูแลปัญหาที่เกิดขึ้นในหัวเมืองเหล่านี้มาโดยตลอด ใน พ.ศ. 2388 ตนกูปะชาที่หนองจิกได้เลื่อนเป็นพระยาตานี พระพิพิธภักดี ปกครองหนองจิกและปัตตานี บุตรหลานของพระยาตานีได้ปกครองปัตตานีต่อมาในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อีกทั้งปัตตานีและกลันตันมีความสัมพันธ์กันโดยสายโลหิตสืบมาจนช่วงลูกหลาน (พงศาวดารเมืองกลันตัน. 2506, 333 - 334) กลันตันเป็นเมืองประเทศราชที่ผูกพันกับหัวเมืองมลายูของไทยจนสมัยรัชกาลที่5 กรุงรัตนโกสินทร์

4.3 ความเป็นสังคมพหุวัฒนธรรมในตำนานภาคใต้ตอนล่างหลังพุทธศตวรรษที่ 25

ในท้องถิ่นภาคใต้ตอนล่างประเทศไทยโดยเฉพาะจังหวัดชายแดนภาคใต้จังหวัดปัตตานี จังหวัดยะลาและจังหวัดนราธิวาสนั้น ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่เกี่ยวกับพื้นที่นี้มีที่มาในตำนานงานเขียนของเมืองปัตตานีในอดีตพบว่ามีการเขียนตำนานงานเขียนที่บันทึกพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของเมืองปัตตานี ในที่นี้กล่าวถึงเอกสารในลักษณะการเขียนตำนานฝ่ายไทยและเอกสารที่เขียนร่วมสมัยที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับสังคมการเมืองในจังหวัดชายแดนภาคใต้ และการอธิบายในเอกสารตำนานที่เกี่ยวข้องกับพัฒนาการทางสังคมการเมืองวัฒนธรรมของเมืองปัตตานียุคราชวงศ์และยุคการรวมสู่รัฐสยาม

ตำนานเมืองปัตตานีและเอกสารที่เขียนร่วมสมัยซึ่งกล่าวถึงสังคมและ การเมืองในท้องถิ่นภาคใต้ตอนล่าง

ตำนานเมืองปัตตานีที่บันทึกในหลักฐานการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์เมือง

ปัตตานี ซึ่งงานเขียนต้นฉบับเอกสารหายากลักษณะต้นฉบับบันทึกเป็นสมุดโบราณและต่อมากรมศิลปากรเป็นหน่วยงานสำคัญทำการผลิตและเผยแพร่ลักษณะหนังสือเนื้อหาประวัติศาสตร์ นอกจากนี้ยังปรากฏในลักษณะเอกสารที่รวบรวมจากความสนใจของนักปราชญ์ท้องถิ่นที่สนใจเกี่ยวกับอดีตของเมืองปัตตานี เอกสารกลุ่มนี้เขียนขึ้นจากแนวคิดของตัวแทนรัฐเช่นผู้เขียนมักเป็น

ข้าราชการในฝ่ายปกครองแต่อดีตพยายามสำรวจรวบรวมบันทึกเก่าแก่เกี่ยวกับท้องถิ่นตลอดจนในระยะหลังเป็นนักวิชาการทั้งส่วนกลางและท้องถิ่นที่สนใจศึกษาเรื่องราวประวัติศาสตร์ เอกสารแต่ละฉบับก็มีลักษณะเฉพาะของความคิดทางประวัติศาสตร์ที่ผู้เขียนต้องการศึกษาทำการวิเคราะห์ความรู้จากอดีตนำเสนอเป็นกรอบคิดเกี่ยวกับเมืองปัตตานีหลายแง่มุม และส่วนใหญ่เอกสารของไทยที่เกี่ยวข้องมักมีแนวการนิพนธ์เป็นการเขียนประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับพัฒนาการการเมืองการปกครองเป็นหลัก และมีการอ้างถึงการใช้เอกสารบางส่วนของมลายู ที่อยู่ในพื้นที่ประกอบการนำมาเรียบเรียงตำนานท้องถิ่น ตำนานฉบับภาษาไทยเกี่ยวกับเมืองปัตตานี ได้แก่เอกสารตำนานท้องถิ่นที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับเมืองปัตตานีและงานเขียนประวัติศาสตร์ร่วมสมัย

เอกสารตำนานท้องถิ่นที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับเมืองปัตตานี

ตำนานที่เขียนเพื่ออธิบายความเป็นมาของเมืองปัตตานีสะท้อนวิธีดำเนินเรื่องที่ได้อธิบายจากความเชื่อศาสนาท้องถิ่นดั้งเดิมผสมผสานกับศาสนาที่เป็นวัฒนธรรมจากภายนอกทั้งพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์รวมทั้งอิทธิพลศาสนาอิสลาม

ดังจะเห็นจากการอธิบายอิทธิพลของศาสนาที่มีต่อการสร้างเมืองลักษณะการเสี่ยงทายตั้งเมือง คติการใช้พระนามกษัตริย์ในราชวงศ์ดั้งเดิมของราชวงศ์ของปัตตานีก่อนเปลี่ยนมานับถือศาสนาอิสลาม ตลอดจนยุคที่มีการรับอิทธิพลของศาสนาอิสลามในเมืองปัตตานี นอกจากนี้การที่ตำนานเมืองต้องการอธิบายประวัติของเมืองและผู้รวบรวมตำนานของไทยได้มุ่งหวังรวบรวมประวัติของเมืองเพื่อการศึกษาและการรวบรวมประวัติเพื่อความรู้ด้านการปกครอง โดยเฉพาะยุคของการรวบรวมประวัติเมืองต่าง ๆ ในท้องถิ่นในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 24 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 25 ทำให้การบันทึกตำนานเมืองของปัตตานีมีลักษณะการจดบันทึกประวัติการปกครอง ประวัติราชวงศ์โบราณ ลำดับการเปลี่ยนแปลงของการปกครองเจ้าเมืองลักษณะการปกครองแทรกอิทธิพลศาสนา สภาพสังคมวัฒนธรรมบ้างจนกล่าวได้ว่าเนื้อหามุ่งอธิบายพัฒนาการปกครองเชื้อสายเจ้าเมืองปัตตานีดั้งเดิมตลอดจนยุคของการรวมประเทศและรายงานการจัดการปกครอง เช่น ตำนานเมืองปัตตานีฉบับพระศรีบูรุษฉบับพิมพ์ดีด ที่ค้นพบสำเนาเผยแพร่แหล่งข้อมูลศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดปัตตานี เป็นต้น (พระศรีบูรุษ, มปป., 1-90)

ตำนานเมืองปัตตานีเอกสารไทยที่สำรวจมีดังนี้

- ตำนานเมืองปัตตานีฉบับเขียนโดยพระศรีบูรุษ (ฉบับสำเนาพิมพ์ดีด) ไม่ปรากฏปีที่เขียนแต่สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นฉบับเก่าที่ข้าราชการท้องถิ่นปัตตานีรวบรวมซึ่ง ตำแหน่งพระศรีบูรุษน่าจะเป็นตำแหน่งนายอำเภอของปัตตานีในช่วง พ.ศ. 2500-2510
- ตำนานประวัติเมืองปัตตานีฉบับพระยารัตนภักดี พ.ศ. 2509 (พระยารัตนภักดี, 2509)
- ตำนานเมืองไทรบุรีและเมืองปัตตานี ฉบับหลวงวิจิตร นະมาตร์ (17 กุมภาพันธ์ 2509) (หลวงครูพิติพิศาล, 2509)
- หนังสือประวัติเมืองปัตตานีที่เขียนแนวตำนานประวัติศาสตร์ของเมืองปัตตานีฉบับคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย (คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย, 2515)

- เอกสารตำนานเมืองปัตตานีฉบับภาษาไทยที่เผยแพร่เป็นฉบับพิมพ์ดีดของศูนย์การศึกษาเกี่ยวกับภาคใต้ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี ในต้นฉบับอ้างถึงการเรียบเรียงจากเอกสารมลายูที่มีชื่อว่า Sejarah Kerajaan Melayu Pattani ในฉบับนี้คุณอนันต์ วัฒนานิกร กรรมการที่ปรึกษาศูนย์การศึกษาเกี่ยวกับภาคใต้เป็นผู้บันทึกคำนำในฐานะผู้รวบรวม โดยอ้างถึงการรวบรวมประวัติเมืองปัตตานีรุ่นแรกราว พ.ศ. 2507 ในกลุ่มผู้สนใจประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเมืองปัตตานีนั่น นายแปลก ศิลปกรรมพิเศษ (อดีตศึกษาธิการภาคศึกษา 2 เขตการศึกษา 2 จังหวัดยะลา) ได้ขอให้นายอนันต์ วัฒนานิกร สืบค้นประวัติตำนานเมืองปัตตานี ซึ่งเชื่อว่าคงยังหลงเหลือในครอบครองของผู้สืบสายตระกูลผู้บริหารบ้านเมือง ข้าราชการสมัยนั้นตลอดจนผู้ที่สนใจประวัติศาสตร์ท้องถิ่นด้วยเหตุที่ฝ่ายการศึกษาเขตสมัยนั้นมีวัตถุประสงค์จะรวบรวมข้อมูลไปใช้สำหรับวิเคราะห์ จัดทำประวัติเมืองปัตตานี ในเอกสารที่นายอนันต์ วัฒนานิกรได้เรียบเรียงกล่าวถึงคณะกรรมการจัดทำเอกสาร คือ นายหะสัน หมัดหมาน และนายประพนธ์ เรืองธรรงค์ ได้มีส่วนแปลเอกสารที่อ้างถึงต้นฉบับเป็นภาษามลายู ต้นฉบับจากรัฐกลันตันประเทศมาเลเซีย (ศูนย์การศึกษาเกี่ยวกับภาคใต้, 2525, สำเนาจากผู้รวบรวม)

อย่างไรก็ดีการค้นคว้าในครั้งนั้นของคุณอนันต์ วัฒนานิกร ยังเห็นร่องรอยประวัติศาสตร์นิพนธ์เก่าของปัตตานี โดยอ้างถึงการรวบรวมตำนานพบในพื้นที่ปัตตานีระหว่างราว พ.ศ. 2507-2510 มี 4 ฉบับ (ในปัจจุบันที่ศึกษาวิจัยพ.ศ.2551 ไม่ปรากฏต้นฉบับแล้ว) คือการพบว่าตำนานประวัติเมืองปัตตานี มี 4 ฉบับ เป็นภาษามลายู และอักษรมลายู 2 ฉบับ ในการรวบรวมต้นฉบับผู้มอบให้ศึกษาครั้งแรกคือ คุณนิเลาะ สามะอาลี และคุณมนัส อดุลย์ศาสน์ (ศูนย์การศึกษาเกี่ยวกับภาคใต้, 2525, คำนำ)

- เอกสารเรื่องประวัติเมืองปัตตานีฉบับศาลมณฑลปัตตานีเรียบเรียงโดยจังหวัดปัตตานี (ปัจจุบันต้นฉบับไม่เผยแพร่)

- เอกสารประวัติเมืองตานี (ฉบับตัวเขียน) เรียบเรียงโดยหลวงรัตนมนตรี (สันนิษฐานว่าเขียนขึ้นในราว พ.ศ. 2505-2510 โดยประมาณมีการอ้างถึงในงานเขียนประวัติศาสตร์ของปัตตานีในผลงานของคุณอนันต์ วัฒนานิกร พ.ศ. 2527) (หลวงรัตนมนตรี เรียบเรียงประวัติเมืองปัตตานีอ้างในอนันต์ วัฒนานิกร เรียบเรียง, 2528 จัดพิมพ์ในนามศูนย์การศึกษาเกี่ยวกับภาคใต้ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี)

- นอกจากเอกสารดังกล่าวข้างต้นพบว่าการศึกษาเกี่ยวกับประวัติเมืองปัตตานีจากงานเขียนประวัติศาสตร์ช่วง พ.ศ. 2500-2520 ในปัตตานีได้รับการส่งเสริมจากกลุ่มนักวิชาการท้องถิ่น และข้าราชการที่ลงไปปฏิบัติหน้าที่โดยเฉพาะฝ่ายการศึกษาการปกครอง เป้าหมายเพื่อการทำความเข้าใจความเป็นมาของท้องถิ่นบริเวณจังหวัดชายแดนภาคใต้ และพบว่ามีเอกสารที่อ้างถึงแต่ไม่สามารถสืบค้นต้นฉบับ เช่น เอกสารเชอญาระห์เมืองปัตตานี ซึ่งสันนิษฐานว่าในยุคราชวงศ์ปัตตานี ตั้งแต่ช่วงตั้งเมืองปัตตานีจนยุคสิ้นสุดอาณาจักรปาตานีในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ตรงกับสมัยสุลต่านมูฮัมหมัด คงมีจารีตของการบันทึกงานเขียนทางประวัติศาสตร์ของเมืองทั้งที่เรียกในชื่อ

แตกต่างกัน คือ ตาริก (เช่น ตาริกฟาฎานี หมายถึง ประวัติศาสตร์ของเมืองปัตตานี (ในอดีตเมืองปัตตานี หรือปาตานี) ฮิกายัต (Hikayat) หมายถึงงานเขียนตำนานปรัมปราซึ่งในการเขียนประวัติศาสตร์ที่ได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมประวัติศาสตร์มลายู และเป็นไปได้ว่า ฮิกายัตปาตานีมีหลายสำนวนและคงคัดลอกต่อ ๆ กันมาทั้งนี้งานเขียนเหล่านี้สะท้อนความรุ่งเรืองของเมืองปัตตานีในยุคพุทธศตวรรษที่ 21จนถึงพุทธศตวรรษที่ 25 จุดเน้นจึงลำดับต้นราชวงศ์ของแผ่นดินความสมุทรมลายู บรรพบุรุษ วัฒนธรรม พัฒนาการทางสังคม ศาสนา การปกครองเมืองปัตตานีความสัมพันธ์ทางการทูตของเมืองปัตตานีกับเมืองหรืออาณาจักรสำคัญต่าง ๆ

ตลอดจนสงครามระหว่างเมือง เป็นต้น นับได้ว่าทั้งตาริก ฮิกายัต และ เซอญาระห์เป็นประวัติศาสตร์นิพนธ์จารีตดั้งเดิมที่เขียนเกี่ยวกับราชวงศ์ของเมืองปัตตานีและได้มีอิทธิพลต่อการศึกษาประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองปัตตานีต่อเอกสารไทยอีกด้วย จนอาจกล่าวได้ว่าในอดีตจารีตของท้องถิ่นการเขียนประวัติศาสตร์ที่แสดงว่าทกกรรมประวัติศาสตร์ในลักษณะงานนิพนธ์ยุคแรกในบริเวณแหลมมลายู คงเป็นจารีตเดียวกันคือ การจดบันทึกโดยปราชญ์ราชสำนักที่เป็นผู้รู้ในด้านอักษรศาสตร์ทั้งการศาสนา ประวัติศาสตร์ และการบันทึกประวัติศาสตร์ก็เป็นการอธิบายจุดเริ่มต้นความรุ่งเรืองของอาณาจักรปัตตานีโบราณ

การบันทึกประวัติศาสตร์ในลักษณะตำนานท้องถิ่นปัตตานีที่ส่งอิทธิพลต่องานเขียนประวัติศาสตร์ของไทยเกี่ยวกับเมืองปัตตานีดังกล่าวยังพบว่า ต้นกำเนิดของการจดบันทึกสันนิษฐานว่าประวัติศาสตร์นิพนธ์ต้นฉบับเกิดจากความเจริญด้านการเป็นศูนย์กลางการศึกษาในอารยธรรมมลายูช่วงพุทธศตวรรษที่ 22-23 ยุคราชอาณาจักรปัตตานี (ปาตานี-ปัตตานี) ทำให้มีผู้บันทึกวรรณกรรมที่มีเนื้อหาประวัติศาสตร์มลายูปัตตานี (Sejarah Melayu) จารีตการเขียนวรรณกรรมคล้ายคลึงกับรัฐมลายูต่าง ๆ ในแง่ที่ตำนานหรือเซอญาระห์เป็นประวัติศาสตร์ที่เจ้าเมืองมลายูต่าง ๆ ต้องการให้นักปราชญ์ผู้รู้อักษรศาสตร์ในราชสำนักเขียนเรื่องราวของเมือง เช่นเดียวกับตำนานปัตตานีหรือฮิกายัตปัตตานี (ปาตานี) (Hikayat Patani) หากเป็นฉบับที่เก่าแก่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22-23 น่าจะเป็นวรรณกรรมงานเขียนประวัติศาสตร์ที่มีผู้เขียนหลายคน หลายสำนวน และในการศึกษาเบื้องต้นมีข้อสังเกตว่าเอกสารโบราณยุคแรกที่เป็นที่กล่าวถึงในประวัติศาสตร์ยุคหลัง (พุทธศตวรรษที่ 25) และมีการเรียบเรียงโดยผู้แต่งหลายคน ต่อมานำมาชำระและเขียนใหม่ทำให้ข้อจำกัดของเอกสารโบราณที่เกี่ยวกับปัตตานีมักไม่ปรากฏชื่อผู้แต่งที่แท้จริง อย่างไรก็ตามประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองปัตตานีดังกล่าวเป็นร่องรอยของการศึกษาความรุ่งเรืองในประวัติศาสตร์ที่สามารถมีการจดบันทึกข้อมูลในอดีตอย่างเป็นระบบมีการสืบทอดจารีตการเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์สู่จารีตการเขียนประวัติศาสตร์ต่างวัฒนธรรมแต่นั่นเนื้อหาเกี่ยวกับอดีตของปัตตานีดังเช่นที่ปรากฏในประวัติศาสตร์ของฝ่ายไทยที่เกี่ยวกับอดีตของปัตตานีดังกล่าว

นอกจากนี้ประวัติศาสตร์นิพนธ์ในลักษณะพงศาวดารเมืองปัตตานี และพงศาวดารที่เกี่ยวข้องประวัติศาสตร์นิพนธ์ในลักษณะพงศาวดารเมืองปัตตานีเป็นแนวการเขียนประวัติศาสตร์ปัตตานีในกรอบของประเทศไทยดังจะพบว่าแนวการบันทึกได้รับอิทธิพลการเขียนประวัติศาสตร์

สมัยใหม่ มุ่งอธิบายปัจจัยการตั้งถิ่นฐาน พัฒนาการปกครองของเมืองปัตตานี ตัวอย่างประวัติศาสตร์ที่พบเช่น พงศาวดารเมืองปัตตานี ซึ่งต้นฉบับเป็นสมุดไทยโบราณต่อมาได้นำมาตีพิมพ์เป็นเอกสารของกรมศิลปากรรวบรวมครั้งแรกราว พ.ศ. 2431-2433 ผู้รวบรวมคือ พระยาวิเชียรคีรี (ชม ณ สงขลา)

สาเหตุที่ทำให้การรวบรวมเนื่องจากข้อมูลท้องถิ่นภาคใต้สามารถใช้ในการนำมาทำความเข้าใจการจัดการปกครอง และส่วนกลางโดยกระทรวงมหาดไทยต้องการรวบรวมประวัติของเมืองต่าง ๆ ที่ว่าราชอาณาจักรให้เป็นข้อมูลเบื้องต้นในการศึกษาการเผยแพร่ทำหลายครั้ง เช่นการตีพิมพ์ฉบับ พ.ศ. 2454 พ.ศ. 2457 พ.ศ. 2506 เป็นต้น (พระยาวิเชียรคีรี (ชม), เรียบเรียง, 2506) เนื้อหาเดียวกัน คือเป็นประวัติศาสตร์ของเมืองแสดงประวัติการสร้างเมืองที่นำเอาตำนานปัตตานีที่รวบรวมจากท้องถิ่นมาประกอบเฉพาะตอนต้น แล้วเน้นการบรรยายการปกครองตั้งแต่เหตุการณ์ยุครัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ จนถึงราวพ.ศ. 2435 โดยประมาณ ข้อมูลจึงจำกัดเฉพาะประวัติศาสตร์ที่รัฐบาลสยามเข้ามาปกครองเมืองปัตตานี ลักษณะการจดบันทึกมีบางส่วนที่อธิบายสภาพสังคม วัฒนธรรม เช่นความเป็นอยู่ของเจ้าเมืองปัตตานี ผลกระทบจากการปกครองของสยามบทบาทของคนจีนที่เข้ามาตั้งรกรากและการผสมกลมกลืนกับชาวมลายูท้องถิ่น เรื่องราวทางสังคมดังกล่าวไม่เป็นจุดเด่นในการบรรยายเรื่องเก่ากับบันทึกเกี่ยวกับการจัดการปกครองท้องถิ่นของสยามต่อหัวเมืองมลายูในช่วงต้นสมัยกรุงรัตนโกสินทร์เป็นต้น (พระยาวิเชียรคีรี (ชม), เรียบเรียง, 2506)

นอกจากพงศาวดารเมืองปัตตานีของไทยที่เขียนขึ้นสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ยังพบว่าพงศาวดารหลายเรื่องที่ร่วมสมัยเดียวกันมีส่วนอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างหัวเมืองมลายูด้วยกันเอง และการจัดการปกครองของรัฐบาลสยามต่อหัวเมืองมลายูช่วงต้นรัตนโกสินทร์ เช่น พงศาวดารไทรบุรี พงศาวดารตรังกานู พงศาวดารกลันตัน เป็นต้น ฉบับที่สำรวจคือ พงศาวดารชุดเอกสารประชุมพงศาวดารเล่มที่ 3 ฉบับกรมศิลปากรที่ตีพิมพ์ ในพ.ศ. 2457 และฉบับที่พิมพ์ใน พ.ศ. 2506 (กรมศิลปากร, 2506) การบรรยายเรื่องจะอธิบายประวัติศาสตร์เมืองในมิติของการจัดการปกครองของสยามต่อหัวเมืองมลายูเหล่านี้ช่วงสมัยรัชกาลที่ 1 จนถึงรัชกาลที่ 5 ในส่วนต้นรวบรวมจากตำนานท้องถิ่นมลายู อาทิ ตำนานมะโรงมหาวังศา (Hikayat Marong Mahawangsa) หรือ ตำนานเมืองไทรบุรี (เคตะห์) เข้าใจว่ารวบรวมพงศาวดารมีที่มาจากการนำตำนานดั้งเดิมมาปรุงแต่งเฉพาะส่วนต้นของการอธิบายการสร้างบ้านแปงเมือง การมีราชวงศ์ของท้องถิ่นมาบันทึกประกอบการอธิบายเนื้อหาประวัติศาสตร์

โดยทั่วไปรัฐมลายูดังกล่าวมีจาริตของการเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์ของแต่ละท้องถิ่นกล่าวได้ว่ายุคอดีตก่อนการปกครองยุครวมศูนย์โดยรัฐสยามต่อรัฐมลายูทั้งปตานี ไทรบุรี กลันตัน ตรังกานู รัฐมลายูเหล่านี้มีตำนานของรัฐพื้นเมืองในลักษณะการเขียนตำนานแห่งเมืองลักษณะ เซอญาระห์ (Sejarah) หรือ ที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ตาริก (Tarik) และ ฮิกายัต (Hikayat) มาก่อนแทบทั้งสิ้น (กรมศิลปากร (รวบรวม), 2506, 264-336)

ด้านงานประวัติศาสตร์นิพนธ์ร่วมสมัยที่กล่าวถึงเมืองปัตตานี กรณีเอกสารของไทยเท่าที่สำรวจพบว่ามีเอกสารที่ใช้ข้อมูลมลายู และเอกสารต่างประเทศมาประกอบกาเขียน ร่วมกับเอกสารของไทยจากประวัติศาสตร์พงศาวดารท้องถิ่นที่เกี่ยวข้อง งานทั้งหมดมักเป็นผลงานของนักประวัติศาสตร์โบราณคดีที่มุ่งอธิบายถึงร่องรอยอดีตแก่แก่ของเมืองปัตตานี ราว พ.ศ.2550 จนถึงปัจจุบันกว่า 4 ทศวรรษของการศึกษาเกี่ยวกับปัตตานีในมิติของสังคมไทย ได้บ่งบอกความพยายามในการแสวงหาคำตอบเกี่ยวกับภูมิหลังของดินแดนประวัติศาสตร์ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้แห่งนี้ สถานภาพของประวัติศาสตร์นิพนธ์มักปรากฏในรูปของหนังสือที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ผลงานการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเมืองปัตตานี

ประวัติศาสตร์นิพนธ์ร่วมสมัย ในคำนิยามของการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ คือผลงานการเขียนเกี่ยวกับพัฒนาการทางประวัติศาสตร์เมืองปัตตานี ลักษณะการใช้ข้อมูลหลักฐานทางโบราณคดี ประวัติศาสตร์และเอกสารที่เกี่ยวข้องมุ่งอธิบายชี้ให้เห็นการดำรงอยู่และความเปลี่ยนแปลงของเมืองปัตตานีที่มีมิติของประวัติศาสตร์ ตัวอย่างข้อมูลการศึกษาวิจัยพบว่ามีดังนี้

การศึกษาชุดหลักฐานประวัติศาสตร์ไทยในต่างประเทศเรื่องประวัติศาสตร์มลายูและปัตตานี ฉบับ ม.ล. มานิจ ชุมสาย พ.ศ. 2517 เป็นการบรรยายถึงการศึกษาหลักฐานเกี่ยวกับประวัติศาสตร์มลายู ในไทรบุรี กลันตัน ตรังกานู และปัตตานี โดยชี้ให้เห็นข้อมูลเอกสารต่างประเทศและข้อควรระมัดระวังของการศึกษาประวัติศาสตร์ จุดมุ่งหมายเขียนครั้งแรกเพื่ออธิบายปัญหารุนแรงในภาคใต้ว่า ควรเข้าใจประวัติศาสตร์ที่ถูกต้อง เรื่องมลายูและปัตตานีในเอกสารอธิบายปฐมสมัยของมลายูอธิบายจุดเริ่มของเมืองปัตตานี ว่าควรมีอายุราวตอนต้นสมัยของอยุธยา ได้กล่าวอ้างอิงจาก Hikayat Patani ในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 20 ในแหลมมลายูเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมความเชื่อ ภายใต้การแผ่ขยายอิทธิพลศาสนาอิสลาม ขณะที่ก่อนหน้านี้มีวัฒนธรรมความเชื่อ ผสมผสานระหว่างพุทธศาสนา และศาสนาพราหมณ์ ในเอกสารบางตอนพยายามจะชี้ให้เห็นว่า ในประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างปัตตานีกับกรุงเทพฯ ในฐานะศูนย์กลางอำนาจนั้น เกิดจากอิทธิพลของการแทรกแซง ของมหาอำนาจอังกฤษ การสร้างประวัติศาสตร์ ยุคอาณานิคม ในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งไทยต้องเผชิญหน้ากับอังกฤษ ทำให้ส่งผลต่อการต่อต้านรัฐไทยของเมืองปัตตานีไปโดยปริยาย (มานิจ ชุมสาย, 2517, 1-82) นอกจากนี้ เหตุการณ์ในภาคใต้ของประเทศ โดยเฉพาะเมื่อปัตตานีเกิดกระแสชาตินิยมมลายู ซึ่งเป็นปัจจัยภายนอกประการหนึ่ง ที่ทำให้ เกิดความพยายาม ในการเรียกร้องประกาศตนเป็นรัฐอิสระของปัตตานี ในเอกสารของมานิจ ชุมสาย กล่าวโดยทำนอง ที่ทำให้ตระหนักถึงความเปลี่ยนแปลงของบริบททางการเมืองและสังคมของประเทศมลายูใกล้เคียงทั้งในอินโดนีเซีย มาเลเซีย ที่ได้รับเอกราช ทำให้เกิดการตื่นตัวในเรื่องชาตินิยมรุนแรง โดยอาศัยวัฒนธรรมทางศาสนา ภาษา แนวคิด การรวมของเผ่ามลายู และอิสลามส่งผลต่อสถานการณ์ภายในพื้นที่ของภาคใต้ชายแดนสามจังหวัดของไทยด้วย (มานิจ ชุมสาย, 2517, 79) ในราว พ.ศ 2500 ผู้เขียนได้พยายามโยงเข้าปัญหาเรื่องพรรคการเมืองประเทศมาเลเซีย (Pan Islamic Party) หรือพรรคชาวมลายูอิสลามนำ

โดย ดร. บุรฮันนุดีน ประกาศใช้นโยบายปัตตานีเป็นของมลายู มีสมาชิกกระจายอยู่ในรัฐกลันตัน และตรังกานด้วย (มานิจ ชุมสาย, 2517, 79)

งานนิพนธ์ของปราชญ์ชาวราธิวาสคือ อ. บางนรา (อับดุลเลาะ ลอแมน) เป็นงานเขียนเรื่องหนึ่งที่พยายามอธิบายปัตตานีตั้งแต่ยุคแรกของการตั้งเมืองจากเอกสารตำนานปัตตานี ยุคการปกครองของสยามต่อปัตตานี การปกครองของปัตตานีในราชวงศ์ของปัตตานีแสดง อัตลักษณ์ของวัฒนธรรมมลายูปัตตานี การปกครองภายใต้รายาปัตตานี แสดงความเป็นอิสระของราชวงศ์ปัตตานีในการปกครอง เศรษฐกิจ และมีพัฒนาการทางสังคมยาวนานกว่าศตวรรษ เอกสารนี้ผู้เขียนใช้มักเน้นเอกสารต่างประเทศ การรวบรวมตำนานท้องถิ่นของมลายูฉบับภาษามลายู(ไม่ระบุต้นฉบับ) และตำนานในภาษาอังกฤษ (อ. บางนรา, 2519, 1-102)

งานค้นคว้าของอนันต์ วัฒนานิกร ที่นับเป็นประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่ให้ความรู้หลากหลายมุมมอง เช่น ชุดเอกสารเรื่อง แลหลังเมืองตานี เป็นผลงานการค้นคว้า ของอดีตศึกษาธิการอำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี เกี่ยวกับโบราณคดี ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น เป็นเอกสารที่ให้ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของปัตตานี ที่ตีเล่มหนึ่งมีการเสนอหลักฐานโบราณคดีเมืองโบราณยะรัง จังหวัดปัตตานี โดยเฉพาะในตอนต้น ของหนังสือที่พยายามชี้ให้เห็นร่องรอยของกำเนิดชุมชนโบราณจากหลักฐาน ศิลปวัตถุทางโบราณคดี ที่มีอิทธิพลวัฒนธรรมพุทธศาสนา นิกายเจติยวาท อิทธิพลศาสนาพราหมณ์ก่อนการเปลี่ยนแปลงเป็นเมืองที่รับศาสนาอิสลามอย่างแพร่หลาย ร่องรอยวัฒนธรรมในปัตตานี ที่แสดงการผสมผสาน วัฒนธรรมฮินดู พุทธ และอิสลาม ปรากฏเป็นเอกลักษณ์ของวัฒนธรรมชาวเมืองปัตตานีที่แตกต่างจากรัฐมลายูอื่น และวัฒนธรรมดังกล่าว ยากที่จะจำแนก ออกเป็นวัฒนธรรมใดวัฒนธรรมหนึ่ง (อนันต์ วัฒนานิกร , 2527, 1-121)

ประวัติศาสตร์นิพนธ์เรื่อง ประวัติศาสตร์จังหวัดภาคใต้ นราธิวาส ปัตตานี ยะลา สตูล ฉบับกรมศิลปากร กระทรวงศึกษา เรียบเรียงโดย ธวัช รัตนากิชาติ กล่าวถึงประวัติศาสตร์ของปัตตานีตอนหนึ่ง พัฒนาการความเป็นอยู่ของชาวมลายูยุคแรก เพื่อแสดงให้เห็นว่า ในประวัติศาสตร์แท้ที่จริงแล้ว ชาวมลายูท้องถิ่นมีที่มา จากการผสมผสานระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์หลากหลายทั้ง ขวา ขาวน้ำ ชาวไทย และจาม การอยู่ร่วมเผ่าพันธุ์เป็นที่มาของประวัติศาสตร์มลายูในชายแดนภาคใต้ (ธวัช รัตนากิชาติ, 2505, 1-5)

การศึกษาประวัติศาสตร์ปัตตานีแบ่งยุคคือ ยุคแรกของการเกิดขึ้นชนเผ่ามลายู ยุคที่ 2 กล่าวถึง ปัตตานีในแหลมมลายูอ้างถึงเอกสารมลายู เอกสารจีน กล่าวถึงตำนานประวัติปัตตานี มีราชวงศ์ ศรีวังสา ปกครองปัตตานี เจ้าเมืองปัตตานีเดิมนับถือพุทธศาสนาต่อมาเปลี่ยนมารับศาสนาอิสลาม ปัตตานีเคยเป็นศูนย์กลางทางการค้ากับชาวตะวันออกและชาวตะวันตก ในยุคที่ 3 ปัตตานีครั้งอยุธยา กล่าวถึงความเป็นศูนย์กลางทางการค้าในคริสต์ศตวรรษที่ 17 ชาวตะวันตกหลายชาติเข้าไปทำการค้ากับปัตตานีรวมทั้งพ่อค้าจีน อาหรับ ญีปุ่น ปัตตานีมีความสัมพันธ์ผ่านระบบการค้า ระบบเครือญาติกับรัฐมลายูใกล้เคียง เอกสารของกรมศิลปากรฉบับนี้ พยายามชี้ให้เห็น

สถานการณ์ปัตตานีที่อยู่ในฐานะหัวเมืองตอนใต้ของอาณาจักรอยุธยา โดยกล่าวถึง “พระยาประเทศราชขึ้น 16 เมืองคือเมืองมะละกา แม้จะไม่มีชื่อเมืองปัตตานีในตอนเริ่มแรกของสมัยอยุธยา ก็ตามแต่ก็คงจะเป็นที่เข้าใจว่า เมืองปัตตานีรวมอยู่ในอาณาเขตของกรุงศรีอยุธยา เพราะเหตุว่าเมืองมะละกาอยู่ใต้เมืองลงไปมาก...” (ธวัช รัตนนิชิต, 2505, 11)

ยุคที่ปัตตานีสันติสุขรุ่งเรืองถึงขีดสุด กล่าวถึงการรวมเมืองปัตตานีเมื่อแข็งเมืองต่อส่วนกลาง กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทในรัชกาลที่ 1 ได้ตีเมืองปัตตานี พ.ศ. 2332 จากนั้นได้มีการจัดการปกครองหัวเมืองมลายูใหม่ จนยุบการปกครอง 7 หัวเมือง และปัตตานียุคปัจจุบันอธิบายตั้งแต่สมัยที่ 5 ทรงที่จัดการปกครอง ทำนุบำรุงให้เมืองปัตตานีมีความเจริญหลายด้าน และเน้นพระราชกรณียกิจสำคัญของพระเจ้าแผ่นดินสยามต่อความสงบสุขของพื้นที่ชายแดนใต้ โดยกล่าวถึง ตั้งแต่รัชกาลที่ 5 สิ้นสุดยุค พ.ศ. 2477 ใน 3 รัชกาลของกรุงรัตนโกสินทร์ (ธวัช รัตนนิชิต, 2505, 45-48)

งานนิพนธ์เรื่องลังกาสุกะ-เมืองปัตตานีของอนันต์ วัฒนานิกกร งานเขียนเรื่องนี้ใช้เอกสารในการเขียนจากประวัติเมืองปัตตานีฉบับนายห้วน อาซัน เป็นหลัก (ปัจจุบันไม่ปรากฏการเผยแพร่ต้นฉบับ) ร่วมกับชื่อยาเราะห์ ปัตตานี ของ อิบรอฮิม ชุกรี งานของ D.K.wyatt และ A.Teauw ชุดตำนานอิกายัตปัตตานี และข้อมูลที่เก็บสะสมของศิลปกรรมพิเศษ (แปลกศิลปกรรมพิเศษ) เป็นการอธิบายความเป็นมาของผู้คนบ้านเมืองยุคแรกในแหลมไทยมลายู จากลังกาสุกะมาเป็นเมืองปัตตานี ประวัติการสร้างเมือง สภาพสังคม เศรษฐกิจ สภาพการปกครอง โดยเฉพาะโบราณสถานสำคัญมีทั้งโบราณสถาน แสดงถึงวัฒนธรรมไทยพุทธ ไทยมุสลิมและไทยเชื้อสายจีนในด้านวัฒนธรรมที่แพร่หลายจากศาสนาอิสลามเกิดขึ้นในราว พ.ศ. 2021-2057 ยุคของพญา อินทิรา(สุลต่าน อิสมาแอล ชาห์) ขณะที่ศาสนาอิสลามได้ขยายอิทธิพลในรัฐมลายูต่างๆ ในปัตตานี

ผู้เขียนสันนิษฐานว่า ศาสนาอิสลามน่าจะเข้ามาผ่านมุสลิมหลายฝ่ายทั้งมุสลิมอินเดีย และมุสลิมผ่านชาวสุมาตรา จึงมีการใช้ภาษาสันสกฤต แทนคำในภาษาอาหรับ ปะปนอยู่ในการเรียกชื่อศาสนา แลพิธีกรรมต่างๆ เช่น เรียกพิธีฮัจญ์ ว่า “มาโซะยาวิ” นับเป็นการเข้ารับศาสนาอิสลามร่วมกับชาว (อนันต์ วัฒนานิกกร, 2531, 118-130)

งานนิพนธ์ประวัติศาสตร์ เรื่องปัตตานีในอารยธรรมมลายู ฉบับภาษาไทยของโครงการจัดตั้ง สถาบันสมุทรรัฐ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา เดิมเป็นต้นฉบับภาษามลายูของ มูฮัมหมัด ซัมบรี อับดุลมาลิก ต่อมาได้แปลเป็นภาษาไทยแพร่หลายในกลุ่มนักวิชาการ วัฒนธรรมมลายูภาคใต้ประเทศไทย จุดมุ่งหมายของผู้แต่งชี้ให้เห็นว่า วัฒนธรรมประเพณีที่เป็นส่วนเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ ปัตตานี เป็นมรดกของการผสมผสานระหว่างอารยธรรมมลายู และอิสลาม สะท้อนเป็นประวัติศาสตร์แห่งอารยธรรมมลายูปัตตานี (มูฮัมหมัด ซัมบรี อับดุลมาลิก, 2543, บทนำ) ความสำคัญของข้อมูลในงานนิพนธ์ประวัติศาสตร์ชี้ให้เห็นว่าในการรับรู้ประวัติศาสตร์ของมลายูมุสลิมเกี่ยวกับปัตตานี แสดงถึง ปัตตานีเป็นแหล่งอารยธรรมเก่าแก่ เป็นผลของการผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมหลายชนชาติกว่าจะหล่อหลอมเป็นวัฒนธรรม ของรัฐมลายู ในเมืองปัตตานี

ความรุ่งเรืองในอดีต จะเห็นได้จากความเป็นมาในประวัติศาสตร์ของการต่อสู้ที่ยาวนาน การมีราชวงศ์ตลอดจนความเปลี่ยนแปลงยุคความเป็นรัฐสยาม จุดเน้นที่ผู้แต่งต้องการอธิบายในด้านหนึ่งของงานเขียนเรื่องนี้คือ วัฒนธรรมที่เป็นมรดกของอิสลามในโลกมลายู เช่น การศึกษา ศาสนางานช่างในศิลปกรรมพื้นฐาน ในวิถีชีวิตของชาวปัตตานี ประเพณีความเชื่อท้องถิ่นที่ผสมผสานกับวัฒนธรรมก่อนเปลี่ยนเป็นศาสนาอิสลาม หลายประการ ตลอดจน ความเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมดังกล่าวในโลกปัจจุบัน (มุฮัมหมัด ซัมบรี อับดุลมาลิก, 2543, 1-174)

งานนิพนธ์ของพิริยศ ราฮิมมูลา เรื่องพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ราชอาณาจักรมลายูปัตตานี ตั้งแต่ ค.ศ.1350-1966 และการเข้ามาของศาสนาอิสลามในปัตตานี ในงานเรื่องนี้มุ่งอธิบายการเข้ามาของศาสนาอิสลามว่า ทำให้ประวัติศาสตร์ของปัตตานีเปลี่ยนแปลง ทางการปกครอง ทางสังคมวัฒนธรรม จนกล่าวได้ว่า อิสลามได้กลายเป็นวิถีชีวิตของผู้คนบริเวณนี้ และการที่ผู้คนส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลของศาสนาอิสลาม เป็นปัจจัยสร้างความแตกต่างระหว่างวัฒนธรรมมลายูและวัฒนธรรมของไทย การศึกษาเอกสารประวัติศาสตร์ใช้ข้อมูลมลายูประกอบการศึกษาประวัติศาสตร์มุสลิมปาไซ ประวัติศาสตร์นิพนธ์ร่วมสมัยที่รวบรวมตำนานในกลุ่ม Sejarah Melayu ฉบับต่างๆ เช่นฉบับ Brown.cc ฉบับ Syukri และข้อมูลอื่นในลักษณะประวัติศาสตร์มลายูที่เกี่ยวข้องกับมลายูปัตตานี ความสัมพันธ์ที่มีต่ออินโดนีเซีย รัฐอิสลามในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เป็นต้น(พิริยศ ราฮิมมูลา, 2543, 1-46)

ประวัติศาสตร์นิพนธ์ ของผู้รู้ด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ที่พยายามแสดงให้เห็นสังคมเข้าใจประวัติศาสตร์ดั้งเดิมของปัตตานีผ่านงานเขียนจากท้องถิ่น เรื่อง ปาตานีดารุสลาม ของ อารีฟีน บินจิ อ.ลออแมน อัลหมัดสมบูร์น บัวหลวง เนื้อหาส่วนใหญ่เป็นประวัติศาสตร์ปัตตานี ในสายตานักวิชาการเชื้อสายมลายู ปัตตานี มุ่งอธิบายพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของปัตตานียุคของการเชื่อมอำนาจ ข้อมูลที่ผู้เขียนเสนอภาพประวัติศาสตร์ มาจากเอกสารมลายูส่วนหนึ่ง อาทิ เอกสาร Umat Islam Patani Sejarah dan Politik ของ Mohd Zambri A.Malek แล้วนำเสนอเป็นภาษาไทยให้อ่านง่าย ประวัติศาสตร์ที่เขียนเป็นภาพ เป็นมาบทบาทรราชวงศ์ปัตตานี สมัยราชวงศ์ศรีวังสา(มหาวังษา) ราชวงศ์กลันตัน และต่อมาในยุคของการผนวกกับสภาพ เข้ามาปกครองตั้งแต่ช่วง ค.ศ.1815(พ.ศ.2394) ต่อมาจนถึงสิ้นสุดความเป็นอาณาจักรปาตานี (ปัตตานี) ในความหมายของประวัติศาสตร์ท้องถิ่น พ.ศ.2442 ครั้งเมืองสงขลาปกครองหัวเมืองปัตตานีสมาัยปฏิรูปการปกครองมณฑลปัตตานีการสิ้นสุดอำนาจของ เติงกูอับดุลกอเดร์

และต่อมาได้อพยพไปอยู่รัฐกลันตัน จนจบชีวิตที่เมืองโกตาบารู กลันตัน ผู้เขียนประวัติศาสตร์เรื่องนี้ต้องการสะท้อนความคิดเกี่ยวกับการปกครองยุคใหม่ของสยามต่อปัตตานีทำให้สิ้นสุดลักษณะการปกครองความเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจทางทะเล และแหล่งอารยธรรมอิสลามที่เก่าแก่แห่งหนึ่งในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กว่าศตวรรษที่ผ่านมา (อารีฟีน บินจิ อ. ลออแมน และอัลหมัดสมบูร์น บัวหลวง, 2543, 1-177)

เอกสารที่เขียนเป็นภาษาไทยเรื่องของอาณาจักรปัตตานีที่โบราณ อีกเล่มหนึ่งที่เป็นประวัติศาสตร์ร่วมสมัยในชื่อเรื่องประวัติศาสตร์ราชอาณาจักรมลายูปัตตานี ต้นฉบับเดิมอ้างถึงเอกสารมลายูในชื่อ “เชอญาระห์ กรือยาอันมลายูปัตตานี” ที่เขียนเป็นภาษามลายู อักษรยาวี เอกสารภาษาไทยในเนื้อหาดังกล่าวปัจจุบันเป็นข้อมูลแพร่หลายระดับหนึ่ง แนวการเขียนอ้างอิงเอกสารมลายูดั้งเดิมแต่ไม่ปรากฏที่มีต้นฉบับ การใช้เอกสารในกลุ่มภาษาต่างประเทศ จากการรวบรวมตำนานฉบับต่างๆ รวมทั้งการอ้างถึงว่ามีการศึกษาใช้เอกสารที่ผู้เขียนค้นพบในท้องถิ่นปัตตานี เอกสารชิ้นต้นที่อ้างถึง น่าจะแสดงให้เห็นถึงข้อมูลการจดบันทึกประวัติศาสตร์ของปัตตานีในท้องถิ่นที่หลงเหลืออยู่ แต่ปัจจุบันไม่มีการแสดงต้นฉบับทำให้มีข้อจำกัดเรื่องหลักฐานที่นำมาใช้เรียบเรียงจุดมุ่งหมายของงานเขียน ประการหนึ่ง คือ การอธิบายเรื่องราวในอดีตเกี่ยวกับอาณาจักรโบราณปัตตานี ตั้งแต่ตำนานการสร้างเมืองยุคแห่งความรุ่งเรือง การมีอำนาจอย่างสมบูรณ์ และยุคเสื่อมอำนาจ นับได้ว่าจุดประสงค์แสดงสำนักทางประวัติศาสตร์ของคนท้องถิ่นที่ต้องการแสวงหาข้อมูล มีการรวบรวมข้อมูล และอธิบายเกี่ยวกับอดีตจากกรอบคิดของชาวมลายูต่อประวัติศาสตร์ ปัตตานี แม้ว่าในตอนท้ายของเรื่องจะมีเนื้อหาแสดงถึงเหตุการณ์ในปัตตานีช่วงทศวรรษ 2490-2500 ยุคชาตินิยมในประเทศสยามรุนแรง จนมีการนำนโยบายรัฐนิยมและการปกครองมาสู่ดินแดนปัตตานี นำไปสู่การต่อต้านและขบวนการของ หะยีสุหลง อับดุลกอเดร์ ทั้งท้ายเรื่องของการเรียกร้องความเป็นเอกราช ซึ่งหากเป็นนโยบายการสร้างความมั่นคงแห่งรัฐแล้วแนวคิดดังกล่าว อาจถูกวิจารณ์ได้ อย่างไรก็ดี นับว่างานเขียนเรื่องนี้มีมิติของประวัติศาสตร์ ในทัศนะของชาวมลายูต่อประวัติศาสตร์ของตนเอง ตั้งแต่อดีตจนเข้าสู่ยุคของการเปลี่ยนแปลงปัตตานีสสมัยปัจจุบัน (อิบรอฮิม ชุกรี ,2549, 1-95)

งานประวัติศาสตร์นิพนธ์ของครองชัย หัตถา เรื่องปัตตานีการค้าและการเมืองการปกครองในอดีต ต่อมาปรับปรุงเป็นหนังสือเรื่องประวัติศาสตร์ปัตตานีสมาัยอาณาจักรโบราณถึงการปกครอง 7 หัวเมือง เป็นงานเขียนที่ผู้แต่งพยายามอธิบายถึงปัตตานีในพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ในมิติภูมิรัฐศาสตร์ โดยชี้ให้เห็นว่าในอดีตความรุ่งเรืองของปัตตานี คือการเป็นศูนย์กลางทางการค้าทางทะเล เป็นแหล่งท่าเรือนานาชาติ แห่งหนึ่งในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ การเป็นเมืองท่าทางทะเลทำให้ปัตตานีในพุทธศตวรรษที่ 21-23 มีความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจ งานเขียนเรื่องนี้พยายามเน้นความเก่าแก่ของปัตตานีในอดีตครั้งลังกาสุกะ และครั้งที่เคยเป็นศูนย์กลางการเผยแผ่ศาสนาอิสลามในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13-16 ปัตตานีมีความสัมพันธ์กับเมืองต่างๆ ทั้งเคดาห์ ศรีวิชัย มัชปาหิต และสยาม โดยอ้างอิง เอกสารจีนซึ่งผ่านการถอดความเผยแพร่เอกสารต่างประเทศ อย่างไรก็ตามก็นับได้ว่าการศึกษาเรื่องนี้ เป็นการวางพื้นฐานของประวัติศาสตร์ปัตตานีสู่สังคมวิชาการที่สนใจเรื่องราวของปัตตานี ในสังคมไทยอย่างกว้างขวางเรื่องหนึ่ง

งานประวัติศาสตร์นิพนธ์เกี่ยวกับเมืองปัตตานี เรื่องต่อมา คือ ประวัติศาสตร์ 3 จังหวัดชายแดนใต้รัฐปัตตานีในศรีวิชัยเก่าแก่กว่ารัฐสุโขทัยประวัติศาสตร์ พยายามนำเสนอพัฒนาการประวัติศาสตร์ของปัตตานีในบริบทของประวัติศาสตร์ตั้งแต่ยุคศรีวิชัยความเป็นมาของการก่อสร้าง

เมืองๆในคาบสมุทรภาคใต้ของสยาม การพัฒนาของการสร้างเมืองปัตตานีตั้งแต่ชุมชนโบราณ บริเวณลุ่มแม่น้ำปัตตานี อิทธิพลของวัฒนธรรมพุทธศาสนา นิภายเจติยวาท การผสมกลมกลืน ระหว่างศิลปะทวารวดีศรีวิชัย และศิลปะขอมที่มีอิทธิพลต่อศิลปวัตถุที่ปรากฏในบริเวณเมืองเก่า บริเวณลุ่มแม่น้ำปัตตานี ความเปลี่ยนแปลงของเมืองปัตตานีในอารยธรรมของอิสลามยุคปัตตานีดา รุสสะลาม จนการเปลี่ยนแปลงสู่ยุคชายแดนภาคใต้ปัจจุบัน อย่างไรก็ตามงานนิพนธ์เรื่องนี้เป็นการ รวบรวมงานนิพนธ์นักวิชาการ หลายท่าน อาทิ สุจิตต์ วงษ์เทศ ศรีศักร วัลลิโภดม รัตติยา สาและ ตีเป็นอีกมุมหนึ่งที่พยายามอธิบายให้เห็นว่าปัญหาวิกฤตชายแดนปัจจุบันส่วนหนึ่งมีพื้นฐานมาจาก รากเหง้าของความขัดแย้ง ระหว่างระบบราชการรวมศูนย์ และวัฒนธรรมท้องถิ่นซึ่งมีประวัติศาสตร์ ยาวนานนับ 1,000 ปี ในสังคมไทยควรยอมรับหลักฐานประวัติศาสตร์เกี่ยวกับรัฐปัตตานี แม้ว่าจะ สะท้อนให้ควมมีตัวตนของรัฐปัตตานี (สุจิตต์ วงษ์เทศ(บก.),2547 , 358 หน้า)

งานเขียนอีกเรื่องหนึ่งที่รวบรวมข้อมูล จากนักวิชาการมลายูท้องถิ่นและเขียนเป็น ประวัติศาสตร์เชิงการเมืองของ อารีฟีน บินจิ อ.ลออแมน และซุฮัยมีย์ อิสมาแอล เป็นงานเขียนที่ พยายามสร้างความเป็นมาอดีตของเมืองปัตตานี พัฒนาการตั้งแต่ยุคลังกาสุกะจนสมัยปาตานี ดารุสลามจนปัจจุบัน เป็นที่น่าสนใจ จากทัศนะของคณะผู้เรียบเรียงงานประวัติศาสตร์นิพนธ์เรื่องนี้ ต้องการชี้ให้เห็นปมปัญหาการเมืองในอดีตที่มีอยู่ และพยายามอธิบายปมปัญหาความล้มเหลวใน การจัดการปัญหาสำหรับจังหวัดชายแดนใต้ปัจจุบันควรมีการศึกษาทบทวนปัจจัยของความ ล้มเหลว เนื้อหาประวัติศาสตร์นิพนธ์การเมืองเรื่องนี้มี 4 ภาค ในภาคที่1-2 เป็นความเป็นมาของชาติพันธุ์ มลายู เน้นการเป็นยุคอิสลาม การปกครองมีอิทธิพลต่อวัฒนธรรม และการปกครองของเจ้าเมือง ปัตตานียุคอาณาจักรมลายูปาตานี (ราชวงศ์มหาวังษา) ราชวงศ์กลันตันและเข้าสู่ยุคการปกครอง ของสยาม ภาคที่ 3-4 เป็นการเมืองภาคขบวนการมลายู การต่อต้านอำาจรัฐ (อารีฟีน บินจิ อ. ลออแมน และซุฮัยมีย์ อิสมาแอล,2550 , 532 หน้า)

กล่าวได้ว่าจากการศึกษาสำรวจประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยร่วมสมัยที่เกี่ยวกับปัตตานี เท่าที่ ปรากฏ เน้นการเขียนประวัติศาสตร์ของการปกครอง และงานเขียนส่วนใหญ่มีการรวบรวมเอกสาร ของมลายูประกอบมีการเขียนแนวเดียวกัน และการกำหนดยุคประวัติศาสตร์ในการศึกษา เน้นการ แบ่งเวลาการศึกษา คล้ายคลึงกัน คือยุคก่อนการเข้ามาของศาสนาอิสลาม ยุคอิสลามและเมือง ปัตตานีรุ่งเรือง ยุคการเข้าสู่การปกครองของสยาม และในงานเขียนบางเล่ม อธิบายความเป็นมา ของพัฒนาทางการเมือง จนยุคปัจจุบันในสถานภาพปัตตานี การเป็นส่วนหนึ่งของดินแดนสาม จังหวัดชายแดนภาคใต้

เป็นที่น่าสนใจเกี่ยวกับการอธิบายประวัติศาสตร์ในประวัติศาสตร์นิพนธ์ยุคใหม่ ตั้งแต่การ รวมประเทศจนปัจจุบัน สะท้อนมิติของความขัดแย้ง เอกสารประกอบการศึกษาการเมืองของ ปัตตานี บางเล่มใช้ข้อมูลมลายูร่วมสมัย ขบวนการปลดแอกและแบ่งแยกดินแดน ซึ่งในสายตาชาว มลายูท้องถิ่น มองว่าเป็นการต่อสู้กับปัญหาการปกครองของท้องถิ่นไทย ประวัติศาสตร์การเมือง ในสำนักของผู้เขียน โดยเฉพาะกลุ่มนักเขียนชาวมลายูที่อธิบายเกี่ยวกับสำนักเกี่ยวกับ

ประวัติศาสตร์ของคนในพื้นที่ต่อความเป็นมาของคนในอดีต นโยบายการปกครองของประเทศไทยในด้านหนึ่ง งานเขียนในช่วง พ.ศ. 2540 จนปัจจุบันยังสะท้อนปัญหา นโยบายเกี่ยวกับการเมืองด้านความมั่นคง ในการเผชิญกับปัญหาความรุนแรง ในจังหวัดชายแดนภาคใต้ อีกทางหนึ่ง เพื่อที่สังคมไทยได้กลับมาทบทวนความสัมพันธ์ในมิติอดีต เพื่อพัฒนาความสงบในภาคใต้ปัจจุบัน

ตำนานท้องถิ่นและการอธิบายพัฒนาการทางสังคมการเมืองวัฒนธรรมของเมืองปัตตานี ยุคราชวงศ์และยุคการรวมสู่รัฐสยาม

การศึกษาพัฒนาการทางการเมืองของเมืองปัตตานีจากตำนานที่เกี่ยวกับเมืองปัตตานีจากการศึกษาประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองปัตตานีพบว่างานเขียนส่วนใหญ่มักเป็นพัฒนาการทางการเมืองเป็นหลักอยู่แล้วจนกล่าวได้ว่างานเขียนทั้งตาริก เซอญาระห์ และอิกายัต มีแกนหลักในการนำเสนอลักษณะประวัติศาสตร์ของเมืองและบอกเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับความรุ่งเรืองและความเสื่อมของราชวงศ์และสงคราม โดยเฉพาะประวัติศาสตร์เมืองปัตตานีอาจมีความเก่าแก่แตกต่างกัน แต่มีการถ่ายทอดข้อมูลทางประวัติศาสตร์ต่อเนื่องที่เขียนในฉบับต่างๆ ในการนำเสนอเกี่ยวกับพัฒนาการของเมือง

ตำนานเกี่ยวกับเมืองปัตตานีหลายฉบับมีการกล่าวถึงพัฒนาการการเมืองของปัตตานีที่สะท้อนการมีอำนาจปกครองปัตตานีที่เป็นเสมือนรัฐอิสระ มีจาริต มีวัฒนธรรมการปกครองตนเอง มีประวัติศาสตร์ที่เป็นต้นกำเนิดราชวงศ์ของตนเอง เสมือนการมีรากเหง้าทางประวัติศาสตร์เป็นมาในอดีตยาวนาน และอยู่ในฐานะที่รับวัฒนธรรมของโลกมลายู ร่วมกับรัฐมลายูตอนเหนือ ดังจะพบว่ายุคจาริตก่อนการตั้งเมืองปัตตานีก่อน โกตามาลิขัย ตำนานปรัมปรา เช่น ตำนานมโหรีมหาวังศา ตำนานปัตตานีไทรบุรี สะท้อนความเป็นบ้านพี่เมืองน้องของเมืองปัตตานี ไทรบุรี และเมืองบริเวณใกล้เคียง ยะโฮร์ เปรัก เป็นต้น อย่างไรก็ตามการตั้งเมืองครั้งพญาตุนักปา (รายาอินทิรา) จากเมืองโกตามาลิขัย มาสร้างเมืองริมทะเล นั้นน่าจะเป็นชุมชนเริ่มแรกที่ยึดอาศัยอยู่ไม่มากนักจนเป็นมหานคร เจ้าเมืองสร้างเมืองขึ้นและเริ่มสถาปนาอาณาจักรขนาดเล็กบริเวณริมฝั่งทะเล ต่อมาการมีชัยภูมิเหมาะแก่การติดต่อกับชุมชนภายนอกทำให้บ้านเมืองปัตตานีขยายตัว การปกครองยุคแรกนี้เกิดขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 20

การปกครองของปัตตานีในยุคจาริตเจ้าเมืองที่นับเป็นราชาของเมืองปัตตานี อาจแบ่งเป็นยุคได้ 3 ยุค คือ 1.ยุคปกครองโดยปฐมวงศ์ปัตตานีราชวงศ์ศรีวังศา 2.ยุคปกครองโดยรายาจากปัตตานี 3.ยุคปกครองโดยเจ้าเมืองที่แต่งตั้งจากกรุงเทพฯ (ภายหลังการปกครองปัตตานียุค 7 หัวเมือง) ยุคที่ 1 การปกครองโดยปฐมวงศ์ ราชวงศ์ศรีวังศา (ราวพุทธศตวรรษที่ 20 จนถึง พ.ศ. 2194)

ในประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองปัตตานีทั้งฉบับอิกายัตปัตตานีรวบรวมโดย A.teew&D.K. Wyatt ฉบับ Ibrahim Syukri, ฉบับ Pengatar Sejarah Pattani และฉบับ ตำนานเมืองไทรบุรี ปัตตานี ต่างมีเนื้อหาที่มีแนวเรื่องเหมือนกันเกี่ยวกับราชวงศ์ศรีวังศา แสดงให้เห็นว่าราชวงศ์นี้มีความเป็นมาในประวัติศาสตร์ของปัตตานี มีการเขียนประวัติศาสตร์ของราชวงศ์ที่มีพัฒนาการ

ปกครองแบบสังคมตะวันออกที่ปกครองโดยสืบทอดอำนาจจากการมีบรรพบุรุษร่วมกับปฐมวงศ์ของศรีวิงคามจากชนเผ่าพื้นเมืองผสมผสานกับอินเดีย หรือการรับวัฒนธรรมจากอินเดีย ในตำนานปัตตานี และไทรบุรีเรียกเจ้าเมืององค์แรกว่า “ราชาพระองค์มหาโพธิสัตว์” มีโอรสพระนามว่า “ราชาพระองค์มหาวิงศา” เช่นประวัติศาสตร์การสร้างเมืองไทรบุรี และปัตตานีอาจทำให้ย้อนไปถึงประวัติศาสตร์ยุคแรกที่ปัตตานี ไทรบุรี เป็นเมืองยุคแรกที่เป็นพุทธ และเปลี่ยนมารับศาสนาอิสลามในตำนานไม่ระบุศักราชชัดเจน (คุรุณทิพิศาล, 2509, 56) เจ้าเมืองปัตตานีที่เป็นศาสนิกชนในตำนานกลุ่มอิกายัตปัตตานีระบุว่ามีราชาศรีวิงศาและราชาอินทิดา ต่อมาก็มีการเปลี่ยนแปลงเป็นเจ้าเมืองที่รับศาสนาอิสลาม

ลำดับเจ้าเมืองปัตตานีในราชวงศ์นี้ แสดงตามตารางคือ

ตารางที่ 1 แสดงข้อมูลลำดับเจ้าเมืองปัตตานี

พระนาม	ระยะเวลาในการปกครองปัตตานี
1. ราชาพระองค์มหาโพธิสัตว์	ราวก่อน พ.ศ. 2000
2. ราชาพระองค์มหาวิงศา	ราวก่อน พ.ศ. 2000
3. ราชาอินทิดา (ต่อมาเปลี่ยนเป็นสุลต่านอิสมาแอล ชาห์)	พ.ศ. 2043-2073
4. สุลต่านมูฮอหมัด ชาห์	พ.ศ. 2073-2107
5. สุลต่านปาเต๊ะสยาม	พ.ศ. 2107-2115
6. สุลต่านบาฮาตูร์ ชาห์	พ.ศ. 2115-2116
7. ราชินีฮิยา (ราชาฮิยา)	พ.ศ. 2116-2127
8. ราชินี ปีรู (ราชาปี่รู)	พ.ศ. 2159-2167
9. ราชินีอูงู (ราชาอูงู)	พ.ศ. 2167-2178
10. ราชินีกูนิง (ราชากูนิง)	พ.ศ. 2178-2194

(ประมวลจากเอกสารฉบับ Hikayat Patani)

การปกครองในยุคของราชวงศ์ศรีวิงสานับเป็นยุคที่ปัตตานีเปลี่ยนมารับศาสนาอิสลามและตรงกับยุคที่เป็นศูนย์กลางการค้าบริเวณแหลมมลายูที่สำคัญอีกแห่งหนึ่ง กษัตริย์หรือเจ้าเมืองมีอำนาจทางการเมืองสูงสุด และมีผู้ช่วยราชการ เป็นตำแหน่งอำมาตย์เมืองเป็นขุนนางดูแลจัดกองทัพป้องกันเมือง การทหาร และมีขุนนางฝ่ายในหรือเทียบเท่ากับพลเรือน ขุนนางคลัง

(Bendahara) ที่ปรึกษาด้านศาสนาและกฎหมายอิสลาม เช่นในสมัยสุลต่านมูฏอฟฟาร์ ชาห์ (พ.ศ. 2073-2107) ตั้งให้เชคฟายุดดิน เป็นที่ปรึกษาศาสนาอิสลามในตำแหน่ง (วังสุลต่าน) และมีตำแหน่งครูสอนศาสนา รองจากที่ปรึกษาศาสนาอิสลาม นับได้ว่าโครงสร้างการปกครองมีขั้นสูง คือ สุลต่าน รองลงมาคือ ขุนนางกลาโหมหรือฝ่ายกองทัพ

พลเรือนรวมถึงขุนนางฝ่ายใน ตำแหน่งนายทาด่านภาษี และตำแหน่งสำคัญด้านศาสนา คือ ที่ปรึกษาศาสนาอิสลามควบคุมและเผยแผ่ศาสนาของครูผู้สอนศาสนาของเมืองปัตตานี การปกครองมีการแบ่งหน้าที่ชัดเจน มีบทบาทแตกต่างกันส่วนการสืบทอดตำแหน่งของเจ้าเมืองเป็นไปโดยสายโลหิตจากพ่อสู่ลูก ดังนั้นก่อนจะขึ้นครองเมืองสุลต่านหรือรายา ก็จะมีตำแหน่งเทียบเท่ารัชทายาท ซึ่งถ้าเป็นชายก็จะขึ้นครองเมืองได้โดยมีสิทธิก่อนบุตรที่เป็นหญิงและหากไม่มีราชทายาทชายก็จะให้รัชทายาทหญิงได้ ธรรมเนียมของปัตตานีอาจเหมือนการปกครองของรัฐมลายูทั่วไปที่ยุคแรกไม่ได้จำกัดสิทธิจากรัชทายาทชายหรือหญิงหากแต่เป็นไปโดยลำดับสายโลหิตจากพ่อสู่ลูก ปาตานีมีรายาหญิงถึง 4 พระองค์ซึ่งถือว่าสตรีสามารถปกครองเมืองได้ มีสิทธิในการปกครองเช่นเดียวกับสุลต่าน ในวัฒนธรรมชาวมลายูสิ่งที่สะท้อนราชอำนาจของสุลต่าน เหนือกว่าขุนนาง (โอริงกายา) คือเครื่องยศของรายาหรือสุลต่าน แสดงถึงอำนาจที่ทุกฝ่ายต้องยำเกรง เช่น วัฒนธรรมที่ รายา สุลต่านมีเครื่องยศคือกริช ต้นตระกูล เมื่อออกว่าราชการที่ท้องพระโรงธรรมเนียมนี้อาจเป็นวัฒนธรรมชาวมลายู ที่เก่าแก่ก่อนการเข้ามาของศาสนาอิสลาม เช่นประวัติตอนที่สร้างเมืองไทยบุรี และปัตตานี มีข้อมูลที่ว่าถึงเจ้าเมือง รายาจารย์ม ออกว่าราชการพร้อมกริชที่สืบทอดจากเจ้าเมืองเดิมที่เป็นพระราชธิดาด้วย

กล่าวได้ว่าราชวงศ์ศรีวังสาเป็นราชวงศ์ที่แสดงความเป็นปึกแผ่นของเมืองปัตตานีเป็นเสมือนรัฐที่มีพัฒนาการยาวนาน จนไม่อาจปฏิเสธความมีตัวตนของรัฐสุลต่านปัตตานีได้ การปกครองของสุลต่านมีความพิเศษ คือ แม้ผู้ปกครองจะดำรงความเป็นมลายูมุสลิมแต่ไม่ได้มีการขับไล่ประชาชนของพระองค์ที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมอันมีพื้นฐานจากศาสนาเลย เพราะไปปรากฏในประวัติศาสตร์นิพนธ์ถึงการขับไล่พลกนิกรที่ต่างศาสนา เพราะปัตตานีเป็นเมืองที่ยอมรับความหลากหลายทางวัฒนธรรมมีพื้นฐานของศาสนาตั้งเดิมเป็นเสมือนเกราะในการคุ้มภัยให้คนในพื้นที่เดียวกัน มีความเมตตาและอยู่ร่วมกันในเมืองแห่งนี้อย่างพึงพา และผสมผสานอย่างกลมกลืน นับเป็นข้อสังเกตอีกอย่างหนึ่งจากการศึกษาด้านานปาตานี ความเป็นอยู่เมืองปาตานีจากการที่ปัตตานีในราชวงศ์นี้ราว 200 ปี สะท้อนรากฐานที่มั่นคงของสังคมหลากหลายชาติพันธุ์ จากการที่ปัตตานีเคยเป็นศูนย์กลางเศรษฐกิจ วัฒนธรรม ในราวพุทธศตวรรษที่ 21-22 ในแหลมมลายูและความสัมพันธ์ ระหว่างผู้ปกครองและขุนนาง ชาวเมืองปัตตานีมีลักษณะเป็นความสัมพันธ์ระหว่างรายากับข้าราชการบริพาร ที่เน้นความจงรักภักดีและรายามีอำนาจสั่งการเด็ดขาด และการสั่งประหารหรือลงโทษผู้กระทำผิดได้ เช่น ประวัติศาสตร์ปัตตานีเมื่อรายาให้ประหารผู้นำทองเหลืองนอกเมือง เมื่อปัตตานีขาดแคลนทองเหลืองที่ต้องใช้ในการหล่อปืนเพื่อป้องกันเมือง

ความสัมพันธ์ทางการปกครองของปัตตานีในราชวงศ์นี้กับเมืองในรัฐมลายูบริเวณแหลมมลายูในราวพุทธศตวรรษที่ 20-23 เป็นเสมือนรัฐที่เท่าเทียมกันมีความสัมพันธ์เครือญาติ เช่นยะโฮร์ ความสัมพันธ์เครือญาติ เช่น การแต่งงานระหว่างเจ้าหญิง (ราญาคุนิงกับเชื้อสายเจ้าเมืองจากระยะโฮร์) ขณะที่ความสัมพันธ์กับสยามในตำนานก็ยังไม่อธิบายถึงความเท่าเทียมในฐานะรัฐ แต่ปัตตานียอมอ่อนน้อมเพื่อเป็นการเจริญสัมพันธไมตรี เช่นในบันทึกแวนนีตในงานเขียนของ A. Malek เรื่อง Umat Islam Patani Sejarah dan Politik งานเขียนที่ร่วมสมัยได้รวบรวมข้อมูลต่างประเทศเกี่ยวกับการปกครองปัตตานีตอนหนึ่งสะท้อนให้เห็นว่าการส่งเครื่องบรรณาการแก่สยามเป็นต้นไม้เงินต้นไม้ทองเป็นการอ่อนน้อมต่อเมืองที่มีอิทธิพลเหนือกว่า เพื่อไม่ต้องการรุกราน อันเป็นธรรมเนียมของรัฐ จาริตในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ ที่รัฐเล็กกว่าต้องอ่อนน้อมต่อรัฐที่มีอำนาจเหนือกว่า (A. Malek 1993, 70-75) จนในประวัติศาสตร์ของสยาม เช่น พงศาวดารไทยมีกระบวนถึงบทบาทของปัตตานีคือ เมืองประเทศสยาม (กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2457, 2-4) และประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยร่วมสมัยฉบับกรมศิลปากร ฉบับวัช รัตนนิชิตี ระบุว่าในราวพุทธศตวรรษที่ 21 ปัตตานีเป็นเมืองมีบทบาทสำคัญในแหลมมลายูเมืองหนึ่ง มีอำนาจปกครองเหนือกลันตัน ตรังกานู จนราว พ.ศ. 2066 ชาวโปรตุเกสมารุกรานและปล้นเมืองทำให้อ่อนแอลง และสยามถือโอกาสครอบครอง (วัช รัตนนิชิตี, 2505, 9-10) จะเห็นได้ว่าการอธิบายในบริบทของสยาม(ไทย)แตกต่างจากการเขียนประวัติศาสตร์ในประวัติศาสตร์นิพนธ์ปัตตานีฉบับท้องถิ่นมลายู ซึ่งเป็นมุมมองในการอธิบายเหตุผลต่อประวัติศาสตร์ แตกต่างกัน

อย่างไรก็ดีปัตตานีมีการปกครองแบบราชวงศ์ สถาปนาจากผืนแผ่นดินตอนในของคาบสมุทรมลายู มีความรุ่งเรืองร่วมสมัยกับกรุงศรีอยุธยา (พุทธศตวรรษที่ 21-22) มีพัฒนาการตั้งเป็นรัฐสำคัญเพราะเหตุผลสำคัญคือการค้า เมืองที่ค้าทางทะเล (maritime state) การปกครองภายในอาณาเขตของเมืองเสมือนรัฐแห่งหนึ่ง มีอิสระตามจารีตปกครองตนเอง เจ้าเมืองมีบทบาทในการรักษาดูแลแห่งอำนาจการเมือง ระหว่างราชสำนักกับกลุ่มขุนนาง (โอรังกายา – Orang Kaya) เจ้าเมืองมีอำนาจทางเศรษฐกิจจากการเป็นพ่อค้าผ่านขุนนาง (นายท่า) ขณะเดียวกันขุนนางก็อาจเป็นพ่อค้าที่ร่ำรวยจากการค้าทางเรือด้วยเช่นกัน ในราวพุทธศตวรรษที่ 20 - 23 เมืองปัตตานีปกครองในลักษณะราชวงศ์ ตำนานเรียกว่า Kerajaan ระบบราชา คือ เจ้าเมือง เป็นศูนย์กลางของการดำรงความ เข้มแข็งของชุมชนบ้านเมือง เพราะรายาเป็นผู้ที่ปกครองให้พลเมืองของพระองค์อยู่ใต้อำนาจ ขณะเดียวกันทรงดูแลทุกข์สุขของพลเมือง รัฐที่ค้าขายริมฝั่งทะเลความมั่นคงภายในนำมาซึ่งเสถียรภาพทางเศรษฐกิจ เช่นกล่าวถึง ประวัติศาสตร์สมัยราชินีที่ปัตตานีสงบสุขและรุ่งเรืองทำให้เป็นที่ปลอดภัยในการทำการค้า พ่อค้าต่างชาติมาค้าขายปัตตานีอย่างมั่งคั่ง สังคมปัตตานีเน้นการค้าเมืองท่ามากกว่าสังคมการผลิต ทำให้รายามีบทบาทในการควบคุมการผลิตไม่ปรากฏเด่นชัดในการเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองปัตตานี การค้าเป็นผลประโยชน์ของเมืองท่าการค้าอย่างปัตตานี

ดังนั้นการเจริญสัมพันธไมตรีกับต่างเมืองจึงขึ้นกับการเจรจาเรื่องความปลอดภัย และผลประโยชน์จากการค้ามากกว่าปัจจัยอื่นๆ แม้แต่ความสัมพันธ์กับอาณาจักรอยุธยา พบว่าใน

ประวัติศาสตร์ปัตตานียังยืนยันความสัมพันธ์ถึงการเป็นรัฐภายใต้การดูแลของรัฐขนาดใหญ่อย่างอยุธยา ขณะที่รัฐภายใต้การเป็นบริวารนั้นก็มีอำนาจอิสระในด้านการปกครองตนเองส่วนท้องถิ่น การยอมรับอำนาจของปัตตานีภายใต้อยุธยานั้น เป็นเพียงการยอมรับความสัมพันธ์ในเชิงอิทธิพลของอำนาจทางการเมืองของรัฐขนาดใหญ่ (อันเป็นธรรมเนียมของสังคมตะวันออก) แต่ไม่ได้ยอมรับในกรณีการครอบครองดินแดนของเมืองปัตตานีจากอยุธยา จึงเป็นเมืองขึ้นภายใต้อำนาจของอยุธยา ซึ่งความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เป็นแบบหลวม คือวางบนพื้นฐานทางเศรษฐกิจรูปแบบความสัมพันธ์จึงเป็นการปกครองที่ยืดหยุ่น และเป็นที่ยอมรับตกลงกันทั้งสองฝ่าย เป็นพื้นฐานความคิดการปกครองยอมรับระหว่างปัตตานี และศูนย์กลางอาณาจักรอยุธยาจนปลายพุทธศตวรรษที่ 23 กล่าวได้ว่าความสัมพันธ์ปัตตานีกับอยุธยาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21-23 เป็นไปในฐานะศูนย์อำนาจ และหัวเมืองบริวารเท่านั้น

ยุคที่ 2 ยุคการปกครองโดยรายาจากกลันตัน

เมื่อทำราชวงศ์ศรีวังสา คือรายากูนิงใน พ.ศ. 2194 สงครามระหว่างปัตตานีและสยาม (อยุธยา)ที่ต้องการมีอิทธิพลเหนือปัตตานียังไม่สิ้นสุดลง ทำให้ปัตตานีอ่อนแอ รายากูนิงได้สิ้นพระชนม์ที่กลันตันในประวัติศาสตร์ กล่าวถึง ปัตตานีปกครองกลันตันด้วย และรายากูนิงไม่มีทายาทสืบทอดทำให้สิ้นสุดราชวงศ์ศรีวังสา มีการอัญเชิญรายากลันตันมาปกครองเริ่มในราว พ.ศ. 2231(บทตำนาน เช่น Teeuw & Wyatt ระบุ พ.ศ. 2194)ลำดับเจ้าเมืองปัตตานีในราชวงศ์กลันตันแสดงตารางคือ

ตารางที่ 2 แสดงลำดับเจ้าเมืองปัตตานีในราชวงศ์กลันตัน

พระนาม	ระยะเวลาในการปกครอง
1. รายา บากาล	พ.ศ. 2231 – 2233
2. รายา มัสกลันตัน (ราชินี มัสกลันตัน)	พ.ศ. 2233 – 2250
3. รายา มัสซายัม (ราชินี มัสซายัม)	พ.ศ. 2250 – 2253
4. รายา เดวี (ราชินี เดวี)	พ.ศ. 2253 – 2262
5. รายา บือแนบาแด (เชื้อสายชาวปัตตานี)	พ.ศ. 2262 – 2266
6. รายา ลักษณะานาดาญัง (เชื้อสายชาวปัตตานี)	พ.ศ. 2266 – 2267
7. รายา มัสซายัม	พ.ศ. 2267 – 2269
8. รายา ลงยูนุส	พ.ศ. 2269 – 2272

เมืองปัตตานีในสมัยราชวงศ์กลันตันมีธรรมเนียมเดียวกับราชวงศ์ศรีวังสา ยุคนี้กลันตันเป็นเมืองที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับเมืองปัตตานี และรายาปัตตานีทั้งชายและหญิงต่างมีบทบาทปกครองเมืองกลันตันด้วย และศูนย์กลางสำคัญของอำนาจการเมืองยังอยู่ที่เมืองปัตตานี ในสมัยราชวงศ์กลันตันนี้เองมีการแบ่งเมืองกลันตันเป็นฝั่งตะวันออกและตะวันตก (A. Malek, 1993,50) และมีขุนนางปกครอง เช่น ในประวัติศาสตร์ราว พ.ศ. 2233 – 2253 กลันตันตะวันออกมีหลวงบาฮาร์ปกครอง ส่วนที่ตะวันตกให้หลวงมูฮัมหมัดปกครอง ในสมัยนี้ปัตตานี กลันตันมีความสัมพันธ์อันดีกับยะโฮร์ ดังจะเห็นได้จากสงครามสยาม – ปัตตานี มีกองทัพจากยะโฮร์มาช่วยเหลือส่งกำลังคนกว่า 5,000 คน การสืบทอดเชื้อสายของกลันตันไม่ต่อเนื่องขึ้นกับทายาทที่สืบทอดอำนาจ ดังนั้นในการปกครองของกลันตันต่อปัตตานีโดยราชวงศ์จากกลันตันจึงไม่มีเอกภาพ บางครั้งไม่มีผู้สืบทอดก็จะเชิญเชื้อสายจากรัฐมลายูอื่น เช่น เคดะห์มาปกครอง เช่นกรณี รายา เดวี (ราชินี เดวี) มีเชื้อสายของเคดะห์ (A. Malek, 1993, 91) นอกจากนั้นบรรดาเจ้าเมืองจากเชื้อสายปัตตานีก็ยังไม่ปกครองตรังกานู แสดงให้เห็นว่าหลังจากยุคพุทธศตวรรษที่ 22 แล้วการปกครองเมืองปัตตานีในกลางพุทธศตวรรษที่ 23 ครั้งราชวงศ์กลันตันนั้น ปัตตานีมีการเชื่อมโยงทางเครือญาติกับรัฐมลายูหลายรัฐ และติดต่อเชื่อมโยงกันผ่านการเมือง และความสัมพันธ์ทางเครือญาติทำให้เมืองปัตตานีสามารถเชื่อมโยงกับอำนาจบริเวณรัฐมลายูมากกว่าในสมัยราชวงศ์ศรีวังสา รាយองค์สุดท้ายของการปกครองเมืองกลันตัน คือ รายา อาลง ยูนุส ซึ่งเป็นผู้ที่เน้นการอุปถัมภ์ศาสนา ทรงส่งเสริมการศึกษาและวางเผยแพรศาสนาอิสลาม ยุคนี้ปัตตานีเป็นเสมือนกลางของอารยธรรมด้านศาสนา และวัฒนธรรมโลกอิสลาม (A. Teeuw & D.K. Wyatt, 1970, 76 - 77)ขณะที่ปัตตานีสนใจในการสร้างความเป็นศูนย์ด้านวัฒนธรรมทำให้การปกครองของรัฐมลายู เช่น กลันตันอ่อนแอจนกลันตันแยกตัวเป็นอิสระจากปัตตานี รายน อาลง ยูนุส สิ้นพระชนม์ ขณะที่ปัตตานีเกิดความวุ่นวายจากปัญหาความอ่อนแอภายใน ทำให้ปัตตานีว่างเว้นจากผู้ปกครองราว 40 ปี พ.ศ. 2272 – พ.ศ. 2312

ยุคที่ 3 ยุคการปกครองโดยเจ้าเมืองที่แต่งตั้งจากกรุงเทพฯ

หลังจากเมืองปัตตานีว่างเว้นจากผู้ปกครองราว 40 ปี ขุนนางปัตตานีได้อัญเชิญเชื้อสายรายาปัตตานีจากบ้านดาวายปกครองปัตตานี นามว่า “สุลต่านมูฮัมหมัด”

รายนามรายาปัตตานีในสมัยที่ 3 นี้ คือ

ตารางที่ 3 รายนามรายาเมืองปัตตานี

พระนาม	ระยะเวลาในการปกครองปัตตานี
1.สุลต่านมูฮัมหมัด (เชื้อสายรายาปัตตานี)	พ.ศ. 2312 – 2327
2.เต็งกูลามิเด็น (สยามแต่งตั้ง)	พ.ศ. 2330 – 2324
3.ดาโต๊ะปังกาลัน (สยามแต่งตั้ง)	พ.ศ. 2324 -2354

การปกครองปัตตานีในช่วงหลังจากดาโต๊ะปังกาลัน พ.ศ.2353 ปัตตานีฝ่ายแพ้ต่อสงครามสยามและสยามได้แต่งตั้ง นายขวัญชัย เป็นเจ้าเมืองปัตตานี ยกเลิกการติดตั้งเจ้าเมืองเชื้อสายมลายูจากเดิมที่มีมาในสมัยราชวงศ์ต่าง ๆ ก่อนการถูกผนวกเป็นของสยาม จากสงครามต้นกรุงรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 1) ตั้งแต่นั้นมาเจ้าเมืองปัตตานีได้เป็นส่วนหนึ่งของการปกครองที่แยกเป็น 7 หัวเมือง แต่ละเมืองมีเจ้าเมืองปกครองอิสระและมีหัวเมืองฝ่ายใต้คือสงขลาคอยควบคุมปัตตานีอีกครั้งหนึ่ง

การแบ่งแยกปัตตานีออกเป็น 7 หัวเมืองและแต่ละเมืองมีอิสระปกครองกันเองดังต่อไปนี้คือ

- 1.ปัตตานี (เดิม Patani เปลี่ยนเป็น Pattani)
- 2.หนองจิก (เดิมเรียก โต๊ะญง.ตุยง หรือ Tok Jong)
- 3.รามันห์ (เดิมเรียกเราะห์มัน,เรอมัน หรือ Reman)
- 4.ยะลา (เดิมชื่อยาลอ หรือ Jala/Jalor)
- 5.สายบุรี (เดิมเรียกชื่อ Sa หรือ Sai)
- 6.ยะหริ่ง (เดิมเรียก ยีอริงหรือญุมบู Jering/Jambu)
- 7.ระแงะ (เดิมเรียก ลือเกาะห์/Legeh)

สยามโดยพระยาสงขลาได้จัดเปลี่ยนแปลงพื้นฐานการปกครองอาณาจักรปัตตานีทั้งทางกว้างและทางลึก การจัดการของสยามในครั้งนี้ได้ทำให้ศักดิ์ศรีของอาณาจักรปัตตานีซึ่งเคยเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรมลายูในอดีต ทำให้ฐานะและศักดิ์ศรีตกต่ำกว่าเมืองมลายูอื่น ๆ ในยุคเดียวกันเช่น กลันตัน ตรังกานู เคตะห์สิ่งที่สำคัญคือ เจ้าเมืองมลายูที่ได้รับการแต่งตั้งจากสยามทั้งหกหัวเมืองนั้น เว้นแต่เจ้าเมือง ยะหริ่ง(นายพ่าย) จะต้องภักดีต่อสยามซึ่งมีกรุงเทพฯเป็นศูนย์กลางเท่านั้น เหตุผลที่สยามใช้ในการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปัตตานีนั้น อ้างว่าเพื่อจะเป็นการให้อิสระแก่หัวเมืองทั้งทางปกครองและการคลัง แต่ความจริงนั้นสยามต้องการลดอำนาจของปัตตานีเพิ่มอำนาจการควบคุมให้เข้มงวดและใกล้ชิดยิ่งขึ้น และสุดท้ายเพื่อเตรียมการวางรากฐานรูปแบบการปกครองแบบของสยามในปัตตานี ผู้เป็นเจ้าเมืองในแต่หัวเมืองนั้นจะต้องแต่งตั้งจากส่วนกลางที่กรุงเทพฯเท่านั้น ไม่มีการคัดสรรของบรรดามนตรีและขุนนางมลายู (รูปแบบชูรอ) อย่างในอดีตเพื่อตอบแทนการเป็นผู้นำ สยามจะสถาปนา ยศสถาบรรดาศักดิ์ ตามศักดินา การเรียกชื่อผู้นำว่า “สุลต่าน หรือ ราชา” และลงท้ายด้วยคำว่า “ซาร์” จะค่อยๆถูกลบออกไปจากบันทึกและความทรงจำ แต่จะใช้คำว่า “พระยา” หรือ “หลวง” ตามรูปแบบสยามแทน ขณะเดียวกันเจ้าเมืองก็มีสิทธิจะเลือกทายาทหรือบุคคลที่ใกล้ชิด ให้กรุงเทพฯแต่งตั้งเป็นอุปราช หรือ Raja Muda เพื่อทำหน้าที่รักษาราชการแทนเจ้าเมืองในบางโอกาส นอกจากนี้เจ้าเมืองยังมีหน้าที่ต้องส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองให้กรุงเทพฯ รวมทั้งสิ่งของบรรณาการที่มีค่าอื่นๆอีก เพื่อเป็นการแสดงถึงความจงรักภักดีต่อสยามอีกด้วย เนื่องจากปัตตานีนั้นอยู่ห่างไกลจากกรุงเทพฯสยามจึงได้ให้อำนาจแก่เจ้าเมืองหัวเมืองต่างๆในปัตตานีสามารถจะออกกระเบียบกฎเกณฑ์ในทางปกครองและเก็บภาษีได้อย่าง

อิสระ แต่ในขณะเดียวกันหัวเมืองต่าง ๆ ในปาตานีจะต้องพร้อมให้การสนับสนุนกำลังทหาร อาวุธ ยุทโธปกรณ์ และสนับสนุนยามศึกสงคราม ส่วนการติดต่อกับต่างประเทศขึ้นอยู่กับกรุงเทพฯ ส่วนการปกครองปัตตานีด้านวัฒนธรรม ภาษา และศาสนายังไม่มีการแทรกแซง

พ.ศ.2359 ครั้นเมื่อพระยาอภัยสงคราม เจ้าเมืองสงขลาแยกปาตานีออกเป็น 7 หัวเมืองแล้ว นายพ่าย พระยาเมืองปัตตานี นายยิ้มซ้าย ผู้ช่วยพระยาเมืองซึ่งตั้งบ้านเรือนและวาระการอยู่ที่บ้านยามู เขตเมืองยะหริ่ง ทำจึงต้องการให้นายพ่าย เป็นพระยาเมืองยะหริ่งและนายยิ้มซ้าย เป็นผู้ช่วยต่อไป จึงให้นายพ่ายเสนอชื่อบุคคลที่เห็นว่าเหมาะสมเป็นพระยาปัตตานี, สายบุรี, ระแงะ, รามัน, ยะลา และหนองจิก ดังนั้นนายพ่ายจึงเสนอรายชื่อบุคคลให้เจ้าเมืองต่างๆ ทั้งหกหัวเมืองมอบให้แก่พระยาอภัยสงครามดังต่อไปนี้คือ

1. ส่วนสุหลง บ้านอยู่กรือเซะ เป็นผู้รักษาการพระยาเมือง ปัตตานี
2. ส่วนนิค บ้านอยู่หนองจิก ให้เป็นผู้รักษาการพระยาเมือง หนองจิก
3. ส่วนมาโซ ให้เป็นผู้รักษาการพระยาเมืองรามันห์
4. ส่วนยาลอ ให้เป็นผู้รักษาการพระยาเมืองยะลา
5. นิดะห์ ให้เป็นผู้รักษาการพระยาเมืองสายบุรี
6. นิเคะห์ ให้เป็นผู้รักษาการพระยาเมืองระแงะ (ลือเกะห์) และ
7. นายพ่าย ย้ายจากปัตตานีไปรักษาการพระยาเมืองยะหริ่ง

ต่อมาพระยาอภัยสงครามได้เสนอให้มีการแต่งตั้งผู้ปกครองเมืองทั้ง 7 และให้มีการใช้วังเจ้าเมืองเป็นที่ว่าการของการปฏิบัติราชการ กรุงเทพฯได้แต่งตั้งส่วนสุหลงเป็นเจ้าเมืองปัตตานี ซึ่งส่วนสุหลงนั้นเป็นหลานชายของ ดาโต๊ะปังกาลัน อดีตราชาปาตานีเมื่อค.ศ.1791-1810 ส่วนสุหลงเป็นผู้ที่เอาใจใส่ในกิจกรรมศาสนาอิสลามเป็นอย่างมาก ท่านได้พยายามซ่อมแซมมัสยิดกรือเซะ (มัสยิดปินตุกบัง) ซึ่งได้รับความเสียหายจากสงคราม ท่านเห็นว่ากรือเซะ อดีตเคยเป็นศูนย์กลางอาณาจักรปาตานี และมลายูในเอเชียอาคเนย์ ที่คนทั่วไปเคยมาติดต่อค้าขาย รวมทั้งเป็นแหล่งอารยธรรมอิสลาม เป็นที่รู้จักกันทั่วไป ในสมัยที่ ส่วนสุหลง เป็นเจ้าเมืองปาตานีนั้น มีอาหลิมอันเป็นที่รู้จักคือ ท่านซัยค์ ดาวูด บิน अबดุลลอห์ อัล-ฟาฏอนี เป็นนักเขียนตำราและเผยแพร่ศาสนาอิสลาม ที่มีบทบาทสำคัญและมีชื่อเสียงมากที่สุดในโลกมลายูปัตตานีจึงเป็นที่รู้จักของโลกอิสลาม เพราะตำราของท่านถูกนำไปใช้ในการสอนศาสนาอิสลาม ส่วนมาโซร์ ได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองรามันห์ ซึ่งรามันห์ในขณะนั้นเป็นเมืองที่มีทรัพยากรธรรมชาติมาก สินค้าส่งออกจำนวนมากก็คือ แร่ดีบุกและแร่ธาตุอื่นๆอีกมาก ซึ่งได้ขุดและส่งไปยังท่าเรือปีนังเพื่อส่งออกไป ทำให้เมืองรามันห์ที่มีรายได้มากกว่าเมืองอื่นๆในยุคเดียวกัน บริเวณที่มีแร่ธาตุมากที่สุดของรามันห์ก็คือ ฮูลูเปรัก ซึ่งเป็นเขตติดต่อระหว่างเมืองรามันห์กับเมืองเปรัก โดยเฉพาะเหมืองแร่ที่ กาเลี่ยนอินตัน มีนายเปาะอีแต เป็นผู้ดูแลแทนเจ้าเมืองรามันห์ กรณีเหมืองแร่ที่ฮูลูเปรักได้เป็นปัญหาความ

ขัดแย้งระหว่างเปรักกับรามันห์(ของปาตานีในอดีต)จนเกิดสงครามยืดเยื้อขึ้น ทำให้พลเมืองทั้งสองฝ่ายล้มตายจำนวนมาก

ในปี พ.ศ.2425 ได้มีการปักหลักเขตแดนระหว่างเปรัก กับรามันห์ที่บูกิต นาเซห์(บนภูเขา นาเซห์)หลังปักหลักเขตกันแล้วปัญหาความขัดแย้งก็คลี่คลาย จนกระทั่งต่อมาได้มีสนธิสัญญา Anglo-Siamese Treaty 1909 ระหว่างอังกฤษกับสยาม ในปี พ.ศ.2425 เดิมเมืองรามันห์นั้นเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรปาตานี แต่เมื่อปี พ.ศ.2353 ต่วนมาโซร์ หรือชาวบ้านเรียก โต๊ะนิ โต๊ะและห์ ได้ประกาศแยกเมืองรามันห์ออกจากอาณาจักรปาตานี และจัดตั้งสหพันธรัฐรามันห์มีประธานาธิบดีเป็นผู้นำปกครองแต่ก็ไม่สำเร็จ เมื่อสยามได้แยกปาตานีออกเป็น 7 หัวเมืองจึงได้แต่งตั้งต่วนมาโซร์ เป็นพระยาเมืองรามันห์ ครั้นเมื่อต่วนมาโซร์ ถึงแก่กรรมลง พระยาสงขลาได้กราบบังคมทูลเสนอให้แต่งตั้ง ต่วนกูโน เป็นเจ้าเมืองรามันห์คนต่อไป

ต่วนยาลอ ได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองยาลอ ครั้นเมื่อต่วนยาลอ ถึงแก่กรรม พระยาสงขลา ได้กราบบังคมทูลเสนอให้ ต่วนกูโน หรือ ต่วนบางกอก บุตรพระยาลอ เป็นเจ้าเมืองต่อไป ต่วนนิได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองหนองจิก เมื่อท่านถึงแก่กรรม พระยาสงขลา ได้กราบบังคมทูลเสนอให้ ต่วนกือจิ น้องชาย ต่วนสุหลง(เจ้าเมืองปัตตานี)ไปเป็นเจ้าเมืองหนองจิกแทน

นายพ่ายเป็นเจ้าเมืองยะหริ่งตั้งบ้านเรือนที่ยามูในปี พ.ศ.2370 ได้มีปัญหาขัดแย้งกันระหว่างต่วนกือจิ เจ้าเมืองหนองจิกกับนายพ่ายหรือนายไผ่ เจ้าเมืองยะหริ่ง จนมีการใช้กำลังคนโจมตีกันและกัน จนลุกลามไปถึงเมืองต่างๆทางกรุงเทพฯจึงส่งพระยาเพชรบุรี ลงมากำราบปราบปราม จนเหตุการณ์สงบลงชั่วระยะเวลาหนึ่ง6.นิเคห์ ได้เป็นเจ้าเมืองระแงะ ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บ้านตันหยงมัส(ปัจจุบันคือตลาดเก่าตันหยงมัส)7.นิเคห์ ได้เป็นเจ้าเมืองสายบุรี ตั้งบ้านเรือนปกครองอยู่ที่ยือริงงา (อำเภออิงอ ยิงอ ปัจจุบัน) (อารีฟีน บินจิ อ.ล่อแมน ชูฮัยมีย อีสมะแอล,2550,162-165)

ในเชอญาระห์ปัตตานีของ Ibrahim Syukri และตำนานเมืองปัตตานีของพระศรีบุรีรัฐได้กล่าวถึงการปกครองเจ็ดหัวเมืองอยู่ภายใต้ข้าหลวงประจำบริเวณ(ขณะนั้นคือ พระยาศักดิ์เสนี) ใน พ.ศ.2445 เจ้าเมืองปัตตานี (อับดุลกอดีร์) และเจ้าเมืองสายบุรี และเจ้าเมืองระแงะได้ต่อต้านอำนาจจากกรุงเทพฯ พร้อมทั้งจับกุมเจ้าเมืองปัตตานีคุมขังที่เมืองพิษณุโลก (อับรอฮิม ชุกรี ,2549,70-71) ต่อมาได้ถูกปล่อยตัวกลับปัตตานี ใน พ.ศ.2476 ได้เสียชีวิตที่กลันตันหลังจากอพยพไปอาศัยอยู่ที่กลันตันในที่สุด ในประวัติศาสตร์นิพนธ์ฉบับ Sejarah Perjuangan Melayu Patani 1785-1954 ของ Nik Anuak Nik Mahmed เป็นข้อมูลที่สะท้อนให้เห็นว่าปัญหาในเมืองปัตตานีส่วนหนึ่งเกี่ยวข้องกับ การแทรกแซงของอังกฤษ การมีอิทธิพลของอังกฤษเหนือบริเวณรัฐมลายู ทั้งเกดะห์ ตรังกานุ กลันตัน ปะลิส ทำให้ปัตตานีพยายามเรียกร้องให้อังกฤษแทรกแซง เพื่อให้ปัตตานีหลุดพ้นจากอำนาจของสยาม เช่น การศึกษาเรื่องราวประวัติศาสตร์ช่วงที่มีการวางแผนก่อกบฏต่อสยามของบรรดา เจ้าเมืองปัตตานี โดยเฉพาะการขอความช่วยเหลือจากข้าหลวงอังกฤษ เซอร์สวิตเทอร์แฮม เป็นข้าหลวงอังกฤษประจำสิงคโปร์ (Nik

Anar Mahmed, 1999, 22-43) แต่อังกฤษกับสยามได้ทำสัญญายอมสละพื้นที่เกะห์ ตรีงกานู ปะลิส กลันตัน เป็นของอังกฤษ ทำให้ปัตตานีต้องกลายเป็นรัฐมลายูที่โดดเดี่ยวขึ้นกับสยาม มีสถานะกลายเป็นหัวเมืองของไทยอย่างสมบูรณ์ (Ibid, 22-24) ในงานเขียนของประวัติศาสตร์ นิพนธ์ เชอญาระห์ซึ่งเป็นประวัติศาสตร์ร่วมสมัยทั้งฉบับ อิบรอฮิม ชุกรี ฉบับนิอันวา และ ในฉบับ อาหมัดฟัตฮี อัลฟาตานี ฯลฯ

มักมีทัศนะในการมองการผนวกปัตตานีในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 สู่การเป็นหัวเมืองหนึ่งของราชอาณาจักรสยามว่าเป็นการสิ้นสุดอำนาจอิสระที่เคยมีมาก่อนในอธิปไตยการปกครองตนเอง นับเป็นเสมือนการผนวกดินแดน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการกระทบต่ออำนาจของกลุ่มผู้ปกครองของปัตตานีสูญเสียอำนาจการปกครองตนเอง การดูแลผลประโยชน์จากผลประโยชน์ทางการเมืองการค้าและภาษี เจ้าเมืองถูกลดอำนาจบรรดาศักดิ์เป็นเพียงผู้ปกครองเมืองที่ขึ้นกับกรุงเทพฯ มีอำนาจแต่งตั้งถอดถอน เจ้าเมืองปัตตานี การสูญเสียอำนาจของผู้ปกครองเดิมทำให้มีการต่อต้านรูปแบบต่างๆ และการต่อต้านที่รวมไปถึงนโยบายทางสังคมวัฒนธรรม และการศึกษาจากภาครัฐ โดยเฉพาะการศึกษาในระบบโรงเรียนที่มีการสอนภาษาไทยที่ทำให้มีการต่อต้านวัฒนธรรมการศึกษาของรัฐบาลสยามมาโดยตลอดตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 5-6 ที่เชื่อว่าจะเป็นส่วนหนึ่งของการทำลายศาสนาและวัฒนธรรมของชาวมลายูมุสลิมในปัตตานี ในงานเขียนเรื่อง Pengantar Sejarah Patani สะท้อนการต่อต้านการอยู่ภายใต้อำนาจของสยามอย่างเลี่ยงไม่ได้ เช่นข้อความบางตอนที่ว่า

“...พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าหรือรัชกาลที่ 5 หลังจากได้วางรากฐานของสยามให้อยู่ในความมั่นคงและปลอดภัย ในบรรดานักประวัติศาสตร์พระจุลจอมเกล้าและพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าผู้เป็นบิด ได้ถือว่าเป็นพระมหากษัตริย์ที่ประสบความสำเร็จและมีความรับผิดชอบในการพัฒนาและสร้างความทันสมัยให้แก่สยาม พร้อมกับปกป้องสยามจากภัยลัทธิล่าอาณานิคมของอังกฤษและฝรั่งเศส สำหรับรัฐปัตตานีโดยเฉพาะนั้นพระนามของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าไม่เป็นที่ชื่นชอบนัก มีเหตุสำคัญ 2 ประการ คือ

ประการแรก เพราะในสมัยพระจุลจอมเกล้าทรงวางระเบียบใหม่เกี่ยวกับดินแดนที่ได้ดำเนินการ ระบบนี้มีชื่อว่าระบบเทศาภิบาล ดังที่ได้อธิบายไว้โดย เทช บุนนาค นั่นคือมีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างการผสมกลมกลืนภายในชาติพร้อมสร้างความมั่นคงสถานะราชวงศ์จักรี ซึ่งดำเนินการโดยกระทรวงมหาดไทย ภายใต้การนำของกรมพระยาดำรงราชานุภาพและได้กระทำการในขณะที่บรรดาเจ้าเมืองท้องถิ่นในปัตตานีกำลังพยายามต่อสู้ให้ได้รับความช่วยเหลือจากต่างชาติ เพื่อต่อสู้ในสิทธิและอำนาจการปกครองตนเองของปัตตานี ความสำเร็จของระบบนี้ได้บังคับให้อำนาจของบรรดาเจ้าเมืองมลายูที่ปัตตานีมีการเปลี่ยนมือสู่ข้าหลวงใหญ่ผู้รับผิดชอบที่ขึ้นตรงต่อรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ต่อเนื่องจากระบบนี้ได้ยกเลิกโดยตรงต่อสถาบันเจ้าเมืองมลายูใน 7 หัวเมืองปัตตานีในปี พ.ศ.1902 ดังเช่นที่ได้กล่าวมาทำให้เจ้าเมืองท้องถิ่นไม่พอใจจากการสูญเสียอำนาจ(เอกสารต้นฉบับ Pengantar Sejarah Patani,1994,62)

ประการที่สอง เพราะระบบของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเดียวกันนี้ทำให้ปัตตานีถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของดินแดนราชอาณาจักรไทยจนกระทั่งถึงปัจจุบัน สามารถกล่าวได้ว่าความล้มเหลวของอังกฤษในการผสมกลมกลืนปัตตานีเข้าเป็นส่วนหนึ่งของสยามก่อนเมื่อปี ค.ศ. 1902 ในเรื่องนี้ผู้สังเกตการณ์ทางประวัติศาสตร์ผู้หนึ่งได้เขียนไว้ว่า “เหตุผลที่สำคัญสำหรับการละเลยต่อปัตตานีในสนธิสัญญา ค.ศ. 1909 ไม่สามารถที่จะปฏิเสธได้นั้นเป็นผลของความสำเร็จของสยามในปี ค.ศ. 1902 เมื่อพวกเขาสามารถยึดเจ้าเมืองปัตตานี ภายหลังจากเหตุการณ์นี้แน่นอนว่าอังกฤษต้องยอมรับว่าปัตตานีพึ่งพาสยาม”(ดู เจ. วันตรีน “สนธิสัญญา 1909 ระหว่างอังกฤษกับสยามและเบื้องหน้าเบื้องหลัง” ในนิตยสารเจอบัต (Jebat) ฉบับที่ 1 มหาวิทยาลัยแห่งชาติมาเลเซีย 1971/72 หน้า 13)...” (จากเอกสารต้นฉบับ Pengantar Sejarah Patani, 1994, 62)

“...หนึ่งปีภายหลังจากสนธิสัญญา 1909 ที่ค่อนข้างนำความเสียใจมาสู่ชาวปัตตานีมีการลงนามขึ้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าก็สิ้นพระชนม์ลง ถึงแม้ว่าในสนธิสัญญาดังกล่าวกันนั้น สยามจำต้องปล่อยรัฐเปอร์ลิส, เคดะห์, กลันตันและตรังกานูให้แก่อังกฤษ แต่สถานการณ์เช่นนี้ได้ทำให้สยาม “โล่งอก” ขึ้น ด้วยเพราะบรรดารัฐเหล่านี้ ความจริงแล้วก็เฉกเดียวกับปัตตานีไม่ได้เป็นดินแดนที่แท้จริงของสยาม

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าได้รับการสืบทอดต่อโดยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าหรือรัชกาลที่ 6 ผู้เป็นพระราชบุตร เฉกเช่นเดียวกับผู้เป็นพระบิดา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าก็เป็นผู้ที่ได้รับการศึกษาจากตะวันตกและยึดถือความคิดลัทธิชาตินิยมสยาม ภายใต้อำนาจของพระองค์สยามได้เปลี่ยนแปลงความคิดรักชาติของตะวันตกที่ว่า “พระเจ้า กษัตริย์ และชาติ” มาเป็นสัญลักษณ์จารัตินิยมสยาม เป็น “ชาติ ศาสนา (พุทธเถรวาท) และมหากษัตริย์” ด้วยทั้งสามสัญลักษณ์นี้ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ดำเนินการพยายามสร้างอาณาจักรชาตินิยมสยามที่สามัคคีและเข้มแข็ง

แน่นอนว่าความพยายามเหล่านี้ไม่อาจเป็นที่ยอมรับของกลุ่มชนส่วนน้อยที่มีวัฒนธรรมวิถีชีวิตที่แตกต่างจากชนเชื้อชาติสยาม โดยเฉพาะคนจีนและมลายู อย่างไรก็ตาม ด้วยเพราะคนจีนที่อาศัยอยู่ในประเทศสยาม ได้ตัดขาดจากประเทศบรรพบุรุษของพวกเขาจึงไม่ต่อต้านนโยบายรักชาตินี้โดยขัดแย้ง ในสถานการณ์เช่นนี้ ดังนั้นการต่อต้านอย่างเปิดเผยต่อนโยบายนี้ จึงเพียงมาจากชนกลุ่มน้อยมุสลิมปัตตานีที่ภาคใต้และชนเผ่าอีสานที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

หลังจากการก่อกบฏนาชา ค.ศ. 1922 ที่ประสบความล้มเหลว ผู้ปกครองส่วนกลางที่กรุงเทพฯ จึงต้องตรวจสอบนโยบายหลายอย่างของตนเองที่ดำเนินการที่ปัตตานีที่ไม่เป็นพึงพอใจของประชาชนชาวมลายูมุสลิม ในจำนวนนั้นคือนโยบายการศึกษาภาคบังคับต่อประชาชนตาม พ.ร.บ. การประถมศึกษา ปี ค.ศ. 1921 (Education Act 1921) ที่บังคับให้คนมุสลิมเรียนที่สอนภาษาไทย การบริหารระบบราชการและการมีส่วนร่วมของส่วนกลางในกิจการสังคมและเศรษฐกิจของจังหวัดภาคใต้ในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1923 โดยกระทรวงมหาดไทย มีพระราชบัญญัติให้

1. การปฏิบัติที่มีความขัดแย้งกับอิสลาม ต้องยุติในทันที และกฎข้อบังคับใหม่ใด ๆ ต้องขัดแย้งกับศาสนาอิสลาม

2. ภาษีที่เก็บจากคนมลายูมุสลิมปัตตานีต้องไม่มากไปกว่าภาษีที่มีการเก็บในบรรดารัฐมลายูบริเวณชายแดนภายใต้อำนาจของอังกฤษ

3. ข้าราชการปกครองที่ปฏิบัติหน้าที่ในปัตตานีต้องซื่อสัตย์ สุภาพและคล่องแคล่ว ข้าราชการผู้ใดที่กำลังถูกภาคทัณฑ์เพราะความผิดจากที่อื่นต้องไม่ถูกปฏิบัติหน้าที่ในปัตตานี...”(Pengatar Sejarah Patani, 1994, 63)

“...ตามที่สุรินทร์ พิศสุวรรณ ได้เขียนไว้ในหนังสือ “อิสลามในเมืองไทย, ลัทธิชาตินิยมมลายูสังคมปัตตานี (แปลโดยฮาซัน บาซารี จากอิสลามและลัทธิชาตินิยมมลายู : กรณีศึกษาชาวมลายูมุสลิมในภาคใต้ของไทย), LP3ES, กรุงเทพมหานคร, 1989 หน้า 53 โดย 3 ข้อบังคับนี้สะท้อนด้วยความชัดเจนถึงความคิดของผู้ปกครองส่วนกลางที่มีต่อปัญหาการปกครองตนเองของปัตตานีในสมัยนั้น ข้อบังคับใหม่นี้มาจากพระมหากษัตริย์ที่ชาตินิยม เขากล่าวอีกว่า สามารถถือได้ว่าเป็นการขึ้นำเกี่ยวกับเป้าหมายของนโยบายที่แท้จริงในกลุ่มผู้นำที่มีอำนาจที่กรุงเทพฯ ในสมัยนั้นสุรินทร์ พิศสุวรรณ กล่าวว่า หลายต่อหลายลักษณะนโยบายของประเทศสยามเหล่านั้นเองพร้อมด้วยโครงสร้างระบบราชการของตนเอง ได้ทำให้คำสั่งของพระมหากษัตริย์ไม่ได้รับการปฏิบัติอย่างเต็มที่ “ระบบราชการประเทศนั้นได้ครอบครองโดยคนไทยพุทธที่มีจิตสำนึกด้านเชื้อชาติไทย จนกระทั่งไม่สามารถคาดหวังได้สำหรับการดำเนินการด้วยความจริงจังของนโยบายของประเทศที่ให้ความเคารพต่อความแตกต่างแต่ละภูมิภาค” (สุรินทร์, อ้างแล้ว, หน้า 54)...”(Ibid, 63)ในส่วนนโยบายการปกครองสมัยรัชกาลที่ 6 ต่อเมืองปัตตานี เน้นนโยบายหลักประสานนโยบายบริหารมณฑลปัตตานี เป็นนโยบายเฉพาะที่ใช้กับพื้นที่มณฑลปัตตานี สาระสำคัญจะส่งเสริมการปฏิบัติที่ทำให้พลเมืองปัตตานีอยู่ในอาณาจักรสยาม โดยไม่กีดกันทางวัฒนธรรมศาสนา (เน้นการยอมรับความแตกต่างในอัตลักษณ์ของความเป็นพลเมืองของรัฐชาติ) ดูแลการเก็บภาษีไม่ให้มีการเก็บมากไปกว่าในมณฑลอื่นๆ มีความระมัดระวังในการปกครองส่วนท้องถิ่น เลือกเป็นข้าราชการที่ดีในการปกครอง และในระหว่าง พ.ศ.2466 – 2481 การใช้นโยบายผ่อนปรนทางศาสนา วัฒนธรรมของรัฐสยามทำให้การต่อต้านอำนาจรัฐลดลง ประกอบกับในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 มีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ผู้นำในท้องถิ่นกลุ่มมุสลิม มีความหวังในการกลับเข้ามาเรียกร้องสิทธิผ่านกระบวนการปกครองแบบประชาธิปไตย

ดังนั้นความขัดแย้งในประวัติศาสตร์ปัตตานี ช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 – 6 พบว่า ความขัดแย้งด้านเชื้อชาติ ศาสนา ในนั้นที่ยังไม่เป็นประเด็นสำคัญจนรุกรามไปสู่ปัญหา แต่ปัญหาคือ การปมเพาะความไม่พอใจจากการผนวกดินแดน ตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์ และการสลายอำนาจเจ้าเมืองเป็นผู้ปกครองจากส่วนกลางภายใต้อำนาจของรัฐสยามปัตตานีในสมัยรัตนโกสินทร์ การปกครองปัตตานีในยุคนี้ตรงกับประวัติศาสตร์ยุครัฐชาติไทย การปกครองตั้งแต่ พ.ศ.2475 - 2500 สะท้อนการปกครองจากยุคราชอาณาจักร เป็นยุคประชาราษฎร์ ในสมัยนี้ได้มีการกำหนดสถานภาพของ

ประชาชนพลเมืองเป็นเสมือนพลเมืองของรัฐ และเน้นความมีเชื้อชาติ การกระทำจากกระบวนการทางวัฒนธรรม ผ่านนโยบายรัฐนิยมของจอมพล ป. พิบูลสงคราม พ.ศ.2481 ได้เน้นอัตลักษณ์ด้านเชื้อชาติ การรวมชนชาติไทย รัฐนิยมมีผลกระทบโดยตรงต่ออัตลักษณ์ทางเชื้อชาติ และศาสนา ของคนในเมืองปัตตานีที่ว่าตนเป็นเชื้อชาติมลายู ศาสนาอิสลาม นับเป็นจุดเริ่มต้นของการมองปัญหาของการทำเอาประเด็นด้านเชื้อชาติ และศาสนา มาเป็นการสร้างความขัดแย้งในทางการเมือง มาจนปัจจุบันตัวอย่างของงานนิพนธ์ เมืองปัตตานีร่วมสมัยในเขตอนุรักษ์ปัตตานี มีการวิจารณ์นโยบายรัฐในเชิงต่อต้าน

เช่น ในงานประวัติศาสตร์นิพนธ์เรื่องการต่อสู้อพยพปัตตานี ค.ศ.1785 – 1954 แปลความจากภาษามลายูแล้วมีข้อความ ตอนหนึ่งความว่า “... จอมพล ป. พิบูลสงครามและนโยบายรัฐนิยมในปีค.ศ. 1940 การแพร่ขยายของลัทธิชาตินิยมภายใต้การสร้างสรรค์ของความเป็นสยาม รุนแรงมากขึ้น โดยเฉพาะเมื่อจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้รับช่วงการปกครองต่อจากพระยาพหลพลพยุหเสนาในเดือนธันวาคม 1938 จอมพล ป. เป็นผู้นำที่มีความเป็นชาตินิยมสูง ซึ่งเป็นคนที่มีรสนิยมสูงและมีวินัย เขาต้องการที่จะเห็นอาณาจักรสยามเป็นอาณาจักรที่มีความเจริญในระดับเดียวกับญี่ปุ่น, เยอรมัน, และอิตาลี เขามองความล่าช้าและพฤติกรรมของชาวสยามด้วยความรังเกียจ จอมพล ป. พิบูลสงครามได้ดำเนินการเพื่อให้เกิดการมีจิตสำนึกของการเป็นชาตินิยม สยาม เปรียบดังวิถีชีวิตของชาวสยาม เขามีความเชื่อว่าความตื่นตัวดังกล่าวนั้นจะเป็นส่วนหนึ่งของนโยบายทางสังคมวัฒนธรรม ซึ่งมีรากฐานจากแนวความคิดชาตินิยม วัฒนธรรมสยามและศาสนา พุทธกับการตื่นตัวไปในทิศทางนั้น ประชาชนสยามไม่ว่าจะเป็นชาติหรือกลุ่มเผ่าพันธุ์ต่างๆ ก็สามารถร่วมมือกันเพื่อบูรณาการเป็นประเทศที่พัฒนาแล้ว ไม่ว่าจะเป็นด้านการเมือง ด้านสังคมและวัฒนธรรมหรือว่าด้านเศรษฐกิจ ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มหรือศาสนาใดถูกกำหนดให้แต่งกายแบบยุโรป ต้องใส่หมวก การรับประทานอาหารก็ต้องใช้ช้อนและรับประทานอาหารบนโต๊ะ

นโยบายดังกล่าวจะประสบความสำเร็จได้ ก็ต่อเมื่อจอมพล ป. พิบูลสงครามต้องทำการจัดกลุ่มบุคคลที่ต่อต้าน ซึ่งอาจจะทำให้นโยบายชาตินิยมล้มเหลว การปฏิบัติการจับกุมบรรดาศัตรูทางการเมืองได้ถูกดำเนินการในกลุ่มที่ไม่หวังดี ในบรรดาพวกเขาเหล่านั้นจะประกอบด้วย บุตรหรือชายนาถ ซึ่งเป็นลูกของอานันท์มหิดลรัชกาลที่ 8 โคโลเนล พระยา สอง (Kolonel Phaya Song) และพระยาเทพหัสดิน

จอมพล ป. พิบูลสงครามได้ประกาศแผนการ 7 ขั้นตอนหรือคำสั่งที่มีลักษณะเน้นกฎหมาย ในปี 1939 แผนการ 7 ขั้นตอนนี้จะเกี่ยวกับการปลูกฝังจิตสำนึกให้รักชาติภายในกลุ่มประชาชน การเป็นแนวเดียวกันกับจิตสำนึกนั้น ชื่อของประเทศจึงได้เปลี่ยนจากสยามเป็นประเทศไทย หลักการรัฐนิยมนี้อยู่ภายใต้การชี้นำของจอมพล ป. พิบูลสงครามเอง กับหลวงวิจิตร วัฒนาการที่คอยให้ความช่วยเหลือส่วนหนึ่งของการจัดระเบียบดังกล่าวจะเป็นส่วนที่ดีในด้านการปลูกฝังความรู้สึกจงรักภักดีต่อประเทศชาติแต่่นโยบายส่วนใหญ่ไม่มีความเหมาะสมและการปฏิบัติที่ไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชาวสยาม ขณะนั้นจึงส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงของความเป็นอยู่

ประชาชนในประเทศ...” (Nik Anuar Nik Mahmud , 1999, 210 – 215)“ ความเหมาะสมกับจิตสำนึกที่ได้แพร่กระจายในช่วงนั้นรัฐบาลสยามมีความพยายามที่จะเข้าไปควบคุมการนับถือศาสนาของประชาชนในประเทศอีกด้วย จุดประสงค์ก็เพื่อให้มีความเท่าเทียมกันในความสำนึกรักชาติกับพุทธนิยม นี่เป็นหนึ่งในแผนการของรัฐบาลช่วงนั้นที่ได้สร้างความเจ็บช้ำน้ำใจต่อชาวมลายู ชาวมลายูไม่อนุญาตให้ซื้อมลายู แต่งกายแบบมลายู พูดและเขียนมลายู ตลอดจนการเรียนรู้อิสลาม สาเหตุอื่นๆ ที่ทำให้ชาวมลายูไม่พอใจต่อจอมพล ป. นั่นคือ จอมพล ป. ได้ยกเลิกกฎหมายอิสลาม ตั้งแต่พระเจ้าอยู่หัวจุฬาลงกรณ์ได้ดำเนินการปฏิรูปการปกครองนั้น การจัดการเกี่ยวกับครอบครัวที่เกี่ยวข้องกับการแต่งงานและมรดก ได้ถูกยกเว้นจากกฎหมายของสยามและได้มอบหมายให้ศูนย์กลางศาสนาอิสลามในพื้นที่เป็นผู้จัดการ แต่ในสมัยการปกครองของจอมพลป. การยกเว้นดังกล่าวนั้นถูกยกเลิกไปในปี คศ.1944 ตำแหน่งผู้พิพากษาอิสลามถูกยกเลิก ปัญหาทั้งหมดที่เกี่ยวกับการแต่งงาน การหย่า และมรดกจะถูกจัดการโดยใช้กฎหมายพลเมือง...”(Nik Anuar Nik Mahmud , 1999, 212 – 215)

และประวัติศาสตร์ตอนข้อมูลเกี่ยวกับฮัจญี สุหลง และองค์กรปกป้องเพื่อกฎหมายอิสลาม ความรู้สึกถึงการมีเอกลักษณ์ทางศาสนาและวัฒนธรรมของพวกเขาได้ท้าทายระบบการปกครองของจอมพล ป. พิบูลสงคราม บรรดาผู้นำศาสนาอิสลามภายใต้การนำของฮัจญี สุหลง บิน अबดุลกอเดร์ ซึ่งเป็นนักวิชาการคนสำคัญของปาตานี ได้ก่อตั้งองค์กรศาสนาขึ้นมาองค์กรหนึ่ง มีชื่อว่า He’et al Napadh alLahkam (องค์กรเพื่อปกป้องกฎหมายศาสนาอิสลาม) จุดประสงค์ขององค์กรนี้เพื่อให้เกิดความร่วมมือในกลุ่มนักวิชาการศาสนาและบรรดาครูสอนศาสนาในการเผชิญกับการดำเนินการของรัฐบาลที่ต้องการผสมกลมกลืนชาวมลายูและลบล้างศาสนาอิสลามฮัจญี สุหลง ถือกำเนิดที่หมู่บ้านอาเนาะรูปาตานีในปี ค.ศ. 1895 ท่านเป็นเหลนของต่วน มุนัล หรือ ฮัจญีไซนัล อาบีดิน บินมุฮัมหมัด ซึ่งเป็นผู้รู้ศาสนาที่มีชื่อเสียงผู้หนึ่งของปาตานี ฮัจญี สุหลงได้รับการศึกษาเกี่ยวกับศาสนาครั้งแรก ที่ปอเนาะ ของฮัจญี अबดุลราซิดหมู่บ้านบานา, สุโหลงปาเนปาตานี เมื่อท่านอายุได้ 12 ปี ท่านก็ถูกส่งให้ไปเรียนที่มักกะฮ์ภายใต้การนำของ เชคไซนัล อาบีดิน อัลฟาฏอนีท่านได้รับอิทธิพลแนวความคิดศาสนาจาก เชค ยามาอุดดิน อัลฟาฏอนีและมุฮัมหมัด अबดุล ซึ่งทั้งสองท่านเป็นครูศาสนาที่มีชื่อเสียงในปาตานีขณะนั้น

ท่านได้กลับมาที่ปาตานีในปี 1924 และได้เริ่มงานโดยการเป็นโตะครูทำการสอนศาสนาฮัจญี สุหลง ได้สร้างโรงเรียนสอนศาสนาชื่อ มัдрอซะห์ อัล-มูอาร์ฟ อัล-วาตานียะห์ แต่อย่างไรก็ตามโรงเรียนดังกล่าวอยู่นานก็ถูกสั่งให้ปิดโดยผู้มีอำนาจของสยาม เมื่อโรงเรียนดังกล่าวถูกสั่งให้ปิดลง ฮัจญี สุหลง ก็เริ่มสอนศาสนาในมัสยิดปาตานีจะสอนเกี่ยวกับวิชาในหลักศรัทธา (Usuludin) และวิชาอรรถาธิบายอัลกรุอ่าน (Tafsir) วิธีการอธิบาย Tafsir ของท่านเป็นการอธิบายในรูปแบบใหม่ในสังคมมลายูที่เคยชินกับหนังสือ Tafsir Baidhawi และในรูปแบบอื่นๆ เท่านั้น การอธิบายกรุอ่านของท่านนั้นมีความดึงดูดเป็นอย่างมาก ทำให้มีความรู้สึกกล้าหาญจนกระทั่งเป็นเหตุดึงดูดให้มีผู้คนมาฟังปาฐกถาของท่านมากขึ้น

นอกจากการมีบทบาทด้านศาสนา ฮัจญี สุหลง ยังมีบทบาทด้านการเมืองอีกด้วย เนื่องจากการมีอิทธิพลของท่านต่อกลุ่มชาวมลายู ในส่วนของผู้มีอำนาจสยามในพื้นที่นั้นบ่อยครั้งที่ได้เข้าไปใกล้ชิดเพื่อขอคำแนะนำและขอความช่วยเหลือในการที่จะให้ดำเนินนโยบายต่างๆ เป็นไปอย่างราบรื่น ฮัจญี สุหลง เป็นผู้หนึ่งที่ปฏิเสธการให้ความร่วมมือต่อรัฐบาลสยามในเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวกับศาสนาอิสลาม ท่านไม่พอใจรัฐบาลสยาม อันมีสาเหตุมาจากการที่ศาสนาอิสลามถูกคุกคาม

ด้วยเหตุดังกล่าวจึงไม่ใช่เรื่องแปลกเมื่อจอมพล ป. ได้มีการบังคับใช้นโยบายรัฐนิยมนั้น ฮัจญี สุหลง ได้ก่อตั้งองค์กรเพื่อปกป้องกฎหมายอิสลามขึ้นมา ในองค์กรดังกล่าวนี้ประกอบด้วยนักวิชาการทางศาสนาหลายท่าน คือ ฮัจญี มัตเปา (Haji mat Pauh) โต๊ะครูฮัจญี ปือราฮิม ฮัจญี หะซันและฮัจญีอับลูเลาะ มัสยิด อีมบง (Masjid Embong) (Nik Anuar Nik Mahmud , 1999, 216 – 217)

ตนกู อับดุล ยาลาล สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรของจังหวัดนราธิวาสได้เข้าพบจอมพล ป. พิบูลสงคราม เพื่อขอคัดค้านในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1944 เพื่อขอแก้ไขในเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับการดำเนินการจัดระเบียบในสังคมมลายูทั้ง 4 จังหวัด ท่านได้กล่าวหาผู้ว่าราชการของปัตตานีว่าได้ดำเนินการกฎระเบียบวัฒนธรรมโดยบีบบังคับและรุนแรง ทำให้เกิดปัญหาต่างๆ แก่ชาวบ้าน ท่านหวังว่าจะได้รับความร่วมมือจากรัฐบาลกลางเพื่อความรู้สึกรักของประชาชนในพื้นที่ที่จะไม่คุกคามอย่างใดก็ตาม คำตอบที่ได้รับจากเลขาธิการรัฐมนตรีนั้นทำให้ผิดหวังเป็นอย่างยิ่ง ท่านได้ตอบว่าการสอบสวนที่เกิดขึ้นโดยรัฐมนตรีภายในประเทศปรากฏว่า การกระทำของผู้ว่าราชการปัตตานีนั้นถูกต้องและเหตุการณ์ที่สร้างความทุกข์ใจต่อประชาชนในพื้นที่นั้นก็ไม่มียุทธศาสตร์ในรูปแบบของการบีบบังคับที่ถูกดำเนินการโดยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้กระทบต่อจิตใจของชาวมลายู ประชาชนในพื้นที่ซึ่งมีความอดทนต่อการบีบบังคับนั้นก็ยังคงที่จะอยู่ที่ปัตตานี ประชาชนที่ไม่พอใจต่อนโยบายดังกล่าวได้พากันอพยพไปยังรัฐกลันตัน ในช่วงเวลานั้น กลันตัน, เคดาห์, ตรัง กานู และเปอร์ลิส ก็อยู่ภายใต้การปกครองของสยามเช่นกันการแต่งตั้งตำแหน่งรัฐมนตรี ของสยาม โดยจอมพล ป. พิบูลสงครามในเดือน กรกฎาคม ค.ศ.1944(พ.ศ. 2487) ตนกู อับดุล ยาลาล ได้เขียนหนังสือถึงรัฐมนตรีคนใหม่คือ ควง อภัยวงศ์ ซึ่งในหนังสือนั้นได้เน้นถึงความสำคัญของการที่จะต้องแก้ไขนโยบายที่เป็นการบีบบังคับต่อชาวมลายู ที่อาจก่อให้เกิดความวุ่นวายขึ้นใน 4 จังหวัดดังกล่าว

การสนับสนุนของนายปรีดี พนมยงค์ ซึ่งเป็นผู้รักษาการณ์แทนพระองค์ ควง อภัยวงศ์ได้ยกเลิกนโยบายวัฒนธรรมในวันที่ 3 เดือนพฤษภาคม 1945 ปรีดี พนมยงค์ ได้ประกาศฟื้นฟูกฎหมายอิสลาม ซึ่งมีเป้าหมายเพื่อขจัดอุปสรรคระหว่างผู้ปกครองของสยามและชาวมลายูอิสลาม บทกล่าวนำในกฎหมายนั้นได้อธิบายอย่างชัดเจนว่าเนื่องจากว่ารัฐธรรมนูญของรัฐบาลสยามได้ให้อิสระในการนับถือศาสนาแก่ประชาชนโดยมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขและชาวสยามส่วนหนึ่งก็นับถือศาสนาอิสลาม ดังนั้นจึงสมควรอย่างยิ่งที่ชาวอิสลามจะต้องได้รับความช่วยเหลือและได้รับการคุ้มครองในเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับศาสนาของพวกเขาและในกฎหมายดังกล่าวนี้ก็ได้กล่าวว่าจะ

มีสถาบันหนึ่งเกิดขึ้น เพื่อเป็นหน่วยงานการประสานงานระหว่างสังคมอิสลามกับรัฐบาลสยาม นั่นคือ สำนักจุฬาราชมนตรี ผู้ดำรงตำแหน่งนี้ถือว่าเป็นผู้นำด้านจิตใจของชาวอิสลามทั้งหมดในสยาม ท่านจะให้คำแนะนำแก่กษัตริย์และรัฐบาลทุกเรื่องเกี่ยวกับกิจกรรมทางศาสนาในสังคมอิสลามในประเทศ กฎหมายนี้เช่นกันได้เป็นแนวหลักต้นให้รัฐบาลสร้างสถาบันการศึกษาอิสลามแก่เด็กๆ ซึ่งบิดามารดาของเด็กๆ เหล่านี้ไม่เต็มใจที่จะส่งเข้าเรียนในโรงเรียนของรัฐบาลก่อนหน้านี้ และกฎหมายนี้เช่นกันได้ก่อตั้งสำนักงานคณะกรรมการอิสลามแห่งประเทศไทยที่กรุงเทพฯ และสำนักงานคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัด ในพื้นที่ที่มีประชากรอิสลามมาก คณะกรรมการอิสลามในสำนักดังกล่าวมีบทบาทแนะนำแก่รัฐมนตรีภายในประเทศทุกเรื่องที่เกี่ยวข้องกับศาสนาอิสลาม รัฐบาลกลางได้หวังว่าความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลกับชาวมลายูใน 4 จังหวัดชายแดนภาคใต้จะกลับคืนสู่สภาพเดิมเมื่อกฎหมายดังกล่าวได้ถูกดำเนินการหลังจากสงครามได้สิ้นสุดลง...

และในงานของ อารีฟิน บินจิ กล่าวถึงประวัติศาสตร์ตอนนี้เช่นเดียวกันว่า “...ในปี ค.ศ. 1944 (พ.ศ. 2487) ภายใต้รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้มีการยุบเลิกคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดต่างๆ ตำแหน่งโต๊ะกอฎี (ดาโต๊ะยุติธรรม) รวมทั้งยกเลิกกฎหมายอิสลามที่เกี่ยวข้องกับการแต่งงาน หย่าร้าง และการจัดการทรัพย์สินมรดก (กฎหมายครอบครัวมรดก) ในทางตรงกันข้ามทุกกรณีที่เป็นข้อพิพาทจะต้องพิจารณาโดยกฎหมายไทยเท่านั้น การยกเลิกองค์กร ตำแหน่งผู้นำศาสนาและกฎหมายอิสลามดังกล่าวนี้ได้มีการต่อต้านอย่างเข้มแข็ง จากบรรดาผู้นำศาสนาอิสลาม โดยเฉพาะท่านหะยีสุหลง ซึ่งเป็นประธานคณะกรรมการอิสลามและแกนนำสมาคมอิสลามสมาัตปัตตานีในขณะเดียวกันท่านตนกูญาลาล์ บินตนกูอับดุลตอลีบ (อดุลย์ ณ สายบุรี) ในฐานะผู้แทนราษฎรก็ยื่นหนังสือคัดค้าน แต่ในกรณีเดียวกันนี้ผู้ว่าราชการจังหวัดปัตตานีก็กลับรับสนองนโยบายรัฐบาลด้วยการบีบบังคับชาวมุสลิมให้ปฏิบัติในทางที่ขัดต่อศาสนา ขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวมลายูมุสลิม หนังสือคัดค้านของท่านตนกูญาลาล์ ลงวันที่ 29 เมษายน ค.ศ. 1944 ได้ให้การสนับสนุนการกระทำของผู้ว่าราชการจังหวัดทุกประการ ทำให้ท่านเต็งญูญาลาล์ไม่พอใจเป็นอย่างยิ่ง จึงได้ทำหนังสือในลักษณะเดียวกันอีกส่งไปยังนายควง อภัยวงศ์ หัวหน้าพรรคการเมืองฝ่ายค้าน แต่ก็ไม่ได้รับคำตอบใดๆ

หลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 เดือนเศษ ในวันที่ 1 พฤศจิกายน 1945 อีกครั้งหนึ่ง ที่ท่านเต็งญูญาลาล์ ได้ดำเนินบทบาทคัดค้านรัฐบาลโดยการสนับสนุนของผู้นำศาสนาอิสลามในปาตานี หนังสือคัดค้านดังกล่าวได้ถูกนำไปแสดงต่อเลขานุการผู้สำเร็จราชการอังกฤษประจำดินแดนอาณานิคมในกรุงลอนดอน ผ่านนายทหารชั้นสูงของอังกฤษ คือ Lord Louis Mountbatten ที่กัวลาลัมเปอร์ หนังสือคัดค้านดังกล่าวได้กล่าวถึงความเดือนร้อนและความไม่พอใจของชาวมลายูอิสลามปาตานี ภายใต้ปกครองของไทย เพื่อจะอาศัยสนธิสัญญาหรือข้อตกลง “ซานฟรานซิสโก” ที่มีผลผูกพันต่อประเทศต่างๆ ที่เป็นฝ่ายชนะสงครามโลกครั้งที่ 2 ต้องสนับสนุนปาตานีให้พ้นไปจากการครอบครอง หรือภายใต้อาณานิคมของไทย ชาวมลายูปาตานี โดยเฉพาะอย่างยิ่งมลายูกลันตันที่ยังคงผูกพันฉันท์พี่น้องกับปัตตานีในกรณีการจับกุมหะยีสุหลง เมื่อ 16 มกราคม 2491

เติงกู้อับดุลญาลาล์ บินเติงกูมุตตาลีบ(อตุลย์ ณ สายบุรี) ได้ทำหนังสือส่งทางโทรเลขฉบับลงวันที่ 27 มกราคม พ.ศ.2491 ให้แก่เลขาธิการองค์การสหประชาชาติ ณ กรุงนิวยอร์ก ในโทรเลขดังกล่าวแปลได้ความดังนี้ “การกดขี่ข่มเหงต่อชาวมลายูทางภาคใต้โดยข้าราชการของรัฐบาลไทยได้ก่อภัยอันตรายต่อความสงบสุขของชาวมลายู โดยผู้มีอำนาจของไทยที่กระทำกดขี่ข่มเหงต่อผู้นำชาวอิสลาม ซึ่งถูกจับกุมตัวตั้งแต่ 16 มกราคม ที่ผ่านมาโดยไม่ทราบสาเหตุและข้อกล่าวหาเห็นว่าการกระทำดังกล่าวสร้างความเจ็บแค้นแก่ชาวมลายู ซึ่งจะนำไปสู่การต่อสู้ที่หลีกเลี่ยง ด้วยเหตุดังกล่าวจึงขอให้มีการดำเนินการใดๆ และสืบสวนโดยคณะกรรมการความมั่นคงฯของสหประชาชาติโดยด่วน ลงชื่อ เติงกู้อับดุลญาลาล์ บินเติงกูอับดุลมุตตอลีบ ผู้แทนผู้มีอำนาจของชาวมลายูภาคใต้ของไทย”ผลของการเคลื่อนไหวต่อต้านนโยบายของรัฐบาลไทย เติงกูญาลาล์และนายอาหมิน โต๊ะมีนา นายแวนและ บินลาบาส (วิไล เบ็ญจลักษณ์) และนักเคลื่อนไหวคนอื่นๆอีกหลายท่านถูกจับกุมฐานเป็นกบฏ เมื่อพ.ศ.2504 จนถูกจำคุกระหว่างพิจารณา 4 ปี หลังจากรัฐบาลให้ถอนฟ้องจึงได้รับการปล่อยตัว จากนั้นท่านพร้อมด้วย เติงกูบุตรา และนายอาหมิน โต๊ะมีนา ก็ต้องลี้ภัยไปอาศัยอยู่ในมาลายาของอังกฤษ และก่อตั้งขบวนการต่อสู้กับรัฐบาลไทยในเวลาต่อมา (อารีฟิน บินจิ, 2550, 256-258)

และในงานของอิบรอฮิม ที่แปลฉบับภาษาไทย กล่าวถึงการต่อต้านนโยบายทางวัฒนธรรมของจอมพล ป.พิบูลสงคราม ชัดเจน ทั้งด้านวัฒนธรรมกฎหมาย ภาษา สภาวัฒนธรรมแห่งชาติเป็นการทำลายอัตลักษณ์ท้องถิ่น นับว่าเป็นการผนวกกับปัญหาความไม่พอใจรัฐสยามตั้งแต่ยุคปฏิรูป ในการผนวกดินแดนทำให้ปัญหานี้มีความรุนแรงทางการเมืองในสถานการณ์ของภาคใต้ งานนิพนธ์บางตอนที่ว่า “...สงครามยังได้พยายามใช้แนวคิดนี้ในการที่จะครอบงำชนกลุ่มน้อยในราชอาณาจักรอีกด้วย ค.ศ.1940 รัฐบาลของหลวงพิบูลสงครามได้จัดตั้ง “สภาวัฒนธรรม” ขึ้นมาโดยมีสำนักงานอยู่ที่กรุงเทพมหานคร การตั้งสภานี้ขึ้นมานั้นมีจุดประสงค์เพื่อสร้างความเข้าใจกับแนวคิดชาตินิยม และเพื่อเผยแพร่ขนบธรรมเนียมประเพณีไทยไปทั่วประเทศ สภาวัฒนธรรมได้ออกกฎหมายเพื่อเป็นคำสั่งสำหรับบังคับใช้แก่คนทั่วไป คำสั่งแรกก็คือการบังคับให้คนไทยทุกคนแต่งกายตามชาวตะวันตก ทั้งผู้ชายและผู้หญิงจะต้องสวมหมวก ส่วนในการรับประทานอาหารจะต้องใช้ช้อนส้อม และจะต้องนั่งโต๊ะ

ประชาชนชาวมลายูที่อาศัยจังหวัดปัตตานี ยะลา นราธิวาส และสตูล มีความรู้สึกว้าวิน คำสั่งเช่นนี้สร้างความเดือดร้อนให้แก่พวกเขาเป็นอย่างมาก เพราะชาวมลายูถูกห้ามไม่ให้แต่งกายตามวัฒนธรรมมลายู ห้ามไม่ให้ตั้งชื่อมลายู ห้ามพูดภาษามลายู และห้ามนับถือศาสนาอิสลาม นอกจากนั้น สภาวัฒนธรรมยังได้ออกคำสั่งห้ามใช้ภาษามลายูในสถานที่ราชการทุกแห่ง เจ้าหน้าที่ของรับที่สามารถพูดภาษามลายูก็ถูกสั่งห้ามไม่ให้พูดกับชาวบ้านที่มาติดต่อกับทางราชการอย่างเด็ดขาด ดังนั้น ชาวมลายูจำเป็นต้องรู้ภาษาไทยเพื่อใช้ติดต่อกับทางราชการ หากไม่แล้วจะต้องจ้างบุคคลอื่นที่พูดภาษาไทยได้ให้เป็นล่าม โดยไม่คำนึงถึงว่าฐานะนั้นจะสำคัญหรือไม่กฎหมายที่ออกโดยสภาวัฒนธรรมยังได้กำหนดอีกว่า ศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ ดังนั้น อิสลามจึง

เป็นศาสนาที่ต้องห้าม นอกจากนี้แล้วกิจกรรมอะไรก็ตามที่เป็นการส่งเสริมศาสนาอิสลาม เป็นที่ต้องห้ามเช่นเดียวกัน ด้วยกฎหมายนี้ทำให้ชาวมลายูที่อำเภอสายบุรีถูกบังคับให้กราบไหว้พระพุทธรูป และพระพุทธรูปจะถูกตั้งตามโรงเรียนต่างๆ ซึ่งนักเรียนโรงเรียนเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นมุสลิมจะถูกบังคับให้กราบไหว้

ข้าราชการมุสลิมซึ่งมีจำนวนน้อยนิดได้ถูกบังคับให้เปลี่ยนชื่อเป็นไทย และไม่มีโอกาสที่จะได้สัมผัสตำแหน่งราชการในระดับสูง ห้ามชาวมลายูไม่ให้ศึกษาในสถาบันทหารอีกด้วย

ปี ค.ศ.1941 กฎหมายที่ออกโดยสภาวัฒนธรรมได้ถูกบังคับใช้อย่างเคร่งครัดภายใน ๓ จังหวัดชายภาคใต้ ส่วนเนื้อหาของกฎหมายได้กำหนดให้ชาวมลายูทุกคนแต่งกายตามวัฒนธรรมของชาวตะวันตก ผู้ใดขัดขืนจะต้องถูกจับกุมและถูกลงโทษด้วยวิธีการต่างๆ...” (อิบรอฮิม, 2549, 78-79) “...การบังคับใช้กฎหมายดังกล่าวยิ่งเพิ่มความฮึกเหิมแก่ข้าราชการสยามที่กำลังปฏิบัติใน ๓ จังหวัดชายแดนภาคใต้ โดยที่พวกเขาปฏิบัติงานต่อชาวมลายูตามอำเภอใจและไร้ขอบเขต ข้าราชการสยามจึงคุกคามศาสนาอิสลาม และทำลายขนบธรรมเนียมประเพณีมลายู ดูถูกดูแคลนประชาชนชาวมลายู จึงพูดได้ว่าแนวคิดชาตินิยมของรัฐบาลทำให้ชาวมลายูประสบกับความหายนะอย่างใหญ่หลวงวันที่ 8 ธันวาคม 1941 ได้เกิดสงครามเอเชียบูรพาขึ้น กองทัพญี่ปุ่นได้บุกเข้าระเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ กองทัพส่วนหนึ่งได้ขึ้นฝั่งตลอดแนวของอ่าวไทย ทำให้เกิดการต่อสู้ระหว่างทหารญี่ปุ่นกับทหารสยามเป็นเวลาหลายชั่วโมง จนในที่สุดทางสยามได้ยินยอมให้ทหารญี่ปุ่นผ่านประเทศไทย เพื่อเข้าไปยังประเทศพม่าและประเทศมลายูการยินยอมของสยามในครั้งนี้เป็นเหตุทำให้ญี่ปุ่นสามารถยึดดินแดนมลายูและสิงคโปร์เป็นเมืองขึ้นได้อย่างง่ายดาย โดยใช้เวลาเพียงไม่กี่วัน หลังจากนั้นประเทศสยามก็ได้กลายเป็นพันธมิตรใหม่ของญี่ปุ่นในช่วงของสงครามเอเชียบูรพา การพัฒนาแนวคิดชาตินิยมได้ขยายขึ้นอย่างกว้างขวาง จนในที่สุดประเทศสยามกับประเทศญี่ปุ่นตกลงทำสัญญาร่วมกันเพื่อที่จะได้พัฒนาขนบธรรมเนียมประเพณีของตนเองหลวงพิบูลสงครามสามารถครองอำนาจสูงสุดไว้อย่างเหนียวแน่น เพราะมีกองทัพหนุนหลังอยู่ ประกอบกับการใช้กฎเหล็กในการปกครองประเทศและว่อนตัวอยู่หลังดาบซามูไรของญี่ปุ่น ทำให้หลวงพิบูลสงครามเริ่มใช้ระบอบเผด็จการในการปกครองประเทศ.....

ในสมัยรัฐบาลเผด็จการของหลวงพิบูลสงคราม การปฏิบัติของข้าราชการสยามต่อประชาชนมลายูยิ่งเพิ่มความเลวร้ายขึ้นไปอีก ทั้งนโยบายที่จะทำให้ชาวมลายูกลายเป็นไทยโดยสมบูรณ์นั้นยิ่งเพิ่มความชัดเจน นอกจากนี้ หลวงพิบูลสงครามยังมีความคิดที่จะสร้างมหาอาณาจักรสยามขึ้นอีกด้วย ดังนั้นในปี ค.ศ.1943 หลวงพิบูลสงครามจึงได้ส่งกองทัพเพื่อไปตีรัฐฉานของพม่า รัฐกลันตัน ตรังกานุ ปะลิส และรัฐเคดาห์ของมลายูปี ค.ศ.1944 หลวงพิบูลสงครามได้ยกเลิกตำแหน่ง “ตะโตะกอฏี” ของจังหวัดปัตตานี ยะลา นราธิวาส และสตูล พร้อมๆกับการยกเลิกการบังคับใช้กฎหมายอิสลามว่าด้วยครอบครัวและมรดกที่รัฐบาลชุดก่อนๆ อนุญาตให้บังคับใช้แก่ชาวมลายูมุสลิมที่อาศัยอยู่ใน 4 จังหวัดชายแดนภาคใต้ ดังนั้น ชาวมุสลิม

จึงจำเป็นต้องปฏิบัติตามกฎหมายแพ่งไทย และคดีความที่มีมุสลิมเป็นคู่กรณีจะถูกต้องตั้งสินที่ศาลจังหวัดโดยผู้พิพากษาไทย

สถานภาพของชาวมลายูและศาสนาอิสลามนับวันยิ่งเลวร้าย ด้วยเหตุนี้บรรดาปวงปราชญ์ (อุลาม่า) ของปัตตานีที่นำโดยหะยีสุหลง...” (อิบรอฮิม ชุกรี, 2549, 80-81) บินอับดุลกอเดร์ ได้จัดตั้งศูนย์ปฏิบัติการหลักการอิสลาม โดยมีจุดประสงค์เพื่อสร้างความสามัคคีในหมู่ผู้นำศาสนาอิสลาม ในการที่จะต่อต้านนโยบายการสร้างความเป็นสยามของรัฐบาล และป้องกันการคุกคามศาสนาอิสลาม

วันที่ 14 มกราคม ค.ศ. 1944 ติงกูอับดุลยาลาล บินติงกูอับดุลมูญอลิบ ซึ่งในขณะนั้นเป็นผู้นำของชาวมลายูภาคใต้และเป็นสมาชิกสภาผู้แทนของชาวมลายูในรัฐสภา สยามได้ส่งหนังสือร้องทุกข์ไปยังหลวงพิบูลสงคราม หนังสือนี้ได้อ้างถึงพฤติกรรมของผู้นำราชการจังหวัดปัตตานีที่ใช้กฎหมายที่ออกโดยสภาวัฒนธรรมในการคุกคามชนบทรหมเนียมประเพณีของชาวมลายูและศาสนาอิสลาม คำตอบที่ได้รับจากนายกรัฐมนตรีสร้างความผิดหวังให้แก่ชาวมลายูเป็นอย่างยิ่ง รัฐบาลวินิจฉัยว่าการกระทำของผู้นำจังหวัดปัตตานีมีความชอบธรรม คำตอบอย่างเป็นทางการของรัฐบาลที่ส่งมาจากสำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 29 เมษายน ค.ศ.1944 มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ตามที่ท่านได้ส่งหนังสือร้องทุกข์ต่อนายกรัฐมนตรี เมื่อวันที่14/1/1944 เพื่อร้องเรียนถึงพฤติกรรมอันมิชอบของผู้นำราชการจังหวัดปัตตานีนั้น ข้าพเจ้าขอเรียนให้ทราบว่าการได้ทำการสอบสวนแล้ว สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรีจึงขอชี้แจงว่าการกระทำของผู้นำราชการจังหวัดปัตตานีมิได้ถือว่าเป็นการสร้างความเดือดร้อนโดยรวม จึงเรียนมาเพื่อโปรดทราบ.....

ข้อความดังกล่าวคือคำตอบของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่มีต่อประชาชนชาวมลายู จากคำตอบนี้สามารถพูดได้ว่ารัฐบาลไม่ให้ความเป็นธรรมแก่ชาวมลายู มีหน้าซำยังสนับสนุนการกระทำที่ไร้ศีลธรรมของข้าราชการสยามที่ปฏิบัติต่อประชาชนชาวมลายูอีกด้วย

วันที่ 14 สิงหาคม ค.ศ.1944 สงครามเอเชียบูรพาได้สิ้นสุดลง โดยที่ญี่ปุ่นพ่ายแพ้ จึงทำให้หลวงพิบูลสงครามถูกจับกุมในข้อหาสมคบกับฝ่ายญี่ปุ่นและถูกจำคุกเป็นเวลา 6 เดือน

ชัยชนะของฝ่ายพันธมิตรในสงครามโลกครั้งที่สอง ทำให้ความคิดของหลวงพิบูลสงครามที่จะสร้างมหาอาณาจักรสยามได้ชะงักลง ตลอดจนแนวคิดชาตินิยมของเขาก็ต้องหยุดไปด้วย ปี ค.ศ.1934 นายควง อภัยวงศ์ ได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีและจัดตั้งรัฐบาลชุดใหม่ ต่อมารัฐบาลนายควงได้ยกเลิกกฎหมายทั้งหมดที่สภาวัฒนธรรมเป็นผู้บัญญัติในสมัยของหลวงพิบูลสงคราม ซึ่งทำให้แนวนโยบายของรัฐบาลชุดก่อนที่จะสร้างความเป็นสยามได้สิ้นสุดลงโดยปริยายแต่ข้าราชการสยามก็ยังคงโหดร้ายทารุณกับชาวมลายูเหมือนเดิม ผลของสงครามโลกที่เพิ่งสิ้นสุดลงนั้น ยิ่งทำให้พฤติกรรมข้าราชการสยามยิ่งเลวร้ายขึ้นไปอีก มีการละเมิดสิทธิมนุษยชน ส่วนกฎหมายที่มีเพื่อผูกมัดไว้ซึ่งความยุติธรรมก็ถูกละเลยโดยสิ้นเชิง ข้าราชการส่วนใหญ่ขาดความซื่อสัตย์ มีการรับสินบนจากประชาชนของเจ้าหน้าที่ตั้งแต่ระดับล่างจนถึงระดับสูงสุด

ดังนั้นการติดต่อบริษัทที่สำคัญ ประชาชนจะต้องเตรียมเงินเพื่อติดสินเจ้าหน้าที่ หากไม่แล้วพวกเขาจะไม่ทำให้อย่างเด็ดขาดโจรผู้ร้ายที่ถูกจับฐานกระทำความผิดจะได้รับการปล่อยตัวทันที ถ้าหากว่าเขาจ่ายเงินจำนวนหนึ่งให้แก่ข้าราชการ ทั้งหมดที่กล่าวมานั้น เป็นการกระทำที่แสดงให้เห็นถึงความไม่ซื่อสัตย์ของข้าราชการสยาม ส่วนการไม่ปฏิบัติตามกฎหมายยุติธรรมและการละเมิดสิทธิมนุษยชน จะเห็นได้จากการวิสามัญประชาชนชาวมลายูโดยไม่ผ่านกระบวนการทางศาล มีหลายครั้งที่ชาวมลายูถูกสงสัยว่าสมคบกับโจรผู้ร้าย ซึ่งหลังจากนั้นพวกเขาจะถูกจับและส่งไปยังสถานที่ลับเพื่อทำการสังหารหมู่ นอกจากนี้แล้วยังมีชาวมลายูถูกกล่าวหาว่ามีส่วนพัวพันกับการเคลื่อนไหวเพื่อต่อต้านรัฐบาล ได้ถูกจับและถูกยิงเป้าในเวลาต่อมา จะเห็นได้ว่าการตัดสินประหารชีวิตชาวมลายูเหล่านี้ไม่ผ่านการพิจารณาคดีในศาลแต่อย่างใด

ในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1947 ได้เกิดเหตุการณ์ที่น่าสลดใจที่จังหวัดปัตตานี เมื่อตำรวจท่านหนึ่งถูกโจรผู้ร้ายยิงเสียชีวิตในสถานที่แห่งหนึ่งใกล้กับหมู่บ้านที่มีชื่อว่า “บะลูกาสาเมาะ” หลังจากนั้นตำรวจกลุ่มหนึ่งได้ไปยังหมู่บ้านแห่งนี้เพื่อจับชาวมลายู ด้วยต้องการที่จะรู้ถึงขนาดที่แท้จริง ตำรวจได้ทรมานชาวมลายูเหล่านี้ด้วยวิธีการต่างๆ ตำรวจได้กล่าวหาชาวบ้านว่าสมคบกับโจรผู้ร้าย โดยสนับสนุนเสบียงอาหารและสิ่งอื่นๆ อีกมากมาย จากข้อกล่าวหาตำรวจตัดสินใจเผาหมู่บ้าน ซึ่งเป็นผลทำให้ชาวบ้านจำนวน 25 ครอบครัวไร้ที่อยู่อาศัย

วันที่ 26 กันยายน ค.ศ.1947 มิสบาบารา โจนส์ ซึ่งเป็นนักข่าวชาวอังกฤษได้เดินทางมายังปัตตานี เธอเป็นนักข่าวคนแรกที่ยังปัตตานีหลังจากที่สงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลง การมาครั้งนี้โจนส์ได้เดินทางภายในประเทศเป็นระยะทาง 250 ไมล์ เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ของประเทศนี้ ตลอดระยะทางเธอสังเกตสถานการณ์ความเป็นอยู่ของชาวมลายู ซึ่งจำนวนทั้งหมด 700,000 คนที่อยู่ภายใต้การกดขี่ของรัฐบาลสยาม...”(อิบรอฮิม ชุกรี 2549, 82 - 83)

ดังนั้นรัฐนิยมเป็นนโยบายที่กระทบโดยตรงต่อวัฒนธรรม และกฎหมายอิสลามที่เคยมีในพื้นที่ปัตตานี และนโยบายชาตินิยมเป็นการผสมผสานวัฒนธรรมเชิงบังคับผ่านอำนาจรัฐจึงทำให้มีการต่อต้าน รวมทั้งมีกระบวนการอพยพคนในปัตตานีที่ต่อต้านนโยบายนี้ไปยังประเทศมาเลเซีย มีกลุ่มที่ต้องการต่อต้านนโยบายนี้ ทำให้กระตุ้นความรู้สึกราชาชาตินิยมมลายู จนเกิดเป็นกระบวนการผู้นำพลัดถิ่นรวมตัวในสมาคมชาวมลายูแห่งเมืองปัตตานี เพื่อเรียกร้องการปกครองตนเองในที่สุด กระบวนการของรัฐชาติและปฏิกิริยาของคนในปัตตานีต่อนโยบายดังกล่าว ควรเป็นบทเรียนของการดำเนินนโยบายของรัฐไทยในการมองปัญหาเชิงสังคมวัฒนธรรมที่บูรณาการกับการแก้ไขปัญหาการเมือง การสร้างความมั่นคงในชายแดนภาคใต้ที่ต้องคำนึงถึงปัจจัยอัตลักษณ์วัฒนธรรมท้องถิ่น และงานเขียนเหล่านี้แม้เป็นทัศนะทางวิชาการของผู้ศึกษาประวัติศาสตร์แต่ก็เป็นเสมือนภาพสะท้อนความเข้าใจและการรับรู้อดีตของคนในท้องถิ่นอีกด้วย (อิบรอฮิม ชุกรี, 2549, 82)

การเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์ร่วมสมัยของปัตตานีมีส่วนสะท้อนปัญหาการเมือง โดยเฉพาะการกล่าวถึงการเรียกร้องตั้งแต่ยุค พ.ศ.2490-พ.ศ.2550 ประวัติศาสตร์เกี่ยวกับการเมืองได้รับความสนใจในการนำมาศึกษาวิเคราะห์ ทั้งในฉบับประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย-มลายู

เช่น ฉบับ Ibrahim Syukri ฉบับ Pengantar Sejarah Patani ฉบับ Uma Islam Patani Sejarah dan Politik ฉบับ Sejarah Perjuangan Melayu Patani (1785-1954) รวมทั้ง ฉบับปาตานี ประวัติศาสตร์และการเมืองในโลกมลายู ซึ่งความสำคัญของประวัติศาสตร์ยุคนี้ได้สะท้อนผ่านงานเขียนที่ชี้ให้เห็นว่าตัวแทนของชาวมลายู กรณีหะยีสุหลง ไม่มีเจตนาในการต่อต้านรัฐ แต่เขาคือวีรบุรุษในการเป็นผู้แก้ไขข้อเดือดร้อนของประชาชนจากการรับผลกระทบจากนโยบายทางสังคม การเมืองของรัฐบาลสยาม สภาพปัญหาจากข้อมูลในผลงานเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ปัตตานีช่วงดังกล่าวพอจะประมวลได้ว่า

หะยีสุหลง (หะยีมุฮัมหมัดสุหลง อับดุลกอเดร์) เกิดในพ.ศ.2438 ต.อาเนาะรู เมืองปัตตานี ได้รับการศึกษาในปอเนาะปัตตานี และเดินทางไปศึกษาศาสนาในเมืองมักกะฮ์ พ.ศ. 2490 ได้เดินทางมายังปัตตานี เป็นช่วงที่รัฐบาลมีนโยบายทางการเมืองและสังคม กระทบความไม่พอใจของคนในท้องถิ่น ทำให้เป็นเวลาประจวบเหมาะที่ท้องถิ่นได้แสวงหาผู้นำในการเรียกร้องความเป็นธรรม (ตามทัศนะของชาวมลายูในท้องถิ่นขณะนั้น)

วันที่ 24 สิงหาคม พ.ศ.2490 คณะสอบสวนได้จัดให้มีการพบปะกับประชาชนชาวมลายูครั้งใหญ่ ซึ่งในครั้งนี้นักคณะได้เปิดโอกาสให้ประชาชนซักถามได้ หะยีสุหลง บินอับดุลกอเดร์ ซึ่งในขณะนั้นดำรงตำแหน่งประธานกรรมการอิสลามประจำจังหวัดปัตตานี และวันอะห์หมัด ซึ่งเป็นหัวหน้าของ Persekutuan Semangat Pattani ได้เป็นตัวแทนของชาวมลายูในการยื่นหนังสือเรียกร้องให้รัฐบาลสนองความต้องการของชาวมลายูซึ่งมี 7 ประการ ดังเนื้อหาต่อไปนี้

1. รัฐบาลต้องแต่งตั้งบุคคลคนหนึ่งที่ได้รับเลือกจากประชาชน เพื่อดำรงตำแหน่งสูงสุดและอำนาจในการปกครอง 4 จังหวัดนี้ คือ ปัตตานี ยะลา นราธิวาส และสตูล บุคคลผู้นี้จะต้องเป็นมุสลิมที่เกิดในจังหวัดใดจังหวัดหนึ่งของ 4 จังหวัดนี้ และตำแหน่งนี้จะต้องเป็นตลอดชีพ
2. ภาษีอากรและรายได้ต่างๆที่เก็บได้จาก 4 จังหวัดนี้ จะต้องนำมาใช้เพื่อให้เกิดประโยชน์ภายในพื้นที่นี้เท่านั้น
3. รัฐบาลจะต้องจัดให้มีการเรียนการสอนวิชาภาษามลายูในโรงเรียนประถมศึกษาตั้งแต่ชั้นปีที่ 1 ถึงปีที่ 4
4. ข้าราชการที่ปฏิบัติหน้าที่ใน 4 จังหวัดนี้ จะต้องเป็นมุสลิมที่เกิดในพื้นที่จำนวน 80 เปอร์เซ็นต์
5. รัฐบาลจะต้องใช้ภาษามลายูควบคู่กับภาษาสยามเพื่อการติดต่อราชการในพื้นที่นี้
6. รัฐบาลจะต้องให้อำนาจแก่คณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดเพื่อกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับอิสลามโดยบุคคลตามข้อ 1 ให้การยินยอม
7. รัฐบาลจะต้องจัดตั้งศาลอิสลามใน 4 จังหวัดนี้ โดยมีอำนาจเด็ดขาดในการพิจารณาคดีที่เกี่ยวกับการแต่งงานและมรดก ซึ่งมีมุสลิมเป็นคู่กรณี

หนังสือเรียกร้องฉบับนี้ยังได้อ้างถึงพฤติกรรมของข้าราชการสยามที่รังแกชาวมลายู นอกจากนี้แล้วประชาชนยังขอความเห็นใจจากรัฐบาลว่า การเรียกร้องสิทธิอันพึงมีและเพื่อป้องกันดินแดนของพวกเขาที่ในยุคที่โลกกำลังให้ความสำคัญกับสิทธิและเอกราชของเชื้อชาติที่ตกเป็นเมืองขึ้นของประเทศอื่น

คำเรียกร้องของประชาชนชาวมลายูมีอยู่ว่า

...เราชาวมลายูสำนักอยู่เสมอว่า ความเป็นอยู่ของพวกเราภายใต้การปกครองของสยามที่แท้จริงนั้นถูกคุกคามและเป็นที่น่ารังเกียจ พวกเราถูกรียกว่า “ไทยอิสลาม” คำเรียกนี้เป็นที่ชัดเจนว่ารัฐบาลไม่เคยยอมรับว่าพวกเราเป็นชนชาติมลายูที่นับถือศาสนาอิสลาม ดังนั้น พวกเราชาวมลายูทั้งปวงเห็นพ้องต้องกันว่าควรที่จะเรียกร้องให้รัฐบาลยอมรับว่า เราเป็นชนชาติมลายูมุสลิม เพื่อว่าต่อไปนี้โลกจะได้ไม่คิดว่าพวกเราเป็นคนสยามดั้งเดิมที่นับถือศาสนาอิสลาม คณะสำรวจได้รับข้อเรียกร้องนี้โดยที่พวกเขา รับปากว่าจะยื่นต่อรัฐบาลสยามที่กรุงเทพมหานคร ในขณะเดียวกันชาวมลายูที่นราธิวาสก็ได้ทำการเรียกร้องเช่นกัน ซึ่งกระทำโดยผู้นำของชาวมลายูซึ่งจำนวน 55 คน เนื้อหาของการเรียกร้องมีอยู่ว่า สถานีวิหุที่ทำการกระจายเสียงอยู่ที่กรุงเทพมหานคร จะต้องจัดให้มีรายการหนึ่งที่เป็นภาษามลายูและรายการนี้ต้องมีการออกอากาศทุกวัน สถานที่ราชการจะต้องปิดทำการในวันศุกร์และวันสำคัญอื่นๆ ของศาสนาอิสลาม รัฐบาลจะต้องเปลี่ยนแปลงหลักสูตรการศึกษาให้เป็นไปตามโลกปัจจุบัน รายได้ทั้งหมดที่ได้มาจากพื้นที่ 4 จังหวัดนี้ รัฐจะเก็บรวบรวมที่ส่วนกลางไม่ได้ แต่รัฐจะต้องใช้งบประมาณนี้ในการพัฒนาเพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ชาวมลายูมุสลิมใน 4 จังหวัดนี้เท่านั้น ยังมีข้อเรียกร้องในทำนองเดียวกับข้อเรียกร้องของ 2 จังหวัดที่ผ่านมา การเรียกร้องกระทำโดย अबดุลเลาะห์ บินมุหัมหมัดสะอัด ซึ่งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรของจังหวัดสตูล

ข้อเรียกร้องเหล่านั้นนี้ทั้งหมดถูกส่งไปยังรัฐบาลที่กรุงเทพมหานคร แต่ก็ไม่ได้รับการตอบสนองจากรัฐบาล มีหน้าข้าราชการเมืองที่อยู่ฝ่ายรัฐบาลเห็นว่าข้อเรียกร้องทั้งนี้ขัดกับข้อเรียกร้องทั้งหมดนี้ขัดกับกฎหมายรัฐธรรมนูญ จึงไม่สมควรที่รัฐบาลจะตอบสนอง

วันที่ 30 มกราคม พ.ศ.2491 ตัวแทนของหนังสือพิมพ์อุตุซซันมลายู ประจำกรุงเทพมหานคร ได้สอบถามนายกรัฐมนตรีท่านหนึ่งว่า รัฐบาลมีปฏิกิริยาเช่นไรกับข้อเรียกร้องของชาวมลายู และท่านได้ตอบว่า “ ข้อเรียกร้องทั้งหมดจะถูกพิจารณาอย่างละเอียดว่าข้อไหนบ้างที่ควรจะได้รับ การตอบสนอง” จากการให้คำตอบของรองนายกรัฐมนตรีท่านนี้สรุปได้ว่า ข้อเรียกร้องที่ไม่ส่งผลกระทบต่ออำนาจของรัฐบาลท่านนี้ที่ได้รับการตอบสนอง แต่ถ้าหากว่าตรงกันข้ามแล้วจะถูกปฏิเสธโดยสิ้นเชิง

นักการเมืองบางคนในรัฐบาลเห็นว่า การเรียกร้องของชาวมลายูเป็นการเคลื่อนไหวทางการเมืองที่ขัดกับกฎหมายรัฐธรรมนูญอย่างชัดเจน ดังนั้น ชาวมลายูพวกนี้จะต้องได้รับการลงโทษที่ร้ายแรง

ตอนเช้าของวันที่ 16 มกราคม ค.ศ.1948 ตำรวจกลุ่มหนึ่งพร้อมด้วยอาวุธได้ไปยังบ้านของ หะยีสูลง บินอับดุลกอเดร์ และจับตัวเขา ซึ่งเป็นการปฏิบัติตามคำสั่งของข้าหลวงปัตตานี หลังจากนั้นสองวันต่อมาตำรวจยังได้จับ วันอุสมาน อะห์หมัด หะยิวันฮุซเซิน และวันมุฮัมหมัด อามีน ซึ่งเป็นแกนนำชาวมลายูในการเรียกร้อง โดยข้อกล่าวหาว่าเป็น “กบฏ” หนึ่งเดือนต่อมา หะยีสูลงและเพื่อนๆของเขาถูกนำไปยังนครศรีธรรมราช ซึ่งนั่นพวกเขาได้ถูกศาลตัดสินจำคุกเป็นเวลา 3 ปี 2 เดือน ต่อจากนั้นพวกเขาถูกนำไปยังกรุงเทพมหานครโดยถูกจำคุกที่คุกบางขวางยังมีชาวมลายูอีกหลายคนที่ถูกกล่าวหาว่าพัวพันกับการเรียกร้องดังกล่าว ซึ่งทำให้พวกเขาจำเป็นที่จะต้องหลบหนีไปยังประเทศมาลายา นอกจากนี้แล้วสำนักงานคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดของสี่จังหวัดก็ได้ถูกรัฐบาลสั่งปิด การเคลื่อนไหวของชาวมลายูจะอยู่ในความสอดส่องดูแลของรัฐบาลตลอดเวลา รัฐบาลได้ส่งสายลับหลายคนไปยังปัตตานี ยะลา และนราธิวาส เพื่อที่จะติดตามการเคลื่อนไหวในการเรียกร้องเอกราชของชาวมลายูที่ต่อต้านรัฐบาลการเรียกร้องของชาวมลายูเป็นประเด็นปัญหาที่รัฐบาลให้ความสำคัญอย่างที่สุด และเป็นข้อถกเถียงอย่างกว้างขวางในประเทศมาลายา หนังสือพิมพ์มลายูของประเทศนี้ได้ยื่นเคียงข้าง และสนับสนุนการเคลื่อนไหวของชาวมลายูในภาคใต้ของประเทศสยามมาตลอด โดยเฉพาะหนังสือพิมพ์ อุดุซซันมลายู หลายครั้งหลายคราที่การให้ข่าวของหนังสือพิมพ์ฉบับนี้เกี่ยวกับสภาพที่น่าเวทนาของชาวมลายูปัตตานีได้เข้าหูรัฐบาลสยาม และทำให้เกิดข้อถกเถียงในรัฐสภาสยามว่าชาวเช่นนี้หนังสือพิมพ์เหล่านั้นรับรู้มาได้อย่างไร

ขณะเดียวกันหนังสือพิมพ์สยามที่ฝักใฝ่รัฐบาล ได้พาดหัวข่าวโจมตีความเคลื่อนไหวของชาวมลายูว่าเป็นการกระทำที่ชั่วร้าย แต่อย่างไรก็ตามยังมีหนังสือพิมพ์สยามบางฉบับที่เห็นอกเห็นใจชะตากรรมของชาวมลายู

วันที่ 30 มกราคม ค.ศ.1948 หน่วยตำรวจพิเศษได้ถูกส่งมาจากกรุงเทพมหานครเพื่อมาประจำการที่ 4 จังหวัดชายแดนภาคใต้ ทั้งเพื่อเสริมสร้างกำลังตำรวจที่มีอยู่แล้วในการที่จะป้องกันเหตุร้ายที่เชื่อว่าจะยิ่งทวีความรุนแรงขึ้น วันที่ 28 เมษายน ค.ศ.1948 ได้เกิดการต่อสู้ครั้งร้ายแรงระหว่างชาวมลายูซึ่งมีจำนวนราวๆ 1,000 คน กับกองกำลังตำรวจที่หมู่บ้านดุซงญอ จังหวัดนราธิวาส การต่อสู้เกิดจากการริเริ่มของฝ่ายตำรวจสยามก่อน โดยที่พวกเขาบุกโจมตีชาวมลายูที่ถูกทางการเชื่อว่ากำลังเตรียมการเพื่อทำการต่อต้านรัฐบาล การต่อสู้ในครั้งนี้ใช้เวลาประมาณ 36 ชั่วโมง ซึ่งในที่สุดชาวบ้านได้ยอมแพ้ แต่กองกำลังของชาวมลายูส่วนหนึ่งหนีเข้าไปในป่าเพื่อต่อต้านรัฐบาลในรูปแบบของโจรต่อไป ผลของการต่อสู้ทำให้ชาวบ้านมลายูได้สังเวชีวิตเกือบ 400 คน ซึ่งรวมรวมคนชรา ผู้หญิง และเด็กๆส่วนฝ่ายตำรวจได้เสียชีวิตประมาณ 30 คน

วันที่ 6 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2491 หัวหน้าคณะตัวแทนของชาวมลายูได้ส่งคำคัดค้านไปยังนายกรัฐมนตรีของสยามในขณะนั้น นอกจากนี้แล้วคำคัดค้านยังได้ถูกส่งไปยังนิวยอร์กประเทศ

สหรัฐอเมริกา เพื่อขอความร่วมมือจากสหประชาชาติยึดถือเสียงส่วนใหญ่ในการกำหนดสถานภาพที่แท้จริงของชาวมลายูในภาคใต้ของประเทศไทยด้วย

ฉบับสำเนาของคดีค้านี้ ยังได้ถูกส่งไปยังสถานทูตของอังกฤษและสหรัฐอเมริกาที่กรุงเทพมหานคร เพื่อให้ความกระจ่างเกี่ยวกับข้อเท็จจริงของการเคลื่อนไหวที่กระทำโดยชาวมลายู ในหนังสือคดีค้านี้ยังได้เรียกร้องนายกรัฐมนตรียาม ในการที่จะพิสูจน์ให้สหประชาชาติได้รับรู้ว่าการปฏิบัติของรัฐบาลสยามที่มีต่อชาวมลายูนั้นเป็นสิ่งที่ถูกต้องหรือไม่ โดยจัดให้มีการรับฟังเสียงส่วนใหญ่ของตัวแทนสหประชาชาติ ซึ่งในการทางกองทัพและหน่วยราชการไทย ห้ามเข้าไปยุ่งเกี่ยวโดยเด็ดขาด แต่อย่างไรก็ตามทางรัฐบาลไม่สนใจกับคำค้านเช่นนี้เลย(ฉบับ Ibrahim Syukri, 1985, 79-96 และฉบับเผยแพร่ในภาษาไทย, 2547 บทที่ 4)

กล่าวได้ว่าในประวัติศาสตร์นิพนธ์ร่วมสมัยมีจุดยืนของการนำเสนอเนื้อหาแสดงถึงการต่อต้านรัฐสยามกรณีการใช้ความรุนแรงต่อการแก้ปัญหาในอดีตที่ผ่านมา และเป็นชนวนของความรู้สึกแตกแยกในใจของชาวมลายูในพื้นที่ และเรื่องการบอกเล่าประวัติศาสตร์ช่วงดังกล่าว นอกจากจะสะท้อนได้จากงานนิพนธ์ร่วมสมัยแล้วยังถ่ายทอดสู่คนในท้องถิ่นรุ่นหลังต่อมาผ่านคำบอกเล่า จึงเป็นความทรงจำในอดีตที่อาจได้รับการกระตุ้นให้นำมาใช้ในการกระบวนกรก่อความไม่สงบในพื้นที่ได้โดยง่าย ในประวัติศาสตร์ชาวยายแดนภาคใต้ ซึ่งเป็นบริบทเดียวปัตตานีนั้นพบว่าหลังเกิดปัญหากรณีหะยีสุหลง แล้วมีกรณีประวัติศาสตร์ที่สะท้อนความไม่เข้าใจระหว่างรัฐและประชาชน เช่น กรณีกบฏดุซงญอ พ.ศ.2491 ในพื้นที่ใกล้เคียงคืออนาริवास หลังจากการเกิดเหตุการณ์ดังกล่าว รัฐได้นโยบายควบคุมพื้นที่ เช่นนโยบายเด่นในด้านการปรับความเข้าใจกับชาวมุสลิมในพื้นที่ มีคณะกรรมการปรับความเข้าใจ มีชาวมุสลิมนายเจ๊ะอับดุลลาห์ หลังปูเต๊ะ เป็นรัฐมนตรีในกระทรวงศึกษาธิการ เป็นประธานกรรมการคณะกรรมการดังกล่าว และสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดปัตตานีเป็นกรรมการร่วม และมีนโยบายการสอดส่องพฤติกรรมของชาวมุสลิมเพื่อป้องกันการก่อความไม่สงบ นโยบายประกาศยกเลิกกรรมการอิสลามประจำ 4 จังหวัด แต่ให้มีการเลือกตั้งจุฬาราชมนตรีคนใหม่ โดยกรรมการอิสลามประจำจังหวัด

ในการวิเคราะห์ปัญหา นโยบายของรัฐต่อพื้นที่ปัตตานี และชายแดนภาคใต้โดยรวมในประวัติศาสตร์ช่วง ทศวรรษ 2490-2500 พบว่าการแก้ปัญหายังไม่ตรงกับความต้องการของคนในท้องถิ่น มีความไม่พอใจของราษฎร แสดงให้เห็นอยู่ รวมทั้งปัญหาค่าครองชีพ (อิมรอน มะรูลิม, 2538, 150-151)

ปัญหาของพื้นที่ชายแดนภาคใต้ภายใต้บริบทประวัติศาสตร์ของเมืองปัตตานี ในยุค 2500 เป็นต้นมาพบว่า การต่อต้านอำนาจรัฐไทย จนเกิดในขบวนการแบ่งแยกดินแดนหลายกลุ่ม ตัวอย่างที่สะท้อนให้เห็นกลุ่มขบวนการสำคัญเช่น

1. ขบวนการ Nationa/Liberation Front of Patani (BNPP) หรือที่เรียกว่า ขบวนการแนวหน้าแห่งชาติเพื่อปลดปล่อยปัตตานี เริ่มมีพัฒนาการราว พ.ศ.2490 ศูนย์กลางยุคแรกอยู่ที่รัฐกลันตันประเทศมาเลเซีย ขบวนการนี้จัดตั้งโดยตวนกูมะฮ์ยิดดิน มีสมาชิกจากสาม

จังหวัดชายแดนใต้ จุดมุ่งหมายสูงสุดคือการก่อตั้งปัตตานีเป็นรัฐสุลต่านปกครองและเข้าสมทบกับสหพันธรัฐมาเลเซียในที่สุด ขบวนการนี้ได้รับความนิยมเป็นอย่างดีกับกลุ่มอนุรักษนิยมในจังหวัดภาคใต้ ขบวนการ BNPP มีความสัมพันธ์อันดีกับพรรค Parti Islam ในประเทศมาเลเซีย ในราวพ.ศ.2513 BNPP เน้นเรื่องสิทธิของชาวมุสลิมในภาคใต้ เรื่องเสรีภาพสิทธิมนุษยชน

2. ขบวนการ National Revolution Front (BRN) หรือเรียกว่าขบวนการแนวหน้าปฏิวัติแห่งชาติ หรือขบวนการแนวหน้าปลดปล่อยสาธารณรัฐปัตตานี (LFRP) เริ่มมีพัฒนาการตั้งแต่ พ.ศ.2517 โดยผู้สอนศาสนาในปอเนาะแห่งหนึ่ง คือ อูสตาส อับดุลการิม กลุ่มนี้มีขบวนการคือ อุดมการณ์ชาตินิยม สังคมนิยม และเน้นศาสนาอิสลาม แตกต่างจากอุดมการณ์ของขบวนการอื่น คือ เน้นอุดมการณ์ฝ่ายซ้ายและความรุนแรง ในสายตาของรัฐบาลไทยกลุ่มนี้มีความสัมพันธ์กับพรรคคอมมิวนิสต์ในมาเลเซียด้วย

3. ขบวนการ Patani United Liberation Organization (PULO)
ขบวนการนี้จัดตั้งราว พ.ศ. 2511 จัดตั้งโดยชาวเมืองปัตตานีที่สำเร็จการศึกษาจากอินเดีย นับเป็นขบวนการที่มีประสิทธิภาพ มีเครือข่ายกว้างขวาง ในบรรดาขบวนการกู่เอกราชของชาวไทยมุสลิมในชายแดนภาคใต้ เป้าหมายที่สำคัญของขบวนการนี้คือ การปลดปล่อยรัฐปัตตานี เมื่อสถาปนาอำนาจอธิปไตยแล้วต้องการบริหารงานแบบสาธารณรัฐปัตตานี มีแผนการปฏิบัติงานแบบกองโจร มีแผนปฏิบัติงานทั้งระยะสั้นและระยะยาว ปฏิบัติงานแบบกองโจรขยายการปฏิบัติงานไม่ทั่วทั้งในระดับชายแดนภาคใต้ ขบวนการ PULO มีตัวแทนในต่างประเทศด้วย บทบาทที่สำคัญคือการแทรกแซงขบวนการที่ประท้วงใหญ่ในปัตตานีราวปลายปี พ.ศ.2518

นอกจากขบวนการสำคัญดังกล่าวแล้วมีขบวนการอื่นที่ใหม่และรวมทั้งขบวนการทางศาสนา เช่น ขบวนการ United Fronts of Patani Fighter (BBMP) ขบวนการทางศาสนาที่ต้องการต่อสู้เพื่อเอกลักษณ์ของศาสนาอิสลามในท้องถิ่นปัตตานี และในพื้นที่ชายแดนภาคใต้ ขบวนการศาสนาในภาคใต้ยึดหลัก Islamic Fundamentation เน้นคุณค่าของเชื้อชาติ ภาษา ศาสนา ขนบธรรมเนียมประเพณี โดยเฉพาะความสำคัญในการมีเอกลักษณ์ที่แยกจากเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของไทย โดยเชื่อว่าศาสนามีอำนาจที่สร้างความเข้มแข็งทางด้านจิตใจ ศีลธรรม เป้าหมายที่สำคัญของกลุ่มศาสนาที่นับว่าต่อต้านรัฐไทยคือ เชื่อว่าการรวมกลุ่มทางศาสนาจะเป็นการปกป้องชุมชนของมุสลิมที่พ้นจากการรุกรานของรัฐบาล โดยการชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นในการทำสงครามญิฮาด (การต่อสู้ในหนทางของพระเจ้า) ขบวนการทางศาสนาอิสลามในพื้นที่ชายแดนภาคใต้ เช่น ขบวนการตะวะฮ์ ขบวนการกัวริกอฮ์ และกลุ่มนักรบอิสลาม นับว่ากลุ่มเหล่านี้พยายามดึงเอาความแตกต่าง ในงานของสุรินทร์ พิศสุวรรณ เรื่อง Islam and Malay Nationalism (Surin Pitsuwan, 1970, 75-76) กล่าวไว้ว่า หลักการของขบวนการเหล่านี้ คือ การปกป้องอิสลามจากการไม่ใช่ชาวพุทธมาเอาเปรียบด้านต่างๆ และต่อสู้ในหนทางพระเจ้า กลุ่มเหล่านี้มีบทบาท เช่นในการประท้วงใหญ่ในปัตตานี พ.ศ.2518 และการก่อความ

รุนแรงโดยระเบิดในสถานที่ราชการหลายครั้ง ในการวิเคราะห์ของอิบรอฮิม มะรูลีบ ต่อ ขบวนการดังกล่าว บางตอนสะท้อนให้เห็นว่า “...กลุ่มขบวนการนอกจากจะดำเนินการ ภายในประเทศยังสัมพันธ์กับประเทศมุสลิมหลายประเทศ โดยเฉพาะมาเลเซีย ซึ่งมีดินแดน ติดต่อกับภาคใต้ประเทศไทย และอื่นๆ โดยระบุ เช่น อินโดนีเซีย มุสลิมในอังกฤษ ประเทศใน ตะวันออกกลางบางประเทศประเทศมุสลิมอื่นรวมทั้งสภามุสลิมโลก...” (อิบรอฮิม มะรูลีบ, 2538, 192)

ปัญหาในลักษณะขบวนการต่างๆดังกล่าวอาจเป็นแนวทางที่ชี้ให้เห็นถึง ร่องรอยของความ พยายามต่อต้านอำนาจรัฐ โดยดึงเอาวัฒนธรรมด้านศาสนาเป็นจุดยึดเหนี่ยวในการรวมกลุ่ม สนับสนุนซึ่งกันและกัน มีความเห็นอกเห็นใจกัน และการสนับสนุนจากประเทศมุสลิมหลาย ประเทศ ความพยายามในการแก้ปัญหาในประเทศไทย แต่เพียงฝ่ายเดียวอาจจะไร้ผล ดังนั้น ต้องอาศัยการสร้าง ความเข้าใจอันดีในหมู่ประเทศตะวันออกกลาง นอกจากนี้การแก้ปัญหา ชายแดนภาคใต้ อาจใช้ระยะเวลาจึงจะแก้ปัญหาให้ลุล่วงได้

กล่าวได้ว่าการเรียกร้องของขบวนการต่อต้านอำนาจรัฐตั้งแต่ราว พ.ศ.2500 และเรื่อยมา เป็นผลของการสะสมปัญหาในพื้นที่ชายแดนภาคใต้ โดยจุดเริ่มต้นอาจมีความเกี่ยวข้องกับ ประวัติศาสตร์ของเมืองปัตตานี และผลกระทบที่สำคัญเกิดจากนโยบายรัฐไทยนับแต่ราวทศวรรษ 2490 และความเปลี่ยนแปลงในยุคจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ที่เน้นเอกภาพทางการเมืองของรัฐ ไทย ผ่านนโยบายการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจ รวมทั้งการใช้ระบบโรงเรียนในการสร้างเอกภาพ ในกลุ่มปัญหาชนของ รัฐ เช่น นโยบายควบคุมโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม นโยบายการ ผสมกลมกลืน นโยบายเหล่านี้กลายเป็นจุดเริ่มของ ขบวนการแบ่งแยกดินแดน อย่างไรก็ตาม พัฒนาการของปัญหาจากกลุ่มขบวนการเหล่านี้ยังเป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็นว่าแนวคิดของการต่อต้านรัฐไทย เปลี่ยนแปลงไปจากการพยายามในการต่อต้านการเข้าสู่รัฐไทยมาเป็นการแยกตัว เดิมการต่อต้านมี การเรียกร้องให้รัฐแก้ปัญหาบางประการที่เป็นอุปสรรคในการปกครอง แต่ในยุคปัจจุบันการต่อต้าน อำนาจจริง ๆ มีจุดเน้นของการแบ่งแยกที่รุนแรง จนกล่าวได้ว่าผลของปัญหาดังกล่าวเป็นการบ่ง บอกถึงความเป็นมาในประวัติศาสตร์ที่มีการบูรณาการของปัญหาที่มีความซับซ้อน และมีเหตุผล ปัจจัยหลายประการ ที่ยังต้องมีการสอบสวนและประมวลเพื่อการแก้ไขต่อไป

นับได้ว่าพัฒนาการทางการเมืองของปัตตานีนับ 1,000 ปีที่ผ่านมา มีการคลี่คลายความยุค สมัยนับแต่การปกครองโดยระบอบราชวงศ์ ราชวงศ์ศรีมหาวิงสา ราชวงศ์ลันตัน การฟื้นฟู ราชวงศ์ปัตตานี และการปกครองในยุคที่สยามผนวกดินแดนในยุคการรวมประเทศ ในตำนาน และพงศาวดารของปัตตานี จากยุคหนึ่งสู่ยุคหนึ่ง จากรัฐจารีตสู่รัฐประชาชาติ และการเป็นส่วน หนึ่งของราชอาณาจักรไทยอย่างสมบูรณ์ ปัญหาที่สำคัญในการเรียกร้องทางการเมือง คือ การ ต่อต้านระบอบราชการไทย นับแต่การปกครองในสมัยมณฑลเทศาภิบาลที่สะท้อนการล่มสลายของ อำนาจราชอาณาจักรปัตตานีในระบอบรัฐสมัยจารีต อย่างไรก็ตาม ปัญหาที่เกิดขึ้นในขณะการปฏิรูป การปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้นยังไม่มี ความรุนแรงถึงขนาดการแบ่งแยกเป็นอิสระและมีการ

รวมกลุ่มขบวนการต่อต้านรุนแรง หากแต่ความรุนแรงต่อการมองความขัดแย้งระหว่างขบวนการในการต่อต้านอำนาจรับ กับฝ่ายรัฐไทยนั้นปรากฏชัดเจนในช่วงหลังราว พ.ศ.2490-2510 นับเป็นปฏิกิริยาที่เกิดจากการปกครอง นโยบายทางการเมือง นโยบายทางสังคมวัฒนธรรม โดยเฉพาะในสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม ที่ใช้นโยบายชาตินิยม และผู้นำในสมัยหลังที่เน้นนโยบายการปกครองแบบการผสมกลมกลืน จนเป็นเหตุของการต่อต้านรุนแรงขึ้นในสมัยต่อมา ดังนั้นพัฒนาการที่เป็นผลสะท้อนจากปัญหาการเมือง ดังกล่าวเป็นปัจจัยหนึ่งสำหรับการทบทวนปัญหาความรู้ และความเข้าใจเกี่ยวกับการแก้ปัญหาสำหรับพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ในปัจจุบันอีกด้วย

การศึกษาเกี่ยวกับสภาพเศรษฐกิจของเมืองปัตตานีจากประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองปัตตานี ในประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองปัตตานี ทั้งตาริกและเอกสารเชอญาระห์ รวมทั้งประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองปัตตานีฉบับภาษาไทย ล้วนแล้วอธิบายพัฒนาการของเมืองปัตตานีด้านเศรษฐกิจว่า เศรษฐกิจของเมืองปัตตานีในระดับชาวบ้าน พลเมืองของรัฐดำรงชีพด้วยการทำประมงชายฝั่ง เช่น ประวัติของเมืองปัตตานีในยุคการสร้างเมืองกรือเซะ มีการพบชายชาวประมงที่เป็นหัวหน้าชุมชน เชอญาระห์ปัตตานีอธิบายถึงความอุดมสมบูรณ์ของอ่าวปัตตานี ที่สามารถหล่อเลี้ยงผู้คนที่ย้ายมาอาศัยอยู่ในชุมชน ที่อาศัยการพึ่งพาท้องทะเล และที่มาของการจัดตั้งชุมชนที่กระจัดกระจายบริเวณชายฝั่งของอ่าวปัตตานีบริเวณกรือเซะ เริ่มจากหมู่บ้านชายหัวหน้าชาวประมงชื่อ เปาะตานี และอาจเป็นที่มาของปัตตานีในสมัยต่อมา (อิบรอฮิม ชุกรี, 2549, 13 – 44) ในอิกายัตปัตตานีก็เป็นตำนานที่สะท้อนการเติบโตของเมืองปัตตานีในยุคเมืองโกตามะลิฮัย (สันนิษฐานว่า คือ แหล่งโบราณคดีบริเวณอำเภอยะรัง) การดำรงชีพของผู้คนในเมืองคงอาศัยการเป็นชุมชนเกษตร โดยอาศัยบริเวณลุ่มแม่น้ำปัตตานี แต่เนื่องจากชุมชนริมฝั่งทะเลบริเวณชุมชนกรือเซะ (ต.บราโหม จ.ปัตตานี ปัจจุบัน) ในขณะนั้นในราวพุทธศตวรรษที่ 20 -21 มีการอพยพของผู้คนมาอาศัยอยู่ทำให้คนส่วนใหญ่จำเป็นที่จะโยกย้ายชุมชนเพื่อทำการค้า อาชีพเกษตรกรรมดั้งเดิมมีน้อยลง คงเหลือแต่ชุมชนที่อุดมสมบูรณ์ เช่น บริเวณหมู่บ้านมะกรูด โคกโพธิ์ ที่เป็นแหล่งที่ราบลุ่มใช้เฉพาะปลูกข้าว อิกายัตปัตตานีอธิบายถึงการที่เมืองโกตามะลิฮัยร้างไปเนื่องจากเมืองนี้อยู่ห่างจากทะเล ดังนั้นการขยายตัวของเมืองและการเกิดเศรษฐกิจที่พึ่งพาการค้าในฐานะเมืองท่า ทำให้เศรษฐกิจของชุมชนเปลี่ยนแปลงไป ปัตตานีในสมัยการเกิดชุมชนแห่งใหม่ที่กรือเซะมีความเหมาะสมทั้งด้านสภาพที่ตั้ง ที่อุดมสมบูรณ์ มีสภาพภูมิศาสตร์ที่สวยงามและเหมาะสม มีพื้นที่กว้างขวาง ปลอดภัยจากการน้ำท่วมในฤดูน้ำหลาก มีสภาพชายฝั่งทะเลเป็นอ่าวขนาดใหญ่ เสมือนประตูที่เปิดกว้างในการรับเรือขนาดใหญ่ที่เดินทางมาติดต่อค้าขาย ความอุดมสมบูรณ์ของบริเวณอ่าวปัตตานี สะท้อนความเจริญทางเศรษฐกิจของเมืองปัตตานีในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 - 24 เศรษฐกิจของชาวเมืองจึงพึ่งพาการค้าประมง จากการจับสัตว์น้ำบริเวณอ่าวปัตตานี ขณะเดียวกันการย้ายของชุมชนมายังกรือเซะ ยังต้องหาน้ำที่ทำการเกษตรด้วยการปลูกข้าว โดยเฉพาะในพื้นที่บริเวณผืนแผ่นดินบริเวณรอบอ่าวปัตตานี (A.Teeuw & D.K Wyatt, 1970, 70-75) และในหนังสือเชอญาระห์ปัตตานีก็กล่าวถึงความเหมาะสมของเมืองปัตตานีแห่งใหม่ว่ามีสภาพที่สวยงามมีทั้งที่ราบ แต่มีเนินสูงปลอดภัยจากน้ำท่วม ฝั่งทะเลมีรูปร่างเป็นอ่าวที่

กว้าง มีแหลมที่ยาวเหยียดตั้งอยู่ด้านหน้า สามารถใช้เป็นท่าเทียบเรือได้ดี มีสภาพที่ตั้งมีความปลอดภัยจากลมพายุ มีแม่น้ำปัตตานีสามารถใช้เป็นแหล่งคมนาคมไปมาจากทะเลไปสู่เส้นทางบก หมู่บ้านปัตตานี (เมืองปัตตานีแห่งนี้คือเมืองปัตตานีที่กรือเซะ) การย้ายเมืองมาตั้งที่กรือเซะทำให้ศูนย์กลางทางการเมือง เศรษฐกิจและความเจริญทางวัฒนธรรมอิสลามได้หยั่งรากลึกบริเวณชุมชนเมืองแห่งนี้ เจ้าเมืองปัตตานีได้สร้างพระราชวังและมัสยิดแห่งแรก พร้อมป้อมปราการเพื่อป้องกันการโจมตีจากศัตรูภายนอก สะท้อนให้เห็นความเจริญและความมั่นคงของเมืองปัตตานีในสมัยราชอาณาจักร ในประวัติศาสตร์นิพนธ์ปัตตานีฉบับมลายู (Pangantar Sejarah Patani) กล่าวถึง เมืองปัตตานีในครั้งนั้น (พุทธศตวรรษที่ 20) มีป้อมปราการแห่งหนึ่งใช้ป้องกันเมืองโดยเจ้าเมืองปัตตานีได้สร้างขึ้น ป้อมนี้ได้ถูกสร้างพร้อมกับการขุดคลองโดยรอบ จากแม่น้ำกรือเซะไปจรดแม่น้ำเปอปีรี (Pungai Peperi) แม่น้ำแห่งนี้ในปัจจุบันได้ตื้นเขินแล้ว ในตำนานปัตตานีที่กล่าวถึงกรือเซะคือเมืองที่รุ่งเรืองสมัยหนึ่งของปัตตานีในยุคประวัติศาสตร์ของปัตตานียุคที่รุ่งเรืองทางเศรษฐกิจ

กล่าวได้ว่าประวัติศาสตร์ของปัตตานีในระยะพุทธศตวรรษที่ 21-23 ด้านเศรษฐกิจเป็นประเด็นที่สำคัญที่สุดของการศึกษาเรื่องราวของปัตตานีในช่วงเวลาดังกล่าว การเกิดและเติบโตของการก่อตัวเป็นรัฐปัตตานีสัมพันธ์กับการอพยพย้ายถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่มาอาศัยรวมกัน หลายกลุ่มหลายระลอกกระบวนการพัฒนารัฐที่อยู่ริมฝั่งทะเลที่สำคัญคือการพัฒนาด้านการค้าทางทะเล ซึ่งแม้ในอดีตราวพุทธศตวรรษที่ 14 บริเวณริมฝั่งทะเลศูนย์กลางชุมชนที่สำคัญที่อยู่ในประวัติศาสตร์เรียกอณาจักรโบราณว่าลังกาสุกะ (มีศูนย์กลางอยู่บนเส้นทางบกข้ามคาบสมุทรรหว่างปัตตานีและเคดะห์) สะท้อนให้เห็นได้จากตำนานมะโรงมหาวังศา (Hikayat Marong Mahawangsa) กล่าวถึงศูนย์กลางอำนาจของอาณาจักรแห่งนี้ จากตำนานการสร้างเมืองของมโหโรงมหาวังศา โดยมีเมืองสำคัญ ยุคแรกที่เคดะห์และอีกฝั่งคือปัตตานี (Dawan Bahasa Dan Pustaka, 1972, 1-164) ชุมชนบริเวณดังกล่าวตั้งบนศูนย์กลางการค้าขายบรรดาพ่อค้าอินเดีย จีน ตะวันออกกลาง และชาวตะวันตก ในราวพุทธศตวรรษที่ 19-20 เส้นทางการค้าที่สำคัญ คือ มีการขนถ่ายสินค้าทางบกข้ามมาจากฝั่งอ่าวปัตตานีไปยังฝั่งตะวันตก (ฝั่งอันดามัน) เพื่อเดินทางไปยังมหาสมุทรอินเดีย และเส้นทางการค้าขายฝั่งอ้อมมายังแหลมมลายูเพื่อไปออกช่องแคบมะละกา ไปยังอินโดนีเซีย (ชวา) ซึ่งมีสินค้าประเภทเครื่องเทศ ซึ่งเป็นสินค้าสำคัญในขณะนั้นที่บรรดาพ่อค้าชาวตะวันตกและตะวันออกให้ความสนใจ การย้ายศูนย์กลางมาที่บริเวณเมืองกรือเซะปัตตานี น่าจะเกิดจากสาเหตุอื่นประกอบด้วยคือ มีการอพยพมาเพิ่มเติมของชาวมลายูและอิทธิพลทางการค้า ที่ศาสนาอิสลามเริ่มมีต่อดินแดนในบริเวณคาบสมุทรมลายู โดยเฉพาะเมื่อปาไซจากชวา และมะละกา มีการเปลี่ยนแปลงการรับศาสนาอิสลาม การเข้ามาของอิทธิพลแห่งศาสนาอิสลามที่เข้ามาพร้อมกับชาวมุสลิมที่ปาไซทำให้เกิดการขยายตัวของการค้าควบคู่กับการเผยแพร่ศาสนาอิสลามในปัตตานีพร้อมๆ กัน

การเติบโตทางเศรษฐกิจของเมืองปัตตานีในพุทธศตวรรษที่ 21-23 นับเป็นยุคแห่งความรุ่งเรืองในฐานะอาณาจักรที่มั่งคั่งทางการค้า ปัตตานีปกครองในราชวงศ์ศรีวังสา มีราญาปกครองในราชวงศ์ 10 พระองค์ (ราวพ.ศ. 200 - พ.ศ. 2200) เมืองปัตตานียุคนี้มีจุดเด่นที่แสดงความเจริญของการเมืองเศรษฐกิจยุคราชวงศ์ศรีวังสา คือ การที่ปัตตานีเป็นศูนย์กลางการค้าขายฝั่งทะเลมีลักษณะโครงสร้างทางการเมืองของอาณาจักรที่คนในชนชั้นสูงมีกิจกรรมโดยทำการค้า เจ้าเมือง ขุนนางมีบทบาททางการค้า ควบคุมนโยบายการค้าต่างประเทศ ขุนนางปัตตานีร่ำรวยจากการค้าทางทะเล การที่ปัตตานีเป็นเมืองที่อยู่ทางตอนใต้ของเมืองท่าอีกแห่งหนึ่งที่แข่งขันการค้า โดยเฉพาะศูนย์กลางบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา คือ อาณาจักรอยุธยา ทำให้ปัตตานียินยอมในการสวามิภักดิ์ในฐานะที่อยู่อยุธยาเป็นเมืองศูนย์กลางขนาดใหญ่ แต่การยอมรับอำนาจโดยการส่งเครื่องบรรณาการดอกไม้เงินดอกไม้ทอง ไม่ได้หมายถึงการผนวกรวม ด่านดินแดนเป็นเสมือนแผ่นดินเดียวกันในทัศนะของการเขียนประวัติศาสตร์ปัตตานี ปัตตานีสามารถทำการค้า และการปกครองภายในตนเองโดยอิสระ และมีแบบแผนจารีตแห่งท้องถิ่น

ความรู้เรื่องทางการค้าของปัตตานีปรากฏชัดเจนในสมัยอยุธยาธิยา (พ.ศ. 2127-2159) พุทธศตวรรษที่ 22 ได้มีการติดต่อค้าขายกับพ่อค้าทั้งชาวตะวันออกและตะวันตก มีการขุดคลองชลประทานจากชุมชนกรือเซะ ซึ่งเป็นศูนย์กลางทางการเมืองและเศรษฐกิจไปยังอ่าวปัตตานี มีท่าเทียบเรือนานาชาติ ทั้งโปรตุเกส อังกฤษ ฝรั่งเศส ดัช สเปน จีน อินเดีย อาหรับ ในกลุ่มพ่อค้าตะวันตก พบว่า ชาวฮอลันดา (ดัช) ได้เข้ามาตั้งสถานการค้าที่ปัตตานีราวพ.ศ. 2145 ชาวฮอลันดาค้าขายแข่งกับพ่อค้าชาวโปรตุเกส ในประวัติศาสตร์นิพนธ์ปัตตานี กล่าวถึง การบาดหมางกันระหว่างฮอลันดาและโปรตุเกส เพราะผลประโยชน์ทางการค้าในปัตตานี ชาวฮอลันดาค้าขายในปัตตานีจน พ.ศ. 2184 เมืองมะละกาซึ่งอยู่ภายใต้การปกครองของโปรตุเกส ถูกกองทัพของฮอลันดาโจมตี และฮอลันดามีชัยชนะทำให้บทบาทโปรตุเกสด้านการค้าลดลง ต่อมาพ่อค้าชาติต่างๆพากันเข้ามาค้าขายในบริเวณเมืองท่าปัตตานีอย่างคับคั่งปัตตานียุคเศรษฐกิจเมืองท่าว่าสมัยราชินีธิยา พระทรงปกครองปัตตานีราว 13-15 ปี พลเมืองต่างชื่นชมพระองค์ว่าดูแลทุกข์สุขประชาชนอย่างดี มีกฎเกณฑ์ในการควบคุมราคาสินค้าแพงกว่าสมัยของพระนางกว่าครึ่งหนึ่ง (A.Teeuw & D.K Wyatt, 1970, 242) ย่านชุมชนการค้าบริเวณริมชายฝั่งในราวพุทธศตวรรษที่ 22 ยุคเมืองท่ารุ่งเรืองมีผู้คนอยู่บริเวณดังกล่าวอย่างหนาแน่น ดังจะพบว่าการบันทึกถึงสภาพชุมชนอาศัยอย่างหนาแน่น ประชากรราวหนึ่งแสนห้าหมื่นคน บ้านเรือนของผู้คนอาศัยบริเวณพระราชวังของรายาบ้านเรือนปลูกใกล้ชิดกันเป็นจำนวนมากเริ่มตั้งแต่ประตูวังจนถึงหมู่บ้านบริเวณชุมชนบานามีบ้านเรือนอาศัยติดต่อกัน โดยเปรียบเทียบว่าแม่แมวตัวหนึ่งเดินบนหลังคาบ้านเหล่านั้น เริ่มจากพระราชวังจนถึงปลายสุดของตัวเมือง แมวสามารถเดินได้ตลอดทางโดยไม่ต้องเดินลงสู่พื้นดิน (อิบรอฮิม ซุกรี, 2549, 76-77) ใน Pangantar Sejarah Patani ตอนหนึ่งกล่าวถึง ความรุ่งเรืองการค้าของปัตตานีมีบทบาททางการค้าทางเรือมากกว่าบรรดาเมืองอื่นๆ คือ ยะโฮร์ ปาหัง เคดะห์ และมลายูอื่นๆ บริเวณใกล้เคียงกันที่ทำการค้าขายทางทะเล ชาวโปรตุเกส ชื่อ Gadinho de

Eredia (โกดินโฮ เดอ เอรีเดียร์) กล่าวถึง ปัตตานีว่าเป็นเมืองหลักทางการค้าสำหรับคนมลายูในพุทธศตวรรษที่ 22 (Pangantar Sejarah Patani, 1994, 24-25)

สินค้าที่มีการค้าขายในเมืองปัตตานีในบันทึกของชาวต่างชาติทั้งยุโรป จีน อินเดีย อาหรับ เปอร์เซีย และชาวตะวันตกชาติต่างๆ ในการรวบรวมของครองชัย หัตถา ชี้ให้เห็นว่า สินค้าหลักเป็นสินค้าเกษตร และเกษตรแปรรูป สินค้าที่รับมาจากต่างถิ่น ตัวอย่างเช่น สินค้าข้าว เกลือ ไม้หอม ทองแดง เครื่องเทศ เครื่องถ้วยชาม ไหมดิบ การค้าข้าวของปัตตานีมีชื่อเสียง ในปัตตานีจะมีพื้นที่ปลูกข้าวบริเวณที่ราบลุ่ม เช่น บริเวณยะรัง หนองจิก ยะหริ่ง มายอ ปานาละและโคกโพธิ์ (ครองชัย หัตถา, 2548, 135-143) นอกจากสินค้านี้ดังกล่าวยังพบว่า ยังมีสินค้าประเภททองคำ จากการทำเมืองแร่ ทองคำที่ปัตตานีในพุทธศตวรรษที่ 21-22 โดยเฉพาะแหล่งแร่ทองคำของปัตตานี บริเวณแหล่งต้นน้ำสายบุรีและต้นน้ำปัตตานี มีการทำเหมืองทองคำบริเวณดังกล่าว พบแร่ทองคำเป็นจำนวนมากตลอดสายน้ำ และมีการนำทองคำที่ได้ส่งไปขายต่อจากเมืองปัตตานีไปยังเมืองมะละกา ขณะเดียวกันการทำเมืองแร่อื่นๆ ก็นิยมทำกันในปัตตานีด้วย เช่น เหล็ก ทองแดง ดีบุก ออกไซด์ ฯลฯ แร่ทองคำและแร่ชนิดต่างๆ นิยมนำมาใช้ในกิจกรรมทำโลหะต่างๆ เช่น เหรียญเงิน ชนิดต่างๆ และกล่าวกันว่าปัตตานียุคแรกมีเหรียญทองคำใช้ในการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้า ในราวพุทธศตวรรษที่ 21 ช่างทองของปัตตานีที่มีชื่อเสียงในการทำเครื่องทองคำในบันทึกของชาวต่างชาติ เช่น บริเวณชุมชนบ้านยาหมู (Jambu) (อ.ยะหริ่ง จ.ปัตตานี) (ครองชัย หัตถา, 254, 153 -162)

ความเจริญในยุคเศรษฐกิจเมืองท่าของปัตตานีที่ปรากฏให้เห็นผ่านหลักฐานประการหนึ่งคือ การใช้เหรียญกษาปณ์ มีการใช้เงินสกุลดินาร์ (มีการค้นพบเงินสกุลนี้ ในราว พ.ศ. 1963 และสลักชื่อของศาสดามุฮัมมัด แสดงบทบาทของพ่อค้าชาวอาหรับในเศรษฐกิจการค้าในเมืองปัตตานี และปัตตานีได้ส่งออกทองคำที่สำคัญแหล่งหนึ่ง ทำให้ทองสามารถกำหนดค่าเงินต่างประเทศ ทองคำของปัตตานีในยุคนี้มีค่าเท่ากับทองคำของสเปน หลังจากปัตตานีถูกแบ่งแยกเป็น 7 หัวเมือง ทำให้เมืองต่างๆ มีเงินตราของตนเองแต่ละเมือง กล่าวกันว่า เหรียญเงินของปัตตานีมีรูปพระอาทิตย์เป็นอิทธิพลของพ่อค้าอินเดียต่อการค้าของปัตตานียุคนั้นด้วย นอกจากนี้มีการบันทึกเกี่ยวกับเหรียญเงินของเมืองปัตตานี เมืองยะหริ่ง เมืองสายบุรี

การค้าพบเหรียญเงินของเมืองต่างๆ ราวพุทธศตวรรษที่ 24 น่าจะเป็นเหรียญกษาปณ์ที่ทำให้ไว้ใช้ในการติดต่อระหว่างปัตตานีและเมืองการค้าภายในคาบสมุทรมุขรวมทั้งพ่อค้าต่างชาติทั้งตะวันออกและตะวันตกในงานของ Shaw.W.& Mohd. Kassim Haji Ali, 1971 กล่าวถึง เหรียญกษาปณ์ของเมืองปัตตานีแสดงการติดต่อกับต่างชาติโดยเฉพาะอิทธิพลการค้ากับพ่อค้าชาวอินเดียและอาหรับในยุคการค้ารุ่งเรืองอีกด้วย

เหรียญของปัตตานีตามบันทึกทำครั้งแรกในปี พ.ศ. 2388-พ.ศ. 2389 บันทึกข้อความเป็นภาษามลายูตัวอักษรอาหรับ และเหรียญปัตตานีผลิตครั้งที่ 2 ในพ.ศ. 2423-2444 เหรียญมีขนาด 28 มิลลิเมตร ด้านหน้ามีการเขียนด้วยตัวอักษรอาหรับว่า “ อัล-สุลต่าน อัล-ฟาฏอนี ชะนะฮ์ 1297” ด้านหลังเขียนด้วยตัวอักษรอาหรับ เช่นเดียวกันว่า “ วาคอลีฟัต อัล-การอน” เหรียญปัตตานี

ที่ผลิตครั้งที่ 3 อารีฟฟี บิลเด อัล-ฟาตานี ชะนะฮ์ 1301 ส่วนด้านหลังเขียนด้วยภาษาอาหรับ เช่นเดียวกันว่า “ซูรีบา ฟิฮารอต อัลเตาะห์ อุซซา นาชะรุฮ” เหรียญที่ผลิตครั้งที่ 4 ทำใน พ.ศ. 2430-2431 มีขนาด 25 มิลลิเมตร ด้านหน้าเขียนเป็นภาษาอาหรับว่า “อัล-มุรซซารีฟ ฟิ บิลาด อัลฟาตานี ชะนะฮ์ 1305” ด้านหลังของเหรียญเป็นตัวอักษรอาหรับในภาษามลายูว่า “อินปีตัส ปือลันยอ ดีดัลัม นือกือรี ปาตานี” เหรียญที่ผลิตครั้งที่ 5 ทำในราวปี พ.ศ. 2434-2435 ด้านหน้าเป็นภาษาอาหรับว่า “ซรัฟ ฟิ บิลาด อัล-ฟาตานี ชะนะฮ์ 1309” ด้านหลังเป็นภาษามลายูว่า “อินปีตัส ปือลันยอ ดร อัล-ฟาตานี” อันมีความหมายว่า รัฐปัตตานี ดารุล-มาอาริฟ

กล่าวได้ว่าเหรียญเงินของเมืองปัตตานีที่ปรากฏในราว พ.ศ. 2388-ราว พ.ศ. 2435 ได้สะท้อนหลักฐานที่แสดงให้เห็นสภาพเศรษฐกิจของเมืองปัตตานี ในราวพุทธศตวรรษที่ 24 เป็นต้นมา จนกลางพุทธศตวรรษที่ 25 ยังมีสภาพเศรษฐกิจที่มีความเป็นอิสระ โดยเจ้าเมืองสามารถผลิตเหรียญเงินตราในการแลกเปลี่ยนติดต่อกับพ่อค้าต่างประเทศอย่างเสรี สะท้อนวัฒนธรรมเช่นการใช้ภาษามลายู อักษรอาหรับแสดงถึงบทบาทของวัฒนธรรมมลายู และอาหรับในเมืองปัตตานี ซึ่งครอบคลุมทั้งด้านวัฒนธรรมภาษาและเศรษฐกิจ

นอกจากเมืองปัตตานีในยุค 7 หัวเมืองแม้จะถูกแบ่งแยกเป็น 7 หัวเมือง ภายใต้การควบคุมของสยาม (ช่วง พ.ศ. 2435-2445) แต่ปัตตานียังมีระบบเศรษฐกิจที่เจ้าเมืองสามารถมีบทบาทในการติดต่อค้าขาย มีนโยบายการค้าทั้งในและต่างประเทศค่อนข้างเป็นอิสระ ลักษณะเช่นนี้ยังปรากฏกับเมืองอื่นๆ ที่ถูกแบ่งแยกในยุค 7 หัวเมือง ก็มีการผลิตเหรียญใช้ในการค้าขายเอง เช่น เหรียญของเมืองยะหริ่ง และเมืองสายบุรี เช่น มีการบันทึกว่า เหรียญของเมืองยะหริ่งผลิตครั้งที่ 1 ในราว พ.ศ. 2388-2389 เขียนด้วยตัวอักษรอาหรับ ภาษามลายูว่า “อินปีตัส ฮัรหมอ ซานัด 1261” เหรียญผลิตครั้งที่ 2 พ.ศ. 2419-2420 มีขนาด 28 มิลลิเมตร เขียนด้วยตัวอักษรอาหรับ มีความหมายว่า เงินตราของรัฐยะหริ่งปี 1273 (ฮิจเราะห์ศักราช 1293) ด้านหลังไม่มีข้อความ เหรียญยะหริ่งผลิตครั้งที่ 3 ราว พ.ศ. 2492-2493 มีขนาด 25.5 มิลลิเมตร เขียนด้วยภาษาอาหรับว่า “ฮาซา อัล-ตุวาน อัล-รออิจ อัลมดानी ฟิ บาลาดยะห์เรน 1312” ด้านหลังไม่มีข้อความ หรือกรณีเหรียญของเมืองสายบุรี เมืองสายบุรีหรือเมืองสายมีชื่อเป็นภาษามลายูว่า “ตะลูนัน” มีการค้นพบเหรียญขนาด 28.6 มิลลิเมตร 28.1 มิลลิเมตรและขนาด 28.5 มิลลิเมตร ทำในราว พ.ศ. 2432-2433 บันทึกเป็นภาษาอาหรับว่า “อัล-ตุวาน อัลกอ ฮิรียะห์ บาลาด อัล-ซานูซี 1307”

กล่าวได้ว่าความอุดมสมบูรณ์ของปัตตานีในราวพุทธศตวรรษที่ 22-24 ทำให้ปัตตานีมีความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจ นอกจากจะเป็นเมืองท่าขนถ่ายสินค้าจากเมืองต่างๆ ในผืนแดนดินภาคพื้นทวีปภายในกับต่างประเทศจากตะวันออกและตะวันตกแล้ว การมีแหล่งแร่ธาตุสำคัญของเมืองปัตตานียังทำให้เป็นแหล่งดึงดูดใจของบรรดานักลงทุนจากต่างประเทศ การอพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งของชาวต่างชาติที่เข้ามาทำกิจการเมืองแร่ต่างๆ จนกลายเป็นธุรกิจภายในราว พ.ศ. 2490 พื้นที่ซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์ของเมืองปัตตานีมีชาวจีนอพยพมาตั้งถิ่นฐาน กล่าวกันว่า ในราว พ.ศ. 2426 มีชาวจีนอาศัยบริเวณเหมืองแร่กว่า 2,000 คน และต่อมามีปริมาณเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ เป็นปริมาณ

กว่า 20,000 คน รวบรวมพุทธศตวรรษที่ 24 มีการย้ายถิ่นของคนจีนมายังพื้นที่ท่าเหมืองแร่ จนบางครั้งเกิดความขัดแย้งกับชาวมลายูท้องถิ่น ต่อมารัฐบาลสยามได้เข้ามาควบคุมด้านการจัดเก็บภาษีอากรพร้อมกับการจัดการปกครองหัวเมือง ทำให้มีการแต่งตั้ง ชาวจีน ที่ขึ้นต่อสยาม เพื่อควบคุมบรรดากลุ่มคนที่เข้ามาชุดแร่ธรรมชาติต่างๆ ในเมืองปัตตานี ทำให้ชาวจีนมีบทบาทในการผูกขาดผลประโยชน์ จนสร้างฐานะทางเศรษฐกิจของตนขึ้นมาในที่สุด โดยเฉพาะในเขตเหมืองแร่ ที่มายอ ปัตตานีในขณะนั้นมีสินค้าประเภททรัพยากรแร่ธาตุ ธรรมชาติ ประเภทต่างๆ ในบันทึกประวัติศาสตร์ที่รวบรวมโดยมุฮัมมัดซัبری อับดุลมาลิก ตอนหนึ่ง กล่าวถึงสินค้าแร่ธาตุของเมืองปัตตานี เช่น แร่ดีบุก ดีบุกดำ เหล็ก หนูปูน หินอ่อน และส่วนประกอบอื่นของแร่ เช่น เกลือซัลเฟต ฟอสเฟต ทองคำ (มุฮัมมัดซัبری อับดุลมาลิก, 2543, 34)

ดังนั้นการค้าขายสินค้าของปัตตานีทั้งแร่ธาตุและสินค้าอื่นๆ ทำให้บทบาทของปัตตานี โดยเฉพาะในราวพุทธศตวรรษที่ 22-23 ได้กลายเป็นเมืองท่าศูนย์กลางอีกแห่งหนึ่งของการค้าในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เนื่องจากทำเลแหล่งการค้าที่เป็นทางผ่านของบรรดาพ่อค้าจากตะวันออกและตะวันตก และการที่ปัตตานีเป็นรัฐอิสลามทำให้เป็นเป้าหมายของพ่อค้ามุสลิมรายใหญ่ที่มุ่งเข้ามาค้าขาย ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจการค้าบริเวณเมืองท่าปรากฏให้เห็นถึงอำนาจทางการเมืองของเมืองปัตตานีและการมีอำนาจทางเศรษฐกิจด้านการค้าทางทะเลอีกด้วย ในประวัติศาสตร์นิพนธ์หลายฉบับ เช่น ฉบับ A. Malek ฉบับ Ibrahim ฉบับ Teew A. and Wyatt D.K. ต่างสะท้อนถึงปัจจัยที่ทำให้เมืองปัตตานีเคยมีความเจริญรุ่งเรืองด้านเศรษฐกิจ พอประมวลได้ คือ การที่ปัตตานีเป็นเสมือนเมืองท่าที่ตั้งในจุดยุทธศาสตร์ที่เมืองอื่นๆ ในแหลมมลายูไม่มีคุณสมบัติ เช่น ปัตตานี เพราะการมีสภาพเป็นอ่าวและมีแผ่นดินที่เป็นแหลมที่ยื่นไปสู่ทั้งทางตะวันออกและตะวันตก มีลักษณะคล้ายเขาสัตว์ที่ให้ความคุ้มครอง แก่บรรดาเรือที่มาจอดบริเวณอ่าว ความปลอดภัยในการจอดเรือจึงทำให้เมืองปัตตานี เป็นจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญ ในอดีตเมืองนี้เป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ลังกาสุกะ ทำให้เมืองนี้เป็นที่รู้จักของนักเดินเรือตั้งแต่ก่อนจะรุ่งเรืองเป็นแหล่งค้าขายในพุทธศตวรรษที่ 21-23 บรรดานักเดินเรือที่นำเรือมาจอดบริเวณอ่าวปัตตานี ถือว่าบริเวณอ่าวปัตตานีเป็นแหล่งที่ใช้จอดหลบพายุคลื่นลมมรสุมโดยเฉพาะคลื่นจากทะเลจีนใต้ที่มีความรุนแรง นอกจากนี้สินค้าและความมั่งคั่งของการเป็นตลาดใหญ่ของสินค้าทั้งของป่า เครื่องเทศ แร่ธาตุ สินค้าภูมิปัญญาของต่างประเทศที่มากับเรือชาติต่างๆ ทำให้พ่อค้าต่างชาติต้องการแวะมาทำการค้า ขณะเดียวกันการเป็นแหล่งรวมของสินค้าหลากหลาย ทำให้กลายเป็นประเทศที่เป็นตลาดสินค้าสำคัญของชาติต่างๆ ที่เข้ามาทำการค้า และการที่เมืองปัตตานีสมาชิกราชาอาณาจักร ที่มีความมั่นคงทางเศรษฐกิจยังเป็นช่วงที่ปัตตานีมีความมั่นคงทางการเมืองที่สามารถควบคุมผลประโยชน์จากการค้าบริเวณเมืองท่าได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะการเก็บภาษีและความสงบมั่นคงทางการเมือง ที่มีเหนือกว่าเมืองท่าใกล้เคียงอย่างมะละกาทำให้พ่อค้าจากเดิมที่มีพ่อค้าตะวันออก ก็ได้รับความสนใจจากบรรดาพ่อค้าต่างชาติตะวันตกอีกด้วย ในการศึกษาของชาวตะวันตกที่สนใจการค้าของบรรดาชาติตะวันตกในบริเวณแหลมมลายูในราวพุทธศตวรรษที่ 22 พบว่า

ในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ความเป็นเมืองท่าของปัตตานี ทำให้ชาติตะวันตกสนใจเดินทางเข้ามาค้าขาย ปัตตานีมีความโดดเด่นในบรรดารัฐในแหลมมลายู ปัตตานีมีชื่อเสียงในการค้าขายกับประเทศจีนในทุกๆ ปีจะมีพ่อค้าชาวจีนนำผ้าไทย และถ้วยชามซึ่งเป็นสินค้าเป็นที่ต้องการของชาวยุโรป เอามาขายในตลาดเมืองท่าแห่งนี้ ระบบการค้าที่ทำให้ปัตตานีมีความเจริญในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22-23 คือ การค้าระบบเมืองท่าเสรี เรือทุกลำที่มาจากประเทศต่างๆ ต้องจ่ายภาษีในการเข้ามาทำการค้าร้อยละ 6 โดยในบันทึกกล่าวถึงเรือในเอเชียอาคเนย์ และเกาะมลายูไม่ต้องจ่ายภาษีจะเก็บจากเรือต่างประเทศตะวันตกและอินเดีย (ทั้งนี้อาจเป็นไปได้ว่าเรือสินค้าจากต่างประเทศที่กำหนดให้จ่ายภาษีจะเป็นเรือสินค้าขนาดใหญ่) เรือในประเทศใกล้เคียงที่ไม่จ่ายภาษีต้องปฏิบัติตามระบบการค้าขาย ที่กำหนดว่าการค้าขายจำนวนร้อยละ 25 จากสินค้าทั้งหมดจะถูกตัดให้เหลือเป็นราคาตลาด ร้อยละ 20 การใช้ระบบนี้แสดงให้เห็นว่าปัตตานีได้ยกระดับเป็นศูนย์กลางการค้าระหว่างประเทศ ชื่อของเมืองท่าปัตตานีในพุทธศตวรรษที่ 22-23 ได้ถูกบันทึกในประวัติศาสตร์การค้าของบรรดาชาติตะวันตก อย่างโปรตุเกส อังกฤษ ดัตช์ และตะวันออกอย่างจีน ญี่ปุ่น ฯลฯ ในเอกสารของชาวตะวันตกได้เคยกล่าวถึงชาวญี่ปุ่นว่ามาค้าขายในปัตตานีว่าพ่อค้าญี่ปุ่นมีความสัมพันธ์กับเมืองปัตตานีอย่างแน่นแฟ้น โชกุนญี่ปุ่นในตระกูล โทกุกาวะ (โชกุน โทกุกาวะ อิเอยาสุ พ.ศ. 2085- พ.ศ. 2159) ได้ส่งตัวแทนคณะทูตพร้อมของขวัญมายังรายาฮิเยาของเมืองปัตตานีในพ.ศ. 2142 ปัตตานีส่งทูตไปยังญี่ปุ่น และช่วงเวลาดังกล่าวมีเรือปัตตานีเดินทางไปประเทศญี่ปุ่น แสดงให้เห็นว่าการค้าของปัตตานีในยุคอาณาจักรมีความรุ่งเรืองปรากฏหลักฐานในเอกสารทางการค้าการติดต่อกับประเทศต่างๆ ดังกล่าวมาแล้ว

ในปลายศตวรรษที่ 23 ปัตตานีได้เสื่อมบทบาททางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะการค้าของกลุ่มชาติตะวันตกโดยเฉพาะสงครามความขัดแย้งระหว่างอังกฤษกับ ดัตช์ ในบริเวณเมืองท่าการค้าบริเวณลุ่มแม่น้ำปัตตานี การค้าของดัตช์ในด้านการค้าเครื่องเทศเริ่มขาดทุน ในบันทึกการค้าต่างชาติโดยการศึกษาของ Anderson ปี 1890 พบว่า ในราวพุทธศตวรรษที่ 22 เป็นต้นมา ดัตช์ประสบภาวะขาดดุลการค้า การค้าเครื่องเทศลดลงเป็นสินค้า อันดับสองของสินค้าส่งออกทั้งหมดของปัตตานีมีราคาถูกลง และมีคุณภาพที่ต่ำ ดังนั้นการค้าเครื่องเทศไม่ค่อยเป็นที่ยอมรับในตลาดยุโรป (Anderson, J. 1890,52-53)

การประมวลสภาพปัญหาเกี่ยวกับความเสื่อมของการค้า ในประวัติศาสตร์นิพนธ์ร่วมสมัย เช่น ฉบับ Ibrahim ฉบับ Mohd. Zamberi A. Malek และงานของครองชัย หัตถา กล่าวถึงปัญหาที่สำคัญคือ ปัญหาความอ่อนแอภายในของการเมืองปัตตานี มีการแย่งชิงอำนาจภายใน ความอ่อนแอในการปกครองปัตตานีปลายราชวงศ์ศรีวังสา ทำให้ปัตตานีไม่สามารถควบคุมระบบการค้าให้รุ่งเรืองดังยุคก่อน ขณะเดียวกัน ในปลายพุทธศตวรรษที่ 23 ปัตตานีถูกแย่งชิงทำเลการค้าขายโดย ยะโฮร์ อาเจะห์ และบันดุง ปัตตานีเวีย มะละกา บรรดาเมืองท่าดังกล่าวได้รับการสนับสนุนจากดัตช์ รวมทั้งปัญหาการกีดกันและแย่งชิงผลประโยชน์ทางการค้าของบรรดาพ่อค้าชาวต่างประเทศ จนเป็นสงครามย่อยระหว่างพ่อค้าตะวันตก ระหว่างอังกฤษและดัตช์ นอกจากนี้สินค้าที่

เคยได้รับความสนใจของยุโรปอย่างสินค้าประเภทเครื่องเทศเริ่มตกต่ำ เนื่องจากตลาดยุโรปลดความนิยม เมื่อการค้าของชาติตะวันตกลดลง คงเหลือแต่การค้ากับบรรดาชาติตะวันออก

ในราวปลายศตวรรษที่ 23 การค้าปัตตานีกับพ่อค้าตะวันออกเริ่มเสื่อมลงอีก ในฮิกายัตปัตตานีฉบับ ฉบับ Teew A. and Wyatt สรุปความเกี่ยวกับปัญหาทางเศรษฐกิจยุคปลายของการเป็นเมืองท่า เนื่องจากดัชนับสนุนแหล่งการค้าใหม่ที่มะละกาให้มีบทบาทมากขึ้น ขณะเดียวกันต่างชาติพร้อมเปิดเส้นทางค้ากับญี่ปุ่น เป็นยุคที่ญี่ปุ่นเริ่มเปิดประเทศทำการค้า ทำให้พ่อค้าต่างชาติโดยเฉพาะชาติตะวันตกสนใจการค้ากับประเทศญี่ปุ่น ขณะเดียวกันความสนใจในสินค้าบริเวณคาบสมุทรมาลายูลดความสำคัญลง การค้าในปัตตานีมีคงเหลือแต่การค้าขายในเมืองเองเพื่อบริโภค ขณะเดียวกันความอ่อนแอของปลายราชวงศ์ศรีวังสา เนื่องจากการขยายอิทธิพลของสยามต่อหัวเมืองตอนใต้บริเวณแหลมมาลายู ประกอบกับการแย่งชิงอำนาจภายในของเจ้าเมืองปัตตานีกับรัชทายาท ชุนนาง ขณะที่การสิ้นพระชนม์ของรายากูนิง เจ้าเมืององค์สุดท้ายของเจ้าเมืองราชวงศ์วังสา จนทำให้ต้องหาเชื้อสายเจ้าเมืองจากกัณฑ์ต้นมาปกครองปัตตานี คือรายาจากราชวงศ์กัณฑ์ต้น เพื่อรักษาสถานภาพของเมืองปัตตานีให้ดำรงอยู่ต่อไป อย่างไรก็ตามในยุคราชวงศ์กัณฑ์ต้น (พ.ศ. 2231-พ.ศ. 2262) ก็มีการแย่งชิงอำนาจกันภายในราชวงศ์รวมทั้งปัญหาของขุนนางที่เกี่ยวกับการโค่นล้มอำนาจเจ้าเมืองในราชวงศ์กัณฑ์ต้น นับได้ว่าการเมืองปัตตานีได้ถึงจุดเสื่อมพร้อมๆ กับ การซบเซาของเศรษฐกิจที่เคยรุ่งเรืองกว่าสองศตวรรษ และในพุทธศตวรรษที่ 24 ได้เกิดสงครามสยามกับปัตตานี อันเป็นที่มาของการสิ้นสุดอำนาจทางการเมืองที่เคยเป็นอิสระในยุคอาณาจักรพร้อมๆ กับ บทบาททางเศรษฐกิจของอดีตเมืองท่าที่เคยรุ่งเรืองในอดีตของเมืองปัตตานีในที่สุด

การศึกษาเกี่ยวกับวัฒนธรรมและวิถีชีวิต ในตำนานปาตานี

การศึกษาเกี่ยวกับวัฒนธรรมและวิถีชีวิตในตำนานปาตานี สะท้อนความหลากหลายทางวัฒนธรรมของประวัติศาสตร์เมืองปัตตานี ในเอกสารประวัติศาสตร์ตาริกและฮิกายัต ตลอดจนเชอญาระห์ของปัตตานี นอกจากจะพยายามเน้นการอธิบายความเป็นศูนย์กลางของวัฒนธรรมมาลายู การรับศาสนาอิสลาม และการพัฒนาการไปสู่การเป็นศูนย์กลางแห่งวัฒนธรรมภายใต้ศาสนาอิสลามแล้ว สิ่งที่เป็นเสมือนการบอกเล่าประวัติศาสตร์ปัตตานี นอกจากวัฒนธรรมอิสลามที่เผยแพร่เข้ามาเป็นอารยธรรมที่ได้รับความนิยมสูงสุดในราวพุทธศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมาแล้ว ยังพบว่า วัฒนธรรมและวิถีชีวิตของชาวเมืองปัตตานียังมีส่วนสะท้อนร่องรอยรากฐานของวัฒนธรรมดั้งเดิม ก่อนการเติบโตของอารยธรรมอิสลามในเมืองปัตตานี

ในประวัติศาสตร์นิพนธ์มาลายู เกี่ยวกับปัตตานีได้พยายามอธิบายถึงความรุ่งเรืองของเมืองปัตตานีในฐานะเมืองที่เป็นแหล่งศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นชาวมลายู การรับวัฒนธรรมท้องถิ่นผสมผสานศิลปชาว เช่น ในงานของ มูฮัมหมัด अबดุลมาลิก ในตอนศิลปะการแสดงท้องถิ่น กล่าวถึงศิลปวัฒนธรรมด้านการแสดงในวัฒนธรรมรวมปัตตานี แสดงวัฒนธรรมที่อ่อนโยนของวัฒนธรรมตะวันออกในแบบชาวมลายู และในฮิกายัตปัตตานี (Hikayat Patani) กล่าวถึง ศิลปะการแสดงของ

ราชสำนักปัตตานี เช่น การร่ายรำ (Tarian Asyik) เป็นการร่ายรำอาซิกที่เก่าแก่ชนิดหนึ่งที่คลาสสิกของปัตตานี แสดงโดยหญิงสาวในราชสำนักกราฎา Hikayat Patani กล่าวถึงรายา อูง มีคณะร่ายรำอาซิกมีชื่อเสียงของราชสำนักปัตตานีของราชวงศ์ศรีวังสา คือคณะตนมัสดินัย (Tun Mas Dinai) ตนอามัส (Tun Amas) ตนเปรัก (Tun Perak) ตนมาดูซารี (Tun Madu Sari) นักร้องมีชื่อเสียงมี 12 คน มักขึ้นชื่อว่าดัง เช่นดังมาเรียม ดังซีรัต เป็นการแสดงละครร้อง คำว่าอาซิกหมายถึงคนรัก มีการแสดงเคลื่อนไหวของการร่ายรำอ่อนช้อยสร้างความหลงใหลให้ผู้ชม ในราชสำนักปัตตานีพบว่ามียุทธกรรมในวังของเจ้าเมืองหลายเพลง ศิลปะการแสดงชนิดนี้มักใช้ในการสนุกรื่นเรึง เช่น งานอภิเษกสมรส งานฉลองของการสร้างวัง งานประจำปีของวังเจ้าเมือง (A.Teeuw & D.K Wyatt,1970,115-116)

ศิลปะการแสดงสะท้อนวัฒนธรรมดั้งเดิมของปัตตานีอื่น เช่น มะโย่ง หนังตะลุง ลิเกร้องมโนราห์ การละเล่นปันจะลีลัต กีฬาพื้นบ้าน การชนวัว การชนไก่ กิจกรรมบันเทิงที่เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมในประวัติศาสตร์ปัตตานี เป็นสิ่งที่แปลกแยกจากคำสอนของศาสนาอิสลาม แต่การสืบทอดวัฒนธรรมในวิถีชีวิตของคนในปัตตานี ย่อมบ่งบอกพื้นฐานของการรับวัฒนธรรมผสมผสานหลากหลายจากต่างถิ่นทั้งแบบมลายู ซึ่งเดิมเป็นรากของวัฒนธรรมฮินดู พุทธ รวมทั้งปรากฏพิธีกรรมเกี่ยวกับไสยศาสตร์ที่เป็นพื้นฐานจากความเชื่อเรื่องนอกศาสนาที่มีมาก่อน ศาสนาหลักที่เป็นกระแสวัฒนธรรมที่เข้ามาสู่สังคมปัตตานีในภายหลังในข้อมูลที่น่าเสนอต่อไปนี้ประมวลมาจากการรวบรวมประวัติศาสตร์นิพนธ์ร่วมสมัยที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ด้านวัฒนธรรมของเมืองปัตตานี ฉบับ มูฮัมหมัด अबดุลมาลิก บางตอนกล่าวถึงมะโย่ง (Makyung) คำว่า “มโนราห์” ซึ่งเรียกในภาษามลายูว่า “เมาะโย่ง” เป็นที่เชื่อว่ามาจากพิธีกรรมการถวายสักการะดวงวิญญาณของบรรพบุรุษ ซึ่งเรียกว่า “มักเฮียง” (Mak Hiang) ละครการร่ายรำกลายเป็นสิ่งบันเทิงที่ได้รับความนิยมเป็นอย่างมาก เพราะในสมัยก่อนสิ่งบันเทิงยังไม่มามากนัก ในขณะเดียวกันศิลปะในรูปละครก็ยังเป็นอีกสิ่งบันเทิงหนึ่งที่ฝ่ายปกครองใช้เป็นสื่อในการเผยแพร่ความคิด ความเชื่อให้แก่ประชาชน ละครร่ายรำมลายูเก่าแก่ เช่น มโนราห์นี้มีความเกี่ยวข้องกับความเชื่อในจิตวิญญาณ อามีน ชวินเน (Amin Sweeney) ได้กล่าวในเรื่องนี้ว่ามโนราห์เป็นมรดกตกทอดมาจากบรรพบุรุษ ซึ่งเป็นการแสดงเพื่อขอบคุณต่อสิ่งเร้นลับ จิตวิญญาณ นอกจากนี้เพื่อขจัดสิ่งชั่วร้ายต่างๆ การมาของศาสนาฮินดูยิ่งทำให้การละครลักษณะนี้ได้รับการสนับสนุนมากขึ้น ทั้งนี้เนื่องมาจากว่าศาสนาฮินดูมีองค์ประกอบของสิ่งเหล่านี้อยู่แล้ว สำหรับการมาของอิสลามในโลกมลายูก็ไม่ได้ส่งผลกระทบต่อศิลปะอันนี้เพราะพระราชวังปัตตานียังมีการชูปเลี่ยนนักแสดงละครมโนราห์อยู่เป็นอย่างดี

เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้ได้บันทึกของปีเตอร์ ฟลอริส (Peter Floris) ซึ่งเป็นนักเดินทางชาวอังกฤษว่าการแสดงมโนราห์เกิดขึ้นครั้งแรกเมื่อปัตตานีจัดพิธีการต้อนรับ

ปัจจุบันมโนราห์เป็นละครร่ายรำมลายูอันเก่าแก่ที่ทรงคุณค่าทางศิลปะเป็นอย่างยิ่ง มโนราห์ซึ่งเดิมทีนั้นมาจากพระราชวังกษัตริย์มลายูปัตตานี ต่อมาได้แพร่หลายและได้รับความนิยมในรัฐกลันตันในปัจจุบันนี้มโนราห์ถูกยอมรับให้เป็นวัฒนธรรมแห่งชาติของมาเลเซีย ส่วนเนื้อเรื่องที่ถูกแสดง

นั้นมีคุณค่าทางปรัชญาและสามารถสะท้อนให้เห็นภาพของลักษณะประเพณีมลายูหลงเหลือในปัจจุบัน

หนังตะลุง

เนื้อหาของหนังตะลุงจะเกี่ยวข้องกับสงครามการยุทธ์ (Bratayuda) ดังที่ถูกรับทึบไว้ในหนังสือตำนานมหาภารตะ ซึ่งเป็นหนังสือในศาสนาฮินดู หนังสือดังกล่าวได้เล่าเรื่องราวเกี่ยวกับสงครามมหาภารตะ นอกจากนี้มีกลุ่มหนึ่งที่ทำให้ความเห็นว่าเป็นหนังตะลุง (Wayang) หมายถึง เภา (Bayang) ที่อยู่ในจอภาพเรื่องราวของมโนราห์เกี่ยวข้องกับความคิดเห็นที่ว่าเป็นเรื่องราวที่สะท้อนภาพของบรรพบุรุษหรือคนในสมัยก่อนผ่านทางหนังตะลุงที่เล่นโดยโตะดาแล หนังตะลุงเกิดขึ้นครั้งแรกบนเกาะชวาในรูปของการแสดงที่ให้ความบันเทิงและถือว่าเป็นศิลปะของประชาชน หนังตะลุงได้แพร่หลายไปยังรัฐต่างๆ ในแหลมมลายูรวมทั้งปัตตานีเมื่อเข้าสู่ปลายพุทธศตวรรษที่ 18 เป็นช่วงที่อิทธิพลฆาปหิตมีอำนาจเหนือรัฐมลายูดังกล่าว ในที่สุดหนังตะลุงได้กลายเป็นศิลปะการแสดงของมลายูที่เก่าแก่ นอกจากอิทธิพลของชวาแล้วยังมีหนังตะลุงสยามที่มีอิทธิพลเหนือหนังตะลุงมลายู ซึ่งในปัจจุบันก็ยังคงมีการแสดงอยู่โดยเฉพาะในงานเฉลิมฉลองต่างๆ

ดิเกบาระ

ดิเกบาระเป็นดนตรีมหาชนชนิดหนึ่งที่มีความนิยมในปัตตานีและหลังจากนั้นเป็นที่เชื่อว่าได้แพร่หลายไปยังรัฐกลันตัน การละเล่นที่ละม้ายใกล้เคียงกับดิเกบาระ ซึ่งเป็นที่รู้จักในที่อื่นๆ ได้แก่ ดิเกรือบานอ (กลอง) ดิเกบาระเป็นการแสดงการขับร้องของคณะกลองเอกลักษณะดั้งเดิมของดิเกบาระจะอยู่ในรูปของกลองหรืออาจเป็นการขับร้องเป็นจังหวะโดยใช้ภาษามลายูถิ่นปัตตานี อย่างไรก็ตามการเคลื่อนไหวของแขนที่เหมือนกับการรำรำเริ่มเข้าที่มีบทบาทในดิเกบาระชางท้ายๆ โดยเฉพาะในปัจจุบัน

เนื่องมาจากระยะหลังดิเกบาระถูกสืบทอดแทรกด้วยการเล่นตลกและการขับร้องที่ประชดประชัน จึงเป็นที่รู้จักในฐานะที่เป็นเพลงประชดประชัน (ลาซูกีแจ) ถึงกระนั้นก็ตามการแสดงดิเกบาระถือว่าเป็นการผสมผสานระหว่างดิเกและกลอนหรือดิเกและการประชดประชัน เนื้อร้องชนิดนี้จะอยู่ในรูปของกลอนสวด ไม่ว่าจะอย่างไรก็ตามดิเกลักษณะดังกล่าวของปัตตานีและดิเกบาระของกันตันเป็นศิลปะการแสดงมลายูที่มีจุดกำเนิดเดียวกัน

มีหลายทัศนะที่แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับจุดกำเนิดของดิเกบาระ ทัศนะส่วนใหญ่เห็นพ้องต้องกันว่าดิเกบาระกำเนิดที่ปัตตานีเป็นแห่งแรก มีบางคนให้ความเห็นว่าเป็นครั้งแรกที่หมู่บ้านแห่งหนึ่งริมตลิ่งปัตตานี (Pulav Kerengga) ตามคำบอกเล่าของ นิอับดุลเราะห์มาน นิธิหรือ เปาะนิแมจากกลันตันที่เล่าว่ามีชาวปัตตานีคนหนึ่งมีชื่อว่าเปาะซา ได้ลักลอบเข้ามายังรัฐกลันตันในปี พ.ศ. 2474 ซึ่งตัวเปาะนิแมเองเป็นคนจับเปาะซา ซึ่งในเวลาต่อมาได้แสดงดิเกบาระให้ประชาชนชาวกลันตันได้ชมเป็นครั้งแรก นอกจากนี้ยังมีความคิดเห็นอื่นที่กล่าวว่าดิเกบาระเกิดขึ้นครั้งแรกที่

ปัตตานีดังกล่าวของหะยีสาและห์ หะยีอะห์หมัดจากหมู่บ้านตาแปหรือมะและห์ตาแปและได้แพร่หลายไปยังรัฐกลันตัน

โดยปกติแล้วการขับร้องแบบประชดประชัน (Diair Karut) จะประกอบด้วยบุคคล 2 ฝ่าย พวกเขาจะทำการขับร้องโต้ตอบในรูปของกลอนโดยใช้ภาษามลายูปัตตานีส่วนเครื่องดนตรีที่ถูกใช้ได้แก่กลองเล็ก กลองใหญ่ ฉาบ และขลุ่ย ส่วนเนื้อร้องที่ถูกขับร้อง โดยส่วนใหญ่แล้วจะเกี่ยวข้องกับจริยธรรม บุญคุณ การศึกษา การพัฒนา การเผยแพร่และความรัก ในบางครั้งผู้ขับร้องเพลงชนิดนี้จะร้องในลักษณะประชดประชันพร้อมๆ กับให้ความบันเทิง

มโนราห์

มโนราห์เป็นละครประเพณีของชาวมลายูอีกชนิดหนึ่งที่ได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะการแสดงของประเทศสยามนั่นก็คือ มโนราห์ ซึ่งปรากฏที่รัฐมลายูที่อยู่ทางตอนเหนือของแหลมมลายูเท่านั้น เช่นลิกอร์ (นครศรีธรรมราช) ตรัง ไซยา พัทลุง สงขลา กระบี่และปัตตานี นอกจากนี้ยังแพร่หลายยังรัฐกลันตันและเคดาห์ มโนราห์ละม้ายคล้ายกับมะโยงเป็นอย่างมาก แต่ก็มีแตกต่างตรงที่การรำรำและดนตรี มโนราห์จะให้ความสำคัญกับการรำรำมากกว่าเนื้อหาของละครและโดยปกติแล้วมโนราห์จะทำการแสดงในเวลากลางคืน ในสมัยก่อนจะใช้ตะเกียงไฟเพื่อให้แสงสว่างบนเวที การขับร้องเพลงพร้อมดนตรีได้ลอกเลียนแบบดนตรีสยาม

ส่วนนักแสดงมโนราห์จะประกอบด้วยนักแสดงชายเท่านั้น ตัวเอกได้แก่ Pak Sitong ส่วนประกอบจะประกอบด้วยมหาฤษีรักษาศา (Maharisi Raksasa) และตัวตลกอีก 2 คนที่สวมหน้ากาก ส่วนตัวละครที่แสดงเป็นเจ้าหญิงและพี่เลี้ยงก็เป็นชายที่แต่งกายเป็นหญิง ส่วนเนื้อหาของมโนราห์ส่วนใหญ่จะเกี่ยวข้องกับเรื่องราวเกี่ยวกับรามายณะ และมหาภารตยุทธ์ส่วนในเรื่องการแต่งกายของมโนราห์ที่แสดงในรัฐมลายูต่างๆ ที่ตกเป็นเมืองขึ้นของสยาม ส่วนจังหวะของดนตรีจะเหมือนกัน ศิลปะการแสดงมโนราห์เป็นการชี้ให้เห็นอิทธิพลของวัฒนธรรมสยามอย่างชัดเจน ภาษาที่ใช้ในการแสดงมโนราห์ได้แก่ ภาษาลันมลายูผสมผสานกับภาษาไทย

วัฒนธรรมการเล่นพื้นเมืองของชาวปัตตานีในอดีต

การเล่นพื้นเมืองซึ่งเกิดขึ้นในภูมิภาคนี้มีความเป็นไปได้ว่าได้รับอิทธิพลของวัฒนธรรมต่างชาติ การเล่นพื้นเมืองของมลายูโดยทั่วไปสะท้อนประเพณีท้องถิ่นมลายูเช่นสิละ ว่าวลูกข่าง เซปักตะกร้อ ปัจจุบันการเล่นพื้นเมืองเหล่านี้ค่อยๆ เลือนหายจากความทรงจำของชาวมลายู

โดยส่วนใหญ่แล้วการเล่นตามหมู่บ้านต่าง ๆ จะเป็นช่วงระยะเวลาที่แน่นอน เช่นการเล่นว่าว จะเล่นในช่วงที่ไม่ใช้ฤดูฝน เช่นเดียวกับการเล่นลูกข่างโดยปกติแล้วจะเล่นในช่วงหน้าแล้ง พื้นดินที่เปียกแฉะและนุ่มไม่เหมาะสำหรับการเล่นลูกข่างบทบาทหน้าที่ที่สำคัญที่สุดของวัฒนธรรมคือ การหล่อหลอมความเป็นเอกลักษณ์ของชนชาตินั้นก็คือการเล่นพื้นเมืองเป็น

ปรากฏการณ์ของวัฒนธรรมที่สามารถหล่อหลอมหรือมีอิทธิพลต่อความเป็นเอกลักษณ์ของกลุ่มบุคคลในสังคม เพราะด้วยการละเล่นพื้นเมืองเหล่านี้ทำให้การร่วมมือร่วมใจ

ศิลปะปันจะลีลัต

โดยปกติแล้วศิลปะปันจะลีลัตจะเล่นในเวลาว่าง เป็นที่เชื่อกันว่าศิลปะชนิดนี้มีจุดกำเนิดที่เกาะชวาและได้แพร่หลายในสมัยของมัชปาหิต อย่างไรก็ตามยังมีนักประวัติศาสตร์อีกกลุ่มหนึ่งเชื่อว่าศิลปะปันจะลีลัตมีจุดกำเนิดที่มินังกาเบา (Minangkabau) ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของเกาะ สุมาตรา สว่าง เลิศฤทธิ ผู้ซึ่งได้ทำการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับศิลปะชนิดนี้และมีข้อสรุปออกมาว่าศิลปะลีลัตถือเป็นศิลปะป้องกันตัวที่เก่าแก่ของมลายูปัตตานี ที่ปัตตานีจะมีลีลัตอยู่ 3 ชนิด ได้แก่ ลีลัตรา (Silattari) ซึ่งผู้เล่นลีลัตชนิดนี้จะมากด้วยประสบการณ์ ชนิดที่ 2 และชนิดที่ 3 ได้แก่ ลีลัตจาโต๊ะห์ (Silat jatuh) และลีลัตฆายง ปัตตานี (Silat gayung Patani) ตามลำดับ ลีลัตชนิดหลังสุดจะเล่นโดยใช้กริชประกอบ ศิลปะชนิดนี้ได้เกิดขึ้นครั้งแรกเมื่อ 400 ปีที่ผ่านมาที่มินังกาเบา โดยมีเรื่องราวความเป็นมาว่ามี สามพี่น้องซึ่งมีนามว่า บุรฮานุดดิน ชัมชุดดิน และ ฮีซามุดดิน ได้เดินทางไปศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับลีลัตและศิลปะการป้องกันตัวไปทั่วแหลมมลายูรวมทั้งปัตตานีด้วย

ผู้ใดที่ต้องการฝากตัวเป็นศิษย์กับครูคนใดคนหนึ่งจะต้องนำสิ่งเหล่านี้ไปด้วย ได้แก่ ขันหมาก เทียนขาว ข้าวสาร มีดหนึ่งเล่ม ข้าวเหนียว และเงินค่าทำขวัญจำนวนหนึ่ง ซึ่งจะต้องมอบสิ่งดังกล่าวให้แก่ครูในคืนพระจันทร์เต็มดวง และคืนที่ดีที่สุดคือคืนวันพฤหัสบดีหลังจากที่ถูกรับตัวเป็นศิษย์แล้ว ครูที่ฝึกลีลัตจะเตรียมน้ำมะนาวไว้ใส่ในขันเพื่อชำระแขนขา และใบหน้าของลูกศิษย์ คนดังกล่าว ศิลปะปันจะลีลัตมีประโยชน์มากมายอย่างเช่น เสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับจิตใจและความมีน้ำใจ นอกจากนี้ยังเสริมสร้างความสามารถในการป้องกันตัวและด้านกีฬาอีกด้วยผู้ที่มีความสามารถในศิลปะชนิดนี้จะถูกเรียกว่า นักรบ (Pendekar) ดังนั้นบุคคลประเภทนี้จึงเป็นที่น่าเกรงขามในสังคมมลายูปัตตานี โดยทั่วไปแล้วปรัชญาของ Pendekarมีความเกี่ยวพันกับศีลธรรม จริยธรรม และหลักการของศาสนา จนกระทั่งมีคำกล่าวที่มันเป็นเสมือนสัญญาหรือคำสาบานที่ให้โดยวาจาหรือโดยลายลักษณ์อักษรในอันที่จะใช้วิชาความรู้เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์ต่อสังคม ด้วยนี้บรรดา Pendekar จึงเป็นบุคคลที่ถูกคาดหวังของสังคมว่าจะต้องเป็นคนดีและเป็นที่ยกย่องสรรเสริญของสังคม

ตั้งแต่เริ่มมีการจัดการแข่งขันปันจะลีลัตนานาชาติซึ่งจัดขึ้นทุกปีก็เริ่มมีการบรรจุเป็นกีฬาประเภทหนึ่งในซีเกมส์ครั้งที่ 14 ดังนั้นชนิดลีลัตฆายง (Silat gayung) ของปัตตานีจึงเป็นที่ยอมรับว่าเป็นลีลัตที่ขึ้นชื่อที่สุดในบรรดาลีลัตชนิดต่างๆ

การละเล่นอื่นๆ ที่สะท้อนวิถีวัฒนธรรมที่ปรากฏในการบรรยายวัฒนธรรมมลายูปัตตานีมักเป็นเรื่องการละเล่นที่เคยมีอยู่และเริ่มเสื่อมสลายไปในสมัยหลัง เช่น ขนวัว การชนไก่ การเล่นลูกข่าง การเล่นว่าว รวมทั้งกีฬาตะกร้อ เป็นต้น (มุฮัมหมัด अबดุลมาลิก, 2543, 107-119)

การศึกษาเกี่ยวกับปัตตานีในการเน้นศูนย์กลางของการเผยแผ่วัฒนธรรมในศาสนาอิสลาม

การศึกษาเป็นศูนย์กลางศาสนาอิสลาม เป็นจุดเน้นประการสำคัญประการหนึ่งของการเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองปัตตานี โดยเฉพาะประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองปัตตานีที่ผู้เขียนเป็นมุสลิม และเขียนในฉบับภาษามลายู อาจจะสะท้อนความชื่นชมวัฒนธรรมในศาสนาอิสลาม ในเอกสารส่วนใหญ่ที่เป็นงานเขียนฉบับมลายูต่างมีการอธิบายถึงการเข้ามาของศาสนาอิสลาม (ข้อมูลส่วนหนึ่งอธิบายในส่วนหลักฐานความเชื่อศาสนาอิสลามต้นบทที่ 3 แล้ว) ทำให้อิทธิพลศาสนาที่กว้างขวาง และเผยแพรอย่างรวดเร็ว เมื่อชนแทบทุกชนชั้นในเมืองปัตตานีส่วนใหญ่ได้รับศาสนาอิสลาม เริ่มในราวพุทธศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา และรุ่งเรืองในราว พุทธศตวรรษที่ 22-23 ภายหลังศาสนาอิสลามมีบทบาทสำคัญในปัตตานีแล้วจะพบว่า ด้านการศึกษาศาสนาอิสลามในปัตตานีก็เป็นอัตลักษณ์ที่สำคัญประการหนึ่งของการสอนด้านศาสนาของเมืองปัตตานี ดังข้อมูลต่อไปนี้

วัฒนธรรมด้านการศึกษาของอิสลามในปัตตานีเกิดขึ้นในสมัยที่ปัตตานีรับศาสนาอิสลามยุคของต้นราชวงศ์ศรีวังสา คือมีการสอนศาสนาทั้งในวังเจ้าเมือง และสามัญชนที่รับศาสนาอิสลาม เนื่องจากผู้นับถือศาสนาต้องอ่านคัมภีร์ การสอนศาสนาจึงเกิดขึ้นพร้อมๆกับการรับศาสนาของคนในเมืองปัตตานี จากเอกสาร เซอญาระห์มลายู (Sejarah Melayu) กล่าวถึงราวพุทธศตวรรษที่ 22 มีการเขียนหนังสือตำนานประวัติขึ้นในกลุ่มปราชญ์ราชสำนัก การสอนศาสนาแบบตะวันออกกลางถ่ายทอดผ่านมุสลิมที่เข้ามาเมืองปัตตานีโดยครั้งแรกเป็นมุสลิมครูสอนศาสนาจากปาไซ ต่อมาการศึกษาแบบนี้เรียกกันต่อมาว่า “ปอเนาะ”

ประวัติความเป็นมาของการศึกษาในรูปแบบปอเนาะเริ่มขึ้นพร้อมกับการเข้ามาของอิสลามในดินแดนมลายูและแพร่หลายพร้อมๆ กับการศึกษาอิสลาม อย่างไรก็ตามการเป็นศูนย์กลางของปอเนาะในขณะนั้นยังไม่ชัดเจนเท่าที่ควร ด้วยความเชื่อที่ว่า การเข้ามาของอิสลามในแหลมมลายูนั้นเริ่มต้นที่ปัตตานีก่อนมะละกา ดังนั้นจึงเกิดความเห็นที่สอดคล้องของหลายฝ่ายที่ว่าปัตตานีเป็นศูนย์กลางของการเผยแผ่อิสลามที่เก่าแก่ที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้เกิดขึ้นครั้งแรกที่ปัตตานีจากการศึกษาวิจัยในเรื่องนี้พบว่าสถาบันการศึกษาปอเนาะที่เกิดขึ้นครั้งแรกที่ปัตตานีถือว่าเป็นสถาบันการศึกษาที่เก่าแก่ที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บรรดาอุลามาอของปัตตานีส่วนใหญ่ได้ผ่านการศึกษาจากสถาบันปอเนาะทั้งนั้นโดยเริ่มตั้งแต่ศตวรรษที่ 12

เมื่อพุทธศตวรรษที่ 21 มีนักวิชาการและนักเผยแผ่อิสลามหลายคนเกิดขึ้น เช่น Syeikh Syafavddin al-Abbasi, Syeikh Muhammad Said Barsisa และ Syeikh Gombak Abdul Mubin หลังจากนั้นได้มีนักเผยแผ่อิสลามแห่งปัตตานีเกิดขึ้น เช่น Syeikh Faqih al-Fatani, Syeikh Abdul Jalil al-Fatani และคนอื่น ๆ อีกหลายคนในต้นศตวรรษที่ 18 ซึ่งเป็นสมัยของ Along Yunus (1726-27) ปัตตานีได้กลายเป็นศูนย์กลางของอิสลามแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทั้งหมด Along Yunus เป็นกษัตริย์ที่ให้ความสำคัญกับอิสลามเป็นอย่างมาก ดังนั้นในสมัยการปกครองของ

พระองค์ได้มีความพยายามในการเผยแผ่อิสลาม ดังที่หนังสือตำนานปัตตานี (Hikayat Patani) พูดถึงเรื่องนี้เอาไว้ว่า

หลังจากนั้นไม่นาน ราชาลอง ยานูส (Along Yunus) ได้ขึ้นครองราชรวมระยะเวลาทั้งหมดสิบเอ็ดเดือน พระองค์ได้สร้างมัสยิดหลังหนึ่งที่ใจกลางเมืองปัตตานี แท้ที่จริงแล้วมัสยิดหลังนี้ Raja Dajang ได้สร้างไว้ก่อนแล้วที่พระราชวังต่อมาถูกรื้อถอนและส่วนประกอบทั้งหมดไปต่อเติมกับมัสยิดที่สร้างใหม่ดังกล่าว ในขณะที่ Sayid Abdullah ที่มาจากตรังกานูซึ่งสืบเชื้อสายมาจากท่านศาสดา พื้นเพดั้งเดิมของท่านคือ ปาเลสไตน์ ส่วน Haji Yunus เป็นชาวปัตตานีและ Syekh Abdul Kadir เป็นชาวปาไซ ส่วนอีกท่านหนึ่ง Haji Abdul Rahman เป็นชาวชวา ซึ่งหลังจากเดินทางกลับมาจากนครมักกะฮ์ก็ได้อภิเษกสมรสที่ปัตตานี ส่วน Faqih Abdul Manan นั้นเป็นชาว Minangkabur ได้เดินทางมาจากรัฐเคดาห์และได้อภิเษกสมรสที่ปัตตานี ทั้งหมดที่กล่าวมานั้นเป็นอุลามะที่ได้ปรึกษาหารือถึงความทุกข์ยากของชาวปัตตานีบนพื้นฐานของหลักการอิสลาม ด้วยเหตุนี้ประชาชนชาวปัตตานีในขณะนั้นประสบกับความสงบสุข และความปลอดภัยซึ่งเป็นผลทำให้ Long Yunus เป็นที่รู้จักของคนตะวันตกและตะวันออก

ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 23 และตลอดพุทธศตวรรษที่ 24 ปัตตานีมีบทบาทในฐานะเป็นศูนย์กลางของอารยธรรมอิสลาม นอกจากนั้นปัตตานียังเป็นศูนย์กลางของวรรณคดีมลายูอิสลามซึ่งเป็นผลของการเคลื่อนไหวของบรรดาอุลามะที่มีชื่อเสียงและหนังสือตำราของพวกเขาบรรดาอุลามะเหล่านั้นนอกจากจะเป็นที่รู้จักในภูมิภาคนี้แล้วยังเป็นที่รู้จักของโลกตะวันออกด้วย และแอฟริกาตอนเหนือ บรรดาอุลามะปัตตานีส่วนหนึ่งได้รับอนุญาตให้ทำการสอนในมัสยิดอัล-หะรอหม ที่กรุงมักกะฮ์ไค ในขณะนั้นปัตตานีได้รับการเปรียบเทียบกับเป็นกระเจงเงาของกรุงมักกะฮ์ เนื่องจากว่าปัตตานีเป็นที่ยอมรับของนักศึกษามุสลิมที่มาจากศรีลังกา พม่า กัมพูชา เวียดนามฟิลิปปินส์และโลกมลายูทั้งหมด โดยเฉพาะสุมาตรา Aceh Sulawesi Kalimantan ชวาและบอร์เนโอ ปอเนาะต่างๆ ในปัตตานีซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีของผู้คนได้แก่ ปอเนาะดาลอ, ปอเนาะ Bermin, ปอเนาะกอตอ, ปอเนาะกรือเซะ, ปอเนาะตะโละมานะ, ปอเนาะต่าง ๆ ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้มีทั้งนักศึกษาในประเทศและต่างประเทศ นอกจากนี้ยังมีนักศึกษาที่ไม่ใช่ชนชาติมลายู ดังนั้นปอเนาะจึงได้กลายเป็นสถาบันการศึกษาที่มีความสำคัญในการเผยแผ่อิสลามและยกระดับมาตรฐานของภาษามลายู ตัวอย่างเช่น มัสยิดในบางพื้นที่ของพม่าและกัมพูชาใช้ภาษามลายูในการอ่านคุตบะห์วันศุกร์ นอกจากนี้แล้วตำราศาสนาดังกล่าวเป็นผลงานของบรรดาอุลามะชาวปัตตานี

อย่างไรก็ตามปอเนาะในรูปแบบดั้งเดิมก็ไม่สามารถรักษาความเป็นเอกลักษณ์ของตัวเองได้ ดังนั้นปอเนาะในรูปแบบใหม่จึงเกิดขึ้นซึ่งเรียกว่า โรงเรียนภายใต้ระบบใหม่นี้นักเรียนจะถูกแบ่งเป็นชั้นๆ ตามความรู้ของแต่ละคนและจะมีหลักสูตรและระยะเวลาการศึกษาที่แน่นอน แต่เอกลักษณ์ดั้งเดิมยังคงเหลือให้เห็นอยู่ดังต่อไปนี้

ที่ตั้งของปอเนาะจะอยู่ห่างจากตัวเมืองและจะอยู่ในที่ดินของโต๊ะเองหรือส่วนหนึ่งเป็นของโต๊ะครูและอีกส่วนหนึ่งเป็นของชาวบ้านที่มอบให้แก่โต๊ะครูสำหรับไว้สร้างปอเนาะ ที่พำนักของ

นักศึกษาที่เรียกว่าปอเนาะ โดยส่วนใหญ่แล้วนักศึกษาจะเป็นผู้สร้างเอง ดังนั้นนักศึกษามีสิทธิขายต่อหรือบริจาคหลังจากที่จบการศึกษาไปแล้ว จุดศูนย์กลางของปอเนาะคือสุเหร่าซึ่งโต๊ะครูใช้เป็นที่สำหรับสอนนักศึกษาบางครั้งก็อาจใช้เป็นที่สำหรับสอนชาวบ้านโดยมีการกำหนดวันที่แน่นอน โต๊ะครูเป็นผู้ที่มีหน้าที่รับผิดชอบกิจกรรมทั้งหมดในปอเนาะไม่ว่าจะเป็นการจัดการและประสานกับชาวบ้านและบรรดาผู้ปกครองของนักศึกษา โต๊ะครูจะไม่เก็บค่าศึกษาเล่าเรียนจากนักศึกษา ดังนั้นค่าใช้จ่ายรายวันของโต๊ะครูมาจากทรัพย์สินส่วนตัว ชาวบ้านส่วนใหญ่จะร่วมกันบริจาคทรัพย์สินเงินทองและซากาตฟิตรีหาให้แก โต๊ะครู นักศึกษาปอเนาะในปัตตานีจะถูกเรียกว่า “โต๊ะปาเก” ซึ่งเดิมมาจากภาษาอาหรับที่หมายถึงบุคคลที่มีความกระตือรือร้นในการหาวิชาความรู้ศาสนา ส่วนผู้สอนจะถูกเรียกว่า “โต๊ะครู” ซึ่งเป็นคนที่มีวิชาความรู้ในศาสนาอิสลาม นอกจากนั้นแล้วจะเป็นคนเคร่งศาสนาและมีความถ่อมตน โต๊ะครูส่วนใหญ่เคยไปประกอบพิธีฮัจญ์หรือเคยอาศัยอยู่และศึกษาที่กรุงมักกะฮ์หรือประเทศอื่น ๆ ในตะวันออกกลาง โต๊ะครูท่านใดมีความรู้มากจะมีนักศึกษาและประชาชนทั่วไป ไปเรียนเป็นจำนวนมาก ปอเนาะส่วนมากจะตั้งอยู่ในชนบทที่ห่างไกลจากตัวเมือง ซึ่งจะทำให้ปอเนาะเหล่านี้ปลอดภัยจากอิทธิพลที่ไม่ดีจากภายนอก

ปอเนาะเป็นสถาบันการศึกษาอิสลามที่ให้ความสำคัญทั้งใน 3 ด้าน ได้แก่ ด้านอิบาดะห์เพื่อสร้างความเข้มแข็งของการศรัทธา ด้านดับลิห์เพื่อเผยแผ่วิชาความรู้ศาสนาและด้านอามัลเพื่อปฏิบัติตามหลักคำสอนของอิสลาม ด้วยเหตุนี้ทำให้ปอเนาะสามารถผลิตอุลามาอหลายคนซึ่งเป็นที่รู้จักของคนในภูมิภาคนี้เป็นอย่างดีอุลามาอเหล่านี้นอกจากจะเปิดปอเนาะของตนเองเพื่อให้มีการเรียนการสอนแล้วพวกเขายังมีตำราหนังสือศาสนาทั้งในภาษามลายูและภาษาอาหรับอีกด้วย ส่วนบรรดานักศึกษาเมื่อจบการศึกษาแล้วจะกลับไปยังชุมชนของตนเองและจะกลายเป็นผู้นำของสังคมซึ่งสอดคล้องกับความต้องการของอิสลาม ตัวอย่างดังกล่าวสามารถเห็นได้จากผู้ดำรงตำแหน่งอิหม่าม คอเตบ บิลาลและกรรมการมัสยิด ซึ่งโดยส่วนใหญ่แล้วพวกเขาเหล่านี้จะจบการศึกษาจากสถาบันปอเนาะ

นับได้ว่าปอเนาะเป็นสถาบันการศึกษาของสังคมอย่างแท้จริงเพราะมีส่วนสำคัญในการนำสังคมมลายูปัตตานีไปสู่ความเจริญทางสังคม ทั้งนี้เนื่องมาจากปอเนาะได้นำอิทธิพลที่ดีต่างๆ จนกระทั่งสามารถสร้างประโยชน์ให้กับสังคมส่วนรวม ส่วนโต๊ะครูจะได้รับความเคารพนับถือจากประชาชนใกล้เคียง ซึ่งประชาชนเหล่านี้จะพยายามสร้างความใกล้ชิดกับโต๊ะครูเพื่อให้ได้รับคำตักเตือนแนะนำ จึงถือได้ว่าโต๊ะครูเป็นบุคคลที่มีความสำคัญเฉกเช่นเดียวกับผู้นำศาสนาอิสลามอื่นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องที่เกี่ยวกับศาสนา

เอกลักษณ์ดั้งเดิมของปอเนาะได้ถูกเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา ทั้งนี้เพื่อตอบสนองนโยบายของรัฐ เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2459 รัฐได้เข้าแทรกแซงระบบการศึกษาของปอเนาะโดยมีจุดมุ่งหมายที่จะให้ปอเนาะเปิดสอนภาคสามัญด้วยเพื่อจะให้นักเรียนสามารถเรียนความรู้ทั่วไปรวมทั้งภาษาไทยด้วย การแทรกแซงของรัฐบาลได้รับการต่อต้านอย่างรุนแรงจากผู้นำปอเนาะและได้สร้างความไม่พอใจให้แก่สังคมอิสลามปัตตานีเป็นอย่างมาก ในที่สุดรัฐสามารถบรรลุหลักสูตรสาย

สามัญเข้าไปในปอเนาะ ซึ่งได้ส่งผลกระทบต่อฐานะของปอเนาะในการเป็นศูนย์กลางการเผยแผ่วัฒนธรรมมลายูและส่งผลให้ปอเนาะเกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่การแทรกแซงของรัฐยิ่งหนักเข้าไปอีกเมื่อรัฐได้รับรายงานว่าปอเนาะในปัตตานีเป็นศูนย์กลางการเผยแผ่ความคิดชาตินิยมมลายูต่อต้านรัฐบาลในปี พ.ศ. 2541 รัฐได้ควบคุมระบบการศึกษาดังกล่าวโดย

- 1.ปอเนาะที่ไม่ได้รับอนุญาตไม่สามารถเปิดสอนได้อีกต่อไปนอกจากว่าปอเนาะดังกล่าวได้แปรสภาพเป็นโรงเรียนเอกชน โดยมีคุณสมบัติว่าโต๊ะครู หรือครูใหญ่ต้องจบมัธยมศึกษาปีที่ 5 (มศ. 5) เป็นอย่างต่ำ

- 2.ปอเนาะที่ไม่ได้รับอนุญาตและขออนุญาตจากรัฐเพื่อเปิดเป็นโรงเรียนเอกชนจะได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาล

- 3.เริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2514 การเปิดปอเนาะใหม่จะกระทำมิได้ ส่วนปอเนาะที่เปิดแล้วก่อนหน้านี้ สามารถเปิดสอนต่อไปได้

- 4.ปอเนาะที่มีนักศึกษาที่เกิน 17 คนจะต้องได้รับอนุญาตจากรัฐ

นอกจากนี้แล้วรัฐยังมีนโยบายห้ามใช้ตัวอักษรยาวีและรูมี โดยทางกระทรวงศึกษาธิการออกหนังสือเป็นภาษาไทย ปอเนาะในรูปแบบของโรงเรียนมีการแบ่งระดับการศึกษาดังต่อไปนี้

- 1.ระดับอิตติดาอียะห์ ระยะเวลาการศึกษาทั้งหมด 6 ปี การเริ่มเรียนในระดับนี้จะมีขึ้นหลังจากจบโรงเรียนตาดีกา อยู่ในความรับผิดชอบของมัสยิดต่างๆ

- 2.ระดับมุตาวซซีไตะหะห์ ระยะเวลาการศึกษา 3 ปี เป็นการศึกษาระดับกลาง

- 3.ระดับชานาวียะห์ การศึกษาระดับสูงสุดของปอเนาะมีระยะเวลาการศึกษาทั้งหมด 3 ปี

การเผยแผ่อารยธรรมอิสลามในแหลมมลายูและเมืองปาตานี

การกำเนิดของอุลามาอและหนังสือต่างๆ ที่เป็นผลงานของพวกเขาสอดคล้องกับบทบาทของปาตานีในฐานะที่เป็นศูนย์กลางของอารยธรรมอิสลาม ในตอนปลายของพุทธศตวรรษที่ 23 และตลอดพุทธศตวรรษที่ 24 ส่วนช่วงต้นของพุทธศตวรรษที่ 25 ได้มีการเผยแผ่หนังสือเกี่ยวกับอิสลามอย่างแพร่หลายในแหลมมลายู จากการศึกษาของ Awang Had Salleh ปัตตานีถือว่าเป็นบันไดก้าวแรกของนักศึกษาอิสลามทั้งหมดในแหลมมลายู ก่อนที่พวกเขาจะไปศึกษาต่อที่นคร มักกะฮ์ ซึ่งเป็นศูนย์กลางการศึกษาของมุสลิมทั้งหมด Virginia G.Matheson กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า

ประการแรกเป็นคำถามทางประวัติศาสตร์ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญของงานเขียนเก่าแก่อิสลามที่เกิดจากพื้นที่ที่เป็นศูนย์กลางการศึกษา ซึ่งงานเขียนดังกล่าวยังคงมีอยู่จนถึงปัจจุบันในช่วงต้นและช่วงกลางของพุทธศตวรรษที่ 24 งานเขียนเหล่านี้ได้แพร่หลายไปยังทั่วแหลมมลายูทั้งหมดและ Riauถือว่าเป็นส่วนประกอบที่สำคัญในประวัติศาสตร์อิสลามแห่งโลกมลายู ประการที่สอง ปัตตานีเป็นศูนย์กลางของการศึกษาและวิชาการอิสลามในโลกปัจจุบันหลักฐานที่สำคัญก็คือสถาบันการศึกษาปอเนาะที่มีความเป็นเลิศทางวิชาการ หลังจากจบจากที่นี่นักศึกษาอาจไปเรียนต่อยังประเทศตะวันออกกลาง

ปัจจัยต่างๆ ในการเผยแผ่อิสลามไปยังโลกมลายูทั้งหมดของปัตตานีสอดคล้องกับการเป็นศูนย์กลางอารยธรรมอิสลามของปัตตานี เช่น Syekh Davd bin Abdullah al-Fatani, Syekh Wan Ahmad al-Fatani, Syekh Zainal Abidin al-Fatani, Syekh Ali Ishak, Syekh Ali Ishak al-Fatani Syekh Muhamad Salleh bin Abdur Rahman al-Fatani และคนอื่น ๆ อีกมากมายอยู่ที่นครมักกะฮ์ ซึ่งเป็นศูนย์กลางวิชาการอิสลามของโลก แต่บุคคลเหล่านี้มีลูกศิษย์มากมายเนื่องจากพวกเขาเหล่านี้ได้รับอนุญาตให้สอนในมัสยิดอัล-หะรอม บรรดาลูกศิษย์ของพวกเขาเหล่านี้เมื่อกลับไปยังมาตุภูมิของตนเองก็ได้เผยแผ่วิชาการอิสลาม โดยเฉพาะลูกศิษย์ที่มาจากโลกมลายู Syekh Wan Ahmad al-Fatani เป็นที่กล่าวขานว่าเป็นนักวิชาการอิสลามที่มีความสามารถหนึ่งถึงขนาดพูดได้ว่าไม่มีนักศึกษอิสลามคนใดที่มาจากโลกมลายูและกำลังศึกษาในนครมักกะฮ์ไม่เคยเป็นศิษย์ของท่าน จึงสรุปได้ว่าบรรดาอุลามอ เหล่านี้และงานเขียนของพวกเขา มีบทบาทที่สำคัญในการทำให้ปัตตานีกลายเป็นศูนย์กลางการเผยแผ่อารยธรรมอิสลามในภูมิภาคนี้

นอกจากจะเป็นกบิลต์ในการละหมาดของชาวมุสลิมทั้งโลกแล้ว นครมักกะฮ์ยังเป็นแหล่งหาวิชาความรู้ของบรรดาอุลามอของโลกมลายูอีกด้วยด้วยรายวิชาที่เปิดสอนได้แก่ฟิกฮ์ อุซูลุดดีน ตาซาวุฟ ตัฟซีร์ หะดีษ นะฮู ซอรัฟ มันติก บลาฆะฮ์ และฮารุต ด้วยเหตุนี้เมื่อนักวิชาการอิสลามชาวมลายูปัตตานีหลายคนเกิดขึ้นพร้อม ๆ กับงานเขียนของพวกเขา งานแปลของ Syekh Davd bin Abdullah al-Fatani ถือว่าเป็นผลงานอันยิ่งใหญ่ที่แท้จริงก่อนหน้านี้สังคมมลายูโดยเฉพาะที่โลกมลายูได้รับอิสลามโดยเน้นหนักในเรื่อง อากีดะฮ์ (ความศรัทธา) เท่านั้น แต่เพราะด้วยงานเขียนทางวิชาการอิสลามของบรรดาอุลามอชาวปัตตานีทำให้ผู้คนทั่วไปเข้าใจหลักการมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ยังเป็นการสร้างจิตสำนึกให้แก่ นักศึกษาอิสลามที่นครมักกะฮ์ในเรื่องการต่อสู้ต่อต้านนักล่าอาณานิคมที่กำลังกดขี่ชาวมลายูในดินแดนมลายู Snouck Hurgronfe ได้กล่าวถึงสถานการณ์ของนครมักกะฮ์ไว้ว่า หนังสือของอิหม่าม al-Ghazali ซึ่งเป็นนักวิชาการอิสลามในศตวรรษที่ 12 ได้แก่ Ihya Ulum al-Din คือหนังสือหลักของความรู้ศาสนาอิสลาม หนังสือเล่มนี้ครอบคลุมเนื้อหาซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น 3 วิชา คือ ฟิกฮ์ อัล-กาลามและตาซาวุฟ ส่วนรายวิชาที่มีความสำคัญที่สุดต่อการดำเนินชีวิตคือวิชาฟิกฮ์ ถ้าหากนักศึกษอิสลามคนใดเสียชีวิตลงในขณะที่กำลังศึกษาหาความรู้ศาสนา ถือว่าเขาคนนั้นเสียชีวิตในสงครามศาสนา สำหรับการศึกษาในวิชาฟิกฮ์ นักศึกษาทุกคนจะต้องมีความเข้าใจในวิชาไวยากรณ์และภาษาอาหรับเสียก่อน ส่วนหนังสืออื่นๆ ก็มีความสำคัญเช่นเดียวกัน เช่น Ajurrumiyya และ Alfiyya ซึ่งเป็นงานเขียนของ Ibn Malit นอกจากนั้นเป็นวิชาที่เกี่ยวกับหลักสูตร (รูกน) อิสลาม เช่น อัล-กาลาม หรือ อัล-อุซูล หรือ อัล-เตาหีด หลักการของฟิกฮ์ จะเริ่มด้วยคำสอนของ อัล-กูอานและอัล-หะดีษ ตามด้วยคำสอนของฟิกฮ์ตามมัซฮับฮาฟีอี หนังสือฟิกฮ์ของมัซฮับนี้คือหนังสือของ Abu Shuja Raji'e และนาวาวี ส่วนคำอธิบายของหนังสือดังกล่าวจะต้องอ่านหนังสือของ Ibn Hajar Sharbini และRamli ถึงแม้ว่าเนื้อหาของหนังสือที่เขียนโดยอิหม่าม al-Ghazali จะเกี่ยวกับฟิกฮ์แต่วิชาที่เจสละลึกเกี่ยวกับอิหม่าม (ความศรัทธา) ที่แท้จริง

เกี่ยวกับวิชาตาซาอูฟ การศึกษาอรรถาธิบาย อัล-กูรออันมีความยากกว่าการศึกษาวิชาฟิกฮ์และอัล-กาลาม ดังนั้น นักศึกษาที่ต้องการศึกษาวิชานี้จะต้องมีความเข้าใจเนื้อหาของอัล-กูรออัน โดยแท้จริงและสามารถอ่านอัล-กูรออันอย่างถูกต้องตามหลักการตัดจีวิต ส่วนหนังสืออ้างอิงที่สำคัญของรายวิชานี้คือ หนังสือของ Baidhawi และ Jala ศูนย์กลางการเรียนรู้การสอนของนครมักกะฮ์คือ มัสยิด อัล-หะรอม โต๊ะครูที่มีรอบรู้ในวิชาอิสลามจะสอนโดยใช้ภาษาอาหรับ แต่สำหรับนักศึกษาอิสลามที่มาจากโลกมลายูโดยส่วนใหญ่แล้วจะเริ่มต้นการศึกษากับโต๊ะครูชาวมลายูโดยใช้หนังสือที่เขียนในภาษามลายู

ผู้เรียนมีความหวังที่สามารถเข้าใจและพูดภาษาอาหรับได้เพื่อประโยชน์ในการเข้าใจเนื้อหาของวิชาต่างๆ ที่สอยอยู่ในมัสยิดอัล-หะรอม Snouck Hurgronje อธิบายต่อไป อีกว่า โต๊ะครูที่สอนส่วนมากจะใช้ภาษาในการทำความเข้าใจหลักไวยากรณ์และหนังสืออาหรับ เมื่อเริ่มมีการตีพิมพ์หนังสือในภาษามลายูในปี 1884 ที่กรุงไคโร ประเทศอียิปต์ นักศึกษาเริ่มได้รับความสะดวกสบายในการอ่าน Thomas W. Arnold กล่าวว่า การเกิดขึ้นของระบบการศึกษาในรูปแบบปอเนาะได้รับอิทธิพลของระบบการศึกษาที่มีอยู่ในกรุง มักกะฮ์ โดยสามารถเห็นได้จากเนื้อหาของรายวิชาที่สอนอยู่ในปอเนาะจะเหมือนกับรายวิชาที่สอนอยู่ในมัสยิด-หะรอมสถาบันการศึกษาปอเนาะเริ่มเกิดขึ้นที่รัฐมลายูปัตตานีในศตวรรษที่ 16 การศึกษาอิสลามประสบกับความรุ่งเรืองในสมัยของราชวงศ์อับบาซียะห์ ที่มีศูนย์การปกครองอยู่กรุงแบกแดด ความรู้เกี่ยวกับอัลกูรออันถูกแบ่งแยกออกเป็นรายวิชาต่างๆ ได้แก่ ตัฟซีร หะดีษ ฟิกฮ์กาลาม นะฮย ลูฆะฮะห์ บายาญและวรรณคดี ส่วนความรู้เรื่องของการยอมรับอิสลามในปัตตานีสามารถเห็นได้จากหนังสือที่เขียนโดย Syeikh Davd เกี่ยวกับวิชาต่างๆ ได้แก่ ฟิกฮ์ อุซูลุดดีน กาลามและออดิกอดโดยสรุปแล้วงานเขียนของ Syeikh Davd สามารถแบ่งออกเป็นรายวิชาดังต่อไปนี้

1. ฟิกฮ์ ความรู้เกี่ยวกับหลักการที่ครอบคลุมถึงอิบาตะห์ กฎเกณฑ์และวิธีการต่างๆ ทางศาสนารวมทั้งมุอามาละต กล่าวคือ กฎหมายอิสลามทั้งหมดที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตในสังคม
2. กาลาม ศาสนาศาสตร์หรือเทววิทยาซึ่งเกี่ยวกับความศรัทธาต่อพระ ผู้เป็นเจ้าของ (ซึ่งครอบคลุม 5 ประการคือ 1.อุซูลุดดีน หลักการศาสนา 2.อากีดะห์ ความศรัทธาต่อพระผู้เป็นเจ้าของ 3.ออดิกอด คือหลักการศรัทธา 4.เตาหีดคือความศรัทธาต่อเอกภาพของพระผู้เป็นเจ้าของ และ 5.ซีฟัต คือลักษณะที่สำคัญของพระผู้เป็นเจ้าของ)
- 3.ตัดจีวิต หลักการอ่านที่ถูกต้องของอัล-กูรออัน
- 4.นะฮยหลักไวยากรณ์ภาษาอาหรับ
- 5.ประวัติของท่านศาสดามุฮัมมัด (ซ.ล.)

ส่วนโต๊ะครู Syeikh Wan Ahmad bin Mohamad lain al-Fatani มีอิทธิพลต่อทางตอนเหนือของแหลมมลายู ที่รัฐกลันตันศิษย์ของท่านหลายคนถูกแต่งตั้งให้เป็นคนใหญ่คนโต เช่น Nik Mahmud ถูกแต่งตั้งให้เป็นนายกรัฐมนตรีแห่งรัฐกลันตัน Haji Ibrahim เป็นมุฟตีใหญ่แห่งกลันตัน ส่วน Tvk Kenali ศิษย์รักอีกคนหนึ่งของท่าน

หลังจากที่เดินทางกลับจากนครมักกะฮ์ในปี พ.ศ. 2458 โดยได้รับการต้อนรับอย่างสมเกียรติจากสุลต่านแห่งกลันตัน ต่อมาท่านได้ก่อตั้งคณะกรรมการศาสนาอิสลามแห่งรัฐกลันตัน (Majlis Agama Islam kelan fan) จากตรงนี้อธิพลคำสั่งสอนของ Syeikh Wan Ahmad ซึ่งเป็นโต๊ะครูของ Tvk Kenali ก็ได้แพร่หลายโดยเฉพาะวารสารที่ชื่อว่า Pengasuh ซึ่งเป็นงานเขียน Tvk Kenali ที่พูดถึงการเมืองและอิสลาม ส่วนที่รัฐเคดาห์ลูกพี่ลูกน้องของ Syeikh Wan Ahmad al-Fatani คือ Syeikh Ibrahim Bin Abdul Kadir หรือโต๊ะครู Bendang daya ได้เปิดปอเนาะส่งผลให้อารยธรรมอิสลามแพร่หลายไปทั่วเคดาห์

การเผยแผ่อารยธรรมอิสลามของปัตตานีได้เกิดขึ้นนานมาแล้ว โดยผู้อพยพชาวมลายูปัตตานีในสมัยสงครามสยามกับปัตตานีตันรตันโกสินทร์ Hamdan Hassan ได้กล่าวว่าดินแดนปัตตานีไม่เคยมีความสงบสุขเลย อย่างไรก็ตามบรรดาอุลามาอูปัตตานีได้ทำหน้าที่ในการสร้างความเป็นเอกภาพของชาวมุสลิมเพื่อต่อต้านนักล่าอาณานิคม หลังจากปัตตานีในปี พ.ศ. 2329 ทำให้สังคมมุสลิมยังมีความเป็นเอกภาพ ทั้งนี้เพื่อต่อสู้เอาดินแดนกลับคืนมา ด้วยความเป็นพี่น้องมุสลิมระหว่างมักกะฮ์กับปัตตานีแลด้วยความเข้มแข็งของบรรดาอุลามาอูในสมัยนั้นในเดือนมิถุนายน-กรกฎาคม พ.ศ. 2514 ได้มีอุลามาอูท่านหนึ่งมีชื่อว่า Syeikh Ahmad Kamal พร้อมกับนักต่อสู้คนอื่นๆ ได้เข้าพบกับสุลต่าน Abdullah แห่งรัฐเคดาห์เพื่ออนุญาตพระองค์ตั้งฐานทัพที่เคดาห์และรวบรวมบรรดาอุลามาอูและนักต่อสู้อื่นๆ ทั้งนี้เพื่อสนับสนุนชาวมุสลิมปัตตานีที่กำลังทำสงครามกับสยามแสดงวาทะบาทของกลุ่มผู้นำทางศาสนาต่อการเมืองในประวัติศาสตร์ปัตตานี

จะเห็นได้ว่าบรรดาอุลามาอูมีบทบาทที่สำคัญในการเผยแผ่ความคิดรักชาติแก่ประชาชนชาวปัตตานีต่อต้านสยามยุคแรก ในฐานะที่เป็นรัฐที่มีความรุ่งเรืองในด้านอารยธรรมอิสลาม จึงถือว่าปัตตานีมีบทบาทที่สำคัญในการสืบทอดวัฒนธรรมการศึกษาของสังคมอิสลามในแหลมมลายู

ในสมัยสงครามสยามและปัตตานีปลายราชวงศ์ศรีวังสาได้มีชาวปัตตานีอพยพไปตั้งถิ่นฐานไปยังรัฐเคดาห์และได้ตั้งปอเนาะที่เคดาห์ และตรังกานู ด้วย เช่น ปอเนาะโต๊ะครู Haji ที่ Sungai Limav Pulai ซึ่งอยู่ที่ Baling ปอเนาะโต๊ะครู Haji Yahaya ที่ Kampung Pisang อยู่ที่ Baling ปอเนาะโต๊ะครู เช่นกัน Haji Aziz ที่ Pendang และปอเนาะอื่นๆ อีกมากมาย เช่นเดียวกันที่ตรังกานูการอพยพของ Syeikh Abdul Kadir al-Fatani ซึ่งเป็นอุลามาอูตาชาวูฟที่มีชื่อเสียงคนหนึ่งทำให้ตรังกานูรู้จักระบบการศึกษาปอเนาะ

การเผยแผ่อิสลามที่ตรังกานูดำเนินโดย Syeikh Muhammad Zainul หรือ Tvan Besar Paduka Indera หรือTvku Tuan Besar ซึ่งเป็นลูกศิษย์ของ Syeikh Abdul Kadir al-Fatani Tvku Tuan Besar ได้เขียนหนังสือหลายเล่ม เช่น anu'l-ulla และ Jawahiru'l-Saniyyah ความพยายามเหล่านี้ถูกสานต่อด้วยลูกของเขาที่ชื่อ Sayid Abdul Rahman หรือ Tvku Paluh ซึ่งเป็นนักตาชาวูฟที่ต่อต้านนักล่าอาณานิคม งานเขียนของเขาที่ชื่อ Maarijulah-fan ครอบคลุมเนื้อหาของวิชาตาชาวูฟ ส่วนที่ Sungai Dua เกาะป็นัง หลังจากการมาของ Syeikh Zainal Tvan Minal al-Fatani, Sungai Dua ได้กลายเป็นศูนย์กลางการเคลื่อนไหวอารยธรรมอิสลาม

สถาบันการศึกษาปอเนาะได้ถูกก่อตั้งในบริเวณรอบ ๆ และได้สร้างบรรดาปราชญ์ เช่น โต๊ะครูหะยีอับลุด ชามัด กือรามัต, โต๊ะครูหะยี ซาฮาบูตดิน และคนอื่นอีกมากมายส่วนที่รัฐเปรัก เขตไทปิง (Taiping) มีโต๊ะครูหะยี อิบรอฮิม ซึ่งมาจากปัตตานีได้เปิดปอเนาะที่ Cangkat Ibul ซึ่งต่อมามีบรรดาลูก ๆของท่านเป็นผู้สานต่อได้แก่ หะยีอับลุดเราะห์มาน (Haji Abdul Rhaman) กอฎี ลารุต (Kadi Larut) หะยีอะห์หมัด (Haji Ahmad) และหะยี เซน (Haji Zain) อับลุดลาตีฟ ฮามิดง (Kadi Larut Hamidong) กล่าวว่าบรรดาปวงปราชญ์ (อุลามาอ) ทั้งหลายโดยเฉพาะที่มาจากปัตตานีได้เผยแผ่คำสอนของอิสลามเป็นสิ่งที่บรรดาปราชญ์ต้องทำการเผยแผ่ศาสนาอิสลาม ด้วยเหตุนี้ได้มีปอเนาะซึ่งเป็นสถาบันการศึกษาที่มีอิทธิพลเป็นอย่างมากต่อความเป็นอยู่ของสังคมชาวมลายูที่นับถือศาสนาอิสลามโดยเฉพาะชาวมลายูที่อาศัยในแหลมมลายูทั้งหมด (มูฮัมหมัด ชัมบรี อับลุมาลิก, 2543, 60- 74)

คำสอนอิสลามที่สอนโดยสถาบันการศึกษาปอเนาะด้วยการศึกษาจากหนังสือต่างๆ ที่แต่งโดยอุลามาอปัตตานีทำให้ความคิดชาตินิยมที่มีศาสนาอิสลามเป็นหลัก ทั้งนี้ความคิดของการ ปฏิรูปอิสลามถูกบุกเบิกโดย Syed Jamaluddin al-afghani และ Syeikh Muhammad Abdul ซึ่งเป็นเพื่อนของ Syeikh Wan Ahmad al-Fatani ความคิดเหล่านี้จะโน้มเอียงไปหาคำสอนที่เรียกว่า ชาลาฟียะห์ ที่เน้นหนักของการนำสังคมอิสลามกลับไปสู่หลักการของอัล-กุรอานและอัซ-ซุนนะฮ์

ความคิดของการปฏิรูปอิสลามได้ถูกเผยแผ่และมีอิทธิพลต่อสังคมอิสลามในกรุงเทพฯ โดยที่กลุ่มบุคคลที่ยอมรับแนวความคิดนี้จะถูกเรียกว่า “คณะเก่า” ผู้นำของกลุ่มปฏิรูปอิสลาม ก็คือ หะยี ชัมชุดดิน มุสตาฟา หรือแช่ม พรหมยงค์ซึ่งเคยศึกษาต่อที่กรุงไคโร ประเทศอียิปต์และได้รับแนวความคิดการปฏิรูปอิสลามของ Syeikh Muhammad Abdul ความคิดของการปฏิรูปอิสลามควรจะถูกมองว่าเป็นจุดกำเนิดของพลังการต่อสู้ของชาวมลายู เพราะผู้นับถือศาสนาอิสลามส่วนใหญ่ทั้งในดินแดนสยามและมลายูส่วนมากจะเป็นผู้มีเชื้อสายมลายู และที่สำคัญแนวความคิดนี้ไม่ได้เกิดสาเหตุของความขัดแย้งในเรื่องความคิดเห็นของกลุ่มใหม่และกลุ่มเก่าเท่านั้น แต่ยังมีสาเหตุอื่นนอกเหนือจากนี้นั่นก็คือ สังคมมลายูอิสลามในทศวรรษนี้เริ่มวิเคราะห้และตั้งคำถามเกี่ยวกับความเป็นไปของสังคมเผยแผ่หลักการอิสลามที่แท้จริงไปทั่วดินแดนมลายู

และจากการที่อิสลามถูกเผยแผ่ในปัตตานีผ่านทางสถาบันการศึกษาที่เรียกว่า ปอเนาะ บรรดาอุลามาและตำราต่าง ๆ ได้ทำให้สิ่งเหล่านี้กลายเป็นตัวชี้้นำในการเผยแผ่อิสลามทั้งในภูมิภาคและโลกอิสลามทั้งหมด ตำราทางวิชาการที่เขียนโดย Syeikh Davd bin Abdullah al-Fatani มีทั้งหมด 18 เล่มและได้กลายเป็นหนังสืออ้างอิงซึ่งถูกเก็บไว้ในหอสมุดมหาวิทยาลัยมาลายา ประเทศมาเลเซีย ในปี พ.ศ. 2520 สถาบันการศึกษาอิสลามชั้นสูงที่ชื่อ Nilam Puri เคยจัดนิทรรศการแสดงตำราต้นฉบับจำนวน 50 เล่มของบรรดานักวิชาการอิสลามแห่งปัตตานี จากตำราทั้งหมดที่กล่าวมานี้แสดงให้เห็นความเจริญของอิสลามในปัตตานี(มูฮัมหมัด ชัมบรี อับลุมาลิก, 2543, 60 -74)

บทที่ 5

การวิเคราะห์คุณค่าสังคมพหุวัฒนธรรมจากตำนานประวัติศาสตร์ภาคใต้

การวิเคราะห์คุณค่าการดำรงสังคมพหุวัฒนธรรมในสังคมท้องถิ่นภาคใต้ที่สะท้อนผ่านตำนานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นใต้ในบทนี้กล่าวถึงการวิเคราะห์คุณค่าของพหุวัฒนธรรมซึ่งมีการสืบทอดและดำรง อัตลักษณ์ของคนในสังคมพหุวัฒนธรรมในภาคใต้ที่ควรมีการสืบทอดและดำรงอัตลักษณ์ในการวิจัยหมายถึงวิถีชีวิตของผู้คนบนพื้นฐานวัฒนธรรมอันสามารถบ่งบอกอัตลักษณ์ของคนในสังคมที่อาจแตกต่างกันทั้งด้านชาติพันธุ์ ศาสนา ภาษา ประเพณีศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่นแม้ว่าวัฒนธรรมดังกล่าวอาจมีการปรับเปลี่ยนเพื่ออยู่รอดท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงทางสังคม แต่ความเป็นพหุวัฒนธรรมดังกล่าวจะดำรงอยู่และแสดงให้เห็นถึงความมีตัวตนของท้องถิ่นภาคใต้

การวิเคราะห์คุณค่าของพหุวัฒนธรรมภาคใต้ที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมเพื่อส่งเสริมการรักษาและรักษาความเป็นพหุวัฒนธรรมในสังคมไทยและอาเซียนซึ่งมรดกจากความเป็นพหุวัฒนธรรมภาคใต้เพื่อส่งเสริมการอนุรักษ์ที่สะท้อนจากเรื่องราวประวัติศาสตร์ตำนานและควรส่งเสริมอาชีพ ศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่น

5.1 การวิเคราะห์คุณค่าของพหุวัฒนธรรมซึ่งมีการสืบทอดและดำรงอัตลักษณ์ของคนในสังคมพหุวัฒนธรรมในภาคใต้

อัตลักษณ์ของคนในสังคมพหุวัฒนธรรมในภาคใต้ที่ควรมีการสืบทอดและดำรงอัตลักษณ์ในการวิจัยหมายถึงวิถีชีวิตของผู้คนบนพื้นฐานวัฒนธรรมอันสามารถบ่งบอกอัตลักษณ์ของคนในสังคมที่อาจแตกต่างกันทั้งด้านชาติพันธุ์ ศาสนา ภาษา ประเพณีศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่นแม้ว่าวัฒนธรรมดังกล่าวอาจมีการปรับเปลี่ยนเพื่ออยู่รอดท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงทางสังคม แต่ความเป็นพหุวัฒนธรรมดังกล่าวจะดำรงอยู่และแสดงให้เห็นถึงความมีตัวตนของท้องถิ่นภาคใต้ตำนานท้องถิ่นภาคใต้ปัจจุบันยังคงมีการสืบทอดตำนานผ่านจารีตประเพณีท้องถิ่นโดยเฉพาะหลังราวพ.ศ.2510 เป็นต้นมา จารีตประเพณีท้องถิ่นในบางพื้นที่ในภาคใต้มีที่มาจากวัฒนธรรมความเชื่อที่ปรากฏในตำนานพื้นบ้าน ทั้งนี้เนื่องมาจากตำนานเป็นเอกสารที่ถูกสร้างขึ้นมาจากคนในชุมชนท้องถิ่น ดังนั้นเนื้อหาของตำนาน จึงมักจะบอกเล่าถึงวิถีชีวิตของคนในชุมชนได้เป็นอย่างดี เช่น การบอกถึงที่มาของจารีต ประเพณี ที่เกิดขึ้นของชุมชน ในแง่ตำนานจึงสะท้อนที่มาของจารีตปฏิบัติของคนในชุมชนและบ่งบอกความมีเอกลักษณ์ของคนในแต่ละชุมชนได้เป็นอย่างดี เช่น วัฒนธรรมอันเป็นเอกลักษณ์ของการสืบทอดธรรมเนียมปฏิบัติของชุมชนชาวไทยพุทธ เป็นต้น

5.1.1 พหุวัฒนธรรมกับการสืบทอดและดำรงอัตลักษณ์ของชาวไทยพุทธภาคใต้

การสืบทอดจารีตประเพณีที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา คือ จารีตที่เป็นไปในทางปฏิบัติทางศาสนาของคนในชุมชน และจารีตประเพณีอันเป็นการศึกษาเล่าเรียนและการเขียนตำนาน จารีตประเพณีที่เกี่ยวกับความเชื่อ และศาสนพิธีของคนในท้องถิ่น การศึกษาด้านานพื้นบ้านที่ว่าด้วยเรื่องราวของพุทธศาสนาสามารถอธิบายที่มาของจารีตประเพณีอันเป็นวัฒนธรรมที่แสดงออกถึงการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนภายใต้ความเชื่อเดียวกัน หรือความเชื่อ ความศรัทธา ต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งเคารพทางศาสนา ร่วมกันในชุมชน เช่นในพื้นที่ที่พุทธศาสนามีอิทธิพลสูงบริเวณเมืองนครศรีธรรมราช ด้วยความเป็นมาที่ยาวนาน นับแต่พุทธศตวรรษที่ 18 ที่พุทธศาสนาเผยแพร่ในนครศรีธรรมราช พุทธศาสนาได้มีบทบาทต่อการสร้างมรดกทางวัฒนธรรมไว้ในพื้นที่แห่งนี้ จนเป็นที่กล่าวขานถึงความเป็นเมืองแห่งพุทธศาสนาเมืองหนึ่ง และถึงแม้ว่ามรดกทางวัฒนธรรมในพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก ที่ปรากฏขึ้นในนครศรีธรรมราช ในระยะเริ่มแรกอาจสูญหายไป หรือเสื่อมไปบ้าง แต่ยังคงมีส่วนที่หลงเหลืออยู่บ้าง เช่น หลักฐานทางโบราณคดี โบราณสถานสำคัญอันเกี่ยวกับศาสนา และประเพณี เช่น ประเพณีแห่ผ้าขึ้นธาตุ (พระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช) การสมโภชพระบรมธาตุ ประเพณีสวดด้าน เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีประเพณีแห่ผ้าขึ้นธาตุของชาวเมืองนครศรีธรรมราช และคติความเชื่อเกี่ยวกับการบูชา พระบรมธาตุในตำนานประเพณีแห่ผ้าขึ้นธาตุเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของเมืองนครศรีธรรมราช เพราะเป็นประเพณีลักษณะนี้แห่งเดียว การแห่ผ้าขึ้นธาตุ หมายถึง การแห่ผ้าผืนยาวไปบูชา พระสัมมาสัมพุทธเจ้าโดยการนำขึ้นห่ม โอบล้อมรอบองค์พระบรมธาตุเจดีย์ ณ วัดพระมหาธาตุ นครศรีธรรมราช เป็นประเพณีสืบทอดมาช้านาน จนยากที่จะยืนยันว่าเริ่มในครั้งใด (ปรีชา นุ่นสุข, 2529, 10 – 12) แต่การศึกษาเอกสารตำนานพระบรมธาตุเมืองนครศรีธรรมราช อาจสันนิษฐานว่าคงเริ่มในสมัยของพระยาศรีธรรมมาโคกราช เช่น ในตอนที่กล่าวถึง ในสมัยพระยาศรีธรรมมาโคกราช พระเจ้าจันทรมาน และพระเจ้าพงษาสุระ ดำเนินการสมโภชพระบรมธาตุเจดีย์อยู่นั้น คลื่นซัดผ้าแถบใหญ่หนึ่งผืนมีลายเขียนเรื่องราว ในพุทธประวัติเรียกกันว่า ผ้าพระบฏ มาเกยหาดปากพนัง ก่อนจะถึงวันสมโภช ต่อมาชาวปากพนังได้นำผ้านั้นมาถวายพระยาศรีธรรมมาโคกราช พระองค์ทรงโปรด ฯ ให้นำผ้าพระบฏมาห่มองค์พระเจดีย์ที่สมโภชขึ้น ข้อความจากตำนานพระบรมธาตุ นครศรีธรรมราช คือ "...ครั้งนั้นยังมี ฆราวาส อริยพงษ์อยู่เมืองหงษาวดีกับคน ๑๐๐ หนึ่งพาพระบฏไปถวาย พระบาทในเมืองลังกา ต้องลมร้ายสำเภาแตกซัดขึ้นปากพนัง พระบฏขึ้นปากพนัง ชาวบ้านปากน้ำพาขึ้นถวาย ส่งให้เอาพระบฏกางไว้ที่ท้องพระโรง แลฆราวาสอินทพงษ์กับคน ๑๐ คนซัดน้ำปากพนัน เดินตามริมชลมาถึงปากน้ำพระภูณน้อย ชาวปากน้ำพาตัวมาเฝ้า ฆราวาสเห็นพระบฏ ฆราวาสก็ร้องให้ พระภูณก็ ถามฆราวาส ๆ ก็เล่าความแต่ต้นแรกมานั้น และพระภูณก็ให้แต่งสำเภา ให้ฆราวาสไปเมืองหงษาวดี นิมนต์พระสงฆ์มา 2 องค์ องค์หนึ่งซื้อหาเปรี๊ญเทศรี องค์หนึ่งซื้อหาเถรสังจานุเทพ ฝ่ายนักเรียนทั้งสองพระองค์มาทำพระธาตุลงปูนเสร็จ และพระภูณให้แต่งสำเภาไปนิมนต์พระสงฆ์ เมืองลังกาเสกพระธาตุ... ครั้งนั้นยังมีสำเภาลำหนึ่งซัดขึ้นปากน้ำ

พระญาน้อย ในสำเภานั้นมีแต่ศรีผึ่ง กับกะแซงเต็มลำสำเภา แต่คนไม่มี พระญาก็ให้อาเกาะแซงมามุ่งรอบพระมหาธาตุ ศรีผิვნั้นก็ให้ผืนเทียนสิ้น แล้วมีตราไปถึงเมืองขึ้นทั้ง ๑๒ นักษัตร์ มาทำบุญฉลองพระธาตุ..." (ตำนานพระบรมธาตุ, 2505, 83 - 84)

กล่าวได้ว่าตำนานจึงมีส่วนสำคัญในการอธิบายที่มาของประเพณีอันเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมศาสนาที่ชาวไทยในภาคใต้รับมาจากอินเดีย และลังกา ซึ่งชาวพุทธในอินเดียเชื่อว่า การทำบุญ และการกราบไหว้บูชาที่ได้กุศลจริงจะต้องปฏิบัติต่อพระพักตร์และให้ใกล้ชิดกับพระพุทธรูปเจ้าให้มากที่สุดเป็นการแสดงออกเชิงสัญลักษณ์ หรือแสดงให้เห็นรูปธรรม แม้เมื่อพระพุทธรูปเจ้าทรงเสด็จปรินิพพานแล้ว สัญลักษณ์ที่แทนการระลึกถึงองค์พระพุทธรูปเจ้าเช่นการสร้างพระบรมธาตุเจดีย์พระพุทธรูปเป็นต้นการกราบไหว้บูชาสิ่งเหล่านี้เฝ้ากับเป็นการทำความเคารพต่อพระพุทธรูปเจ้า ด้วยเหตุนี้ อาจเป็นที่มาของการนำผ้าไปบูชาพระบรมธาตุเจดีย์ จะเป็นการแสดงความเคารพบูชา ระลึกถึงคุณพระองค์ ได้ทางหนึ่ง

ความรุ่งเรืองทางพุทธศาสนา ครั้งสมัยพระยาศรีธรรมมาโคกราช ในตำนานกล่าวถึง การสืบทอดพุทธศาสนาโดยการสร้างสัญลักษณ์ เพื่อเป็นการระลึกถึงองค์พระพุทธรูปเจ้า ตามธรรมเนียมของพระมหากษัตริย์ในอุดมคติของพุทธศาสนาลังกาวงศ์ ที่นิยมกระทำกัน เช่นการสร้างพระธาตุ การอุปถัมภ์บำรุงวัด และความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ การส่งเสริมคณะสงฆ์ให้มีการศึกษาเล่าเรียนจากคณะสงฆ์เมืองต่าง ๆ ที่มีภูมิความรู้ทางปริยัติธรรม เช่น ตำนานกล่าวถึง ลังกา เมืองหงษา (หงสาวดี) ออยุธยา เป็นต้น ตลอดจนการปลูกพระศรีมหาโพธิ์ ในวัดสำคัญ ซึ่งในครั้งนั้นตำนานได้ระบุว่า "...พระยาศรีธรรมมาโคกราช ทรงตั้งอารามก่อพระเจดีย์ ปลูกพระศรีมหาโพธิ์ รายทางมาถึงเมืองนคร..." (ตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช. 2505 : 85) ธรรมเนียมการปลูกพระศรีมหาโพธิ์จึงเป็นธรรมเนียมปฏิบัติต่อเนื่องกันมาตามความเชื่อที่ว่าจะเป็นสัญลักษณ์ ในการระลึกถึงพระพุทธรูป และเป็นการสืบทอดพุทธศานายาวนานกว่า 5,000 ปี

ประเพณีการแห่ผ้าขึ้นธาตุเมืองนครศรีธรรมราชจัดขึ้นสองครั้งในวันขึ้น 15 ค่ำเดือนสาม (วันมาฆบูชา) และวันขึ้น 15 ค่ำ เดือนหก (วันวิสาขบูชา) โดยนำผ้าไปห่มองค์พระบรมธาตุเจดีย์ณวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร (ปัจจุบันทำกันในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือนสาม วันมาฆบูชามากกว่า) ในส่วนพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการเตรียมผ้าพระบฏ ผ้าที่ใช้ขึ้นห่มพระธาตุมักนิยมใช้สีขาว เหลือง และแดง พุทธศาสนิกชนที่ต้องการห่มผ้าพระธาตุ จะต้องเตรียมผ้าขนาดความยาวตามศรัทธาของตน เมื่อไปถึงวัดจะนำผ้ามาผูกต่อกันเป็นขนาดยาวที่สามารถห่มพระธาตุรอบองค์ได้ ผ้าพระบฏมีการเขียนเป็นรูปพุทธประวัติทั้งผืนโดยช่างเขียนแสดงให้เห็นถึงความตั้งใจในการทำผ้าพระบฏ เพื่อเป็นเครื่องสักการะบูชาองค์พระบรมธาตุเจดีย์ ในการประกอบพิธีได้มีการถวายภัตตาหารแด่พระสงฆ์ และถวายเครื่องอุปโภค บริโภคที่จำเป็นในวัดพระธาตุนครศรีธรรมราช (จันทรา ทองสมัคร, 2540, 80-83 และปริษา นุ่นสุข, 2531, 10)

วัฒนธรรมของชาวไทยภาคใต้นั้นการบูชาพระบรมธาตุนอกจากจะมีการแห่ผ้าและขึ้นห่มพระบรมธาตุในประเพณีประจำปีแล้วก็อาจกระทำในโอกาสอื่น ๆ ได้เช่น ในโอกาสที่

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทรงเสด็จเมืองนครศรีธรรมราช ก็ทรงโปรดฯ ให้แห่ผ้าขึ้น
ห่มพระธาตุ เช่นที่กล่าวในพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องเสด็จ
ประพาสแหลมมลายู ร.ศ. 124 (พ.ศ. 2448) (วิเชียร ณ นคร และคณะ (รวบรวม), 2521, 184-188)
ดังนั้นความเชื่อเกี่ยวกับการบูชาพระบรมธาตุ นครศรีธรรมราช จึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญ ทำให้
เกิดบูรณาการทางวัฒนธรรมของสังคมท้องถิ่นได้ประการหนึ่งเพราะพระบรมธาตุคือส่วนที่คงอยู่
อย่างเป็นรูปธรรมที่สุดจากบุคคลอันเป็นที่เคารพ (องค์พระพุทธรูป) จึงนับเป็นสิ่งเคารพที่เข้าไปถึง
จิตใจ และการยอมรับของคนที่ยึดถือในสังคม (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2539, 170)

นอกจากนี้ความเชื่อและประเพณีอันสืบเนื่องมาจากพระบรมธาตุ ในสังคมโบราณยังมี
บทบาทต่อการสร้างความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรม และการเมืองระหว่างแคว้นต่อแคว้น หรือรัฐต่อรัฐ
อีกด้วย เช่น การที่กษัตริย์ทรงใช้วิธีเผยแพร่พุทธศาสนาโดยเป็นสื่อในการเจริญสัมพันธไมตรี
ระหว่างกันทำให้การสร้างพระบรมธาตุเจดีย์ และการยอมรับประเพณีพิธีกรรมจากเมืองหนึ่งมา
ปฏิบัติ นับเป็นการสร้างความสัมพันธ์ที่ง่ายแก่การยอมรับทั้งชนชั้นปกครองและไพร่ฟ้าประชาชน
ด้วยเหตุนี้จึงมักพบรูปแบบทางศิลปกรรมของพระสถูปเจดีย์ที่มีอิทธิพลในเมืองต่าง ๆ (ศรีศักร
วัลลิโภดม, 2539, 171) ดังจะเห็นได้ว่าตำนานพระบรมธาตุก็มีข้อความที่กล่าวถึงการรับเอาพระบรม
ธาตุจากลังกานับแต่พระบรมธาตุมาประดิษฐาน ณ นครศรีธรรมราช ก็ทำให้นครศรีธรรมราชอยู่ใน
ฐานะศูนย์กลางของหัวเมืองตอนใต้ในราวพุทธศตวรรษที่ 18 เช่น ข้อความในตำนานที่กล่าวถึง
การสร้างพระบรมธาตุ และการนำพระพุทธรูปสำคัญมาจากลังกา (ตำนานพระบรมธาตุ, 2505, 81)

ในส่วนที่เป็นการรับวัฒนธรรมความเชื่อของลังกานอกจากอิทธิพลที่สะท้อนจากเนื้อหาของ
ตำนานแล้ว การสืบค้นข้อมูลของนักโบราณคดียังเป็นสิ่งที่สามารถยืนยันถึงข้อสันนิษฐานที่ว่าลังกา
เป็นแหล่งอิทธิพลของพุทธศาสนาที่มีต่อรัฐเขตคาบสมุทรมลายูในศตวรรษที่ 18 - 19 ชัดเจน เช่น
ข้อเสนอของศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิสกุล ต่อการสร้างพระบรมธาตุนครฯ ที่ว่าพระบรม
ธาตุมีลักษณะคล้ายเจดีย์กิริเทวเระ ในเมืองโบลนารูวะ ในประเทศศรีลังกา ซึ่งเป็นเจดีย์ที่สร้าง
ในสมัยพระเจ้าปารากรมพาหุมหาราช ในต้นพุทธศตวรรษที่ 18 รูปทรงเจดีย์เป็นทรงคว่ำที่องค์ระฆัง
ฐานประดับด้วยบัวสามชั้น รูปทรงคล้ายกัน จึงอาจสันนิษฐานว่า นครศรีธรรมราชรับอิทธิพลการ
สร้างพระบรมธาตุเจดีย์จากลังกา (หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิสกุล, 2517, 59) ดังนั้นนักโบราณคดีจึงมี
ความเห็นเกี่ยวกับการสร้างพระบรมธาตุนครศรีธรรมราชว่าเป็นองค์พระเจดีย์ที่มีลักษณะเก่าแก่
และเชื่อกันว่าได้รับอิทธิพลลักษณะของพระเจดีย์แบบลังกาในราวพุทธศตวรรษที่ 18 ในสมัยที่เมือง
นครศรีธรรมราช ยังเป็นราชธานีของภาคใต้อยู่ลักษณะของเจดีย์สร้างครั้งแรกเป็นเจดีย์ทรงกลม
ตั้งอยู่บนฐานทักษิณสี่เหลี่ยมมีเจดีย์เล็กประดับที่มุมทั้งสี่และรอบ ๆ ฐานประดับด้วยช้าง การสร้าง
พระเจดีย์ในลักษณะเช่นนี้ยังได้ส่งอิทธิพลต่อศิลปสถาปัตยกรรมในเขตภาคกลางและภาคเหนือด้วย
(ศรีศักร วัลลิโภดม, 2539, 74)

ด้านการสืบทอดวัฒนธรรมการบูชาและการสร้างพระบรมธาตุในท้องถิ่นและความเชื่อการ
สืบทอดพุทธศาสนา 5,000 ปีของชาวพุทธในภาคใต้ ในท้องถิ่นภาคใต้การสร้างสิ่งเคารพซึ่งเป็น

สัญลักษณ์ที่เป็นการระลึกถึงองค์พระพุทธรเจ้า เช่น การสร้างพระบรมธาตุ การสร้างวัด การบันทึกเรื่องราวทางพุทธศาสนาเป็นที่รู้จักกันว่าตำนานทางศาสนา หรือการเขียนประวัติวัดสำคัญ สถานที่สำคัญทางศาสนา เอกสารประเภทตำนานลักษณะนี้มักเขียนขึ้นจากพระสงฆ์ ผลงานสำคัญของคณะสงฆ์กลุ่มนี้มักใช้ภาษาบาลี เขียนในราวพุทธศตวรรษที่ 20 – 23 ซึ่งธรรมเนียมการเขียนเรื่องราวของตำนานมักกล่าวถึง ประวัติพุทธศาสนาในอินเดีย และลังกา มักเป็นการเก็บความจากตำราศาสนาและพงศาวดารลังกาเป็นส่วนใหญ่ (นาฏวิภา ชลิตานนท์.2524,126 – 143) แล้วเขียนบอกเล่าประวัติวัดหรือพระบรมธาตุสำคัญทางพุทธศาสนา นอกจากนี้ความเชื่อความศรัทธาที่มีต่อการสืบทอดพระพุทธศาสนาให้มีอายุยาวนานกว่า 5,000 ปี ตามพุทธทำนายก็ทำให้เกิดวินิพนธ์ที่เรียกว่า นิราศขึ้น เช่น การค้นพบเอกสารเรื่องนิราศพระบรมธาตุนครศรีธรรมราชซึ่งเป็นกวีนิพนธ์ที่อาจเขียนโดยนักปราชญ์ชาวนครศรีธรรมราช เนื้อหาความยาวประมาณ 55 หน้ากระดาษ เล่าเรื่องประวัติศาสตร์ความเป็นมาของการสร้างพระบรมธาตุ ซึ่งเป็นต้นแบบของการเขียนเล่าประวัติความเป็นมาของพระบรมธาตุมาตั้งแต่โบราณ แล้วนำเนื้อหามาเขียนใหม่โดยสร้างเป็นบทกวีนิพนธ์ประเภทนิราศ ซึ่งเนื้อหาบางตอนสามารถอธิบายถึงวัฒนธรรมความเชื่อจากคติทางพุทธศาสนา เช่น พุทธทำนาย เรื่องพุทธศาสนาอายุ 5,000 ปี เช่น ในข้อความที่ปรากฏในนิราศที่ว่า “...สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั่วไปใหญ่ทั้งหมดที่ปรากฏนับถือที่สุดอำนาจธาตุขององค์พระทรงพุทธเชิญมาหยุดรักษาอย่าอาลัย จะอยู่เย็นเป็นสุขสิ้นทุกข์โศก หมดทั้งโรคภัยที่อาศัย จะเกิดลาภเกิดผลแก่ตนไป เจริญวิวัฒนาสถาพร ขอฝากด้วยธรรมาที่ชูเชิด แสนประเสริฐพึงดินปิ่นอนุสรณ์ อย่าทนต์เศร้าร้าวรานพาลเดือดร้อน ฟันสุนทรอย่าทรุดโทรม ขอฝากไว้ห้าพัน ชันษา ครบศาสนาขององค์พระทรงโฉมอันแต่นั้นสุดแล้วแต่ญาติโยม จะทรุดโทรมเศร้าหมองไม่ข้องการณ จงรักษาธาตุให้อาสน์แข็งเป็นเรียวแรงคำชูอยู่ประสาน ให้ดำรงคงทนจนยืนนาน ตลอดกาลนิรันดร์ ชั่วกาลปา...” (นิราศพระบรมธาตุ นครศรีธรรมราช, 2500, 52 – 53)

กรณีการสืบทอดเรื่องราวตำนานภาคใต้ที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมมโนรา การศึกษาด้านพื้นบ้านภาคใต้ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการแสดงออกทางศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นอีกประเด็นหนึ่ง คือ การศึกษาในส่วนประวัติความเป็นมาของมโนราจะพบว่ามโนราท้องถิ่นหลายเรื่องในภาคใต้ที่มีความเชื่อมโยงกับประวัติและที่มาของวัฒนธรรมส่วนนี้ เช่น ตำนานนางเลียดขาว ตำนานตายายพราหมณ์จันทร์ ตำนานทวดสำลี และตำนานเจ้าแม่อยู่หัว (ตำนานเรื่องนางเลียดขาวเป็นเอกสารประเภทตำนานที่มีการบันทึกไว้เพียงเรื่องเดียว ขณะที่ตำนานเรื่องอื่นเป็นการเล่าตำนานเชิงมุขปาฐะมากกว่า) ตำนานดังกล่าวมีความสัมพันธ์กับประวัติของศิลปวัฒนธรรมของชาวไทยภาคใต้ที่เรียกว่ามโนรา ทั้งในแง่บุคคลในเรื่องตำนาน การบอกเล่าเหตุการณ์ ปุชนิยัตถุ ซึ่งสถานที่เกิดขึ้นในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ตำนานในเรื่องเล่าของชาวภาคใต้ เรื่องดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า นางนวลทอง สำลี อาจเป็นบุคคลเดียวกับเจ้าแม่อยู่หัว ซึ่งเป็นผู้ที่ได้รับการอุปการะเลี้ยงดูจากตายายพราหมณ์จันทร์ ก่อนกลับสู่บ้านเมืองในภาคหลัง (เมืองพัทลุง) มีข้อความในตำนานที่เล่าถึงการสร้างพระพุทธรูปที่เรียกว่า “ทวดสำลี” หรือ “เจ้าอยู่หัว” ที่วัดพะโคะ และวัดท่าคูระ เพื่อเป็นการ

แสดงความกตัญญูต่อตายายพราหมณ์จันทร์ที่ชุบเลี้ยงนางมา นอกจากนี้ยังมีพระพุทธรูปที่วัดเขียนบางแก้ว อ.เขาชัยสน จ.พัทลุงที่ชาวบ้านเรียกว่า “แม่ทวด” หรือ “ทวดสำลี” ตามตำนานกล่าวว่าสร้างขึ้น เพื่อฉลองแทนองค์ เจ้าแม่อยู่หัว (นางเลือดขาว) ซึ่งหมายถึงนางศรีมาลาและนางนวลทองสำลีในตำนานพื้นบ้านภาคใต้ และแม้ว่าตำนานนางเลือดขาวจะมีการบอกเล่าโดยเน้นการอุปถัมภ์ศาสนาเป็นหลักแต่ตำนานท้องถิ่นจากคำบอกเล่าของชาวบ้านก็เชื่อนางเลือดขาว คือคนเดียวกัน แต่เป็นคนละภาค ดังนั้นจึงเกิดการตั้งชื่อวัดหรือ พระพุทธรูปเจ้าแม่อยู่หัว หรือวัดแม่อยู่หัว วัดเจ้าแม่ เป็นต้น แสดงให้เห็นว่าเรื่องเล่าของตำนาน บอกเล่าถึงบุญญาบารมีของนางเลือดขาวที่ทำให้พุทธศาสนารุ่งเรืองบริเวณทะเลสาบสงขลาในครั้งกรุงศรีอยุธยา (พิทยา บุขรรัตน์, 2539, 75 – 92) ในเรื่องราวของตำนานเกี่ยวกับมโนราจากตำนานภาคใต้ดังกล่าว กล่าวถึงนางนวลทอง สำลี เป็นมเหสีกษัตริย์องค์หนึ่ง ภายในราชสำนักกษัตริย์องค์นั้นมีการฝึกฝนรำ รำมโนรา องค์กรมเหสีทรงโปรดมากถึงกับรำรำตลอดวันตลอดคืนจนพระสวามีไม่พอพระทัยตักเตือนให้นางเลิก พระนางไม่เชื่อฟัง ในที่สุดจึงให้จับพระนางและสนมกำนัลลอยแพ ซึ่งขณะนั้นพระนางทรงพระครรภ์อยู่ แพของนางถูกลมพัดไปเกยหาดที่เกาะสีชัง พระนางและสาวใช้ก็ขึ้นฝั่งและพระนางได้ประสูติโอรสเมื่อเจริญวัย พระมารดาและนางกำนัลก็สั่งสอนวิชารำรำแก่กุมารนั้น ต่อมาพระนางได้เดินทางออกไปจากเกาะไปพบตายายพราหมณ์จันทร์ซึ่งได้อุปการะเลี้ยงดู ไม่นานเมื่อ กษัตริย์ทรงหายพิโรธให้ขุนนางติดตามพระนาง และพบพระนาง แต่พระนางไม่ยอมกลับ นางได้อนุญาตให้กุมารไปเฝ้าพระบิดา ต่อมากษัตริย์จึงจัดกองทัพเกียรติยศและพระองค์ก็เสด็จไปรับพระนางที่บ้านพราหมณ์จันทร์พราหมณ์จันทร์จึงจัดพิธีส่งเสด็จในวันพุธแรก ข้างแรมเดือน 6 ด้วยการนิมนต์พระสงฆ์มาสวดพระพุทธรูปประสาทมณีน้าพระพุทธรูปแก่พระมเหสี และจัดการเล่นมโนราถวายและในโอกาสนั้นพระมเหสีทรงมอบพระพุทธรูปทองคำแก่พราหมณ์จันทร์ไว้เป็นอนุสรณ์ พราหมณ์จันทร์บูชาพระพุทธรูปนั้น และเมื่อครบรอบที่พระนางเสด็จกลับ ในวันพุธแรกของเดือนหก ข้างแรมทุกปีก็จะทำพิธีระลึกถึงเป็นประจำจนกลายเป็นประเพณีสืบมา (พิทยา บุขรรัตน์, 2539, 66 และสุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, 2539, 55 – 656)

จากข้อความดังกล่าวชี้ให้เห็นอิทธิพลของเรื่องเล่าและตำนานพื้นบ้าน โดยเฉพาะเรื่องหลักคือตำนานนางเลือดขาวที่มีต่อการตำนานมุขปาฐะของชาวภาคใต้ทำให้เกิดเป็นที่มาของศิลปะการแสดงละครรำของชาวใต้ที่สำคัญคือมโนรา หรือละครโนห์ราชาติ ซึ่งจากการศึกษาถึงที่มาในประวัติศาสตร์ของวัฒนธรรมการรับอิทธิพลของการจัดแสดงละครรำประเภทนี้ได้มาจากละครรำภาคใต้ ของชาวอินเดียใต้ที่เข้ามาในคาบสมุทรมลายูทางพุทธศตวรรษที่ 13–16 ซึ่งเป็นช่วงที่อาณาจักรศรีวิชัยเจริญรุ่งเรือง แต่นิยมเล่นเรื่องราวทางพุทธศาสนาหายาน เรื่องพระสุธน–นางมโนห์รา แทนเรื่องมหากาพย์รามายณะ และมหากาพย์อะนันทะ โดยรับอิทธิพลมาจากกลันนา (อินเดียภาคตะวันออกเฉียงเหนือ) ส่วนชื่อชาตริ้นั้นมาจากลักษณะละครที่ร้อนเร่ไปแสดงตามที่ต่าง ๆ ชาวอินเดียที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในภาคใต้ของไทย ซึ่งมีชาวอินเดียมาจากแคว้นเบงกอล เรียกรูปแบบ

ละครนี้ว่า ยাত্রา ยাত্রี (ภาษาสันสกฤต) ซึ่งสำเนียงเบงกอลี เรียกว่า ชาตรา ชาตรี (ผาสุข อินทรูธ, 2535, 117 – 143)

เรื่องราวอันเป็นที่มาของมโนราห์ดังกล่าวมีความสอดคล้องกับหลักฐานทางโบราณคดีภาคใต้เกี่ยวกับอิทธิพลของอารยธรรมอินเดีย ศาสนาพราหมณ์ และพุทธศาสนาทั้งหินยาน และมหายาน แต่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14 – 15 พุทธมหายานนิกายตันตระ สกวลวัชรยานได้แพร่หลายในบริเวณคาบสมุทรมลายู ลัทธิดังกล่าวเป็นพุทธศาสนาที่บูชาพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร นอกจากนี้ยังมีการสันนิษฐานถึงอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ ต่อที่มาของมโนราห์ว่า อติตมโนราห์เป็นการร่ายรำสำหรับบูชาเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ (พระอิศวร พระพรหม พระนารายณ์) จึงมีอิทธิพลต่อการแสดงออกทางวัฒนธรรมของภาคใต้อยู่ด้วย (พิทยา บุชรรัตน์. 2539, 77)

การศึกษาจารีตของคนในท้องถิ่นที่ทำให้เกิดการบันทึกตำนานพบว่าตำนานเมืองและตำนานพุทธศาสนาที่เกิดขึ้นจากการบันทึกเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ของเมืองสำคัญและการบอกเล่าประวัติพุทธศาสนา การเผยแพร่พุทธศาสนาไปยังดินแดนตอนใต้ของไทย ส่วนใหญ่เป็นการเขียนบันทึกจากพระสงฆ์ในพุทธศาสนาหรือผู้รู้ที่ผ่านการบวชเรียน เพราะวัดในสังคมไทยในอดีตเป็นศูนย์กลางของการเรียนรู้อักษรศาสตร์และการศึกษาเล่าเรียนในแขนงนี้ได้ทำให้เกิดการสร้างนักปราชญ์ผู้รู้ ที่มีทักษะการเรียนรู้อักขรวิธี ซึ่งเป็นภูมิรู้สำคัญในการเขียนหรือจดบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น และเหตุที่ผู้เขียนหรือบันทึกตำนานเป็นบุคคลในศาสนาก็น่าจะให้ความสำคัญสำหรับการเรียนตำราทางศาสนาทั้งในแง่การเล่าบรรยาย เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นและการแสดงทัศนะคติที่เชื่อมโยงไปถึงอิทธิพล คำสอน หรือจริยธรรมทางพุทธศาสนาอยู่ด้วย

ตำนานที่ชี้ให้เห็นถึงอิทธิพลทางศาสนาดังได้กล่าวมาแล้วเท่าที่พบส่วนใหญ่จะเป็นตำนานท้องถิ่นที่เล่ากันอย่างกว้างขวางและเป็นตำนานพุทธศาสนาที่เป็นที่ยอมรับกันว่าเป็นตำนานที่มีเนื้อหาที่สามารถอธิบายประวัติศาสตร์ทางการเมือง และสังคมวัฒนธรรมของชาวภาคใต้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะความต่อเนื่องที่มีมาจากการมีอิทธิพลของพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในเขตภาคใต้ และสันนิษฐานว่าเอกสารประวัติศาสตร์ ดังกล่าวเขียนขึ้นในสมัยอยุธยา แต่อำนาจทางการเมืองเข้าไปครอบครองหัวเมืองตอนใต้ปีที่เขียนควรจะเป็นระยะหลังสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ (พ.ศ. 2148 – 2163) ซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าวได้โปรดให้กลบนาแก้ววัดวาอารามต่าง ๆ เขตสงขลาฝั่งตะวันออกมีหลักฐานบันทึกเป็น“ตำราไว้ด้วยตัวอักษรขอมความพยายามที่จะบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ ของเมืองนคร อาจเกิดขึ้นระยะเดียวกัน แต่เอกสารที่ใช้ตัวอักษรไทยเขียนเรื่องที่ไม่ได้เกี่ยวกับศาสนาหรือบทสวดเท่าที่ค้นพบตัวอักษรเก่าถึงสมัยสมเด็จพระนารายณ์เท่านั้น" (จิตา สาระยา, 2539, 119 – 120)

ตำนานดังกล่าวข้างต้นเท่าที่ค้นพบและถูกนำมาตีพิมพ์เป็นรูปเล่มล้วนมีที่มาจากตำนานหรือที่ชาวไทยภาคใต้เรียกว่า หนังสือเพล่า บันทึกด้วยอักษรไทยโบราณ เช่นตำนานเมืองนครศรีธรรมราช(ฉบับพิมพ์ 2505) กล่าวถึงต้นฉบับก่อนนำมาตีพิมพ์ว่าเป็นอักษรไทยต้นฉบับชำระเขียนด้วยเส้นหมึกสีดำ (ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช. 2505 : 46) ส่วนตำนานพระธาตุเมือง

นครฉบับพิมพ์ พ.ศ. 2471 และพิมพ์อีกครั้ง พ.ศ. 2505 พระเจ้าวรวงศ์กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ทรงวินิจฉัยว่า “หนังสือนี้สันนิษฐานว่าแต่ในแผ่นดินพระนารายณ์ศักราชในที่สุดบอกปีในปลายแผ่นดินพระเจ้าปราสาททอง(ตำนานพระธาตุเมืองนครฯ, 2505,78) รวมทั้งหลักฐานตำนานนางเลือดขาวฉบับวัดเขียนบางแก้ว อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดพัทลุง (เพลานางเลือดขาว) ปัจจุบันมีฉบับเอกสารที่หอสมุดแห่งชาติกรุงเทพฯ มีอายุอยู่ในสมัยอยุธยา มีข้อความบรรทัดแรกในตัวอักษร ขอม แปลเป็นไทยว่าเขียนขึ้นในศักราช 651 เป็นปีมหาศักราช 1651 ซึ่งเดิมการเขียนนิยมตัดจำนวน 1,000 ออก หรือนิยมละจำนวน 1,000 ไว้ ตรงกับ จ.ศ. 1091 หรือ พ.ศ. 2272 ตรงกับสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ (พ.ศ. 2251 – 2275) ของอยุธยา เพลานางเลือดขาวนี้เดิมเป็นตำนานประเภทมุขปาฐะที่เล่าสืบต่อมาช้านานได้มีการบันทึกขึ้นเป็นลายลักษณ์อักษรในสมัยพระครูอินทโมฬี ฯ เจ้าคณะป่าแก้วหัวเมืองพัทลุง ครั้งที่บูรณะวัดเขียนบางแก้ว และวัดสทิง ซึ่งตรงกับสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิหลังจากนั้นต้นฉบับอันชำรุด หรือสูญหาย จึงมีการรวบรวมบันทึกขึ้นใหม่อีกหลายครั้ง (ชัยวุฒิ พิชะกุล, 2538, 74 – 76) ดังนั้นตำนานจึงเป็นเอกสารที่เป็นลายลักษณ์อักษรที่เขียนขึ้นจากการจารึกการเขียนเรียบเรียงในเชิงวรรณกรรมเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และศาสนา ส่วนใหญ่ในภาคใต้จะนิยมบันทึกในหนังสือ "บุด" หรือ "สมุดข่อย" หรือหมายถึงคำในภาคกลางว่า "สมุดไทย" สำหรับชาวภาคใต้เรียกหนังสือนี้ว่า หนังสือบุด ออกเสียงสั้นว่า "มุด" ซึ่งโดยทั่วไปการทำสมุดเพื่อใช้เขียนหนังสือที่เป็นเรื่องยาว เช่น ตำรา นิทาน คำสอน ตำนาน คัมภีร์ทางศาสนา อย่างโบราณนั้นชาวภาคใต้ อาจเรียกว่าบุดดำ บุดขาว บุดสั้น บุดยาว บุดดินข่า คือเรียกตามลักษณะสีของกระดาษสมุด และตามรูปลักษณะความสั้นยาวและได้มีผู้สำรวจหนังสือบุดที่พบแพร่หลายในภาคใต้ โดยเฉพาะศูนย์กลางที่นครศรีธรรมราช มีหลายขนาด เช่น หนังสือบุดขนาดเล็กมีขนาดกว้าง 6 ยาว 20 เซนติเมตร หนังสือบุดขนาดกว้าง 10 ยาว 32.5 เซนติเมตร และหนังสือบุดขนาดใหญ่ กว้าง 15 – 20 เซนติเมตร ยาว 70 เซนติเมตร (ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์ .2531 : 40 – 54. และวิมล คำศรี .2530 : 46.) บุดแต่ละเรื่องอาจมีความหนาขึ้นกับเรื่องราวที่เขียนในหนังสือบุดเหล่านั้น

ด้านชนิดของบุดที่เรียกว่า บุดดำ บุดขาว คือบุดดำเป็นหนังสือที่เนื้อกระดาษมีสีดำเท่านั้น เท่าที่สำรวจหนังสือบุดดำมักจะเขียนด้วยอักษรสีเหลือง สีทอง และสีขาว สิ่งเหล่านี้มักใช้สีธรรมชาติ คือ รง (ยางไม้ชนิดหนึ่งมีสีเหลือง) หรดาล (แร่มีสีแดงอมเหลืองใช้ผสมน้ำเขียนลายรดน้ำ และสมุดดำ) ผสมกับน้ำส้มป่อย หรือน้ำมะขามเปียก สีทอง ทำได้โดยเอาทองคำผสมกับวัตถุอื่น เช่น ผสมรงหรือหรดาล ทำเป็นน้ำชุบทองได้วิธีหนึ่งกับใช้แผ่นทองคำเปลวปิดลงหน้าตัวอักษรที่เขียน ส่วนสีขาวใช้ดินสอพอง ดินสอพอง เขียน เนื้อหาในบุดดำ มักเขียนเป็นตำราต่าง ๆ เช่น ตำราพิชัยสงคราม ตำรายา ตำราโหราศาสตร์ ตำราไสยศาสตร์ ส่วนบุดขาวเป็นหนังสือเนื้อกระดาษขาว เขียนด้วยอักษรสีดำตัวอักษรเขียนจากสีธรรมชาติ เช่นเดียวกัน เช่น สีของพืชธรรมชาติ เช่น ลูกผักปลัง ลูกขนุน ลูกสมอ หนังสือบุดขาวนิยมใช้เขียนตำนาน เรื่องศาสนา รวมทั้งตำรา (วิมล คำศรี, 2530, 44)

การจัดทำรูปเล่มของหนังสือбудพบว่าหนังสือбудมีลักษณะพับที่กระดาษขนาดเดียวกัน พับซ้อนกันหลาย ๆ ชั้น ส่วนบนสุดและล่างสุดของбудแต่ละเล่มจะเป็นปกและบนสุดเป็นปกหน้าและล่างสุดเป็นปกหลัง ซึ่งมักเป็นกระดาษหนาหรือขัดมันกว่ากระดาษภายในเล่มที่มาของการทำหนังสือбудของคนไทยภาคใต้แต่โบราณถือเป็นส่วนหนึ่งของภูมิปัญญาพื้นบ้าน กล่าวคือ มีการนำกระดาษจากเปลือกไม้ต่าง ๆ เช่น ต้นเดือย ต้นชุมพร (ต้นอุทุมพรหรือต้นมะเดื่อ) ต้นสิ่ง ต้นข่อย ต้นกริดนา (กฤษณา) เป็นต้น การทำเยื่อกระดาษจากเปลือกไม้ดังกล่าวใช้วิธีตำให้ละเอียด ต้มแล้วเคี้ยวจนเปื่อย จากนั้นนำมากรองด้วยผ้าขาวใส่กระถางใหญ่ จากนั้นใช้ผ้าขาวผืนยาว ขนาดประมาณ 6 – 8 เมตรมาซึ่งกางไว้บนพื้นน้ำนิ่ง ผูกสี่มุมให้ตึง เทน้ำเยื่อกระดาษลงไป ใช้ไม้หน้าเรียบเกลี่ยหน้ากระดาษ ทิ้งไว้ให้แห้ง แห้งแล้วลอกกระดาษและใช้ขวดหรือไม้กลึงให้กระดาษเรียบ ต่อมาก็พับเป็นหน้า หรือพับ ๆ มีลักษณะซ้อนกันเป็นชั้น เข้าเล่มโดยใช้ไม้หน้าขนาดใหญ่กดทำรอย เมื่อเสร็จแล้วใช้เขียนหรือจารหนังสือได้ (ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์, 2531, 52) การทำสมุดไทยหรือหนังสือбудของชาวภาคใต้ เป็นจาริตที่คล้ายกันของการสร้างตำราโบราณของคนไทยในหลายพื้นที่ เช่น ในภาคเหนือ เรียกตำราที่ทำจากกระดาษลักษณะดังกล่าวว่าพับสา คือ หนังสือที่เป็นพับ (จากลักษณะของเล่ม – พับของสมุด) และคำว่าสา มาจากกระดาษสา เป็นต้น

5.1.2 ตำนานท้องถิ่นภาคใต้ตอนล่างและการส่งเสริมการเรียนรู้สังคมพหุวัฒนธรรมในพื้นที่ชายแดนภาคใต้

การศึกษาตำนานท้องถิ่นภาคใต้ตอนล่างโดยเฉพาะตำนานเกี่ยวกับประวัติเมืองปัตตานีในอดีต พบว่า การศึกษาประวัติศาสตร์เป็นแนวทางหนึ่งของการเข้าใจและมองปัญหาในอดีตที่ชัดเจนกว่าการมองปัญหาและการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าจากสภาพสังคมในปัจจุบันเท่านั้น เพราะปัญหาในพื้นที่ชายแดนภาคใต้เกิดจากบริบทหลายประการดังได้กล่าวมาแล้ว คือ บริบททางประวัติศาสตร์ การเมืองสังคมวัฒนธรรมรวมถึงปัญหาทางเศรษฐกิจ ดังนั้นในแง่บริบทของประวัติศาสตร์ที่จะเป็นประเด็นในการมองปัญหาอาจนำไปใช้ในการเผยแพร่การศึกษาแก่เยาวชนให้เกิดความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง ทั้งนี้การเข้าใจประวัติศาสตร์ขึ้นกับการใช้หลักฐานประกอบการศึกษาการใช้ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ แต่ละเรื่องอาจสะท้อนแหล่งข้อมูลที่ต่างกัน การมองประวัติศาสตร์ที่ควรจะทำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ คือ การศึกษาข้อเท็จจริงจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์มากกว่าการตีความทางประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะการศึกษาเกี่ยวกับประเด็น เชื้อชาติ ศาสนา เอกลักษณะของวัฒนธรรมระดับท้องถิ่นและระดับประเทศ นับว่าเป็นปัจจัยสำคัญในการเข้าใจประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในบริบทของสังคมชายแดนภาคใต้ การศึกษาประวัติศาสตร์ปัตตานีให้มีความสำคัญกับประวัติศาสตร์ของเชื้อชาติ มากกว่าประวัติศาสตร์ของชาติ กล่าวคือ เชื้อชาติ ประวัติศาสตร์ของเชื้อชาติ ที่ปรากฏในงานเขียนของประวัติศาสตร์ของปัตตานีมักเน้นการอธิบายถึงชนเชื้อชาติมลายูเป็นหลัก แต่เป็นการตีความที่กล่าวถึงชนมลายู มีที่มาของหลากหลายเชื้อชาติที่ผสมผสานทางเชื้อชาติ ไม่ได้เป็นชนที่มีเผ่าพันธุ์บริสุทธิ์ดังจะพบว่า ในปัตตานีมีการผสมผสานทาง

เชื้อชาติ ทั้งจีน มลายู และสยาม รวมทั้งเชื้อสายอาหรับ อินโดนีเซีย เช่น ปาไซ และการอยู่ร่วมกันกับกลุ่มคนที่อพยพมาตั้งรกรากเพื่อทำการค้า เช่น บรรดาชาวตะวันตกหลากหลายชนชาติ การที่ปัตตานีโดยเฉพาะในราวพุทธศตวรรษที่ 21-23 เป็นเมืองทำการค้าและมีการอพยพของประชากรต่างชาติต่างภาษามาอาศัยร่วมกัน จึงทำให้เกิดการผสมผสานทางชาติพันธุ์และวัฒนธรรมกันด้วย ดังนั้นชื่อแห่งชนเชื้อชาติมลายู ในข้อเท็จจริง ก็เช่นเดียวกับชนเชื้อชาติสยามหรือไทยที่ไม่ได้เป็นเชื้อชาติที่บริสุทธิ์ แต่มีรากฐานจากการผสมผสานทางชาติพันธุ์ และได้พยายามดำรงชีวิตในกรอบของวัฒนธรรมเดียวกัน เช่น วัฒนธรรมมลายู วัฒนธรรมไทย เป็นต้น

การเขียนประวัติศาสตร์ภาคใต้ตอนล่างมีการยอมรับการอยู่ร่วมกันของคนหลากหลายชาติพันธุ์ ดังจะพบว่าไม่ปรากฏการต่อต้านคนต่างชาติพันธุ์ ต่างกลุ่มหากแต่มีการผสมผสานทางชาติพันธุ์ และการรับแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม ในลักษณะการพึ่งอาศัย

ความขัดแย้งที่ปรากฏในงานเขียนทางประวัติศาสตร์มักสะท้อนออกมาในประวัติศาสตร์ช่วงการผนวกดินแดนปัตตานีในต้นรัตนโกสินทร์ แสดงให้เห็นว่าการอธิบายความเกี่ยวกับเชื้อชาติได้รับผลกระทบจากปัจจัยอำนาจทางการเมืองจากภายนอก ทั้งนี้เนื่องจากกระบวนการสร้างชาติ และกระบวนการดังกล่าวดำเนินเรื่อยมาชัดเจนขึ้นในยุคการปฏิรูปการปกครองสมัยรัชกาลที่ 5 คือ ยุคเมืองปัตตานีสู่สมณฑลปัตตานี ในกระบวนการดังกล่าวรัฐสยามจำเป็นต้องมีการสร้างเอกภาพ (Single identity) และเอกภาพ (Unity) ปัจจัยทำให้เกิดรัฐชาตินำไปสู่การเปลี่ยนแปลงการอยู่ร่วมกันในสังคม ดังจะพบว่าในประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองปัตตานี มองว่า กระบวนการสร้างชาติเป็นเอกภาพทำให้มีการทำลาย อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ และการปกครองที่สยามควบคุมอำนาจผู้ปกครองท้องถิ่น เป็นการจำกัดอำนาจการปกครองตนเองของชาติพันธุ์ดั้งเดิม ที่เคยมีบทบาทในการปกครองมาก่อน กล่าวได้ว่าปัญหาการอธิบายกรณีเรื่องเชื้อชาติในประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองปัตตานีเริ่มเกิดขึ้นในคำอธิบาย พัฒนาการของชาติพันธุ์ในประวัติศาสตร์เมืองปัตตานีในสมัยราชอาณาจักรสยาม อันมาจากปัจจัยด้านอิทธิพลทางการเมือง

ดังนั้นความจำเป็นในการสร้างความรู้ความเข้าใจที่สำคัญต่อการรับรู้ทางประวัติศาสตร์คือการชี้ให้เห็นความสำคัญของการรวมเป็นประเทศ ซึ่งกระบวนการสร้างชาติเกิดขึ้น เพราะปัจจัยการเปลี่ยนแปลงของสังคมการเมืองในกระแสของโลกในขณะนั้น การผนวกปัตตานีซึ่งเป็นเมืองสำคัญของหัวเมืองปักษ์ ก็เป็นกระบวนการหนึ่งที่เกิดขึ้นพร้อมกับหัวเมืองในท้องถิ่นต่างๆ แต่ปัญหาเรื่องเชื้อชาติอาจหมดไปเมื่อการเข้าใจประวัติศาสตร์อธิบายให้เห็นว่า การรวมประเทศเป็นการรวมเอาคนที่มีเชื้อชาติต่างๆ มาอยู่ร่วมกันในผืนแผ่นดินแห่งราชอาณาจักรสยาม (ไทย) ประวัติศาสตร์ของชาติไทยควรเป็นการรวบรวมประวัติของชนหลากหลายเชื้อชาติที่เคยอาศัยอยู่ด้วยกัน แม้มีความแตกต่างกัน ไม่เป็นเพียงชนเชื้อชาติใดเชื้อชาติหนึ่ง โดยชี้ให้เห็นว่าโดยพื้นฐานเป็นสังคมหลากหลายชาติพันธุ์ (เชื้อชาติ) ศาสนา แต่อาจมีชนกลุ่มใหญ่ในประเทศและคนในท้องถิ่นต่างๆ ล้วนมีสำนึกต่อวัฒนธรรมท้องถิ่นของตน และวัฒนธรรมร่วมกัน ในระดับประเทศ ความรู้ความเข้าใจแนวดังกล่าวกับเป็นความจำเป็นในการสร้างสังคมสันติในชายแดนภาคใต้เป็นอย่างยิ่ง

ด้านแนวทางการทำความเข้าใจด้านสังคมพหุวัฒนธรรมด้านการศาสนาในภาคใต้ตอนล่าง นั้น พัฒนาการของประวัติศาสตร์ปัตตานีชี้ให้เห็นความเป็นมาของศาสนาของคนในท้องถิ่นชายแดนภาคใต้กล่าวคือ ผู้คนมีวิถีชีวิตบนพื้นฐานของหลักศาสนา และยึดมั่นในบทบัญญัติ แต่ขาดความรู้ในการศึกษาศาสนาและบริบทสังคมที่เชื่อมโยงให้เห็นข้อเท็จจริงระหว่างอดีตกับปัจจุบัน ทั้งในพื้นฐานแล้วสังคมภาคใต้ตอนล่างเป็นสังคมที่นับถือศาสนาอื่นๆ เช่นศาสนา พราหมณ์และศาสนาพุทธ ก่อนเปลี่ยนเป็นศาสนาอิสลาม และเมื่อคนส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลามแล้ว คนกลุ่มที่ยังคงอยู่ในวัฒนธรรมของพุทธศาสนา ก็ยังมีบทบาทในสังคมของเมืองปัตตานีด้วย และคำสอนของศาสนาพุทธสอนให้สร้างสังคมแห่งการพึ่งพาอาศัย ความรักและความเมตตาต่อคนในศาสนาและต่างศาสนา ดังนั้นการอยู่ร่วมกันของคนต่างศาสนาไม่ควรเป็นข้อจำกัดของการดำรงคงความหลากหลาย วัฒนธรรมศาสนาและความเชื่อ ในความเป็นมาเกี่ยวกับการเผยแพร่ศาสนาอิสลามในปัตตานี ยังไม่มีข้อสันนิษฐานชี้ชัดว่าศาสนาอิสลามสู่ปัตตานีเมื่อใด ยังคงเป็นประเด็นที่มีการถกเถียงกันอยู่ อย่างไรก็ตาม ก็ตีกรณีหลักฐานต่างชาติชาวตะวันตกเช่น d'Eredia (หลักฐานโปรตุเกส) ในราว พ.ศ. 2161 กล่าวว่าศาสนาอิสลามได้แพร่หลายแล้วในปัตตานี ซึ่งอาจเริ่มมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 15 เป็นต้นมา นอกจากนี้ในประวัติศาสตร์เมืองกลันตัน กล่าวถึง

ใน พ.ศ. 1693 ครูสอนศาสนาอิสลามมาจากเมืองปัตตานีและเข้ามาทำการเผยแพร่ศาสนาอิสลามในรัฐกลันตัน แม้ใน Hikayat Patani จะกล่าวถึงการที่มีมุสลิมจากปาไซ เดินทางเข้ามา เพื่อเผยแพร่ศาสนาในปัตตานี และสามารถชักจูงให้รายปัตตานีรับศาสนาหลังจากพระองค์ได้รักษาจากโรคผิวหนังแต่ก็ให้หายขาดจาก ชาวมุสลิมกลุ่มที่เข้ามาเผยแพร่ศาสนามีชุมชนมุสลิมแรกๆ เช่น กาบงปาไซ (หมู่บ้านมุสลิมปาไซ) แม้ว่าศาสนาอิสลามจะเข้ามามีบทบาทในสังคมปัตตานี แต่ได้แฝงตัวและกลมกลืนอยู่ในศาสนาใหม่อย่างแยกไม่ออก เช่น ความเชื่อในเรื่องผีบรรพบุรุษของชาวพุทธก็ยังคงมีอยู่ การนับถือพระหรือการใช้เวทมนต์ดำของชาวมลายู แต่อยู่ภายใต้วัฒนธรรมใหม่ เช่น เปลี่ยนคำสวดเป็นคำสอนที่เป็นภาษาอาหรับ เป็นต้น การที่นิกายผู้เผยแพร่ศาสนาอิสลามครั้งแรก น่าจะรับศาสนาอิสลามนิกายซูฟีที่แพร่หลายจากอินเดียเข้ามาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทำให้คำสอนและตำราอิสลามยุคแรกเป็นอิทธิพลของศาสนาอิสลามนิกายซูฟี รวมทั้งวัฒนธรรมจารีตของมุสลิมในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ ยังเป็นจารีตขนบนิยมที่แพร่หลายในหมู่ผู้นับถือศาสนาอิสลามนิกายซูฟี ซึ่งนิกายซูฟีเป็นนิกายศาสนาอิสลามที่เน้นการเข้าถึงพระเจ้าโดยตรง โดยการมีชีวิตที่สละทางโลก การทำสมาธิเข้าถึงเอกภาพของพระเจ้า ฉะนั้นจึงมีส่วนคล้ายคลึงกับประเพณีความเชื่อของฮินดู-พุทธ และศาสนาพื้นเมือง ทำให้ศาสนาอิสลามแทรกไปในกลุ่มคนพื้นเมืองปัตตานีได้โดยง่าย เช่น เดิมประเพณีของศาสนาพื้นเมืองเดิมจะใช้เวลาในการทำพิธีของบรรพบุรุษนานมากทั้งงานเลี้ยงฉลอง และปฏิบัติพิธีกรรมเกี่ยวกับศพ กว่าวิญญาณของบรรพบุรุษที่เสียชีวิตจะเดินทางไปอยู่กับผีปู่ย่าได้ นิกาย ซูฟีในอินเดียเองก็มีประเพณีคล้ายกัน

ดังนั้นมุสลิมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จึงมีความเชื่อเกี่ยวกับการประกอบพิธีกรรมงานศพ แตกต่างจากมุสลิมจากอาหรับ ผู้เผยแพร่ศาสนาอิสลามในระยะแรกต้องมีบทบาทในการเข้าถึงผู้คนที่

มีวัฒนธรรมเดิมในเอกสาร ฮิกายัต (Hikayat) ปัตตานี ได้พยายามอธิบายว่ารากเหง้าของปัตตานีที่เป็นพุทธ ได้เปลี่ยนมาับศาสนาโดยต้องใช้เวลากการเปลี่ยนศาสนา โดยแลกกับการรักษาโรคถึงสามครั้ง คำอธิบายในประวัติศาสตร์นิพนธ์สะท้อนว่าศาสนาอิสลามเผยแพร่ในกลุ่มสามัญชน พ่อค้าก่อนแล้วจึงมาสู่ชนชั้นปกครอง และกรณิบทบาทของผู้สอนศาสนาในประวัติศาสตร์ปัตตานีพบว่า บทบาทของครูสอนศาสนาอาจมองไม่เห็นชัดในประวัติศาสตร์ นอกจากประวัติการเปลี่ยนศาสนาของรายาปัตตานีจากการประจวบเป็นโรคผิวหนังแตก แต่ในตำนานประวัติของสภาพที่สำคัญการสร้างศาสนสถาน เช่น มัสยิดในชุมชน แล้วมักมีปรากฏบทบาทของผู้นำทางศาสนาที่มีต่อการนำความเปลี่ยนแปลงสู่สังคมมุสลิม ในราวพุทธศตวรรษที่ 24-25 บทบาทของคนกลุ่มนี้ในการขึ้นนำความเปลี่ยนแปลงมีทั้ง จากประวัติ หะยี สุหลง และผู้นำศาสนาหลายท่านต่อการมีบทบาทผู้นำชุมชน และเป็นเสมือนตัวแทนของอำนาจท้องถิ่นที่มาจากความศรัทธาของประชาชน ดังนั้นผู้ทางศาสนาในโลกของอิสลามจึงมีบทบาททั้งทางธรรม และทางโลกควบคู่กัน

ในประวัติศาสตร์ภาคใต้ตอนล่างที่มีการอธิบายเมืองปัตตานีเป็นศูนย์กลางอำนาจการเมืองและวัฒนธรรมนั้น พยายามชี้ให้เห็นว่าปัตตานีเป็นรัฐมลายูที่นับถือศาสนาอิสลาม และเป็นศูนย์กลางทางศาสนาที่สำคัญในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทั้งนี้เพราะปัตตานีรักษาความเป็นศูนย์กลางการศึกษาดังกล่าว ได้สืบทอดมายาวนานกว่าทุกแห่งมีชาวปัตตานีเป็นครูสอนศาสนาที่มีชื่อเสียงในเมกะหลายท่านก็มีชื่อนามต่อท้ายว่า อัล ฟาฏอนี (แห่งปัตตานี) เช่น Syekh Fagih Ali al-Fatani Sheikh Abdul Jalil al-Fatani Syekh Ali Fagih al-Fatani เป็นต้น ปัตตานีในฐานะศูนย์กลางทางการศึกษาด้านศาสนาอิสลาม จนได้ชื่อว่าปัตตานีระเบียงแห่งเมกะ อันมีความหมายถึงปัตตานีเป็นเมืองที่เป็นศูนย์กลางการศึกษาที่นอกเหนือจากนครเมกะ การศึกษาที่เป็นรูปแบบเด่นของวัฒนธรรมปัตตานี คือ การศึกษาปอเนาะ (Pondok) หมายถึงกระท่อม เพราะผู้เรียนจะปลูกกระท่อมขึ้นรายรอบบ้านโตะครู เพื่อพักอาศัยระหว่างทำการศึกษาเล่าเรียน เริ่มที่ปัตตานีอันเป็นการศึกษาที่สืบเนื่องกับอาศรมในสมัย อินดู-พุทธ ซึ่งเป็นวัฒนธรรมดั้งเดิมก่อนศาสนาอิสลาม คุณค่าของปอเนาะคือ ในด้านการสั่งสอนเยาวชนในทางธรรม เพื่อสามารถดำรงขึ้นอย่างมุสลิมในวิถีพระผู้เป็นเจ้า ปอเนาะเป็นระบบการศึกษาแบบแผนหนึ่งที่ทำให้มุสลิมสามารถเผชิญหน้ากับความเปลี่ยนแปลงในโลกสมัยใหม่ได้

นอกจากนี้ตำนานท้องถิ่นใต้ตอนล่างยังมีส่วนในการสร้างความเข้าใจด้านเอกลักษณ์ของวัฒนธรรมระดับท้องถิ่น การศึกษาประวัติศาสตร์เมืองปัตตานีพยายามสะท้อนความรักและหวงแหนคุณค่าของวัฒนธรรมมลายู ดังจะพบว่า ในงานเขียนทางประวัติศาสตร์มักเป็นย่ำประวัติศาสตร์ปัตตานีเป็นที่มาของวัฒนธรรมของชาวมลายูและยอมรับการดำรงอยู่วัฒนธรรมอื่นๆ ที่ถูกผสมกลมกลืนเป็นวัฒนธรรมมลายูปัตตานี เช่น ในงานเขียนเกี่ยวกับปัตตานีในอารยธรรมมลายูของมูฮัมหมัดซุบรี अबดุลมาлик ตอนหนึ่งกล่าวถึง ความเป็นมาของประวัติศาสตร์ปัตตานีในลักษณะวัฒนธรรม ความเป็นอิสลามโดยเฉพาะประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมที่บันทึกในประเทศมาเลเซีย วัฒนธรรมมลายูเป็นวัฒนธรรมท้องถิ่นที่ถูกแทรกแซงจากวัฒนธรรมภายนอก และมีการปรับตัวภายใต้วัฒนธรรม

มลายูปัตตานีที่วางบนพื้นฐานความคิดอิสลาม การมีเอกลักษณ์ของวัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นสิ่งดีงามที่ควรมีการสืบทอด อนุรักษ์ ดังนั้นวัฒนธรรมสำคัญของโลกมุสลิม เช่น ภาษามลายู ศาสนาชนบะระณี ภูมิปัญญาในวัฒนธรรม ควรมีการศึกษาและทำเข้าใจคนในท้องถิ่นให้กว้างขวางยิ่งขึ้นเพื่อนำวัฒนธรรมภูมิปัญญาในท้องถิ่นสามารถพัฒนาเป็นความรู้ประยุกต์ใช้กับสังคมสมัยใหม่ได้ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน นอกจากวัฒนธรรมมลายูในปาตานีซึ่งเป็นจุดเด่นของวัฒนธรรมชายแดนภาคใต้แล้ว วัฒนธรรมชนต่างชาติศาสนาก็เป็นส่วนหนึ่งในการหล่อหลอมวัฒนธรรมของปาตานีที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม ต่างวัฒนธรรมสามารถปรับตัวในการอยู่ร่วมกันภายใต้ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ได้อีกด้วย การมองความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ในมิติของสันติก็มีความสำคัญต่อการดำรงอยู่ร่วมกับของวิถีชีวิตผู้คนในจังหวัดชายแดนภาคใต้ได้อีกด้วย

5.2 การวิเคราะห์คุณค่าของพหุวัฒนธรรมภาคใต้ที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมเพื่อส่งเสริมการรักษามรดกของความเป็นพหุวัฒนธรรมในสังคมไทยและอาเซียน

มรดกจากความเป็นพหุวัฒนธรรมภาคใต้เพื่อส่งเสริมการอนุรักษ์ที่สะท้อนจากเรื่องราวประวัติศาสตร์ตำนานและควรส่งเสริมอาทิ ศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่นเช่น มโนราห์หรือมะโย่งในวัฒนธรรมมลายู หนังตะลุงซึ่งเดิมตำนานเป็นศิลปะที่เกิดขึ้นครั้งแรกที่เกาะชวาท่อมมาได้แพร่หลายไปยังรัฐต่างๆในแหลมมลายูรวมทั้งเมืองปาตานีภาคใต้ตอนล่าง ดิเกบาระการแสดงขับร้องเป็นจังหวะของชาวมลายู ภาษาเช่นภาษาไทยถิ่นใต้ ภาษามลายู กริซมลายูปาตานี วัฒนธรรมการแต่งกายของไทยมลายู จินมลายู อาหารท้องถิ่น ประเพณีท้องถิ่น เป็นต้น

ตำนานภาคใต้ที่บันทึกหลังพ.ศ.2500เป็นต้นมาสะท้อนการอธิบายคุณค่าที่มีต่อสังคมของสังคม พหุวัฒนธรรมด้านวัฒนธรรมวิถีชีวิตที่ถ่ายทอดภูมิความรู้ที่เคยมีสืบทอดกันมาของคนในท้องถิ่นทั้งด้านศิลปวัฒนธรรมของบรรพบุรุษและศาสนาที่มีส่วนส่งเสริมอัตลักษณ์และความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมถิ่นชาวภาคใต้อยู่ด้วย

5.2.1 ตำนานแสดงความหลากหลายวัฒนธรรมด้านศิลปวัฒนธรรมในภาคใต้

การศึกษาตำนานปาตานีกล่าวถึงการศึกษาศึกษาที่สะท้อนความหลากหลายทางวัฒนธรรมของประวัติศาสตร์เมืองปาตานี ในเอกสารประวัติศาสตร์ตาริกและฮิกายัต ตลอดจนเชอญาระห์ของปาตานี นอกจากจะพยายามเน้นการอธิบายความเป็นศูนย์กลางของวัฒนธรรมมลายู การรับศาสนาอิสลาม และการพัฒนาการไปสู่การเป็นศูนย์กลางแห่งวัฒนธรรมภายใต้ศาสนาอิสลามแล้ว สิ่งที่เป็นเสมือนการบอกเล่าประวัติศาสตร์ปัตตานี นอกจากวัฒนธรรมอิสลามที่เผยแพร่เข้ามาเป็นอารยธรรมที่ได้รับความนิยมสูงสุดในราวพุทธศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมาแล้ว ยังพบว่า วัฒนธรรม และวิถีชีวิตของชาวเมืองปัตตานียังมีส่วนสะท้อนร่องรอยรากฐานของวัฒนธรรมดั้งเดิม ก่อนการเติบโตของอารยธรรมอิสลามในเมืองปาตานีการอธิบายถึงความรู้เรื่องเมืองปัตตานีในฐานะเมืองที่เป็นแหล่งศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นชาวมลายู การรับวัฒนธรรมท้องถิ่นผสมผสานศิลปชาว เช่น ในงานของ มุฮัม

หมัด อับดุลมาลิก ในตอนศิลปะการแสดงท้องถิ่น กล่าวถึง ศิลปวัฒนธรรมด้านการแสดงใน วัฒนธรรมมลายูปัตตานี แสดงวัฒนธรรมที่อ่อนโยนของวัฒนธรรมตะวันออกในแบบขามลายู และ ในฮิกายัตปัตตานี (Hikayat Patani) กล่าวถึง ศิลปะการแสดงของราชสำนักปัตตานี เช่น การร่ายรำ (Tarian Asyik) เป็นการร่ายรำอาซิกที่เก่าแก่ชนิดหนึ่งที่คลาสสิกของปัตตานี แสดงโดยหญิงสาวใน ราชสำนักกรายา Hikayat Patani กล่าวถึงรายา อูง มีคณะร่ายรำอาซิกมีชื่อเสียงของราชสำนัก ปัตตานีของราชวงศ์ศรีวังสา คือคณะตนมัสดินัย (Tun Mas Dinai) ตน อามัส (Tun Amas) ตน เป รัก (Tun Perak) ตน มาดูซารี (Tun Madu Sari) นักร้องมีชื่อเสียงมี 12 คน มักขึ้นชื่อว่าดัง เช่นดัง มาเรียม ดังซีรัต เป็นการแสดงละครร้อง คำว่าอาซิกหมายถึงคนรัก มีการแสดงเคลื่อนไหวของการ ร่ายรำอ่อนช้อยสร้างความหลงใหลให้ผู้ชม ในราชสำนักปัตตานีพบว่ามียุทธพรองในวังของเจ้าเมือง หลายเพลง ศิลปะการแสดงชนิดนี้มักใช้ในการสนุกรื่นเริง เช่น งานอภิเษกสมรส งานฉลองของการ สร้างวัง งานประจำปีของวังเจ้าเมือง (A.Teeuw&D.K Wyatt,1970,115-116)

ศิลปะการแสดงสะท้อนวัฒนธรรมดั้งเดิมของปัตตานีอื่น เช่น มะโย่ง หนังตะลุง ลิเกร้อง มโนราห์ การละเล่นปันจะลิลัต กีฬาพื้นบ้าน การชนวัว การชนไก่ กิจกรรมบันเทิงที่เป็นส่วนหนึ่งของ วัฒนธรรมในประวัติศาสตร์ปัตตานี เป็นสิ่งที่แปลกแยกจากคำสอนของศาสนาอิสลาม แต่การสืบทอดวัฒนธรรมในวิถีชีวิตของคนในปัตตานี ย่อมบ่งบอกพื้นฐานของการรับวัฒนธรรมผสมผสาน หลากหลายจากต่างถิ่นทั้งแบบมลายู ซึ่งเดิมเป็นรากของวัฒนธรรมฮินดู พุทธ รวมทั้งปรากฏ พิธีกรรมเกี่ยวกับไสยศาสตร์ที่เป็นพื้นฐานจากความเชื่อเรื่องนอกศาสนาที่มีมาก่อน ศาสนาหลักที่เป็น กระแสวัฒนธรรมที่เข้ามาสู่สังคมปัตตานีในภายหลัง ประวัติศาสตร์ด้านวัฒนธรรมของเมือง ปัตตานี ฉบับ หมัด อับดุลมาลิก กล่าวถึงมรดกวัฒนธรรมที่สะท้อนคุณค่าทาง ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นในสังคมไทยและอาเซียน อาทิ มะโย่ง (Makyung) คำว่า “มโนราห์” ซึ่งเรียก ในภาษามลายูว่า “เมะโย่ง” เป็นที่เชื่อว่ามาจากพิธีกรรมการถวายสักการะดวงวิญญาณของบรรพ บุรุษ ซึ่งเรียกว่า “มักเฮียง” (Mak Hiang) ละครการร่ายรำกลายเป็นสิ่งบันเทิงที่ได้รับความนิยมเป็น อย่างมาก เพราะในสมัยก่อนสิ่งบันเทิงยังไม่มามากนัก ในขณะเดียวกันศิลปะในรูปละครก็ยังเป็นอีก สิ่งบันเทิงหนึ่งที่ฝ่ายปกครองใช้เป็นสื่อในการเผยแพร่ความคิด ความเชื่อให้แก่ประชาชน ละครร่ายรำ มลายูเก่าแก่ เช่น มโนราห์นี้มีความเกี่ยวข้องกับความเชื่อในจิตวิญญาณ อามีน ชวินเน (Amin Sweeney) ได้กล่าวในเรื่องนี้ว่ามโนราห์เป็นมรดกตกทอดมาจากบรรพบุรุษ ซึ่งเป็นการแสดงเพื่อ ขอบคุนต่อสิ่งเร้นลับ จิตวิญญาณ นอกจากนี้เพื่อจัดสิ่งชั่วร้ายต่างๆ การมาของศาสนาฮินดูยิ่งทำให้ การละครลักษณะนี้ได้รับการสนับสนุนมากขึ้น ทั้งนี้เนื่องมาจากว่าศาสนาฮินดูมีองค์ประกอบของ สิ่งเหล่านี้อยู่แล้ว สำหรับการมาของอิสลามในโลกมลายูก็ไม่ได้ส่งผลกระทบต่อศิลปะอันนี้เพราะ พระราชวังปัตตานียังมีการชูปะเลียงนักแสดงละครมโนราห์อยู่เป็นอย่างดี

เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้ได้บันทึกของปีเตอร์ ฟลอริส (Peter Floris) ซึ่งเป็นนักเดินทางชาว อังกฤษว่าการแสดงมโนราห์เกิดขึ้นครั้งแรกเมื่อปัตตานีจัดพิธีการต้อนรับ ปัจจุบันมโนราห์เป็น ละครร่ายรำอันเก่าแก่ที่ทรงคุณค่าทางศิลปะเป็นอย่างยิ่ง มโนราห์ซึ่งเดิมทีนั้นมาจากพระราชวัง

กษัตริย์มลายูปัตตานี ต่อมาได้แพร่หลายและได้รับความนิยมในรัฐกลันตันในปัจจุบันนี้มนราก็ถูกยอมรับให้เป็นวัฒนธรรมแห่งชาติของมาเลเซีย ส่วนเนื้อเรื่องที่ถูกแสดงนั้นมีคุณค่าทางปรัชญาและสามารถสะท้อนให้เห็นภาพของลักษณะประเพณีมลายูหลงเหลือในปัจจุบัน

ศิลปวัฒนธรรมเกี่ยวกับหนังตะลุงเนื้อหาของหนังตะลุงจะเกี่ยวข้องกับสงครามการตยทุธ (Bratayuda) ดังที่ถูกรับทักไว้ในหนังสือตำนานมหาภารตะ ซึ่งเป็นหนังสือในศาสนาฮินดู หนังสือดังกล่าวได้เล่าเรื่องราวเกี่ยวกับสงครามมหาภารตะ นอกจากนี้มีกลุ่มหนึ่งที่ทำให้ความเห็นว่าเป็นหนังตะลุง (Wayang) หมายถึง เงา (Bayang) ที่อยู่ในจอภาพเรื่องราวของมนราก็เกี่ยวข้องกับความคิดเห็นที่ว่า เป็นเรื่องราวที่สะท้อนภาพของบรรพบุรุษหรือคนในสมัยก่อนผ่านทางหนังตะลุงที่เล่นโดยโต๊ะดาแล หนังตะลุงเกิดขึ้นครั้งแรกบนเกาะชวาในรูปของการแสดงที่ให้ความบันเทิงและถือว่าเป็นศิลปะของประชาชน หนังตะลุงได้แพร่หลายไปยังรัฐต่างๆ ในแหลมมลายูรวมทั้งปัตตานีเมื่อเข้าสู่ปลายพุทธศตวรรษที่ 18 เป็นช่วงที่อิทธิพลมัชปาหิตมีอำนาจเหนือรัฐมลายูดังกล่าว ในที่สุดหนังตะลุงได้กลายเป็นศิลปะการแสดงของมลายูที่เก่าแก่ นอกจากอิทธิพลของชวาล้วนยังมีหนังตะลุงสยามที่มีอิทธิพลเหนือหนังตะลุงมลายู ซึ่งในปัจจุบันก็ยังมีแสดงอยู่โดยเฉพาะในงานเฉลิมฉลองต่างๆ

ศิลปวัฒนธรรมดิเกบาระเป็นดนตรีมหาชนชนิดหนึ่งที่ได้รับคามนิยมในปัตตานีและหลังจากนั้นเป็นที่เชื่อว่าได้แพร่หลายไปยังรัฐกลันตัน การละเล่นที่ละม้ายใกล้เคียงกับดิเกบาระ ซึ่งเป็นที่รู้จักในที่อื่นๆ ได้แก่ ดิเกรือบานอ (กลอง) ดิเกบาระเป็นการแสดงการขับร้องของคณะกลองเอกลักษณะดั้งเดิมของดิเกบาระจะอยู่ในรูปของกลองหรืออาจเป็นการขับร้องเป็นจังหวะโดยใช้ภาษามลายูถิ่นปัตตานี อย่างไรก็ตามการเคลื่อนไหวของแขนที่เหมือนกับการรำรำเริ่มเข้าที่มีบทบาทในดิเกบาระช่างท้าทาย โดยเฉพาะในปัจจุบัน

เนื่องมาจากกระยะหลังดิเกบาระถูกสอดแทรกด้วยการเล่นตลกและการขับร้องที่ประชดประชัน จึงเป็นที่รู้จักในฐานะที่เป็นเพลงประชดประชัน (ลาฮูจีแจ) ถึงกระนั้นก็ตามการแสดงดิเกบาระถือว่าเป็นการผสมผสานระหว่างดิเกและกลอนหรือดิเกและการประชดประชัน เนื้อร้องชนิดนี้จะอยู่ในรูปของกลอนสด ไม่ว่าอย่างไรก็ตามดิเกลักษณะดังกล่าวของปัตตานีและดิเกบาระของกันตันเป็นศิลปะการแสดงมลายูที่มีจุดกำเนิดเดียวกัน

จุดกำเนิดของดิเกบาระ ทศณะส่วนใหญ่เห็นพ้องต้องกันว่าดิเกบาระกำเนิดที่ปัตตานีเป็นแห่งแรก มีบางคนให้ความเห็นว่าเป็นครั้งแรกที่หมู่บ้านแห่งหนึ่งริมดแดงปัตตานี (Pulav Kerengga) ตามคำบอกเล่าของ นิอับดุลเราะห์มาน นิเดรีหรือเปาะนิแมจากกลันตันที่เล่าว่ามีชาวปัตตานีคนหนึ่งมีชื่อว่าเปาะซา ได้ลักลอบเข้ามายังรัฐกลันตันในปี พ.ศ. 2474 ซึ่งตัวเปาะนิแมเองเป็นคนจับเปาะซา ซึ่งในเวลาต่อมาได้แสดงดิเกบาระให้ประชาชนชาวกลันตันได้ชมเป็นครั้งแรก นอกจากนี้ยังมีความคิดเห็นอื่นที่กล่าวว่าดิเกบาระเกิดขึ้นครั้งแรกที่ภาคใต้ตอนล่างของไทยที่จ.ปัตตานี (มุฮัมมัด อับดุลมาลิก, 2543, 108-119)

ศิลปวัฒนธรรมเกี่ยวกับมนราก็ในภาคใต้เป็นละครประเพณีของชาวมลายูอีกชนิดหนึ่งที่ได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะการแสดงของประเทศสยามนั่นก็คือ มนราก็ ซึ่งปรากฏที่รัฐมลายูที่อยู่

ทางตอนเหนือของแหลมมลายูเท่านั้น เช่นลิกอร์ (นครศรีธรรมราช) ตรัง ไซยา พัทลุง สงขลา กระบี่ และปัตตานี นอกจากนี้ยังแพร่หลายยังรัฐกลันตันและเคดาห์ มโนราห์ละม้ายคล้ายกับมะโยงเป็นอย่างมาก แต่ก็มีแตกต่างตรงที่การรำรำและดนตรี มโนราห์จะให้ความสำคัญกับการรำรำมากกว่าเนื้อหาของละครและโดยปกติแล้วมโนราห์จะทำการแสดงในเวลากลางคืน ในสมัยก่อนจะใช้ตะเกียงไฟเพื่อให้แสงสว่างบนเวที การขับร้องเพลงพร้อมดนตรีได้ลอกเลียนแบบดนตรีสยาม

ส่วนนักแสดงมโนราห์จะประกอบด้วยนักแสดงชายเท่านั้น ตัวเอกได้แก่ Pak Sitong ส่วนประกอบจะประกอบด้วยมหาฤษีรักษาศา (Maharisi Raksasa) และตัวตลกอีก 2 คนที่สวมหน้ากาก ส่วนตัวละครที่แสดงเป็นเจ้าหญิงและพี่เลี้ยงก็เป็นชายที่แต่งกายเป็นหญิง ส่วนเนื้อหาของมโนราห์ส่วนใหญ่จะเกี่ยวข้องกับเรื่องราวเกี่ยวกับรามายณะ และมหากาพย์พุทธส่วนในเรื่องการแต่งกายของมโนราห์ที่แสดงในรัฐมลายูต่างๆ ที่ตกเป็นเมืองขึ้นของสยาม ส่วนจังหวะของดนตรีจะเหมือนกัน ศิลปะการแสดงมโนราห์เป็นการชี้ให้เห็นอิทธิพลของวัฒนธรรมสยามอย่างชัดเจน ภาษาที่ใช้ในการแสดงมโนราห์ได้แก่ ภาษาถิ่นมลายูผสมผสานกับภาษาไทย(มุฮัมหมัด अबดุลมาลิก ,2543,119)

วัฒนธรรมการละเล่นพื้นเมืองของชาวมลายูภาคใต้ตอนล่างในอดีต การละเล่นพื้นเมืองซึ่งเกิดขึ้นในภูมิภาคนี้มีความเป็นไปได้ว่าได้รับอิทธิพลของวัฒนธรรมต่างชาติ การละเล่นพื้นเมืองของมลายูโดยทั่วไปสะท้อนประเพณีท้องถิ่นมลายูเช่นลิละ วาว ลูกข่าง เซปักตะกร้อ ปัจจุบันการละเล่นพื้นเมืองเหล่านี้ค่อยๆ เลือนหายจากความทรงจำของชาวมลายู

โดยส่วนใหญ่แล้วการละเล่นตามหมู่บ้านต่าง ๆ จะเป็นช่วงระยะเวลาที่แน่นอน เช่น การละเล่นวาว จะเล่นในช่วงที่ไม่ใช่ฤดูฝน เช่นเดียวกับการเล่นลูกข่างโดยปกติแล้วจะเล่นในช่วงหน้าแล้ง พื้นดินที่เปียกแฉะและนุ่มไม่เหมาะสำหรับการเล่นลูกข่างบทบาทหน้าที่ที่สำคัญที่สุดของวัฒนธรรมคือ การหล่อหลอมความเป็นเอกลักษณ์ของชนชาตินั้นก็คือการละเล่นพื้นเมืองเป็นปรากฏการณ์ของวัฒนธรรมที่สามารถหล่อหลอมหรือมีอิทธิพลต่อความเป็นเอกลักษณ์ของกลุ่มบุคคลในสังคม เพราะด้วยการละเล่นพื้นเมืองเหล่านี้ทำให้การร่วมมือร่วมใจ

ศิลปะปันจะลิลัต โดยปกติแล้วศิลปะปันจะลิลัตจะเล่นในเวลาว่าง เป็นที่เชื่อกันว่าศิลปะชนิดนี้มีจุดกำเนิดที่เกาะชวาและได้แพร่หลายในสมัยของมัชปาหิต อย่างไรก็ตามยังมีนักประวัติศาสตร์อีกกลุ่มหนึ่งเชื่อว่าศิลปะปันจะลิลัตมีจุดกำเนิดที่มินังกาเบา (Minangkabau) ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของเกาะ สุมาตรา สว่าง เลิศฤทธิ ผู้ซึ่งได้ทำการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับศิลปะชนิดนี้และมีข้อสรุปออกมาว่าศิลปะลิลัตถือว่าเป็นศิลปะป้องกันตัวที่เก่าแก่ของมลายูปัตตานี ที่ปัตตานีจะมีลิลัตอยู่ 3 ชนิด ได้แก่ ลิลัตรา (Silattari) ซึ่งผู้เล่นลิลัตชนิดนี้จะมากด้วยประสบการณ์ ชนิดที่ 2 และชนิดที่ 3 ได้แก่ ลิลัต จาโตะห์ (Silat jatuh) และลิลัตฆาย ปัตตานี (Silat gayung Patani) ตามลำดับ ลิลัตชนิดหลังสุดจะเล่นโดยใช้กริชประกอบ ศิลปะชนิดนี้ได้เกิดขึ้นครั้งแรกเมื่อ 400 ปีที่ผ่านมาที่มินังกาเบา โดยมีเรื่องราวความเป็นมาว่ามี สามพี่น้องซึ่งมีนามว่า บุรฮานุดดิน ชัมชุดดิน

และ ฮีซามุดดิน ได้เดินทางไปศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับสรีรศาสตร์และศิลปะการป้องกันตัวไปทั่วแหลมมลายูรวมทั้งปัตตานีด้วย(มุฮัมหมัด अबดุลมาลิก,2543,108-119)

ผู้ใดที่ต้องการฝากตัวเป็นศิษย์กับครูคนใดคนหนึ่งจะต้องนำสิ่งเหล่านี้ไปด้วย ได้แก่ ขันหมาก เทียนขาว ข้าวสาร มีดหนึ่งเล่ม ข้าวเหนียว และเงินค่าทำขวัญจำนวนหนึ่ง ซึ่งจะต้องมอบสิ่งดังกล่าวให้แก่ครูในคืนพระจันทร์เต็มดวง และคืนที่ดีที่สุดคือคืนวันพฤหัสบดีหลังจากที่ถูกรับตัวเป็นศิษย์แล้ว ครูที่ฝึกสรีรศาสตร์จะเตรียมน้ำมะนาวไว้ใส่ในขันเพื่อชำระแขนขา และใบหน้าของลูกศิษย์ คนดังกล่าว ศิลปะป็นจะสรีรศาสตร์มีประโยชน์มากมายอย่างเช่น เสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับจิตใจและความมีน้ำใจ นอกจากนี้ยังเสริมสร้างความสามารถในการป้องกันตัวและด้านกีฬาอีกด้วยผู้ที่มีความสามารถในศิลปะชนิดนี้จะถูกเรียกว่า นักรบ (Pendekar) ดังนั้นบุคคลประเภทนี้จึงเป็นที่น่าเกรงขามในสังคมมลายูปัตตานี โดยทั่วไปแล้วปรัชญาของ Pendekarมีความเกี่ยวข้องกับศีลธรรม จริยธรรม และหลักการของศาสนา

จนกระทั่งมีคำกล่าวที่มันเป็นเสมือนสัญญาหรือคำสาบานที่ให้โดยวาจา หรือโดยลายลักษณ์อักษรในอันที่จะใช้วิชาความรู้เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์ต่อสังคม ด้วยนี้บรรดา Pendekar จึงเป็นบุคคลที่ถูกคาดหวังของสังคมว่าจะต้องเป็นคนดีและเป็นที่ยกย่องสรรเสริญของสังคม ตั้งแต่เริ่มมีการจัดการแข่งขันปันจะลีตตานานาชาติซึ่งจัดขึ้นทุกปีก็เริ่มมีการบรรจุเป็นกีฬาประเภทหนึ่งในซีเกมส์ ครั้งที่ 14 ดังนั้นชนิดลีตตางายุง (Silat gayung) ของปัตตานีจึงเป็นที่ยอมรับว่าเป็นลีตที่ขึ้นชื่อที่สุดในบรรดาลีตชนิดต่างๆ การละเล่นอื่นๆ ที่สะท้อนวิถีวัฒนธรรมที่ปรากฏในการบรรยายวัฒนธรรมมลายูปัตตานีมักเป็นเรื่องการละเล่นที่เคยมีอยู่และเริ่มเสื่อมสลายไปในสมัยหลัง เช่น ขนวัว การชนไก่ การเล่นลูกข่าง การเล่นว่าว รวมทั้งกีฬาตะกร้อ เป็นต้น (มุฮัมหมัด अबดุลมาลิก,2543,107-119)

5.2.2 ตำนานและการสืบทอดวัฒนธรรมทางศาสนาอิสลามในภาคใต้ตอนล่างของไทย

การศึกษาเป็นศูนย์กลางศาสนาอิสลาม เป็นจุดเน้นประการสำคัญประการหนึ่งของการเขียนตำนานภาคใต้ตอนล่าง โดยเฉพาะประวัติศาสตร์เมืองปัตตานีที่ผู้เขียนเป็นมุสลิม และเขียนในฉบับภาษามลายู อาจจะสะท้อนความชื่นชมวัฒนธรรมในศาสนาอิสลาม ในเอกสารส่วนใหญ่ที่เป็นงานเขียนฉบับมลายูต่างมีการอธิบายถึงการเข้ามาของศาสนาอิสลาม ทำให้อิทธิพลศาสนานี้กว้างขวาง และเผยแพร่อย่างรวดเร็ว เมื่อชนแทบทุกชนชั้นในเมืองปัตตานีส่วนใหญ่ได้รับศาสนาอิสลาม เริ่มในราวพุทธศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา และรุ่งเรืองในราว พุทธศตวรรษที่ 22-23 ภายหลังศาสนาอิสลามมีบทบาทสำคัญในปัตตานีแล้วจะพบว่า ด้านการศึกษาศาสนาอิสลามในปัตตานีก็เป็นอัตลักษณ์ที่สำคัญประการหนึ่งของการสอนด้านศาสนาของเมืองปัตตานี ดังข้อมูลต่อไปนี้

วัฒนธรรมด้านการศึกษาของอิสลามในปัตตานีเกิดขึ้นในสมัยที่ปัตตานีรับศาสนาอิสลามยุคของต้นราชวงศ์ศรวังสา คือมีการสอนศาสนาทั้งในวังเจ้าเมือง และสามัญชนที่รับศาสนาอิสลาม เนื่องจากผู้นับถือศาสนาต้องอ่านคัมภีร์ การสอนศาสนาจึงเกิดขึ้นพร้อมๆกับการรับศาสนาของคนในเมืองปัตตานี จากเอกสาร เซอญาระห์มลายู (Sejarah Melayu) กล่าวถึงราวพุทธศตวรรษที่ 22

มีการเขียนหนังสือตำนานประวัติขึ้นในกลุ่มปราชญ์ราชสำนัก การสอนศาสนาแบบตะวันออกกลางถ่ายทอดผ่านมุสลิมที่เข้ามาเมื่อปัตตานีโดยครั้งแรกเป็นมุสลิมครูสอนศาสนาจากปาไซ ต่อมาการศึกษาแบบนี้เรียกกันต่อมาว่า “ปอเนาะ” ประวัติความเป็นมาของการศึกษาในรูปแบบปอเนาะเริ่มขึ้นพร้อมกับการเข้ามาของอิสลามในดินแดนมลายูและแพร่หลายพร้อมๆ กับการศึกษาอิสลาม อย่างไรก็ตามการเป็นศูนย์กลางของปอเนาะในขณะนั้นยังไม่ชัดเจนเท่าที่ควร ด้วยความเชื่อที่ว่า การเข้ามาของอิสลามในแหลมมลายูนั้นเริ่มต้นที่ปัตตานีก่อนมะละกา ดังนั้นจึงเกิดความเห็นที่สอดคล้องของหลายฝ่ายที่ว่าปัตตานีเป็นศูนย์กลางของการเผยแผ่อิสลามที่เก่าแก่ที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้เกิดขึ้นครั้งแรกที่ปัตตานีจากการศึกษาวิจัยในเรื่องนี้พบว่าสถาบันการศึกษาปอเนาะที่เกิดขึ้นครั้งแรกที่ปัตตานีถือว่าเป็นสถาบันการศึกษาที่เก่าแก่ที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บรรดาอุลามาของปัตตานีส่วนใหญ่ได้ผ่านการศึกษาจากสถาบันปอเนาะทั้งนั้นโดยเริ่มตั้งแต่ศตวรรษที่ 12

เมื่อพุทธศตวรรษที่ 21 มีนักวิชาการและนักเผยแผ่อิสลามหลายคนเกิดขึ้น เช่น Syeikh Syafavddin al-Abbasi, Syeikh Muhammad Said Barsisa และ Syeikh Gombak Abdul Mubin หลังจากนั้นได้มีนักเผยแผ่อิสลามแห่งปัตตานีเกิดขึ้น เช่น Syeikh Faqih al-Fatani, Syeikh Abdul Jalil al-Fatani และคนอื่น ๆ อีกหลายคนในต้นศตวรรษที่ 18 ซึ่งเป็นสมัยของ Along Yunus (1726-27) ปัตตานีได้กลายเป็นศูนย์กลางของอิสลามแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทั้งหมด Along Yunus เป็นกษัตริย์ที่ให้ความสำคัญกับอิสลามเป็นอย่างมาก ดังนั้นในสมัยการปกครองของพระองค์ได้มีความพยายามในการเผยแผ่อิสลาม ดังที่หนังสือตำนานปัตตานี (Hikayat Patani) พูดถึงเรื่องนี้เอาไว้ว่า

หลังจากนั้นไม่นาน ราชอาณาจักร ยานูส (Along Yunus) ได้ขึ้นครองราชรวมระยะเวลาทั้งหมดสิบเอ็ดเดือน พระองค์ได้สร้างมัสยิดหลังหนึ่งที่ใจกลางเมืองปัตตานี แท้ที่จริงแล้วมัสยิดหลังนี้ Raja Dajang ได้สร้างไว้ก่อนแล้วที่พระราชวังต่อมาถูกรื้อถอนและส่วนประกอบทั้งหมดไปต่อเติมกับมัสยิดที่สร้างใหม่ดังกล่าว ในขณะที่ Sayid Abdullah ที่มาจากตรังกานูซึ่งสืบเชื้อสายมาจากท่านศาสดา พื้นเพดั้งเดิมของท่านคือ ปาเลสไตน์ ส่วน Haji Yunus เป็นชาวปัตตานีและ Syeikh Abdul Kadir เป็นชาวปาไซ ส่วนอีกท่านหนึ่ง Haji Abdul Rahman เป็นชาวชวา ซึ่งหลังจากเดินทางกลับมาจากนครมักกะฮ์ก็ได้อภิเษกสมรสที่ปัตตานี ส่วน Faqih Abdul Manan นั้นเป็นชาว Minangkabar ได้เดินทางมาจากรัฐเคดาห์และได้อภิเษกสมรสที่ปูต ทั้งหมดที่กล่าวมานั้นเป็นอุลามะที่ได้ปรึกษาหารือถึงความทุกข์ยากของชาวปัตตานีบนพื้นฐานของหลักการอิสลาม ด้วยเหตุนี้ประชาชนชาวปัตตานีในขณะนั้นประสบกับความสงบสุข และความปลอดภัยซึ่งเป็นผลทำให้ Long Yunus เป็นที่รู้จักของคนตะวันตกและตะวันออก

ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 23 และตลอดพุทธศตวรรษที่ 24 ปัตตานีมีบทบาทในฐานะเป็นศูนย์กลางของอารยธรรมอิสลาม นอกจากนั้นปัตตานียังเป็นศูนย์กลางของวรรณคดีมลายูอิสลามซึ่งเป็นผลของการเคลื่อนไหวของบรรดาอุลามามีชื่อเสียงและหนังสือตำราของพวกเขาบรรดาอุลา

มาอูเหล่านี้นอกจากจะเป็นที่รู้จักในภูมิภาคนี้แล้วยังเป็นที่รู้จักของโลกตะวันออกด้วย และแอฟริกาตอนเหนือ บรรดาอูลามาบัตตานีส่วนหนึ่งได้รับอนุญาตให้ทำการสอนในมัสยิดอัล-หะรอม ที่กรุงมักกะฮ์ไค ในขณะนั้นบัตตานีได้รับการเปรียบเทียบกับเป็นกระเจงเงาของกรุงมักกะฮ์ เนื่องจากว่าบัตตานีเป็นที่ยอมรับของนักศึกษามุสลิมที่มาจากศรีลังกา พม่า กัมพูชา เวียดนามฟิลิปปินส์และโลกมลายูทั้งหมด โดยเฉพาะสุมาตรา Aceh Sulawesi Kalimantan ชวาและบรูไน ปอเนาะต่างๆ ในบัตตานีซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีของผู้คนได้แก่ ปอเนาะดาลอ, ปอเนาะ Bermin, ปอเนาะกอตอ, ปอเนาะกรือเซะ, ปอเนาะตะโละมานะ, ปอเนาะต่าง ๆ ที่กล่ามาทั้งหมดนี้มีทั้งนักศึกษาในประเทศและต่างประเทศ นอกจากนี้ยังมีนักศึกษาที่ไม่ใช่ชนชาติมลายู ดังนั้นปอเนาะจึงได้กลายเป็นสถาบันการศึกษาที่มีความสำคัญในการเผยแผ่อิสลามและยกระดับมาตรฐานของภาษามลายู ตัวอย่างเช่น มัสยิดในบางพื้นที่ของพม่าและกัมพูชาใช้ภาษามลายูในการอ่านคุตบะห์วันศุกร์ นอกจากนี้แล้วตำราศานาดังกล่าวเป็นผลงานของบรรดาอูลามะชาวบัตตานี

อย่างไรก็ตามปอเนาะในรูปแบบดั้งเดิมก็ไม่สามารถรักษาความเป็นเอกลักษณ์ของตัวเองได้ ดังนั้นปอเนาะในรูปแบบใหม่จึงเกิดขึ้นซึ่งเรียกว่า โรงเรียนภายใต้ระบบใหม่นี้นักเรียนจะถูกแบ่งเป็นชั้นๆ ตามความรู้ของแต่ละคนและจะมีหลักสูตรและระยะเวลาการศึกษาที่แน่นอน แต่เอกลักษณ์ดั้งเดิมยังคงเหลือให้เห็นอยู่ดังต่อไปนี้

- 1.ที่ตั้งของปอเนาะจะอยู่ห่างจากตัวเมืองและจะอยู่ในที่ดินของโต๊ะเองหรือส่วนหนึ่งเป็นของโต๊ะครูและอีกส่วนหนึ่งเป็นของชาวบ้านที่มอบให้แก่โต๊ะครูสำหรับไว้สร้างปอเนาะ
- 2.ที่พำนักของนักศึกษาที่เรียกว่าปอเนาะ โดยส่วนใหญ่แล้วนักศึกษาจะเป็นผู้สร้างเอง ดังนั้นนักศึกษามีสิทธิขายต่อหรือบริจาคหลังจากที่จบการศึกษาไปแล้ว
- 3.จุดศูนย์กลางของปอเนาะคือสุเหร่าซึ่งโต๊ะครูใช้เป็นที่พักสำหรับสอนนักศึกษาบางครั้งก็อาจใช้เป็นที่สำหรับสอนชาวบ้านโดยมีการกำหนดวันที่แน่นอน
- 4.โต๊ะครูเป็นผู้ที่มีหน้าที่รับผิดชอบกิจกรรมทั้งหมดในปอเนาะไม่ว่าจะเป็นการจัดการและประสานกับชาวบ้านและบรรดาผู้ปกครองของนักศึกษา
- 5.โต๊ะครูจะไม่เก็บค่าศึกษาเล่าเรียนจากนักศึกษา ดังนั้นค่าใช้จ่ายรายวันของโต๊ะครูมาจากทรัพย์สินส่วนตัว ชาวบ้านส่วนใหญ่จะร่วมกันบริจาคทรัพย์สินเงินทองและซากาตฟิตรีเราะห์ให้แก่โต๊ะครู

นักศึกษาปอเนาะในบัตตานีจะถูกเรียกว่า “โต๊ะปาเก” ซึ่งเดิมมาจากภาษาอาหรับที่หมายถึงบุคคลที่มีความกระตือรือร้นในการหาวิชาความรู้ศาสนา ส่วนผู้สอนจะถูกเรียกว่า “โต๊ะครู” ซึ่งเป็นคนที่มีวิชาความรู้ในศาสนาอิสลาม นอกจากนั้นแล้วจะเป็นคนเคร่งศาสนาและมีความถ่อมตน โต๊ะครูส่วนใหญ่เคยไปประกอบพิธีฮัจญ์หรือเคยอาศัยอยู่และศึกษาที่กรุงมักกะฮ์หรือประเทศอื่น ๆ ในตะวันออกกลาง โต๊ะครูท่านใดมีความรู้มากจะมีนักศึกษาและประชาชนทั่วไปไปเรียนเป็นจำนวนมาก ปอเนาะส่วนมากจะตั้งอยู่ในชนบทที่ห่างไกลจากตัวเมือง ซึ่งจะทำให้ปอเนาะเหล่านี้ปลอดภัยจากอิทธิพลที่ไม่ดีจากภายนอกปอเนาะเป็นสถาบันการศึกษาอิสลามที่ให้ความสำคัญ

ทั้งใน 3 ด้าน ได้แก่ ด้านอิบาดะห์ เพื่อสร้างความเข้มแข็งของการศรัทธา ด้านดับลิษเพื่อเผยแผ่วิชาความรู้ศาสนาและด้านอามัลเพื่อปฏิบัติตามหลักคำสอนของอิสลาม ด้วยเหตุนี้ทำให้ปอเนาะสามารถผลิตอุลามาอูหลายคนที่รู้จักของคนในภูมิภาคนี้เป็นอย่างดีอุลามาอูเหล่านี้นอกจากจะเปิดปอเนาะของตนเองเพื่อให้มีการเรียนการสอนแล้วพวกเขายังมีตำราหนังสือศาสนาทั้งในภาษามลายูและภาษาอาหรับอีกด้วย ส่วนบรรดานักศึกษาเมื่อจบการศึกษาแล้วจะกลับไปยังชุมชนของตนเองและจะกลายเป็นผู้นำของสังคม ซึ่งสอดคล้องกับความต้องการของอิสลาม ตัวอย่างดังกล่าวสามารถเห็นได้จากผู้ดำรงตำแหน่งอิหม่าม คอเตบ บิลาและกรรมการมัสยิด ซึ่งโดยส่วนใหญ่แล้วพวกเขาเหล่านี้จะจบการศึกษาจากสถาบันปอเนาะ

นับได้ว่าปอเนาะเป็นสถาบันการศึกษาของสังคมอย่างแท้จริงเพราะมีส่วนสำคัญในการนำสังคมมลายูปัตตานีไปสู่ความเจริญทางสังคม ทั้งนี้เนื่องมาจากปอเนาะได้นำอิทธิพลที่ดีต่างๆ จนกระทั่งสามารถสร้างประโยชน์ให้กับสังคมส่วนรวม ส่วนโต๊ะครูจะได้รับความเคารพนับถือจากประชาชนใกล้เคียง ซึ่งประชาชนเหล่านี้จะพยายามสร้างความใกล้ชิดกับโต๊ะครูเพื่อให้ได้รับคำตักเตือนแนะนำ จึงถือได้ว่าโต๊ะครูเป็นบุคคลที่มีความสำคัญเฉกเช่นเดียวกับผู้นำศาสนาอิสลามอื่นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องที่เกี่ยวกับศาสนา

เอกลักษณ์ดั้งเดิมของปอเนาะได้ถูกเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา ทั้งนี้เพื่อตอบสนองนโยบายของรัฐ เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2459 รัฐได้เข้าแทรกแซงระบบการศึกษาของปอเนาะโดยมีจุดมุ่งหมายที่จะให้ปอเนาะเปิดสอนภาคสามัญด้วยเพื่อจะให้นักเรียนสามารถเรียนความรู้ทั่วไปรวมทั้งภาษาไทยด้วย

การแทรกแซงของรัฐบาลได้รับการต่อต้านอย่างรุนแรงจากผู้นำปอเนาะและได้สร้างความไม่พอใจให้แก่สังคมอิสลามปัตตานีเป็นอย่างมาก ในที่สุดรัฐสามารถบรรจุหลักสูตรสามัญเข้าไปในปอเนาะ ซึ่งได้ส่งผลกระทบต่อฐานะของปอเนาะในการเป็นศูนย์กลางการเผยแผ่วัฒนธรรมมลายูและส่งผลให้ปอเนาะเกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่การแทรกแซงของรัฐยิ่งหนักเข้าไปอีกเมื่อรัฐได้รับรายงานว่าปอเนาะในปัตตานีเป็นศูนย์กลางการเผยแผ่ความคิดชาตินิยมมลายูต่อต้านรัฐบาลในปี พ.ศ. 2541 รัฐได้ควบคุมระบบการศึกษาดังกล่าวโดย ปอเนาะที่ไม่ได้รับอนุญาตไม่สามารถเปิดสอนได้อีกต่อไปนอกจากว่าปอเนาะดังกล่าวได้แปรสภาพเป็นโรงเรียนเอกชน โดยมีคุณสมบัติว่าโต๊ะครูหรือครูใหญ่ต้องจบมัธยมศึกษาปีที่ 5 (มศ.5) เป็นอย่างต่ำ

ปอเนาะที่ไม่ได้รับอนุญาตและขออนุญาตจากรัฐเพื่อเปิดเป็นโรงเรียนเอกชนจะได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาล เริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2514 การเปิดปอเนาะใหม่จะกระทำมิได้ ส่วนปอเนาะที่เปิดแล้วก่อนหน้านี้ สามารถเปิดสอนต่อไปได้ ปอเนาะที่มีนักศึกษาที่เกิน 17 คนจะต้องได้รับอนุญาตจากรัฐ นอกจากนี้แล้วรัฐยังมีนโยบายห้ามใช้ตัวอักษรยาวีและรูมี โดยทางกระทรวงศึกษาธิการออกหนังสือเป็นภาษาไทย ปอเนาะในรูปแบบของโรงเรียนมีการแบ่งระดับการศึกษาดังต่อไปนี้ 1. ระดับอับิตาอียะห์ ระยะเวลาการศึกษาทั้งหมด 6 ปี การเริ่มเรียนในระดับนี้จะมีขึ้นหลังจากจบโรงเรียนตาติกา อยู่ในความรับผิดชอบของมัสยิดต่างๆ 2.ระดับมูตาวัชชีเดาะห์ ระยะเวลาการศึกษา

3 ปี เป็นการศึกษาในระดับกลาง 3.ระดับชานาวิยะห์ การศึกษาระดับสูงสุดของปอเนาะมีระยะเวลาการศึกษาทั้งหมด 3 ปี

การเผยแพร่อารยธรรมอิสลามในแหลมมลายูและเมืองปาตานีการกำเนิดของอุลามาอและหนังสือต่างๆ ที่เป็นผลงานของพวกเขาสอดคล้องกับบทบาทของปัตตานีในฐานะที่เป็นศูนย์กลางของอารยธรรมอิสลาม ในตอนปลายของพุทธศตวรรษที่ 23 และตลอดพุทธศตวรรษที่ 24 ส่วนช่วงต้นของพุทธศตวรรษที่ 25 ได้มีการเผยแพร่หนังสือเกี่ยวกับอิสลามอย่างแพร่หลายในแหลมมลายูจากการศึกษาของ Awang Had Salleh ปัตตานีถือว่าเป็นบันไดก้าวแรกของนักศึกษาอิสลามทั้งหมดในแหลมมลายู ก่อนที่พวกเขาจะไปศึกษาต่อที่นคร มักกะฮ์ ซึ่งเป็นศูนย์กลางการศึกษาของมุสลิมทั้งหมด Virginia G.Matheson กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า

ประการแรกเป็นคำถามทางประวัติศาสตร์ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญของงานเขียนเก่าแก่อิสลามที่เกิดจากพื้นที่ที่เป็นศูนย์กลางการศึกษา ซึ่งงานเขียนดังกล่าวยังคงมีอยู่จนถึงปัจจุบันในช่วงต้นและช่วงกลางของพุทธศตวรรษที่ 24 งานเขียนเหล่านี้ได้แพร่หลายไปยังทั่วแหลมมลายูทั้งหมดและ Riauถือว่าเป็นส่วนประกอบที่สำคัญในประวัติศาสตร์อิสลามแห่งโลกมลายู ประการที่สอง ปัตตานีเป็นศูนย์กลางของการศึกษาและวิชาการอิสลามในโลกปัจจุบันหลักฐานที่สำคัญก็คือสถาบันการศึกษาปอเนาะที่มีความเป็นเลิศทางวิชาการ หลังจากจบจากที่นี่นักศึกษาอาจไปเรียนต่อยังประเทศตะวันออกกลาง ปัจจัยต่างๆ ในการเผยแพร่อิสลามไปยังโลกมลายูทั้งหมดของปัตตานีสอดคล้องกับการเป็นศูนย์กลางอารยธรรมอิสลามของปัตตานี เช่น Syekh Davd bin Abdullah al-Fatani, Syekh Wan Ahmad al-Fatani, Syekh Zainal Abidin al-Fatani, Syekh Ali Ishak, Syekh Ali Ishak al-Fatani Syekh Muhamad Salleh bin Abdur Rahman al-Fatani และคนอื่น ๆ อีกมากมายอยู่ที่นครมักกะฮ์ ซึ่งเป็นศูนย์กลางวิชาการอิสลามของโลก แต่บุคคลเหล่านี้มีลูกศิษย์มากมายเนื่องจากพวกเขาเหล่านี้ได้รับอนุญาตให้สอนในมัสยิดอัล-หะรอม บรรดาลูกศิษย์ของพวกเขาเหล่านี้เมื่อกลับไปยังมาตุภูมิของตนเองก็ได้เผยแพร่วิชาการอิสลาม โดยเฉพาะลูกศิษย์ที่มาจากโลกมลายู Syekh Wan Ahmad al-Fatani เป็นที่กล่าวขานว่าเป็นนักวิชาการอิสลามที่มีความสามารถคนหนึ่งถึงขนาดพูดได้ว่าไม่มีนักการศึกษาอิสลามคนใดที่มาจากโลกมลายูและกำลังศึกษาในนครมักกะฮ์ไม่เคยเป็นศิษย์ของท่าน จึงสรุปได้ว่าบรรดาอุลามาอ เหล่านี้และงานเขียนของพวกเขา มีบทบาทที่สำคัญในการทำให้ปัตตานีกลายเป็นศูนย์กลางการเผยแพร่อารยธรรมอิสลามในภูมิภาคนี้

คำสอนอิสลามที่สอนโดยสถาบันการศึกษาปอเนาะด้วยการศึกษาจากหนังสือต่างๆ ที่แต่งโดยอุลามอปัตตานีทำให้ความคิดชาตินิยมที่มีศาสนาอิสลามเป็นหลัก ทั้งนี้ความคิดของการปฏิรูปอิสลามถูกบุกเบิกโดย Syed Jamaluddin al-afghani และ Syekh Muhammad Abdul ซึ่งเป็นเพื่อนของ Syekh Wan Ahmad al-Fatani ความคิดเหล่านี้จะโน้มเอียงไปหาคำสอนที่เรียกว่า ชาลาฟิยะห์ ที่เน้นหนักของการนำสังคมอิสลามกลับไปสู่หลักการของอัล-กุรอานและอัซ-ซุนนะฮ์(มุฮัมมัด ชัมบรี อับดุลมาลิก, 2543, 60 -74)

ความคิดของการปฏิรูปอิสลามได้ถูกเผยแพร่และมีอิทธิพลต่อสังคมอิสลามในกรุงเทพฯ โดยที่กลุ่มบุคคลที่ยอมรับแนวความคิดนี้จะถูกเรียกว่า “คณะเก่า” ผู้นำของกลุ่มปฏิรูปอิสลาม ก็คือ หะยี ชัมชุดดิน มุสตาฟา หรือแช่ม พรหมยงค์(Chacm Promyong) ซึ่งเคยศึกษาต่อที่กรุงไคโร ประเทศอียิปต์และได้รับแนวความคิดการปฏิรูปอิสลามของ Syeikh Muhammad Abdul ความคิดของการปฏิรูปอิสลามควรจะถูกมองว่าเป็นจุดกำเนิดของพลังการต่อสู้ของชาวมลายู เพราะผู้นับถือศาสนาอิสลามส่วนใหญ่ทั้งในดินแดนสยามและมลายูส่วนมากจะเป็นผู้มีเชื้อสายมลายู และที่สำคัญแนวความคิดนี้ไม่ได้เกิดสาเหตุของความขัดแย้งในเรื่องความคิดเห็นของกลุ่มใหม่และกลุ่มเก่าเท่านั้น แต่ยังมีสาเหตุอื่นนอกเหนือจากนี้นั่นก็คือ สังคมมลายูอิสลามในทศวรรษนี้เริ่มวิเคราะห์และตั้งคำถามเกี่ยวกับความเป็นไปของสังคมเผยแพร่หลักการอิสลามที่แท้จริงไปทั่วดินแดนมลายู

และจากการที่อิสลามถูกเผยแพร่ในปัตตานีผ่านทางสถาบันการศึกษาที่เรียกว่า ปอเนาะ บรรดาอุลามะและดาร์ตาต่าง ๆ ได้ทำให้สิ่งเหล่านี้กลายเป็นตัวชี้้นำในการเผยแผ่อิสลามทั้งในภูมิภาคและโลกอิสลามทั้งหมด ตำราทางวิชาการที่เขียนโดย Syeikh Davd bin Abdullah al-Fatani มีทั้งหมด 18 เล่มและได้กลายเป็นหนังสืออ้างอิงซึ่งถูกเก็บไว้ในหอสมุดมหาวิทยาลัยมาลายา ประเทศมาเลเซีย ในปี พ.ศ. 2520 สถาบันการศึกษาอิสลามชั้นสูงที่ชื่อ Nilam Puri เคยจัดนิทรรศการแสดงตำราต้นฉบับจำนวน 50 เล่มของบรรดานักวิชาการอิสลามแห่งปัตตานี จากตำราทั้งหมดที่กล่าวมานี้แสดงให้เห็นความเจริญของอิสลามในปัตตานี(มุฮัมหมัด ชัมบรี อับดุลมาลิก, 2543, 60 -74)

กล่าวได้ว่าตำนานท้องถิ่นภาคใต้มีส่วนที่สะท้อนภาพของการดำรงความเป็นพหุวัฒนธรรมจากประวัติศาสตร์จนปัจจุบันที่ทำให้สังคมภาคใต้มีการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ การที่ลักษณะสังคมพหุวัฒนธรรมในภาคใต้ทั้งด้านชาติพันธุ์ ภาษา วัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นเป็นทุนทางสังคมที่ทำให้วิถีชีวิตผู้คนในภาคใต้มีลักษณะการยอมรับความแตกต่างที่เป็นความหลากหลายของผู้คนในแต่ละวัฒนธรรม ขณะเดียวกันก็ยังแสดงให้เห็นประวัติศาสตร์ที่บ่งบอกความสัมพันธ์ระหว่างกันของกลุ่มคนบนพื้นฐานการเคารพและยอมรับความแตกต่าง

บทที่ 6

สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

สังคมภาคใต้ในสมัยประวัติศาสตร์สะท้อนการดำรงอยู่ร่วมกันในลักษณะสังคมพหุวัฒนธรรม ส่วนหนึ่งปรากฏในการบันทึกเรื่องราวท้องถิ่นในตำนานประวัติศาสตร์ซึ่งถูกบันทึกจากคนรุ่นก่อนในลักษณะบอกเล่าเรื่องราววิถีชีวิตชาวบ้านภาคใต้เรียกกันว่าตำนานท้องถิ่น ดังนั้นตำนานท้องถิ่นจึงมีคุณค่าต่อการศึกษาประวัติศาสตร์เนื่องจากเป็นหลักฐานบ่งบอกความเป็นตัวตนของท้องถิ่นภาคใต้ที่มีความเป็นสังคมพหุวัฒนธรรมทั้งเชื้อชาติ ภาษา ศาสนา นอกจากนี้ตำนานยังบ่งบอกอัตลักษณ์ของผู้คนที่หลากหลายในสังคมภาคใต้สมัยประวัติศาสตร์เป็นอย่างดี ตำนานเป็นข้อมูลประวัติศาสตร์ที่เป็นผลผลิตของสังคมมนุษย์ในอดีตที่ผ่านมา ซึ่งมีความสำคัญต่อนักประวัติศาสตร์ในการศึกษาวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของสังคมท้องถิ่นที่สร้างหรือบันทึกตำนานนั้นๆ ดังนั้นการศึกษาความสำคัญของตำนานประวัติศาสตร์จึงเป็นส่วนที่เชื่อมโยงภาพประวัติศาสตร์ของคนในท้องถิ่นอย่างแท้จริง เรื่องราวของสังคมพหุวัฒนธรรมผ่านตำนานประวัติศาสตร์ภาคใต้สามารถสะท้อนระบบความคิดของคนในอดีตที่แตกต่างจากคนในสังคมปัจจุบัน ดังนั้นการศึกษาเกี่ยวกับตำนานจึงน่าจะเป็นการศึกษางานเขียนทางประวัติศาสตร์ที่มีความผูกพันใกล้ชิดกับวิถีชีวิตของคนในสังคมระดับท้องถิ่นมากที่สุด เพราะตำนานถูกสร้างขึ้นโดยเป็นไปตามพัฒนาการทางสังคม รวมทั้งมีร่องรอยของการสืบทอดเรื่องราวในอดีต แม้ว่าตำนานบางเรื่องอาจมีเค้าความจริงหรือสร้างขึ้นจากมโนภาพและความนึกคิดตามอุดมคติคนในสังคมก็ตาม แต่ในแง่นี้ตำนานก็ยังเป็นเครื่องสะท้อนอดีตของมนุษย์ในด้านความเชื่อ ทศนคติ และประสบการณ์ของสังคมมนุษย์ โดยถูกกลั่นกรองเป็นเนื้อหาในงานเขียนประวัติศาสตร์ซึ่งปรากฏเรื่องราวทางสังคมมนุษย์

การศึกษาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์สังคมพหุวัฒนธรรมของท้องถิ่นภาคใต้จำเป็นอย่างยิ่งที่ผู้ศึกษาประวัติศาสตร์พึงทำความเข้าใจหลักฐานที่มีความใกล้ชิดกับภูมิปัญญาของคนในท้องถิ่น ดังนั้นการศึกษาวิเคราะห์พัฒนาการประวัติศาสตร์สังคมวัฒนธรรมจึงอาจอธิบายภูมิความรู้ของชุมชนที่ถูกถ่ายทอดผ่านสำนักทางประวัติศาสตร์ของบุคคลร่วมสมัยที่บันทึกตำนานของท้องถิ่น นอกจากนี้การศึกษาด้านประวัติศาสตร์ของภาคใต้ยังบ่งบอกความมีตัวตนของชุมชนชาวภาคใต้ในลักษณะสังคมพหุวัฒนธรรมอันเป็นอัตลักษณ์ของท้องถิ่นภาคใต้จากอดีตสู่ปัจจุบันอีกด้วยดังจะเห็นได้จากความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ การอยู่ร่วมกันของกลุ่มคนต่างศาสนาในพื้นที่เดียวกัน ซึ่งเป็นผลมาจากพัฒนาการของสังคมภาคใต้ในสมัยประวัติศาสตร์

ดังนั้น การศึกษาดำเนินงานที่บ้านของชุมชนภาคใต้เป็นเครื่องสะท้อนอิทธิพลของปัจจัยด้านสังคม วัฒนธรรม หรือรวมไปถึงด้านการเมืองที่มีผลต่อการบันทึกเรื่องราวประวัติศาสตร์ของภาคใต้ อาทิ ดำเนินงานที่บ้านที่สืบเนื่องจากอิทธิพลของพุทธศาสนา ดำเนินงานพระบรมธาตุ ในหลายพื้นที่สะท้อนให้เห็นอิทธิพลศาสนาพุทธที่มีในดินแดนตอนใต้ นอกจากนี้ยังปรากฏอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของอารยธรรมอินเดียที่ได้แพร่หลายในภาคใต้ นอกจากนี้ยังมีวัฒนธรรมพื้นถิ่นที่เป็นของชาวไทยเชื้อสายมลายูและชาวไทยเชื้อสายจีนอาศัยร่วมอยู่ในภาคใต้ที่มีตำนานประวัติศาสตร์เป็นของตนเองแสดงการตั้งถิ่นฐานและวัฒนธรรมของตนเองในประวัติศาสตร์ ทั้งนี้ผู้คนหลากหลายดังกล่าวมีบทบาทสำคัญในการสร้างรากฐานของวัฒนธรรมภาคใต้

การศึกษาประวัติศาสตร์สังคมพหุวัฒนธรรมจากตำนานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้จึงเป็นการสำรวจรวบรวม และวิเคราะห์พัฒนาการสังคมพหุวัฒนธรรมในท้องถิ่นภาคใต้จากตำนานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้และทำการวิเคราะห์คุณค่าการดำรงสังคมพหุวัฒนธรรมในสังคมท้องถิ่นภาคใต้ผ่านตำนานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมการศึกษาแนวพหุวัฒนธรรมจากภูมิปัญญาองค์ความรู้ท้องถิ่น

การวิจัยมีจุดประสงค์การวิจัยคือเพื่อศึกษาพัฒนาการสังคมพหุวัฒนธรรมในท้องถิ่นภาคใต้จากตำนานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้และเพื่อวิเคราะห์คุณค่าการดำรงสังคมพหุวัฒนธรรมในสังคมท้องถิ่นภาคใต้ที่สะท้อนผ่านตำนานท้องถิ่น โดยการดำเนินการวิจัยทำการสำรวจและรวบรวมกลุ่มตัวอย่างประเภทเอกสารและแหล่งเรียนรู้ท้องถิ่นได้แก่ เอกสารที่เป็นสมุดข่อย เอกสารท้องถิ่นด้านสังคมวัฒนธรรม จากแหล่งเรียนรู้ท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในจังหวัดจังหวัดปัตตานี จังหวัดยะลา จังหวัดนราธิวาส จังหวัดสงขลา จังหวัดนครศรีธรรมราช จังหวัดสุราษฎร์ธานี จังหวัดพัทลุง การคัดเลือกกลุ่มข้อมูลใช้การเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพได้มาโดยวิธีเจาะจงคัดเลือกเอกสารที่มีลักษณะเป็นตำนานภาคใต้เอกสารและข้อมูลการวิจัย ใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์โดยคัดเลือกจากเอกสารสองกลุ่มคือเอกสารที่เป็นข้อมูลหลักฐานชั้นต้นได้แก่ เอกสารบันทึกร่วมสมัยทางประวัติศาสตร์เอกสารท้องถิ่นภาคต่างๆ สมัยรัตนโกสินทร์ (ราวพ.ศ.2460โดยประมาณจนถึงปัจจุบัน)

การวิเคราะห์ข้อมูลใช้การวิเคราะห์ข้อมูลเอกสาร (Documentary Analysis) ใช้การศึกษาประวัติศาสตร์โดยเน้นเอกสาร 2 กลุ่ม คือเอกสารชั้นต้น เป็นการศึกษาลักษณะเอกสารอายุการบันทึกข้อมูลแหล่งค้นพบ การจัดเก็บ ความสำคัญของข้อมูลกลุ่มนี้ต่อการศึกษาด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่นและ เอกสารชั้นรอง เป็นการศึกษาในด้านแหล่งข้อมูลเอกสารอายุการบันทึกข้อมูลที่ปริวรรตแล้วและเผยแพร่

การวิเคราะห์ข้อมูลจากการวิจัยโดยการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมพหุวัฒนธรรมจากตำนานประวัติศาสตร์ภาคใต้โดยบูรณาการกรอบคิดในการศึกษาจากแนวทฤษฎีหน้าที่นิยม การศึกษาสังคม พหุวัฒนธรรม และแนวการศึกษาหลักฐานทางประวัติศาสตร์ โดยกรอบคิดเชิงหน้าที่นิยมที่เน้นการมองสังคมทั้งระบบ ลักษณะทางวัฒนธรรมในแต่ละสังคมล้วนมีส่วนเกี่ยวข้องกันสัมพันธ์กัน

และมีหน้าที่จรรโลงสังคมให้อยู่รอดได้และตอบสนองต่อความต้องการทางสังคม ดังนั้นตำนานไม่ได้เป็นเพียงเรื่องเล่าขานทางประวัติศาสตร์จากฐานสู่ฐานแต่เป็นลักษณะที่เป็นความเชื่อศรัทธาและความคิดเชิงศีลธรรมที่มีมาแต่โบราณ หน้าที่ของตำนานในสังคมขณะที่ตำนานถูกสร้างหรือบันทึกนั้นคือตำนานมีบทบาทในการสืบทอดประเพณีโดยการอ้างความศักดิ์สิทธิ์และฐานะสูงส่งของตนกำเนิด

การศึกษาสังคมพหุวัฒนธรรมในการวิจัยนี้ใช้กรอบการมองสังคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยุคประวัติศาสตร์จากบริบทของสังคมไทยที่การศึกษาสังคมไทยเป็นสังคมที่ประกอบด้วยกลุ่มคนที่มีความหลากหลายทางเชื้อชาติ ภาษา และวัฒนธรรม แม้จะถือว่าวัฒนธรรมหลักของประเทศจำเป็นวัฒนธรรมไทยที่รัฐชาติสร้างขึ้นเพื่อหล่อหลอมความเป็นพลเมืองของประเทศแต่ในความจริงแล้ววัฒนธรรมไทยก็วางอยู่บนความหลากหลายและแตกต่างทางวัฒนธรรมเนื่องจากประชาชนในประเทศมีกลุ่มคนที่หลากหลายเชื้อสาย จึงมีความหลากหลายทางวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรมของกลุ่มต่างๆย่อมมีอัตลักษณ์ของแต่ละวัฒนธรรม ดังนั้นในสังคมจึงมีความเป็นพหุทั้งด้านชาติพันธุ์ ศาสนา และวัฒนธรรม การเข้าใจถึงวัฒนธรรมที่หลากหลายจึงเป็นสิ่งจำเป็นของการอยู่ร่วมกันในสังคม

การศึกษาหลักฐานทางประวัติศาสตร์ การมองตำนานในกรอบหลักฐานที่แสดงพัฒนาทางประวัติศาสตร์เป็นการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ที่มองว่าตำนานเป็นแหล่งข้อมูลการบันทึกเรื่องราวข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ภายใต้กรอบคิดของผู้เขียนที่เป็นคนในท้องถิ่นดังนั้นตำนานจึงสามารถอธิบายวิถีชีวิตวัฒนธรรมของท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี

ในการวิจัยมีกรอบการศึกษาเนื้อหาเกี่ยวกับสังคมพหุวัฒนธรรมในตำนานภาคใต้คือกรอบการวิเคราะห์พัฒนาการสังคมพหุวัฒนธรรมในท้องถิ่นภาคใต้จากตำนานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้เป็นการศึกษาพัฒนาการสังคมพหุวัฒนธรรมภาคใต้ยุคแรกเริ่มประวัติศาสตร์ด้านประเด็นพหุวัฒนธรรมด้านชาติพันธุ์ประเด็นพหุวัฒนธรรมด้านความเชื่อและศาสนา และประเด็นพหุวัฒนธรรมด้านประเพณีและวัฒนธรรม

กรอบการศึกษาพัฒนาสังคมพหุวัฒนธรรมยุครัฐโบราณภาคใต้เป็นการศึกษาประเด็นพหุวัฒนธรรมด้านชาติพันธุ์พหุวัฒนธรรมศาสนาสำคัญที่แผ่อิทธิพลเหนือรัฐโบราณอำนาจรัฐและการปกครองในวิถีวัฒนธรรมและศาสนาของรัฐโบราณและวิถีวัฒนธรรมท้องถิ่นและการสร้างอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของผู้นำรัฐโบราณและกรอบการศึกษาด้านพัฒนาการสังคมพหุวัฒนธรรมยุคการรวมชาติสู่ความเป็นรัฐชาติเป็นการศึกษาพหุวัฒนธรรมเชื้อชาติและการหลอมรวมสู่ความเป็นพลเมืองของรัฐและการดำรงอัตลักษณ์ของวัฒนธรรมแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ผ่านเป็นประวัติศาสตร์ตำนานร่วมสมัย

และการวิเคราะห์คุณค่าการดำรงสังคมพหุวัฒนธรรมในสังคมท้องถิ่นภาคใต้ที่สะท้อนผ่านตำนานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นใต้เป็นการศึกษาคุณค่าของพหุวัฒนธรรมซึ่งมีการสืบทอดและดำรงอัตลักษณ์ของคนในสังคมคุณค่าของพหุวัฒนธรรมภาคใต้ที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมเพื่อส่งเสริมการ

รักษามรดกของความเป็นพหุวัฒนธรรมในสังคมไทยและอาเซียนและผลสืบเนื่องของการดำรงความเป็นพหุวัฒนธรรมจากประวัติศาสตร์จนปัจจุบัน

ผลการศึกษาพัฒนาการสังคมพหุวัฒนธรรมในท้องถิ่นภาคใต้จากตำนานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้พบว่าด้านพัฒนาการสังคมพหุวัฒนธรรมภาคใต้ยุคแรกเริ่มประวัติศาสตร์จากตำนานประวัติศาสตร์ภาคใต้ตั้งแต่ภาคใต้ตอนบนจนภาคใต้ตอนล่างสะท้อนการมีวัฒนธรรมดั้งเดิมของคนท้องถิ่นและการรับวัฒนธรรมจากภายนอกช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 5-11 พัฒนาการของการก่อร่างสร้างชุมชนสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ของสังคมพหุวัฒนธรรมภาคใต้มีการติดต่อและรับเอาอารยธรรมสมัยประวัติศาสตร์จากดินแดนภายนอกเป็นการผสมผสานทางวัฒนธรรมท้องถิ่นกับวัฒนธรรมภายนอก คนในท้องถิ่นหรือคนพื้นเมืองมีการจัดตั้งทางสังคมมีการรวมกลุ่มกันเป็นชุมชนเมือง ชุมชนนครรัฐมีระบบสังคมผู้คนมีการดำรงชีพร่วมกันอย่างมีแบบแผน มีระเบียบ ด้วยพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรมของผู้คนในชุมชนบริเวณคาบสมุทรภาคใต้ รวมไปถึงคาบสมุทรมาลายู เรือยกลงไปถึงบรรดาหมู่เกาะต่างๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ขณะเดียวกันก็มีการติดต่อทางการค้ากับดินแดนโพ้นทะเล

ด้านพหุวัฒนธรรมด้านชาติพันธุ์ยุคแรกเริ่มประวัติศาสตร์ ในสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ผู้คนในภาคใต้มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่พัฒนาการจากกลุ่มชนชาวถ้ำและชนชาวน้ำ ที่เดิมอาศัยในถ้ำและปลูกเพิงพักบริเวณพื้นราบแล้ว ยังเลือกแหล่งที่อยู่อาศัยที่อยู่ใกล้แหล่งอาหารตามธรรมชาติด้วย กลุ่มคนพื้นเมืองกลุ่มชาติพันธุ์เซม้าง ชาวโกภาคใต้ทั่วไปเรียกกันว่าเงาะ อาศัยอยู่ตามป่าเขาโดยอยู่ตามเชิงผาหรือป่าโปร่ง สร้างกระท่อมเล็กๆ เป็นที่พัก กระจายอยู่ในเขตจังหวัดต่างๆ ของภาคใต้ ได้แก่ พัทลุง ตรัง สตูล ปัตตานี ยะลา และนราธิวาส ตลอดไปจนถึงรัฐเคดาห์และปาหัง ประเทศมาเลเซีย กลุ่มชาวเลเป็นอีกกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่ง ที่อาศัยเร่ร่อนอยู่ในทะเลอันดามันทางภาคใต้ฝั่งตะวันตกของไทยชาวเลเป็นชนเผ่าพันธุ์หนึ่ง อาศัยอยู่ตามเกาะต่างๆ แถบชายฝั่งทะเลด้านตะวันตก

ความเป็นมาของชาติพันธุ์มาลายูแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มคือเชื่อว่ากลุ่มแรก ระบุว่าชนเผ่าที่อพยพมาจากดินแดนที่ราบสูงแห่งเอเชียกลาง และกลุ่มที่สอง ระบุว่าชนเผ่าดั้งเดิมที่อาศัยอยู่ตามเกาะแก่งในคาบสมุทรแถบนี้ กลุ่มแรกที่เชื่อว่าเป็นชนเผ่าที่อพยพมาจากดินแดนที่ราบสูงแห่งเอเชียกลางกลุ่มที่สอง ที่เชื่อว่า เป็นชนเผ่าดั้งเดิมที่อาศัยอยู่ตามเกาะแก่งในแหลมมาลายู นอกจากนี้ยังมีการที่การติดต่อกับจีน อินเดียมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์จึงเป็นจุดเริ่มต้นยุคแรกเริ่มประวัติศาสตร์ที่มีความเป็นสังคมหลากหลายวัฒนธรรมในพื้นที่ภาคใต้ที่มีการรับวัฒนธรรมผสมผสานจากดินแดนต่างๆ

ด้านพหุวัฒนธรรมด้านความเชื่อและศาสนาช่วงเวลาราวพุทธศตวรรษที่ 9-11 มีพัฒนาการการตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนบนเนินชุมชนบริเวณที่ราบริมฝั่งน้ำและชุมชนบนสันทราย ทั้งนี้เป็นชุมชนที่รวมตัวกันเป็นกลุ่มๆ ภายใต้ระบบสังคมและการเมืองเดียวกันที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมสมัยประวัติศาสตร์ของชุมชนโพ้นทะเลที่สำคัญคือจากอินเดีย ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของชุมชนในด้านการปกครองการศาสนา ปรากฏชุมชนที่มีการติดต่อทางวัฒนธรรมจากอินเดียเพิ่ม

จำนวนขึ้น ปรากฏร่องรอยการนับถือพุทธศาสนาและศาสนาฮินดู ที่เข้ามาพร้อมกับพ่อค้าพาณิชย์ และนักบวชเผยแพร่ศาสนาจากอินเดีย ช่วงพุทธศตวรรษที่ 10-11 น่าจะอยู่บริเวณรอบๆ อ่าวบ้านดอน ในเขตสุราษฎร์ธานี เป็นรัฐที่ประกอบด้วยพ่อค้า และพราหมณ์ แสดงให้เห็นถึงความแพร่หลายและรุ่งเรืองของศาสนาพราหมณ์ ดังปรากฏชุมชนพราหมณ์ที่ตั้งถิ่นฐานกันอย่างหนาแน่นในบริเวณรอบอ่าวบ้านดอนในช่วงเวลาดังกล่าว ขณะที่ศาสนาพุทธก็รุ่งเรืองในบริเวณคาบสมุทรภาคใต้ในศตวรรษต่อมา จากบันทึกการเดินทางของหลวงจีนอี้จิง (พ.ศ.1214-1238) สมัยราชวงศ์ถัง ที่ได้บันทึกไว้ว่า คาบสมุทรมลายูช่วงที่ท่านมาเรียนภาษาสันสกฤต ประชากรส่วนใหญ่ นับถือพุทธศาสนานิกายเถรวาท มีส่วนน้อยที่นับถือนิกายมหายาน

ด้านการรับอิทธิพลด้านวัฒนธรรมภาษาและวัฒนธรรมร่วมในเอเชียอาคเนย์พุทธศตวรรษที่ 5-6 ที่สำคัญคือการพบหลักฐานเกี่ยวกับการเข้ามาของลายลักษณ์อักษร ได้แก่ อักษรเขจารึกบนตราประทับ อักษรพราหมี ภาษาปรากฏุด จากควนลูกปัด และลูกปัดหินคาร์เนเลียน จารึกอักษรพราหมี ภาษาสันสกฤต รวมทั้งการพบกลองมโหระทึกสำริดในพื้นที่ภาคใต้

การศึกษาพัฒนาสังคมพหุวัฒนธรรมยุครัฐโบราณภาคใต้พบว่าในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-21 เป็นยุคที่สังคมในภาคใต้มีการพัฒนาขึ้นเป็นอาณาจักรหรือรัฐโบราณในภาคใต้ตำนานภาคใต้สะท้อนเรื่องราวของการเกิดอาณาจักรสำคัญของบ้านเมืองอาทิตำนานนครศรีธรรมราช ตำนานเมืองพัทลุงหรือตำนานนางเลียดชาว ตำนานเมืองปัตตานีที่กล่าวถึงรัฐลังกาสุกะ รัฐสำคัญที่กล่าวถึงในตำนานหมายถึงเมืองที่มีบริวารในการปกครองเช่น เมืองไชยา เมืองนครศรีธรรมราช เมืองพัทลุง เมืองปัตตานี(ปัตตานี)

ด้านพหุวัฒนธรรมด้านชาติพันธุ์นั้นความเป็นพหุวัฒนธรรมด้านชาติพันธุ์ในยุครัฐโบราณในภาคใต้ในยุคนี้สะท้อนให้เห็นพัฒนาการของกลุ่มชาติพันธุ์ในยุคแรกเริ่มมีการขยายบทบาททางสังคมวัฒนธรรมในพื้นที่คาบสมุทรมลายูมากขึ้นผู้คนกลุ่มหลังที่อาศัยในดินแดนภาคใต้เป็นกลุ่มคนที่หมายถึงกลุ่มชาติพันธุ์พื้นเมือง มลายู และจีนกลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้มีอาจมีการผสมผสานทางชาติพันธุ์ เช่น มลายูและจีน หรือชนพื้นเมืองและมลายูเป็นต้นกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆยุคนี้ล้วนมีสำนึกทางประวัติศาสตร์และพยายามบันทึกเรื่องราวประวัติศาสตร์ของตนเองเพื่อสืบทอดเรื่องราวสู่คนรุ่นหลัง

ด้านพหุวัฒนธรรมศาสนาสำคัญที่แผ่อิทธิพลเหนือรัฐโบราณพบว่าสังคมพหุวัฒนธรรมที่ปรากฏในลักษณะของความหลากหลายด้านความเชื่อในตำนานประวัติศาสตร์ภาคใต้จากการสำรวจเบื้องต้นพบว่า ตำนานเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีความสำคัญต่อการเรียนรู้วัฒนธรรมของคนในท้องถิ่นภาคใต้ ดังจะเห็นได้จากการบันทึกข้อมูลของตำนานที่มีอิทธิพลอย่างกว้างขวางในพื้นที่ภาคใต้ ได้สะท้อนแบบแผนการดำเนินชีวิตของคนในพื้นที่นี้ได้รับอิทธิพลหลายศาสนาทั้งศาสนาพราหมณ์ ศาสนาพุทธ และศาสนาอิสลาม สะท้อนถึงการรับเอาความเชื่อจากศาสนาสำคัญเหล่านี้ ซึ่งกลายเป็นส่วนหนึ่งในการหล่อหลอมวัฒนธรรมของชาวไทยภาคใต้ มีอิทธิพลสำคัญต่อวัฒนธรรมตลอดจนประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในพื้นที่ภาคใต้

ด้านการศึกษาอำนาจรัฐและการปกครองในวิถีวัฒนธรรมและศาสนาของรัฐโบราณนั้น เมืองโบราณสำคัญในภาคใต้ที่กล่าวถึงในตำนานส่วนใหญ่สะท้อนบทบาทอำนาจการปกครองรูปแบบจารีตที่ได้รับอิทธิพลทางศาสนาที่สำคัญเช่นอิทธิพลจากลัทธิเทวราชาของศาสนาพราหมณ์ฮินดู ศาสนาพุทธเถรวาท พุทธมหายาน และศาสนาอิสลาม ล้วนแล้วแต่มีการอุปถัมภ์ศาสนาเพื่อแสดงถึงสิทธิธรรมในการปกครองรัฐ ดังนั้นอำนาจการปกครองของผู้นำรัฐโบราณเช่นนี้จึงขึ้นกับอิทธิพลของศาสนาที่มีส่วนในการกำหนดคุณสมบัติของผู้ปกครองและความมั่นคงของราชวงศ์อีกด้วย

การศึกษาเกี่ยวกับวิถีวัฒนธรรมท้องถิ่นและการสร้างอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมในตำนาน ความหลากหลายวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นอยู่ด้วยทั้งวัฒนธรรมประเพณีของคนไทยที่นับถือศาสนาพุทธ พราหมณ์ และอิสลาม จารีตประเพณีท้องถิ่นในบางพื้นที่ในภาคใต้มีที่มาจากวัฒนธรรมความเชื่อที่ปรากฏในตำนานพื้นบ้าน ทั้งนี้เนื่องมาจากตำนานเป็นเอกสารที่ถูกสร้างขึ้นมาจากคนในชุมชนท้องถิ่น ดังนั้นเนื้อหาของตำนาน จึงมักจะบอกเล่าถึงวิถีชีวิตของคนในชุมชนได้เป็นอย่างดี เช่น การบอกถึงที่มาของจารีต ประเพณี ที่เกิดขึ้นของชุมชน ในแง่ตำนานจึงสะท้อนที่มาของจารีตปฏิบัติของคนในชุมชน และบ่งบอกความมีเอกลักษณ์ของคนในแต่ละชุมชนประเพณีท้องถิ่นผ้าขึ้นธาตุของชาวเมืองนครศรีธรรมราช และคติความเชื่อเกี่ยวกับการบูชาพระบรมธาตุในตำนานประเพณีผ้าขึ้นธาตุเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของเมืองนครศรีธรรมราชประเพณีท้องถิ่นผ้าขึ้นธาตุของชาวเมืองนครศรีธรรมราช และคติความเชื่อเกี่ยวกับการบูชาพระบรมธาตุ ส่วนประเพณีและวัฒนธรรมในวัฒนธรรมศาสนาอิสลามในภาคใต้กรณีตำนานภาคใต้ตอนล่าง แบ่งเป็น 2 คือ ช่วงที่ 1 คือก่อนพุทธศตวรรษที่ 20 เป็นช่วงอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์และพุทธ และช่วงที่ 2 เป็นช่วงหลังพุทธศตวรรษที่ 20 เป็นช่วงศาสนาอิสลามมีอิทธิพลในสังคมเมืองในภาคใต้ตอนล่าง

การศึกษาพัฒนาการสังคมพหุวัฒนธรรมยุคการรวมชาติสู่ความเป็นรัฐชาติพบว่า พหุวัฒนธรรมด้านเชื้อชาติและการหลอมรวมสู่ความเป็นพลเมืองของรัฐหลังพุทธศตวรรษที่ 21-24 เป็นต้นมาเริ่มเสื่อมความนิยมในการบันทึกตำนานที่เป็นเรื่องราวของผู้คนในวัฒนธรรมท้องถิ่น ขณะที่ความเปลี่ยนแปลงทางสังคมการเมืองในภาคใต้ของประเทศไทยไปสู่รวมชาติสู่ความเป็นประเทศ การบันทึกเรื่องราวประวัติศาสตร์ภาคใต้แนวตำนานท้องถิ่นถูกแทนที่ด้วยการรวบรวมตำนานและการบันทึกลำดับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์แบบพงศาวดารเมือง เกิดการเขียนพงศาวดารเมืองที่นำข้อมูลตำนานท้องถิ่นมาเป็นส่วนต้นแล้วเน้นการนำเสนอพัฒนาการของเมืองในภาคใต้ การสิ้นสุดการเขียนตำนานของท้องถิ่นในลักษณะเดิมเกิดขึ้นพร้อมกับการเข้ามาของอำนาจการปกครองของส่วนกลางที่มีต่อหัวเมืองในภาคใต้ ดังนั้นในแง่นี้จึงเป็นการหลอมรวมความพหุวัฒนธรรมให้เป็นหนึ่งเดียวโดยอาศัยการรวบรวมประวัติศาสตร์เพื่อให้เกิดการสร้างความเป็นปึกแผ่นของรัฐชาติ

ด้านการดำรงอัตลักษณ์ของวัฒนธรรมแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ผ่านเป็นประวัติศาสตร์ตำนานร่วมสมัยในยุคร่วมสมัยราวพ.ศ. 2500 จนปัจจุบันการเขียนความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ภายใต้ความคิดความหลากหลายทางวัฒนธรรมเป็นที่มาของการสร้างชาติ ดังนั้นจึงมีงานเขียนทางประวัติศาสตร์ภาคใต้ลักษณะตำนานที่เป็นการเล่าขานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจากลูกหลานของคนใน

ท้องถิ่นและผู้สนใจศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้ ทำให้ประวัติศาสตร์สังคมพหุวัฒนธรรมท้องถิ่นเชื่อมโยงอดีตของผู้คนภาคใต้ให้ยังคงอยู่จนในปัจจุบัน

การวิเคราะห์คุณค่าการดำรงสังคมพหุวัฒนธรรมในสังคมท้องถิ่นภาคใต้ที่สะท้อนผ่านตำนานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นได้พบว่าคุณค่าของพหุวัฒนธรรมซึ่งมีการสืบทอดและดำรงอัตลักษณ์ของคนในสังคม พหุวัฒนธรรมในภาคใต้ที่ควรมีการสืบทอดและดำรงอัตลักษณ์ในการวิจัยหมายถึงวิถีชีวิตของผู้คนบนพื้นฐานวัฒนธรรมอันสามารถบ่งบอกอัตลักษณ์ของคนในสังคมที่อาจแตกต่างกันทั้งด้านชาติพันธุ์ ศาสนา ภาษา ประเพณีศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่นแม้ว่าวัฒนธรรมดังกล่าวอาจมีการปรับเปลี่ยนเพื่ออยู่รอดท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงทางสังคม แต่ความเป็นพหุวัฒนธรรมดังกล่าวจะดำรงอยู่และแสดงให้เห็นถึงความมีตัวตนของท้องถิ่นภาคใต้

การวิเคราะห์คุณค่าของพหุวัฒนธรรมภาคใต้ที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมเพื่อส่งเสริมการรักษาและรักษาความเป็นพหุวัฒนธรรมในสังคมไทยและอาเซียนพบว่ามรดกจากความเป็นพหุวัฒนธรรมภาคใต้เพื่อส่งเสริมการอนุรักษ์ที่สะท้อนจากเรื่องราวประวัติศาสตร์ตำนานและควรส่งเสริม อาทิ ศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่นเช่น มโนราห์หรือมะโย่งในวัฒนธรรมมลายู หนังตะลุงซึ่งเดิมตำนานเป็นศิลปะที่เกิดขึ้นครั้งแรกที่เกาะชวาต่อมาได้แพร่หลายไปยังรัฐต่างๆในแหลมมลายูรวมทั้งเมืองปัตตานีภาคใต้

การวิเคราะห์ผลสืบเนื่องของการดำรงความเป็นพหุวัฒนธรรมจากประวัติศาสตร์จนถึงปัจจุบันพบว่าลักษณะสังคมพหุวัฒนธรรมในภาคใต้ทั้งด้านชาติพันธุ์ ภาษา วัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นเป็นทุนทางสังคมที่ทำให้วิถีชีวิตผู้คนในภาคใต้มีลักษณะการยอมรับความแตกต่างที่เป็นความหลากหลายของผู้คนในแต่ละวัฒนธรรม ขณะเดียวกันก็ยังแสดงให้เห็นประวัติศาสตร์ที่บ่งบอกความสัมพันธ์อันดีระหว่างกันของกลุ่มคนบนพื้นฐานการเคารพและยอมรับความแตกต่างกัน

กล่าวได้ว่าสังคมพหุวัฒนธรรมภาคใต้จากตำนานท้องถิ่นปรากฏลักษณะเฉพาะของความเป็นพหุวัฒนธรรมภาคใต้จากชาติพันธุ์และศาสนาทำให้สังคมพหุวัฒนธรรมภาคใต้มีความแตกต่างจากภูมิภาคอื่นในประเทศไทยด้านชาติพันธุ์ของภาคใต้ที่มีการผสมผสานระหว่างชาติพันธุ์ไทท้องถิ่นใต้และชาติพันธุ์มลายูที่อาศัยกระจุกกระจายในพื้นที่ ผู้คนในภาคใต้จึงเป็นผลผลิตของการผสมผสานและรวมความเป็นชาติพันธุ์จากหลายแหล่งทั้งชาวจีนที่เข้ามาตั้งรกรากในภาคใต้และกลุ่มชาติพันธุ์ที่เข้ามาติดต่อค้าขายและตั้งถิ่นฐานตั้งแต่สมัยประวัติศาสตร์ทั้งอินเดีย อาหรับ และชาว

ทั้งนี้ความหลากหลายชาติพันธุ์มีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตของผู้คนที่แสดงออกผ่านวัฒนธรรมด้านความเชื่อตั้งปรากฏศาสนาที่หลากหลายในวิถีวัฒนธรรมภาคใต้ ศาสนาที่สะท้อนลักษณะเด่นของสังคมพหุวัฒนธรรมภาคใต้คือศาสนาพราหมณ์-ฮินดู พุทธมหายานและพุทธหินยาน รวมทั้งศาสนาอิสลาม ทั้งนี้ลักษณะความเป็นสังคมพหุวัฒนธรรมด้านศาสนาบางครั้งมีปฏิสัมพันธ์ทั้งในเชิงสร้างความสัมพันธ์อันดีและความขัดแย้งทั้งนี้ขึ้นกับบริบทปัจจัยทางประวัติศาสตร์บางยุคสมัย อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ในพื้นที่ท้องถิ่นภาคใต้หลายช่วงเวลายังเป็นสิ่งสะท้อนเงาของสังคมพหุวัฒนธรรมภาคใต้ที่แตกต่างจากสังคมพหุวัฒนธรรมท้องถิ่นอื่นของประเทศไทยอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

1. การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับสังคมพหุวัฒนธรรมจากตำนานท้องถิ่นภาคใต้ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบกับการศึกษาประวัติศาสตร์ภูมิภาคอื่นในประเทศ
2. ควรมีการศึกษาสังคมพหุวัฒนธรรมจากโดยขยายขอบเขตการศึกษาในกลุ่มประเทศอาเซียนด้วยกันเองด้วยการศึกษาเปรียบเทียบตำนานประเทศต่างๆในกลุ่มอาเซียน
3. ควรศึกษาอิทธิพลวัฒนธรรมภายนอกที่เข้ามาบดบังความเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมในพื้นที่ภาคใต้ประเทศไทย
4. ควรมีการศึกษาพหุวัฒนธรรมในท้องถิ่นประเทศไทยในฐานะมรดกทางวัฒนธรรมของประเทศไทยและมรดกทางวัฒนธรรมของอาเซียน
5. การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับสังคมพหุวัฒนธรรมในท้องถิ่นภาคใต้จากเอกสารประวัติศาสตร์ควรมีการสำรวจงานเขียนโบราณในกลุ่มต้นฉบับซึ่งเป็นเอกสารรูปแบบจารีตเก่าแก่เป็นเอกสารหายากควรแก่การอนุรักษ์เพื่อการศึกษาเชิงวิชาการด้านประวัติศาสตร์พันธุ์สังคมวัฒนธรรม
6. การศึกษาวิจัยควรมีการนำผลการศึกษาไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาองค์ความรู้ในท้องถิ่นโดยเน้นประวัติศาสตร์ในมิติของสังคมหลากหลายวัฒนธรรม การส่งเสริมสิ่งดีงามในประวัติศาสตร์ซึ่งเป็นอีกด้านหนึ่งของความรุนแรงในประวัติศาสตร์
7. ควรมีการศึกษาเอกสารทางประวัติศาสตร์ร่วมกับการศึกษาหลักฐานกลุ่มคำบอกเล่าซึ่งจากการสำรวจข้อมูลท้องถิ่นพบว่าคำบอกเล่าเกี่ยวกับประวัติศาสตร์มีประโยชน์ในการศึกษาความสืบเนื่องของชุมชนในประวัติศาสตร์ภาคใต้หรือท้องถิ่นอื่นในประเทศ

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. 2457. พงศาวดารเมืองไทรบุรีในเอกสารประชุมพงศาวดารภาคที่ 2. พระนคร : ร.พ.ไทย.
- กรมศิลปากร. 2530. จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ. พิมพ์ในงานเฉลิมพระเกียรติ เนื่องในมหามงคลวันพระบรมราชสมภพ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ครบ 200 ปี, พระนคร : บริษัท วิคเตอร์ เพาเวอร์พอยต์ จำกัด.
- กรมศิลปากร (รวบรวม). 2506. พงศาวดารไทรบุรี พงศาวดารกลันตัน พงศาวดารตรังگان. ในประชุมพงศาวดารเล่มที่ 2 ภาคที่ 1 ตอนปลายและภาคที่ 2. กรุงเทพฯ : ศุภสภา.
- กรมศิลปากร. 2534. ก่อนประวัติศาสตร์ภาคใต้ ชุมพร ระนอง ตรัง สตูล. กรุงเทพฯ : บริษัททองรัตน์จำกัด. กรมศิลปากร. 2546. กลองมโหระทึกในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : บริษัท อาทิตยโปรดักส์ กรุ๊ป จำกัด.
- กรมศิลปากร. 2503. ตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางยุพินไตรภักดิ์ 4 ก.ย.
- กรมศิลปากร. 2532. ถलगูเก็ด และชายฝั่งทะเลอันดามันโบราณคดี ประวัติศาสตร์ ขาดิพนธ์ และเศรษฐกิจ. กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด.
- กรมศิลปากร. 2543. โบราณคดีศรีวิชัย. นครศรีธรรมราช : โรงพิมพ์เม็ดทราย.
- กรมศิลปากร. 2531. โบราณคดี 4 ภาค. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์หัตถศิลป์.
- กรมศิลปากร. 2544. ประวัติศาสตร์การพาณิชย์นาวีไทย. กรุงเทพฯ : บริษัท สำนักพิมพ์สมพันธ์ จำกัด.
- กรมศิลปากร. มปป. ประวัติศาสตร์โบราณคดี นครศรีธรรมราช. กรุงเทพฯ : บริษัท เอ.พี.กราฟิคดีไซน์ และการพิมพ์จำกัด.
- กรมศิลปากร. 2536. พัฒนาการอารยธรรมไทย. กรุงเทพฯ : บริษัทรุ่งศิลป์การพิมพ์จำกัด.
- กรมศิลปากร. 2543. พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติสงขลา. พิมพ์ครั้งที่สอง. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สมพันธ์ จำกัด.
- กรมศิลปากร. แหลมโพธิ์. 2531 กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.
- กระทรวงศึกษาธิการ. 2543. วัฒนธรรมพัฒนาการทางประวัติศาสตร์เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดปัตตานี. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- กระทรวงศึกษาธิการ. 2543. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดพัทลุง. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- ขจร สุขพานิช. 2521. ประวัติศาสตร์ไทย พ.ศ. 1600 – 2310. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แสงรุ่งการพิมพ์.

ครองชัย หัตถา. 2548. **ประวัติศาสตร์ปัตตานีสันยอาณาจักรโบราณถึงการปกครอง 7 หัวเมือง.**

ปัตตานี : มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์วิทยาเขตปัตตานี.

ครองชัย หัตถา.2541. “เศรษฐกิจการพาณิชย์ต่างประเทศของปัตตานีในอดีต” วารสารภูมิแล

ปีที่ 19 ฉบับที่ 12 (พฤษภาคม-สิงหาคม). หน้า 1 – 10.

ครองชัย หัตถา. 2549. **มัสยิดกรือเซะมรดกอารยธรรมปัตตานี.**ปัตตานี : Gooldea.

คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี2526.

ประชุมคณาจารย์ภาคที่ 1. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี.

คณะ เสมารธรรมจักร2538. **ศาลเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว : ประวัติความเป็นมาและวัฒนธรรมที่**

เกี่ยวข้อง. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาไทยคดีศึกษา

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒสงขลา.

คันชี่ คิลิซึ (เขียน). ทวีธีรวงศ์เสรี(แปล). 2523. “การติดต่อสัมพันธ์ระหว่างปัตตานีกับญี่ปุ่นในสมัย

อยุธยา”.วารสารประวัติศาสตร์ (มค.-เม.ย.)1-7.

จันทร์จิรายุ รัชนี้,ม.จ. 2526. “ช่องแคบเขียะโ้วจากหลักฐานจีน” ใน**ประวัติศาสตร์และ**

โบราณคดี คาบ สมุทราชวังพระ. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา.

จันทร์จิรายุ รัชนี้ ,ม.จ. 2521.“นครศรีธรรมราชในสมัยศรีวิชัย”, รายงานการสัมมนา

ประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช วิทยาลัยครุนครศรีธรรมราช. กรุงเทพฯ :

โรงพิมพ์กรุงสยามการพิมพ์. หน้า 81 – 88.

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,คณะอักษรศาสตร์. 2539. **อารยธรรมสมัยใหม่-ปัจจุบัน.**กรุงเทพฯ :

โรงพิมพ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ฉี่ หวินเฉียว. 2526.“ไปตาเหนียนสื่อ (ประวัติเมืองปัตตานี)”, **ภูมิแล.6** (มกราคม), 25-26.

ชาโรม อาหมัด. 2528. **ความสัมพันธ์ระหว่างเคดาห์ และสยาม** (แปลโดยนันทนา ตันติเวส).

กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์หัตถศิลป์.

ชิน อยู่ดี.2529. **สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย.** กรุงเทพฯ : บริษัท รุ่งศิลป์การพิมพ์

(1977) จำกัด.

ชัยวุฒิ พิชะกุล.2525. **ข้าราชการนางเลือดขาว.** พัทลุง : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง.

(อัตสำเนา).

_____. 2527. **ความรู้เรื่องโบราณวิทยาเมืองพัทลุง.** กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการ

วัฒนธรรมแห่งชาติ.

_____.2531. “หลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์พัทลุงพุทธศตวรรษที่ 12 – 20”

ใน รายงานการสัมมนา**ประวัติศาสตร์และโบราณคดีพัทลุง.** พัทลุง : ศูนย์วัฒนธรรม

จังหวัดพัทลุง โรงเรียนสตรีพัทลุง.

_____.2538. **การศึกษา “เพดานนางเลือดขาว”** ฉบับเขียนบางแก้วอำเภอลำชะงูจังหวัด

พัทลุง. ปริญญาานิพนธ์ ศศ.ม.สงขลามาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒสงขลา.

- พิทยา บุขรรัตน์.2550.ปริวรรตหนังสือบุดเรื่องประวัตินางเลือดขาวและตำนานเมืองพัทลุง
สงขลา :สถาบันทักษิณคดีศึกษามหาวิทยาลัยทักษิณ.
- ชัยวุฒิ พิชะกุล .2542.“นางเลือดขาว : ตำนาน” สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้. สงขลา:สถาบัน
ทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ.
- ชัยวุฒิ พิชะกุล .2550.ปริวรรตหนังสือบุดเรื่องตำราพระเพลาวัตบางแก้ว. สงขลา :สถาบัน
ทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ.
- ชัยวุฒิ พิชะกุล .2543.ปริวรรตหนังสือบุดเรื่องตำราพราหมณ์เมืองพัทลุง. สงขลา :สถาบัน
ทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ.
- ชัยวุฒิ พิชะกุล .2546.ปริวรรตหนังสือบุดเรื่องพงศาวดารเล่ม10ฉบับพบที่วัดเขียนบางแก้ว.
สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษามหาวิทยาลัยทักษิณ.
- ชัยวุฒิ พิชะกุล .2547.ย้อนรอยเส้นทางและมรดกสถานหลวงพ่อดอยเหียบน้ำทะเลจืด
วัดช้างให้อำเภอ โคกโพธิ์จังหวัดปัตตานี. สงขลา :สถาบันทักษิณคดีศึกษา
มหาวิทยาลัยทักษิณ.
- ญาณินทร์ เพชรสุวรรณ.2544. ความเชื่อเกี่ยวกับหลวงพ่อดอยเหียบน้ำทะเลจืด
ในจังหวัดสงขลา จังหวัดพัทลุง และจังหวัดปัตตานี.
วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ.
- ชูสิริ จามรมาน. 2528. ข้อมูลทางศิลปะและโบราณคดี ณ. เมืองโบราณยะรัง อ.ยะรัง
จ.ปัตตานี. ม.ป.ท.
- ดร.ณิ แก้วม่วง และคณะ.2529. “จีน : ผู้คนและวัฒนธรรมในภาคใต้”
สารานุกรมวัฒนธรรม ภาคใต้ เล่มที่ 2. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.หน้า 818 – 834.
- ดำรงราชานุภาพ, กรมพระยา.2547. ประชุมพงศาวดารภาคที่3. พระนคร : หอสมุดวชิรญาณ.
- ดำรงราชานุภาพ, กรมพระยา. 2459. พระราชพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 2.
พระนคร : ร.พ.ไทย.
- เดวิด เค. ้วยอาจ.2519. “การเขียนประวัติศาสตร์ไทยแบบตำนานและพงศาวดาร”
วารสารธรรมศาสตร์.
6(มิถุนายน-กันยายน), หน้า 1 - 8.
- _____. 2520.(รวบรวม) ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช. รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์
นครศรีธรรมราช ครั้งที่ 2 : ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและสังคมของ
นครศรีธรรมราช.วิทยาลัยครู นครศรีธรรมราชและสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรม
แห่งชาติ.
- ตรี อามาตย์กุล.2505. “นครศรีธรรมราช”. รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช. พิมพ์เป็นอนุสรณ์
งานพระราชทานเพลิงศพพลเอกเจ้าพระยาบดินทรเดชาฯ,หน้า 1 – 45.

ตำนานพราหมณ์เมืองนครศรีธรรมราช.2473. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพอำมาตย์เอก

พระยารัษฎานุประดิษฐ์ (สินธุ์ เทพหัสดิน ณ อยุธยา). กรุงเทพฯ :

โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช.2525. พิมพ์ครั้งที่ 2 นครศรีธรรมราช, ศูนย์วัฒนธรรมภาคใต้

วิทยาลัยครุนครศรีธรรมราช.

ตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช. 2505. ในรวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช.

พิมพ์เป็นอนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพพลเอกเจ้าพระยาบดินทรเดชาฯ.

หน้า 78 – 95.

ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช.2505. ในรวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช.

พิมพ์เป็นอนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพพลเอกเจ้าพระยาบดินทรเดชาฯ.

หน้า 46 - 63.

ตำนาน (เพลา) นางเลือดขาว ฉบับชัชวาลย์ พิชะกุล (ปริวรรต)2538. ใน

การศึกษาเพลานางเลือดขาวฉบับวัดเขียนบางแก้ว อำเภอเขาชัยสน

จังหวัดพัทลุง. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร

มหาบัณฑิต สาขาไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

ทวีศักดิ์ ล้อมลัม. 2515. การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับหัวเมืองประเทศราชในสมัย

รัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.2325-2411). วิทยานิพนธ์สาขาสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัย ศรีนครินทรวิโรฒ.

เทศาภิบาล เล่มที่ 3 – 4 ร.ศ. 126. ยอเข้าตำราหมื่นตราพระธรรมวิลาสเอาไปวิวาทเป็นหัวเมือง

สำเนาหนังสือครั้งกรุงเก่าว่าด้วยการพระราชทานที่กลับนา.

ทิวา ศุภจรรยา.2525. “ความสัมพันธ์ทางภูมิศาสตร์และที่ตั้งชุมชนโบราณในจังหวัดภาคใต้”.

รายงานการสัมมนาเรื่องประวัติศาสตร์และโบราณคดีศรีวิชัย. กรุงเทพฯ :

กองโบราณคดีกรมศิลปากร, 2525

ธราพงศ์ ศรีสุชาติ.2534. “หลักฐานทางโบราณคดีที่เกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานของผู้คนในภาคใต้”.

รายงานการ สัมมนาทางวิชาการเรื่องพัฒนาการทางวัฒนธรรม :กรณีทักษิณ.

กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา ลาดพร้าว.

ธราพงศ์ ศรีสุชาติ.2525. “ชุมชนแรกเริ่มสมัยประวัติศาสตร์บริเวณวัดพะโคะและใกล้เคียง”

ในวัดพะโคะ หนังสือที่ระลึกเนื่องในโอกาสบูรณะปฏิสังขรณ์วัดราชประดิษฐาน(พะโคะ).

กรุงเทพฯ : สยามการพิมพ์.หน้า 6 – 32.

_____2529. “สทิงพระ : ชุมชนโบราณ”. สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ เล่มที่ 9. สงขลา

: สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒสงขลา.หน้า 3650 – 3663.

- ธิดา สารยา. 2524. “กลัปกกับการขยายตัวของชุมชน” เมืองโบราณ. ปีที่ 7 ฉบับที่ 1 (ธันวาคม 2523- มีนาคม 2524), หน้า 86 – 95.
- _____. 2528. “ประวัติศาสตร์เมืองนครจากตำนานประวัติศาสตร์”, ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราชครั้งที่ 3 : ประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราชจากภาษาและวรรณกรรม. กรุงเทพฯ : วิทยาลัยครุนครศรีธรรมราช และสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.
- _____. 2539. ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ประวัติศาสตร์ที่สัมพันธ์กับสังคมมนุษย์. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- ธวัช รัตนนิชิต. 2505. ประวัติศาสตร์จังหวัดภาคใต้ นราธิวาส ปัตตานี ยะลา สตูล. ยะลา : ครูสัมพันธ์การ.
- ดำรงศักดิ์ อายุวัฒน. 2517. ไทยในมาเลเซีย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา.
- นาฏวิภา ชลิตานนท์. 2524. ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธรรมศาสตร์, 2524.
- นงคราญ ศรีชาย. 2544. ตามรอยศรีวิชัย. กรุงเทพฯ : บริษัท พินเนต พรินต์ติ้ง เซ็นเตอร์ จำกัด.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์ (บก.). 2550. มลายุศึกษาความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับประชาชนมุสลิมในภาคใต้. กรุงเทพฯ : อมรินทร์.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์ และคณะ. 2542. ชาว-มลายู : ผู้คนและวัฒนธรรมในภาคใต้. สารานุกรมวัฒนธรรม ไทย ภาคใต้ เล่ม 4. กรุงเทพฯ : บริษัท สยามเพรส แมเนจเม้นท์ จำกัด.
- นุชนภาพค์ ชุมดี. 2540. การตั้งถิ่นฐานของชุมชนโบราณบนสันทรายด้านชายฝั่งทะเลตะวันออกของภาคใต้ของไทย. สารนิพนธ์ประกอบการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิตภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- บรรเจิด ประทีป ณ ถลาง. 2526. ประวัติวัดพระนางสร้าง. ภูเก็ต : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดภูเก็ต.
- ประทุม ชุ่มเพ็งพันธ์. 2530. การเดินเรือและการค้าในอาณาจักรศรีวิชัย. กรุงเทพฯ : ป.สัมพันธ์พาณิชย์.
- ประทุม ชุ่มเพ็งพันธ์. 2550. พงศาวดารเมืองไทรบุรีตำนานมะโรง. กรุงเทพฯ : เดอโนว์เลจเซ็นเตอร์.
- ประทุม ชุ่มเพ็งพันธ์. 2526. นางเลียดขาว รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราชครั้งที่ 2 : ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและสังคมของนครศรีธรรมราช. วิทยาลัยครุนครศรีธรรมราช และสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. หน้า 115 – 129.
- ประทุม ชุ่มเพ็งพันธ์. 2555. เมืองนครศรีธรรมราชมหานคร. กรุงเทพฯ: ส.เอเชียเพรส.

ปรีชา นุ่นสุข และวิรัตน์ อีระกุล.2531. “พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชกับศิลปวัฒนธรรม
และสังคม

นครศรีธรรมราช” รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราชครั้งที่ 4 :

ศิลปวัฒนธรรม

นครศรีธรรมราชกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ และสังคมของนครศรีธรรมราช.

วิทยาลัย

ครุฑนครศรีธรรมราชและกรมศิลปากร,หน้า5 – 14.

_____.2525. “การศึกษาอารยธรรมของนครศรีธรรมราชจากศิลาจารึกภาษาทมิฬ ณ วัด
มหาธาตุวรมหาวิหาร” วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร. ม.ป.ท.

_____.2540. ประวัติานครศรีธรรมราช. นครศรีธรรมราช : สำนักศิลปะและวัฒนธรรม
สถาบันราชภัฏนครศรีธรรมราช.

ประชุมพงศาวดารเล่มที่ 2 พงศาวดารเมืองกลาง พงศาวดารเมืองไทรบุรี

พงศาวดารเมืองตรังกานู และพงศาวดารกลันตัน. 2506. กรุงเทพฯ : ครุสภา2506.

ประชุมพงศาวดารเล่ม30. พงศาวดารเมืองสงขลาฉบับเจ้าพระยาวิเชียรคีรี บุญสังข์

พิมพ์ครั้งที่ 1.2506. กรุงเทพฯ : ครุสภา.

ประชุมพงศาวดารเล่มที่ 3และภาค 4ตอนต้น พงศาวดารเมืองปัตตานี2506. พิมพ์ครั้งที่ 1 .

กรุงเทพฯ : ครุสภา.

ประชุมพงศาวดารเล่มที่12.2507. พงศาวดารเมืองพัทลุง. กรุงเทพฯ : ครุสภา.

ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์. 2511. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย,
“ประวัติเจ้าแม่อยู่หัว” ใน คติชาวบ้าน อำเภอสะทิงพระ อำเภอระโนด. 2531.

สงขลา : วิทยาลัยวิชาการศึกษาสงขลา.

ประวัติหลวงพ่อดำเหยียบน้ำทะเลจืด และคุณอนินทรพระเครื่องหลวงพ่อดำ วัดช้างให้

ตำบลป่าไร่ อำเภอโคกโพธิ์ จังหวัดปัตตานี. 2534. พิมพ์ครั้งที่6, ยะลา: แยกการพิมพ์.

ประพนธ์ เรืองณรงค์.2540. บุหงาปัตตานีคตินิยมมุสลิมชายแดนภาคใต้. กรุงเทพฯ :มติชน.

ประเสริฐ ณ นคร. 2528. จารึกจากนครศรีธรรมราช. รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์

นครศรีธรรมราช ครั้งที่3 : ประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช จากภาษาและ

วรรณกรรม. สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ และวิทยาลัยครู

นครศรีธรรมราช.หน้า 300-314.

ปิยนถ (นิโครธา) บุญนา.2534. ประวัติศาสตร์และอารยธรรมของศรีลังกาสัมัยโบราณถึง

ก่อนสมัยอาณานิคมและความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างศรีลังกากับไทย.

กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

แปลก ศิลปกรรมพิเศษ.2530. “ประมวลเรื่องพระเจ้าแผ่นดินเสด็จปัตตานี”, รุสมิแล. 7,

(พฤษภาคม- สิงหาคม), 57-64.

- ผ่องพันธุ์ มณีรัตน์.2529. **มานุษยวิทยากับการศึกษาคติชาวบ้าน**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ผาสุก อินทรารุช. 2535. “ความสัมพันธ์ทางด้านศาสนาและความเชื่อของเมืองสงขลา กับหัวเมืองต่าง ๆ และดินแดนภายนอก” ใน **สงขลาศึกษา:ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองสงขลา**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุฟ.
- ผาสุก อินทรารุช. 2542. **ทวารวดี การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ อักษรสมัย.
- ผาสุก อินทรารุช.2543. **พุทธปฏิมาฝ่ายมหายาน**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ อักษรสมัย.
- ผาสุก อินทรารุช.2522. **รูปเคารพในศาสนาฮินดู**. กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- พงศาวดารเมืองสงขลา**. 2519. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหลวงอนุสารกรณ์). กรุงเทพฯ: ศิลปากร.
- พงศาวดารเมืองสงขลา ฉบับพระยาวิเชียรคีรี(ชม)เรียบเรียง**.2529. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพลเรือตรีธนา ณ สงขลา.
- พรรณงาม เก่าธรรมสาร.2529. **การเมืองไทยในหัวเมืองปัตตานีในอดีตกับจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ**. **จุลสารแลใต้**. พิมพ์ครั้งที่ 1 กรุงเทพฯ : สยามสมัยจำกัด.
- พระโพธิ์รังสี. 2506. **สิทธิคนิทาน**, พระนคร : กรมศิลปากร.
- พระรัตนปัญญา. 2517. **ชินกาลมาลีปกรณ์**. พระนคร : กรมศิลปากร.
- พงศาวดาร กรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ**. 2515. กรุงเทพฯ : คลังวิทยา.
- พระนิพนธ์สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณ**. 2528.นครศรีธรรมราช: ศูนย์วัฒนธรรมภาคใต้วิทยาลัยครุศรีธรรมราชและมูลนิธิโตโยต้าแห่งประเทศไทย.
- พระนิพนธ์สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณ**. 2528.นครศรีธรรมราช: ศูนย์วัฒนธรรมภาคใต้วิทยาลัยครุศรีธรรมราชและมูลนิธิโตโยต้าแห่งประเทศไทย.
- พระนิพนธ์สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณ**. 2528.นครศรีธรรมราช: ศูนย์วัฒนธรรมภาคใต้วิทยาลัยครุศรีธรรมราชและมูลนิธิโตโยต้าแห่งประเทศไทย.
- พระนิพนธ์สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณ**. 2528.นครศรีธรรมราช: ศูนย์วัฒนธรรมภาคใต้วิทยาลัยครุศรีธรรมราชและมูลนิธิโตโยต้าแห่งประเทศไทย.
- พระบริหารเทพธานี. 2496. **พงศาวดารไทยเล่มที่ 4**. พระนคร : ส.ธรรมภักดี.
- พระยาทิพากรวงศ์. 2503. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1**. พระนคร : คุรุสภา.
- พระยาทิพากรวงศ์. 2504(ก). **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2**. พระนคร : คุรุสภา.
- พระยาทิพากรวงศ์. 2504(ข). **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3**. พระนคร : คุรุสภา.

- พระยารัตนภักดี. 2529. **ตำนานเมืองปัตตานีฉบับพระยารัตนภักดี**. มปท.
- พระยาวิเชียรคีรี(ชม)(เรียบเรียง). 2506. **พงศาวดารเมืองปัตตานี ในประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 3 และ 4 ตอนต้น**. พระนคร : ศุภสภา.
- พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)**. 2479 ในประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 64. กรุงเทพฯ : รพ.โสภณพิพรรฒธนากร.
- พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2468. **เสด็จประพาสแหลมมลายู รศ. 108-120**. พระนคร : ร.พ.ไทย.
- พระศรีบุรีรัฐ. มปป. **ตำนานเมืองปัตตานี**. มปท. (เอกสารศูนย์การศึกษาภาคใต้ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี).
- พรณี อวนสกุล. 2526. “เศรษฐกิจการพาณิชย์ต่างประเทศของเมืองนครศรีธรรมราชระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 – 24” รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช ครั้งที่ 2 ; **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและสังคมของนครศรีธรรมราช**. วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช และสำนักคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, หน้า 275 – 291.
- พิทยา บุขรรัตน์. 2539. **ตำนานโนรา : ความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมบริเวณรอบลุ่มทะเลสาบสงขลา**. สงขลา: สถาบันทักษิณคดีศึกษามหาวิทยาลัยทักษิณ.
- พิทยา บุขรรัตน์. 2546. **ปริวรรตหนังสือบุดเรื่องนิราศเมืองปะเหลียนของพระยาโสภณพัทลุง (สว่าง ณ พัทลุง)**. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษามหาวิทยาลัยทักษิณ.
- พิริยะ ไกรฤกษ์. 2533. **ประวัติศาสตร์ศิลปะและโบราณคดีในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด.
- พิริยะ ไกรฤกษ์. 2523. **ศิลปะทักษิณก่อนพุทธศตวรรษที่ 19**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์.
- พิริยะ ไกรฤกษ์. 2544. **อารยธรรมไทย พื้นฐานทางประวัติศาสตร์ศิลปะ**. กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).
- พุทธทาสภิกขุ. 2540. **แนวสังเขปของโบราณคดีรอบอ่าวบ้านดอน**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ เพาเวอร์พริ้นท์.
- พิริยศ ราธิมูลา. 2543. **พัฒนาการประวัติศาสตร์ราชอาณาจักรมลายูปัตตานี ตั้งแต่ค.ศ. 1350 – 1966 และการเข้ามาของศาสนาอิสลามในปัตตานี**. ปัตตานี : มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี.
- มานิจ ชุมสาย. 2517. **ชุดหลักฐานประวัติศาสตร์ไทยในต่างประเทศเรื่องประวัติศาสตร์มลายูและปัตตานี**. กรุงเทพฯ : สามัญนิติบุคคลนิยมวิทยาการพิมพ์.
- มูฮัมหมัดซบรี อับดุลมาลิก (เขียน) มาหะมะซากี เจ๊ะหะ (แปล). 2543. **ปัตตานีในอารยธรรมมลายู**. ปัตตานี : มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี.

ไมเคิล เจ มอนเตซาโตและแพทริก โจรี(บก.).2560.ไทยใต้ มลายูเหนือ: ปฏิสัมพันธ์บนคาบสมุท

แห่งความหลากหลาย.นครศรีธรรมราช: สำนักวิชาศิลปศาสตร์

มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์

ยงยุทธ ชูแว่น. 2529. “พัทลุง : จากเมืองปลายแดนของอยุธยาสู่เมืองภายในอาณาจักรในสมัยต้นรัตนโกสินทร์” ใน ประวัติศาสตร์และเมืองโบราณคดีพัทลุง.พัทลุง:โรงพิมพ์พัทลุง

หน้า117 – 134.ยงยุทธ ชูแว่น (บก.). 2550. ประวัติศาสตร์ตัวตนของภาคใต้สมัย

อยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์คาบสมุทไทย ในราชอาณาจักรสยาม. กรุงเทพฯ : นาค.

โยเนะโอะ อิซึอิ และโยชิภาวะ โทชิฮารุ (เขียน) พลัปลึง คงชนะ และคณะ (แปล). 2530.

ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมและมนุษยศาสตร์.

รุ่ง แก้วแดง. 2548. สงคราม และสันติสุขชายแดนภาคใต้. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน.

รัตติยา สาและ. 2547. “ปาตานี ดารุสละม มลายูอิสลามปาตานีสู่ความเป็นจังหวัดปัตตานีและ

นราธิวาส” ใน รัฐปัตตานีในศรัทธาเก่าแก่กว่ารัฐสุโขทัยในประวัติศาสตร์. กรุงเทพฯ :

สำนักพิมพ์มติชน.

วินัย คุรุวรรณพัฒน์. 2523. ทศนคติของคนไทยในสี่จังหวัดชายแดนภาคใต้ที่มีต่อประเทศสหพันธ์

มาเลเซีย. เอกสารวิชาการ สถาบันเอเชีย ลำดับที่ 6 . กรุงเทพฯ :

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม. 2527. “สทิงพระและล้งสุกะ” วารสารเมืองโบราณ. ปีที่ 19 ฉบับที่ 1

(ม.ค.- มี.ค.) 2536 หน้า 19-32.

ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม. 2536. “ปัตตานีในภาพประวัติศาสตร์ศรีวิชัย” วารสารเมืองโบราณ. ปีที่ 19

ฉบับที่ 1 (มค.-มีค.) 2536 หน้า 19-33.

ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม. 2546. อารยธรรมแหลมทองคาบสมุทไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน.

ศรีศักดิ์ วัลลิโภดมและคณะ 2550.เล่าขานตำนานใต้. กรุงเทพฯ :มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์

ศูนย์การศึกษาเกี่ยวกับภาคใต้. 2525. ตำนานเมืองปัตตานีจากฉบับ Sejarah Kerajaan

Melayu Patani. ปัตตานี : ศูนย์กลางเกี่ยวกับภาคใต้ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

วิทยาเขตปัตตานี.

สถาบันทักษิณคดีศึกษา.2535. การสัมมนาทางวิชาการ สงขลาศึกษาประวัติศาสตร์และ

โบราณคดีเมืองสงขลา.กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ปจำกัด.

สถาบันทักษิณคดีศึกษา.2526. เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง ประวัติศาสตร์

และโบราณคดีคาบสมุทรทิงพระ. มปท.

สุจิตต์ วงษ์เทศ.2547.ชาติพันธุ์สุวรรณภูมิ บรรพชนคนไทยในอุษาคเนย์. กรุงเทพฯ:

บริษัทพิฆเนศพริ้นติ้งเซ็นเตอร์จำกัด.

สุจิตต์ วงษ์เทศ (บรรณาธิการ).รัฐปัตตานีใน“ศรีวิชัย”.กรุงเทพฯ :

บริษัท พิกเนศพริ้นติ้งเซ็นเตอร์จำกัด.

สุจิตต์ วงษ์เทศ.2543. **ศรีวิชัยในสยาม**. กรุงเทพฯ : บริษัท พิมพ์เนศ พรินต์ติ้ง เซ็นเตอร์ จำกัด.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. 2548.**อันดามันสุวรรณภูมิ ในประวัติศาสตร์อุษาคเนย์**. กรุงเทพฯ :

บริษัท พิมพ์ดี จำกัด.

สุจิตต์ วงษ์เทศ.2543. **เกาะสนิมกริชแลววิถีชีวิตชาวใต้ตอนล่าง**. กรุงเทพฯ :

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

สุจิตต์ วงษ์เทศ.2523. **รายงานการวิจัยพุทธศาสนาแถบลุ่มทะเลสาบสงขลาฝั่งตะวันออกสมัยอยุธยา**. สงขลา:สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒสงขลา,

_____. 2525. “ความสำคัญของวัดพะโคะในอดีต” ใน **วัดพะโคะ**. กรุงเทพฯ:

โรงพิมพ์กรุงสยามการพิมพ์.หน้า44 – 54.

_____. 2529. “ความเชื่อของชาวภาคใต้” **สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ เล่มที่ 2**.

สงขลา: สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒสงขลา, หน้า467 – 468.

_____. 2527. “โนรา” ใน**สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ เล่มที่ 5**. กรุงเทพฯ :

สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒสงขลา,หน้า1804 – 1819.

สว่าง เลิศฤทธิ.2530. **การสำรวจขุดค้นทางด้านโบราณคดีบริเวณเมืองโบราณยะรัง อำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี**. โครงการวิจัยเกี่ยวกับรัฐพหุวัฒนธรรมในสมัยศรีวิชัย ในบริเวณลุ่มแม่น้ำปัตตานี.

_____.2531. **เมืองโบราณยะรัง**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พรินต์ติ้งกรุ๊ป.

เสนีย์ มะดากะกุล.2517. “ประวัติศาสตร์ปัตตานีโบราณ ราชอาณาจักรลังกะสุกะอยู่ที่ไหน”

วารสารรัฐสมิแล มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ปีที่ 3 ฉบับที่ 1

(มีนาคม – เมษายน),หน้า12 – 28.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า,2516. **ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม**. กรุงเทพฯ :

โรงพิมพ์พิมพ์เนศ. สำนักนายกรัฐมนตรี.2510. **ประชุมพระตำราบรมราชูทิศ**

เพื่อกลปนาสมัยอยุธยาภาค 1. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรี.

สุวิทย์ ทองศรีเกตุ.2526. **อิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ในนครศรีธรรมราช**.

รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์ นครศรีธรรมราช ครั้งที่2:

ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ และสังคมของนครศรีธรรมราช. วิทยาลัยครู

นครศรีธรรมราชและสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ,หน้า 342 – 366.

เสาวนีย์ จิตต์หมวด. 2531. **กลุ่มชาติพันธุ์ : ชาวไทยมุสลิม**. กรุงเทพฯ : กองทุนสง่าารุริระอัมพร.

สุรินทร์ พิศสุวรรณ. 2525. **นโยบายประสมประสานชาวมลายู มุสลิมในประเทศ**

สมัยรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สุจิตต์ วงษ์เทศ (บท). 2527. **ประวัติศาสตร์ปกปิดของ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้**

รัฐปัตตานีในศรีวิชัย เก้าแก่กว่ารัฐสุโขทัยในประวัติศาสตร์.กรุงเทพฯ :

สำนักพิมพ์มติชน.

- สุภัทร สุคนธาภิรมย์ ณ พัทลุง. 2530. **ประวัติศาสตร์สายสกุลสุลต่านสุไลมาน**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง.
- สุภทรดิศ ดิสกุล,มล. 2522. **ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000**.พระนคร : สำนัก นายกรัฐมนตรี.
- เสฐียร โกเศศ (นามแฝง). 2517. **แหลมอินโดจีนสมัยโบราณ**.พระนคร : ศิลปะบรรณาการ.
- เสนีย์ มะดากะกุล. 2517 “ความสัมพันธ์ระหว่างปัตตานีกับนานาชาติ”, **รัฐมิลแล.3** (พฤษภาคม-มิถุนายน).
- เหยิน ฉงฉา. 2532 . “ที่ตั้งของลังกาสุกะตามทัศนะทางภูมิศาสตร์”, (แปลโดย อนันต์ โอภะ).
- รัฐมิลแล. 12** (พฤษภาคม-สิงหาคม), 30-34.
- อ. บางนรา (นามแฝง). 2519. **ปัตตานี อดีต – ปัจจุบัน**. กรุงเทพฯ : ศูนย์การพิมพ์.
- อนันต์ วัฒนานิก. 2527. **แลหลังเมืองปัตตานี**. ปัตตานีโครงการจัดตั้งศูนย์การศึกษาเกี่ยวกับภาคใต้ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี.
- อนันต์ วัฒนานิก. 2531. **ประวัติเมืองลังกาสุกะ เมืองปัตตานี**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มิตรสยาม.
- อมรา ศรีสุชาติ. 2544. **สายรากภาคใต้ ภูมิลักษณะ รูปลักษณะ จิตลักษณะ**. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว).
- อมรา ศรีสุชาติ. 2532.**งานชุดค้นแหล่งโบราณคดีเกาะคอเขาและแหลมโพธิ์ และการศึกษาเส้นทางการค้าทางทะเล**. ศิลปากร. 33,1 (มีนาคม-เมษายน).
- อมรา ศรีสุชาติ.2532. **ชาวต่างชาติในศิลปกรรมไทย**. ศิลปากร. 33,1 (มีนาคม-เมษายน).
- อารีฟิน บินจิ. อ. ลออแมน และอาหมัดสมบูร์น บังหลวง. 2543. **ปาตานีดารุสลาม**. ยะลา : สำนักพิมพ์มุสลิมนิวส์.
- อารีฟิน บินจิ. อ.ลออแมน และซุฮัยมีย์ อิสมาแอล. 2550. **ปาตานี ประวัติศาสตร์และการเมืองในโลกมลายู**.ยะลา : มูลนิธิวัฒนธรรมอิสลาม.
- อาหมัด ฟัดลี อัล-ฟาตานี (เขียน) นิอับดุลรากิบ ศิริเมธากุล (แปลและเรียบเรียง). 2540. **ประวัติศาสตร์เมืองปัตตานี ฉบับ Pengantar Sejarah Patani**. ปัตตานี : มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี.
- อิบรอฮิม ชุกรี (เขียน). หะสัน หมัดหมาน และมาหะมะ ซากี เจ๊ะหะ (แปล) ดลมนรจัน บากา (เรียบเรียง) . 2549. **ประวัติศาสตร์ราชอาณาจักรมลายูปาตานี**.ปัตตานี : สถาบันสมุทรัฐเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- อิมรอน มะลูลีม. 2538. **วิเคราะห์ความขัดแย้งระหว่างรัฐบาลไทยกับมุสลิมในประเทศไทย** **กรณีศึกษา กลุ่มมุสลิมในเขตจังหวัดชายแดนภาคใต้**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ อิสลามิก อะเคเดมี.

อุดม หนูทอง.2525. “หลวงพ่อดำในแง่ตำนานและความเชื่อ” ในวัดพะโคะ.หนังสือที่ระลึกเนื่องในโอกาสบูรณะปฏิสังขรณ์วัดราชประดิษฐาน(พะโคะ).กรุงเทพฯ:สยามการพิมพ์, หน้า 83 – 98.

แอนโทนี ริด(เซียน) พงษ์ศรี เลอะวัฒนะ(แปล).2547.เอเซียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคการค้า ค.ศ.1450-1680เล่มที่1ดินแดนใต้ลม.กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์ซิลค์เวอร์ม.

แอนโทนี ริด(เซียน) พงษ์ศรี เลอะวัฒนะ(แปล).2548.เอเซียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคการค้า ค.ศ.1450-1680เล่มที่ 2การขยายตัวและวิกฤติการณ์.กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์ซิลค์เวอร์ม.

เอกสารภาษาต่างประเทศ

Abdullah b. Mohamed (Nalula). 1981. **Keturunan Raja Kaja Kelantan dan Peristiwa-peristiwa Bersejarah**. Kelantan:Hakcipta Perbadanan Muzium Negeri Kelantan.

A.Malek. 1993. **Umat Islam Patani Sejarah dan Politik**. Kualaumpur : Shah Alam.

Awang Had Salleh.1985. **Institusi Pondok di Malaysiain Zainal Kling Masyarakat Melaya**. Kualalumpur : Univesity Malaya.

Bougas, W.A.1994.The **Kingdom of patani Between Thailand Malay Mandala**. ualalumpur:Selanger Kebang saan Malaysia.

Braddell, Roland, Sir.1980. **A study of ancient times in the Malay Peninsular and the straits of Malacca and notes on ancient times in Malaya**, Kuala Lumpur : Art Printing Works.

Brown,C.C.1976. **Sejarah Melayu or malay Annals**.Kualalumpur : Oxford University Press.

Dewan BahasavvDan Pustaka.1972. **Hikayat Merong Mahawangsa**.Kualalumpur : Kementerian Pelajaran Malaysia.

Drakard, J.1990. **A malay Frontier : Unity and Duality in a Sumatran Kingdom**.Ithaca

Corneell University Southeast Asia Program.

Hall D.G.E.1981. **A History of South-East Asia**. NewYork : St.Martin’s Prees.

Higham, Charles.2002. **Early Cultures of Mainland Southeast Asia**. Thailand : Amarin Printing and Publishing Public Co. Ltd.

- Hooker, Virginia Matheson.2003. **A Short History of Malaysia**. Silkworm Books.
- Ibrahim Syukri (pseudonym) Conner Bailey and John N. Miksic
(Translated).1985.**History of the Malay Kingdom of pattani Sejarah
Kerajaan Melayu patani**.Ohio : University Center for Internatinal
Studies.(Monographs in InternatinalStudies Southeast Asia Series Number 68).
- Kennedy, J. 1962. **A History of Malaya**. London: Macmillan & Co.Ltd.,
- Low. J. (Translated). 1980. **Merong Mahawangsa The Kedah Annals**.
Reprinted by the American Presbyterian Society.
- Luce, G. H. and David Chandler. **The Khmers**. Blackwell, 1995.
- Mohd, Zamberi A. Malek.1994. **Patani dalam Tamaddun Melayu**.
Knalalumpur :Dewan Bahass dan Pustaka.
- Nik Anuar Nik Mahmud.1999. **Sejarah Perjuangan Melayu Patani 1785-1954**.
Bangi:Penerbit. University Kebangsaan Malaysia.
- O'Connor, Jr. Stanley J (editors). 1986.**The Archaeology of Peninsular Siam**. The
Siam Society.
- O' Reilly, Dougald J. W.2007. **Early Civilizations of Southeast Asia**.
Altamira Press.
- Roff, W.R.1975. **National is me Melayu**. Kuala Lumpur : University Malaya.
- Shaw & Mohd. Kassim Haji Ali.1971. **Coin of the North Malaya**.
Kuala Lumpur : Muzivm Negara.
- Shellaber, W.G.1979. **Sejarah Melayu**. Kuala Lumpur : Fajar Bakt Sdn.Bhd.
- Sir R.O. Wjnstedt.1936. **Note on the history of Kedan:Jmbras**, Kuala Lumpur :
Muzivm Negara.
- Teeuw, A and Wyatt, D.K.1970. **Hikayat Patani the Story of Patani**. The Hague
Martinus Nijhoff.
- Wheatley, Paul.1980. **The Golden Khersonese**. Kuala Lumpur : University of
Malayu Press.
- Wheatley, Paul .1964. **Impression of the Malay Peninsula in Ancient
Time**. Singapore : Eastern University Press. Ltd.

.....

บทความวิจัยสำหรับการเผยแพร่

การศึกษาประวัติศาสตร์สังคมพหุวัฒนธรรมจากตำนานท้องถิ่นภาคใต้

A study of multicultural society history from local historical myths Southern

รองศาสตราจารย์ไข่มุก อุทยานลี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

รองศาสตราจารย์บรรจง ฟารุ่งแสง มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีจุดมุ่งหมายศึกษาพัฒนาการสังคมพหุวัฒนธรรมในท้องถิ่นภาคใต้จากตำนานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้และเพื่อวิเคราะห์คุณค่าการดำรงสังคมพหุวัฒนธรรมในสังคมท้องถิ่นภาคใต้ที่สะท้อนผ่านตำนานท้องถิ่น ใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์วิเคราะห์ข้อมูลเอกสารตำนานท้องถิ่นที่ปริวรรตแล้ว และเผยแพร่ การวิเคราะห์ข้อมูลจากการวิจัยโดยการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมพหุวัฒนธรรมจากตำนานประวัติศาสตร์ภาคใต้โดยบูรณาการกรอบคิดในการศึกษาจากแนวทฤษฎีหน้าที่นิยม การศึกษาสังคมพหุวัฒนธรรม และแนวการศึกษาหลักฐานทางประวัติศาสตร์ โดยกรอบคิดเชิงหน้าที่นิยมที่เน้นการมองสังคมทั้งระบบ ลักษณะทางวัฒนธรรมในแต่ละสังคมล้วนมีส่วนเกี่ยวข้องกันสัมพันธ์กัน และมีหน้าที่จรรโลงสังคมให้อยู่รอดได้และตอบสนองต่อความต้องการทางสังคม

ผลการศึกษาพบว่าพัฒนาการสังคมพหุวัฒนธรรมในท้องถิ่นภาคใต้จากตำนานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้พบว่าด้านพัฒนาการสังคมพหุวัฒนธรรมภาคใต้ยุคแรกเริ่มประวัติศาสตร์จากตำนานประวัติศาสตร์ภาคใต้ตั้งแต่ภาคใต้ตอนบนจนภาคใต้ตอนล่างสะท้อนการมีวัฒนธรรมดั้งเดิมของคนท้องถิ่นและการรับวัฒนธรรมจากภายนอกช่วงราวพุทธศตวรรษที่5-11 พัฒนาการของการก่อร่างสร้างชุมชนสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ของสังคมพหุวัฒนธรรมภาคใต้มีการติดต่อและรับเอาอารยธรรมสมัยประวัติศาสตร์จากดินแดนภายนอกเป็นการผสมผสานทางวัฒนธรรมท้องถิ่นกับวัฒนธรรมภายนอกทั้งด้านชาติพันธุ์ ความเชื่อศาสนา ภาษา การศึกษาพัฒนาสังคม พหุวัฒนธรรมยุครัฐโบราณภาคใต้พบว่าในช่วงพุทธศตวรรษที่12-21เป็นยุคที่สังคมในภาคใต้มีการพัฒนาขึ้นเป็นอาณาจักรหรือรัฐโบราณในภาคใต้ตำนานภาคใต้สะท้อนเรื่องราวของการเกิดอาณาจักรสำคัญของบ้านเมือง สะท้อนจากพหุวัฒนธรรมด้านชาติพันธุ์ในยุคแรกเริ่มมีการขยายบทบาททางสังคมวัฒนธรรมในพื้นที่คาบสมุทร ด้านพหุวัฒนธรรมศาสนาสำคัญที่แผ่อิทธิพลเหนือรัฐโบราณ

การศึกษาพัฒนาการสังคมพหุวัฒนธรรมยุคการรวมชาติสู่ความเป็นรัฐชาติพบว่า พหุวัฒนธรรมด้านเชื้อชาติและการหลอมรวมสู่ความเป็นพลเมืองของรัฐหลังพุทธศตวรรษที่21-24 เป็นต้นจึงเกิดการหลอมรวมความพหุวัฒนธรรมให้เป็นหนึ่งเดียวโดยอาศัยการรวบรวมประวัติศาสตร์เพื่อให้เกิดการสร้างความเป็นปึกแผ่นของรัฐชาติ การดำรงอัตลักษณ์ของวัฒนธรรมแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ผ่านเป็นประวัติศาสตร์ตำนานร่วมสมัยในยุคร่วมสมัยราวพ.ศ.2500เป็นต้นมาจนปัจจุบันการเขียนความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ภายใต้ความคิดความหลากหลายทางวัฒนธรรมเป็นที่มาของการสร้างชาติ

ด้านคุณค่าการดำรงสังคมพหุวัฒนธรรมในสังคมท้องถิ่นภาคใต้ที่สะท้อนผ่านตำนานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นได้พบว่าคุณค่าของพหุวัฒนธรรมซึ่งมีการสืบทอดและดำรงอัตลักษณ์ของคนในสังคมพหุวัฒนธรรมในภาคใต้ที่ควรมีการสืบทอดและดำรงอัตลักษณ์ในการวิจัยหมายถึงวิถีชีวิตของผู้คนบนพื้นฐานวัฒนธรรมอันสามารถบ่งบอกอัตลักษณ์ของคนในสังคมที่อาจแตกต่างกันทั้งด้านชาติพันธุ์ ศาสนา ภาษา ประเพณี ศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่นแม้ว่าวัฒนธรรมดังกล่าวอาจมีการปรับเปลี่ยนเพื่ออยู่รอดท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงทางสังคม แต่ความเป็นพหุวัฒนธรรมดังกล่าวจะดำรงอยู่และแสดงให้เห็นถึงความมีตัวตนของท้องถิ่นภาคใต้

คำสำคัญ : สังคมพหุวัฒนธรรมภาคใต้ ตำนานประวัติศาสตร์ภาคใต้

Abstract

The purposes of this research were to explore development of multicultural society in southern area obtained from local southern legends and to analyze values of existence of multicultural society in southern area reflected through local legends. This study was conducted using historical methods to assess the transliterated local legends. The data were analyzed based on the study on history of multicultural society from the local southern legends as well as the integration of functionalist framework. Functionalism focused on the whole society and cultural aspects of each society were associated to sustain the society and serve social needs.

The results found that the legends in upper to lower southern parts in the early historical period demonstrated traditional culture of local people and acculturation during Buddhist Era 5-11. In terms of community establishment, the multicultural society in southern area was developed through contact with other regions and combination of historical civilization including ethnicity, religion, and language. The findings also revealed that, during Buddhist Era 12-21, several ancient states in southern area were developed into significant kingdoms. When considering ethnic aspect of multiculturalism in the early stage, social and cultural roles were expanded in southern peninsular. In terms of religious aspect, there was an important religion having an influence in the ancient stages. Speaking of nation-state reunification, moreover, multicultural race and citizenship had been formed after Buddhist Era 21-24 through historical collection to build solidarity. The cultural identity of each ethnic group had been maintained through contemporary legends since Buddhist Era 2500. Therefore, the origin of nation-building was rooted in written history based on the multiculturalism concept.

The values of existence of multicultural society in southern area were depicted through local legends. These local legends were inherited to maintain the identities of local people in southern multicultural society. Such inheritance represented the way of life based on the culture and different identities of local people including ethnicity, religion, language, tradition, and art. Even though such culture might be changed or adjusted for survival in social change, the multiculturalism still remained to present the identity of local southern area.

บทนำ

โครงการวิจัยเรื่องการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมพหุวัฒนธรรมจากตำนานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้เป็นโครงการวิจัยที่ศึกษาสภาพสังคมภาคใต้ในสมัยประวัติศาสตร์สะท้อนการดำรงอยู่ร่วมกันในลักษณะสังคมพหุวัฒนธรรม ส่วนหนึ่งปรากฏในการบันทึกเรื่องราวท้องถิ่นในตำนานประวัติศาสตร์ซึ่งถูกบันทึกจากคนรุ่นก่อนในลักษณะบอกเล่าเรื่องราววิถีชีวิตชาวบ้านภาคใต้เรียกกันว่าตำนานท้องถิ่น ดังนั้นตำนาน

ท้องถิ่นจึงมีคุณค่าต่อการศึกษาประวัติศาสตร์เนื่องจากเป็นหลักฐานบ่งบอกความเป็นตัวตนของท้องถิ่นภาคใต้ที่มีความเป็นสังคมพหุวัฒนธรรมทั้งเชื้อชาติ ภาษา ศาสนา นอกจากนี้ตำนานยังบ่งบอกอัตลักษณ์ของผู้คนที่หลากหลายในสังคมภาคใต้สมัยประวัติศาสตร์เป็นอย่างดี ตำนานเป็นข้อมูลประวัติศาสตร์ที่เป็นผลผลิตของสังคมมนุษย์ในอดีตที่ผ่านมา ซึ่งมีความสำคัญต่อนักประวัติศาสตร์ในการศึกษาวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของสังคมท้องถิ่นที่สร้างหรือบันทึกตำนานนั้นๆ ดังนั้นการศึกษาความสำคัญของตำนานประวัติศาสตร์จึงเป็นส่วนที่เชื่อมโยงภาพประวัติศาสตร์ของคนในท้องถิ่นอย่างแท้จริง เรื่องราวของสังคมพหุวัฒนธรรมผ่านตำนานประวัติศาสตร์ภาคใต้สามารถสะท้อนระบบความคิดของคนในอดีตที่แตกต่างจากคนในสังคมปัจจุบัน ดังนั้นการศึกษาเกี่ยวกับตำนานจึงน่าเป็นงานเขียนทางประวัติศาสตร์ที่มีความผูกพันใกล้ชิดกับวิถีชีวิตของคนในสังคมระดับท้องถิ่นมากที่สุด เพราะตำนานถูกสร้างขึ้นโดยเป็นไปตามพัฒนาการทางสังคม รวมทั้งมีร่องรอยของการสืบทอดเรื่องราวในอดีต แม้ว่าตำนานบางเรื่องอาจมีเค้าความจริงหรือสร้างขึ้นจากมโนภาพและความนึกคิดตามอุดมคติคนในสังคมก็ตาม แต่ในแง่นี้ตำนานก็ยังเป็นเครื่องสะท้อนอดีตของมนุษย์ในด้านความเชื่อ ทัศนคติ และประสบการณ์ของสังคมมนุษย์ โดยถูกกลั่นกรองเป็นเนื้อหาในงานเขียนประวัติศาสตร์ซึ่งปรากฏเรื่องราวทางสังคมมนุษย์

ในการวิจัยศึกษาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์สังคมพหุวัฒนธรรมของท้องถิ่นภาคใต้ผ่านตำนานประวัติศาสตร์ของภาคใต้ซึ่งบ่งบอกวิถีชีวิตชาวภาคใต้ในลักษณะสังคมพหุวัฒนธรรมอันเป็นอัตลักษณ์ของท้องถิ่นภาคใต้จากอดีตสู่ปัจจุบันอีกด้วย ดังจะเห็นได้จากความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ การอยู่ร่วมกันของกลุ่มคนต่างศาสนาในพื้นที่เดียวกัน ซึ่งเป็นผลมาจากพัฒนาการของสังคมภาคใต้ในสมัยประวัติศาสตร์ ดังนั้นการศึกษาด้านานพื้นบ้านของชุมชนภาคใต้เป็นเครื่องสะท้อนอิทธิพลของปัจจัยด้านสังคม วัฒนธรรม หรือรวมไปถึงด้านการเมืองที่มีผลต่อการบันทึกเรื่องราวประวัติศาสตร์ของภาคใต้อาทิตำนานพื้นบ้านที่สืบเนื่องจากอิทธิพลของพุทธศาสนา ตำนานพระบรมธาตุ ในหลายพื้นที่สะท้อนให้เห็นอิทธิพลศาสนาพุทธที่มีในดินแดนตอนใต้ นอกจากนี้ยังปรากฏอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของอารยธรรมอินเดียที่ได้แพร่หลายในภาคใต้ นอกจากนี้ยังมีวัฒนธรรมพื้นที่เองที่เป็นของชาวไทยเชื้อสายมลายูและชาวไทยเชื้อสายจีนอาศัยร่วมอยู่ในภาคใต้ที่มีตำนานประวัติศาสตร์เป็นของตนเองแสดงการตั้งถิ่นฐานและวัฒนธรรมของตนเองในประวัติศาสตร์ทั้งนี้ผู้คนหลากหลายดังกล่าวมีบทบาทสำคัญในการสร้างรากฐานของวัฒนธรรมภาคใต้

การศึกษาประวัติศาสตร์สังคมพหุวัฒนธรรมจากตำนานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้มีจุดประสงค์ 2 ประการคือ 1. เป็นการสำรวจรวบรวม และวิเคราะห์พัฒนาการสังคมพหุวัฒนธรรมในท้องถิ่นภาคใต้จากตำนานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้ 2. วิเคราะห์คุณค่าการดำรงสังคมพหุวัฒนธรรมในสังคมท้องถิ่นภาคใต้ผ่านตำนานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมการศึกษาแนวพหุวัฒนธรรมจากภูมิปัญญาองค์ความรู้ท้องถิ่น

วิธีดำเนินการวิจัย

ขั้นตอนแสดงการดำเนินการวิจัยมีดังนี้

การวิจัยใช้การวิจัยเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับตำนานที่เป็นการจดบันทึกเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นภาคใต้เป็นหลัก

1) กลุ่มตัวอย่างในการวิจัย

- กลุ่มตัวอย่างประเภทเอกสารและแหล่งเรียนรู้ท้องถิ่นได้แก่ เอกสารที่เป็นสมุดข่อย เอกสารท้องถิ่นด้านสังคมวัฒนธรรม จากแหล่งเรียนรู้ท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

การคัดเลือกกลุ่มข้อมูลใช้การเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพได้มาโดยวิธีเจาะจง(Purposive sampling) คัดเลือกเอกสารที่มีลักษณะเป็นตำนานภาคใต้

2) การคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างในการวิจัย

- การคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างประเภทเอกสารและข้อมูลการวิจัย ใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์โดยคัดเลือกจากเอกสารสองกลุ่มคือเอกสารที่เป็นข้อมูลหลักฐานขั้นต้นได้แก่ เอกสารบันทึกร่วมสมัยทางประวัติศาสตร์เกณฑ์อายุประมาณ100 ปีขึ้นไปเอกสารท้องถิ่นภาคต่างๆ สมัยรัตนโกสินทร์(ราวพ.ศ.2460 โดยประมาณจนถึงปัจจุบัน)ข้อมูลหลักฐานชั้นรองได้แก่เอกสารกลุ่มงานวิจัยหนังสือกลุ่มเอกสารที่คัดเลือกในการวิจัย

3)ขั้นตอนรวบรวมข้อมูลการวิจัยใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research)โดยเก็บรวบรวมข้อมูลการศึกษาเอกสาร (documentary research)เป็นหลัก

4)ขั้นตอนและวิธีการในการวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลเอกสาร (Documentary Analysis)ใช้การศึกษาประวัติศาสตร์โดยเน้นเอกสาร 2 กลุ่ม คือ

1. เอกสารขั้นต้น ในการศึกษาวิจัยหมายถึงเอกสารที่ยังไม่ผ่านการปริวรรตเป็นการศึกษาสถานภาพ ลักษณะเอกสารอายุการบันทึกข้อมูลแหล่งค้นพบ การจัดเก็บและความสำคัญของข้อมูลกลุ่มนี้ต่อการศึกษา ด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

2. เอกสารชั้นรอง ในการศึกษาวิจัย หมายถึง เอกสารที่ปริวรรตแล้วเป็นการศึกษาในด้านเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้

การวิเคราะห์ข้อมูลจากการวิจัยโดยการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมพหุวัฒนธรรมจากตำนาน ประวัติศาสตร์ภาคใต้โดยบูรณาการกรอบคิดในการศึกษาจากแนวทฤษฎีหน้าที่นิยม การศึกษาสังคม พหุวัฒนธรรม และแนวการศึกษาหลักฐานทางประวัติศาสตร์ โดยกรอบคิดเชิงหน้าที่นิยมที่เน้นการมองสังคม ทั้งระบบ ลักษณะทางวัฒนธรรมในแต่ละสังคมล้วนมีส่วนเกี่ยวข้องกันสัมพันธ์กัน และมีหน้าที่จรรโลงสังคมให้ อยู่รอดได้และตอบสนองต่อความต้องการทางสังคม ดังนั้นตำนานไม่ได้เป็นเพียงเรื่องเล่าขานทาง ประวัติศาสตร์จากรุ่นสู่รุ่นแต่เป็นลักษณะที่เป็นความเชื่อศรัทธาและความคิดเชิงศีลธรรมที่มีมาแต่โบราณ หน้าที่ของตำนานในสังคมขณะที่ตำนานถูกสร้างหรือบันทึกนั้นคือตำนานมีบทบาทในการสืบทอดประเพณีโดย การอ้างความศักดิ์สิทธิ์และฐานะสูงส่งของต้นกำเนิด

การศึกษาสังคมพหุวัฒนธรรมในการวิจัยนี้ใช้กรอบการมองสังคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยุค ประวัติศาสตร์จากบริบทของสังคมไทยที่การศึกษาสังคมไทยเป็นสังคมที่ประกอบด้วยกลุ่มคนที่มีความ หลากหลายทางเชื้อชาติ ภาษา และวัฒนธรรม แม้จะถือว่าวัฒนธรรมหลักของประเทศจำเป็นวัฒนธรรมไทยที่ รัฐชาติสร้างขึ้นเพื่อหล่อหลอมความเป็นพลเมืองของประเทศแต่ในความจริงแล้ววัฒนธรรมไทยก็วางอยู่บน ความหลากหลายและแตกต่างทางวัฒนธรรมเนื่องจากประชาชนในประเทศมีกลุ่มคนที่หลากหลายเชื้อสาย จึงมี ความหลากหลายทางวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรมของกลุ่มต่างๆย่อมมีอัตลักษณ์ของแต่ละ วัฒนธรรม ดังนั้นในสังคมจึงมีความเป็นพหุทั้งด้านชาติพันธุ์ ศาสนา และวัฒนธรรม การเข้าใจถึงวัฒนธรรมที่ หลากหลายจึงเป็นสิ่งจำเป็นของการอยู่ร่วมกันในสังคม

การศึกษาหลักฐานทางประวัติศาสตร์ การมองตำนานในกรอบหลักฐานที่แสดงพัฒนาทาง ประวัติศาสตร์เป็นการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ที่มองว่าตำนานเป็นแหล่งข้อมูลการบันทึกเรื่องราวข้อเท็จจริง

ทางประวัติศาสตร์ภายใต้กรอบคิดของผู้เขียนที่เป็นคนในท้องถิ่นดังนั้นตำนานจึงสามารถอธิบายวิถีชีวิตวัฒนธรรมของท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี

ประเด็นหลักในการวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลตำนานประวัติศาสตร์ภาคใต้ใช้ประเด็นหลักคือ

1. พัฒนาการสังคมพหุวัฒนธรรมในท้องถิ่นภาคใต้จากตำนานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้
2. คุณค่าการดำรงสังคมพหุวัฒนธรรมในสังคมท้องถิ่นภาคใต้ที่สะท้อนผ่านตำนานท้องถิ่น

การวิเคราะห์ใช้การพรรณนาวิเคราะห์เพื่ออธิบายการศึกษาเอกสารที่รวบรวมมาแล้วทั้งหมด

การจำแนกข้อมูลการวิจัยเพื่อวิเคราะห์ประเด็นหลัก

1. พัฒนาการสังคมพหุวัฒนธรรมในท้องถิ่นภาคใต้จากตำนานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้

พัฒนาการสังคมพหุวัฒนธรรมภาคใต้ยุคแรกเริ่มประวัติศาสตร์ด้านชาติพันธุ์ ด้านความเชื่อและศาสนา

2. พัฒนาสังคมพหุวัฒนธรรมยุครัฐโบราณภาคใต้ด้านด้านชาติพันธุ์ ด้านศาสนาสำคัญที่แผ่อิทธิพลเหนือรัฐโบราณ อำนาจอธิปไตยและการปกครองในวิถีวัฒนธรรมและศาสนาของรัฐโบราณ และวิถีวัฒนธรรมท้องถิ่นและการสร้างอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของผู้นำรัฐโบราณ

3. พัฒนาการสังคมพหุวัฒนธรรมยุคการรวมชาติสู่ความเป็นรัฐชาติ ด้านเชื้อชาติและการหลอมรวมสู่ความเป็นพลเมืองของรัฐ ด้านอัตลักษณ์ของวัฒนธรรมแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ผ่านเป็นประวัติศาสตร์ตำนานร่วมสมัย

4. คุณค่าการดำรงสังคมพหุวัฒนธรรมในสังคมท้องถิ่นภาคใต้ที่สะท้อนผ่านตำนานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นใต้ด้านพหุวัฒนธรรมซึ่งมีการสืบทอดและดำรงอัตลักษณ์ของคนในสังคม ด้านคุณค่าของพหุวัฒนธรรมภาคใต้ที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมเพื่อส่งเสริมการรักษาคุณค่าของความเป็นพหุวัฒนธรรมในสังคมไทยและอาเซียน และผลสืบเนื่องของการดำรงความเป็นพหุวัฒนธรรมจากประวัติศาสตร์จนปัจจุบัน

ผลการวิจัยได้ดังนี้

พัฒนาการสังคมพหุวัฒนธรรมในท้องถิ่นภาคใต้จากตำนานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้พบว่าด้านพัฒนาการสังคมพหุวัฒนธรรมภาคใต้ยุคแรกเริ่มประวัติศาสตร์จากตำนานประวัติศาสตร์ภาคใต้ตั้งแต่ภาคใต้ตอนบนจนภาคใต้ตอนล่างสะท้อนการมีวัฒนธรรมดั้งเดิมของคนท้องถิ่นและการรับวัฒนธรรมจากภายนอก ช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 5-11 พัฒนาการของการก่อร่างสร้างชุมชนสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ของสังคมพหุวัฒนธรรมภาคใต้มีการติดต่อและรับเอาอารยธรรมสมัยประวัติศาสตร์จากดินแดนภายนอกเป็นการผสมผสานทางวัฒนธรรมท้องถิ่นกับวัฒนธรรมภายนอก คนในท้องถิ่นหรือคนพื้นเมืองมีการจัดตั้งทางสังคมมีการรวมกลุ่มกันเป็นชุมชนเมือง ชุมชนนครรัฐมีระบบสังคมผู้คนมีการดำรงชีพร่วมกันอย่างมีแบบแผน มีระเบียบ ด้วยพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรมของผู้คนในชุมชนบริเวณคาบสมุทรภาคใต้ รวมไปถึงคาบสมุทรมลายู เรื่อยลงไปถึงบรรดาหมู่เกาะต่างๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ขณะเดียวกันก็มีการติดต่อทางการค้ากับดินแดนโพ้นทะเล

ด้านพหุวัฒนธรรมด้านชาติพันธุ์ยุคแรกเริ่มประวัติศาสตร์ ในสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ผู้คนในภาคใต้มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่พัฒนาการจากกลุ่มชนชาวถ้ำและชนชาวน้ำ ที่เดิมอาศัยในถ้ำและปลูกเพิงพักบริเวณพื้นราบแล้ว ยังเลือกแหล่งที่อยู่อาศัยที่อยู่ใกล้แหล่งอาหารตามธรรมชาติด้วยกลุ่มคนพื้นเมืองกลุ่มชาติพันธุ์เขมร ชวา ไกภาคใต้ทั่วไปเรียกกันว่าเงาะ อาศัยอยู่ตามป่าเขาโดยอยู่ตามเชิงผาหรือป่าโปร่ง สร้างกระท่อมเล็กๆ เป็นที่พัก กระจายอยู่ในเขตจังหวัดต่างๆ ของภาคใต้ ได้แก่ พัทลุง ตรัง สตูล ปัตตานี ยะลา และนราธิวาส ตลอดไปจนถึงประเทศมาเลเซีย กลุ่มชาวเลเป็นอีกกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่ง ที่อาศัยเร่ร่อนอยู่ในทะเลอันดามันทางภาคใต้ฝั่งตะวันตกของไทยชาวเลเป็นชนเผ่าพันธุ์หนึ่ง อาศัยอยู่ตามเกาะต่างๆ แถบชายฝั่งทะเลด้าน

ตะวันตก ความเป็นมาของชาติพันธุ์มลายูแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มคือเชื่อว่ากลุ่มแรก ระบุว่า เป็นชนเผ่าที่อพยพมาจากดินแดนที่ราบสูงแห่งเอเชียกลาง และกลุ่มที่สอง ระบุว่า เป็นชนเผ่าดั้งเดิมที่อาศัยอยู่ตามเกาะแก่งในคาบสมุทรแถบนี้ กลุ่มแรกที่ยังเชื่อว่าเป็นชนเผ่าที่อพยพมาจากดินแดนที่ราบสูงแห่งเอเชียกลางกลุ่มที่สอง ที่เชื่อว่าเป็นชนเผ่าดั้งเดิมที่อาศัยอยู่ตามเกาะแก่งในแหลมมลายู นอกจากนี้ยังมีการที่การติดต่อกับจีนและ อินเดีย มาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์จึงเป็นจุดเริ่มต้นยุคแรกเริ่มประวัติศาสตร์ที่มีความเป็นสังคมหลากหลายวัฒนธรรมในพื้นที่ภาคใต้ที่มีการรับวัฒนธรรมผสมผสานจากดินแดนต่างๆ

ด้านพหุวัฒนธรรมด้านความเชื่อและศาสนาช่วงเวลาราวพุทธศตวรรษที่ 9-11 มีพัฒนาการการตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนบนเนินชุมชนบริเวณที่ราบริมฝั่งน้ำและชุมชนบนสันทราย ทั้งนี้เป็นชุมชนที่รวมตัวกันเป็นกลุ่มๆ ภายใต้ระบบสังคมและการเมืองเดียวกันที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมสมัยประวัติศาสตร์ของชุมชนโพ้นทะเลที่สำคัญคือจากอินเดีย ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของชุมชนในด้านการปกครองการศาสนา ปรากฏชุมชนที่มีการติดต่อทางวัฒนธรรมจากอินเดียเพิ่มจำนวนขึ้น ปรากฏร่องรอยการนับถือพุทธศาสนาและศาสนาฮินดู ที่เข้ามาพร้อมกับพ่อค้าพาณิชย์และนักบวชเผยแพร่ศาสนาจากอินเดีย ช่วงพุทธศตวรรษที่ 10-11 น่าจะอยู่บริเวณรอบๆ อ่าวบ้านดอน ในเขตสุราษฎร์ธานี เป็นรัฐที่ประกอบด้วยพ่อค้า และพราหมณ์ แสดงให้เห็นถึงความแพร่หลายและรุ่งเรืองของศาสนาพราหมณ์ ดังปรากฏชุมชนพราหมณ์ที่ตั้งถิ่นฐานกันอย่างหนาแน่นในบริเวณรอบอ่าวบ้านดอนในช่วงเวลาดังกล่าว ขณะที่ศาสนาพุทธก็รุ่งเรืองในบริเวณคาบสมุทรภาคใต้ในศตวรรษต่อมา จากบันทึกการเดินทางของหลวงจีนฮุ่ยจิง (พ.ศ.1214-1238) สมัยราชวงศ์ถังที่ได้บันทึกไว้ว่าคาบสมุทรมาเลย์ช่วงที่ท่านมาเรียนภาษาสันสกฤต ประชากรส่วนใหญ่นับถือพุทธศาสนานิกายเถรวาท มีส่วนน้อยที่นับถือนิกายมหายาน

ด้านการรับอิทธิพลด้านวัฒนธรรมภาษาและวัฒนธรรมร่วมในเอเชียอาคเนย์พุทธศตวรรษที่ 5-6 ที่สำคัญคือการพบหลักฐานเกี่ยวกับการเข้ามาของลายลักษณ์อักษร ได้แก่ อักษรจารึกบนตราประทับ อักษรพราหมี ภาษาปรากฤต จากควนลูกปัด และลูกปัดหินคาร์เนเลียน จารึกอักษรพราหมี ภาษาสันสกฤต รวมทั้งการพบกลองมโหระทึกสำริดในพื้นที่ภาคใต้

การศึกษาพัฒนาสังคมพหุวัฒนธรรมยุครัฐโบราณภาคใต้พบว่าในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-21 เป็นยุคที่สังคมในภาคใต้มีการพัฒนาขึ้นเป็นอาณาจักรหรือรัฐโบราณในภาคใต้ด้านภาคใต้สะท้อนเรื่องราวของการเกิดอาณาจักรสำคัญของบ้านเมืองอาทิตานานนครศรีธรรมราช ตานานเมืองพัทลุงหรือตานานนางเลียดชาวตานานเมืองปัตตานีที่กล่าวถึงรัฐลังกาสุกะ รัฐสำคัญที่กล่าวถึงในตำนานหมายถึงเมืองที่มีบิรวารในการปกครองเช่น เมืองไชยา เมืองนครศรีธรรมราช เมืองพัทลุง เมืองปัตตานี(ปัตตานี)

ด้านพหุวัฒนธรรมด้านชาติพันธุ์นั้นความเป็นพหุวัฒนธรรมด้านชาติพันธุ์ในยุครัฐโบราณในภาคใต้ในยุคนี้สะท้อนให้เห็นพัฒนาการของกลุ่มชาติพันธุ์ในยุคแรกเริ่มมีการขยายบทบาททางสังคมวัฒนธรรมในพื้นที่คาบสมุทรมากขึ้นผู้คนกลุ่มหลังที่อาศัยในดินแดนภาคใต้เป็นกลุ่มคนที่หมายถึงกลุ่มชาติพันธุ์พื้นเมือง มลายู และจีนกลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้มีอาจมีการผสมผสานทางชาติพันธุ์ เช่นมลายูและจีน หรือชนพื้นเมืองแล่มมลายู เป็นต้นกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆยุคนี้ล้วนมีสำนึกทางประวัติศาสตร์และพยายามบันทึกเรื่องราวประวัติศาสตร์ของตนเองเพื่อสืบทอดเรื่องราวสู่คนรุ่นหลัง

ด้านพหุวัฒนธรรมศาสนาสำคัญที่แผ่อิทธิพลเหนือรัฐโบราณพบว่าสังคมพหุวัฒนธรรมที่ปรากฏในลักษณะของความหลากหลายด้านความเชื่อในตำนานประวัติศาสตร์ภาคใต้จากการสำรวจเบื้องต้นพบว่าตำนานเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีความสำคัญต่อการเรียนรู้วัฒนธรรมของคนในท้องถิ่นภาคใต้ ดังจะเห็นได้จากการบันทึกข้อมูลของตำนานที่มีอิทธิพลอย่างกว้างขวางในพื้นที่ภาคใต้ ได้สะท้อนแบบแผนการดำเนินชีวิตของคนในพื้นที่นี้ได้รับอิทธิพลหลายศาสนาทั้งศาสนาพราหมณ์ ศาสนาพุทธ และศาสนาอิสลาม สะท้อนถึงการรับ

เอาความเชื่อจากศาสนาสำคัญเหล่านี้ ซึ่งกลายเป็นส่วนหนึ่งในการหล่อหลอมวัฒนธรรมของชาวไทยภาคใต้มีอิทธิพลสำคัญต่อวัฒนธรรมตลอดจนประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในพื้นที่ภาคใต้

ด้านการศึกษาอำนาจรัฐและการปกครองในวิถีวัฒนธรรมและศาสนาของรัฐโบราณนั้น เมืองโบราณสำคัญในภาคใต้ที่กล่าวถึงในตำนานส่วนใหญ่สะท้อนบทบาทอำนาจการปกครองรูปแบบจารีตที่ได้รับอิทธิพลทางศาสนาที่สำคัญเช่นอิทธิพลจากลัทธิเทวราชของศาสนาพราหมณ์ฮินดู ศาสนาพุทธเถรวาท พุทธมหายาน และศาสนาอิสลาม ล้วนแล้วแต่มีการอุปถัมภ์ศาสนาเพื่อแสดงถึงสิทธิธรรมในการปกครองรัฐ ดังนั้นอำนาจการปกครองของผู้นำรัฐโบราณเช่นนี้จึงขึ้นกับอิทธิพลของศาสนาที่มีส่วนในการกำหนดคุณสมบัติของผู้ปกครองและความมั่นคงของราชวงศ์อีกด้วย

การศึกษาเกี่ยวกับวิถีวัฒนธรรมท้องถิ่นและการสร้างอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมในตำนาน ความหลากหลายวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นอยู่ด้วยทั้งวัฒนธรรมประเพณีของคนไทยที่นับถือศาสนาพุทธ พราหมณ์ และอิสลาม จารีตประเพณีท้องถิ่นในบางพื้นที่ในภาคใต้มีที่มาจากวัฒนธรรมความเชื่อที่ปรากฏในตำนานพื้นบ้าน ทั้งนี้เนื่องมาจากตำนานเป็นเอกสารที่ถูกสร้างขึ้นมาจากคนในชุมชนท้องถิ่น ดังนั้นเนื้อหาของตำนานจึงมักจะบอกเล่าถึงวิถีชีวิตของคนในชุมชนได้เป็นอย่างดี เช่น การบอกถึงที่มาของจารีต ประเพณี ที่เกิดขึ้นของชุมชน ในแง่ตำนานจึงสะท้อนที่มาของจารีตปฏิบัติของคนในชุมชน และบ่งบอกความมีเอกลักษณ์ของคนในแต่ละชุมชนประเพณีท้องถิ่นแห่งผ้าขึ้นธาตุของชาวเมืองนครศรีธรรมราช และคติความเชื่อเกี่ยวกับการบูชาพระบรมธาตุในตำนานประเพณีแห่งผ้าขึ้นธาตุเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของเมืองนครศรีธรรมราชประเพณีท้องถิ่นแห่งผ้าขึ้นธาตุของชาวเมืองนครศรีธรรมราช และคติความเชื่อเกี่ยวกับการบูชาพระบรมธาตุ ส่วนประเพณีและวัฒนธรรมในวัฒนธรรมศาสนาอิสลามในภาคใต้กรณีตำนานภาคใต้ตอนล่าง แบ่งเป็น 2 คือ ช่วงที่ 1 คือก่อนพุทธศตวรรษที่ 20 เป็นช่วงอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์และพุทธ และช่วงที่ 2 เป็นช่วงหลังพุทธศตวรรษที่ 20 เป็นช่วงศาสนาอิสลามมีอิทธิพลในสังคมเมืองในภาคใต้ตอนล่าง

การศึกษาพัฒนาการสังคมพหุวัฒนธรรมยุคการรวมชาติสู่ความเป็นรัฐชาติพบว่า พหุวัฒนธรรมด้านเชื้อชาติและการหลอมรวมสู่ความเป็นพลเมืองของรัฐหลังพุทธศตวรรษที่ 21-24 เป็นต้นมาเริ่มเสื่อมความนิยมในการบันทึกตำนานที่เป็นเรื่องราวของผู้คนในวัฒนธรรมท้องถิ่น ขณะที่ความเปลี่ยนแปลงทางสังคมการเมืองในภาคใต้ของประเทศนำไปสู่รวมชาติสู่ความเป็นประเทศ การบันทึกเรื่องราวประวัติศาสตร์ภาคใต้แนวตำนานท้องถิ่นถูกแทนที่ด้วยการรวบรวมตำนานและการบันทึกลำดับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์แบบพงศาวดารเมือง เกิดการเขียนพงศาวดารเมืองที่นำข้อมูลตำนานท้องถิ่นมาเป็นส่วนต้นแล้วเน้นการนำเสนอพัฒนาการของเมืองในภาคใต้ การสิ้นสุดการเขียนตำนานของท้องถิ่นในลักษณะเดิมเกิดขึ้นพร้อมกับการเข้ามาของอำนาจการปกครองของส่วนกลางที่มีต่อหัวเมืองในภาคใต้ ดังนั้นในแง่นี้จึงเป็นการหลอมรวมความพหุวัฒนธรรมให้เป็นหนึ่งเดียวโดยอาศัยการรวบรวมประวัติศาสตร์เพื่อให้เกิดการสร้างความเป็นปึกแผ่นของรัฐชาติ

ด้านการดำรงอัตลักษณ์ของวัฒนธรรมแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ผ่านเป็นประวัติศาสตร์ตำนานร่วมสมัยในยุคร่วมสมัยราวพ.ศ. 2500 จนถึงปัจจุบันการเขียนความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ภายใต้ความคิดความหลากหลายทางวัฒนธรรมเป็นที่มาของการสร้างชาติ ดังนั้นจึงมีงานเขียนทางประวัติศาสตร์ภาคใต้ลักษณะตำนานที่เป็นการเล่าขานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจากลูกหลานของคนในท้องถิ่นและผู้สนใจศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้ ทำให้ประวัติศาสตร์สังคมพหุวัฒนธรรมท้องถิ่นเชื่อมโยงอดีตของผู้คนภาคใต้ให้ยังคงอยู่จนในปัจจุบัน

การวิเคราะห์คุณค่าการดำรงสังคมพหุวัฒนธรรมในสังคมท้องถิ่นภาคใต้ที่สะท้อนผ่านตำนานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นได้พบว่าคุณค่าของพหุวัฒนธรรมซึ่งมีการสืบทอดและดำรงอัตลักษณ์ของคนในสังคม

พหุวัฒนธรรมในภาคใต้ที่ควรมีการสืบทอดและดำรงอัตลักษณ์ในการวิจัยหมายถึงวิถีชีวิตของผู้คนบนพื้นฐานวัฒนธรรมอันสามารถบ่งบอกอัตลักษณ์ของคนในสังคมที่อาจแตกต่างกันทั้งด้านชาติพันธุ์ ศาสนา ภาษา ประเพณี ศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่นแม้ว่าวัฒนธรรมดังกล่าวอาจมีการปรับเปลี่ยนเพื่อยู่อรอดท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงทางสังคม แต่ความเป็นพหุวัฒนธรรมดังกล่าวจะดำรงอยู่และแสดงให้เห็นถึงความมีตัวตนของท้องถิ่นภาคใต้

การวิเคราะห์คุณค่าของพหุวัฒนธรรมภาคใต้ที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมเพื่อส่งเสริมการรักษามรดกของความเป็นพหุวัฒนธรรมในสังคมไทยและอาเซียนพบว่ามรดกจากความเป็นพหุวัฒนธรรมภาคใต้เพื่อส่งเสริมการอนุรักษ์ที่สะท้อนจากเรื่องราวประวัติศาสตร์ตำนานและควรส่งเสริมอาทิ ศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่นเช่น มโนราห์หรือมะโย่งในวัฒนธรรมมลายู หนึ่งตะลุงซึ่งเดิมตำนานเป็นศิลปะที่เกิดขึ้นครั้งแรกที่เกาะชวาทต่อมาได้แพร่หลายไปยังรัฐต่างๆในแหลมมลายูรวมทั้งเมืองปัตตานีภาคใต้

การวิเคราะห์ผลสืบเนื่องของการดำรงความเป็นพหุวัฒนธรรมจากประวัติศาสตร์จนปัจจุบันพบว่าลักษณะสังคมพหุวัฒนธรรมในภาคใต้ทั้งด้านชาติพันธุ์ ภาษา วัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นเป็นทุนทางสังคมที่ทำให้วิถีชีวิตผู้คนในภาคใต้มีลักษณะการยอมรับความแตกต่างที่เป็นความหลากหลายของผู้คนในแต่ละวัฒนธรรมขณะเดียวกันก็ยังแสดงให้เห็นประวัติศาสตร์ที่บ่งบอกความสัมพันธ์อันดีระหว่างกันของกลุ่มคนบนพื้นฐานการเคารพและยอมรับความแตกต่างกัน

ข้อค้นพบความรู้จากการวิจัย

การศึกษาสังคมพหุวัฒนธรรมจากตำนานท้องถิ่นภาคใต้ในกรอบข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์ที่มองว่าตำนานเป็นแหล่งข้อมูลการบันทึกเรื่องราวข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ภายใต้กรอบคิดของผู้เขียนที่เป็นคนในท้องถิ่นดังนั้นตำนานจึงสามารถอธิบายวิถีชีวิตวัฒนธรรมของท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี ในการวิจัยมีการศึกษาเนื้อหาเกี่ยวกับสังคมพหุวัฒนธรรมในตำนานภาคใต้คือการอภิเคราะห์พัฒนาการสังคมพหุวัฒนธรรมในท้องถิ่นภาคใต้จากตำนานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้เป็นการศึกษาพัฒนาการสังคมพหุวัฒนธรรมภาคใต้ยุคแรกเริ่มประวัติศาสตร์ ด้านประเด็นพหุวัฒนธรรมด้านชาติพันธุ์ประเด็นพหุวัฒนธรรมด้านความเชื่อและศาสนาและประเด็นพหุวัฒนธรรมด้านประเพณีและวัฒนธรรม กรอบการศึกษาพัฒนาสังคมพหุวัฒนธรรมยุครัฐโบราณภาคใต้เป็นการศึกษาประเด็นพหุวัฒนธรรมด้านชาติพันธุ์พหุวัฒนธรรมศาสนาสำคัญที่แผ่อิทธิพลเหนือรัฐโบราณอาณาจักรรัฐและการปกครองในวิถีวัฒนธรรมและศาสนาของรัฐโบราณและวิถีวัฒนธรรมท้องถิ่นและการสร้างอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของผู้นำรัฐโบราณ และกรอบการศึกษาด้านพัฒนาการสังคมพหุวัฒนธรรมยุคการรวมชาติสู่ความเป็นรัฐชาติเป็นการศึกษาพหุวัฒนธรรมเชื้อชาติและการหลอมรวมสู่ความเป็นพลเมืองของรัฐและการดำรงอัตลักษณ์ของวัฒนธรรมแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ผ่านเป็นประวัติศาสตร์ตำนานร่วมสมัย และการวิเคราะห์คุณค่าการดำรงสังคมพหุวัฒนธรรมในสังคมท้องถิ่นภาคใต้ที่สะท้อนผ่านตำนานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นใต้เป็นการศึกษาคุณค่าของ พหุวัฒนธรรมซึ่งมีการสืบทอดและดำรงอัตลักษณ์ของคนในสังคมคุณค่าของพหุวัฒนธรรมภาคใต้ที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมเพื่อส่งเสริมการรักษามรดกของความเป็นพหุวัฒนธรรมในสังคมไทยและอาเซียนและผลสืบเนื่องของการดำรงความเป็นพหุวัฒนธรรมจากประวัติศาสตร์จนปัจจุบัน

ข้อเสนอแนะแนวทางในการพัฒนาการศึกษาวิจัยการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมพหุวัฒนธรรมจากตำนานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้

ข้อเสนอแนะเชิงวิชาการ

1. การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับสังคมพหุวัฒนธรรมจากตำนานท้องถิ่นภาคใต้ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบกับการศึกษาประวัติศาสตร์ภูมิภาคอื่นในประเทศ
2. ควรมีการศึกษาสังคมพหุวัฒนธรรมจากโดยขยายขอบเขตการศึกษาในกลุ่มประเทศอาเซียนด้วยกันเองด้วยการศึกษาเปรียบเทียบกับตำนานประเทศต่างๆในกลุ่มอาเซียน
3. ควรศึกษาอิทธิพลวัฒนธรรมภายนอกที่เข้ามาบดบังต่อความเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมในพื้นที่ภาคใต้ประเทศไทย
4. ควรมีการศึกษาพหุวัฒนธรรมในท้องถิ่นประเทศไทยในฐานะมรดกทางวัฒนธรรมของประเทศไทยและมรดกทางวัฒนธรรมของอาเซียน
5. การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับสังคมพหุวัฒนธรรมในท้องถิ่นภาคใต้จากเอกสารประวัติศาสตร์ควรมีการสำรวจงานเขียนโบราณในกลุ่มต้นฉบับซึ่งเป็นเอกสารรูปแบบจารีตเก่าแก่เป็นเอกสารหายากควรแก่การอนุรักษ์เพื่อการศึกษาเชิงวิชาการด้านประวัติศาสตร์พันธุ์สังคมวัฒนธรรม
6. การศึกษาวิจัยควรมีการนำผลการศึกษาไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาองค์ความรู้ในท้องถิ่นโดยเน้นประวัติศาสตร์ในมิติของสังคมหลากหลายวัฒนธรรม การส่งเสริมสิ่งดีงามในประวัติศาสตร์ซึ่งเป็นอีกด้านหนึ่งของความรุนแรงในประวัติศาสตร์
7. ควรมีการศึกษาเอกสารทางประวัติศาสตร์ร่วมกับการศึกษาหลักฐานกลุ่มคำบอกเล่าซึ่งจากการสำรวจข้อมูลท้องถิ่นพบว่าคำบอกเล่าเกี่ยวกับประวัติศาสตร์มีประโยชน์ในการศึกษาความสืบเนื่องของชุมชนในประวัติศาสตร์ภาคใต้หรือท้องถิ่นอื่นในประเทศ

เอกสารอ้างอิงในการวิจัย

- กรมศิลปากร. 2457. พงศาวดารเมืองไทรบุรีในเอกสารประชุมพงศาวดารภาคที่ 2. พระนคร : ร.พ.ไทย.
- กรมศิลปากร (รวบรวม). 2506. พงศาวดารไทรบุรี พงศาวดารกลันตัน พงศาวดารตรังگانู. ในประชุมพงศาวดารเล่มที่ 2 ภาคที่ 1 ตอนปลายและภาคที่ 2. กรุงเทพฯ : ศรุสภา.
- กรมศิลปากร. 2534. ก่อนประวัติศาสตร์ภาคใต้ ชุมพร ระนอง ตรัง สตูล. กรุงเทพฯ : บริษัทผลองรัตน์จำกัด.
- กรมศิลปากร. 2546. กลองมโหระทึกในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : บริษัท อาทิตยโปรดักส์ กรุ๊ป จำกัด.
- กรมศิลปากร. 2503. ตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฉานปกิจศพนางยุพิน ไตรภักดิ์ 4 ก.ย. 2503.
- กรมศิลปากร 2536. พัฒนาการอารยธรรมไทย. กรุงเทพฯ : บริษัทรุ่งศิลป์การพิมพ์จำกัด.
- กรมศิลปากร 2543. พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสงขลา. พิมพ์ครั้งที่สอง. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สมพันธ์ จำกัด.
- คะนิง เสมอธรรมจักร 2538. ศาลเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว : ประวัติความเป็นมาและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้อง. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒสงขลา.
- คันชิ คิอิชิ (เขียน). ทวีธีรวงศ์เสรี(แปล). 2523. “การติดต่อสัมพันธ์ระหว่างปัตตานีกับญี่ปุ่นในสมัยอยุธยา”. วารสารประวัติศาสตร์ (มค.-เม.ย.) 1-7.
- จันทร์จิรายุ รัชนิม. 2526. “ช่องแคบเขียะไ้วจากหลักฐานจีน” ในประวัติศาสตร์และโบราณคดี คาบ สมุทรสทิงพระ. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา.
- ชัยวุฒิ พิชะกุล. 2525. ชำระเพลนางเลียดขาว. พัทลุง : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง. (อวดสำเนา).
- 2527. ความรู้เรื่องโบราณวิทยาเมืองพัทลุง. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรม

แห่งชาติ.

_____.2531. “หลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์พัทลุงพุทธศตวรรษที่ 12 – 20”ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีพัทลุง. พัทลุง : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง โรงเรียนสตรีพัทลุง.

_____.2538. การศึกษา “เพลางเล็ดขาว” ฉบับเขียนบางแก้วอำเภอเขาชัยสนจังหวัดพัทลุง.

ปริญญาณิพนธ์ ศศ.ม.สงขลามหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒสงขลา.

พิทยา บุชรรัตน์.2550.ปริวรรตหนังสือบุดเรื่องประวัตินางเล็ดขาวและตำนานเมืองพัทลุงสงขลา :

สถาบันทักษิณคดีศึกษามหาวิทยาลัยทักษิณ.

ชัยวุฒิ พิชะกุล .2550.ปริวรรตหนังสือบุดเรื่องตำราพระเพลาวัตบางแก้ว. สงขลา :สถาบันทักษิณคดีศึกษามหาวิทยาลัยทักษิณ.

ชัยวุฒิ พิชะกุล .2543.ปริวรรตหนังสือบุดเรื่องตำราพราหมณ์เมืองพัทลุง. สงขลา :สถาบันทักษิณคดีศึกษามหาวิทยาลัยทักษิณ.

ชัยวุฒิ พิชะกุล .2546.ปริวรรตหนังสือบุดเรื่องพงศาวดารเล่ม10ฉบับพบที่วัดเขียนบางแก้ว. สงขลา :สถาบันทักษิณคดีศึกษามหาวิทยาลัยทักษิณ.

มหาวิทยาลัยทักษิณ.

ชูสิริ จามรمان. 2528. ข้อมูลทางศิลปะและโบราณคดี ณ. เมืองโบราณยะรัง อ.ยะรัง จ.ปัตตานี. ม.ป.ท. ร.พ.ไทย.

ตรี อามาศกุล.2505. “นครศรีธรรมราช”. รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช. พิมพ์เป็นอนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพพลเอกเจ้าพระยาบดินทรเดชาฯ,หน้า 1 – 45.

ตำนานพราหมณ์เมืองนครศรีธรรมราช.2473. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพอำมาตย์เอก พระยารัษฎานุประดิษฐ์ (สินธุ์ เทพหัสดิน ณ อยุธยา). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช.2525. พิมพ์ครั้งที่ 2 นครศรีธรรมราช, ศูนย์วัฒนธรรมภาคใต้วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช.

ตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช. 2505. ในรวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช. พิมพ์เป็นอนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพพลเอกเจ้าพระยาบดินทรเดชาฯ.หน้า 78 – 95.

ธิดา สารยา. 2524. “กลับไปกับการขยายตัวของชุมชน” เมืองโบราณ. ปีที่ 7 ฉบับที่ 1 (ธันวาคม 2523- มีนาคม 2524), หน้า 86 – 95.

_____.2528. “ประวัติศาสตร์เมืองนครจากตำนานประวัติศาสตร์”, ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราชครั้งที่ 3 : ประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราชจากภาษาและวรรณกรรม. กรุงเทพฯ : วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช และสำนักงาน คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.

_____.2539. ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ประวัติศาสตร์ที่สัมพันธ์กับสังคมมนุษย์. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.

ประทุม ชุ่มเพ็งพันธ์. 2550.พงศาวดารเมืองไทรบุรีตำนานมะโรง. กรุงเทพฯ :เดอโนว์เลจเซ็นเตอร์.

ประทุม ชุ่มเพ็งพันธ์. 2526.นางเล็ดขาว รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช ครั้งที่ 2 : ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและสังคมของนครศรีธรรมราช. วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช และสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. หน้า 115 – 129.

ประทุม ชุ่มเพ็งพันธ์. 2555.เมืองนครศรีธรรมราชมหานคร.กรุงเทพฯ:ส.เอเชียเพรส.

ปรีชา นุ่นสุข และวิรัตน์ วีระกุล.2531. “พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชกับศิลปวัฒนธรรมและสังคม

นครศรีธรรมราช” รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราชครั้งที่ 4 :ศิลปวัฒนธรรม
นครศรีธรรมราชกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ และสังคมของนครศรีธรรมราช. วิทยาลัย
ประชุมพงศาวดารเล่มที่ 2 พงศาวดารเมืองกลาง พงศาวดารเมืองไทรบุรี พงศาวดารเมืองตรังกานู
และ พงศาวดารกลันตัน. 2506. กรุงเทพฯ : ครุสภา2506.

ประชุมพงศาวดารเล่ม30. พงศาวดารเมืองสงขลาฉบับเจ้าพระยาวิเชียรคีรี บุญสังข์ พิมพ์ครั้งที่ 1.2506.
กรุงเทพฯ : ครุสภา.

ประชุมพงศาวดารเล่มที่ 3และภาค 4ตอนต้น พงศาวดารเมืองปัตตานี2506. พิมพ์ครั้งที่ 1 .กรุงเทพฯ :
ครุสภา.

ประชุมพงศาวดารเล่มที่12.2507. พงศาวดารเมืองพัทลุง. กรุงเทพฯ : ครุสภา.

“ประวัติเจ้าแม่อยู่หัว” ใน คติชาวบ้าน อำเภอสะทิงพระ อำเภอระโนด. 2531. สงขลา : วิทยาลัย
วิชาการศึกษาสงขลา.

ประวัติหลวงพ่อทวดเหยียบน้ำทะเลจืด และคุณอินนิหารพระเครื่องหลวงพ่อทวดฯ วัดช้างให้
ตำบลป่าไร่ อำเภอโคกโพธิ์ จังหวัดปัตตานี. 2534. พิมพ์ครั้งที่6, ยะลา: แยกการพิมพ์.

ผาสุก อินทราวุธ. 2535. “ความสัมพันธ์ทางด้านศาสนาและความเชื่อของเมืองสงขลากับหัวเมืองต่าง ๆ
และดินแดนภายนอก” ใน สงขลาศึกษา:ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองสงขลา.กรุงเทพฯ :
อมรินทร์พริ้นติ้งกรุฟ.

พงศาวดารเมืองสงขลา. 2519. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหลวงอนุสารกรณ์).กรุงเทพฯ:
ศิลปากร.

พงศาวดารเมืองสงขลา ฉบับพระยาวิเชียรคีรี(ชม)เรียบเรียง.2529. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิง
ศพพลเรือตรีธนา ณ สงขลา.

พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2468. เสด็จประพาสแหลมมลายู
รศ. 108-120. พระนคร : ร.พ.ไทย.

พระศรีบุรีรัฐ. มปป. ตำนานเมืองปัตตานี. มปท. (เอกสารศูนย์การศึกษาภาคใต้ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
วิทยาเขตปัตตานี).

พิริยะ ไกรฤกษ์.2544. อารยธรรมไทย พื้นฐานทางประวัติศาสตร์ศิลปะ. กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง
แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).

พุทธทาสภิกขุ.2540.แนวสังเขปของโบราณคดีรอบอ่าวบ้านดอน. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
เพาเวอร์พริ้นท์.

พิริยศ ราอิมมูลา. 2543. พัฒนาการประวัติศาสตร์ราชอาณาจักรมลายูปัตตานี ตั้งแต่ค.ศ.1350 - 1966
และการเข้ามาของศาสนาอิสลามในปัตตานี. ปัตตานี :มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี.

มานิจ ชุมสาย. 2517. ชุดหลักฐานประวัติศาสตร์ไทยในต่างประเทศเรื่องประวัติศาสตร์มลายูและ
ปัตตานี. กรุงเทพฯ : สามัญนิติบุคคลนิยมวิทยาการพิมพ์.

มูฮัมหมัดซบรี อับดุลมาลิก (เขียน) มาหะมะซากี เจ๊ะหะ (แปล). 2543. ปัตตานีในอารยธรรมมลายู.
ปัตตานี : มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี.

ไมเคิล เจ มอนเตซาโตและแพทริก โจรี(บก.).2560.ไทยใต้ มลายูเหนือ: ปฏิสัมพันธ์บนคาบสมุทรแห่งความ
หลากหลาย.นครศรีธรรมราช: สำนักวิชาศิลปศาสตร์มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์

- ยงยุทธ ชูแว่น. 2529. “พัทลุง : จากเมืองปลายแดนของอยุธยาสู่เมืองภายในอาณาจักรในสมัยต้นรัตนโกสินทร์” ใน **ประวัติศาสตร์และเมืองโบราณคดีพัทลุง**.พัทลุง:โรงพิมพ์พัทลุง,หน้า117 – 134.
- ยงยุทธ ชูแว่น (บก.). 2550. **ประวัติศาสตร์ตัวตนของภาคใต้สมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์คาบสมุทรไทยในราชอาณาจักรสยาม**. กรุงเทพฯ : นาค.
- ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม. 2546. **อุอรรยธรรมแหลมทองคาบสมุทรไทย**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน.
- ศรีศักดิ์ วัลลิโภดมและคณะ 2550.**เล่าขานตำนานใต้**. กรุงเทพฯ :มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์
- ศูนย์การศึกษาเกี่ยวกับภาคใต้. 2525. **ตำนานเมืองปัตตานีจากฉบับ Sejarah Kerajaan Melayu Patani**. ปัตตานี : ศูนย์กลางเกี่ยวกับภาคใต้ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ (บท). 2527. **ประวัติศาสตร์ปกปิดของ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ รัฐปัตตานีในศรีวิชัย เก่าแก่กว่ารัฐสุโขทัยในประวัติศาสตร์**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน.
- สุภัทร สุคนธาภิรมย์ ณ พัทลุง. 2530. **ประวัติศาสตร์สายสกุลสุลต่านสุไลมาน**. กรุงเทพฯ :อมรินทร์พริ้นติ้ง.
- สุภทรดิศ ดิสกุล,มล. 2522. **ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000**.พระนคร : สำนัก นายกรัฐมนตรี.
- เสฐียร โกเศศ (นามแฝง). 2517. **แหลมอินโดจีนสมัยโบราณ**.พระนคร : ศิลปะบรรณาการ.
- เสนีย์ มะดากะกุล. 2517 “ความสัมพันธ์ระหว่างปัตตานีกับนานาชาติ”, **รัฐสมิแล**.3 (พฤษภาคม-มิถุนายน).
- เหียน ฉงฉา. 2532 . “ที่ตั้งของลังกาสุกะตามทัศนะทางภูมิศาสตร์”, (แปลโดย อนันต์ โอภะ).
- รัฐสมิแล**. 12 (พฤษภาคม-สิงหาคม), 30-34.
- อ. บางนรา (นามแฝง). 2519. **ปัตตานี อดีต – ปัจจุบัน**. กรุงเทพฯ : ศูนย์การพิมพ์.
- อนันต์ วัฒนานิก. 2527. **แลหลังเมืองปัตตานี**. ปัตตานีโครงการจัดตั้งศูนย์การศึกษาเกี่ยวกับภาคใต้ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี.
- อับรอฮิม ชุกรี (เขียน). หะสัน หมัดหมาน และมาหะมะ ชากี เจ๊ะหะ (แปล) ดลมนรจัน บากา (เรียบเรียง) . 2549. **ประวัติศาสตร์ราชอาณาจักรมลายูปัตตานี**.ปัตตานี : สถาบันสมุทธรัฐเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- อิมรอน มะลูลีม. 2538. **วิเคราะห์ความขัดแย้งระหว่างรัฐบาลไทยกับมุสลิมในประเทศ กรณีศึกษา กลุ่มมุสลิมในเขตจังหวัดชายแดนภาคใต้**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ อิสลามิก อะเคเดมี.
- อุดม หนูทอง.2525. “หลวงพ่อทวดในแง่ตำนานและความเชื่อ” ใน**วัดพะโคะ**.หนังสือที่ระลึกเนื่องในโอกาสบูรณะปฏิสังขรณ์วัดราชประดิษฐาณ(พะโคะ).กรุงเทพฯ:สยามการพิมพ์, หน้า 83 – 98.
- แอนโทนี รีด(เขียน) พงษ์ศรี เลขะวัฒน์(แปล).2547.**เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคการค้า.ศ.1450-1680เล่มที่1ดินแดนใต้**.กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์ซิลค์เวอร์ม.
- แอนโทนี รีด(เขียน) พงษ์ศรี เลขะวัฒน์(แปล).2548.**เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคการค้า.ศ.1450-1680เล่มที่2การขยายตัวและวิกฤติการณ์**.กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์ซิลค์เวอร์ม.
- Bougas, W.A.1994.The Kingdom of patani Between Thailand Malay Mandala. ualalumpur:Selanger Kebang saan Malaysia.
- Braddell, Roland, Sir.1980. A study of ancient times in the Malay Peninsular and the straits of Malacca and notes on ancient times in Malaya, Kuala Lumpur : Art Printing Works.
- Brown,C.C.1976. **Sejarah Melayu or malay Annals**.Kualalumpur : Oxford University Press.
- Higham, Charles.2002. **Early Cultures of Mainland Southeast Asia**. Thailand : Amarin

Printing and Publishing Public Co. Ltd.

Hooker, Virginia Matheson.2003. **A Short History of Malaysia**. Silkworm Books.

Ibrahim Syukri (pseudonym) Conner Bailey and John N. Miksic (Translated).1985.**History of the Malay Kingdom of pattani Sejarah Kerajaan Melayu patani**.Ohio : University Center for Internatinal Studies.(Monographs in InternatinalStudies Southeast Asia Series Number 68).

Kennedy, J. 1962. **A History of Malaya**. London: Macmillan & Co.Ltd,.

Low. J. (Translated). 1980. **Merong Mahawangsa The Kedah Annals**. Reprinted by the American Presbyterian Society.

Luce, G. H. and David Chandler. **The Khmers**. Blackwell, 1995.

Mohd, Zamberi A. Malek.1994. **Patani dalam Tamaddun Melayu**. Knalalumpur :Dewan Bahass dan Pustaka.

Nik Anuar Nik Mahmud.1999. **Sejarah Perjuangan Melayu Patani 1785-1954**.